ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

ЧЕТВЪРТО ТЕЧЕНИЕ.

КНИЖКА XIII.

(ЯНУАРИЙ И ФЕВРУАРИИ).

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1885.

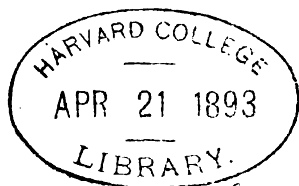
HARVARD COLLEGE
APR 21 1893
LIBRARY.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ДУНАВСКИЙ ВЪПРОСЪ.[1]

Отъ А. К. Людскановъ.

Като извира въ Великото Херцогство Баденско, „царьтъ на европейскитѣ рѣки“, както го наричаше Наполеонъ I, пои Вюртембергъ, Бавария, Австро-Унгария, Сърбия, България, Ружъния и Руссия. Неговата долина съ всичкитѣ нейни притоци отъ Карпатитѣ до Алпитѣ, отъ Черния лѣсъ до Балканитѣ, дълга около 15000 географически мили (2800 километра), е населена отъ 35 до 40 милиона жителье; тя е единъ истински каферняумъ на человѣчеството: всичкитѣ раси отъ человѣческия родъ въ тѣхнитѣ нашествия върху Европа сѫ оставили тамъ дирята си.

Два реда планини прѣсичатъ Дунава и образуватъ отъ него: а) плодородната долина, която се простира отъ извора му до Каленбергъ, при Виенна, дълга около 3000 географически мили, населена отъ 10 милиона нѣмци; б) широкитѣ равнини отъ Виенна до Оршова, кѫдѣто Карпатитѣ се посрѣщатъ съ Балканитѣ при Желѣзнитѣ Врата, дълги около 8500 географически мили, населени отъ 17 милиона Маджаре, Словѣне, Нѣмци, Турци и Ружъне, и в) блатистата часть на Дунава отъ Оршова до Черното Море, 3500 географически мили; водитѣ му текѫтъ полека и образуватъ Делтата му. Тѫзи часть е населена отъ 8 милиона Ружъне, Сърбе, Българе, Турци, Русси и Нѣмци.

Това е географическото раздѣление на Дунава. Има и друго едно — конвенционалното — което раздѣля великата тѫзи рѣка на: 1) *Долний Дунавъ* — отъ Галацъ отъ по-

[1] Тая студия е била прѣдставена на французски езикъ въ Ecole libre des Sciences politiques въ Парижъ, прѣзъ юний 1884 год.

напрѣдъ, а сега отъ Браила до Черното Море, 2) *Срѣдний Дунавъ* — отъ Браила до желѣзнитѣ Врата и 3) *Горний Дунавъ* — отъ Желѣзнитѣ Врата до извора му.

Важностьта на Дунава въ стратегическо, политическо, културно и търговско отношение е позната още отъ дълбока древность. Римлянетѣ се почувствувахѫ само тогава гарантирани противъ нашествията на варваретѣ, когато станѫхѫ негови господарье; турцитѣ си осигурихѫ дълго царуванье въ Европа само тогава, когато се ограничихѫ въ неговитѣ прѣдѣли. Въ по-прѣднитѣ вѣкове, когато мѣждународнитѣ сношения се състоехѫ въ борбата на идеитѣ, въ противодѣйствията на стрѣмленията, въ гоненията и истрѣбленията, ние виждаме кръстоносцитѣ да слизатъ по Дунава кѫдѣ Цариградъ, — Собиески да спасява Европа отъ турското нашествие върху Дунавскитѣ води.

По брѣговетѣ на Дунава сѫ воювали Карлъ Великий и Наполеонъ. Върху Дунавскитѣ брѣгове картата на Европа е била най-често прѣправяна. Тамо се е распаднѫла Светата Империя и се е въздигнѫла Германската; върху тия брѣгове Европа, отъ единъ вѣкъ насамъ, е зрителка на външнитѣ и вѫтрѣшни борби — борби за начала и народность, за религия и наука, за власть и свобода — отъ които е излѣзла сегашната Австрия; „всичкитѣ усилия на наслѣдницитѣ на Петра Великий противъ независимостьта и цѣлостьта на Турция сѫ се извършили върху брѣговетѣ на Дунава;“ [1]) тамо най-сетнѣ малки християнски държавици, разсадници на цивилизацията, сѫ се образували върху развалинитѣ на турската империя. Ето защо Талиранъ казваше: „центрътъ на тяжестьта на свѣта не е нито на Елба, нито на Адижа, той е тамо долу при прѣдѣлитѣ на Европа — върху Дунава.“

Дунавътъ е голѣмий пѫть, който туря въ сношение Въстока съ срѣдня и западна Европа. Още въ срѣднитѣ вѣкове фламандскитѣ, английски и нѣмски стоки чрѣзъ него

[1]) Geffcken. — La question du Danube p. 8.

достигахѫ чакъ до Цариградъ. Тъй като той се съединява чрѣзъ единъ каналъ съ Майнъ, единъ отъ притоцитѣ на Рейнъ, Дунава образува единъ прѣкъ рѣченъ пѫть отъ Сѣверното до Черното море.

Отъ единъ вѣкъ насамъ дипломатическата и военна намѣса на Европа върху Дунава е била твърдѣ силно упражнявана: тя е даже гарантирана отъ мѣждународни трактати.

Най-сетнѣ, Дунавский въпросъ е не пò-малко важенъ отъ гледна точка на единъ наученъ опитъ: регламентацията на Дунава е една стѫпка напрѣдъ върху тая на Рейнъ; Дунавската Коммисия, която занимава едно привилегировано мѣсто въ историята на мѣждународнитѣ сношения,[1]) може да послужи като образецъ въ много отношения за всичкитѣ подобни положения, като напр. за Суезския каналъ, за Панамския, за Конго, и даже за Босфора, въ случай ликвидацията на Турция, и да се прѣдупрѣдѭтъ много съперничества и заплитания, гибелни за успѣха на мѣждународнитѣ сношения.

За да можемъ по-добрѣ да изложимъ тоя въпросъ, който, както е нещастието на всичкитѣ въпроси относящи се до Востокъ, е твърдѣ заплѣтенъ, ние ще разгледаме: 1) Дунавския въпросъ отъ началото му до Парижския трактатъ (1856); 2) отъ Парижския трактатъ до Лондонския (1871); 3) отъ Лондонския трактатъ до Берлинския конгрессъ; 4) отъ Берлинския конгрессъ до Лондонската конференция; 5) Лондонската конференция и трактата отъ 10 марта 1883; 6) Европейската Дунавска коммисия; 7) правата и интереситѣ Австро-Унгарски; 8) Русскитѣ; 9) Ромѫнскитѣ права; 10) Българскитѣ и 11) заключение.

I. Дунавский въпросъ отъ началото на тоя вѣкъ до Парижския трактатъ (1856).

Развитата още отъ старо врѣме търговия и плавание по Дунава сѫ добрѣ извѣстни въ историята. Многочислен-

[1]) Engelhardt. — Le Droit d'intervention et la Turquie p. 56.

нитѣ гръцки колонии отъ Черното море плувахѫ свободно по Дунава и търгувахѫ съ ония мѣста, които се намиратъ покрай неговото корито. Херодотъ, като не е намиралъ източника на тѫзи толкова важна рѣка като срѣдство за съобщение и като се е очудвалъ на разновиднитѣ нѣща, които се изнасятъ по неѭ, си е въобразявалъ, че Дунавъ истича изъ Пиренеитѣ и прѣминава прѣзъ цѣла Европа.

Отъ пó-напрѣдъ римскитѣ и византийскитѣ, а по-послѣ и турскитѣ адмирали сѫ плавали по тая хубава рѣка.

Но безъ да се глѣда на голѣмата му важность въ политическо, военно и търговско отношение, Дунава е била послѣдната отъ мѣждународнитѣ европейски рѣки, която е влѣзла въ областьта на публичното право, установено на 1815 въ Виенна. Турция, като не правеше часть отъ конгреса, распоражданията на Виенския трактатъ не можехѫ да се приспособѭтъ върху Дунава. Само Парижский трактатъ отъ 1856 г. го вкара окончателно въ мѣждународния кондоминиумъ.

Обаче, даже и прѣди тѫзи послѣдня дата, ние намираме трактати, които съдържатъ распореждания относящи се до Дунава. Тъй напр. Пассаровицкий трактатъ, както и тоя отъ 1784 мѣжду Австрия и Турция, признаватъ свободата на Дунава. Чрѣзъ Букурешкия трактатъ отъ 1812 Руссия и Турция си раздѣлихѫ тѫзи рѣка; Килийский рѫкавъ станѫ границата помѣжду имъ: „търговскитѣ кораби на двѣтѣ империи, казва трактатътъ, могѫтъ да плуватъ както и пó-прѣди въ казаното Килийско устие, както и върху цѣлия Дунавъ. Колкото за военнитѣ русски кораби, тѣ могѫтъ да плуватъ отъ Килийското устие до втичаньето на Прута въ Дунава“.

Чрѣзъ Анкерманския трактатъ отъ 1826 Сулинский рѫкавъ минѫ подъ русско владѣние. Най-сетнѣ, Едирненский трактатъ отъ 1829 даде на Руссия всичкитѣ острови, които се намиратъ въ устията на Дунава и при това още и суверенното право върху св. Георгиевското устие, само

дѣсний брѣгъ на което оставаше за Портата. Като се основаваше върху распорежданията на Виенския конгресъ, Англия протестира на 31 октомврий 1829 срѣщу това распореждание на Едирненския трактатъ.

При всичко че делтата на Дунава минѫ подъ друго владичество, плаванието по неговитѣ устия обаче не се подобри. Обвинявахѫ даже Руссия, че тя ужъ нарочно не е искала да улесни развитието на търговията по Дунава, за да не би по тоя начинъ да се повреди търговията на Одесса, която по него врѣме имаше единъ истински монополъ съ изнасяньето на хранитѣ изъ Черното море. Обаче, трѣбува да се исповѣда, че твърдѣ леко сѫ обвинявали Руссия, защото, както ще видимъ пò-нататъкъ, исчистваньето на Сулинския рѫкавъ е било „една настояща работа на Сизифа“.

Трактатътъ на Хюнкяръ-скелеси, като се подписа въ този промѣжутъкъ, раздразнението противъ Руссия бѣше голѣмо, а особенно отъ страна на Англия: въ отговоръ на Рускитѣ правилници по Дунава отъ 7 февр. 1836 Лордъ Палмерстонъ извѣстява на английскитѣ търговци, че „споредъ мнѣнието на правителството на Нейно Величество Кралицата, рускитѣ власти не могѫтъ законно да искатъ никакво мито въ устието на Дунава и че тѣ, търговцитѣ, сѫ направили добрѣ, дѣто сѫ се отказали да го платѭтъ“.

Австрия, отъ своя страна, се оплакваше тоже противъ лошото положение на плаваньето по Долния Дунавъ, особенно отъ като тя въ 1834 г. бѣ направила нѣкои градежи въ Алтъ-Молдова, за да улесни съобщението съ Черното море. Ето защо на 25 юлий 1840 год. Руссия сключи съ Австрия една конвенция по този въпросъ, преамбюлътъ на който гласи така: „въодушевени отъ желанието да олеснѭтъ, да разпространѭтъ и да уголѣмѭтъ пò-вече и пò-вече търговскитѣ сношения на надлежнитѣ си държави, като дадѫтъ пò-голѣмо развитие на плуваньето по Дунава, сѫ увѣрени, че не могѫтъ постигнѫ пò-добрѣ тая цѣль,

освѣнъ като приспособѭтъ върху тѫзи рѣка сѫщитѣ принципи, които Виенский конгрессъ е установилъ за рѣкитѣ, които раздѣлятъ или прѣминаватъ прѣзъ разни държави . . . .“

Чрѣзъ тѫзи конвенция Руссия гарантира свободното плувание по Дунава и се задължаваше „да спре натрупваньето пѣсъка върху Сулинското устие и да направи тоя проходъ плувателенъ, така щото да не се срѣща никакво прѣпятствие за плуваньето му“.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ тѫзи конвенция нищо не се споменува за другитѣ държави. Тя бѣше сключена само за 10 години.

Между тѣмъ дълбочината на Сулина постоянно се умаляваше, тъй щото въ 1844 тя едва стигаше на 11 крака, въ 1850 на 9 и въ 1853 на 7½,[1]) и ний срѣщаме въ официални рапорти, че на 1850 „Сулинското гърло бѣше като единъ широкъ лѣсъ отъ забититѣ въ пѣсъка или тинята мачти и посипано отъ останкитѣ на чуждитѣ кораби“.

Таквосъ бѣше положението на плуваньето по Дунава въ надвечерието на Кримската война, която го направи още пò-лошо. Твърдѣ естественно бѣше прочее да се очаква, щото свободата на плуваньето по Дунава да бѫде една отъ четиритѣхъ гаранции, които съѭзнитѣ сили искахѫ отъ Руссия.

До когато Руссия прѣобладаваше върху долния Дунавъ, Австрия се прѣдставляваше като неуморимъ апостолъ на началата на свободното плувание; но веднъжъ Руссия отстранена отъ брѣговетѣ на Дунава, Австрия си правеше оглушки на сѫщитѣ тия начала, както ще видимъ това въ слѣдуѭщата часть на нашата студия.

II. Отъ Парижския до Лондонския трактатъ отъ 1871.

Като се ползуваше отъ положението си на посрѣдникъ, Австрия, въ Виенскитѣ конференции, накара силитѣ да раз-

[1]) Geffcken. — La question du Danube p. 6.

искатъ върху Дунавския въпросъ. Съкзнитѣ сили лесно се съгласихѫ върху тоя прѣдмѣтъ и въ размѣненитѣ ноти мѣжду Франция, Австрия и Велика-Британия на 8 августа 1854 върху *четиритѣхъ гаранции*, втората точка гласеше, че не могѫтъ да се очакватъ мирни и трайни сношения мѣжду Високата Порта и Австрия, „до когато плуваньето по устията на Дунава не се освободи отъ всѣка прѣчка и не се приспособѭтъ принципитѣ, осветени отъ Виенския конгрессъ“.

Руссия, като прие по принципъ *четиритѣхъ гаранции* на 28 ноемврий 1834 за исходна точка на прѣговоритѣ, касаеше се до тѣхното точно опрѣдѣление, което станѫ въ меморандума, отправенъ на 28 декемврий 1854 г. до княза Горчакова отъ прѣдставительетѣ на Съкзнитѣ Сили. Дунавский въпросъ ето какъ е тамъ положенъ:

„За да се даде всичкото възможно развитие на плуваньето по Дунава, би трѣбвало, щото долний Дунавъ, начиная отъ точката, гдѣто той става общъ на двѣтѣ крайбрѣжни държави, да се отземе отъ мѣстната юрисдикция, която тамъ сѫществува възъ основание на 3-й членъ отъ Едирненския трактатъ. Въ всѣкой случай свободното плуванье по Дунава не би могло да се осигури, ако то не се тури подъ надзора на една *синдикална власть*, упълномощена да прѣмахне сѫществуѭщитѣ прѣпятствия въ устията на тѫзи рѣка, или които би могли да се установѭтъ въ бѫдѫще“.

Дунавский въпросъ се разглежда въ четвъртото и пето засѣдание — на 21 и 23 мартъ 1854 — въ прѣдварителнитѣ за миръ конференции въ Виенна. Главната цѣль на Австрия въ тия конференции бѣ да парализира русското влияние върху Дунава. Ето защо нейний втори пълномощникъ въ засѣданието на 21 марта прѣдстави единъ меморандумъ, съ който той прѣдлагаше назначението на делегати, които да изучѫтъ въпроса на мѣстото и да рапортиратъ върху нужнитѣ работи, които ще трѣбува да се

направѭтъ, за да се улесни и улучши плуваньето по Дунава. „Тия делегати, прилагаше той, дѣйствуваеки като *Европейски синдикатъ,* ще положѫтъ тъй сѫщо основитѣ за урежданьето на рѣчната и морска полиция, които слѣдъ като се удобрѭтъ отъ договорящитѣ се Сили, ще станѫтъ законъ за плуваньето по долния Дунавъ.“ [1])

Петий параграфъ отъ този меморандумъ е твърдѣ важенъ за насъ, защото ни показва, до колко австрийскитѣ идеи по него врѣме бѣхѫ въ съгласие съ либералнитѣ начала по рѣчното плуванье, което за нещастие не е било въ пó-нататъшното имъ развитие. Този параграфъ гласи: „Европейский синдикатъ до толкова, до колкото е повиканъ да дѣйствува като испълнителна власть, ще бѫде съставенъ въ съгласие съ распорежданията на Виенския конгрессъ отъ делегати на крайбрѣжнитѣ държави. Тѫзи испълнителна коммисия ще бѫде постоянна и ще носи названието Коммисия за плуванье по долния Дунавъ. Тя ще бѫде натоварена по общо съгласие съ испълнението на мѣрки, удобрени отъ Силитѣ за прѣмахваньето на прѣпятствията за свободното плуванье на рѣката въ нейното течение показано пó-горѣ, както и съ приспособлението принципитѣ на реда и на полицията“.

Най-сетнѣ шестий параграфъ отъ този меморандумъ прѣдлагаше *неутрализираньето* на островитѣ, които съставляватъ Делтата на Дунава.

Князь Горчаковъ отговори, че С.-Петербурский кабинетъ никога и никому не е оспорвалъ правото на свободно плуванье по Дунава и че намѣрението на неговото правителство винѫги е било да направи всичко, което му е възможно, за да прѣмахне прѣпятствията, които прѣчѭтъ на плуваньето; на това баронъ Прокешъ-Остенъ — вторий австр. делегатъ — отговори, „че не може да се оспорява, какво резултатитѣ сѫ въ противорѣчие съ тия намѣрения.“ Русский прѣдставитель възстанѫ противъ употрѣблението

[1]) Protocole N° 4.

на думата *синдикатъ*, като каза, че „тя е неупотрѣбима въ мѣждународнитѣ сношения“ и че е двусмисленна; върху забѣлѣжката на французския прѣдставитель, че нареждането на единъ синдикатъ, който да прѣдставлява интереситѣ на всички, се оправдава отъ лошото положение, въ което се намира Дунавъ, князъ Горчаковъ заяви, че той се въспротивлява въ името на своето правителство, ако думата „синдикатъ“ би значила упражнението на каквото и да би било право на суверенитетъ, и той прибави, „че Руссия ще отблъсне всѣка комбинация, която би имала изгледъ на едно косвенно отчуждаванье.“ Колкото за прѣдложението, да се дадѫтъ привилегии на екстерриториялность на членоветѣ отъ Постоянната Коммиссия, русский прѣдставитель забѣлѣжи, „че то би значило да се приложи на Руссия единъ принципъ, който се приспособлява само по скелитѣ на Въстокъ“. Князь Горчаковъ тогава попита, ако германскитѣ държави, прѣзъ които минува Дунавъ, ще бѫдѫтъ прѣдставени въ Испълнителната коммиссия; на това Прокешъ-Остенъ отговори, „че мѣжду Австрия и Бавария сѫществува една конвенция относително плуванието по горния Дунавъ и че въ настоящия случай въпросътъ се отнася само до уреждането плуванието по долния Дунавъ.“

При всичката упорита защита отъ страна на неговитѣ автори, австрийский меморандумъ прѣтърпѣ нѣкои измѣнения и се приложи при протокола № 5 на засѣданието отъ 23 Марта (1855) като *развитие на втората точка.*

Мѣжду тѣмъ Виенскитѣ конференции не успѣхѫ.

Всичкитѣ проекти, изработени прѣдната година въ Виенна, бидохѫ редактирани въ една пó-скратена форма въ засѣданието на 21 Февруарий 1856 въ Парижъ, и дунавский въпросъ се внесе въ засѣданието на 28 Февруарий на Парижския конгрессъ съ слѣдующата редакция:

„Свободата на Дунава и неговитѣ устия ще бѫде дѣйствително гарантирана чрѣзъ европейски учрѣждения, въ

които договарящитѣ се Сили ще бѫдѫтъ наравно прѣдставени освѣнъ особеннитѣ положения на крайбрѣжнитѣ, които ще бѫдѫтъ уредени споредъ принципитѣ, установени отъ акта на Виенския конгрессъ върху рѣчното плувание."

„Всѣка една отъ договарящитѣ се Сили ще има правото да държи по единъ или два легки военни кораби въ устията на рѣката, прѣдназначени да осигурѭтъ испълнението на правилницитѣ относящи се до свободата на Дунава." [1])

Прѣди да пристѫпимъ къмъ изложението на разискванията, които станѫхѫ въ конгресса и къмъ разглеждането на распорежданията на трактата, който послѣдува отъ този конгрессъ, трѣбува да припомнимъ за териториялното измѣнение, което станѫ въ устията на Дунава. Въ слѣдствие това, дѣто се подозрѣваше Руссия, че тя е враждебна къмъ свободата на плуваньето по Дунава, съѭзническитѣ Сили рѣшихѫ да направѭтъ, щото тѫзи послѣднята да не бѫде крайбрѣжна държава. По тѫзи причина чл. 20 отъ Парижския трактатъ гласи, че „за да може пò-добрѣ да се осигури свободата на плуваньето по Дунава, Н. В. Русский Императоръ се съгласява да се исправи неговата граница въ Бессарабия."

Веднъжъ Руссия отстранена отъ Дунава, Австрия оставаше главната крайбрѣжна сила и ние ще видимъ, да се поевяватъ нейнитѣ ламтѣния да господствува по Дунава.

Да дойдемъ сега на конгресса. Дунавский въпросъ дойде на дневенъ редъ въ засѣданията отъ 6 и 12 Марта.[2]) Върху главния въпросъ не станѫхѫ никакви възражения. Случайно се повдигнѫ едно разискване, отъ което се разбрахѫ намѣренията на Австрия. Тъй като проектътъ за членоветѣ, които ще се вмѣстѭтъ въ трактата, не се произнасяше върху начина, по който ще се съставѭтъ двѣтѣ ком-

---

[1]) Protocole N° 2.

[2]) Protocoles N° N° 5 et 7.

миссии, Г. Валевски прѣдложи, че и Бавария трѣбува да се прѣдставлява въ Коммиссията отъ Крайбрѣжнитѣ.

Графъ Бюолъ отговори, че нѣма никаква нужда да се простре властьта на Коммиссията върху Горния Дунавъ, което съ нищо не ще се оправдае, тъй като нѣма никакво стълкновение мѣжду интересуѭщитѣ се страни.

Въ засѣданието на 12 марта австрийский прѣдставитель, като припомни онова, що се е говорило въ прѣднето засѣдание, прибави, че, „за да се остане въ духа както и въ буквата на акта на Виенския конгрессъ, едната и другата коммиссия трѣбува да ограничѫтъ своитѣ си дѣла върху Долния Дунавъ и въ устията му.“

Лордъ Кларендонъ поддържа прѣдложението на Г. Валевски, като каза, „че ако би било иначе, Австрия, като остава сама владѣтелка на Горния Дунавъ и като взима участие въ плуваньето на долнята часть на рѣката, ще добие особенни и исключителни прѣимѫщества, които конгрессътъ не може да освети“.

Конгрессътъ се присъедини къмъ мнѣнието на прѣдсѣдателя си и не само Бавария но и Вюртембергъ и крайдунавскитѣ княжества добихѫ правото да бѫдѫтъ прѣдставени въ Крайбрѣжната коммиссия.

Въ засѣданието на 18 Марта,[1]) Графъ Бюолъ извѣсти, че „Австрия приема пълното приспособление на установенитѣ отъ акта на Виенския конгрессъ принципи върху Горния както и върху Долния Дунавъ, стига само тѫзи мѣрка да се съедини съ прѣднитѣ задължения, взети *bona fide* отъ крайбрѣжнитѣ държави.“ Послѣдната часть отъ тѫзи декларация се отнася до монопола, който австрийското правителство е дало на Дунавското параплувно дружество.[2])

Ето сега и скратени распорежданията на Парижския трактатъ, които и по настоящемъ даже сѫ основата на кон-

---

[1]) Protocole N° 10.

[2]) Geffcken. Ouvrage cité p. 12 en note.

венционалното право относително Дунава до толкова, до колкото тѣ не сѫ отмѣнени отъ послѣдующитѣ трактати: Принципитѣ, положени отъ акта на Виенския конгрессъ, ще се приспособѭтъ на Дунава и на неговитѣ устия. Това распореждание прави часть отъ Европейското публично право (чл. 15). Прочее тукъ е дума за Дунавъ въ всичкото му течение, а не само за долнята му часть.

Нѣма да се взима никакво мито, нито никакво право отъ стокитѣ, които се намиратъ върху корабитѣ. Никакво прѣпятствие, каквото и да би било, не може да се тури на свободното плувание (чл. 15).

Една коммисия, називаема *Европейска,* съставена отъ прѣдставительетѣ на Франция, Австрия, Велика-Британия, Пруссия, Руссия, Сардиния и Турция, ще бѫде натоварена да обозначи и извърши нужнитѣ работи отъ Исакча до морето, за да може да направи плавателни устията на Дунава (чл. 16).

Една втора коммисия, називаема *Крайбрѣжна*, която ще бѫде постоянна, съставена отъ делегатитѣ на Австрия, на Бавария, на Турция и на Вюртенбергъ, къмъ които ще се присъединѭтъ коммисарье отъ тритѣ крайдунавски княжества, ще има за мисия да изработи правилницитѣ за плуваньето, да извърши нужнитѣ работи върху цѣлата рѣка и ще замѣсти Европейската Коммисия слѣдъ растурянето на послѣднята (чл. 17).

Срокътъ на Европейската Коммисия е двѣ години. Въ сѫщия срокъ крайбрѣжната Коммисия трѣбва да изработи правилницитѣ за плуванье и да извърши нужнитѣ работи. Подписавшитѣ се сили, събрани на конференция и извѣстени за извършеното, като вземѫтъ актъ отъ това, ще произнесѫтъ растурянето на Европейската смѣсена коммисия (чл. 18).

Както ще видимъ пò-долу, Австрия парализира и унищожи една голѣма часть отъ тия распореждания, защото, както твърдѣ справедливо забѣлѣзва г. Геффкенъ, „слѣдъ като високо прогласи, че свободното плуванье по Ду-

нава ще прави по семъ-сега часть отъ Европейското публично право и ще се тури подъ гаранцията на договорящитѣ се сили, Европа не си запази никакъвъ дѣйствителенъ контролъ върху испълнението на този принципъ чрѣзъ крайбрѣжната Коммисия; единственното распореждание на 18-й членъ по този прѣдмѣтъ гласи, че крайбрѣжната Коммисия, като си испълни задачата, подписавшитѣ се сили, извѣстени за това, ще вземѫтъ отъ него актъ. Прочее тия послѣднитѣ нѣмахѫ друго да правѭтъ освѣнъ да запишѫтъ онова, което крайбрѣжнитѣ държави ще сѫ счели за нужно да постановяватъ".

Трѣбва да споменемъ още, че чрѣзъ конвенцията отъ 6-й януарий 1857, сключена мѣжду подписавшитѣ Парижския трактатъ сили, една часть отъ русската территория отстѫпена на Молдавия — островитѣ, които образуватъ Делтата на Дунава — се повърнѫ подъ прямото владичество на Султана.

Да разгледаме сега, какъ и до колко е билъ испълненъ Парижский трактатъ, отъ като оставимъ на страна всичко, което се отнася до *Европейската Коммисия,* защото ние ѝ посвещаваме една особенна глава; ще се ограничимъ тука на тия отъ распорежданията на трактата, които се отнасятъ до *крайбрѣжната Коммисия.*

Делегатитѣ на крайбрѣжнитѣ Дунавски държави, събрани въ Виенна, подписахѫ на 7-й ноемврий 1857 единъ актъ за плуваньето по Дунава. Подписавшитѣ Парижския трактатъ сили протестирахѫ противъ тоя актъ, основайки се на това, че делегатитѣ надминѫли властьта си, като подписали тая конвенция безъ прѣдварително да се съгласѭтъ съ Европейската Дунавска Коммисия. Безъ обаче да обърнѫтъ внимание на тоя протестъ, крайбрѣжнитѣ държави утвърдихѫ конвенцията на 9-й януарий 1857, слѣдъ което Австрия претендираше да я испълни изведнѫжъ. Тогава послѣдувахѫ най-силни рекламации. За да си съставимъ едно понятие за положението на духоветѣ по него врѣме,

ний заимствуваме нѣколко отломъци отъ единъ мемоаръ, който се появи въ русския брюкселски органъ *le Nord,* прѣдназначенъ отъ начало да се съобщи на нѣкои кабинети. Ето тия отломъци: „конвенцията отъ 7-й ноемврий 1857 е противна на намѣренията и на принципитѣ, които сѫ диктували двата велики трактата — отъ 9-й юний 1815 и отъ 30 марта 1856.... Да си осигури монопола на плуваньето по голѣмата рѣка, като задържи за себѣ си исключителното плувание на горния Дунавъ и да сподѣли съ всичкитѣ прѣимѫществата на едно добито и господствуѭще положение за плуваньето по долния Дунавъ, такъва е била единственната и постоянна цѣль на Австрия прѣзъ всичкитѣ прѣговори..... А особенно 8-й членъ на тѫзи конвенция е въ явно противорѣчие съ мнѣнията на Виенския и Парижския конгреси, съ принципитѣ на трактата отъ 30 май 1814, на акта отъ 1815 и на трактата отъ 1856. И наистинна чрѣзъ тоя членъ *рѣчното плуванье, собственно казано, мѣжду Дунавскитѣ пристанища*, безъ да се влиза въ откритото море, *е задържано за корабитѣ на крайбрѣжнитѣ на тая рѣка страни* ...... Ограничено по тоя начинъ въ външната търговия, плуваньето по Дунава *напълно свободно ли е?* ... *Равно ли е за всички* и подчинено ли е на *еднообразни правилници, съставени по начинъ най-благоприятенъ за търговията на всичкитѣ народи?* Европейското публично право различавало ли е вѫтрѣшно плувание мѣжду онова, което захваща отъ морето и онова, което става отъ пристанище на пристанище“?

Въ 1858 една конференция се събра въ Парижъ, за да постанови продължението на Европейската Коммисия, както и да вземе актъ отъ дѣлото, извършено въ Виенна на 1857. Въ засѣданието на 9-й августа,[1]) графъ Валевски, като припомни, че една крайбрѣжна коммисия бѣше натоварена съ изработваньето правилницитѣ за плуваньето по Дунава, попита австрийскитѣ и турскитѣ пълномоцници, ако тѣ сѫ

[1]) Protocole N° 14.

въ състояние да прѣдставіжтъ тия правилници. Баронъ де Хюбнеръ забѣлѣжи, че тоя трудъ ще се съобщи въ сжщото врѣме, когато се съобщи и оня на Европейската коммисия; при всичко това той подложи на конференцията „Конвенция за плуваньето по Дунава мѣжду Австрия, Бавария, Турция и Вюртембергъ, сключена въ Виена на 7-й ноемврий 1857, ратификациитѣ размѣнени въ Виена на 9-й януарий 1858“, и помоли конференцията да вземе отъ нея актъ. Но конференцията отложи разискванието върху този прѣдмѣтъ за едно пò-нататъшно засѣдание.

Въ засѣданието на 16 Августа[1]) пълномощникътъ на Велика Британия критикува твърдѣ силно тжзи конвенция, като несъгласна съ прѣдшествовавшитѣ трактати; къмъ неговото мнѣние се присъединихж всичкитѣ му другарье. Русский прѣдставитель приложи, че тъй като се отнася до испълнението на европейски трактати, трудътъ на крайбрѣжната Коммисия не може да се тури въ дѣйствие, до като не се дойде до едно пълно съгласие мѣжду всичкитѣ сили, подписавши Парижския трактатъ. Австрийский пълномощникъ отговори, че Виенский актъ отъ 1814 прави разлика мѣжду крайбрѣжни и ония които не сж, че плувателната конвенция, изработена отъ крайбрѣжнитѣ държави възъ основание на Парижския трактатъ, е испълнима по силата на правото на суверенитета, и прибави, че ще прѣпрати въ Виенна протокола, въ който ще бждатъ забѣлѣзани исказанитѣ мнѣния. Баронъ Хюбнеръ подигнж тогава въпроса за 18-й чл. отъ Парижския трактатъ. Като споменж, че срокътъ отъ двѣ години е истекълъ, той се надѣеше, че ще се растури европейската коммисия и че нейната власть ще прѣмине върху крайбрѣжната Коммисия. Но другитѣ пълномощници му отговорихж, че споредъ 16-й чл. отъ сжщия трактатъ и споредъ неговия духъ, извършваньето работитѣ въ устията на Дунава принадлежи исключително на Европейската коммисия.

[1]) Protocole N° 18.

Поради това въ засѣданието си на 19 Августа[1]) конференцията изрази мнѣние, да се продължи срокътъ на коммиссията до окончателното свършванье на казанитѣ ѝ работи. Австр. пълномощникъ се въздържа да искаже върху тжзи точка мнѣнието на правителството си.

Отъ него врѣме макаръ че редактира на 1-й Марта 1859 единъ допълнителенъ актъ къмъ оня отъ 1857, Австрия не бърза вече нито съ правилника за плуванието, нито съ крайбрѣжната Коммиссия. Обаче справедливостьта изисква да признаемъ, че произшествията, които се случихж въ този промѣжутъкъ въ крайдунавскитѣ княжества, доста повлияхж тоже за Австрийското равнодушие.

Конференцията, която се събра въ 1866 въ Парижъ по Влашкитѣ и Молдавски работи, се занимà тоже и съ Дунавския въпросъ. Въ засѣданието ѝ отъ 28 Марта[2]) публичний актъ, изработенъ и подписанъ отъ Европейската коммиссия на 2-й Ноемвр. отъ прѣдната година въ Галацъ, се утвърди безъ никакви разисквания. Но когато конференцията се коснж до въпроса за продължението срока на Европейската Коммиссия и на крайбрѣжната Коммиссия, живи разисквания се повдигнжхж. Русский пълномощникъ каза, че му се вижда за необходимо да се опрѣдѣли по единъ окончателенъ начинъ срокътъ на сжществуванието на Европ. Коммиссия. Прусский пълномощникъ заяви, че не може да се мисли за замѣстюванието на Европейската Коммиссия чрѣзъ крайбрѣжната, прѣди тя да искара работитѣ, съ извършванието на които е натоварена. Рѣши се нейний срокъ да се продължи още за петь години.

Колкото за крайбрѣжната Коммиссия, ето въпроситѣ, които де Меттернихъ споредъ желанието на конференцията имаше да подложи на правителството си: какви распореждания послѣдното е направило за да измѣни правилника отъ 1857 и да поднови крайбрѣжната Коммиссия? Какво

[1]) Protocole N° 19.

[2]) Protocole N° 3.

прѣдполага да направи то и по двата тия въпроси? Италиянский пълномощникъ бѣ помислилъ за умѣстно да се попита още Виенското правителство: какъвъ ще бѫде срокътъ, въ който ще се прѣдстави работата на крайбрѣжната Коммиссия, тъй като Европейската Коммиссия не може да се растуря прѣди да се удобри тоя правилникъ.

Безъ да гледа на всичко това, Виенский кабинетъ не направи никакви распореждания, нито да измѣни правилника, нито да поднови крайбрѣжната Коммиссия.

Въ епохата, до която сме дошли въ тѫзи студия, ний можемъ ето какъ да резюмираме положението на плаването по Дунава: 1) оная часть отъ Дунава, която се намира мѣжду Исакча и морето, е подъ властьта на Европейската Коммиссия; 2) тѫзи отъ Исакча до Оршова — подъ стария режимъ и 3) тая отъ Оршова до Иллеръ подъ единъ австр. правилникъ, съставенъ съгласно съ мнѣнието на крайбрѣжнитѣ държави.

III. Отъ Лондонския трактатъ до Берлинския конгрессъ.

Циркулярътъ на князь Горчакова отъ 31 октом. 1870, съ който той заявява, че императорътъ „не може да се сматря по̀-вече вързанъ отъ задълженията на трактата отъ 30 Марта 1856 до толкова, до колкото тѣ ограничаватъ неговитѣ суверенни права върху Черното море,“ доведе Лондонската конференция въ 1871.

Австрия, като се безпокоеше отъ въстановлението на морската сила на нейния силенъ съсѣдъ върху Черното море, бѣше първата да иска нови гаранции за свободното плуванье по устията на Дунава. „Русский циркуляръ, пишеше графъ Бёнстъ на барона Прокеша въ Цариградъ на 21 Януарий 1871, ни присилва да констатираме положително логическото отношение, което сѫществува мѣжду распорежданията на Парижския трактатъ отъ 1856, относящи се до Черното море и ония, които имѫтъ за прѣдмѣтъ свободното

плуванье по Дунава.... съотношението на 21-й чл. отъ публичния актъ на 1865 съ членоветѣ 11 и 19 отъ трактата на 1856, които даватъ на съподписавшитѣ сили правото да искатъ — ако неутрализацията на Черното море би прѣстанѫла — нови гаранции, за да се спази неутралностьта на устията на Дунава.... Европейската Коммисия, вече добрѣ установена въ мѣстноститѣ, които граничѫтъ съ Черното море, ще бѫде единъ оплотъ противъ това море, лишено отъ своята неутралность, и ще прѣдставлява солидарностьта на европейскитѣ интереси въ устието на рѣката, която надолу отъ Исакча образува, тъй да се каже, неутралния рѫкавъ отъ морето.“

Плуваньето по Дунава, като си останѫ тъй, както го бѣше установилъ Парижский трактатъ подъ надзора и гаранцията на великитѣ сили, Лондонский трактатъ усѫществи австрийскитѣ искания. Европ. Коммисия биде задържана и нейний срокъ продълженъ още за 12 години, т. е. до 24 априлий 1883 г. — срокътъ, когато ще се погаси заемътъ, който тя е направила (чл. 4).

Крайбрѣжната Коммисия, като не се бѣше вече събирала отъ 1858 насамъ, конференцията упълномощи крайбрѣжнитѣ държави да се споразумѣѭтъ върху условията за нейното събиранье безъ вреда на онова, което чл. 17-й отъ Парижския трактатъ распорежда въ полза на крайдунавскитѣ княжества (чл. 5).

Направи се едно измѣнение на 15 чл. отъ Парижския трактатъ: крайбрѣжнитѣ държави сѫ свободни да се споразумѣѭтъ помѣжду си за да прѣмахнѫтъ прѣпятствията, които Катарактитѣ и Желѣзнитѣ Врата противопоставятъ на плуваньето по Дунава *и да вземѫтъ налогъ отъ търговскитѣ кораби* (чл. 1).

Най-сетнѣ чл. 7 отъ Лондонския трактатъ спазва *неутрализацията,* която чл. 21 отъ публичния актъ на 2-й ноемврий 1865 установява.

IV. Отъ Берлинския конгрессъ до Лондонската конференция отъ 1883.

Вслѣдствие на послѣднята въсточна война едно територнално размѣстюванье се извърши върху брѣговетѣ на Дунава: 1) Руссия влѣзе отъ ново въ владѣнне на тжзи часть отъ Бесарабия, която ѝ биде отнѣта въ 1856 и която се граничи на западъ съ талвега на Прута, на югъ съ талвега на Килийския ржкавъ и устието на Стари Стамбулъ. Лордъ Биконсфилдъ енергически протестира въ Берлинъ срѣщу това отстжпванье, но като не мислеше никакъ да се намѣси съ сила, той попита русскитѣ пълномощници, какви задължения тѣ мислжтъ да вземжтъ за да съхранжтъ свободата на Дунава. Послѣднитѣ отговорихж, че това отстжпванье съставлява за тѣхното правителство единъ въпросъ на честьта. Князь Горчаковъ прибави, какво, при всичко че той признава, „че свободното плуванье по Дунава е отъ европейски интересъ", той не вижда какво влияние отстжпваньето на Бессарабия може да има върху свободното плуванье по тжзи рѣка;[1])

2) Вмѣсто три княжества, за които говори Парижскин трактатъ, ний намираме двѣ независими държави — Румжния и Сърбия;

3) Вмѣсто една турска провинция, България биде въздвигнжта въ едно автономно княжество;

4) Най-сетнѣ Австрия тихомълкомъ си присвои ключа на срѣдний Дунавъ — Ада-кале.

Чл. 12 отъ Св. Стефанския трактатъ бѣше основата за прѣговоритѣ въ Берлинъ по Дунавския въпросъ. Той гласи: „всичкитѣ укрѣпления по Дунава ще се сринжтъ. Отъ сега нататъкъ не ще има твърдина върху брѣговетѣ на тжзи рѣка, нито военни кораби въ водитѣ на княжествата Румжния, Сърбия и България, освѣнъ обикновеннитѣ стационери и легкитѣ кораби, прѣдназначени за рѣчната полиция и за митнишка служба".

---

[1]) Séance du 27 Juin. Protocole N° 9.

„Правата, задълженията и прѣимѫществата на международната коммисия си оставатъ цѣли“.

Този членъ дойде прѣдъ конгресса на 2-й юлий 1878. [1] Баронъ Хаймерле прѣдложи да го замѣни съ единъ подробенъ проектъ, който той самъ прѣдстави и когото конгрессътъ намѣри твърдѣ подробенъ даже. Слѣдъ едно „твърдѣ кратко“ разискване, казва протоколътъ, по прѣдложението на князь Бисмарка, конгрессътъ рѣши да прѣпрати за подробности проекта на своя редакционенъ комитетъ.

Да покажемъ характеристическитѣ точки на този австрийски проектъ. Очудва ни прѣди всичко това, дѣто той прѣмълчава съвсѣмъ установенитѣ въ по́-прѣднитѣ трактати принципи относително свободата на плуванието по Дунава, и които, както ще видимъ, Берлинский трактатъ въ 52-й си членъ въспроизважда. Разликата на тоя проектъ отъ едно подобно прѣдложение, което Австрия бѣше направила въ 1855 г., състои въ това, че Австрия не ограничава вече *неутрализацията*, която тя прѣдлага само върху долний Дунавъ, но ѭ простира чакъ до Желѣзнитѣ Врата, само че тя не разясни това свое прѣдложение.

Но най-важната точка отъ този проектъ е слѣдующата: замѣстюванье на крайбрѣжната Коммисия чрѣзъ разширение властьта на Европейската Коммисия, която става постоянна и на която се оставя изработванието на правилницитѣ за плуванието по Дунава и за рѣчната полиция, и „единъ коммисаринъ делегиранъ отъ нея ще бди за испълнението на тия правилници“.

Въ слѣдующето засѣдание, Графъ Шуваловъ прѣдстави единъ контра-проектъ, който натоварваше една крайбрѣжна коммисия съ прѣглежданието на акта отъ 1865 и задържаше неговото одобрение за една конференция отъ прѣдставительетѣ на подписавшитѣ сили.

Редакционний комитетъ на конгресса прѣдстави своя трудъ въ засѣданието на 10-й юлий, и „членоветѣ отно-

[1] Protocole N° 11.

сящи се до плуването по Дунава не подигнѫхѫ никакви бѣлѣжки“, ни казва протоколътъ на това засѣдание. Тѣ се вмѣстихѫ въ трактата и съдържѫтъ слѣдуѭщитѣ распореждания: всичкитѣ твърдини и укрѣпления отъ Желѣзнитѣ Врата до устията на Дунава ще се разсипѭтъ. Съ исключение на легкитѣ кораби, никакъвъ воененъ корабъ не може да плува по Дунава на долу отъ Желѣзнитѣ Врата (чл. 52).

Европ. Коммисия се задържа. Нейнитѣ привилегии се подтвърдяватъ, като се дава и на Ромѫния право да има въ неѭ свой прѣдставитель. Нейната власть се расширочава до Галацъ (чл. 53). Една година прѣди да истече срокътъ на Коммисията, силитѣ ще се съгласѭтъ за продължението или измѣнението на нейната власть (чл. 54).

Членъ 55-й, който подигнѫ сериозни мѫчнотии, които ще разгледаме по-нататъкъ, гласи: „правилницитѣ за плуванье, за рѣчната полиция и за надзора отъ Желѣзнитѣ Врата до Галацъ ще се изработѭтъ отъ Европейската Коммисия, подпомогнѫта отъ делегати на крайбрѣжнитѣ държави, и ще се докарѫтъ въ хармония съ тия, които сѫ били или ще бѫдѫтъ издадени за Дунава на долу отъ Галацъ.“

Поддържаньето на фенера върху Змѣйовия островъ се осигурява (чл. 56).

Извършваньето на работитѣ за да се прѣмахнѫтъ прѣпятствията за плуваньето по Желѣзнитѣ Врата и Катарактитѣ остава върху Австрия, на която се дава правото врѣменно да взима налогъ за да покрие разноскитѣ на тия работи (чл. 57). Тозъ мандатъ, както видѣхме, Лондонский трактатъ го даваше на крайбрѣжнитѣ държави — Сърбия и Ромѫния. Този членъ е едно формално нарушение на всичкитѣ распореждания въ подобни случаи: Австрия е натоварена да рѣши и направи работи върху сръбската и ромѫнската территория, съгласието даже на които не се изисква и които при това трѣбва „да дадѫтъ всички въз-

можни улеснения, които бихѫ се изискали въ ползата на работитѣ“.

Ний можемъ да резюмираме распорежданията на Берлинския трактатъ така:

а) неутралитетътъ на Дунава се простира до Желѣзнитѣ Врата;

б) ни дума не се казва за крайбрѣжната Коммисия, установена отъ Парижския трактатъ;

в) мълчаливо се оставя горний Дунавъ на крайбрѣжнитѣ държави, безъ обаче да се унищожѫтъ 15-й и 16-й членове отъ Парижския трактатъ;

г) Европ. Коммисия ведно съ крайбрѣжнитѣ държави ще законодателствува за срѣдний Дунавъ;

д) Ромѫния влиза въ Европ. Коммисия; и

е) Австрия се упълномощява да извърши нуждниттѣ работи при Желѣзнитѣ Врата и Катарактитѣ.

Слѣдъ като изложихме распорежданията на Берлинския трактатъ върху Дунава, нека разгледаме сега, до колко и какъ сѫ тѣ били испълнени.

За да би могълъ публичний актъ отъ 2-й ноемврий 1865 година да се тури въ хармония съ Берлинския трактатъ, изработи се въ Галацъ на 28 декемврий 1879 единъ допълнителенъ актъ.

Въпросътъ бѣше сега за испълнението на 55 чл. отъ Берлинския трактатъ. Трѣбваше прочее да се приготви единъ проектъ за правилникъ. По прѣдложението на Британския прѣдставитель, „че ще бѫде добрѣ, щото комитетътъ за изработваньето на тоя проектъ да бѫде исключително съставенъ отъ делегати на държави, които не сѫ крайбрѣжни, за да би всичкитѣ крайбрѣжни държави се намирали въ едно и сѫщото положение спрямо приготвяньето на единъ правилникъ, който има заради тѣхъ единъ особенъ интересъ“, Европ. Коммисия въ засѣданието си на 17 декем. 1879 назначи една подъ-коммисия, съставена отъ делегатитѣ на Германия, Австрия и Италия; тая подъ-коммисия бѣше

натоварена да приготви единъ аванъ-проектъ за правилникъ. На 12 май 1880 подъ-коммисията прѣдстави единъ аванъ-проектъ, който подигнѫ нескончаеми прѣпирни по причина на слѣдующитѣ клаузи: испълнението на правилника се ввѣрява на „една смѣсена Дунавска Коммисия". Освѣнъ тритѣ крайбрѣжни държави (Румѫния, Сърбия и България) Австрия тоже ще се прѣдставлява въ тѫзи коммисия (чл. 3). Прѣдсѣдателството на тѫзи коммисия се дава на Австрия; рѣшенията ѝ ще ставатъ по болшинството на гласоветѣ; въ случай че се раздѣлятъ гласоветѣ прѣдсѣдателский гласъ ще бѫде рѣшающъ (чл. 4). За да могѫтъ да се направятъ мостове или неподвижни сгради върху единия или другия брѣгъ на Дунава, плановетѣ трѣбва да се подлагатъ на смѣсената Коммисия и да се получи нейното прѣдварително съгласие (чл. 2). Портовитѣ капитани сѫ подчинени на смѣсената Коммисия (чл. 6). Самата смѣсена Коммисия може да измѣни тоя правилникъ (чл. 7).

Този аванъ-проектъ повдигнѫ твърдѣ силни разисквания въ самата Европейска Коммисия и голѣмо негодование въ Румѫния. И дѣйствително имаше мѣсто за прѣпиранье. Неограниченото върховенство, което Австрия искаше да си оздрави, бие въ очи по единъ най-явенъ начинъ: чрѣзъ този актъ тя става крайбрѣжна държава на срѣдний Дунавъ; тя добива при това прѣдсѣдателството на смѣсената Коммисия и това съ единъ рѣшающъ гласъ въ случай на раздѣлянието на гласоветѣ. Тя е сигурна да господарствува по Дунава, защото никакъ не ще ѝ бѫде мѫчно да спечели на своя страна една отъ тритѣ крайбрѣжни държави, на които множественнитѣ интереси ще бѫдѫтъ твърдѣ често противни едни на други; тя ще бѫде сигурна поне за Сърбия, отъ която тя почти е направила свой спахия.

Спорѣдъ този проектъ Румѫния и България, за да могѫтъ да прѣдприемѫтъ нѣкои работи върху собственната си территория, като наприм. скели, набережни, насипи и пр. — безъ да говоримъ за единъ мость върху Дунава,

който изрично е прѣдвиденъ — трѣбва винѫги да искатъ дозволение отъ Австрия и Сърбия.

Австрия по този начинъ не се ли располага съ малкитѣ Дунавски държавици върху събственната имъ территория? Не ще ли се урони суверенитетътъ на крайдунавскитѣ държавици да подчиняватъ своитѣ портови капитани, които тѣ назначаватъ и плащатъ, на една чужда власть? Найсетнѣ, тъй като се прѣдоставя на Австро-Унгария да може, както си ще, винѫги да измѣнява този правилникъ, тогава кѫдѣ оставатъ принципитѣ и разпорежданията на трактатитѣ отъ 1856 и 1878 г. върху свободното плуванье по Дунава?

Но още по-лошото е това, че този аванъ-проектъ не лежи върху никакво юридическо основание. И дѣйствително, върху какво основаватъ самото сѫществувание на тжзи Коммисия, която наричатъ „смѣсена“, за да може и Австро-Унгария да влѣзе въ неѭ? Създаваньето на това юридическо лице не е било прѣдвидено нито отъ Берлинския трактатъ, нито отъ никой други мѣждународенъ актъ; протоколитѣ доказватъ, че никоги не се е мислило въ Берлинъ да се създаде едно подобно учрѣждение и още по-малко една „смѣсена“ Коммисия. Чл. 55 постановлява, че Европ. Коммисия ще изработи ведно съ делегати отъ крайбрѣжнитѣ държави единъ правилникъ и че тя надзирава неговото приспособление, което приспособление, споредъ както е практиката въ подобни случаи, трѣбва да принадлежи на крайбрѣжнитѣ държави въ надлежнитѣ имъ води. Не бѣше ли Баронъ Хаймерле, който самъ заяви, „че измѣнения на единъ тържественъ трактатъ не могѫтъ да се рѣшаватъ отъ една специална коммисия, но че трѣбва да се осветѭтъ отъ конгресса.“ [1]) Тогава какъ е било възможно да си помислюватъ да измѣняватъ единъ трактатъ толкова тържественъ, какъвто е Берлинский, иначе освѣнъ чрѣзъ единъ мѣждународенъ актъ? Както твърдѣ добрѣ го казваше напослѣдне русский

[1]) Protocole N° 12. — Засѣдание на 4 юлий 1878.

пълномощникъ — Баронъ де Моренхаймъ въ Лондра — „задълженията, които само върху конвенционалнитѣ рѣки могжтъ да приемжтъ крайбрѣжнитѣ териториялни власти въ пълното упражнение на своята суверенна свобода, не могжтъ да се простиратъ пò-далечъ отъ колкото единогласно признатитѣ нужди изискватъ за развитието на общото плуване, — цѣль, която трѣбва да се има прѣдъ видъ, като не може да бжде тая, щото безъ нужда да се нацърбява светия принципъ на суверенностьта.“ [1]) Ний се съмнѣваме твърдѣ много, да ли Австро-Унгарскитѣ претенции за владичество върху Дунава сж „нужди необходими за развитието на общото плуванье“, за да би могло да се оправдае сериозното нацърбяванье, което аванъ-проектътъ нанася върху суверенностьта на крайбрѣжнитѣ държави. още пòвече, че никой мѣждународенъ трактатъ не е постановилъ изрично това нарушение на териториалния суверенитетъ. А пакъ ний знаемъ, че винжги, когато се е искало да се нарушжтъ суверениитѣ права на държавитѣ, това е било формално постановено въ мѣждународнитѣ актове. както е направилъ Берлинский трактатъ чрѣзъ 55-й си членъ, като е повѣрилъ на Австрия извършваньето на работи при Желѣзнитѣ Врата — територия, която никакъ не ѝ принадлежи.

Най-сетнѣ, намъ ни е мжчно да повѣрваме, че сж могли тъй лесно да забравжтъ въ Виенна принципитѣ, които Виенский кабинетъ поддържаше не прѣди много врѣме, че „особенно по рѣчнитѣ дѣла, правото на суверенитетъ припада по право, било на териториалната сила, било на всичкитѣ крайбрѣжни правителства, но никакъ не на ония, които не сж крайбрѣжни.“ [2])

Ако Австрия, както единъ отъ нейнитѣ държавни мжжье казва, „не може безгранично да се довѣри въ безпристра-

---

[1]) Protocole N° 4. — Засѣдание на 20 февруарий 1883.

[2]) Депеша отъ Графа Бейста отъ 21 януарий 1871 до Австрийския посланникъ въ Цариградъ.

стието на крайбрѣжнитѣ държави за онова, което се относя до интереситѣ на нейното плуванье," [1]) тя има право да иска всичкитѣ възможни гаранции, но това не може въ никой случай да ѝ създаде едно право, което тя никакъ нѣма.

Да се повърнемъ сега върху дѣлата не Европ. Коммисия. Съ една нота отъ 13 ноемврий 1880 тя покани крайбрѣжнитѣ държави да испратѧтъ свои делегати за да вземѫтъ участие въ изработваньето правилника за плуваньето, за рѣчната полиция и за надзора отъ Желѣзнитѣ Врата до Галацъ. Българский и Сърбский делегати се озовахѫ на засѣданието на 4 декемврий 1880; [2]) Румѫния, както видѣхме, имаше своя прѣдставитель още отъ прѣдната година. Аванъ-проектътъ посрѣщнѫ едно такъво съпротивление отъ страна на опозицията, щото Коммисията въ сессията си прѣзъ ноемврия 1880 рѣши сама да изработи другъ проектъ. Обаче създаваньето на една смѣсена Коммисия съ ограничена власть — подчинена на Европейската Коммисия — и прѣдсѣдателството да се даде на Австрия, се прие по принципъ отъ болшинството на делегатитѣ на силитѣ въ тѫзи сессия. Но когато се пристѫпи до урежданьето на тия точки, голѣми разногласия се появихѫ. Английский делегатъ прѣдложи: [3]) а) срокътъ на смѣсената Коммисия да се ограничи както срокътъ на Европейската Коммисия. Тъзи точка се прие. б) Да може да се апелира прѣдъ Европейската Коммисия за всичкитѣ дѣла и рѣшения на смѣсената Коммисия. Върху тъзи точка се появихѫ разногласия, които причинихѫ отлаганьето на въпроса. Германский пакъ делегатъ направи слѣдующето прѣдложение: „Рѣшенията на смѣсената Коммисия да ставатъ по болшинство на гласоветѣ: въ случай на равно раздѣлянье, прѣдсѣдателский гласъ ще бѫде прѣвишаващъ въ административнитѣ въ-

---

[1]) Депеша отъ Каролий до Лордъ Гранвиля, 16 януарий 1883.

[2]) Protocole N° 1.

[3]) Protocole N° 17. Засѣдание на 17 юний 1881.

проси. Когато въ принципиялнитѣ въпроси нѣма едногласие, всѣкий делегатъ ще има право да иска, щото да се отложи испълнението, за да може въпросътъ да се прѣдстави прѣдварително прѣдъ Европейската Коммисия, на която рѣшението взето *in plenum* споредъ болшинството на гласоветѣ, ще бѫде законъ".

Слѣдъ живитѣ разисквания, които се продължихѫ въ нѣколко засѣдания, английский прѣдставитель въ засѣданието на 18-й Юний 1881[1]), като видя, че поради настояваньето на австрийския и германския делегати втората точка отъ неговото прѣдложение не се прие единодушно, заяви, „че не може да приеме създаваньето на смѣсената Коммисия тъй, както тя е прѣдставена."

По този начинъ всичко паднѫ и дѣлото не можеше вече да се слѣдва освѣнъ по дипломатически начинъ непосрѣдственно мѣжду силитѣ.

По този случай Италиянското правителство прѣдложи добритѣ си услуги въ Лондра, за да може да докара едно съгласие мѣжду английското и германското прѣдложения. Това прѣдложение, като останѫ безъ никакъвъ ефектъ, Франция взе инициятивата за едно посрѣдничество, като прие за исходна точка германското прѣдложение и прѣдстави това, което се нарича *Барреровъ проектъ*.

Германското прѣдложение, както го видѣхме по̀-горѣ, съдържаше една непрѣодолима мъчнотия: не бѣ възможно да се различи, кое рѣшение на смѣсената Коммисия ще бѫде върху принципиялenъ въпросъ и кое върху административенъ, и слѣдователно подлежаще на компетентностьта на смѣсената Коммисия. Барреровий проектъ имаше за цѣль да облегчи тъзи мѫчнотия. Той взима за основа урежданьето на една смѣсена Коммисия; дава на Австрия да има но право въ нея своі прѣдставитель, комуто възлага и прѣдсѣдателството. На редъ съ четиритѣхъ делегати — българский, австрийский, румѫнский и сръбский — единъ

[1]) Protocole N° 19.

петий членъ отъ Европейската Коммисия, назначенъ за шесть мѣсеци по азбучния редъ на силитѣ — ще дойде и той да засѣдава въ смѣсената Коммисия. По този начинъ Австрия и Ромѫния ще имѫтъ по два гласа въ тѫзи Коммисия, когато дойде рѣдътъ на тѣхнитѣ делегати да прѣдставляватъ Европ. Коммисия (чл. 97). Срокътъ на смѣсената Коммисия ще бѫде равенъ съ срока на Европ. Коммисия (чл. 98). Сама тя ще прави вѫтрѣшния си правилникъ и ще назначава своитѣ агенти. При всичко това нейний вѫтрѣшенъ правилникъ и инструкциитѣ до нейнитѣ агенти отъ единъ общъ характеръ ще се съобщаватъ прѣдварително на Европ. Коммисия (чл. 99). Дунава отъ гледна точка на инспекцията се раздѣля на четири части (чл. 104). Крайбрѣжнитѣ държави ще указватъ на смѣсената Коммисия и на нейнитѣ агенти съдѣйствието, отъ което тя би имала нужда при испълнението на задачата си (чл. 105).

Портовитѣ капитане ще се назначаватъ отъ крайбрѣжнитѣ правителства и ще зависѭтъ направо отъ инспектора на смѣсената Коммисия (чл. 106). Рѣчната полиция ще се извършва отъ подинспекторитѣ и портовитѣ капитани. Ще се аппелирва прѣдъ смѣсената Коммисия, която ще има послѣдньото слово (чл. 107).

Партизанитѣ на Баррерровия проектъ казватъ, че цѣльта, която се е имала прѣдъ видъ, е била да се примирѭтъ Австрийскитѣ претенции и настойчивото противянье на Ромѫния, и по този начинъ да се избѣгнѫтъ двѣ грозящи опасности: а) или приеманьето чисто и просто отъ силитѣ на Австрийскитѣ претенции и слѣдователно оффициално да се гарантира австрийското надмощие върху срѣдния Дунавъ, или б) растурянието на Европ. Коммисия и нейното замѣстюванье споредъ Парижския трактатъ съ една голѣма крайбрѣжна Коммисия, въ която германскитѣ интереси пакъ щѣли да вземѫтъ връхъ. Привърженницитѣ на тоя проектъ казватъ още, че тъй като Европа влиза въ смѣсената Коммисия, свободното дѣйствие на Австрия въ тѫзи Коммисия

ще се ограничи и слѣдователно австрийското надмощие ще се отстрани.

Даже повече: тия партизани мислѭтъ, че чрѣзъ 99-й чл. отъ проекта смѣсената Коммисия доста тѣсно се свързва съ Европейската Коммисия.

Най-сетнѣ тѣ ни казватъ, че смѣсената Коммисия не назначава освѣнъ инспектора, който има власть само да надзирава; а пакъ крайбрѣжнитѣ държави назначаватъ направо портовитѣ капитани и посочватъ подъ-инспекторитѣ — всѣка една въ своето владѣние.

Безполезно е да повтаряме тукъ доказателствата, които по горѣ приведохме противъ Австро-Унгарския аванъ-проектъ и които ний тъй сѫщо противопоставяме и на Барреровия проектъ. Ще се задоволимъ прочее да забѣлѣжимъ само. че при всичкитѣ старания на неговитѣ партизани за да умалѭтъ значението на распорежданията на този проектъ, чл. 101 гласи ясно и формално, че „агентитѣ — единъ инспекторъ, подъ-инспекторитѣ, портовитѣ капитани, единъ секретарь и пó-долнитѣ агенти — „ще дѣйствуватъ всѣкой единъ въ района, който ще му се обозначи, *подъ заповѣдитѣ на смѣсената Коммиссия.*“ Отъ това слѣдва, че крайбрѣжнитѣ държави ще иматъ само да плащатъ на агентитѣ, които тѣ тоже ще назначаватъ, но които ще зависѭтъ отъ тѣхъ само за форма, когато въ упражнението на своитѣ главни права тѣ ще зависѭтъ отъ една чужда власть.

Но нѣщо пò-вече. Францускoто прѣдложение никакъ не си постига главната цѣль — отстранението на Австрийското надмощие, защото споредъ азбучния редъ, Германски и Австро-Унгарски делегати ще бѫдѫтъ ония, които ще засѣдаватъ отъ страна на смѣсената Коммиссия прѣзъ първитѣ на тая Коммиссия сессии, въ които ще има да се назначава персоналътъ и да се изработва вѫтрѣшний правилникъ.

Най-сетнѣ Барреровий проектъ нащърбява правата на България и Сърбия, защото единъ пѫть правилникътъ гла-

суванъ, тия двѣ държави не ще бѫдѫтъ вече прѣдставени въ Европ. Коммиссия, която ще има да се произнася върху измѣненията, които има да ставатъ пó-нататъкъ въ този правилникъ.

Отъ всичко до тукъ казано ний мислимъ да имаме право да кажемъ наедно съ Румѫнския *меморандумъ,* че „споредъ този проектъ крайбрѣжнитѣ държави нѣматъ вече освѣнъ едно теоретическо владичество върху тая часть отъ рѣката, която е тѣхна собственность. Дѣйствителното владичество върху рѣката е оставено на смѣсената Коммиссия .... и далечь отъ да турне една прѣчка за расширението на Германизма върху Долния Дунавъ, Баррерований проектъ уягчава Австрийското надмощие.“

Румѫнский делегатъ прѣдстави безъ никакъвъ успѣхъ едно контра-прѣдложение, което различаваше отъ Баррерования проектъ по упражнението на рѣчната полиция и върху състава на „коммисията за надзора,“ както той я нарича.

Въ засѣданието на Европ. Коммисия отъ 2-й Юния 1882 [1]) прочете се текстътъ отъ распорежданията, приети отъ голѣмото болшинство на делегатитѣ — Германский, Австро-Унгарский, Францусккий, Велико-Британский, Италиянский, Турский и Сръбский. Руский и Български делегати подписахѫ този текстъ, като повтарятъ и опрѣдѣлятъ пó-точно резервитѣ, които тѣ бѣха направили. Румѫнский делегатъ не подписа.

(Слѣдва.)

---

[1]) Protocole N° 24.

ЮЖНОУНГАРСКИТѢ БЪЛГАРЕ.

Етнографическа скица отъ проф. Геева Цирбусъ.

(Продължение отъ кн. XII.).

Прѣвелъ Ив. А. Георговъ.

II.

Характеръ, нърави и обичаи на южно-унгарскитѣ Българе.

Физический типъ на банатскитѣ Българе е изобщо сходенъ съ типа на балканскитѣ имъ еднородци, както описва тоя типъ Каницъ; обаче нѣкои, може би маловажни, бѣлѣзи отличаватъ унгарския отъ сѫщинския Българинъ.

Банатскитѣ Българе иматъ исключително яко, здраво, съ срѣденъ растъ тѣлосложение; женитѣ сѫ обикновенно по́-дребни и по́-пълни. Отъ снажния, добрѣ хранения Нѣмецъ, отъ гъвкавия, възслабъ Румѫнинъ отличава се Българинътъ съ своето крѣпко, жилесто тѣлосложение, съ своя високъ, на темето малко изостренъ мезоцефаленъ черепъ. Носътъ е силно издаденъ, очитѣ малки и вдълбнѫти, вѣждитѣ гѫсти, чъртитѣ на лицето остро означени. Челото е правилно, широко, коститѣ на образитѣ малко испъкнѫти, та затова изглежда лицето най-широко въ линията на очитѣ; устата сѫ голѣми, устнитѣ тѣсни (при женитѣ долнята джука малко издадена) и прилѣпени до едритѣ зѫби. Коситѣ сѫ кратки, тъмноцвѣтни, много пѫти даже досѫщъ черни (въ Балкана руси), поради което Маджаринътъ нарича възчерния Българинъ „fekete Bolgár.“ Мустацитѣ не сѫ гѫсти и обикновенно не се бръснѫтъ, но брадата се ма-

хва съвсѣмъ. Лицето показва мирность, добродушие и нѣщо като тихичка меланхолия; безгрижностьта на Румжнина, националната гордость на Маджарина, хладнокръвностьта на Нѣмеца, веселата сърдечность на Сърбина липсуватъ на българското лице. Даже и у женскитѣ физиогномии не се забѣлѣжва хитростьта и обаятелний погледъ, свойственни на Южно-Словѣнкитѣ. Обаче по всички лица се съглежда тиха сериозность и въздържлива кротость. Момитѣ и женитѣ иматъ не до тамъ остро очъртанъ профилъ, гиздава пълна снага отъ срѣденъ растъ, пълни плещи, малки ржцѣ и крака и легкъ, еластиченъ ходъ. Много нарѣдко се срѣщатъ мѣжду нихъ русокоси. Проститѣ имъ дълги коси сж исключително възчерни, така сжщо и цвѣтътъ на лицето имъ е повечето тъменъ; съ това отличаватъ се тѣ отъ бѣлизнавитѣ, нѣжно сложени, тънки Румжнки, които изгубватъ скоро своята хубость, до като напротивъ Българкитѣ ставатъ доста красиви подиръ оженваньето си.

Типически различаватъ отъ чиститѣ банатски Българе тъй нарѣченитѣ *Крашованци,* т. е. планинскитѣ Българе около Семеникъ. Азъ ги считамъ за смѣсени отъ Сърби, Румжне и Българе, обаче трѣба изрично да кажж, че въпросътъ за тѣхното етнологическо положение още не е рѣшенъ. Въ езиковно отношение тѣ не сж вече чисти Българе, ако и да става явно отъ парохиалнитѣ книги въ Крашова и Равникъ, че сж били тѣ нѣкога сжщи Българе;[1]) етнографически показватъ тѣхнитѣ нърави, обичаи, облѣклото имъ и вѣрата пъстро смѣшение отъ български, сръбски и румжнски елементи; тѣлесно едва ли можемъ да причислимъ тѣхъ къмъ Българетѣ или въобще къмъ Южно-Словѣнетѣ (въ Банатъ), по́-скоро може би къмъ Румжнетѣ въ банатскитѣ планини. Мжжьетѣ и женитѣ сж почти отъ еднакъвъ растъ, сухи, съ блѣдно лице; очитѣ имъ малки,

---

[1]) Сравни: *Parich:* Geschichte der Bosnia Argentina. Кавашитѣ парохиални книги черпжтъ по́-вечето отъ това съчинение.

блѣстящи, мускулатурата хлабава. По нѣкога напомнюва несъразмѣрностьта мѣжду ръцѣтѣ и краката отъ една страна и трупа отъ друга комахай на монголскитѣ форми. Особно момитѣ, както и женитѣ, надебеляватъ и се развиватъ пò-вечето въ ширина, та съ това вървежътъ имъ бива тежъкъ и повлекливъ; нѣжностьта на прѣдишнитѣ, много пѫти красиви форми у момичетата се загубва, очитѣ хлътватъ, лицето става плоско и широко; устата и носътъ биватъ необикновенно голѣми, така сѫщо и разстоянието мѣжду брадичето и устата не е съразмѣрно съ другитѣ форми на лицето. У мѫжьетѣ разликата въ тѣлосложението мѣжду тѣзи и другитѣ Българе не бие толкова въ очи. Тукъ помага вѣроятно и облѣклото, защото Крашованцитѣ се носѭтъ почти тъй както и мѫжьетѣ въ Винга, Бешеновъ и Канакъ; Крашованкитѣ наопаки обичатъ много оригиналното народно облѣкло.

Мѫжьетѣ носѭтъ лѣтѣ лъскави бѣли гащи, риза съ шити грѫди и рѫкави, тъмноцвѣтна жилетка, висока шапка или малъкъ, отпрѣдъ цѣпнѫтъ, коженъ калпакъ. Зимѣ носѭтъ тѣсни суконени гащи, шити по маджарски; сукното на тие гащи има при младитѣ хора ясенъ цвѣтъ, при пò-старитѣ синя или черна боя. Жилетката е отъ сѫщия платъ, но често липсува тя и намѣсто нея носѭтъ единъ „кожохъ“ отъ овча кожа, а върху него като горня дрѣха тѣсно прилѣпения „зубонъ“ (пакъ отъ овча кожа, Винга) или широкия, пъстро ишитъ, зименъ кожухъ (Бешеновъ, Брешке). Мѫжьетѣ обуватъ пò-вечето чизми (ботуши), само че момцитѣ не смѣѭтъ да пъхатъ лѣтѣ гащитѣ си въ тѣхъ, защото това право принадлѣжи исключително на ожененитѣ.

Женский полъ носи бѣла, около плещитѣ пъстро шита или везена риза, червена рокля съ тъмникави брѣзди и съ много гънки. Отпрѣдъ носѭтъ четверѫгълна прѣстилка отъ тъкана вълна; прѣстилката е малко пò-дълга отъ роклята; тя е папъстрена съ украшения отъ зелена

и бѣла коприна, съ сърдца отъ бѣла сърма и съ сребърни и златни ширити по странитѣ. Копринената прѣстилка се казва „пшцималке,“ малко пó-простичката „карлигатка,“ а обикновенната „пристилке.“ Сетнѣ носѭтъ лѣтѣ копринения „лайберъ,“ зимѣ подплатена жилетка. За върхна дрѣха служи прѣзъ зимата синий вълненъ или съ черна кожа подплатенъ зубонъ. Момитѣ въ Винга и Модошъ носѭтъ високи чорапи и червени, съ бѣла сърма посърмени чехли, въ Брешке, Дента, Канакъ, Оморъ и Бешеновъ носѭтъ момитѣ и женитѣ червено-жълти чипици. Коситѣ на момитѣ образуватъ една плетенка, прѣвързана съ червени и зелени наддавци (кордели), пустнѫта да виси отзадъ. Женитѣ въ Бешеновъ, Канакъ и пр. носѭтъ на главата пъстри кърпи („пешкиръ“), закрѣпени о една висока наставка (пликь, каюца), пó-старитѣ носѭтъ само една, и то бѣла кърпа, а Българкитѣ въ Винга и Модошъ сѫ отхвърлили тоя чалмовиденъ, нехубавъ накитъ и употрѣбяватъ намѣсто него само една малка копринена кърпица. Годеницитѣ турятъ на главата голѣмъ „винецъ“ отъ цвѣтя, който подиръ оженваньето се покрива съ тюлъ [1]) и се носи до раждaньето (bandšur). Всеобщо сѫ обикнѫти сребърни обици, пари въ нанизъ около шията (кумашъ), китки отъ цвѣтя и пр.

Пó-просто е облѣклото на крашованскитѣ жени; то се състои само отъ една риза дълга до глезеньта и отъ една въсчерна, проста кърпа, вързана около слабинитѣ и отворена отлѣво. На главата носѭтъ и тѣ полумѣсецообразната каюца, но тя не е прѣвързана отзадъ на тила въ видъ на капа, както у бешеновскитѣ Българки, ами виси свободно отзадъ. Горнята имъ дрѣха (подобна на мѫжския кратъкъ кожухъ) е кѫса, безъ рѫкави, около плещитѣ подплатена и нешита съ цвѣтя. Тѣ ходѭтъ боси или съ чипици. И двата пола носѭтъ единъ малъкъ ножъ („куличка“), опасанъ около пояса, което нѣщо не се срѣща у другитѣ Българе.

[1]) Тюлътъ се нарича по нѣкои мѣста по Македония *nемнезаръ*, въ България понѣкждѣ *магдань* и *вало*. *Превод*.

Калпакообразната, на ржба цѣпнжта българска шапка, скроений споредъ снагата зубонъ, както и високий накитъ на главата може би да сж остатъци отъ облѣклото, което се е употрѣбявало нѣкога въ Балкана, понеже подобно нѣщо се намира тамъ и до день днешенъ.[1]) Но дали карлигатката,[2]) дългата вълнена прѣстилка, е нѣщо собственно българско, оставаме нерѣшено, защото Раячичъ[3]) споменува за подобни прѣстилки и у Сърбкинитѣ.[4])

Колкото се отнася до *нрава*, *характера и душевностьта*, могли бихме да причислимъ южноунгарскитѣ Българе поскоро къмъ *меланхолическо-флегматичнитѣ* натури, нежели къмъ малко или много сангвинически расположенитѣ, лесно въспаляеми и богати съ фантазия Сърби и Хървати. Защото, ако и да не можемъ да отрѣчемъ на Българетѣ умственна пъргавость, и ако и да трѣба да признаемъ, че тѣ показватъ за всичко, което се отнася до материалното имъ благосъстояние: умѣние и дарба — но все пакъ владѣе у тѣхъ такъва трезвенна въздържливость, такъво — могли бихме да кажемъ — почти робско душевно настроение, щото не можемъ да не набѣдимъ Българина въ равнодушна пасивность, въ недързка меланхолия. Вѣроятно неговата вънпина участь е била причината, дѣто се е измѣнилъ тъй неговий нравъ, защото не само природно добити свойства, но и вънпини събития опрѣдѣлятъ и модифициратъ народния характеръ.[5]) Продължителнитѣ борби за националното самозапазванье, които имá да види Българинътъ съ монголскитѣ Древне Българе, отпослѣ съ Гърцитѣ и Турцитѣ, бѣхж май доста силни и дълготрайни, за да омаломощжтъ неговата енергия, да го направжтъ сериозенъ, пасивенъ, даже и малодушенъ.

---

[1]) *Diefenbach:* Völkerkunde von Osteuropa. 1880. II. Стр. 108—109.

[2]) По́-груби видове се зовжтъ „губеркя,“ по́-фини „карлигатка“, а ония отъ атласъ и коприна „пищималке“.

[3]) *Rajacsich:* Das Leben der Südslaven. 1873. Стр. 60—61.

[4]) *Reich:* Studien über die Volksseele. 1879. Стр. 328.

[5]) *Rajacsich:* Das Leben der Südslaven. 1873.

При това, като имаме прѣдъ видъ у банатскитѣ Българе и религиознитѣ прѣслѣдвания, павликянския фанатизъмъ, не ще ни се види чудно, защо ни се показва Българинътъ тукъ меланхоличенъ и обезсърченъ. Само отворений, спокоенъ погледъ, мирното изражение на лицето, неговото почтително обнасянье ни учѫтъ, че имаме прѣдъ себе едно много испитано кротко плѣме, което, испѫдено отъ бащинитѣ си поля, е принудено да търси поминъка си въ чужда страна, и което само съ мѫка и дълготърпѣливость може да упази своята националность, своята индивидуалность въ борбата за сѫществуваньето.

Банатский Българинъ пѣе нарѣдко. Любовьта къмъ пѣнието, която се срѣща у Словѣнетѣ, не е свойственна нему. Той повечето обича да размишлява. Неуморно може да работи онъ отъ ранна утрина до вечерь, безъ да му се доще да испѣе нѣкаква пѣсънь. И ако ли се съвземе нѣкога, ненаблюдаванъ отъ други, да попѣе нѣщо, тогава нагласява нѣкоя печална балада за раздѣлянѫщия се синъ, за любовника, що станѫлъ убийца, и под. Само при тържественни случаи, като по свадбитѣ, прѣзъ врѣме на масленицата, или при сѣдѣнкитѣ слушать се по нѣкога полузабравенитѣ прости пѣсни отъ народната поезия. Може би да трѣба да се припише тая чърта на неговия особенъ възгледъ за самопочитание и за личния авторитетъ, поради което намира за непристойно да исказва на свѣта своитѣ чувства. Заради това и неговото любенье и любовното му чезненье и тѫженье е една тиха болка, която не бива да забѣлѣжи никой. Па ако и даже успѣе той да види испълнени своитѣ желания въ това отношение, никога не се прѣдава на извънмѣрна радость. Той счита за неприлично, да бѫде нѣженъ къмъ жената и дѣцата си, ако и да е прѣданъ отъ душа и сърдце на семейния животъ. Съ безуморна работливость старае се той да увеличи наслѣдството си, за да може да обезпечи себѣ си, както и на домашнитѣ си удобно живѣние. Думитѣ на *E. Reclus:* Le vrai

Bulgare est un paysan tranquille, laborieux, bon époux et bon père, aimant le confort du logis et pratiquant toutes les vertus domestiques[1]) — могжтъ се приспособи и за банатския Българинъ. Този обича пóвече домашното удобство, добрѣ сложената маса, своя „sweet home“ (светецъ), нежели всѣкакви увеселения и гледа на мѣсто да поддържа интимни приятелски свързки вънъ отъ кжщата си (побратимства), да бжде пó-добрѣ въ пълно съгласие съ своитѣ сродни.

Членоветѣ на семействата сж съединени по древнесловѣнски въ една „задруга“. Тукъ води думата най-умний, та отъ това и не всѣкога най-старий. Той управлява кжщата, располага съ общото имѣние, распрѣдѣля работата и печалбата мѣжду членоветѣ на фамилията. Общото употрѣбение на имжществата прѣпятствува обаче на осиромашението на отдѣлнитѣ лица, и отъ друга страна умножаватъ пакъ женидбитѣ семейното имжщество, защото цѣлата прида на снахитѣ се прибавя къмъ общото имѣние, а при това добива домакинството отъ друга страна и нови работни сили. Заради това гласи и една българска поговорка: „Čeleka lagúdi, ženata to sledi, ditetu to mu kripi zemutynsku“[2]). Жално само, че на послѣдъкъ е взела върхъ страстьта за воденье процеси, та е довела къмъ раздробение на имжществата, а заедно съ това и къмъ воденье дребно отдѣлно стопанство. Туй ще накара най-сетнѣ излѣзнжлитѣ изъ семейството членове да се заловжтъ за пжтническата тояга.

Но при всичко това още доста силно е у Българина унаслѣденото *чувство за задружность;* така напр. българско момиче не отива да слугува въ чужда фамилия; Българинътъ, който отива да спечели нѣкоя пара въ Румжния, въ банатскитѣ планински мѣста или при маджарскитѣ земледѣлци, върща се все пакъ назадъ при семейството си, гдѣто си набавжк съ спечеленитѣ пари нова земя и основава си собственно домакинство при своитѣ.

---

[1]) *E. Reclus:* Nouvelle géographie universelle. I. 221.

[2]) Мжжьтъ поддържа, жената подслажда, а дѣцата уголѣмяватъ имѣнието.

Покрай банатския Нѣмецъ показва Българинътъ най-много *наклонность къмъ печалба.* Ала нему липсува надлѣжната интелигентность, правото разбиранье и жилавото постоявство въ изважданье полза отъ едно нѣщо. Той е твърдѣ много утилитарецъ, та не иска дълго врѣме да се мѫчи съ една и сѫща работа, пакъ и нѣма способность въ себе си, да въвожда подобрения въ занятието си. Въ всичко гледа той да истегли значителна полза въ кратко врѣме; покаже ли му се употрѣбений въ нѣкоя работа трудъ не до тамъ щедро възнаграденъ, залавя се той за другъ источникъ. На пр. едно врѣме водеше той въ голѣмъ размѣръ овцевъдство, но понеже блатиститѣ пасбища въ Банатъ принесохѫ много вреда на овцетѣ, а пъкъ тлъстата почва се указа твърдѣ удобна за посѣванье жито, забрави той производяданьето на масло и вълна, напуснѫ также и пчеловъдството и храненьето буби и станѫ земледѣлецъ. Обаче, както е извѣстно, страдае земледѣлието въ Маджарско по́вече отъ другадѣ отъ честото и непрѣдвидимо промѣнение на врѣмето, отъ което производителностьта на земята се парализира доста чувствително, често даже значително се поврежда[1]). А Българинътъ, като не е въ състояние да прѣмахне горнитѣ недостатъци чрѣзъ канализация, чрѣзъ рационално опрѣдѣлено полско ступанство, виждаме го да се залавя отъ 50 години насамъ за всевъзможни културни растения, като иска да извлече изъ почвата, колкото се може по́-голѣма полза.

Испърво се направи опитъ съ посажданье индиго и оризъ въ околностьта на Бренке и съ тютюнъ, отсетнѣ дойде на редъ прѣкаленото посѣванье житни растения, а особно — отъ врѣмето на кръмската война насамъ — пшеница и царевица, за които пожъртвува Българинътъ хубавитѣ пасбища, та повреди съ туй своето скотовъдство. Но като не успѣхѫ нѣколко пѫти жътвитѣ, и като осиромашнѣ той подъ тежкото брѣме на многото даждия, — за-

[1]) Schwicker: Statistik von Ungarn. 202.

губи сърдце, распродаде имѣнието и стоката си и захванѫ да търси поминъка си по други мѣста като градинарь, наематель на земя и продавачъ на пиперки.

И така не безправедно се укорява Българинътъ въ непостоянство, въ себелюбна *страсть за пѫтуванье* (сравни Каницъ II. 118, 152 I. 41, 138, 293, 223 III 10, 88). Съ това изгубва той често своята народность и се прѣтопва отъ другитѣ плѣмена. Така на пр. имаше едно врѣме въ Рекашъ много Българе, които сѫ станѫли сега Шокаци (католически Сърби). Слатина бѣше тоже прѣимѫщественно българско мѣсто, а сега е, както и нѣкогашното чисто българско село Свиница (при Оршова), досѫщъ румѫнско. Чакова, Томашовацъ, Перласъ, Бока и други мѣста въ Южна Унгария прѣтопили сѫ съвършенно българския елементъ, даже и семейнитѣ български имена сѫ прѣкърстени или сѫ исчезнѫли съвсѣмъ.

Въ послѣдньо врѣме, подиръ станѫлия повратъ въ житния урожай, види се да сѫ прибѣгнѫли Българетѣ пакъ къмъ занемареното скотовъдство, и особно да сѫ се заловили за въденье свини, защото отъ нѣколко години насамъ донася туй голѣма облага. Това обстоятелство опира изселяваньето, и понеже е важно за всѣкоя държава, да не се распръсва — както казва Клунъ — „най-благородний капиталъ, человѣкътъ," постигнѫло би се по мое мнѣние съ отдаванье въ наемъ земя и пасбища подъ умѣрена лихва много по́вече, нежели съ притѣснения и запрещения за изселяванье отъ страна на правителственнитѣ чиновници.

Казаното до сега показва рѣшително трезвената, обективна умственна посока на българския характеръ. Българинътъ притежава мирно, обмисленно мировъзрѣние, което се съобразява съ истинскитѣ обстоятелства, не гони сѣнища за бѫдѫщето, не се заблуждава лесно и схваща живота, хората отъ практическо гледище. Добрѣ обработени, плодовити поля, хубава женчица и една чашка добро черно вино правѭтъ му по́-голѣма радость, нежели всичко друго

на свѣта. Неговото стремление е, да бѫде заможенъ, за да се сдобие съ спокоенъ домъ, да има приличенъ поминъкъ и да спечели почеть у хората. Нищо по́-ужасно нѣма за него отъ материалния упадъкъ, отъ осиромашението, което би измѣнило обикновенния му начинъ за живѣние, би унижило неговата почеть и доброто му име. За да избѣгне той отъ тие слѣдствия, готовъ е по́-добрѣ да се изсели и да търси своя поминъкъ по другъ нѣкой способъ. Съобразно съ практичностьта имъ, сматря се у Българетѣ и бракосъчетанието като чисто прозаиченъ париченъ въпросъ. Момъкътъ малко го е грижа за бѫдѫщата му другарка, за нея се грижѫтъ родительетѣ му, които по́вечето гледатъ да има тя доста прилично имѣние. Често подѣйствува на момата сериозното напомнюванье на нѣкой братъ, сродникъ или на нѣкоя леля по́вече, нежели думитѣ и уговарянията на залюбения момъкъ. Най-сетнѣ повинува се той или тя на увѣщанията и мисли си при туй, че и родительетѣ въ свое врѣме навѣрно не сѫ смѣяли да постѫпѭтъ иначе — и при все това сѫ живѣли доста честито заедно. Такива разумни бракове сѫ исключително добри. Раздѣлявания не се срѣщатъ никакъ. Жената скоро се сдобрява съ сѫдбата си и бива сетнѣ много грижлива майка и послушна снаха. Ако въ нѣкоя кѫща сѫ оженени нѣколко синове и водѭтъ общо домакинство, трѣба най-младата отъ женитѣ да прислужва при яденьето и да омива всѣка сѫбота нозѣтѣ на домакина. Знаѭ и случаи, дѣто тя трѣба да върши и други служби, особно когато съпругътъ ѝ испълнява още военната повинность. Всичко туй свидѣтелствува доволно за строгостьта на семейното сдружаванье и за твърдото патриархално чувство (ориенталски остатъкъ?) на Българина. Каницовото утвърждение, че Българкитѣ иматъ по́вече влияние и права въ кѫщата отколкото Сърбкинитѣ — не могѫ да подтвърдѭ, поне споредъ наблюденията ми мѣжду банатскитѣ Българе. Всѣкждѣ, гдѣто не владѣе

по̀-високо образование мѣжду населението,[1]) и гдѣто бащата управлява домакинството, трѣба послушний нѣженъ полъ да припознае върховенството на мѫжа.

При това Българинътъ, благодарение на флегматичния си темпераментъ, не е до тамъ сладострастенъ, та да подпадне подъ владичеството на жената, другадѣ доста извѣстно. Многочадие нито се желае, та рѣдко има нѣкоя фамилия по̀вече отъ 3—4 дѣца; даже споредъ единъ оригиналенъ възгледъ за благоприличие изложени сѫ млади жени, които станѫтъ майки въ първитѣ три години отъ оженваньето си, на зълъ присмѣхъ. Понѣкога прибѣгва се дори и до лошия обичай на пометванье (прѣждеврѣменно ражданье), защото суетната Българка я е страхъ, да не би да изгуби тя своитѣ прѣлести и съ това любовьта на съпруга си отъ ранното отгледванье на дѣца. Туй обстоятелство, както и лесното имъ прѣтопяванье отъ другитѣ народи навѣрно сѫ причинитѣ, щото бройътъ на банатскитѣ Българе расте отъ заселението имъ насамъ твърдѣ умѣрено. Въ 1740 г. бѣхѫ тѣ около 5000 души, подиръ 35 години броехѫ, споредъ Умзелини,[2]) приблизително 8600 души, а днесъ, т. е. подиръ по̀вече отъ сто години, достигатъ тѣ едва до 22.000 души; а пакъ нѣмското население въ Банатъ се е умножило въ сѫщото врѣме въ осъмь пѫти[3]).

Въ семейния животъ има мѫжътъ, или по̀-добрѣ главата на семейството, подъ себе си полското и виноградското стопанство; женитѣ се грижѫтъ за домакинството и за малката зеленчукова градина — тамъ гдѣто я има, — тъчѫтъ платно, съшиватъ и везѫтъ дрѣхи за своитѣ си и водѭтъ готварницата. Българинътъ цѣни много *хранителното ѣденье*.

Особно обича той тестени ястия, зелье и люспоядни плодове (бобъ леща и пр.), послѣднитѣ ѣде той обаче само

---

[1]) Bastian; Rechtsverhältnisse der verschiedenen Völker. 1872. 181. — Letourneau: La Sociolgie. 1880. 164.

[2]) Griselini: Geschichte des Banats. 1780. 196.

[3]) Schwicker: Die Deutschen in Ungarn, Стр. 349.

когато сж зрѣли. Говѣждо месо слага се на масата само въ недѣлни и празднични дни въ видъ на „pečenica“, сирѣчъ свареното вече за супа месо пече се още веднъжъ; обаче агнешко и свинско месо не сж рѣдкость на българската трапеза. При тържественни случаи донася се като особна деликатеса и печена пуйка съ салата отъ керевисъ. Отъ тестенитѣ ястия обикнжтъ е много българътъ (balgur) — тъй да кажемъ: едно национално ястие, — зелникътъ съ тиква (točina), сетнѣ така названитѣ „pitiče“. Въ мѣста, гдѣто Българетѣ живѣжтъ размѣсени съ Маджаре, на пр. въ Лукачфалва, яджтъ тѣ и любимото ястие на Сегединцитѣ, „trijanica“-та, по маджарски tarhonya. Отъ Ромжнетѣ (? Преводачътъ) заели сж качамака. Женитѣ произвождатъ и единъ видъ ракия, нарѣчена комадара (въ Лукачфалва, Винга), ако и да прѣдпочита умѣрений Българинъ въ низкитѣ мѣста виното; Крашованецътъ обаче поглъща удивително много ракия.

Пò-вечето пжти помагатъ женитѣ и при най-труднитѣ полски работи. Върху нихъ е стоварена и всичката грижа за отгледванье чедата си. У дома владѣе строга дисциплина спрямо дѣцата. Вджхва имъ се *почитание,* вѣжливость и послушность къмъ родительетѣ и началницитѣ имъ, до 12 или 13 години пращатъ се на училище, гдѣто учжтъ прилѣжно да четжтъ и да пишжтъ, много пжти на два езика (български и нѣмски или маджарски), а сетнѣ залавижтъ се за земледѣлието. Само пó-богатитѣ хора пращатъ едного отъ синоветѣ си да слѣдва въ нѣкое срѣдньо училище, гдѣто обаче нарѣдко се показватъ тѣ особно даровити. Момичетата учжтъ главно матерния езикъ, растжтъ подъ надзора на майкитѣ и бабитѣ си, изучватъ добрѣ тъканьето и везеньето и ставатъ добри домакинки. Нимъ главно се дължи поддържаньето на българската народность, толкова пóвече че Българинътъ, поради своята *особенна дарба за изучванье чужди езици,* лесно се прѣтопява отъ другитѣ народности. Така напр. обича Българинътъ въ Карлсдорфъ,

който говори нѣмски, да вземе нѣмска дѣвойка за жена; въ Оморъ, Лукачфалва, Модошъ ставатъ бракове мѣжду Българе и Маджаре, а само чисто български мѣста, каквито сѫ Старъ-Бешеновъ, Брешке, Винга и седъмтѣ крашовански села, не искѫтъ да знаѭтъ за никакво смѣсванье съ други народности.

Въ *обществения животъ* показва се Българинътъ миролюбивъ, расчетливъ, уменъ, не се впуща никога въ политическо партизанство, плаща редовно данъка си и има прѣди всичко прѣдъ очи материалното си благосъстояние. Той отдава на всѣкое отъ стоящитѣ надъ него лица приличната почесть, цѣни високо умственното и материално прѣдимство на другитѣ, но малко го е грижа за тѣхъ и не е подлизурка. У него не се срѣща гордость, национална надмѣнность, самовъсхваление, защото ако и да се чувствува той *индивидуално свободенъ,* уважава тая свобода и у другитѣ народности. Въ българскитѣ мѣста не владѣе никаква разлика мѣжду жительетѣ по чинове, както що срѣщаме туй у Румѫнетѣ [1]). Въ това отношение южноунгарский Българинъ прилича точно на балканския си събратъ. Всѣкой се чувствува равенъ съ другитѣ, свободенъ и самостоятеленъ членъ на общината — заради туй и не срѣщаме у Българетѣ нищо подобно на подлизниченье и сервилизъмъ, въ което се укорява въобще Словѣнинътъ, и то по́вечето отъ политическа ненависть или отъ етнографическо невѣжество! Българинътъ е тъй сѫщо въ пълно съзнание за достойнството на своята личность, както въобще всѣкой человѣкъ, който мисли и работи. Миролюбивий характеръ не е още никакъ робска натура!

Особенно уважение се отдава въ българскитѣ общини на *свещенника.*

Миролюбивий, кроткий характеръ на Българина търси за ежедневната борба за сѫществуванье утѣха въ вѣрата, тя го възнася и прѣко проблеми, които неговий умъ не е

[1]) *Slavici:* Die Rumänen. 115.

въ състояние да схване. За това и словото на попа е „слово Божие“, неговата молитва благославя и пази сѣидбитѣ, той може да узнае отъ нафората, да ли болний ще умре или ще оздравѣе, той освещава срѣдствата, чрѣзъ които исчезватъ зли болѣсти; неговата безпристрастность се призовава на помощь при всѣкое важно дѣло въ българския животъ, и всѣкой е доволенъ отъ исказаната отъ него присжда.

Малко и голѣмо му отдава почеть, каквато напраздно търсимъ у другитѣ народности въ южна Унгария. Прѣдъ попската кжща сваля Българинътъ шапката си, на улицата или въ попската кжща цѣлуватъ почтително ржката на свещенника — женитѣ допиратъ при туй цѣлунжтата ржка до челото си и изговарятъ тихо „Falemis!“ (Falam Issusu!). Църквитѣ сж всѣкога пълни съ набожни людье, па било и да се четжтъ три литургии на единъ прѣдобѣдъ. Всички пѣжтъ и се молжтъ (изъ молитвената книга!) съ такъва сърдечность, която би могла да доведе въ изумление и най-върлия скептикъ. Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, че попътъ често не знае българския езикъ, ами си служи съ сърбския или хърватския, безъ да му бърка туй въ неговото занятие. Въ вѣрата исчезва за Българина всѣкаква народность. Всичко, що се отнася до вѣрата, му е свето, така на пр. празднува Крашованецътъ покрай своитѣ католишки праздници още и онни на православната църква; а всички Българе въобще обичатъ много да посѣщаватъ разнитѣ „чудотворни“ мѣста.

Но при всичката си дълбока набожность показва се Българинътъ крайно *суевѣренъ*. Отъ люлката дори до гроба мжчи го безпрѣстаненъ страхъ и трепетъ отъ вѣщица (veštica), вампири (murony), нощни привидѣния и зли бѣсове (one Bože), отъ зълъ погледъ и отъ урочасванье (uruki, uričasa). Хване ли го внезапна болка въ ржцѣтѣ или краката, тогава сж криви за това one Bože, които „сж му взели

ржката, ногата“ (one Bože su mi uzeli ruku, nogu и т. н.)[1]). За укротяванье на тие one Bože жъртвуватъ се пари, дрѣхи, но не се даватъ тѣ на църквата, ами на тъй нареченитѣ „вражитори“ (врачки, магьосници). Силно главоболие или жълтеница сж слѣдствие отъ зълъ погледъ или отъ урочасванье. Вѣщицитѣ осакатяватъ коньетѣ, развалятъ млѣкото на кравитѣ, удушватъ малки дѣца въ люлкитѣ имъ и ѣздятъ нощѣ на гърба на нѣкой нещастникъ по въздуха, поради което той постъпенно ослабва и най-сетнѣ умира.

Вампиризмътъ може да се придобие отъ вѣщицитѣ. Такъвъ вампиръ напуща деветь деня подиръ погрѣбението си гроба и извършва разни лудувания, обезпокоява нощѣ до първото пропѣванье на петлитѣ съ всѣкакви глупости мирнитѣ жителье по домоветѣ имъ, изѣжда всичко, що може да се ѣде, удушва домашнитѣ птици, връзва опашкитѣ на коньетѣ една за друга и пр.[2]) и може да се прѣмахне само ако се забие дълбоко въ градитѣ на трупа му единъ гвоздей или колъ, или пакъ ако се помами излизающий тъкмо изъ гроба вампиръ съ една вреща (чувалъ), пълна съ земя, до рѣката Марошъ, като му се хвърля по пжтя по малко земя за ѣденье, и най-сетнѣ като се хвърли врещата въ водата. Вампирътъ скоква подиръ нея и исчезва на винжги. (По такъвъ начинъ прамѣхнжли сж въ послѣдньо врѣме нѣкого си Беговъ въ Винга, който се билъ повампирилъ.)

Облакъ отъ пѣсъкъ лѣтѣ причинява на Крашованеца неисказуемъ ужасъ, защото въ такъвъ облакъ игражтъ и се въртжтъ, по негово мнѣние, мжжски и женски бѣсове, и тежко томува, който би попаднжлъ въ него! Той трѣба неизбѣжно да загуби рано или кжсно ржката, ногата или да прѣкара нѣкаква тежка болѣсть. Застигне ли го подобна вихрушка отъ пѣсъкъ на пжтя, прѣкръстя се Крашованецътъ и говори: „S kerstam i z Bogam da idete!“

---

[1]) Крашованско суевѣрие.

[2]) Andree: Ethnographische Parallelen. 87.

Сѫщо и зараза, повреда отъ градъ, суша, гадини се прѣдизвикватъ отъ враждебно настроени зли духове, които трѣба да се отстранѭтъ съ *заклинания*.

Формулитѣ за заклинание трѣба да се държѫтъ тайно, защото изгубватъ иначе силата си. Така сѫщо и церемониитѣ, които трѣба да се извършватъ при туй, не се издаватъ на непосветенитѣ, и то или отъ природенъ страхъ — защото при заклинанието употрѣбятъ се понѣкога непозволени срѣдства — или пакъ отъ благоприличие. Така на пр. за прогонванье кълтовetѣ и полскитѣ мишки трѣба жената да се съблѣче досѫшъ гола на полето, да измие главата, грѫдитѣ и нозѣтѣ си съ вино, да промърмори при това нѣкакви молитви, да се прѣкърсти нѣколко пѫти и да излѣе остатъка отъ виното на къртовата могилка. По подобенъ начинъ може да се поправи урочасано млѣко: домакинката трѣба да обиколи гола посрѣдъ нощь три пѫти огнището, да тури да ври развaленото млѣко и при набъбваньето му да бодне съ една вила въ земята. На другия день явява се вѣщицата съ испрободено лице и моли жената да спре магията. При продължителна суша открадватъ вражиторитѣ кърста отъ гроба на едно небрачно дѣте и го държѫтъ до тогава въ единъ потокъ, до когато завали. Когато моръ испотрѣби добитъка, отиватъ вражиторитѣ голи на гробищата, за да укротѭтъ тамъ злитѣ бѣсове. — Нѣкои дни, на пр. вторникъ и петъкъ, сѫ нещастни дни; Крашованецътъ не взема въ тие дни ножъ въ рѫка. За да не пострадаѭтъ сѣидбитѣ, както и агнетата по планинскитѣ пасбища отъ мразъ, не смѣѭтъ женитѣ въ Крашова, Водникъ, Равникъ нито да се миѭтъ въ извѣстни четвъртъци, нито да се рѣшѭтъ. Въ тие дни не било и добрѣ за здравьето, ако да облѣче човѣкъ чиста риза! Въ томовата нощь, въ прѣдвечерието на Теодоровъ день, както и петъкъ вечерь и т. н. не бива да се преде и пр. (подобни нѣща вижъ у Каница I. 68).

Болѣсти се лѣчѫтъ съ моленье, четенье литургия, съ жъртвуванье фигури отъ восъкъ, които прѣдставятъ болѣдуѭщитѣ части на тѣлото (сравни: *Tyrol*, Anfänge der Cultur II. 402), сетнѣ съ разни билки. Обикнѫти лѣчебни срѣдства сѫ: цвилугата, бъзътъ, червено вино, ракия, чесънъ. У Крашованцитѣ червенъ пиперъ съ ракия (срѣщу трѣска, колика), киселъ търнъ, пелинъ (противъ коремоболъ, болки въ долнята часть на снагата), лукъ съ медъ (противъ цирове), зеленика и киноваръ (противъ сифилисъ) и пр.

Характерното очъртание на банатския Българинъ, не би било съвършенно, ако не споменемъ, покрай неговото семейно чувство, неговата почеть къмъ себе си, както и вѣжливостьта и лоаялностьта му къмъ други, покрай пестливостьта, умѣренностьта и безуморната му работливость — още и *неговата техническо-индустриална даровитость* както и *чувството му за хубавото, гиздавото и чистичкото.* Българинътъ изгледва всѣкога чистичъкъ и прибранъ, не облича дрѣхи съ ярки бои, та се отличава съ това при първъ погледъ отъ всички други южноунгарски народности, и то въ негова полза — Българката носи въ обикновенни дни простички и чисти дрѣхи, а въ тържественни и недѣлни дни даже раскошни. Дрѣхитѣ за цѣлото семейство ткаѭтъ, шиѭтъ и везѫтъ женитѣ сами, както и въобще всѣкаква покѫщнина се приготовява у дома. Особно красиво истъкани, пъстро накитени и съ твърдѣ сполучливъ съставъ на боитѣ сѫ 12-тѣ pustiltji и čergi, čergulici на одроветѣ; така сѫщо красиво везени и шити сѫ прѣстилкитѣ (karligatka, prestiltje, pištjimaltje), кърпитѣ на главата (piškir) и ризитѣ.[1]) — Въ *националната стилистика,*

[1]) Южноунгарскитѣ Сърби обичатъ въ тъченьето чъртообразнитѣ украшения, а Българетѣ напротивъ тъчѫтъ и везѫтъ по-вечето звѣздообразни украшения, розетки и др. т. Български килими и покривки се продаватъ въ Темешваръ и Вершецъ по 10—45 фиор. (22—95 лева). Българскитѣ везения сѫ най-хубавитѣ и най-финитѣ произведения на южноунгарската домашна индустрия. (Сравни рапорта на южноунгарската темешварска търговска камара 1883, стр. 126—127).

както и въ техническата способность на туй плѣме се крие още едно неисчерпано богатство.

Отъ описанието, дадено до сега въ общи чърти, различава въ много отношения *народний характеръ на Крашованеца.*

Заселенитѣ испърво въ Крашова Българе, като се распространихѫ послѣ въ околностьта, дойдохѫ въ съприкосновение съ тамошнитѣ Румѫне и присвоихѫ си отъ тѣхъ румѫнскитѣ добри и лоши навици. Тѣ показватъ, въ противоположность съ Българетѣ отъ низостьта, нѣкаква национална гордость, цѣнѭтъ високо своето крашованско отдѣлено положение, сѫ пó-страстни, пó-сладострастни и пó-твърдоглави отъ онѣзи. За работа силни и способни, но малко наклонни, обичатъ тѣ да се занимаватъ съ въденье овци и продаванье овощие, защото туй изисква пó-малко трудъ, обработватъ скромнитѣ си кукурузни и барабойни поля, само за да искаратъ най-необходното, обичатъ пó-вечето да бѫдѫтъ надничарье, коларье, да продаватъ овощие, но не се стремѭтъ много за придобиванье капиталъ и за подобрение на материалното си състояние. Тѣ сѫ досѧщъ задоволни отъ своето положение, само да не имъ липсува „мамалигата" и пó-вечко ракийка.[1]) Ако и да е и Българинътъ въ низостьта недовѣрчивъ и не твърдѣ достѫпенъ, но Крашованецътъ го надминува още пó-вече въ това отношение. Лукаво пита той за мнѣнието на другитѣ по нѣкоя работа, но постѫпва на края пакъ по свое съображение. Къмъ всѣкакъвъ чужденецъ, особно отъ пó-интелигентната класа, е той рѣшително недовѣрчивъ и го нарича „Швабъ." Иначе много малко го е грижа за други народности. Раздори, препирни и сбивания мѣжду тѣхъ не сѫ рѣдкость; но колкото яростни и злобни и да сѫ тѣ, обичатъ пó-добрѣ да сторѭтъ зло нѣкому по таенъ на-

---

[1]) *Крашова* и *Нерметъ* иматъ много така наречени „селски" варници, които вЪртѭтъ доста жива търговия съ спиритуозни пития. За варенье ракия се употрѣбяватъ повечето сливи.

чинъ, и то често доста чувствително (съ подпалванье кѫщата, осакатяванье добитъка и пр.). Ала щомъ е работата за нѣкакъвъ общъ крашовански интересъ, тогава забравятъ се всички враждебни настроения и всичтѣ сѫ като единъ мѫжъ. Ако и безчувственни за по́-високи стремления — вѣроятно поради отдѣленото имъ етнологическо положение — хвалѭтъ се тѣ пакъ много, когато нѣкой Крашованецъ постигне нѣщо по́-високо (стане кметъ въ нѣкое село, гражданинъ на нѣкой градъ). Разбира се, че такива случки сѫ рѣдки, защото интелектуалнитѣ способности на Крашованцитѣ не достигатъ, послѣдствие на физическата имъ неумѣреность и умственната имъ лѣность, нито до обикновенната мѣра на образованието. Изрѣчението на Beaumarchais: „boire sans soif et faire l'amour en temps“ е много на мѣсто при Крашованеца. Нему се види, като че животътъ има само двѣ радости: любовьта и ракията — къмъ всичко друго е той равнодушенъ. Той показва такъва безгрижность и равнодушность, каквато се срѣща само още у лекоумния банатски планински Румѫнинъ. И двамата схващатъ живота тъй, както имъ се прѣдставя.

Задоволителностьта на Крашованеца не бива да се вини съ това, че той може, послѣдствие на малкото си нужди, да избѣгва по́-лесно отъ други голѣмъ трудъ. Той никакъ не се мѫчи, прилѣжанието не е негова добродѣтель, напротивъ отбѣгва той, гдѣто е възможно, отъ труда, губи почти половината отъ работното врѣме съ своитѣ църковни и свѣтски (румѫнски) праздници, съ своитѣ дни за почивка, даже и не намира за унизително, ако го храни жена му, върху която лѣжѫтъ собственно грижитѣ за поминъка на цѣлата челедь. Тя трѣба да набавя най-необходимитѣ срѣдства за прѣхрана съ рѫчно преденье и тъченье, съ скришно продаванье лена и овощието или пакъ по другъ нѣкой, много пѫти безнравственъ начинъ; да отглѣдва дѣцата и при това да върши доста тежки полски работи, — а мѫжътъ напротивъ се наслаждава съ своето

мѫжско достоинство и остава всичко друго „passer et faire.“ — Българинътъ въ низоститѣ има бодро чувство за печалба, за нравственность и чистота, обича кѫщното удобство, хубавичко облѣкло и добра храна — всички тие отличителни чърти сѫ испаднѫли въ забвение у крашованския планински Българинъ. Само дълбоката религиозность е обща и на двама. Крашованцитѣ принадлѣжехѫ наистина по́-напрѣдъ отчасти къмъ православната църква, бидохѫ обаче обърнѫти отсетнѣ въ католичество отъ францискани и иезуити — ала задържахѫ си празднуванията и древнитѣ обичаи на православната църква, които пазѭтъ заедно съ католическитѣ, учѫтъ при това прилѣжно и катихизиса, но безъ да ги е грижа за догматическитѣ остротии и на двѣтѣ църкви. Та на ли и така имъ липсува надлѣжната дарба за обмисление и пояснение на понятията! Заради туй обзети сѫ и тѣ по́-вече отъ суевѣрие, неже ли съплеменницитѣ имъ въ низоститѣ. Но отъ друга страна трѣба да се признае, че тѣхното душевно настроение е по́-чувствително, по́-вече лирическо, и че тѣ иматъ по́-голѣма охота къмъ пѣнието, което трѣба да се припише вѣроятно на румѫнско повлияние, а може би и на хубавата природа. която ги окрѫжава. Изцѣло види се да стои бѣлоликий, тънко сложенъ планински Българинъ или Крашованецъ въ всѣкое отношение задъ едрия, почернелия Българинъ въ низоститѣ и да се е прѣобърнѫлъ по своята душевность на Румѫнинъ, като си е останѫлъ по езикъ Словѣнинъ. Но наистина интересно плѣме!

(Слѣдва).

КАПИТУЛАЦИИТѢ.[1]

От А. К. Людскановъ.

Отговаряйки на коллективната нота на силитѣ относително исправлението на турско-гръцката граница, Министрътъ на Външнитѣ Работи при Високата Порта, като заявява, че уважава напълно високитѣ приятелски сили, прѣпоржчва „на тѣхното справедливо оцѣнение положението, колкото затруднително толкова и невъзможно, което се създава за неговото правителство чрѣзъ това единодушно рѣшение на силитѣ и се надѣва, че ще се позволи на Портата да задържи поне нѣкои отъ мѣстноститѣ, които я приканвать да отстжпи на Гърция." [2])

Ето въ какво положение върховенството на една независима и самосъстоятелна държава е било докарано. Турция днесъ се намира въ опекунство[3]): „катадневний надзоръ, подъ който тя е подложена въ външнитѣ си отношения, е почти унищтожилъ нейната суверенна власть".[4])

Това положение на подчиненность, на зависимость е резултатъ отъ една върволица вѣковни намисания отъ страна на силитѣ въ работитѣ на Турция, за основание и поводъ на които сж служили Капитулациитѣ. Отъ чисто доброволни отстжпки отъ страна на Портата въ полза на християнитѣ чужденци, каквито сж били изъ начало, Капитулациитѣ по-послѣ сж станжли категорически задължения за Турция, ограничиваѭщи по тоя начинъ нейната власть въ прѣдѣли за оплакване.[5]) И дѣйствително, Капитулациитѣ сж едно чудно явление въ сношенията на независимитѣ държави — едно *minutio majestatis*, едно отстжп-

---

[1]) Тая студия, както и оная за „Дунавския въпросъ", (Пер. Спис. кн. XIII, стр. 1) е била прѣдставена въ Ecole libre des Sciences politiques въ Парижъ прѣзъ мѣсецъ юний 1884 г.

[2]) Portefeuille diplomatique 1881.

[3]) Depêche du duc Decases du 10 Janvier 1876.

[4]) Depêches de Lord Derby du 14 Juillet et 27 Septembre 1879.

[5]) Protocole XIV du 25 Mars 1856. Congrès de Paris.

ванье отъ суверенната власть; тѣ сѫ създали едно чуждо намисание, законно дозволено; съ една дума тѣ сѫ създали толкова държави въ държавата, колкото тамо се намиратъ и привилигированни народности.[1])

Обстоятелствата, които сѫ породили капитулациитѣ, като сѫ се много измѣнили, Турция като е ослабнѫла и отпаднѫла, а пакъ Европа напрѣднѫла и усилила, злоупотрѣбленията, които сѫ станѫли въ името на Капитулациитѣ, сѫ били такива, щото мѣстната власть е исчезнѫла съвършенно прѣдъ чужденцитѣ християни.

Да изложимъ развитието на тия чужди вмѣшателства, правата и привилегиитѣ, които Турция доброволно е дала на чужденцитѣ, както и тия, които послѣднитѣ сѫ си присвоили, а тъй сѫщо и опитванията на Портата да се отърве отъ Капитулациитѣ — ето прѣдмѣтътъ на настоящата студия.

За тѫзи цѣль ний ще изложимъ: 1) происхождението и распорежданията на Капитулациитѣ; 2) измѣненията и допълненията на Капитулациитѣ; 3) консулската юриедикция; 4) опитванията на В. Порта да се отърве отъ Капитулациитѣ; 5) обширностьта на приспособлението на Какапитулациитѣ; и 6) заключение.

I. Происхождението и распорежданията на Капитулациитѣ.

Когато Турцитѣ се установихѫ по брѣговетѣ на Срѣдиземното море отъ начало и по тия на Босфора малко по-късно, положението на Европейцитѣ, които тамо сѫ живѣяли и отъ които по-голѣмата часть сѫ били агенти на търговскитѣ кѫщи отъ Марсилия, Венеция и Генуа, е било въ много отношения прилично на онова на чужденцитѣ, които сѫ живѣяли по него врѣме въ голѣмитѣ европейски търговски центрове като Марсилия, Лондра и проч.; тѣ и тѣхнитѣ фамилии сѫ живѣяли върху отдѣлни землища, оградени съ зидове и сѫ били управлявани отъ тѣхнитѣ народни закони. Това положение на работитѣ е продължавало да сѫществува въ Турция, когато то е исчезнѫло отъ Европа прѣдъ два модерни принципи: а) абсолютната независимость на територията суверенитетъ, който не

[1]) Engelhardt. Le droit d'intervention et la Turquie p. 14.

търпи въ своитѣ прѣдѣли упражнението на никоя друга чужда власть и б) равенството на всички прѣдъ закона [1]).

Отъ него врѣме насамъ търговскитѣ сношения станѫхѫ пò-чести и пò-многочисленни. Европейскитѣ колонии се умножихѫ. Европейскитѣ правителства почнѫхѫ да гледатъ съ загрижанность и безпокойствие върху това, дѣто тѣхнитѣ подданници отиватъ да се установяватъ тамъ, кѫдѣто мусулманский фанатизъмъ и надмощие, антагонизмътъ на религиитѣ, раситѣ и обичаитѣ би могли да имъ създадѫтъ нескончаеми и голѣми мѫчнотии. Отъ друга пакъ страна, при всичко че източнитѣ народи позволявахѫ на християнитѣ да се установяватъ по тѣхнитѣ мѣста, това ставаше само подъ извѣстни условия, съ прѣдпазителна цѣль.

Ето какъ се е появила нуждата, за да се оградѭтъ християнскитѣ подданници съ защита и даже съ официялна гаранция. Ето защо отъ прости агенти на търговски градове, както сѫ били въ началото, консулитѣ сѫ станѫли делегати на правителствата и сѫ били облѣчени съ неограничена власть върху своитѣ подданници. Ето най-сетнѣ защо европейскитѣ правителства сѫ регулирали тщателно и въ подробность установяваньето на тѣхнитѣ подданници на Востокъ. За дълго врѣме не се е дозволявало на французитѣ да се установяватъ по скелитѣ на Востокъ иначе освѣнъ подъ извѣстни условия, съдържащи се въ указа отъ 3 марта 1781, [2]) който изисква: възрасть 18 години, пашпортъ, позволение отъ търговската Марсилска камара, порѫчителство отъ 40000 до 60000 франка. Па даже и ония, които сѫ само пѫтешествували по Востокъ, сѫ били принудени да даватъ порѫчителство. [3])

Нѣщо пò-вече: французитѣ, установени на Востокъ, не сѫ можели да се женѭтъ безъ позволението на царя, дадено чрѣзъ неговия въ Цариградъ посланникъ.

Най-сетнѣ, поменѫтий указъ запрѣщава на французскитѣ подданници да ставатъ господарье на недвижими имѫщества въ Турция, при всичко че подобно распореждание не е било нуждно, тъй като турскитѣ закони не давахѫ на чужденцитѣ да притежаватъ недвижими имѫщества.

---

[1]) Revue de Droit International T. XII 1880 p. 987.

[2]) De Clercq et Vallat. Formulaire des Chancelleries p. 10.

[3]) Revue des Deux-Mondes 1 Fevrier 1875.

Ето по кой начинъ единъ компетентенъ авторъ — Габриелъ Шармъ — ни описва произхождението на капитулациитѣ: „прѣдлѣжеше да се влѣзе мѣжду варварскитѣ народи, отдѣлени отъ насъ чрѣзъ обичаитѣ, религията, чрѣзъ тѣхнитѣ идеи върху правото, чрѣзъ тѣхнитѣ чувства и инстинкти, които народи по случайноститѣ на историята и щастието на войната бѣхѫ станѫли господарье на най-богатитѣ, на най-плодороднитѣ страни върху Срѣдиземното море. Человѣкъ не можеше да мисли да се посели върху тѣхната территория безъ друга гаранция освѣнъ защитата на тѣхнитѣ закони, които не бѣхѫ никакъ направени за християнитѣ и които съдържахѫ противъ тия невѣрници неумолими жестокости. Нито пакъ можеше да се мисли да се завържѫтъ съ тѣхъ редовни снощения, да станѫтъ сдружавания съ тѣхъ за задружно разработванье, чрѣзъ индустрията и търговията, неисчерпаемитѣ богатства на тѣхната земя. Съ една дума, безъ да се мисли за отворена борба противъ варварството, което би било едно безумно прѣдприятие, трѣбваше да се създадѫтъ върху грамадната пустиня, съ която се покривахѫ брѣговетѣ на Срѣдиземното море, оазиси на цивилизацията, кѫдѣто Европейцитѣ да могѫтъ да живѣѭтъ, кѫдѣто тѣ да могѫтъ да спасѭтъ нѣкои останки отъ естественнитѣ богатства, които полудивитѣ народи разрушавахѫ съ заслѣпението на силата, която нищо не смегчава и не обуздава.“[1])

Виждаме прочее, че християнскитѣ колонии въ мусулманскитѣ страни сѫ съставлявали отдѣлни народи (nations), имѣѭщи своитѣ закони, своитѣ учрѣждения, своитѣ сѫдилища, своитѣ граници и трактуѭщи съ мѣстнитѣ правителства като държава съ държава на основание на конвенции тщателно сключени. На чело на тия народи се намирахѫ консулитѣ, имѣѭщи върху поданницитѣ си власть почти абсолютна.

Тия народи сѫ се управлявали споредъ споменѫтия по-горѣ указъ отъ 1781 г. Тѣ обаче сѫ почти исчезнѫли днесъ съ исключение на по-важнитѣ портове, като напр. Цариградъ, Александрия и Смирна. Днесъ тѣхнитѣ депутати нѣматъ друга миссия освѣнъ да честитѭтъ на по-

[1]) Revue Politique et Litteraire 5 Janvier 1884.

сланника пристигването му или новата година,[1]) когато прѣди тѣ сѫ подпомагали консулитѣ въ испълнението на тѣхнитѣ служебни обязанности.

Има най-сетнѣ и послѣдньо едно обстоятелство, което обеснява неограниченитѣ привилегии, на които се радватъ Европейскитѣ християни въ Турция: въ очитѣ на всички ония, които живѣѭтъ подъ корана, правосѫдието, далечъ отъ да бѫде необходимъ аттрибутъ на териториялната власть, е такъвъ на религиозната власть.[2]) Ето защо турцитѣ не позволяватъ никога на чуждитѣ мусулмански поданници, установени въ тѣхната държава, да се ползуватъ отъ привилегиитѣ, които тѣ сѫ отстѫпили на християнски европейски подданници — както е напр. случая съ Перситѣ.

Като разгледахме обстоятелствата, които сѫ ги породили, да се попитаме сега, какво нѣщо сѫ *Капитулациитѣ?*

Съ това име (*адname* по турски) въобще се означава съвокупностьта на привилегиитѣ, които Турция е дала отъ начало само на Франция, а по-послѣ и на другитѣ християнски европейски държави; но нѣкой пѫть съ сѫщото име се означаватъ и документитѣ, които установяватъ и гарантиратъ тия привилегии. Происхождението на тѫзи дума не е добрѣ познато. Едни[3]) ѭ взиматъ да значи премирие; други пакъ ѭ искарватъ отъ това, дѣто документитѣ, които сѫ гарантирали привилегиитѣ, сѫ били раздѣлени на глави (capitula или capita).[4]) Въ подобна смисъль Девалъ казва, че Капитулациитѣ сѫ „писма за привилегии и споредъ въсточното изражение — единъ императорски дипломъ съдържащъ клѣтва“.[5])

Това ни води къмъ единъ въпросъ твърдѣ спорень а именно: да ли Капитулациитѣ сѫ обоюдни договори отъ мѣждународното право? Г. Манчини е на мнѣние, че Капитулациитѣ сѫ сѫщински мѣждународни трактати.[6])

Повечето отъ турскитѣ актове, споредъ Феро-Жиро сѫ по-малко мѣждународни трактати отъ колкото отстѫпванье на привилегии, които въобще се назоваватъ Капитулации. Споредъ тоя авторъ „трактатитѣ прѣдполагатъ кон-

[1]) Le Temps 10 Janvier 1884.
[2]) Rapport au parlament français de 1875 relatif à la reforme judiciaire en Egypte p. 6.
[3]) Gatteschi. Manuele di dirito publico et privato ottomano p. XXI.
[4]) Belin. Les Capitulations pp. 9 и 131.
[5]) Traités de paix et de commerce etc. Paris 1868 p. 276.
[6]) Rapport au Parlement Italien 1883. p. 14.

трактуѭщи страни, постановляѭщи върху своитѣ си интереси, а не концесии на прѣимѫщества и привилегии, направени отъ единъ народъ на други.“[1])

Прадие-Фодере, къмъ мнѣнието на когото се присъединява и г-нъ де Флассанъ,[2]) мисли, че Капитулациитѣ въ началото сѫ били актове проистекаѭщи отъ една единственна волѭ и че правителството, което ги е дало, е могло винѫги да ги отмѣни, когато е пожелаяло. „По́-сетнѣ, мѣждународни трактати сѫ дошли да се облѣгнѫтъ върху тия Капитулации, да подновѭтъ привилегиитѣ, които тѣ съдържахѫ и да си ги присвоѭтъ. Чуждитѣ сили по тоя начинъ прѣобразихѫ въ контракти концесиитѣ, които Турция отъ начало бѣше имъ отстѫпила само врѣменно.

„Замѣстюваньето чрѣзъ трактати на доброволнитѣ концесии отнѣ на тия послѣднитѣ тѣхния характеръ, да могѫтъ да бѫдѫтъ отмѣнявани. Ето по кой начинъ Високата Порта се намѣри синаллагматически обвързана спрямо Европейскитѣ държави“.[3])

Ние сме на мнѣние, че капитулациитѣ въ началото никакъ не сѫ били трактати, защото всѣкий трактатъ прѣдполага двѣ контрахтуѭщи страни,[4]) когато мусулманитѣ, ако бѣхѫ третирали съ християнитѣ, бихѫ се турили по тоя начинъ на една съвършенно равна нога съ тѣхъ — нѣщо несъвмѣстимо съ прѣдписанията на Корана, а особенно на неговитѣ тълкователье.

Наистина по настоящемъ Капитулациитѣ сѫ смѣсени съ трактатитѣ, собственно казано. Но въ началото е било съвсѣмъ иначе. Ето защо ние казваме, че Капитулациитѣ се състоѭтъ: а) отъ Капитулациитѣ, които Портата е отстѫпила на 1270 и особенно отъ 1535 до 1740 и б) отъ трактати, въ които сѫ се слѣли тия Капитулации.

Казахме, че началото на Капитулациитѣ се счита датата 1270; обаче и прѣди тъзи дата, ний срѣщаме нѣкои Капитулации, като напр. „трактатътъ на съѭзъ или привилегия отъ пророка Мохамеда за християнитѣ, жителье отъ неговото отечество“, съ дата 6 октомврий 625 г. отъ нашата ера или четвърта година отъ Егира.[5])

[1]) Juridiction française dans les Echelles du Levant. T. I. p. 88.
[2]) Histoire de la diplomatie. T. II. p. 171.
[3]) Revue de droit International 1869. T. I. p. 118.
[4]) Laurent. Histoire du droit des gens T. X. p. 109.
[5]) Lawrence. Commentaires sur Wheaton T. III. p. 105.

Споредъ нѣкои автори за начало на Капитулациитѣ трѣбва да се смѣта фирманътъ, даденъ отъ Халифа Омара въ 636 г. (15-та година отъ Египра) на християнитѣ отъ Йерусалимъ. Обаче достовѣрностьта на тоя документъ не е била никога доказана и Високата Порта, слѣдъ като е назначила въ 1630 и въ 1690 анкета, е провъзгласила тоя фирманъ „une odieuse falsification“ (една гнусна поддѣлка).

„Други[1]) пакъ цитиратъ една капитулация, дадена на Карла Великий отъ Харунъ-ал-Рашида. Тоя послѣдний обѣщава „сигурность и защита за подданницитѣ на широката западна империя, посѣщаѭщи Божия Гробъ и позволение на французитѣ да притежаватъ въ Иерусалимъ приюти, черкови и даже една библиотека.“

Г. Манчини въ своя ученъ рапортъ, прѣдставенъ на Италиянския парламентъ, цитира единъ трактатъ мѣжду Марокко и Генуеската република въ 1149 и други единъ съ републиката на Пиза въ 1150.

Въ 1130 Бейрутский владѣтель въ Сирия, за награда на заслугитѣ, които Марсилцитѣ бѣхѫ направили на Кръстоносцитѣ, имъ позволи да иматъ въ неговитѣ владѣния „особенни сѫдии за всичкитѣ търговски спорове, като си задържаше обаче разглежданьето на ония, които се отнасяхѫ до убийство“.[2])

Въ 1152 г., Будиа III освободи отъ всѣкакви налози Марсилцитѣ и имъ позволи да иматъ въ Иерусалимъ, Акръ и въ всичкитѣ крайморски градове въ владѣнията на тоя князь църква, фурна и една улица, съ които да могѫтъ да располагатъ.

На 1264 августъ 17 се сключи една конвенция мѣжду Тунския царь и града Пиза за двайсеть години, споредъ която Пизанитѣ добихѫ правото да установяватъ факторерии, да упражняватъ свободно своето вѣроисповѣдание, да се сѫдѭтъ споредъ своитѣ закони и отъ своитѣ консули.

Обаче Прадие-Фодере гледа на трактата, сключенъ на 1270 г. отъ Филипа Смѣлий съ Тунския царь, като на първъ трактатъ, редовно сключенъ мѣжду една мусулманска и една християнска сила.[3]) Тоя трактатъ гарантира правосѫдие и протекция за християнскитѣ поданници върху

[1]) Genton (Avocat à la Cour d'appel de Lyon). Les Capitulations p. 9.
[2]) Aug. Fabre. Histoire de Marseille T. I. p. 281.
[3]) Revue de droit International. 1869. T. I. p. 129.

Тунискитѣ брѣгове, а тъй сжщо и на мохамеданскитѣ поданници въ владѣнията на христиенскитѣ князове. Християнитѣ могжтъ да служжтъ Богу споредъ своето вѣроисповѣдание и да правжтъ всичко, което сж правили у тѣхъ си.

Геновезцитѣ и Венецианцитѣ добихж подобни писма въ 1453 и 1479, както и Марсилчанетѣ и Каталанцитѣ единъ дипломъ въ 1507 отъ Египетскитѣ Мамелюци, а подтвърденъ на 1517 отъ Султана, който завзе тжзи провинция.

На 1528 Солиманъ II, наслѣдникътъ на Египетския побѣдитель, поднови старитѣ французски Капитулации.[1])

Но всичкитѣ тия документи се отнасятъ до спазването и защитата на частнитѣ интереси.

Французский царь, Франсоа I, първъ е влѣзълъ въ редовни политически сношения съ Турската империя, която по него врѣме бѣше на апогеята на силата и на славата си, но отъ която по причина на религиознитѣ идеи на врѣмето всичкитѣ християнски народи странехж. Още отъ 1525 агенти съ тайни мисии въ Цариградъ сж били натоварени за да приготвжтъ почвата за единъ съжзъ мѣжду двѣтѣ империи и презъ м. Февруарий на 1535 една Капитулация отъ 16 члена биде дадена на Франция.[2]) Единъ отъ тия членове се отнася до религията и гласи, че поклонницитѣ, които отиватъ въ Иерусалимъ и духовнитѣ лица тамъ установени, не ще бждждтъ никакъ безпокоени. Всичкитѣ други членове се отнасятъ до търговията и уреждатъ отношенията на французскитѣ подданници съ тѣхнитѣ консули, а тъй сжщо и съ мѣстнитѣ власти: дава се на Французитѣ правото да плуватъ свободно въ турскитѣ портове и се налага върху Високата Порта задължението да приема французскитѣ консули, които би ѝ се испратили и които ще иматъ власть да сждятъ споредъ тѣхната вѣра и законъ гражданскитѣ и углавнитѣ процеси, които бихж се повдигнжли помѣжду тѣхнитѣ сънародници.

Службашитѣ на Султана ще даватъ своята въоружена помощь за испълнението на рѣшенията. Въ случай на споръ мѣжду оттомански и французски подданници, послѣднитѣ ще се придружаватъ отъ своитѣ консули. Въ углавнитѣ

[1]) Rapport au parlement français, cité plus haut.
[2]) Testa. Recueil des traités de la Porte Ottoman. T. I, p. 15.

процесси свидѣтелството на оттоманския подданникъ срѣщу французския може да се оспорва прѣдъ Високата Порта. Французитѣ могжтъ да правжтъ завѣщания и въ случай на смърть безъ завѣщание тѣхното имущество прѣминава на тѣхнитѣ наслѣдници чрѣзъ посрѣдството на консула.

Този съжзъ на Франция съ невѣрницитѣ съблазни християнска Европа. Обаче, още отъ 1540 ний виждаме отъ начало Венеция, а пò-послѣ Австрия да акредитиратъ свои прѣдставителье въ Цариградъ, а пакъ Римский и Лондонский дворове приехж трактата отъ 1535, като го подновихж на 1604 съ нѣкои добавления.

Трѣбува да забѣлѣжимъ мѣжду друго, че Капитулацията отъ 1535, като бѣше, както и всичкитѣ други, дадена само за прѣзъ врѣмето на едно царствувание, се подтвърди и поднови въ 1569 отъ султанъ Селима II, въ 1581 отъ Мурада III, въ 1597 и 1604 отъ Ахмеда I, Мурада и Ибрахима. Въ слѣдствие послѣдователнитѣ допълнения, послѣднята т. е. Капитулацията отъ 1604[1]) прострѣ върху всичкитѣ други християни, които идехж да търгуватъ въ Турция подъ французското знаме, правата, дадени на Французитѣ (чл. 4). Всѣкой углавенъ процессъ помѣжду Французи ще се сжди отъ французския посланникъ или консулъ според тѣхнитѣ закони и обичаи (чл. 18). Въ процесситѣ помѣжду Французи и Турци разглежданьето на дѣлото принадлежи на кадията, но единъ драгоманинъ трѣбува да присжтствува въ засѣданието (чл. 33).

Тжзи капитулация се поднови въ 1649 и 1673 отъ Махмуда IV.

При всѣко подновяване на Капитулациитѣ голѣми усилия се полагахж да изтръгнжтъ отъ Турция нови привилегии, нови права. Това особенно станж съ Капитулацията отъ 1740 подписана отъ Султанъ Махмуда I и договорена отъ Маркиза де Вилньова — посланникъ на Лудовика XV.[2]) Султанътъ се задължава за себе и за своитѣ наслѣдници съ слѣдующитѣ думи: „Задължавамъ се. чрѣзъ нашата августѣйша клетва, най-света и най-ненарушима, било за нашата света особа, било за нашитѣ августѣйши наслѣдници, както за нашитѣ велики везири, нашитѣ по-

[1]) Testa. Recueil etc. T. I, p. 143.

[2]) Idem p. 187.

читаеми наши и въобще за всичкитѣ наши отлични служи-телье, които имѫтъ щастието и честьта да бѫдѫтъ въ наше робство, че никога нищо противно на настоящитѣ членове на Капитулациитѣ не ще се позволи.“

Въ тѫзи Капитулация французкий царь се титулира „най-великий отъ князоветѣ отъ религията на Христа и посрѣдникътъ на християнскитѣ народи.“ Дава му се титлата императоръ, която фигурира въ дванадесятъ трактати отъ 1569 до 1815.[1])

Тѫзи Капитулация съдържа 85 членове, които сѫ основата на привилегиитѣ на Французитѣ въ Оттоманската империя, и които въ тѣхната общность сѫ още въ сила и днесь.[2])

Нѣма никакъвъ редъ въ нейнитѣ распореждания. Нѣматъ се прѣдъ видъ общи принципи, а само да се прѣдупрѣдѭтъ частни случаи въ бѫдѫще.

Ето вкратцѣ нейнитѣ распореждания. Никакъ нѣма да се притѣсняватъ французитѣ, които идѫтъ и отиватъ въ Иерусалимъ (чл. 1). Търговията и изнасяньето на памука се дозволява на французитѣ (чл. 9). Тѣ не могѫтъ да бѫдѫтъ прѣсилени да вcovматъ противъ волята си извѣстни стоки (чл. 21). Французитѣ се освобождаватъ отъ произволни налози (чл. 24 ал. 2). Изрично се забранява на кадиитѣ да не пристѫпватъ къмъ разглежданьето на процесси мѣжду единъ французинъ и единъ турчинъ иначе освѣнъ въ присѫтствието на драгоманина. Но Французитѣ не смѣѭтъ да злоупотрѣбляватъ съ този претекстъ (чл. 26). Всѣкой единъ процессъ, който надминава 4000 аспри, трѣбва да се разглежда прѣдъ Императорския Диванъ въ Цариградъ (чл. 41). Драгоманитѣ ще се наслаждаватъ отъ сѫщитѣ привилегии като Французитѣ (чл. 48). До тогасъ до когато истецътъ и отвѣтникътъ въ единъ споръ мѣжду чужденци отъ разни народности не се съгласѭтъ да подложѫтъ разглежданьето на спора си прѣдъ мѣстнитѣ власти, послѣднитѣ не могѫтъ нито да ги прѣсилѭтъ, нито да претендиратъ да го разглеждатъ (чл. 52).

За да би могло мѣстното правосѫдие да разглежда углавнитѣ прѣстѫпления, извършени отъ подданници или

[1]) Discours de rentrée de la Cour d'Aix par M. Gabrielli sur la juridiction française dans les Echelles du Levant 1858.

[2]) Rapport au parlement français, cité plus haut, p. 233.

протежета французски, трѣба да пристѫпватъ къмъ разглежданьето имъ само въ присѫтствието на посланника, консула или тѣхния намѣстникъ (чл. 65). Неприкосновенностьта на жилището на французитѣ е осигурена. Испълнението на рѣшенията, издадени противъ французитѣ, става само въ присѫтствието на консула (чл. 70).

Тъй като тия послѣднитѣ распореждания сѫ твърдѣ важни, ний ще се поспрѣмъ върху тѣхъ.

Трѣбва прѣди всичко да различимъ, ако се отнася до гражданската и търговската юрисдикция или до углавната.

I. Гражданска и търговска юрисдикция. Трѣбва да различаваме лицата, между които се подига спорътъ:

а) ако спорътъ е само между французи, посланницитѣ и консулитѣ сѫ, които сѫдятъ безъ никаква намѣса на мѣстнитѣ власти (чл. 26, ал. 2);

б) ако спорътъ е между единъ французинъ и единъ другъ чюжденецъ, въ такъвъ случай ако странитѣ не желаѭтъ да се отнесѫтъ до мѣстнитѣ сѫдилища, послѣднитѣ не могѫтъ да разглеждатъ спора; заинтересуванитѣ се отнасятъ до своитѣ посланници (чл. 52);

в) ако спорътъ е между единъ чужденецъ и единъ мѣстенъ поданникъ, мѣстнитѣ сѫдилища сѫ компетентни да го разглеждатъ, но като гаранция — драгоманинътъ трѣбва да присѫтствува при разглежданьето на процесса. Но не трѣбува да се злоупотрѣблява съ тоя претекстъ (чл. 26, алинея 1).

II. Относително углавната юрисдикция:

а) когато углавното прѣстѫпление се е случило между двама французи, мѣстното правосѫдие не се намѣсва въ разглежданьето на дѣлото (чл. 15 и 65);

б) ако прѣстѫплението се е извършило отъ единъ французинъ срѣщу единъ туземецъ, или срѣщу единъ чужденецъ, не французинъ, мѣстнитѣ сѫдилища ставатъ компетентни.

Испълнението на рѣшенията, издадени отъ мѣстнитѣ власти срѣщу чуждитѣ поданници, се възлага на надлежнитѣ консули, тъй щото послѣднитѣ могѫтъ по своя собственна воля да спрѫтъ хода на мѣстното правосѫдие.

Ние виждаме прочее, че тая Капитулация е *едностранна* — че тя се занимава само съ чюжденцитѣ и никакъ не съ турцитѣ. Това се разяснява ето какъ: турцитѣ по него врѣме не сѫ ходили да търгуватъ никѫдѣ; а пакъ французитѣ не бихѫ се съгласили да подпишѫтъ това, което тѣ даватъ безъ никакъвъ трактатъ на всичкитѣ чюжденци.

Капитулациитѣ, дадени на Франция, които разгледахме, сѫ подтвърдени отъ трактатитѣ отъ 26 юний 1802, 25 ноемврий 1838 и 29 априлий 1861; първий членъ отъ послѣдния трактатъ гласи: „всичкитѣ права, привилегии и льготи, които сѫ били дадени на французскитѣ подданници и кораби отъ Капитулациитѣ и по-прѣднитѣ трактати, се подтвърдяватъ съ исключение на членоветѣ отъ казаннитѣ трактати, отмѣнението на които настоящий трактатъ има за цѣль. При това изрично се разбира, че всичкитѣ права, привилегии и льготи, които Високата Порта днесъ дава или може да даде въ бѫдѫще на подданницитѣ и корабитѣ на която и да е чужда сила, ще се дадѫтъ тъй сѫщо и на французскитѣ подданници и кораби, които тѣ по право ще упражняватъ и отъ които ще се наслаждаватъ“.[1])

По подражание на това, което се даде на Франция, Турция отстѫпи подобни Капитулации и на другитѣ народи, мѣжду които ний ще споменемъ само слѣдуѭщитѣ: а) на *Венециянцитѣ* въ 1540 год., б) на *Англичанитѣ* въ 1579, 1606, 1625, подновени въ 1675 и подтвърдени отъ трактатитѣ на 1809, 1838 и 1861. Интересно е да се забѣлѣжи, че членъ 8-й отъ трактата на 5 януарий 1809 г. съдържаше за въ полза на Портата правото да назначава консули (шахбендери) въ Малта и въ другитѣ владѣния на Велика Британия, които ще се наслаждаватъ на сѫщитѣ права и привилегии, отъ които се наслаждаватъ английскитѣ консули въ владѣнията на Султана.

Властьта и юрисдикцията на английскитѣ консули сѫ такива, каквито бихѫ били придобити върху една территория, спечелена чрѣзъ отстѫпка или покорение;[2]) в) на *Руссия* 11-й членъ отъ Кючюкъ-Кайнарджийския трактатъ распорежда въ полза на русскитѣ подданници сѫщитѣ права, привилегии и льготи, отъ които се наслаждаватъ

---

[1]) Aristarchi Bey. Législation ottomane. IV partie p. 211.

[2]) Phillimore. — International Law. Vol. II. p. 213.

въ оттоманскитѣ владѣния подданницитѣ на най-благоприятствуванитѣ народи.

Останѫлитѣ европейски и американски държави, чрѣзъ разни трактати и конвенции, а особенно, чрѣзъ клаузата на най-благоприятствуваната народность, сѫ си заручили и осигурили правата и привелегиитѣ на държавитѣ, които споменѫхме пó-горѣ.

II. Допълнения и измѣнения на Капитулациитѣ.

Капитулациитѣ, тъй както ги изложихме пó-горѣ, отговаряхѫ напълно на нуждитѣ на врѣмето, за което бѣхѫ дадени. Но по причина на грамадното развитие на Европейскитѣ колонии въ Турция тѣ станѫхѫ недостатъчни. Вслѣдствие на това разни обичаи сѫ се въвели, за да допълнятъ тѣхнитѣ пробѣли. Справедливостьта изисква да признаемъ, че не малко сѫ послужили за това и турскитѣ закони, защото прислѣдуванието на едно злодѣяние или прѣстѫпление споредъ турскитѣ идеи не е друго нѣщо освѣнъ единъ граждански искъ, едно гражданско обезщетение за пострадавшето лице или за неговитѣ наслѣдници.

Тия обичаи се прѣобърнахѫ въ злоупотрѣбление; на основание на тѣхъ, консулитѣ сѫ си присвоили права:

I. По гражданскитѣ и търговски дѣла. Отъ начало сѫ се рѣшавали: а) споровегѣ мѣжду чужденци отъ сѫщата народность отъ надлѣжнитѣ консули сами, по любовно, тъй да кажемъ семейнимъ образомъ, отъ бащата на колонията. По-послѣ Европейскитѣ правителства сѫ били принудени да установѭтъ *консулски сѫдилища,* за които не става никакъ дума въ Капитулациитѣ.

Всѣко едно правителство е организирало своитѣ консулски сѫдилища, както и процедурата прѣдъ тия сѫдилища, чрѣзъ закони и правилници. Сѫдилищата, прѣдъ които ще се аппелира срѣщу консулскитѣ рѣшения, сѫ тоже опрѣдѣлени: Екский аппелативенъ сѫдъ за Франция, Анконский — за Италия, Триестский — за Австро-Унгария и Щетинский — за Германия. Издаденитѣ рѣшения отъ консула срѣщу неговитѣ сънародници се испълняватъ — отъ него самаго посрѣдствомъ личната му гвардия или мѣстната власть.

б) Относително же *спороветҍ между чужденци и мҍстни подданници* правилото, което изисква, щото всички спорове, които надминуватъ 4000 аспри, да се гледатъ отъ Императорския Диванъ въ Цариградъ, не се е спазвало. Разгледвани отъ начало отъ мҍстнитҍ сѫдилища, вслҍдствие на една пассивна търпимость отъ страна на турскитҍ власти, консулитҍ по лека лека сѫ си присвоили разглежданьето на тия процеси, тъй щото самитҍ мҍстни подданници сѫ били отбити отъ своитҍ си естественни сѫдии.

Това е дало поводъ за твърдҍ сериозни злоупотрҍбления особенно въ второстепеннитҍ градове, вслҍдствие на което Портата е протестирала противъ тѫзи практика. Обаче, европейскитҍ правителства, не искахѫ да се повърнѫтъ на реда установенъ отъ Капитулациитҍ; по тѫзи причина на 1839 се установихѫ *смҍсени сѫдилища,* които почнѫхѫ да дҍйствуватъ само въ 1846 г. Тҍ имахѫ да сѫдѭтъ търговскитҍ процеси помежду турскитҍ подданници и чуждитҍ търговци. Тҍ се състоехѫ отъ единъ прҍдсҍдатель, турски подданникъ, назначенъ отъ Портата, отъ двама засҍдателье търговци христиене, делегирани отъ надлҍжнитҍ посолства или консулства и отъ двама засҍдателье турци. Обаче, ако чуждото посолство не се съгласеше съ издаденото рҍшение, дҍлото се прҍнасяше да се разгледва прҍдъ Високата Порта.[1]) По принципъ, тия сѫдилища разглеждатъ търговски дҍла, но твърдҍ често тҍ сѫ сѫдили дҍла, които сѫ подсѫдими на обикновеннитҍ мҍстни сѫдилища. Аттрибутитҍ на тия сѫдилища сѫ твърдҍ злҍ опрҍдҍлени. Въ своитҍ рҍшения тҍ трҍбва да се водѭтъ отъ обичаитҍ на страната и отъ търговския оттомански кодексъ, който е съставенъ споредъ французския, но когото никой отъ тия членове не познава.[2])

Подобни сѫдилища бҍхѫ установени въ главнитҍ търговски градове: Цариградъ, Смирна, Александрия и Бейрутъ.

Твърдҍ често търговски спорове между туземци и чужденци се рҍшаватъ по мимо тия сѫдилища даже. Консулатото или посолството въ съгласие съ мҍстнитҍ власти образуватъ смҍсени коммисии *ad hoc* за да разглеждатъ търгов-

---

[1]) Мартенсъ. — О консулахъ на Востокѣ стр. 404.

[2]) Idem p. 406.

ски спорове мѣжду туземци и чужденци.[1]) Тѣхнитѣ рѣшения би трѣбало да иматъ характеръ на третейски сѫдъ, но въ сѫщность това никакъ не е така; твърдѣ често тѣзи рѣшения се кассирватъ по общо съгласие мѣжду посолството и Портата, или пакъ се подлагатъ за рѣшение на нова коммисия *ad hoc.*

Най-сетнѣ въ Цариградъ засѣдава едно *смѣсено морско сѫдилище*, което разглежда морско-търговски спорове мѣжду чужденцитѣ и туземцитѣ.

в) Относително же *споровегѣ мѣжду чужденци отъ разни народности* сериозни нововведения сѫ станѫли.

Отдавно сѫ сѫществували въ Турската Империя *смѣсени коммисии*, за да разглеждатъ споровете мѣжду чужденци отъ разни народности. Но нищо не е извѣстно нито за тѣхния съставъ, нито за процесситѣ, които тѣ сѫ разглеждали.

Само около 1820, споредъ свидѣтелството на автори като De Clercq et Vallat, „сѫ били установени смѣсени сѫдебни коммисии, вслѣдствие на една чисто вербална конвенция“ [2]) помѣжду посланницитѣ на Франция, Англия, Австро-Унгария и Руссия, конвенция къмъ която сѫ се присъединили пó-послѣ и другитѣ сили чрѣзъ своитѣ прѣдставителье въ Цариградъ. Ето главнитѣ распореждания на тѫзи конвенция.

1. До тогавашнитѣ смѣсени коммисии се замѣстюватъ съ смѣсени сѫдебни коммисии, които иматъ за основа на своята процедура принципа: *actor sequitur forum rei.*

2. Посолството на отвѣтника има исключителното право да свиква тѫзи коммисия, за да разглежда подигнѫтия процессъ.

3. Тѣзи коммисии състоѭтъ отъ по три члена: посолството на отвѣтника назначава двамата, а това на истеца третия.

4. Тѣхната юрисдикция се простира върху всичкитѣ търговски и граждански спорове, които би имъ се поднесли на разглеждание; рѣшенията се издаватъ по вишегласие.

5. Испълнението на рѣшението принадлежи на посолството на отвѣтника.

---

[1]) Мартенсъ. — О консулахъ на Востокѣ стр. 409.

[2]) Guide pratique des Consulats. T. II, p. 366 et s.

6. Истецътъ или отвѣтникътъ може да аппелира противъ издаденото рѣшение прѣдъ това сѫдилище, на което е подчинена въззивната жалба срѣщу рѣшението издадено отъ консулското сѫдилище на аппелатора.

Тѫзи наредба не сѫществува вече днесь въ слѣдствие на рѣшението на Ексkия апелативенъ сѫдъ отъ 28 ноемврий 1864, за това че тя може да е добра, но не е законна и че тѣзи коммисии не сѫ компетентни да сѫдѭтъ французскитѣ граждани.[1]) При това, тия коммисии срѣщахѫ непрѣодолими мѫчнотии и въ това обстоятелство, че тѣхнитѣ рѣшения, като излизатъ отъ исключителни сѫдилища, бѣхѫ лишени отъ всѣкаква санкция срѣщу истеца, който е изгубилъ процесса и не се е задължилъ по-напрѣдъ да се подчини на рѣшението, като не е доставилъ гаранция за това.[2])

По настоящемъ ето какъ постѫпватъ: водѭтъ се отъ принципа на гражданската процедура — *actor sequitur forum rei* — отвѣтникътъ се призовава прѣдъ консулското сѫдилище отъ неговата народность. Тъзи е една много недостатъчна процедура, защото не може да се знае *à priori*, кое ще бѫде консулското сѫдилище, което ще рѣшава дѣлото и слѣдователно кой ще бѫде закона, който ще се приспособи.

Английский законъ (order in Counsil) отъ 1864 въ 78 си членъ гласи, че оня, който иска да отвори искъ срѣщу единъ британски подданникъ прѣдъ неговото консулско сѫдилище, трѣбва да прѣдстави едно разрѣшение отъ своя консулъ, ако е чуждъ подданникъ или отъ мѣстнитѣ власти, ако е туземецъ. При това истецътъ трѣбва да признае компетентностьта на британското консулско сѫдилище, да достави гаранции за исплащанието на всичкитѣ такси, разноски и пр., които бихѫ станѫли по процесса. Най-сетнѣ отвѣтникътъ трѣбва да се задължи да испълни добросъвѣстно рѣшението, каквото и да бѫде то.

За да се види колко е дълга, скѫпа и по нѣкога съвсѣмъ невъзможна процедурата, която понастоящемъ е въ сила, нека прѣдположимъ, че единъ англичанинъ има единъ искъ срѣщу едно търговско дружество въ Цариградъ, състояще отъ единъ французинъ, италиянецъ и германецъ.

---

[1]) Ferraud-Giraud. — De la Juridiction française etc. T. II, p. 252.

[2]) De Clercq et Vallat. Guide pratique etc. T. II. p. 351.

Истецътъ трѣбва да се справя за законитѣ на отечествата на тримата отвѣтници; той трѣбва да отвори и да проследи сѫщия искъ прѣдъ французското, италиянското и германското консулски сѫдилища; ако желае да аппелира рѣшенията, трѣбва да направи това прѣдъ Екското, Анконското и Щетинското аппелативни сѫдилища, за еднообразното рѣшение на които има най-голѣми причини за съмнѣние. Най-сетнѣ нему не му остава друго освѣнъ да прибѣгне до дипломатическа защита. По тоя начинъ твърдѣ често се достига просто и чисто до отказъ въ правосѫдие (deni de justice).

II. По углавнитѣ дѣла. Тука по-чудни нововведения и злоупотрѣбления сѫ се вмѫкнали, още по-неправедни нѣща ставатъ. И най-напрѣдъ: а) *За углавнитѣ прѣстѫпления, извършени отъ единъ чужденецъ върху другъ чужденецъ отъ различни народности.* Отъ начало разглежданьето на тия прѣстѫпления се подлагаше на мѣстнитѣ сѫдилища, които не можехѫ да пристѫпватъ до разглежданьето на дѣлото иначе освѣнъ въ присѫтствието на консула, посланика или тѣхния прѣдставитель, и това само въ мѣстата, гдѣто има консулъ и посланникъ. По-кѫсно се введе обичая, щото прѣстѫпникътъ да се прѣслѣдва прѣдъ неговото консулско сѫдилище. б) По сѫденьето на *прѣстѫпленията, извършени отъ единъ чужденецъ върху единъ туземенъ подданникъ,* суверенитетътъ на мѣстната власть съвсѣмъ е изчезнѫлъ. Разглежданьето на тия прѣстѫпления споредъ капитулациитѣ принадлежаше на мѣстнитѣ сѫдилища, като се даваше право на консула да присѫтствува при разглежданьето на дѣлото. Това право, дадено на консула, не бѣше една проста формалность, тъй като той трѣбваше да испълни присѫдата, издадена противъ неговия подданникъ, и можеше да се въспротиви да направи това, ако намѣреше присѫдата несправедлива.

До 1836, ако мѣстното пострадавше лице не е било удовлетворено и е искало парично обезщетение, никоги французский консулъ не би помислилъ да повдигне претенцията, щото пострадавшето лице да поднесе жалбата си прѣдъ неговото консулато. Но веднѫжъ туземецътъ обезщетенъ, публичното прѣслѣдуванне (action publique) отъ страната на консула противъ негова подданникъ се появяваше; тур-

ската власть, която тогава нѣмаше на основание на своитѣ закони никакво срѣдство за да упражни това публично прѣслѣдувание, никакъ не се противеше на прѣслѣдуването, което консулътъ вършеше, толкось по̀-вече, че това бѣше въ интересса на публичното спокойствие.[1])

Отъ него врѣме обаче консулитѣ сѫ си присвоили абсолютна компетентность, за да сѫдѭтъ своитѣ подданници за злодѣянията и прѣстѫпленията, спрямо когото и да би било, па даже и спрямо туземнитѣ турски подданници. За да си присвоѭтъ подобно право, Европейцитѣ се ссилаватъ на 4-ия членъ отъ трактата, сключенъ мѣжду Турция и Съединенитѣ Щати на 7 Май 1830, който гласи: „....... Гражданитѣ отъ Съединенитѣ Американски Щати, които мирно се занимаватъ съ своята си търговия и които не сѫ нито обвинени, нито уличени въ нѣкое прѣстѫпление или злодѣяние, никакъ не ще бѫдѫтъ безпокоени; и даже ако да бѣха извършили нѣкое злодѣяние, тѣ не ще се нито арестуватъ, нито запиратъ отъ мѣстнитѣ власти; но ще се сѫдѭтъ отъ тѣхния министръ или консулъ, и ще се накажѭтъ споредъ злодѣянието си и споредъ обичая, установенъ спрямо Франкитѣ.“[2])

Породихѫ се мѫчнотии мѣжду двѣтѣ правителства относително тълкованието на този членъ. Турция претендираше, че въ оригинала този членъ не дава на американскитѣ прѣдставителье и консулски власти други права освѣнъ тѣ да испълняватъ рѣшения, издадени противъ тѣхнитѣ сънародници за прѣстѫпления или злодѣяния. Портата казваше, че прѣводътъ не е точенъ и че думитѣ „*they shall be tried by their minister or consul and punished according to their offence*“ (тѣхния прѣдставитель или консулъ ще ги сѫди и ще ги накаже споредъ простѫпката имъ) и думитѣ „*they shall not be arrested and put in prison by the local authorities*“ (не ще бѫдѫтъ арестувани и затваряни отъ мѣстнитѣ власти) не се намиратъ въ турския текстъ. Въ слѣдствие на това експерти се назначихѫ, които, слѣдъ като направихѫ провѣрка, обявихѫ английския прѣводъ за точенъ.[3])

Подобни стипулации ний срѣщаме въ трактата мѣжду Белгия и Турция отъ 1838 (чл. 8), мѣжду Турция и Хан-

[1]) Journal de droit International privé. 1874. p. p. 55—57.
[2]) Aristarchi-Bey Legislation Ottomane. Part. IV p. 156.
[3]) Lawrence sur Wheaton. T. III. p. p. 158—159.

жатскитѣ Градове отъ 1839 (чл. 8) и въ тоя мѣжду Турция и Португалия отъ 1843 (чл. 8).[1])

Като се основава върху тия распорѣждания, а тъй сѫщо и върху клаузата отъ трактатитѣ си за най-облагоприятствувана държава, Франция дава на своитѣ консули углавна юрисдикция върху тѣхнитѣ сънародници, каквато и да бѫде народностьта на пострадавшето лице.[2])

Тия чрезмѣрни привилегии на консулитѣ сѫ довели до страшни злоупотрѣбления и до скандальозни резултати. Освѣнъ за случаитѣ на заварено прѣстѫпление (flagrant delit), мѣстната полиция е безсилна прѣдъ единъ виновникъ. Ако консультъ дозволи неговото арестуване, полицията трѣбува да му го прѣдаде: консулътъ самъ прави слѣдствието и заедно съ дѣлото прѣпраща виновния прѣдъ компетентното сѫдилище въ отечеството му. Но тъй като едни прости книжя не сѫ достатъчни да докажѫтъ неговата виновность а пакъ испитваньето на свидѣтелье като е невъзможно, виновний твърдѣ често се освобождава и се завръща на старото си жилище; мѣстнитѣ власти се съблазняватъ, публичната нравственность се испорчва и занаятътъ на нехранимайковцитѣ оффициално се подпомага. По този начинъ достигнѫло се е до единъ резултатъ съвсѣмъ противенъ на онова, което се е имало прѣдъ видъ, когато сѫ се давали Капитулациитѣ: чужденцитѣ сѫ освободени не само отъ мѣстнитѣ сѫдилища, но и отъ всѣкакво правосѫдие.

Единственното измѣнение на Капитулациитѣ, което задължава чуждитѣ подданници да се подчиняватъ на мѣстнитѣ закони и сѫдилища, е *поземелната реформа.* Законътъ отъ 7-й Сеферъ 1284 (18 Юний 1867), като дава на чюжденцитѣ правото да притежаватъ недвижими имѫщества въ Турция, уприличава ги на турскитѣ подданници за всичко, което се отнася до тия недвижими имѫщества: подчинява ги на полицейскитѣ правилници, задължава ги да плащатъ тегобитѣ и бериитѣ, подчинява ги прямо на турскитѣ граждански сѫдилища, като имъ се спазватъ въ сѫщото врѣме всичкитѣ льготи, които се относятъ до тѣхната личность и до тѣхнитѣ движими имѫщества (чл. 2).

---

[1]) **Brunswick. Réformes et Capitulation, p. 375 et s.**

[2]) **Documents diplomatiques français, N° XIII p. 97.**

Всѣкий чуждъ подданникъ може да се ползува отъ тоя законъ, ако неговото правителство се съгласи на измѣненията, които той прави на Капитулациитѣ (чл. 5).

Франция се е съгласила на тоя законъ чрѣзъ протокола отъ 9 юний 1868.[1])

Тоя протоколъ гарантира неприкосновенностьта на жилището на чуждия подданникъ и прѣдвижда арестуваньето на прѣстжпницитѣ въ кжщитѣ имъ, които се намиратъ на едно извѣстно разстояние далечъ отъ консулатото: въ мѣстноститѣ, отдалечени на разстояние 9 часа отъ консулската резиденция, властьта може да влѣзе въ жилището на единъ чуждъ подданникъ безъ да присжтствува консулътъ или неговий делегатъ, но само за извѣстни прѣстжпления прѣдвидени въ протокола, като изведнжжъ извѣсти консула или му прати протокола за това. За мѣстноститѣ далечъ по-малко отъ деветь часа, распорежданьето на Капитулациитѣ е въ сила — властьта не може да влезе въ жилището на единъ чужденецъ, ако консулътъ или неговий делегатъ не присжтствува. Консулътъ или неговий делегатъ извѣстенъ, трѣбва да тръгне за мѣстото въ слѣдующитѣ шесть часа слѣдъ приеманьето на извѣстието.

Въ мѣстноститѣ, далечъ по-вече отъ деветь часа, простжпкитѣ, които се наказватъ съ 500 гроша глоба, както и исковетѣ отъ по 1000 гроша, ще се разглеждатъ отъ старейшинскитѣ съвѣти или отъ сждилището на казата безъ да присжтствува консулътъ или неговий драгоманинъ. Обаче, чужденцитѣ иматъ право да аппелиратъ тия рѣшения и тогава консулската защита се пакъ появява.

Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че распоредбанията на Капитулациитѣ сж много измѣнени и „трѣбва да се признае, казва Габриелъ Шармъ, че режимътъ, който ги е замѣстилъ и който продължаватъ да закриватъ съ тѣхното име, е билъ гибеленъ за истинскитѣ интереси на нашето отечество, на което политиката е била твърдѣ често компромитирана въ жалки авантюри.... Ако всичкитѣ распореждания на Капитулациитѣ, които регулирахж обязаноститѣ на Европейцитѣ, сж изчезнжли, напротивъ тия, които се отнасятъ до тѣхнитѣ права или по-добрѣ да кажемъ до тѣхнитѣ привилегии, грамадно сж се разширили. Въсточнитѣ

[1]) Brunswick. Réformes et Capitulations p. 329.

народи по тоя начинъ сѫ били подложени на една експлоатация, която нищо не може да ограничи.... Европейцитѣ въ въсточнитѣ страни не сѫ се прѣдавали вече нито на търговия, нито на индустрия: пò-вечето отъ тѣхъ сѫ намѣрили въ прямата експлоатация на пороцитѣ на мюсюлманскитѣ господарье единъ пò-изобиленъ източникъ на доходи. Далечъ отъ да имъ помогнѫтъ да повдигнѫтъ богатството на отечеството си, да възстановѭтъ разрушеното прѣуспѣванье, което е било слѣдствие на разни грабежи, тия Европейци сѫ ги тласкали по-вече и по-вече да ги разсипватъ, да истощѭтъ въ нѣколко години тѣхнитѣ послѣдни приходи, да имъ изсмучѫтъ кръвьта, да имъ искоренѭтъ, тъй да кажемъ всичкитѣ сѣмена на животъ. Това направено, оставаше още Европейский кредитъ, съ ползуваньето на който тѣ ги научихѫ, само чрѣзъ тѣхнитѣ съвѣти, само чрѣзъ тѣхното посрѣдничество сѫ били направени безчисленнитѣ ония заеми, кѫдѣто се изгубихѫ икономиитѣ на малкитѣ капиталисти и които имахѫ за резултатъ окаянни финанциялни катастрофи.

По тоя начинъ самата Европа е била експлоатирана, и това чрѣзъ защитата на Капитулациитѣ или поне на режима, който ги замѣсти.“ [1])

III. Консулската юрисдикция.

Французската консулска юрисдикция и организация се основава върху Указа по мореплаванието отъ августа мѣсецъ 1681,[2]) върху Едикта отъ юния 1778 [3]) и върху закона отъ 28 мая 1836.[4]) Тоя послѣдний, по подражение на който сѫ направени законитѣ на другитѣ държави, е най-добрий. Юрисдикцията на консула можемъ на кратко да изложимъ, както слѣдва:

I. По граждански търговски дѣла: Консулътъ заедно съ двама засѣдателье — първенци отъ французската колония — разглежда всичкитѣ процесси помѣжду французи: „по скелитѣ на Въстокъ консулската юрисдикция е въ сѫщото врѣме гражданска и търговска, тя съединява въ себе си

[1]) Revue politique et littéraire. 5 Janvier 1884.
[2]) De Clercq et Vallat — Formulaire des chancelleries 4 Ed. T. II. p. 1.
[3]) Même ouvrage T. II. p. 4.
[4]) Même ouvrage T. II. p. 150.

аттрибутитѣ и на гражданскитѣ и на търговскитѣ сѫдилища“ (рѣшение на Екския апелативенъ сѫдъ отъ 26 юния 1865). Въззивъ противъ консулското рѣшение се поднася прѣдъ Екското апелативно сѫдилище.

II. По криминалнитѣ дѣла:

а) простѫпкитѣ (contraventions) консулътъ сѫди самъ въ окончателна форма;

б) злодѣянията (delits) консулътъ сѫди ведно съ двама засѣдателье, въззивъ се поднася прѣдъ Екския апелативенъ сѫдъ;

в) сѫденьето на прѣстѫпленията (crimes) подлежи на Екския апелативенъ сѫдъ. Консулътъ прави само слѣдствието на дѣлото.

Исключаватъ се отъ компетентностьта на консула прѣстѫпленията и простѫпкитѣ по пиратството, за които се урежда въ специалний за това законъ отъ 10 априлий 1825.[1])

Трѣбва при това да забѣлѣжимъ, че консулътъ като глава на колонията, прави и полицейски правилници за нея, като въ сѫщото врѣме ги самъ той испълнява.

Можемъ прочее да резюмираме сѫдебнитѣ аттрибути на консула, като кажемъ, че той е въ сѫщото врѣме: сѫдебенъ слѣдователъ, прокуроръ, сѫдия и сѫдебенъ приставъ. Той има правото произволно да арестува единъ французски подданникъ и да го прѣпрати въ Франция не само за прѣстѫпления, извършени върху турската территория, но тоже и за ония, извършени въ Франция[2]). Ето защо става излишно да се сключва трактатъ за екстрадиция съ Турция.

Това право на консула, да испѫжда изъ Турция своитѣ си сънародници е абсолютно. Противъ подобна постѫпка на консула може да се прибѣгва само до милосърдието на министра на външнитѣ дѣла.

Нѣма да се простираме върху законитѣ и правилницитѣ на другитѣ държави по този прѣдмѣтъ. Ще кажемъ само, че *английскитѣ консулски сѫдилища* се основаватъ на закона отъ 1843, допълненъ отъ тоя (order in council) на 1864, който установява слѣдующитѣ нововведения: единъ Върховенъ Сѫдъ се урежда въ Цариградъ за да разглежда прѣстѫпленията; той може даже да испълни едно смъртно

---

[1]) Rivière, Faustin Helie et Paul Pont. Codes français. Lois usuelles. p. 234.

[2]) Lawrence sur Wheaton T. III. p. 130.

рѣшение, но само слѣдъ като го съобщи на министерството въ Велико-Британия. Английскитѣ консули не могжтъ да испжждатъ изъ Турция единъ отъ подданницитѣ на Нейно Величество иначе освѣнъ като се съобразяватъ съ една редовна процедура и като покажжтъ достаточно мотиви за това.

Германский сѫжзенъ законъ върху прѣдмета е отъ 1867. Той е разширилъ компетентностьта на консулскитѣ германски сѫдилища въ сжщото врѣме и върху *forum delicti commissi*, върху *forum domicili* и върху *forum ap rehensionis*, което поражданe голѣми мжчнотии въ другитѣ законодателства.

Италиянский законъ е отъ 1866 прѣписанъ отъ тоя на Франция отъ 1836.

Положението на самитѣ консули на Востокъ не е добрѣ опрѣдѣлено. Да се помжчимъ да го очъртаемъ така, както проистича отъ Капитулациитѣ:

а) *По гражданскитѣ дѣла.* „Въ случай че нѣкой подигне процессъ противъ консулитѣ, тия послѣднитѣ не могжтъ да бждятъ затворени, нито кжщата имъ запечатана и тѣхното дѣло ще се гледа прѣдъ нашата блистателна Порта“, казва 16-й членъ отъ Капитулацията на 1740.

б) *По углавнитѣ дѣла.* Не намираме никакво распореждане въ полза на консулитѣ нито въ Капитулациитѣ, нито въ трактатитѣ, сключени по-послѣ, отъ кждѣто може да се заключи, че формално никакви права не имъ се признаватъ въ това отношение. При това тъй като тѣ не могжтъ да се основаватъ възъ взаимностьта, Портата е претендирала, какво не може да има никакво съмнѣние върху онова, гдѣто консулитѣ сж тоже подсждими на Високата Порта въ случай на прѣстжпление или злодѣяние, извършено отъ тѣхъ въ ущърбъ на нѣкой турски подданникъ или на държавата.[1])

Обаче встжплението на Капитулацията отъ 1740 год. гласи, че „консулитѣ се наслаждаватъ отъ всичкитѣ привилегии на мѣждународното право“, което е било растълкувано да значи една абсолютна *екстерриториалность* и слѣдователно което дава на консула публиченъ характеръ.

Освѣнъ това обичаитѣ, авторитѣ[2]) и юриспруденцията сж осветили за тѣхъ дипломатически привилегии. Тъй

[1]) Archives diplomatiques 1870 T. I p. 249.

[2]) Marens droit des gens § 141 et § 221. De Clercq et Vallat guide etc. T. I p. 7.

напримѣръ, ний четемъ въ едно недавнешно рѣшение на французската кассация,..... „че консулитѣ по скелитѣ на Въстокъ и на Варварията сѫ натоварени съ една политическа миссия и се радватъ на привилегията за екстерриториялность.“ (Arrêt du 4 Fevrier 1863).

Най-сетнѣ въ очитѣ на въсточнитѣ народи Консулътъ не е само хранитель на частнитѣ интереси на своитѣ сънародници, но облѣченъ е още съ прѣдставителна власть.

Тоя дипломатически характеръ, тия чрѣзмѣрни права на консулитѣ, установени по тоя начинъ, сѫ послужили, щото твърдѣ сериозни злоупотрѣбления да се вършѫтъ подъ тия мачти, издигнѫти въ защита на правдата. Това ни кара да говоримъ прѣди всичко за европейскитѣ *протежета* въ Турция.

За дълго врѣме Капитулациитѣ, като се давахѫ само на французитѣ, подданницитѣ на *не приятелскитѣ* държави — а такива бѣхѫ всички, които нѣмахѫ трактати съ турската империя — не можехѫ да пѫтуватъ или да живѣѭтъ въ Турция иначе освѣнъ подъ защитата и подъ знамето на Франция (чл. 32 отъ Капитулацията на 1740 год.), отъ гдѣто всичкитѣ чужденци бидохѫ нарѣчени *франки (френкъ* по Турски).

До 1870 папскитѣ подданници бѣхѫ подъ защитата на Франца. Швейцарскитѣ подданници, ако сѫ отъ французска или германска Швейцария, турятъ се подъ защитата на Франция или подъ тая на Германия. По-вечето отъ Полящитѣ сѫ тоже подъ защитата на Франция, както сѫ тъй сѫщо и много учрѣждения на Въстокъ.

По качеството на *протеже* се даваше тоже и на турскитѣ подданници отъ консулатата. Голѣми злоупотрѣбления станѫхѫ. Много подданиици на Портата, безъ да сѫ на служба при нѣкое консулато, посрѣдствомъ парата, доставяхѫ си патентни писма и така избѣгвахѫ да се подчиняватъ на мѣстната власть. Портата силно се оплакваше отъ тия злоупотрѣбления, въ слѣдствие на които се издаде Правилникътъ отъ мѣсецъ Августа 1863. Тоя Правилникъ урежда употрѣблението на турскитѣ подданници за *драгомани* или *ясакчии;* той опрѣдѣля тъй сѫщо случаитѣ и

начина на защитата на туземцитѣ отъ агентитѣ на приятелскитѣ Сили.[1])

Разликата между двата вида протежета, които разгледахме, състои въ това, че турскитѣ подданници, които служжтъ при консулитѣ или посланницитѣ, сж *врѣменни протежета* по причина на тѣхната служба, когато защитата на Швейцарцитѣ и Поляцитѣ *е постоянна* по причина на тѣхната личность.

Но кои сж ефектитѣ отъ тая защита на турскитѣ подданници? По тоя прѣдмѣтъ нѣма никакъвъ текстъ. Едно нѣщо е сигурно и то е, че тия протежета си спазватъ народностьта и ако напримѣръ едно французско протеже дойдеше въ Франция, то ще се смятря като обикновенъ чужденецъ.

Слѣдъ издаването на Правилника отъ 1863 много туземци се *натурализирахж* за да станжтъ чужденци безъ даже да се мръднжтъ отъ мѣстото си. А особено Гърцитѣ, турски подданници, се натурализирахж Елини. По слѣдствие на това Портата издаде закона отъ 19 Юния 1869 върху натурализацията. Този законъ гласи, че никой турски подданникъ не може да се натурализира безъ съизволението на правителството, въ противенъ случай послѣднето може: а) да не държи смѣтка за придобитата натурализация, или в) да ги смѣта като чужденци и слѣдователно да ги испжди вънъ отъ държавата. Живи протестации се подигнжхж противъ тоя законъ, но тѣ не бѣхж основни, защото Капитулациитѣ сж дадени въ полза само на чужденцитѣ, а никакъ не на турскитѣ подданници. Въ тая смисъль се е произнесла французската юриспруденция.

Твърдѣ справедлива е бѣлѣжката на *Келнската газета,* която казва, че консули, които сж стоели пò-вече врѣме на Востокъ, ставатъ *негодни за работа* (unbrauchbar), като се върнжтъ въ отечеството си.

Отъ начина за дѣйствие на консулитѣ на Востокъ мислимъ, че имаме право да кажемъ, какво тѣ сж много отговорни за жалкия режимъ, който тамъ владѣе по настоящемъ и както твърдѣ справедливо забѣлѣжва Габриелъ Шармъ: „увѣрени, че съ восточнитѣ правителства всичко е позволено; убѣдени, че тия правителства сж осждени да

---

[1]) Feraud — Giraud. Juridiction française etc. T. I. p. 290.

пропаднѫтъ, и че най-доброто, което тѣ би трѣбвало да направиѭтъ, е да докопѫтъ най-голѣмата възможна часть отъ тѣхнитѣ останки, като смѣсватъ при това интересса на своето отечество съ тоя на своитѣ безъ разборъ сънародници, тѣ сѫ станѫли, въ всичкитѣ обстоятелства и безъ ни най-малкото разсѫждение, сподвижницитѣ на тия последнитѣ...... Тѣ сѫ прочее употрѣбили всичкия авторитетъ на Франция, всичкия престижъ на нейното име, за да поддържѫтъ тия извънредни прѣдприятия, тия срамни търговии, тия лихоимни заеми, тия нечувани финанцияльни комбинации, тия скандалиозни процесси, за които романтиститѣ и пѫтешественницитѣ тъй често сѫ ни расказвали...... За да се играе подобна роль, за да се служи на подобни интересси, не е нужно да се притежаватъ твърдѣ основни търговски знания, нито пъкъ да се прѣдаватъ на постояненъ и усиленъ трудъ. Защо да се губи скѫпоцѣнно врѣме за да се наблюдава икономическото положение на една страна, да се слѣди зорко за нейното развитие въ всичкитѣ му проевления? Вмѣсто да се обработва страната, вмѣсто да се развиѭтъ и упѫтѭтъ на добро нейнитѣ произведения, не е ли по-лесно да подкастрюватъ нейното правителство, твърдѣ слабо да се защищава, твърдѣ слабо за да може да избѣгне примкитѣ на една способна дипломация? Ето по кой начинъ консулитѣ сѫ достигнѫли да се сматрятъ като политически мѫжье, като истински дипломати.“[1])

Чудно ли е слѣдъ това, ако Турция е направила всевъзможни усилия, за да се отърве отъ Капитулациитѣ, както ще го видимъ въ слѣдующата глава?

IV. Опитвания на В. Порта да се отърве отъ Капитулациитѣ.

Турция отъ давно протестираше противъ Капитулациитѣ. Тъй напр. въ 1830 тя възставаше противъ смѣсеннитѣ коммиссии и въ 1852[2]) противъ чуждитѣ консули, които посрѣдствомъ защитата си закриляхѫ и освобождавахѫ оттоманскитѣ подданници отъ плащаньето на данъци. Обаче нейнитѣ най-горчиви оплаквания станѫхѫ въ Парижския конгрессъ на 1856. Ето що срѣщаме въ протокола на заседанието отъ 24 Марта:

[1]) Revue politique et littéraire, 5 Janvier 1884.

[2]) Циркулярна нота отъ 27 Януаръ.

„Али-Паша отдава всичкитѣ мѫчнотии, които прѣчѫтъ на търговскитѣ сношения на Турция и на правилното нейно управление, — на договоритѣ, които сѫ си отживѣли врѣмето. Той се впуща въ подробности за да докаже, че привилегиитѣ, които Капитулациитѣ даватъ на европейцитѣ, врѣдѭтъ на тѣхната лична сигурность и на развитието на тѣхнитѣ сношения, като ограничаватъ намѣсата на мѣстната администрация; че юрисдикцията, съ която чуждитѣ консули покриватъ своитѣ си сънародници, съставлява множество държави въ държавата и слѣдователно непрѣодолимо прѣпятствие за всѣкакво подобрѣние.

„Пълномощницитѣ на Силитѣ, като признаватъ нуждата да се прѣгледатъ Капитулациитѣ, рѣшихѫ да запишѫтъ въ протокола своето желание, щото да се влѣзе въ споразумѣние въ Цариградъ слѣдъ сключваньето на мира, за да се достигне тѫзи цѣль така, щото да задоволи напълно всичкитѣ законни интереси.“

Обаче това рѣшение остана мъртва буква, което и накара Фуадъ-Паша да каже въ 1858 [1]), че „Портата издига справедливата си претенция, за да види да прѣстане *de facto остракизма*, който е прѣстаналъ *de jure* да сѫществува за Турция отъ Парижския конгрессъ, и че тя, Турция, вѣрва да има пълно право да протестира противъ съхранението на привилегиитѣ, които я лишаватъ отъ сѫщественнитѣ прѣимѫщества на публичното модерно право, къмъ наслаждението на които прѣимѫщества тя е била повикана отъ трактата на 31 марта 1856.“

Турция никакъ не се обезкуражаваше отъ това, дѣто Европа си правеше оглушки на нейнитѣ заявления. Въ циркуляра си отъ 9 октомврия 1862 Али-Паша казва:

„Извѣстно е, какво бѣше положението на Турция, когато се почнѫхѫ нейнитѣ сношения съ Европа. Нѣколко търговци, съвсѣмъ чужди на населението, живѣяхѫ въ нѣколко скели на Востокъ. Тѣ имахѫ твърдѣ малко сношения съ туземцитѣ, и правехѫ само търговия на цѣло (топтанъ). Турското правителство имъ е дало права, които имъ бѣхѫ нуждни по причина на положението на обществото и на нравитѣ и обичаитѣ по него врѣме; но всичко, което тогава сѫществуваше, се е замѣнило съ едно съвсѣмъ друго

[1]) La Turquie devant l'Europe.

положение на работитѣ...... Всичко прочее се е измѣнило освѣнъ тия прѣстарѣли Капитулации, които често се турнатъ напрѣдъ, за да оправдаѭтъ претенции несъвмѣстими съ настоящето положение и отъ естество да направѭтъ невъзможенъ редовния ходъ на управлението..... По провинцията на империята има толкова полицейски администрации, толкова сѫдилища, които се водѭтъ по разни закони, колкото има консулата."

Съ мемурандума си отъ м. Априлий 1869, който съдържа въ подробность турскитѣ оплаквания противъ Капитулациитѣ, Портата излага, какъ тя разбира тия послѣднитѣ. Ето въ кратко що съдържа тоя важенъ документъ:

Най-напрѣдъ той заявява, че до тогава, до когато Капитулациитѣ сѫ въ сила, тѣ трѣбва точно да се пазѭтъ. Той показва злоупотрѣбленията, които сѫ били извършени въ тѣхно име и които докачатъ суверениитѣ и неотемлеми права на Султана — нѣщо, което Турското правителство не може по́-вече да търпи.

Капитулациитѣ принадлежѫтъ исключително на чуждитѣ подданници. Вънъ отъ ония турски подданници, които се намиратъ на служба въ качество на драгомани или ясакчии при иностраннитѣ прѣдставителье, Портата не признава никакви други чужди протежета (чл. 1).

Вънъ отъ то́ва дѣто чуждитѣ подданници се освобождаватъ да не плащатъ данъкъ на глава, тъй називаемитѣ арбитрарни данъци, установени отъ Капитулациитѣ, а тъй сѫщо и налогътъ относително външната търговия, установенъ отъ новитѣ трактати, никакво друго ограничение на суверенното право на мѣстната власть да облага чужденцитѣ наравно съ своитѣ си собственни подданници не сѫществува (чл. 2).

Консулитѣ на Силитѣ въ Турция нѣматъ никакво право да претендиратъ да се радватъ отъ прерогативитѣ на абсолютна екстерриторияльность, на които се наслаждаватъ прѣдставительетѣ на тия Сили (чл. 3).

Вънъ отъ всичко онова, което се относя до службата имъ, драгоманитѣ сѫ подсѫдими на мѣстнитѣ власти както за гражданскитѣ, така и за углавнитѣ дѣла на сѫщото основание и въ сѫщитѣ форми, както другитѣ подданници отъ народа, на който тѣ принадлежѫтъ (чл. 4).

Неприкосновенностьта на жилището на чужденцитѣ е осветена отъ Капитулациитѣ. Влизаньето въ домоветѣ на чужденцитѣ въ ония мѣста, кждѣто нѣма консули, трѣбва да става споредъ формитѣ, прѣдписани отъ Капитулациитѣ.

Чрѣзъ жилище трѣбва да се разбира кжщата за живѣянье и нейнитѣ добавки: дворове, градини и близски огради.

Вънъ отъ това жилище полицията ще дѣйствува свободно и безъ никакво исключение (чл. 5).

„Претенциитѣ на чужденцитѣ, да не искатъ да се подчиняватъ на този или онзи законъ, понеже той не билъ формално припознатъ отъ посланника или консула имъ, да не приематъ да се сждятъ отъ сждилища, кждѣто не засѣдаватъ чужденци като сждии или засѣдателье, и да искатъ да не се сждятъ прѣдъ обикновеннитѣ сждилища, а да изискватъ извънредни смѣсени коммисии за разглежданьето на тѣхнитѣ искове съ турскитѣ поданници, — всичкитѣ тия претенции, като не се основаватъ върху никакъвъ текстъ, и сж се търпѣли до днесъ по една или друга причина, не трѣбва да се приематъ за въ бждяще" (чл. 6).

По граждански дѣла, когато спорътъ се отнася исключително до чуждитѣ подданници, той е подсждимъ на консула, а спорътъ, въ който нѣкой турски подданникъ е заинтересуванъ, е подсждимъ на мѣстнитѣ власти. Сжщо и по криминалнитѣ дѣла: по прѣстжпленията и простжпкитѣ, извършени отъ единъ чужденецъ въ ущърбъ на единъ другъ чужденецъ, прѣслѣдуванието, сжденьето и наказанието на виновнитѣ принадлежи на консула, когато за тия простжпки и прѣстжпления, извършени въ ущърбъ на единъ турски подданникъ или на държавата, мѣстната юрисдикция е компетентната.

„Консулътъ е длъженъ да принуди подданника отъ своята народность да се прѣдстави прѣдъ турското сждилище, кждѣто го притеглюва на сждъ турский подданникъ, безъ да претендира да цѣни прѣдварително компетентностьта на сждилището или основата на иска; той трѣбва да даде своята помощь за испълнението на заповѣдитѣ на оттоманското сждилище, както да даде своето съдѣйствие за испълнението на издаденото рѣшение. И въ единия и въ

другия случай той не може да испитва, до колко тия актове сѫ прави“ (чл. 7).

Присѫтствието на драгоманина е нужно въ разлежданьето на процесси мѣжду чужди и туземни турски подданници. Но драгоманинътъ не е сѫдия въ процесса. Слѣдователно не може да се обяви за не дѣйствително едно рѣшение подъ прѣдлогъ, че то не било издадено въ присѫтствието на драгоманина; още пó-малко може да се претендира, че драгоманинътъ има право да присѫтствува на съвѣщанията на сѫда или да спрѣ хода на правосѫдието, като се оттегли отъ засѣданието (чл. 8).

Когато се явѭтъ чужденци за углавни дѣла, присѫтствието на консула или на негова пратеникъ е нужно, за да би могли да констатиратъ, че никаква неправилность не е била извършена; но тѣ не сѫ сѫдии въ процесса. Въ разглежданието на едно прѣстѫпление или простѫпка, извършена отъ единъ турски подданникъ въ вреда на единъ чужди, присѫтствието на консула или драгоманина не се изискува отъ Капитулациитѣ (чл. 9).

Онова распореждание на Капитулациитѣ, споредъ което всичкитѣ спорове, които надминаватъ 4000 аспри, да се разгледватъ прѣдъ Императорския Диванъ, е излѣзло изъ употрѣбление (чл. 10).

Тоя меморандумъ биде отправенъ до прѣдставительетѣ на властьта въ провинциитѣ, като се приканвахѫ да не търпѭтъ пó-вече злоупотрѣбленията, които би могли да уронѭтъ правата на Султана, и по тоя начинъ да уголѣмѭтъ незгодитѣ отъ Капитулациитѣ.

На 1879 Турция повдигнѫ нескончаемия въпросъ за патентитѣ, но тоя пѫть съ пó-вече настойчивость. Авторътъ на тѫзи студия, като е живѣлъ доста дълго време въ Цариградъ, е могалъ да констатира *de visu*, че прѣзъ много години улицата *grand rue de Pera* не е могла да се постели въ слѣдствие на това, дѣто най-богатитѣ магазии, които се намиратъ по нея, принадлѣжѫтъ на Европейци, които се отказватъ да платѭтъ всѣкакъвъ налогъ. Вижда се, че най-сетнѣ, слѣдъ дълги и трудни прѣговори, почти всичкитѣ Велики Сили сѫ отстѫпили[1]) и че минутата не е да-

[1]) The Times 20 November 1883.

лечь, когато чуждитѣ подданници ще иматъ да плащатъ патентъ.

Съ единъ циркуляръ отъ 1880 Портата настояваше за прѣмахваньето на Капитулациитѣ. Обаче тя не можи да успѣе въ това си искание, защото коммиссията отъ драгомани, назначена отъ Посолствата въ Цариградъ, за да разгледа това турско искание, се е произнесла противъ него.

Водима отъ подобна мисъль, Портата отвори тоже война противъ юрисдикцията на духовнитѣ началници на християнскитѣ общини. Обаче тя не бѣше по-вече щастлива и въ този си походъ.

Срокътъ на турскитѣ търговски трактати, сключени съ Силитѣ, като истече минжлата година, Портата се въсползува отъ този случай, за да си опита честьта още единъ пжтъ противъ Капитулациитѣ. Ако сждимъ отъ една недавнашна нота, отправена отъ русския посланникъ въ Цариградъ по този въпросъ, Турция правѝ всички усилия за да удари единъ смъртоносенъ ударъ на Капитулациитѣ. Русский посланникъ указва на това, дѣто безъ да гледа на Капитулациитѣ и на по-прѣднитѣ трактати, Портата се вижда като да смѣта своитѣ сношения като единъ видъ *tabula rasa* и иска да си присвоява правото да дава привилегии на извѣстни нѣкои Сили въ ущербъ на други и да налага споредъ както си иска вносната търговия.

„Императорский посланникъ, продължава г. Нелидовъ, желае да докаже по единъ най-формаленъ начинъ, че Капитулациитѣ, които даватъ за винжги *(à perpetuité)* права, привилегии и льготи на търговията на чуждитѣ подданници въ Турция, никоги не сж прѣстанжли и продължаватъ да образуватъ основата на сношенията на Силитѣ съ турското правителство. Трактатитѣ, които сж дошли по-послѣ, не сж направили друго освѣнъ да подтвърдижтъ и осветжтъ отъ ново Капитулациитѣ." [1])

V. Обширностьта на приспособлението на Капитулациитѣ.

Отъ врѣмето, отъ когато сж дадени Капитулациитѣ до сега, Турция много се е умалила: много отъ нейнитѣ бивши провинции сега образуватъ независими държави,

[1]) Journal des Debats, 16 Mai 1884.

други пакъ сѫ минѫли подъ владичеството на Европейски държави. Важното е да знаемъ, до колко Капитулациитѣ продължаватъ да сѫ тамъ въ сила.

Прѣди всичко трѣбва добрѣ да се проникнемъ отъ идеята, че Капитулациитѣ не сѫ *поземелни сервитуди* — привързани на земята. Ето защо за всичкитѣ провинции, които сѫ били присъединени къмъ нѣкоя Европейска държава, нѣма и не може да има въпросъ за Капитулациитѣ, както напр. върху территорията, присъединена на Гърция или Алжирия, присъединена на Франция. Такъвъ не е обаче случая съ

a) *Островъ Кипръ.* Този островъ образува часть отъ Турската империя. Това ни казва самъ Лордъ Салисбери въ депешата си отъ 4 май 1878 до г. Лейярда въ Цариградъ: „Правителството на Нейно Величество не желае да поиска отъ Султана да отчужди отъ своя суверенитетъ една территория, нито да умали доходитѣ, които по настоящемъ питаѭтъ неговия ковчегъ. То прѣдлага, прочее, щото окупацията и администрацията, като се прѣдаде на Нейно Величество, территорията да принадлежи, да съставлява часть отъ Оттоманската империя и излишекътъ отъ доходитѣ върху расходитѣ да се внася ежегодно отъ английското правителство въ Султановото съкровище“. Слѣдователно Велика Британия нѣма друго нѣщо освѣнъ окупацията и администрацията на острова.[1])

Обаче, англичанетѣ съобщихѫ на европейскитѣ Сили, че тъй като тѣхната администрация дѣйствува въ Кипръ, чуждитѣ подданници ще намѣрѭтъ достатъчно гаранции и ще се сѫдѭтъ споредъ английскитѣ закони[2]), въ слѣдствие на което се издадохѫ закони, които лишаватъ чужденцитѣ, живущи на острова, отъ всичкитѣ привилегии и права, които Капитулациитѣ имъ давахѫ.[3])

Силитѣ на дѣло сѫ се отказали отъ Капитулациитѣ.

b) Сѫщото е и съ *Босна и Херцеговина.*

Споредъ 25 членъ отъ Берлинския трактатъ провинциитѣ Босна и Херцеговина ще бѫдѫтъ заняти и управлявани отъ Австро-Унгария. Прочее, това не е едно присъединение вслѣдствие завоевание или възъ основание на

---

[1]) Revue de droit International T. X. 1878 p. 597.
[2]) Le Temps 4 Mars 1878.
[3]) Portefeuille Diplomatique T. I. p. 152.

конвенционално право: „Австро-Унгария получава мандата да допълни онова, което липсува на Турската администрация, за да испълни голѣмата длъжность да държи редъ и да усигори сѫдбата и бѫдѫщето на населенията.“[1])

Слѣдователно, по право, тия двѣ провинции продължаватъ да правѭтъ часть отъ Турската империя и чуждитѣ подданници, които тамъ живѣѭтъ, продължаватъ да зависѭтъ отъ надлѣжнитѣ си консулства.[2])

Обаче и тука европейскитѣ Сили сѫ се отказали на дѣло да рекламиратъ Капитулациитѣ.

c) Да минемъ сега на *Тунисъ.*

Чрѣзъ Кассаръ-Сайдския трактатъ отъ 1881 г. французитѣ придобихѫ протектората върху Тунисъ; чрѣзъ закона отъ 27 марта 1883[3]) тѣ учрѣдихѫ французски сѫдилища въ тая страна. Чл. 2-й отъ тоя законъ гласи: „тия французски сѫдилища разглеждатъ всички граждански и търговски дѣла мѣжду французитѣ и французскитѣ протежета, а тъй сѫщо и всичкитѣ прѣслѣдувания, повдигнѫти срѣщу французи и французски протежета за прѣстѫпления, злодѣяния или простѫпки.

Компетентностьта на тия сѫдилища може да се простре върху всички други лица чрѣзъ прикази или укази на Негова Свѣтлость Бея, издадени съ съгласие на Французското правителство“.

Новитѣ тия сѫдилища се открихѫ на 24 априлия сѫщата година и чрѣзъ единъ указъ, помѣстенъ въ *оффициялния вѣстникъ* на регентството отъ 7-й юний, тѣхната компетентность се прострѣ върху подданницитѣ на приятелскитѣ Сили, които бихѫ се отказали отъ консулската юрисдикция.

Франция, като гарантира чрѣзъ горѣпоменѫтия трактатъ сключенитѣ конвенции мѣжду Бея и чуждитѣ Сили, тия послѣднитѣ напослѣдне се съгласихѫ за прѣмахваньето на консулската имъ юрисдикция. Съединенитѣ Щати първи закрихѫ консулскитѣ си сѫдилища. Англия при всичко че напослѣдне се съгласи да се прѣмахне консулската ѝ юрисдикция, желае да спази всичкитѣ търговски прѣимѫщества, които тя има чрѣзъ Капитулациитѣ, както Лордъ

---

[1]) Protocole du 28 Juin de Congrès de Berlin. Paroles du Prince de Bismark.
[2]) Brunswick. Traité de Berlin annoté et commenté p. 104.
[3]) Année politique 1883 p. 417.

Гранвилъ ясно го заяви въ Камарата на Лордоветѣ: „не точно се казва, че ужъ Капитулациитѣ сѫ били прѣмахнѫти; нищо не е било измѣнено освѣнъ консулската юрисдикция.“ [1]) Слѣдствието отъ това бѣше голѣмата мѫчнотия за Французитѣ за да исправѭтъ финансиитѣ на страната.[2])

Положението бѣше малко пò-иначе въ *Крайдунавскитѣ Княжества* и най-напрѣдъ въ

d) *Румѫния.* Румѫнитѣ претендиратъ, че тѣхното отечество никоги не е било съставна часть отъ Турската Империя и че споредъ сключенитѣ трактати мѣжду тѣхнитѣ Князове и Султанитѣ тѣхний вѫтрѣшенъ и външенъ сувеpенитетъ винѫги е сѫществувалъ. Въ поддържка на това тѣ показватъ на Капитулациитѣ: отъ Баязида I дадена въ 1393. отъ Мохамеда II — въ 1460, отъ Селима II — въ 1513 и отъ Солимана II — въ 1529. Обаче, тѣ никоги не сѫ могли да докажѫтъ подлинностьта на тия документи. Безъ да се впущаме въ разискването на този въпросъ, ние ще кажемъ само, че Силитѣ чрѣзъ *l'acte final* на Парижската конференция отъ 1858, а тъй сѫщо и въ разни други случаи сѫ поддържали, че Капитулациитѣ сѫ въ сила въ Румѫния. Тѫй напримѣръ, ние намираме въ тѫзи смисъль една нота, отправена къмъ Букурещкото правителство въ 1862 [3]) отъ французския генераленъ консулъ, а тѫй сѫщо и тождественната нота, отправена отъ чуждитѣ агенти въ Априлия 1865. Даже пò-вече: имало е консулски сѫдилища въ Букурещъ.

Въ 1869 Румѫния сключи една конвенция съ Руссия, чрѣзъ която се опрѣдѣлятъ аттрибутитѣ на консулитѣ.

Обаче, трѣбва да се забѣлѣжи, че никоги не сѫ сѫществували въ Румѫния нито коммиссии, нито смѣсени сѫдилища, и съ исключение на тия случаи, въ които туземцитѣ сѫ били заинтерисувани, за всичкитѣ други процесси се е слѣдвало принципа *actor sequitur forum rei.* [4])

Най-сетнѣ Берлинский Трактатъ казва, че правата на консулската юрисдикция и защита ще си останѫтъ въ сила въ Румѫния, до като не се измѣнѭтъ чрѣзъ едно общо съгласие мѣжду заинтересованитѣ сили (чл. 49 и 90). Чрѣзъ

[1]) Le Temps. 9 Mars 1884.

[2]) Année politique 1883. p. 388 et s.

[3]) Archives diplomatiques. T. II. p. 301.

[4]) Engelhardt. La Turquie et le droit d'intervention. p. 21.

търговски трактати и консулски конвенции, сключени на послѣдне съ Румѫния, Силитѣ сѫ се отрѣкли отъ Капитулации (вижъ търговския трактатъ мѣжду Румѫния и Франция отъ 1883).

е) *Сърбия.* Сърбскитѣ патриоти претендиратъ, че независимостьта на тѣхното отечество никоги нѐ се е съвсѣмъ загубвала прѣзъ врѣмето на турското владичество. Обаче, ние знаемъ, че Сърбия е била смятряна като една турска провинция до тогасъ, до когато тя не си спечели отъ ново независимостьта. Въ 1856 припозна ѝ се вѫтрѣшната независимость и въ 1878 се освети вънкъшната ѝ.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ 1868 Руссия я бѣше освободила отъ юрисдикцията на своитѣ консули.

Въпросътъ за Капитулациитѣ се намираше въ Сърбия въ сѫщото положение, както и въ Румѫния. И тамъ тъй сѫщо чрѣзъ търговски трактати и консулски конвенции, сключени съвсѣмъ на послѣдне, Силитѣ сѫ се отказали отъ Капитулациитѣ. За примѣръ ще приведемъ чл. 18 отъ трактата, сключенъ съ Англия на $\frac{7 \text{ Февр.}}{26 \text{ Януар.}}$ 1880, който гласи: „на основание на настоящия трактатъ и на распорежданията отъ Берлинский трактатъ отъ 13 Юлия 1878, Н. В. Царицата на Съединеното кралевство на Велика Британия и Ирландия се съгласява да се откаже отъ привилегиитѣ и льготитѣ, отъ които нейнитѣ подданници сѫ се наслаждавали въ Сърбия вслѣдствие Капитулациитѣ мѣжду Велика Британия и Турската Империя, както тѣ сѫ били формулирани, умножени и измѣнени въ разни врѣмена и окончателно утвърдени отъ трактата, сключенъ при Дарданелитѣ на 1809.

„Обаче, изрично се съгласяваме, че поменѫтитѣ Капитулации оставатъ въ сила за всичкитѣ сѫдебни дѣла, които се отнасятъ до сношенията мѣжду британскитѣ подданници и подданнитѣ на други Сили, които не бихѫ се отказали отъ льготитѣ и привилегиитѣ, които Капитулациитѣ имъ даватъ, съ това исключение, обаче, щото тия сѫдебни дѣла да не се отнасятъ до недвижими имѫщества, находящи се въ Сърбия."

Сѫщитѣ распореждания срѣщаме въ 25 чл. на консулската конвенция мѣжду Германия и Сърбия, а тъй сѫщо въ 19 чл. отъ подобната конвенция, сключена съ Австро-Унгария.

f) *България.* Въ създаденото на 1878 г. ново християнско княжество върху останкитѣ отъ Турската Империя, Европа е съхранила единъ отживѣлъ редъ, като е спазила и осветнла въ България льготитѣ и привилегиитѣ на чуждитѣ подданници, както и консулската защита и юриедикция, споредъ Капитулациитѣ и обичаитѣ (чл. 8 отъ Берлинския трактатъ). Европа е направила твърдѣ злѣ, гдѣто е харизала на младия този народъ тия останки отъ минжлитѣ вѣкове. На мѣсто да защити Европейскитѣ подданници тя не е направила съ това друго освѣнъ да спомогне нехранимайковцитѣ да експлоатиратъ новосъздаденото княжество. Чуждитѣ агенти не сж ли правили и не правжтъ ли и сега още всевъзможни мизерии и мжчнотии на младото ни княжество все за капитуларната защита на своитѣ авантюристи подданници? Австрийский дипломатически агентъ не щѣше ли насмалко да свали въ 1881 единъ български министръ само и само да защити споредъ Капитулациитѣ единъ мнимъ царски и кралевски подданникъ, притежатель на три разни пасспорти и който е билъ два пжти осжжданъ за кражби и мошенничество? Твърдѣ справедливи сж думитѣ на единъ бивши французски консулъ, който пише върху крайдунавскитѣ княжества: „Това положение на консулитѣ поддържа смжщението въ официялнитѣ сношения на западнитѣ правителства съ княжескитѣ администрации; то вреди на достолѣпието на тия правителства, както и на уважението и на кредита на тѣхнитѣ агенти, безъ да могжтъ чрѣзъ тия прерогативи да се спазжтъ пò-добрѣ интереситѣ на тѣхнитѣ подданници.“ [1])

България е въ състояние да влѣзе въ обикновенното европейско публично право. Европа трѣба да прѣстане да іж гледа и да се отнася съ неіж, като тя да бѣше вънъ отъ фамилията на христиенскитѣ европейски народи: „България притежава наслѣдственна династия, войска и народно прѣдставителство..... Тя не е само едно географическо изражение, но единъ народъ съвсѣмъ еднороденъ съ своитѣ собственни стремления и нужди.“ [2])

България отговаря на всичкитѣ нужни условия за да усигури една здрава защита прѣдъ закона както на чуж-

---

[1]) Engelhardt. La Turquie et le droit d'intervention, p. 30.

[2]) Drandar. Les Capitulations.

дитѣ подданници, тъй и на туземцитѣ: въ България сѫществуватъ углавни, граждански и търговски закони, съставени споредъ западно-европейскитѣ; сѫдебнитѣ засѣданния сѫ публични; сѫдебната организация е цѣла съ всичкитѣ инстанции; свидѣтелскитѣ показвания се приематъ на равно безъ разлика на религията, на народностьта или социялното положение на свидѣтель.

Слѣдъ всичко това, ще е позволено да кажемъ, че Капитулациитѣ нѣматъ никакъвъ raison d'être въ България, защото нуждитѣ, които сѫ ги прѣдизвикали, не сѫществуватъ вече и слѣдователно ние можемъ да приспособимъ принципа: *cessante ratione legis cessat ejus dispositio.*

Ще кажемъ прочее съ Engelhardt-а че е „налѣжаща нужда да се тури край на тоя режимъ на търпимость и на постоянни намисания, причина за разочарование на тия, които напразно се отправятъ къмъ консулската защита, источникъ пò-вече и пò-вече лесенъ за искательетѣ на процесси, които твърдѣ често противопоставятъ мѣстната власть срѣщу своето народно опекунство.“

g) Да разгледаме най-сетнѣ приспособлението на Капитулациитѣ въ *Египетъ.*

Въ фирмана за инвеститурата на Мехмедъ-Али въ 1841 е казано изрично, че „мѣждународното положение, създадено чрѣзъ разнитѣ трактати и конвенции на Турция съ чуждитѣ Сили, ще се спази въ Египетъ.“

Мехмедъ-Али отвори Египетъ на европейцитѣ. Ограниченитѣ рамки на Капитулациитѣ не можехѫ вече да отговарятъ на новото положение на работитѣ, създадено чрѣзъ голѣмия напливъ на чужденцитѣ. По тѫзи причина около 1850 се прие принципа *actor sequitur forum rei* за процесситѣ мѣжду европейскитѣ и туземнитѣ подданници. При всичко това европейцитѣ се отвращавахѫ да се явяватъ прѣдъ мѣстнитѣ сѫдилища и тѣхното отвращение бѣше такова, щото самитѣ вице-крале се съгласявахѫ въ много случаи да подлагатъ на разрѣшение своитѣ процесси съ чуждитѣ подданници прѣдъ специални *коммисии ad hoc,* за които се и изработвахѫ особенни правилници за процедурата.[1])

---

[1]) Revue des deux-mondes. 1-er Fevrier, 1878.

Лека-по-лека установи се обичай да се подлагатъ на разглежданье прѣдъ консулскитѣ сѫдилища отъ начало само гражданскитѣ, а по-послѣ и углавнитѣ дѣла отъ мѣстнитѣ подданници срѣщу чужденцитѣ, тъй щото почти всичкитѣ тия процесси минѫхѫ подъ юрисдикцията на чуждитѣ консули. По този начинъ положението се усложни и заплете, а особенно като се има прѣдъ видъ, че въ Египетъ сѫществувахѫ 19 разни чужди сѫдебни учрѣждения.

Министрътъ на външнитѣ работи въ единъ меморандумъ, отправенъ къмъ силитѣ въ 1867,[1]) като описва плачевния режимъ, който се е вмъкнѫлъ на мѣстото на Капитулациитѣ, и въ слѣдствие на който истцитѣ туземци нѣматъ вече възможность да добиѭтъ правосѫдие срѣщу чужденцитѣ, които се владатъ като истински грабцтелье, и като казва, че прѣслѣдванието на прѣстѫпленията и злодѣянията е станѫло невъзможно за голѣмата деморализация на страната и че консулитѣ сѫ си присвоили права, които никакъ не имъ принадлѣжѫтъ споредъ Капитулациитѣ, — Нубаръ-паша прѣдлага да се въведе една сѫдебна реформа.

Слѣдъ трудни и дълги прѣговори една мѣждународна коммиссия се събра въ Цариградъ и уреди въпроса чрѣзъ Акта си отъ 15 Февруарий 1873. Ето какво казва тя между другото въ рапорта си: „отъ общностьта на нашитѣ впечатления произтича, че прѣдъ видъ на множеството юрисдикции, нѣма сигурность за обуздаванието на прѣстѫпленията, че явни вълхви оставатъ ненаказани, и че наказанието не е нито бързо, нито примѣрно. На нѣкои отъ коммиссарьетѣ се вижда, че чрѣзъ настоящето положение на работитѣ интереситѣ на чужденцитѣ страдатъ много по̀-вече въ криминално отношение отъ колкото въ гражданско.“ [2])

Сѫдебната реформа не е имала за цѣль нито да прѣмахне Капитулациитѣ, нито да намали правата, които европейцитѣ имѫтъ, но само да ги уягчи, като прѣкрати злоупотрѣбленията, които ставахѫ подъ режима на консулската юрисдикция и като въведе едно по̀-малко сложно и по̀-безпристрастно правосѫдие.

---

[1]) Archives Diplomatiques 1870, N° 1, p. 69.

[2]) Приложение къмъ протокола на засѣданието на Француската Камара отъ 15 Ноемвр. 1875.

Франция намѣри заключенията на международната комиссия твърдѣ радикални и заради това тя ги прие подъ извѣстни условия, къмъ които се присъедини и Руссия.

По този начинъ въ 1874 се прие единъ *„Правилникъ за сѫдебната организация на смѣсенитѣ процесси.“* Този Правилникъ трѣбуваше да се допълни посрѣдствомъ трактати съ Силитѣ.

Да разгледаме сега този Правилникъ. Основний му принципъ е — *единството на правосѫдието* — сѫщитѣ сѫдии ще раздаватъ правосѫдието по гражданскитѣ и углавнитѣ дѣла. За да резюмираме по-рационално тоя Правилникъ, ний ще изложимъ:

I. Организацията на смѣсенитѣ сѫдилища. Такива първостепенни сѫдилища има три: едно въ Александрия, едно въ Каиро и едно въ Загазигъ (чл. 1). Всѣко отъ тѣхъ се състои отъ по 7 членове — четирма чужденци и троица туземци. Прѣдсѣдателството принадлежи на едного отъ туземнитѣ членове, а подпрѣдсѣдательтъ се избира съ абсолютно вишегласие отъ другарьетѣ си и трѣбува да бѫде отъ членоветѣ чужденци. Въ разглежданьето на търговскитѣ и индустриялни дѣла взиматъ участие и засѣдателье, които иматъ съвѣщателенъ гласъ (чл. 2). Опитватъ се да помиряватъ странитѣ: единъ членъ делегиранъ испълнява службата на мировий сѫдия (чл. 14).

Има едно апелативно сѫдилище въ Александрия съставено отъ единайсеть членове — седемь чужденци и четирма туземци (чл. 3). За углавнитѣ дѣла, углавний сѫдъ (cour d'assises) се състои отъ 12 присяжни, все чужденци (чл. 4).

Извършенитѣ отъ чужденцитѣ простѫпки (contraventions) се сѫдѭтъ отъ единъ членъ чужденецъ (чл. 1).

За разглежданьето на прѣстѫпления и злодѣяния съвѣщателний съвѣтъ се състои отъ двама сѫдии чужденци, отъ единъ сѫдия туземецъ и отъ четирма засѣдателье чужденци.

Не сѫществува кассационенъ сѫдъ.

Египетското правителство не може да награди нито съ декорации, нито материялно магистратитѣ (чл. 22), които сѫ несмѣняеми (чл. 19).

Има паркетъ съ единъ главенъ прокуроръ смѣняемъ, назначаванъ отъ Хедива (чл. 26) и помощници прокурора

(чл. 27). Има и адвокати, единъ писарь, сѫдебенъ приставъ и прѣводачье.

Засѣданията сѫ публични (чл. 15).

Язицитѣ арабский, французский и италиянский сѫ оффициялни и тритѣ (чл. 16).

Трѣбува да забѣлѣжимъ, че египетскитѣ закони сѫ съставени споредъ тия на Франция. Чл. 34 гласи, че „въ случай на мълчание, на недостатъчность и на неясность на закона, сѫдията трѣбува да се рѫководи отъ принципитѣ на естественното право и правилата на справедливостьта."

II. Компетентностьта на смѣсенитѣ сѫдилища.

a) *По граждански и търговски дѣла,* тѣхната компетентность *ratione materiæ* се простира: 1) върху исковетѣ по недвижими имѫщества, безъ да се гледа на народностьта на отвѣтника или истеца; 2) върху личнитѣ искове мѣжду чужденци и туземци; 3) върху личнитѣ искове мѣжду чужденци отъ разни народности.

Тѣхната компетентность, *ratione personæ,* е абсолютна. Исковетѣ на чужденцитѣ противъ правителството и даже противъ самия Хедивъ се поднасятъ прѣдъ тия сѫдилища (чл. 9, 10 и 11).

b) *По углавни дѣла.* Правилото, че чужденцитѣ не сѫ подсѫдими освѣнъ прѣдъ тѣхнитѣ консули се спазва по принципъ, но съ слѣдующитѣ измѣнения: относително прости полицейски закононарушения компетентностьта на смѣсенитѣ сѫдилища е цѣла (чл. 1). Относително злодѣянията и прѣстѫпленията тѣхната компетентность е ограничена; тѣ могѫтъ да разглеждатъ само три категории злодѣяния и прѣстѫпления: 1) извършенитѣ противъ сѫдиитѣ, присяжнитѣ и чиновницитѣ на правосѫдието въ испълнението на службата имъ (чл. 7); 2) извършенитѣ направо противъ испълнението на рѣшенията и на сѫдебнитѣ постановления (чл. 8, и 3) извършенитѣ отъ сѫдиитѣ, присяжнитѣ и сѫдебнитѣ чиновници въ испълнението на службата имъ (чл. 9).

Виждаме прочее, че реформата е била твърдѣ ограничена въ углавно отношение. Проектътъ на Нубаръ-Паша бѣше много по-широкъ, но за нещастие той биде окастренъ. Както ще видимъ по-нататъкъ, една коммисия е била на-

товарена на послѣдне да изучи въпроса за разширението на углавната юрисдикция на мѣждународнитѣ сѫдилища.[1])

Опитътъ, направенъ съ тѫзи реформа, се оказа благоприятенъ за смѣсенитѣ сѫдилища. Честностьта на магистратитѣ, назначени отъ иностраннитѣ правителства, вдъхнѫ такова довѣрие въ страната, щото самитѣ туземци сѫ измислювали всевъзможни срѣдства, за да поднасятъ прѣдъ новитѣ сѫдилища искове, които никакъ не имъ сѫ били подсѫдими.[2])

Добрий резултатъ отъ въвожданьето на тия сѫдилища се утвърдява отъ генералния консулъ на Съединенитѣ Щати въ рапорта до своето правителство отъ 1877 год. Сѫщото нѣщо се констатира и въ документитѣ, прѣдложени минѫлата година на италиянската горня камара отъ правителството. Г. Манчини казва мѣжду другото: „сѫдебната реформа е доставила на всички едно просвѣтено и безпристрастно правосѫдие. Тя е вродила въ египетското население убѣждението, че произволътъ и насилието ще се наказватъ тъй, както се наказватъ мошеничеството и подлогътъ, и че контрактитѣ и облигациитѣ, ще се испълняватъ сѫдебнимъ порядкомъ."

Тия сѫдилища сѫ сѫдили и осѫждали много пѫти египетското правителство, но послѣднето е отказвало да се подчини на тия рѣшения, отъ гдѣто сѫ произлизали твърдѣ сериозни стълкновения. Въпросътъ, да ли не могѫтъ прогласи Хедива за фалитъ, е билъ даже разглежданъ.

Трѣбва обаче да се признае, че реформата е непълна, привръменна и отмѣняема. Редомъ съ новитѣ сѫдилища сѫществуватъ още деветнадесеть консулски юрисдикции.

Тѫзи реформа биде прѣдставена като единъ врѣмененъ опитъ за 5 години. Прѣди истичаньето на този срокъ (31 януарий 1881) една конференция се събра на 6 декемврий 1880. Египетското правителство ѝ прѣдложи единъ новъ проектъ за правилникъ. Срокътъ се продължи още за една година, за да се даде врѣме на мѣждународната коммисия да изучи добрѣ този проектъ.

На 5 декемврий 1882 единъ законопроектъ, за да се продължи още срокътъ, се разисква въ французската ка-

---

[1]) Le Matin. 19 Mai 1884.

[2]) Le Temps. 9 Mars 1884.

мара. Англия не желаеше едно просрочванье по́-дълго отъ една година.

По настоящемъ има много провизоарни нѣща, до колкото се отнася за приспособлението на Капитулациитѣ въ Египетъ. И дѣйствително, отговаряйки на послѣдне на едно запитвание въ горнята камара, Лордъ Гранвилъ каза, „че консулската юрисдикция на всичкитѣ Сили, които сѫ прѣдставени въ Египетъ, е твърдѣ ограничена. Недавно. тѣ всичкитѣ сѫ се съгласили върху извѣстни нѣкои главни принципи, които въ тѫзи минута сѫ подложени на една коммисия: въпросътъ е да се расшири углавната юрисдикция на мѣждународнитѣ сѫдилища.“[1])

Коммисията за сѫдебната реформа, като свършила работата си, е била разтурена.[2])

Напослѣдне съ единъ циркуляръ Нубаръ-Паша приканваше европейскитѣ Сили да приемѫтъ да се обложѫтъ съ налозитѣ на тимбра и патентъ тѣхнитѣ подданници, живущи въ Египетъ. Макаръ отъ начало да се виждаше благосклонно, французкото правителство чрѣзъ своя прѣдставитель е отказало да позволи да се обложѫтъ неговитѣ подданници. Германия и Руссия направихѫ сѫщото, като давахѫ както Франция за причина „лошото положение на работитѣ въ Египетъ.“[3]) Това извинение, за съжаление, е твърдѣ истинно. Всичкитѣ реформи, почнѫти съ толкова трудъ и слѣдвани съ толкова успѣхъ, благодарение на добрата воля на Силитѣ, бидохѫ испорчени отведнѫжъ, вслѣдствие на английската окупация и споредъ както самитѣ англичане исповѣдуватъ, че всичко се намира въ едно плачевно състояние по брѣговетѣ на Нилъ. Англичанетѣ естествнно хвърлятъ отговорността за това положение на работитѣ върху Капитулациитѣ. И дѣйствително, ето що пишеше прѣди малко единъ добрѣ извѣстенъ английски вѣстникъ: „благодарение на Капитулациитѣ, на консулскитѣ юрисдикции, на мѣждународнитѣ сѫдилища, на законитѣ на ликвидация и други, страната е покрита отъ

---

1) Le Temps. 9 Mai 1884.

2) Revue des deux-mondes. 1-er Mars 1878.

3) Le Temps. 21 Avril 1884.

власти въ вѣчно стълкновение едни съ други и които не сѫ подчинени подъ контрола нито на Хедива, нито на Сѫръ-Евелинъ Берингъ, нито никому другиму.“ [1])

VI. Заключение.

Като хвърлимъ единъ погледъ върху онова, което до сега изложихме, ний можемъ ето какъ да резюмираме нашитѣ изслѣдования:

1. Въ слѣдствие на правата и привилегиитѣ, които въ растояние на три вѣка сѫ били исгрътнѫти отъ турскитѣ Султани, чуждитѣ подданници въ Турция сѫ достигнѫли да се сматрятъ, като да носятъ подъ краката си върху турската территория единъ кѫсъ земя отъ отечеството си [2]) и така да си присвояватъ фикцията на *екстерриториялность* [3]) или поне да нарушаватъ основното начало на всѣка цивилизована страна, че полицейскитѣ закони и тия на обществената безопастность задължаватъ всички ония, които се намиратъ върху территорията на тая страна.

2. Макаръ прѣдизвикани отъ обстоятелствата, Капитулациитѣ сѫ едно *похищение* на суверенитѣ права на Турция. Това го е припознало самото английско правителство чрѣзъ нотата си отъ 18 Октомврий 1867, въ която се казва: „чрѣзъ Капитулациитѣ никоги не се е претендирало да лишѫтъ мѣстното правителство отъ юрисдикцията върху чужденцитѣ по всичкитѣ дѣла, въ които тѣ се намиратъ въ стълкновение съ законитѣ на территориялния владѣтель. Запазило се е само за чужденцитѣ, като защита противъ произвола на мѣстнитѣ сѫдилища, едно извѣстно право на съдѣйствие и надзоръ, които би могли да служѫтъ като една юзда противъ злоупотрѣбленията.“ [4]) Сериозни злоупотрѣбления сѫ станѫли въ името на Капитулациитѣ: „затворени въ недостѫпното кале на Капитулациитѣ, европейцитѣ за дълго врѣме сѫ живѣли подъ единъ режимъ не по̀-малко произволенъ отъ турския. Вопреки законитѣ и конвенциитѣ, тѣ сѫ си присвоили правото да не плащатъ никакви данъци, или поне да пла-

[1]) Pall Mall Gazette. May 3, 1884.
[2]) Revue politique et littéraire, 19 Janvier 1883.
[3]) Мартенсъ. О консулахъ на Востокѣ, стр. 72.
[4]) Diplomatic Correspondence, 1874, p. 126.

щатъ само тия, които имъ идѫтъ на сгода и въ своитѣ сношения съ туземцитѣ случвало имъ се е да не показватъ нито по̀-вече умѣренность, нито по̀-вече правда отъ колкото мусулманскитѣ чиновници.“ [1])

3. Консулската юрисдикция е тъмна, непълна, чрѣзмѣрна и която дава мѣсто за сериозни стълкновения. Никакъвъ еднообразенъ начинъ на дѣйствие не сѫществува, а просто една сбирщина отъ обичаи, които различаватъ и се измѣняватъ споредъ дѣлата, обстоятелствата, характера на лицата, упражнявания *натискъ* [2]) и „дипломацията на консулския драгоманинъ,“ както твърдѣ справедливо забѣлѣзва Макъ-Коанъ. [3])

А особенно обичаитѣ сѫ направили такива измѣнения въ Капитулациитѣ, щото даже турскитѣ подданници сѫ станѫли подсѫдими на консулскитѣ сѫдилища.

Тия обичаи не сѫ никакъ утвърдени отъ формални конвенции и трактати; тѣ даже сѫ твърдѣ често противни на мѣждународнитѣ трактати. „Невѣроятенъ фактъ е, но при всичко това доказанъ, ни казва извѣстний Петербургски професоръ Мартенсъ, че нито мѣждународнитѣ трактати, нито законодателствата на цивилизованитѣ държави не прѣдставляватъ никаква солидна основа за смѣсенитѣ процесси.“ [4])

На Востокъ, гдѣто всѣки процессъ се прѣобразува въ единъ дипломатически въпросъ, всичкитѣ юридически принципи, които имѫтъ за цѣль да гарантиратъ правата и интереситѣ на частнитѣ граждани, сѫ изложени на измѣняванье споредъ скоропрѣходящитѣ политически съображения и по нѣкога даже съвсѣмъ биватъ пожертвувани.

Видѣхме при това, че консулский персонелъ не е на висотата на положението си: „не се страхувамъ да го кажѫ, се провиква Габриелъ Шармъ, че туземнитѣ драгомани сѫ язвата и срамътъ на нашата консулска организация. Нашитѣ консулства сѫ отстанѫли отъ врѣмето въ прѣстарѣли обичаи, въ традиции, които сѫ излѣзли отъ модата си. Като

---

[1]) Revue politique et littéraire, 19 Janvier 1883.

[2]) Documents diplomatique. Novembre 1869. N° XIII, p. 98.

[3]) Mac-Cohan (avocat à la Cour Suprême de Constantinople). La juridiction consulaire en Turquie et en Egypte 1873.

[4]) Rapport de M-r de Martens à l'Institut de droit International. Revue de droit International. T. XIV. 1882. p. 324.

упорствуватъ да държѫтъ закони, които управлявахѫ търговията, индустрията и политиката прѣди два вѣка, тѣ не сѫ слѣдили прогресса, който всичко е отнесълъ около тѣхъ. Днесъ тѣ сѫ нѣкакъ си чужди въ единъ неизвѣстенъ тѣмъ свѣтъ.“ [1])

4. Има много данни за да се попитаме, да ли самото основание на системата на европейскитѣ юрисдикции на Востокъ не липсува и слѣдователно да ли Капитулациитѣ не сѫ изгубили своето юридическо законно основание отъ това, дѣто модерното мѣждународно право не позволява никакъ да се приспособѭтъ въ отношенията мѣжду народитѣ едно различно правило, ако се относя до една цивилизована държава, а пакъ друго правило, ако се относя до единъ *нехристиянски народъ?* [2])

5. Високата Порта не е прѣставала да протестира противъ това положение на работитѣ, противъ тѫзи легална анархия, въ която е докарана една независима държава, турнѫта подъ гаранцията на Великитѣ Сили. И дѣйствително, тя е имала най-законнитѣ основания за това. Въ Турция сѫществуватъ седемнадесеть чужди юрисдикции, къмъ които трѣбува да прибавимъ тия на признатитѣ общини, на които Хатишерифътъ отъ 1856 е подтвърдилъ извѣстни сѫдебни привилегии. Споредъ тоя фирманъ „гражданскитѣ специални процесси, както тия за наслѣдство и други отъ тоя видъ мѣжду поданницитѣ отъ сѫщия християнски обредъ, или други немусулмани, могѫтъ, ако го поискатъ, да се прѣпратѭтъ за да се разглеждатъ отъ патриаршескитѣ съвѣти или отъ тия на общинитѣ.“ Истина е обаче, че тия юрисдикции раздаватъ правосѫдието въ името на Султана. Тия юрисдикции полека-лека сѫ си присвоили правото да сѫдѭтъ прѣстѫпленията и злодѣянията, което нѣщо изрично се дава само на турскитѣ сѫдилища. Възвивъ противъ тѣхнитѣ рѣшения се поднася прѣдъ оттоманскитѣ сѫдилища, нѣщо, което става твърдѣ рѣдко. Ний видѣхме, че Портата напразно се помѫчи да ограничи това право на духовнитѣ началници, като почнѫ отъ Гръцкия патриархъ Йоакима.

---

[1]) Revue politique et littéraire, 20 Janvier 1884.

[2]) Rapport de M. Mancini à la Chambre Italienne 1874.

6. Ний се помѫчихме да покажемъ належащата нужда, която налага на европейскитѣ Сили необходимостьта да прѣмахнѫтъ прѣстарѣлия тоя режимъ на Капитулациитѣ въ България, разсадницата на една нова цивилизация на Въстокъ и да ѝ се даде по тоя начинъ възможность да може тя правилно и успѣшно да се развива, защото държавата, която е принудена да приема юрисдикцията на чуждитѣ консули, на всѣка минута е уронена въ своитѣ чувства на независимость, въ своето съзнание на върховенство. Когато искатъ да приспособѭтъ законитѣ на страната и да спазѭтъ обществення редъ, нейнитѣ сѫдилища и чиновницитѣ на нейната полиция идватъ на всѣка стѫпка въ спрѣчкване съ защитата на чуждитѣ консули, въ стълкновение на закони, които тѣ не знаѭтъ, въ противорѣчие съ привилегии, които застрашително се исправятъ прѣдъ тѣхъ. И както твърдѣ справедливо го забѣлѣзва г. Блунчли: „юридическото чувство на населението съвсѣмъ се смѫщава прѣдъ противорѣчието на разнитѣ законодателства. Никой не може сигурно да каже, кое ще бѫде правото, което ще се приспособи...... Най-жалкий резултатъ отъ това положение е, че то доставя на нечестнитѣ длъжници, на мошеницитѣ и шарлатанитѣ сумма начини и срѣдства, които имъ позволяватъ да разрушѫтъ дѣйствието на закона, да избѣгнѫтъ прѣслѣдуваньето и наказанието и да прѣпрѣчѫтъ редовното дѣйствие на правосѫдието.“ [1])

Мислимъ да не сѫ нужни по-силни доводи за несъстоятелностьта на Капитулациитѣ, по-краснорѣчиво доказателство за тѣхното неотлагаемо отмѣняванье отъ България отъ колкото слѣдньото, горчиво оплакване на англичанетѣ отъ тѣхъ: „никаква редовна администрация, казва в. Times, [2]) е невъзможна въ Египетъ, до като Капитулациитѣ тамъ сѫществуватъ... При сѫществуѭщитѣ обстоятелства правителството не е въ състояние да наложи повиновение нито на най-проститѣ правилници. Едва би могло да се повѣрва, но то е фактъ, че единъ каруцеринъ европеецъ може да откаже да се подчини на установенитѣ правилници, единъ търговецъ европеецъ може да прѣпречи цир-

---

[1]) Revue de droit International. T. XII. 1880. p. 288.
[2]) The Times, February 4, 1885.

кулацията по улицитѣ, и разбойници европейци могѫтъ безнаказано да си каратъ занаята. Нека три лица се сбиѭтъ — туземецътъ може да лежи въ затворъ за години, англичанинътъ за една недѣля, а пакъ гъркътъ ще остане безнаказанъ."

Най-сетнѣ, като помнимъ, че „Капитулациитѣ, споредъ както самъ Дюкъ де Брогли казваше недавно въ французския Сенатъ, сѫ трактати, сключени мѣжду восточнитѣ и западни Сили, за да се уреди положението на тѣхнитѣ сънародници и до колкото восточнитѣ страни сѫ станѫли християнски държави, ние виждаме Капитулациитѣ да исчезватъ......... защото, като Капитулациитѣ сѫ направени прѣдъ видъ на мусулманскитѣ закони, тѣ падатъ *ipso facto*, щомъ мусулманското управление се замѣсти съ едно християнско западно управление"[1]), ний имаме право да се надѣваме, че Европа ще се откаже да приспособлява въ България отживѣли трактати и че гарантнитѣ сили сѫ длъжни часъ по́-скоро да отмѣнѭтъ Капитулациитѣ отъ България, както се е отмѣнила и гледната точка и основанието на тия Капитулации, и да създадѫтъ по тоя начинъ за нашето отечество едно положение по́-съотвѣтствуѭще съ правата, които тия сили сѫ осветили за него чрѣзъ мѣждународнитѣ трактати.

7. Сѫдебната реформа, която станѫ въ Египетъ, обѣщаваше прѣкрасни резултати и споредъ изрѣчението на г. Манчини „тя би могла да стане зародишътъ за други велики реформи по сношенията на мѣждународното право". За съжаление обаче, послѣднитѣ происшествия върху брѣговетѣ на Нилъ спрѣхѫ за дълго врѣме напрѣдъка на страната и усуетихѫ хубавата реформа, тъй доброволно и успѣшно почнѫта.

Слѣдъ като резюмирахме нашитѣ изслѣдувания, да се попитаме сега, какво би могло да стане съ въпроса на Капитулациитѣ въ Турция? Видѣхме, че цѣлата консулска юрисдикция изисква едно прѣглежданье както отъ гледна точка на позитивното право, тъй сѫщо и отъ тая на мѣждународното. За тѫзи цѣль въ разни случаи и въ разни страни сѫ били установявани коммисии да изучѫтъ въпроса и да рапортиратъ върху него. Тъй напримѣръ вслѣдствие на

[1]) Le Temps, 4 Mars 1883.

оплакванията противъ консулската организация, състави се една коммисия при французкото министерство на Външнитѣ работи на 28 априлий 1883 съ цѣль, да би могло да се влѣе нова кръвь въ консулското тѣло. Но до сега тѫзи коммисия нищо още не е извършила.

Самий Институтъ на мѣждународното право се е занималъ съ този въпросъ. Но като се е страхувалъ да го рѣши исцѣло, той е проектиралъ една реформа само за смѣсенитѣ процесси. Като помнимъ, „че настоящето положение на работитѣ е невъзможно въ всѣко отношение, както го казваше нейний докладчикъ, и че то е срамъ за християнскитѣ държави, които трѣбува да прѣдставляватъ спрямо необразованитѣ народи великитѣ интереси на правото и на правосѫдието“[1]), за съжаление е, че Институтътъ не се е залъ за една широка обща реформа по Капитулациитѣ и консулската юрисдикция, толкосъ по́-вече, че основата за подобно нѣщо отдавно сѫществува. Даже и тая, проектираната реформа, още не е дѣло свършено: нейний проектъ, вотиранъ минѫлото лѣто въ Мюнхенъ, е билъ подложенъ на удобрѣнието и приеманьето на великитѣ Сили, но до сега още нищо не е послѣдувало по него.

Тия частни опитвания не сѫ имали почти никакъвъ практически резултатъ. Имало е и опитвания за по́-обширна реформа, но безъ да се увѣнчаѭтъ съ нѣкакъвъ по́-сериозенъ резултатъ. Тъй напр. съставена е била една коммисия отъ драгоманитѣ на посолствата въ Цариградъ, за която по́-горѣ говорихме, но тя се е произнесла да се съхранѭтъ Капитулациитѣ. И дѣйствително, съвършенното унищожение на Капитулациитѣ въ Турция е почти невъзможно, защото: а) за мусулманскитѣ народи, които се управляватъ споредъ Корана, духовната власть е, която раздава правосѫдието, а никакъ не мѣстната территориялна власть и б) Турция се нуждае отъ една вѫтрѣшна, радикална реформа, съобразна съ духа на сегашния вѣкъ.[2])

Но като приемемъ, че по принципъ Капитулациитѣ могѫтъ да се съхранѭтъ въ Турция, много реформи могѫтъ да станѫтъ. Ето съ каква цѣль е била съставена една английска парламентарна коммисия въ 1870. Въ нея

[1]) Revue de droit International. Tome XIV, 1882, pp. 326 et 327.

[2]) Greppi. Etudes diplomatiques sur la question d'Orient. I-e partie Stuttgart 1870 p. VIII.

Сѫръ Хенри Еллиотъ, бившийй английски посланникъ въ Цариградъ, прѣдлагаше, че трѣбва да стане една кодификация на Капитулациитѣ, за да би могли да се извадѭтъ на явѣ, ясно и точно расцорежданията имъ; да се опрѣдѣлѭтъ точно правата на консулитѣ и тия на чуждитѣ поданници и да се спазѭтъ, до колкото се може, светитѣ и неотемлеми права на оттоманския територияленъ суверенитетъ.[1])

Ето едно скромно начало, което би могло да има твърдѣ добъръ и спасителенъ резултатъ както за кредита и репутацията на европейцитѣ въобще, тъй сѫщо и за прѣуспѣваньето и правилното развитие на мусулманскитѣ народности. Обаче, като веземемъ прѣдъ видъ рѣшението на коммисията, съставена отъ драгоманитѣ при посолствата въ Цариградъ въ 1883 г., ний не се надѣваме, щото тѫзи даже невинна реформа да би се приела и осѫществила. Вѣроятно е прочее, че Турция ще си отиде въ Азия, като отнесе съ себе си Капитулациитѣ — послѣднитѣ останки отъ срѣдневѣковната цивилизация, живъ споменъ за най-славния периодъ отъ нейнотото царуванье въ Европа и въ сѫщото врѣме най-страшното орѫжие, съ което христиенитѣ сѫ подкопали нейното правителство и нейното самостоятелно сѫществувание.

---

[1]) Raport on Diplomatic and consular services. London 1870. p. 94.

БЪЛГАРСКИ ДѢЙЦИ ВЪ СЪРБСКАТА ЗАВѢРА.

Отъ Р. П. Славейкова.

(Продължение отъ книжка XII, 1884 г.)

Хайдутъ Велко е билъ единъ отъ най-знаменититѣ български дѣйци въ възстанието на Сърбетѣ. Той е роденъ въ селото Леновци, Чернорѣчска околия, три часа на юго-западъ отъ Зайчаръ. Въ врѣме на Сърбското възстание всичката Чернорѣчска околия е била населена отъ Българе, които въ послѣдствие сѫ се посърбили постепенно, но езикътъ на които както и обичаитѣ още до днешенъ день сѫ сѫщитѣ както въ съсѣднитѣ ней български околии, Изворска и Кулска.[1]) Въ врѣмето на сърбското възстание нѣмало е това различие на Българе и Сърбе, както сѫществува то въ настояще врѣме. Еднаквата участь — тежкото робство — е сближавала всички и ги е насочвала къмъ единственното стрѣмление, да се отървѫтъ отъ несносното иго. Положителната безграмотность, незнаяние на историята, отсѫтствие на какво-годѣ съперничество, каквито изникнѫхѫ впослѣдствие, всичко това караше Българетѣ да се наричятъ Сърбе, а тѣзи послѣдни Българе, безъ да се прѣдизвикватъ какви-годѣ протестации отъ еднитѣ и другитѣ. По тѣзи причини и вслѣдствие голѣмитѣ Велкови услуги за освобождението на Сърбитѣ, послѣднитѣ и до днешенъ день го наричатъ Сърбинъ. Ние нѣма да влѣзваме въ прѣпирателство за това; естественно, че тъй като Велковата рòдина днесь за днесь съставлява часть отъ сърбското княжество и неговитѣ роднини сѫ се съвършенно посърбили, то по аналогия Сърбитѣ не могѫтъ да го не считатъ за Сърбинъ, както аналогично неможемъ и ний да го не

---

[1]) Подробно описание за Черна-рѣка, виждъ Периодическо Списание 1884 год. VIII и IX книжка „Зайчаръ и неговото население“ отъ С. Д—въ.

считаме за Българинъ, когато знаемъ, че въ врѣме на възстанието по-голѣмата часть отъ Черна-рѣка, а особенно всичката страна на юго-западъ отъ Зайчаръ, е била населена исключително отъ Българе и Власи. Но Велко не е билъ Влахъ, защото народнитѣ пѣсни за него не би пропуснжли такъва важна подробность.

Родилъ се е Хайдутъ Велко около 1780 година. Баща му се е казвалъ Петъръ, а майка му Петра; освѣнъ това той е ималъ двама родни братя, Милутинъ и Милко, които сж се борили заедно съ него за освобождението на Сърбия. Велковий баща е билъ стиговенъ селянинъ; главното му занятие е било овцевъдството, отъ което е искарвалъ много сиренье, та за това сж го и казвали Сиренаринътъ Петъръ. Отъ дѣтинство още Велко е пасълъ бащинитѣ си овцѣ и споредъ смѣлостьта и пъргавината си на петнайсетгодишната си възрасть той е билъ вече чобанъ-башия надъ бащинитѣ си овчарье. Често Турци сж се отбивали въ кошарата имъ, та освѣнъ гдѣто ѣли и пили безъ да плащатъ нѣщо, но и откарвали колкото сиренье, масло или млѣко найдели.

Въ това врѣме знаменитий полунезависимъ видински паша Пазвантоглу воювалъ противъ Султана. Подиръ една побѣда надъ султанската войска въ Чернорѣчската околия, кърджалиитѣ, Пазвантоглуви съжзници, оплѣнили почти всичката околия, а родното село на Велка, Леновци, е било разрушено. Това принудило послѣдния да избѣгне въ Видинъ, гдѣто се цѣнилъ да пасе овцѣтѣ на нѣкой си тамошенъ Турчинъ. Но животътъ мѣжду Турцитѣ не му паднжлъ на сърдце и той скоро избѣгва въ Пожаровецъ. Велковото прѣбивание въ Видинъ е дало поводъ на нѣкои[1]) да прѣдполагатъ, че той се е намиралъ на служба у Пазвантоглу, когото е оставилъ въ 1804 година, та се е присъединилъ към Сърбетѣ. Това прѣдположение, както ще видятъ читательетѣ по̀-долу, е невѣрно, защото Велко много по̀-напрѣдъ е оставилъ Видинъ и навѣрно въ дѣтинската си възрасть той по никой начинъ не е можелъ да вземе участие въ Пазвантоглувитѣ дѣйствия.

Въ Пожаровецъ Велко се цѣнява да готви ястие на тамошния войвода. Единъ день, прѣзъ великденскитѣ празд-

[1]) Виждъ бѣлѣжката на 92 стр. отъ Период. Списание год. I книжка V и VI.

ници, като се заигралъ съ сврѣсницитѣ си, Велко забравилъ да сготви ястие на господаря си и, когато последний го подирилъ за да го накаже, той избѣгва отъ тамъ и се присъединява къмъ четата на извѣстния въ онова врѣме хайдутинъ Станой Главашъ. На зимовище въ село Дубоне въ 1803 год. Велко се запознава съ една вдовица по име Мария, която била нѣкаква си роднина на Главаша. Младий хайдутинъ се залибва въ нея, захвърля пушката и ятагана, та се цѣнява изново за овчаринъ у Главашевия ортакъ въ Дубоне. Скоро той се оженва за Мария. Но вижда се, че съпружеский му животъ не ще да е билъ твърдѣ щастливъ, защото щомъ минѫла зимата и зелената шума почнѫла да му наумѣва познатата на хайдутитѣ пѣсень, Велко изново облича хайдушкитѣ дрѣхи и припасва ятагана. „Тежко ми, рѣкла жена му Мария, че съмъ пошла за хайдутина!“ — „Небой се, жено, ѝ отговорилъ Велко, сега всичкитѣ Сърбе сѫ хайдуци.“

Това е било въ 1804 година, когато, уплашени отъ убийството на кнезоветѣ, Сърбетѣ бѣхѫ се хванѫли за орѫжие. Велко изново постѫпва въ четата на Главаша; но тъй като подиръ първата сръбска скупщина въ Оропацъ, въ която се рѣши окончателното подигание на Сърбия и Кара Георгий бѣ избранъ за върховенъ вождъ (2 февруарий 1804 година), хайдутуванието въ прѣжната смисъль изгубваше значението си, то Велко скоро остави Главаша и се присъедини къмъ дружината на Смедеревския войвода, Гюша Вуличевича, съ когото и почнѫ първитѣ си сериозни опитвания противъ Турцитѣ. Въ слѣдующата година Гюша погибнѫ отъ Турцитѣ и на неговото мѣсто Кара Георгий назначи Вуица Вуличевича; Велко, когото продължавахѫ да наричатъ „хайдутъ“ останѫ да служи при Вуица, но въ разстояние на една година той бѣ се отличилъ толкова много по юначество, щото Вуица го назначи за бюлюкбашия.

Слѣдъ прѣвзиманьето на Бѣлградъ почти всичка Сърбия, въ границитѣ ѝ до послѣдната война, е била освободена отъ Турцитѣ, само Черна-рѣка, отечеството на Велка, не е било свободно. Хайдутъ Велко, като съзнаваше въ себе си сила за пó-широка и самостоятелна дѣятелность, помоли Кара Георгия да му даде единъ видъ пълномощно

за да събира момци, съ които да освободи Черна-рѣка. Кара Георгий на драго сърдце испълни желанието му, още по́-вече като желаеше да се избави отъ присѫтствието на единъ безкрайно юначенъ и вѣчно немиренъ бунтовникъ. Освѣнъ писменно пълномощно, Кара Георгий снабди Велка съ достатъчно количество военни потрѣби. Испърво Велко отиде въ Раваницкия мънастирь, гдѣто почнѫ да организира дружината си. По́-юначнитѣ отъ избѣгнѫлитѣ изъ Черна-рѣка и околнитѣ ней български окрѫзи, на драго сърдце се присъединихѫ къмъ Велка и той незабавно навлѣзе въ Черна-рѣка.

Първото Велково дѣло е било при селото Подгорица. Въ една яко укрѣпена кула при това село е живѣялъ единъ отъ най-богатитѣ и влиятелни черноречски турци по име Османъ-бей. Велко обсажда кулата и прѣдлага Османъ-бею да се прѣдаде; послѣдний отказалъ. Тогава Велко събира колкото можелъ праздни бъчви, напълня ги съ слама и сѣно, размѣства ги по високитѣ мѣста около кулата и въ единъ вѣтровитъ день подпалва ги всичкитѣ. Скоро пушакътъ обгърнѫлъ кулата, а появивший се въ едно мѣсто огънъ принудилъ Османъ-бея да се прѣдаде. Велко го испратилъ живъ и здравъ до Видинъ, като присвоилъ имѫществото му, часть отъ което пратилъ съвѣту въ Бѣлградъ. Между другото Велко присвоява Османъ беювия конь, когото нарѣкълъ *Кушльо*. Кушльо е билъ дрѣбнавъ и тъмнокулестъ, но е билъ твърдѣ добрѣ обѣзденъ (дрессированъ); въ бой е билъ безстрашенъ и въобще прѣдъ нищо не се е спиралъ, та за това Велко го е много обичалъ и до самата му смърть той е билъ любимий му боевий конь.

Слѣдъ испѫжданието на Османъ бея изъ Подгорица почти всичкитѣ Турци избѣгнѫли изъ Черна рѣка. Напротивъ всичкитѣ Българе, въ които е кипѣла мѫжка кръвь, постѫпватъ въ редоветѣ на Велковата дружина. Въсползуванъ отъ това, Велко устроява дружината си по образеца на другитѣ сръбски войводи, назначава знаменосецъ, бинбашия и бюлюкбашия, тъй щото, когато испратената противу него изъ Видинъ потера навлѣзла въ Черна-рѣка, Велко самъ излѣзълъ на срѣща ѝ. Срѣщата имъ е била при селото Криви-виръ. Велковата дружина въ сравнение съ турската потера е била твърдѣ незначителна и освѣнъ

това Велковитѣ момчета сѫ били още новаци за ятагански юрюшъ, та за това, вижда се, той не се е рѣшилъ да ги нападне открито, но прѣзъ една тъмна нощь, като се промъква скришомъ въ турския станъ и като се провиква по турски: „бѣгайте че ни порази Хайдутъ Велко“, спуща се врѣзъ тѣхъ та ги разбива съвършенно. Този смѣлъ *набѣгъ* въздигнѫ Велковата слава още по́-вече и отъ тогава неговото име е станѫло плашило за Турцитѣ.

Двѣтѣ тѣзи леко добити побѣди не отвлѣкохѫ Велковото внимание отъ приготвяньето му за по́-сериозна борба. Той твърдѣ добрѣ съзнаваше, че Турцитѣ нѣма тъй лесно да се откажѫтъ отъ Черна-рѣка и че неговитѣ първи сполуки сѫ едно начало на борбата, която ще послѣдва въ тѣзи мѣста. Заради това той заповѣда да се ископаѭтъ шанцове у Вражочрнци, Гряяна и Сумраковци. Шанцоветѣ сѫ били ископани по образеца на тогавашнитѣ укрѣпени мѣста въ Сърбия и България, слѣди отъ които сѫществуватъ и до днешенъ день по крайщата на София. Устройството на шанцоветѣ, както и отбраната имъ, е рѫководилъ нѣкой си Хаджи Никола изъ Сараево, за когото казватъ, че билъ твърдѣ ученъ человѣкъ. Милутинъ, братътъ Велковъ, е билъ нѣщо като началникъ на щаба му.

До 1809 година Турцитѣ нѣмахѫ възможность да нападнѫтъ Велка съ голѣма сила; малкитѣ отреди, които сегисъ-тогисъ се появявахѫ около границитѣ на отбранителната му линия, получавахѫ заслуженото наказание за подобна дързость и като не смѣяхѫ сами да повторѭтъ опита, отвръщахѫ и други отъ подобно едно намѣрение.

Въ начало на 1809 година Сърбетѣ още напрѣдвахѫ. Щастието имъ благоприятствуваше и Кара Георгий въ съгласие съ съвѣта рѣши да мине въ Босна да подигне тамошното христиенско население и да се съедини съ воевавшитѣ въ сѫщото врѣме Черногорци. Прѣди обаче да замине за Босна, тъй като Сърбия се заплашваше най-много отъ къмъ Нишъ, за усиление на тамкашната отбрана, Кара Георгий и съвѣтътъ въ Бѣлградъ отредихѫ Велка да пази Баня (Алексинашка), като му дадохѫ и нѣкого си Стефана Живковича да го прѣдпазва и сдържа, за да не би той поради безкрайната си юначность да поведе момчетата на нѣкѫдѣ и да ги погуби.

Отъ начало Сърбетѣ продължавахѫ да напрѣдватъ, но когато съперничеството на войводитѣ докара поражението при Каменица, работитѣ изведнѫждъ взехѫ твърдѣ опасна за Сърбетѣ посока. Хайдутъ Велко бѣ обсаденъ въ Баня и въ ежедневнитѣ малки сбивания съ Турцитѣ както той, тъй и Живковичъ бѣхѫ ранени.

Кара Георгий, който бѣше минѫлъ въ Босна и бѣ успѣлъ да се съедини вече съ Черногорцитѣ, като се извѣсти за това, остави както Босна, тъй и черногорския отредъ, който се бѣ присъединилъ къмъ него и прибърза да помогне най-напрѣдъ на Велка.

Щомъ Кара Георгий наближи до Баня, Велко се рѣши да си пробие самъ пѫть прѣзъ Турцитѣ и да се присъедини къмъ първия. Той заповѣдалъ на момчетата си да се приготвѭтъ за това трудно дѣло.

„А що да правимъ съ оногова“ (съ Живковича, който лежалъ раненъ), попитали момчетата му.

„Що ще правите? Ако може да върви, нека слѣдва подиръ насъ; ако ли не може, отсѣчете му главата, та ѭ вземете да ѭ не задигнѫтъ Турцитѣ“, отговорилъ Велко.

Живковичъ, който лежалъ въ другата стая, като чулъ това и като знаялъ, че Велко е способенъ да извърши подобно нѣщо, скочилъ на крака, па ако и раненъ, вървелъ измѣжду първитѣ. И тъй, щомъ Кара Георгий нападнѫлъ Турцитѣ, Велко се спуща въ сѫщото врѣме върху имъ, та си пробива пѫть и се съединява съ Сърбетѣ. Кара Георгий подиръ това отива да помогне на друго мѣсто, а Велко останѫлъ да слѣдва движението на Турцитѣ. Турцитѣ се боели да нападнѫтъ на Велка при всичкото прѣвъсходство на военнитѣ си сили. Въ очакване на удобенъ случай Велко ни единъ день не имъ далъ да си починѫтъ. Той вървелъ подиръ тѣхъ въ долината на Морава до вливането на тая рѣка въ Дунавъ, като не е пропущалъ нито единъ удобенъ случай за да имъ нанесе каква годѣ вреда. Най-подиръ, при устието на Морава, Турцитѣ се спрѣли и стъкмили лагеръ на срѣщу единъ островъ, заетъ отъ Австрийцитѣ. На другия день подиръ това, Велко съ нѣколко момака, минава на австрийския островъ, за да разгледа по̀-удобно расположението на турския лагеръ. Расположението му се показало твърдѣ удобно за ненадѣйно на-

падение и като се расхождалъ покрай брѣга съ австрийскитѣ офицери, които пазили острова, той имъ казалъ:

„Видите ли онѣзъ турски чаджре? Почакайте малко да видите що ще остане отъ тѣхъ; ще идѫ всрѣдъ лагера имъ да ги разбиѭ!“

Тогава той имъ поискалъ единъ каикъ за да го прѣкара пò-скоро на сръбския брѣгъ. Офицеритѣ, като сматряли дѣлото безумно, испърво го посъвѣтвали да се не излага на подобна опасность, но когато Велко продължавалъ да настоява, тѣ му дали единъ каикъ, който го изнесълъ малко пò-горѣ отъ Куличь, на лѣвия брѣгъ на Морава. Слѣдъ като взема съ себе си нѣколко смѣли момчета, Велко минава Морава изъ подъ Дубравица, дохожда не забѣлѣженъ до турския лагеръ и като се спуща къмъ срѣдината му, испразва нѣколко пищова, па извиква: „Бѣгайте, Хайдутъ Велко нападнѫ!“ Уплашенитѣ Турци, като немогли да сѣтѭтъ измамата, спущатъ се да бѣгатъ кой на кѫдѣто можалъ, а Велко и другарьетѣ му сѣкли кого гдѣ свърняли.

Съ такива военни хитрости е побѣждавалъ Велко Турцитѣ. Впрочемъ трѣбва да признаемъ, че щастието му е помагало въ пò-вечето случаи. Тъй напримѣръ въ началото на обсажданието си въ Баня Велко, като съглежда отдалечъ байрацитѣ на Танаса Чарапича и Вуича, които идели да му помогнѫтъ, и като искалъ да се условн съ тѣхъ относително начина за нападение връзъ Турцитѣ, той взема съ себе си четиридесетъ конника, хвърля се върхъ турския лагеръ и като дохожда до него, провиква се: „ето ви и Хайдутъ Велко“, подиръ което, като си испразва пищовитѣ, изважда ятагана и си пробива пѫтъ прѣзъ тѣхъ. Щомъ се условили за каквото имъ трѣбвало, той по сѫщия начинъ се завръща назадъ. Куннбертъ расказва сѫщия случай малко иначе; той казва, че Чарапичь и Вуичь не знаяли опасното положение на Велка, та щѣли да заминѫтъ безъ да му помогнѫтъ. Тогава Велко се рѣшава да си пробие пѫть прѣзъ Турцитѣ, та да имъ извѣсти за опасното си положение. Но събитието, приведено пò-горѣ и взето отъ Миличевича, ни се вижда да е пòвѣроятно, защото ний не можемъ допустнѫ, че Чарапичь и Вуичь не сѫ знаяли положението на Велка, като сѫ били

толкова наблизу. Освѣнъ това, подобни подвиги сѫ били по характера на Велка. Той понѣкога си е пробивалъ пѫтъ и самичъкъ. Веднаждъ Велко се спуща прѣзъ срѣдъ турския лагеръ самичъкъ, та минава насамъ и нататъкъ съвсѣмъ неповреденъ. Чарапичу тъй се понравила тъзи дързска отвага, щото наумилъ и той да прѣхвъркне по такъвъ начинъ прѣзъ срѣдъ Турцитѣ. Велко му рѣкълъ:

„Не можешъ минѫ като менъ, побратиме.“

— Ако не могѫ да минѫ, могѫ да умрѫ я, казалъ той сърдито и прѣпустнѫлъ коня къмъ Турцитѣ. Но той се не върнѫлъ вече: гръмватъ се нѣколко пушки, та го свалятъ мъртавъ отъ коня.

Прѣзъ зимата на 1810 година, когато се събрала скупщината въ Бѣлградъ, отъ Велка сѫ се оплакали нѣкои кнезове, булюкбашии и други изъ Црнорѣчската околия, че той билъ насиловалъ нѣкои моми, че ги притѣснявалъ много и имъ правилъ различни други пакости, а момчетата му откарвали хорскитѣ говеда и овцѣ, та ги продавали като турско иманье. Съвѣтътъ на скупщината рѣшилъ да му отнеме воеводството и да го затвори въ тъмницата. Но за негово щастие приговорътъ е билъ отложенъ да се испълни на другия день. Прѣзъ вечерьта той събира момчетата, що били дошли съ него и имъ казалъ: „Когато идехъ тука, азъ мислехъ, че ще да ме питатъ, колко съмъ рани добилъ, колко съмъ добри другарье изгубилъ, колко коня сѫ згинали подъ мене, а тѣ сѣднѫли да ме питатъ, колко съмъ моми любилъ, и утрѣ искатъ и да ме затварятъ въ тъмницата; като е тъй, хайде да бѣгаме отъ тука.“ И тъй прѣзъ нея нощь той избѣгнѫлъ заедно съ момчетата си изъ Бѣлградъ. Въ Смедерево той се запрѣлъ, далъ на коньетѣ да си починнѫтъ и рѣкълъ на момчетата си: „До тукъ съмъ бѣгалъ, а отъ тукъ нататъкъ ще вървѭ полека; който желае да се бие и да мре, нека върви подиря ми.“ Отъ тамъ Велко утишълъ въ Поречье у Миленка Стойковича, който го очаквалъ отдавна. Както Велка тъй и момчетата му Стойковичь назначилъ на служба въ воеводството си, като имъ опрѣдѣлилъ и мѣсечни плати, всѣкому спорѣдъ чина; Велко е вземалъ 500 гроша.

Вслѣдствие многократнитѣ заявления на Сърбетѣ рускитѣ войски минѫхѫ Дунавъ и навлѣзохѫ въ Крайна.

Велко оставилъ Стойковича и се присъединилъ къмъ тѣхъ, като имъ служилъ за авангардъ. За особенна храбрость и заслуги графъ Каменский го е наградилъ съ златна медаль. Расказватъ, че слѣдъ една битка при Брѣгово, като гонилъ Турцитѣ съ момцитѣ си, Велко стигнѫлъ до Видинъ. Но тъй като изъ Видинъ излѣзла нова войска на помощь, Велко ѭ замамилъ, до гдѣ да стигнѫтъ казацитѣ, които разбиватъ и тѣхъ, та ги гонватъ до самата крѣпость. Когато Велко стигнѫлъ до градскитѣ врата, той ударилъ съ ятагана за споменъ градската капия, и тъзи засѣка, казватъ, че сѫществувала до днешенъ день. (Прота П. Радовановичь, Сръбската война стр. 35).

Въ начало на есеньта, като водялъ русската войска подъ прѣдводителството на графа Орурка къмъ Варваринъ, Велко ударилъ на Баня, която, отъ като бѣ ѭ той оставилъ, се намѣрваше въ властьта на Турцитѣ, та ги пропѫдва изново отъ тамъ. Въ битвата же при Варваринъ отъ 6 до 10 Септемврия Велко е помогнѫлъ твърдѣ много на Русситѣ; въ тъзи битва той е билъ раненъ въ лѣвата рѫка, която оттогава е останѫла саката: пръститѣ си не е могълъ да свива и разгѫва.

Прѣзъ това лѣто Велко отъ нѣкѫдѣ билъ се сдобилъ съ една прѣвъсходна сабя, обкована съ срѣбро и злато и обсипана съ драгоцѣнни камъни; той я пратилъ въ даръ на графъ Каменски, тогавашний главнокомандуѭщъ на русската войска отсамъ Дунавъ, но послѣдний му ѭ върнѫлъ назадъ, като казалъ, че той не билъ достоенъ да носи таквазъ сабя, но нека ѭ носялъ юнакътъ, който ѭ е самъ отъ Турцитѣ добилъ. Заедно съ това той му пратилъ въ видъ на подаръкъ 200 дуката.

Заслугитѣ на Велка прѣзъ 1810 година сѫ били толкова важни, щото прѣсѫдата за прѣжнитѣ му самоуправства е била отмѣнена и, когато въ слѣдуѭщата година Турцитѣ нападнѫхѫ на Баня, Кара Георгий прибързалъ да испрати Велка за главатарь надъ Черна-рѣка, като го снабдилъ съ пари и орѫжие.

Ранке казва, че испращанието на Велка въ Черна-рѣка е имало други побудителни причини, а не нападението на Турцитѣ връзъ Баня. Когато намѣренията на Кара Георгиевитѣ врагове Добриняца, Миленка, Милана и Ненадо-

вича излѣзли на явѣ, то Кара Георгий, за да имъ побърка, отнелъ властьта отъ първитѣ двама, привлѣкълъ къмъ себе си Ненадовича и тъй като само Велко оставалъ най-силенъ привърженикъ на Добриняца и Миленка, за да задобри и него, повърнѫлъ му воеводството надъ Баня и съ лъстива обноска гледалъ да го привлече къмъ себе си. Но тъй като неговото отдалечаване отъ Бѣлградъ било необходимо за спокойствието на Кара Георгия, послѣдний нагласилъ единъ вѣстникъ, който запъхтянъ донесълъ лъжовното извѣстие, че Турцитѣ излѣзли изъ Нишъ на пѫть къмъ Баня. Това било достатъчно; Велко прибързалъ да иде да ги посрѣщне.

Утвърждението на Ранке е пò-вѣроятно, защото Турцитѣ дѣйствително не излѣзвали изъ Нишъ, а неуморний Велко, като стоялъ безъ работа, почнѫлъ отново да притѣснява жительетѣ. Оплакванията отъ старитѣ му врагове, които вижда се да сѫ били прѣдмѣть на особенни прѣслѣдвания отъ Велка, достигнѫли до Бѣлградъ и още сѫщата година той е билъ прѣмѣстенъ на Неготинското воеводство.

Утвърждението му за Неготински войвода е станѫло този пѫть съ оффицияленъ актъ, който се захваща тъй: „No. 998. Сербскому войводу на Неготинската нахия Велку Петровичу. Вашитѣ трудове сѫ оцѣнени и истинската ви храбрость противъ неприятеля, показана въ разни мѣста, обратила е нашето внимание и въ знакъ на вашето отличие и за възнагражденне подтвърждаваме именно васъ войвода на Неготинската нахия и ниже слѣдующитѣ села и пр.“ Пò-нататъкъ се прѣброяватъ всичкитѣ села на брой 48, които образували нахията и други нѣкои подробности. Оригиналътъ на този актъ е забѣлѣженъ отъ 21 число на Августъ 1811 год. и се намира у Еврема Петровича, Хайдутъ Велковъ унукъ отъ брата му Милутина. Исцѣло този актъ е помѣстенъ въ книгата на Миличевича „Княжество Сърбия“, но тъй като той не съдържа собственно нищо интересно за насъ българетѣ, ние не счетохме за нужно да го вмѣстимъ изцѣло.

Когато дошелъ Велко въ Неготинъ, той не е ималъ друго богатство освѣнъ добрия си конь, господарското облѣкло и богато окичено орѫжие, защото всичко, което е

добивалъ на война, раздѣлялъ го е мѣжду момцитѣ си. Въ 1812 година, той закупилъ лѣсоветѣ и гюмрюка по тѣзи мѣста, та се убогатилъ много; но и този кяръ той дѣлилъ мѣжду бинбашиитѣ и бюлюкбашиитѣ си.

Споредъ както казахме по-горѣ, Портата съвършенно измѣни примирителната си политика съ Сърбетѣ и рѣши изново да ги покори. Тогава съвѣтътъ въ Бѣлградъ повѣри отбраната на сѣверо-източна Сърбия, противъ Видинския паша, на Хайдутъ Велка. За усилвание на войводството му Кара Георгий му отредилъ още три *кнежине* (кметства) отъ Пожаровацкия огрѫгъ.

Тъй като Велко разбиралъ важностьта на обстоятелствата, той се распоредилъ най-напрѣдъ да испрати всичкитѣ жени и дѣца изъ Неготинъ въ Поречь, съ които заедно испратилъ и своята жена съ снаха си и дѣцата. Но всичкитѣ срѣбърни накити и скѫпоцѣнни конски убори той оставилъ въ Неготинъ. Когато го запитали защо не ги испраща и тѣхъ заедно съ жена си, той отговорилъ: „нека жена ми да си варди ризитѣ, чорапитѣ, платното, прѣждата и плетеното, а тѣзи сѫ нѣща юнашки, които съмъ добилъ съ сабя и които съ сабя имъ прилича да бѫдѫтъ защитени; а който не е кадъренъ да ги пази и защищава, не е достоенъ и да ги има. Срамота ще бѫде, да дойдѫтъ Турцитѣ въ кѫщата ми и подиръ моята слава да не намѣрѭтъ нищо. Този, що го е запиталъ, искатъ да кажѫтъ, че е билъ знаменитий испослѣ сърбски списатель Вукъ Караджичъ, който самъ и расказва този, както и слѣдуѭщия случай:

Караджичъ се готвялъ да замине за Бѣлградъ, но Велко се мѫчилъ да го задържи, като му казвалъ:

„Доста весели денье сме минѫли тука, остани още малко да разбиемъ Капетанъ Паша (за когото се казвало, че щѣлъ да нападне Неготинъ), та баремъ и славата да дѣлимъ.“

— Е какъ мислишъ ти да разбиешъ Турцитѣ, попиталъ той.

„Е! какъ ли? Ще извадѭ моята войска и момцитѣ си, па ще имъ . . . . казвалъ той, като ги псувалъ по обичаятъ си.

Велко не е ималъ пó-вече отъ 3000 души, отъ които пó-вечето сѫ били нѣщо като задължителни войници, а

една малка часть испитани по храбрость юнаци сѫ служили по наемъ и сѫ се наричали „бекяре“ (момци). Освѣнъ това той е ималъ и нѣколко момци на конье, които били облѣчени нѣкакъ си като русскитѣ казаци, вслѣдствие на което сѫ се и наричали „казаци.“

Тъй като Турцитѣ, които идяли противъ Велка, били пó-вече отъ 15 хиледи души, то Караджичъ му казвалъ слѣдуѭщето: „сега вече нѣма да те нападне само субашата, но ще дойде царска войска, която ще докара съ себе си и топове и гранати, заради това пó-добрѣ би било да се не затваряшъ въ Неготинъ, но да издигнешъ нейдѣ въ планината още единъ малъкъ шанецъ, а тукъ да оставишъ само толкова пешаци, колкото сѫ нужни за пазение шанцоветѣ, като имъ назначишъ нѣкой добъръ главатарь. А когато Турцитѣ минѫтъ Тимокъ, ти излѣзъ та ги прѣсрѣщни. Ако ги разбиешъ, хайде въ Неготинъ, ако ли те разбиѭтъ, не се връщай вече въ Неготинъ, но съ всичката си войска, която се намира въ шанцоветѣ, оттегли се въ планината, тъй щото Турцитѣ да ги е страхъ отъ тебе, ако и да си съ 1000 души, отъ колкото да имашъ 10000 души и да си заобиколенъ“.

Велко се засмѣлъ съ гласъ, па му рѣкълъ: „Е, ти си се оплашилъ отъ Турцитѣ. Моли се ти само Богу, щото Турцитѣ да нападнѫтъ, та кога дойдѫтъ казацитѣ ми отъ Тимокъ, да имъ кажѫ: Ето Турцитѣ! Тогазъ ще припашѫ и азъ сабя, извади-щѫ Кушля и самъ ще излѣзѫ въ полето; а ти викни Петра Ключаря да ти донесе нѣкоя половница съ пелинашъ, па сѣдни та пий, земи пусула и гледай какъ ще имъ . . . . . .“

Подиръ нѣколко дена Караджичъ заминѫлъ за Поречь и отъ тамъ за Бѣлградъ, а Велко останѫлъ и дочакалъ Турцитѣ.

Около 24 юний Турцитѣ изъ Ада-кале се спуснѫли до Ключь за да заградѭтъ народа да не бѣга на вѫтрѣ въ Сърбия. Тѣ плѣнили четери села и закарали уловенитѣ жителье роби въ Ада-кале. На срѣща имъ излѣзълъ Велковий братъ Милутинъ, който ги и разбилъ; но тъй като отредътъ му състоялъ исключително изъ конница, той не е можелъ да отнеме нито плячката, нито робитѣ, защото мѣстото не било удобно за нейното пó-нататъшно дѣйствие.

Щомъ се научава за това, Велко задигнжлъ своитѣ казаци, минава прѣзъ Тимокъ, та прогонва Турцитѣ до самия Видинъ, като погубва много отъ тѣхъ и като откарва колкото можелъ добитъкъ. Турцитѣ отъ видинското кале гледали какъ той летѣлъ по полето като гръмотевица, но не смѣяли да излѣзжтъ на срѣща му. Подиръ това Велко се завръща въ Неготинъ.

Скоро подиръ това Турцитѣ събиратъ нова сила и навлѣзватъ въ Крайна. При селото Буковци, мѣжду 20—25 юлия, Велко срѣща часть отъ тъзи войска, която вижда се да е съставлявала авангардъ на главнитѣ сили, та я разбива съвършенно. Три дена слѣдъ това нападнжла е главната сила, и при всичко че Велко се е борилъ съ неописана храбрость, но голѣмото прѣвъсходство на неприятеля го е накарало да се оттегли въ Неготинъ. Велко не еималъ въ това врѣме пò-вече отъ 1000 души, отъ конто 3—400 сж били неговитѣ казаци, когато турската войска е била около 15000 д. Прѣди да се затвори въ Неготинъ, Велко изново прибѣгнжлъ къмъ ненадѣйно нападение на Турцитѣ, но този пжть безуспѣшно. Отъ тогава той се затворилъ въ Неготинъ.

Освѣнъ Караджича и други, мѣжду конто и самъ Кара-Георгий, сж съвѣтвали Велка да се не затваря въ Неготинъ, но вижда се, че Велко е разбиралъ най-добрѣ отъ тѣхъ, що трѣбвало да се прави. И наистина, ако Велко да би ги послушалъ тогава, катастрофата, която се случи прѣзъ есеньта, щеше да ги сполети пò-рано. Велко е задържалъ Неготинъ, като е расчитвалъ, че неимѣжщитѣ прѣдъ себе си неприятель войводи ще му дойджтъ на помощь, и че съ общитѣ усилия грозящата на Сърбия опасность ще мине, както бѣхж минжли и други. Но дрѣбнявата расчетливость на нѣкои войводи и Велковата смърть измѣнихж съвършенно обстоятелствата до такъва степень, щото Сърбия изново подпаднж подъ турското иго.

Велко деня и нощя не прѣставалъ да напада на Турцитѣ пò-вече ненадѣйно, като имъ нанасялъ голѣма вреда. Но и неговата дружина отъ день на день се намалявала. Най-подиръ и Турцитѣ и Велко пратили да търсжтъ у своитѣ си помощь. Турцитѣ не чакали дълго врѣме. На помощь скоро имъ дошълъ Реджепъ-ага изъ Ада-кале

(Оршова), Влашкий князь Караджа и най-подиръ великий везиръ Рушидъ-Паша, тъй щото войската имъ възлизала до тридесеть хиледи души. Подиръ като се настанили добрѣ, Турцитѣ почнѫли да копаѭтъ нощѣ лагъми и да се доближаватъ пó-вече и пó-вече къмъ Неготинъ. Всичкото врѣме артилерията имъ силно работила и Неготинскитѣ кули една слѣдъ друга падали подъ ударитѣ ѝ. Най-послѣ и любимата Велкова кула „Баба Финка", отъ която Велко е разглеждалъ неприятеля, като си попийнувалъ ракиица подъ звуковетѣ на циганската музика, е била толкова изрѣшетена отъ гюллета и куршуми, щото той билъ принуденъ да ѭ остави и да се прѣмѣсти въ единъ зимникъ. Най-подиръ снарядитѣ почнѫли да се довършватъ. Велко събралъ всичкия металъ, който се намиралъ въ Неготинъ, та си правилъ снаряди, но духомъ не падалъ. Когато почнѫло и това да се довършва, то и всичкото срѣбро, което Велко вардилъ за Турцитѣ, отишло за направа на снаряди.

Но помощь отъ нигдѣ не му идвала. Кара Георгий, който неможелъ да събере достатъчно запасна войска, напраздно писалъ Младену да помогне на Велка: завистливий Младенъ, комуто Велковата слава била трънъ въ очитѣ, по никой начинъ не рачилъ да помогне на Велка. „Нека самъ да се расправя, казвалъ той; когато той пирува, по десетина чалгаджии въспѣватъ подвизитѣ му; той самъ ще си помогне, за това е и юнакъ".

Разсърденъ най-подиръ Велко писалъ въ съвѣта: „ще дойде Коледа (когато се събирала скупщината), ще се питаме ние какъ се брани царство". Уплашенъ отъ това съвѣтътъ му пратилъ снаряди, а Кара Георгий писалъ на Крушевацкия войвода, Антона Плакича, да отиде съ момцитѣ си на помощь Велку. Но било е вече късно.

Велко самичъкъ по цѣль день е обхождалъ отъ шанецъ на шанецъ да ободрява момцитѣ си. Той самъ си се е распореждалъ за всичко, що се отнасяло до отбраната на Неготинъ, като ободрявалъ момцитѣ си и като черпилъ отъ своитѣ рѫцѣ съ ракия пó-отличнитѣ измѣжду тѣхъ. Въ единъ отъ обходитѣ си той е билъ ударенъ отъ едно гюлле, което го повалило мъртавъ на земята. Ето какъ расказватъ за неговата смърть. Нѣкой си цинцаринъ, по име Анастасъ Армашъ, билъ въ Велковата дружина; за

нѣкой си простжпъкъ Велко му се заканва веднжждъ и той избѣгва при Турцитѣ, на които подробно расправилъ, както за отбраната на Неготинъ, тъй и за Велковитѣ навици. На основание на Армашовитѣ указания, Турцитѣ насочили топоветѣ си връзъ едно мѣсто и когато Велко се спрѣлъ тамъ, пакъ по указанието на сжщия Армашъ, тѣ гръмватъ. Едно гюлле ударило Велка по́-долу отъ лѣвото рамо, та му отнема гърдитѣ до половината. „Дръжте се,“ извикалъ той и паднжлъ мъртавъ. Момцитѣ, що сж били наоколо, покрили го изведнжждъ съ сѣно за да го не види войската и да се уплаши, та да бѣга. Сжщата вечерь братъ му Милутинъ съ нѣколко момчета го задигнжлъ, та го закопалъ отъ дѣсната страна на Неготинската черква, като заровилъ отгорѣ му още двама убити момци и изравнилъ земята, да се не познава, защото Турцитѣ много би дали да найджтъ Велковата глава.

При всичко че били взети строги мѣрки за да скрижтъ смъртьта му, още него день почти всички сж знаяли, че Велко не е вече мѣжду живитѣ. Братъ му Милутинъ взелъ командуваньето надъ Неготинъ, но не можелъ да се удържи нито петь дена подиръ Велковата смърть. Само подиръ смъртьта му узнали значението му за Сърбия. Ако да бѣше доживѣлъ той да дочака помощьта, що му идела, Неготинъ не щеше да падне, а слѣдователно и Сърбия не щеше да постигне нещастието, което ж сполетѣ въ скоро врѣме.

Велко е билъ тънъкъ и високъ, съ остра коса, малки мустаки, широки уста, римски носъ, дълголикъ и сухъ; гласъ е ималъ твърдѣ голѣмъ. Споредъ казванието на брата му Милутина и на други съврѣменници той много е приличалъ на тъстя на Черногорския князь Никола, войводата Вукотичь. Вижда се, че живописецътъ Урошъ Княжевичь, като е писалъ портрета на Велка, който портретъ се намира въ Бѣлградския музей, да е взелъ за образецъ Вукотича.

Велко се е обличалъ великолѣпно. Той е носилъ единъ видъ бошняшки костюмъ отъ кадифе, обшитъ съ златни ширити. На главата си той е носилъ малъкъ фесъ. Оржжието му е било отъ най-скжпоцѣннитѣ въ него врѣме. Въобще отъ всичкитѣ Кара Георгиеви войводи Велко е билъ облѣченъ и въоржженъ най-добрѣ.

По храбрость и тѣлесна сила Велко е билъ юнакъ надъ юнацитѣ въ сърбското възстание. За неговото юначество расказватъ невѣроятни нѣща.

Нѣкой си Дели Кара Мустафа, извѣстенъ турски юнакъ, който е живѣлъ въ Видинъ, като не е можалъ да слуша хладнокръвно за чудесното юначество на Хайдутъ Велка при разбивание на Турцитѣ, извикалъ го на поединокъ (мегданъ). Велко излѣзълъ та ранилъ Кара Мустафа, който, раненъ, избѣгалъ въ Видинъ. Прѣдъ смъртьта си отъ тъзъ рана Кара Мустафа признялъ Велка за пò-храбъръ отъ себе си и въ знакъ на това му пратилъ коня и оржжието си въ подаръкъ.

Ето какъ народната пѣсня описва това събитие:

Боленъ ми лежитъ, море, Кара Мустафа;
Дегиди боленъ Кара Мустафа!
Боленъ ми лежитъ, море, та ке да умретъ;
Дегиди боленъ Кара Мустафа!
„Кой ке ти носитъ, море, дългата пушка?
Дегиди боленъ Кара Мустафа!“ —
„Нека іж носитъ, море, тай Хайдукъ Велко,
Защо е болѣ юнакъ отъ мене.“ —
„Кой ке ти носитъ, море, острата сабя?
Дегиди боленъ Кара Мустафа!“
„Нека іж носитъ, море, тай Хайдукъ Велко,
Защо е болѣ юнакъ отъ мене.“ —
„Кой ке ти яха, море, враната коня?
Дегиди боленъ Кара Мустафа! —
„Нека іж яха, море, тай Хайдукъ Велко,
Защо е болѣ юнакъ отъ мене.
„Кой ке ти люби, море, вѣрното булче?
Дегиди боленъ Кара Мустафа!“ —
„Нека го люби, море, тай Хайдукъ Велко,
Нека го люби, море, нека се хвали,
Защо е болѣ юнакъ отъ мене.

Но до колкото е извѣстно, Кара Мустафа си далъ всичкото, що пѣсната нарежда, освѣнъ вѣрното си либе.

Велко е билъ всегда добрѣ расположенъ, веселъ, добъръ, но твърдѣ сприхавъ и въ минута на гнѣвъ неукротимъ; обикновенно обичалъ е много да псува. Освѣнъ това той не е обичалъ да му заповѣдватъ: колко пжти и да сж му давали строги завовѣди изъ Бѣлградъ, той пакъ си е вършилъ онова, което му скимнувало, за което често сж го осжждали, но поради безкрайното му юначество всѣ-

кога сѫ му прощавали. Като управитель Велко не е билъ съвършенно на мѣстото си. Неговата хайдушка и юнашка натура, която е намирала естественна храна само въ размирни врѣмена, не е могла да се подчини на миролюбивитѣ граждански закони, а камо ли да имъ бѫде самъ той тълкователь. По тѫзи причина въ управляемитѣ отъ него окрѫзи не е било никога спокойно. Веднаждъ, когато се оплаквали отъ неговитѣ произволи, князь Милошъ Обреновичъ, който се намиралъ тамъ, рѣкълъ: „Море кога е миръ Велка да го затворишъ въ такъвъ кафесъ, въ какъвъто раскарватъ тигроветѣ и левоветѣ по свѣта, той пакъ би се истървалъ нѣкакъ да напакости нѣщо; но за това, има ли война, пустни го па не бери грижа вече за него.“

Велко е разбиралъ както способноститѣ си тъй и значението си за Сърбия; често той е говорилъ: „Да даде Богъ Сърбетѣ съ Турцитѣ да се не мирѭтъ, до годѣ съмъ азъ живъ; но щомъ азъ загинѫ, дай Богъ да нѣма вече война.“

За Русситѣ Велко е ималъ твърдѣ високо мнѣние. Той по никой начинъ не е щѣлъ да вѣрва въ онова врѣме, че Наполеонъ влѣзълъ въ Москва. Самитѣ Русси тоже сѫ цѣнили способноститѣ на Велка. Тѣ го съвѣтвали да не се нарича хайдутинъ, но той по никой начинъ не се съглашавалъ, като имъ казвалъ, че му било жално да се раздѣли съ това название. Впрочемъ въ 1808 година отношенията мѣжду Русситѣ и Велка сѫ били доста напрѣгнѫти вслѣдствие жалбата на видинския Мулла-Паша отъ Велковитѣ жестокости. Русситѣ, които въ военно врѣме твърдѣ обичатъ да се показватъ съ своята гуманность, безъ да вземѫтъ въ внимание, че Велко е пораснѫлъ въ турската школа на жестокоститѣ, безъ да вземѫтъ въ внимание, че самий този Мулла-Паша съ своитѣ яничерски полчища е извършвалъ хиледи по̀-голѣми жестокости отъ колкото Велко, искали сѫ настоятелно отъ Кара Георгия да го накаже. Кара Георгий, едно че е нѣмалъ фактическа възможность да стори това, друго, като неискалъ да се спречква съ Велка, подъ разни прѣдлози не испълнилъ това имъ искание. По поводъ на това дѣло сѫществува цѣла прѣписка мѣжду князь Прозоровский, тогавашний гла-

внокомандующий на русската войска при Дунава, Родофиникина, прѣдставительтъ на Россия въ Сърбия и Кара Георгия, която прѣписка се намира въ *Разборъ сочиненія Н. А. Попова отъ Богишича*, но която, като не придава нищо важно къмъ характеристиката на Велковата личность, ний не намираме за нужно да ѭ привождаме изцѣло.

Велко не е обичалъ народната войска (милиция); той е прѣдпочиталъ *момцитѣ*, повечето хайдути, съ които по другарски е дѣлилъ както трудоветѣ тъй и плячката, която имъ се падала. Тъй сѫщо не е обичалъ той и редовната война. Привикналъ да кръстосва планинитѣ, той е прѣдпочиталъ горската война и партизанскитѣ дѣйствия. Въ тѣхъ той е билъ неподражаемъ. За негова честь трѣбва да прибавимъ обаче, че когато сѫдбата го накарала да води отбранителна редовна война въ Неготинъ, той не само че не се е посрамилъ, но е притурилъ още нѣколко славни страници къмъ историята на сърбското възстание за независимость. Единственно нѣщо, отъ което Велко не се е отказвалъ при каквато и да би било война и даже въ обикновенно врѣме, това е било плячката. Но забѣлѣжително е, че Велко не е грабилъ съ цѣль да се убогатява. Плячката е раздѣлялъ той наравно мѣжду момцитѣ си, при което, той обикновенно е пропивалъ своята часть заедно съ тѣхъ. Че Велко не е ламтялъ за пари показва слѣдующий случай: той забѣлѣжилъ, че майка му никога не си отпасвла пояса, що носяла върху си; когато ѭ питалъ, защо не го снема никогаждъ, тя му казвала, че била болна. Веднаждъ той ѭ накарва насилно да го отпаше и намѣрва скрити въ него 400 рубиета. Като ѭ питалъ чии сѫ тия пари, тя му казала, че тѣ били Милутинови, които ужъ той билъ пестилъ отъ платката си, та ѝ ги давалъ да ги крие. Велко до толко се разсърдилъ, щото скоква да убие брата си, но послѣдний избѣгнѫлъ. Тогава Велко раздалъ паритѣ на момцитѣ си.

Самъ Велко твърдѣ вѣрно характеризира своята страсть къмъ грабежа. „Когато има у менъ що годѣ, казвалъ той, комуто трѣбва, нека дойде да му дамъ; но ако ми трѣбва менъ нѣщо, тежко тому, който има, па ми не даде.“

Когато още въ 1810 год. Велко пропѫдилъ Турцитѣ отвъдъ Тимокъ, той укрѣпилъ Неготинъ съ още нѣколко

нови шанцове, въ което сѫ му помагали и самитѣ Русси. Въ числото на тѣзъ шанцове на издигнѫто мѣсто Велко ископалъ новъ шанецъ, който укрѣпилъ още съ палисадъ. Този шанецъ е носилъ названието *градъ*. Въ него Велко си въздигнѫлъ една кула отъ три или четери ката. Найотгорѣ е имало единъ кьошкъ, отворенъ отъ четиритѣхъ страни, чийто покривъ е билъ поддържанъ отъ четери дебели диреци. Този кьошкъ сѫ го наричали *Баба Финка*. Баба Финка се казвала въ онова врѣме кошницата на мачтата на нѣкой корабъ, гдѣто е сѣдѣлъ стражаринътъ, отреденъ да слѣди движението на другитѣ плаващи кораби. На тъзъ Баба Финка обикновенно обичалъ да сѣди Велко, като пушалъ наргиле и слѣдилъ за движението на Турцитѣ около Неготинъ. Втората му жена Кючюкъ Стана или снаха му Станойка му шетали въ това врѣме и го черпили съ вино или съ ракия. Случвало се по нѣкога нѣкое гюлле да мине прѣзъ кьошка. Тъзи що го черпила, отъ страхъ се навеждала и се обръщала да бѣга. Велко тогава казвалъ:

— Море, що ми обръщашъ гърба си!

— Вѣтъра ме отнесе, отговаряла Стана или Станойка.

— Дръжъ се съ зѫби за вѣтъра да те не свали, отговарялъ Велко шеговито.

Тъй обикновенно кейфувалъ Велко на Баба Финка въ това врѣме, когато въ обора му стѣгали коня за въ походъ и когато коньетѣ и момцитѣ сѫ били готови, излѣзвалъ е Абрашъ та е казвалъ:

— Побратиме, коньетѣ сѫ готови!

— И азъ съмъ готовъ, отговарялъ Велко, навеждалъ е наргилето си на възглавницата и е ставалъ на крака. Кючюкъ Стана е дохаждала, запрѣтвала му е неговитѣ чепкенъ ръкави, та ги е закопчавала на гърба му, тъй щото рѫцѣтѣ му сѫ бивали покрити само съ копринената му риза. Послѣ му е подавала сабята, която той е прикачалъ прѣзъ раменетѣ си и тогава е слѣзвалъ полекичка изъ сълбата на кулата. Прѣдъ кулата му сѫ изваждали Кушля, който го е чакалъ тамъ. Прѣди да го въсѣдне, той самъ е опитвалъ да ли сѫ му добрѣ стѣгнѫти коланитѣ и да ли е добрѣ заузданъ, разглеждалъ си е пищовитѣ въ кобуритѣ, та чакъ тогава го е възсѣдалъ.

Възсѣднѫлъ, той е излѣзвалъ прѣзъ голѣмата капия, приблизително мѣжду сегашната черква и зданието на околийското управление. Слѣдъ него сѫ вървѣли отборътъ му момци и циганитѣ сѫ свирили и пѣяли подиръ тѣхъ. Щомъ е излѣзвалъ въ полето, обръщалъ се е та е махвалъ съ рѫка на свирачьетѣ да се върнѫтъ назадъ.

Въ присѫтствие на неприятеля Велко е извиквалъ на момцитѣ си: „Ето Турцитѣ. Е.... м.... на тогова, който ме надпрѣвари, на и на тогова, който остане задъ менъ.“ Слѣдъ тъзи кратка встѫпителна рѣчь той се е спущалъ въ карьеръ къмъ тѣхъ. Изнайнапрѣдъ връзъ Турцитѣ сѫ изпразвали пищовитѣ, а послѣ изваждали ятаганитѣ и сабитѣ и като връхлѣтвали върху най-гѫстата тълпа, пробивали си кървавъ пѫть.

Гдѣто и да е отивалъ Велко, той не се е завръщалъ назадъ безъ да донесе нѣколко Турски глави. Забѣлѣжително е, че подиръ всѣки такъвъ походъ гърмението връзъ Неготинъ и Баба Финка е прѣставало за нѣколко врѣме.

Мѣжду Велковитѣ другарье най-юначни сѫ били неговий побратимъ Капетанъ Стоянъ Абрашъ, Пешачкий Бинбашия Дели Балта, Черногорецътъ Бело и Иоргачъ. При всичко че нѣкои отъ тѣхъ сѫ викали Велка на двубой, той освѣнъ че не имъ завиждалъ на юначеството, но уважавалъ ги е и пазилъ твърдѣ много.

Не съ еднакво око е гледалъ Велко на други юнаци, които сѫ могли да се равнѭтъ съ него по юначество. Има указания даже, че той заедно съ Чода и Добриньяца сѫ погубили отъ зависть Българина Папазоглу изъ Поломлянско отъ Студено бучье (трѣбва да е въ Ломско нейдѣ). Равенъ Велку по юначество е билъ още и Иванъ Курсула изъ Цветака (Руднишка нахия). Но както Курсула тъй и Папазоглу сѫ били скромни и хладнокръвни юнаци, които не сѫ обичали да показватъ себе си. Велко напротивъ е билъ твърдѣ славолюбивъ и обичалъ е много да се показва.

Велко е водилъ двѣ жени. Съ първата си жена, Мария, роднина на Главаша, за която споменѫхме и по-горѣ, той е живѣлъ испърво доста добрѣ, но когато тя отказала да шъта на момцитѣ му, отношенията имъ се измѣнили. Вед-

нѫжъ, когато Мария му казала трѣснѫто, че не желае да служи на хайдути, Велко ѝ казалъ:

— Тѣ сѫ мои братья; съ тѣхъ азъ добивамъ честь и слава и всичко, което имамъ; за това ти трѣбва да имъ служишъ както и мене; ако ли не, азъ ще те пропѫдѭ и ще си намѣрѭ друга жена.

— Дордѣ е живъ Кара Георгий и братъ ми Станоя. ти не можъ ме пропѫди, отвърнѫла тя.

— По врага съ твоя Станой! извикалъ Велко, а Кара Георгий нека сѫди и заповѣдва на своитѣ жени, а ти видѣщешъ, смѣя ли азъ или не!

Въ 1809 година Мария избѣгва въ Бѣлградъ и най-пóвече вслѣдствие нейнитѣ оплаквания и тѫжби скупщината отне войводското достойнство отъ Велка и го осѫди на затворъ. Когато вслѣдствие на тѫзи присѫда Велко избѣгнѫ въ Поречь при Миленка, тамъ се запозналъ той съ една хубава мома по име Стана. Стана е била изъ Крайна въ Поречь отъ селото Сиколи изъ дома на Нерича. Тя била дошла тамъ да се оплаква Миленку и на другитѣ старейшини, за да ѝ повърнѫтъ нѣщата, що ѝ били отнели момцитѣ, които разорили Сиколи и други нѣкои Крайнски села. Велко ѭ видѣлъ най-напрѣдъ въ дома на Крайнския капетанъ Стоянъ Абрашъ, отъ гдѣто ѭ взема испърво при себе си за услужение. Щомъ Мария се научава, че Велко живѣялъ съ Стана, като съ своя жена, тя скоква и отива въ Поречь, но Велко пратилъ да ѝ кажѫтъ, че ако посмѣе да дойде у дома му, той ще ѭ хвърли въ Дунавъ. Мария, която знаяла характера на мѫжа си до толкова, щото да разбере, че той не се шегува, прибързала да избѣгне изъ Поречь.

Подиръ това съ съизволението на Бѣлградския владика, той не само че се развѣнчалъ съ Мария, но като прибавилъ и 1000 гроша отгорѣ, получилъ разрѣшение да се ожени за Стана. На първата си жена Велко подарилъ кѫща и нѣкои други мюлкове въ Ягодинъ.

Съ втората си жена, Стана, или както самъ Велко ѭ наричалъ, Кючюкъ Стана, той живѣлъ много добрѣ. Тя е била много добросърдечна и милостива и много души избавила отъ Велковия гнѣвъ. Но и ней той не е билъ твърдѣ вѣренъ и освѣнъ че грѣшилъ съ други, но и първата му

жена родила отъ него синъ въ 1812 година. Отъ Стана Велко не е ималъ дѣца, но отъ Мария освѣнъ роденото въ 1812 година ималъ е и отъ прѣди синъ Раку, който като порастнѫлъ, твърдѣ приличалъ на баща си. За сѫдбата на Мария, както и на нейнитѣ дѣца, нищо не е извѣстно пò-нататъкъ.

(Слѣдва).

УЧЕНИЕ НА ДВАНАДЕСЕТЬТѢ АПОСТОЛИ.

(Единъ важенъ християнски паметникъ).

Отъ С. Панаретова.

Филотей Вриенний, прѣждебившия Сѣреский, а сегашний Никомидийский Митрополитъ, обнародва минѫлата година на гръцки [1]) едно съчинение, което е обърнѫло върху си голѣмо внимание и е възбудило най-силно любопитство мѣжду ученитѣ мѫжье на Германия, Англия и Америка. Книгата носи заглавие: «Учение на дванадесетьтѣ апостоли и пр.» и се състои отъ 140 страници като прѣдисловие, въ което г-нъ Вриенний разисква разни въпроси (за които ще кажемъ по̀-долу), и отъ други 75 стр., отъ които 55 съдържатъ най-важната часть на книгата, а останѫлитѣ 20 стр. сѫ заняти съ прибавки, примѣчания, поправки и д. т. Книгата е посветена на двамата добрѣ извѣстни Гръцки търговци, Георгия Зарифи (който наскоро се поминѫ) и Стефана Зафиропуло, които Вриенний нарича «украшенията на народа ни», и на чието иждивение, се вижда, книгата да е издадена.

Не е първъ пѫть гдѣто г. Вриенний се явява прѣдъ европейската публика и съ появяванието си привлича вниманието на всичкитѣ отлични европейски богословци. Още на 1876 год. той е издалъ едно пълно издание на «Посланията на св. Климента къмъ Коринтянитѣ», което е било прието «съ въсхищение» отъ всѣкиго. Самъ добрѣ запознатъ съ историята на черковата и вѣщь въ богословското си звание по причина на въспитанието и образованието, което е придобилъ въ единъ отъ Германскитѣ университети, г. Вриенний, въ своето издание на Климентовитѣ послания, е сполучилъ да хвърли доста свѣтлина върху единъ отъ най-тъмнитѣ периоди на черковната история, именно, периодътъ който се объема мѣжду разрушението на Иерусалимъ и смъртьта на Иустинъ мѫченикъ, или съ други думи, отъ 70 до 160 години слѣдъ Р. Х. Климентовитѣ послания, придружени съ важнитѣ и интересни бѣлѣжки и растълкувания на г-нъ Вриенний, ни даватъ доста понятия за найранното развитие на Черковата, за нейнитѣ обреди, нейния общественъ животъ и нейното управление. Тѣзи «Климентови послания» сѫ били намѣрени

[1]) Заглавието на книгата е: „Διδαχή τῶν δώδεκα 'Αποστόλων" μετά προλεγομένων καὶ σημειώσεων, ὑπό Φιλοθέου Βρυεννίου Μητροπολίτου Νικομηδείας. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1883.

въ единъ ржкописъ, който се намира въ книгохранилището (библиотеката) на Божигробския Метохъ на Фенеръ (Цариградъ), и който, слѣдователно, г-нъ Вриенний нарича „*Иерусалимский ржкописъ*". Намирането на «посланията» даваше надѣжда, че този ржкописъ може да съдържа и нѣкои други важни работи, и издаванието «Учението на дванадесетьтѣ Апостоли» дойде да испълни тая надѣжда и да докаже, че «Иерусалимский ржкописъ» съдържа една драгоцѣнность за историята на Християнската Черкова.

Прѣди да пристжпимъ до разглежданието на този важенъ християнски паметникъ не ще бжде излишно да запознаемъ тѣзи отъ читательтѣ, които се интересуватъ въ такива нѣща, съ самия ржкописъ, на който «Учението на дванадесетьтѣ Апостоли» съставлява една неотемлема часть. Но тъй като азъ самъ не съмъ ималъ честьта да видж този ржкописъ, ще се задоволж да приведж свѣдѣнията, които Д-ръ Лонгъ, който го е видѣлъ, е далъ на единъ американски вѣстникъ.

«Книгохранилището (на Божигробския Метохъ) притежава, споредъ казванието на книгохранителя, 600 стари ржкописи. Иерусалимский ржкописъ е No. 446 отъ сбирката. Той е единъ дебелъ томъ отъ малка 8-на. Той е около 8 инча длъгъ и 6 широкъ. Съдържа 120 листа отъ дебелъ пергаментъ, добрѣ спазени, но имѣжщи не съмнителни бѣлѣзи на старость. На първата или лѣвостранната страница на послѣдния листъ (или, ако употрѣбимъ обичайното броение на стари ржкописи, стр. No. 120) има подписъ и дата: «Свърши се въ мѣсецъ Иуний, 6564 (т. е. 1056 слѣдъ Р. Х.) отъ ржката на Леонъ Нотарий».

Съдържанието на тѣзи 120 пергаментни листа е слѣдужщето:

1. Първитѣ 32 листа съдържатъ тъй нарѣчения Изборникъ (Синопсисъ) на св. Ивана Златоуста на вѣтхия и новия Завѣтъ споредъ редътъ имъ; но Изборникътъ се свършва само съ пророкъ Малахия, безъ да казва нѣщо за Новия Завѣтъ.

2. Отъ 33-й листъ до втората страница на 51-й листъ се намира посланието на Варнава.

3. Отъ втората страница на 51-й (въ срѣдата на страницата) до срѣдата на първата страница на 70-ий листъ се намира първото послание на Климента къмъ Коринтянетѣ.

4. Отъ срѣдата на първата страница на 70-ия до срѣдата на първата страница на 76-я листъ се намира второто послание на Климента къмъ Коринтянетѣ.

5. На първата страница на 76-я листъ, само три реда олъ дъното (на страницата), се захваща «Учението на дванадесетьтѣ Апостоли» и се свършва около срѣдата на втората страница на 80-я листъ. Долната половина на тжзи страница е оставена бѣла, а въ началото — т. е. на 76 листъ, мѣжду края

на второто послание на Климента и захващанието на «ученнето», има помѣстено (съ мастило малко нѣщо различно по боя отъ другитѣ части на ржкописа) каквото ми се видѣ да е просто едно изброение на имената на книгитѣ отъ Вѣтхия Завѣтъ, на Еврейски и Грьцки, Еврейскитѣ имена писани съ Грьцки букви....

6. Половината страница въ края на «учението» е оставена бѣла; но 81-я листъ и половината отъ първата страница на 82-я листъ объематъ посланието на Мария Кассаболска къмъ св. Игнатия, архиепископъ антиохийский.

7. Слѣдъ това послание къмъ мжченика св. Игнатия дохождатъ 12 послания отъ него. Тъй като има *петнадесеть послания* сжществуващи, които сж били приписвани на Игнатия и отъ тѣзи петнадесеть *осемьтѣ* се отхвърлятъ днесъ отъ повечето библейски критици като *калпави* (лъжливи), изброяваньето на дванадесетьтѣ дадени въ този ржкописъ има доста важность, и заради това ще ги исчислж:

Първото е къмъ Мария, двѣ страници, вѣроятно отговорътъ на прѣдидущето.

Второто е къмъ Траллийцитѣ, отъ половината на първата страница на 83-я до половината на втората страница на 87-я листъ.

Третьото послание е къмъ Магнезийцитѣ, отъ половината на втората страница на 87 до половината на втората страница на 91 листъ.

Четвъртото послание е къмъ Тарсийцитѣ; простира се до първата страница на 94 листъ и се свършва кждѣ върха на страницата.

Петото послание е къмъ Филиппянетѣ касателно до кръщението; простира се до половината на втората страница на 97 листъ.

Шестото е посланието къмъ Филаделфийцитѣ, и се простира до половината на първата страница на 102 листъ.

Седмото е посланието къмъ Смирнянетѣ, и се свършва кждѣ дъното на втората страница на 105 листъ.

Осмото е посланието къмъ Поликарпа, Епископъ на Смирна, и се захваща на дъното на втората страница на 105 л., а се свършва кждѣ срѣдата на втората страница на 107 листъ.

Деветото е посланието къмъ Антиохийцитѣ; свършва се кждѣ върха на първата страница на 110 листъ.

Десетото е посланието къмъ Херона, Дияконъ Антиохийский, и се свършва кждѣ дъното на втората страница на 111 листъ.

Единадесетото е посланието къмь Ефесянетѣ, и се простира до срѣдата на втората страница на 117 листъ.

Дванадесетото е посланието къмъ Римлянетѣ, и се свършва петь реда и половина отъ върха на първата страница на послѣдния листъ (120-й) на тома..... Слѣдъ тѣзи петь и половина реда, има единъ редъ, доста нада-

леть отъ горнитѣ, дрѣбно написанъ, въ най-съкратена и скъсена форма на ржкописание; той съдържа горѣказанния подписъ и датата. Послѣдната половина на страницата и една часть отъ послѣдната страница съдържа, въ сжщото ржкописание както и другитѣ части на ржкописа, една прибавка въ видъ на родословна бѣлѣжка върху родословието на Иосифа и Мария и, както се види, слѣдва мнѣнието на Евсебия, черковний историкъ. Тжзи бѣлѣжка безъ съмнѣние е прибавена отъ прѣписвача, само и само за да испълни праздното мѣсто на пергамента». Въ заключение, Д-ръ Лонгъ казва: «Не ми бѣше възможно да продължж толкова дълго колкото желаяхъ размлежданьето на този любопитенъ томъ. Има много въпроси отъ библейско древнословие (археология), които ще се повдигнжтъ и нѣкои отъ тѣхъ, вѣроятно, ще да се рѣшжтъ отъ внимателното му прѣглеждание. Четиритѣ листа отъ «Учението» не сж никакъ едничкото злато въ този купъ отъ руда». Нека се надѣемъ, че Г. Вриенний, или нѣкой другъ, ще да се погрижи да ни прѣдстави въ едно непродължително врѣме всичкото злато на тжзи руда, а такожде и златото, което може да се намѣри въ останжлитѣ 599 стари ржкописи, които споредъ думитѣ на книгохранителя, се пазжтъ въ книгохранилището на Божигробския метохъ на Фенеръ.

Въ прѣдисловието си г-нъ Вриенний разисква първо въпроса кой е съчинительтъ на «Учението». Както става явно отъ самото съчинение, то носи двѣ названия: «Учение на дванадесетьтѣ Апостоли» и «Учение Господне чрѣзъ дванадесетьтѣ Апостоли къмъ язичницитѣ», и тѣзи двѣ названия бѣхж ни накарали да мислимъ, че поученията, изложени въ съчинението, сж били учени и писани отъ самитѣ апостоли, или че сж поучения на самий Господь Иисусъ Христосъ. Но споредъ г. Вриенния, нито едното, нито другото е право. Ако това да бѣше поучението на самий Господь, то въ него не щѣхж да се срѣщатъ такива изрѣчения като тѣзи: «а ако не можешь да поднесешь всичкото иго *на Господа*“ (гл. VI); «както е заповѣдалъ Господъ въ евангелието си» (гл. VIII) и пр. А ако да бѣше поучението на самитѣ апостоли, то не щѣше да съдържа изрѣчението на прим. «чадо мое», което показва, че говорящий е единъ, а не мнозина. Но и за този единъ, ние не намираме въ «учението» никакъвъ знакъ, че е апостолъ Господенъ. А отъ названията само второто, по̀-дългото, е на съчинителя; то се отнася на първитѣ глави на учението (гл. I—VI), а първото название се вижда да е съкращение и прибавление отъ друга ржка. Но самото съдържание ни показва явно и ясно, както и заглавията, че учението е на Господа и на апостолитѣ, макаръ името на съчинителя и да е неизвѣстно. Не може да се познае, да ли той е отъ язичницитѣ или отъ иудеитѣ; но г. Вриенний е по̀-наклоненъ да вѣрва, че той е нѣкой си Иудейски християнинъ, понеже той говори за «поднасянието на храна» (гл. VI), за пророцитѣ че сж «ваши първосвещенници» (гл. XIII),

за първитѣ плодове (гл. XIII), и употрѣбява думи и изрѣчения, които сѫ свойственни на Еврейския езикъ.

Учението на апостолитѣ, споредъ мнѣнието на г. Вриенния, е било назначено въобще за поучение и назидание на всички вѣрующи християни, но особенно то е било назначено за тѣзи, които сѫ се готвяли да станѫтъ християни и за оглашенитѣ, щото да ги настави за новия животъ, въ който тѣ сѫ влизали, «и какъ трѣба да живѣѭтъ и да се обхождатъ като Христови ученици въ свѣта». Забѣлѣжително е и това, че учението не говори направо къмъ служительетѣ на Божиитѣ тайнства, както правѭтъ напр. Апостолскитѣ постановления, но само косвенно, както наприм. въ поучението за кръщение (гл. VII), за причастие (гл. X и XIV), за рѫкополагание на епископи и диякони (гл. XV) и пр.

На най-важния въпросъ «кога е било писано това учение» Г. Вриенний отговаря, че то е писано мѣжду 120 и 160 год. слѣдъ Р. Хр. и че то има за цѣль, а най-повече въ VI-та и послѣдующитѣ глави, да прѣдпази вѣрующитѣ отъ лъжливитѣ поучения на разни ереси, а именно отъ Гностицитѣ, Николаититѣ, Валаамититѣ, Симонититѣ, Монтаниститѣ и пр.

Но читательетѣ може да попитатъ: що за съчинение е това учение на Апостолитѣ? Евсевий Памфилский († 340) е първий отъ старитѣ черковни историци, който говори за едно подобно съчинение. Той го нарича Διδαχαί τῶν ἀποστόλων (учения на Апостолитѣ) и го причислява съ посланието на Варнава и откровението на Петра като едно лъжовно съчинение. Атанасий Великий († 373) тъй сѫщо говори за едно съчинение подъ название Διδαχή καλουμένη τῶν ἀποστόλων (учение называемо на апостолитѣ), което той счита за не каноническо, но направено за да се прочита отъ оглашенитѣ. Никифоръ Константинополский († 820) тоже споменува за едно учение на апостолитѣ, което се състои отъ двѣста реда. Като сравнява всичкитѣ тѣзи свѣдѣния на тѣзи стари списателье съ съчинението, което той е издалъ, г. Вриенний дохожда до заключение, че учението на 12-тѣ апостоли, което се обема въ Иерусалимския рѫкописъ, е истото това учение, което горнитѣ писателье споменуватъ.

Но не сѫ само тѣзи стари списателье, които говорѭтъ за сѫществуванието на това съчинение. Новата критика тоже е загатнѫла или прѣдположила сѫществуванието на едно подобно съчинение и г. Вриенний показва това нагледно, като сравнява извѣстнитѣ «Апостолски постановления», «посланието на Варнава» и «съкращение на канонитѣ на светитѣ Апостоли» съ съдържанието на учението на Апостолитѣ, което той е издалъ. Приликата и сходството мѣжду тѣзи разни съчинения, а най-повече мѣжду «съкращение на канонитѣ на светитѣ апостоли» (което съчинение е познато днесъ и подъ името «двата пѫтя») и Вриенниевото «учение на Апостолитѣ» е толкова порази-

телно, щото человѣкъ не може освѣнъ да се убѣди, че едното е било почти букваленъ прѣписъ на другото. Сѫщата ясна прилика се съглежда мѣжду Вриенниевото «учение на Апостолитѣ» и седмата книга на Апостолскитѣ постановления». Това сходство напълно оправдава думитѣ на Бикела, черковния правникъ, който въ своето списание «История на Черковното право» (изд. въ 1843 г.) е казалъ: «види се, че нито посланието на Варнава, нито пакъ апостолскитѣ постановления сѫ били прями източници на нашето черковно устройство[1]), но нѣкое трето съчинение, стояще въ свърска съ посланието на Варнава, което може да е било извѣстно както на съчинителя на нашето черковно устройство, тъй и на съчинителя на седмата книга на Апостолскитѣ постановления». Това «трето съчинение» се види да е вече намѣрено и всѣкий, който прочете книгата на г. Вриенния, не може освѣнъ да се убѣди, че «учението на Апостолитѣ», което се обема въ Иерусалимския рѫкописъ, трѣбва да е послужило за основа на «Апостолскитѣ постановления» и на «Двата пѫтя». Колкото за източницитѣ, отъ които съчинительтъ на «Учението» е черпалъ, г-нъ Вриенний посочва на «Посланието на Варнава», на «Пастиря на Ерма» (за който Апостолъ Павелъ споменува въ посланието си къ Рим. 16; 14) и разбира се, св. Писание. Споредъ мнѣнието на г. Вриенния. «Учението Господне», въ точната смисълъ на думата, се свършва съ гл. VI, а отъ тамъ на сетнѣ се говори за работи, които се отнасятъ по̀-вечето къмъ черковни обреди и наредби, нежели къмъ вѣрата.

До тука ний зададохме единъ кратъкъ очеркъ на разискванията и заключенията, съ които г. Вриенний е придружилъ изданието на «Учението на дванадесетьтѣ апостоли». Намъ не ни остава друго, освѣнъ да посочимъ въ нѣколко думи важностьта на този старъ християнски паметникъ.

Не може да има никакво съмнѣние, че «Учението на дванадесетьтѣ апостоли» е толкова старо, колкото г. Вриенний го прѣдполага да е, ако не е даже и по̀-старо. Запрѣщенията, които се излагатъ въ гл. II, показватъ, че то е било съставено въ едно врѣме, когато язически нрави и обичаи сѫ прѣобладавали въ обществото и е имало страхъ да не би и нѣкои отъ вѣрующитѣ християни да се заразѭтъ отъ тѣзи груби пороци. Сѫщото нѣщо се съглежда и въ гл. VI, дѣто се дава наставление за храната и се запрѣтява ядението на храна принесена въ жертва на идола. Думитѣ: «колкото за храна, понеси което можешъ», не се отнасѭтъ на говѣяние или постение, но на Моисеевитѣ постановления за чисти и не чисти ястиета, отъ които постановления Иудейскитѣ Християни полегка-легка се отърсихѫ. Прѣобладающето мнѣние на тѣзи християни касателно до тѣзи постановления става явно отъ приключението, което се случи на Апостолъ Петра и за което се расказва въ Дѣяния на Апо-

---

[1]) Подъ думата Чърковно Устройство (Kirchenordnung) Бикелъ разбира съчинението *„Двата пѫтя“*.

столитѣ 10; 9—17. Употрѣблението на думата «лицемѣри» (глава VIII) вмѣсто фарисеи свидѣтелствува тоже за древностьта на съчинението; сѫщото нѣщо свидѣтелствува и употрѣблението на думата «апостоли», не въ днешната смисъль на думата (т. е. Господни ученици), но въ първобитното ѝ значение на «пратенници», на които длъжностьта е била да проповѣдватъ и разнасятъ Словото Божие.

Най-голѣмата важность на съчинението се състои, безъ съмнѣние, въ краткитѣ но любопитни свѣдѣния, които то ни дава за устройството на първобитната черква и за нейнитѣ обреди и наредби. Въпросътъ за кръщението е билъ всѣкога споренъ въпросъ мѣжду разнитѣ клонове на Християнската черкова. Тъй напр. православната черкова — като се основава на 50 канонъ на апостолитѣ, който казва: «три нѣща сѫ нуждни въ всѣко кръщение: първо вода; второ трикратно влизание и излизание отъ водата; трето произнасянието на имената на св. Троица» — приема кръщението за законно ако то е извършено съ *потопяване*. Да ли православната черкова позволява отклонение отъ това правило, въ случай на възрастно лице, на болно или умираюше дѣте, не знамъ положително; но азъ съмъ виждалъ Български и Гръцки свещенници да кръщаватъ различно. Нѣкои потопяватъ дѣтето два пѫти и послѣ го поливатъ или по право плискатъ съ вода два и повече пѫти; други го потопяватъ само веднѫжъ, а го поливатъ или плискатъ два три пѫти, а пакъ други нѣкои го потопяватъ три пѫти, и пакъ го поливатъ или плискатъ. Азъ знаяхъ единъ попъ отъ Цариградската Българска Черква, който бѣше тъй искусенъ въ кръщаванието съ потопявание, щото за *зевзекликъ* или *кефъ* той потопяваше дѣтето четири-петь пѫти, и това правеше голѣмо удоволствие на родительетѣ и присѫтствующитѣ, които се виждахѫ да вѣрватъ, че това е *хасѫлъ* християнско кръщение. Другъ единъ попъ отъ сѫщата черква, който не бѣше толкози искусенъ и бързорѫкъ въ потопяванието, отъ страхъ да не удави дѣтето, имаше обичай да полива или плиска дѣтето и послѣ го потопяваше само единъ пѫть. Католическата черква, която придружава обредътъ на кръщението съ доста голѣмъ церемониялъ (както прави и православната), счита кръщение съ *поливание* за законно. Ерменската черкова извършва кръщението съгласно съ православната черкова; но въ случай на твърдѣ злѣ болни или умиращи *(in periculo mortis)* позволява трикратно поливание. Сѫщото нѣщо е и съ Ермено-Католишката черкова. Сирийската или Якобитската черкова извършва кръщението по слѣдующия начинъ: кръщаемото лице се̇ исправя въ водата, и тогава го поливатъ три пѫти връзъ главата; на първото поливание священникътъ изговаря думитѣ: *во имя Отца,* на второто *и Сина,* на третото *и святаго Духа.* Слѣдъ това священникътъ, съ едно четвърто рѫкомахание (безъ вода) въ видъ на кръстъ, означава *Единството* на Божеството слѣдъ означаванието на

Троицата. «Въ случай на кръщение болни, свещеникътъ туря палеца на дѣсната си ржка въ водата и съ края на палеца означава кръста врѣзъ челото, като повтаря съ тритѣ движения на палеца едно подиръ друго името на Отца, и Сина, и св. Духа, и движи палеца си първо на долу, а послѣ отъ лѣво на дѣсно. Ако нѣма свещеникъ, то бабата кръщава. Ако болний, било дѣте или възрастно лице, оздравѣе, той трѣбва да се прѣкръсти въ църквата по обикновенния начинъ». Протестанската чърква въобще признава кръщение съ поливание за законно; но тъй като тя е разцѣпена на разни секти, мнѣнията върху това сж различни. Сектата на Куейкеритѣ (Quakers) отхвърля съвсѣмъ обреда на кръщението, като се основава врѣзъ Лука 3; 16. Сектата на Баптиститѣ (Baptists) счита кръщение съ *потопяване* за законно, като се основава, мѣжду друго, на коренното значение на гръцката дума βάπτισμα, βαπτίζω (отъ βάπτω = *потопявамъ*, отъ дѣто дохожда и българската дума: *вапсвамъ*). «Учението на Апостолитѣ» ни обявява ясно какъвъ е билъ обичайътъ на първобитната Християнска чъркова. Кръщението е трѣбвало да става «въ живуща вода» (ἐν ὕδατι ζῶντι); ако нѣма такъва вода, то въ друга вода. И въ двата случая се види, че се е изисквало «студена» вода, защото послѣ се казва: «и ако не можешъ въ студена, (то) въ топла». Г. Вриенний мисли, че «топлата» вода е била назначена въ случай че кръщаемий е билъ тѣлесно слабъ или болнавъ, или по причина на маловъзрастность би било опасно да се кръсти въ студена вода. Кръщение съ трикратно поливание *(излияние)* се е позволявало само въ случай на нѣмание достатъчно студена или топла вода. Трудно е да се разбере каква именно вода се разбира подъ името „*живуща вода*“: да ли течна вода, както нѣкои прѣдполагатъ, или просто прѣсна, щомъ истеглена кладенчова вода, както г. Вриенний прѣдполага. Струва ми се, че тази седма глава на учението има прѣдъ видъ кръщение *съ потопяване* като първобитенъ чърковенъ обредъ, ако и да не го казва изрично. Прѣдписанието, щото и кръщаемий и кръщающий да постжтъ прѣди кръщението, се вижда да е «човѣческо постановление», понеже нито Иисусъ Христосъ, нито Апостолитѣ му сж ни оставили таквази заповѣдь нѣкждѣ въ Св. Писание. Вѣроятно, че то е било прѣдписано за въспоминание на Иисусовия постъ въ пустинята.

Въ осмата глава намираме едно постановление за пости, което се е спазило и до днесъ въ православната черкова, именно постение въ срѣда и петъкъ. Фарисеитѣ постехж два дни въ седмицата, понедѣлникъ и четвъртъкъ, за въспоминание на Моисеевото възлизание и слизание отъ горката Синай. Съчинительтъ на «Учението», който, както казахме, се види да е билъ Иудейски Християнинъ, прѣхвърля тѣзи два постни дни въ Христ. черкова, но само промѣнява днитѣ на срѣда и петъкъ, вѣроятно защото Иисусъ е билъ прѣдаденъ въ срѣда и распетъ въ петъкъ. Прѣдписанието да се молжтъ

«три пѫти на день» е тъй сѫщо ново безъ никаква изрична подпорка отъ Св. Писание (ср. Дан. 6; 11), и се вижда да се отнася на тритѣ тъй нарѣчени «апостолски» часове на молитва, именно третий, шестий и деветий часъ (ср. Дѣян. на Апост. 2; 15; 3; 1; 10; 9). Апостолскитѣ постановления (кн. 7, глава 34) заповѣдватъ да се молимъ «утро, на третия часъ, на шестия, на деветия, вечерь и въ зори» (или: *на пропѣването на петлитѣ*). Освѣнъ това, имало е молитва прѣди ядение, слѣдъ ядение, прѣди лѣгание; а въ кн. 2, гла. 59 на Апост. постановления се казва: «Когато поучавашъ народа, о владико, заповѣдвай имъ и ги съвѣтвай да дохождатъ постоянно на черкова заранъ и вечерь всѣкой день...» Това е общата молитва, която и до днесъ се пази въ нашата Православна черкова. Въ постановленията ний намираме тъй сѫщо разяснение, защо молитвата е установена въ третия, шестия и деветия часъ: «въ третия часъ, защото въ него часъ Господь е билъ осѫденъ отъ Пилата; въ шестия, защото въ него часъ той е билъ распетъ; въ деветия, защото всичкитѣ нѣща (тогава) се развълнувахѫ отъ распетието Господне».

Касателно до причащението (Гл. IX) ний виждаме, че то се е испълнявало подъ двата вида: хлѣбъ и вино, но се е придружавало съ молитви, кратки по форма. Забѣлѣжителното е, че тука се запрѣщава на некръстенитѣ да взиматъ участие въ причастието — нѣщо, което противорѣчи на мнѣнието на онѣзи, които вѣрватъ, че человѣкъ може да се причащава, ако и да не е прѣдварително кръстенъ. Друго едно нѣщо, достойно за забѣлѣжвание, е, че заедно съ причастието сѫ ставали и тъй нарѣченитѣ «любовни събрания». Тѣзи събрания, нарѣчени по грьцки ἀγάπαι, сѫ били общи и достѫпни за всѣкой Христиенинъ, богатъ или сиромахъ, и работитѣ, които сѫ били нуждни за угощението, като храна и проч. сѫ се доставяли отъ пò-богатитѣ. Цѣльта на събранията е била да покаже взаимната любовь, която трѣба да сѫществува мѣжду разнитѣ членове на Христовата черкова; но понеже отъ пò-послѣ тѣ сѫ се злоупотрѣбявали, за това сѫ и били напустнѫти, (виж. Послание Иудино 12, и ср. I Коринт. 11; 17—34). Че това е така, може да се прѣдположи отъ началото на Гл. X, гдѣто се дава наставление какъ да благодарѭтъ «слѣдъ като се наситѭтъ» (μετά τό ἐμπλησθῆναι) — фраза, която би била безсмисленна, ако подъ думата „*причастие*“ да се разбираше просто това, което ний днесъ разбираме, т. е. глътвание на една трохица хлѣбъ съ една капка вино. Това се вижда да е и значението на думитѣ (Гл. XI): «И всѣкой пророкъ, който порѫчва трапеза духомъ, не ще да яде отъ неѭ, инакъ лъжепророкъ е», т. е. ако пророкътъ порѫча да стане «любовно събрание», той не трѣба да яде отъ угощението, за да не би да се покаже, че е порѫчалъ угощението за свое собственно удоволствие.

За черковното управление (администрация) «учението» ни дава нѣкои твърдѣ любопитни свѣдѣния. Въ него се говори за пророци, учителье, апостоли, епископи и дияконии. Пророцитѣ и учительетѣ се вижда да сѫ имали за длъжность да заобикалятъ градоветѣ, паланкитѣ и селата, кѫдѣто е имало вѣрующи, и сѫ можали за всѣкога да оставатъ при вѣрующитѣ. Вѣроятно тѣхната служба е била да назидаватъ и насърдчаватъ въ вѣрата тѣзи, които сѫ били вече повѣрвали. Апостолитѣ сѫ били единъ видъ прѣходящи проповѣдници, които сѫ ходили отъ мѣсто на мѣсто да проповѣдватъ евангелието на невѣрующитѣ, и на които е било забранено да оставатъ за дълго врѣме при вѣрующитѣ. Епископитѣ и дияконитѣ сѫ имали постояннитѣ си сѣдалища тамъ, за кѫдѣто сѫ били рѫкоположени. Тѣ тъй сѫщо, се казва, сѫ испълнявали службата на пророцитѣ и учительетѣ. Този, който би си помислилъ, че думата *епископъ* тука значи днешното *владика*, би сбъркалъ грубо. Подъ думата *епископъ* се разбира просто *надзиратель* или *старѣйшина*, и твърдѣ е вѣроятно, че тъй като въ това съчинение не се споменува нищо за *презвитери*, думата *епископъ* трѣба да е равнозначуща съ думата *презвитеръ* (старѣйшина). Иерархический санъ «владика» е много по-сетнѣшно нововведение въ църквата, за което първобитната Християнска църква не е знаяла нищо.

Въ заключение, ний не можемъ освѣнъ да сърадваме г. Вриенния за намирането на този старъ Християнски паметникъ и за книгата, която той е издалъ. Прѣдисловието на книгата, въ което той разисква на пространно разнитѣ въпроси, за които ний споменѫхме по-горѣ вкратцѣ, както и разясненията и забѣлѣжкитѣ, съ които той е придружилъ «Учението на дванадесетьтѣ Апостоли», показватъ, че г. Вриенний притежава не само обширна начитанность въ св. Писание, но обширно и основно познание на църковната история и дарба на църковенъ историкъ и критикъ. Нашето въсхищение отъ дѣлото на г-нъ Вриенния се уголѣмява още по-вече отъ жалостния фактъ, че между духовенството на православната църкова има малцина — *твърдѣ* малцина — които да притежаватъ такива качества. Г. Вриенний ни доказва що може едно духовно лице, съ европейско образование и съ ревность за книжовно занимание, да направи. Желателно е, щото Вриенниевцитѣ да се расплодѭтъ въ православната църква, и тогава само ние ще можемъ да имами голѣмото удоволствие да ѭ видимъ да захване нова Ера на животъ и да свѣтне съ прѣдишната свѣтлина, съ която хора като Евсевий, Ив. Златоустъ, Василий Великий и д. т. сѫ ѭ обкружили едно врѣме. Дай Боже!

Ето и самото „Учение Господне чрѣзъ дванадесетьтѣ Апостоли къмъ Язичницитѣ“.

Глава I. — Има два пѫтя, единъ на животъ и единъ на смърть, а [има] голѣма разлика мѣжду двата пѫтя.

И тъй пѫтьтъ на живота е този. Първо, обичай Бога, който те е сътворилъ, и второ — ближния си като самаго себе; и всичко, което искашъ да не ти правѭтъ, и ти не прави другиму. И на тѣзи слова поучението е това. Благославяйте тѣзи, които ви кълнѭтъ и молете се за неприятельетѣ си, и постете за тѣзи, които ви гонѭтъ. Защото, каква благодарность е, ако обичате тѣзи, които ви обичатъ? И язичницитѣ не правятъ ли сѫщото? Но вие обичайте тѣзи, които ви мразѭтъ и не ще имате неприятель. Отбѣгвай (въздържай се) отъ плътски и свѣтски похоти. Ако нѣкой те удари по дѣсната страна, обърни му и другата, и ще бѫдешъ съвършенъ. Ако нѣкой те принуди да отидешъ единъ милъ, иди съ него два. Ако нѣкой ти вземе ризата, дай му и горнята си дрѣха. Ако нѣкой ти вземе това, което е твое, не си го искай на задъ, защото не можешъ [стори това]. Сѣкому, който ти иска, дай и не искай назадъ, защото отецътъ иска да даваме на всички отъ нашитѣ си благости. Блаженъ е, който дава споредъ заповѣдьта, защото той е невиненъ. Горко на този, който приема; защото ако нѣкой приема като има нужда, той ще бѫде неповиненъ; а този, който нѣма нужда, ще даде отчетъ (или ще бѫде сѫденъ) защо и за какво е приелъ, и като е въ тѫга, ще да се испита за каквото е направилъ, и нѣма да излѣзе отъ тамъ, догдѣто не заплати (отдаде) най-послѣдния кодрантъ. Но и за това се е казало: «нека се поти милостинята ти въ рѫцѣтѣ ти, догдѣто да знаешъ кому давашъ».

Глава II. — Втората заповѣдь на учението е: да не убиешъ, да не прѣлюбодѣйствувашъ (οὐ παιδοφθορήσεις), да не блудствувашъ, да не крадешъ, да не правишъ магия, да не чародѣйствувашъ, да не убиешъ чадо съ помѣтание, нито да убиешъ роденото. Да не пожелаешъ това, което е на ближния ти, да не се лъжекълнешъ, да не лъжесвидѣтелствувашъ, да не злословишъ, да не бѫдешъ паметозлобивъ. Не бѫди съ два ума, нито съ два езика, защото двоеязичието е примка на смърть. Да не бѫде словото ти лъжовно, нито праздно (суетно), но испълнено съ дѣло [т. е. за въ работа]. Не бѫди лакомъ, нито грабитель, нито лицемѣръ, нито злонравенъ, нито гордѣливъ. Не съвѣщавай зло противъ ближния си. Не мрази никого, но нѣкои изобличавай, а за нѣкои се моли, а нѣкои обичай по̀-вече отъ душата си.

Глава III. — Чадо мое, отбѣгвай всѣко лукаво (зло) нѣщо и всичко прилично на него. Не бѫди гнѣвливъ, защото гнѣвътъ води къмъ убийство; нито ревнивъ, нито сварливъ, нито яростливъ, защото отъ всичкитѣ тѣзи се раждатъ убийства. Чадо мое, не бѫди злопохотенъ, защото злопохотието води къмъ блудството; нито срамословецъ, нито високомѣренъ (надмѣненъ),[1]) защото отъ всичкитѣ тѣзи се раждатъ прѣлюбодѣйства. Чадо мое, не бѫди птицегадатель, защото то води къмъ идолослужението; нито баятель, нито звѣздо-

[1]) ὑψηλόφθαλμος = високоокъ.

броецъ, нито прѣчиститель,[1]) нито даже искай да гледашъ такива нѣща, защото отъ всичкитѣ тѣзи се ражда идолослужение. Чадо мое, не бѫди лъжецъ, защото лъжата води къмъ кражбата, нито сребролюбецъ, нито суетославенъ, защото отъ всичкитѣ тѣзи се раждатъ кражби. Чадо мое, не роптай, защото то води къмъ хулението, нито бѫди себѣугодникъ (своеволенъ), нито зломислитель, защото отъ всичкитѣ тѣзи се раждатъ хули. Но бѫди кротъкъ, защото кроткитѣ ще наслѣдѭтъ земята. Бѫди дълготърпѣливъ, милостивъ, незлобивъ (не лошъ), миренъ, добъръ и всегда трепери отъ думитѣ, които си чулъ. Не се надигай, нито давай дързость на душата си. Да се не прилѣпи душата ти къмъ надигнѫтитѣ (високитѣ), но дружи се съ праведнитѣ и смиреннитѣ. Приемай за добри дѣйствията (работитѣ), които ти се случаватъ, знаящецъ, че безъ Бога нищо не става.

Глава IV. — Чадо мое, помни денѣ и нощѣ този, който ти говори словото Божие и почитай го като Господа, защото отъ гдѣто господството (властьта) се говори, тамъ е Господь. Търси всѣкий день лицата на светиитѣ, за да починешъ (се облѣгнешъ) на думитѣ имъ. Не желай раздоръ, но помирявай тѣзи, които се каратъ. Сѫди праведно. Не гледай на лице (т. е. не бѫди пристрастенъ) когато изобличавашъ (нѣкого) за прѣгрѣшения. Не бѫди двоеуменъ да ли ще бѫде или не.[2]) Не бѫди съ простріни рѫцѣ, когато е да взимашъ, а съ стиснѫти, когато е да давашъ. Ако имашъ, ще дадешъ съ рѫцѣтѣ си искупление на грѣховетѣ си. Не се съмнѣвай да дадешъ, нито роптай, когато давашъ, защото ще узнаешъ кой е добрий мъздовъздаятель. Не се отвръщай отъ този, който се нуждае, но имай всичко общо съ брата си и не казвай, че тѣ сѫ твои. Защото ако сте причастници въ безсмъртното, колко по-вече въ смъртното. Не отмахвай рѫката отъ сина си или отъ дъщеря си, но отъ младость научи ги на страхъ Божий. Не повелявай съ горчевина (огорчение) на раба си или на рабинята си, които се уповаватъ на сѫщия Богъ, да не би да не се боятъ отъ Бога, който е и надъ двамата ви. Защото той не иде да призовава споредъ лице, но надъ тѣзи които духътъ е приготвилъ. А вие, раби, подчинявайте се на господарьетѣ си, като на образецъ Божий, съ срамежливость и страхъ. Мрази всѣкакво лицемѣрие и всѣко нѣщо, което е неугодно на Господа. Не оставяй (напущай) заповѣдитѣ Господни; но пази това, което си приелъ, безъ нито да приложишъ, нито да отнемешъ. Въ черкова исповѣдай прѣгрѣшенията си и не дохождай на молитвата си съ лукава съвѣсть. Този е пѫтьтъ на живота.

Глава V. — А пѫтьтъ на смъртьта е този. Отъ всичко най-напрѣдъ той е лукавъ (лошъ) и пъленъ съ проклетия. Убийства, прѣлюбодѣйства, похоти, блудове, кражби, идолослужения, магии, чародѣйства, грабителства, лъжесви-

---

[1]) Περικαθαίρων, този който се мѫчи да отстрани болесть чрѣзъ человѣчески или други жъртвоприношения (Второзак. 18. 10).

[2]) Т. е. да ли молитвата ти ще се сбѫдне, или не.

дѣтелства, лицемѣрия, двоесърдечие, коварство (измама), гордость, злоба, себѣугодничество, лихоимство, срамословие, зависть, дерзкость, високомѣрие (надмѣнность), самохвалство, гонителье на добритѣ, мразящи истината, обичающи лъжа, не знающи заплата на правда, не прилѣпени къмъ доброто, нито къмъ праведно сѫждение, бодрствующи не за доброто, но за злото; отъ които е далечъ кротость и търпѣние, обичающи суетни нѣща, взискающи въздаяние, не милующи бѣдния, не скърбящи съ обидения, не познаващи този, който ги е сътворилъ, чадоубийци, растлителье (развратителье) на Божието творение, отвращающи се отъ този, който е въ нужда, обиждающи оскърбения, ходатаи (защитници) на богатитѣ, беззаконни сѫдии на бѣднитѣ, все-грѣшни. Отдръпвайте се, чадца, отъ всичкитѣ тѣзи (нѣща).

Глава VI. — Гледай да не те прѣлъсти (заблуди) нѣкой отъ този пѫть на учението, понеже той те учи освѣнъ за Бога. Защото ако можешъ да носишъ цѣлото Господне иго, ще бѫдешъ съвършенъ; но ако не можешъ, което можешъ, него направи. А колкото за храната, понеси което можешъ; но отъ идоложъртвеното пази се твърдѣ много, защото то е служение на мрътви богове.

Глава VII. — А колкото за кръщението, така кръщавайте. Като искажете прѣдварително всички тѣзи[1]), кръщавайте въ името на Отца, и на Сина, и на Светаго Духа въ живуща (т. е. текуща) вода. Но ако нѣмашъ живуща вода, кръсти въ друга вода; и ако не можешъ въ студена, (то) въ топла. Но ако нѣмашъ нито едната, нито другата, полей връзъ главата три пѫти вода въ името на Отца, и Сина, и Светаго Духа. Прѣди кръщението нека говѣе кръщающий и кръщаемий, и други нѣкои, които могѫтъ; и ще заповѣдашъ на кръщаемия да говѣе единъ, или два дни по-напрѣдъ.

Глава VIII. — Поститѣ ви да не бѫдѫтъ съ лицемѣрцитѣ; защото тѣ постѭтъ въ втория и петия день[2]) на седмицата. Но вие постете въ четвъртия день (т. е. срѣда) и петъкъ. Нито пакъ се молете като лицемѣрцитѣ, но както е заповѣдалъ Господъ въ евангелието (благовѣстието) си, така се молѣте: «Отче нашъ, който си на небото, да се свети името ти, да дойде царствието ти, да бѫде волята ти както на небото, така и на земята. Хлѣбъ нашъ насѫщний дай намъ днесь, и прости ни дългътъ нашъ, както и ние прощаваме на длъжницитѣ наши, и не въведи насъ въ искушение, но избави насъ отъ лукаваго; защото твоя е силата и славата въ вѣки». Молѣте се така три пѫти на день.

Глава IX. — Колкото за причастието (εὐχαριστία), така се причащавайте (или въздайте благодарность). И първо за чашата. «Благодаримъ ти, Отче нашъ, за светата лоза на Давида, твойтъ слуга, която си ни изявилъ чрѣзъ Иисуса твойтъ слуга[3]); Тебѣ слава во вѣки». А за прѣломения хлѣбъ: «Бла-

[1]) т. е. поученията изложени въ прѣдидѫщитѣ глави.

[2]) т. е. понедѣлникъ и четвъртъкъ.

[3]) Παιδός = *слуга* или *синъ*.

годаримъ Ти, Отче нашъ, за живота и знанието, което си ни изявилъ чрѣзъ Инсуса твойтъ слуга. Тебѣ слава во вѣки. Както този прѣломенъ хлѣбъ бѣше распрьснжтъ (въ житни зърна) връзъ горитѣ, и като се събра станж единъ, така да се събере черковата ти отъ крайщата на земята въ царствието ти; защото твоя е славата и силата чрѣзъ Иисуса Христа во вѣки». Но никой да не ѣде, нито да пие отъ причастието ви, освѣнъ кръстенитѣ въ името Господне, защото заради това Господъ е казалъ: «не давайте светото (нѣщо) на кучетата».

Глава X. — Слѣдъ като се наситите, благодарете така: «Благодаримъ Ти, Отче светий, за светото твое име, което си установилъ въ нашитѣ сърдца, и за знанието, вѣрата и безсмъртието, което си ни изявилъ чрѣзъ Иисуса твойтъ слуга. Тебѣ слава во вѣки. Ти, владико вседържателю, си създалъ всичко заради името свое, и си далъ храна и питие на человѣцитѣ за наслаждение, за да ти благодарьжтъ, намъ же си подарилъ духовна пища и питие и животъ вѣчний чрѣзъ твоя слуга. Прѣди всичко благодаримъ Ти, че си силенъ. Тебѣ слава во вѣки. Помни, Господи, черковата си да іж избавишъ отъ всѣко зло и да іж осъвършенствувашъ въ любовьта твоя, и събери іж отъ четиритѣ вѣтрове, осветени въ царствието твое, което си приготвилъ за неіж; защото твоя е силата и славата во вѣки. Нека благодатъ дойде и нека този свѣтъ да прѣмине. Осанна сину Давидову. Ако нѣкой е светъ, нека дойде; ако не е, нека се покае. *Маранаѳа*[1]). Аминь». А на пророцитѣ дозволявайте да благодарьжтъ колкото щжтъ.

Глава XI. — Който, прочее, дойде и ви учи на всичкитѣ тѣзи горѣказанни (нѣща), приемете го; но ако самъ си учащий, като се е отвърнжлъ (отъ правото учение), учи друго учение за развала, не го слушайте, но (ако учи) за да приложи правда и знание Господне, приемете го като Господа. Колкото за апостолитѣ и пророцитѣ споредъ наредбата (мнѣнието) на евангелието така правете. Нека всѣкой апостолъ, който дойде при васъ, да бжде приетъ като Господа. Той не ще остане единъ день, а ако е нуждно, и другий (день); но ако остане три (дни), лъжепророкъ е. И когато апостольтъ си тръгне, да не земе нищо освѣнъ хлѣбъ за догдѣто ще прѣнощува; но ако иска пари, лъжепророкъ е. И всѣкой пророкъ, който говори духомъ, не ще опитвате (искушавате), нито отличавате; защото всѣкой грѣхъ ще се прости, но този грѣхъ не ще се прости. Но не всѣкой, който говори духомъ, е пророкъ, но ако има нравитѣ на Господа. Отъ нравитѣ прочее, ще се познае лъжепророкътъ и пророкътъ. И всѣкой пророкъ, който поржчва трапеза духомъ, не ще да ѣде отъ неіж, инакъ лъжепророкъ е. И всѣкой пророкъ, който учи истината, ако не прави това, което учи, лъжепророкъ е. Но всѣкой опитанъ (одобренъ), исти-

---

[1]) „Господь ще дойде“ т. е. на сждъ. Виждъ 1 Коринт. 16, 22.

ненъ пророкъ, който прави събрания за свѣтско тайнство, но не учи (другитѣ) да правжтъ каквото той прави, да не бжде сжденъ отъ васъ. Защото той има сжда си у Бога; защото и старитѣ пророци направихж също. И който каже духомъ: «дай ми пари» или друго нѣщо, да не го слушате; но ако каже да дадете за други, които сж въ оскждность, никой да не го осжжда.

Глава XII. — Нека всѣкой, който дохожда въ името Господне, да бжде приетъ, и сетнѣ като го опитате ще го познаете, защото ще имате дѣсенъ (т. е. правъ) и лѣвъ (т. е. кривъ) разумъ[1]). Ако е пжтникъ този, който дохожда, помогнете му колкото можете; но да не остане при васъ по-вече отъ два или три дни, ако е нуждно. А ако иска да сѣди при васъ и е художникъ, нека работи да яде; а ако нѣма художество (занаятъ), промислете споредъ разума си, щото християнинъ да не живѣе празенъ (безъ работа) мѣжду васъ. Ако не ще да направи така, той е христотърговецъ[2]). Пазете се отъ такива.

Глава XIII. — Всѣкой истиненъ пророкъ, който иска да сѣди мѣжду васъ, достоенъ е за прѣхраната си. Также истинний учитель е достоенъ и той, както работника, за прѣхраната си. Всичкитѣ прочее, първи плодове отъ произведенията на жлеба (точилото) и гумното (харманътъ), на волове и овцѣ ще вземешъ и дадешъ на пророцитѣ, защото тѣ сж вашитѣ първосвещенници. Но ако нѣмате пророкъ, дайте на бѣднитѣ. Ако правишъ топълъ хлѣбъ (σιτίαν), вземи и дай първитѣ плодове споредъ заповѣдьта. Также като отворишъ кърчагъ съ вино или масло, вземи и дай първитѣ плодове на пророцитѣ. И отъ пари, и облѣкло, и всѣкой имотъ като вземешъ, както ти се вижда за добро, първитѣ плодове дай споредъ заповѣдьта.

Глава XIV. — Всѣкий Господенъ недѣленъ день, като се съберете, прѣломете хлѣбъ и се причастете, като си исповѣдате прѣгрѣшенията, щото жъртвата ви да бжде чиста. А всѣкой, който има двоумѣние (т. е. споръ) съ другаря си, да не се схожда (сдружава) съ васъ, до като се примирятъ, за да не се оскверни жъртвата ви; защото това е казаното отъ Господа: «На всѣко мѣсто и врѣме принеси ми жъртва чиста; защото азъ съмъ великъ царь, говори Господъ, и името ми е чудесно мѣжду народитѣ»[3]).

Глава XV. — Ржкополагайте си, прочее, епископи (букв *надзирательe*) и диякони (бук. *служительe*) достойни за Господа, мжже кротки и не сребролюбиви, истинни и опитани; защото и тѣ ви служжтъ (извършватъ) службата на пророцитѣ и учительтѣ. Не ги прочее, прѣзирайте, защото тѣ сж оцѣненитѣ (почитанитѣ) ви съ пророцитѣ и учительтѣ.

---

[1]) Това е буквалний прѣводъ, но значението е най тъмно. Вѣроятно, то значи, че ще могжтъ да разумѣватъ или распознаватъ кривото отъ правото, или съ други думи, лъжливитѣ пророци отъ истиннитѣ.

[2]) т. е. употрѣбява Христовата вѣра като търговия, съ която да печели или придобие прѣпитанието си.

[3]) Мал. 1; 11, 14.

Изобличавайте единъ другиго не съ гнѣвъ, но съ миръ, както имате въ (т. е. както казва) евангелието; и на всѣкой, който погрѣши (направи лошо) противъ нѣкого другиго, никой да не говори, нито да бѫде слушанъ отъ васъ, но като се раскае (покае). А молитвитѣ и милостинитѣ си и всичкитѣ си работи така правете, както имате въ (т. е. както казва) евангелието на Господа нашего.

Глава XVI. — Бѫдете будни (бодри) за живота си. Свѣтилницитѣ ви да не угасватъ, и чрѣслата ви да не се разслабватъ, но бѫдете готови; защото не знаете часа, въ който Господъ нашъ иде. Често се събирайте като търсите това, което е прилично (потрѣбно) за душитѣ ви; защото всичкото врѣме на вѣрата ви не ще ви ползува, ако въ послѣдньото врѣме не сте съвършенни. Защото въ послѣднитѣ дни лъжепророцитѣ и развратительетѣ ще се умножѫтъ, и овцѣтѣ ще се прѣобърнѫтъ на вълци, и любовьта ще се прѣобърне на умраза. Защото когато беззаконието порастне (се увеличи), тѣ (т. е. хората) ще се мразѭтъ, гонѭтъ и прѣдадѫтъ, и тогава ще се яви свѣтолъстецътъ като синъ Божий, и ще направи знамения и чудеса, и земята ще се прѣдаде въ неговитѣ рѫцѣ, и той ще направи беззаконни работи, които никога не сѫ ставали отъ вѣка. Тогава человѣческото създание (т. е. племе) ще дойде въ огънья на испитанието и мнозина ще се съблазнѭтъ и ще погинѫтъ, но тѣзи, които сѫ утърпѣли въ вѣрата си, ще бѫдѫтъ избавени подъ самото проклетие. И тогава ще се явѫтъ знаменията на истината. Първо знамението на исхвъркване въ небото[1]), послѣ знамението на трѫбния гласъ, и трето въскресението на мъртвитѣ; но не на всичкитѣ, но както е рѣчено: «Господъ ще дойде и всичкитѣ светии съ него». Тогава ще види свѣтътъ Господа, че иде надъ облацитѣ небесни.

---

[1]) Вриенний го тълкува да значи, че „неумрѣлитѣ и отъ мъртвитѣ въскресвали (светии) ще да хвръкнѫтъ въ въздуха за да посрѣщнѫтъ Господа". Други тълкуватъ думата ἐκπετάσεως да значи, че „Христосъ ще се яви на небото съ *распнѫти* рѫцѣ, както е билъ на кръста".

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.

Македонка.

„— Дрѣмка ми се дрѣме,
Сънь ми не дохожда...
Охъ, турското брѣме
Съня ми распѫжда...

Хурката ли хвáна
Да предѫ горкáна,
Мислѭ за ступана
Какъ гние в зѫндана!

Махалка ли земнѫ
Да мáхамъ горчи́ца,
Мислѭ какъ се грабнѫ
Моята сестрица....

Ризата ли хвáна
Да кърпѭ съдрана,
Мислѭ за Ивана,
Кѫдѣ ли загина....

В' очи ми се прѣчѫтъ
Тъмнитѣ тъмници...
Охъ, у тѣхъ се мѫчѫтъ
Мѫжъ, братъ у тумруци...

Синджиритѣ хладни
Снага имъ обвиватъ,
Лалета умразни
Вратове имъ свиватъ...

Пѣсень 'ко запѣѭ —
На плачъ се обръща,
Дѣте ли люлѣѭ,
Жалость ме обгръща....

Борината свѣти,
А очи се свиватъ,
Заплаче ли дѣте,
Тръпки ме побиватъ...

Порти ако хлопнѫтъ,
Снага ми се сепва,
Псета ако лавнѫтъ,
Сърдцето ми трепва...

Гърди ми се свиватъ,
Сърдце ще искочи
Съсъ кръвь се наливатъ
Дрѣмливитѣ очи.

Борината вече
Горѣ и догаря...
На зора искочи:
Деня ме заваря...

Дрѣмка ми се дрѣме,
Сънь ми не дохажда...
Охъ, турското брѣме
Съня ми распѫжда!..“

II.

Братовъ кликъ.

Дойди, дойди, братко,
Обади гласа си;
Прѣзъ балкани сладко
Подай ми ржка си!

Охъ, чи мен' ме стиска
Тежката верига:
Сърдце ми притиска
Чуждата интрига...

Дѣ си? Обади се!
Чуй ме, отзови се,
Дойди, покажи се,
Прѣдъ мене вѣсти се!...

Сега е врѣмето,
Милъ, да се обадишъ,
Че боли сърдцето:
Цѣръ да му покажишъ!..

Ц. Г.

III.

Ожидание.

Вишний Боже! нѣма ль излѣкувашъ
Моитѣ душевни люти рани?
Нѣма ли се върне моя Милко
Отъ Деарбекирскитѣ зжндани?

Петь годнни става, какъ го чакамъ,
Какъ за него мислж и жалѣнж;
Какъ за него дрѣбни сълзи ронж
И какъ вѣхнж, на крака азъ крѣнж!

Въ всѣка кжща веселость и пѣсни,
Само въ мойта скърбь, сълзи горчиви;
Младость вечъ прецъвнж, духъ отпаднж
Срѣдъ стѣни ѝ тжжни, мълчаливи.

Чакамъ ази деньемъ, чакамъ нощемъ,
Катъ се съ нехвелити мисли борж;
Чакамъ и се часъ по часъ услушвамъ
Да му чуя стжпкитѣ по двора.

Чакамъ въ есень, чакамъ и прѣзъ пролѣть
На сърдцето съ тегота голѣма;
Но ей цвѣтна пролѣть пакъ довтаса,
А пъкъ Милка все го нѣма, нѣма! —

Ластовици! носили всегда сте
Вѣсти за цѣлъ свѣтъ благоприятни;
Винѫги съ васъ идвали сѫ: пролѣть,
Радости, мечти, надѣжди златни;

Да-ль не носите вий и менъ вѣсти
Радости, надѣждни, животворни,
Гдѣто на сърдце ми да дадѫтъ миръ,
А пъкъ сила на гърди ми морни?

Прѣзъ Деарбекиръ вий минахте ли?
Да-ль видѣхте моя Милко клети?
Не проводи ли той много здравье
Менѣ и на свойто мѫжко дѣте?

Не каза ли да не тѫжѫ ази,
Че той скоро, скоро ще се върне;
Че ще скоро днитѣ мои скърбни
На блаженни дни да прѣобърне?

„Булко млада! жални вѣсти носимъ
Ний за тебе: твоя младъ стопанинъ
Вечь година става въ гробъ какъ тлѣе,
Умъртвенъ отъ лютия тиранинъ...

Сѣтнята му дума бѣ за тебе,
За едничкия му синъ Илия
И зарадъ многострадалната му
Стара майка — мила бащиния.

И отъ клетницитѣ му другари
Малко сѫ могли да се завърнѫтъ,
Роднитѣ полета пакъ да видѭтъ
И жена, дѣчица да прѣгърнѫтъ.

Утѣшавай се ти съсъ Илия,
Милко нѣма нивга се завърне;
Утѣшавай се и научи го
За баща си Турчину да върне!“..

1880. **И. Д—въ.**

IV.

Разрушение на Сенахерибовата войска.

(Отъ Байрона).

Дойде Сенахерибъ, кътъ вълкътъ въ кошара,
Войската му въ сребро и злато сияй,
Кътъ звѣзди въ морето имъ копья блѣщяхѫ;
Когато дълбокото море играй.

Привечерь се вижда войската съ байраци,
Като листья въ гората въ пролѣтенъ день;
На другата сутринь войска бѣ побита,
Кътъ листья въ гората въ октомврий студенъ.

Вечъ смъртний бѣ ангелъ отъ тамо прѣминѫлъ,
И дѫхнѫлъ бѣ въ горди войнишки лица,
Войнишкийтъ погледъ замрялъ и истинѫлъ
На вѣки утихнѫли тѣхни сърдца.

Съсъ ноздри широки конь тамо лежеше,
Но вечъ горделиво не дишаше той;
Ощь конската пѣна се въ полѣ бѣлѣйше,
Студена кътъ пръски отъ морский прибой.

И съ рѫждясала броня, покрита съ роса,
При него лежеше ощь всадникъ убитъ:
Мълчаха чадѫри, самички байраци,
Недигнати копья, млъкнкли трѫби.

Високо ридаѭтъ вдовицѫ Ассирийски,
Идоли паднѫхѫ въ Вааловий храмъ,
И идолска сила съ мечь поразена
Като снѣгъ се стопи отъ Божий пламъ.

Дѣтелиновъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

1. Юнашка.

Петко Найденовъ.

(По Тетевенски говоръ).

Съобщава Т. Васильовъ.

За зла харачар излезе
По Ловешката нахия;
Редом по села ходеше,
Та си харача вадеше.
Ред доде и до Гложене:
На ред хората караше,
Та си харача плащаха,
Та им книгите[1]) даваше.
Ред беше дошел до Петка,
Капетан Петка Найденов.
Куму по книга, куму две —
Петку са дале три книги:
Едната беше за него,
Втората беше за брат му,
А третата — за башта му.
Петко беше са оженил,
Та бе харашлêк,[2] довършил,
Та немà Петко да плати,
Книгите да си уземе.
Харачар Петка затвори
У този Генча чорбаджи,
Вов тêзи мазê дълбока.
Малко бе Петко поседял —
До два дни и до две ношти.
Като третата настана,
Петко вратата искръти,
Вратата сас багламите,
Па си у дома утиде,
Та па майци си викаше:
„Я изляс, мале, прости ма,
Че ште далеко зáбегна
Вов Влашка земя широка
От мойте върли душмане,
Колкуту Турци — Българе.“
Майка си Петка проважда
И Петковата булчица.
Булчица сълзи ронеше
И Петку жално думаше:
„Кадя ма, Петко, оставяш
Младичка още глупава;

[1]) Расписки, квитанции.

[2]) За звукътъ ê вижъ Периодич. Списание година 1883, кн. 6-та, стр. 148—151.

Не можа прежда да преда,
Камо ли вов стан да тêча."
В' една нош Петко премина
Вов Влашка земя широка.
Тêкмо до деветь години:
Зиме бе чуждо ратайче,
Лете бе младо желепче.
Купувà стока продавà,
Спечели парê хубава —
До седемдесе хиледи,
Хиледи бели грошове.
Кога са Петко накани
Дома си да си пододе,
Да види стара майчица
И младата си невяста,[1])
То са скарале два царя,
Два царя, два господаря:
Цар Махмуд и цар Николай
За тази земя широка,
Надвил беше цар Николай
Сас тези тешки топове,
Сас Московското джепане;
По Дунав скели заптисал:
Не може фтичка префръкне,
Оцêт[2]) прес Дунав да доде,
Камо ли чиляк да мине!
Петко при царя излезе.
Царя си Петка гледаше
И благо Петка питаше:
„Че от кадя си юначе?"
Петко си царю думаше:
„Азе сам, царьо, от' Турско,
От това село Гложене, —
Че сам си, царьо, забягнал
От мойте върли душмане.
Аз искам с' тебе да върва,
Юначество да покажа."

Тогаз му царя хариза
Дванайсе полка солдате,
Солдате оште казаци,
Оряхов да си сардиса
От читиритя кюшета,
На пепел да го направи.
Петко Оряхов сардиса
От читиритя кюшета,
Та го на пепел направи;
Сас кола пари искара,
Та ги назади проводи
До Московската кралица.,
Робини не штя да роби,
Че си са Петко надея
В' София града да иде,
София да си разбие,
Млади робини да роби,
Софишки бели кадêни.
В София има Аянин,
Той беше чиляк разумен:
Като чу ч' иде Московец,
Той си салахор искара,
Та си пêтишта правеха
Сас добро Петка да срешнат,
Че ште с Московци да доде.
С' добро си Петка срешнêле,
Срешнêле и поклониле.
Петко си влезе в' София
И ништо пакос не прави.
Книга му доде от царя,
От царя, от Николая
Петко са върнê назади
И са Московци върнêле,
През бели — Дунав минêле.
Петко си остà вов Турско.
Защо си миром не седя,
Хайдутин Петко отиде

---

[1]) Въ Тетевенъ пò-вечето казватъ „невяста"; думата „булка" се чува твърдѣ рѣдко и то пò-вечето въ пѣснитѣ.

[2]) От'самъ.

По Българенски камен мост
Из този гêстак папурек:
За зла пашата минува,
Пашата Разгратлията.
Сам си Кихая излезе,
Та на пашата думаше:
„Ти майка, пашо, ти баща,
Не може чилякъ да мине
От тойзи Петка Найденов
От това младо юначе.“
Пашата сгърнê папурек,
Намери Петка с’ дружина.
До дето Петка фанêле,
До девет души посякал.
Па го вов Плевен завеле
И пашата му думаше:
„Де гиди Петко Найденов,
Де гиди млад Капетанин;
Това ти не е Оряхов
Турците живи да ловиш
През Дунав да ги префърляш!“
Тугис са Петка посекле
На тези черни буклуци:
Сал му са вратê отсекле,
Гръцманя му оставиле,
Та си са Петко помêчи
До три дни и до три нощти,
Па са сас душê раздели.

Забѣлѣжка. Геройтъ на настоящата пѣсень, капитанъ Петко Найденовъ, е билъ единъ отъ многото Българе, които сѫ земали участие въ русско-турската война прѣзъ 1827 година и които, разочаровани отъ резултата на тая война, останѫли сѫ и слѣдъ свършваньето ѝ въ България, дѣто сѫ водили воленъ хайдушки животъ. Въ Гложене има старй хора, мѣжду които и сестра на героя, баба Дилка, които го помнѭтъ и раскаязватъ за неговитѣ подвиги. Ако не се лъжемъ, за Петка Найденовъ е писалъ нѣщо, въ Горский Пѫтникъ или другадѣ, и покойний Раковски.

---

2. Коледска.

'Рабар юнак и сури елен.

(По Етрополский говоръ).

Че що ми се та́тань чуе, ко́ледо ле,[1])
Задѝ та́я равна горà?
Да ли ми са баш Врача́не,
Баш Врачане с’ руйно вино;
Или ми са Изво́рчане,
Изворчане с лити ябѝ;
Или ми са Тетевенци,
Тетевенци сас железо;
Или ми са Етрополци,
Етрополци мутафчие,
Мутафчие сас чува́ле?

---

[1]) Рѣчьта „коледо ле“ се повтаря слѣдъ всѣки стихъ, кога се пѣе пѣсеньта.

Нито ми са баш Врачане[1]...
Нито ми са Изворчане....
Нито ми са Тетевенци....
Ни па ми са Етрополци...
На ми си е сам си 'Рабро
Зади тая равна гора,
Сам си 'Рабро с добра конья,
Та си гони сури елен,
Обърна се сури елен,
Та па 'Рабру проговори:
„Леле варай, 'Рабро юнак!
„Тизе мене не мош' стигнà
„Я сам бозал от майчица,
„От майчица първескьина!"
Провикна се 'Рабар юнак:
„Леле варай сури елен!
„И язе сам от майчица,
„От майчица първескьина;
„И мой конь е млеко бозáл
„От майчица първескьина!"
Провикна се сури елен:
„Я върни се 'Рабар юнак,
„Я върни се не гони ме;
„Мен меварди сам си Господь,
„На глава ми распетие!"
Ка' го видé 'Рабар юнак,
Ка' го виде, повърна се.

---

3. Лазарски.

а) Темянуга и синчецъ.

(По Етрополски говоръ).

Темянýга и синчѐц
Мáлка момà под венчѐц
Зѐла ведрà кóвани,
Та отвожда за вóда

---

[1]) Тукъ, както и въ слѣдующитѣ три стихове:
Баш Врачане съ руйно вино,
Изворчане с лити яби и пр.

Н' 'айду̀шкото кла̀денче.
Там имаше два Гърка,
Двата гърчкьи ду̀ма'а:
„Малка си е момата,
Големи ѝ са гривньите;
'Айде да я фанеме,
Да ѝ земем гривньите,
Да исковем ключеве,
Да отключим три града,
Да отключим сандъци,
Да изва̀дим премѐна,
Да премѐним Лазарка,
Че 'убаве играе:
Белѝ по̀ли развева,
Жълтѝ чехли растро̀пва,
Рачени̍ци разметва,
Кочени̍ци разгрохва,
Тешко сребро расдзвеква.“

б) Сивѝ, белѝ га̀лабе.

Сивѝ, белѝ га̀лабе!
Кадѐ сте ми фърча̀ле?
— Фърча̀ле сме, фърча̀ле
До кадънски дворове.
— Що чинеше кадъна?
— На чардаци седѐше
Край цаклѐни прозорци
На дебели душеци;
Машко детѐ държѐше,
Шапчица му нижеше
Отъ два реда жълтици.
Трекьия — маргарит
И бесценно каманье.

в) Мо̀мци момѝ дѐле'а.

Мо̀мци момѝ дѐле'а
На висо̀ка пла̀нина.
Кой бѐ мома̀к найюбав,

Юбав дел му се паднà:
Черноóка девóйкья.
Той я фана зáрака,
Та я домà заведе,
Та я майце предáде:
„Нà ти, мале, отмéна.
„Тату топла обéда,
„Баю вóда студена,
„Кáкьи косà редена,
„Мене белà премена.“

---

4. Гьергьевска.

’Ала несйтна и светѝ Гьóргьи.

(По Етрополски говоръ).

Излела ми е ’ала неситна, на край ми
на край, край Чéрно Мóре:
От сéка кáща по човек ядé.
Рет си реде’а, рéди дава’а,
Рет си ми додé до цар Костадин,
Рет си ми доде и той да дадé
Я той имаше девет синове,
Девет синове, една дещерá,
Една дещера — ’убава Ирма.
Той си царици ти’о говори:
„Олеле варай, стара царице!
Ние имаме девет сйнове
И тие ни са девет дóмове,
А па имаме една дещера:
И днеска чужда, и зарàн чужда,
’А да я дадем ’али неситни!“
Та я премéни’а ’сé в свйлено,
’Се вов свйлено и вов злáтено,
Па ѝ дáдо’а косйтрен ибрйк,
Пусти’а я за вóда да иде,
Да я изедé ’ала неситна.
Ирма отвожда и сълзи рони,
На среща ѝ иде светѝ Гьóргьи,
Та па си Ирми ти’о говори:
„Че защо плáчеш ’убава Ирмо,

Че защо плачеш, кадѐ отвождаш?“
Я Ирма си му ти'о говори:
„Олеле варай, брѐ светѝ Гьоргьи!
Баща ми има девет синове,
Синове му са девет домове,
А язе му сам една дещерá,
И днѐска чужда и зарàн чужда,
Та ме запрáща да ме изедé,
Да ме изеде 'ала неситна!“
А свети Гьоргьи ти'о говори:
„Олеле варай, 'убава Ирмо!
'Айде да идем мен да изедé,
Мен да изеде, теб да остави.“
Па са тъ́ргнáле са' свети Гьоргьи.
Като гьи видé 'ала неситна,
Като гьи видé, зарáдова се:
Заман е яла по един човек,
Па сегана ще два да изедé.
А свети Гьоргьи с конь я потапка,
С конь я потáпка, с муздрàк я мухнà,
Та си погýби 'ала неситна,
Та си отамна 'убава Ирма;
А цар Костадин кърчма му дава:
От сараете нови ключеве.

---

5. На 'оро (презъ празна неделя).

Неда мома и Циганче катунче.

Пáсла ми е Нéда, Недо мома Недо,[1])
Педесѐ пауне,
Двесте пауници.
Паун Неди каже:
„Потулый се, Недо,
Паýну пот крило:
Войскя ще да мѝне,
Войскя — турски паша!“
Потýльи се Нéда
Паýну пот криló.
Ето че ми ѝде

[1]) Слѣдъ всѣки стихъ въ пѣеньето думитѣ „Недо мома Недо“ се повтарятъ.

Арнаутска вóйскя!
'Сичката е вóйскя
Мирoм проми́нала,
Найнадзáди иде
Циганче катýнче,
С коня си препýсти
Паýна подплаши;
Паун ми потфъркна,
Та Неда остави;
Циганче я фанà,
Та Неда пороби,
На коня я качи,
Нéда си заведе,
Пауне остави, Недó момà Недо!

---

6. Пролетна, кога се топи снега, та притичатъ водите.

Марко и Мартин, темнѝ тамничáре.

(По Етрополски говоръ).

Притéкла е Тýнджа матна вóда,
Край ѝ бие вов темнà темни́ца.
Гюр ми пищѝ вов темнà темница:
Да ли е гюр, или люта змия?
Друм проми́на Руменка девойкя,
Па послýша на темна темни́ца:
Да ли е гюр, или люта змия?
Нито е гюр, нито люта змия,
Марко плаче, я Мартин го теши:
„Мълчи, Марко, мълчи ти мой брайно!
Давé не смé скоро порóбени:
Още бехме мáнечки дечи́ца,
Сегáна сме 'ора остарéле,
Остарéле 'ора побелéле,
Брадите ни дор до колéната,
Коси́те ни до сýрава земля;
Давé не сме у чужда чужди́нка,
Нало сме у кральи́ца сестрица,
У краляго у нашаго зетка.“
Ка' гьи чула Руменка девойкя,

Па отиде на Кральичин вратник,
Та почука, та па си повика:
„Излес, излес, царице-кральице!“
Не излезе царица-кральица,
На излезе, бре, клета робиня,
Па Руменки ти'о отговара:
„Защо чукаш, Руменкье девойкье?
Да ли чукаш ризи да ни переш!
Или чукаш жито да ни сееш,
Или чукаш леба да ни месиш?“
Руменка ѝ ти'о отговара:
„Леле варай, бре, клета робиньо!
Я не чукам ризи да ви пера,
Нито чукам жито да ви сея,
Нито чукам леба да ви меса;
Да излезе царица-кральица,
Да излезе нещо да ѝ кажа!“
Та излезе царица-кральица.
Руменка ѝ ти'о отговара:
„Леле варай, царице-кральице!
Снощи минах покрай темницата,
Гюр ми пищѝ вов темна темница,
Я послушах на темна темница:
Да ли е гюр, или люта змия,
То — нито гюр, нито люта змия:
Марко плаче, я Мартин го теши:“
— „Мълчи, Марко, мълчи ти мой брайно!
Давѐ не сме скоро поробени:
Още бехме манечки дечица,
Сегана сме 'ора остареле,
Остареле 'ора побелеле,
Брадите ни дор до колената,
Косите ни до сурава земля;
Даве не сме у чужди чуждинци,
Нало сме у кральица сестрица,
У краляго у нашаго зетка.“ —
Ами земѝ темнишки ключеве
Та отворѝ темната темница.“
Послуша я царица-кральица,
Та узела темнишки ключеве,

Та отвори темната темница,
Та пустила темни темнича́ре,
Темничаре — милите си бракья.
Прегърща гьи, дребни сълзи рони:
„Мола ви се два мой мили бракья,
Простете ме, че не сам знаяла!“

II.

ПРИКАЗКИ.

(По говоръ въ Дупница).

Записалъ Д. Я. Бисеровъ.

1. Бабо, де и мене една кьорла!

Еденъ човекъ викна́лъ работници да му работатъ съ на́дница и да ги 'рани. Вечерьта, като си дошли́' работниците отъ работа, домакино имъ турилъ софра да вечераа. Работниците седнали на софрата, и преди да зафанатъ да вечераа, фана́ли да піятъ ракия. Мегю работниците има́ло и една баба; бабата 'зема́ла да служи и секому налива́ла по половинъ чашка; а когато доождало ной редъ да пие, она си напунува́ла чашата из'връхъ, та се прелива́ло на́земи, и она викала: „ихъ, пуста кьорла язе, ели невида, те пресипахъ!“ и така секогашъ она пила по пуна чаша. Еденъ отъ работниците като гледалъ бабата какво прави, река́лъ ѝ: Бабо, 'се тебе кьорла, 'се тебе кьорла! хайде на́прави и на мене еднашь да биде кьорла!

2. Бобъ ялъ, бобъ казува.

Еденъ патникъ като патува́лъ презъ великите пости, случило му се, дека да отиде, 'се бобъ му турали да яде, и до толкова му се умразилъ бобо, та не сака́лъ и да си помисли за него. Една вечерь като стигна́лъ доцна на еденъ ханъ, още не слезналъ отъ коньо, попраша́лъ ханджията: „ха́нджи бе! имашь ли нещо за вечера?“ — „Далъ Господь“, отговорилъ ханджията. — „Що ти е вечерата?“ попиталъ патнико. — „Фасуль, господине!“ отговори́лъ ханджията. — „Е, фала Богу, помисли́лъ си патнико, че се куртулишемъ еднашь отъ тоя пусти бобъ!“ и слезналъ отъ коньо по̀-скору, да се навечера отъ тая нечуена до сега гозба фасуль. Ханджията му сложилъ софрата и той съ ищахъ грабналъ лажицата та разбръка́лъ гозбата у паницата и загребалъ една лажица да кусне, да види каква е тая префальена манджа; но като се по-удзрелъ, река́лъ: „Ханджи бе!“ — „Що е, господине?“ — „Незнамъ, но какво гледамъ, нашиьо бобъ и вашиьо фасуль че излезнать родни́на!“

3. Гладенъ хрътъ яде и печени киселици.

Еденъ булюкбаша си ималъ еденъ хрътъ и го чувалъ да му лови заяци. Еднашь булюкбашата отишелъ у едно село и кондисáлъ у чорбаджията. Тамъ булюкбашата гостили пръжени кокошки, пръжени яйца, баница, халва и още много други гозби; а булюкбашата що неможелъ да изеде, далъ го на своьо хрътъ, и онъ да се нагости. На ютрóто като станалъ булюкбашата и се приготви́лъ да иде да гони потéра, повикáлъ и кучето да връви по него; а кучето защото било преяло много, немогло да ходи, трашкало се óтземи, тръкаляло се и квичало. Булюкбашата се уплашилъ да му не умре хръто, повикалъ чорбаджията и му рекалъ: „чóрбаджи бре! моьо хрътъ е много боленъ, — че умре!" — „Небой се, булюкбаша, рекалъ чорбаджията, че оздравее". — Море какво думашь, че оздравее, като нече и да яде!" рекалъ булюкбашата. — „Я че го излекувамъ, булюкбаша, рекалъ чорбаджията, и че го нáуча да яде и печени киселици". — „Море чорбаджи, рекалъ булюкбашата, ето ти го оставямь, ако го излекувашь и го научишь да яде печени киселици, като се връземъ, че ти дадемъ големъ бакшишъ". И булюкбашата ошелъ да гони потерата, а чорбаджията затворилъ кучето, три дни го дръжалъ гладно и нищо му не давалъ да яде, а после пекалъ киселици, та му фрълялъ и кучето ги грабило та ги глътало цали, защото било гладно. Като дошелъ булюкбашата, феднага прашалъ: „чорбаджи, оздраве ли ми хръто?" — „Оздраве, булюкбаша, рекалъ чорбаджията, и се научи да яде и печени киселици; ако не верýвашъ, дай му да видишь". — Булюкбашата фрълилъ на кучето неколку печени киселици, а кучето ги грабнало и цали ги глътнало. Булюкбашата се зарадувалъ и далъ големъ бакшишъ на чорбаджията.

4. Гирръ, пущини, попадия си знае акълло!

Една попадия обичала повечко да сръбнýва винцé, та за това 'секогашь си била пияна. Попо ѝ билъ икономъ на владиката. Еднашь владиката писалъ на икономо и му явилъ оти че му дойде нáгоскье, та да излезне да го посретне. Икономо казалъ това на попадията и варачалъ ѝ да растреби и нареди кащата добре и да се чува да се не опие, та да го не засрами предъ владиката. Попо ошелъ да посретне владиката, а попадията фанала да растребя и да приготвува като що ѝ билъ зарачалъ попо: заклала кокошка, отреби́ла я и пристави́ла я цала у едно калено тéнджере да се вари на огúно; но, като що си била научена да си пийнува, немогла да се стръпи, реклá: „е па, владика че ми дойде нáгоскье, ама знамъ си акъло, що има дека че пийнемъ малку!" и така ошла у земнико, наточи́ла си една паница вино, която секогашъ си стояла до бочвата, и го испила. Така попадията 'сé пофтарала неколко пати, додека се налюхáла хубаво, така щото *да неможе да види бело магаре у стредъ денъ*, та най-после заборавила да завръти и чепо на бочвата, та истекло сичкото вино и кадельите, що били тамъ у еденъ кошъ, литнали по виното одозгоре. Попадията се сетила за кокошката, отишла да види и нашла тенджерето осветляно като ваглянъ, грабнала го нáбръзо и го турила у во-

дата, а оно, като що било калено, распукало се и кокошката я отнесла водата; попадията, у тия ядове, ошла пакъ да си пийне малку винце и, като вишла кадельите по виното, учинило й се гаски са, та извикала: „гирррь, пущиньи, попадия си знае акъло!“

III.

ПОГОВОРКИ.

Събралъ и записалъ Д. Я. Бисеровъ.

(По говоръ въ Дупнишко).

1. Ако сръце дава, а рака не дава, нищо не става. — 2. Ако самъ црънъ, та не самъ циганинъ. — 3. Ако баба лаже, трапъ не лаже. — 4. Ако си ми кумъ, сосъ хесапъ. — 5. Атовете се ритатъ, магарицата отдеватъ. — 6. Аврамъ, Исакъ, пунъ (да е) дисагъ. — 7. Ако ме нече Госпот, гяволо рушветъ дава за мене. — 8. Ако има векъ има и лекъ. — 9. Баба бабува и старца не заборавя. — 10. Бой се отъ мечката, па да се боишъ и отъ лайното й!.. — 11. Бабо, видишь ли дабо? Не вида го, синко. Видишь ли дедоте? Надзирамъ го по малко. — 12. Боли го забъ, та криві́. — 13. Вукъ домазлѫкъ не чува. — 14. Врързанъ попъ, мирно село. — 15. Връжи пръстъ, триста лекове. — 16. Вехто кръпи́, конци губи. — 17. Врързанъ хрътъ заяци не лови. — 18. Голема глава, голема капа. — 19. Големъ залагъ глътни, голема дума не думай. — 20. Гальени сватове у църква прѫдатъ. — 21. Гузенъ и негоньенъ бега. — 22. Дрьшь ми копелето, да се подсмея на курвата. — 23. Доброволна сирота, коремо й до забите. — 24. Дека скръца врата, не турай пръсть. — 25. Дрисливо дупе зора не чека. — 26. Два льешняка на единъ орехъ надвиватъ. — 27. Дери овци, 'рани вуци. — 28. Еденъ умира, другъ му го навира. — 29. Жени мома да не е дома. — 30. Жаденъ конь матна вода не гледа. — 31. За́манъ гизда гиздава, на Велиденъ гньидава. — 32. За таквая глава, таковъ бричъ. — 33. Защо плачешь? — Боли ме. — Кой те би? — Самъ. — 34. Защо е таквая, жено? — Отъ подавци, мажу. — 35. И мама знае да прави шаренъ зелникъ, ама шарилка нема. — 36. И я попъ като 'си попове. — 37. И плотъ очи има, и дзидъ уши има. — 38. И на трънъ колакъ. — 39. Криво се́ди, право су́ди. — 40. Кръкай душо благина: слезенъ и връткавецъ.

IV.

ГАТАНКИ.

Събралъ и записалъ Д. Бисеровъ.

(По говоръ въ Дупнишко).

1. Арапка се чекореше, арапинъ я охольеше? (подница и връшникъ). — 2. Безъ кожа улезне, съ кожа излезне? (хлѣбъ у пещьта). — 3. Вес'денъ месо яде, сапошъ дзвезди брои? (остенъ). — 4. Голо

въ рунтаво влази? (нога у чорапъ). — 5. Дрисна́ гасо́къ на сухъ песо́къ, пойде пара дури въ цара? (пушка). — 6) Дедо баба натиска, мегю нихъ живо писка? (подница и връшникъ). — 7) Дрънава мара стои предъ цара? (баница). — 8. Зеленъ баща, цръвени деца? (шипокъ). — 9. Кравичка си имахъ, 'раната ми изеде, лайно ми не исра? (кука за сено). — 10. Качихъ се на покой, и погледнахъ низъ порой и идеше нерода, и носеше несея? (маска, натоварена съ соль). — 11. Качихъ се въ гаста горица, спаднахъ на равно полье, подъ польето две піявички, подъ піявичките два кладенца, подъ кладенците две жмръкалца, подъ жмръкалцата ламя, подъ ламята чеканъ, подъ чекано циницигарово седело? (коса, чело, вежди, очи, 'ръпки, (дупките на носо), уста, брада и гуша (подгушникъ). — 12. Навесило се грозгье, ни се яде ни се пие? (сажди). — 13. На 'сека хридка и керемидка? (ногти на пръстите). — 14. Отидохъ у ситна горичка, уловихъ куса мечка, па я турихъ мегю две площици, та и смазахъ косчици? (вашка). — 15. 'Се внетре, 'се внетре, главата му отвонка? (клинецъ). — 16. Седи кая та се кае, чека мрътви да излезнатъ? — (кокошка мати пиленца). — 17. Старъ де́да, моча презъ гре́да? (кропдиръ). — 18. Ти седнешъ и то седне съ тебе? (облеклото ти).

КНИЖНИНА.

I.

РЕЦЕНЗИИ.

1. Три български грамоти въ единъ български отговоръ Професcору Миклошичу.

Прѣди двѣ години Професcоръ Миклошичъ обнародва единъ особно любопитенъ за насъ трудъ подъ надсловъ:[1]) Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen (Wien 1883, стр. 48). Прочутий славистъ тукъ издирва, какви особни гласове, или звукове, има българский езикъ, съ какви букви различни български писателье въ различни врѣмена сѫ писали тие гласове, па изказва и своето мнѣние за начина, по който би трѣбвало да се нареди новобългарското азбуке и т. п. Тия си издирвания Професcоръ Миклошичъ е придружилъ съ едно *въведение*, въ което излага вкратцѣ своитѣ мисли за пореклото на църковно-словѣнския езикъ.[2]) По поводъ на тоя новъ Миклошичовъ трудъ сега на́-скоро се е появила една българска брошура, която е написана отъ г-на Богорова и носи такъвъ надсловъ: „Отговоръ къмъ бывалица за гласнитѣ знакове въ Българскыя языкъ, списана отъ Д-ръ Ф. Миклошича“ (Віена 1885 стр. 16). Тукъ г-нъ Богоровъ е обърнѫлъ внимание токо на *въведението*, което е прѣвелъ изцѣло по своя български езикъ[3]). Въ въведението си Професcоръ Миклo-

[1]) Кратко извѣстие за тоя новъ Миклошичовъ трудъ заедно съ нѣколко кратки критически бѣлѣжки върхъ него биде обнародвано, ако се не лъжемъ, лани въ вѣстникъ „Марица“.

[2]) Тие си мисли г-нъ Миклошичъ е изложилъ по́-подробно въ своята книжка: Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. Wien 1874.

[3]) За да видѭтъ читательетѣ, до колко е непригоденъ тоя прѣкаленъ български езикъ за такви учени работи и до колко е тъменъ, а по нѣйдѣ и неправиленъ прѣводътъ на г. Богорова, ние тукъ прѣвождаме слѣднитѣ редове:

Изъ въведението на г. Миклошича:	*Изъ прѣвода на г. Богорова:*
Noch immer wird Bulgarien von manchen als die Wiege der slawischen Liturgie und die Sprache des bulgarishen Volkes in der Form, die ihr ohne irgend einen Beweis für das neunte Jahrhundert zugeschrieben wird, als die Grundlage der slawischen Kirchensprache angesehen . . .	Още и до сегисъ раз҆жждатъ нѣкои, че Българія е гнѣздото за литюргіята славянска и за Българското народно нарѣчіе въ образа, що тія му приписватъ безъ да има нейдѣсь нѣкой доказъ ради деветыя вѣкъ, както основникъ за черковно-славянскыя языкъ . . . .
. . . Was die sprachliche Seite der Frage anlangt, so meinen viele Konstantin und	. . . А кога остане заради язычната страна, то млозина мыслятъ, че първомъ

шичъ, между друго, увѣрява, че българский езикъ още въ 9-ий и въ 10-й вѣкъ е билъ тако рѣчи такъвъ, какъвто го видимъ сега, та поради това старий църковенъ езикъ не билъ българский и т. н. Това увѣряванье на г. Миклошича г. Богоровъ се е наелъ да обори съ отговора си. Безъ да се пуща въ нѣкакви подробни разглеждания на въпроса, онъ тукъ привожда три грамоти, или (както той се изрича) „исказн“, които по негово мнѣние сѫ доста да опровъргнѫтъ Миклошичовото мнѣние и да покажѫтъ, че „новобългарскыа языкъ е започнѫлъ да ся образява подырь турското дохажданье въ Европа“ (стр. 1). Обнародванитѣ въ отговора на г. Богорова грамоти заслужватъ да се позапремъ на тѣхъ. Първата отъ тие грамоти г. Богоровъ титулува така: „Исказъ отъ царь Іоанна Калимана Асѣна, Самодьржецъ Себългарски и Грьцки, даденъ за Аѳонскыа Зографски монастырь. 2 февруарія 1192 година“.

Г-нъ Богоровъ не казва, отъ гдѣ е взелъ тая грамота, но тя отколѣ е позната, защото е обнародвана още на 1845 г. отъ Априлова.[1]) Кратки извѣстия за нея сѫ обнародвали и русскитѣ пѫтници В. Григоровичъ,[2]) Порфирий Успенский (сега епископъ),[3]) тачe и Иосифъ Миллеръ.[4]) Но освѣнъ това, около 1860 година русский археологъ Севастьяновъ е извадилъ отъ нейния оригиналъ, който се намѣрва въ Зографския мънастирь, нѣколко фотографически копии, които сега се намѣрватъ въ Петербургъ и въ Москва.[5]) Вѣренъ прѣписъ отъ една такъва копия се намѣрва у мене, та споредъ него азъ могѫ да кажѫ, че г. Богоровъ е издалъ тоя паметникъ съ доста много погрѣшки, за една отъ които трѣбва да се спомене тука. Тя се касае до годината, която е написана въ паметника и която споредъ моя прѣписъ трѣбва да се чете не 6700 (= 1192), а 6750 (= 1242). Не ще бѫде излишно, ако припомнимъ, че на 1192 въ България владаше Калоиоаннъ, а не Иоаннъ Калиманъ, за когото се знае, че е царувалъ отъ 1241 до 1246 година.[6]) Тоя паметникъ е любопитенъ отъ нѣкои страни, но г-нъ Богоровъ много злѣ е сторилъ, дѣто се е взелъ съ него да оборва мнѣнието на г-на Микло-

---

Method hätten die übersetzung der heiligen Bücher in Bulgarien mindenstens begonnen und berufen sich zum Beweise des bulgarischen Ursprungs der Kirchensprache ....

Константинъ и Методий сѫ почнали прѣвожданьето черковнитѣ книги и то въ Българія, па иматъ доказъ българското изричанье у черковныа языкъ...

[1]) Априловъ, Болгарскія грамоты, Одесса 1845 г., стр. 31—35.

[2]) Глед. въ неговия „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, изд. 2-ое, стран. 61.

[3]) Въ журналѣ министерства народнаго просвѣщенія за 1848 г. томъ 58, стр. 180.

[4]) *Миклошичъ,* Slawische Bibliothek. I, 154.

[5]) *Флоринскій:* „Аѳонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова“ Спб. 1880. стр. 34.

[6]) Трѣбва да кажѫ, че така невѣрно, както въ изданието на г-на Богорова, е напечатана тая година и въ извѣстията на Григоровича, на Порфирия Успенскаго и на Иосифа Миллера. Профессоръ Флоринский въ горѣреченото си съчинение забѣлѣжва, че въ една отъ Севастиановскитѣ копии, която онъ е видвалъ, стои година 6758 (= 1250).

шича. Въ това, мислимъ, лесно ще се увѣрѫтъ читательтѣ ни, ако прочетѫтъ Калимановата грамота. Въ нея, напримѣръ, се говори:... „и дадох имь въ Серь градь метохь... у Калоѫнова чаршіа 18 дуганы, и Калоѫнь да настои, що приходить от дуганыте да приноси у монастирь, — и дадохь имь на Дунавь, на грьло, ловище, идѣже се ловѣть моруны, и на Никополи скѥле, і аковова махала, и ѳеодорова махала, и Петрь логофѫть махала и ту 8 дуганы дах им; Петрь логофеть настойник що приходи от дуганы, от скѥле и от ловища да приносит у манастирь . . . . , . . . И повѣх (sic) азь оградити место іоанова Селимова рѫка на краи море на кладѣнець . . . ., и от тува над лозїе Филипо на врьх на брьдо . . . ., и от тува горѣ на големи путь, и на всточна страна над путь горѣ камень . . . ., и от тува на путь чрѣша Моѵсиева, та на Іоань Камара и от Іоань Камара по путь та на старн стльпь, сиреч пиргос, и назадь мало на стрьмно мѫсто, и ту вула оставиха . . . . . И от здѣ низ долчина на голѫма река та на водѣница“ [1]) и пр.

Тия примѣри сѫ доста да увѣрѫтъ всѣкого, че Калимановата грамота е писана съ такъвъ езикъ, който, тако рѣчи, съвсѣмъ прилича на сегашния ни народенъ езикъ. И ако да бѣше истина, че тая грамота е писана въ 1192, или въ 1242 год., то тя щѣше да бѫде едно най-силно подтвържденне на Миклошичовитѣ мисли, които г. Боговъ оборва съ нея. Нека ни прости достопочтенний *упѫтвачъ* на Българския езикъ, ако му кажемъ съ българската пословица, че онъ тука се е взелъ ужъ *да пише вежди, а вади очи*. — Нѣма съмнѣние, че Калимановата грамота е лъжовна, че тя е съчинена на турско врѣме. Въ нея се намѣрватъ твърдѣ явни за това доказателства, отъ които доста ще бѫде да наведемъ слѣднитѣ.

1) Въ тая грамота, писана ужъ въ врѣмето на Калимана, се казва, че Охридский архиепископъ Макарий билъ назначенъ да бѫде настойникъ на Зографския имотъ въ Охрида. А познато е, че архиепископъ Макарий е светителствовалъ около 50—60 годинъ слѣдъ смъртьта на Калимана [2]).

2) Въ тая грамота се срѣщатъ турски думи — *чаршия, дуганы, махала, пазаръ* (говѣжды пазаръ, мѫдни пазаръ) — които подъ никой начинъ не сѫ могли да се вмъкнѫтъ и загнѣздѫтъ въ езика ни по̀рано отъ 15-й вѣкъ.

Ние мислимъ, че Калимановата грамота е измайсторена, и то не много искусно, около половината на 16-й вѣкъ: измайсторяваньето ѝ, може би, е било прѣдизвикано отъ мѣрките, които турското правителство бѣше взело по онова врѣме спрямо мънастирскитѣ имоти [3]).

---

[1]) Тие примѣри ние привождаме по нашия прѣписъ отъ Калимановата грамота; въ г-нъ Богоровото издание тѣ сѫ напечатани съ нѣколко погрѣшки, отъ които по̀-голѣмитѣ сѫ: намѣсто — *8 дуганы*, тамъ е напечатано — *15 дуганы*, намѣсто — „повѣх азь оградити“, напечатано е: „посѣхь азь оградить“; на мѣсто — стльпь — *стьпль*.

[2]) *Голубинскій:* „Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей Болгарской, Сербской“ и пр. стр. 127.

[3]) Глед. наший членъ въ Период. Списание на Българск. Кн. Др. Срѣдецъ, кн. VII, стр. 10, Сравн. и бѣлѣжката на г-на Иречека въ сѫщата книжка, стр. 119.

Втората отъ обнародванитѣ въ отговора на г. Богорова грамоти е титулована така: „Исказъ отъ царь Іоанна Александра, Самодържецъ Себългарски и Грьцки, даденъ въ Сергѣвци, село близо при Търново въ Българія прѣзъ 6856 година (1340)".

Като прочетохме това заглавие, помислихме си, че тука г. Богоровъ е обнародвалъ нѣкаква нова, непозната до сега грамота; но като се повзрѣхме въ работата, лесно се увѣрихме, че не било така. И тоя паметникъ отколѣ е познатъ, таче е и обнародванъ два пѫти. Првъ пѫть той е изданенъ на 1873 въ второто издание на Шафариковитѣ южнословѣнски паметници[1]). Изданието му тука е направено по единъ Григоровичовъ прѣписъ отъ оригинала, който се намѣрва въ Хилендарския мънастирь. Втори пѫть тоя пометникъ е напечаталъ покойний руски академикъ Срезневский по една фотографическа копия, извадена отъ горѣпоменѫтия руски археологъ Севастьановъ[2]). Тия двѣ издания не оставятъ никакво сънмѣние, че грамотата, за която ни е тукъ рѣчьта, е съставена на 1 декемврия 1347 или 1348, а не на 1340 година, както казва г-нъ Богоровъ. Освѣнъ това, въ изданието на г-на Богорова е казано, че тая грамота е *дадена въ Сергѣвци*, а въ Шафариковото издание, на мѣсто *Сергѣвци*, четемъ — *в' Сербеници*, а пакъ въ изданието на Срезневскаго е написано — *в' Орѣевици*. Кое отъ тия три названия трѣбва да се сматря за право, това мѫчно може да се развѣщѣе, особно като г. Богоровъ и тукъ не се е погрижилъ да ни каже, по какъвъ прѣписъ той е напечаталъ тоя документъ. Види се, че неговий прѣписъ въ нѣкои мѣста е по-добъръ отъ копиитѣ, които сѫ имали въ рѫцѣтѣ си Шафарикъ и Срезневски: въ Шафариковия прѣписъ не вѣрно е написано, че грамотата, за която ни е тукъ рѣчьта, е отъ Иоанна Асѣня, па, освѣнъ това, въ тоя прѣписъ сѫ пропуснѫти на едно мѣсто два три реда; въ изданието на Срезневскаго также има пропуснѫти петьшесть думи, които не сѫ били извадени ясно въ фотографическата Севастьановска копия; такъви пропущания ние не намѣрваме въ г. Богоровото издание, въ което отъ къмъ тая страна паметникътъ е изданенъ добрѣ. Но, за жалость, ние тукъ срѣщаме нѣколко думи, които сѫ напечатани погрѣшно, па срѣщаме и твърдѣ важни правописни погрѣшки, именно: ꙗ, на мѣсто ѩ; и, на мѣсто ѥ, ѫ на мѣсто ъ; ѥ на мѣсто ь и т. п. Такъви правописни погрѣшки, които г. Богоровъ, види се, има за дребни работи, сѫ много зловрѣдни за главната цѣль, за която онъ се е потрудилъ да напечата тая грамота.

На третята си грамота г-нъ Богоровъ е далъ такъво заглавие: „Исказъ отъ царь Іоанна Шишмана, Самодържецъ Себългарски и Грьцки, даденъ за Рылскыа монастырь. 21 септемврія, 1379 год.".

Това е добрѣ познатата Шишманова грамота, която е издавана вече петь-шесть пѫти. Мѣжду тия издания има двѣ, особно добрѣ направени: то сѫ изданията, които намѣрваме въ горѣспоменѫтитѣ трудове на Шафарика и Срезневскаго. Г-нъ Богоровъ е напечаталъ

---

[1]) Památky dřevn. písemnictví jihoslov. v Praze 1873, Okazky ob. písemn. 96—99.

[2]) „Записки Императорской Академіи Наукъ" томъ 34, кн. II, прилож. № 4, стр. 31—34.

тая грамота съ голѣми правописни погрѣшки, каквито се срѣщатъ, тако речи, въ всѣки редъ.

Излишно е да казваме, че съ напечатваньето на тия грамоти, които отдавна трѣбва да сѫ познати и профессору Миклошичу, г. Богоровъ никакъ не е постигнѫлъ главната цѣль на своя „отговоръ къмъ бывалица за гласнытѣ знакове“ и пр.

При всичко това, ние сме много благодарни г-ну Богорову за напечатваньето на една отъ рѣченитѣ грамоти, именно на Иоаннъ-Александровата грамота отъ 1347 г. Макаръ тя и да е печатана вече два пѫти, но, както казахме по̀-горѣ, печатана е съ пропущания на нѣколко думи, които изданието на г-на Богорова допълня. Освѣнъ това, прѣднитѣ издания на тая грамота на́-да ли се намѣрватъ нѣйдѣ въ България, та по насъ тя е твърдѣ малко позната, макаръ че е много любопитна: въ нея се намѣрва драгоцѣненъ материалъ за историята на държавнитѣ и общественни наредби и изобщо за вѫтрѣшния животъ въ България прѣзъ 14-й вѣкъ. Мислимъ, че не ще да сторимъ злѣ, ако исправимъ тукъ по̀-голѣмитѣ грѣшки въ г-нъ Богоровото издание на тоя праженъ паметникъ.

Р.дъ:	*Напечатано е:*	*Трѣбва да сѫ чете така:*
1	похално	похвално
10	тѣмжи	тѣм' же
34	и конорѫзъ	и коноръзъ
46	а потхаторе	аподохаторе
46	**крагуıарє нпєсъıацн . . . .**	**крагуıарє н пєсъıацн**
48	**нн носн поставнтн наснлѫ ксніа сєла . . . .**	**нн ногн поставнтн на снлѫ к сніа сєла**
52	ни имъ конъ енгаре псати .	ни имъ конъ енгарепсати
58	виноградъ вдрачовѣ	виноград в Драчовѣ

На много мѣста г. Богоровъ е съединилъ по двѣ думи въ една; такъви погрѣшки ние тукъ не привождаме, защото читательтъ и самъ може да ги забѣлѣжи и разбере. Не привождаме и правописнитѣ грѣшки, защото тѣ не врѣдѫтъ смисъла на грамотата.

Харьковъ, 11 мартъ 1885 г.

М. Дриновъ.

Свѣденія о Казацкихъ общинахъ на Дону. Матеріалы для обычнаго права, собранные Михаиломъ Харузинымъ. Выпускъ первый. Москва 1885 г., стр. 288 in 8°.

Книгата, заглавието на която привождаме, се е появила прѣди малко и прѣдставлява единъ, колкото любопитенъ, толкова и добрѣ систематизиранъ резултатъ на личното наблюдение и изучение отъ страна на автора живота на *Донскитѣ казаци.* Авторътъ на тоя, тъй да рѣчемъ, сборникъ отъ обичаи е младъ, ученолюбивъ студентъ и още по̀-вече народолюбивъ русски гражданинъ; своя трудъ той е посветилъ на извѣстния прдѣставитель на словѣнофилството, И. С. Аксакова, „неутомимий борецъ за нашето народно самосъзнание“. Не е

излишно да споменемъ, че г-нъ Харузинъ е единъ отъ ученицитѣ на талантливия прѣдставитель на *обичното право* въ най-старния руски университетъ, известния съ своитѣ многочисленни трудове по историята на учрѣжденията (народн. институти) Московски профессоръ М. М. Ковалевскій. М. Н. Харузинъ не пръвъ пѫть се явява прѣдъ публиката съ своитѣ изслѣдвания по обичното право. Още въ 1882 г. той напечата въ *Юридическія Вѣстникъ* своитѣ *„Юридическія обычаи Сарапульскаго уѣзда Вятской губерніи“*, които, поради изобилието въ тѣхъ на много чърти отъ първобитното състояние на человѣческитѣ общества, прѣдставляватъ голѣмъ интерессъ за науката. Като членъ корреспондентъ на Имп. Общ. Люб. Естеств. Антропол. и Етногр., г-нъ Харузинъ е ималъ възможность съ съдѣйствието на това Общество да се занимава съ изслѣдванието обичаитѣ на *Донскитѣ казаци*.

Тъзи часть отъ великия русски народъ е толкова по-интересна за изслѣдователя, толкова по-привлекателна за историка на народнитѣ институти, понеже тя прѣдставлява като-че-ли опитъ въ социалния животъ на человѣчеството. Сѣки, който колко-годѣ е ималъ работа съ народнитѣ обичаи, не единъ пѫть, мислимъ, е усѣщалъ неприятно чувство, което обзема човѣка всѣки пѫть, кога въ своитѣ изслѣдвания не намѣрва спазени сѫщински нѣкои чърти на старъ нѣкой, първобитенъ институтъ, или пъкъ, ако и спазени, то толкова малко и тъй разбъркани, тъй затъмнени съ чърти на нови отъ разни епохи институти, съ чърти съвсѣмъ понѣкога случайни, несѫщински, щото се чуди човѣкъ, гдѣ да търси пѫтеводната нишка. Съ хората и тѣхния животъ, съ тѣхнитѣ общественни отношения не е възможенъ опитъ, както въ областьта на естествознанието, та по тоя начинъ да издиришъ искуственно, възможни ли сѫ такива или онакива явления, какъ тѣ дѣйствоватъ на хората и взаимнитѣ имъ отношения и т. н. Ето защо социологията въ изслѣдванието законитѣ, които управляватъ развитието на человѣчеството, изобщо, и человѣческитѣ общества, отдѣлно, социологията, най-старата, може да се каже, наука — понеже тя въ форма на пѣсни, прикаски, пословици и др. е почти толкова стара, колкото и самото человѣчество — и до днешенъ день не е направила, та и не може да прави, такива успѣхи, каквито правѭтъ напр. експерименталнитѣ науки. Изслѣдовательтъ въ областьта на социологията, при изучванието напр. историята на нѣкой институтъ, да кажемъ бракътъ — първоначалния му видъ, формитѣ му на разни стѫпени на человѣческото развитие и т. н. до днешния му видъ — може да наблюдава, да изучва тия явления само въ таквазъ форма, въ каквато му ги е далъ или дава животътъ. А тъзи форма не е друго освѣнъ амалгама, смѣсь отъ чърти на разни епохи, разни мѣста, нерѣдко съ примѣсь на чърти и отъ други институти, или произлѣзли отъ тѣхното влияние. Не е само това: дошлитѣ до насъ институти често биватъ съвсѣмъ изопачени подъ влиянието на институтитѣ на другъ, съвсѣмъ чуждъ, народъ, и изслѣдовательтъ се мѫчи съ голѣма прѣдпазливость, при помощьта на разни научни методи, да отдѣли едни елементи отъ други, да отхвърли случайнитѣ, да схване

сжщинскитѣ чърти, безъ да повреди, едвамъ блѣщукавитѣ понѣкога, търсенитѣ чърти, — сжщо като единъ художникъ — реставраторъ, кога се мжчи да снеме горнитѣ, очевидно нови, шарове на нѣкоя ископана или намѣрена нѣйдѣ си стара картина, за да открие прѣдполагаемия старъ оригиналъ. Колко е трудна такъва работа — да отдѣлишъ въ единъ институтъ чъртитѣ отъ първобитния животъ отъ тѣзи, които сж резултатъ на послѣдующитѣ епохи и на разни други частни причини и чужди влияния — това знае всѣкой, който има колко-годѣ понятия за тоя прѣдмѣтъ. Ето защо народитѣ, които сж спазили общественния си животъ въ първобитното му почти състояние — напр. дивитѣ плѣмена, или такива, които стоjжтъ на твърдѣ низка стжпень въ развитието — сж отъ голѣмъ интересъ за научни наблюдения, понеже много чърти отъ първобитния животъ се срѣщатъ почти неизмѣнени. Но не пò-малко, ако не пò-вече, сж интересни наблюденията надъ такива исторически общества, които като че-ли изново повтарятъ живота на человѣчеството, като-че-ли съ себе си правjжтъ опитъ въ областьта на социалнитѣ отношения. Всѣки може да си прѣдстави, каква важность има за науката изслѣдванието живота на такива общества! *Донскитѣ казаци*, които сж заселили брѣговетѣ на р. Донъ въ историческа епоха (въ XVI в.), прѣдставляватъ именно такова едно общество, и по тъзи причина книгата на г. Харузина, която прѣдставлява доста пълна картина на тѣхния животъ, отъ самото основание на първитѣ имъ поселения и до днесъ, получва двоенъ интересъ и, като такъва, не може да остане безъ внимание. Поради богатия и изредно интересния материалъ, който тя съдържа, ние се рѣшаваме да jж отбѣлѣжимъ тукъ, като една отъ ония книги, които заслужватъ да бждjтъ прѣпорjчани на любительетѣ на книгитѣ. Но отъ друга страна такъвъ богатъ и разнообразенъ материалъ не е отъ естество да се сгрупира и въ малко слова да се прѣдаде въ такъва кратка забѣлѣжка, каквато е настоящето отбѣлѣзване *„Свѣдѣнията за Казашкитѣ общини на Донъ“*. Ето защо ние се виждами принудени да се ограничимъ тукъ само съ характеризуванието живота на първитѣ казашки поселения на рѣка Донъ, та тъй да може читательтъ да си състави поне какво годѣ понятие за книгата.

Съвсѣмъ своеобразно се е заселила оная степь, която днесь носи название: *Область на Донската войска*. Още въ 1521 година тъзи обширна равнина е била съвсѣмъ пуста. Основанието на първитѣ поселения *(„городки“)* станжло е въ 1549 година. Колониститѣ сж били почти всичкитѣ жителье отъ Великороссия, Малороссия, отъ извѣстната въ русската история Запорожска Сѣчь, изобщо отъ всичкитѣ крайща на тогавашна Россия, отгдѣто недоволнитѣ отъ различни незгоди у дома си бѣгали сж на Донъ и тамъ образовали нѣщо като нередовна войска, членоветѣ на която, не свързани почти съ никакви частни или общественни свръзки (пò-вечето отъ тѣхъ нѣмали ни покжщнина, ни семейство), занимавали сж се съ постоянни нападвания градищата и селата по турскитѣ и татарскитѣ граници, плячкосвали сж ги и пò-вечето тъй сж се поминавали. Всичкото общественно устройство на тѣзи русски войнственни команди се е състояло въ това, че сж си изби-

рали на една година началникъ — *атаманъ* —, живѣяли по 10—20 души заедно, почти коммунистически, като си дѣлили по братски всичко, что единъ отъ тѣхъ улови въ рѣката или убие нѣйдѣ въ полето. Самитѣ имъ поселения сѫ имали по-вечето врѣмененъ характеръ — „зимовища“ — и на пролѣть ги напущали за да се поселятъ на слѣдующата зима на друго, може би, мѣсто. Само нѣколко „городки“, основани още въ началото на заселването, сѫ носили постояненъ характеръ и сѫ служили като центръ на цѣлото казачество, като главна квартира на тъзи своеобразна Донска войска. Чакъ въ XVII в. се забѣлѣзва нѣщо, което малко-много прилича на господарственно устройство. Въ економическо отношение се забѣлѣзватъ сѫщитѣ почти чърти, както и въ общественното имъ устройство. Първоначалнитѣ ступански отношения у *донскитѣ казаци*, въ първитѣ врѣмена на заселването, прѣдставляватъ единъ видъ коммунистическо, да не кажемъ анархическо ползувание отъ землището, по което тѣ сновали. Всичката земя принадлѣжала изобщо на всичкитѣ поселенци и никому отдѣлно: всѣки си косилъ сѣно, гдѣто щѣлъ, оралъ, гдѣто му било по̀-изгодно, никой до никого се не допитвалъ, никой никому не бъркалъ: земята била въ изобилие. Частната собственность се забѣлѣзва тукъ много кѫсно. Даже и до сега не може да се каже, че сѫществува частна собственность на земя. Тѣзи, толкова интересни отношения, нарисувани отъ една доста масторска рѫка, приковаватъ на себѣ си вниманието на читателя. Не отъ по̀-малъкъ интересъ сѫ и първоначалнитѣ семейни отношения. Първитѣ поселенци сѫ били почти всичкитѣ неженени, та и не рачили даже женитѣ, за да имъ не прѣчѫтъ. Но съ врѣме мѣжду другата плячка попадвали по нѣкога и жени — туркини, татарки, черкески и др. —, та съ тѣхъ казацитѣ и взели да живѣѭтъ. Такъва плячка се е случвала, разбира се, не твърдѣ често, — ето защо се е случвало, та въ нѣкоя напр. *станица* (нѣщо като село) имало само една жена на всичкитѣ. Новороденитѣ дѣца, като тежина въ тѣхния номадическо-воененъ животъ, обикновенно убивали. Вѣнчаванье нѣмало никакво, защото въ него врѣме още ни духовенство, ни чъркова е имало, а който е искалъ да се ожени, дохаждалъ на „майдана“ (площадьта) съ жената и обявявалъ на събранитѣ селяни, че тѫзи за напрѣдъ ще му бѫде жена. Тъй сѫщо сѫ се и развождали. Дойде казакътъ на площадьта и обявява: „тази ми бѣше до сега жена, сега е вече свободна“. Нѣкой отъ публиката излѣзе, покрие ѭ съ скута си и каже: „за напрѣдъ пъкъ ще бѫде моя“. „Ваша воля е“, кажѫтъ селянитѣ — и работата се свършва: единъ бракъ се разваля, а другъ се устройва. — Ний ще ограничимъ извлеченията изъ „Свѣдѣнията“ още съ една кратка характеристика на сѫдопроизводството и сѫдоустройството въ старо врѣме, които обаче не съвсѣмъ сѫ изгубили първоначалната си форма дори и до днесъ. Сѫдници въ него врѣме нѣмало особенни, а сѫдили старцитѣ или съсѣдитѣ, като карали странитѣ да се спогодѭтъ. Само въ противенъ случай странитѣ отивали на станиченъ (селски) сѫдъ. Тукъ на площадьта се събирали селенитѣ (такъво събрание се викало, та и сега се вика „кругъ“), изслушвали тѫжителя или обвинителя, викали отвѣтника или зло-

сторника, тукъ издавали рѣшения и тукъ пакъ ги приводили въ испълнение.

Въ направенитѣ до тукъ извлечения ний не закачихме даже и половината отъ отдѣлитѣ на книгата; но се пакъ се надѣемъ, че и това, което приведохме, ще даде поне малко едно понятие за интересния материалъ, който любопитний читатель ще срѣщне въ *„Свѣденията“*. Тоя материалъ е толкова по̀-важенъ, че, както вече забѣлѣжихме, сичко, за което ни расказва авторътъ, е било не тъй отколѣ, най-рано прѣди двѣ-три столѣтия, слѣдователно тѣзи отношения, този животъ сѫ спазени не само въ устни прѣдания или въ прѣходяща форма на прѣживяване, но и въ многочисленни писменни паметници отъ онова врѣме, когато номадически патриархалнитѣ отношения между донскитѣ казаци сѫ били още въ пълната си сила. А пъкъ тѣзи отношения, които сѫ наблюдавани неотколѣ, макаръ и да се срѣщатъ примѣсени съ чужди елементи, иматъ обаче не по̀-малка цѣна, понеже новитѣ примѣсени чърти, или чуждитѣ елементи, по причина на новото имъ происхождение, не сѫ въ сила да осложнѭтъ и затъмнѭтъ първоначалнитѣ явления до неузнаванье. Ето на какво основание си позволихме въ началото на тъзи забѣлѣжка да наречемъ образованието на Донската Область, като-че-ли опитъ въ социологията, нѣщо абсолютно, разбира се, невъзможно.

Оставяме на страна индивидуалнитѣ качества на книгата: лекий езикъ, който ѭ прави да се чете като прикаска, като романъ, спретнѫтото ѝ издание и др. качества, които даватъ на сѣка книга голѣма привлекателность. Намъ се ще да препорѫчами тъзи книга, като педагогическо, тъй да рѣчемъ, рѫководство на нашитѣ интелигентни сили, на които е при сърдце „милий народъ“. Врѣме е вече, мислимъ, и ний, както това сѫ вече отколѣ направили Русситѣ, доказателство на което е прѣдметната книга, и ний да се заловимъ съ изучванието на народнитѣ ни обичаи, народното ни творчество. „Милий народъ“ тогава само наистина ще бѫде милъ, когато го узнаемъ въ сѣко отношение. А то страхъ ни е, да не би кѫсно да се сѣтѭтъ ревнительетѣ за „народното благо“, когато различнитѣ опити надъ народния животъ, макаръ и отъ образовани, но сѐ-пакъ кабинетни теоретици-правителье, затъмнѭтъ и исхабѭтъ и това, що е останѫло до сега отъ минѫлия ни животъ, истина, не съвсѣмъ чисто, но сѐ-таки достѫпно за наблюдение и отъ голѣма важность, както за науката, тъй и за практическо руководенье, комуто трѣба. Работата, разбира се, не е малка, но и не тъй голѣма, стига само по̀-вече желание, по̀-вече самопожъртвование. Та врѣме е, чини ни се, и самото правителство да обърнеше на това внимание и съ малко по̀-вече енергия, отколкото до сега, да поработѣше въ това отношение, да не би да доде врѣме да се чървимъ прѣдъ присмѣвката народна: *„уме, уме, кѫдѣ ходишъ, та не додишъ? Той ще доди, ами кого ще намѣри“!*

Халле, 6 Марта 1885 г. Б.-Б.

II.

КНИГОПИСЪ.

Книги, получени въ замѣна съ „Пер. Спис.“ или подарени за библиотеката на „Бълг. Кн. Дружество.“

I. Отъ почетний членъ на Бълг. Книжовно Дружество, г-на Ивана Кукульевича Сакцински изъ Загребъ:

1. Jugoslavenska Knjižica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. U Zagrebu 1867. Knjigotiskarna Dragutina Albrechta. 8°, str. 80.

2. Putne Uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije, od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskarne. 1873. 8°, str. 142.

3. Die Legitimen und Historischen Rechte Croatien und der Ausgleich mit Ungarn. Wien 1871. Druck von F. B. Geitler, Albrechtgasse 4. 8° str. 66.

4. Der alte Verband und der neue Ausgleich Croatiens mit Ungarn. Von einem Croaten (Separatendruck aus dem „Vaterland“). Wien 1868. Verlag der Redaction des „Vaterland“. Druck von Alexander Enrich in Wien. 16°, str. 24.

5. Poturica. Drama u 4 čina od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. U Zagrebu 1867. Tiskom Dragutina Albrechta. 8°, str. 90.

6. Andreas Medulić Schiavone, Maler und Kupferstecher. Von Ivan Kukuljević Sakcinski. Aus dem „Slovnik umjetnikah jugoslavenskih“ (Südslavische Künstler Lexikon) übersetzt. von H. T. Agram. Buchdruckerei et Litographie des Carl Albrecht. 1863. in 4°, str. 24.

7. Bibliografia Hrvatska. Dio I. Tiskane knjige. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. Troškom društva za jugoslavensku povjesnicu i starine. U Zagrebu. Brzotiskom Dragutina Albrechta. 1860. 8° str. 233,

8. Pavao Skalić. Napisao Ivan Kukuljević Sakcinski (sa slikom Skalićevom). U Zagrebu. Pretiskano iz Vienca god. 1875 u dioničkoj tiskari. 8°, str. 58.

9. 29 Srpanj 1845. Historička crtica. (Preštampano iz „Zatočnika“). U voju. Sisku. Tiskom Ivana Vončine. 1870. 16°, str. 47.

10. Povjestne pjesme Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. (Sa 56 ilustracijah). U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta. 1874. 8°, str. 148.

11. Zvei Slaven. Eine Erzählung aus der neueren zeit Croatiens von Ivan Kukuljević Sakcinski. (Aus dem Croatischen übersetzt von F. S. S-p.) Agram 1863. C. Albrecht Buchdruckerei et Lithographie. 8°, str. 84.

12. Monumenta Historica Slavorum Meridionalium. Povjestni spomenici Južnih Slavena. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga I. Listine Hrvatske. (Acta Croatica). U Zagrebu 1863. Brzotiskom narodne tiskarnice D-ra Ljudevita Gaja. In 4°, str. I—VIII, 1—339.

13. Codex Diplomaticus Regni Croatiae Slavoniae et Dalmatiae. Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio I. U Zagrebu 1874. Štamparija Dragutina Albrechta. In 4°, str. 255.

14. Сѫщото. Dio II. U Zagrebu Štamparija Dragutina Albrechta. 1876. 4°, str. 279.

15. Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII vjeka s ove strane Velebita od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. U Zagrebu. 1869. Štamparija Drag. Albrechta. 8°, str. 414.

16. Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune. Napisao Ivan Kukuljević Sakcinski. U Zagrebu. 1881. Tisak dioničke tiskare. 8⁰, str. 155.

II. **Отъ почетния членъ на Дружеството г-на д-ра Атанасовича:**

La voix de la Bulgarie. Bucurescі noua Typographie nationala, propr. C. N. Radulescu. 24, strada akademiei 24. 1879. In 4⁰, стр. 78.

III. **Отъ Автора:**

1. Показатель на распорежданията, обявени въ указитѣ на Негово Височество, въ приказитѣ по военното вѣдомство и въ циркуляритѣ отъ военното министерство, за 1884 год. Съставилъ поручикъ Златоустовъ. (Издава Военното Министерство). София. Държавна печатница. 1885. 8⁰, стр. 51.

2. Унтеръ-офицерский въпросъ, въ главнитѣ европейски армии и състоянието му въ нашата армия. Отъ поручика Хр. Златоустова. Прѣпечатено отъ „Период. Списание" кн. XI и XII. 1884 г. на Българското Книж. Дружество въ Срѣдецъ. (Издава Военното Министерство). Срѣдецъ. Държавна печатница. 1885 8⁰, стр. 76.

IV. **Отъ Автора:**

Маргарита, драма въ петъ дѣйствия. Съставилъ А. К. Стара Загора. Печатница „Знание" 1885. 8⁰, стр. 77. Цѣна единъ левъ.

V. **Отъ г-на Хр. Златоустова:**

Положение за войсковитѣ управления. София. Скоропечатница на К. Т. Кушлевъ. 1884. 8⁰, стр. 119.

VI. **Отъ г-на Д. Панайотова:**

1. Мемориалътъ поднесенъ въ името на българския народъ до шестехъ сили на Европа, въ 1876 год. Отъ Д. Цанкова и М. Д. Балабанова и други техни официални писма отъ сѫщата година. Отъ Английския текстъ превелъ Д. Панайотовъ. Издава Панайотъ Х. Панайотовъ (книговезецъ). Търново. 1885. In 16⁰, стр. 22. Цѣна 25 стотинки.

2. Искуство, философска ессея, на Р. В. Емерсона. Отъ Английски превелъ Д. Панайотовъ. Издава Панайотъ Х. Панайотовъ (книговезецъ). Търново. 1885. In 16⁰, стр. 16. Цѣна 20 стотинки.

VII. **Отъ Автора:**

Приключенията на Дрѣновский манастиръ въ 1876 година. Трагедия въ четири дѣйствия. Посвѣщава се на погинялитѣ въстаници въ Дрѣновскиятъ мънастиръ презъ 1876 година и на интелегенцията въ селото ни Бѣла-Черква този мой малъкъ трудъ. Отъ Петко Т. Франговъ. Издава Ангелъ Г. Вакаловъ с. Бѣла Черкова (Търновско). Търново. Скоропечатницата на К. Тулешковъ. 1885. In 16⁰, стр. 61. Цѣна 60 ст.

VIII. **Отъ Автора:**

Счетоводство или държание търговски книги (тефтери comtabilité) наредилъ (съгласно програмитѣ изработени отъ Министерството на Народното Просвѣщение въ Княж. България и отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение въ Ист. Румелия) Иванъ Юрдановъ, учитель въ Сливенскитѣ народни училища. Назначено за долнитѣ классове на Реалнитѣ гимназии и за срѣднитѣ училища. Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско Знаме" 1885. 8⁰ стр. 212. Цѣна 2 лева или 11 гр.

IX. **Отъ Автора:**

Отговоръ къмъ Бывалица за гласнитѣ знакове въ Българскыа языкъ списана отъ Д-ръ Ф. Миклошича дѣйни ставъ у самодържното учно-събранье. Віена. Образовалня Адолфъ Холцхаувенъ 1885. 8⁰ стр. 16.

X. **Отъ Г. М. Рачовъ:**

Сборникъ отъ разни пѣсни. I. Овчаръ по брѣгъ ходи и Ахъ мари мамо, народни хороводни пѣсни. На 3 гласа. Издава Р. М. Рачовъ. Варна печатница Л. Нитче 1885. Улица Николаевска № 507. Стр. 2. Цѣна 20 стотинки.

XI. **Отъ г-на Ив. Ст. Визирева:**

Полезни книжки съ духовно-нравственно съдържание:

I. Слово въ деня на Рождество Христово. Съставилъ по Инокентия. Ив. Ст. Визиревъ. 1885. Търново. Скоро-печатница на К. Тулешковъ. In 16° стр. 16. Цѣна: 20 стотинки.

2. Двѣ слова на Рождество Христово. Съчинени отъ Инокентия (Архиепископъ Херсонский и Таврический). Прѣвелъ и издалъ Ив. Ст. Визиревъ. Скоропечатница на К. Тулешковъ. 1884 in 16° стр. 39. Цѣна: 50 стотинки.

3. Сократъ и Иисусъ Христосъ. Биографическо-характеристическо сравнение отъ . . . . . . Прѣвелъ Ив. Ст. Визиревъ. 1885. Търново. Скоро-печатница на К. Тулешковъ. in 16° стр. 78. Цѣна: 1 левъ.

4. Іуда Прѣдатель. Характеристика отъ Дим. Муретовъ Архиепископъ Херсонский и Одесский. Прѣвелъ Ив. Ст. Визиревъ. 1885 г. Търново, Скоро-печатница на К. Тулешковъ. in 16° стр. 16. Цѣна: 25 стотинки.

5. Смисления разбойникъ. (въ цѣлъ свѣтъ едничкия само). Поучителенъ разговоръ. По Филарета (Гумилевскаго) архиепископъ Черниговский. Наредилъ Ив. Ст. Визиревъ. Съ приложение: единъ погледъ върху характера на този разбойникъ. Отъ Инокентия архиепископъ Херсонский и Таврический прѣвелъ сѫщия. 1885 г. Търново, скоро-печатница на К. Тулешковъ. in 16° стр. 19 — 12 цѣна 40 ст.

6. Нѣколко думи за най-новитѣ рационалистически възрѣния. На лицето и дѣлото Iисусъ Христово и характера на Iисуса Христа. Превелъ (отъ Руски) Ив. Ст. Визиревъ. 1885. Търново, скоро-печатница на К. Тулешковъ. in 16° стр. 20 цѣна 25 ст.

7. Цѣльта на живота (човѣческий) и какъ се тя постига. Отъ Ив. Ст. Визиревъ 1885. Търново, скоро-печатница на К. Т. Тулешковъ. in 16° стр. 16 цѣна 20 стотинки.

XII. **Отъ автора:**

Свѣдѣнія о Казацкихъ общинахъ на Дону. Матеріалы для обычнаго права, собраные Михаиломъ Харузинымъ. Выпускъ первый. Москва Типографія М. П. Щепкина, Срѣдная Кисловка, д. Волковыхъ. 1885. in 8° стр. 388.

XIII. Отъ г. I. М. Жуйовича:

1. Le Roches des cordilleres par I. M. Žujović Professeur à la faculté des sciences de Belgrade. Paris Imprimerie générale A. Lahure 9, Rue de Fleurus 9. 1884. in 4° стр. 75.

2. Грађа за Геологију Краљевине Србије. I. Прилог за геологију југоисточне србије. Са једном геолошком картом и неколико слика. Од I. М. Жујовића, професора велике школе. У Београду Краљевско-Српска државна штампарија 1884. 8° стр. 168.

3. Грађа за Геологију Краљевине Србије. II. Белешке о неким стагластим стенама. III. Корист са рудника од I. М. Жујовића, професора велике школе. У Београду Краљевско-Српска државна штампарија. 1884. 8° стр. 16.

ПОКАНА[1])

отъ

УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВѢТЪ НА „БЪЛГ. КНИЖ. ДРУЖЕСТВО“.

Между материялитѣ, конто Книж. Дружество събира по народната ни история, езикъ, нрави, обичаи, пѣсни, приказки и други народни умотворства, личи единъ пробѣлъ отъ биографически свѣдѣния за българскитѣ художници, като зидарье, дърводѣлци, ковачье, златарье, лѣячье, иконописци, ваятелье, скулпторе (на дърво, мѣдь, кость и пр.). печатарье и др. т.

При всичко, че както въ старо така и въ ново врѣме народътъ ни е ималъ и има художници, изъ ржцѣтѣ на които сж излизали доста яки и до нѣгдѣ искусни издѣлия, до колкото знаемъ, до сега не се е залавялъ нѣкой отъ нашитѣ книжовници да събере и обнародва свѣдѣния по тая часть. Ако поне по семъ-сега не се почне събиранието на подобни материяли, възможно е, между забравенитѣ вече, да останжтъ въ неизвѣстность и други български художници.

Поради това, както и прѣдъ видъ на отпечатванието въ близко врѣме послѣдната свързка на прѣготвяния отъ 27 години на самъ отъ Почетния членъ на Дружеството и неутомимъ Хърватски книжовникъ, Ивана Кукулевича Сакцинскаго, „Словарь за южнословѣнскитѣ художници“, въ който могжтъ да бждтъ вмѣстени животописни бѣлѣжки

[1]) Умоляватъ се Редакциитѣ на българскитѣ вѣстници да прѣпечататъ настоящата покана.

и за нашитѣ художници, поканватъ се всичѣ членове на Бълг. Кн. Дружество, учительетѣ и други книжовници да побързатъ и испроводѧтъ въ Редакцията на „Пер. Списание“, каквито бѣлѣжки иматъ готови, или би могли тепърва да направѧтъ по рѣчения прѣдмѣтъ.

Управителний Съвѣтъ на Дружеството се надѣе, че тая му покана не ще остане безъ надлѣжния отзивъ отъ страна на нашитѣ книжовници, особенно като е потрѣбенъ не твърдѣ голѣмъ трудъ за такъва важна работа. Прѣдлѣжи да се забѣлѣжи само името и прѣзимето на художника, мѣстото и врѣмето, когато се е родилъ, гдѣ се е училъ, гдѣ и кога какво издѣлие е изработилъ и, ако не е живъ, гдѣ и кога е умрѣлъ.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

ЧЕТВЪРТО ТЕЧЕНИЕ.

КНИЖКА XIV.

(МАРТЪ И АПРИЛИЙ).

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . . .
Нар. пословица.

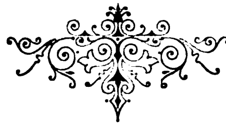

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1885.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Отдѣлно приложение: **Рѣчи, тържественно произнесени по случай на празднуванието въ Срѣдецъ хиледогодишния споменъ за смъртьта на св. Методия.** — сб. Кн. XV

ИСТОРИЧЕСКИ РАЗСКАЗИ ОТЪ МИНѪЛИТѢ ВРѢМЕНА.

Отъ П. Р. Славейкова.

I.

Кабадаиитѣ.[1])

Прозвището кабадаия е свойственно на турския езикъ, отъ Турцитѣ то е минѫло и у насъ. То се отдавало отъ най-напрѣдъ като прозвище на частни хора, които се носили нѣкакъ пò-гирджикъ, отъ каквото изобщо ходѭтъ другитѣ, или които се домогватъ съ носението си да покажѫтъ, като че сѫ ужъ пò-отлични въ нѣщо отъ другитѣ подобни тѣмъ. Всѣкой, който би искалъ да се покаже нѣщо пò-вече отъ какъвъто е, или ходи пò-башка нѣкакъ отъ обикновенния редъ, прозивали го кабадаия и поведението му или обноската му наричали кабадайлѫкъ. На пр. който не си облича врѫхната дрѣха, а я намѣта само и ходи така намѣтнѫтъ, или си държи рѫцѣтѣ отзадъ, или носи на криво гуглата си, капата си, казватъ му: я вижь какъвъ е кабадаия, кабадаилѫкъ продава. Таквозъ значение има тая дума и сега у насъ. Но прозвището кабадаия било е извѣстно нѣкога и съ друго значение, отдавано при други случаи на хора, които прѣносно нѣкакъ подпадали само на тая категория. Въ послѣдната половина на минѫлото столѣтие, а още пò-вече въ първата четвърть на сегашното тая дума билà добила още друго едно значение пò-ратолюбиво и пò-воинственно: тя е означавала ратници, но за различие отъ другитѣ видове ратници, тѣ се наричали не рат-

---

[1]) Съставено въ пò-главното отъ расказитѣ на баща ми, на попъ Андрея Робовски отъ Елена, отъ части на архимандрита К. Витанова изъ Трѣвна и на разни други лица.

ници еничери, нито ратници войници, даже нито просто *дайи,* а прѣдумишленно — *кабадаии.*

Турцитѣ при завоеванията си още отъ Азия били ввели системата на еничеритѣ, система колкото безнравственна и безчеловѣчна, толкозъ и коварно измислена и душмански приспособявана въ ущърбъ на християнството и въ полза на моамеданството.[1]) Съ прѣминуванието си въ Европа тѣ провъзвели тѫзи система още по-вече и ѭ осъвършенствували. Изъ най-напрѣдъ тѣ крадяли християнскитѣ дѣца, послѣ ги вземали силомъ и най-подиръ узаконили да взематъ редовно всѣка година, и въ много по широкъ размѣръ, невъзрастнитѣ християнски дѣца, и подъ прѣдлогъ да ги въспитаватъ уж по войнишки, — да ги тласкатъ по военнитѣ лагери, послѣ да ги потурчватъ и подъ името еничери да образуватъ отъ тѣхъ цѣли полкове, които съставяли ядрото или ядката на постоянната у тѣхъ войска. Освѣнъ това тѣ се ползували при условията съ покоряваннитѣ, като прибирали пò-ратоборнитѣ отъ тѣхъ и ги задължавали подъ име *войници* да участвуватъ въ военнитѣ имъ походи и да теглѭтъ всичкитѣ тегоби на военнитѣ имъ прѣдприятия. Такъва е била главната сила на турското царство и съ тѫзито главно българска, изневѣрена сила, подъ името еничери, и съ онѣзи български войници, като съратници и помощници на еничеритѣ, Турцитѣ сѫ могли да издържаватъ онѣзи кървави битви, които сѫ потръсили Азия и Европа и сѫ направили онѣзи завоевания, които сѫ очудили свѣта.[2])

---

[1]) Кога, какъ и по кой начинъ вземали Турцитѣ християнскитѣ дѣца за еничери, подробно не е извѣстно. Гърцитѣ наричали това Παιδομάζωμα, т. е. събиране на дѣца. На български не съмь срѣщалъ други свѣдѣния за това, освѣнъ на 1847 като бѣхъ учитель въ Ловечъ, виждахъ едно рѫкописно Евангелие, въ което писательтъ, като прѣписувалъ на редъ, спрѣлъ прѣписа отъ евангелието и въ сѫщитѣ редове прави слѣдната бѣлѣжка:

„Кога писахъ, дойдохѫ и казахѫ ми, че проклети музевири ме навадили на триклети агаряни, че имамъ дѣца за еничари, а мои дѣца не сѫ за еничари, мали сѫ; зато како писахъ не знахъ що писахъ, незнали музевири сами себе . . .“ На другото, едно пакъ рѫкописно Евангелие, имаше друга една бѣлѣжка. За тѣзи Евангелия питахъ пò-ланѣ и казахѫ ми, че Мирю Павловъ ги взелъ и сега не ги знаѭтъ, гдѣ сѫ. А моитѣ прѣписи пропаднѫхѫ и сега толковъ само можихъ да си припомнѭ.

[2]) Турцитѣ изъ най-напрѣдъ употрѣбявали войската отъ еничеритѣ само за нападения (юрюшь) съ голи ножове, сѫщо и войницитѣ, което става явно още отъ войната съ Тамерлана въ Азия и при обсадата както и за прѣзвеманието на Цариградъ, споредъ както свидѣтелствува Хаммеръ, а по него и Ламартинъ. Тѫзи ратна сила тѣ не щадѣли ни най-малко, а гледали само на изгодния за тѣхъ резултатъ на войната. А че тѣзи редове ги подпълняли Словѣнетѣ отъ Балканския полуостровъ, а главно и именно Българитѣ, за това не може да има никакво съмнѣние, защото

Така сѫ били работитѣ въ Турция до първата половина на XVII-то столѣтие, тогазь когато Турцитѣ вѣроятно по съображения, настанѫли отъ нови обстоятелства, за които дълго би било да расправяме, поискахѫ да прѣстанѫтъ да се ползуватъ отъ помощьта на българскитѣ войници и да исключѫтъ съвършенно християнитѣ отъ участието въ войнитѣ. Но като прѣсмѣтали върху лишението отъ една такъва ратна сила, която Българитѣ давали на турската войска, взели да мислѭтъ, какъ би могли да иматъ сѫщитѣ тѣзи ратници въ чисто турски елементъ. Тѣ измислили да истурчѫтъ цѣлото това население, което давало пò-голѣмата часть отъ тѫзи ратна сила, което и прѣдприехѫ и сполучихѫ до нѣйдѣ, защото близу милионъ души Българи сѫ истурчени по това врѣме въ тъй наричаната Европейска Турция. Отъ то на сетнѣ Турцитѣ не приемахѫ вече християни войници въ войскитѣ си. Това събитие биде послѣденъ жестокъ ударъ за Българитѣ, не само за това че въ турската войска нѣмаше вече да има християнски елементъ, колкото за това че въ тѣзи нови и фанатизирани прозелити се възобновяваше оная религиозна умраза, която бѣше усилена чрѣзъ еничеритѣ. За християнския елементъ въ Турско наставахѫ тежки и усилни обстояния, като му се прѣдставяхѫ много пò-съблазнителни и опасни примѣри за изневѣрванието и изнародванието му. Българский народъ добиваше въ своитѣ еднокръвни, изневѣрени братя най-върли религиозни и политически противници и притѣснителье. Това бѣ за Българитѣ единъ ударъ отъ най-жестокитѣ, но той не би смъртоносенъ, както може да сѫ мислили неговитѣ заклети неприятелье, че ще бѫде. Сто години се не минѫхѫ отъ това събитие и нуж-

---

Българитѣ сѫ били най-многолюдното население на полуострова, а при това и най-близкитѣ и пò-наржки за всѣко истощавание, кога какъ би станѫло нужда. Гърцитѣ, и особенно Европейскитѣ Гърци, не сѫ вземали никакво участие въ тѣзи подвиги на турското орѫжие. Това се подтвърдява както отъ извѣстната имъ малобройность, така и отъ това, че никѫдѣ не се споменува за тѣхното участие. Има даже свѣдѣния за противното въ Епиръ, гдѣто българското население по тѣзи страни бѣше се огърчило още прѣди идванието на Турцитѣ въ Европа. Когато въ прѣвземанието на тѣзи мѣста Турцитѣ поискали да подчинѭтъ на войнишкия законъ 14 само села отъ 40-тѣ такива на Загорската околия, въ Яненско, изъ най-напрѣдъ тия нови Гърци приели условията, но испослѣ се помѣтнѫли и искали да искупѭтъ слугуванието си съ пари, та въвели пагубния онзи обичай, дѣто да плащатъ особна дань — харачъ и бедель. Тѣзи 14 села били задължени да даватъ само 326 войници, които, за да искупѭтъ, обѣщали се да плащатъ 16.730 аспри. Споредъ нѣкои направени прѣсмѣтнувания една аспра чиняла около 13 пари или 3-тѣ запълняли цѣната на грошъ.

дата отъ християни-Българи ратници биде силно почувствувана въ турскитѣ редове.

Въ втората половина на XVIII-то столѣтие Турция се оказа твърдѣ ослабнѫла и крайно истъщена държава. Отъ тогазъ, кажи, захваща и настанѫлата въ неѭ пълна анархия съ кървавитѣ онѣзи мѣждуособици. Отъ една страна въ Цариградъ вилнѣехѫ всесилнитѣ еничери, отъ друга аенитѣ — управителье по провинциитѣ, бѣхѫ достигнѫли до такъво вироглавство и непокорство, щото не зачитахѫ за нищо омаломощената централна власть. Тѣ не припознавахѫ никакви назначения отъ Цариградъ, не чакахѫ да бѫдѫтъ назначавани, а сами се расправяхѫ и настанявахѫ за управителье, гдѣто имъ се аресуваше, или гдѣто можехѫ да си извоюватъ силомъ такъво мѣсто. Това ставаше почти на всѣкѫдѣ въ провинциитѣ по вънъ, но особенно въ Румели, както тогазъ се наричаше пò-голѣмата часть на Европейска Турция. Въ Тракия и въ Македония, както и въ Туна-ялась (днешна България) нѣмаше ни единъ градъ, ни единъ колко годѣ значителенъ окрѫгъ, който да се не вълнуваше или да не биваше развълнуванъ отъ съсѣдния си или пò-далеченъ нѣкой аенинъ. Честолюбивитѣ, немирнитѣ, непокорнитѣ мѣстни управителье, аенитѣ, които чувствували себе си пò-силни, възставали противъ пò-слабитѣ, ратували противъ тѣхъ, испѫждали ги или ги убивали. завладѣвали управляванитѣ отъ тѣхъ окрѫзи, или пъкъ ги присъединявали на своитѣ и тъй се располагали съ тѣхната сѫдба, както и съ сѫдбата на населението, както си щѣли, въ смотрѣние само на своитѣ изгоди, безъ да се стѣсняватъ ни най-малко отъ никоя централна власть, за която нещѣли ни да знаѭтъ. Отъ най-напрѣдъ борбата се водила помѣстно, само мѣжду мѣстнитѣ аени, и въ който окрѫгъ населението бивало пò-вече турско, той аенинъ бивалъ пò-силенъ, защото можелъ да набере пò-много ратници-наемници; окрѫзитѣ, въ които прѣобладавало християнското население, били пò-вече отъ обижданитѣ, защото християнитѣ се държали на страна и не взимали участие въ мѣждуособнитѣ борби на турскитѣ аени, като било безразлично за тѣхъ, билъ този или онзи аенинъ; но скоро и тѣ били увлечени въ партизанскитѣ кръвопролитни войни, подструвани и насърдчани отъ самитѣ си аени. Въ такъвъ

случай ролитѣ мѣжду воюющитѣ се размѣнили, прѣвѣсъ почнѫли да вэематъ аенитѣ на тѣзи окрѫжия, въ които прѣобладавало християнското население; тѣзи християни или Българи съюзници на мѣстнитѣ аени получили отъ тѣхъ ново название *кабадаии;* отъ тѣхъ бивали по-вечето пандури, отъ тѣхъ назначавали бюлюкъ-башии и тѣзи, които като тѣлохранителье употрѣбявали сподирницитѣ и прислужницитѣ имъ, получили исключително названието кабадаии.

Тѣзи мѣждуособици на аенитѣ отворили пѫть на *бабаититѣ*, тъй нареченнитѣ *Ени-тюремета*, да излѣзѫтъ на сцената, та силомъ и съ правото на ножа си да си извоюватъ честь и власть. Много отъ тѣзи послѣднитѣ, отъ прости *краевци,* както бивали, ставали хайти, набирали дружина, възставали противу мѣстнитѣ управителье, сваляли ги отъ управлението и се натрапяли за управителье на населението хора прости, често отъ самитѣ пандури. пазуванти, даже бивши телчарье и говедарье. Като се домогвали по тозъ начинъ на власть, съ смѣлостьта и прѣдприимчивостьта си, нѣкои отъ тѣхъ и сполучвали, та дохождали до голѣма сила и могѫщество, завладѣвали и сливали въ владѣнията си по три, четире или по-вече окрѫзи, прогласявали се за съвсѣмъ независими, даже нѣкои се одързостявали да се въспротивѭтъ и на самия падишахъ и да се обявѭтъ противъ него. По-извѣстнитѣ отъ тия Ени-тюремета е билъ Пазовантоолу въ Видинъ, който отъ долне състояние, синъ на единъ потурнакъ пазувантинъ, отъ просто заптие, както билъ, сполучилъ по тозъ начинъ да стане владѣющъ въ Видинъ, да се прогласи независимъ, да се противи на Султана и да се бие противъ войската му. Такъвъ билъ пò-послѣ Трестенеклията въ Русчукъ, както и Тепеденлията Али-паша въ Янина! Тѣзи самопроизведени властелини се ползували отъ обстоятелствата, а още пò-вече отъ съюзничеството си съ християнитѣ ратници, които приемали въ дружината си. Въ дружината на Пазувантоолу въ Видинъ имало доста много кабадаии Българи, подиръ него Трестениклията отъ простъ телчарь и и говедарь, какъвто билъ изъ най-напрѣдъ въ Трестеникъ Русчушки, станѫлъ послѣ хайта, събралъ си дружина, мѣжду които и доста Българи; тъй на тѣзи послѣднитѣ

отъ дружината си, на кабадаиитѣ, длъжи той завладѣванието на Русчукъ, за това и при завземанието на Търново той ги умножилъ. И когато бившийи по него врѣме Търновски аенинъ, Токатчията, видѣлъ, че не ще устои и търтилъ да бѣга, Българитѣ кабадаии отъ дружината на Трестениклията го испрѣдварили токо извънъ Търново и тамо го осмъртили съ всичкото му семейство.[1]) Ахладоолу, единъ отъ Търновскитѣ тюремета, като ималъ нѣколко привърженници и послѣдователье отъ Турцитѣ въ полскитѣ села на Търново, поискалъ да се въспротиви на прѣобладаванието Трестениклиево, но билъ силомъ изгоненъ. А когато той побѣгнѫлъ въ селото си Леденикъ (1 ч. отъ Търново) и се затворилъ въ голѣмата и твърда тамо кула съ намѣрение да събере дружини и да продължава борбата, Балабанъ бюлюкъ-баши (Стойко Балабана отъ Трѣвна) получилъ заповѣдъ, съ своитѣ пандури и кабадаии, да го прѣслѣдва, и той въ три дни отгорѣ сполучилъ да запали кулата, да вземе на Ахладоолу главата, и догдѣ билъ Трестениклията още въ Търново, да ѭ занесе и да ѭ потъркoли прѣдъ нозѣтѣ му, за което освѣнъ прѣданието расправя и една народна пѣсень.[2])

Това обстоятелство дало поводъ на Трестениклията да се запознае пò-добрѣ съ Българетѣ и да се сближи съ тѣхъ. Той станѫлъ та обходилъ всичкитѣ балкански околии днесь, които тогазъ се броили голѣми села търновски: Габрово, Елена, Трѣвна, Дрѣново, Беброво, Килифарево и на всѣко мѣсто се позабавилъ, распитвалъ за нуждитѣ имъ, угощавалъ пò-първитѣ имъ хора, казвалъ имъ да си гледатъ работата и да нѣматъ страхъ отъ нищо и отъ никого, ходилъ по хората имъ и въобще твърдѣ дружелюбно и привѣтливо се обхождалъ съ тѣхъ.[3])

---

[1]) До самата послѣдня война се красувахѫ позлатенитѣ имъ гробове край пѫтя на Маринополе.

[2]) . . . . Стойку дружина думаше:
„Дружина я са стягайте,
На Леденикъ щемъ да идемъ,
Кулата да бастисами . . .
Бѣгомъ си пушки пълнѣте
И по коремъ са влачѣте
Отъ къмъ рѣката подъ брѣга,
Искъмъ полето въ трънъека':
Брѣга' ни-й нави калето,
Трънъето ни сѫ табьитѣ,
Сяка купчинка — майчица
А къртичинка — сестрица“.
(Уломъкъ).

[3]) Въ Трѣвна, прикавватъ, той поискалъ да види Кара Геня, който билъ застарѣлъ вече човѣкъ, но още се славилъ съ това, че като хвърлялъ съ шишането си на 450—500 раскрача да мѣри остриньето на нѣкой забитъ ятаганъ, сполучялъ

На връщание отъ обиколката си по балканскитѣ села Трестениклията минѫлъ прѣзъ с. Бѣла, което такожде било тогазъ едно отъ голѣмитѣ села търновски. Християнското население на това село били войници отнапрѣдъ, та и по това врѣме както и по́-подирѣ ходили още на Стамболъ войници ужъ, а службата имъ била да косѭтъ сѣно и да гледатъ царскитѣ и пашовскитѣ конье, атове. Въ това врѣме да се случи да бѫде тамъ и търновский Владика Иоаникий[1]) да събира владичнината си. Види се да е притѣснявалъ за пари христиенитѣ-Българи, и тѣ се оплакали на Трестениклията; той пратилъ на часа да повикатъ владиката. Иоаникий отишелъ, но като фанариотинъ той поискалъ да уплаши или да смае провинциалиста аенинъ, та накаралъ да носѭтъ напрѣдѣ му позлатената му срѣбърна патерица, съ която служилъ въ черква, и съ срѣбъренъ синджиръ единъ топусъ, който, като символъ на политическата си власть, носили тогава владицитѣ закаченъ отпрѣдѣ на сѣдлото на конья имъ, що ѣздѣли; но Трестениклията, види се, нито се уплашилъ, нито се смутилъ, но само се понамръщилъ, като видѣлъ това безобразие и като сѣднѫлъ владиката, слѣдъ хошъ-бешъ; какъвъ си ти, попиталъ го.

Аллахѫнъ изинииленъ падишахѫнъ ферманѫиленъ деспотъ имъ, отговорилъ владиката, като прибавилъ: търнува деспоту.

Като си търновски владика, що щешъ тука по селата, попиталъ Трестениклията.

— Излѣзохъ да си съберѫ *воитията* отъ христиенитѣ.

— Що е то воития?

— Имдатъ, помощь.

да удари така, щото куршумътъ се разсичалъ на двѣ равни части. Приказва се още и това: когато Трестениклията поискалъ да иде на селското хоро да види хорото ужъ, а то по́-вече момитѣ, трѣвненскитѣ първенци попитали кабадаията Стойка Балабана, какъ да постѫпьѭтъ въ товъ случай? Да ли да направѭтъ хорото салтанатлия или да го направьѭтъ еснафска работа. Не знамъ, рѣкълъ Българинътъ кабадаия, какво да ви кажѫ, добъръ е, ама все е куче, а куче вѣра май нѣма. За туй мене ако питате, малко по́-простичко да стане хорото, момитѣ да се облѣкѫтъ съ по́-вехтичкитѣ си дрѣхи, „покритото млѣко не го лочьѭтъ коткитѣ". Въ тѫзи си обиколка той само отъ Дрѣново поискалъ и взелъ едно момиче, и то като се обѣщалъ, че нѣма да го потурчи и ще го ожени; това и испълнилъ Трестениклията, като оженилъ момичето въ Русчукъ за извѣстния Тодоръ Минковъ.

[1]) Той испослѣ отишелъ въ Цариградъ и тамо на 1821 г. билъ обѣсенъ като подмѣсенъ въ грьцката завѣра! Нѣкои раскачвахѫ, че не билъ той владиката Иоаникий, а нѣкой си Макарий Ексаръ патриаршеский, който билъ пратенъ да събира пари срѣщу дълга, щоималъ Иоаникий да дава на патриарха.

— Е, имдата ти съ топузъ ли го събирашъ?

— Не; съ ферманъ.

— Ами въ фермана ти пише ли да носишъ топузъ? Какъвъ е тозъ топузъ и защо ти е?

— Тъй носѭтъ всичкитѣ владици, тъй носѭ и азъ.

— Едно нѣщо, което не ми трѣба, азъ го и не носѭ: за салтанатъ да рѣчешъ, на вашия шянъ такъвъ салтанатъ не прилича, рѣкълъ Трестениклията.

— Адетъ останѫло.

— Тозъ адетъ го остави ти, той не е хубавъ; хвърли ти тозъ топузъ, той на тебе не прилича; или го дай на нѣкой делия, на таквизъ хора топузъ прилича и то едно врѣме, а не сега.

Ферманъ ефендимизинъ, рѣкълъ владиката, което е равносилно съ ще испълнѭ вашата заповѣдь.[1])

Ами съ тѫзи чаталлията тояга какво правишъ, попиталъ Трестениклията; тѣзи двѣтѣ замински глави какво показватъ?

Нищо не показватъ, ами тъй останѫло отъ врѣме да носимъ таквазъ тояга, то ми е пастирската тояга, съ която пасѫ паството си, рѣкълъ владиката.

— А че ходишъ ли ти да го пасешъ?

Айнамѫсче.... т. е. споредъ вѣрата ни или на споредъ примѣра, който имаме... рѣкълъ владиката и не си доискаралъ думата.

Блазѣ на туй стадо, което овчаритѣ му го каратъ съ таквизъ тоеги на паша, произнесълъ Трестениклията иронически и послѣ прибавилъ: но пакъ добри моитѣ кабадани, като не ти сѫ ѭ вземали до сега.

Владиката си прѣмълчалъ.

---

[1]) По кое врѣме е давалъ Трестениклията тѣзи наставления на Иоаникия точно не можемъ да опрѣдѣлимъ, но азъ помнѭ, че на 1841—42 като бѣше митрополитъ въ Търново Панаретъ, той още носеше топусъ. По това врѣме идва въ Търново Хюсеинъ паша Видинский и когато на отивание го испращахѫ аенинътъ, кадията, владиката и нѣкои отъ чорбаджиитѣ, Панаретъ, който вървеше наспоредъ почти съ пашата, имаше отъ дѣсна страна на коня си закаченъ топузъ. Прикавзахѫ тогазъ ужъ че прѣди да излѣзнѫтъ изъ града, пашата като съпикасълъ, че владиката носи топузъ, повикалъ Георгя Арбанасчанина, християнский прѣдставитель въ правителственния съвѣтъ и му казалъ: „да кажешъ на онзи изитинъ, владиката, да хвърли онзи топузъ и още веднѫжъ да го не носи, че не може го отърва и патрикътъ му. Владика ли е той или дели-башия? Попитай го." Какво е станѫло отсетнѣ, не знаѭ; но отъ тогазъ азъ не съмъ видѣлъ вече владика да носи топузъ.

— Ами по колко пари имъ взимашъ пасмина, и какъ събирашъ ти тѣзъ пари, на глава ли или на връзъ хлѣбнина.[1])

На вѣнчило, рѣкълъ владиката.

Трестениклията не можелъ да разбере отведнѫжъ, какво значение имала думата вѣнчило, та попиталъ и като му расправили, помислилъ малко и рѣкълъ: както се види, вие пó-добрѣ си знаете хесапа отъ насъ.

— Ами какво правите тѣзи пари като ги събирате?

Даваме ги на патрикъ ефендия, рѣкълъ владиката.

— Ами на царщината не давате ли?

— Патрикътъ дава.

— Ами колко дава?

Не знаѭ, рѣкълъ владиката, ама той дава отъ двѣ хиляди до десеть хиляди жълтици.

— Че толкозъ ли взима всичко?

— Не; взима и пó-вече, ама не ли трѣбва и за него, и той не ли има масрафъ? Въ Цариградъ живѣе и конаци има.

Ами харемъ има ли, попиталъ Трестениклията, безъ да се забѣлѣжи въ гласа му, да ли отъ лукавство пита на присмѣхъ или отъ простодушно любопитство.

Таквозъ нѣщо нѣма, рѣкълъ владиката, намъ ни е харамъ да имаме харемъ.

— Ами таквозъ кешишъ карѫсѫ филанъ?..

— Нищо таквозъ нѣма.

Трестениклията се позамислилъ и като помълчалъ малко, продумалъ съ гласъ, ама като че на себе си да говорилъ:

Аджаипъ, рѣкълъ, иланъ башлѫ дийнекъ,
Тенджере-калпаклѫ чобанъ, яхотъ пезевенкъ.
О да булмушъ нуфузъ
Яшя бабамъ топузъ.[2])

---

[1]) Тогава, както и всѣкога, харачътъ се плащалъ на глава, а десетъкътъ на връзъ хлѣбнина, т. е. колкото души ѣдѫтъ хлѣбъ въ една кѫща, на споредъ тѣхъ расхвърляли на всѣко село подвързанния връзъ селото данъкъ за десетъка. Въ Балканскитѣ села знаѭ този данъкъ възлизаше отъ $3^1/_2$ до $7^1/_2$ гроша на кѫща.

[2]) Трестениклията е билъ ашикъ, свирялъ е съ сазъ и съчинявалъ простонародни стихове безъ да ги пише. Въ този случай види се да го е посѣтило вдъхновение и той не можелъ да се въздържи да се не изрази въ духа на съврѣменницитѣ си ашици поети: „Съ змински глави тояга, съ калпакъ катъ тенджера овчарь, или старосватъ, и той добилъ власть, живѣй мой почтенний топузъ!“

Послѣ се обръща къмъ владиката и казва му:

Слушай мене ти деспотъ ефендия, ти да станешъ отъ тука сега, че да си отидешъ право въ Търново, да не ходишъ да се скиташъ по селата и кога ще излѣзвашъ другъ пѫть по селата, да попитвашъ въ Русчукъ и азъ ще ти кажѫ врѣме ли е да ходишъ да събирашъ пари отъ сиромашьта, не е ли; сега не е врѣме да се берѫтъ пари за патрикъ ефендия.

Ами ферманътъ, рѣкълъ владиката, какво да го правѭ?

— Ти, ако ти не аресва туй, което ти казвамъ, можешъ, кога идешъ въ Цариградъ, да питашъ тѣзи, които сѫ ти дали тозъ ферманъ, какво да го правишъ. Азъ толкозъ ти казвамъ, да станешъ да идешъ въ Търново, хемъ ей сегичка.

На утрѣшния день владиката Иоаникий заминѫлъ за Търново, а Трестениклията за Русчукъ.

Като се завърнѫлъ въ Русчукъ, Трестениклията повдигнѫлъ да прави сюнетъ дююню (праздникъ или радость за обрѣзанието) на сина си и за прѣдлежащитѣ подвиги на сватбата, които се състоели въ борби, надпрѣпускания и мѣрения на нишанъ, калесалъ съ Турцитѣ заедно и нѣкои отъ кабадаиитѣ си и други Българи, на които позволилъ да съперничѫтъ свободно съ Турцитѣ. Българитѣ кабадаии се отказали да вземѫтъ участие въ другитѣ надхващания, но въ мѣрение на нишанъ двѣтѣ най-първи награди получили тѣ.[1]) Въ надпрѣпускванието взели участие Карапапазовитѣ синове отъ Елена, които били най-първи *гидии* (конеѣздци) въ всичкия Търновски окрѫгъ. Това е, ако се нелъжа, първо и явно надхващание на Българитѣ съ Турцитѣ и позволено отъ Трестениклията, ако не отъ завоеванието имъ, а то поне отъ какъ ги исключили отъ

---

[1]) Любопитни сѫ разсказитѣ за тѣзи надхващания, но азъ ги непомнѭ твърдѣ подробно освѣнъ надхващанието за мѣрение съ шишане, за което наградата получена отъ Българи нѣкакъ ме е белкимъ пò-интересувало, та съмъ го запомнилъ. Поставяли една стовна отъ 500 до 800 раскрача на далечъ отъ мѣстото, дѣто ще мѣрятъ; това мѣсто трѣба да е до нѣкое дърво, на което дърво туряли халка, о която да се завържѫтъ наедно 4-тѣ краища отъ синджири или вѫжя на едно леко четвъртито одре, на което възлизалъ този, който ще мѣри. Одрето се люлѣяло като люлка, но мѣрачьтъ трѣбало да застане на колѣна и като се позакрѣпяло одрето, той да стрѣля изъ рѫка и да умѣри нишана, който не билъ стовната, а една много пò-малка търкаляста хартийка залѣпена на стовната, та прѣзъ срѣдата на хартията да удари. Първий ударилъ нѣкой си Мартиновъ или Мартинъ, нѣкой си кабадаия отъ Елена, и получилъ награда една биволица, вторий пакъ сполучилъ споменѫтий Кара-Геню отъ Трѣвна, а третий, единъ отъ Турцитѣ, които тоже приели награди пò-малки.

войната. Мѣжду Турцитѣ имало и Еничери, които служили въ войската на Трестениклията и се славили като най-добри *кахрамани* мѣжду еничеритѣ.

И тъй, както рѣкохми, съ помощьта на българскитѣ кабадани, ратници и пòвече доброволни съюзници, Трестениклията отъ простъ телчарь, както билъ въ селото си Трестеникъ и хайта въ Русчукъ, станѫлъ аенинъ въ този градъ, послѣ си присъединилъ и Търново съ цѣлата му голѣма казаа и можилъ да достигне до таквазъ сила и могѫщество, щото турската династия въ Цариградъ, утѣснявана отъ своеволията на еничаритѣ, поискала покровителството му и го повикала даже на помощь противъ тѣхъ. Тая покана, види се, да е избавила Трестениклията отъ съблазнителния и гибелния примѣръ на Пазувантоолу; тя е обърнѫла неговото честолюбие на възъ друга страна; той приелъ поканата и взелъ да се готви за походъ, събиралъ турска войска, на която причислявалъ и отборъ кабадани отъ Българитѣ и готовъ билъ да тръгва за Цариградъ, когато една була (туркиня) станѫла причина на нечаканата му смърть; една жена му изеде главата, казвахѫ расказовачитѣ, като побългарявахѫ турската фраза.[1])

За да опрѣдѣлимъ пò-точно врѣмето, когато живѣлъ и умрѣлъ този замѣчателенъ и честитъ Трестенишки телчарь, когото ние прѣдставихме като благоволящъ на Българитѣ и доста снисходителенъ къмъ тѣхъ, и за да можемъ да го разгледаме и отъ друга страна, какъ е стоялъ спрямо Българитѣ, ние считаме за умѣстно да споменемъ и за друго едно негово дѣло. Подъ име *джумбуръ* т. е. метежъ, букария или бунтъ, въ Котелъ се помни и приказва и сега, че Върбишкий султанъ (въ Герлово) се споразумѣлъ и на-

---

[1]) По сватбата за обрѣзанието на сина си Трестениклията ималъ случай да се запознае съ жената на единъ ходжа отъ ближнитѣ на Русчукъ села. Тя била руменка, лична, хубавица и бездѣткиня. Ходжата, като шишенеджия, билъ дошелъ въ Русчукъ съ жената си да се надхваща съ нишанджиитѣ. Трестениклията ѭ видѣлъ, запозналъ се съ нея и безъ церемонии прибралъ ѭ въ харема си, тъй що ходжата, който дошелъ да се надхваща за награда, останѫлъ безъ жената и си отишелъ на селото. Трестениклията не го прѣслѣдвалъ, но той си турилъ на ума да си отмъсти, а още пò-вече когато той, Трестениклията, подсторенъ отъ новата си жена, направилъ кьошкъ въ селото на ходжата и ходилъ тамъ съ нея и безъ нея да се весели. Една вечерь, когато кѫсно прѣзъ нощъ той се веселилъ съ свирни и кючеци на откритня кьошкъ, хождата не дрѣмалъ, а възлѣзълъ на една върба тамо отъ страна и чакалъ за случай и сгода. Когато му дошло на рѫка, шишенето пуква и Трестениклията се гътва на мѣсто; ходжата билъ взелъ мѣрки да избѣга и забѣгналъ на далечъ.

говорилъ съ Котленци, разумѣва се съ Котленскитѣ кабадани, да ударятъ на Османъ Пазаръ, да испѫдятъ тамошния аенинъ и да прѣдадѫтъ Османъ Пазаръ на Върбишкия султанъ;[1]) нападнѫли градеца, побѣдили аенина и го убили. Но Върбишкий султанъ не се наслаждавалъ дълго на завоеванието си. Османъ Пазарский аенинъ билъ единъ отъ хората и любимцитѣ на Трестениклията, когото той билъ поставилъ за управляющъ въ Османъ Пазаръ и Котелъ слѣдъ завоеванието на Търново, защото и Османъ Пазаръ, както и Котелъ зависяли политически и черковно отъ Търново. Като се извѣстява за това, Трестениклията потеглилъ отъ Русчукъ съ войска и два топа, испѫдилъ Върбишкия султанъ отъ Османъ Пазаръ, влѣзълъ въ Котелъ, изловилъ отъ кабаданитѣ Котленски, бившитѣ съюзници на Върбишкия султанъ 18 души и заповѣдилъ да ги набиѭтъ на колове все покрай пѫтя отъ Котелъ до Търново. На мѣстата, дѣто бивали набивани на колъ тѣзи клетници, тамъ били и заравяни и тѣзи мѣста получили испослѣ названието си отъ имената на набититѣ и на мѣсто заровенитѣ кабадаии; тъй на пр. *Данкова могила* казватъ на пѫтя отъ Котелъ едно мѣсто, дѣто билъ набитъ на колъ и заровенъ Данко, нѣкой си кабадаия. Надъ Котелъ отгорѣ на пѫтя къмъ Тича има тоже една *Антончова* наричана *могила*. Този Антончо тоже билъ отъ числото на тия кабадани; но когато да ги натъкватъ на колъ, той се скрилъ и двѣ три недѣли подирѣ, като го уловили, натъкнѫли го на колъ и го заровили на това мѣсто, което отъ това се нарѣкло Антончова могила.

---

[1]) Султани били много и особенно въ Карнобатскитѣ, Сливненскитѣ, Ямболскитѣ и Енивагърскитѣ села и на югоистокъ по селата на Стамболския кѫръ. Отъ напрѣдъ ги нѣмало, тѣ нахлули въ България при завоеванието на Кримъ отъ Турцитѣ. Турция ги приела и тъй като по тѣзи мѣста спахии нѣмало твърдѣ, а спахиитѣ тоже били една военна сила въ Турция, защото въ военно врѣме спахиитѣ били длъжни съ своитѣ подвластни изъ Турцитѣ да се явѭтъ на бойното поле, а християнитѣ подъ всѣкой спахия били длъжни да иматъ грижата за прѣхраната, прѣвоза и други тегоби на воюющитѣ подъ спахията имъ Турци. Подъ името султани тѣ не били освѣнъ спахии, настанени отъ турското правителство по тия мѣста. На западъ отъ Стара Загора ги нѣмало, както и отвѫдъ въ сѣверна България ги нѣмало, освѣнъ въ Върбица; тѣ въ скоро врѣме си въздигнѫли въ всѣко село почти чифлици и палати и много угнѣтавали населението и особенно християнското. Атан. Ипсилант. въ съчинението си „Слѣдъ завоеванието“ казва изрично, че на 1674 султанъ Мехмедъ IV прѣселилъ въ Кѫр-Клисийско 2000 спахии отъ Ак-Керманъ, Килия и Бендеръ изъ Бессарабия. Около това врѣме били прѣселени и Татарскитѣ султани, които били въ отечеството си сродни на династията и всички почти князове.

Като распитувахъ, може ли да се знае около кое лѣто е послѣдувало това, нѣкои прѣсмѣтнувахѫ и така на приумица ми казахѫ, че ще бѫде било на 1809; но азъ, като сравнявамъ това съ други нѣкои околности, намѣрвамъ, че ще да е било пò-рано, или въ края на 1807 г. или въ началото на 1808, защото това е било наскоро прѣди убиванието на Трестениклията и защото неговътъ намѣстникъ бившiй неговъ другаръ, сподвижникъ и единомисленникъ и като него тоже отъ простъ родъ, Мустафа байрактаръ, а испослѣ Мустафа паша, като го наслѣдувалъ въ завладѣнитѣ мѣста и намѣрилъ всичко готово за походъ въ Цариградъ, не се бавилъ никакъ освѣнъ да назначи свои вѣрни и нему прѣдани хора по аенскитѣ мѣста въ владѣнията си и да чака да доведѫтъ ходжата, убийцата на Трестениклията, когото и обѣсилъ на сѫщата върба, отъ гдѣто билъ гръмнѫлъ, а на втория день потеглилъ съ войската си за Цариградъ. Селимъ III, който ги викалъ на помощь, билъ сваленъ и убитъ отъ еничеритѣ още на 1808. Мустафа байрактаръ сварилъ на прѣстола Мустафа IV, който билъ привърженикъ и приятель на еничеритѣ и противенъ на прѣобразованията. Мустафа байрактаръ се споразумѣлъ съ Махмуда II, свалилъ Мустафа IV и провъзгласилъ Махмуда за царь, а тозъ го провъзгласилъ за великъ везиръ. Но послѣ въ едно възбунтувание пакъ на еничеритѣ Мустафа байрактаръ се затворилъ съ нѣкои отъ своитѣ приближенни въ една кула въ Цариградъ, гдѣто били изгорени. Но това принадлежи вече на турската история и на историята на отурченитѣ всецѣло еничери. Ние споменѫхме тука за това, защото имаме данни да прѣдполагаме, че мѣжду загинѫлитѣ съ него въ Цариградската кула негови приближени непрѣменно е имало и нѣкои отъ Българитѣ кабадаии, и това ние прѣдполагаме на основание расказътъ за Маня Кършака отъ Трѣвна, който билъ единъ отъ кабадаиитѣ на Трестениклията и послѣ на Мустафа байрактаръ, съ когото и отишелъ въ Цариградъ.[1])

---

[1]) Мане Кършакътъ, като избѣгнѫлъ катастрофата въ Цариградъ, капуландисалъ се при Еминджика Кѫрджелията, а подиръ, като станѫлъ той аенинъ, Маню се прибралъ въ Трѣвна, но като нѣмалъ ни домъ ни родъ, навърталъ се все пакъ около субашата въ конака. Него, като го подозрѣли въ станѫлъ нѣкой обиръ, хванѫли го и го затворили, приисканъ послѣ отъ Търново, нѣкой отъ конака

Отъ казанното до тука става явно, че отъ тѣзи така нарičаннитѣ Ени-тюремета, или нови претенденти на аянската власть, нѣкои сж сполучали и послѣ сж се домогвали и на нѣщо по̀-голѣмо; защото тѣ първи се въсползувахж отъ идеята, дѣто да приемжтъ въ редоветѣ на ордитѣ си за ратници отритнжтитѣ и напуснжтитѣ отъ нѣкое врѣме на самъ Българи, тъй що въ тозъ случай тѣ имахж прѣимущество надъ онѣзь, тъй да кажемъ законнитѣ, назначаваннитѣ аени, които се служахж за поддържание на правото си само съ ратници, набирани измѣжду Турцитѣ. Вторитѣ еннитюремета имахж възможностьта да набиратъ и по̀-вече войски отъ многобройното християнско население и по̀-вѣрни, по̀-прѣданни ратници. Защото трѣба да исповѣдаме, че Българитѣ никога не се лишавали отъ храбрость и смѣлость, но всѣкога почти, а най-вече по врѣмето, за което говоримъ, липсувала имъ е всѣка инициятива за самостоятелно прѣдприетие, нѣмали самоувѣренность въ своитѣ начинания, за това все гледали да наблѣгнжтъ главата си на чужди плещи. Тѣ били вѣрни и прѣданни на чуждитѣ интереси, гинжли за тѣхъ, като се считали ужъ по̀-сигурни въ сполуката и по̀-малко отговорни въ случай на несполука; но това не е освѣнъ слѣдствие на неразвитието имъ. Отъ това настроение на Българитѣ се въсползувало най-напрѣдъ турското правителство и експлоатирало ги всячески во врѣме на завоеванията си. Отъ него се въсползували тоже и домогательетѣ на аенскитѣ постове, отъ него се въсползували най-подиръ и разбойническитѣ шайки на Кжрджелиитѣ, които во врѣме на анархията и на кървавитѣ мѣждуособици мѣжду аенитѣ за власть и нофузъ, намѣрили случай да се надигнжтъ пакъ тѣ на плѣнъ и грабежъ за обогатяване.

Ние видѣхме Българитѣ като еничери и като войници и помощници на турското правителство, видѣхми ги като кабадаии, ратници и съюзници на честолюбивитѣ домогателье за аенски постове и въобще като такива въ мѣжду-

---

пакъ или отъ чорбаджиитѣ, негови единомисленници и съучастници, отъ боязънь да ги неискаже въ Търново, нагласили сейменитѣ та го убили въ пжтя на Дебели ржтъ, гдѣто и сега се казва мѣстото Маневъ гробъ. Казватъ, че той билъ ѣдъръ и юначенъ човѣкъ и много якъ въ ржцѣтѣ: земалъ нови конски подкови въ двѣтѣ си ржцѣ и можялъ съ ржцѣ само да ги прѣгъне.

особнитѣ борби на аенитѣ, ще ги видимъ най-сетнѣ като другарье и споборници на Кърджелиитѣ.[1])

Разбойническитѣ движения на Кърджелиитѣ захващатъ, до колкото сме могли да удиримъ, още отъ 1792—93. Но тѣ състоели изъ най-напрѣдъ въ частни нападения връзъ нѣкои по́-незначителни села. А тъй систематическо и организирано разбойничество се явява у тѣхъ въ 1796—97 и продължавало се до 1811, а чакъ до 1815—16 въ частни пакъ нападения както изъ най-напрѣдъ. Разбойническата шайка на Кърджелиитѣ признавала единъ главатарь, дѣлила се на двѣ чети или орди, а въ размножаванието си на три, четири и петь отдѣления съ по единъ началникъ, назначаванъ отъ главатаря и ходили по нѣкога скупомъ подъ началството на главатаря, когато имало нѣкое важно прѣдприятие, а инакъ ходили по май отдѣлно, всѣка орда подъ отговорность на началника си, но всѣкога въ зависимость отъ главатаря, на когото давали смѣтка за направенния обиръ и внасели му дѣла, който му се падалъ. Всѣко отдѣление изъ най-напрѣдъ се състояло отъ по сто души, а450 послѣ възлизали до по 400 и повече души, а всички възлизали отъ 2000 до 3000—4000 души. Отъ четворицата или петорица главатарье, които сѫ имали въобще Кърджелиитѣ, най-извѣстни и които сѫ направили най-голѣмитѣ пакости на населението и на държавата, сѫ Кара-Фейзи отъ Гюмюрджина и Еминджикътъ отъ едно Хасковско село.[2])

---

[1]) Хайти наричатъ нѣкои Кърджелиитѣ, но то значи крадци, вълхви и въобще хора праздноскитающи се, но не и разбойници такива, каквито били Кърджелиитѣ кръвници. Дахлии и Даглии въобще ще каже горци, планинци, защото били отъ гориститѣ мѣста на источнитѣ Родопи, а Кърджелии се наричатъ по́-опрѣдѣлено отъ мѣстностьта или нахията Султанъ-ери или Кърджялѫ, днесь Кърджелийска околия въ Ист. Румелия. Но до колкото ние знаемъ, най-напрѣдъ се дигнѫли нѣкои отъ Гюмюрджийско и послѣ цѣлата околия Султанъ-Ерийска или Кърджелийска, като населена само съ Турци, взела участие въ това разбойническо движение.

[2]) На това село азъ съмъ ходилъ лично, но сега неможихъ да му спомнѭ името. Турцитѣ ме водихѫ извънъ селото въ подножитѣ на единъ каменливъ рѫтъ, дѣто ми показвахѫ въ скалитѣ двѣ естественни дупки подграждани по малко и казвахѫ, че тѣхъ дупки насипвалъ Еминджикътъ само съ дребнитѣ отъ обиритѣ пари, които тогава били най-вече въ обороть. Раскавзвахѫ ми, че шейсеть катѫра съ пари и сребъренъ обиръ донесълъ ли, на дѣлъ ли се паднѫло на Еминджика. Когато той билъ въ нѣкои походъ по вънъ отъ Цариградъ, назначенъ нѣкой аенинъ въ Хасчюю, бастисалъ селото му, не намѣрилъ, казватъ, нищо друго освѣнъ два товара конци отъ наниви, що обирали и тѣхъ той пратилъ за испитъ въ Цариградъ да докаже какъвъ е билъ Еминджикътъ, но той ималъ участници и ортаци между реджелитѣ въ Цариградъ и го поддържали; тъй що при завръщанието на Еминджиака назначенний аенинъ за въ Хасково побѣгнѫлъ, а назначение получилъ Еминаа. Отъ то на сетнѣ той не излизалъ по плѣнъ. Това ми сѫ расправяли самитѣ Турци.

Отъ най-напрѣдъ тѣ били до 5—600 души и тогава, гдѣто влѣзяли, вземали силомъ за проводници ужь пó-младитѣ отъ Българитѣ и послѣ ги придумвали или и насилявали да вземѫтъ участие както въ боеветѣ тъй и въ обиритѣ; но като видѣли, че малко могѫтъ да се надѣѭтъ на такива силомъ вземани другарье ратници, които често или сами бѣгали или извѣстявали жительетѣ да бѣгатъ, главатарьетѣ влѣзли въ споразумѣние съ нѣкои отъ останѫлитѣ стари войводи отъ нашитѣ хайдушки чети отъ кабадаиитѣ, които били на служба изпонапрѣдъ, а еще пò-вече съ кабадаиитѣ, които взели били да не сѫ толкозъ въ употрѣбение при аенитѣ, и тѣ имъ доставили пò-отборъ дружина, та така е нарасло числото на кѫрджелийскитѣ разбойнически шайки. Тѣзи отъ Българитѣ, които постѫпвали въ кѫрджелийскитѣ орди, задължавали се да ратуватъ противъ населението на турската държава, безъ разлика мѣжду гяури и мюслюмани, и то на опрѣдѣленъ дѣлъ отъ обиръ и плячка. Тѣ били въ пъленъ смисълъ кабадаии, т. е. ратници съюзници, но въ кѫрджелийскитѣ орди не всичкитѣ се наричали кабадаии. Думата кабадаии въ лагера на кѫрджелиитѣ взела нѣкакъ пò-опрѣдѣленъ характеръ. За редовнитѣ ратници главатарьетѣ усвоили новото название, при прѣобразованието на войската — неферъ, което било и за Турци и за Българи еднакво; а тѣзи отъ Българитѣ, които се отличавали въ смѣлость и юначество, тѣ добивали като повишение названието кабадаии, ставали пò-приближени на главатарьетѣ, отъ които се и окрѫжавали тѣ въ врѣме на походъ, съставяли като единъ видъ тѣлохранителье на главатаря, къмъ които той ималъ особно благоволение и довѣрие въ тѣхъ, съобщавалъ имъ намѣренията си, а понѣкога се и съвѣтувалъ съ тѣхъ върху прѣдприятията си. Отъ кабадаиитѣ при Кара-Фейзи извѣстни сѫ Инджето,[1]) Кара-Колю, както и Колю байрактарь, Кара-Танасъ

[1]) За Инджето нѣкои казватъ, че билъ отъ Сливенъ, а други отъ друго мѣсто. На 1878 азъ видѣхъ въ Кѫрк-Клисия на една стара черковна книга отъ селото Ковчясъ, на която имаше записано по български нѣщо за кѫрджелиитѣ, въ което изрично се казваше, че Инджето билъ отъ Дуганджа. Въ историко-географическото описание на Кѫрк-Клисия, издадено на гръцки въ 1881, е повторено сѫщото свѣдѣние тъй же лаконически, че Инджето билъ отъ Дуганджа, но отъ коя Дуганджа не е казано; а по двѣтѣ записки излиза, че е думата за нѣкоя извѣстна, ближна на Кѫрк-Клисия Дуганджа. Най-ближна на Кѫрк-Клисия Дуганджа е Баба-Ескисийската, има и Айтошка Дуганджа, но тя пада много пò-далечъ и прѣвъ-рѫки. И все ще да е Баба-Ескисийска Дуганджа, гдѣто жительетѣ сѫ пò-вече Гърци. Старий Индже е

и други. Сѫщо и Еминджикътъ ималъ своитѣ кабадани, отъ конто общеизвѣстенъ е Ангелъ войвода, и други нѣкои извѣстни въ Хасковско.[1])

Кѫрджелиитѣ сѫ плѣчкали, обирали, горили и опустошавали пò-голѣми села и пò-малки градове, като започнешъ токо отъ Черно Море на истокъ, та до Арнаутлукъ на западъ; на кѫдѣто потегляли тѣ всѣвали страхъ и ужасъ, отъ гдѣто поминяли оставяли пожаръ и пустини, не толкозъ съ убийствата, които правяли, колкото съ свирѣпствата и жестокитѣ мѫки, които налагали на беззащитното население за да го принудѭтъ да исказва, дѣ има скрито нѣщо отъ движимото имущество. Като закачишъ отъ Виза, при Цариградъ и Черно Море, та до кѫдѣ Струма и Вардаръ прѣзъ Тракия, а отъ Сливенъ по Балкана и прѣзъ Балкана по Дунавъ до Видинъ и до Нишъ, тѣ не оставили ни единъ градъ почти ненападанъ или неизбиколенъ, ни едно село неоплячкано, неограбено и неизгорено.

Отъ най-напрѣдъ тѣ мислели само градове да нападатъ, като смѣтали, може би и праведно, че въ тѣхъ населението е пò-богато. Първо тѣ нападнѫли най-напрѣдъ Баба-Ески до Едрене на Цариградския друмъ; жительетѣ и турци и християни се бранили юнашки, и най-напрѣдъ ги отблъснѫли; но като го нападнѫли повторомъ съ съвокупни сили, жительетѣ немогли да устоѭтъ противъ силата на кѫрджелиитѣ, градътъ билъ прѣвзетъ, оплѣненъ, изгоренъ и жительетѣ пръснѫти. Послѣ билъ нападнѫтъ градътъ Люле Бургасъ, жительетѣ на който като имали врѣме да си направѭтъ шарамполи и други отбранителни срѣдства, противили се пò-дълго, но съ една измама тѣ влѣзли въ градътъ; нѣкои отъ тѣхъ пристигнѫли да убѣгнѫтъ и да се затворѭтъ въ голѣмата тамо джамия и въ сѫществующитѣ зандани, дѣто не могли наистина да влѣгатъ кѫрджелиитѣ, но прибѣгнѫлитѣ въ тѣзъ здания

убитъ близу при мало Търново на единъ мость, до Урумъ Кюю. Но види се да е имало при него и другъ нѣкой неговъ родъ пò-младъ Индже за когото казва Финлей, че билъ по въстанието въ Гърция. За Кара-Коля се говори, че ималъ до 40 души чираци и че той загинѫлъ нѣйдѣ си кѫдѣ Кешанъ. Кара-Танасъ е испослѣ самъ хайдутувалъ съ особна дружина.

[1]) Въ Хасково ланѣ на 1884 ми изброявахѫ имената и селата на нѣколко отъ познатитѣ Еминджикови кабадани; тамъ ги знаѭтъ, както и селото на Еминджика, а за Ангела войвода нѣколко села се прѣпиратъ, че е тѣхенъ уроженецъ, но види се, че Горне Арбанаси въ Копушката Пловдивска нахия има право.

жителье стоели три дни безъ хлѣбъ и безъ вода, а тѣзи които не могли да прибѣгнѫтъ и се хватили, истеглили нечувани мѫки, а най-вече тия, които подозирали, че иматъ скрити движими имущества. Отъ Люле Бургасъ кърджелитѣ се раздѣлили на двѣ орди и едната отишла на Виза. а другата на Кърклисия, но и въ двата града несполучили. Онне, които отишли връзъ Виза, били отблъснѫти съ уронъ, защото градътъ ималъ пò-здрави укрѣпления. а тия що нападнѫли връзъ Кърклисия по една погрѣшка. като присторили камънитѣ на турскитѣ край града гробища на човѣци, а защото имало дума, че щѣло да дойде войска отъ Цариградъ да пази града, кърджелитѣ се оттеглили; испослѣ, като познали измамата си и се съединили съ ония що ходили на Виза, вторично нападнѫли на Кърклисия, но жительетѣ турци и христиени, прѣдвождани и насърдчвани отъ мѣстния врѣмененъ аенинъ, се опрѣли и бранили се така, що въ 3—4 нападения ги отблъснѫли, като избили не малко отъ кърджелитѣ; тъй що на настоятелнитѣ подканвания отъ главатарьетѣ да идѫтъ пакъ връзъ другъ нѣкой градъ да нападнѫтъ, неферитѣ кърджелии отговаряли:

„Касаба, дерсинисъ, касаба,
ама варъ ки гелмесъ хесаба“,

и нерачали да идѫтъ да нападатъ градове.

Около Кърклисия кърджелитѣ се побавили нѣколко деня, доклѣ имъ пристигнѫла помощь отъ турци и множество христиени и като се раздѣлили на нѣколко отдѣления подъ разни подначалници, ударили на редъ по селата та оплѣнили, изгорили и разорили всички почти пòцвѣтущи сѐла въ Визенско, Бунаръ-Хисарско, Кърклисийско, Люле Бургашко и Баба Ескиенско. Всичкий този край отъ Едрене на истокъ до Черно Море опустошили го и прѣвърнѫли го въ „земя мадиямска“, както е рѣчено. Само Мало Търново, Яна и Скопо, като села пò-многолюдни, можили колко-годѣ да се позапазѭтъ, и то съ голѣми загуби и подпаления на пò-вечето отъ кѫщята имъ.

Въ Цариградъ били извѣстни всички тѣзи опустошения, що се правели по вънъ отъ кърджелитѣ, но едно че тѣ били нарочно намалявани и прѣдставяни на правителството въ пò-малъкъ размѣръ, а друго че спичеритѣ под-

сърдени отъ замислеванитѣ прѣобразования и занети въ Цариградъ съ интриги и борби за да ги осуетѭтъ ужъ, не рачали да излѣзѫтъ по вънъ, а правителството нѣмало други войски да испрати противъ кърджелиитѣ, и тъй прѣдоставили страната само на защитата на мѣстнитѣ аени, които още на мѣста продължавали да враждуватъ помѣжду си и да съперничѫтъ. Тъй що на другата година и на третята, подъ страха на кърджелийскитѣ набѣги, мѣстниѣ аени взели нѣкои мѣрки и то за градоветѣ само, като обкопали почти всичкитѣ градове съ шарамполи и съ въздиганието на други наръчни отбранителни срѣдства; на малкитѣ облизни села било позволено да прибѣгватъ въ градоветѣ, на пó-голѣмитѣ и пó-удалечении села се дозволило да си правѭтъ кули и каменни сгради като калета, гдѣто да прибѣгватъ и да се бранѭтъ.

Втората година се свършила съ малки нѣкои походи на кърджелиитѣ и съ взимание отбранителни мѣрки отъ градоветѣ, по на третята и четвъртата и за нѣколко години наредъ разбойническитѣ орди на кърджелиитѣ нахлули като неудържанъ стремителенъ потокъ и наводнили особенно злополучна Тракия; тѣ нападнѫли градоветѣ Ямболъ, Сливенъ, Ени-Загра, Ески-Загра, Чирпанъ, и наистина освѣнъ Ени-Загра, която като пó-малъкъ градъ, сполучили да оплѣнѭтъ и изгорѭтъ, отъ всички други градове били отблъсвани; жительетѣ на тѣзи градове Турци и Българе задружно единъ до други сѫ бранявли и се биели противъ разбойницитѣ тоже Турци и Българе, но не можели да помогнѫтъ на неселението вънъ отъ градоветѣ и то оставало на произвола на кърджелиитѣ.

Отблъснѫти отъ Сливенъ кърджелиитѣ, пръснѫли въ разни отдѣления по Балкана. Жеравна, Градецъ, Ичера и другитѣ околни села испитали най-напрѣдъ тѣхното звѣрство и безчеловѣчие. Котелъ е единственното само българско селение, което имъ се опрѣло и не ги припуснѫло.[1]) Кърджелиитѣ потръгнѫли кѫдѣ Елена, но пакъ се завърнѫли по други села, които не оплячкали, та и по тия които

[1]) Въ Котелъ, до колкото се знае, кърджелиитѣ не сѫ влѣзвали, били сѫ се и не сѫ ги пуснѫли, както расказва за това и една пѣсенъ. Но до колкото може да се заключава отъ друга една пѣсенъ, Кара Фейзи е ходилъ въ Котелъ, или Котленскитѣ първенци сѫ се споразумѣвали съ него, та му дали откупъ нѣкакъвъ, а противъ подначалницитѣ му сѫ се били и сѫ ги отпѫждали.

вече ограбили, връщали се повторно та ги доплячковали и послѣ ги запаляли и ги изгаряли. Еминджикътъ нападалъ тѣзи села, които Кара-Фейзи оставялъ или не можелъ да ограби, па и самитѣ подначалници на кърджелийскитѣ главатарье повтаряли да плѣнѫтъ тѣзи села, които били не доплѣнени. Отъ подначалницитѣ на Еминджика, извѣстни сѫ Дженкчи оглу, нѣкой си единъ отъ най-старитѣ кърджелии и Манафъ (нѣкой си), който станѫлъ испослѣ главатарь на мѣсто Еминаа, когато той станѫлъ аенинъ въ Хасково и се оставилъ отъ явното разбойничество; а отъ подначалницитѣ на Кара-Фейзи знаменитъ е по кръвнишството и жестокосърдието си Дели Кадъръ, и чутовний но алчний и ненаситний на пари и обиръ Индже войвода.

Ние нѣма да расправяме въ подробности за всички кърджелийски набѣги, грабежи и пакостничества, защото не ни е тука намѣрението за тѣхъ да говоримъ. А пакъ и да би искали да опишемъ тежкото положение на българския народъ въ онова врѣме, то не можемъ да го прѣдставимъ въ всичката му пълнота,[1]) понеже липсуватъ писменни свѣдѣния, а едва ли се и срѣщѫтъ вече хора, които да помнѫтъ тия врѣмена, тъй що отъ събиранитѣ за това расказп не може да се състави нѣщо цѣло и цѣлисходно. Тука ще споменемъ само още за два-три случая и то повърхностно, колкото да се поразясни колко годѣ въпросътъ за кабаданитѣ, които сѫ участвували въ този погромъ. И тъй ще кажемъ пѫтемъ, че въ слѣдуѭщитѣ години кърджелиитѣ сѫ нападали и както се види нарочно сѣкаш самo по-голѣмитѣ и чисто български села по Балкана. Таквизъ нѣкои внушения сѫ имали, може би, защото тия села сѫ били по-богати а по-слабо бранени; но около тѣхъ сѫ се вcase въртѣли и по-вече отъ тѣхъ сѫ и повторно плѣчкани. Около 1800 и 1801 год. ние видимъ, че кърджелиитѣ сѫ минѫли кѫдѣ Елена, Трѣвна, Габрово, но като пѫтемъ нѣкакъ и съ страхъ. Ние прѣдполагаме, че това е било отъ страха

[1]) Ние имахме нѣколко свѣдѣния по тѫзи часть, събирани въ разстояние на 20 и по-вече години отъ расказванията на разни хора очевидци; но като изгорѣхѫ въ Ески-Загра рѫкописитѣ ни, сега нито има отъ кого вече да чуемъ нѣщо, нито да си припомнимъ всичко що е било записано. За Трѣвна само, а отъ части и за Елена намѣрихме изъ книгитѣ си, оставени въ Трѣвна, нѣщо записано, което и расчитваме да печатаме, ако ни се прѣдстави случай нѣкога, на което мислимъ да приложимъ и колкото пѣсни има по товъ случай отъ разни мѣста, и всичко това ще може да даде едно по-ясно понятие за общото положение на Българитѣ въ онѣзи усилни врѣмена.

на силния въ това врѣме Трестениклия, който не обичалъ да се шегува. Тѣ минѫли само прѣзъ търновскитѣ голѣми села по Балкана, та каквото можели пѫтемъ да оплячкатъ и заминѫли. Въ Елена, Плаково, Трѣвна тѣ влѣзвали, въ Габрово тоже сполучили да влѣзѫтъ, вслѣдствие на едно вътрѣшно издайство, отъ което е и останѫла пословицата: „туй шу-шу-шу, издаде Габрово". Въ Дрѣново не сѫ могли да влѣзѫтъ, защото Дрѣновци Турци и Българе заедно сѫ се бранили, а тогава е имало около 80—100 кѫщи Турци въ Дрѣново, послѣ и близостьта на Търново не дозволявала твърдѣ на кърджелиитѣ да се бавѭтъ. Но за то въ това врѣме тѣ върлували на западъ отъ Габрово по балканскитѣ села, Севлиевско Ново село въ Балкана, Троянъ, Тетевенъ,[1]) Етрополе били оплѣнени и изгорени и много други села по Балкана както и въ Срѣдня-Гора, каквото Аджаръ, Тория, Калоферъ, Сопотъ, Панагюрище, Копривщица, Клисура и др.

На 1803 или 804, ако добрѣ помнѭ една записка отъ Костенецъ, която нѣмамъ на този часъ подъ рѫка, ние виждаме кърджелиитѣ подъ прѣдводителството на Манафа (името му тоже не помнѭ) по горньето течение на Марица. Момина Клисура, Малко Бѣлово, Голѣмо Бѣлово, Габровица, Радхилъ сѫ били оплѣнени и изгорѣни, само Костенецъ и селото Баня се въспротивили. Въ селото Баня, гдѣто имало много еничери пò-стари, тѣ съ Българетѣ заедно се противили, били се и не ги пропуснѫли. Укрѣпленията въ

---

[1]) Запискитѣ обнародвани въ книжка II на Пер. Спис. стр. 148—149, год. 1882, като говорятъ за оплячкованието и изгарянието на Тетевенъ, прибавятъ една интересна забѣлѣжка, че само махалата „Мънастирска" не изгорили, защото я запазилъ единъ Тетевенецъ, който билъ съ кърджелиитѣ. Ние ще прибавимъ на това единъ расказъ за Трѣвна, който подтвърдява тоже, че между кърджелиитѣ имало и Българи освѣнъ неферитѣ още и пò-първи нѣкои даже и доста влиятелни кабадаии, само не могѫ подтвърди кога е било това — въ първото идвание на кърджелиитѣ ли, между 1800 и 801 или въ второто имъ идвание на 1806. Името на подначалника Карафейзиевъ е увардено, Дели Каджръ е влѣзѫлъ въ Трѣвна, съ него имало и нѣкой трѣвненецъ кабадаия, името на когото не е опазено. Той станѫлъ причина за да ударятъ кърджелиитѣ Трѣвна, защото той подсторилъ Кара-Фейзи да прати едно отдѣление въ Трѣвна, именно него да прати за подначалникъ, но Кара-Фейзи испратилъ наистина и него, но за подначалникъ на отдѣлението пратилъ Дели Каджра. Рѣченний кабадаия трѣвненецъ се спрѣчкалъ нѣщо съ Дели Каджра още въ пѫта, а като токо влѣзли въ Трѣвна, Дели Каджръ намѣрилъ случай и заповѣдалъ да го обѣсѫтъ срѣдъ конака на чершията, като направилъ на послѣдни нѣкои негови думи слѣдуѭщата знаменитела бѣлѣжка, която расказътъ е спазилъ: „Ти да бѣше добро и хаирлия чедо не щеше да повдигашъ кърджелиитѣ и да дигашъ самъ си рѫка врѣзъ селото, въ което си се родилъ и въ което си порастнѫлъ". Съ това оправдалъ пословицата, че „отъ лудъ и пиянъ можешъ да чуешъ истинната".

това село, шярамполи и кули, до 1882 още личехѫ. Костенецъ тоже се опрѣлъ, като прибралъ малкитѣ селца или махали, които ималъ по вънъ на около, но не можемъ положително да кажемъ, ако се е одържалъ съвсѣмъ да не пусне кърджелиитѣ.

На 1806 ние пакъ виждаме кърджелиитѣ около Габрово, Трѣвна, Килифарево, Елена и виждаме ги не тъй да бързатъ, но да се бавѭтъ въ едно село по дестина дена, да го оплакнѫтъ хубаво и най-послѣ да го изгорѭтъ а че да заминѫтъ.

Отъ то на сѣтнѣ ние изгубвами дирята на кърджелиитѣ, именно на най-върлия отъ тѣхъ Кара-Фейзи, когото пò-късно намираме въ Трънско (Изнеболъ, Снѣжно поле) аенинъ. Намъ не е извѣстно, да ли като кърджелия въ разбойническитѣ си походи е достигнѫлъ той до това мѣсто далеко на западъ, или е билъ пратенъ отъ турското правителство противу възбунтуванитѣ въ това врѣме Сърби, противу които сѫ били отправени и много други дайи; това е само извѣстно, че Кара-Фейзи и противъ Сърбитѣ не е ишелъ, а е останѫлъ въ Трънъ като аенинъ да пази ужъ крайна, направилъ е една голѣма и твърда кула въ Трънъ (растурена пòлани), а живѣлъ обикновенно въ Брѣзникъ и самовластвувалъ въ окрѫга. Не е признавалъ нито Софийския нито Видинския паши, и покровителствувалъ разбойницитѣ. Ако нѣкой разбойникъ Турчинъ или Българинъ направялъ нѣщо зло въ околнитѣ окрѫзи и и прибѣгнялъ при него, той го защищавалъ и не го прѣдавалъ на другитѣ управителье, ако би го поискали, и по тозъ начинъ събиралъ около си пакъ такива нехранимайковци, вѣрни и прѣданни нему хора. Ималъ ли е нѣщо на умъ не можемъ да кажемъ, но че е навлѣкълъ на себе си подозрѣние, или далъ поводъ на околнитѣ паши да го обвинѭтъ прѣдъ централното правителство, че замислюва нѣщо като Пазувантооглу, не знаемъ, но това е било доста за правителството турско да рѣши прѣмахванието му. Може и това само да му е навлѣкло гнѣва на правителството, гдѣто е постѫпилъ противъ изричната заповѣдь на Султанъ Махмуда II „да се съсипѭтъ всички частни кули и никой частенъ човѣкъ, ни аенинъ, да не може да въздига кули ни да гради укрѣпления и който не се покорява на тая заповѣдь, да

се убива, като царски противникъ“ (подъ този прѣдлогъ е затритъ и малко нѝ-послѣ Врачанецътъ Димитраки, който си поправялъ чифлика въ Кунино, а билъ наклеветенъ че правялъ кула). Както и да е, но Кара-Фейзи билъ нападнѫтъ изневѣрешки и безнадѣзби отъ Софийския паша и съ него постѫпено твърдѣ строго: той билъ живъ одранъ и кожата му натъпкана съ слама и пратена въ София на показъ, а главата му пратена въ Стамболъ, споредъ както ми казваше прѣзъ години си единъ старъ по свидѣтелството на нѣкой неговъ нѣкогашенъ кабаданя изъ Вакарель.

Кога именно се е удалечилъ Кара-Фейзи по тия страни и колко години е аенувалъ въ Трънъ и Брѣзникъ, не можемъ да опрѣдѣлимъ. Но подиръ неговото удалечение, гнѣздото на кърджелитѣ, Гюмюрджина и Султанъ ери или кърджеллѫка, прѣстанѫло да дава кърджелии, послѣ него нѣмало да се повдигне другъ нѣкой и така да тюрюдиса и да се прочуе. Появявали се наистина въ разстояние на нѣколко години още нѣкои да искатъ да подновѭтъ неговитѣ разбойнически набѣги, но не имъ се е удавало, тъй що отъ войната съ Русия на 1811 г. само веднѫжъ или двѫжъ до кѫдѣ 1815 сѫ се повдигали кърджелитѣ, но подъ име „капѫсѫзи“, ала не сѫ имали успѣхъ. Отъ старитѣ кабадани на Кара-Фейзи Инджето искалъ да продължава неговия занаятъ, но както казахме, билъ убитъ около 1810. Кара Колю загинѫлъ по-испослѣ, като обикновенъ хайдутинъ и прѣдводитель на една чета юнаци само Българе; Кара Атанасъ тоже хайдутувалъ съ една чета Българи и се навърталъ нѝ-вече около Котелъ и Сливенъ. Ангелъ войвода нѝ-рано се оставилъ отъ този занаятъ и ходилъ самъ около Арбанаситѣ по селата изъ Родопитѣ, та защищавалъ обиденитѣ и онеправданитѣ, отнемалъ отъ имотнитѣ невѣрни и помагалъ на сиромаситѣ, за това билъ и много популяренъ мѣжду населението. Не се знае кога и какъ е умрѣлъ. Нѣма съмнѣние, че много отъ кабаданитѣ, които сѫ ходили съ кърджелитѣ, се прибрали при Инджето, при Кара Коля, при Кара Атанаса; нѣкои пъкъ сѫ се завърнѫли по дома си, други сѫ отишли въ Влашко. Тѣзи които отишли съ Мустафа Байрактаръ въ Цариградъ, едни пропаднѫли съ него, други останѫли „по Стамболъ на Еди кула“ зимѣ, а лѣтѣ „по Странджа хайдутували“.

Отъ тѣзи които останѫли по Цариградъ, нѣкои минѫли непослѣ на Мора (въ Гърция). Тѣзи които отишли по Влашко, постѫпили „при Сава Бинбаши“ и при брата му Генча, които съ Ипсиланти се дигнѫли противу Турцитѣ най-напрѣдъ въ Влашко и били избити въ Букурещъ. Тѣзи които се намѣрили за послѣденъ пѫть при Кара-Фейзи, въ Изнеболско, минѫли въ Сърбия и се съединили съ Сърбитѣ, както направили това и онѣзи отъ кабаданитѣ, които поддържали Пазовантооглу. Тъй що отъ 1820—21 не е имало вече Българи кабадани въ Турско ни при аени, ни при кѫрджелии, само се срѣщали като частни хайдуци при нѣкои войводи, и то не като испърво по триста души съ по два по три байрака или по 70 и 77 души юнака, а по 6—7 или най-много до 10—12. Съврѣменно почти били истребени и унищожени и еничеритѣ. Отъ завѣрата на сетнѣ ни единъ Българинъ не билъ приеманъ на Турска служба като ратникъ или войникъ, оставали само за малко врѣме и то като прости слуги и сердари (такива които разнасяли емецитѣ по конацитѣ, но и то за скоро се приостановило). Най-послѣдний, до колкото помнѭ, исторически освидѣтелствуванъ кабадания е Милко на Хайдутъ Велка пѫ-малкий братъ, когото князь Милошъ взелъ при себе си *за кабадаия*, нѣщо въ родѣ на тѣлохранитель, а въ случай ратникъ и сподвижникъ.

Въ сѫщность думата каба-дан или кабадаия происхожда отъ *даи* — вуйчо, бачо, пѫ-голѣмъ, пѫ-юнакъ и прѣносно означава на турски чисто юнакъ, побойникъ, а думата *каба* означава мекъ, пухавъ, гевшекъ, а въ пълното си значение по Български ще каже, суровъ, не испеченъ юнакъ. Таквозъ име давали Турцитѣ на Българитѣ ратници и то за да не раздразнѭтъ честолюбието на Турцитѣ си ратници, като искали да ги държѫтъ ужъ нѣкакъ като на пѫ-долня степень, макаръ и да знаяли твърдѣ добрѣ аенитѣ поне, че въ него врѣме, който аенинъ ималъ пѫ-вече кабадаии, той бивалъ и пѫ-силенъ и обикновенно той побѣждавалъ; било явно, че тѣзи отъ аенитѣ, които се прочули или прославили като воинственни, длъжѫтъ славата си както и успѣха си именно на Българитѣ, които можели да привлѣкѫтъ въ войската си.

За допълнение на настоящия кратъкъ очеркъ за кабаданитѣ ние ще обнародваме въ идущия брой друга статия за единъ нѣкой си попъ Пранджо, който билъ кабаданя на Старо-Загорския аенинъ, Капуджибашията. Това допълнение хвърля по́-голѣма свѣтлина на тогавашнитѣ отношения мѣжду Турци и Българи.

(Слѣдва).

ДУНАВСКИЙ ВЪПРОСЪ.

Отъ А. К. Людскановъ.

(Продължение отъ книжка XIII).

V. Лондонската Конференция и трактатъ.

Съ единъ циркуляръ отъ 11 Декемврий 1882[1]) министрътъ на външнитѣ работи на Велика Британия изражава мнѣнието на своето правителство върху благоврѣмието за свикваньето на една Конференция, която ще трѣбува да се занимае съ испълнението на 54-й чл. отъ Берлинския трактатъ. Като припомня висящитѣ въпроси, Лордъ Гранвилъ прѣдлага, щото тжзи Конференция да има да се произнесе:

1. Върху продължението срока на Европ. Коммиссия;
2. Върху разширението нейната власть до Браила;
3. Върху изработенитѣ въ Галацъ Правилници въ испълнение на 55-й чл. отъ Берлинския трактатъ.

Съ други единъ циркуляръ Лордъ Гранвилъ съобщава конфиденциялно на Великитѣ Сили, че безъ да иска да прѣваря тѣхното рѣшение върху румжнската просба, Британското правителство ще бжде твърдѣ доволно, ако би могло да чуе, че другитѣ правителства ще бждхтъ благосклонни спрямо поканата, която ще бжде отправена на Румжния, когато Силитѣ ще се съберхтъ на Конференция, за да испрати и тя единъ свой делегатъ за да вземе участие въ тжзи Конференция на сжщата нога като другитѣ Сили, подписавши Берлинския трактатъ.

Германия, Франция, Италия и Турция се съгласихж за свикваньето на Конференцията. Австро-Унгария,[2]) като

---

[1]) Earl Granville to Her Majesty's Embassies. Blue-book. Danube N° 1.

[2]) Promemoria communicated to Earl Granville by Count Karolyi. Dec. 29, 1882, Blue-book. Danube N° 1.

приема това, казва, че ще бѫде добрѣ, ако се опростѭтъ до колкото е възможно разискванията на Конференцията, ако строго се ограничи нейната задача върху тритѣ горѣпоменѫти точки, и че прѣдъ видъ на агитацията на Ромѫнското правителство, за да се измѣни Баррерова проектъ, тя желае, щото да не остане никакво съмнѣние върху нейното рѣшение, че тя въ никой случай не може се отстрани отъ основнитѣ принципи на този проектъ, които принципи сѫ: а) че Австрия смѣта за свое право това, дѣто тя да има свой прѣдставитель въ Коммисията за рѣката отъ Галацъ до Желѣзнитѣ Врата; б) че тя има довѣрие за приспособлението на Правилника само въ смѣсената Коммисия и никакъ не въ мѣстнитѣ крайдунавски власти.[1])

Руссия си задържа правото да изучи точкитѣ, които ще съставляватъ прѣдмѣта на разискванията.

България[2]) и Сърбия[3]) поискахѫ, щото и тѣ да се приемѫтъ въ Лондонската Конференция. Турция протестира, като казваше, „че понеже България е една васална провинция и прави часть отъ Турската империя, възъ пълномощника на Високата Порта пада правото и длъжностьта да прѣдставлява това княжество въ Конференцията.“[4])

Конференцията се откри на 8-й Февруарий.

Въ засѣданието на 10-й Февруар. графъ Мюнстеръ, Германский пълномощникъ, заяви, какво той е на мнѣние да се спази европейский характеръ на Конференцията и че слѣдователно да не се създава за Ромѫния едно положение „за да би могла тя по своя воля да налага своето *вето*“ на Европа. Рѣши сѐ да се приеме Ромѫния, но съ съвѣщателенъ гласъ. Сѫщото рѣшение се взима и за Сърбия. Послѣдната тѫзи държава прие положението, което ѝ се създаде; Ромѫния отказа да го приеме и заяви, че не сѫ задължителни за нея рѣшения, взети безъ нея.

Прѣдсѣдательтъ прѣдложи тогава щото всичко, което България има да съобщава на Конференцията, да го прави чрѣзъ устата на Турския пълномощникъ. Тогава баронъ де Мюренхаймъ, русский пълномощникъ, подкрѣпи българската просба да бѫде приета въ Конференцията, като по-

---

[1]) Karolyi to Granville, January 19, 1883.

[2]) Lascelles to Granville, January 17, 1883.

[3]) Pirotchanatz to Marinovitch, Dec. 17, 1883.

[4]) Musurus Pacha to Granville, January 31, 1883.

каза, че мѣждународното положение на това княжество е много по̀-високо споредъ Берлинския трактатъ отъ онова на Молдавия и Влашко, което тѣ имахѫ споредъ Парижкия трактатъ, тъй като Берлинский трактатъ ѝ припознава правото да сключва трактати безъ Турция. Мѣжду тѣмъ, Конференцията се присъедини къмъ мнѣнието на своя прѣдсѣдатель. България отказа да приеме рѣшението на Конференцията и заяви, че не сѫ задължителни за нея рѣшенията взети безъ нея.

Въпросътъ за разширяваньето властьта на Европейската Коммиссия до Браила се рѣши безъ разисквания.

Разискваньето на Правилницитѣ, изработени въ Галацъ, се почнѫ съ една декларация отъ графа Каролий — Австрийский полномощникъ, който обърнѫ особенното внимание на Конференцията върху:

1) Правото на Австрия да участвува въ смѣсената Коммиссия; 2) върху екзекутивния характеръ на казаната Коммиссия; и той се надѣва, че Румѫния, слѣдъ като Великитѣ Сили отъ ново подтвърдѭтъ тѣзи два принципа и санкциониратъ всичкитѣ въпросни Правилници, нѣма да се откаже да се съгласи и тя.

Разискванието се отложи, тъй като прѣдсѣдательтъ извѣсти, че австрийский прѣдставитель има намѣрение въ едно отъ идѫщитѣ засѣдания да формулира нѣкои измѣнения, които бихѫ му се видѣли, че могѫтъ се прие.

Въ засѣданието на 13 Февруарий Австрийский пълномощникъ прочете единъ проектъ на декларация върху съгласието на Силитѣ относително Правилницитѣ и посочва на голѣмото прѣимѫщество отъ неговото изведнѫжь подписванье.

Вторий Французски пълномощникъ казва, че „думата *exécutoire* (испълнима) отъ тѫзи декларация може да даде мѣсто за едно двусмисленно тълкование.“ Баронъ Моренхаймъ забѣлѣзва, че „тъй като конвенцията не е била едногласно приета отъ всичкитѣ договоряйци се страни, доста мѫчно ще бѫде за Конференцията да я направи испълнима. Трѣбува да се надѣваме, прибави той, че хармонията, която сѫществува помѣжду Европейскитѣ Сили, ще бѫде една достатъчна нравственна сила, за да повлияе върху примирителнитѣ расположения на Румѫния; но то

ще бѫде да се отиде твърдѣ далечъ, щото да се прогласи тоя Правилникъ задължителенъ.“ Лордъ Фицморисъ забѣлѣзва, че думата *exécutoire* „не може да се изтълкува, че дава на други Сили единъ екзекутивенъ мандатъ.“

По този поводъ слѣдующата коллективна декларация се прие: „подписанитѣ, пълномощници и пр. събрани на конференция въ Лондра на 13 Февруарий 1883 и надлѣжащимъ образомъ упълномощени за това, констатиратъ единодушното съгласие помѣжду имъ и приематъ окончателно Правилника за плуванье, за рѣчната полиция и за надзора по оная часть на Дунава, която се намира мѣжду Желѣзнитѣ Врата и Галацъ, такъвъ какъвто е билъ изработенъ въ испълнение на 55-й чл. отъ Берлинския трактатъ отъ 13 Юлий 1878 отъ Европейската Дунавска Коммиссия съсъ съгласието на делегатитѣ на Крайдунавскитѣ Държави, и такъвъ какъвто се намира приложенъ при протоколъ № 24 отъ 2-й Юний 1882 на Европейската Дунавска Коммиссия.

„Подписаннитѣ изражаватъ желанието, щото държавитѣ, които не взиматъ участие въ разискванията на Конференцията, да се присъединѭтъ къмъ този единодушенъ вотъ, и да приемѫтъ тъй сѫщо въпросния Правилникъ.“

Графъ Каролий съобщи тогава обѣщанитѣ въ пò-прѣднето засѣдание отстѫпки, които се състояхѫ въ това, че Австро-Унгария а) се отказва отъ двойния гласъ въ смѣсената коммиссия, но съ условие, че и Румѫния ще направи сѫщото, б) приема румѫнската и българската идея, щото рѣката да се раздѣли на части на дължь, в) се съгласява, щото подъ-инспекторитѣ да се назначаватъ и плащатъ отъ крайбрѣжнитѣ държави.

Въ засѣданието на 20-й Февруарий Сръбский министръ заяви, че неговото правителство проси да има свой прѣдставител въ Европейската Коммиссия. Конференцията не прие сръбското искание.

Относително продължението срока на Европейската Коммиссия, Баронъ де Моренхаймъ заяви, че неговото правителство не може да го приеме, до когато нѣкои измѣнения, относящи се до Килийския рѫкавъ, не се приемѫтъ. Той разви тогава искането на С.-Петербурския кабинетъ и заключи, че Килийский рѫкавъ трѣбува да се отземе отъ

контрола на Европейската Коммиссия, за да влѣзе подъ территориялната суверенна власть на Руссия, било изъ цѣло било отъ части, споредъ както тжзи рѣка прѣминава прѣзъ Русската территория.

Въ засѣданието на 24 Февруарий Конференцията прие като окончателенъ текстъ на Русското прѣдложение измѣненията, прѣдложени отъ Лордъ Гранвилля, които, допълнени въ засѣданието на 7-й Марта, съставляватъ 3—9 членове отъ Лондонския трактатъ, когото ний ще анализираме пò-долу.

Въ засѣданието отъ 1-й Марта турский пълномощникъ забѣлѣжи, че българскитѣ твърдини върху Дунава не сж още разсипани, споредъ както го изисква 52-й чл. на Берлинския трактатъ и желае да се каже въ протокола, че 52-й чл. се изрично съхранява. Прѣдсѣдательтъ му забѣлѣжи, че много други членове отъ казания трактатъ сж въ сжщото положение, безъ обаче това да значи, че тѣ сж унищожени.

Въ това засѣдание най-сетнѣ се занимахж съ въпроса за продължението срока на Европейската Коммиссия. Прѣдложението, щото тя да остане за винжги, като не се виждаше, че ще да бжде единодушно прието, Конференцията рѣши, „щото срокътъ на Коммиссията, чиято власть се простира до Браила включително, се продължава за единъ периодъ отъ двайсетъ и една година, начиная отъ 24-й Априлий 1883. Слѣдъ истичаньето на този периодъ, властьта на Коммиссията ще се продължава отъ три на три години отъ само себѣ си (tacite reconduction) освѣнъ случая, когато една отъ высокитѣ договорящи се страни извѣсти, една година прѣди истечението на единъ отъ тия тригодишни периоди, намѣрението да станжтъ измѣнения относително нейния съставъ или нейната власть.“

Графъ Каролий забѣлѣжи, че прѣдъ видъ на неразривното сьотношение мѣжду Европейската и смѣсената Коммиссии, срокътъ на послѣдната да бжде сжщий.

Въ засѣданието отъ 7-й Марта турский пълномощникъ, като се основава на формалнитѣ си инструкции, настоява да се вмѣсти въ трактата, че назначението на българския делегатъ въ смѣсената Коммисия да се подлага на удобрѣнието на Высоката Порта. Конференцията рѣши да се вмѣсти въ протокола слѣдуюжщата декларация: „еди-

ногласно се разбира, че назначението на Българския делегатъ въ Смѣсената Коммиссия ще се подлага на удобрѣнието на Високата Порта и че вписваньето на това право въ протокола има сжщата сила, като да правеше часть отъ трактата.“

Най-сетнѣ, Конференцията рѣши, че тя нарочно съхранява консулската юрисдикция върху корабитѣ отъ народностьта на договорящитѣ се сили — права, произтекающи отъ трактатитѣ, сключени мѣжду крайбрѣжнитѣ държави и Силитѣ.

Помоленъ отъ Конференцията, прѣдсѣдательтъ ѝ заявя, че е готовъ да даде инструкции на прѣдставительетѣ на Велика Британия въ странство да се приканжтъ Силитѣ да направжтъ едноврѣменни постжпки прѣдъ крайбрѣжнитѣ държави, за да би послѣднитѣ се присъединили къмъ рѣшенията на Конференцията.

Да изложимъ сега въ кратко рѣшенията на Лондонската Конференция, които образуватъ *Лондонския трактатъ* и приложения при него *Правилникъ*. Трактатътъ разпорежда:

Юрисдикцията на Европейската Коммиссия се разширява до Браила (чл. 1).

Нейний срокъ, начиная отъ 24 Априлий 1883, е отъ 21 години съ подновяване отъ само себе си (tacite reconduction) отъ три на три години (чл. 2).

Тя нѣма да упражнява ефективенъ контролъ върху тая часть отъ Килийския ржкавъ, чиито двѣ страни принадлѣжжтъ само на една отъ крайбрѣжнитѣ държави на този ржкавъ (чл. 3).

Върху оная часть отъ ржкава, която прѣминава прѣзъ русската и ружнска территории, Правилницитѣ отъ Сулинския ржкавъ ще се приспособяватъ подъ надзора на русския и ружнски делегати отъ Европейската Коммиссия (чл. 4).

Ще се съобщаватъ на Европейската Коммиссия плановетѣ на зградитѣ, които Руссия или Ружния би прѣдприели върху тоя ржкавъ. Извършенитѣ вече работи на Чаталъ-Исмаилъ оставатъ подъ контрола на Европейската Коммиссия.

Разногласията на мнѣнията мѣжду русскитѣ или ружнски власти и Европейската Коммиссия ще се подлагатъ на разрѣшението прямо на Силитѣ (чл. 5).

Руссия може да взима мито, но тя ще съобщава за това на Силитѣ, прѣдставени въ Европейската Коммиссия (чл. 6).

Изработений на 2-й Юний 1882 Правилникъ отъ Европейската Коммиссия се приема такъвъ, какъвто се намира приложенъ при настоящия трактатъ и се обявява за приспособимъ върху Дунава отъ Желѣзнитѣ Врата до Браила (чл. 7).

Всичкитѣ трактати, конвенции и распореждания, относящи се до Дунава, си оставатъ въ сила до толкова, до колкото тѣ не сѫ унищожени или измѣнени отъ настоящия трактатъ (чл. 8).

Срокъ отъ 6 мѣсеца се опрѣдѣля за ратификацията на трактата (чл. 9).

Распорежданията на приложения къмъ Лондонския трактатъ „Правилникъ за плувание, за рѣчната полиция и за надзора примѣнимъ върху тая часть отъ Дунава, която лѣжи мѣжду Желѣзнитѣ Врата и Браила“, се раздѣлятъ на:

Глава I. *Общий режимъ за плуваньето* (чл. 1—10).

Тѫзи глава съдържа распореждания относящи се до свободата на плуваньето по Дунава. Взиманьето на мита е забранено. Ограничава се правото на крайбрѣжнитѣ държави да взиматъ налогъ за набережни и пр. Взети сѫ мѣрки, щото мостоветѣ и воденицитѣ да не бъркатъ никакъ на плуваньето. Гарантира се свободний транзитъ. Документитѣ, които корабитѣ трѣбува да показуватъ, както и карантинннитѣ распореждания, които ще се установятъ пòсетнѣ, сѫ регулирани.

Глава II. *Полиция върху плуваньето* (чл. 11—95).

Тѫзи глава съдържа чисто технически распореждания, които не повдигнѫхѫ никакви рекламации даже и въ самата Европейска Коммиссия.

Глава III. *Испълнение и надзоръ на Правилницитѣ* (чл. 96—108).

Това сѫ распорежданията отъ Барреровия проектъ, които буквално сѫ въспроизведени и които ний пò-горѣ разглеждахме, съ слѣдующитѣ допълнения и измѣнения:

Подъ-инспекторитѣ и портовитѣ капитани ще се назначаватъ и плащатъ отъ крайдунавскитѣ надлѣжни държави, които ще извѣстяватъ смѣсената Коммиссия за тѣхното назначение и замѣстюванье.

Дунава ще се раздѣля отъ лѣвия брѣгъ на четири секции за инспекция, а отъ дѣсния на три. (Това е секционираньето на румѫнския проектъ).

Хванѫтитѣ нарушения на закона вънъ отъ тѣхния районъ само ще се констатиратъ отъ подъ-инспекторитѣ, а ще се донасятъ до свѣдѣнието на компетентнитѣ подъ-инспектори, въ чиито районъ тѣ сѫ били извършени.

Най-сетнѣ, прѣдвидено е, кои именно членове отъ настоящия Правилникъ не могѫтъ да се измѣнѭтъ инакъ освѣнъ съ съгласието на интерессующитѣ се Сили и ония, които могѫтъ да се измѣнѭтъ направо отъ смѣсената Коммиссия чрѣзъ съдѣйствието на Европейската Коммиссия.

VI. Европейската Дунавска Коммисия.

Въ прѣдшествувавшитѣ страници мимоходомъ и въ разни случаи ние се коснѫхме до Европ. Коммисия, но по причина на нейната исключителна важность ние искаме да разгледаме на особенно това учрѣждение, единственно по своя си родъ, което дѣйствува пò-вече отъ една четвърть столѣтие съ общо задоволствие[1]).

Да опрѣдѣлимъ прѣди всичко почвата, върху която изъ начало Европ. Коммисия бѣше повикана да упражни своята дѣятелность.

Четиредесеть и осемь километра на долу отъ устието на Прутъ, Дунава се раздѣля на два клона: Килия къмъ сѣверъ и Тулчанский рѫкавъ, който се подраздѣля на два други клонове: Сулина къмъ истокъ и св. Георги къмъ юго-истокъ. Трижгълникътъ, който се образува мѣжду Килийския и св. Георгиевския рѫкави, ето Делтата на Дунава, която Сулинский рѫкавъ раздѣля на два острова: единъ на сѣверъ отъ Сулина, който се нарича островъ Лети и другий на югъ — островъ св. Георги. Повърхностьта на Делтата е около 2690 квадратни километри[2]).

Както видѣхме пò-горѣ, Австрия въ Виенскитѣ конференции на 1855 г., които нѣмàхѫ никакъвъ резултатъ, прѣдлагаше да се образува една смѣсена коммисия, която да дѣйствува като единъ *европейски синдикатъ и да се не-*

---

[1]) Циркулярната английска депеша отъ 14 мартъ 1883.

[2]) Revue des Deux-Mondes, 1-er Août 1870.

утрализира Делтата на Дунава. Парижский трактатъ бѣше, който постанови уреждането на една Европейска Коммисия, работитѣ които тя ще има да извърши (чл. 16) и който ограничи на двѣ години нейното сѫществувание, срокъ въ който нейнитѣ работи трѣбуваше да се искаратъ.

Дѣлото, което ѝ повѣрихѫ, бѣше много по́-сериозно, отъ колкото отъ начало сѫ се надѣвали. Ето защо тоя срокъ се продължи въ 1858, 1866, 1871 и напослѣдне въ 1883 години.

Европейскитѣ делегати се събрахѫ на 4-й ноемврий 1859 въ Галацъ. Прѣди да почне дѣлата си, Коммисията трѣбуваше да се снабди съ шантиета, ателиери за построяванье и проч. принадлѣжности, тъй като по тия мѣста липсувахѫ най-елементарнитѣ индустрии. Задачата на коммисията бѣше една отъ най-мѫчнитѣ. Съ единъ обемъ отъ 9200 до 30000 кубически метра вода въ секундата, Дунава трупа около 60 милиона кубически метри наносъ на годината, това което прави приблизително 12 квадратни километра върху една височина отъ 5 метра солидифирани изверження.[1])

Делегатитѣ, като не можѣхѫ да се съгласѭтъ върху избора на рѫкава, когото да отворѭтъ на плуванието, рѣшихѫ да направѭтъ врѣменно два паралелни пруда по Сулинския рѫкавъ, единственния когото морскитѣ кораби посѣщавахѫ. Тия пруда се свършихѫ на 31-й юлий и се освѣтихѫ на 3 септемврий 1861. Но трѣбуваше окончателно да се опрѣдѣли рѫкавътъ. Слѣдъ трудни разисквания съгласихѫ се за Сулинския рѫкавъ, при всичко че св. Георгиевский имаше много привърженници. Тогава рѣшихѫ да прѣобърнѫтъ врѣменнитѣ работи въ постоянни.

Водата въ Килийския рѫкавъ бѣше 60%, тая на Св. Георги 30% и оная на Сулина 0,07% отъ цѣлия обемъ на Дунава[2]). Ако коммисията се рѣши за Сулинския рѫкавъ причината бѣше, че работитѣ, които тамъ трѣбваше да се направѭтъ, бѣхѫ сравнително най-малкитѣ.

Резултатътъ отъ работитѣ на Коммисията е забѣлѣжителенъ. Дълбочината на Сулинския рѫкавъ, който отъ на-

---

[1]) Revue des Deux-Mondes, 1-er Août 1870.

[2]) Geffcken. La question du Danube, p. 4.

чалото на нейнитѣ работи се издигаше едвамъ на 9 английски крака, достигнѫ до слѣдующитѣ размѣри:[1])

Въ	1859	—	$9^3/_4$	крака.
„	1860	—	11	„
„	1861	—	$16^1/_2$	„
„	1862	—	$16^3/_4$	„
„	1863	—	$17^1/_2$	„
„	1873	—	60	„

Прѣди работитѣ на Коммисията срѣдний тоннажъ по Дунава е билъ 400, днесъ той е 677 за параплувитѣ и 202 за гимиитѣ.[2])

Цѣлий тоннажъ е билъ:

На	1856	—	318000[3])
„	1878	—	700663[4])
„	1881	—	793000[5])

Числото на корабитѣ, които сѫ минѫли прѣзъ Сулина на 1880, е било 1793.[6])

Ние виждаме прочее, че Европейската Дунавска коммисия е заслужила похвалитѣ, съ които дипломатитѣ не сѫ се скѫпили да ѭ обсипѭтъ: „да ми е позволено да констатирамъ, казваше Баронъ де Моренхаймъ въ Лондра, че Европейската коммисия е придобила въ минѫлото сериозни права за общата признателность чрѣзъ ревностьта, умѣянието и примирителния духъ, съ които тя е съумѣла да се отличи и резултата отъ нейната дѣятелность служѫтъ за щастливо свидѣтелство и за примѣръ на онова, що може да направи съгласието, приспособено на политическитѣ проблеми.“ [7])

Когато коммисията се установи въ Галацъ, Руссия запимаваше още една часть отъ Делтата на Дунава, а австрийскитѣ военни власти бѣхѫ още въ Сулина. Регимътъ, който тамъ владѣеше, бѣше военний произволъ или по-добрѣ от-

---

[1]) Geffcken. Ouvrage cité p. p. 18 et 42.
[2]) Revue des Deux-Mondes, 1-er Août 1870.
[3]) Idem.
[4]) Geffcken. Ouvrage cité, p. 42.
[5]) The Times.
[6]) Le Temps.
[7]) Протоколъ IV отъ Лондонската конференция.

сѫтствието на всѣка редовна власть, по която причина безопасностьта по тия мѣста не бѣше гарантирана. Коммисията не можеше прочее да почне да се занимава съ своитѣ дѣла при такъвъ единъ безпорядъкъ. Вслѣдствие рекламациитѣ на Силитѣ, коммисията доби отъ Турското правителство, подъ властьта на което биде повърнѫта Делтата на Дунава, таквива атрибути, щото мѣстнитѣ власти като да бѣхѫ до една извѣстна степень въ нейна зависимость.[1]) Делегатитѣ постепенно придобивахѫ извънредни права и власть, щото тѣ достигнѫхѫ да сматрятъ себѣ си, като да сѫ облѣчени въ екстерриториялна власть.[2])

Основний законъ на Европейската Коммисия бѣше публичний актъ, който тя бѣ изработила и подписала на 2 ноемврий 1865. Тоя актъ се приспособява на всичкитѣ устия на Дунава безъ никакво ограничение, при всичко че на дѣло Коммисията бѣше ограничила дѣлата си върху Сулинския рѫкавъ. Тоя актъ се измѣни на 1881[3]) за да се тури въ съгласие съ Берлинския трактатъ. На основание на него, коммисията се наслаждава на единъ личенъ неутралитетъ за своитѣ агенти и на единъ *локаленъ неутралитетъ* за своитѣ работи. Обаче, трѣбва добрѣ да помнимъ, че само нейнитѣ сгради сѫ неутрализирани, а никакъ не Дунава. Лондонский трактатъ въ 7-ий чл. подтвърдява това распореждание. Това никакъ не побърка на Руссия да прѣпрѣчи плуваньето по Дунава прѣзъ послѣдната восточна война, като потопи гимии пълни съ камъни.

Правилникътъ за плуванье, изработенъ на основание на този актъ, распорежда, че надзорътъ върху Долния Дунавъ се упражнява отъ главния инспекторъ на Долния Дунавъ и отъ Сулинския портови капитанъ. Тия чиновници прѣди се назначавахѫ отъ Високата порта, но въ слѣдствие на единъ проектъ за допълнителенъ актъ, приложенъ при протокола No. 341 отъ 24 ноемврий 1879, тѣ се назначаватъ сега отъ самата Европейска Коммисия. Тъй сѫщо и присѫдитѣ, които на основание на тоя правилникъ се издавахѫ по̀-напрѣдъ въ името на Султана, се издаватъ вече въ името на Европейската Коммисия. Ако трѣбва да се вземѫтъ

---

[1]) Revue des Deux-Mondes, 1-er Août 1870.

[2]) Engelhardt. Le droit d'intervention et la Turquie p. 57.

[3]) Archives Diplomatiques. 1882, T. IV, p. 133.

нѣкои принудителни мѣрки, Европейската Коммисия прибѣгва къмъ помощьта на военнитѣ кораби, които стоѭтъ при устието на Дунава.

Правилникътъ означава още наказанията, които би имало да се налагатъ и начина, по който прѣстѫпленията ще се сѫдѭтъ. Като се е имало прѣдъ видъ скоростьта, отстранили сѫ се отъ общитѣ правила на процедурата: сѫщитѣ власти дирѭтъ прѣстѫпленията и самитѣ тѣ ги сѫдѭтъ — главний инспекторъ и Сулинский портови капитанъ. Аппелира се прѣдъ Европейската Коммисия, рѣшенията на която сѫ окончателни.

Властитѣ, които зависятъ отъ Европейската Коммисия, се кълнѫтъ прѣдъ нея. Тя има недвижими имѫщества, притежава параходи, катери и мауни, на които тя издава пашапортитѣ. Тя взима права, прави заеми и даже непосрѣдственно трактува съ крайбрѣжнитѣ държави. Тъй на пр. тя е направила едно споразумѣние съ Турция, за да уреди своитѣ отношения съ мѣстнитѣ власти и е подписала една телеграфическа конвенция, а тъй сѫщо и друга една за рѣчната полиция съ Румѫнскитѣ власти.[1]) Тя има свой флагъ, който издига за да накара да ѝ уважѫтъ неутралитета. За сѫщата цѣль нейнитѣ агенти носятъ една привязка на рѫката, съ буквитѣ C. E. D. — което значи Дунавска Европейска коммисия (чл. 8 отъ допълнителния актъ на 1881). Тя има единъ бюджетъ, когото редовно гласува и оффициално публикува. Тя най-сетнѣ ще има свой оффициаленъ прѣдставитель въ Смѣсената Коммисия за Срѣдния Дунавъ.

Отъ всичко до тукъ казано ний виждаме, че тѫзи коммисия е едно истинско юридическо лице отъ мѣждународното право; тя има най-важнитѣ атрибути на единъ политически организмъ: законодателната, испълнителната и сѫдебната власти; тя е една държава въ държава.[2])

Каква голѣма разница мѣжду Европ. Дунавска Коммисия и оная отъ Манхаймъ за Рейнъ, създадена за сѫщата цѣль! Тѫзи послѣдната е съставена отъ делегати

---

[1]) Engelhardt. Le droit de l'Intervention et la Turquie p. 60.

[2]) Idem.

само на крайбрѣжнитѣ държави и има атрибути чисто съвѣщателни, като се ограничава да прѣпоржчва само мѣрkитѣ, които би трѣбувало да се вземжтъ отъ надлѣжнитѣ държави.

VII. Правата и интереситѣ на Австро-Унгария.

Интереситѣ на Австрия върху Дунава не произтичатъ само отъ нейнитѣ политически стрѣмления, но още, както го казваше Баронъ де Хаанъ въ Европейската Коммиссия,[1]) отъ нейното географическо положение, тъй като тая рѣка мие нейната территория отъ Пассау до Оршова на едно растояние отъ 1232 километра. Ето защо тя още отъ 1818-та година търси по всѣкакъвъ начинъ да господствува върху търговията по Дунава. Съ тжзи цѣль въ конференцията на Дрезденъ, относително плуваньето по Елба, Виенското правителство бѣше на мнѣние, че идеята на високитѣ договорящи се страни въ 1815 е била да признажтъ свободното плуванье *само за крайбрѣжнитѣ държави.*

Территориялнитѣ прѣимжщества, които тя доби чрѣзъ Карловичкия и Пассаровичкия трактати, я направихж да си обърне очитѣ къмъ Истокъ; но особенно отъ деня, когато тя загуби владѣнията си въ Италия и влиянието си въ Германия, отъ деня когато тя прѣстанж да бжде една Германска държава и станж едно въсточно царство, политиката на *Drang nach Osten* станж за Австрия една нужда. Принудена въ 1856 да признае принципа на свободното плуванье по всичкия Дунавъ, ний видѣхме, какъ тя се мжчѝ да избѣгне приспособлението на този принципъ чрѣзъ Акта отъ 1857. Въ 1878 Австро-Унгария се намѣри почти въ сжщото положение, както въ 1855 вслѣдствие отстраняваньето Турция отъ брѣговетѣ на Дунава и новото положение, създадено за Руссия. Ето защо тя побърза да грабне Ада-Кале, да санкционира чрѣзъ единъ мѣждународенъ Актъ нѣколко режима върху Дунава и да направи, щото ней да се довѣри исправяньето на Желѣзнитѣ Врата.

Веднжжъ като доби този мандатъ, Австрия не бързà да го испълни. Въ 1882 имаше едно запитвание въ Ромжнската камара по този въпросъ; министрътъ на външнитѣ работи отговори, че 57 чл. отъ Берлинския трактатъ дава

[1]) Протоколъ № 5. Засѣдание на 15 Декемврий. 1880.

едно право на Австро-Унгария, но не обозначава срока за неговото упражнение.

Желѣзнитѣ Врата се намиратъ и днесъ въ сѫщото положение, въ което тѣ бѣхѫ, когато се сключваше Берлинский трактатъ. А мѣжду тѣмъ тѫзи работа не е отъ най-мѫчнитѣ: има да се поправи оная часть отъ Дунава, която се намира мѣжду О. Молдава и Турну-Северинъ. Плуваньето тамъ е мѫчно, обаче Австрийскитѣ кораби, които сѫ направени да стоѭтъ пò-плитко въ водата, ги прѣминаватъ въ всѣко врѣме.

На 1874 една Коммиссия биде назначена отъ Австро-Унгария и Турция за тая цѣль. Но тя не направи нищо. На 1879 друга една Коммиссия,називаема великата Коммиссия, биде учрѣдена отъ Австро-Унгария, която сериозно се занимà съ въпроса и прѣдстави единъ подробенъ рапортъ, който до сега си остава още мъртва буква. Спорѣдъ този рапортъ исправяньето на бързеитѣ на Дунава ще направи плуваньето пò-прѣвъсходно: всѣкѫдѣ ще има една дълбочина отъ 2 метра. Наклонноститѣ и бързеитѣ ще се прѣмахнѫтъ и най-мѫчний проходъ — Приграда — ще се минава чрѣзъ единъ запоренъ каналъ. По този начинъ, Дунава ще стане „единъ отъ най-добритѣ рѣчни пѫтища на всичкия свѣтъ.“ Коммиссията исчислява всичкитѣ разноски на 22 милиона. Посрѣдствомъ тия расходи, които никакъ не сѫ чрезмѣрни, единъ продължителенъ пѫть отъ Черното Море до сърдцето на старата Европа ще се осигури.

Но всичко това, както се вижда не е въ интереса на Австро-Унгария: тя повдигнѫ всевъзможни прѣчки за да прѣпрѣчи на плуваньето на кораби, които идѫтъ отъ долу отъ Дунава.[1]) Имаше едно врѣме една френско-сърбска компания за плуванье, но тя никакъ не успѣ: тя бѣше докарала нѣкои лоши кораби отъ Рона.[2]) Голѣмо бѣше очудваньето на Австро-Унгария, когато единъ отъ тия кораби се появи върху Горния Дунавъ.

Австро-Унгария има исключителния монополъ на плуваньето по Срѣдния Дунавъ. Ето що говори по този въ-

[1]) Cardonne. L'Empereur Alexandre II, p. 529.

[2]) Leger. La Save, la Drine etc., p. 156.

просъ единъ компетентенъ авторъ: „говори се много за свободата на Дунава. Тя нѣма пò-лошъ неприятель отъ Австрийското Дунавско пароплувно дружество...... което експлоатира и прави полиция върху благородната тая рѣка, голѣмата връзка на три държави. Кога ще съумѣжтъ Сърбитѣ, Ромжнитѣ и Българетѣ да се съгласжтъ, за да се отървжтъ отъ този унизителенъ монополъ?"[1]) Малко пò-далечь наший авторъ продължава: „Развѣ се е забравило, че въ врѣмето на турското владичество австрийскитѣ капитани прѣдавахж на нашитѣ подозрителнитѣ Българи, които плувахж подъ жълто-черния флагъ? И днесъ даже Австрийскитѣ митничарье претендиратъ още да прѣглеждатъ багажа на пжтницитѣ, които отиватъ отъ Сърбия въ България, безъ да се спиратъ на Унгарска земя."[2])

Кой незнае надмѣнностьта и даже нахалството на служащитѣ на тая компания отъ най-горния до най-долния ѝ чиновникъ? Кой незнае всевъзможнитѣ прѣчки и мжчнотии, които тя прави за развитието на и така малката наша търговия по Дунава? Твърдѣ недавно Орѣховскитѣ търговци въ едно прошение до Народното ни Събрание прѣдставяхж едва сотнята часть отъ прѣпятствията, които тѣ посрѣщатъ отъ тая компания въ своитѣ си сношения по Дунава.[3])

Благодарение на немарливостьта на Турцитѣ и на твърдѣ недавнешното създаванье на крайдунавскитѣ княжества, тжзи привилегирована компания е могла да осигори своето върховенство по Дунава. Тя е една отъ найголѣмитѣ плавателни дружества на Австро-Унгарската монархия. Графъ Цекени я основа на 1830 съ една цивилизаторска миссия (Kulturmission) т. е. цѣльта ѝ е колкото търговска, толкова и политическа. Патронизирана отъ Австро-Унгарското правителство, тжзи компания е успѣла да обсеби $^9/_{10}$ отъ рѣчната търговия на Срѣдния Дунавъ.[4])

---

1) Leger. Ouvrage cité, p. 106.
2) Leger. Ouvrage cité, p. 220.
3) Срѣдецъ N° 83, 1884.
4) Fortnightly Review. October 1883, p. 528.

Слѣдующата таблица ни показва громадното развитие на компанията „Erste K. K. Donau Dampfschifffahrts Gesellschaft.“ [1])

Година	Капитала на акцинтѣ въ фиорини	Направени заеми	Числото на параходитѣ	Конска сила	Числото на шалупитѣ	Числото на пассажеритѣ	Тоннозетѣ на прѣнесенитѣ стоки	Печалба платена на акционеритѣ
1830	105.000	—	1	60	—	—	—	—
1840	3,811.500	—	10	1.438	4	125.293	25.808	6%
1850	6,300.000	2,887.000	48	5.387	177	538.522	273.643	$9^1/_2$ %
1860	25,200.000	6,729.000	120	12.092	501	524.907	1,689.403	$6^9/_{10}$ %
1870	21,262.500	8,260.000	156	13.995	635	1,520.253	2,029.293	$6^8/_{10}$ %
1880	25,200.000	17,063.325	188	16.768	842	1,579.693	2,683.790	5%

Но както всѣкий монополъ води къмъ узурпация, Австрия не се задоволяваше да се наслаждава мирно отъ прѣимжществата, осигорени ней отъ привилегированото ѝ положение: тя искаше едно абсолютно владичество върху Долния Дунавъ, като се безпокоеше малко за независимостьта, па даже и за сжществуванието на малкитѣ крайбрѣжни държавици. [2]) Г. Пленеръ, докладчикъ на бюджетарната Австро-Венгерска Коммиссия, безъ да се стѣснява ни най-малко, казваше отъ трибуната напослѣдне: „Пò-вечето отъ нашитѣ оплаквания относително нашето плуванье по Дунава могжтъ да се задоволнжтъ не толкова чрѣзъ мѣждународни Правилници за плуванье, отъ колкото чрѣзъ единъ натискъ върху кралевското Румжнско правителство, което чрѣзъ своитѣ митнишки манипулации, чрѣзъ извѣстни налози, чрѣзъ една политика на желѣзнички тарифи постоянно туря нашата търговия по Дунава въ едно неблагоприятно положение.“ [3])

Австро-Унгария не се скжпи съ своитѣ „натиски“, които сж толкова присърдце на нейнитѣ държавни мжжье, нито върху България, нито върху Сърбия.

Да разгледаме сега юридическото основание на Австрийскитѣ претенции и да се попитаме прѣди всичко, на какво се основаватъ тѣ? Върху „нейното географическо по-

---

[1]) Denkschrift des Ersten K. K. Donau Dampfschifffahrt Gesellschaft zur Erinnerung des 50 Jährigen Bestandes, vol. I, p. 86.

[2]) Fortnightly Review. October 1883, p. 528.

[3]) Neue Freie Presse, 1 November, 1881.

ложение, множеството и важностьта на нейнитѣ интереси върху долния Дунавъ и товара, който 57-й чл. отъ Берлинския трактатъ ѝ налага“, [1]) ни казватъ австрийскитѣ привърженници. Доказателството, което се основава върху нейното географическо положение, не търпи никаква критика. Не е ли самата тѫзи Австро-Унгария, която станѫ причина да се учрѣди крайбрѣжната Коммиссия, отредена отъ Парижкия трактатъ? Не е ли сѫщата тѫзи Австрия, която докара раздѣлянието на Дунава на три участъци? Австрия не е ли, която прѣпрѣчи да не се приспособѭтъ върху Дунава принципитѣ на трактата отъ 1815 върху свободното плуванье по цѣлата рѣка? Не е ли чрезъ нейното лично дѣйствие, дѣто днесъ Дунава не съставлява нераздѣлно владѣние на всичкитѣ крайбрѣжни държави? Не може ли да изяви сѫщата претенция и Германия, която още пò-горѣ отъ Австро-Унгария има върху Дунава великото херцогство Баденско, Вюртенбергъ и Бавария? Па и самата търговска камара на Горня Бавария не поиска ли, щото „Германия, *най-силната крайбрѣжна държава*, да засѣдава и да гласоподава въ Дунавската конференция?“ [2]) Не е ли самий г. де Молтке, който още по врѣмето на своето пѫтуванье на Востокъ въ 1839, нарича Дунава „важната Германска артерия?“ [3])

Нѣма ли право и Руссия да иска, щото и зарадъ нея да направѭтъ сѫщото исключение като иска и Австрия, понеже макаръ и да не е крайбрѣжна на срѣдния Дунавъ, и тя е тоже велика държава отъ числото на ония, покрай или прѣзъ територията на които Дунава минава?

Доказателството, което се основава върху „множеството и важностьта на нейнитѣ интереси“, не е пò-убѣдително. Никой не може да оспорва правото на Австро-Унгария да иска добри гаранции за своята си търговия върху Дунава. Но това никакъ не значи, щото тя има право да иска да ѝ се осигури едно върховенство върху Дунава. Интереситѣ ѝ въ Долния Дунавъ при всичко че сѫ твърдѣ важни, не сѫ найважнитѣ. Тѣхъ ги надминаватъ интереситѣ на други държави. Тъй на пр. Австрия фигурира въ износната търго-

---

[1]) Думитѣ на Германския прѣдставитель въ засѣданието на Европейската Коммиссия отъ 15 Декемврий 1880.

[2]) Rapport annuel pour 1881, p. 20. Munich 1882.

[3]) „.... de fait les Russes sont maîtres de l'embouchure de cette *importante artère de l'Allemagne*“ (Lettres de M. de Moltke. Ch. LXVI).

вия по Дунава съ 14-та часть отъ цѣлата сумма на изнесенитѣ тонове, тя занимава 4-то мѣсто въ общото плуванье по Дунава и 2-то за плуваньето съ пàра. Гърция и Турция ѭ надминаватъ по плуваньето съ платно споредъ приложенитѣ тукъ таблици:

Кораби, които сѫ излѣзли отъ устието на Дунава въ 1880:[1])

Народность на кораба	число	тонове
Английски . . .	371	332,258
Гръцки	722	156,757
Австрийски . . .	111	49,151
Французски . .	58	45,091
Русски	62	8,803
Турски	398	37,509
Италиянски . .	49	13,918
Румѫнски . . .	19	1,644
Германски . . .	5	3,483
Разни	18	9,437

Кораби, които сѫ се ползували отъ Дунава на 1881: [2])

Народностьта на кораба	параходи	гемии
Английски . . .	516	7
Гръцки	50	487
Турски	—	345
Австро-Унгарски.	83	18
Французски . .	58	—
Русски	44	39
Италиянски . .	3	24
Румѫнски . . .	—	15
Белгийски . . .	6	—
Сомоски	—	5
Германски . . .	3	—
Норвежски . . .	3	—
Датски	3	—
Шведски	1	—
Български . . .	—	1
Сърбски	—	—

Велика Британия, като се основава върху сѫщия аргументъ, може да иска едно привилигировано положение

[1]) La Roumanie et la liberté du Danube p. 123.

[2]) Catellani. Questione del Danubio.

върху Долния Дунавъ, тъй като сама тя има 61% отъ цѣлата търговия върху тжзи часть на Дунава, понеже споредъ увѣренията на в. Times отъ 1711 кораби, които сж минжли въ 1881 г. прѣзъ Сулина и които сж имали товаръ 793,000 тонове, 523 отъ тѣхъ съ 498,994 тонове сж принадлежали на Велика Британия.

Най-сетнѣ, ето наший отговоръ на аргумента основанъ върху 57-й чл. отъ Берлинския трактатъ: Австро-Унгария, като е била натоварена да извърши извѣстни работи, тя е получила правото да взима право, за да покрие разноскитѣ, които тя ще трѣбува да направи при Желѣзнитѣ Врата.

Има само едно силно доказателство, което тя може да даде, и то е именно това, че макаръ и да не е крайбрѣжна на оная часть отъ Дунава, за която ни е думата, но тя е Австрия — quia nominor leo.

Мислимъ прочее, че имаме право да кажемъ, че всичко, което се е направило въ полза на Австрия, не е било станжло нужно нито отъ икономически мотиви, нито за обществена полза, нито пакъ отъ нѣкой юридически мотивъ, а просто по политически причини — австрийскитѣ ламтения да господствува върху Балканския полуостровъ, въ което тя е тласкана отъ самия Бисмаркъ. Слѣдъ като завзе Босна и Херцеговина и като си постави аванъ-гвардията въ Нови-Пазаръ и Митровица въ своя вървежъ къмъ Солунъ, Австрия вече е привлекла въ своята политическа орбита малкото Сръбско царство и сега, като се притваря, че сжществувала мнима нѣкоя опасность за свободното плуванье по Дунава, тя се мжчи по всѣки начинъ да подчини на своето си влияние и Румжния и България[1]).

VIII. Правата и интереситѣ на Руссия.

Дунавский въпросъ съставлява нераздѣлна часть отъ Русската история. Нейнитѣ най-славни подвиги сж забѣлѣзани върху тжзи благородна рѣка съ неизгладими чърти.

Като разгледвахме перипетиитѣ на Дунавския въпросъ по̀-горѣ, ние видѣхме и Русското влияние упражнено въ разнитѣ фази на неговото развитие. Въ тжзи глава ние искаме да разгледаме послѣдната Русска дипломатическа

[1]) Nouvelle Revue 1-er Novembre 1883.

сполука, а именно дѣто успѣ да отнеме Очаковския ржкавъ изъ подъ юрисдикцията на Европейската коммисия; още пò-вече, че тая сполука подига твърдѣ деликатни въпроси отъ конвенционалния режимъ на мѣждународнитѣ рѣки, както на примѣръ: Очаковский ржкавъ, исправенъ отъ Руссия на нейни разноски, трѣбва ли да се тури подъ рѣчната юрисдикция на Европейската коммисия? Този е сжщий въпросъ, който въ 1822 и 1842 се подигнж относително плуваньето по Рейнъ: въпросътъ бѣше да се знае да ли общото владѣние на крайбрѣжнитѣ държави трѣбва да обзема само устията на рѣката, които сж били плувателни въ врѣмето на подписванието на конвенцията, както и тия, които сж станжли пò-послѣ плувателни, но само по естественни причини. и че, да ли не трѣбва да се смѣтатъ мѣжду тѣхъ и ония, които сж били направени плувателни чрѣзъ искуственни работи. Сулинский ржкавъ, като е достатъченъ за всичкитѣ нужди на общата търговия, какъ би могли да се оспорватъ на Руссия естественнитѣ права, които проистичатъ отъ нейния территорияленъ суверенитетъ върху Очаковския ржкавъ, който цѣлъ се намира върху нейната территория?

Какъ да се примирьжтъ территориялний суверенитетъ на Руссия съ интереситѣ на търговията, които изискватъ еднообразие въ правилницитѣ на рѣчната полиция върху всичката часть отъ морския Дунавъ?

По-горѣ видѣхме по кой начинъ се рѣшихж всичкитѣ тия въпроси въ Лондонската конференция.

Ако разгледаме отдѣлно распорежданията на Лондонския трактатъ касателно Руссия, безъ да гледаме на другитѣ му диспозиции, не можемъ намѣри нищо за критика. И дѣйствително, какво виждаме? — Една държава се натоварва да отвори единъ новъ ржкавъ за европейската търговия; правата на другитѣ държави както и тия на территориялния суверенитетъ сж съхранени върху този ржкавъ; неговий контролъ се съгласява съ правилата на мѣждународното право. Но когато разгледаме трактата въ неговата цѣлость, съ неговото минжло и обстоятелствата, които го съпровождатъ, ние виждаме нѣщо противорѣчуще въ поведението на Руссия. Ние не сме никакъ отъ ония,

които като Гефкена[1]) и Хобартъ-паша[2]) гледатъ въ най-черни краски на бѫдѫщето за свободата на Дунава, вслѣдствие това гдѣто Килийский рѫкавъ е оставенъ въ рѫцѣтѣ на Руссия. Ние гледаме на въпроса съвсѣмъ отъ друга гледна точка: Руссия направи да възтържествуватъ въ Лондонската конференция нормалнитѣ правила на мѣждународното рѣчно право, но само толкова, колкото се отнасяше до нейнитѣ частни интереси, а пакъ върху останѫлата часть отъ Дунава тя се съгласи да се установи единъ много по̀анормаленъ режимъ, отъ колкото нѣкога е сѫществувалъ, като не е признала по този начинъ сѫщитѣ тия права на територияленъ суверенитетъ за малкитѣ крайбрѣжни държавици, въ името на които права̀ тя сполучи да направи единъ новъ ударъ на Парижския трактатъ. Обаче, трѣбва изведнѫжъ да го кажемъ, че ние не знаемъ, да ли Руссия не е била принудена да се спрѣ на половинъ пѫть въ нейнитѣ либерални опитвания, по причина на систематическата опозиция и недовѣрието, които нейната Дунавска политика винѫги е посрѣщала.

Твърдѣ умѣстно е, мислимъ да забѣлѣжимъ тукъ, че въ Лондра признахѫ на Руссия нейнитѣ права на територияленъ суверенитетъ, когато именно противъ нея бѣше уреждан единъ европейски синдикатъ върху Долния Дунавъ. Това лошо впечатление може отъ части да се умали, като се помни, че въ случай на отказванье, Руссия можеше и безъ съгласието на Европа да прѣдприеме работи върху своята си собственна територия, толкозъ по̀-вече, че тѣ не щѣхѫ да принесѫтъ никаква врѣда на Сулинския рѫкавъ.

Руссия е била твърдѣ сдържана въ радостьта си за своя дипломатически триумфъ. Ето въ какъвъ умѣренъ езикъ се произнася „Journal de St. Petersbourg“ по тоя поводъ: „и така послѣднитѣ останки отъ Парижския трактатъ исчезнѫхѫ; но като искаше това, което ѝ се падаше, Руссия не е изгубила изъ видъ онова, което тя длъжи на другитѣ държави. Тя не е забравила, че Дунавъ е една рѣка, която има необходима нужда отъ мѣждународни трактати, а особенно въ устието си, което е толкова важно отъ гледна точка на европейската търговия. Руссия за

[1]) Ouvrage cité, p. 56 et. s.
[2]) Писмо отправено до Times.

напрѣдъ ще има възможностьта да се ползова, както го намѣри за сгодно, отъ естественнитѣ прѣимѫщества на Килийския рѫкавъ, съ условие да не злоупотрѣбява съ своитѣ си права въ ущърбъ на своитѣ си съсѣди на Сулина. Тя ще може обаче да имъ прави конкуренция въ границитѣ на законностьта, ако тя намира въ това своя си интересъ."

IX. Правата и интереситѣ на Ромѫния.

Австрийскитѣ претенции, формулирани въ аванъ-проекта на Европейската Коммисия, произведохѫ силно негодование въ Ромѫния; особенно отговорътъ, който Г. де Каллай направи върху едно запитвание въ Делегациитѣ, че бѣше невъзможно да се приеме английското прѣдложение за Смѣсената Коммисия и че Австрия има само едно срѣдство за сполука въ този заплетенъ въпросъ [1]), докара Ромѫнитѣ до върха на негодованието. Тѣ съгледвахѫ въ тия думи на австрийския министръ икономически репресалии.

Дунавский въпросъ станѫ твърдѣ популяренъ въ Ромѫния. Вѣстницитѣ на всичкитѣ партии се занимахѫ съ него. Мислехѫ, че Ромѫния е пожертвувана отъ Европа. Тронното слово станѫ отзивъ на състоянието на духоветѣ въ слѣдующитѣ думи: „. . . нуждата да привлечемъ въ нашитѣ пристанища колкото е възможно по-много чужди търговски кораби и пандиеритѣ на всичкитѣ народности, толкова по-живо се чувствува колкото нашата търговия често срѣща въ изнасянието чрѣзъ границитѣ по сухо разни прѣпятствия, и че отъ нѣколко врѣме, подъ прѣдлогъ на болѣсть по добитъка, тя се даже заплашва да ѝ се затворѭтъ съвършенно тия граници за изнасяньето на добитъка.

„Нашитѣ жизненни интереси прочее ни каратъ да бдимъ, щото поне върху Дунава да не ни се наложѫтъ условия, отъ естество да попрѣчѫтъ на нашето развитие и да направѭтъ за насъ отъ свободата на плуваньето едно въображаемо право.

„Сѫдбинитѣ на Ромѫния винѫги сѫ били и си оставатъ тѣсно свързани съ свободата на Дунава. Ето защо Ромѫнитѣ винѫги сѫ засвидѣтелствували признателность

[1]) Portefeuille Diplomatique 3 Décembre 1881.

на ония, които сж съдѣйствували да освободжтъ великата рѣка отъ всѣко исключително надмощие.

„Румжнитѣ черпжтъ тия чувства на признателность въ дълбокото убѣждение, че свободата на Дунава е едно необходимо условие за политическото и икономическото развитие на страната имъ.

„Това убѣждение ни налага длъжностьта да не приподписваме никакъвъ актъ, който ще има за ефектъ да тури плуваньето по Дунава отъ Желѣзнитѣ Врата до Галацъ подъ владичеството на една само държава.

„Ние не искаме да уврѣдимъ никого, но ние искаме и сме принудени да искаме неограничената свобода на Дунава, поне въ нашитѣ води и ние сме готови, въ настоящето и въ бждащето, на всичкитѣ нужни жертви, за да се осигури тжзи свобода въ всѣко отношение.

„Ние приемаме най-строгитѣ правилници, прѣдназначени да гарантиратъ свободата на всичкитѣ пандиери. Ние приемаме най-строгия надзоръ въ приспособлението на тие правилници, но ние претендираме тоже, че въ румжнскитѣ води, тие правилници да се приспособляватъ отъ румжнскитѣ власти.

„И наистина, като оставимъ даже на страна за една минута прѣдписанията на трактатитѣ и на мѣждународното право, които сж въ наша полза, ние не губимъ изъ видъ, че никой по-вече отъ насъ не е заинтересуванъ за да се осигори свободата и развитието на плуваньето по Дунава".

Резултатътъ отъ това слово биде да се прѣкъснжтъ дипломатическитѣ сношения мѣжду Австро-Унгария и Румжния.

По случай свикваньето на Лондонската конференция, Румжнското правителство отправи на 31 декемврий 1882 до Силитѣ единъ меморандумъ[1]), въ който то излага своитѣ доказателства за правото си да вземе участие въ нежъ. Чрѣзъ този документъ румжнското правителство, като се произнася за неограниченото продължение на Европейската коммисия, доказва, че Берлинский трактатъ не е прѣдвидѣлъ никаква специална погранична коммисия и не е създалъ никакво исключително положение въ полза на никоя отъ

---

[1]) Cestunea Dunarei. Acte si documente. Ministerului Afacerilor străine. Bucuresci. 1883 год.

подписавшитѣ го сили, или на която и да е отъ крайбрѣжнитѣ държави.

Като разглежда австрийския аванъ-проектъ и като сравнява неговитѣ распореждания съ тия на Акта отъ Виенския конгресъ, меморандумътъ се изразява така:

„Нигдѣ крайбрѣжнитѣ държави не сѫ били исключени отъ тѣхното естественно дѣйствие върху рѣчната полиция. Нигдѣ ония, които не сѫ крайбрѣжни, не сѫ получавали права, задържани само за крайбрѣжнитѣ.“

Относително исключителното и привилегировано положение, създадено за Австро-Унгария, меморандумътъ продължава:

„Политически като се говори, това надмощие отнима на территориялната власть една часть отъ нейнитѣ атрибути нераздѣлими отъ суверенитета. . . . Ако се даде прѣвѣсъ върху Дунава на единого отъ нашитѣ съсѣди, не ще ли трѣбва да се даде, рано или кѫсно, и на другиго? Що ще станѫтъ тогава нашитѣ интереси въ тѫзи борба за политическо влияние? Трѣбува ли тѣ да изчезнѫтъ, когато сѫ тѣ, които господствуватъ върху Дунава отъ Желѣзнитѣ Врата до морето и които доставляватъ най-важната пища на плуваньето?“

Не вѣрваме да сѫществува ни най-малкото съмнѣние върху важностьта на румѫнскитѣ интереси по Дунава. Споредъ оффициялнитѣ румѫнски статистически данни въ 1875 сѫ влѣзли въ румѫнскитѣ пристанища 11977 кораби съ товаръ отъ 1454000 тонове и сѫ излѣзли 11458 кораби съ 1582000 тонове разни стоки.

Обаче, както видѣхме по́-горѣ, Силитѣ не обърнѫхѫ никакво внимание върху тия доводи: тѣ се събрахѫ и рѣшихѫ безъ Румѫния въ Лондра. Но тая послѣднята воюва юнашки противъ взетитѣ рѣшения. Чрѣзъ единъ циркуляръ отъ 24 марта 1883[1]) Министрътъ на Вънпшнитѣ работи, като припомнюва протокола на Ексъ-ла-Шапель, както и регламентацията на плуваньето по рѣкитѣ Рейнъ, Моза, Еско, Майнъ и Некаръ, доказва, че никога крайбрѣжнитѣ не сѫ били исключени отъ регламентацията на международнитѣ рѣки. Послѣ това, той искарва на явѣ важното положение на Румѫния върху Дунава. „Долната часть на тѫзи рѣка, казва

[1]) Cestiunea Dunarei. Acte si documente etc.

Г. Стурза, отъ Желѣзнитѣ Врата до морето, образувайки третята часть отъ цѣлата ѝ плувателна дължина, мие по единъ непрѣкъснѫтъ начинъ румѫнскитѣ брѣгове (2741 километра отъ устието на Иллеръ, на горѣ отъ Улмъ, до морето: 893 километра отъ Верчерова до Сулина). Румѫния притежава най-голѣмата часть отъ устията на Дунава и повече отъ двѣ трети отъ брѣговетѣ му (87 километра сърбски брѣгове, 466 километра български брѣгове и 1221 километра румѫнски брѣгове).“

Той показва, колко се посѣга върху неоспоримитѣ права на Румѫния съ това, дѣто правилникътъ подписанъ на 2-й юний 1882 безъ удобрението на послѣднята, е билъ прѣдставенъ прѣдъ Лондонската конференция. Румѫния, като прави часть отъ Европ. Коммисия, не сѫ могли да измѣнѭтъ правата и атрибутитѣ на тѫзи Коммисия безъ участието на Ромѫния, върху територията на която тя упражнява властьта си.

Като говори за положението, което биде създадено за Румѫния въ Лондра, г. Стурза казва съ справедливость: „не е нито умѣстно, нито полезно да се иска отъ Румѫния пожертвованието на една сѫщественна часть отъ нейната административна и испълнителна власть. Не е умалението на нейната власть, което съставлява цѣльта на рѣченитѣ правилници, но напротивъ распорежданията относително свободата на рѣкитѣ“.

Слѣдующий отломъкъ отъ тѫзи нота е твърдѣ значителенъ: „Правителството на Негово Величество царя не отказва правата, които Австро-Унгария има и драговолно приема, щото да ѝ се даде и ней едно мѣсто въ новата Коммиссия за надзора..... Това, което то желае, е, да се различи правото, възъ основание на което всѣка държава прави часть отъ тѫзи Коммиссия. Австрия може, прочее, тамъ да фигурира, но само като делегатъ на Европейската Коммиссия, защото иначе то би било да ѝ се прави едно привилегирано и надмощно положение, неблагоприятно за рѣчната свобода и за което не може да се даде никакъвъ примѣръ.“

Най-сетнѣ, Румѫнский циркуляръ прѣдлага на справедливото рѣшение на кабинетитѣ слѣдующитѣ заключения:

1. „Ромѫния има неоспорими права за еффективното съучастие въ разискванията на една конференция, която има за цѣль работитѣ на Долния Дунавъ, вслѣдствие на нейното трояко положение на крайбрѣжна държава, членка въ Европейската Дунавска Коммиссия и съподписавша допълнителния Актъ отъ 28 Май 1881;

2. „Като не е могла да вземе участие въ разискванията въ Лондонската конференция, рѣшенията, взети отъ тѫзи конференция, не могѫтъ да иматъ задължителна сила за Ромѫния;

3. „Допълнителний актъ отъ 28 Май 1881, като е една конвенция редовно и законно сключена и утвърдена, не може едностранно само да се измѣни;

4. „Правилникътъ за плуванье и за рѣчната полиция на долу отъ Желѣзнитѣ Врата не може да има за цѣль да посѣгне върху правата на крайбрѣжнитѣ държави — но да осигори чрѣзъ тѣхъ свободата на плуваньето и на търговията."

И до тая минута Ромѫния енергически стои на своето рѣшение да не приема Лонд. трактатъ.

X. Правата и интереситѣ на България.

Съ една нота отъ 5/17 Декемврий 1883,[1]) като указва на положението на крайбрѣжна държава за България, както и правата, които ѝ сѫ признати и подтвърдени чрѣзъ това, дѣто тя взимà два пѫти участие въ дѣлата на Европейската Дунавска Коммиссия, на основание на 55 чл. отъ Берлинския трактатъ, Министрътъ на Външнитѣ Работи иска да се признае на България правото да бѫде прѣдставена въ Лондонската конференция като другитѣ крайбрѣжни държави.

Когато се разисквало въ 2-то засѣдание да ли да се приеме България въ Лонд. Конференция, имало е мѣжду Лордъ Гранвилля и Мусурусъ-Паша една продължителна, распалена и остра прѣпирня. Като напуснѫлъ предсѣдателския столъ благородний Лордъ, поддържанъ отъ Лорда Фицмориса, Барона Моренхайма и Италиянския посланникъ, е подкрѣпилъ съ замѣчателна енергия българскитѣ праведни

[1]) Г. Вѫлковичъ до г. Ласелсъ. Blue-Book. Danube N° 1.

искания. Най-сетнѣ Мусурусъ-Паша заявилъ, че Конференцията трѣбува да избере — да ли той или българскитѣ делегати ще има да засѣдаватъ въ Лондра. Въпросътъ турнѫтъ на гласоподавание, Турция получи *вишегласие*. Трѣбува да забѣлѣжимъ, че рѣшенията на мѣждународнитѣ конгреси и конференции се взиматъ съ *пълногласие*. Нарушено е било това правило съ цѣль едно да не се растури конференцията, а друго да се даде възможность на Лордъ Гранвилля да не гласоподава въ полза на Мусурусъ-Паша.

И така, Българската просба не се послуша. Вслѣдствие на това, и при всичко че конференцията тацитно дозволи на българскитѣ делегати да ѝ прѣпращатъ всичкитѣ си съобщения чрѣзъ прѣдсѣдателя ѝ,[1]) а пакъ да задоволятъ Портата, да се каже въ протокола, че Турский посланникъ е който ще говори за България, Княжескитѣ делегати протестирахѫ противъ рѣшението на конференцията като посегателно върху правата на Княжеството, гарантирани отъ Берлинския трактатъ, и обявихѫ, че „Българското правителство не ще се счита за свързано отъ рѣшенията на Конференцията за всичко, което се относя до урежданьето на плуваньето, до полицията и до надзора по Дунава отъ Желѣзнитѣ Врата до Галацъ, и, ако бихѫ се направили измѣнения, безъ неговото участие въ Правилницитѣ, относящи се до плуваньето на срѣдния Дунавъ, Княжеското Българско правителство ще счита себе си освободено отъ всѣко задължение, което неговитѣ коммиссари сѫ взели въ Европейската Коммиссия при изработваньето на тия Правилници.“ [2])

Въ сѫщата смисъль Министрътъ на Вънишнитѣ Работи, г. Стоиловъ, въ засѣданието на 15 Февруарий 1883 произнесе въ Камарата една дълга рѣчь, която може да се резюмира така: за да защищава интереситѣ си, България се основава върху своитѣ права, припознати отъ мѣждународни трактати и иска, слѣдователно, своята часть отъ влияние върху рѣшенията на въпроситѣ, които се коснуватъ до Дунава. На това основание, Княжеското правителство е поискало да вземе участие въ дѣлата на Конференцията и е испратило за тѫзи цѣль делегати въ Лон-

---

[1]) Le Temps, 18 Fevrier 1883.

[2]) Вѫлковичъ до Лордъ Гранвиль. 19 Февруарий 1884. Blue-Book. Danube № 2.

дра. Когато конференцията съобщи на правителството, че прѣдложенията на България трѣбува да се прѣдставляватъ чрѣзъ посрѣдството на Турския посланникъ, Българското правителство изведнѫжь протестира противъ това рѣшение, неприемайки да повѣри своитѣ интереси на тоя посрѣдникъ; повторно е поискало да се приеме, като е заявило, че въ случай на отказъ, то нѣма да счита рѣшенията на конференцията задължителни за България. [1])

Любопитно е да споменемъ тукъ, че щомъ делегатитѣ на Румѫния, Сърбия и България въ Лондра видѣли, какво интереситѣ на тѣхнитѣ правителства ще бѫдѫтъ пожертвувани, тѣ се събрали наедно и слѣдъ дълго обмислюванье намѣрили, че най-доброто срѣдство, чрѣзъ което тѣхнитѣ надлѣжни правителства би могли да прѣдотвратятъ злото, което имъ се готви, е, да изненадѭтъ Конференцията съ единъ *fait accomplie*. Тѣ се съгласили да прѣдложѫтъ на своитѣ си надлѣжни правителства щото: 1) всѣко едно отъ тѣхъ да издаде приетитѣ отъ Европейската Дунавска Коммисия правилници въ 1882 и да заповѣда на надлѣжнитѣ си чиновници да ги турѭтъ отведнѫжъ въ дѣйствие, въ всичката имъ пълнота, всѣко едно въ своята си часть отъ Дунава; 2) да се назначѫтъ отведнѫжъ всичкитѣ чиновници, които сѫ прѣдвидени въ главитѣ А и Б отъ тия правилници; и 3) крайбрѣжнитѣ правителства да се споразумѣѭтъ за да наблюдаватъ за точното приспособление на правилницитѣ.

Разбира се, че за извършванието на подобно дѣло се изискуваше рѣшителното и бързо, а тъй сѫщо и тайното пипанье на тритѣ крайбрѣжни държави. Сърбия, която бѣше влѣзла въ политическата орбита на Австрия, не можеше да се рѣши и не се рѣши на подобно нѣщо. Щомъ Великитѣ Сили се научихѫ за това, тѣ употрѣбихѫ всичкото си влияние въ Букурещъ и София и осуетихѫ това опитванье.

Рѣшенията на Конференцията спрямо България не ни се виждатъ съобразни нито съ мѣждународното право въобще, нито съ публичното право специялно на Княжеството. И дѣйствително, при всичко, че припознаваме, какво независимостьта на вассалнитѣ държави трѣбува да

[1]) Дневници на третето обикновенно Народно Събрание (първа сессия). Стр. 620.

се ограничава върху почвата на мѣждународното право, не трѣбува да се забравя, че измѣжду състоянието на пълна свобода и това положение на зависимость, което дозволява дипломатическитѣ сношения на една държава полу-върховна съ другитѣ държави да ставатъ само чрѣзъ посрѣдничеството на държавата, която си е запазила върховенството, сѫществуватъ множество градации.[1]) България не се намира въ една съвършенна зависимость, а въ една отъ тия градации. Възъ основание на 6-й чл. отъ Св. Стефанския трактатъ, подтвърденъ отъ 1-й чл. на Берлинския, „България се въздига въ автономно и трибутарно Княжество.“ Чл. 8-й отъ послѣдния трактатъ косвенно ѝ дава правото да сключва търговски трактати, конвенции и съглашения.[2]) И България е вече упражнила това право: тя е вече имала своитѣ прѣдставителье въ пощенската конференция въ Парижъ; тя се е присъединила на Бернската конвенция; тя е сключила съ Руссия една конвенция за исплащаньето обезщетението за войната; тя даже е сключила съ самата Висока Порта единъ договоръ за начина на сношенията мѣжду двѣтѣ държави, въ който се казва, че за всичкитѣ политически въпроси т. е. за всички ония, които се касаѭтъ отъ Правителство до Правителство, сношенията ще ставатъ чрѣзъ княжеското въ Цариградъ агентство посрѣдствомъ Турското Министерство на Външнитѣ Работи — нѣщо което става само съ самостоятелнитѣ държави.

Да прибавимъ при това, че Българский Князь, както всѣкой независимъ държавенъ глава, приема дипломатически агенти, аккредитувани до Неговата особа.

Ний се намираме прочее въ присѫтствието на единъ особенъ политически организмъ, който, съ исключение на върховенството на Турция, състояще само въ трибута, притежава правата, които му принадлѣжѫтъ споредъ положението му и важностьта му.[3])

Чрѣзъ рѣшението на конференцията, щото българский делегатъ въ Смѣсената Коммисия да се подлага на удобрѣнието на Портата, на България се отнима правото на крайбрѣжна държава, което 55-й чл. отъ Берлинския трактатъ ѝ дава.

---

[1]) Bluntchli. Droit International codifié, art. 76.
[2]) Баронъ де Моренхаймъ въ Лондонската конференция.
[3]) Bluntschli. Droit International codifié art. 93.

Ето прочее частното публично право на Българската държава. Да разгледаме сега въпроса отъ гледна точка на мѣждународното право въобще.

Трѣбува да забѣлѣжимъ прѣди всичко, че половина — независимость съставлява една нелѣпость, защото идеята на държава исключава всѣка зависимость.[1]) Хуйтонъ казва, че трибутарнитѣ държави никакъ не прѣставатъ да се считатъ за върховни държави до толкова, до колкото тѣхнитѣ частни отношения не се отнасятъ прямо и не видоизмѣняватъ тѣхното върховенство.[2]) Членоветѣ 1-й и 8-й отъ Берлинския трактатъ доказватъ, че върховенството, тъй да кажемъ, *вжтрѣшно*[3]) на България е пълно, а разгледванитѣ въпроси въ Лондонската конференция се отнасятъ само до Правилници, които ще се приспособяватъ върху българската территория и които се коснуватъ само до *вжтрѣшното* върховенство цѣло цѣлненичко на младото Княжество таквосъ, каквото е установено отъ трактатитѣ.

Самий актъ, който създаде България — Берлинский трактатъ — когато говори за мѣждународнитѣ задължения на България, не казва ли, че България сама, прямо, безъ никакво посрѣдство — било то на Турция или на която и да е друга държава — ще защищава своитѣ интересси? Този актъ въ 10-й си членъ не казва ли, че България непосрѣдственно ще сключва конвенции за желѣзницитѣ, както и станж въ Commission à quatre въ Виенна? Сжщий този актъ въ 55-й си членъ, като говори за дунавския въпросъ, не припознава ли за младото ни Княжество сжщото онова право, което дава на кралевство Сърбия да участвува чрѣзъ свой прѣдставитель — вънъ отъ отеческото посрѣдничество на Високата Порта — въ изработваньето отъ Дунавската Европейска Коммиссия на Правилници за плуваньето, за рѣчната полиция и за надзора на срѣдния Дунавъ, което и станж, както видѣхме по горѣ, при всичко че Турский пълномощникъ силно протестирà противъ прямото взимание участие на България въ разискванията на Дунавската Коммиссия?

[1]) Martens. Droit International. T. I, p. 331. Прѣведено отъ русски.
[2]) Wheaton. Elements de droit International. 5-me édition, Vol. II, p. 48 et s.
[3]) Heffter. Le droit International § 19.

Най-сетнѣ трѣбува добрѣ да помнимъ, че въ Берлинския конгрессъ, който навѣрно е пò-великъ отъ Лондонската конференция, прѣдставительетѣ на Сърбия и Ромѫния, които по него врѣме бѣхѫ въ сѫщото положение като България въ мѣждународно отношение, се допустнѫхѫ да прѣдставятъ нуждитѣ и болкитѣ на тия държави, което право въ Лондонъ се отказа на Българскитѣ делегати.

Най-сетнѣ 8-й чл. отъ Берлинския тректатъ, като налага върху България сключенитѣ мѣжду Турция и другитѣ държави трактати и конвенции, запазва правото на всѣка една да не могѫтъ тѣ да бѫдѫтъ видоизмѣнени безъ съгласие на надлѣжната държава. Е добрѣ, тука се измѣнява едно установено положение, тука се нарушава върховенството на България, тука се налагатъ върху ѝ задължения и тегоби, безъ тая послѣднята да е дала своето съгласие, безъ да ѝ се е дало даже възможностьта да направи своитѣ бѣлѣжки.

Прочее, като си припомнимъ, че наименованието на полу-независима държава, което се дава на България, е двусмисленно и каприциозно,[1]) и че классификацията на държавитѣ на вассални и трибутарни е останка отъ феодализма, жално е, гдѣто Лондонската конференция е поискала чрѣзъ едно ограничително тълкувание да урони и стѣсни правата на България, която споредъ своето публично право е турнѫта въ исключително благоприятни условия, защото тия нейни права ѝ сѫ били гарантирани тържественно отъ единъ европейски конгресъ[2]).

XI. Заключение.

Ролитѣ, които разнитѣ държави играхѫ въ Лондонската Конференция, ето какъ могѫтъ да се разпрѣдѣлѭтъ: Турция не е имала друго прѣдъ видъ освѣнъ всячески да прѣпятствува на законнитѣ искания на България, делегатитѣ на която е искала да смятра като членове отъ нейното въ Лондра посолство, и макаръ нейний пълномощникъ да заяви, „че не се е касаяло до политически въпросъ“ но просто до единъ въпросъ за правото, Мусурусъ Паша

---

[1]) Austin. Province of Jurisprudence p. 214.

[2]) Catellani — Questione del Danubio p. 113.

е заявилъ, споредъ както ни казва Графъ Нигра,[1]) подлаганьето на удобрѣнието на Високата Порта Българския делегатъ въ Смѣсена Коммисия е едно условие *sine qua non* за да подпише неговото правителство трактата.

Германия поддържа̀ въ всичко австрийскитѣ претенции. Франция, Велика Британия и Италия, като желаехѫ по всѣки начинъ да осигорѭтъ сѫществуванието на Европейската Коммисия и слѣдователно историческото право за намисанье на подписавшитѣ Сили въ Дунавскитѣ води[2]), се съгласихѫ да се пожертвуватъ правата и интереситѣ на малкитѣ крайбрѣжни държавици. Руссия, като доби това, което тя искаше, склони да подпише чуднитѣ нововведения по мѣждународното рѣчно право.

Резултатътъ биде, че Конференцията сѫди́ и осѫди крайбрѣжнитѣ малки държавици безъ даже да изслуша тѣхната защита. Тя установи четири разни регими отъ устията на Дунава до Желѣзнитѣ Врата:

1) Русския регимъ на Оджаковъ,

2) Русско-Румѫнския регимъ на Килия,

3) Регима на Дунавската Коммисия отъ морето до Браила и

4) Регима на Смѣсената Коммисия отъ Браила до Желѣзнитѣ Врата.

Да припомнимъ при това, че мѣждународното положение на Дунава отъ Желѣзнитѣ Врата на горѣ е още по́-неопрѣдѣлено, още по-хаотическо. Тъй на пр.:

1) Мѣжду Желѣзнитѣ Врата и Унгарската граница има нѣколко километра брѣгове, които зависѭтъ въ сѫщото врѣме и отъ Румѫния и отъ Сърбия. Кой е законътъ, който управлява тъзи часть? Да ли Виенската конвенция отъ 1857 г., или търговскитѣ конвенции, които уреждатъ отношенията на двѣтѣ млади царства съ Австро-Унгария и другитѣ Сили?

2) Сѫщитѣ въпроси и сѫщитѣ съмнѣния се подигатъ относително Сърбо-Унгарската часть на Дунава мѣжду Желѣзнитѣ Врата и Землинъ, както и Сава на долу отъ Дрина.

3) Сѫщата неизвѣстность и върху австро-унгарската, баварската и вюртемберската части на Дунава, които Австро-

[1]) Depêche du 10 Mars 1883 de l'Ambassadeur d'Italie à Londres au Ministre des Affaires Etrangères. Зеленага Италиянска книга прѣдставена въ Сената.

[2]) Сѫщата депеша.

Унгария иска да отнеме отъ мѣждународната плувателна конкуренция, като иска да имъ приспособи трактатитѣ си отъ 1851 и 1855.

При това хаотическо положение на Дунава трѣбува да приложимъ още, че когато распрѣдѣляхѫ крайбрѣжнитѣ территории при Долния Дунавъ, руссо-румѫнската граница мѣжду устието на Прутъ и точката гдѣто Килия се отдѣля отъ главния Дунавъ, не е добрѣ обозначена. Това е едно растояние отъ 28 морски мили, на което метрическото свидѣтелство е неопрѣдѣлено.[1])

Не е трудно да се види, колко сме далечъ отъ распорежданията на Парижския трактатъ и отъ либералнитѣ принципи на Виенския конгресъ. Но Лондонский трактатъ осигорилъ ли е свободата на плуваньето по Дунава за малкитѣ крайбрѣжни държавици? Никакъ не. Двояката конкуренция, която се упражнява противъ тѣхъ и върху тѣхната территория отъ рѣчното развито плуванье на Австро-Унгария отъ една страна и отъ морското дунавско Европейско плуванье отъ друга, е единъ видъ монополъ, който въ сѫщность, ще въспрѣпятствува на тѣхнитѣ търговски флоти не само да се развиватъ, но даже да се родѭтъ; и гаранциитѣ, които Европа е искала да даде за свободното плуванье, ще бѫдѫтъ за тия държавици едно омаломощявание, та да не могѫтъ никога да се ползуватъ отъ сѫществуваньето на тѫзи свобода.[2])

Този трактатъ ни прѣдставлява още едно съвсѣмъ ново нѣщо въ мѣждународнитѣ сношения. За пръвъ пѫть се дава мандатъ отъ една конвенционална Коммиссия, като Дунавската, на единъ делегатъ да защищава оффициално коллективнитѣ интерессп на континентална Европа прѣдъ периодически Конференции. Само, че отъ трактата не се вижда ясно, да ли тоя делегатъ ще ангажирва окончателно другарьетѣ си, или да ли тия послѣднитѣ не ще могѫтъ да го дезавуиратъ.

Но нѣка да видимъ, да ли понѣ Конференцията е дошла до единъ практически резултатъ — да ли нейното дѣло е прѣдназначено да живѣе или пакъ да остане въ архивитѣ като дипломатическа рѣдкость? Рѣшителното настроение на Ру-

---

[1]) Procès Verbal de la Commission de delimitation. Berlin 1879.

[2]) Dominé de Feret. Des traites de Vienne, et de Paris de Berlin etc. p. 24.

мжния и България ни каратъ много да се съмнѣваме, дали Конференцията не е „направила едно немощно дѣло“ споредъ славното изражение на Друенъ де Люйса, толкосъ по̀-вече, че Австро-Унгария не можѝ да добие въ Лондра единъ испълнителенъ мандатъ отъ Европа за да наложи въ случай на нужда manu militari рѣшенията на Конференцията.

Но тогава могжтъ да ни попитатъ, какво друго практическо и справедливо рѣшение ний би прѣдставили за тоя трънливъ въпросъ? Прѣди всичко, ний не подѣляме никакъ мнѣнието на ония, които като г. Геффкена[1]) вѣруватъ, че „жицата, която ще ни изведе отъ тоя дипломатически лабиринтъ“, е, да се повика г. Бисмаркъ и да вземе въ ржка Дунавския споръ, за да го изведе до едно удовлетворително рѣшение.“ Мжчнотията за всѣко рѣшение, което ний би могли да прѣдставимъ, състои въ това дѣто то не може никакъ да бжде практическо, тъй като вече сжществува Лондонский трактатъ отъ 10 Марта 1883. Обаче, ето нашето мнѣние: понеже е невъзможно да имаме една Коммиссия съставена исключително отъ делегати на крайбрѣжнитѣ държави, ний мислимъ, че много по̀-добрѣ би било ако се разширеше властьта на Европейската Дунавска Коммиссия чакъ до Желѣзнитѣ Врата, но подъ слѣдующитѣ условия: а) да влѣзатъ Български и Сръбски делегати въ тжзи Коммиссия — Румжния е вече тамъ прѣдставена — б) да се даде на тжзи Коммиссия висший надзоръ върху Срѣдния Дунавъ, т. е. тя да има да обмислева само нужнитѣ мѣрки, които би трѣбувало да се вземжтъ за подобрѣнието и регламентацията на тжзи часть отъ Дунава, но в) тѣхното испълнение да се остави на надлѣжнитѣ държави, въ чиито води тѣ трѣбува да се приспособятъ.

Принципитѣ, които по̀-горѣ изложихме, се основаватъ на мѣждународното право относително мѣждународнитѣ рѣки. Такива сж: Конвенциитѣ за плуваньето по Рейнъ отъ 17 Октомврий 1868, тия за Елба отъ 1821 и 1844. Самий Правилникъ за плуваньето по Дунава отъ 7-й Ноемврий 1857 даваше рѣчната полиция на крайбрѣжнитѣ княжества — Молдавия и Влашко — които тогава бѣхж вас-

[1]) Ouvrage cité p. 63.

сални на Турция. Най-сетнѣ трактатътъ сключенъ напослѣдне — 10 Февруарий 1882 мѣжду Австро-Унгария и Сърбия относително Дунава се основава върху сѫщитѣ принципи.

Приканватъ ни да омегчимъ нашата присѫда върху дѣлото извършено отъ Конференцията, като ни припомнюватъ, че тя се е водила отъ съображението, „че търговското значение на Дунава щѣло било да се умалява, колкото пò-численни и пò-бързи станѫтъ другитѣ начини за съобщения, които водятъ къмъ голѣмитѣ пазари на Срѣдня Европа на горѣ отъ Дунава, и тия които въ едно противоположно направление водятъ къмъ Егейското море отъ една страна и отъ друга къмъ Черното Море.“ [1]) Но това бѫдѫще споредъ насъ е твърдѣ отдалечено за да би могли ний да се лъжимъ съ подобни иллюзии. Дунавътъ, поне за сега е единственната главна артерия за съобщение за малкитѣ държавици, които го граничятъ. Ето защо тия послѣднитѣ не могѫтъ да го оставятъ подъ владичеството на когото и да е, а още пò-малко — на тия, които съ нетърпение очакватъ отварянието на наслѣдството на Турската империя за да ликвидиратъ прѣкраснитѣ провинции отъ Балканския полуостровъ.

Нито пакъ аргументитѣ *ad hominem* на *Memorial diplomatique* могѫтъ да убѣдѭтъ малкитѣ държавици да приемѫтъ безъ ропотъ присѫдата произнесена въ Лондонъ. Като се очудва, че е могло да се породи *единъ Дунавский въпросъ*, този вѣстникъ казва: „Малкитѣ Дунавски държавици, до скоро вассални и зависими, които сѫ освободени отъ рѫката на силни и благосклонни съсѣди, искатъ отведнѫжъ да спечелятъ положението, ако не даже да първенствуватъ, на тия, на които тѣ длъжятъ свободата и независимостьта си. Тѣзи чрезмѣрни ламтѣния ги правятъ да забравятъ своитѣ сѫщественни интереси. Всичко е за правянье или прѣправянье въ тѣхъ, въ тѣхнитѣ администрации: тѣ отлагатъ тая налѣжаща работа за да задоволятъ бълнуванията си за голѣмство, които освѣнъ това служатъ за пиедесталъ на популярность, за която жаднѣятъ водительстѣ на партиитѣ.“ [2]) Но тоя вѣстникъ забравя, че мрѣ-

---

[1]) Depêche de l'Ambassadeur d'Italie, citée plus haut.

[2]) Memorial diplomatique. 17 Fevrier 1883.

жата, прѣдназначена да покрие Дунавската долина и цѣлия Балкански полуостровъ за да ги подчини подъ влиянието на Австрия, вече е приготвена. Тжзи мрѣжа състои отъ желѣзници, търговски трактати и нравственни натиски. Не, никакъ не е въпросътъ тука за чрезмѣрни ламтѣния и още пò-малко въпросъ на партии; въпросътъ е за жизненнитѣ интереси на малкитѣ крайдунавски държавици, за тѣхнитѣ священни и неотемлеми права на територииялно върховенство, па даже въпросъ за тѣхното сжществувание. Етò защо, тѣ трѣбува да се съгласятъ върху една еднообразна Дунавска политика, като вземжтъ за девиза изречението на единъ славенъ Римски патриотъ:

Ceterum censeo Istrum esse defendendum.

ЮЖНОУНГАРСКИТѢ БЪЛГАРЕ.

Етнографическа скица отъ проф. Геева Цирбусъ.

(Продължение отъ книжка XIII и край).

Прѣвелъ Ив. А. Георговъ.

При описуванието *нъравитѣ и обичаитѣ* трѣбва да обърнемъ особно внимание на църковнитѣ празднувания, защото църквата е срѣдоточието въ българския животъ. Отъ праздницитѣ ще споменемъ главно ония, въ които най-вече се съглежда българска оригиналность. Самъ-тамъ струва ни се обаче нужно да укажемъ и на нъравитѣ и възгледитѣ на околнитѣ плѣмена, защото много пѫти е доста мѫчно да се разпознае, що е оригинално българско и що е заето. Въобще малобройното плѣме на банатскитѣ Българе полека-лека смѣсва обичаитѣ и нъравитѣ си съ ония на многобройнитѣ околни народности; при това и цивилизацията изглажда съ врѣмем ного нѣща, за туй и ние намираме твърдѣ умѣстна слѣдната забѣлѣжка на Рихарда Андрее: „Сега е настанѫлъ послѣдний часъ за събиранье на всичко не размѣсено и оригинално; както що прибираме въ етнографическитѣ музеи покѫщнинитѣ, орѫжията и облѣклата на народитѣ, тъй трѣбва да се потрудимъ да съберемъ и всичко, що се отнася до умственния имъ животъ, догдѣто не се е изгубило или размѣсило то съ чужди елементи". (Etnographische Parallelen. VII).

Захващаме съ поститѣ прѣди Рождество Христово, когато почева католическата църковна година.

Отъ деня на света Катерина прѣставатъ въ Банатъ всички явни увеселения и настѫпва строгия *постъ прѣдъ Коледа*. Рано отиватъ моми и момци, жени и мѫжье на групи, съ фенери въ рѫка, на утрѣння и прѣзъ цѣли четири недѣли се приготовяватъ всички, за да посрѣщнѫтъ

достойно рождественнитѣ праздници. Трижъ въ седмицата се пости доста строго, а въ недѣля отиватъ всички въ църква, гдѣто се молѭтъ твърдѣ набожно.

На деня прѣдъ Коледа не бива да яде никой отъ домашнитѣ, прѣди да мръкне. *Gulêma*-та *soba* и *tjiler*-ътъ (обикновенната дневна стая) се исчистватъ хубавичко, сетнѣ се приготвя слама, сѣно и въобще всѣквква храна за домашнитѣ животни, защото на Коледа не бива да се върши никаква работа. Домакинката прави, освѣнъ други тестени ястия, отъ най-хубавото брашно *prussúra*-та, съ разни украшения отгорѣ (звѣзди, кръстове, църковни кули), която поставя въ срѣдата на коледната маса. Тя вари и сливи, сготвя риба чорба съ бобъ, булгуръ, избира най-хубавитѣ ябълки и орѣхи, и слѣдъ като измие чистичко дѣцата и постеле стаята съ прѣсна слама, облича се въ празднична прѣмѣна и слага масата кѫдѣ часа 6 вечерь. По четиритѣ кѫтове на покритата съ бѣло платно маса туря по нѣколко сламки и всичко-всичко толкова парчета чесънъ, колкото лица има семейството, а въ срѣдата една шепа пшеница размѣсена съ темянъ. Сетнѣ запалятъ лампата и осветената свѣщь, и цѣлото семейство, заедно съ слуги и слугини, отива въ *gulêma*-та *soba*, гдѣто най-стария прочита на гласъ три пѫти „Отче нашъ“ и „Богородице дѣво“. Обикновенно испѣва се и една коледна пѣсень и сетнѣ слѣдва взаимното честитяванье съ думитѣ: Častitu vam novu porudêni Issusovo!

Тогава пристѫпва най-малкото дѣте къмъ дѣда, цѣлува му почтително рѫката и изговаря коледната притча, слѣдъ което го обдаря всѣкой отъ възрастнитѣ съ по нѣколко орѣхи и ябълки. Мѣжду туй чува се отъ вънъ до прозореца и една коледна пѣсень. Бѣдни дѣца или съсѣдитѣ или пакъ кумоветѣ поздравяватъ съ своето бистро пѣние домакина. Пѣвцитѣ се поканватъ въ стаята, гдѣто ги нагощаватъ хубаво, па ги испращатъ часъ пò-скоро, защото има да се върши още много работа тая вечерь. До полунощь весели се фамилията по най-добъръ начинъ. Тъкмо на 12 отиватъ всички у църква. Въ стаята горѭтъ цѣла нощь лампи, а масата стои сложена дори до зараньта, защото подиръ нощното богослужение очекватъ почти всички съ игранье на карти, яденье и пиенье утрѣнната, която посѣщаватъ тоже купно.

По нѣкои мѣста остава сламата цѣли три деня на мѣстото си (както и у Сърбитѣ), сетнѣ се прибира грижливо и се дава като храна на добитъка или се подлага въ лѣглата на кѫщнитѣ птици, за да успѣватъ тѣ пó-добрѣ. Трохитѣ отъ коледната пита се размѣсватъ съ опрѣдѣленото за сѣидба сѣме или се вардѭтъ за зли болести. И вѫглищата както и пепельта отъ изгоренитѣ на бѫдний вечеръ дърва се считатъ за твърдѣ плодотворни за нивитѣ.

Врѣмето отъ Коледа до Водици (Богоявление) се има за толкова свещенно (подобно и у Словенцитѣ, Šuman: 98), щото Българинътъ не впрѣга прѣзъ тия дни добитъка. Въ сѫщото врѣме ходѭтъ дѣцата съ така нарѣчената „витлеемска или яслена игра“ отъ кѫща на кѫща. Прѣдъ нихъ върви звѣздоносецътъ съ въртящата се звѣзда на една пръжина; нощѣ се освѣтлява тая звѣзда и служи въ тъмно врѣме за освѣтление на пѫтя. Тие звѣздоносци въспѣватъ въ диалози рождението на Иисуса (Koleda), а при това единъ старъ, тромъ овчарь, съ исчернено съ сажди лице, който придружава трупата, прави всѣкакви смѣхурии за увеселение на зрительетѣ. Види се да е било туй коледуванье, което се срѣща у всички Словѣне, испърво старословѣнско въспоминание, обърнѫто отсетнѣ въ християнски обичай.

На деня не невиннитѣ дѣца добиватъ дѣцата нови дрѣхи, пари и други дарове. На тоя день нито гълчѭтъ дѣцата, нито ги наказватъ. Нѣщо особенно е обичайътъ да хвърлѭтъ фишеци и да плѣскатъ съ камшици прѣзъ *вечерьта срѣщу нова година*. Тутакси подиръ вечерната чуватъ се по всички улици пукания, а плѣсканьето съ камшици продължава се доста кѫсно. Съ туй мислѭтъ, че изгонватъ злитѣ духове и вѣщицитѣ, които по това врѣме вършили своитѣ бѣснотии въ въздуха.

Подобни нѣща споменува и Каницъ при Дунавскитѣ Българе, както и Tylor у други народи.[1])

На Сурваки ходѭтъ дѣца и момци съ вѣйки въ рѫцѣтѣ отъ кѫща на кѫща и честитяватъ на домашнитѣ новата година, като ги удрятъ слабо съ една пржчка и говорѭтъ (въ Бешеновъ и Лукачфалва):

---

[1]) *Tylor,* Anfänge der Cultur. II. 200.

Surva gudina, ud gudìna du gudìna,
Se žuv i zdrav, gulêm klas na niva,
Gulêm grozd po lojzi, červena jábalka u gradinata.

Въ *Винга* честитяватъ съ слѣднитѣ думи:

Surva, surva gudìna,
Vesela ti'j Gospudja!
Ud gudini du gudini,
Se žuvi i zdravi.
Tazi prâčca ij zelena
Ud Boga darena —
Da on bâdi blagusvena
Na stari i na mladi
I na vašte marva
Se žuvi i zdravi.

Gulêm klas na niva
Gulêm grozd na glavìna и т. н.
Bêl kravaj na tarpeza
Ud gudini и т. н.

На *Богоявление,* деньтъ на водоосвещението, избира се единъ отъ по́-първитѣ Българе за кумъ на кладенеца, гдѣто ще се освещава водата. Туй достоинство е наслѣдственно въ фамилията и се откупува съ съотвѣтствуѫщъ подаръкъ на църквата или на попа. Отъ осветената вода трѣбва да пийне испърво всѣкой у дома, сетнѣ се поръсватъ съ неѭ всички кѫтове и покѫщнината, а остатъка се варди. Слѣдъ като се похарчи всичката вода, счупватъ (въ Бешеновъ) сѫда, въ който е стояла тя. Българинътъ не може да остане безъ освещена вода, защото не само, че тя е неизбѣжна противъ зѫбо-и гърлоболъ, противъ вѫтрѣшни болести, противъ урочасванье, както и за отбрана отъ зли духове, — но още и защото Българинътъ има обичай, когато се прѣкръстя при важенъ случай или въ извънредно положение, да топне прѣдварително пръститѣ си въ такъва вода. Българката поръсва съ неѭ прѣди лѣгванье постелята на дѣцата, сетнѣ и самитѣ дѣца и не забравя да извърши тая церемония и въ своята спалня. — Отъ Богоявление нататъкъ ходи попътъ отъ кѫща на кѫща, благославя и поръсва съ света вода всички крайща и добива за туй малки дарове. Въ по́-голѣми мѣста трае туй освѣ-

щение на домоветѣ много пѫти по цѣли недѣли; въ Банатъ наричатъ тоя обредъ kaštnu blagusvinje.

Богородичнитѣ праздници се държѫтъ на голѣма почеть у Българина. На Očistenje B. D. M. (2 Февруарий — Срѣтение Господне. Прѣвод.) се извършва освещението на свѣщитѣ, както и благославянието на връзкитѣ, съ които се крѣпѭтъ дѣтинскитѣ ризи; сѫщо и на амулетитѣ, които носѭтъ дѣцата на врата. Осветената свѣщь се гужда подъ лика на Св. Богородица или на светеца-покровителя и се запаля въ критически врѣмена, на пр. при градушка, буря, агония, раждание и пр. — До тоя день гледатъ и момитѣ да свършѫтъ прѣденьето, защото нѣматъ много свободно врѣме за такъва работа прѣзъ послѣднитѣ дни на *карневала*.

Въ врѣме на карневала нѣма въ българскитѣ мѣста толкова шумъ и веселие, както у Нѣмцитѣ и Маджаретѣ; само Крашованцитѣ правѭтъ и тукъ исключение съ своята неумѣреность. У Българина, що живѣе по долнищата, се състои карневалътъ само въ семейни и примирителни празденства. Всѣкой недѣленъ день се правѭтъ визити между роднинитѣ. Тутакси подиръ първата литургия отиватъ въ недѣленъ день всички членове на семейството, съ исключение на домакина, който не бива да се яви тамъ прѣди мръкванье, у svekar-a, у kum-a или у кѫщата на нѣкой другъ роднина и стоѭтъ тукъ до кѫдѣ 10—11 часа вечеръ. Въ такива случаи разговарятъ се за семейни работи, за покупки, прѣдрѣшаватъ оженванието на дѣцата, усмиряватъ скаранитѣ, а сетнѣ здраво се залавятъ за pitiče-та и pečenica-та. Тукъ владѣе необуздана веселба, защото, споредъ възгледитѣ на Българетѣ относително благоприличието, при такива събрания дозволено е да се распуснѫтъ тѣ повече отколкото обикновенно. Прѣзъ цѣлата година не се пѣе толкова, колкото въ врѣме на карневала. Въ ясно освѣтленитѣ стаи чуватъ се балади, смѣшни стихове и сатири, размѣсени съ румѫнски и маджарски думи, любовни и винарски пѣсни. При такива случаи обичатъ да запѣватъ мѫжьетѣ любимата пѣсень за приятелството:

Pâlnu 'j sarci, pâlnu 'j naštu,
Neka žuvej, stutn'j naštu.
Bože žuvej rimnus naši,
Našte žalti dzvezdi jasni.

Nеka bâdi čitav svêt
Têjin samu edin cvet.
Parvi dar za Palućena,
Nek niž slava ni povena!...

Сетнѣ пѣжтъ пѣсеньта Balgarsku veselji, която свършва съ рефрена „Hajda, hajda: makar doj — U tuj družstvu neka doj!“

Българетѣ въ Винга и Кёнигсгнадъ сж заели отъ Нѣмцитѣ обикалянього съ карневалската кукла (čurka); другадѣ не се срѣща този обичай. На zagvezni остая всѣкой Българинъ у дома си и свършва карневала заедно съ семейството си съ весело вечерно забавление. — Дѣцата игражтъ по това врѣме играта do barbori, при която една монета трѣба да се извади изъ паница пълна съ вода безъ помощьта на ржцѣтѣ; тая игра прави особенна радость на малкитѣ.

Въ *постнитѣ седмици* яде Българинътъ само варени сливи, сухо овощье, кисели краставици, зелье и фасулъ; даже въ недѣлни дни не хапва ястия сготвени съ тлъсти нѣща, ако и да бѣ дозволилъ туй едно врѣме папа Пий IX на живущитѣ въ Унгария католици. Църквитѣ и исповѣднитѣ стаи много се посѣщаватъ прѣзъ врѣме на великитѣ пости; а всѣкоя вечерь се чете въ това врѣме у дома нѣщо изъ библията и изъ историята на светиитѣ.

Нѣкои празднувания въ началото на пролѣтьта вѣроятно иматъ свое митическо значение. Така на пр. м. Мартъ (баба Марта) е посветенъ въ Дунавска България на нѣжния полъ, който си отпочива въ туй врѣме отъ годишната работа. Въ Банатско има „баба Марта“ друго значение. Подиръ първата четвъртина на луната въ тоя мѣсецъ запалватъ младитѣ огънь на кръстопжтища; около огъня се набиратъ жени въ кржгъ, а момитѣ и момцитѣ прѣскачатъ огъня и се молжтъ за плодовито топло врѣме. При прѣскачаньето викатъ тѣ: „Baba Marta dnes na tebe — Utro ti na mene“ (т. е. бабо Марто, днесъ азъ ти давамъ огънь и топлина, а ти дай ми утрѣ!). На Томовъ-день (7 Мартъ) донася домакинката кокошкитѣ въ стаята, за да мжтжтъ тукъ, постила слама на дъскитѣ (но никога не и подъ куминя), сѣда сама на нея и мисли, че съ туй симпатично постжпванье ще повлияе за пó-многобройно излюпванье на пилета. И при обикалянього съ Lazarica види се да служи

за основа идеята за настжпающата изново плодородность. Тържественно накитени дѣца ходжтъ на Лазаровъ-день (послѣдната сжбота прѣдъ страстната недѣля) отъ кжща на кжща и поздравяватъ жительетѣ, особно нежененитѣ момци и моми, които въ замѣна ги обдаряватъ съ червени яйца. Полека-лека исчезва вече този обичай, така на пр. не се срѣща той у Крашованцитѣ. — Подобенъ, но сега вече забравенъ старословѣнски обичай бѣ и хвърлянього на *Врбница* (Vrâbnica) дърво въ струитѣ на нѣкой потокъ въ споменъ на словѣнската богиня на пролѣтьта, Морана. Въ Балкана на пр. се срѣща и сега още тоя обичай.[1]) Въ Банатско расказвахж ми стари Българе, че пò-прѣди е било обичай и у тѣхъ хвърлянього дърво въ водата отъ страна на момитѣ. Днесъ носи всѣкой на тоя праздникъ цъвнжли пржтове отъ върби въ църква. Подиръ освещението имъ погълща всѣки по нѣколко цвѣтове и забожда нѣколко пржта въ нивата, а остатъка поставя въ стаята, въ плѣвнята или на пода и пр., защото цвѣтоветѣ пазжтъ кжщата отъ огънь и болести. Освѣнъ това не забравя никой да занесе у дома си и нѣколко вжгленя отъ освещения на *страстната сжбота* огънь, защото тие вжглища пазжтъ, употрѣбени заедно съ светата вода отъ Богоявление, срѣщу урочасванье.

Най-личний праздникъ въ цѣлото християнство е безспорно *Въскресение,* за туй и Българинътъ празднува тържественно и набожно тоя праздникъ. На първия день (Velik denj) въ пò-вечето български кжщи не готвжтъ, за да не се оскверни великий праздникъ съ такъва работа, а ядятъ испечения още по-напрѣдъ kravaj, тиганици, шаренитѣ великденьски яйца, осветенитѣ кълбаси и печено агнешко или телешко месо съ тоже осветения неизбѣженъ хрѣнъ. Пò-голѣмата часть отъ врѣмето прѣдъ обѣдъ прѣкарватъ въ *църква*, гдѣто се показватъ всички въ тържественна, по възможность прѣмѣна. Отдѣсно сѣдятъ на столици мжжьетѣ, отлѣво пò-старитѣ жени. Дѣцата и младитѣ моми се натрупватъ около олтаря, момцитѣ завзематъ хòра, а обкиченитѣ съ вѣнци, забулени млади булки стоятъ мѣжду двата реда чинове. На свършъкъ излизатъ първенъ мжжьетѣ изъ църквата, а женитѣ и момитѣ остаятъ, отъ почетъ къмъ мжжския полъ, до тогава въ църквата, до когато не е из-

---

[1]) *Kanitz:* I. 62. Сравни *Szujski,* Polen und Ruthenen 41.

лѣзнѫло вънъ и послѣдньото момче — и дори тогава напусватъ и тѣ божия храмъ. Прѣдъ църква поприказуватъ си малко, събрани на купове, и сетнѣ се отправятъ за у дома — на обѣдъ. На първия день не се правѭтъ посѣщения. За младежьта е отъ особна важность вторий праздникъ. Защото на тоя день момцитѣ иматъ удобенъ случай да искажѫтъ своята любовь къмъ момитѣ; слѣдъ обѣдъ играѭтъ по моравата и се чукатъ съ червени яйца (čukanjitu); при тая невинна игра момитѣ много се радватъ, ако имъ се удаде да счупѭтъ яйцата на момцитѣ;[1]) — най-сетнѣ захваща и обикновенното недѣлно хоро.

Отъ първия четвъртъкъ подиръ Великдень, до деня на апостолитѣ Петра и Павла празднуватъ Българетѣ *всѣкой четвъртъкъ* така нарѣчения „grad svetac“ (день противъ градъ и мразъ). Въ мѣста, гдѣто населението е смѣсено, става съглашение отъ страна на властитѣ съ другитѣ вѣроисповѣдания, щото прѣзъ тия дни да не смѣе да работи никой на полето. Незапознатитѣ съ тоя обичай „столни сѫдии“ (Stuhlrichter, по маджарски szolga biró) дохождатъ въ такъвъ случай често въ стълкновение съ българскитѣ мѣстни сѫдии, които укоряватъ тѣ въ лѣнивость и прѣкалена набожность; а тѣзи препирни се експлоатиратъ отсетнѣ отъ печата, който много-много не го е грижа за особеноститѣ на чуждитѣ народности („Alföld“, Май 1882).

На *Петдесетница* (Nedelo a Duhvete) се турятъ зелени вѣйки и цвѣтя (цвѣтъ отъ бъзъ) прѣдъ прозорцитѣ, защото туй бранило отъ зли духове. Вечерьта прѣдъ праздника на тѣлото Господне (Fête-Dieu, Frohnleichnamstag)[2]) момитѣ иматъ обичай да вияѭтъ по ливадитѣ вѣнци отъ всѣкакви цвѣтя и да окачватъ тие вѣнци въ църква, гдѣто ги оставятъ да висѭтъ цѣли осъмь деня; послѣ занася всѣкоя дѣвица вѣнеца си у дома, понеже цвѣтоветѣ и листята имъ се иматъ за драгоцѣнно лѣчебно срѣдство.

Освѣнъ горнитѣ празднуватъ се още и *днитѣ на слѣдующитѣ светии:* Петъръ и Павелъ, Стефанъ, Флорианъ, Михаилъ, Георгий и Андрей; сетнѣ смъртний день на великата царица *Мария Терезия,* на която длъжѫтъ Българетѣ подтвърдението на привилегиитѣ имъ (1744).

---

[1]) Този обичай види се да сѫ заели отъ южноунгарскитѣ Нѣмци. (? Прѣводачътъ.

[2]) Банатскитѣ Българе наричатъ тоя праздникъ Brasânce.

Крашованцитѣ празднуватъ, както споменжхме пò-горѣ, и румжнскитѣ тържественни дни,[1]) защото споредъ тѣхъ трѣбало да има и „свѣтски“ праздници. („E pak ili ti neznaš, če toje vilajefski svêtak?“ попита очуденъ единъ Крашованецъ, когато го укорявахж, че държи много праздници.) Па освѣнъ това „на свѣта има повече Румжне нежели католици“ („Sve su više Wlasi nego Catholici“). Разбира се само у банатскитѣ гори! — Сетнѣ празднува всѣкоя фамилия така нарѣченето *славенье*, т. е. деня на покровителя на фамилията. Вечерьта прѣдъ тоя день кади се стаята, поиръсква се съ света вода, окичва се иконата на светеца-покровителя съ вѣнецъ отъ прѣсни листя и най-сетнѣ, прѣди да се принесе ракията и яденьето, донася домакинката разгорени вжглища въ стаята. Домакинътъ запаля осветената свѣщь, исчита „отче нашъ“, туря нѣколко зърна пшеница и темянъ възъ огъня и сипва отгорѣ нѣколко капки ракия. Туй се върши като жъртвоприношение за умрѣлитѣ. Послѣ се вечеря и се пие ракия, и поканенитѣ роднини и добри познайници си отиватъ, пò-вечето докрай пияни, чакъ кждѣ полунощь. Зàрань отива цѣлото семейство на литургия, и домакинътъ запалва тукъ въ честь на покровителя една восчена свѣщь. У дома почти прѣзъ цѣлия день стои сложена масата, а така сжщо и оставенитѣ подъ масата осветени вжглища стоятъ цѣлъ день на това мѣсто. Подобни праздници описва и Раячичъ у южноунгарскитѣ Сърбе.[2]) — Българетѣ и Крашованцитѣ сж доста ревностни поклонници и посѣщаватъ често Мария Радна, Мария Шнее, Вършецъ, Сегединъ и пр., както и почти всичкитѣ южноунгарски поклоннически мѣста; Крашованцитѣ даже посѣщаватъ специално и нѣкои-си извори. Така на пр. събиратъ се много Крашованци всѣка година на Петдесетница у топлитѣ води въ Мехадия, кжпятъ се 3—4 пжти и се връщатъ скоро у дома (сифилитически болѣсти се срѣщатъ много често у Крашованцитѣ), „за да не ги намѣри пакъ болѣстьта“! На 20 Юлий празднуватъ Св. Илиовия день на равнината до върха на Мунке Семеникъ. Тукъ се нахожда посрѣдъ една алпийска лжка единъ виръ, обраснжтъ наоколо съ тръсть, съ вода студена като ледъ (+ 4° R), гдѣто се кжпятъ хо-

[1]) Особно деньтъ на Св. Параскева на 8 Октомврий, когато се правятъ нови спогодби, годежи и пр.

[2]) Rajačić, Das Leben der Südslaven, 116.

рата нощѣ и хвърлѭтъ въ честь на благодѣтелната водна самодива една монета въ водата.[1]) Така сѫщо и цѣлителни горски извори и скрити водни локви се посѣщаватъ често, особно отъ вражиторитѣ, които събиратъ билки, както и отъ залюбени моми.

За по́-близко взаимно запознаванье мѣжду младитѣ и отъ двата пола най-добъръ случай се удава при игранье хоро, при лѣтнитѣ игри подъ открито небо и въ зимнитѣ „sedenki“, които се устрояватъ споредъ старовремененъ навикъ.

Отъ втория великденски праздникъ нататъкъ дори до есенъ играе се хоро въ недѣлни и праздничнни дни подиръ църква на нарочно за туй отредена сѣнчеста ливада (твърдѣ рѣдко въ кръчми). *Игритѣ* сѫ разнообразни, споредъ мѣстноститѣ. Както е знайно, има нѣколко вида (около 15) сърбски и румѫнски игри на коло, па и българското народно „horo“ много прилича на сърбското „коло“: та затова е доста мѫчно да се узнае, да ли сегашнитѣ игри на Българетѣ сѫ тѣхни собственни или заети. Ние се ограничаваме тукъ само да опишемъ просто по́-употрѣбителнитѣ игри и забѣлѣжваме още отъ сега, че Българинътъ изобщо не е много ревностенъ играчь, какъвто е на пр. Сърбинътъ, Нѣмецътъ и Маджаринътъ въ Банатъ. По нѣкои мѣста (Бешеновъ, Канакъ) играѭтъ само по свадбитѣ, а тамъ, гдѣто недѣлната игра (послѣ пладнѣ) е въ употрѣбление, играѭтъ тъй сериозно, тържественно и умѣрено, като че се движѫтъ автомати, а не живи и радостни моми и момци. Дѣвойкитѣ и женитѣ образуватъ заедно съ гледачьетѣ единъ доста голѣмъ крѫгъ; ония, които искатъ да вземѫтъ участие въ играта, стоѭтъ прави, а гледачьетѣ насѣдватъ по трѣвата. Момцитѣ и младитѣ мѫжье се поставятъ въ срѣдата на крѫга, и слѣдъ като изсвири музиката прѣдварително нѣколко такта, започнува свойственното онова движение надѣсно и на лѣво. Единъ момъкъ захваща играта; съ голѣма сериозность стѫпва той испърво двѣ стѫпки надѣсно, сетнѣ двѣ стѫпки налѣво, и хвърля при това единъ погледъ къмъ момитѣ. Тоя погледъ и мимиката се извършва тъй скрито, щото чужденецътъ не е въ състояние да разбере, по кой

[1]) Hunfalvy János, A Magyar birodalom term. visz. leirása 1862, II. 202. Описание на природнитѣ обстоятелства въ Унгария.

начинъ съглежда и узнава момата тая покана. Избраната мома стжпва до момъка, но не смѣе никакъ да се усмихне тогава, подава му ржка, и двамата захващатъ да играмтъ по горния начинъ; така се съставя цѣлото коло. Слѣдъ като си намѣри всѣкой момъкъ момати си, распуща се кржгътъ и всѣкоя двоица върти се ту на тая, ту на оная страна. Подиръ това иде друга една игра съ пó-бързъ тактъ. Играчьтъ води момата си за ржка, пуща я послѣ да играе прѣдъ него или да се завърти нѣколко пжти, а самъ тропва при всѣкое завръщанье съ крака. На даденъ знакъ засвирва музиката въ $^{3}/_{4}$-енъ тактъ, всички тропватъ по такта три пжти съ крака и при четвъртия пжть подскокватъ нагорѣ. На края на играта дигва всѣкой играчъ момата си още веднжжъ. При тая игра обикновенно свирмтъ момцитѣ сами, защото Циганетѣ не могжтъ да улучжтъ такта, както що трѣба. Българетѣ, когато играмтъ хоро, не пѣмтъ никога пѣсни.

Когато се наситмтъ вече на хорото, залавмтъ се за други игри на отворено мѣсто, особно по моравата. Найобикнжти сж игритѣ съ топки, сетнѣ „вълкъ и агне" и „играта въ кржгъ". При послѣдньото забавление образуватъ момци и моми единъ кржгъ. Въ срѣдата стоmтъ нѣколко моми и единъ момъкъ. По даденъ знакъ отъ послѣдния, растурва се кржгътъ и всички бѣгатъ къмъ едно опрѣдѣлено мѣсто. Който отъ момцитѣ не улови до това мѣсто една мома, трѣбва да стжпи при другитѣ въ кржга. — На Благовецъ (Благовѣщение) правмтъ се въ Винга люлки, по други мѣста излизатъ момцитѣ на Тодоровъдень съ конье по полето. Пó-прѣди устрояваше юношеството весели игри и при жътвата, но поради лошия споръ въ послѣднитѣ години забравихж се вече съвсѣмъ тѣзи игри.

Най-обикнжтитѣ събирания и за двата пола обаче сж безспорно зимнитѣ *сѣдѣнки;* тѣ привличатъ младежьта много пó-вече, нежели поменжтитѣ лѣтни забавления.

Когато захванжтъ да падатъ листята отъ дърветата и дребнитѣ паяци да летмтъ на дълги бѣли нишки по въздуха, когато студений Карпатски вѣтъръ забучи низъ оголенитѣ полета на унгарскитѣ низости — тогава настава врѣме да се помисли за сѣдѣнкитѣ въ топлитѣ стаи. Скоро

подиръ Екатерининъ-день почеватъ да се събиратъ дѣвойкитѣ отъ една махала въ означена още отъ напрѣдъ, често пѫти даже и наета стая, донасятъ си работа за прѣденье или плетенье и държѫтъ тамъ редовно прѣзъ цѣлата зима своитѣ вечерни сѣдѣнки. Естественно е, че за пълнотата на тие сѣдѣнки не бива да липсуватъ и момцитѣ, които се канѭтъ за туй съ особна покана. Прилѣжнитѣ прѣдачки насѣдватъ около топлата пещь, гдѣто много пѫти се нахожда скрито и нѣкое сладко ястие; и при приятното сумтенье на вретената, при блѣщуканьето на огъня приказватъ се древни селски приказки, или приключенията отъ минѫлото лѣто и отъ минѫлия день, правѭтъ се всѣкакви смѣхурии, отгатватъ се гатанки, размѣняватъ се самъ-тамѣ потайно и нѣжни погледи, даже и по нѣкоя сладка цѣлувка, като при това рѫцѣтѣ не прѣставатъ да навиватъ испрѣдения конецъ на вретеното. Когато нѣкой момъкъ разсказва страшни приказки за таласъми или за нощното обикалянье на вампиритѣ и пр., сгушватъ се всички пò-близу единъ до другъ до пещьта, — или пакъ се смѣѭтъ и кикотѭтъ отъ сърдце, когато турѭтъ на главата на нѣкоя вече заспала мома вѣнецъ отъ прѣжда или ѝ приковѫтъ плетенката о стола. Много пѫти запѣватъ се и весели пѣсни: мелодичнитѣ балади за ревнивия Petar, който отъ любовь къмъ една обаятелна Българка става убийца на мнимия си съперникъ Joška; сетнѣ радостнитѣ пѣсни за лекоумния Koko, който, отъ радость за гдѣто сѫ го избрали сѫдия, продава послѣднитѣ си три дюлюманиви за три котли ракия и единъ сѫдейски košoch. По нѣкога нагласяватъ се и любовни и прощални пѣсни. Двѣ отъ тѣхъ ще приведемъ тукъ. Въ едната открива момъкътъ любовьта си къмъ една мома (Libovničsku durisvanji, пѣѭтъ ѭ въ Брешке, Дента и пр.). Libi-то или milko (милиятъ) мами дѣвойката да излѣзе на портата. Но какъ да отвори тя безнаказано вратата на бащината си кѫща? Нали трѣбва да слуша родительетѣ си, та да ѭ хвалѭтъ чуждитѣ хора:

Kače milko da mi (ni? Прѣвод.) marem
Čije vrata gji utvarem?
Našte da gji slušam mora
Da me falât sate hora.

Любовнику домжчнѣва най-сетнѣ, защото сърдцето му е вече изгорѣло („Muje sarci izgurě"), и той захваща да се оплаква отъ очарователната сила на хубавитѣ очи и клепки; ако да не бѣхѫ тѣзи, „не би имало и *грѣхъ* на свѣта" („Ga ni bi bli uči, barvi — ni bi imalu grěhve tašči!"). Диалогътъ, въ видъ на балада, свършива съ желанието: „да би било възможно, за да отбѣгнемъ грѣха, *да играемъ само* съ хубавитѣ очи". Но туй не е възможно любовнику, защото лицето му гори".

Особенно характеристична за свадбенитѣ обичаи е втората пѣсень: прощаваньето на една невѣста отъ родителския ѝ домъ (въ Бешеновъ). Момата жалѣе за хубавата кѫдра коса, която трѣбва отъ сега нататъкъ да носи въ плетенки, сетнѣ за червенитѣ кордели, съ които се е накитвала като годеница:

Bájerete pântlićite
Kače gji nosât mumite
Da gji uplača das' uprustâ
Više ništa hodâ mumâ.

Послѣ я развождатъ съ расплетени коси по стаята и ѝ турьѫтъ *шапката:*

Či kusâtâ mijâ dìgât,
Iz kâšti sâs šapka ubidvât.

Невѣстата за послѣденъ пѫть разглежда съ сълзи на очи милата си станчка; мисъльта, че трѣбва да напусне на винѫги бащиното огнище, майка, братя и сестри, види се да ѝ причинява доста мѫка:

Svidnu mij za baštâ, majćâ,
Za rudjáci, sìstri, brajća;

Но най-сетнѣ утѣшава се съ слѣдуѭщитѣ думи:

Tuj ud Boga naredénu
Sêkum drugar udredénu
Da se mirnu tìjâ složat,
Das' žuvêjât kâće mòžât.

Нека ми бѫде позволено да приведѫ още, като примѣръ за Крашованския говоръ и за сравнение на разнообразното душевно настроение на двѣтѣ български племена, още една Крашованска любовна пѣсень, като забѣ-

лѣжѫ при това сѫщеврѣменно, че у Крашованцитѣ се срѣща рѣдко нѣщо оригинално, а пò-вечето мисли и чувства сѫ заети отъ сърбскитѣ и румѫнскитѣ пѣсни.

Слѣднята пѣсень пѣѭтъ въ Кёнигсгнатъ, Лупакъ и Карлсдорфъ:

Doide bratce večer na večeru, Zlato!
Imamo si tri divoike lepe, Zlato!
Nek mi uzmi krupnu i bogatu, Zlato!
Ona tjese blagam podnositi, Zlato!
Il mi uzmi gospodskogu roda, Zlato!
Ona tjese rodam podnositi, Zlato!
Jel mi uzmi širotu polepu, Zlato!
Ona tjese okol tebe viti, Zlato!
Kas ruša okol svog korenka, Zlato!
Kiša ide, ruša se populčij, Zlato!
Sunce sija, ruša se rozvija, Zlato!
Veter duva, miros on odnosi, Zlato!
Dese seke bele i rumene, Zlato!
De se ljube momči i divoike, Zlato!

При сѣдѣнкитѣ запознаватъ се младитѣ хора пò-отблизу, взаимната наклонность се обръща въ сърдечна любовь и докарва най-сетнѣ и двамата до олтаря, разбира се, ако родительетѣ не сѫ противъ туй, защото въ патриархалния животъ на южноунгарския Банатецъ рѣшаватъ се всички пò-важни събития въ семейни съвѣщания (въ задругата), и всѣкой членъ отъ тая задруга трѣбва да се покори на волята на пò-старитѣ семейни членове. Пòвечето пѫти обричатъ родительетѣ дѣцата си даже още малки, като се задължаватъ при това (въ Оморъ и Брешке) дори и съ контрактъ, да испълнѭтъ точно спогодбата, за което се полага при попа или сѫдията и една опрѣдѣлена сума като гаранция. По нѣкога обаче, когато момата не ще да чека толкова дълго врѣме (въ Брешке трѣбва тя да е пò-стара 2—3 годнни отъ момъка, въ Винга обратно), и си намѣри мѣжду това нѣкоя пò-добра партия, върща се залогътъ на момъка, който обикновенно не се задоволява съ туй, ами подигва процесъ, до когато най-сетнѣ прѣмине цѣлий залогъ въ рѫцѣтѣ на нѣкой хитъръ адвокатъ. Ако родительетѣ на момъка не сѫ хвърлили още прѣдварително

око на нѣкоя мома, даватъ свободна воля на сина си да си избере самъ бѫдѫщата съпруга, но при това му внушаватъ съвѣтъ, да остане вѣренъ на семейнитѣ традиции и да не влѣзе въ женидба съ мома, която материално стои пò-долу отъ него. — Забѣлѣжително е за *българското бракосъчетание* въ Банатъ, че *първото* прѣдложение за брака иде, поне формално, отъ страна на родительетѣ на момата или отъ самата мома.

При задружнитѣ игри избира си всѣкой момъкъ своя мома, която му се вижда достойна, и гледа съ разни закачки и шегувания, съ всѣкакви услужвания при люлѣеньето, играньето, чуканьето съ яйца и пр. да възбуди нейната симпатия. Иска ли да се покаже момата, че съчувствува на 17—18 годишния момъкъ, подарява му нѣкоя кърпа или китка и една сребърна кордела за на шапката.[1]) Въ такътъ случай придружава момъкътъ избраната си мома на втория великденски праздникъ отъ църква до дома, но не влиза въ кѫщата ѝ, а се отдѣля на портата съ просто поздравление и остава всичката пò-нататъшна работа на момата.[2])

Обаче подиръ това споразумѣние нѣма никой отъ тѣхъ дързость да исповѣда тая тайна на родительетѣ си, които ѭ узнаватъ отъ втора рѫка — отъ нѣкоя лѣля, нѣкоя оженена приятелка или отъ кума. Ако е съгласна майката на момата съ избора ѝ, връзва въ една бѣла, червено обшита кърпа (pištimaltje) извѣстна сумма пари, която да служи за приблизително прѣсмѣтванье на зестрата, и ѭ испраща въ недѣленъ день по кума или друго нѣкое довѣрчиво лице въ дома на момъка. Заедно съ него отиватъ и нѣколко добри познайници на момата. Тѣ стѫпватъ съ най-равнодушно лице въ кѫщата, гдѣто родительетѣ знаѭтъ вече за цѣлата работа, поздравяватъ вѣжливо домакина и захващатъ какъвто да е блуткавъ разговоръ. Подиръ дълго обикалянье и разни символически подмѣтания попитва найсетнѣ домакинътъ:

„За какво сте дошли въ сѫщность, любезни гости?“ Водительтъ отговаря: „Пѫтници сме, драгий домакине — и молимъ да прѣнощуваме тукъ, ето нашето пѫтно писмо,

---

1) Корделата прилича на сребърна капичка и се туря отгорѣ на шапката.
2) Temesvarer Wochenblatt (Темешварски недѣленъ листъ) 1862, 46.

нашия пашапортъ". — Съ тие думи слага той кърпата съ паритѣ на масата, та да се виждатъ добрѣ разнитѣ златни и сребърни монети, синитѣ и бѣли книжни пари. Ако се харесва момата на родительетѣ и ако намиратъ тѣ състоянието на фамилията и́ съотвѣтствуѭще съ тѣхното, тогава разглеждатъ пò-отбливу „хубавитѣ листя на пѫтното писмо", похваляватъ „хубаво изработенитѣ му корици" (шарената кърпа) и угощаватъ най-сетнѣ пѫтницитѣ, като ги задържватъ до вечеръ у себе си. Ако ли пакъ не сѫ съгласни тѣ съ прѣдложението, тогава явява се прѣдъ гоститѣ за прѣчекванье само бабата; тѣ се опитватъ съ разни молби да се срѣщнѫтъ и съ родительетѣ, за да се разговорѭтъ и съ нихъ върху надлѣжната работа. И наистина показватъ се най-сетнѣ и тѣ, но не обръщатъ никакво внимание на „пѫтното писмо"; туй е вѣренъ знакъ, че отхвърлятъ прѣдложението. Първото прѣдложение се казва *fanatraka*.

Слѣдъ като се съгласѭтъ формално родительетѣ на момъка, испращатъ и тѣ отъ своя страна пратенници у момата, съ разни дарове въ pištjimaltje (пари, ябълки, цвѣтя и разнихубави нѣща — лимонътъ не липсува нигдѣ, както що е обичай въобще у всички унгарски Словѣне), които ги прѣдаватъ на родительетѣ на момата. За да не стане съглашението на прѣбързица, дава се и за двѣтѣ страни срокъ, отъ двѣ до три недѣли, прѣзъ което врѣме се водѭтъ прѣговори и върху зестрата. За окончателно съглашение опрѣдѣля се най-сетнѣ единъ день за gudež-а. Родительетѣ на момъка отиватъ съ кума и нѣкои пó-близки роднини въ кѫщата на момата, гдѣто се прѣчекватъ по най-любезенъ и приятелски начинъ, като принадлѣжащи вече къмъ семейството. Всички сѣдватъ на голѣмата масса и то по тоя редъ, щото бѫдѫщата свекърва на момата да сѣди до баща и́, а майка и́ отдѣсно до свекъра.

Тогава дори зема да се опрѣдѣли точно зестрата; тая работа изисква у реалистичния български селенинъ доволно много разисквания. Слѣдъ като се уреди всичко, та си дадѫтъ рѫка и се размѣни сродственната цѣлувка, довежда се годеницата и се прѣдставя на свекъра и свекървата. — „Туй е вѣщата съчинителка на хубавото писмо!" — казва кумътъ и довежда срамежливата, пъстро наки-

тена мома у стаята; зема послѣ една чаша вино, описва накжсо и просто значението на днешния праздникъ и пие наздравица за момата, която не може да се въздържи да не пролѣе сълзи. Сетнѣ туря ѝ се годежния пръстенъ (prastinče) и ѝ се окачватъ сребърни трендафилчета на ушитѣ и синьо-червени кордели на рамената. Тогава зема и тя една чаша, улавя ѭ съ лѣвата ржка, подава всѣкому отъ присжтствуѭщитѣ дѣсницата си и цѣлува ржка на свекъра и свекървата, както и на гоститѣ; само когато поздрави кума, цѣлува не неговата ржка, а своята. При тоя обредъ обикновенно ѝ подарява свекърътъ единъ златенъ герданъ (kumaš), а другитѣ ѭ обдарятъ съ пари, дрѣхи и пр. На края на тържеството угощаватъ се гоститѣ доста богато.

Подиръ годежа пристжпва се къмъ поканванье гоститѣ за свадбата. Моми и момци, накитени съ цвѣтя, отиватъ испърво при кума, сетнѣ по редъ и при другитѣ роднини. Въ Винга ѣздѭтъ мжжьетѣ на конь при каненьето и извършватъ поканата въ пруста (straja-та). Въ прѣдвечерието на свадбата (svadba) помагатъ приятелкитѣ на годеницата въ приготвянье вѣнци и китки за гоститѣ и сетнѣ взематъ сърдечна раздѣла отъ нѣкогашната си другарка. На самия свадбенъ день турятъ ѝ тѣ на главата единъ голѣмъ (почти половина метъръ широкъ) вѣнецъ отъ искуственни цвѣтя; вѣнецътъ, съ лъскавото бѣло вало (bandšur), съ бисеритѣ и разенъ другъ накитъ, стои доста хубаво срѣщу кадифената дрѣшка безъ ржкави и срѣщу червената съ бѣло посърмена свилена прѣстилка. Подиръ това настава една отъ най-трогателнитѣ сцени изъ българския семеенъ животъ: невѣстата взема прошка и благословия отъ родительетѣ си, та накарва съ това даже и строгия домакинъ да пролѣе сълзи, които отрива той съ ржкава си. Деверьтъ обажда най-сетнѣ: „Попътъ чека вече за въ църква!“ Всички се качватъ на приготвенитѣ кола, — само младоженецътъ липсува. Споредъ българския обичай трѣбва да показва той до послѣдния часъ равнодушие и хладнокръвность. Родительетѣ още отъ начало, както видѣхме, сами водѭтъ прѣговоритѣ, сгодяватъ момата, безъ да питатъ за мнѣнието на сина си. Той прѣзъ цѣлото врѣме, когато се водѭтъ тие прѣговори, не смѣе да стжпи въ кжщата на годеницата си, и настане ли най-сетнѣ ожиданий съ нетърпѣ-

ние день, тогава чека той свадбарьетѣ въ нѣкоя улица и се вмжква не забѣлѣженъ въ църквата. Подиръ вѣнчанието придружава той невѣстата си до вратата на църквата, стжпва ѝ тукъ излека на крака въ знакъ, че отъ сега е подчинена тя нему, но се отправя отъ тамъ самичъкъ за у дома и се явява при гоститѣ дори кжсно, въ врѣме на угощението.

Подиръ вѣнчанието завождатъ невѣстата съ голѣма радость и веселие пакъ назадъ въ бащината ѝ кжща, гдѣто мѣжду това сж взети всички приуготовления за тържественното прѣчекванье на свадбарьетѣ. Първа слазя отъ колата младата невѣста, застава на прага на вратата и поздравява влизающитѣ, които ѝ прѣдаватъ подаръци. Сетнѣ, дори до угощението, не се явява вече тя прѣдъ гоститѣ, ами прѣстоява въ особна стая (kiler) съ приятелкитѣ си; гоститѣ се увеселяватъ мѣжду това съ пиенье, шегуванье и игранье хоро. При никоя свадба не липсува и единъ шегувачъ, който развеселява цѣлото дружество съ смѣшни стихове и забѣлѣжки. Най-сетнѣ явява се и младоженецътъ. Всички се отправятъ сега съ молби до кума, да имъ прѣдстави той вече младоженцитѣ. По всеобщото желание дохаждатъ напоконъ тѣ при гоститѣ и тукъ първъ пжть се показватъ новоожененитѣ заедно публично. Мжжътъ се поздравява отъ всички, които му честитжтъ за добрия и сполучливъ изборъ, а срамежливата невѣста мѣжду това трѣбва да прѣтърпи всѣкакви неприятности. Кой както завари, закача жж, щипва жж за образитѣ, прави груби насмѣшки надъ нея, а тя горката съ най-голѣма хладнокръвность дозволява всички тие шегувания. Та не ли всичко това е само за да жж испитатъ! Защото на конецъ жж похваляватъ тѣ съ слѣднитѣ думи: „Твоето постоянство и твоята добродѣтель показватъ на насъ дъртаци, че никой не ще може да отклони тебе отъ пжтя на добродѣтельта!" За това обезпокояванье добива тя пакъ подаръци (daruve) отъ гоститѣ.

При угощението младоженцитѣ обикновенно не зематъ участие, ако и да се напиватъ много наздравици за тѣхъ. Всѣкое ястие има свой символъ и изисква своя особенна прочувствувана наздравица. Така на пр. когато дойде реда на печеното, поздравява бащата своя зетъ. Подиръ третьото

ястие влиза въ стаята невѣстата съ едно голѣмо сито, пълно съ разнообразни подаръци: ризи, гащи, кърпи, които е истъкала, съшила и украсила сама невѣстата за своитѣ нови роднини. Всѣкое парче се показва отдѣлно на гоститѣ отъ кума или отъ нѣкой смѣшлю, който по шеговитъ начинъ указва обширно на неговото назначение и обсипва съ похвала работницата; сетнѣ окачва тя всѣкой подаръкъ на дѣсното рамо на надлѣжния гость. При това получава тя изново подаръци отъ обдаренитѣ отъ нея лица, за което имъ цѣлува учтиво ржката.

Прѣди да изнесе обаче тя тѣзи свои подаръци изъ стаята, излагатъ я гоститѣ, мѣжду това доста нарѣзани, на нови испитни: тя трѣбва да имъ готви, да испере нѣщо, да издои кравата, даже да покопае въ двора; нѣкои я накарватъ да ги срѣше, да имъ омие нозѣтѣ и пр.; други пакъ я въздържатъ да не влѣзе още рано въ спалнята.

Най-послѣ уморяватъ се гоститѣ отъ всички тие веселия и свършватъ тържеството съ единъ свойственъ обичай.

Кумътъ за послѣденъ пжть пие за здравьето на новоожененитѣ и хвърля праздната чаша къмъ една запалена свѣщь, която е закрѣпена на бравата на вратата. Ако ли не смогне да улучи свѣщьта, излага се на голѣмъ присмѣхъ, а за новобрачнитѣ такъва несполука означава нещастие. Счупената чаша е символъ за прѣдстоящето изгубванье на дѣвственостьта. (Подобно нѣщо видѣхъ и у Сърбитѣ въ Славония. Сравни сжщо и Rajačić, стр, 61.) Съ саждитѣ отъ свѣщьта изрисува всѣкой точки, кръстове или рогове по тавана, като иска да означи съ това числото на овцѣтѣ, кравитѣ или количеството на плода, щото мисли да даде въ подаръкъ на младата булка. Тие доброволни дарове особенно сж голѣма помощь за бѣднитѣ новооженени; защото съ това имъ се дава възможность, да се заловжтъ здраво за работа.

На другия день става прощаваньето отъ родительетѣ. Кумътъ на младоженеца и деверътъ дохождатъ да земжтъ невѣстата и нейния чеизъ (придата, вѣното). Невѣстата съ сълзи на очитѣ гледа, какъ задигватъ отъ досегашната ѝ станца пъстрия сандъкъ съ разно бѣлье и дрѣхи, чекърка ѝ за прѣденье, кждѣлята и пр. Вече на пжть да напусне на всѣгда родителския си домъ, моли тя още веднажъ ро-

дителитѣ си да ѝ простятъ за всичко зло, що може би да имъ е причинила; но тъкмо въ тоя трогателенъ моментъ, когато тя вече едвамъ би могла да продължи рѣчьта си, обърща се кумътъ съ нѣколко кратки думи отъ нейно име къмъ родительетѣ и моли ги наконецъ да ѝ дадятъ родителски благословъ. Момата пада на колѣнѣ, и баща и майка даватъ ѝ благословението си; — разбира се, че при тая сцена не остая никое око безъ сълзи.

Въ кѫщата на момъка обикновенно захваща изново тържеството, при което присѫтствуватъ и родительетѣ на младата булка; това повторно празднуванье се казва povratje или pugantzêja.

Описанитѣ до тука свадбени обичаи срѣщатъ се тъй чисто и своеобразно само още въ Бешеновъ; по другитѣ мѣста сѫ смѣсени тѣ съ швабски и румѫнски елементи (на пр. въ Винга, Канакъ, Брешке, Дента, Лукачфалва) или пакъ съ избъркани, както на пр. у Крашованцитѣ. Така на пр. въ Дента, Брешке и пр. прави испърво прѣдложението за женидба — както що е и у Сърбитѣ, Нѣмцитѣ и Маджеретѣ — самъ момъкътъ и праща посрѣдствомъ свои пратеници pištjimaltje-то (da ti kupi pištjimaltjêa na tri platna", казва пѣсеньта) съ надлѣжнитѣ ябълки и подаръци въ пари. Намѣрятъ ли родительетѣ на момата туй прѣдложение за сгодно, тогава пращатъ и тѣ отъ своя страна подобни дарове; момата прилага къмъ тѣхъ, ако обича момъка, и една червена отъ нея сама хубаво исшита кърпа; липсуваньето на тая кърпа е вѣренъ знакъ, че момата не е наклонна къмъ момъка и че свързката става противъ нейната воля. Подиръ това слѣдватъ дългитѣ прѣговаряния върху желаната зестра. Въ Винга се изоставя размѣняваньето пръстенитѣ, ако родительетѣ сѫ обрѣкли дѣцата си още отъ рано; въ такъвъ случай служи като явенъ знакъ на отдавнашното сгодение носеньето отъ момъка срѣбърната кордела и китчицата на шапката, а отъ момата — срѣбърнитѣ трендафили и червенитѣ кордели на рамената. Момъкътъ и момата канятъ отдѣлно своитѣ гости и отиватъ раздѣлени въ църква, отъ гдѣто по сѫщия начинъ се отправятъ за у дома. Свадбеното тържество се празднува както у момъка, тъй и у невѣстата. Дори кѫдѣ часа деветь при вечерь зема се невѣстата отъ дома заедно

съ чекърка и къдѣлята ѝ (символи на къщовницата) и цѣлия ѝ чеизъ (придата); тя се прѣдставя на гоститѣ съ осветена свѣщь въ ръка и имъ раздава подаръци, но не сѣда да яде заедно съ тѣхъ, ами отива въ друга стая съ другаркитѣ си. Чакъ на слѣдующия день, когато угощението се продължи при тъщата на младоженеца, ядътъ и новобрачнитѣ на края на трапезата отъ едно и също дървено блюдо, за да привикнятъ да пестятъ. Въ Лукачфалва обикаля свадбений вървежъ нѣколко пъти около селото, а момъкътъ не се показва никакъ при домашнитѣ увеселения, ами очеква невѣстата си въ обора или въ сѣнника, докогато си отидятъ всички. За тоя обичай у банатскитѣ българе споменува Csaplovics още прѣди петдесеть години.[1])

Когато *Крашованецътъ* иска да̀ направи прѣдложение за женидба, праща на момата въ подаръкъ една хубава кърпа за прѣвързванье главата съ една ябълка въ нея и два-три сребърни фиорина. Ако приеме тя тоя подаръкъ, тогава означава съ туй, че и родительетѣ ѝ сѫ съгласни съ прѣдложението; въ противенъ случай връщатъ се пратеницитѣ заедно съ всички дарове назадъ; прѣдаванието и приеманьето на ябълката означава същеврѣменно и сгодяваньето.

За вѣнчанье отива годеницата въ църква съвсѣмъ тайшкомъ съ нѣколко другарки; подирѣ дохождатъ свадбарьетѣ съ знаменосецъ и музика на чело; тукъ се намира и момъкътъ.[2]) По същия начинъ, безъ невѣстата си, връща се нововѣнчаний назадъ у дома, защото тя му побѣгва още въ църква. Въ Равникъ, Водникъ и Карлсдорфъ празднува се подиръ вѣнчалния обредъ въ къщата на момата, послѣдната обаче не участвува при яденьето; въ Кёнигсгнадъ става угощението при момъка; гоститѣ се угощаватъ съ печено агнешко и свинско месо и съ хубава ракия и вино, а пакъ младоженцитѣ получаватъ само едно просто ястие отъ яйца. Въ всичкитѣ тие мѣста е обичай, щото невѣстата да събира на прага на вратата, за покриванье разноскитѣ си по свадбата, пари отъ влизающитѣ. На тържеството се канятъ само най-близкитѣ (svatovi), обаче и на други е позволено да присѫтствуватъ, само ако донесѫтъ за общото угощение ракия, печено или сладки работи.

---

[1]) Csaplovics: Bilder aus Ungarn. II. стр. 52—57.

[2]) На вѣнчанье отива и момъкътъ и момата съ двойни долни дрѣхи.

Нощьта подиръ вѣнчаньето прѣкарва въ Равникъ невѣстата въ кѫщата на кума, гдѣто на другия день се угощаватъ гоститѣ още веднажъ; дори тогава дохожда деверътъ да я земе отъ тамъ — обаче въ тая работа му се правѭтъ нѣкои мѫчнотии: щомъ забѣлѣжѫтъ, че иде пратеникътъ, скрива се невѣстата, та кумътъ е длъженъ, подиръ дълго търсенье и моленье, да заплати глоба, за гдѣто я е вардилъ тъй небрѣжно! Като дойде младата жена въ кѫщата на мѫжа си, поднасятъ ѝ свекъртъ и свекървата хлѣбъ, соль и една кѫдѣля, сетнѣ ѝ привързватъ съ нарочно за тая цѣль приготвенъ поясъ (brešir, kecane) едно хубаво момче о снагата ѝ; тя пробърборва нѣщо полека и хваща при това роднитѣ органи на момчето — за да бѫде и нейната първа рожба такъво хубаво момче.

Вѣрностьта въ брака е отличителна добродѣтель на *чистия* банатски Българинъ, но Крашованцитѣ сѫ въ това отношение по̀-свободни, въ Крашова и Карлсдорфъ сѫ тѣ даже въ лоша репутация. Бешеновската эвдовѣла Българка рѣдко се оженва изново, обаче въ Дента и Брешке били сѫ случки, гдѣто жената подиръ смъртьта на мѫжа си е напуснѫла кѫща и дѣца и е оставила отгледваньето имъ на свекъра и свекървата си. Изобщо може да се каже, че, колкото нѣжно и да люби майката дѣцата си, при все това не обича доста да се занимава съ отгледваньето имъ, защото и наистина нѣма за това много свободно врѣме. По тая причина и смъртностьта на дѣцата е при тѣхъ доста значителна.

Когато усѣти Българката, че наскоро ще да *роди*, вика на помощь селската баба, често пѫти и „вражиторитѣ“. Подиръ рождението на дѣтето трѣбва цѣли осъмь дни да се бди около лѣглото му, защото злитѣ духове сѫ много опасни за дѣтето тъкмо въ това врѣме. По тѫзи причина занася се дѣтето часъ по̀-скоро на *кръщение*, обаче името му не бива още осъмь деня подиръ туй да се произнесе, за да не се привлече съ това вниманието на бѣсоветѣ. Тъй се случва, щото кръщалното име да се забрави и да се замѣсти съ друго — и по тоя начинъ притежава послѣ Българинътъ двѣ имена: съ едното го зовѫтъ, а съ другото име си служи при подписваньето и пр. Най-употрѣбителни имена у Българетѣ сѫ: Jožu, Našta, Petar, Stepan, Todur, Slav, Nikola, Ivan, Michal, — Anka, Angjelina, Liza, Eva, Luca,

Marija, Roza. У Крашованцитѣ: Gjurič, Filko, Milja, Ilia,— Živana (Ивана), Lila (Елисавета), Marta.

Характеристиката на българскитѣ нрави и обичаи ще свършимъ съ едно кратко описание на *погребалнитѣ обичаи.*

Приближаващата се смърть очеква Българина съ онова душевно спокойствие, което му е свойственно и прѣзъ цѣлия му животъ. Не помагатъ ли вече никакви лѣкувания и молитствувания, тогава заповѣдва той да турятъ на лѣглото му най-хубавитѣ му дрѣхи и да повикатъ сетнѣ священника. До главата му се запаля осветена свѣщь, а мѣжду това членоветѣ отъ семейството държятъ съвѣщание върху прѣдстоящето погребение и върху подирньото угощение (pomana). При влизаньето на попа гледатъ всички, съ коя нога ще стѫпи най-напрѣдъ въ стаята; лѣвата нога е вѣренъ знакъ, че нѣма вече никаква надѣжда за болния. Слѣдъ като извърши попътъ послѣдньото тайнство, питатъ го, да ли ще почине скоро болний. Разбира се, че попътъ дава успокоителенъ отговоръ. — Починѫлий се омива наскоро, облича се съ чисти дрѣхи[1]) и се туря въ единъ простъ дървенъ кифоръ (въ Дента се задоволяватъ само съ четири дъски). Въ Крашова владѣе обичай да турятъ пепель, вино и пари въ кифора. Сетнѣ се испращатъ до роднинитѣ малки хлѣбчета съ залѣпени на тѣхъ восчени свѣщи. Роднинитѣ показватъ своето почитание къмъ умрѣлия съ това, че се молѭтъ прѣдъ запаленитѣ свѣщи за спасението на душата му. Привечеръ се събиратъ съсѣдитѣ въ дома на умрѣлия, за да „бдѭтъ" при него. Цѣла нощь се молѭтъ тѣ или пѣѭтъ тукъ (често пѫти и пиѭтъ). Въ готварнята пакъ пръщи огънь на огнището: тука готви домакинката pomana-та и си отрива при това често изобилнитѣ сълзи. Прѣди да се дигне мъртвецътъ, цѣлуватъ го дѣцата и роднинитѣ за послѣденъ пѫть — туй е прощалната цѣлувка! —, а пакъ жената му напълнюва стаята съ тѫженьето си. Дори до гроба постоянно опѣва тя съ тѫжни пѣсни добритѣ качества на мъртвия, а роднинитѣ произнасятъ молитви на гласъ — съ броеници въ рѫка. Послѣ погребението връщатъ се всички въ кѫщата на умрѣлия на pomana, но измиватъ прѣдварително

---

[1]) Дрѣхата, която у Крашованцитѣ се приготовява нарочно за погребението на умрѣлия, се кавва opinka.

ржцѣтѣ си и броеницитѣ на двора, прочитатъ молитви за починжлия и забравятъ отсетнѣ всичката си горесть при яденьето и пиеньето. Първий залъкъ и първий напитъкъ става у Крашованцитѣ въ споменъ на мъртвия (To ti na шепе!“). На края се пие червено вино за здравьето на присжтствуващитѣ. Необходно нужно е да се четжтъ въ църква три панахиди за умрѣлия вжтрѣ въ 3, 7, 21 деня или въ 6 недѣли или 6 мѣсеца, защото иначе нѣма да намѣри той спокойствие. Въ Бешеновъ закрѣпва вдовицата прѣзъ врѣме на литургията въ църква една запалена восчена свѣщь на земята и се моли, колѣничейки прѣдъ неж. Въ Дента, Крашова и Брешке отиватъ прѣзъ първата недѣля всѣкидневно въ църква, та хвърлятъ запалени свѣщи и изливатъ вино на гроба. Трѣбва да се забѣлѣжи още, че въ Кёнигсгнадъ и Лупакъ има обичай, щото нѣколко момичета да изсипватъ подиръ умираньето на нѣкой доста заможенъ человѣкъ 20—30 ведра вода на долу по долината, за да се „исчистела“ неговата душа. А пакъ въ Крашова подарява се на единъ познайникъ, който да е на еднаква възрасть съ умрѣлия, цѣло ново облѣкло, за да се прѣдстави починжлий прилично облѣченъ прѣдъ Божия прѣстолъ.

III.

Положението на Българетѣ мѣжду другитѣ народности.

Въ пъстрото смѣшение отъ разни народи въ южна Унгария, гдѣто живѣжтъ четире по-голѣми и шесть по-малки народности една испомѣжду друга, завардили сж си Българетѣ, при всичката си малобройность и въпрѣки прѣтопваньето на нѣкои части, своитѣ народни свойства и народния си характеръ. Загуби отъ прѣтопяванье се срѣщатъ при всѣкой малъкъ народъ, който въ борбата за сжществуванье дохожда въ спрѣчкване съ по-голѣми народности; само гжсти масси или такива части, които стоятъ въ непосрѣдствена свързка помѣжду си и съ главната масса на плѣмето, нѣма да се бојжтъ отъ прѣтопяванье и загубванье на народностьта си. Географично-етнологическото положение на банатскитѣ Българе обаче е твърдѣ неблагоприятно. Три голѣми народности се простиратъ до вжтрѣшностьта на Банатъ: на западъ Маджаретѣ, на истокъ Ру-

мѫнетѣ, на югъ и югозападъ сърбско-словѣнското плѣме; а пакъ централната низкость завзематъ гѫсти групи отъ нѣмски заселенци. Мѣжду тие плѣмена сѫ распрѣснѫти Българетѣ.[1]) Отъ това се вижда, че е наистина доста удивително, какъ сѫ могли тѣ още да се спазѭтъ, защото „нищо не е тъй прѣхватливо, както чувството на една голѣма масса“. По наше мнѣние съхранителното начало у тѣхъ е въ ultima analysi единственно тѣхното своеобразно народство. Работливостьта имъ ги е пазила отъ осиромашението, най-голѣмий врагъ на националната самостоятелность; дълбоката имъ религиозность ги е завардила отъ сливанье съ православнитѣ Румѫне и Сърби, и най-сетнѣ етнологическата свойственность на българския духъ, — отъ понѣмчуванье. *Главната масса* на Българетѣ е останѫла по тоя начинъ непокѫтнѫта, обаче отдѣлени групи заселенци сѫ исчезнѫли и исчезватъ още непрѣстанно въ мѣста съ смѣсено население. Особено лошитѣ години на послѣдньото десетилѣтие причинихѫ голѣма врѣда на българската националность. Цѣла една община (Gjurgjevo) останѫ, поради постоянни наводнения, безъ прибѣжище; дребнитѣ земевладѣлци въ Барачхаза и Рогендорфъ се съсипахѫ подъ тежкия товаръ на многото данъци и разни нещастия; на мнозина земенаемателье се прѣкратихѫ контратитѣ имъ — и най-сетнѣ, когато бѣдний народъ потърси поминъка си въ пó-сгодни мѣстности, — забрани имъ се да се изселяватъ![2])

Само не смѣсени и не много населени мѣста (както на пр. Бешеновъ, Канакъ, Винга) могѫтъ да се хвалѭтъ съ постоянно благосъстояние и запазватъ съ туй пó-лесно своята народность. Винга е сѫщеврѣменно и срѣдоточие на българския умственъ животъ и напрѣдъкъ въ Банатъ. Тамъ излиза единичкий български вѣстникъ, единъ пѫть въ недѣлята: Vingánska Národna Nuvala подъ уредничеството на неуморния учител *Леополдъ Косилковъ;* освѣнъ това издава сѫщий ежегодно и български календарь: Bâlgaršci Denévnič (въ 1884 г. вече VI годишнина). Една прѣвъсходна

---

[1]) Крашованцитѣ образуватъ, така да кажемъ, етнографически островчета въ румѫнското население на южноунгарската планинска мѣстность.

[2]) При всичко това иселяватъ се всѣка година български фамилии въ Румѫния и, отъ послѣдната источна война насамъ, въ България. *Pisztóry:* Statistik von Ungarn. 1884, стр. 156.

книжка съ църковни пѣсни и молитви е написалъ винганский капланъ *Иванъ Иегеръ,* който събира и народни пѣсни. Между тѣхъ могѫтъ съ право да се считатъ за сполучени и съставени по духа на народа пѣснитѣ на *Илия Карабенчовъ.* Религиозни поеми написали сѫ *Клобучаръ, Косилковъ* и *П. Е. Фермедзинъ.* Послѣдний е събралъ и етнографически исторически материалъ за тоя любезенъ, миролюбивъ и работливъ народецъ въ южна Унгария, комуто желаемъ само пò-добри жътви, пò-благоприятни обстоятелства за ступанството и благосклонни управителье!

СТАРИЯТЪ БЪЛГАРСКИ ЕЗИКЪ И НОВОБЪЛГАРСКИТѢ НАРѢЧИЯ.[1]

От А. Теодоровъ.

Областá на българския езикъ ни прѣдставя днесь таково множество особити нарѣчия и говори, че се найдохѫ нѣкои отъ домашнитѣ писатели по тоя отдѣлъ, които публично изявихѫ вече своето недоволство отъ подобно разнообразие въ облика на словесния изразъ на българската мисьль: така, единъ отъ нихъ смирено излѣзе съ поплакъ, че неще е сполучилъ негли съ извѣстенъ свой трудъ, „когато този языкъ (спр. българскиятъ) е раздѣленъ на разны мѣстны нарѣчия (диалекты), сѣко едно отъ които притязава да е най-правото и най-доброто“ (С. Панаретовъ, Българска Грамматика, Прѣдисловие V.); други обаче дори самомниво обърща вниманието на пò-вѣщитѣ върху ‚изнамѣрени‘ отъ него (каже) нередовности, които често се забѣлѣзватъ... въ безконечно капризната простонародна фонетика“ (В. Н. Поповичъ за звѫковети, прѣдговоръ). Неще дума, че подобни съждения сѫ досущь криви, понеже и безъ да влизаме инакъ въ разборъ на сѫщината имъ, насъ би трѣбало още да ни очудва, ако се случаше нѣкакъ днешната българска рѣчь да прѣдставя навсъде лита еднаквость, или въ една само посока развита характеристика. Българскиятъ народъ е прѣживѣлъ съ езика си въ нашитѣ прѣразлични краини толкозъ исторически вѣка, и е прѣкаралъ толкъви политически прѣврати и етнически влияния, които доста осѣтно сѫ задѣнъли всѣкакъ негова духовенъ животъ; а

[1] Присѫщата сказка бѣ уречена да се чете въ литературната вечеринка на Бълг. Книж. Дружество отъ 7 априлий 1885 г. въ тоя й размѣръ, съ изгледа да се развие сетнѣ въ пò-широка и пълна расправа за помѣщание въ „Периодическо Списание“. Ала понеже намислениятъ прочитъ небиде, тя се обнародува тука въ първичната си форма, като остаятъ неразвититѣ мѣста и неспоменъти нѣща за послѣшни допълнения към нея. А. Т.

знайно е, че съ промѣнитѣ, що испитува духътъ въ зависимость отъ много обстоятелства и условия, по психологическа връзка се мѣни и постоянниятъ неговъ портретъ — живото слово; може ли тогази въ обилието на българскитѣ нарѣчия и мѣстни гóвори да се плачемъ отъ голѣмъ брой вѣрни паметници на българското битие? Наопаки, тъкмо тоя распливъ на българския езикъ по отдѣлни части, всѣка съ инородни граматически явления и словесенъ материялъ, е отъ безцѣнна важность, като съдържа въ себе тегловити приноси за пълно раскритие на културната наша история и за обяснение на процеса, какъ днешниятъ нашъ езикъ, срѣди словѣнскитѣ свои събратия, се тъй много отдалечилъ отъ найстария свой първообразъ; и нѣка се немисли, че до подобно състояние българскиятъ езикъ е достигнѫлъ по нѣкой си каприизъ, защото рѣчтá изобщо се води по естествени закони, гдѣто капризътъ на човѣка е съвсѣмъ комически. Ала речената важность на езиковнитѣ български фактове донинѣ още нее била всецѣло прѣтеглена въ своя досѣгъ (porté, Tragweite) отъ работнитѣ наши сили, поради което и същинскитѣ резултати отъ нейното знание сѫ днесъ тъй незначителни, че освѣнъ друго ние се свѣнимъ открито да признаемъ прѣдъ свѣта, какъ нѣмаме дори и една своя българска граматика. Въ тоя случай, разбира се, българскитѣ граматици винѫги свалятъ вината върху тѣмъ неподдайното „множество на нарѣчията“ и „безконечни капризъ на фонетиката“, уподобявайщемъ се така на лисицата съ гроздето въ баснята; обаче работата небива да се взима дотамъ отъ лека страна, щомъ е съ нея тѣсно свързанъ и цѣлиятъ въпросъ за духовната българска индивидуалность. Развитието на българската книжевность съ нормални идеи, които постъпенно здраво да ни споявать съ общочеловѣческата култура е възможно сáмо възъ основа на исторически изучената народна личность, съ нейнитѣ възгледи, що сѫ прибрани едничко въ словесния ковчегъ на езика; а органътъ на книжевностá и неразлъчниятъ съ него правописъ полагатъ за първо условие познанието на всичкия имотъ на българския говоръ отъ всички врѣмена, съ което се постига едно висше обединение на народната маса въ всѝтѣ прѣдѣли на нейното битие. Ще каже, тукъ е ангажувана и политическата самобитность на българското племе,

и като първа начална работа въ тая грамадна задача се явява прѣди всичко сборътъ, и сетнѣ всестранната разработка на онова, що съставя символическото рухо на вѣковната дѣйность на българския духъ въ всички посоки. А въ тая точка именно българетѣ сѫ направили днесь най-малко за себе, и таквази имъ небрѣжность, колкото и горчиво да имъ се отплаща нинѣ, ако се продължава все тъй и нататъкъ, може единъ день и жестоко да си отмъсти.... Оставямъ другиму да доискаже съдържанието на тая мисьль по отношение къмъ националната книжевность: ази щѫ припомнѭ сáмо откъмъ книжовния езикъ, че макаронската лапавица на дневния печатъ и реакционниятъ протестъ на д-ра Богоровъ сѫ явни свидѣтелства за послѣдицата отъ нашитѣ трудове по разработката на събранитѣ поне езиковни материали. Успѣхътъ ни до сега по създаванне единъ установенъ отъ всѣка страна подкладъ за цъвтежа на българското слово въ книжнината състои въ грознитѣ истини, че нѣмаме още за езика си никакъвъ *словарь,* който да отнемѣше похтата, да речемъ, на в. „Славянинъ" V. бр. 121. 3. и нему подобни да натякватъ Вазову за небългарскитѣ божемъ думи *„давнó", (данó)*, *„блѣнъ", „слухти", „колебка", „грѣйка";* че нѣмаме още за езика си никакъвъ синтаксисъ, respective етимология, който да отбиваше врѣдното засѣгание въ езиковната наша плъть — носителка на народния духъ — на всевъзможни барбаризми отъ найголѣмъ калибъръ, както що сѫ: „днесь *сърцето ти са бие за насъ*, но моето за тебе нѣма да прѣстане *отъ да не са бие* (Понсонъ де Терраиль, Страшниятъ обитатель на тъмницата, прѣв. К. Тинтеровъ, Сливенъ 1884, 84.), дѣто сме дарени съ абсурдна смѣсь отъ русизъмъ съ галицизъмъ, или „непредвидени случаи... влияеть *въ посоката на направленията*" (А. Горановъ, Жертви на прѣдразсѫдъка....); що ни прѣваря съ дивно съчетанце на двѣ еднозначни думи — руска и българска, а барбаризмътъ *„съединението прави силата"* прѣдъ очитѣ ни иронически се вие надъ сградата, дето има да се отглежда свободната *чистобългарска* рѣчь; и че нѣмаме напоконъ за езика си, покрай граматиката, и еднакъвъ правописъ, който да неподхваща кого да било писателя дори и въ найскромния неговъ трудецъ. Отъ всички тѣзи недостатъци найсилно бие на очи правописътъ, съ който е

сродена и граматиката; затуй тъкмо видиме, че отъ самото зачало на новата българска писменность граматическитѣ и правописни въпроси найвече сѫ занимавали умоветѣ на всинца книжовници и сѫ прѣпинали редомъ перата на домашнитѣ дилетанти: рѣшението на тѣхъ въпроси е било сматряно за панацея въ общия напрѣдъкъ на българската книжнина и въ него се е опитувала както цѣла дружина български граматики, така и Аритметиката на Х. Павловичъ, и френско-бѫлгарската граматика на д-ръ В. Беронъ, и вѣстникътъ „Българско Знаме“ на д-ръ Мирковичъ, и ученицитѣ отъ габровската реалка (Марица VI. 471. 3 в. 4 а.). Общата несполука породи и недоволство, за което приведохме вече два приклада пd-горѣ. Между това подобно състояние на езиковното дѣло налѣга безотложно да се подйеме сериозно отъ научното умѣние на българскитѣ рѫцѣ: тѣ трѣба внимателно да проберътъ непокваренитѣ зърна на струпаното въ нашитѣ сборници градиво, което да умножътъ и дотвърдѭтъ и съ нови нееднократни жетви отъ разораванитѣ стари и сегашни ледини, та слѣдъ обстоятелна проука да прогласѭтъ уловенитѣ закони на българския езикъ, по които неможе да се каже *„мировий сѫдия“* вм. *миро́вни съдия,* или *„животно“* — въ пѣсьнта́ у Безсонова. II. 18. „майно ле че пита ли ги — тѣ хора имотни ли сѫ, — съ комшии *животни* ли сѫ — (= на рус. уживчивый“) съ други смисьлъ — вмѣсто *живина* (банатско-бълг. živina), *животина*, или пакъ *„взглядъ“* вм. *възгледъ* (Бълг. Пчела, 1863. бр. 18. стр. 70), и да истълкуватъ смисьла на рѣчи, каквото *„вадѭ* нѣкому *очитѣ“* (спр. гадѭ го съ основно натакване; срв. у руситѣ „правда *глаза колетъ*“) инп., или на думи, както *„ко́ливо“* (мак. *молитва* мил. 328 а. 4; соф. *куча)* инп., които свѣдочътъ — или за билъ у насъ обичай на справедлива мъсть съ ваденье очи, потвърдена и отъ поезията и историята, или за приносъ въ жертва на езическитѣ наши богове *заклана тварь,* испослѣ замѣстена отъ християнството съ *варено жито,* както и за други фактове, които сѫ образували българската духовна индивидуалность... Така, за конечната оправа на правописа и уредба на законния книжовенъ езикъ сборътъ на вситѣ нови гово́ри отъ българското землище ни стои като естественъ пѫть, низъ който имаме да вървимъ, а спазенитѣ езиковни дати

отъ старо врѣме сѫ готови да ни служътъ като опора и водило прѣзъ тъмнитѣ и провални мѣста; стига сáмо, опроти неопредѣления способъ на досегашнитѣ труженици, да си уречеме тъкмо отношението на новобългарскитѣ нарѣчия и гӧвори — едно, къмъ стария българскы езикъ, и друго, между тѣхъ самитѣ: то е безусловно нужно, защото инакъ вѣчно ще газиме изъ тинята на погрѣшкитѣ, що сѫ обладавали донинѣ всѣка речѝ опитня и причинили купове чудати изводи въ полето на еднаквия писменъ изразъ на българската дума. И моята лӯча въ присъщата расправа е да обяснѭ донѣйде какъ схващамъ казаното отношение между стария и новия български езикъ и между отдѣлнитѣ гӧвори на послѣдния взаимно и какъ разбирамъ приложението на резултатитѣ отъ това за успѣшното рѣшение на езиковнитѣ наши въпроси.

Вече отъ самата мисьль, че нинѣшниятъ български духовенъ животъ неще е досущь такъвъ, какъвто е билъ въ старо врѣме, но за то че отъ много страни се крѣпи и развива още върху стари основи, ние трѣба да допуснемъ, че и българскиятъ езикъ въ старо врѣме е билъ до извѣстна мѣра инакъвъ, ала че и днеска той во много отношения самоволно се гради нататъкъ по унаслѣдени правила и насоки. Инди познанието на стария български езикъ и уяснението, наколко новиятъ преемникъ се ползува отъ неговитѣ правила и насоки съвмѣстно съ изработенитѣ собственни, се испрѣча на първо мѣсто прѣдъ оногова, който би пощѣлъ да отсъди нѣщо вѣрно за езика на нашата книжовность. Ала прѣди всичко, да испитаме, кой е тоя „старобългарски“ езикъ? Ако тръгнемъ по стъпалата на различнитѣ днесь български нарѣчия и, водещемъ се отъ общата нихна характеристика, слѣземъ прѣзъ уварденитѣ наши езиковни паметници къмъ първото врѣме на своята история, ние ще достигнемъ безъ друго до единъ старъ езикъ на българскитѣ Словѣне. За него великиятъ славистъ професоръ Миклошичъ найново дума, че покрай езика на Словенцитѣ въ Алпитѣ и на измрѣлитѣ словѣне дакийски по лѣвия брѣгъ на долни Дунавъ, той е близъкъ братъ на панонско-словѣнския езикъ, по който найнапрѣжъ сѫ писали Кириллъ и Методий своитѣ прѣводи на черковнитѣ книги. Споредъ Миклошича, прѣди VI. столѣтие отъ Ца-

риградскитѣ врата до землището на Байоваритѣ се простирали — съ нѣкои прѣсѣкулки — жилищата на голѣмото племе Словѣне, което насетнѣ, поради вътрѣшно езиковно развитие и вънкашни влияния, „отлъчило изъ себе нарѣчието а) на прѣдцитѣ на днешитѣ българе, б) на дакийскитѣ словѣне, що до тоя вѣкъ още живѣяхѫ съ езика си въ Седмиградско (Трансилвания), в) на панонскитѣ словѣне, чийто езикъ станѫ послѣ църковенъ, и г) на сегашнитѣ алпийски словинци“; така, че „никой отъ днешнитѣ словѣнски езици не може да се похвали съ непосрѣдственъ происходъ отъ панонско-словѣнския езикъ“, който Миклошичъ именува *старословѣнски* (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen, von Dr. Franz Miklosich, Wien 1883, 6); „старословѣнскиятъ“ езикъ на Кирилла и Методия е съвсѣмъ отдѣленъ отъ съврѣменнитѣ нему изброени словѣнски нарѣчия. Колкото и да е доводно приведеното мнѣние, което сѣкашъ завърша една отколѣшна прѣпирня въ словѣнската филология, присъщието на нѣкои фактични обстоятелства ни кара при тоя прѣдметъ къмъ друго заключение. Прѣди години проф. Миклошичъ издаде подъ надсловъ „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ (Denkschriften der Wiener Akademie, philos.-histor. Classe, B. VII) единъ протестански катихизисъ на словѣнетѣ въ Седмиградско отъ минѫлото столѣтие и послѣ въ своята Formenlehre in Paradigmen, X. обяви езика му за „дакословѣнски“. Обаче иставенитѣ езиковни бѣлѣзи на едничкия тозь неголѣмъ паметникъ въ Миклошичовата Vergleichende Gramatik [2]III 201 нн., — както щѫ изложѫ това на друго мѣсто — скупомъ се сгаждатъ со живитѣ диалектически особности на българския езикъ, и то сáмо съ нихъ, поради което и терминътъ „дакословѣнски“, за разлика отъ „български“, отпада самъ по себе като излишенъ; тогазь и всички чърти на заетитѣ въ румѫнския езикъ словѣнски думи необходимо сѫ български, ако ще би и да сѫ минъли тамъ споредъ Миклошича (Formenlehre, XXV) слѣдъ XII столѣтие едничко отъ седмиградскитѣ словѣне; па найпослѣ и чъртитѣ на словѣнскитѣ елементи въ маджарския езикъ, простръѣнъ върху почвата на Панония, сочътъ направо освѣнъ къмъ едничко подобие съ „дакословѣнския“ български езикъ, а поставятъ подъ въпросъ и разликата отъ него на „панонскословѣнското“

нарѣчие. Щото е прѣдало това нарѣчие въ живо наслѣдие на заселенитѣ пòкъсно въ земята му Маджари, то го характеризува въ същинско отличие отъ алпийскословѣнското нарѣчие и въ бѣлѣжитъ съвпадежъ съ дакословѣнското като също българскословѣнско нарѣчие; а назърнемъ ли и въ паметницитѣ, наричани отъ Миклошича панонскословѣнски, ще дотвърдимъ горнитѣ изводи въ пòголѣмъ размѣръ. Обикновенно срѣщу найстария езикъ на панонскитѣ паметници се уваждатъ за стари български — веке различниятъ езикъ на една Троянска повѣсть отъ половината на XIV в., доста отклонното въ нѣкои отношения Търновско евангелие отъ 1273 г. и Болонскиятъ псалтирь, по Миклошича, отъ края на XII вѣкъ; а пòнадолу низъ вѣковетѣ, найвече прѣди страшния падежъ на българското царство въ 1019 г., тоя български езикъ е ималъ изгледъ, колкогодѣ пакъ отличенъ. За да опрѣдѣлимъ, кое въ уважданитѣ паметници е специфически българско, та редомъ съ алпийскословѣнското нарѣчие да изведемъ, какъ стои то спрѣмо езика на панонскословѣнскитѣ паметници, трѣба да се обърнеме къмъ фактоветѣ отъ сегашнитѣ, новобългарски диалекти. Главната разлика въ единъ езикъ се обуславя, каже Миклошичъ, отъ племето, що го говори, което все пòнататъкъ развива своитѣ по всѣко врѣме съществували особитости, все пòясно ги истъкнува, и въ тая индивидуализация бива подкрѣпено отъ смѣшата съ други народи (Formenlehre, XVII). Българскиятъ езикъ днесь е изгубилъ речи всецѣло систематическото склонение, като е силно развивалъ срѣди съсѣдитѣ Власи, Албанци и Гърци своята наклонность къмъ напущание службата на всичтѣ именни форми на флексията (неопр. наклонение, причастия, падежни форми), — ала това неотрича битието на подобна флексия въ същия езикъ отъ старо врѣме, щомъ и новогръцкиятъ езикъ у народа нѣма сега вече именнитѣ форми на елинския свой праотецъ; и ако Миклошичъ съглежда въ него явление широка пропасть между насъ и старословѣнския езикъ, ние сме въ състояние да ѭ запълнимъ съ броя на онѣзи живи флективни остатъци, които боравѭтъ още въ говора и словесностá на българскитѣ краини и отчасти сѫ внесени въ нѣкои български сборници: изъ тѣхъ нови материали ни посрѣща поне едно необоримо доказа-

телство, какъ отъ вин. пад. **водѫ** станѫло — ахъчелебий-ското *водо*[ъ], *во́до*, слѣло се сантиктически съ тв. п. **водо́ѭ**, замѣстило им. им. пад. съ *водъ̂* *(водâ;* вж. сПс. VI 160); отъ дат. пад. **вьсѧчьсцѣмъ онѣмъ** произлѣзло *сичкьемъ-ньемъ* (чол. 313), *семъ-темъ* вм. **вьсѣмъ тѣмъ**, сетнѣ *'семъ-те* и *'си-те* (сПс. VI, 157); отъ dativus absolutus **ходѧштемъ (оучєникомъ)** се образувало герундивното причастие *ходещемъ*, макед. ходеекюмъ; какъ мѣстоимението въ **(бѣаше бо) мѫжь тъ (не простъ и грѫбъ)**, Супр. 157, както и въ **(бысть праведьникоу гробъ) пещера та** вст. 159 (срв. „и намѣри *то* ми дръво“, тий си вардятъ *тя* горица“, Зюмбюлъ-цвѣте, 64.) се прѣобърнѫ въ членъ при имената — *мъжът, пещерата,* срв. зограф. **народось** Ioh. 7, 49, искарай *вола-съ* Archiv für slavische Philologie, VII 323, ассем. **оучєникъ-отъ** 42, 6, чиито зачала видиме и въ рускитѣ „оратая *кобылка-то* рысью идетъ, а *Волгинъ-отъ* конь и поскакиваетъ“, Рус. Христ. А. Филононова, [2]I. 93, — па насетнѣ досущь измѣсти падежнитѣ окончания; и какъ изобщо въ процеса на развоя си езикътъ постъпено изравнявалъ помежду имъ всичѣ форми на именната флексия. Възъ основа на реченото доказателство отъ новия езикъ за присъщие на склонението въ по́старитѣ негови фази нѣма поводъ да обясняваме тая особность въ присъденитѣ намъ споменъти паметници като заета въ тѣхъ отъ специфически старословѣнски подлоги, а толкозъ по́малко причина има да твърдиме подобно нѣщо за българския езикъ прѣди XII ст., когато естествено нее притежавалъ още лика си отъ врѣмето слѣдъ неѭ доба: инди привидната Миклошичова пропасть се губи съвсѣмъ. Той може съ право да напира са́мо върху страната, наколко новитѣ беспорни свидѣтелства за била флексия въ българския тукашенъ и седмиградски езикъ сѫ по́цѣлотно и по́систематически употрѣбяни въ Болонския псалтирь заедно съ остатнитѣ ръкописи, и нищо нататъкъ; остане ли за другитѣ имъ фонетически различия, които, каже, со склонението исцѣло отдѣляли насъ отъ старословѣнския езикъ по́вече отколко алпийскитѣ Словинци (Formenlehre VI), нѣка доложѫ, че и старословѣнскиятъ езикъ трѣба да е живѣлъ, както всѣкой езикъ на свѣта, по нарѣчия, отъ които двѣ се исказватъ вече въ сричкитѣ **-лъ-, -ръ-** и **-ъл-, -ър-** (нашитѣ г*лъ́*тка, т*ръ́*нъ, гъ́*л*тамъ, Тъ́*р*ново);

че неговото ѫ въ рѫка, отдето ахъчелебийското *о*[ъ] въ *ро*[ъ]*ка* (*по*[ъ]*тникъ* чол. 323; вж. сПс. V. 28), рупското, чепинско и дебърско *о* въ *рока* (сПс. VIII 86), е било изговаряно открай по нарѣчия и *ъ*[н] — брациговски (сПс. III 143), костурски (бПс. X—XII, 163—4; „Описание битътъ на макед. българе", отъ С. И. Верковича, прев. Г. И. Колушский, 27) и височки (Književnik, II 471—474) *рънка* (влш. *mândru*). дето лежи причината за насталото слѣдъ XII ст. смѣшение на ѫ слѣдъ меки срички съ ѧ и обратно (сПс. V 32—33) и отдето е нашето източно *ръка* — и *а*[н] — дакийскобългарски *ranka (manka,* влш. *minka),* отдето македонското *рака*; че затуй алпийскословинското *roka,* съ *о* вм. ѫ по правило. нее попанонско отъ областното българско, и наравно съ него ние си имаме и непомалко меки съгласки въ отдѣлнитѣ говори. До тукъ изподъ нашитѣ съображения се набира въ резултатъ, че новиятъ български езикъ, откакъ неотстъпя чрѣзъ материала на своитѣ нарѣчия отсамъ Дунава и чрѣзъ дакийското отвъдъ въ Седмиградско на алпийскословѣнското откъмъ родство съ панонскословѣнския езикъ, длъжи днешнитѣ си флективни особитости на едно посистематическо склонение въ старитѣ български паметници отъ XII в. нататъкъ, дето цѣлокупниятъ му изгледъ, пакъ потвърдждаванъ и отъ исторически и днешни дати, се прѣдставя и тогазъ вече найподобенъ на панонския Кириловски, а камо ли три столѣтия порано; отъ дакийското негово нарѣчие произхождатъ навѣрно, и съгласно съ Миклошича, и словѣнскитѣ елементи въ румънския езикъ и въ маджарския, и тѣ пакъ отъ друга страна сѫ свойствени досущъ и на Кириловския панонски езикъ. Ала тоя езикъ дивно граничи въ живота си съ българскословѣнското нарѣчие и прѣстая тъкмо тогава, когато въ XII в. зачина съ найвече подобна нему характеристика стариятъ български езикъ. Непонятно е съвсѣмъ, какъ такъвъ строенъ и богатъ словѣнски езикъ въ Панония да загине тъй лесно въ три столѣтия вътрѣ и, безъ да остави поне въ езика на Маджаретѣ подруги свои бѣлѣзи отъ ония тъждествени съ българскитѣ, прѣлива се тутакси въ нашитѣ стари паметници. Недоумѣнието исчезнува само кога се положи, че езикътъ на първитѣ прѣводи отъ словѣнскитѣ богослужебни книги е билъ нарѣчието на българскитѣ словѣне,

съ писмо занесено и въ Панония отъ Кирила и Методия; то е инди постарият образъ на езика отъ нашитѣ „стари“ именувани паметници, поради което, въ съгласие съ множина славистп, него ще наречемъ *старобългарски,* а ония паметници съ езиковнитѣ имъ различия *срѣднобългарски,* за отлика отъ всичко днешно *новобългарско.* Възражението, че Кирилъ и Методий невѣмъ да-ли ще сѫ били намислили да придобиватъ за мѣстното си нарѣчие входъ въ черквата извънъ неговитѣ граници (Geschichte der Lautbezeichnung im bulgarischen, 5), се отбива съ друго, че тѣ все неможахѫ да знаѭтъ напрѣжъ, какъ езикътъ на словѣнетѣ въ Панония, между които бидохѫ повикани, тъй много ще различава отъ знайния тѣмъ словѣнски отъ дома.

И тъй, прѣзъ историята на духовното свое битие, ние намираме въ словесния му изразъ една найстара фаза на българския езикъ, върху чиито основи, слѣдъ придошлитѣ насоки въ срѣднобългарската фаза, се развили и образуватъ нататъкъ всичѣ днешни новобългарски нарѣчия. Имащицъ да създадеме като народъ самостоятеленъ своя национална книжевность съ обработенъ езикъ и правописъ, длъжни сме за послѣдната цѣль да отбѣлѣжимъ изъ народнитѣ уста всѣка особитость на живия говоръ и като истълкуваме законитѣ на жавота ѝ да ѭ отглеждаме съгласно съ тѣхъ въ развитие чрѣзъ книжнината. Законитѣ на езика и самъ той се усвояватъ исторически, а тѣхното приложение въ книжовната рѣчь зависи отъ силата имъ относителна въ дадено врѣме по отдѣлни нарѣчия. Старобългарскиятъ езикъ съдържа въ себе обяснението на новобългарския, който пакъ въ собственитѣ нарѣчия пази началата за своя книжевна обработка. Пътемъ речено, за първия у насъ донинѣ съществуватъ много криви мнѣния, като се прѣдполага, че то е езикътъ, употрѣбянъ въ черквитѣ ни и всеобщо знаенъ подъ името „славянский“, „старославянский“, „черковнославянский“, ужъ „майка“ на всички „славянски езици“, докъдъ въ същность той е единъ редомъ просоченъ отъ съпци руснзми старобългарски езикъ; а понеже черквата, наравно съ властá, мощно влияе върху езика на жителитѣ, „черковнославянскиятъ“ езикъ прѣзъ ръцѣтѣ на домашнитѣ книжовници е много поврѣдилъ на българската рѣчь изобщо, и на дѣлото за нейното разви-

тие частно; затуй врѣме е вече или да се замѣсти съ чистия нашъ старобългарски, ако бъдемъ тука пòвече привърженици на прѣданието, или да отстъпи на новобългарския, който е пòразбранъ за нашата паства христова. Нинѣшнитѣ нарѣчия и мѣстни гòвори, които скупомъ съставятъ новобългарския езикъ, по отношение къмъ стария свой първообразъ личътъ съ много особити бѣлѣзи, чиято вѣрна улова и правилно тълкувание, колкото още несѫ извършени до сега, би изискували отъ испитателя прѣдълги наблюдения и цѣли расправи, за мене днесь вече невъзможни. Всѣкакъ обаче азп щѫ отберѫ да изложѫ на това мѣсто нѣколко примѣра отъ подобно естестество, дето има да подамъ и единъ наводъ, какъ се пада основателно да издиряме значението и важностá на всѣко словесно явление за езика и правописа въ книжнината.

Единъ отъ звуковнитѣ елементи на старобългарския езикъ се означава съ буква, която и ние пишеме като юсъ (ѫ) и изговаряме обикновено съвсѣмъ еднакво съ ъ, що го има наравно и въ старобългарското азбуке. Тамъ отколѣ е доказано, че гласежътъ на ъ, сѫщи съ изговора на днешния български ъ, е билъ съвсѣмъ инакъвъ отъ гласежа на ѫ, което се изговаряло като извѣстна самогласка съ носни пазвукъ, а не както сега дори нѣкои проповѣдатъ съ Богорова, че било звучало „както днесь го изричать Българитѣ“. (Отговоръ къмъ бывалица за гласнитѣ знакове въ българскыа языкъ, списана отъ Д-ра Ф. Миклошича, дѣйни ставъ у самодрьжчното учно събрание. Виена, 1885. 1.), спр. *â;* затуй старобългарското ѫ, покрай ъ, е държало мѣсто на самостоятеленъ звукъ, що за новобългарския езикъ неможе се дотвърди всеобщо. Наистина, въ нашата рѣчь се срѣщатъ слова и имена както *трънтуръ* бср. (р. трутень; срв. влш. *trândav*), *янгуля* мил. 392. 530 (*anguilla*), *ванзальиво* (верк. 33), бърдо *Тъмпанъ* (в. „Домакинъ“ II. бр. 1, 10$_a$), с. *Дъмбене* (Бълг. Гласъ, 1881. бр. 19), които се потвърждатъ и отъ цѣли гòвори, на пр. въ Брацигово, дето казватъ *съ́мбота, къндѐля, зъ́мби* (сПс. III. 143), въ с. Висока, отдето наскоро г. В. Стояновъ получи съобщени думитѣ *пънтъ, дъмпъ, мънжъ, тъмпанъ, вънже, грънди, вънзелъ, пънда* (срв. влш. *pândar*) и др.; ала съпоставени откъмъ тая страна съ говорнитѣ особности на други краини, тѣ насачатъ сáмо

какъ помáлко твърдата носовка (ѫ) изгубила носния си назвукъ, та въ нарѣчията съ ъ^{н} оставила токо основния си елементъ ъ (*сѫбота*, *зѫби*, *кѫдѣля*), въ ония съ о^{н} се измѣнила първомъ въ о^{ъ} (ахъчелебийски *едно*^{ъ} чол. 323. *ко^{ъ}жлюве* вст. 324. *гуро^{ъ}-на* вст. 323), сетнѣ въ *о* (въ с. Скребатно [Неврокопско] *мока* чол. 106. *Отведотъ* вст. 106. *главо-та* вст. 107; също въ чепинско, дебърско); а дето звучала а^{н}, съгласно съ дакийското нарѣчие, прѣминъла въ *а* (*маш*, *даб*, *мадро*, во Велесъ, Скопие, Кюстендилъ). Остатъцитѣ *а* и *о* отъ промѣната на ѫ несъмнѣно гласѭтъ еднакво съ чиститѣ първоначални *а* и *о*; колкото за остатъка ъ, проф. Дриновъ намира въ изговора му въ источнитѣ нарѣчия пóширока и пóтѣсна тъмнота, която въ назвучнитѣ срички е пóсилна, а въ сричкитѣ безъ назвукъ пóслаба (сáмо широка; Archiv für slavische Philologie, V. 371). Тѣсното тъмно ъ (и по Дриновъ ъ) се явява главно въ единъ случай (при *л* и *р*, вст. 372), а широкото пóслабо (по Дринова *â*) е доста малочислено въ разлога на цѣлия езикъ; широкото пóсилно пакъ (по Дринова ѫ) се слива повсъдѣ съ първоначалния ъ. Отъ това слѣдува, че изговорътъ ъ^{н} на старобългарското ѫ е оставилъ за новобългарския езикъ като общи замѣстникъ токо основния си ъ, неразличанъ по гласежъ отъ първоначалния звукъ ъ. Имали тогава смисьлъ да пишеме успоредно два знака ѫ и ъ, за единъ и същи звукъ? Исто тъй нѣма смисьлъ да се пише винъги ь тамъ, дето стояло нѣкога си старобългарско ь (или сега руски *е*), защото е минълъ отъ една страна подъ ъ, а отъ друга страна си добилъ въ езика особити пологи, па замѣстилъ и ѭ (вж. „За звука ь въ новобългарския езикъ, сПс. IV. и V.). Азбукето на всѣкой езикъ расчленява рѣчтá по елементарни звукове и безъ други огледъ означава всѣкой такъвъ звуковни елементъ съ особна буква; сложнитѣ букви, като единични бѣлѣзи на нѣколко отдѣлни звука, сѫ благодатни сáмо за единъ китайски правописъ, а ние въ българския езикъ, съгледамели че нашитѣ говорни органи учленяватъ единъ свой продуктъ инакъ нежели други, трѣба веке да отличаме и два звука съ двѣ букви: въ *кон* и *кой* имаме по три звука, значи трѣбатъ ни по три букви; ала въ учленението на послѣдния звукъ, при първитѣ два тъждествени, осѣщаме разлика, — тя иска раз-

личие и въ самитѣ имъ букви *н* и *й*. Ето единъ фонетически пунктъ, за който нашиятъ правописъ още нее ни помислялъ, а той обуславя достовѣрностá на събиранитѣ езиковни материали, които въ досегашнитѣ български сборници сѫ твърдѣ съмнителни откъмъ подобно критическо означение на чуванитѣ фактове.

Българската граматика се сили да распознава за книжовния езикъ прилагателни имена съ „пълно“ и „усѣчено окончание“, като прѣдставя съ подобна форма еднично мъжкия родъ, *младий*, и го пише съ членъ *младий-тъ*, срѣщу *млада-та*, *млади-тѣ*, дето прилагателното е съ „усѣчено“ окончание. Вмѣсто *младий-тъ* нѣкои пишатъ *младиятъ*, а други тълкуватъ, че понеже въ тѣхъ форми прѣзъ буквеното означение наредъ е видѣть *двá* члена, кога езикътъ ни всѣкога приставя къмъ имената по единъ членъ, тѣ трѣба да се бѣлѣжътъ правописно съ *млади-тъ*, дето членътъ гласѣлъ *ът*. Банатскитѣ Българе въ Австрия, що обитаватъ въ паланката Винга, казватъ безъ членъ *mlad, mlada,* съ членъ обаче *mladája* (жена), *zlójtu* (дѣте), *staríjte* (люде): звукътъ *й (j)* тука по никой начинъ нее отъ члена, който при съществителнитѣ имена е сáмо *та, то, тѣ*, инди неможе да е отъ него и въ мъжката форма *mladíjât*. Обяснението на *й* лежи въ старобългарскитѣ съставени отъ проститѣ прилагателни **млада, млади** съ пригудено мѣстоимение **ꙗ** *(ia)*, **и** *(iu)* сложни форми **младаꙗ, младии**, които въ натамошния развой на езика приели и членъ въ мѣстоимението *та, тѣ*, *(млада-іа-та, млади-іи-тѣ)*, па чрѣзъ испадание на *а, и*, както въ новобългарскитѣ *наш-та* вм. *нашата* (мойта), *наш-тѣ* вм. *наши-тѣ* (твойтѣ), произвели банатско-българскитѣ форми *dobraj-ta, zloj-to, starij-te,* а въ дакийско-българската *tenztyiot* сббг. 112., у нази въ *младиіьт*, оставили единъ споменъ за своето нѣкогашно битие. Въ тоя пунктъ новобългарскитѣ нарѣчия като въ геологически формации прѣдставятъ интересна картина за вървежа на развитието на днешния български езикъ: по аналогия съ съществителнитѣ имена *краіьт, славиіьт* (вж. сПс. VI. 159. зб.), къмъ които прииждането на мѣстоимението въ служба на членъ се намира въ найстаро врѣме тепърва въ началото си **родос, родо-т**; руски „еще князь-*отъ* стоитъ“. Рус. Христ. А. Филонова, [2]I. 87), и прилагателнитѣ сложни форми —

старобългарски **добрꙑи** (спазени въ *дебелой* конь, *мядрой* човѣкъ въ Бандовския говоръ въ долна Македония, „Описание битътъ на макед. българе“, 32.), **старaꙗ** захващатъ да образуватъ съ членъ *добрыйт* (срв. рускитѣ *„большой-отъ* хоронится за среднего, а *середней-отъ* хоронится за меньшого“ Рус. Христ. ²I, 107.), *стараiата*, които минуватъ прѣзъ устата на банатскитѣ Българе во видъ на *добриiьт*, *староiта* и застаятъ при седмиградскитѣ и балкански токо съ мъжката форма *добриiьт;* за женската и срѣдна форма вѣроятно имаме диря отъ нихъ, може би безъ членъ, въ разликата на *тънкá* (Ловчанско; *„танкá* Стойно Ениньовко“ бПс. XI—XII, 147), *тежкó („тежкó* ми“) отъ *тъ́нка, тéжко* по назвукъ, ако ги сравнимъ съ рускитѣ *вѣ́рная* и *вѣрнá*, *здорóвое* и *здóрово,* както и съ *молодóй* и *мóлодъ.* Прилагателни имена съ „пълно окончание“ българскиятъ езикъ вече непознава за женски и срѣдни родъ, нито за мъжки, дори и прѣко бандовскитѣ *дебелой*, *мядрой, еднои, вой*, отъ рода на които сме спазили токо стилистически остатъка *зли* отъ **злꙑи** „Зли-Пролѣзъ“ въ Стара-планина) покрай простото *зълъ* Уясненитѣ дати на вситѣ български нарѣчия и мѣстни гóвори влизатъ въ основата на книжовния езикъ по такъвъ редъ, че застъпяната езиковна особность отъ пóголѣмо българско землище винъги добива прѣдимството, съ изятие сáмо ако на нейно мѣсто пóотрано е била вдомена друга, колко-годе равна ней съперница, ала и въ тоя случай пакъ се гледа наколко е тя завардена отъ законитѣ на старня езикъ задъ себе и на новия му преемникъ за напрѣдъ. Като общи органъ на цѣлъ народъ, книжовниятъ езикъ трѣба да усрѣдява въ строя си всичкия живъ сокъ на нарѣчията и, оставящемъ тѣхъ свободно да се развиватъ, никога да ги неиспрѣдя съ собствени правила, но да върви неотклонно подирѣ имъ; това е найвече спасително при обстоятелството, че книжното му влияние върху народния говоръ ще бъде тогази все по духа на послѣдния и неще причинява развала, каквато сѣе днешната българска граматика съ причастията *борющий* итп. (Т. Икономовъ, Българска грамматика³, 49; вж. сПс. VI. 164).

Строятъ на българския езикъ до тоя часъ нее засегнътъ отъ никоя научна ръка: строитвата, синтаксиса на рѣчта́ си ние незнаеме добрѣ и поради пóвечето чуждинска отхрана

дори едвамъ досѣщаме тъкмо; а въ него освѣнъ че тронува духътъ на езика, но се таѭтъ и дълбоки доказателства за причинитѣ на постъпения упадъкъ на падежитѣ у насъ. Гоголь каже на едно мѣсто „*шумъ отъ перьевъ* былъ большой"; чрѣзъ посрѣдството на тая фраза лесно е да се истълкува какъ можаше род. пад. отъ „magnus erat *strepitus pennarum*" да се изрази български съ прѣдлогъ и да стане послѣ владѣеща форма; изразътъ „една *чаша вода*" още нее френскиятъ „un vere *d'eau*", който въ анализиса на флексията достигнълъ по̀далече отъ новобългарскитѣ genitivi partitivi. А пакъ слѣдното синтактическо явление ще ни даде нѣкоя освѣта за употрѣбата на съюза „*но*" и покрай него на „*ала*", що го има и въ южнитѣ и западни словѣнски езици: твърдили се нѣщо за нѣкой прѣдметъ слѣдъ едно отричание за него, рѣчта́ си служи съ „*но*", или съ негова етимологически родитель „*най*" (тържественъ во всичко съ чешкото *než* вм. *nej ž* отъ *naj že);* щомъ таково отричанье непрѣдхожда и слѣдува прѣсрѣщание (adversatio) на смисьла, въ рѣчта́ влиза „*ала*", или просто „*а*".

Не е зора, не видело
най Рабрьо юнакъ де гони
де си гони сури еленъ.
Мил. 116. а. 5.

Ка ревна, вече не мѫлкна,
а вода нема ни капка;
даватъ му вино то *неще*,
но като вика „водица".
Мил. 85 а. 5.

Пийте и ѣжте дружина
ала си ума повнете.
И. Р. Блъсковъ, „Момина сълза", 40.

Призаела бихъ на бога
отъ сухо злато плавено,
. . . .
ала ми е хатаръ на Бога,
че и мен' смяша не їе далъ.
Мил. 113. б. 22.

Нарѣчията сетнѣ показуватъ и отклонения отъ употрѣбата на „*ала*" („*а*") и „*най*" („но"), като ги замѣщатъ съ други съюзи, ала правилото за *тѣхното успоредно приложение* си остая неокърнено; съ подобни правила тѣ би осъдили и вситѣ руски строежи (конструкции), както що е „ако се пие твърдѣ много.. чай, *то* той ослабва мозъкътъ (Dr. Гартенбахъ, „Искусство за сдобиване на добра память", Пловдивъ 1884, 34) — съ „*то*", вм.

Ако ми бѫдешъ клета робиня,
а ти ми прати черна марама.
Мил. 169, 42.

— съ „*а*" (вм. „*то*", или може и досущь безъ него.

По тоя начинъ изучването на българскитѣ нарѣчия по всичкия разлогъ на тѣхната била и присъща власть може широко да ни раствори вратата на тѣхнитѣ съкровища, отдето да зачерпемъ сила и животъ за мощенъ, чистъ и хубавъ български книжовенъ езикъ съ уреденъ правописъ; основателно познатиятъ старобългарски езикъ при това е негасимата лампада, чиято весталка носи днесь — со съкрушение го казувамъ — за насъ нѣмско облѣкло.... Въ тѣлото на сегашния български писменъ езикъ, който въ много отношения се показва недъгавъ и съ полза би се въздигнълъ отъ народния непокваренъ геворъ, македонското нарѣчие има да бъде негова кръвь, тракийското кости, а подунавскобългарското мишци, защото пόстаринниятъ характеръ на македонското и благата му фонетика би смогли да образуватъ отъ жилавитѣ мишци на подунавскобългарското едно гиздаво тѣло, което върху юнашкия скелетъ на тракийското би се развивало като благородна мъжка снага. Какъ се отнасяме ние къмъ това дѣло на своята националность и колко почетна е за насъ такава обхода, излиза отъ тежкитѣ думи на Верковича, когото осъждаме за фалсификаторъ на пѣснитѣ отъ Родопскитѣ помаци во „Веда Словена“: „Родопитѣ се намиратъ подъ носа на България, а българското правителство пита въ Петербургъ за истинностьта на помашкитѣ пѣсни“ (Седемь годишно страдание на С. И. Верковича въ Россия, Русчукъ 1885, 19). За да се искупи това прѣстъпление и срамъ, нѣка българското правителство, що е доказало, че радѣе за напрѣдъка на българската книжнина, не се скъпи да учреди единъ („Кирило-Методиевски“) фондъ за всѣкогодишни научни пътувания изъ разнитѣ кътове на българската земя, съ цѣль да се изучи тя въ цѣлия свой животъ и минълo, въ българския езикъ.

БЪЛГАРСКИ ДѢЙЦИ ВЪ СЪРБСКАТА ЗАВѢРА.

Отъ Р. П. Славейкова.

(Продължение отъ книжка XIII.)

Въ начало на 1813 година, когато Турцитѣ се готвяли да нападнѫтъ Неготинъ, Велко испратилъ Стана съ снаха ѝ Станойка въ Поречь. Но слѣдъ разбивание на Турцитѣ при Буковци дошло му нѣкакъ си срамотно да крие жена си въ Поречь; той пратилъ да я доведе пакъ въ Неготинъ. Когато Велко погинѫ и Сърбетѣ избѣгнѫхѫ изъ Неготинъ, Милутинъ съ момцитѣ си извелъ жена си и Стана, която била трудна. По пѫтя отъ страхъ на топовнитѣ гърмежи и на гранатитѣ Стана родила. Отъ Неготинъ Стана заедно съ Миленка отишли испърво въ Поречь, а отъ тамъ въ Банатъ.

Любопитна е срѣщата на Стана съ Мария въ Панчево, която срѣща нагледно характеризира двѣтѣ Велкови жени.

— Камо, кучко, мѫжа ми? Ти ми погуби мѫжа, рекла Мария.

— Иди си, дружке, съ милимъ Богомъ, отговорила Стана, не ми подигай ядоветѣ; доръ е билъ живъ, билъ е и твой и мой, а сега го нѣма вече ни за тебъ ни за менъ.

Въ Банатъ Стана я искалъ нѣкой си богатъ търговецъ, но тя го нерачила. Азъ съмъ била юнакова жена, казала тя, и ако би да се омѫжѫ другъ пѫтъ, пакъ юнака ще земнѫ. И наистина тя си сдържала думата; тя се омѫжила за Капетанъ Иоргача, [1]) който въ 1821 година въ

---

[1]) Иоргачъ е билъ Гръкъ изъ Трикала. Той е служилъ при Хайдутъ Велка и подиръ смъртьта му въ 1813 година забѣгнѫлъ както и всички други въ Австрия. Тамъ се оженилъ той за Стана, подиръ което заминѫлъ за Влашко. Въ гръцката завѣра на чело на една дружина той въ 1821 година е защищавалъ мънастиря Секу на Молдавската граница и слѣдъ като свършилъ храната и не можалъ да си пробие пѫть прѣзъ Турцитѣ, подпалилъ барутния складъ та валѣтѣлъ на въздуха съ дружината си, но не приелъ да се прѣдаде живъ на Турцитѣ.

Влашко доказалъ, че е билъ достоенъ да води Хайдутъ Велковата жена. Подиръ смъртьта му Стана отишла въ Гърция, гдѣто и умрѣла въ Атина въ 1849 година. Стана е имала отъ Иоргача единъ синъ, Миланъ, който въ чинъ полковникъ отъ кавалерията служи въ грѫцката войска и до сега. Освѣнъ него Стана е имала и двѣ дъщери, сѫдбата на които не е извѣстна.

Велко е загинѫлъ въ края на Юлий 1813 година. Когато въ 1854 година умрѣлъ Неготинский владика Доситей, като му копали гробъ отъ дѣсната страна на Неготинската черква, намѣрили человѣчески черепъ и кости и при краката тузлуцитѣ отъ червено кадифе съ сърмени гайтани. Най-старитѣ тамошни хора познали въ тѣхъ тузлуцитѣ, съ които билъ заровенъ хайдутъ Велко. Подиръ това, братъ му Милутинъ Петровичъ и снаха му Станойка, които видѣли тузлуцитѣ, признали ги за сѫщински. Тогава ископаватъ отъ тамъ коститѣ и ги заравятъ въ гробницата на брата му Милка, а тузлуцитѣ пращатъ въ Бѣлградския музей, гдѣто може да се намѣрватъ и до сега[1]).

Въ 1844 година, Милутинъ като прѣнесълъ коститѣ на брата си Милка изъ Влашко, закопалъ ги въ старата Неготинска черква и положилъ мряморна плоча въ черковния дуваръ, до олтаря, за споменъ на двамата си братя; но когато се намѣрили Велковитѣ кости, тогава сѫ ги закопали въ Милковата гробница и на Велковата плоча Милутинъ далъ да се напише слѣдующий надписъ по сръбски:

„Овде с' хране, овде почивају"
Текъ остатци бесмертнога Срба,
Србскій юнакъ Велько Петрувичу
Кара Ђорђев преславный войвода,
И господарь неготинска круга,
Смрть на мейдан изазвао саму,
Нај после се и шъ ньом огледао;
Смрть га иста побѣдит' немогша,
Загрлила, шъ ньимъ се побратила,
Пак съ лаврами и подъ оружіемъ
Крозъ гробъ самый у вѣчност спросила! (1813).

[1]) Въ Бѣлградския музей се съхранявать още и очилата на баба Петра, Хайдутъ Велкова майка.

Сбогомъ Велька творцу представила
Ограшила Велька небовладца
Те га прими одма у блаженство,
Ђе се душе понайдостойніе
Изнад свега поставляю суда,
Рекавъ едну нѣму божественну:
„Простъ од свег' си подпуный витеже!"
Пакъ споменомъ свеслави га дика
Док е Србства, та и док е льудства.
Брат му среднiй овай споменъ диже.
(године 1844)".

Велковото мѣсто заелъ братъ му Милутинъ. Милутинъ Петровичь е роденъ около 1790 год., гдѣто ще каже той е билъ на десеть години по̀-младъ отъ Велка. Разбира се, че въ ранната си възрасть и той е помагалъ на баща си въ сиренарството. Когато въ 1807 година братъ му подигнѫлъ Черна-рѣка противъ Турцитѣ, тогава и Милутинъ се присъединилъ къмъ него. Отъ природата той не е билъ воинственъ като брата си, но подъ рѫководството на послѣдния, той е успѣлъ да се развие достатъчно въ това отношение. Впослѣдствие и неговото име е получило извѣстность, но разницата мѣжду него и Велка, както по юначество, тъй и по заслуги е неизмѣрима.

Въ противуположность на брата си, Милутинъ е билъ свѣстенъ управитель и е вземалъ по̀-дѣятелно участие въ вѫтрѣшнитѣ политически распри.

До Велковата смърть Милутинъ почти не се е отличавалъ въ нѣщо извънредно, тъй щото повишението си въ Неготински войвода той длъжи, може да се каже, по̀вече на обаянието на братовото му име, отколкото на собственнитѣ си заслуги. Единственний подвигъ, който се срѣща въ животоописанието му и който има какво годѣ значение, е слѣдующий:

Когато били още въ Неготинъ, Велка го силно тресло. Сръбската войска била расположена въ лагеръ около гробищата, а турската на единъ малъкъ ридъ, който се наричалъ Буковски долъ. Два дена нарѣдъ се явявалъ единъ Турчинъ, възсѣднѫлъ на бѣлъ конь и като се доближавалъ до сръбския станъ, прѣдизвиквалъ на мегданъ (двобой). Никой не се наемалъ да му излѣзе насрѣща.

На първия день Турчинътъ се явилъ около пладнѣ, но ободренъ отъ това, че не му се намѣрвало съперникъ, на другия день той се явява още по́-отрано и като се спрѣлъ още по́наблизу, викалъ, псувалъ и наричалъ Сърбетѣ страхопъзльовци.

Велко съгледалъ отъ града Турчина и не се стърпѣлъ, но се упѫтилъ пѣша къмъ лагера; краката му се подгъвали, зѫбитѣ му се чукали отъ студъ, а устнитѣ му били напукани.

„Добро утро, юнаци! Кой е онзи Турчинъ тамъ; що иска, кого вика?“ попиталъ той.

Всички мълчали; подиръ малко се обадилъ Абрашъ:

„Вика на мегданъ, побратиме!“

„А ви що чакате? Отъ сутрента гледамъ отъ Баба Финка какъ се той развява тамъ. Да бѣхѫ ми държали краката! Сутрѣ да не съмъ го видѣлъ вече тамъ!“

Това издумалъ Велко на си отишелъ.

На другата сутрѣнъ прѣдъ зори, ето ти че пакъ излѣзълъ Турчинътъ. Велко го съгледалъ отъ Баба Финка и изново дошелъ въ лагера.

„Що ви казахъ вчера? попиталъ той сърдито“.

Всички мълчали; тогава Милутинъ му рекълъ:

„За Бога, на кой ли може да му излѣзе на срѣща?“

„Ти, Милутине, ти!“ отговорилъ Велко.

Милутинъ, който самъ расказвалъ този случай, пò-подиръ исповѣдвалъ е, че кръвьта му се спрѣла въ жилитѣ и той не можелъ да чуе какво друго му е казвалъ Велко; другарьетѣ му обадили, че Велко казалъ да върви слѣдъ него.

„Отидохме, расказвалъ Милутинъ; стигнѫхме въ кулата. Велко съ хлопание на рѫцѣтѣ си извика Стана.

„Кажи на сеизина, рече той, нека стегне Кушлья, като за въ походъ“.

Тогава той самъ откачилъ кубуритѣ и почнѫлъ да ги пълни. Като ги набѫхвалъ съ харбията, той тъй съвѣтвалъ брата си:

„Милутине, ти до сега не си излазилъ на мегданъ, запомни това що ще да ти кажѫ. Като сѣднешъ на Кушлья отъ тука, мини прѣзъ чаршията и като излѣзешъ въ полето напротивъ нашия лагеръ, дръжъ се добрѣ на коня

и придръпни му уздата, защото Кушльо е наученъ, щомъ викне войската *урра* да скача и да рипа, тъй щото може да те свали. Като излѣзешъ отъ лагера (добрѣ да запомнишъ то що ти казвамъ), иди свободно къмъ Турчина, но дръжъ се на дѣсно, той постоянно да ти бѫде отъ лѣвата страна, защото азъ съмъ научилъ Кушлья да се обръща само на лѣво, но никога не на дѣсно; ако ти забравишъ това и почнешъ да го обръщашъ на дѣсно, ти си пропаднѫлъ".

Подиръ това Велко почнѫлъ да го распитва:

„Отъ коя страна трѣбва да ти е Турчинътъ въ полето?"

„Отъ лѣвата, отговорилъ Милутинъ".

„Е добрѣ! Слушай сега: Турчинътъ ни най-малко се не плаши, но ако ти е милъ живота, да не гръмвашъ до като не гръмне той. Ако той е сѫщъ Турчинъ, той нѣма да те убие до като не рече пò-напрѣдъ: „Вуръ бре". Не се излъгвай да го послушашъ. Като наближишъ до 50—60 раскрача, той все още ще чека ти пръвъ да гръмнешъ; но като види, че не щешъ, а растоянието все намалява, той ще сбута коня, ще истегли пищова и като се спустне върху ти, ще извика „вуръ" и ще гръмне. Отъ конь и отъ далечь мѫчно се удря, но когато подиръ гърмежътъ той мине покрай тебе, Кушльо самъ ще се обърне на лѣво и ще го прѣсрѣщне изведнѫждъ, а ти бий вече на вѣрно. Но, брате, като извика Турчина „вуръ" стисни се добрѣ съ коленетѣ, защото Кушльо ще се наведе и ще вземе замахъ за да се обърне на лѣво, та може да паднешъ, ако се не държишъ добрѣ".

Като му изговорилъ всичко това, и двамината слѣзли изъ кулата. Долу сеизинътъ билъ вече извелъ Кушлья. Още веднаждъ Велко самъ прѣгледалъ пищовитѣ, да ли сѫ добрѣ подсипани съ барутъ, турнѫлъ ги въ кубурлуцитѣ, прѣгледалъ колана и уздата, па рекълъ:

„Сѣдай"!

Милутинъ трепералъ отъ страхъ, но, като се прѣкръстилъ, възсѣдналъ коня.

„Щастливъ пѫть" му казалъ Велко.

„Тръгнѫхъ по указания пѫть, расказвалъ отпослѣ Милутинъ; Кушльо като бѣсенъ се въртеше и рипаше. Като чу войската да вика *ура! ура!* той почнѫ да се хвърля на

самъ и нататъкъ. Ако да не бѣ ме прѣдварилъ братъ ми, щеше да ме свали. Излѣзохъ въ полето. Турчинътъ ме чакаше на своя бѣлчо и почнѫ да се приготвя. Прѣдъ очитѣ ми се мѣркахѫ непрѣстанно нѣкакви търкалца: сини, жълти, червени и отъ всѣкакви други цвѣтове. Оплашихъ се много, но все повтаряхъ Велковитѣ думи, добрѣ да се държа съ коленетѣ, да не гръмвамъ пръвъ и Турчинътъ да ми е все отъ левата страна.

Като се приближихъ до 100 раскрача, Турчинътъ извикнѫ: „Вуръ бре“. Азъ примрѣхъ, но Кушльо, като помърдваше съ уши пристѫпаше напрѣдъ. Турчинътъ и втори пѫть ме прикани да гръмнѫ: азъ мълчахъ и се приближавахъ, като глѣдахъ да ми бѫде той все отъ лѣво.

Изведнаждъ стрѣмето свѣтнѫ, Турчина се спустнѫ, гръмнѫ и прихврькнѫ отъ прѣдя ми като нѣкоя свѣткавица и право се повърнѫ къмъ турския лагеръ. Но Кушльо направи това сѫщото що ми бѣ казалъ братъ ми и не даде на Турчина да побѣгне назадъ; Турчинътъ като направи единъ голѣмъ волтъ да се повърне назадъ, Кушльо го тогава пристигнѫ, азъ извадихъ пищова и гръмнѫхъ върху му. Що е станѫло послѣ тозъ гърмежь не зная, опомнихъ се само тогава, когато видѣхъ, че Кушльо ме е отнесѫлъ тамъ, отъ гдѣто ме и зелъ“.

Всичко това е гледалъ Велко отъ Баба-Финка. Когато Милутинъ слѣзълъ отъ коня, Велко го присрѣшнѫлъ на вратата, целуналъ го по челото и му рекълъ: „честитъ ти първъ мегданъ, брате! Видѣ ли какъ се смазва Турчинъ съ бѣсенъ конь?“

Милутинъ отъ страхъ още не можалъ да дойде въ себе си; той силно държалъ още пищова въ дѣсната си рѫка. Велко извикалъ Дилберъ-Стана, да го почерпи съ една люта ракия, подиръ което му рекълъ:

„Е иди сега въ стаята, та си почини малко; знамъ що ти е на сърдцето“.

Този мегданъ е билъ въ 1811 година. Споредъ една пѣсень, която още пѣѭтъ въ Неготинско, това събитие е станѫло около октомврий мѣсецъ, а Милутиновий противникъ е билъ Пазванджичъ изъ Видинъ.

Веднага слѣдъ Велковата смърть, Милутинъ, който е заемалъ длъжностьта на бинбашия при брата си, прiелъ

началството надъ войската и извѣстилъ за това на военния попечитель (министръ) въ Делиградъ и на Кара-Георгия, който боледувалъ въ Топола. Както единний тъй и другий прибързали да извѣстѭтъ Милутина, че го назначаватъ да замѣсти брата си, при което, послѣдний прибавя, че е заповѣдано да му се испращатъ до 3000 души конници въ помощь.

Но Милутинъ не е можилъ да дочака тъзи помощь. Петъ дена слѣдъ братовата му смърть, като се отчаялъ отъ положението, той прѣзъ една нощь оставилъ града и шанцоветѣ заедно съ топовитѣ и всичката амуниция, та се промъкнѫлъ прѣзъ едно блато, подъ название „Тресетъ", което се простирало отъ Буковци до самия Неготинъ и което споредъ непристѫпностьта си е било оставено отъ самитѣ Турци незаобиколено. Въ него блато прѣзъ тѫзъ нощь много юнаци и коне сѫ потъньѫли; мѣжду другитѣ е потънѫлъ и извѣстний Велковъ ждребецъ Кушльо.

Съ завзимането на Неготинъ Турцитѣ станѫхѫ изново господарье на Крайна. На бързо подпомогнѫти отъ рѣчната си флотилия тѣ завладѣхѫ островъ Поречь, минѫли Морава и тръгнѫли направо за Бѣлградъ. Щомъ се извѣстили за това Милутиновитѣ войници, тѣ веднага се распръснѫли, а самъ Милутинъ заедно съ брата си Милка, братовчеда си Миленка, Здравка бимбашията, Кючукъ Стана и други нѣкои промъкнѫли се отъ Омолската планина и отъ тамъ съ ладьи въ Австрия, гдѣто се настанилъ да живѣе въ градъ Бечкерекъ.

Прѣди да продължимъ Милутиновото животописание не безинтересно считаме да хвърлимъ единъ бѣглъ погледъ върху извършившитѣ се едновръмено важни събития въ Сърбия.

Въ противуположность на 1806 година, когато прѣдъ видъ на всеобщата опасность, дѣятелностьта на Кара-Георгя и единодушието на воеводитѣ спасихѫ Сърбия, този пѫть непростителното бездѣйствие на първия и неразбранитѣ воеводски распри станѫхѫ причина за съвършенното подчинение Сърбия подъ турското владичество. Слѣдъ Милутиновото бѣгство едни подиръ други почнѫхѫ да бѣгатъ и другитѣ воеводи. Около Дунава защитницитѣ на Бърза Паланка, Голѣма Рѣшава и Кладово безъ да видѭтъ даже

неприятеля избѣгнжли на островъ Поречь, а отъ тамъ въ Австрия. Слѣдъ тѣхъ почти безъ съпротивление се е прѣдалъ и островътъ Поречь, чийто защитникъ, извѣстний вече намъ Хаджи Никола, паднжлъ въ плѣнъ. Отъ тъзи страна до самото Смедерево Турцитѣ не сж срѣщнжли никакво съпротивление.

Отъ къмъ брѣговетѣ на Морава великий везиръ Хуршидъ Паша вървялъ побѣдоносно безъ да обръща внимание на Делиградъ съ храбрия му защитникъ Вуица, и безъ да срѣщне какво годѣ съпротивление отъ Младена. Сжщата участь имахж Сърбетѣ и при рѣка Колубара.

Кнезь Сима, противъ съвѣтитѣ на другитѣ воеводи, допустнжлъ Турцитѣ да преминжтъ Дрина. Подиръ това паднжла Лешница и воеводитѣ единъ подиръ други почнжли или да се прѣдаватъ или да избѣгватъ.

Една такъва побѣда като при Мишаръ въ 1806 година, и Сърбия можеше още дълго да се държи, но за жалость общото отчаяние вижда се да е расклатило самоувѣреностьта на Кара-Георгя и намѣсто да развие най-усиленна дѣятелность въ таквизъ тежки обстоятелства, отъ самото начало той бездѣйствувалъ, а послѣ, когато дѣлото още не е било съвсѣмъ проиграно, на 2 октомврий 1803 година, той, съ нѣкои вѣрни свои привърженици, избѣгнжлъ въ Австрия.

Подиръ Велковата смърть, бѣгството на Кара-Георгия е било вторий голѣмъ ударъ за Сърбия. Въ общото сметение Смедерево и Бѣлградъ не сж били снабдени достатъчно съ храна, вслѣдствие на което сж били принуждени скоро да се прѣдаджтъ. Подиръ това не е имало вече никакво съпротивление, и Сърбия отново и напълно е подпаднжла подъ владичеството на Турция.

Отъ Бечкерекъ Милутинъ отишълъ въ Хотинъ, гдѣто живѣялъ избѣгнжлий Кара-Георгий, та зелъ отъ него свидѣтелство, че е билъ воевода и че е заслужилъ на народа си. Съ това свидѣтелство той отишълъ въ Петербургъ и си издѣйствувалъ пенсия. Щомъ се завърнжлъ въ Поречь, Милутинъ се научилъ, че Сърбитѣ отново сж се подигнжли подъ прѣдводителството на Милоша Обреновича. Изведнаждъ той поиска паспортъ да иде въ Сърбия, но тъй като австрийскитѣ власти не му дали, той скришомъ

избѣгнѫлъ на единъ каикъ и съ нѣколко души дохожда въ Сърбия.

На 14 юния, той заедно съ Капитанъ Бакалъ Милослава и Узунъ Мирка е участвувалъ въ боя при Дублья. 23 августа той се явилъ Милошу при Авалъ у Бѣлий Потокъ, отъ гдѣто заминѫлъ скоро за Шабацъ.

Вижда се, че както всичкитѣ сподвижници на Кара Георгия тъй и Милутинъ не се е ползувалъ съ довѣрието на Милоша, та за това не е получилъ съотвѣтствуѭще назначение отъ послѣдния. Подиръ сключвание мира при Кюприя съ везиря Марашли Али Паша, Милутинъ се настанилъ заедно съ челедьта си въ Пожаровецъ, гдѣто е живѣлъ като частенъ человѣкъ.

Въ 1822 година князь Милошъ го назначилъ Омолски кнезь въ Пожаревачката нахия, а въ 1828 бѣ му дадено да управлява Млавската кнежина, като живѣе въ Бистрица въ дома на умрѣлия кнезь Павелъ Радовановичь.

Въ 1833 година, Милошъ го назначилъ за Зайчарски Капетанъ, а въ 1835 той е билъ назначенъ за членъ на Чачанския сѫдъ. Челедьта му останѫла да живѣе въ Пожаревацъ; въ отсѫтствието му съ нея се случило едно неприятно приключение.

Князь Милошъ е ималъ тозъ турски обичай, че въ който градъ е отивалъ да гости, трѣбвало да му изведѫтъ всичкитѣ млади и хубави моми накитени въ праздничии прѣмѣни, да играѭтъ хоро около конака му, а той седѣлъ и ги сглеждалъ отъ чардака. Тѫзи, която му падняла на око, трѣбвало да му бѫде доведена.

На св. Троица случило се Милошъ да бѫде въ Пожаровецъ. Дъщеря му Станица, мома на 16 години и хубавица, била съ майка си Станойка въ черква. Милошъ ѭ съгледалъ въ черква и послѣ пратилъ едного момка да ѭ извика да дойде да цѣлуне рѫка на господаря за да ѭ дари съ нѣщо. Младата, скромна и юначна мома, дъщеря на юнашки баща, била склонена отъ други да отиде въ конака да цѣлуне рѫка на господаря. Милошъ по страстния си обичай искалъ да ѭ изнасилва въ стаята си, но Станица като цѣняла честьта си и като нѣмала сила да се отърве отъ Милоша, хвърлила се отъ горния катъ прѣзъ прозореца и умира разбита.

Милутинъ Петровичъ, който е билъ тогава Милошовъ привърженникъ и го е бранилъ заедно съ брата си Милка, като се научва за това, отпаднжлъ отъ Милоша и почнжлъ да го гони.

Тъй като въ него врѣме е имало една партия въ Сърбия, която е искала да се введжтъ закони въ Сърбия и да се ограничи самоуправството на Милоша, Милутинъ се присъединилъ къмъ неѭ. Въ 1835 година въ тъй нарѣчения Милетинъ и на княгинята Любица бунтъ, Милошъ хванжлъ Милутина въ Пожаровецъ и го хвърлилъ въ тъмница. По настояванието на Милети Радойковича, Милослава Ресавца и други Милутинъ е билъ скоро пуснжтъ отъ нея.

Подиръ туй той продължавалъ да прѣслѣдва Милоша. Въ 1839 година на 24 февруарий въ Сърбия била обявена конституция; на другия день Милутинъ е билъ назначенъ за Крайински началникъ.

Тъй като Милошъ не е желалъ да се подчини на обявената конституция, дигнжлъ се бунтъ и на 3 юний 1839 година Милошъ избѣгнжлъ изъ Сърбия.

На мѣсто Милоша Обреновича на власть стжпилъ младий му синъ Михаилъ. На 1 юний 1841 година Милутинъ е билъ назначенъ за членъ на Държавния Съвѣтъ, въ който е служилъ до 1853 година.

По негова просба той е билъ уволненъ отъ служба съ пълна пенсия.

Милутинъ, комуто Милошъ бѣ далъ название *Хера*, се е поминжлъ на 1861 година въ Пожаровецъ, гдѣто е и заровенъ въ черковния дворъ 18 сажена на истокъ отъ олтаря.

Надъ гроба му има слѣдуѭщий надписъ въ стихове, който му е издигнжла челедьта:

„Послѣ горких тешки и големи јада
У којим живот човечији страда
  Мира даје гроб.

Овај живот земски то је само беда,
Који нам суморна туга изуједа
  Па пусти у гроб.

Смрт не долази кад је човек зове
Већ човек одлази, кад га смрт позове
  У студени гроб.

О, у ладном гробу, тек је покој прави,
Ту се живот кида, а с бољи настави.
И ви горди смртни, што сте још на земљи,
Сви ћете се вратит' нашој мајци земљи,
Па у њеном недру, чекаћемо тио,
Шта нам буде вечни Господ досудио.
А наша ће дела да нас прате свуди,
И по њима ће се души да досуди".

Милутинъ е билъ жененъ за Станойка изъ Сиколе. Крайнски окржгъ.

Каква челедь е оставилъ слѣдъ смъртьта си Милко не се знае. Извѣстно е, че сега има само единъ неговъ внукъ на име Иевремъ.

Милутинъ е билъ съ срѣденъ растъ, силно тѣло, пропорционална глава, въсчерна коса, малко чело, вити вежди, жълтеникави очи, малки мустаки и носъ и уста умѣрени. Когато е починжлъ, ималъ е малко бѣли косми на главата си.

Нравътъ му е билъ тихъ и приетенъ, обноската сърдечна и не горделива; мѣжду старитѣ си другарье билъ е шеговитъ, но особенно добрѣ е билъ съ съвѣтника Милослава Ресавца, съ когото е живѣлъ по братски.

Той е билъ добъръ ѣздачъ и твърдѣ вѣщо е удрялъ въ цѣль на кариеръ съ копие; освѣнъ това той е билъ бързъ, паметливъ, скроменъ, вѣренъ на господаря си, пòразсждителенъ отъ брата си и добъръ юнакъ.

Велко е ималъ още единъ братъ пó-малъкъ отъ Милутина на име Милко. Кога е роденъ Милко, какъ прѣминалъ дѣтинството си, това е неизвѣстно намъ. Първъ пжть той се явява на сцената послѣ подиганието на Чернорѣчската нахия отъ Велка; но вижда се, че той трѣбва да е билъ твърдѣ младъ и да не е приемалъ активно участие въ боеветѣ на брата си Велка съ Турцитѣ.

Подиръ Велковата смъртъ Милко е служилъ при брата си Милутина. До завръщанието на послѣдния въ Сърбия, Милко е билъ съ него въ Бечкерекъ и когато Милутинъ ходилъ въ Хотинъ и Петербургъ, той е живѣлъ при снаха си Станойка.

Когато въ 1815 година избухнж наново възстание въ Сърбия, Милко се завърнжлъ заедно съ Милутина въ Сърбия. Испърво той е придружавалъ брата си, но отпослѣ

е станѫлъ Милошевъ кабадаия (като тѣлохранитель), когато послѣдний се е намѣрвалъ въ Пожаровецъ.

Въ 1821 година 24 марта, когато главнитѣ кнезове на Пожаревацката нахия, Марко Абдула и Стефанъ Добриняцъ, подигнѫхѫ бунтъ противъ княза Милоша, бунтовницитѣ испърво довѣрили тайната си на Милка и го принудили да се присъедини къмъ тѣхъ. Но послѣдний открилъ тайната на кнезъ Иоксима и тогава двамината заминѫли въ Княжевацъ да явѭтъ за това на Милоша. Абдула и Добриняцъ се научаватъ, че ще бѫдѫтъ издадени, та пратили прѣдъ тѣхъ свои хора при Черни Виръ да ги убиѭтъ изъ засада. Но когато Милко връхлѣтялъ на засадата, той истръгнѫлъ пищова и като се спустнѫлъ, распръснѫлъ ѭ и се промъкнѫлъ въ Крагуевацъ, гдѣто и открилъ бунта Милошу.

Казватъ, че за тѫзи си услуга, пò-послѣ Милко е билъ назначенъ за Пекски кнезь въ Пожаровацката нахия, гдѣто е кнезувалъ до 1826 год.

Когато въ 1828 година Руссия обявила война на Турция и завзела Влашко, Милко събралъ до 400 доброволци и тайно се промъкнѫлъ въ Влашко, та воевалъ съ тѣхъ противъ Турцитѣ.

Веднѫжъ Милко помолилъ Русския генералъ да му дозволи да нападне на нѣкакъвъ си шанецъ около Дунава за да пропѫди Турцитѣ. Генералътъ го раздумвалъ, като му казвалъ: „какъ ще можешъ ти да разбиешъ толкова Турци, които сѫ още въ шанцове, съ 400 души?“

Милко се доближилъ до шанецътъ. Тамъ той хванѫлъ нѣкой си Влахъ, който каралъ сѣно на Турцитѣ. Като го задържалъ до вечерьта, Милко качва мнозина юнаци вѫтрѣ въ колата, съ други прѣсторилъ се, че ги гони и съ таквазъ хитрость се промъква до шанеца, напада извѫтрѣ, а Русситѣ които били готови, нападатъ извънъ, та разбиватъ Турцитѣ съвършенно.

Отъ тамъ той заминѫлъ съ Русситѣ по Дунава до Силистра. Тукъ е имало другъ Турски станъ, който е билъ разбитъ отъ тѣхъ и въ който сѫ погинѫли много Турци и много сѫ паднѫли роби. Милко съпикасалъ нѣкой си Турчинъ въ търньето и взелъ отъ единъ момъкъ копието за да го промуши. Турчина е билъ старъ.

Милко войводо! извикалъ Турчина, азъ те познавамъ. Братъ ти бѣше добъръ юнакъ; той колеше войници, но победени не е клалъ. Не ме погубвай напраздно. Махни се отъ мене. Стига ти гдѣто сте ни разбили.

Милко не послушалъ това но се затекалъ къмъ тръньето, а Турчинътъ гръмнѫлъ и го убилъ на мѣсто.

На това мѣсто е билъ и заровенъ Милко. Това е било около 1829 година. Гдѣто ще каже, че Милко отъ рано е наченѫлъ да се отличава по юначество и въ сравнително краткия си животъ успѣлъ е да свърши доста забѣлѣжителни дѣла.

За помощьта, която е указвалъ на руситѣ въ Влашко. руското правителство е пожелало да го награди съ сабя, върху която е било написано: „*Князю Милко Петровичу, за храбрость*“. Но когато пристигнѫла тъзи награда въ Влашко. Милко не е билъ вече мѣжду живитѣ. Тъзи награда е била придружена съ едно свидѣтелство, което, както и сабята, се намиратъ у нѣкой си Тасе Пантеличь, по настоящему телеграфистъ, който е жененъ за Милкова унука отъ дъщеря му.

За Милковата жена както и за потомството му почти нищо не се знае. Та въобще свѣдѣнията и за самия Милко. чийто пò-знаменателни дѣла сѫ биле извършени вънъ отъ Сърбия, знае се твърдѣ ограничено.

Подиръ врѣме Милутинъ, който прѣживѣлъ другитѣ си братя, за да настани останкитѣ имъ, ископалъ и прѣнесълъ Милковитѣ кости, та ги закопалъ въ старата неготинска черква, а още пò-послѣ тѣ сѫ биле закопани заедно съ Велковитѣ, гдѣто се намиратъ и до сега.

На една плоча въ черквата, спроти гроба, се чете слѣдующий надписъ:

„Юнакъ падне тѣломъ на меидану (1829)
„Ал' обрете с' на Божѣмъ дивану,
„Како духъ му съ тѣлом раставп се;
„Кнеже Милько, братъ честита Срба,
„Братъ наймлађій свевитежня Велька,
„Вѣри вѣранъ, брата свог достоянъ,
„Сабльомъ себи путъ живота крчи,
„Оружіемъ вѣчностъ постизава,
„Пушкел' зрнце груд му пронизавше,
„С пушкометцем худнимъ нищожанцемъ.

„Ам' осташе на овом свіету
„Дас' предаду праху и сміету!
„Но Кнез-Милька слава слави Руска
„Но Кнез-Милька пѣсма пѣва Србска
„Но и милость вѣчита Божія
„Кнеза Милька у наручія прима
„Да свом' Србству, и осталомъ льудству
„Незаходном ясно сяе звездомъ
„У свіету духа и срдашца,
„Ка по сунца свѣтлость животворна.
„Таквом Србу вѣчныи покой буди,
„Заслужѣва свег' живота труди.
„Братъ му средный овай споменъ диже
(1884 године.)"

Слѣдъ позорното избѣгване на едни и прѣдаване на другитѣ водителье въ 1813 год. Сърбия изново и напълно подпаднѫ подъ турското владичество. Единственний самостоятеленъ и извѣстенъ воевода, който прѣдпочелъ да остане въ отечеството си, билъ Милошъ Обреновичь. Испърво, като се надѣвалъ да продъжи борбата, той се оттеглилъ на югъ, завзелъ Ужица, раздалъ орѫжие на жительетѣ, събралъ распръснѫтитѣ *бекяри* и зелъ отбранително положение; но едва Турцитѣ се появили наблизо и всичкитѣ негови сподвижници се разбѣгали.

Прѣдъ видъ на това безисходно положение скоро и Милошъ се прѣдалъ на Турцитѣ; но неговото прѣдаване станѫло на доволно износни условия. Той билъ назначенъ за главенъ Руднички кнезъ и като помагалъ на Турцитѣ да умирѭтъ тукъ тамъ вълновавшия се народъ, добилъ правото да бѫде единъ видъ ходатай на народа си прѣдъ тѣхъ. Това негово положение и способностьта му да лавирува мѣжду Турцитѣ и Сърбетѣ, като угождавалъ на първитѣ и помагалъ на послѣднитѣ, въздигнѫло значението му въ значителна степень.

Но положението на Сърбетѣ и пакъ не било завидно. Испѫденитѣ спахии, като се завръщали, почвали старитѣ си занаети пò-ожесточено, като че ли сѫ искали да си наваксатъ годинитѣ, що сѫ изминѫли въ изгнание. Новий бѣлградский паша Сюлейманъ подклаждалъ още пò-вече огъня. Естественно че при таквизъ условия миръ не е могълъ да

трае дълго врѣме. Още въ 1814 година е имало възстание по побуждението на единъ бивши воевода, Хаджи Проданъ. Но това възстание не е имало голѣмо значение. Самъ Милошъ, който е разбиралъ положението твърдѣ добрѣ и видѣлъ, че не му било врѣмето, помогнѫлъ за потъпкването му.

Но не се минѫло и половинъ година слѣдъ това и ние видимъ, че самъ Милошъ подигнѫлъ народа. Това което прѣди петь мѣсеца е било невъзможно, благодарение на неразбраното турско управление, е станѫло необходимо за Сърбетѣ.

Още отъ самото начало възстанието щеше да се свърши неблагоприятно, и само благодарение на нѣкой си Иванъ Добрачь, който увръме пристигнѫлъ съ 8—9 стотинъ отборъ юнаци, дѣлото приело надлѣжна посока. Първата побѣда на рѣка Колубари при Палиръ, придаде самоувѣренность на Сърбетѣ, които, научени отъ горчивитѣ сѣтнини на минѫлитѣ врѣмена, напрѣгнѫхѫ силитѣ си и скоро освободихѫ пó-голѣмата часть отъ онова, което владѣехѫ до Велковата смърть.

Въ възстанието на 1815 година, голѣма полза е принесълъ на сърбското дѣло нѣкой си Сердаръ Никола Мондрда. За происхождението на Мондрда ний нѣма освѣнъ да припомнимъ това, що сме казали и за произхождението на Узунъ-Мирка.

(Слѣдва)

СПОМЕНИ И ЖИВОТОПИСАНИЯ.

1. Руский историкъ Николай Ивановичь Костомаровъ.

(† 4 май 1817 год. — 7 априлий 1885 год.).

Отъ А. Головинъ.

Тихо е починжлъ въ русската столица знаменитий и извѣстний на всичкия ученъ свѣтъ историкъ, като е прѣтърпѣлъ той най-голѣмитѣ прѣдсмъртни страдания въ сжщитѣ онѣзъ часове, когато въ Петербургъ се извършваше всенародното празднувание на хиледогодишния споменъ за първитѣ учителье и апостоли на словѣнството, св. Кирила и Методия. Дълбокознаменателно е съвпадението на това празднувание съ послѣднитѣ мжченически часове отъ живота на Н. И. Костомарова. Въ този день малцина е имало таквизъ, които сж си припомняли, че великий историкъ, който умираше въ онѣзъ часове, е първъ, по инициативата на когото още въ четиредесетьтѣ години на настоящето столѣтие въ Киевъ се е образувало „Братството на св. Кирилъ и Методий“, къмъ състава на което принадлежеше и безсмъртний малороссийский поетъ Ш. Р. Шевченко. На Н. И. Костомарова принадлежи първото мѣсто въ разяснението на онова просвѣтително значение, което сж имали св. Кирилъ и Методий въ историческитѣ сждбини на словѣнетѣ. Този фактъ налага и на насъ, българетѣ, единъ дългъ да почетемъ паметьта на покойния ученъ мжжь съ една топла молитва за успокоението на неговата чиста, кротка и многострадална душа. На ония, които сж се учили въ Россия и които изобщо сж запознати съ русската литература, името на професора Костомарова ако и да е познато, ние считаме за твърдѣ умѣстно да посветимъ единъ споменъ на тоя знаменитъ мжжь. Николай Ивановичь Костомаровъ

се е родилъ на 4 май 1817 година въ Острогонския уѣздъ на Воронежската губерния. Бащата на Костомарова, безъ да гледа на дворянскитѣ традиции, бѣ се оженилъ за своята крѣпостна (робиня), която проводилъ, прѣди да ѭ вземе за жена, на въспитание въ единъ отъ най-добритѣ московски пансиони. Като роденъ отъ баща, вемперианецъ до мозъга на кокалитѣ, и отъ майка селенка, покойний историкъ е наслѣдилъ двѣ качества, които характеризирахѫ неговия цѣлъ животъ: отъ една страна той бѣше дълбоко-религиозенъ, постоянно посѣщаваше литургията и другитѣ църковни служби и ги познаваше по̀-добрѣ отъ всѣки свещенникъ, както и догматиката на своята и на чуждитѣ религии. Това си качество той обесняваше съ това, че невѣрието на бащата е развило въ него съвершенно противоположно чувство, което му вдъхвало обичьта към християнството и неговитѣ обреди дѣйствувахѫ върху поетическата страна на неговия умъ. Отъ друга страна неговото рождение отъ майка селенка бѣ изработило въ него съзнание, че той е селянинъ, „мужикъ“, както бѣ му мило да се нарича, и че той е дълженъ да чувствува и да вѣрва като „мужикъ“, но въ сѫщото врѣме да работи безъ почивка, както работи народътъ. Първоначалното си въспитание Н. И. Костомаровъ е получилъ въ Воронежската гимназия, сетнѣ, въ 1833 год., е постѫпилъ въ историко-филологическия факултетъ на харковския университетъ, гдѣто е свършилъ курса въ 1837 година, като получилъ степень на кандидатъ. Подиръ това той се опрѣдѣлилъ въ Кинбургския пѣхотенъ полкъ, който стоялъ въ Острогорскъ, като юнкеръ, но наскоро го уволнили отъ полка „за неспособность“ и Костомаровъ излиза на литературното поле подъ псевдонима Іеремия Галка. Въ 1838 год. той издаде една драма „Савва Чалый“ на малорусски езикъ. Савва Чалый е билъ извѣстний хайдамакъ (хайдутинъ) отъ първата половина на минѫлото столѣтие, който е служилъ сѣтнѣ на полското правителството и е умрѣлъ отъ насилственна смърть. Костомаровъ се въсползувалъ отъ народнитѣ сказания за този хайдамакъ и създаде отъ него единъ южнорусски дѣятель отъ XVII столѣтие. Въ 1839 год. той издаде „Украински баллади“, а въ 1840 сборника отъ стихотворения, подъ название „Вѣтка“, трагедията „Переяславска

нічь“ и прѣвода на малорусски езикъ на „Еврейскитѣ мелодии“ отъ Байрона. Въобще въ онова врѣме Костомаровъ се е занимавалъ прѣимѫщественно съ изучванието на малорусската народность и е писалъ исключително на малорусскій езикъ, който прочее не се отличаваше съ особна чистота и плавность. Въ 1840 година Костомаровъ издържа екзаменъ за степень магистра на историята и сетнѣ прѣдстави една дисертация „За Унията“, която се одобри отъ университета, но биде унищожена по распорежданието на тогавашния министръ на народното просвѣщение, графъ Уваровъ, който я прѣдаде на публично сѫжжение. Въ 1843 год. Костомаровъ прѣдстави друга дисертация „За историческото значение на руската народна поезия“ и получи степень магистра. Сетнѣ той се заинтересува съ епохата отъ Богдана Хмѣлницки и посѣти всичкитѣ мѣстности, които имахѫ отношение къмъ историята на онова врѣме. Въ 1846 год. той дойде въ Киевъ, кѫдѣто му прѣдложихѫ катедрата на русската история. Тукъ той напечата съ църковно-словѣнски шрифтъ съчинението за словѣнската митология, което съставлява сега библиографическа рѣдкость, и се запозна съ Ш. Г. Шевченко, съ когото му се и паднѫ нѝ-скоро да пострада заедно. Въ първия день на Рождество Христово, 1846 год., тѣ се събрали у единъ приетель, Н. И. Гулакъ, и почнѫли разговоръ за словѣнството, за възможностьта за федерация на неговитѣ плѣмена, за ползата отъ основанието на едно мѣждународно словѣнско учено общество и т. н. Мѣжду другото Костомаровъ е исказалъ желание за освобожданието на всичкитѣ словѣнски народности отъ иноплѣменното иго, за тѣхната федеративна организация, за унищожението въ словѣнскитѣ общества на всѣкакъвъ видъ робство, за упраздненúето на съсловнитѣ привилегии и прѣимѫщества, за религиозната свобода, за употрѣблението на единъ общъ словѣнски езикъ въ публичното богослужение въ всичкитѣ черкви, за свободата на мисъльта и на печатното слово, за прѣподаванието всичкитѣ словѣнски нарѣчия и тѣхната литература въ учебнитѣ заведения на всичкитѣ словѣнски народи, съ една дума за сѫщитѣ оние мисли на Костомарова, които се изразихѫ въ образованото отъ него дружество на словѣнскитѣ първоучителье, св. Кирила и Методия. Тѣзи разговори сѫ били подслушани

задъ стѣната отъ студента на киевския университетъ, Петрова, който намѣрилъ за нужно да обади за тѣхъ на началството, като изопачилъ фактоветѣ и указалъ на сѫществуванието ужъ на едно тайно политическо общество. Послѣдствията отъ това шпионство сѫ били печални, защото принадлѣжащитѣ къмъ помен̂ѫтото братство на св. Кирила и Методия били арестувани. Шевченко, като селяниnъ, пострадалъ пò-вече отъ всичкитѣ: той е билъ взетъ сълдатинъ и проводенъ въ гарнизона на Сирь-Дарья, а Костомаровъ доведенъ въ Петербургъ, заключенъ въ Петропавловската крѣпость и сетнѣ проводенъ въ Саратовъ, съ запрещение за всѣкога да не печата съчинения и да не прѣподава. Шпионството и тукъ се явява като губитель на идеята и на нейнитѣ носителье. Този епизодъ въ живота на покойния се прѣдставя толкова пò-трагически, че Костомаровъ е билъ арестуванъ въ прѣдвѣчерието на свадбата си, прѣзъ нощьта на 29 мартъ 1847 г., когато се връщалъ отъ при годеницата си Алина Леонтьевна Крагелска. Шевченко, който билъ дошелъ отъ Черниговъ въ качество на кумъ, въ фракъ и бѣла вратовързска, тъй сѫщо билъ арестуванъ.

— Какво значи това, Шарасъ Григориевичь, дѣто вие сте въ бѣла вързаница и фракъ, попиталъ го губернаторътъ Фундуклей, когато му довели арестования поетъ.

— Да я бояриномъ на весилли (т. е. азъ съмъ кумъ на Костомарова), отговорилъ Шевченко.

— А! тогава, кѫдѣто ще каратъ годеника, тамъ нека закаратъ и кумоветѣ, рѣкълъ засмѣно губернаторътъ.

Когато карали Костомарова въ крѣпостьта, Шевченко му е написалъ изъ крѣпостьта писмо, едно отъ най-дълбоко поетическитѣ произведения на украйнския поетъ, напечатано въ „Русска Старина“ 1880 год. кн. 3. Ето какво разсказва за тъзи работа самъ Костомаровъ: „въ януария 1846 год. пишущий настоящитѣ редове заедно съ приетельетѣ си, Н. И. Гулакъ, В. М. Бѣлозерский и А. А. Навроцкий, се разговорихме за какъ би трѣбвало чрѣзъ въспитанието на младежа, чрѣзъ изданието на съчинения, които се отнасятъ до словѣновѣдението и при всѣкакъвъ случай чрѣзъ частни бесѣди да се правѭтъ старания за запознавание русското общество съ словѣнския миръ. При това, ние

си съставихме за себе desiderata, които изражавахѫ онова, що трѣбваше да състави основата на бѫдѫщата словѣнска взаимность. Първото желание се касаеше до способитѣ на дѣятелностьта на онѣзъ лица, които би намѣрили въ себе сила да станѫтъ апостоли на словѣнското възраждание. Това желание състоеше въ съблюдението искренность и правдивость и въ отхвърлянието иезуитското правило, че цѣльта оправдава срѣдствата; сетнѣ слѣдвахѫ желанията, които се касаехѫ до словѣнетѣ. Тѣ бѣхѫ немногобройни и несложни и състоехѫ отъ слѣднитѣ пунктове: 1) освобождението на словѣнскитѣ народности отъ властьта на иноплѣменницитѣ; 2) тѣхната организация въ самобитни политически общества съ удържванието на федеративна свързка помѣжду тѣхъ; установлението на точни правила за разграничение народноститѣ и за устройството тѣхната взаимна свързка се прѣдоставяше на врѣмето и на по̀-нататъшното разработвание този въпросъ отъ историята и науката; 3) унищожението всѣкакъвъ видъ робство въ словѣнскитѣ общества, както и да се прѣдставлява то; 4) унищожението на съсловнитѣ привилегии и прѣимѫщества, които всѣкога правѭтъ вреда на онѣзъ, които не се ползуватъ съ тѣхъ; 5) религиозна свобода и вѣротърпимость; 6) при пълната свобода на всѣкакво вѣроучение употрѣбявание единъ и сѫщъ словѣнски езикъ въ публичнитѣ богослужения на всичкитѣ сѫществуѭщи църкви; 7) пълна свобода на мисъльта, на научното въспитание и на печатната дума, и 8) прѣподаванието всичкитѣ словѣнски нарѣчия и тѣхнитѣ литератури въ учебнитѣ заведения на всичкитѣ словѣнски народности. Съ това въ сѫщность се ограничавахѫ тогава нашитѣ desiderata. Нѣкои отъ тѣхъ бѣхѫ испълнени, другитѣ само начертани и отчасти извършени отъ Императора Александра II. Въ онова врѣме ние много желаехме, щото да може обществото да се образува по вишеозначенитѣ принципи; но ние не си полагахме въпроса, може ли такова едно общество, ако би и съ чисто ученъ характеръ, да бѫде одобрено отъ тогавашното правителство, при всичко че единъ отрицателенъ отговоръ на такъвъ въпросъ се оказваше отъ здравия разсѫдъкъ, даже и при повърхностното запознавание съ окрѫжаѭщия насъ миръ. Ние бѣхме въ това отношение дѣца и бѣхме навик-

нжли да живѣемъ пò-вече въ книгитѣ и въ собственнитѣ ни идеали, отъ колкото въ дѣйствителния миръ, та отъ това може би Бѣлозерский имаше до нейдѣ право, като наричаше всичко това „дѣтинско забавление“. Както и да е обаче, тайно общество съ всичкитѣ неизбѣжни атрибути — избори, прѣдсѣдателье, секретарье, събрания, членски взноси, отчети, у насъ не се организира, тъй сжщо както нѣмаше и „пръстень отъ лѣяно желѣзо“ като символъ на обществото. Азъ имахъ единъ пръстень, но не желѣзенъ, а златенъ, съ изрѣзани вжтрѣ имена на св. словѣнски апостоли. Азъ бѣхъ го направилъ много пò-рано и мисъльта за такъвъ единъ пръстень ми дадохж пръстенитѣ, които се продавахж въ Михаиловския мънастиръ съ името на великомжченица Варвара, осветени на мощитѣ на тази светица. Като видѣ такъвъ пръстень у менъ, единъ отъ моитѣ познайници си направи такъвъ сжщо пръстень, ако и съ други аксессуари, сетнѣ и други нѣкои, но като символъ на обществото тѣзи пръстенье не бѣхж. Когато ме арестувахж, азъ бѣхъ въ твърдѣ затруднително положение. Трѣбваше да кажж отъ веднѫжъ всичката истина, толкозъ пò-вече, че собственно прѣстжпление противъ законитѣ азъ не бѣхъ извършилъ. Но да кажж истината, т. е. че е имало разговори за словѣнското единение и при всичко че обществото не се е организувало, неговото сжществувание е било желателно — това бѣше невъзможно, мене щѣхж да испитватъ съ кого сж се водили подобни бесѣди и азъ щѣхъ да укажж на другитѣ, а пакъ азъ не знаехъ още кой освѣнъ мене е арестуванъ. Азъ неволно почнжхъ да се уклонявамъ, а моята уклончивость възбуждаше противъ мене подозрѣние: мислѣхж, че ние имаме нѣщо важно, ако искаме да го скриемъ. Отъ Киевъ все се проваждахж нови доводи за сжществуванието на едно тайно зловредно общество, доводи неоснователни и нелѣпи, които обаче възбуждахж подозрѣние. Тъй, между другото, е било открито, че ужъ у членоветѣ на словѣнското общество има на тѣлото знакове направени съ барутъ. Съблекохж всинца ни, но ни на едного никакъвъ знакъ не намѣрихж. Признахж за печатъ на обществото моя печатъ, който азъ употрѣбявахъ вече пò-много отъ десеть години съ изрѣзани на него думи: „Іоанна гл. VIII, стр. 32“ и не обърнжхж вни-

мание на моята просба да се убѣдѭтъ, че съ тоя печатъ азъ печатахъ отдавна писмата си и никой другъ освѣнъ мене не е го употрѣбявалъ. Най-сетнѣ отъ моитѣ лекции и отъ ръкописнитѣ съчинения се изрѣзвахѫ мѣста, които не се отнасяхѫ къмъ прѣдидущата рѣчь и къмъ послѣдуѭщата и тѣмъ се придаваше такъвъ смисълъ, който обличаваше сѫществуванието на едно тайно, вредително общество. Двама Киевски студенти, Петровъ и Андрусский, въ III отдѣление показвахѫ за мене ужасни нѣща и при всичко че първий споредъ смисълъта на показанията си бѣ изобличенъ въ лъжа отъ самия графъ Орловъ, а вторий, като написа за мене сумма клевети, поставенъ срѣщо мене, обяви, че всичко написано за мене е лъжа, — тѣхнитѣ показания произведохѫ влияние върху генерала Дубелта. Най-сетнѣ дѣлопроизводительтъ ми прочете показанието на Бѣлозерски, като съобщи при това, че то, по своята искренность и по духа на своето смирение и покорность, се е харесало на Господаря Императора. Той съвѣтва и мене да измѣнѭ своитѣ пò-прѣдишни показания и да подамъ едно ново, съгласно съ смисълъта и духа на показанието на Бѣлозерский. Тогава азъ видѣхъ, че всичкитѣ, които можехѫ да се привлекѫтъ и да се накажѫтъ по поводъ на основанието на обществото, сѫ вече арестувани и че азъ не съмъ въ състояние пò-вече да привлекѫ още нѣкой новъ съ своята откровенность; азъ послѣдвахъ прѣдложения мене съвѣтъ и написахъ показание, подобно на показанието на Бѣлозерски. Послѣдний се признаваше, че дѣйствително обществото е възникнѫло, но то имало прѣдъ видъ само онѣзъ словѣне, които не състоѭтъ подъ руската държава и то съ цѣль да се подчинѭтъ тѣ всичкитѣ на русския скиптръ и да се распространи помѣжду тѣхъ православието. Сетнѣ и Н. И. Гулакъ, който до тогава упорствуваше да дава нѣкое показание и съ това усилваше върху всинца ни подозрѣнията, даде върху всички ни такова показание, както и Бѣлозерский. Ние бидохме наказани различно. Бѣлозерский за своята искренность и смирение бѣ опростенъ отъ Императора, който заповѣда да го освободѭтъ отъ всѣкакво заточение въ тъмница и да го проводѭтъ на гражданска служба въ Петрозаводскъ, като се внуши на тамкашнитѣ власти най-лестно мнѣние за него. Мене ме

осѫдихѫ на едногодишно заточение въ Петропавловската крѣпость, а сетнѣ ме проводихѫ въ Саратовъ на граждан-ска служба, съ запрѣщение за всѣкога да не печатамъ съчинения и да не прѣподавамъ. Гулакъ за упорството си бѣ наказанъ пó-строго; него го заточихѫ въ Шлиселбургската крѣпость за три години и половина, а подиръ свършванието на това врѣме го проводихѫ въ Пермъ, съ такива сѫщо ограничения като мене въ Саратовъ. Навроцкаго въ въ Вятската губерния съ издържание подъ арестъ въ течение на 4 мѣсеца. Кулишъ и Шевченко се наказахѫ независимо отъ насъ: тѣхното участие въ словѣнското общество не се призна, но въ вина имъ се турихѫ тѣхнитѣ малорусски съчинения. Кулишъ подиръ непродължително прѣбивание въ крѣпостьта се испроводи въ Тула все съ такива ограничения както азъ и Гулакъ, а Шевченко бѣ, както е извѣстно, наказанъ пó-строго.“

Въ Саратовъ Н. И. Костомаровъ постѫпилъ на служба въ канцелярията на губернатора и се въсползувалъ съ това положение да събира свѣдѣния за мѣстнитѣ расколници, особно за Молоканетѣ, вѣроучението на които той първъ е добрѣ изложилъ, за народния битъ и т. н. Въ Саратовъ той останѫлъ до 1856 год. Н. И. Костомаровъ е билъ помилованъ отъ покойния Царь-освободитель, щомъ той възлѣзе на прѣстола. Пó-късно Костомаровъ получилъ чинъ дѣйствителенъ статски съвѣтникъ и лента (grand cordon). Въ 1857 година той отишелъ задграница, а подиръ възвращанието си отъ тамъ въ Августъ 1858 год. билъ поканенъ въ Саратовъ на длъжностьта дѣлопроизводитель въ комитета за освобождението на робитѣ; но на пролѣтьта въ 1859 год. отишелъ въ Петербургъ, гдѣто му се прѣдложила катедрата на русската история въ университета. Встъпителната лекция на Костомарова е била единъ истински триумфъ. Массата на студентитѣ и публиката го посрѣщнѫли съ въсторженни рѫкоплескания и съ викове; подиръ свършванието на лекцията студентитѣ го изнесли на рѫцѣ до сълбата.

По своитѣ исторически възрѣния Костомаровъ е съединявалъ въ себе си и западникъ и словѣнофилъ. Той много е уважавалъ най-добритѣ прѣдставителье на Московското словѣнофилство, К. С. Аксакова и А. С. Хомякова,

особно първия, за това че той обърнѫ внимание върху общинно-вѣчевото начало въ русската история и разясни въ нея двойственностьта на земята и на държавата. Но той не е съчувствувалъ на словѣнофилитѣ въ тѣхното идеализиране на старото врѣме. Той е признавалъ, че южнорусското плѣме доказа съ своята история неспособностьта си къмъ държавенъ животъ и справедливо е искалъ да се отстѫпи на великорусското плѣме задачата да образова една ягка държава; но той е мислилъ, че само по себе си великорусското начало е съвсѣмъ исключително, едностранно и тѣсно. У великорусситѣ, споредъ мнѣнието на Костомарова, прѣобладава наклонность къмъ материализма, началото на общинностьта, стремлението къмъ единовластие. У маллорусситѣ — наклонность къмъ поезия, принципътъ на личната свобода, стремление къмъ федерация. Великорусското начало поглъща личностьта, туря на първъ планъ практическата дѣятелность, подавлява свободата; малорусското е способно да умѣрява неговитѣ крайности и да внася въ него пó-вече свобода.

У всѣки единъ человѣкъ, който не е прѣкаралъ всичкия си животъ нейдѣ въ глухо мѣсто, и който се е интересувалъ не само съ растителнитѣ процесси, т. е. съ ѣдение и пиение, непремѣнно ще се съхранѭтъ въ паметьта му двѣ три личности, които се отдѣлятъ отъ суммата въспоминания, що се рисуватъ прѣдъ умственнитѣ очи, като величественни и колоссални паметници на минѫлото му, като свѣтли точки, които освѣщаватъ цѣли периоди отъ живота му, въспоминания, които примиряватъ человѣка съ живота и съ хората, като не допущатъ да загасне въ него вѣрата въ человѣка. Такъвъ стои като живъ, свѣтълъ и драгъ образътъ на Костомарова. Той бѣ най-добрий профессоръ отъ филологическия факултетъ, така щото въспоминанията за университета се сливатъ съ въспоминанията за личностьта на Костомарова. Той бѣше Нибуръ за русската историческа наука. Като този знаменитъ нѣмски скептикъ и Костомаровъ съ своя критически умъ е разрушилъ много и различни исторически иллюзии, като показа истинското значение на онѣзъ наполвинъ фактове, наполвинъ басни, наполвинъ приказки, които се събиратъ въ историческитѣ въспоминания на народа; особенна заслуга е направилъ въ

това отношение Костомаровъ съ своето освѣтление, което даде, при немощьта на критическия анализъ, за първитѣ. языческитѣ вѣкове на русската история. Не по́-малко освѣтление той даде и за удѣлно-вѣчевия периодъ прѣди нашествието на Татаретѣ, който до тогава оставаше полутъменъ, съставянъ отъ дълги, заплетени, генеалогически таблици и безконечни, както се виждаше, съвершенно безплодни княжески мѣждусобия. Въ лекциитѣ на Костомарова този периодъ, ярко освѣтленъ, прѣдстанѫ прѣдъ очитѣ на слушательетѣ съ дълбоко историческия смисълъ на младъ животъ на единъ силенъ народъ, животъ, който не оставаше назадъ отъ западно-европейския животъ по онова врѣме. Костомаровъ първъ отъ прѣдшествовавшитѣ и съвременнитѣ си историци разбра и тури на първъ планъ *активната* роль на народа въ неговитѣ исторически сѫдбини. Подиръ Карамзина, отъ Полевоя, се почнѫхѫ въ Россия разговори за това, че историята трѣбва да бѫде история не само на държавнитѣ мѫжье и на учрѣжденията, но прѣди всичко и по̀-вече отъ всичко — история на народа. Но при всичко че подъ влиянието на тази идея русскитѣ историци се стремихѫ все по̀-вече и по́-вече да проникнѫтъ въ живота и въ интереситѣ на народнитѣ масси, у тѣхъ всѣкога излѣзваше така, щото господарственнитѣ учрѣждения съ тѣхното развитие и различни пертурбации оставахѫ сами по себе си, а народътъ тъй сѫщо си оставаше самъ по себе си, и всѣкога се прѣдставляваше като тъмна масса, която се подчинява пассивно на различни исторически обстоятелства и влияния. И ето именно изваждането на сцената главния исторически дѣятель — народа, онзи слонъ, когото не забѣлѣжвахѫ всичкитѣ прѣдшествовавши историци — освѣтли както удѣлно-вѣчевия периодъ, тъй сѫщо и много други събития отъ по̀-късно врѣме.

(Слѣдва).

---

2. Райно Поповичъ.

Отъ П. Р. Славейковъ.

Роденъ въ Жеравна въ самото начало на сегашното столѣтие, той рано останѫлъ безъ баща и като клето сираче, а при това ученолюбивъ отъ малькъ, като нѣмало

тогава още общи училища, условилъ се съ едного отъ духовницитѣ таксидиоти по онова врѣме въ родината си да му слугува и да се учи отъ него. Този таксидиотинъ се смѣнилъ и дошелъ другъ. Райно останжлъ при него да му шета и да се учи пакъ, но духовникътъ или самъ не знаялъ или не искалъ да го учи, а гледалъ само да му слугува. Райно отъ жедность за учение траялъ и на това лишение, като му се молилъ да го заведе на Света Гора. И тъй когато духовникътъ тръгнжлъ да заведе поклонници въ св. Гора, Райно ги придружилъ. Като стигнжлъ въ мънастирь, той се помжчилъ да остане тамо да се учи; но калугеритѣ му казали, че ако иска да се учи, трѣбва първо да се закалугери и тъй могжтъ да го дадхтъ на нѣкой старецъ да му слугува и да се учи; а нашій младъ ученолюбецъ не можелъ да приеме това, защото му била наржчала майка му да се не зачерня, да ходи като опаленъ пънь, а да се поизучи, че да се ожени да имъ се непрѣкжсва родътъ. Така той принуденъ отъ света Гора станжлъ и пѣшкимъ отишелъ въ Солунъ.

Въ Солунъ той се условилъ да слугува при нѣкоя черква като помощникъ на клисаря и да ходи въ училището да се учи грьцки. Като сѣделъ тамо, колкото врѣме сѣделъ та се училъ, още по-вече възлюбилъ учението, за това става отъ Солунъ и отива на Айвали въ Хиосъ (Сакжзъ) при чутовния тогава гръко-елински учитель Веніамина да слѣдува учението си. Тука той пакъ намѣрилъ срѣдство да шета като слуга въ нѣкоя кжща и да се учи, гдѣто продължавалъ учението си до гдѣто можелъ. Отъ тамо се завърнжлъ и като дошелъ въ Котелъ, условилъ се тамо за еллински учитель и учителствувалъ нѣколко врѣме. Но като дошелъ по́-подиръ отъ Букурещъ нѣкой си Сливненчининъ Андончо, та останжлъ за еллински учитель въ Котелъ, Райно видѣлъ, че онъ билъ много по́-силенъ отъ него въ еллинския езикъ, а още се и поприсрамилъ нѣкакъ и станжлъ та отишелъ въ Букурещъ да се учи и той при И. Дука.

Въ Букурещъ той види се да се е срѣщнжлъ и запозналъ съ извѣстния Стефана Богориди, бившій испослѣ князь Самосскій, който то му се обѣщалъ да му помага и помагалъ му по нѣщо да продължава учението си, защото

клетий Райно билъ всѣкога сиромахъ а ученолюбивъ, па и малко тжпица, т. е. мжчно поемалъ наука. Отъ това си запознавание съ Богориди Райно е билъ непослѣ за прѣзъ всичкия си животъ въ близски отношения и въ интимна прѣписка съ него.

Когато споменжтий Андончо напуснжлъ Котелъ и отишелъ въ Цариградъ, Котленци потърсили пакъ еллински учитель и Богориди имъ прѣпоржчилъ пакъ Райна. Тозъ пжть Райно се засѣделъ по-надълго като учитель въ Котелъ. Поради слугуванието си ли отъ малъкъ при духовницитѣ, или поради това гдѣто въ св. Гора му отказали да го приемжтъ непокалугеренъ да се учи, Райно е страшно мразилъ калугеритѣ и духовницитѣ и силно ги е прѣслѣдвалъ. Но тогазъ влиянието на калугеритѣ е било доста силно мѣжду простия и набожния народъ и особенно мѣжду Котленскитѣ ханджи хаджии и чорбаджии. Вслѣдствие на това, той едва ли не изгубилъ учителското си звание въ Котелъ, защото искалъ да се опозори нѣкой си духовникъ тамо за неприличното му поведение, на което Котленскитѣ томпатери не пристанжли да се позори въ негово лице цѣлото духовенство, ако той е билъ недостатъчно лицемѣренъ.

Послѣ това Райно се сгодилъ за хаджи-Ноновата дъщеря, като желалъ да се сроди съ чорбаджийски родъ за да достигне до по-голѣмо влияние въ Котелъ, но за негова злочестина или доброчестина, ето що послѣдувало. Въ Котелъ по това врѣме най-голѣмъ салтанатъ у женитѣ и момитѣ било да носжтъ копринени и съ сърма шити ржкави извънъ безржкавната дрѣха що носяли. Тѣзи шити ржкави се вижда да сж ставали доста скжпи, като сж могли да обърнжтъ вниманието на пестеливитѣ Котленци да искатъ да запретжтъ тжзи роскошь; тѣ се помжчили по-напрѣдъ съ свой си авторитетъ да въспржтъ носенето на такива скжпи ржкави, но като не могли, подѣйствували да извадjжтъ отъ тур. правителство въ Цариградъ прадие, което въспретявало да се не носжтъ вече таквизъ ржкави въ Котелъ.

Годеницата на учитель Райна, като дъщеря на единъ отъ най-първитѣ чорбаджии въ Котелъ, искала да не припознава това распореждание на другитѣ по-долни чорбад-

жин. Прѣмѣнила се по прѣжнему съ скѫпи шити ржкави и отишла съ другитѣ моми на Извора, на хорото. Завидливитѣ за неиспълнение на распорежданията имъ Котленски чорбаджии нагласили нѣколко души мѫжье и жени, които отишли на хорото, та до нѣйдѣ дѣбомъ и отъ нѣйдѣ и силомъ отрѣзали скѫпитѣ ѝ рѫкави вѫтрѣ въ хорото и оставили ѭ на голи рѫцѣ.

Това събитие налютило простата но ужасно егоистката Котлянка. Въ досадата си при други пакости каквито могла да направи на тѣзи що посѣгнѫли на рѫкавитѣ ѝ, тя върнѫла и мѣната на уч. Райна подъ извѣтъ, че не можѣлъ да повлияе и да отклони сторената ней обида, или инакъ нѣкакъ да защити честьта ѝ: защо ми е такъвъ мѫжъ, думала тя, ученъ пъкъ не може да защити и своето достолѣпие, както и на годеницата си. Проститѣ, неученитѣ ергени се биѭтъ съ колове по хората за годеницитѣ си, а мойътъ годеникъ „не смѣе да се окади“ на хорото.

Това унижение накарало учителя Райна да напустне Котелъ; той отишелъ въ Карлово, гдѣто се и условилъ за учитель на гръцкия езикъ; тамъ се задомилъ и останѫлъ като житель Карловский, гдѣто учителствувалъ до старость.

Казахме, че той учителствувалъ на гръцки езикъ, но трѣба да забѣлѣжимъ, че той не само старогръцки и новогръцки езикъ е прѣдавалъ, но се е занимавалъ и съ българския езикъ, като го е прѣподавалъ както знаялъ и както можелъ тогава, когато нѣмало граматика, ни книги каквито и да е български, както свидѣтелствуватъ за това издаденитѣ отъ него и отъ ученика му Гѫндя Кѫдевъ (послѣ Гаврилъ Христиди и Г. Кръстевичъ) изъ Котелъ. Гръцкий езикъ у него билъ като езикъ на наукитѣ, които е прѣдавалъ той на пò-горнитѣ си ученици, а пò-долнитѣ си ученици той е училъ пò-напрѣдъ по български и послѣ по гръцки; такъвъ бѣше тогазъ редътъ на учението у пòсъвѣстнитѣ учителье, които желаехѫ да се просвѣщаватъ Българетѣ, но да се неизнародватъ. Единъ отъ тakивато учителье е билъ и заслуживший на народа си Райно Поповичъ.

Той е прѣвелъ отъ гръцки и издалъ на български книжка тълкувание за значението на черковнитѣ обреди

по богослуженнето, поправилъ и печаталъ прѣвода на ученика си Гѫндя — Продановата приказка и мѫдрость добраго Рихарда. Но по̀-голѣмо внимание заслужва неговата Христоитпя или благонравие, която е тоже прѣводъ отъ грънки, но нейното съдържание изгубва значението си прѣдъ другитѣ по-интересни и по̀-полезни знания, които въ видъ на прѣдисловие и разни прибавки е приложилъ въ нея. Дългото му прѣдисловие расправя за нѣкои съврѣменни обичаи и суевѣрия у Българетѣ и въобще дава твърдѣ интересни свѣдѣния за тогавашното състояние на поченнѫлото развитие у Българетѣ. Въ това си прѣдисловие на мѣста той жарко прѣпорѫчва гръцкото учение на Българетѣ и чрѣзъ него просвѣщаванието имъ, това което нѣкои отъ нашитѣ му вмѣняватъ за грѣхъ. Но ние като по̀ прями наслѣдници на тѫзи епоха, длъжни сме да го оправдаемъ, че за тогазъ инакъ не бѣ и възможно; защото Българетѣ тогава още нѣмахѫ сношение съ външния свѣтъ, ни съ Руссия, ни съ Европа, освѣнъ съ съсѣдитѣ си гърцитѣ и духовнитѣ си господарье фанариотитѣ, които бѣхѫ всесилни; за друго учение освѣнъ гръцкото не можеше и да се помисли, ни да се помене, ни да се очаква при тогашнитѣ обстоянния. Доволно бѣ и това, че тѣ не бѣхѫ гъркомани и не искахѫ да распространяватъ гъркоманството, а гледахѫ какъ да извадѭтъ българщината отъ тинята на забравянието и какъ полека и не забѣлѣжно да провъзведѫтъ българския езикъ. Тая бѣ политиката на единственния Българинъ политикъ въ онова врѣме — Стефанъ Богориди. „Българетѣ трѣбва да гледатъ да прокаратъ езика си, както се прокарва вода подъ сѣното или подъ плѣвата“, „не дигайте гюрюлтия, та не будете заспалия звѣръ безъ нужда, ще ни направи по̀-голѣма пакость“, нѣщо което се обистинява днесъ въ Македония и по други български мѣста. Покойний Райно е билъ искренно привързанъ на своя благодѣтель, послѣдователь и распространитель на неговитѣ идеи.

Езикътъ на Райна Поповича въ прѣводитѣ му е чистъ български, доста лекъ и вразумителенъ като за въ онова врѣме, при това и правописанието му доволно просто, естественно и оригинално.

3. Антончо Даскалътъ.

Отъ П. Р. Славейковъ.

Така е извѣстенъ въ Котелъ споменуваний въ животописанието на учителя Райна, Антонъ, на когото бащиното име точно не ми е познато, но той е билъ отъ Сливенъ родомъ Българинъ, братъ или родъ нѣщо на извѣстния въ Сливенъ по врѣмето на Руско-Турската война прѣзъ 1828—29 — Александри, вуйка на бившия испослѣ еллински учитель въ Търново, Димитракя Александриди. Той е съврѣменникъ и почти връстникъ на учителя Райна, но кога и какъ отишелъ той най-напрѣдъ въ Букурещъ да се учи, нищо не знаемъ за това. Знаемъ само, че той е училъ най-послѣ при И. Дука и е билъ единъ отъ първитѣ еллинисти на врѣмето си. Когато се връщалъ отъ Букурещъ за въ Сливенъ, той минѫлъ прѣзъ Котелъ, гдѣто заискали да го оставѭтъ за еллински учитель. Той поискалъ цѣна пò-голѣма отъ колкото обикновенно плащали тогазъ на учительетѣ и това затруднявало условията. Но Хаджи Матей, единъ отъ първитѣ чорбаджии въ Котелъ, който билъ познатъ по него врѣме съ съотечественника си Ст. Богориди, отъ когото билъ слушалъ за отличнитѣ успѣхи на Антонча въ еллинския езикъ, при това ималъ и синъ Хаджи Петра, когото искалъ да изучи на еллински безъ да го праща по вънъ, разщедрилъ се въ тая минута и извадилъ та на една дъска набронлъ и прѣдплатилъ исканата отъ Антонча заплата 300 рубиета, и тъй го задържалъ въ Котелъ. Отъ Котелъ испослѣ той отишелъ въ Цариградъ, повиканъ отъ патриаршията за учитель въ новоотвореното богословско училище на островъ Халки. И така той е билъ първъ Българинъ еллински учитель на Халки, гдѣто е и записанъ въ кодикътъ като първъ учитель и гръкъ отъ Сливенъ. На български той не е писалъ нити прѣвелъ нищо, а на грѣцки писалъ ли е незнаѭ. Знаѭ само, че той е помагалъ и управялъ грѣцко-словѣнската граматика на Ивана Охридчанина и настоялъ прѣдъ училищното настоятелство да ѭ напечата и да се введе въ училището за изучване на черковно-словѣнския езикъ. Той е прѣдстоявалъ и за изучването на племенника си Димитракя Александриди.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.

Богданъ.

„Ръми, ръми, дъждецъ прохладенъ,
Ръми и тихо се ти лѣй;
Земята жедна, погорѣла
Навредъ ти хубавѣ полѣй.

А пакъ най-много моитѣ ниви,
Що въ ранна пролѣть разорахъ,
Препълненъ отъ надѣжди златни,
И съ жито колосъ азъ посяхъ.

Дано искаратъ тѣ високо,
И споренъ да имъ е класа:
Отъ снопа крина да излѣзе,
А снопитѣ безъ четъ да сѫ.

И младото ми дребно лозье,
Що се на хълма зеленѣй,
Съсъ своитѣ благодатни капки
Дълбоко хубаво полѣй.

Дано повисне изобилно
По него едъръ, соченъ плодъ,
И ми стократно съ руйно вино
Плати за моя трудъ и потъ.

Па катъ си приберѫ храната
И си налѣѭ виното,
Тогасъ съсъ моита бѣла Донка
Ще минѫ подъ вѣнчилото...“.

Така се тихо разговарялъ
Отъ своятъ си високъ чардакъ

Съсъ пролѣтния дъждъ прохладенъ
Богданъ, младъ и добъръ юнакъ.

Дъждътъ го чулъ и го послушалъ,
И, катъ е тихо шумолялъ,
Той лозьето му и нивята
Дълбоко, хубаво полялъ.

Дошло е врѣме, нивитѣ му
Класили спорни класове;
Но тѣхъ Богданъ ги не пожен҄ѫлъ:
Позобали ги гадове.

И лозьето му дало тройно;
Но гроздьето той не обралъ:
Изгнило е то по главитѣ;
Той ройно вино не налялъ....

Отдавно той скърбелъ, въздишалъ,
Катъ гледалъ своя милъ народъ
Да тегли теглила най-тежки
Подъ турския жестокъ хомотъ;

А катъ е видѣлъ, че народа
Се развълнувалъ катъ море
И затрошилъ оковитѣ си,
Що носилъ толкосъ вѣкове, —

Кръвьта му закипѣла буйно,
Преобразилъ се на герой,
И въ славний подвигъ съпричастникъ
Поискалъ е да е и той.

По жетва пушката е грабнѫлъ
И мечь припасалъ на бедро;
Оставилъ кѫща ииманье,
Захвърлилъ злато и срѣбро,

И се завтекълъ на Балкана,
Бенковски гдѣто билъ развилъ
На волностьта байрака хубавъ
И съ турцитѣ бой билъ открилъ.

И тамъ кръстци той не отъ снопи,
Ами отъ турский лѣшъ наклалъ;
А вмѣсто вино да налива,
Той турска, мръсна кръвь е лялъ.

И не съсъ свойта бѣла Донка,
А съ хубава смърть се вѣнчалъ,
Като на скута на Балкана
Въ бой за свободата заспалъ . . .

1881. **И. Даневъ.**

II.

Въсторгъ.

(Отъ В. Юго).

„И Слышалъ гласъ велій“
Откровение.

Сѣдяхъ азъ самичъкъ надъ вълни срѣдъ нощь
И звѣзди на небото свѣтѣхѫ оцѣ;
А мисли далеко въ пространство блуждахѫ
И гори, долини, пространства безлѣсни,
Сѣкашь че съ шопотъ неясенъ питахѫ
Морскитѣ вълни и звѣзди небесни;

И златнитѣ звѣзди, безъ брой на число,
Колчимъ навеждахѫ свойто чело,
Високо и низко на всички казвахѫ,
И силнитѣ вълни повтаряхѫ тоже,
Кога морската пѣна стройно люляхѫ:
„Навредъ все тебъ видимъ, о Боже!“

* * *

(Отъ Лермонтова).

Когато се вълнува пожълтѣла нива,
Когат' въ гора прохладенъ вѣтрецъ шумоли,
И кѫта се въ градинка синкавата слива
Подъ сѣнката на листъ зеленъ безъ крамоли;

Когат' съ роса поръсенъ миризлива,
На привечеръ, иль сутренъ рано въ златенъ часъ,
Изъ подъ кичуръ, шиpбой, като на нива,
Привѣтливо навежда своя класъ;

Когат' по урвата студенъ играе изворъ
И губи мисъльта ми въ нѣкой смутенъ сънь,
И тихо шъпни ми тайнственний говоръ
За този край отъ гдѣт' излиза вънъ, —

Тогазъ душата ми мирясва отъ тревога
И прояснява се набръчкано чело,
И на земята нѣма вечь за мене зло,
И на небето виждамъ Бога . . . .

Дѣтелиновъ.

Епиграми.

Какъ се „пазарявать" даскали.

„Учитель искашъ тукъ да станешъ? Чувай,
Кажи ми името си по̀-напрѣжъ!"
— *„Върбановъ Дончо!"* — „Де, не се шегувай!"
— „Ба, вѣрвай!" — Тъй ли? Е, тогава бѣжъ,
До като дѣдо кметъ не те й истласкалъ!
С' такова име те не зематъ даскалъ
Да имашъ даже мозъка Сократовъ....
Да, да се казваше Кардамъ Кубратовъ —
То друго. „Ето Даскалче за насъ!"
Би гракнжлъ наший дѣдо кметъ завчасъ.

Докторъ Коста.

Безцѣнни сж заслугитѣ на Докторъ Коста,
За туй прѣдлагамъ паметникъ да му направимъ! —
— Не съмъ съгласенъ! Братия, да не забравимъ:
Той самъ си е въздигнжлъ паметници доста —
— Гдѣ? Ти говоришъ май на сънъ!
— Гдѣ, гдѣ? — *На гробищата вънъ.*

На единъ критикъ.

Раданчо, критикътъ, билъ рѣкълъ, *че съ мълчанье*
Щѣлъ да ме умъртви. Охъ, олеле Горкана!
Кой гледа менъ, но Божне ле, какво ще стане
С'добритѣ ни поети, ако на Радана
Устата нѣкой день *за винжги замлъкнжтъ?*
— Не ще хор'та̀, *умрѣ-щжтъ всички,* безъ да въкнжтъ.

(Притурка.)

За туй о братия поети,
Ако желайте да' н'измрете,
Елате с'менѣ се помолете,
Дано небесний нашъ бащица,
Не пуща нашъ Радана да умре,
Ам' го снабди с'безсмъртность пó-добрѣ,
Но и — с' *уста кат' воденица.*

На единъ „Побългарвачъ."

— И ти ли, брайно, си се опишурчилъ,
Тазъ драма билъ си ѭ *побългарилъ?*
Де, не лѫжи безъ ципа, друже милъ,
Кажи си право, че си ѭ *потурчилъ.*

Чизмарьтъ Пенчо и Ханджията Наумъ.

Наумъ и Пенчо, като двама едноселци
Пò-лани, казватъ, в'столицата се здружили,
Да работѭтъ съсъ братска слóга на подѣлци.
Ако не вѣрвашъ ти на слухове, мой мили,
Иди ги намѣри
И самъ се увѣри:
— *Наумъ на мѣсто с' месо, с' гьонове гощава,*
А Пенчо вмѣсто чизми — бифтеци продава.

Отговоръ.

Сé туй ме питашъ, става толкозъ врѣме,
Какво съмъ мислялъ билъ за твоитѣ поеми.
Добрѣ, бе байно, само да не ти е жалъ,
Вижъ що:
Каквото й ти си мислилъ, кат' си ги ковалъ:
— *Нищо!*

На единъ ученъ развратникъ.

На четиръ годинки четяхъ вечь псалтиря,
На петь — ме научи баща ми на френски,
На шесть — на цигулка азъ знаяхъ да свирѭ,
На седемь прѣвеждахъ вечъ отъ Талиенски....
— Да, вѣрвамъ ти, вѣрвамъ, не дигай ми врѣва:
Чървивата ябълка рано узрѣва.

На единъ други „ученъ“.

— Баща ми, знаешъ, простъ човѣчецъ бѣше,
Той само къмто *земното* стремѣше.
Азъ — друго,ази само *възвишени*
Нѣща обичамъ, ти не гледай мене . . .
— Ехъ, прѣкаляваш ъ вече, душо сладка,
Нима те азъ незнамъ, каква си патка?
Но не сърди се, азъ ти вѣрвамъ пакъ;
Какъ, казвашъ ти, мой хвалопръцко, какъ?
Къмъ *земното* баща ти билъ стремѣлъ?
Да, истина, той носѣше *потури.*
Ти *възвишеното* си салъ търпѣлъ?
И туй го знамъ, *цилиндъръ отъ кат' тури!*

Епитафия.

(Посветява се С—ову).

Тукъ слѣзе славниятъ драматикъ Иксъ
Чакъ в' дъното на ада по рѣката Стиксъ,
Да търси зарадъ драмитѣ си новъ прѣдмѣтъ,
Че не останѫ вечъ човѣкъ на този свѣтъ,
Когото Иксъ да н' е натъпкалъ у стомаха
На свойта муза. Богъ да го прости сир'маха.

Изъ единъ непечатанъ още катихизисъ.

П. — Да ли нашъ С. — слава вѣчна ще получи?
О. — Обърнешъ ли му името, щешъ се научи:
Вѣчна? Тсъ!

На единъ влашки въспитанникъ.

Да, имашъ хубаво брадленце,
Французшко, остро като шило,
Но мозъкътъ ти, гиздаво братленце,
Май не сѣче. Пò-хубаво би било,
Брадлето да ти й тѫпо,
А паметьта ти остра.
Не го ли има за пò-скѫпо
Това и *Домне-Вострa?*

*Отъ какво ме е страхъ.**)

— Кажи, що пишешъ само дребни епиграми,
А не и оди и сонети и баладп?
— Попитайте вий Вазова, да ви обади:
Отъ страхъ да н' би бай С. да ги скрои на драми.

И. Д. Ш.

*) Сравни „Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува“ и трагедията „Ботевъ“.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

а) Кузманъ капетанъ и Димитаръ Търновче.

(По Етрополски говоръ.)

Изъ Сборника на Т. Пѣева.

Де гиди Кузман капетан,
И ти Димитар Търновче
С позлáтено перчи́мче!
На високъ чардакъ седéха,
Убави моми либеха:
Една им диван стоéше,
Друга им вино служеше.
Не било много ни малко
Дошлé са два калесáре:
Кузман ще дете да кърсти,
А Димитар ще венчава.
Чуди се мае Димитар,
Как' моми да си остави,
Като са много убави;
А то се мезлич збираше
В търновските конаци
На беговите сарае,
Че са излéле айдуци
На айдушките поляни;
Не можат да ги уловат,
Не можат да ги убият.
Пашинка на паша говори:
„Бего ле, паша търновски!

Я викай Кузман капетан
С Димитра младо търновче,
Стига да 'одат да либат,
Да идат 'айдуци да фанат."
И пашата я послуша,
Проводи та ги доведе,
Та па им бега думаше:
„Кузмане и ти Димитре,
Скоро айдуци фанете!"
Ка зачу Кузман тас дума,
Та му се сърце разигра́,
Дими́тра тръпки избиха,
Кървнишки по́глед погледна,
Та па на ва́нка излеле,
Та са другаре сабрале:
'Се мла́ди момци като них.
В неделя гозба правиха:
Кузман детéто кръщава,
Димитар булка венчава,
В понеделник оти́шле
На Дойчинови бачи́и.
Кузман Дойчи́ну думаше:
„Дойчине млада кехая,
Минува́ха ли тука 'айдуци?"
Дойчин Ку́зману говори:
„Оза́ран тука мина́ха,
Селския поп си водеха,
Сега са в поляните."
А то се Кузман провикна:
Ей ти, Димитре, търновче
С позлатено перчимче,
Метерис да си фанеме!„
Кога са влеле в гора́та
Край 'айдушките поляни
Па отдалече гледаха:
Айдушко 'о̀ро играе
Селския поп най напрет,
Бела́ му бра́да до пояс,
Тапа го на́рет яздеха:
Най напрет върви Ара́па,

А по Ара́па Дервѝша,
А по Дервиша гол Морат.
Кузман дружини думаше:
„Одбрани бракя другаре,
Сички метерис фанете,
Пушки на нишан турнете,
Сички на месо удрете,
Ка' чуете моята пушка!“
Па са изведна́ш гърмна́ле,
'Сите айдуци избиле,
Па им главите узе́ле,
Та ги в чувал турнале,
И ги в Търново зане́ле,
На бега-паша предале.
Като ги виде́ пашата,
Бела си брада заглади
И черна земня погледна;
Я беговица изле́зе,
Голем им бакшиш ариза:
Кузману сабля зла́тена,
Димитру пушка сребарна.

б) Нена робиня.

Изра́сло ми е дърво висо̀ко,
Сълпе пустѝло, шума развѝло;
Подъ дърво седи́ 'убава Нена,
Риза си шие и сълзи рони,
Та па баща си люто кълне́ше,
Че я зароби млада-зелена,
Млада-зелена, бела-румена,
Не оженена не задомена,
У тия ми пусти делие.
Е че ми иде Ненино либе,
Ненино либе млада во̀йвода.
Като ги виде́ Нена робиня,
Риза фърлѝла и е стана́ла.
Секому чаша сълзи долива,
Во̀йводу чаша сълзи прелива.

Войвода Нени ти'о говори:
„Давé те не сам силом заробилъ,
Поробила те майкя и баща,
Продадоха те в скапи години
За крина жито, а за две прóсо.
Не плачи́, Нено, не плачи либе,
И я ща дòда на твойта вéра.

в) Сабрáла Ненка седéнкя.

Сабрáла Нéнка седéнкя,
До сéка момá и ергéн.
До Ненка седи́ войвóда.
На среща седи Ненкин брат,
С мéден кавáл свйреше,
Като свйреше дýмаше:
„Стани́ си, Ненке, иди́ си,
Че ще кървнйна да падне!"
Ненка си станá, пойдé си,
Войвода Ненка не пуща.
Ненка войводу думаше:
„Кадéля сам си допрéла,
Да ида да си дóнеса."
Войвода Ненки думаше:
„Я ща саймене да прáта
Каделя да ти донесáт."
Ненкин брат с кавал думаше:
„Стани́ си, Ненке, пойди́ си,
Че ще кървнина да падне!"
Ненка си станá, пойдé си,
Войвода Ненка не пуща!
Ненка войводу думаше:
„Вратéно сам си напрéла,
Да ида да си дóнеса."
Войвода Ненки думаше:
„Седи́ си, Ненке, не 'оди́,
Я ща саймéне да прата
Вратено да ти донесат."
На среща седи́, Ненкинъ брат,
На среща седи́, трепере,

Па си отведнáш потскочи,
Та си войвода улови;
Я войвóда се провúкна:
„Търчéте верни саймене,
Търчете, отамнéте ме,
Ненкин брат ще ме затрие.“
Токо си това изрéче
И душата му излезе.

г) Краль Стефан и сестра му Мария.

Тъ́ргнáл ми е, бре, тоя краль Стéфан,
Търгнал ми е отъ селó на село;
Колко сéла Стефан обиходи,
Колко сéла пóвике грáдове,
Нигде Стефан ’убос не намери,
Нигде Стефан прилика не найде;
Той сестрé си ти’о отговара:
„Леле варай мила мòя сéстро,
Нема колай, тебе ща си зема!“
А сестра му ти’о отговара:
„Леле варай брайно Краль Стефане,
Бива, брайно, мене да си земеш;
Да напрáвиш велика черкова,
Па да викнеш дванáес патрици,
И да викнеш тринáес владици,
И да викнеш петнáес калугере
И още сто и педесé, дяконе
Да си четат книга Вангéлие:
Пада ли се брат сестра да земе —
И ти, брайно, мене да си земеш.“
На ли бе Стефану рака дълга,
Де посегне Стефан ’сé досега,
Та направи велика черкова,
Па си викнà дванáес патрици,
И си викна тринаес владици,
И си викна петнаес калугере,
И си викна триесе попóве
И още сто и педесе дяконе
Да си четат книжé Вангелие,

Та са челе три дни и три нощи.
Е че идат дванаес патрици:
„Добар день ти, Марийке кральице,
Книже пише брат сестра да земе,“
Я Марийкя ти'о отговара:
„Ако думате по божи закон,
Да станете дванаес апостоле;
Ако ли — Стефану по хатъра,
Да станете дванаес камънье.“
Е че идат тринаес владици:
„Добар день ти, Марийке кральице,
Книже пише брат сестра да земе.“
Я Марийкя ти'о отговара:
„Ако думате по божи закон,
Да станете тринаес ангеле;
Ако ли — Стефану по атъра,
Да станете тринаес кьотуци.“
Е че идат петнаес калугере:
„Добар день ти, Марийке кральице,
Книже пише брат сестра да земе.“
Я Марийкя ти'о отговара:
„Ако думате по божи закон,
Да станете петнаес пророци;
Ако ли — Стефану по атъра,
Да станете петнаес гяволе.“
Е че идат триесе попове;
„Добар день ти, Марийке кральице,
Книже пише брат сестра да земе.“
Я Марийкя ти'о отговара:
„Леле варай триесе попове,
Ако думате по божи закон,
Да станете на триесе светци;
Ако ли Стефану по атъра,
Да станете триес добичета.“
Ето че ми идат дяконете,
Па Марийки ти'о отговарат:
„Леле варай, гиздава Марийке,
Не се пише в книже Вангелие,
Не пише се брат сестра да земе.“
Я Марийкя си им ти'о каже:

„Ако думате по божи закон,
Да светите като ясно сълнце;
Ако ли — Стефану по атъра,
Да станете на прах и на пепель."
Па Стефану ти'о отговара:
„Леле варай, брайно краль Стефане,
Бива, брайно, мене да си земеш,
Още три дни книже нек си четат."
Челе са го още три недельи,
Кога Стефан в черкова отиде,
А той видѐ дванаес патрици,
Че станáле дванаес каманье,
А владици — тринаес кьотуци,
А калугере — петнаес гяволе,
А попове — триесе добичета,
А дяконе кърстато седѐ'а,
И свѐте'а като ясно сълнце,
И четѐа книже Вангелие,
И Стефану ти'о отговарат:
„Не пада се брат сестра да земе!"
Я Краль Стефан Марийки говори:
„Мола ти се мòя мила сестро,
Мола ти се гре'á да ми простиш."
Марийкя му ти'о отговара:
„Бива, брайно, гре'á да ти прóста,
Ма да идеш в горá зелена,
Да се пóстиш дванáес гóдии,
Та тогѝва Госпот да ти прóсти."
Той си отиде в гора зелена,
Та се постѝ дванаес гóдии,
Тогава му се кóсти расипаха.

II.

ПРЕПЀВАНЬЕТА.

(По Етрополски говоръ).

---

1 Танка висока, Нецо ле,
Табашка хайта, Мияле!

2 Танко фиданче, Цоне ле,
Момче Латинче, Мияле!

3 Шарени писани ботуше,
Каде ходи́ле тропа́ле
По край Тотини вратници.
Излезе Тота с перце́то,
Извади Петру сърцето.

4 Петел пеѣ в Чериково,
Че чуеш ли, мома Пено?
Сукманя ти темен, тесен,
Вълко търчи́ ви́лен, бе́сен

5 Млечава делва, Маруце,
Окълцан бардак, Висиле!

III.

ПРИКАЗКИ.

(По Етрополски говоръ.)

---

1) Гявола и чирака му.

Еди́н чове́к търгна́л и повел сина̀ си да го даде на занаят. Вървел, вървелъ та му се доса́дило. Мина́л край един камик, седна́л и ре́кал „ох!“ Ис камика излел един гявол, па ре́кал: мене ме викат „ох“, защо ме викаш? — „Язе те не викам, ами седна́х да си по́чина, та за това рекох „ох“, а гявола го попитал: каде завождаш това момче? — Да го дам на занаятъ. — Дай го мене, рекал гявола, да го на́уча на доба́р занаят. Човека му дал момчето си и гявола зел да го учи, а сестра му на гявола рекла на момчето: я слушай, какиното, той ще те учи, па щете пита научи ли се, а тизе викай не сам, оти като рече́ш научих се, той ще те изеде. Момчето се учило на секакво да се прави, а гявола го пита́л: научи ли се? Не сам, отговара́ло момчето, дорде се научило на сичките гяволщи́ни, та стана́ло по̀-майстор и отъ гявола. Баща му поне́л дре́и да се преоблече́ и като отиша́л 'се́ на оня камик дека и по́-напред, рекал „ох“ и гявола пак излел та го попитал: оти викаш? — Да излезе момчето да му дам дре́и. — Момчето ти е много будала, неможе́ нищо да се научи. — Ч'ако, рекал човека, нека излезе да го вида. Излело момчето, а човека рекал на гявола: Дай ми момчето да го вода да го види майкя му, оти много плаче за него, па язе ща пак да го до́веда. Земи го, рекал гявола, ама пак да го доведеш, оти нищо незнае. Човека си зел момчето и си търгнале. Като отминале виделе търговци, че купуват говеда. Момчето рекло на баща си: тате, язе ща се пре́права на един хубав юнец, ти земи да ме продаваш на тия търговци, ама да сакаш за мене една шапа жалтици и важенцето

дека ме водиш с него, да си го земеш. Срешнáле ги търговците и попитале: продаваш ли, побратиме, тоя юнец? — Продавам го, рекал бащата на момчето. — Какво сакаш за него? — Една шапа жалтици. Дале му една шапа жалтици и зеле юнеца. Човека си заминал, а юнéца побегне низ гората, станал пак на момчé, стигнал баща си и му рекал: видиш ли ония ловджие? язе ща се нáправа на палаш, па ща да изнасам по два зайци. Тие ще поискат да ме купат, а ти да им поискаш една шапа жалтици. Баща му го продал на ловджиете, а той им изнесал неколко зайци па побегнал, станал пак на момче и стигнал баща си, па му рекал: ти, тате, си върви, а язе да се прéкрия, че иде майстора, дъртия гявол, да ме изеде. Баща му си отишáл, а той станáл на риба са злáтени крúля, па влел в един кладенец. Майстора му се научил, преправил се на пó-голема риба и влел в кладенеца. Срешнал едни риби па ги пита: видовáхте ли тадéва риба са' златени крúля? Видовáхме, рекле, ама далече. Гявола още толко бърза каде данóто на кладенеца, срешнал други риби и ги пита: видовахте ли риба са' златени криля? Видовахме, рекле и тие, ама много далече. Момчето излело на главата на водата и там една мома 'убава прала. Момчето ѝ рекло: я ща се прéправа на едни 'убав пърстень, много 'убав, па ще доде един човек да иска да ме купи, тизе ме продай, ама не давай ме в рацете му, на ме пусти на земнята. Дошал гявола, дал една шапа жалтици на момата за пърстеня, а тия зела жалтиците, пустила пърстеня на земнята и той станал на прóсо. Гявола станал на петел, па зел да кълца просóто. Едно зърно се утърколило под коритото дека прала момата, станало на лесица, па излела та фанала петела за главата, та го изела, а момчето се отарвало от гявола и отишлó при баща си и майкя си.

2) Двуйца ортаци.

Имало един човек, па дал на сина си 'илядо гроша и го пратил на пéчал. Сина му тръгнал и вървéл, вървел та намерил едни човек затворен за борч, за 'илядо гроша. Той дал 'илядотé гроша та го откупил, па се върнáл при баща си и му казал каде е денáл парите. Баща му зафалил и му дал още 'илядо гроша, а синá тръгнал и пристúгнал до едно гробище. Там видел двуйца живи човеци бият гроба на един умрел и ги попитал: защо биете тоя гроб? — Има да зимаме от закопания тука по 500 гроша, за това му биеме гроба, отговориле двуйцата живи. Момчето им дало 'илядоте гроша, та откупило умрелия длъжник и пак се върнало при баща си, та му обадило кадé е денáло парите. Добре си направил, синко, рекал баща му и извадил та му дал още 'илядо гроша и три ябълки, ама му зарачáл да скрие ябълките, па кога тръгне да патува и пристигне некои другар, да му даде да разреже една ябълка. Кой разреже ябълката право на две еднакви половини, с него да другарува, а кой я разреже криво, от него да бега. Синá вървел, вървел стигнал го един човек, па го попитал на каде отважда. — На печал, рекло момчето. — И язе отивам на печал, а да вървим заедно, рекал човека. — Хайде, рекло момчето и тръгнале. Не пакя момчето извадило из джепа си една ябълка и я дало на човека да я

разреже, ако има нош, та да си порасквасат устата. Разрезал я, ама криво, та за това момчето побегнало и се отделило от него. Вървело, какво вървело, пристигнал го други пáтник, дало и нему една ябълка, и той криво я разрезал, та и от него се отделило. Кога отишло в гробищата, дека бé откупило мъртавеца, видело там един човек че води конь, збрале се с него и тръгнале зáедно. Момчето извадило и трекята ябълка, та я дало на другара си да я разреже, и той я разрезал на две еднакви половини, та дори и опашката ѝ разцепил нáдве. Сдружило се с тоя човек и се наговорили зáедно да печалат и един от други да се не делат, па тръгнале и отишле в един град: тамо имало един цар, имал си една дещерá, чéтери пати я женúл, 'се ѝ мрат мажéте и нема маш; а цара дава дещера си и половина от царството, ако се намери некой да остане жив. Човека рекал на момчето: а да ти земем царската дещера, па се небой, язе ща те варда от умиранье. Момчето престáнало и човека отишал при цара, та искал дещера му и той я дал. Направиле свадбата, кога вечерта човека рекал на младоженците: вие спéте, а язе ща да сéда при вас да ви варда. Добре, рекле младоженците и легнале си, а човека стои край них и държи сабля в рáка. Подала се една змия с две глáви нис устата на царската дещера, та да изедé мажа ѝ. Човека замахне с саблята и змията се скрие, немóже да изедé момчето Оня ти цар се зарадовал, подигнал веселúи, тешка свадба — работи големи — и човека 'се седи нощьé та ги варди. Кога дошлó време да си вървáт, збрале 'сúчко каквото спечалиле, зеле и невестата, та си тръгнáле и отишлé до гробищата, дека бé'а се сдружúле. Рекал човека: тука сме се збрале, 'айде тука братски да си разделим сичко по напóловин и се разделиле. Кога дошло ред да делат невестата на две половини, момчето нещеяло да я сечат и се молило на човека той да я земе целá, а човека рекал: това не е право, така не бива братски дележ, фанал невестата за едната рáка той, а за другата момчето и замахнал са' саблята да я рассечé. Невестата се оплáшила и змията от тоя страх излéла. Човека оставил невестата, сасéкал змията, па рекал: това яде на мажете ти сърцата, за това немогат да живеят, сега, рекал, небойте се. Па рекал на момчето: помниш ли ония човеци дека биеха гроба, а ти им даде илядо гроша, та го оставиха? Това бех язе. Тогава ти ме откупи, а сега язе ща да ти се 'óтплата: нá ти моя дел от печалбата, па си вървете, та си живейте са жената, рекал на момчето и влел в гроба, а момчето си отишло при баща си.

IV.

ГАТАНКИ.

(По Етрополски говоръ).

1. Ка сам дълк, да сам прав, небото би докачил? — Пакь (пжть).
2. Малко гърне, слатка гозба? — Лешникъ.
3. Смок свири, кърстáта гора играе? — Чекъркъ и вънтешка.

4. Чéтери бракья в една риза? — Орехови ядки.

5. Белѝ кокошки на червен конец висáт? — Забѝте и венците (хлебинитѣ).

6. Тáнка, дълга невестица, сама си гробъ копае? — Капчугъ.

7. Вола в' обора, рогата му на двора? — Свърделъ.

8. Отдоле иде дендеверин, дендеверска песень пеѣ? — Бърмбаръ.

9. Крив старец воз брек пикае? — Ибрикъ.

10. Отдоле иде стар старец, нáгърбе носи бучáто кóлье? — Таралежъ.

11. Царското момиче
С' червените гáщи
В' огънь се пéре,
В' вóда се суши? — Восъкъ.

12. Отдоле иде агáта
Червена му е брадата? Пуякъ.

13. Търкóли се чернó кълбó, та измори целó селó? — Ношта.

14. Горе тупáн тýпа, доле маглѝ падатъ? — Сѣенье брашно.

15. Отцат (отсамъ) брег, отвад брег, в сред снег? — Брашното въ нощвите.

16. Четери циганки 'óро играят, петата ги закача? — Куки (игли) дека се плете чорап.

17. Не ща легнá, не ща заспá, дор не склопа вълна с вълна? — Клепачьетѣ.

18. Цела каща на един дирек стои? — Габа.

19. Гáста горица, под горица равнище, под равнище нáплате, под наплате кладенци, под кладенци соповци, под соповци кърпчица, под кърпчица чуканчец? — Глава, подъ главата чело, подъ челото вежди, подъ веждитѣ очи, подъ очитѣ 'жрнитѣ на носа (ноздри, ржнки), подъ 'жрнитѣ уста, подъ устата брадичка.

20. Откá се родѝло с чéтери свирки свирѝло; откá е порáсло земнята преровило; отка е умрело 'оро е играло? — Говедото кога се роди четири боски бозае; кога порасте земнята оре; кога умре отъ кожата му се праватъ царвулье, та ходатъ да играятъ хоро.

21. Направи се от кал, па умре, никой се не наеме да му погребе кокалете? — Строшено гърне.

22. Кой го прави, не требува му; кому требува, не види го? — Носилото (мъртвешко).

V.

ПОГОВОРКИ.

(По Дупнишки говоръ).

Съобщава Д. Я. Бисеровъ.

---

1. Ако е, сине мари, да не горáтъ два дома, — три дни е тупанъ тупáло, до дека да ги стави (собере). — 2. Безъ пари здравье, готова болесь. — 3. Болѣ риба дельена, негли бради скубани. — 4. Бѝ лошо, пóлошо. — 5. Братъ брату око не вади. — 6. Бръкнáлъ у медó,

та си не облизалъ пръстите! — 7. Белкимъ ми е погачата нахапала, та ми знае годините? — 8. Воло рие съ роговете си, а пръстьта му пада на гръбó. — 9. Голъ та золъ. — 10. Господь види чие масло у кандило гори. — 11. Дека е скакала козата, там че и ярето. — 12. Дека 'си Турци, тамо и голъ Асанъ. — 13. Дека бие Господь сосъ гратъ и ти удри сос каменье. — 14. Едно та вредно! — 15. Еднашъ та у векъ! — 16. За хатъръ, за хатъръ, та себе затрълъ! — 17. Зяе като чавка. — 18. Имáла майкя предъ кого бегáла. — 19. Испречилъ се като гладна вашка на чело. — 20. Каковъ му е умó, таковъ му е и домó. — 21. Кой не знае да цалива попадия у обрáзъ, нека цалива попа у г . . . — 22. Личи му като на желькя презъ угаръ. — 23. Майсторня кози пасé: петь закара, три докара. — 24. Нашла баба краставица, па рекла: крива е. — 25. Остарехъ, обелехъ, таковъ пощипокъ не видохъ. — 26. Пофáли ме ýсто, да те не пóсера. — 27. Разбесила се е като аламанка. — 28. Слушайте глухи, гледайте кьорави. — 29. Ти му думашъ стрижено е, па той пà: косено е. — 30. Ученъ до прага, а уменъ до века. — 31. Фани босъ, та му собуй опинците. — 32. Храни куче да те лае.

КНИЖНИНА.

I.

РЕЦЕНЗИИ.

1. Новый Церковно-Славянскій памятникъ съ упоминаніемъ о Славянскихъ Первоучителяхъ. Сочиненіе М. Дринова. С.-Петербургъ 1885.

Хиледогодишнината на св. Методия възбуди интересъ за по̀-близко запознаванье съ словѣнскитѣ първоучителье. Между другитѣ трудове, написани по случай на праздника, заслужва да се спрѣмъ върху г. Дриновото съчинение, изначало напечатано въ Жур. Мин. Нар. Просвященія. Въ тъзи малка книжка г-нъ Дриновъ съобщава своитѣ издирвания върху едно *славословие* за словѣнскитѣ първоучителье, което той намѣрилъ въ единъ свой ръкописенъ църковно-словѣнски сборникъ. Между другитѣ паметници, този сборникъ съдържа въ себе си и българския *Синодикъ*, който е съставенъ още въ 1211 година по образеца на грѣцкитѣ. Въ Синодика, слѣдъ анатемосването попъ Богумила и учението му, слѣдъ прославлението българскитѣ царье, слѣдва кратко, около десетина реда, славословие за Кирилла философа, Архиепископа Методия, за Епископа Климента, Савва, Горазда и Наума. Прославлението за словѣнскитѣ първоучителье е вмѣстено въ Синодика въ 1211 г. по заповѣдьта на Търновския великъ църковенъ съборъ. Отъ разбора съдържанието на славословието, отъ сравнението му съ пространното житие на св. Климента и опрѣнъ на много исторически съображения г. Дриновъ дохожда до заключение, че съставительетѣ на славословието не сѫ се ползували отъ пространното житие на св. Климента, но сѫ имали подъ ръка по̀-стари и по̀-достовѣрни источници.

Между многото свѣдѣния, за словѣнскитѣ първоучителье, които се срѣщатъ и въ пространното житие на св. Климента, славословието заключава и нѣкои *разногласия* сравнително съ туй житие. Ето тѣзи разногласия:

1) Житието счита и двамата Солунски братя еднакво заслужили въ изнамѣрването азбуката и прѣвождането св. Писание, а пъкъ славословието въ туй отношение счита Кирилла главенъ инициаторъ и виновникъ.

2) Житието на Климента, като свързва изнамѣрването азбуката и прѣвождането св. Писание съ кръщението на Бориса, отнася и едното и другото къмъ 869 год. Славословието пъкъ отдѣля кръще-

нието, като отнася прѣвожданьето на св. Писание към регенстото на Θеодора, което се е продължавало отъ 842—856 год.

3) Славословието нарича св. Климента епископъ на *Велика Моравия,* а пъкъ въ житието той е нарѣченъ епископъ Βελιτζας.

4) Житието на св. Климента мѣжду другитѣ ученици на Кирилла и Методия споменува и Ангелария, а пъкъ славословието пропуща неговото име, тъй като послѣдньото оцѣнява дѣятелностьта на св. Кирилла и Методия заедно съ ученицитѣ само въ учено-литературно отношение, въ което Ангеларий не се е отличилъ особенно.

Славословието свидѣтелствува съ каква почеть сѫ се ползували словѣнскитѣ учителе мѣжду българетѣ въ старо врѣме. Г. Дриновъ се е потрудилъ да разясни този фактъ, както и нѣкои други исторически обстоятелства върху живота на словѣнскитѣ апостоли. Книжката на г. Дринова по обема си (32 страници) е не голѣма, но тя свидѣтелствува колко тежъкъ трудъ е положилъ той за да сравнява рѫкописитѣ, да търси източницитѣ, да отдѣля истината отъ легендата, да разясни и най-дребнитѣ обстоятелства, та да раскрие историческата правда за нашитѣ просвѣтителе, зарадъ които разни словѣнски писателе пишѫтъ противорѣчиво. Всѣкий, който вземе на рѫцѣ книгата на г-на Дринова, не може да не се зачуди на търпѣнието и добрата воля на автора, съ която той издирва всичкитѣ тънкости на прѣдмѣта. Читательетѣ трѣбва да знаѭтъ, че г. Дриновъ има напечатани още нѣколко много пó-важни и сериозни трудове по Българската история, върху която той работи съ особна любовь отъ много години насамъ, и зарадъ разработваньето на която той справедливо се ползува съ уважение мѣжду народа ни. Такъвъ единъ сериозенъ работникъ, като г. Дринова, трѣбва да бѫде примѣръ за всички ни, които не се свъртаме у дома си да прочетемъ нѣщо сериозно, или пъкъ да напишемъ два-три реда по нѣкой сериозенъ прѣдмѣтъ.

П. П—въ.

2. *Картини изъ живота. Приказки. Прсвелъ ***. Издалъ Т. М. Нешовъ. София 1884 год.*

Появяваньето на нови хубави книжки у насъ, както въ минѫло така и въ послѣдньо врѣме е рѣдкость. Пó-често се пишатъ и печататъ брошурки, но тѣ или биватъ незабѣлѣзани поради ничтожностьта си или пъкъ биватъ забравени отъ читательетѣ наскоро слѣдъ прочитаньето въ тѣхъ личния дертъ на автора.

Въ послѣдньо врѣме наистина въ Пловдивъ се появи единъ новъ журналъ „Зора“, тенденцията на когото е да наддѣлѣе съ конкуренцията си Софийското Периодическо Списание, но този журналъ не е нищо друго освѣнъ прекрѣщана „Наука“.

За да не помислѭтъ читательетѣ, че и ние искаме да поддържаме таквазъ чифутско-дюкенска спекулация въ книжнината, ние се отказваме да говоримъ за новата „Зора“, която е грѣйнала изъ Филибе. Ние считаме списателството за пó-горньо нѣщо отъ личнитѣ дертьове, та зарадъ туй искаме да избавимъ читательетѣ си отъ расправянье кои причини сѫ подбудили Пловдивскитѣ синигери да псу-

ватъ редакцията на Периодическото Списание, сътрудницитѣ му и насъ лично въ журнала си и в. „Марица“ съ сокашки псувни и бабешки навѣти, да ни одумватъ, да ни придумватъ да се откажемъ отъ писанье, та да оставимъ само тѣхъ да боравѭтъ безконтролно въ книжнината, да ѭ монополизиратъ, да се хвалятъ и прѣвъзнасятъ единъ други.

Като се задоволяваме съ отбѣлѣзванье тенденцията на „зора“, и съ увѣряванье редакторитѣ, че псувнитѣ имъ не ще ни свържѫтъ рѫката и сковѫтъ езика, ний се спираме върху книжката, която е прѣдмѣтъ на нашата статия. Тѫзи книжка съдържа четире хубави приказски; една отъ Леона Грелоноа, а тритѣ отъ Мавро Йокаи. По обичая почти на всички български прѣводачье въ книжката не е забѣлѣзано отъ какъвъ езикъ сѫ прѣведени приказскитѣ. Другъ единъ недостатъкъ е липсванието изъ книгата на какво-годѣ прѣдисловие, въ което да се каже нѣщо за авторитѣ на приказскитѣ за да се запознаѭтъ съ тѣхъ читательетѣ пó-отблизо.

Прѣвожданьето на български езикъ литературни приказски и малки разскази, има голѣмо значение. Подобни приказски и разскази поради краткостьта и простотата си сѫ най-добри за прочитъ у насъ, тъй като нашитѣ читателье още не сѫ привикнѫли да четѫтъ дълги и сложни трудове. Не е тайна за никого, че у насъ нѣма читателье, че безъ читателье невъзможно е да се развие каква да е книжнина. На пó-развититѣ българе прѣдлѣжи да развиѭтъ и образуватъ една читаѭща публика, която да бѫде цѣнительтъ на списательетѣ ни. У насъ сега за сега е невъзможно издаваньето на какъвъ годѣ журналъ или напечатваньето на нѣкой сериозенъ трудъ, тъй като нѣма кой да чете, нѣма кой да се заинтересува, та да похарчи нѣкоя пара за книга. Даже вѣстницитѣ, тъй обширно распространени другадѣ, у насъ не вирѣѭтъ; издаватъ вѣстници у насъ или съ помощьта на субсидии или пъкъ съ пожертвование отъ членоветѣ на нѣкоя партия, които сѫ въ едно и сѫщото врѣме и редактори, и издателье, които теглѭтъ ѭлата съ трудове и мѫки, безъ да получѫтъ нѣкакво възнаграждение. Защо става всичко това? Защото нѣмаме читателье, които да четѫтъ даже вѣстници, най-удобното и легко нѣщо. Разбира се, че голѣма кривда иматъ и списательетѣ въ отсѫтствие на читаѭща публика. Списательетѣ ни често не съобразяватъ развитието на грамотнитѣ у насъ, не разбиратъ интереситѣ имъ, та се впущатъ да пишѫтъ за работи или отвлечени и тъмни, или пъкъ се мѫчатъ да забавляватъ читательетѣ си съ клюки и псувни, които сѫ умрѣзнали на читателя въ частния му животъ.

Приказскитѣ, за които ни е дума, съдържатъ изложение на нѣкои случаи отъ живота; тѣ сѫ написани въ хубава форма; мислитѣ на автора сѫ изложени ясно въ тѣхъ. За простия, ненавикнѫлъ къмъ четенье човѣкъ, тѣзи приказки сѫ най-добри, защото тѣхното четенье не уморява, а привлича поради интереса на прѣдмѣта, поради краткостьта и легкостьта на разсказа. Тъй напр. въ I-та приказска „*Таинствената рана*“ изведнъжъ читательтъ се заинтересува да узнае каква е тъзи болка на рѫката, безъ да има на нея външенъ бѣлѣгъ;

авторътъ разсказва ужасенъ случай отъ частния животъ на болния, който го довелъ до маномания, която го карала да мисли, че той страда отъ рана. Въ II-та приказска се разсказва за безразсѫдната любовь на единъ момъкъ, който отчаенъ се хвърлилъ въ рѣката, гдѣто въ разговора си съ рибитѣ той се укопитва отъ заблуждението си. Всичкитѣ приказски въ книжката сѫ интересни и хубави. Преводътъ е доста ясенъ и гладъкъ.

Поради значението, което иматъ подобни приказски и разсказн, желателно е да се избиратъ по-честичко за да се прѣваждатъ на български. Българскитѣ вѣстници ще сторѭтъ много добрѣ да печататъ избрани разказчета, които да се свършватъ въ единъ или два броя. Европейската литература е богата съ кратки художественни разсказн. По-лични списателье, които най-добрѣ владѣѭтъ тъзи литературна форма, сѫ: Алфонсъ Доде, Жанъ Ришпенъ, Гюи-Мопасанъ, Мавро Иокаи и др. Европейскитѣ журнали, иллюстрации и вѣстници изобилуватъ отъ таквизъ трудове, за които редакциитѣ плащатъ скѫпо и прѣскѫпо. За насъ не е много трудно да изберемъ по-хубавичкото и да го прѣведемъ на български, както това е сторилъ непознатий прѣводачь на приказскитѣ отъ Мавро Иокаи.

П. П—въ.

3. Четитѣ въ България на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефана Караджа (1867—1868). Отъ З. Стояновъ. Издание първо. Пловдивъ 1885 год.

Въ продължение на двѣ години ний нѣколко пѫти сме писали въ Период. Списание за трудоветѣ на г. З. Стояновъ; читательетѣ сѫ срѣщнѫли нашитѣ статии за книгитѣ „Василъ Левски Дяконътъ“ и „Запискитѣ по Българскитѣ възстания“. Настоящата книга свидѣтелствува още веднъжь до колко автора ѝ е вдаденъ въ мисъльта да опише епохата на възстанията въ всичкитѣ ѝ подробности, за събираньето и разясняваньето на които той не е жалилъ трудъ и грижа. Като дѣецъ възстаннически г. Зах. Стояновъ люби епохата на борбата съ Турцитѣ отъ сърдце; тъзи любовь се забѣлѣзва и въ настоящия му трудъ, както и въ двѣтѣ негови брошури на послѣдньо врѣме напечатани: „*Черти изъ живота на Любена Каравеловъ*“, „Любенъ Каравеловъ и неговитѣ клеветници“.

Първата отъ тѣзи двѣ брошури има за цѣль да запознае българското общество по случай на една литературна вечеринка въ паметь на Любена Каравеловъ — съ личностьта и дѣятелностьта на този български патриотъ и списатель; втората брошура остра, ядовита и сърдита, има за цѣль да пръсне повръга съпуненитѣ мѣхурчета, раздути отъ нѣкои си, които искатъ за свои облаги да очернѭтъ българското свѣтило, да помрачѭтъ славата на покойния вдѫхновитель на младитѣ къмъ свободата, да го прѣдставѭтъ за прѣдатель, за шпионинъ. Ний разбираме ядното негодованье на г. Захария Стояновъ срѣщу клеветницитѣ, които съ измислени и скроени факти, съ съчинени писма, искатъ да разясняватъ историята, която е тъй неотколѣшна, тъй очевидна и тъй извѣстна на българската младежь, особенно що се отнася до Любена Каравеловъ, неговата дѣятелность

и неговитѣ идеали. Нищо по́-благородно и по́-похвално нѣма́ отъ тъзи ревность, съ която г. З. Стояновъ отблъсва джавканьята и прилайваньята отъ тукъ отмамѣ срѣщу единъ славенъ *покойникъ*. Настоящата книга, която озаглавихме по́-горѣ, съдържа въ себе си разказъ за четитѣ на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефана Караджа, които прѣминжхж въ 1867 и 1868 година Дунава да се бижтъ за свободата на България. Четата на Филипъ Тотя е състояла отъ 35 души, а четатата на Хаджи Димитра отъ 124 души. Малкитѣ тѣзи чети сж произвели цѣлъ единъ прѣвратъ мѣжду умоветѣ на Българетѣ, породили сж у народа съзнание за борба и сж дали на Турция да разбере, че раята почва да се пробужда за да снеме игото си. Сраженията на Тотювата чета въ Пустия при Върбовка, сраженията на Хаджи Димитровата дружина при Кара-Исинъ и чакъ до послѣдньото й истребванье показва, че възстанницитѣ е ржководила идея, че тѣ не сж били разбойници и плячкаджии, а сжщински борци за свобода. Самото отношение на Турцитѣ къмъ четитѣ, огромнитѣ усилия, които тѣ употрѣбихж за да побѣджтъ четитѣ, показва до колко важни сж били за политическия животъ на Турция тѣзи ничтожни четици. Изъ книгата се вижда какви силни характери сж били Хаджи Димитъръ и Стефанъ Караджа; тѣ сж се били най-юначно, ржководили сж момчетата отлично, като сж имъ давали примѣръ съ геройството си. Двамата тѣзи войводи твърдѣ малко сж извѣстни; за тѣхъ се пръскахж най-прѣувеличени слухове; славата имъ се прѣвъзнасеше даже легендарно. Книгата на г. Зах. Стояновъ замѣстя легендата и историческата мъгла съ истински разказъ, съ историческа правда, разказана отъ самитѣ участници въ четитѣ, както и отъ съврѣменника на четитѣ и очевидецъ на самитѣ събития Бача Кира Петровичъ, този идеаленъ даскалъ и простонароденъ проповѣдникъ по онуй врѣме, а послѣ (1876 г.) възстанникъ и мжченикъ за свободата. Дѣйствията на четитѣ и момчетата г. Стояновъ слѣди съ всичкитѣ подробности чакъ до край, до загинваньето на героитѣ, при това той описва датитѣ, имената, мѣстноститѣ, гдѣто сж се скитали възстанницитѣ, както и хората, които сж срѣщали по пжтя си, съчувствията и прѣчкитѣ, които сж срѣщнжли мѣжду овчеритѣ и пжтници Българе, предательетѣ и пр. и пр. Въ книгата сж записани имената на момчетата, изказани сж нѣколко черти отъ живота на образования и уменъ писарь на четата Габровеца Ванката Христовичъ, изложена е подробно биографията на войводитѣ Хаджи Димитра и Стефана Караджа. Като допълненение къмъ книгата сж вмѣстени извлечения изъ оффициалния турско-български вѣстникъ „Дунавъ“; изъ тѣзи извлечения се вижда какъ турскитѣ власти сж гледали на възстанницитѣ, какъ тогавашни нѣкои Българе изедници не сж стрували хасъ отъ възстаническитѣ движения, противъ които сж подавали махзари или по днешнему адресси съ изявление задоволство отъ Султана и проклетии срѣщу „чапкжнитѣ“, „хайтитѣ“ възстанници; мѣжду извлеченията има нѣкакви си измислици, нарѣчени отъ издадницитѣ редактори „исповѣди“ на нѣкои отъ възстанницитѣ и н асамия умиращи Караджа, въ които тѣ кълнжтъ и проклинятъ Букурещкия

комитетъ, който ужь ги билъ излагалъ и измамилъ да тръгнжтъ на бой за да загинжтъ на вѣтъръ; тѣзи „исповѣди“ до толкозъ сж били истински и вѣрни, до колкото истински и вѣрни сж съврѣменнитѣ нѣкои натъкмени писма, съ които днешни нѣкои хора искатъ да прѣдставятъ Любена за „предатель“ и „шпионинъ“ на Турцитѣ.

Настоящий трудъ на г. З. Стояновъ заключава въ себе си сжщитѣ достоинства и недостатъци, както и прѣжнитѣ му трудове. Главното и първо достоинство на „*Четитѣ*“ е ясний и гладъкъ езикъ съ чисто българскитѣ конструкции и думи. Разказътъ се чете лесно и увлекателно; случкитѣ се излагатъ ясно и картинно; тукъ тамѣ се срѣщатъ хубави описания на планински нѣкои върхове, особенно на Бозлуджа. Мѣжду недостатъцитѣ най-много личи прѣкъсванието разказа на най-интересното му мѣсто за да се изложжтъ нѣкои разсжждения съврѣменно политически или да се опишжтъ особенноститѣ на нѣкои отъ българскитѣ граждане. Подобно прѣкъсванье разказа ний съглеждаме на стр. 17, гдѣто авторътъ оставя разказа за сждбата на Тотювата чета слѣдъ битката въ Пустия, та се впуща на 3 страница да разказва особеноститѣ на Бебровчени, особенности наистина изложени добрѣ и написани интересно, но не тъй на мѣсто. Подобно отвличанье отъ разказа бърка за съставянье у читателя пълната картина на събитието. Сжщото прѣкъсванье разказа срѣщаме и на стр. 168, гдѣто авторътъ захвърля на врѣме разказа и се захваща за биографиитѣ на войводитѣ, тутакси слѣдъ разбиванието на четата и убиванието на Хаджи Димитра въ Бозлуджа. Споредъ насъ биографиитѣ можехж да бждятъ изоставени за края или да се турятъ въ началото на книгата, защото тѣ сж нѣщо особенно отъ разказа, макаръ и да обясняватъ много отъ характера и дѣйствията на войводитѣ. Когато читательетѣ сж заинтересувани съ сждбата на 14-тѣ момчета, загубени отъ другарьетѣ си, тогазъ именно авторътъ, вмѣсто да продължава разказа, прѣкъсва го и захваща биографиитѣ, едва слѣдъ свършванието на които ний узнаваме що е станжло съ тъзи малка дружина слѣдъ стиганието ѝ на Агликина Полянка. Въ книгата ний не срѣщнжхме подробности за положението на Стефана Караджа подиръ улавянието му и закарванието му въ Търново; види се, че той не е можалъ да събере повечко свѣдѣния, особенно за истинтацитѣ въ Търново.

Ний не се съмнѣваме, че въпросътъ за „*Четитѣ*“ интересува читательетѣ, които помнжтъ тѣхнитѣ дѣйствия, които сж се въсхищавали отъ тѣхъ и сж сѣтили още на врѣмето какво силно влияние произведохж мѣжду населението смѣлитѣ дѣйствия на юнацитѣ. Вѣрваме, че прочитанието на книгата ще убѣди всѣкиго колко сж страшни борцитѣ за идея, до колко тѣ сж страшни не по физическата си сила, но по онуй нравственно влияние, което произвежда върху народитѣ всѣко самопожертвование. Гладътъ, ранитѣ, мжкитѣ и лутаньята по дъждове, вѣтрове, бури, страшни скали и долини — всичко това се прѣтегля и забравя прѣдъ друго едно високо душевно спокойствие и услажданье, което смегчава физическитѣ болки.

П. П—въ.

II.

КНИГОПИСЪ.

Книги, получени въ замѣна съ „Пер. Спис." или подарени за библиотеката на „Бълг. Кн. Дружество."

Отъ Американското Евангелическо Дружество:

1. „Зорница" Евангелско Периодическо Списание за година 1865. Стр. 96, за година 1866 стр. 96, за година 1867 стр. 96.

2. „Зорница" (мѣсечна) илустровано списание, цѣли тѣла за година 1875, 1881 и 1882. По стр. 44 in 4⁰.

3. Библия сирѣчъ священното писание на ветхый и новый завѣтъ, вѣрно и точно прѣведено отъ първообразното. Цариградъ, въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна. 1874, in 8⁰ стр. 1054.

4. Дѣтско Съкровище, книга за младитѣ съ картинки. Напечатано отъ Американското Евангелско Общество въ Цариградъ. Въ книгопечатницата на А. Х. Бояджиянъ. 1880 in 8⁰ стр. 102.

5. Изводи отъ мѣсечнѫ зорницѫ за 1874—1884. Цариградъ. Въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна. 1882, in 8⁰ стр. 227.

6. Священни пѣсни съ напѣви. Цариградъ. Въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна. 1878, in 8⁰ стр. 156.

7. Священни пѣсни съ напѣви. Цариградъ. Въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна. Американъ Ханъ 1883, in 8⁰ стр. 195.

8. Новый завѣтъ Господа Нашего Іисуса Христа: Изданіе вѣрно препечатано по послѣднему изданію Всероссійскаго Сѵнода. Нью Іоркъ. Въ Типографіи Американскагѡ Библейскаго Общества. 1881, in 8⁰ стр. Гл. кв. (607).

9. Рѣчникъ на святото писание. Цариградъ въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна. Американъ-Ханъ 1884, in 8⁰ стр. 617.

10. Съгласието на четиритѣ Евангелия или расказанитѣ въ тѣхъ събития и поучения наредени по врѣменния имъ порядъкъ. Цариградъ, въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна, Американъ-Ханъ. 1880, in 8⁰ стр. 235.

11. Изводи отъ вѣстникъ Зорница за 1877 год. Цариградъ въ книгопечатницата на А. Х. Бояджияна, Американъ-Ханъ. 1881, in 16⁰ стр. 452.

12. Душеполезни книжки (подвързани въ едно тѣло): а) Прости истини стр. 10. б) Искашъ ли да се спасешъ? стр. 4. в) Готовъ ли си? стр. 8. г) Пѫтьтъ за спасеніе стр. 10. д) Пѫрва стѫпка на пѫть-тъ за спасеніе третьо. стр. 10. е) „Не мислѭ да умрѫ така, както съмъ". Една истинска повѣсть. стр. 8. ж) За спасение, важни размишления, стр. 12. з) Нѣщо за безкнижнитѣ человѣци стр. 18. и) Крьстьтъ Христовъ стр. 24. к) Най-потрѣбното нѣщо стр. 7. л) Отче нашъ стр. 7. м) Земна грижа е небесно поученіе стр. 11. н) Дѣ намѣри той този законъ? стр. 8. о) Единъ безвѣренъ ковачь стр. 4. п) Просвѣщенъ попъ стр. 22. р) Какъ става человѣкъ истиненъ Христіянинъ? стр. 28. с) Ето Агнецътъ Божій! стр. 4. т) Животъ за цвѣте стр. 7. у) Стойность-та на душѫтѫ стр. 16. ф) Каква е цѣна-та на душѫ-тѫ ти? стр. 4. х) Добры дѣла стр. 28. ц) День Господень стр. 8. ч) Піяніето на Вино и на Ракиѭ стр. 4. ш) Двѣтѣ агнета стр. 18. щ) Бѣдный Іосифъ стр. 8. я) Помощь за прочитаніе на Священно-то писаніе стр. 54. ю) Кратки изясненія за Библиѭ-тѫ стр. 16. ѩ) Отговори на нѣкои възраженія стр. 37. ѫ) Иванъ Гусъ стр. 54. ѣ) Иди при Іисуса стр. 72.

13. Слова in 16° стр. 511.

14. Христіанско ученіе за Бога и за человѣчески-тѣ длъжности. Цариградъ. Въ Книгопечатницѫтѫ на А. Минасова 1862. In 16° стр. 254.

15. Рѫководство за Ветхый и новый Завѣтъ. Цариградъ Въ Книгопечатницѫтѫ на А. Х. Бояджияна Американъ — Ханъ 1884. in 16° стр. 180.

16. Пѫтешественникъ-тъ отъ тойзи свѣтъ до онзи или Христяново-то пѫтешествіе отъ градътъ Погыбелово до Небесный градъ; казано въ подобіе на съновидѣніе отъ Іоанна Бѫняна, прѣводъ отъ Английски (изданіе второ) Цариградъ въ Книгопечатницѫтѫ на А. Х. Бояджіяна. Американъ — Ханъ 1880 in 16° стр. 241. съ 12 рисунки въ текста.

17. Писма за майкы или рѫководство за майкы въ доброто отхранваніе на дѣцата имъ. Изданіе трете. Цариградъ. Въ книгопечатницѫтѫ на А. Х. Бояджіяна Американъ — Ханъ. 1880. in 16° стр. 180.

18. Психологія или Душесловіе за дѣцата. Разговори между майкѫ и синъ. Издание трето. Цариградъ. Въ книгопечатницата на А. Минасова 1861, in 16°. стр. 137.

Печатни погрѣшки.

а) въ X кн. третьо течение:

...аница 175	*редъ*	19 отгорѣ:	*на мѣсто*	Сакасъ, ...	*чети*	Сатасъ,
„ 198	„	6 отдолу:	„	Сакасъ	„	Сатасъ.

б) въ XI кн. третьо течение:

...аница 5	*редъ*	6 отдолу:	*на мѣсто*	Гърцко е на ар. .	*чети*	Гърцко е на пр.
„ 8	„	9 „	„	надъ Кратово . .	„	надъ Крастово
„ 10	„	7 отгорѣ:	„	желѣвна *(згория)*,	„	*желѣзна згория*,
„ 10	„	3 отдолу:	„	бронзъ, ...	„	бронзъ“,
„ 11	„	11 отгорѣ:	„	вади	„	вади се
„ 12	„	8 отдолу:	„	бѣлий	„	цѣлия
„ 16	„	5 отгорѣ:	„	Βόνκελον	„	Βούκελον
„ 32	„	18 отдолу:	„	долини.	„	долчини.

в) въ XIII кн. четвърто течение:

...аница 37 *редъ* 5 отгорѣ: *на мѣсто* sweet home (светецъ) *чети* sweet home (сладка родина).

г) въ XIV кн. четвърто течение:

...аница 183	*редъ*	2-3 отдолу:	*на мѣсто*	Еминджи-ака . .	*чети*	Еминджика
„ 183	„	5 „	„	за испитъ . . .	„	за испатъ
„ 191	„	15 отгорѣ:	„	кърджеллъка, .	„	Кърджеллъка,
„ 199	„	20 „	„	равсши-	„	равши-
„ 202	„	26 „	„	освѣтихъ . . .	„	осветихъ
„ 213	„	14 „	„	причини. . . .	„	причини,
„ 230	„	15 отдолу:	„	врѣмем ного . .	„	врѣме много
„ 231	„	7 отгорѣ:	„	всѣкввква	„	всѣкаква
„ 234	„	16 отдолу:	„	акива	„	такива
„ 234	„	17 „	„	однина	„	роднина
„ 244	„	16 отгорѣ:	„	такътъ	„	такъвъ
„ 245	„	20 отдолу:	„	равнихубави . .	„	равни хубави
„ 248	„	19 отгорѣ:	„	послъденъ . . .	„	послѣденъ
„ 248	„	1 отдолу:	„	всѣгда	„	всегда
„ 250	„	19 „	„	кѣколко	„	нѣколко
„ 250	„	20 „	„	годеницата . . .	„	годеницата
„ 251	„	9 отгорѣ:	„	свекъртъ . . .	„	свекърътъ
„ 263	„	2 „	„	сантиктически .	„	синтактически
„ 265	„	8 отдолу:	„	черквитѣ ни . .	„	черквитѣ ни
„ 271	„	11 отгорѣ:	„	геворъ	„	говоръ
„ 290	„	16 „	„	прѣдвѣчерието .	„	прѣдвечерието
„ 294	„	9 „	„	въ Вятската . .	„	Вятската
„ 310	„	9 отдолу:	„	фанеме!„ . . .	„	фанеме!“
„ 310	„	11 „	„	Ей ти	„	„Ей ти

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

ЧЕТВЪРТО ТЕЧЕНИЕ.

КНИЖКА XV.

(МАЙ И ЮНИЙ).

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1885.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПРѢДГОВОРЪ.

Отъ П. Р. Славейкова.

Ние сторихме да започнемъ пакъ и да свършимъ тозъ пѫть историята за събиранието пословицитѣ — история, която бѣхме започенѫли въ истото Периодическо Списание, но която тогазъ видѣхме за добрѣ ужъ да прѣкъснемъ и да спрѣмъ за врѣме. Прѣкъснѫли бѣхме ние тази история, защото въ разсказа си бѣхме допрѣли до единъ епизодъ, разсказванието на който ни се виждаше умѣстно, дори и необходимо за пò-пълното разбиране на онова, което имаше пò-нататъкъ да разсказваме, но подвоихме се тогазь именно връзъ това: да ли ще да е наврѣмно да изнесемъ на бѣлъ свѣтъ тозика епизодъ, или ще бѫде пò-добрѣ да го спрѣмъ и да се смълчимъ, та отпослѣ, които останѫтъ подиръ насъ, да се располагатъ и съ него, както и съ друго, споредъ както за добрѣ намѣрѭтъ. Това послѣдньото мнѣние прѣобладà тогава у насъ; и тъй ние бѣхме запушили рѣчената история и зарѣзали бѣхме този испрѣчения на пѫтя ни епизодъ. Но сега, приканени пакъ и насърдчени отъ нѣкои наши познайници да продължимъ и да свършимъ, ако е възможно, започенѫтата история, ние се одързостихме и рѣшихме да прѣдпоставимъ епизода, за който е дума и който ни въспираше да продължаваме и да слѣдуваме на татъкъ; но за да направимъ това, счетохме за нуждно да кажемъ нѣколко думи за една каква да е оговорка поне.

Имало е и има още достатъчни причини, по които много епизоди отъ прѣминѫлитѣ врѣмена да си останѫтъ подъ спудомъ, не толкозъ защото сѫ съвсѣмъ безинтересни и безполезни, колкото по разни други съображения, които не би било добрѣ да се невземѫтъ въ внимание, искаме да кажемъ, че ние сме имали белкимъ право, дѣто сме се подвоили

въ това отношение. Но защото обстоятелствата не сѫ трайни а се мѣняватъ, то на споредъ тѣхъ и съображенията се поизмѣняватъ и неудобното, неумѣстното вчера и онзи день днесъ се прѣдставя и пò-удобно и пò-умѣстно, ние поне така мислимъ и не намѣрваме нѣщо осѫдително въ взетото си рѣшение.

Подирѣ това остава да се види: да ли е умѣстно, и прилѣга ли да се тури този епизодъ тука, на това мѣсто, гдѣто азъ искамъ да го смѣстѭ, въ срѣдъ историята за събирането на пословицитѣ. Колкото за това ето азъ какво има да кажѭ: тая работа за мене е твърдѣ проста и естественна. Дошло му врѣмето и редътъ да се каже нѣщо, което се е случило по онова врѣме, за което говорѭ, или има да говорѭ, и азъ искамъ да го кажѭ, и ще го кажѭ; нѣма защо и да му отмислямъ толкозъ, бива ли и не бива ли, прилѣга ли и не прилѣга ли, но ще кажѫ: „Боже помози, мечка страхъ мене не е“ и ще подкачѫ разсказа си. — Ако въ живота на нашия народъ е имало обстоятелства, които сѫ дали причина да се създаде пословицата „пришитъ калецъ о калцунъ“, то въ такива случаи защо да не подражаемъ и ние обстоятелствата и да оправдаемъ пословицата съ пришиваньето на този епизодъ о историята за събирането на пословицитѣ? Този резонъ, ако не е достатъченъ, то ние, като Македонецъ по происхождение, за подкрѣпление на мнѣнието си, ще прибѣгнемъ до резона на онзи нашъ сънотечественникъ, който отстаивалъ самостоятелностьта и независимостьта си въ употрѣбението на печата си съ тѣзи думи: Мухуръ ми е, воля ми е, казалъ той, и овдѣ го клавамъ и ондѣ го клавамъ. Таквозъ нѣщо може най-подирѣ и ние да кажемъ за епизода си: епизодъ ни е, воля ни е, ке си го клаемъ дѣкато сакаме.

Колкото за самия епизодъ, като какъвъ ще бѫде той и за какво ще расправя, имамъ честьта това да ви обадѭ:

Азъ, господа читателье, нѣма да крия отъ васъ; четири десетки и двѣ три пò-вечко години съмь ви познатъ като Славейковъ, но отъ пò-напрѣдъ съмь билъ Мѣдникаровъ, т. е. казанджийски и не само казанджийски синъ, но и самъ за нѣколко мѣсеца дѣйствителенъ казанджия, и епизодътъ, за който е рѣчь, ще се занимава съ казанджийския ми животъ. Туй е то епизодътъ, казанджийски расказъ.

Какво ще кажете за това ваша милость не знаѭ; но знаѭ, че отъ нашитѣ по-деликатни еснафлии — писателье, ще се намѣрятъ нѣкои, които, като чуѭтъ и видѭтъ въ какво състои работата, да се придърпатъ и да кажѫтъ: Ехъ, туй ни останѫло сега да слушаме казанджийски истории. Славейковъ съ туй намѣрилъ да иска да се прослави! Казанджия и пакъ казанджия.

Ако е грѣхъ, господини читателье, да е нѣкой казанджийски синъ или и самъ казанджия, то ние сме грѣшници. Ама, „исповѣданъ грѣхъ, грѣхъ не е", казва рѣшающата народна пословица. По-нататъкъ, въ туй отношение, ние можемъ свободно да кажемъ за тѣхъ, че ако ний сме казанджии и тѣ не сѫ механджии, то сѫ страшни маханджии. Знаемъ ги ние каква пасмина сѫ и не е нужда другъ да ни расправя, тѣ каква сѫ стока. Че нашата мисъль не ще да се посрѣщне съ тѣхното отмислевание, за това нѣма никакво сумнѣние. Може би, и вѣрно тъй ще бѫде, че тѣ ще се обявѭтъ противъ казаното наше самоправно распореждание съ епизода ни. А пакъ за неговото съдържание тѣ може страшно да се разсърдѭтъ, да се обидѭтъ и да се обадѭтъ противъ него. Може да вземѫтъ поводъ отъ плиткото съдържание на това наше скромно еснафско произведение и да излѣѭтъ възвишенитѣ си чувства въ глѫбокомисленни разсѫждения и съ най-голѣма безочливость да твърдѭтъ и увѣравать, че отъ нашия епизодъ нѣма никаква прокопсия, че ние сме си все таквизъ худородни и своеглави писателье отъ казанджийско происхождение и не вървимъ по притъпканити и работния пѫть на книжовностьта, ами ходимъ та се блъскаме все по стърмнитѣ и строптивитѣ пѫтечки. Може да си позволѭтъ, и ще си позволѭтъ, да ни погадѭтъ, че нѣмаме благородни стремления, или че не сме достаточно скромни, като се наемаме да излѣзваме на писателския битъ-пазаръ тъй не подготовени, не укѫтани и не угатани, споредъ както би трѣбало, ами се явяваме като казанджии такива ми несчесани, несгладени, расчорлени, разрошени и въ казанджийска мантия и не по вкуса имъ наконтени. Може би даже да ни обвинѭтъ, и това сѫ *вредни* [1]) да го направѭтъ и ще го на-

[1]) Думата *вредни*, почтенний ми читателю, е шопска дума, т. е. чисто българска, и дѣдо Богоровъ ѭ има истълкувана въ Българския си рѣчникъ. А надѣ-

правѭтъ, да ни обвинѭтъ и да искатъ осѫждането ни, че съ таквозъ едно худородно поведение, дѣто да раскрцваме казанджийски битъ, правимъ ужасно прѣстѫпление, да развращаваме младото поколѣние, като не го водимъ къмъ изящното, високото и виспренното или други нѣкои таквизъ кисели мудрования, каквито би могли подобни високословесни коркои да измудруватъ и да изгълголѭтъ.

Тѣ ще се мѫчѫтъ всѣкакъ да ви съблазнѭтъ и да ни прѣдставѭтъ като недостойни на вашето благоволение. Ако ви сте такива слабопъни и можете лесно да се съблазнявате, идѣте си съ миромъ отъ насъ, ние не дращемъ за васъ.[2]) Ние не желаемъ дълги расправии съ читательетѣ си, за да ги убѣждаваме въ нашата чистосовѣстность, както не желаемъ и да влѣзваме и въ прѣпирни за правото си съ поменѫтитѣ наши еснафдаши. Азъ помнѭ бащината си поука, а той бѣ цѣлъ казанджия, а не като мене само оморголевенъ въ манийникътъ. Покойний, богъ да го прости, казваше: „съ претенциозни еснафдаши да се прѣпирашъ, все едно е, като съ келеви аркадаши да се боришъ и да се излагашъ волно на прѣмеждието, ако не да те завалѭтъ и омаскарѭтъ, а то да отъркатъ келя си о носа ти“.

И патили сме го ние това, когато бѣхме по̀-глупави и имахме безумието да не слушаме бащина поука, а да правимъ работи по своя глава.

Не бѣше много отколѣ, та не бѣше и за нѣкоя по̀-сериозна работа, каквото е сега поне, ако да се заловимъ

емъ се, че и г. Теодоровъ ще ѭ одобри. „Сухи дърва вредна жена“, казватъ нашитѣ столични Българи. Но тебе, читателю, ако не ти се аресва тая дума, или ако ѭ разбирашъ по источно български и не можешъ въ тозъ смисълъ да ѭ употрѣбишъ, то можешъ да се послужишъ и съ готовата за въ такъвъ случай чужда дума, способенъ и способна. Но азъ бихъ те посъвѣтувалъ по̀-добрѣ да употрѣбяшъ тази чисто българска дума, а че да си ѭ разбирашъ както искашъ и кога както ти изнася. То ще е малко произволно белкимъ, ама нѣма нищо, то е дребна работа. Ако у хората се допуща и се сматря за вѣжливость да бѫдѫтъ дволики, защо да отказваме на нѣкои думи да служѫтъ съ двѣ значения. Филологията не е политика, ама и тя би могла като политиката да послужи. Ако за политиката е допростено да бѫде вѣща, неразбрана, виргоглавска па и чапкѫнска, защо да не е свободно и за филологията да бѫде, каквато ѭ искашъ? Дерзай, прочее, употрѣбявай ѭ както искашъ и бѫди увѣренъ, отъ моя страна поне, че изъ уважение къмъ твоитѣ забравени и незабравени въ книжнината ни заслуги, никога нѣма да се турѭ въ опозиция срѣщу убѣжденията ви.

[2]) Ще извинѭтъ читательетѣ, ако тъй скоро се провѫби и друга дума съ двѣ значения; но тука ние ще помолимъ господство имъ да бѫдѫтъ по̀-внимателни въ умѣстното разбиране на употрѣбената дума; защото ние не желаемъ да ни разбиратъ, че дращимъ за читательетѣ, т. е. толковъ силно ги желаемъ щото рѫжемъ за тѣхъ и дращимъ, а просто дращимъ та пишемъ за тѣхъ.

да се прѣпираме за самостоятелность нѣкаква, или за независимость въ мнѣнията си, ами бѣше една дѣтинска работа, която извършихме и възнмахме честьта да навлечемъ върху си рвението на нѣкои новомастори пакъ отъ нашитѣ еснафлии.

Бѣхме още млади, а младъ човѣкъ, казватъ, „каквото видѣлъ да ввъркало, все му се чиняло че се ядяло", а то било имало ввъркати нѣща и отъ запрѣтенитѣ плодове. Не помнѭ сега какъ се случи, но това бѣ истинно; ние бѣхме сбъркали и намѣсили се бѣхме въ една сюрия патки, па възнмахме и слабостьта да ни се поревне да си погакнемъ и ние каква годѣ гаканица. Ей, майке, та това било бела я! Дѣ да знаемъ, клети ние, че това щѣло да повдигне пачьята зльчка на нѣкои високоблагородни и отъ новата мода поети-патоци! Тѣзи уважаеми еснафдаши и литературни наши сподвижници, подъ прѣдлогъ на поетически волности, позволихѫ си твърдѣ прозаически да се отнесѫтъ и да ни извадѭтъ изъ носа това наше малко задоволство. Музикословеснитѣ тѣзи гадини не пропустихѫ случая да се прогласѭтъ въ наше унижение за протопсалти отъ първа степень и побързахѫ да направѭтъ велико похарье на своитѣ отборъ читателье съ всѣкакви хули и укори, гаждения и порицания за наша смѣтка. Тъй що, ако бѣхме имъ понесли ума да имъ се обадимъ и ние, каквото ни позовахѫ, щѣше да има на какво да се наслаждаватъ любительетѣ на писателски попражни. Но благодарение на нашето казанджийско смиренномудрие, ние и несчетохми за голѣмъ нѣкой подвигъ да дразнимъ паткитѣ и отказахме да се боримъ съ крикунитѣ поети патоци; никакво удоволствие неосѣщаме вече да се занимаваме съ пачешки гаканици, а най-вече сега, когато вече сме и прѣгракнѫли а пакъ други нови ревнительe изявихѫ желание да влѣзѫтъ въ еснафлѫка и да се обаждатъ отъ пачята сюрия. Блаженни, които на стари години сѫ изгладнѣли и ожеднѣли. За честь и слава отъ славимата българска поезия, колкото за насъ ние торжественно заевяваме, че нѣма вече да пущаме нашия крантавъ пегасъ по стръмнитѣ Еликонови пѫтеки. Ние прѣдоставяме нимъ и на подобнитѣ имъ подвижници всичкото поле, на което се подвизаватъ

за слава и безсмъртие; халалъ да имъ е славата, за която сѫ брали толкозъ зазѫбици.

Ние не сме били освѣнъ литературенъ башибозукъ, отъ край си та и до сега, каквото сме правили, вършили сме го все по башибозушки; като самоукъ и самозванъ писатель ние сме се подвизавали както сме знаяли и додѣто сме могли: чиракъ за писатель не сме сѣдели, въ прогимназии не сме избадали, въ гимназии за калфалѫкъ маторитетенъ испитъ не сме държали, защото па врѣмето ни таквизъ заврангачки нѣмаше, тестиръ отъ стари мастори не сме вземали, защото таквизъ незатекохме. Мойътъ курсъ на наукитѣ, казваше баща ми, е отъ буки-рѫци-азъ-бра до азъ-земля-еръ, като стигнѫхъ на азъ-опашята, станѫхъ опашятъ казанджия. Ние бѣхме пò-честити отъ него, на панакида почнѫхме, наусницата изустихме, псалтиръ отъ корѫ до корѫ; изучихме светчето, прѣтърханихме и стигнѫхме на книгата на дъното: тамамъ четири пѫтя ме аксиосвахѫ доклѣ искарамъ цѣлия този курсъ на учението. Тъй що ние имахме основание, когато едно врѣме за оправдание гласехме:

> Колко бой,
> Братко мой,
> Колко азъ съмь трахкалъ:
> Лукъ съмь ялъ,
> Чюкъ въртялъ...
> Тъй съмь станѫлъ даскалъ.

а за да станемъ и писатель станѫ нужда и цѣлъ да се калимъ въ казанджийското байро, та да замязаме колкогодѣ на писатель. Но и подиръ всичко туй, незлобивий и наивний нашъ сподвижникъ дѣдо Бурмовъ, пакъ имаше право, когато се провикваше въ книжницитѣ: „Кой е този Славейковъ? Дѣ е училъ той? Не; и по десеть пѫти на день да иде да хлопа на вратата ни и да ни увѣрява, че той пише, ние не можемъ да повѣрваме и не вѣрваме“.

Но и това врѣме минѫ и ние съ правото на силата и съ силата на казанджийската мущра можехме да завладѣемъ единъ постъ мѣжду българскитѣ писателье и сега на стари години нѣма да го напуснемъ; нѣма да покажемъ гръбъ на новитѣ ратници по българската словесность. И ще си поставимъ ние епизодътъ, гдѣто искаме и ще си го

разскажемъ както искаме. Ама щѣли да излѣзжтъ таквизи нѣкои високоучени и дипломирани критици, та щѣли да кажжтъ, че това е грубо и не е хубаво, че онова не щѣло и не трѣбало така, ами искало онака и други таквизъ „бабини деветини“. Ние отъ убѣжденията си нѣма да се помѣстимъ ни „за черните очи“ на кибирите прозанци, ни „за сключените вѣжди“ на галените поети. Защото знаемъ, че „хамхжмленъ бурнусусъ ики си да биръ урсусъ“. Ако ли рѣкжтъ да ни досадятъ нѣщо по̀-вече, ние нѣма да се посвѣнимъ ни най-малко да отпратимъ и еднитѣ и другитѣ „на козята краста“.

„Мжжь двоедушенъ не устроенъ въ всѣхъ пжтехъ своихъ“, рѣкълъ Еврейский мждрецъ за тѣзи, които слушатъ хората и си мѣняватъ ума, а нашъ хитъръ Петъръ се исказалъ малко по-грубичко, като искалъ да покаже несъстоятелностьта на чуждитѣ мнѣния: „На всѣкого свойта пъзня, рѣкълъ той, на измирно му мерише“. Ние сме саморасли, таквизъ и ще си останемъ самобитни въ мнѣнията си, догдѣто имаме едно какво годѣ битие на този свѣтъ. Не слушаме никого, нито сме искали до сега да се оправяме прѣдъ нѣкого за каквото и да е, въ което сж искали да ни окривятъ. Ние сме се увѣрили, че „на тозъ свѣтъ нѣма управа“ и което е криво „не се оправя че да го оправишъ“. „Свѣтътъ е опакъ“, т. е. хората сж опаки, а „опачина край нѣма“ та за това и ние до сега „зло сърдце“ не сме си стрували, да се противимъ на хорскитѣ думи и да идемъ да се оправяме, та нѣма и защо.

Така и ти читателю, каквото и да правишъ, имай прѣдъ очи, че „на хората не се направя“, та хичъ и не дѣй се мжчи да угодявашъ на свѣта; на този развратенъ човѣшки родъ по угодата нищо не става. „Съ игла гиранъ да копаешъ“ по-щешъ го искара на глава, отъ колкото да се мжчишъ да угодишъ на хората и да имъ се харесашъ. За туй прави това, което съзнавашъ, че си длъженъ и трѣба да го правишъ, и каквото ще правишъ, прави го както знаешъ, както умѣешъ, както можешъ и както ти прилѣга, та за свѣта малко да те е грижа, че не щѣло да бжде по угодата му и не щѣлъ да хареса каквото си ти направилъ. Господъ, благодаримъ го, който е направилъ този хубавъ и чуденъ свѣтъ, ако би му скивнжло да се допитва отъ

хората да ли да го направи и какъвъ да го направи, хиледи годпни още можеше да се минжтъ и ние да не бждемъ да видимъ единъ свѣтъ колко годѣ стъкменъ и нареденъ. Творецъ ли си? каквото ще правишъ, прави си го самостоятелно и независимо отъ чуждитѣ мнѣния. Не се лъжи да мислишъ, че ако попиташъ нѣкого, ще можешъ да го направишъ по̀-добрѣ и по̀-хубаво отъ каквото самъ ще си го направишъ, или ако слушашъ тогозъ и оногозъ, че ще бждешъ угоденъ даже и на самитѣ тия, които слушашъ. Самъ Иисусъ Христосъ, като дойде въ свѣта, видѣ му управата на този свѣтъ. Тѣзи самитѣ, които на връбница го посрѣщахж и викахж „благословенъ грядий во име Господне", тѣ сжщитѣ слѣдъ три четири деня си дерѣхж гърлата та викахж „възми, възми распни его". Таквазъ е тя на свѣта управата.

Но да прѣкратимъ това старешко многоглаголание за нѣща добрѣ познати на всички и да свършимъ съ прѣдговора по епизода.

Ако съ снисхождението на читательетѣ ние имъ порасказахме на-двѣ-на-три, какъ сме чиракували най-напрѣдъ въ писателството, смѣемъ да попросимъ тѣхното снисхождение и по̀-нататъкъ, да ни послушатъ да имъ раскажемъ по̀-подробно: какъ послѣ това сме били принудени да чиракуваме и въ казанджилжка, що сме видѣли, що сме патили и какво сме научили въ него. Този епизодъ или този нашъ казанджийски разсказъ е тѣсно свързанъ, както съ историята по събирането на пословицитѣ, тъй и съ много други истории и разскази, които може до нѣкога да се появжтъ, и тѣзи които би искали по̀-добрѣ да ги разбер態тъ, не ще сторжтъ злѣ да вземжтъ въ внимание неговото съдържание. Освѣнъ това, ние сме твърдо увѣрени, че кому годѣ той може да бжде въ нѣщо и отъ полза. Ние не криемъ и не ни е срамъ да кажемъ, че нашето чиракуване въ казанджилжка не е било безъ значение за насъ и не е останжло безъ влияние върху живота ни за прѣзъ всичкото ни до сега живуване. Най-първо то е силно подѣйствувало на моето саморазвитие; може би въ нѣкои отношения и не толкозъ благотворно, но азъ нѣмамъ причина да се оплаквамъ отъ това и не могж да забашж, че този тъй ухризменъ занаятъ ми е принесълъ и не малка полза.

Съзнавамъ и смѣло могѫ да исповѣдамъ, че тойзи-то, за мнозина отъ нашитѣ млади и стари, тъй за безблагодатенъ сматрянъ занаятъ, на мене е направилъ величайша услуга: *защото е положилъ първитѣ основи на самостоятелность въ мислитѣ и дѣйствията ми.* Ако нѣкога сѫ се проявявали въ живота ми самостоятелни мисли и дѣла, то азъ ги длъжѫ на казанджилѫка по́-вече отъ колкото на даскалѫка.

Ние сме далечъ отъ да пожелаемъ на събратията си писателье или на нѣкого отъ читательетѣ си подобни уроци, каквито сами сме били принудени да учимъ въ този си чираклѫкъ, нито пакъ такъва горчива наука, каквато сме могли да извлѣчемъ отъ тѫзи, тъй да кажемъ, казанджийска школа; ние желаемъ само да бѫдемъ въ нѣщо полезни на тия, които неволно би испаднѫли въ положение подобно на това, което ни е минѫло прѣзъ глава. За такива едни нещастници, за да не помислѭтъ, че всичко съ тѣхъ се е свършило, сторихме ние да разскажемъ своитѣ патими; нека четѫтъ тѣзи, които сѫ въ нужда, а покрай тѣхъ и всички онѣзи, които би полюбопитствували да знаѭтъ, какъ сѫ се минували хората въ самото навечерие на настанѫлитѣ за нѣкои честити врѣмена.

Колкото за онѫзи пасмина людие „отъ голѣмото добр' утро“, новоразвъденнитѣ мѣжду нази голѣмци, които се пазѭтъ да не допрѫтъ до нѣщо долньо, което да ги очерни и треперѫтъ да не би нѣкакъ да испуснѫтъ „горнята клечка“, о която сѫ се докопали, и за това искатъ да ни се кордисватъ, че не симпатизиратъ на такива худородни, казанджийски разскази, а гледатъ изъ високо и намусено на тѣхъ, оставяме ги на волята имъ. За нихно високоблагородие ние нито сме писали нѣщо, нито ще пишемъ; тѣ могѫтъ спокойно „да се гнѣздѭтъ гдѣто щѫтъ“ и „да мѫтѭтъ запъртъка“ на новопроизведеното си благородство. Ние никога нѣма да идемъ „да ги хванемъ за скутоветѣ“, да ги теглимъ и да имъ се молимъ непрѣмѣнно да четѫтъ епизода ни.

„Далъ господь“ (ако не ги е взелъ дяволътъ) и други по́-високонравственни произведения, творения на хора по́-учени, по́-образовани и достатъчно облагородени: прѣкраснѣйшата драма на хубава Недѣлка е на расположението

имъ съ всичкитѣ си благодатни прѣимущества и иструпчиви вѣжливости. Ако ли само това не задоволява естетическитѣ имъ чувства и тѣ се чувствуватъ петимни за епизодъ, епизодътъ отъ Мехадия може да ги задоволи всѣкакъ и да послужи за възвишение на чувствата имъ и за облагородвание на сърдцето имъ. При това, малко ли още гениялни, въ туй отношение, произведения се появихѫ на послѣдньо, творения високопарни, прѣвиспренни, величави, тържественни и назидатни сказания; нека ги четѫтъ колко щѫтъ и нека се възвишаватъ и възвисочаватъ до подъ облацитѣ на Ви́тоша, и ако могѫтъ нека хвръкнѫтъ дори на небото, ние „пахѫлъ“ нѣма да имъ бѫдемъ; но да ни се не сърдѭтъ, ако въ съзнание на ничтожеството си не прибързаме да се хванемъ о краката имъ та да полѣтимъ и ние. Ние сме отъ просташко колѣно, хора прости, казанджийски чираци, изродъ на тълпата; таквизъ сме се родили, таквизъ искаме и да си умремъ. Що да чинимъ, не можемъ всинца да бѫдемъ благородни и знаменити личности, герои спасителье на отечеството.

София, на Еневъ день 1885.

Епизодътъ.

> Всѣкога е добро да разказва нѣкой на човѣцитѣ нѣщо за минѫлото; но да разказва работитѣ тъй, както си сѫ, е найдобро.

Положението ми.

Ако помнѭтъ читательетѣ въ историята по събирането пословицитѣ, ние бѣхме казали, че злата ми честь и нечестностьта на Търновския владика Неофита, бѣхѫ ме до тамъ докарали, щото „да закачѭ даскалъка на клечката“ и да станѫ казанджия, а то станѫ, ето какъ.

„Право да си кажѭ“ никакъ ми се не искаше и „до викъ“ не ми се ставаше казанджия; но що да се чини? — „Отъ неволя хопъ, хопъ“. Какво друго да правѭ? Искахъ да се учѭ, ама нѣмаше какво да учѭ въ Търново. Всич-

ката българска мѫдрость въ българскитѣ училища на този градъ, по онова врѣме, бѣхъ изучилъ, а въ еллинското, т. е. въ училището на старо-гръцкия езикъ, не искахъ да се върнѫ, та 'на да ли и можехъ вече, 'слѣдъ враждебнитѣ расположения на Неофита срѣщу ми и слѣдъ проявението борбата мѣжду Гърци и Българе, въ която азъ бѣхъ взелъ дѣятелна намѣса.

Нѣмахъ „ни пукната парица", па и баща ми еснафъ човѣкъ, освѣнъ прѣхраната на многобройната си челедь, която съ голѣмъ трудъ едвамъ искарваше, не му оставаше нищичко и съ никакви срѣдства не располагаше за да ме прати на вънъ нѣкѫдѣ да се учѫ. Стипендии, пособия и други таквизи съблазнителни подавки, всеизвѣстни днесъ и толкозъ претенциозно и безочливо търсени, нѣмаше ги тогазъ на бѣлъ свѣтъ, не бѣхме ги нити сънували.

Баща ми, и той не искаше да станѫ казанджия. Сега баримъ сахатъ да не бѣше окачялъ, казваше той, и котнинени рѫкави да не бѣше надѣвалъ, то пакъ щѣше да е кѫдѣ-годѣ „иди прииди".

Тогава да окачеше нѣкой за двѣ пари сахатъ, „бѣше голѣма работа". А пакъ азъ имахъ тазъ злочестина, като даскалъ, да окачѫ сахатъ, и да турѭ кутнинени нарѫквици и то по единъ особенъ и извънреденъ случай, а сѫщо тъй по единъ непрѣдвиденъ начинъ и да се лишѭ отъ него.[1])

---

[1]) Не могѫ да се уклонѭ тука на малко да не пораспавѭ за тѫзи история на сахата, която е доста интересна и назидатна. Да спечелѭ, или да артардисамъ пари отъ даскаллѫкъ, че да си купѭ сахатъ и да си направѭ котнинени нарѫквици то бѣ немислимо; но единъ възрастенъ терзийски калфа, дойде при мене, като бѣхъ още частенъ даскалъ въ Търново, и ме попита за колко врѣме могѫ да го научѭ колкото името да си записва.

Само своето име да записвашъ, рѣкохъ азъ, за три мѣсеца те научвамъ, а да можешъ каквито имена щешъ да пишешъ и вересии да записвашъ за шесть мѣсеца, като сторѭ джахтъ, ще те научѭ.

Добрѣ, азъ пари нѣмамъ, каза той, ама имамъ отъ баща си единъ сахатъ, да видѭ да го продамъ и да дамъ паритѣ за учение. Ами колко ще ми земашъ на мѣсецъ?

Сега да се пазаримъ съ тебе, както за малкитѣ дѣца, му казахъ азъ, не иде и не е работа, защото дѣцата иматъ врѣме да учѫтъ; на тѣхъ ако показвамъ два пѫти на день, сутренъ и вечеръ, на тебе трѣба петь шесть пѫти на день да ти показвамъ, и ще ти показвамъ, за да те научѫ колкото да си записвашъ въ едно уреченно врѣме; защото ти нѣмашъ врѣме съ дребнитѣ дѣца да се учишъ. Ти видишъ тарифата (защото имахъ и тарифа); на дѣца които учѫтъ букваръ земамъ по 60 пари, на тѣзи които учѫтъ наусница по 100 пари, а на тѣзи които учѫтъ псалтиръ, взимамъ имъ по три гроша на мѣсецъ, ама тъй като имъ показвамъ по два пѫтя на день, а на тебе ще показвамъ по шесть пѫтя и тъй на готовъ пазаръ: за два пѫти показвание 60 пари, за шесть пѫти 4 и половина, а за писание гдѣто ще ти

Но азъ бѣхъ поносилъ рѣченния сахатъ до толкозъ, колкото да си спечелѭ тѫзи несгодность да не могѫ сега и казанджия да станѫ, защото съмъ носилъ сахатъ.

Започни отъ даскалллъкъ, отъ кебарлѫкъ, окачи сахатъ, стъкни се хе, „*баро-баджо*", като че си нѣкой чокойски синъ, продължаваше баща ми, а че свърши на казанджилѫкъ: „прокопсия до колѣно". Съ какви очи ще излѣзешъ прѣдъ хората и какво ще кажѫтъ тѣ? Какъвъ ще е тозъ животъ да ти се подгигилятъ този отъ тукъ, онзи отъ тамъ, а ти да гледашъ и да мигашъ „на лапавица", „като мишка въ трици".

При това баща ми се мѫчеше и полагаше послѣдни усилия да нѝ нѣкакъ да ме настани при нѣкого отъ даскалитѣ въ Трѣвна. А даскали въ Трѣвна наричахѫ тогазъ, та че и до сега още, не учительетѣ, на които казвахѫ тоже даскали, както на всѣкждѣ по България, но и онѣзи, които пишехѫ куни (икони) — зографитѣ.

Съ други думи, баща ми искаше да ме даде да се учѫ на живопиство, па и мене ме блазнеше такова нѣщо; но работата бѣше, че му искахѫ на година по 500 гр., гдѣто ще ме хранѭтъ, догдѣ чиракувамъ. Тѣзи 500 гр. баща ми ги нѣмаше на расположение за даванне. Друго неудобство бѣше, че ме искахѫ чиракъ за петь години и едвамъ скланяхѫ за три години; а три години по 500 гроша правехѫ

показвамъ, защото за писание особно се плащаше — да ти вземѫ най-малко по 20 пари — петь гроша. Шесть мѣсеца по петь гроша тридесеть гроша.

Калфата, Христо го казвахѫ, останѫ съгласенъ на прѣдложението и сутреньта още донесе сахата, ти ми го показа. Отидохме наедно та го гьостерисахме за продань, оцѣнихѫ го за 120 гроша, оставихме го на сахатчията да се продава и се връщахме къмъ кѫщата, която ми служеше за училище. Въ пѫтя, не знаѭ що ме поду дяволътъ, да замислѭ нѣкаква си спекулация съ този пущински сахатъ.

Христо, казувамъ, сега ти остави сахатя да се продава, кой знае ще ли се продаде или не, и кога ще се продаде, а ти трѣба да започенешъ да се учишъ; да не губишъ врѣме, не можемъ ли да направимъ други единъ тъкмежъ: да вземешъ ти сахатя назадъ отъ сахатчията и да ми го дадешъ, азъ да го носѭ до шесть мѣсеца, догдѣ се научишъ да записвашъ, може или отъ друго мѣсто да намѣришъ 30 гроша да ми платишъ или най-подиръ ако видимъ, че нѣма отъ гдѣ, а то можемъ кѫдѣ края на срока да сторимъ сахата за продань, и като се продаде, ще се потъкмимъ.

А бе то става и най-добрѣ биле става, ама има едно нѣщо което прѣчи малко: азъ май си нѣмамъ парици, нѣма какво да ямъ прѣзъ тѣзи шесть мѣсеца, че тамъ малко не ще уйдиса, ама да видимъ, ще нагрѣѭ майка си да ме исхрани тѣзи шесть мѣсеца.

Азъ могѫ, санкимъ и да ти давамъ по 10 гроша на мѣсецъ. До шесть мѣсеца 6×10=60 и 30=90, ще останѫтъ тамъ още 30 гр. и тѣмъ ще имъ намѣримъ колая.

Бе азъ тѣхъ ги и не търсвамъ най-подиръ, ти ме мене изучи, че...

работата още пò-мжчна и не сбждлива. И тжзи-то работа бѣше отъ начало прѣдмѣтъ на разискване мѣжду баща ми и мащиха ми.

Отъ единъ даскаллжкъ на други, казваше баща ми, не е толкозъ лоше, „то се ядва“, ама на ли пари нѣма, какво ще сторишъ да го настанишъ.

А бе, той хубаво бѣше си намѣрилъ занаята и настанилъ се бѣше най-добрѣ въ мънастиря, ама ти го не остави тогазъ, казуваше мащиха ми, като припомняше други единъ епизодъ отъ живота ми, когато пò-малъкъ още, азъ бѣхъ бѣгалъ отъ бащиния си домъ въ Присовския мънастирь да ставамъ калугеръ.

Хмъ! Калугеръ, пърцонякъ, отвърняше баща ми троснжто и разговорътъ се прѣкъсваше.

День за день врѣмето се изнизваше. Азъ стояхъ та чакахъ, а що чакахъ и азъ не знаяхъ. Не е лесно да се сѣди безъ работа, а още пò-вече когато си наученъ на работа и като живѣешъ мѣжду хора, които отъ срѣдъ нощь до тъмна вечеря все на работа се намиратъ. Баща ми имаше една обичлива поговорка, която често повтаряше: „праздно да се сѣди, гладно да се ходи“. Трепваше ми сърдцето като го чуяхъ да споменеше тжзи поговорка, сякахъ че на мене ж подмѣта. Празенъ азъ не сѣдяхъ, все шипахъ и вършехъ нѣщо отъ тогашнитѣ даскалски работи: прѣпис-

---

Още до вечерьта, Христо взе сахатя, даде ми го, окачихъ го и на сутрѣньта зехъ да го учж. Учихъ го съ присърдце и той се учеше; прѣди 4-тѣ мѣсеци той вече записваше всѣкакви имена, само цифритѣ не можеше още да нарежда. За първия мѣсецъ азъ му дадохъ 10 гр. и за втория само 5 и не можехъ да му дамъ повече ни за 3-я, ни за 4-я, а сахатя го носехъ и се кордисвахъ съ него.

Учението слѣдуваше. Въ края на 4-ия мѣсецъ, срѣщу единъ праздникъ, не помнж сега какъвъ день бѣ, Христо ми донесе едни котниени наржкавици, които казваше, че отъ парчета съшилъ и ми ги поднасяше като бакшишъ. Азъ ги приехъ и се зарадвахъ и на утрѣньта още по праздника се кордисахъ съ тѣхъ.

Подиръ 15 дена отъ това събитие бѣхъ се оспалъ една сутрина, сахатътъ чакаше на стѣната до леглото ми. Когато станжхъ, нѣколко отъ дребнитѣ ученици бѣхж надошли въ училището, а сахатя нѣмаше закаченъ до леглото ми. Помислихъ, че Христо трѣба да го е взелъ, да го показва нѣкому и като дойде ще го питамъ какво е направилъ. Но Христо тойзи день не дойде, и на втория се не яви, а на третия се научихъ, че той заминжлъ за Ески-Джумая; отъ тогазъ и до сега не съмъ видѣлъ ни Христа, ни сахата му. Наржкавицитѣ останжхж. Азъ като обвинявахъ себе си, оправдавахъ Христа, признавахъ, че той пакъ се е обходилъ честно съ мене, като ми остави наржкавицитѣ, които чинехж колкото за труда ми и за паритѣ, които му бѣхъ далъ; но и съ наржкавицитѣ се случи друго едно нещастие.

По онова врѣме дошелъ бѣ въ Търново единъ музикословесенъ мжжъ, гръкъ и псалтъ добъръ, отъ Едрене ми се чини да бѣше; той бѣше дошелъ въ Търново да се хване за псалтъ на нѣкоя църква и неможеше та ходеше празенъ. Азъ се за-

вахъ *дамаскини, сказания и достопамятнитѣ си изрѣчения.* а главно доискарвахъ започенѫтия още въ Килифарево акатистъ на св. Иоанъ Златоустъ, ама на ли за всичко това що работяхъ никой ми не даваше ни двѣ пари! На тѫзи възрасть 18—19 годишенъ момъкъ, азъ бѣхъ наблѣгнѫлъ на баща си да ме храни! Баща ми не ми казуваше нищо; но мене ми бѣше совѣстно. Виждахъ, че бѣше му мѫчно, и най-вече като гледаше да оставамъ не настаненъ; тежко му бѣше да ни прѣхранва, защото бѣхме единадесеть души въ кѫщи и шестнадесеть на дюгена и всинца гледахме на неговитѣ двѣ рѫцѣ.

Братъ ми, пò-голѣмий, който никога не може да се примири съ тогавашнитѣ школи, за това бѣше ги и зарѣзалъ и отдавна бѣше влѣзълъ въ казанджилѫка, — работеше на дюгена и ако не помагаше на баща ми друго нѣщо, искарваше си поне хлѣба самъ и не тежеше на баща ми на гърба. А пакъ азъ, на когото баща ми имаше пò-голѣми надѣжди и за когото можеше да каже, че си е отбилъ грижата, защото можеше да каже совѣстно, че ми е далъ хлѣбъ на рѫката, азъ да не могѫ да се беджердисамъ, да останѫ безъ хлѣбъ и да се върнѫ пакъ при него да ме храни и да ме гледа, какъ стоѭ празенъ, което на споредъ характера му бѣше най-противното нѣщо за него, това като знаяхъ, азъ много се стѣснявахъ и положението ми ме измѫчваше, но нѣмаше какво да се прави.

познахъ съ него и като любитель на музиката, която тогазъ учехъ, защото безъ пѣянье въ черква, даскалъ „не биваше го ни за слива“ по онова врѣме, поканихъ го на дома си, накарахъ го та ми испѣ едно херувико, нагостихъ го и го испроводихъ; върнѫхъ се, взехъ да се обличамъ, потърсихъ наръквицитѣ, нѣма ги. Отидохъ на хана да питамъ за протопсалта, казахѫ ми, че заминѫлъ за Русчукъ. Ханджията осѣти, че има нѣщо извънредно въ мойто распитвание, запита ме, що има? Азъ му расправихъ за исчезванието на наръквицитѣ ми и за съмнѣнието ми връзъ протопсалта, че ги е той взелъ.

Нѣма нищо, каза ханджията, за 30 гроша едни наръквици не сѫ скѫпа обеца, закачи ѭ на ухото си и да помнишъ, други пѫть да не прибирашъ въ дома си човѣкъ, когото добрѣ не познавашъ, и особенно гръкъ, па ако ще и протопсалтъ да е. Азъ се поосѣтихъ, че мойтѣ наръквици бѣхѫ заплатили на ханджията масрафа за протопсалта, но нѣмахъ 30 гр. да му дамъ и да си ги взема и тъй останѫхъ и безъ тѣхъ.

Това е историята съ сахата и съ наръквицитѣ, които ми подмѣташе баща ми. И това бѣ първата и единственната шпекула, която въ даскалѫка си поискахъ да направѭ и не ми се удади, а възима таквизъ неприятни послѣдици. Който иска да излъже, той винѫги остава излъганъ. Азъ годяхъ да ударѭ сахатъ бадумъ, а то излѣзе че отиде на това което праведно бѣхъ заслужилъ и връзъ това още и по другъ начинъ ми излѣзваше изъ носа тѫзи неправедната мисъль.

Да идѫ чиракъ на други нѣкой занаятъ, бѣше ми прѣминѫло врѣме и никой не прибираше за чиракъ таково възрастно момче още и гражданинъ, като мене, който бѣхъ сѣдѣлъ три години и пб-вече даскалъ. Само въ мънастирь можеше да идѫ да се мѫчѭ да ставамъ калугеръ. Одаята, която си бѣхъ направилъ въ Присовския мънастирь, когато бѣхъ въ Килифарево още, чакаше ме; но азъ вече бѣхъ се раскрръстилъ и разишелъ съ калугерщината, па и съ калугеритѣ, на които бѣхъ взелъ да гледамъ не като на отци а като на тунеядци, на харамоѣдци, а най-вече не можехъ никакъ да се примирѭ съ тѣхното просешство. При това още и други размисъли ме въспирахѫ да не отивамъ въ мънастирь: ще ли ме прибере калугера отъ Присовския мънастирь сега, когато ми бѣше излѣзло име, че съмъ еретикъ? Послѣ: ще ли ме оставѭтъ на рахатъ Неофитъ и Костаки, ако би да идѫ въ мънастирь, тамъ гдѣто тѣхното владичество бѣше вече прѣко, и гдѣто не сѫ стѣсняваxѫ отъ нищо за да ме прѣслѣдуватъ. Тѣзи размисъли ме отклоняваxѫ отъ да хванѫ калугерския пѫть, та за туй не обичахъ май и да приказвамъ за калугери и калугерство; и като ми поменеше по нѣкога мащиха ми нѣщо за мънастирь, азъ се отвивахъ и цинически нѣкакъ се отзивахъ и за мънастиритѣ и за калугеритѣ.

Съ този умъ ти много ще ходишъ да пасешъ паткитѣ, казуваше мащиха ми, която, противу всичкото лоше мнѣние, което си е съставилъ свѣтътъ за мащехитѣ, бѣше много добра, ако и да бѣше доста ограничена; тя бѣше ме отгледала и отрастила твърдѣ отъ малъкъ и обичаше ме като свое чедо, но не знаѭ защо искаше да ме види калугеръ.

(Слѣдва).

КЪМЪ ЗВУКА Ь ВЪ НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

Отъ А. Теодоровъ.

Въ IV и V книжка отъ „Периодическо Списание“ на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ биде обнародувана пó-лани статията „*За звука* **ь** *въ новобългарския езикъ*“, дето имаше нанесени доста съображения и доказателства изъ пó-достовѣрнитѣ печатани сборници материяли за изучването на българския езикъ, че въ нашата жива рѣчь съществува по диалекти единъ особито учленяванъ звукъ, който въ азбукето нѣма за себе съотвѣтна буква, а въ материалитѣ очивѣсто се е тъкнилъ винъги на своето мѣсто подъ перото на разнитѣ записувачи, ала никакъ нее могълъ да се сдобие у нихъ съ неотмѣнното си право на отдѣленъ бѣлѣгъ, защото чуждинската ръка на руската графика въ книжнината нѣкакъ деспотически е влияла върху негова животъ и всъде другаде на писмо. Подъ ръководството на своето знайно отъ дома нарѣчие азъ бѣхъ залегнълъ тамъ да дотвърдиѫ споменътия звукъ по уречени пологи (positiones) и на други мѣста въ събраното до тогава наше езиковно градиво, като посочихъ у насъ едно *ь* старобългарско (замѣна за **ь**) и друго *ь* собствено новобългарско (происходеще отъ *е ['е], и, 'а, 'ѫ;* вж. сПс. V. 44), и мислѭ, че съмъ сполучилъ въ умисьла, поне да поставѭ въ надлежната зависимость отъ него фактъ на българското звукословие конечното рѣшение на извѣстни въпроси отъ областá на книжовния ни правописъ. Истина, че и слѣдъ отпечатаната IV. кн. (1883) отъ „Периодическо Списание“ намираме срѣщу това утвърждание за *ь* думитѣ на проф. Миклошичъ въ распpавата му за установение на сегашното българско правописно азбуке (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen, стр. 7, вж. и 8), че той нее могълъ да отличи подобна гласка (учлененъ звукъ) въ новобългарския езикъ; ала отъ сравнението на всички наши

нарѣчия и мѣстни говори помежду имъ откъмъ звуковна страна — оставимъ ли физиологическата характеристика — излиза несъмнѣно самостоятелното битие на оня елементъ, който братия А. и Д. Кирнякъ Цанкови въ Grammatik der Bulgarischen Sprache, Wien 1852, доводно сѫ означавали съ буквата *è*[1]), Безсоновъ въ „Болгарскія Пѣсни“ иска да го опрѣдѣля съ *ѧ̆*, а Чолаковъ съ *ы* („что стои между *и* и ѫ“, Българскый Народенъ Сборникъ, 308. зб. 2). Затуй проф. В. Ягичъ справедливо забѣлѣжва, какъ въ прѣдлаганото отъ Миклошича азбуке за българския правописъ „се испуща отъ внимание, че *ь* собствено все пакъ можаше спорадически да влѣзе въ употрѣба *като звуковни бѣлѣгъ*“ (Archiv für slavische Philologie, VII. 487); обаче отъ друга страна (по поводъ на статията „за звука *ь* въ новобългарския езикъ“) той открива питание „да ли и въ сѫщность *ь* се изговаря като тъменъ звукъ различно отъ *ъ*. Ако човѣкъ найде за старословѣнското (сир. старобългарското) ксмь слѣднитѣ новобългарски форми: *съмъ, съм, сѫмъ*, *самъ* и *сумъ,* желалъ бихъ (каже) да знаѭ, колко случая *тъменъ* изговоръ на самогласката между *с* и *м* се криѭтъ подъ тая пъстра графика? Между етимологическото значение и сѫщинския изговоръ на звука трѣба строго да се прави разлика. Отъ това, че до нинѣ се чуе *тенки*, *темен* итн. още небива да слѣдува, че и сега има разлика при тъмния изговоръ на *тьнки* и *тънки*. Първото може да потича отъ врѣме, когато наистина *ь* е звучало различно отъ *ъ;* ала въ сѫщото врѣме, когато отъ една страна *ь* е станъло *и,* другаде (въ други диалектъ) то е могло да съвпадне сь *ъ*. Инди прѣди всичко — възъ основа на тъкмо наблюдение трѣба тъкмо означение на сѫщинския изговоръ. За да се постигне то, трѣбаше *ь* и *ъ* да се освободѭтъ отъ всѣка второстъпенна (секундарна) служба и да се опрѣдѣлѭтъ чисто за означение на звуковетѣ“.[2]) Тука работата е, че

[1]) Миклошичъ прѣписва него *è* редомъ съ чисто *е* въ Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen ²I. (1879), а въ II. (1875) и ²III. (1876) го пише все съ *ь* („wie *e* auszusprechende, aus *jъ* hervorgegangene *ь*, стр. 179); срв. сПс. IV. 114 зб. Проф. Лескинъ пакъ го намираше етимологически безосновно, вмѣсто *е*, Arschiv f. slav. Philologie, II. 285. Вж. за това сПс. V. 32—33, 35.

[2]) Archiv für slavische Philologie, VII. 666. Прѣведохъ цѣлото това мѣсто отъ високоуважаемия професоръ, защото обнима въ себе една многоцѣнна поука, отъ каквито съ голѣма загуба се лишаваме досущь на българский езикъ. По цѣль то се отнася главно къмъ сПс. IV. 120 и V. 43.

въ нарѣчията и говоритѣ на днешния новобългарски езикъ единъ и същи етимологически звукъ ѣ се явява учленяванъ като (')*а*, като (')*е*, като *и*, като (')*ъ*, намѣстѣ като (')*о*, *у*, а много често и самиятъ той *ь*, та изискува да бъде означаванъ и съ тѣхъ букви, безъ други огледъ къмъ своя происходъ: ако нѣкога сме изговаряли вѣрно *тьнки*, а сега срѣщаме нѣйде въ езика си *тенки (темен)* и *тънки*, необходимо нуждно е да пишеме тамъ *е* и *ъ* вмѣсто *ь*, което пакъ другаде може да е станъло и *и*, както е съвпаднъло вече и съ *ъ* (и *е*); ала ние можахме също да срѣщнеме (както и наистина има) на пр. и *тьнки*, тогава нѣма защо да го напишеме съ *ь*, което е отлично по звукъ отъ *ъ* и други букви: урожденецътъ отъ селото Батакъ г-нъ Д. В. Манчовъ ми изговори тамошнитѣ слова *лько, льв, сьнни, стькло, тьмно, тьмница*, чийто звукъ *ь* гласѣлъ исто тъй и въ околностá на Свищовъ. Тъкмо това *ь* домашнитѣ наши събирачи на езиковнитѣ материали, колко и да сѫ го досѣщали по слухъ или по собственъ изговоръ, несѫ достигнъли до състояние да го означаватъ и на писмо съ отличителенъ бѣлѣгъ по причина, за която споменъхъ въ началото, а расправихъ пó-близко въ сПс. IV. 115—122; тѣ сирѣчь, при несходно отношение между имапото у нихъ азбуке и чуванитѣ живи фактове, служили си за означение на таквазъ една особита гласка ту съ едно, ту съ друго отъ наръчнитѣ срѣдства — и създали по тоя начинъ безъ да щътъ едно обстоятелство, отъ което се въсползувахъ и азъ да издебнѫ битностá и живота на знайния си отъ говоръ български звукъ и по писани паметници. Въ тая посока намѣрихъ, че во формитѣ *сьмъ, съм, сѫмъ, самъ* и *сумъ,* между същинскитѣ съгласки *с* и *м* (засловното *ъ* е безъ значение) вмѣсто мекия *ь*, който по даденъ законъ трѣбаше да се развие тамъ у насъ отъ **смь** (срв. *седьм* отъ **седмь**, *огьн* отъ **огнь**, *пѣсьн* отъ **пѣснь**), имаме самогласкитѣ *ь, ъ, ѫ, а* и *у:* отъ нихъ, споредъ нинѣшнитѣ български нарѣчия и говори, *а* и *у* сѫ самогласки същински и по изговоръ, понеже се подкрѣпятъ отъ нѣколко аналогични случая съ иститѣ замѣни за *ь;* двѣтѣ букви *ъ* и *ѫ* могътъ се взе или обѣтѣ за единъ тъждественъ тъменъ звукъ *ъ*. знаещемъ че правописната ни практика и до днесь обича подобна двояка вънкашна отлика за едночната гласка *ъ*.

или всѣка съ особитъ изговоръ, щомъ бидохѫ подадени вече и доводи за съществуванието дори на трояки тъменъ изговоръ въ българския езикъ (Дриновъ, Archiv f. slav. Philologie, V. 370 итн.); колкото за *ь*, на който се пада генетически да бъде на него мѣсто, немогѫ утвърди и говорно да ли застъпя истинския звукъ на буквата *ь* (ь), защото наравно съ *ѫ* и той се избира въ нашия правописъ по етимологически домисьлъ вмѣсто фактическия *ъ*, който ми се чуе въ *съм;* — тъй че во формитѣ *сьмъ, съм, сѫмъ, самъ* и *сумъ* при най-редукуваното различие на срѣдната самогласка прѣдъ нази стоѭтъ положителнитѣ изговори *сум, сам* и *съм* (писано и *сьмъ, сѫмъ*), произлѣзли по узаконенъ въ новобългарския езикъ редъ отъ **сьм.* „Подъ тая пъстра графика" се крие *единъ случай съ тъменъ* (твърдъ) *изговоръ ъ,* и два случая съ ясно изговорени *а* и *у;* а подъ графиката на *огьн, огинь, вогеньо, огънь, огань* (сПс. V. 41) по единъ случай съ тъменъ твърдъ (*ъ*) и тъменъ мекъ (*ь*) изговоръ и три случая съ ясни *и е* и *а.* Мекиятъ еръ (*ь*) въ новобългарския езикъ е самостоятелна жива гласка, която е нѣкакъ „прѣходна отъ *ъ* къмъ *и*, близко сродна съ *е*, и тъй да кажемъ наклонена къмъ самогласно *і* (й)" (сПс. IV. 121); нейната власть по нарѣчия въ цѣли категории слова достига до такава мѣра, че книжовниятъ правописъ би останълъ за винъги незавършенъ, ако не ѭ надѣлѣше съ нейното до нинѣ потъпкувано право. Какъ е дльжно да се уведе тя во владѣние, остая да се обмисли отсетнѣ въ една расправа за конечния български правописъ изобщо, а сега щѫ си позволѭ да раскриѭ още нѣкои завѣсени кътове на българския езикъ, дето живѣе или е живѣлъ звукътъ *ь*, както му токо що подадохме гласежа малко пóгорцѣ.

Тритѣ лѣтописни бѣлѣжки отъ 1801 год. за Кърджалиитѣ въ Тетевенъ, напечатани отъ г-на Т. Васильовъ въ „Периодич. Списание, сП. 148—149, съдържатъ (именно втората) въ думитѣ **тези, станехъ, сандека** (**муже и сосуди сѫ** „църковнославянизми") една фонетическа особность, която въ зб. 4. на стр. 148. се обяснява така: „въ Тетевенъ и околнитѣ му села Изворъ, Абланица, Гложене и Брусенъ (исключаватъ се помашкитѣ села Градежница и Лѣшница, които сѫ два часа до Тетевенъ и пóблизо отъ Изворъ (бъл-

гарски) и Абланица, сПс. VI. 148. зб. 2] и до днесъ *ѫ*, а по нѣкога *ъ* и *а*, когато ударението е върху имъ, получаватъ въ говорътъ звукъ, който е нѣщо срѣднйо между *е* и *я*;“ сирѣчь, въ назвучнитѣ срички на реченитѣ думи вм. ѫ и *ѫ (ъ)* стои звукъ, означенъ отъ „черковника“ писецъ попъ Грозю съ є, а изговарянъ вѣроятно по днешния говоръ „тетевенски“. Споредъ „нѣколко бѣлѣжки върху тетевенский говоръ“ отъ г-на Васильова, сПс. VI. 148—150, „звукътъ, който се чува при изговарянето *ѫ, а* и *ъ*... не е чисто *е*“, нито пакъ „дълго е“ (споредъ Дринова, сПс. III. 17), а „нѣщо срѣднйо между *я* и *е* или глухо-гърлено [?] дълго *е*“, което той означава съ *ê*; то ще се учленява въ дадения случай доста подобно на *ь*, и ако сличимъ *ê* отъ ***мêш, кêща, сêбота*** у Васильова съ *е* и *ö* отъ ***меш, мека, кеща*** (съобщени отъ гна. Т. Пѣевъ, сПс. III. 17. зб. 4) — ***кöща, мöж, мöка*** (Archiv f. slav. Philologie V. 374) у Дринова и съ *ь* отъ ***мьж, кьща, мька*** (споредъ устни съобщения, — зачути пакъ и отъ г-на Пѣева) въ сПс. V. 43, ще трѣба необходимо да приемемъ тъждеството на *ê*, *е* (=) *ö* съ *ь*, което борави и въ толкова случаи отъ остатнитѣ български нарѣчия и гóвори. Тетевенското *ь* се срѣща по правило като замѣстникъ на *ѫ, ъ* и *а* [отъ *ѫ*[1])] ***сáмо подъ назвукъ*** во всички пологи на думитѣ, освѣнъ сричкитѣ отъ съставъ сгл. + $\frac{\text{ър, ъл}}{\text{ръ, лъ}}$ + сгл. (Миклошичовитѣ формули tъrt, tъlt — trъt, tlъt). Откъмъ тая страна сѣкамъ то се противополага на звука, що се крие подъ буквата є въ лѣтописния расказъ на попъ Петра по Мирковски говоръ отъ XVII. столѣтие, обнародуванъ отъ Дринова, сПс. III. 1—17: докъдъ въ Тетевене казватъ *скокньха, върньха, льжа* mentior и ***лъжь*** mendacium, мирковски нахождаме **дрьжєхє, проврьвихє, затворихє**, дето всѣкакъ назвукътъ нее надъ сричката **хє** вм. **хѫ** (въ **пашалѫкь** е ѫ подъ назвукъ), както навѣрно надъ сричкитѣ съ є и въ **Софиє, Боснє, Христьнскє вѣрє**, поради което смѣемъ

[1]) Примѣритѣ на Васильова *главь, лозь, глобь, метль, чистоть* разбирамъ така, че въ тѣхъ ни се прѣдставя *ь* може би не вмѣсто *а* първично, най вмѣсто вторично *а* (ѫ — *а*ⁿ — *а*) отъ винителнитѣ форми *главѫ, лозѫ*, итн., които въ нѣкои български нарѣчия, дето се изговаряло ѫ — *ъ*ⁿ — *ъ*, сѫ прѣвзели служба и въ им. п. та съвсѣмъ сѫ задръстили женскитѣ форми *главá, лозá*, итн.; срв. сПс. V. 31—32, VI 159, XIV. 263. (Миклошичъ невѣрно сообщава това отъ него малко инакъ тълкувано явление и за македонското нарѣчие, дето се изговаряло ѫ — *а*ⁿ — *а*, та редомъ пише миладиновскитѣ *вода, трева, дзвезда* — vodъ, trevъ, dzvezdъ; вж. сПс. VIII. 82.) Аналогично съ *главь* итн. станъли и *свешть, пешть, кость, болесть*.

положи, че неще е тамъ и въ изгине, тръгне, връне. Безназвучното е въ тия думи, като държи мѣстото на ѫ, що въ скъпо, воискѫ турскѫ покрай воиске, двигнѫ, тръгнѫ недосѣщамъ тъкмо защо е замѣнено съ ь и ѫ, безъ друго има въ черковната „попъ-Петрова" недостатна за говора му графика и нѣкоя вътрѣшна свръзка съ „попъ-Грозювото" назвучно е „тетевенско", па и съ назвучното *ь* на Васильова: превъземеть (3. pl. praes.) у първия ни показва въ подирната сричка свободно отъ назвукъ е, което е застъпникъ на истия оня звукъ, що е замѣстенъ съ е = *ь* у втория въ мѣстоименната женска винителна форма е еат; а нашето писано ѭ нее край да се неизговаря *іь,* щомъ го назираме въ неприткмената си по говора графика („Азе *è* мале не слушахъ", мил. 139 а. 18) и подъ бѣлѣга *е.* Ненаширамъ, че попъ-Петровото е наистина е равно на е-то попъ-Грозюво, което се посрѣща въ службата си съ тетевенското *ê,* спознато отъ мене като *ь*, ала общиятъ изгледъ на попъ-Петрова езикъ и единото потекло на подобна особность у него и у попъ-Грозя ме навождатъ на мисьль, че гласежътъ на звука подъ едното е и подъ другото е горѣ-долу все еднакъвъ. Правописната характеристика на срѣднобългарскитѣ паметници въ замѣната на ѫ въ меки (поднебни) срички (ʼѫ, ѭ) съ ѧ (ʼѧ, ѩ), което и самó бива означавано съ ѫ (ʼѫ, ѭ), па се гужда и за ь, свѣдочи, какъ въ тѣзи пологи е звучалъ „нѣкакъвъ притъмненъ гласежъ отъ рода на меката полугласна" (сПс. V. 35), който се отглаша сега и у насъ, да речемъ, въ 3. мн. сег. на глаголи отъ категорията на *нóсьт, хóдьт, прáвьт;* тѣзи форми сѫ причинили испослѣ старозагорскитѣ *плетьт, обърньт, пáдньт* (вж. „Отборъ отъ животописи на велики мѫжье", съставилъ А. Т. Илиевъ, Сливенъ, 1884, кн. I. стр. XI, 12), опрѣни може би о попъ-Петровитѣ превъземеть, изгинеҳе, до които слѣдъ попъ-Грозювото станеҳъ живѣѭтъ тетевенскитѣ *станьх, писньх, фаньли* сПс. XIII. 144 а. 13; срв. още вст. 144 б. 12 *душь* съ гроше у попъ-Петра.

Образувано *ь* върху почва новобългарска съглеждамъ още въ единъ документъ, писанъ умишлено по извѣстенъ говоръ на толкова фонетически, на колкото изобщо е било възможно съ днешната ни буквена система; поради интереса, що прѣдставя отъ пóвече фонологически страни, испи-

сувамъ го тука отъ в. „Марица“ VI. 521. ьаб. исцѣло както си е:

фѫф 509 брой нѫ в. Мѫрицѫ ут 1883 г. пручетѫхми и сѫ нѫучихми чи учиницити ут урачкуту училишти фѫф садуу са нѫридили йноученичѫску дружѫсту нѫ куету дали ими „зимлиделъѫц.

ний двамѫтѫ долупутписѫни учиници сѫшту тѫй ут училишти урачку и грѫдинарску фѫф Русиъѫ кѫту твѫрди ни були сърцету зѫ сичку, куету сѫ утнасъѫ ду милѫтѫ ни обшкѫ майкѫ Бѫлгѫриъѫ и пу тѫс причинѫ сѫ радвѫми нѫ сичку дубро и пулезну куету йзвѫршѫт нашти сѫнѫродници, ни можим фѫф този час от дѫ ни рѫздилим и ний нѫпѫлну жиланиету нѫ многуувѫжаимѫтѫ ридакциъѫ нѫ в. Мѫрицѫ зѫ успехѫ нѫ новиъѫ зимлиделъѫц и дѫ му нужилайми дубри дине и дѫлѫк жиот зѫ дѫ би дѫ рѫсте и дѫ трѫгни нѫ дубра стѫрна тѫ дѫ пураснѝ зѫ дуброту и ползѫтѫ нѫ рѫскѫсѫнѫтѫ зѫ сига милѫ Бѫлгариъѫ.

ф Ѫмерикѫ ли й Бѫлгаринѫ, ф Русиъѫ ли й той до Ингилишкѫтѫ ли й зимя ф фрѫнцушкѫтѫ ли й — дету й дѫ е — бѫлгаринѫ си й Бѫлгарин и зѫ нѫродѫ си той милен

„Българин си родѫ люби“ карѫ вдѫхнувениъѫ пует дѫ глѫсѫт Дунаф, Янтрѫ й Вѫрдар но ут сичкити си пусестрими мѫрицѫ най-истинско можи туй дѫ глѫси тѫй кѫту тя блѫгусклонни примѫ писма пудобни нѫ туй нашиту куиту свидетълствувѫт чи никѫку прустранcту ни можи дѫ рѫздили Бѫлгарѫнѫ ут Бѫлгарѫнѫ.

сѫс гулям почѫт кѫм Мѫрицѫ сми нѫ Гѫбюф Колъѫ син му петку, Иван Гешов.

Умѫнь Авг. 16. 1883 г.

Русиъѫ, Киевскѫ губ.

Съ тучнитѣ букви честититѣ автори на документа бѣлѣжътъ назвучнитѣ срички. Първоначалнитѣ звукове ь, є, н, а въ кореня, въ засловието ѭ и въ приставкитѣ ьц-, ьск-, ьство, тел- и инъ сѫ промѣнени подъ знака ѫ (слѣдъ мекитѣ съгласки ж) въ звукъ, чието качество на сѫщитѣ мѣста възъ основа на различнитѣ дати съмъ установилъ като ъ, сПс. IV. 131, V. 41 и др.

ИСТОРИЧЕСКИ РАЗСКАЗИ ОТЪ МИНѪЛИТѢ ВРѢМЕНА.

(Продължение отъ книжка XIV и край.)

Отъ П. Р. Славейкова.

II.

Попътъ кабадаия и капуджибашията аенинъ.[1])

Като допълнение на краткия ни очеркъ за кабаданитѣ, ние имаме да кажемъ нѣколко думи само за единъ попъ кабадапя. Но, за да можемъ да говоримъ за този попъ, който се казвалъ попъ Прандьо и е билъ отъ Старо-Загорскитѣ полениски села, виждаме за нуждно да кажемъ нѣщо и за друга една личность — за единъ неговъ съврѣменникъ, капуджибашията, аенинъ по него врѣме въ Стара-Загора. Ние нѣма да разсказваме за тѣзи двама съврѣменници освѣнъ онова, което сме чули отъ други да разсказватъ за тѣхъ. Този разсказъ, ако не прѣдставя другъ нѣкой по-прѣкъ интересъ, може да послужи колко годѣ за пояснение на положението, въ което ние Българетѣ сме се намирали въ началото на сегашното столѣтие и какви сѫ били нашитѣ отношения съ Турцитѣ и то ужъ откъмъ пѝ-добрата имъ страна.

Капуджибашията, който аенувалъ въ Стара-Загора прѣзъ първитѣ десетолѣтия на настоящия вѣкъ, е билъ отъ селото Ряховица или Орѣховица, въ сѫщия Старо-Загорския окрѫгъ.[2]) Какъ и кога е отишелъ той въ Цари-

---

[1]) Съставено по разскавитѣ на хаджи Господина Славовъ и на стария учитель г. Атанаса отъ Стара-Загора.

[2]) *Орѣховица* турски *Хаджръ бей,* на сѣверо-истокъ отъ Стара-Загора до 16—17 километра, намира се въ сѣвернитѣ поли на Срѣдня гора по десния брѣгъ на Тунджа. То ще да е, споменуваний въ врѣмето на Латинитѣ въ Цариградъ, градецъ подъ име *ρεαχυβις* между Стилвно (Сливенъ) и Копсисъ (Гьопса), гдѣто сѫ ставали нѣколко

градъ и какъ се домогнѫлъ до чина капуджибашия, който е сѣтенъ и най-доленъ чинъ за отличие у Турцитѣ, това не ни е извѣстно, както не ни е извѣстно и какъ е станѫлъ той аенинъ въ Стара-Загора. Па да би ни било и извѣстно, не би било и толкозъ интересно да го разсказваме. Ние вече знаемъ, какъ сѫ ставали по онова врѣме аенитѣ по градоветѣ въ Турско — самозванно, насилствено и „съ правото на ножа“: който надвивалъ той ставалъ аенинъ; но нѣкои ставали още и по назначение. Постѫпванието на служба и мирното тъй да кажемъ унапрѣднование и повишението на турскитѣ чиновници, както и сега, но още пò-вече въ онова врѣме, въ което живѣлъ прѣдмѣтний капуджибашия, ставало пò-вече по хатѫръ, по благоволението на нѣкои отъ пò-горнитѣ чиновници и подъ покровителството, което правяли пò-силнитѣ къмъ свои нѣкои съ намѣрение да ги искаратъ ужъ чираци на достойнството имъ, на способностьта имъ и връху интереса на държавата не се обърщало внимание и то се не взимало прѣдъ видъ, а всѣкой гледалъ какъ да настани на хлѣбъ своя покровителствуемъ или любимецъ.[1]) Капуджибашията, за който има

сблъскования на Българетѣ съ Латинитѣ, послѣ съ Гърцитѣ и най-послѣ съ Турцитѣ. И до днесъ се виждатъ на това мѣсто развалини отъ една малка твърдина. Слѣдъ завоеванието отъ Турцитѣ това мѣсто било заселено само съ Турци а отъ минѫлия вѣкъ на самъ сѫ начнѫли да се селѭтъ и Българе. Днесъ селото Орѣховица състои отъ 185—190 кѫщи, около 900 жителье отъ които връзъ 100 само сѫ Турци.

[1]) Не можемъ да замълчимъ тука, че въ туй отношение и ние Българетѣ не сме отишле твърдѣ напрѣдъ отъ агитѣ: у насъ слѣдува почти сѫщото, само малко нѣщо въ по-други видъ; но тъй както отиваме, види се, че скоро ще стигнемъ Турцитѣ, па може биле и да ги надминемъ. Ние гледаме какъ да не паднемъ по-долу отъ агитѣ; тѣ не отчисляваха̀, а ние отчисляваме и то само по едно партизанство — цѣль по-безтълковна и отъ тая, която виждаме у Турцитѣ. Не е само, че ние назначаваме за чиновници испаднѫли нѣкои търговци и разни други гладни бездарности, които не сѫ способни да намѣрѭтъ прѣхраната си въ други промислъ и на друго поприще, но правимъ отчисления и назначения съ партизанска цѣль, да отмахнемъ ужъ едни партизани и да настанимъ свои си, защото ни лъжатъ и ние имаме наивностьта да вѣрваме, че ще бѫдѫтъ вѣрни и прѣданни на партията, а най-често вдавани на внушенията отъ съпартизанитѣ си, назначаваме лица безъ да ги знаемъ и да ги познавами и безъ да мислимъ за какво се назначаватъ чиновници. За това и прѣдставянитѣ за назначение чиновници съ друго се не прѣпорѫчватъ освѣнъ съ неможение да се прѣхранятъ, съ вѣрность ужъ и прѣданность на партията; а кога го назначишъ, ако пали на светеца една свѣщь, всѣкога е готовъ да запали двѣ на дявола, че ще му потрѣба нѣкога си. У пòвечето отъ нашитѣ чиновници нѣма никакво идеално стремление, нито ние сме се постарали да ги насочимъ поне къмъ таквазъ една посока, та нѣма да видишъ у нѣкого си нити патриотизъмъ нѣкакъвъ си, па ни онзи баремъ турски фанатизъмъ, що иматъ къмъ вѣрата си и който като градъ бездъждие замѣнява по нѣкога нуждата отъ патриотизъмъ. Нашитѣ днешни чиновници сѫ равнодушни почти къмъ всичко идеално и прѣдадени сѫ само на материалното — на поминъка, на парата, по-нататъкъ никакви по-широки възгледи нѣма да

да говоримъ, се домогвалъ да стане аенинъ именно въ Стара-Загора, като се облѣгалъ на благоволението на приятельетѣ си; но въ това му домогвание не можемъ да му откажемъ, че той ималъ и трошка идеалецъ — да се покаже прѣдъ съгражданитѣ си, че знае и може да управлява и съ тѫзи идея той най-подиръ се и домогнѫлъ; тука у него се явява, че мисъльта и стремлението къмъ нажива били оставени на втори планъ. Приятельетѣ и покровительетѣ му издѣйствовали наистина да бѫде назначенъ; но по онова врѣме то не било доста за да бѫде той дѣйствителенъ аенинъ. Той билъ назначенъ, но билъ испратенъ въ Стара-Загора да си извоюва самъ назначенния постъ и самичъкъ да се утвърди на него. Въ него врѣме анархията се продължавала, мѣждуособицитѣ на аенитѣ не били още сѣкнѫли и кърджелиитѣ тамамъ върлували. За да се утвърди на поста си и да се огради отъ посегателствата на другитѣ аени, капуджибашията като човѣкъ практиченъ, споразумѣлъ се най-напрѣдъ съ пò-влиятелнитѣ бейове въ Стара-Загора, обѣщалъ се да задоволи исканията и домогванията имъ до колкото му било възможно и до колкото ги намиралъ съгласни съ частнитѣ си интереси, съставилъ си послѣдователье, набралъ ратници отъ Турцитѣ, увеличилъ още числото имъ и съ Българе кабадаии, като възложилъ това на лица познати и извѣстни въ окрѫга му, тѣ да му съберѫтъ чети Българе кабадаии; тъй що той можелъ да се счита за доста силенъ и готовъ всѣкога и съ въорѫжена рѫка да забрани правото си, но прѣдпочиталъ, види се, да се погрижи и по други начинъ да огради окрѫга отъ размирства, ако би поискали околнитѣ аени да възбудѫтъ вълнение въ населението противу него. Той се распоредилъ да прѣкрати външнитѣ сношения съ населението и наблюдавалъ строго, особенно турското население, кой отъ кѫдѣ иде и на кѫдѣ отива. Явно не прѣслѣдвалъ никого, но ималъ единъ видъ тайна полиция отъ хора вѣрни и приближени, на която самъ той билъ шефъ или началникъ. За праздни и дрѣбни работи никаква гюрултия не дигалъ, но щомъ се мѣрнялъ на окото му нѣкой чужденецъ отъ други окрѫгъ, или му донесели, че нѣкое

срѣщнешъ у тѣхъ. Единственний у тѣхъ идеалъ е комарджилѫкътъ и оварадалѫкътъ; тежко да го кажемъ, но по-тежко да го прѣмълчимъ.

подозрително лице се намира въ града или по окрѫга, тъй сѫщо ако възималъ случай да се усумни за нѣкого отъ своя окрѫгъ, че е въ сношение съ нѣкого отъ околнитѣ аени, или съ тѣхнитѣ апостоли, той човѣкъ свой или чуждъ, въ 24 часа, или най-много въ двѣ денонощия, трѣбало да го нѣма и то безъ шумъ, безъ никаква врѣва, а самъ той, капуджибашията, като че отъ нищо хаберъ нѣмалъ, доста било да подмѣтне прѣдъ тайната си полиция, че еди-кой си не ми се вижда да е добъръ човѣкъ, което въ неговитѣ уста имало значението на модното наше въ врѣме оно „не благонадѣжденъ“ и това било доста за посочения онзи клетникъ да го „изѣде липсата“.

Какво ставали горкитѣ тѣзи хорица, които имали злочестината да попаднѫтъ мѣжду подозрителнитѣ или смутительетѣ, това го знаялъ само капуджибашията, аенинъ въ Стара-Загора, и неговий старъ нѣкога си капуйолдашинъ, а сега кюлханджия въ една отъ старо-загорскитѣ бани, на когото се прѣдавалъ подозрѣваемий. Ако прѣданието, което казва за нѣкого си отъ старитѣ Турци властелини, че подкладалъ кюлханитѣ[1]) на банитѣ си съ книги отъ Александрийската знаменита библиотека, е записано и влѣзло въ историята, то ние ще прибавимъ да прибѣлѣжимъ, че новий властелинъ на старо-загорския окрѫгъ подкладалъ кюлханитѣ на старо-загорскитѣ бани съ живи хора. „Туй кюлханътъ било спасителна работа“, казвалъ по нѣкога капуджибашията на нѣкои отъ своитѣ приближени, „хемъ таватуръ не прави, гласъ не издава, хемъ не остава немирнитѣ да шаватъ и да правѭтъ башъ арасѫ на ехалитѣ (населението). Ей тъй и населението рахатъ и азъ рахатъ, а при това и масрафътъ за дърва пò-малко отива, а и то е хесапъ“. Ако стѫпялъ нѣкой изъ други окрѫгъ въ старо-загорския, или отъ сѫщия окрѫгъ нѣкой ако искалъ да се порасходи на вънъ, на връщание озовавалъ се въ кюлханътъ. До колкото може да се знае, по-скуденъ материалъ

---

[1]) Кюлханъ (домъ за пепель) наричатъ по турски пещитѣ на банитѣ, гдѣто подкладатъ казанитѣ да топлѭтъ водата за кѫпание, а този който испълнява тѫзи важна длъжность се казва кюлханджия и кюлханджи башия; този който нарива пепеля отъ пещитѣ та го хвърля и който обикновенно бива младо момче, казва се *кюлхане (пепелешко),* а прѣносно не благонадѣжденъ, сирѣчъ който нѣма на умъ да стане човѣкъ и да се дигне по-нагорѣ отъ пепеля; този смисълъ има и сега думата кюлхане т. е. низъкъ, ничтоженъ.

на старо-загорскитѣ кюлхани давали близкитѣ окрѫзи, а пò-голѣмо изобилие материалъ имъ доставяли окрѫзитѣ хаскьойский и прѣзъ балкана търновский и русчушкий.

Този освидѣтелствованъ фактъ може да ни даде до нейдѣ понятие за характера на капуджибашията, за когото е рѣчь, но при всичко това той не билъ нѣкой не разбранъ кърволокъ; можемъ да кажемъ, че е билъ пò-вече хитъръ отъ колкото зълъ. И пакъ той билъ човѣкъ миролюбивъ, правдивъ, залиталъ за управляемитѣ си, както за Турцитѣ тъй и за Българетѣ, нѣкои даже казватъ, че къмъ Българетѣ билъ пò-снисходителенъ, което ние не оспорваме за въ нѣкои случаи само, когато неговий интересъ говорялъ въ тѣхна полза, но той защищавалъ еднитѣ и другитѣ, бранилъ ги, грижилъ се за тѣхното благосъстояние, до колкото го разбиралъ, на другъ окрѫгъ око нѣмалъ, но своя си ревнувалъ отъ другитѣ, както ревнува мѫжъ жената си. До колко се разбира отъ разсказитѣ на пò-старитѣ, той билъ човѣкъ не само разуменъ и практиченъ, но още дѣятеленъ и прѣдприемчивъ, оградилъ града (Стара-Загора) съ окопи изоколо (шярамполъ), направилъ бойници или кули съ прешп (мазгали) за да може да брани града отъ нападения; самъ лично обихождалъ стражитѣ всѣкой день, кога имало опасность, насърчялъ и Турци и Българе да се бранѭтъ отъ нападательетѣ, и въ двѣ три битки що ималъ съ кърджелиитѣ, които нападали на града, можелъ да ги отблъсне; послѣ ги нападалъ съ своитѣ си и на открито поле, когато нахълтовали въ окрѫга му — съ една рѣчь умѣялъ да се държи и управлява. Съ съсѣднитѣ аени се споразумѣвалъ и никога не се споречкалъ. Но най-важното отъ прѣдприятията му, достойно за споменуванье, е това, гдѣто той много се старалъ дано може да прѣкара Тунджа или часть отъ неѭ прѣзъ полето на Стара-Загора. „Мѣстата на селата, сега ако струватъ петь пари педейтъ, като мине Тунджа прѣзъ полето, ще струва педейтъ петь алтѫна и сега ако оре селенинътъ съ два волеца, тогазъ ще оре съ два и три чивгара“, думалъ той.

Отъ гдѣ и какъ е искалъ той да прѣкара Тунджа прѣзъ Срѣдна гора, сега не ни е извѣстенъ планътъ му, но той ималъ планъ и билъ увѣренъ въ сполуката му и щѣлъ да се залови за извършванието му, когато дознали

за това нѣкои отъ влиятелнитѣ бейове въ Одринъ, които имали воденици по Тунджа и попрѣчили въ испълнението на плана му. Тѣ съставили заговоръ противъ него и освѣнъ гдѣто го прѣдали на сѫдъ и го въспрѣли отъ намѣрението му, но повдигнѫли и гонение противъ него и издѣйствували прѣзъ Цариградъ да го дигнѫтъ отъ Стара-Загора. Турското правителство било принудено да го дигне отъ тамо и да го прати меймуринъ (настоятель) при направата на Варненското кале, отъ гдѣто той се не върнѫлъ и не видѣлъ вече Стара-Загора.

Това послѣдньото обстоятелство ни навожда да можемъ да опрѣдѣлимъ пó-точно врѣмето, когато той е оставилъ Стара-Загора, което не е било пó-рано отъ 1835 и не пó-късно отъ 1837; защото, като сравнимъ събитието, нарѣчено Търновската или Велчовата завѣра, въ която участникътъ Мито Софелията бѣ натоваренъ да събере отъ Търновския окрѫгъ 2—3000 дюлгери, които да заведе на Варна да правѫтъ калето, а той въсползуванъ отъ този случай записваше и събираше бунтовници, които щѣхѫ да вземѫтъ за първъ пѫть участие въ възстанието на Търново; но съзаклетието открито или пó-добрѣ издадено отъ Еленчанина хаджи Юрдана, биде запрѣдварено и пó-личнитѣ участници избѣсени. Това събирание на дюлгери-възстанници бѣше на 1836, а Капуджибашията да положимъ че е заминѫлъ за Варна на 1835 или 1836, излазя, че той е управлявалъ Стара-Загора като аенинъ около тридесеть години; защото споредъ сѫществующитѣ указания той е дошелъ въ Стара-Загора прѣзъ първото десетолѣтие на сегашния вѣкъ, когато още мѣждуособицитѣ на аенитѣ не били съвсѣмъ патаксали, и Кѫрджелиитѣ още върлували. Новий аенинъ Старо-Загорски имало нужда отъ ратници, и както рѣкохме набавилъ си такива отъ Турцитѣ, на които и прибавилъ, споредъ приетия тогавъ обичай, двѣ-три чети кабадани Българе. Като началникъ или подначалникъ на една отъ тѣзи чети билъ и попъ Пранджо, кабаданията парíчанъ отъ полскитѣ села на Старо-Загорския окрѫгъ. Положително неможемъ да кажемъ да ли той е билъ отъ пó-напрѣдъ кабадания и подирѣ станѫлъ попъ, или вече като билъ попъ станѫлъ и кабадания. Но както може да се сѫди за това по спазенитѣ за него разкази,

вйди се той и прѣди да е билъ попъ, билъ кабадаия и послѣ като попъ въ дадени случае пакъ служилъ като кабадаия, което за въ онѣзъ различни врѣмена не се виждало нѣщо зазорно, споредъ както имаме за това и други примѣри.[1]) Попъ Пранджо билъ единъ отъ приближенните на Капуджибашията. Казватъ, че той го ужъ и обичалъ, а ние ще приложимъ, че го е обичалъ до толкозъ поне до колкото може Турчинъ да обича Българина, а най-право би казали, ако рѣчемъ, че го е търпѣлъ, защото ималъ нужда отъ него. Като човѣкъ той, попъ Пранджо, билъ малко джасни-пръсни и чокчяланъ, не е обичалъ да дрънка, ама билъ досетливъ и готовъ да намѣри дума за каквото и да е и да не се посвѣни да я каже прѣдъ когото и да е. Като кабадаия той билъ смѣлъ, сърченъ и делия, въ смисълъ на старото значение на думата, а като попъ билъ малко и бекрия, т. е. обичалъ да си попийва по̀-множко. Казватъ, че често той, като се запиялъ съ ахпапитѣ си по механитѣ, за да покаже итликъ прѣдъ тѣхъ, напълнялъ единъ половякъ 6—8 ока вино, наведялъ се надъ половяка та запивалъ и като го дигалъ въ зѫбитѣ си, слѣдувалъ да пие додѣто го осушялъ до капка. Това азъ отъ казвание не бихъ го повѣрвалъ, нито бихъ го разсказвалъ, ако не бихъ ималъ случай да бѫдѫ очевидецъ свидѣтель на подобенъ единъ подвигъ у другъ единъ пакъ такъвъ Българинъ юнакъ-бекрия. За други нѣкои подвиги на попъ Пранджа не е останѫло да се приказва, освѣнъ за слѣдующия курьозенъ случай.

---

[1] Единъ на рѫка примѣръ за това имаме въ лицето на духовника Хаджи Сергия, който отъ кабадаия на Кърджелиитѣ станѫлъ калугеръ и егуменъ на Плаковския мънастиръ, послѣ ловенъ пакъ отъ Кърджелиитѣ, билъ се съсъ тѣхъ, убилъ нѣколцина и се отървалъ, послѣ станѫлъ священноинокъ за потрѣбата на мънастиря; той бѣше Българинъ, но четеше грѣцки, отъ това може да се прѣдполага, че е билъ отъ Търново или отъ Орѣховица. По юначеството и сърченостьта си той бѣше извѣстенъ по всичкия търновски окрѫгъ. При него сѫ прибѣгвали въ нуждно врѣме за помощь много челеди; той е отървалъ десетина момичета отъ потурчвание, като ги е открадвалъ отъ срѣдъ турскитѣ конаци и двѣ-три отъ тѣхъ е самъ погубилъ, въ случай когато тѣ по малодушие се отказвали да слѣдватъ подирѣ му за да ги отведе на безопасно мѣсто и самъ ги е опѣвалъ и погребвалъ. На послѣдньо врѣме той вече въ прѣклонни години билъ е участникъ дори и душата на Велчовата завѣра, защото тамъ при него на Плаковския мънастиръ е била главната станция на заговора. Хванѫтъ отъ Турцитѣ при издайството, билъ освободенъ подъ порѫчителството на владиката Илариона, който му зелъ за това едни мѣшинени дисаги съ пари, жълтици. Но за него ние ще имами случай да говоримъ и другъ пѫть, кога расправями за Търновската завѣра; той бѣше единъ отъ задушевнитѣ приятелье на баща ми.

Въ началото на второто десетолѣтие отъ този вѣкъ Старо-Загорский окрѫгъ, казватъ на приумица, да е ималъ население около 35—38 хил. жителье съ града заедно, и то по-вечето Турци. Споредъ както се казва, Българетѣ били отъ половината пò-малко[1]), 50—60 селца български едва съ 7 попа и турски до 30, въ които нѣмало ни петъ ходжи. Въ едно отъ турскитѣ села, съсѣдно на попъ Пранджа, умира единъ Турчинъ. Това било на скоро слѣдъ едно отблъсвание на една Кърджелийска орда, въ което отблъсвание съ Турцитѣ заедно и попъ Пранджю билъ взелъ участие съ нѣколцина отъ своитѣ момци. Въ селото гдѣто умрѣлъ Турчинътъ нѣмало ходжа, потърсватъ въ друго село, въ третьо, нѣма ходжа, въ четвърто, въ пето намѣрватъ старъ единъ ходжа боленъ неможе да стане да иде да погребе умрѣлия. Да се търси други ходжа трѣбало да се иде не знамъ прѣзъ колко села далечъ и щѣло много врѣме още да се мине, а и тъй вече мрътвий скючвалъ два дни непогребенъ. Тѣзи, които ходили да търсятъ ходжа, незнаяли какво да правѭтъ и тръгнѫли да се върнѫтъ къмъ селото си. Въ пѫтя, като минували край попъ Пранджовото село, дошло имъ на умъ да се отбиѭтъ при попъ Пранджа, когото познавали, като другаринъ и сътратникъ.

А бе я чакай да се отбиемъ при нашия кабадаия попъ, казали тѣ, да го питаме, неможе ли той отчете на умрѣлия, или да ни даде единъ умъ какво да правимъ.

Свърнѫли въ селото; разгеле намѣрили попъ Пранджа дома му.

— А бе попе, рѣкли, нашъ единъ комшия, Хасанъ ага, ти го знаешъ, той та познаваше, на какво му станѫ, йолдашимъ, умрѣ; търсихме ходжа търсихме, нѣма ходжа да му чете и сега незнаемъ какво да го правимъ?

Заровете го, рѣкълъ попътъ, че подиръ, кога намѣрите ходжа, тогазъ да му чете опѣло. Азъ така съмъ научилъ моитѣ умрѣли: заровятъ ги, пакъ азъ кога намѣрѫ

[1]) Подиръ четирдесетъ и петь години числото на жительетѣ въ Старо-Загорския окрѫгъ е възлизало до 40 хил. души, но съ тѫзи разлика че Турцитѣ сѫ били въ забѣлѣжно намаление около 10,000, а Българе около 30,000 души. Сега слѣдъ войната, подиръ такова съсипвание и истребление, което пострада този округъ, Българетѣ бройѫтъ до петдесеть хиледи, а Турцитѣ едва възлизатъ връзъ петь хиледи.

врѣме, тогазъ имъ четѫ; а то излѣзва ли се на глава тъй, кой какъ умре да му четешъ.

— Ама на наш'та вѣра, неможе тъй, рѣкълъ единътъ Турчинъ, да умрѣ челѣкъ въ село вѫтрѣ и да нѣма ходжа баримъ *салаватъ* (надгробна молитва) да му чете, ще каже досущь иманѫсъ да иде.

— Като е таквазъ вѣрата ви, що не си е стискалъ душата да не умира безъ ходжа, смънкалъ подъ носъ попъ Пранджо.

Турцитѣ не му разбрали и попитали какво казва?

— Отъ васъ нѣкой въ село нѣма ли да знае да чете, че да му чете тамъ единъ какъвъ да е салаватъ?

— И такъвъ нѣма никой мѣжду насъ; какво ще ни кажешъ ти?

— Валлаха, рѣкълъ попъ Пранджо, въ такъвъ случай и азъ незнамъ какво да ви кажѭ, правете споредъ както вѣрата ви ва учи.

— А бе попе, казва пакъ единътъ отъ Турцитѣ, ти си на толкозъ Българе челъ, и толкозъ Българе си заровилъ, незнаешъ ли нѣкое четво таквозъ, дѣто да четешъ и на нашия Турчинъ, та да го заровимъ, а то башка колай йокъ.

— А! неможе, рѣкълъ попъ Пранджо, ви сте Турци, друга вѣра, ние Българе, друга вѣра; ний имаме четво за Българе, ама нѣмаме четво за Турчинъ.

— А бе господъ е все единъ, хемъ той и турски знай и български, ама ще тъй, вѣри останѫли, рѣкълъ единътъ Турчинъ, а другийътъ додалъ: и ние нѣмаме четво за Българе, ама нашитѣ ходжи намѣрватъ, четѫтъ и на Българе и на Българки; пишѫтъ имъ моски, духатъ имъ, *уйдуруйорларъ.* Ами я стори ти, попе, та ела, и ако нещешъ друго да му четешъ, баримъ биръ *салаватъ* чети, та, бизъ-бютюнъ иманеѫсъ гитмесинъ.

Попътъ се позамислилъ и не знаялъ какво да отговори.

— А бе холанъ, попе, рѣкълъ първий Турчинъ, ний толкозъ хора сме избили и сме ги изровили наедно и Турци и Българи, че не ще ли можемъ на единъ умрѣлъ отъ смъртьта си Турчинъ да му отчетемъ и да го заровимъ?

— Ама то друго, рѣкълъ попъ Пранджо, онуй дженкъ, занаятъ, а туй вѣра.

— За тебе и туй е занаятъ да ровишъ хората, отвърнѫлъ Турчинътъ, а пъкъ умрѣлъ челѣкъ не е ни една вѣра; *о, биръ адетъ-тиръ, битсинъ гитсинъ ве селямъ.* Ще дойдешъ ли, нѣма ли да дойдешъ?

Попъ Пранджо пакъ се позамислилъ и помълчалъ; замълчѣли и Турцитѣ.

Слѣдъ нѣколко минути мълчение, попътъ имъ рѣкълъ: хайдѣ идѣте ви ископайте гроба и занесте мрътвия, че азъ ще дойдѫ тамъ да видимъ; нѣма да оставимъ единъ комшия непогребенъ, тъй се докарало сега, *хичъ олмасъ се* единъ *салаватъ* ще му четемъ и ще го испратимъ да си иде съсъ здравие.

Турцитѣ си отишли. Слѣдъ нѣколко врѣме отишелъ и попътъ въ турското село, завели го на гроба, който билъ ископанъ, и мрътвецътъ сложенъ до гроба. Попътъ накаралъ та поотмѣстили малко мъртвеца, и той се взелъ да го обикаля мълчишката, като си мърдалъ само устнитѣ и бъблалъ нѣщо шепнишкимъ, а на всѣко заобикаляние поспиралъ се отъ дѣсна страна на мрътвеца, та подухвалъ съ устни на три страни, като турски ходжа, кога чете та бае на нѣкое болно българско дѣте. Като направилъ това по три пѫти на всѣка страна, накаралъ тогазъ да турѭтъ мрътвеца въ гроба, а тѣ да се наредѭтъ изоколо. Попиталъ за името на мрътвеца и тѣ му казали, че го викали Хасанъ; тогази той застанѫлъ отъ дѣсна страна до главата му и повикалъ велегласно:

„*Хасанъ, оглумъ, еиликъ еттиисенъ бу дюняда, еиликъ буласѫнъ о биръ дюняда: кимседенъ коркма, кимсеи сорма, догру дженнете гидесинъ.*[1])

Аминъ деинъ,[2]) рѣкълъ на Турцитѣ и тѣ всички: *Ааминъ!*.

Тогазъ застанѫлъ отъ лѣва страна до главата му и повикалъ:

„*Бени ишитъ, я Хасанъ, сана деримъ, кютю ишледийсенъ бу дюняда, кютюлюкъ буладжяксѫнъ о биръ дюняда,*

---

[1]) Хасане, синко, ако си правилъ добро на тови свѣтъ, добро да намѣришъ на онви свѣтъ: отъ никого се небой и никого не питай, право въ рай да идешъ!

[2]) Кавжайте Аминъ.

нафиле урашма, шю яна, бу яна долашма, догру джендеме гиделжексинъ; *Аминъ!* И всички Турци извикватъ *Аминъ!*[1])

Заровѣте го сега, рѣкълъ попъ Пранджо и се оттеглилъ да си иде. Турцитѣ взели да ровжтъ мрътвеца, а единъ отъ тѣзи Турци, които ходили да го викатъ, пристжпилъ при попа и му казалъ, да не бърза да си ходи, че ще идж̀тъ на одаята да пиж̀тъ кафе.

Е тука сега, рѣкълъ попътъ, ще развалимъ работата, това е сега то *башка* вѣра отъ нашата. Вий черпите съ кафе, а ний черпимъ съ вино, *мадде орасж,*[2]) че моята молитва е научена да се прихваща съ вино, страхъ ме е да се не развали и да не хване мѣсто, ако ж залѣемъ съ кафе.

И нему ще му намѣримъ колая, рѣкълъ Турчинътъ, не пийваме кафе да не стане по нашата вѣра, и вино нѣма да пиемъ за да не стане и по вашата; ще намѣримъ единъ срѣденъ пжть мѣжду двѣтѣ вѣри, ще пиемъ всинца по единъ *шербетъ* да се подслади молитвата ти и като *шербетъ* да прииде.

Все не е като вино, рѣкълъ попъ Пранджо, ама можемъ да се наговоримъ, а сговорна дружина и въ петъкъ може да яде печена кокошка.

Съ тѣзи и подобни на тѣзи разговори попътъ и Турчинътъ отивали къмъ одаята въ селото, а множеството отъ придруживши̇тѣ мрътвеца до гроба, вървѣли исподирѣ и нѣкои отъ тѣхъ си говорили испомѣжду си: *гьордюнюзми бизимъ кабадаи попе насалъ салаватъ гетирди, хемъ ачикъ сьойледи ерифъ, хемъ бизеде Аминъ дедирти.*[3])

Три мѣсеца подиръ това Старо-Загорский кадия се научава за станжлото и ядосанъ крайно отива при капуджибашията та му казва: „Твойътъ кабадаия попъ направилъ една крива работа (*биръ халтъ емишъ*), това неможе да го търпи нашата вѣра. Попъ, който се наема да опѣва Турцитѣ като гяури, той трѣба или Турчинъ да стане, или отъ смърть да умре“.

---

[1]) Мене слушай, ей Хасане, на тебъ казувамъ: ако си работилъ зло на този свѣтъ, зло ще намѣришъ на онзи свѣтъ; не се мжчи на праздно, не обикаляй на тъй на инакъ, право въ пъкжля ще идешъ.

[2]) Работата е въ това.

[3]) Видѣхте ли нашия кабадаия попъ, каква надгробна молитва чете и ясно ж изрече ерифинътъ и насъ накара да кажемъ Аминъ.

„*Хаирола,* какво има да е станѫло, какво е направилъ попътъ“, рѣкълъ Капуджибашията.

И кадията му расказалъ за случката, като укрилъ, разумѣва се, нѣкои смекчителни обстоятелства, тъй що и хладнокръвий но не по̀-малко фанатъкътъ капуджибашия се разсърдилъ на попа, какъ тъй да си позволи да опѣва Турчина като гяуринъ? Проводилъ за попа да го повикатъ, но при всичко това не забравилъ да попита кадията, неможе ли този грѣхъ съ друго нѣкое наказание да се изравни да не е потурчание и смърть, че е попъ, рѣкълъ, и ще имаме дълги расправии съ карабашитѣ (чернокапцитѣ), а пакъ азъ необичамъ да имамъ съ тѣхъ работа... Кадията отведнъжъ не можилъ да се осети на що смѣря Капуджибашията и казалъ, че друго неможе освѣнъ или Турчинъ, или смърть.

Добрѣ, рѣкълъ Капуджибашията, ама ако не рачи да стане Турчинъ, ти трѣба да дойдешъ и да видишъ да го убѣдишъ, да не става на сила, ако може волно.

Ти му прѣдложи, че да видишъ какво ще каже; азъ съмь тука, рѣкълъ кадията.

На втория день кабаданята попъ застанѫлъ прѣдъ Капуджибашията.

— А бе, попе, ти какво си направилъ, рѣкълъ му Капуджибашията сърдито.

— Нищо лошо несъмъ направилъ.

— Кой ти каза тебе да опѣвашъ Турцитѣ като гяури и да ги ровишъ?

— Да ровѭ умрѣлитѣ, що трѣба да ми казва нѣкой? а и ти да бѣше, като видишъ умрѣлъ Турчинъ и нѣма кой да го зарови, не щѣше ли да ме накарашъ да го заровѭ.

— Ама щѣхъ ли да та накарамъ да го опѣвашъ като гяуринъ?

— Като гяуринъ азъ опѣвамъ само гяуритѣ, и ги ровѭ, и за това азъ съмъ платилъ и плащамъ на Карабаша и само той може да ми сѫди, а Турчинъ като гяуринъ азъ не съмъ опѣвалъ и не съмъ ровилъ.... За комшийски хатѫръ зарових единъ Турчинъ, ама като Турчинъ а не като гяуринъ, питай че се научи.

— Че ти дѣ знаешъ какъ се ровятъ Турцитѣ?

— Ехъ та мѫчна работа ли е да заровишъ единъ умрѣлъ челякъ, Турчинъ билъ или Българинъ, като кабадаия колко съмь ги ровилъ азъ и Турци и Българе! Като убиѭтъ нѣкого отъ другарьетѣ, какво ще го правишъ да го неровишъ, ама Турчинъ, ама Българинъ, другаръ ти е, ще го оставишъ да го ядѫтъ кучетата? А тогозъ азъ самъ го не заровихъ, заровихѫ го вашитѣ Турци, които знаѭтъ какъ се рови Турчинъ, направихѫ споредъ адета си. А пъкъ азъ ако съмь се намѣрилъ при погребението му, грѣхъ ли съмь сторилъ? Той ми е мене другарь, азъ съмь ходилъ съ него на *дженкъ* срѣщу душманитѣ и длъженъ съмь да идѫ да го испроводѭ, да прѣдстоѭ за погребението му и да му четѫ една *хаирлия дова* биле отгорѣ.

— А че какъ станѫ тя тазъ работа и какъ го заровихте ви тозъ Турчинъ, попиталъ Капуджибашията.

И попъ Пранджо му разсказалъ всичко подробно, какъ станѫло и какъвъ салаватъ му челъ.

Капуджибашията, колкото и да билъ сърдитъ и фанатикъ, неможялъ да се одържи да се не искиска отъ смѣхъ, и като го потупалъ по гърба, ако е тъй, рѣкълъ, нѣма нищо, хадь сега иди си, ама другъ пѫть недѣй се мѣси на таквизъ работи, че кадията се сърди.

Ти му кажи нему той да се несърди, защото и той да умре, ако нѣма кой да го зарови, азъ съмь длъженъ да го заровѭ и ще го заровѭ, и да несъмь кабадаия ако не го заровя; ама не като гяуринъ, а като Турчинъ и като кадия.

Капуджибашията пакъ прихнѫлъ да се смѣе, а попътъ си излѣзълъ.

Подиръ малко дошелъ кадията да пита какво е казалъ попътъ.

Какво ще каже, рѣкълъ аенинътъ, попътъ е правъ и никаква крива работа не е направилъ (хичъ биръ халтъ етемишъ тиръ); криви сме ние, че нѣмаме ходжи. Той каза, че заровилъ Турчина, защото билъ длъженъ да го зарови и каза още, че и азъ и ти ако умрѣме, като нѣма кой да ни зарови, той билъ длъженъ да ни зарови както знае и както умѣе по турски, а не по гяурски; на такъвъ челякъ какво да му кажѭ.

Послѣ това той разсказалъ на кадията какъ погребалъ попъ Пранджо Турчина и какъвъ *салаватъ* му челъ. Кадията слушалъ, мусилъ се и сумтялъ и най-подиръ станѫлъ та си отишелъ.

За смъртьта на попъ Пранджа, кога и отъ какво е умрѣлъ нищо не знаемъ; на този часъ ние не можехме да си припомнимъ, даже отъ кое село ни казвахѫ да е билъ той; мержѣй се изъ паметьта ни като да казвахѫ, че билъ отъ Опанъ или отъ Кючюклери, рупаланецъ.

Бѣлѣжки.

На горньото допълнение за нуждно виждаме да прибавимъ нѣколко бѣлѣжки върху цѣлата статия за кабаданитѣ, именно за такива нѣща, които слѣдъ написванието на статията можихме да си припомнимъ, или испослѣ, като распитвахме за едно за друго, случайно можихме да узнаемъ за нѣкои работи, що се отнасятъ до това, за което сме говорили.

За истурчваньето на Българетѣ.

Въ I-вия отдѣлъ на статията въ начало още тамъ гдѣто се говори за истурчванието на Българетѣ (стр. 171), има да прибавимъ, че Турцитѣ освѣнъ насилието, което употрѣбявали за цѣлото истурчвание особенно на тѣзи селения, които давали войници, както станѫло това въ Цѣнина, Доспатъ и Неврокопъ, Тиквешко, Мегленско и Скопско найпослѣ турскитѣ ходжи нарочно ходили та пропагандирали. Правителството турско било издало позволение, както се разбира съ мълчеливото съизволение и на гръцкия патрикъ, щото Турцитѣ да се женѭтъ за български жени, които, ако нещѫтъ, могѫтъ и да се не турчатъ и да си оставатъ християнки. [1]) Сѫщо се позволявало ужъ за по селата само, вой-

[1]) За това свидѣтелствуватъ доста ясно нѣкои отъ българскитѣ пѣсни, както и обнародваната въ XIV кн. на Пер. Спис. пѣсень за Нена робиня, стр. 311. „Подъ дърво седи хубава Нена, риза си шие и сълзи рони, та па баща си люто кълнеше, че ѭ зароби млада зелена... не оженена не задомена, у тия пусти турци делии“. Тука Нена тѫжи, плаче и кълне баща си, защото не ѭ оженилъ и задомилъ както правяли по-вечето други бащи, но ѭ далъ за робиня на турци делии, т. е. военни. Шиението на ризата показва, че тя не е наложница, а е кѫщовница вече, за което и тѫжи, че не е кѫщовница вѣнчана и задомена споредъ обичая на вѣрата, но задо-

никътъ и работникъ да може да взема туркиня за жена, която може да се не похристиенча, а да си остава мохамеданка; но това е било рѣдкость и то само въ края на XV столѣтие се оказватъ нѣколко случая, когато противний случай се е продължавалъ непрѣкъсвано по нашитѣ страни дори до войната на 1877, а продължава се още въ тѣзи страни на нашето отечество, които останжхж подъ турската власть. Разумѣва се, че това става и сега подъ този извѣтъ, да си стои ужъ жената на вѣрата си; но повечето сж ги потурчяли, щомъ ѭ вземе за жена. За първия случай, т. е. да си остава жената на вѣрата прѣзъ всичкия си животъ и скитанието си между народа азъ знаѭ само единъ примѣръ: Турчинъ единъ пждарь, полякъ отъ Енина (Кечидере) Казанлжшко, бѣше оженѣнъ за християнка въ Шипка, която си оставаше християнка и ходеше въ черква, а турчинътъ си оставаше турчинъ и ходеше въ джямия. Тѣ имахж възрастни дѣца, и по особенно условие що имахж двамата мжжъ и жена по между си, момчетата се обрѣзвахж и ходѣхж като явни турци, а момичетата се кръщавахж и оставахж християни, но въ тайнѣ, защото явно не имъ допущахж другитѣ Турци, защото законътъ имъ не допущалъ. За Турчинъ, казвахж, позволявало се да води жена християнка, но дѣца родени отъ Турчинъ не можели да ставатъ християни. При Софиꙗ, въ селото Кацилени, Каципленский бегъ е взелъ отъ околнитѣ села тамамъ четири моми Българки за жени съ условие ужъ че нѣма да

жена подъ кибинь, по турски съ никяхъ. Тя не е въ собственъ смисълъ робиня, защото, либето ѝ, т. е. мжжъ ѝ, делията войвода, самъ казва: „Да ве не съмъ те силомъ заробилъ, поробили те баща и майка. Продадохж те въ скжпи години, за крина жито а за двѣ просо“. Тука е явно, че ставали и насилственни заробвания, т. е. Турци да зематъ силомъ за жени Българки, както що става това и до днесъ въ Македония и Албания, и доказва се, че Нена е дадена на делията съ волята на баща ѝ и на майка ѝ. А гдѣто се казва, че ѭ продали, това се разумѣва, че женидбата станжла редовно, той заплатилъ за неѭ обичайния баба-хакж, който е и до днесъ въ сила у селенитѣ, както у Турци така и у Българи, щото зетьтъ или младоженникътъ дава нѣщо за заплата на родительетѣ на момата, гдѣто сж ѭ отхранили и отгледали; това се нарича баба-хакж и до днесъ на по-вечето мѣста. Изъ най-първо давали вмѣсто пари юнци, говѣда, хергели, жито, просо и други храни, а на послѣдъкъ се е обърнжло и въ чисти пари, само подъ название „обуща“ — сжщий баба-хакж, но подъ друга форма, ужъ пари за обуща на родительетѣ и роднинитѣ на момата. Това доказва волното и установенното женяние между Турци и Българки. А наший доводъ още по-силно се подкрѣпя отъ послѣднитѣ думи на пѣсеньта. „Войвода Нени тихо говори: не плачи Нено, не плачи либе, и я ще дойдж на твоя вѣра“. Това е явно, че е казано само за растуха, защото нѣма примѣръ да е ставало таково нѣщо; но войводата делия не би казалъ таково нѣщо, ако не би се то прѣдполагало за възможно и сждно чрѣзъ едно сжществовавше постановение.

ги турчи, но и четиритѣхъ е потурчилъ исподлѣ, послѣдната даже въ самото начало на войната (1877), съ която и забѣгнѫ въ Турско.

Приказвалъ ми е покойний Паисий Пловдивски въ Цариградъ за таковото турчение въ Албания (покойний бѣше родомъ Албанецъ отъ християнитѣ Албанци, както ще видимъ това въ краткото му жизнеописание, което мислимъ да обнародваме), че тамъ за истурчване ни тия отъ християнетѣ Албанци, които оставали твърди въ християнската си вѣра, освѣнъ духовната мюсюлманска пропаганда, употрѣбявали се и отъ гражданската власть косвенни нѣкои прѣслѣдования и като насилия за да напустнѫтъ вѣрата си и да приемѫтъ мохамеданството. Оставяли християнитѣ беззащитни, изложени на всичкитѣ буйства на еничеритѣ и на другитѣ Турци и когато християнитѣ отивали на правителството да се оплакватъ и да искатъ защита, отговаряли имъ, че инакъ никакъ е невъзможно да се оздрави тѣхната безопасность, освѣнъ да пожертвуватъ единъ членъ отъ семейството имъ да приеме мюсюлманската вѣра и той ще бѫде въ състояние да ги пази, а въ случай и правителството за него ще може да се вмѣся законно да брани и да защищава цѣлата челедь. И тъй, казваше покойний, цѣли челеди бивахѫ принудени да пожертвуватъ по единъ членъ отъ семейството имъ да се потурчи за безопасностьта на цѣлото семейство. А тамо гдѣто единъ членъ се допуснеше отъ най-напрѣдъ да се изневѣри, слѣдъ нѣкоя година токо вижъ че и цѣлото семейство се изневѣрило. Това, за което азъ нѣмамъ никакво съмнѣние, че е било така, допущамъ, че то не е било само въ Албания така, но и въ другитѣ страни на отечеството ни.

Пѫтници изъ Албанско въ Цариградъ и тука увѣрявали сѫ ме, и въ нѣкои гръцки описания съмъ срѣщалъ, че въ нѣкои отпѫтни и устранени села въ Албания, гдѣто мохамеданцитѣ Албанци сѫ въ съсѣдство съ християнетѣ, и сега още слѣдувало мохамеданцитѣ мѫжье да взиматъ жени християнки, които не притѣснявали ужъ да се турчятъ, но живѣяли си така, той турчинъ тя българка[1]) т. е. християнка. Често се случвало, казуватъ, щото жената, кога

[1]) Имамъ забѣлѣжени за това нѣкои любопитни подробности както и по тие нѣкои отъ тѣзи села, но на тозъ часъ не ми сѫ на рѫки за да се ползувамъ отъ тѣхъ.

готви нѣщо за ѣдение въ кѫщи, да дѣли гозбитѣ на постни за себе си и блажни за агата си. Привождатъ още, че такивато домакинки, когато правяли млинъ или баница въ единъ и сѫщия сѫдъ, защото други н'а да ли и иматъ, подправяли млина половината съ свинска мастъ за неѭ гдѣто ще яде тя, а за мѫжа си, мохамеданецътъ, съ блажно масло, за да не се ублажи ужъ съ свинско. Това расказвание може да се прѣдстави като не вѣроятно на нѣкои, които не сѫ добрѣ запознати съ диvотата на селскитѣ затънтени жителье по Балканския полуостровъ, но то вѣрно изобразява както умственното тъй и религиозното развитие у народитѣ на Балканския полуостровъ въ сегашното още столѣтие, и всѣкой може да си прѣдстави какво е било то прѣди сто и двѣстѣ години, когато сѫ станѫли толкозъ истурчвания.

Поведението на Еничеритѣ.

Все на това мѣсто се говори още за притѣсненията на християнското население отъ страна на еничеритѣ. Освѣнъ дребни нѣкои свѣдѣния, спазени отъ чюжденци, които сѫ живѣли и пѫтували въ Турско въ XV, XVI и XVII-то столѣтие, никакви други подробности за отношенията на еничеритѣ къмъ християнското и еднокръвното тѣмъ население, нѣмаме ни отъ домашни, ни отъ чужди извѣстие. Въ това отношение и народнитѣ пѣсни, единственнитѣ наши анали за въ тѣзи тъмни и усилни врѣмена, твърдѣ скудни свѣдѣния ни доставятъ. Азъ не знамъ или сега не помня друга нѣкоя пѣсень, която да ни раскрива пó-пълно състоянието на това проживѣно отъ народа тежко и усилно врѣме, освѣнъ извѣстната пѣсень „Обзаложи се младъ Стоянъ, съ Турчина вино да пие, съ Турчина съ еничерина да пие вино червено и върла бистра ракия“ и проч., въ която пѣсень се характеризиратъ отношенията на еничеритѣ, или Турцитѣ Българе, съ християнитѣ Българе горѣ долу въ таково положение. Стоянъ сѣднѫлъ да пие съ еничерина, по свойски. На обзалаганието азъ не давамъ важность, защото е явно отъ друга страна лукавото и коварното намѣрение на еничерина, както и да е да отмъкне жената или сестрата Стоянова. Стоянъ се напилъ, т. е. опоилъ го еничеринътъ и въ това врѣме откарва хубавелката, която

му се отъ по̀-напрѣдъ ревняла. Стоянъ се проспива, т. е. истрѣзва, научва се отъ майка си каква е работата, и безъ да му отмисля много, качи се на кончето си, настигва еничерина, взима му главата, т. е. убива го и връща сестра си или жена си. Но това, както се види, станѫло е вънъ нѣкѫдѣ по селата и далечъ отъ градоветѣ гдѣто саморасправата е била по̀-възможна.[1]) Съвсѣмъ друго е било поло-

[1]) Като ясно доказателство за потурчванието млади и отборъ български момци, които сѫ вкарвани въ яничарскитѣ редове на турската войска, както и за страшнитѣ насилия и нечувани пакости, които яничаретѣ сѫ правили на еднокръвнитѣ си братя, Българетѣ, служи и народната пѣсень „Яничаръ и руса Драгана", обнародвана въ Сборника на бр. Миладиновци (стр. 124, пѣсень 87). Тъй като тоя Сборникъ е вече рѣдкость, а и при записваньето на тая пѣсень у бр. Миладиновци не се вижда добрѣ спазенъ нито Етрополскїй говоръ, по който тя е записана, нито конструкцията й, намѣрвамъ за умѣстно да ѭ обнародвамъ тука така, както ми ѭ е испѣла Баба Хицовица Мерджова отъ Етрополе:

Разбе́гала се' Влашката земня,
Влашката земня и Богда́нската,
Богданската и Доброджа́нската;
Кой го́ре хо́ди, кой доле бега
Отъ люти Турци, страшни Татаре.
Стари сече́ха, млади робеха,
Мла́ди девойки о́тбор зи́махa,
Та ги пра́веха мла́ди роби́ни;
И мла́ди мо́мци о́тборъ зи́махѫ,
Та ги правеха 'се яничаре.
Де́ка мину́ват се́лата па́лат,
Хо́рата ро́бат, се́лата го́рат.
Преми́нале са тих, бе́ли Ду́нав.
Па расте́гна́ха синьи́ чаджре,
На ра́вно по́лье делба де́леха
Мла́ди девойки и млади момци,
Кому́ се падна́ха по́две, по́три,
На млат яни́чар се е падна́ла
Сал една́ мома́, руса́ Драгана,
Па я заве́де под бе́ли чаджр.
Кога́ е било́ вечерта́ ка́сно
Млат яничар на двор си седе́ше,
Погле́дна го́ре, погледна доле:
Из черна́ земня синь о́гань гори́,
Из синьо́ не́бо кървав даж ва́ли!
Упла́шил ми се е млат яничар,
Та си повика руса Драгана,
Та па Драгани жа́лно думаше:
„Мари Драгано, мо́я робиньо!
Що ща те питам, право да кажеш:
Имаш ли бра́тец, и́маш ли сестра́,
Имаш ли бащá, имаш ли майкя?"
Драгани ли се жа́лба нажа́ли,
Жалба нажали, сълзи поро́ни,
Та па на млат яничар продума:
„Имам си баща, имам си ма́йкя,
Имам си братец, имам си сестра".
— „А каде́ ли ти е мили братец?"
Драгана му жално отговара:
„Кога́ Турци Влашка са разби́ле,
Стари избиле, мла́ди роби́ле
И мо́я братец тамо си беше:
Ето сега два́есе годи́ни,
Отка́' братец не сам си виде́ла".
А яничар Драгана питаше:
„Мари Драгано, моя робиньо!
Да си го видиш, позна́ ли щеш го?"
— „Я да го ви́да, позна́ ща си го
По клета гла́ва, по едри́ гра́ди".
А яничар Драгана питаше:
„Що има брат ти на клета глава?"
— „Брат ми си има от сабля бе́лек,
Че е посе́чен на люта во́йска".
А яничарин Драгана пита:
Що има брат ти на едри гради?"
— „Брат ми си има на гради бе́лек
Оа' стрела́ ра́нен вав люта войскя".
Та па яничарин си раствори
Белите гради, русата коса́
И на Драгана жално ду́маше;
„Я стани́, се́стро, дома́ да идем,
Дома́ да идем, мама да видим!"

Бѣл. отъ Редакцията.

жението на християнското население въ градоветѣ, гдѣто турскитѣ власти, не толкозъ добрѣ разположени къмъ християнитѣ, защищавали своитѣ едновѣрци и всѣкакъ оправдавали тѣхнитѣ буйства.

Пò-голѣмата часть отъ дѣйствующата еничерска войска е оставала въ Цариградъ, но пò-старитѣ и пò-маторитѣ еничери се завърщали по градоветѣ въ провинцията и въ всѣкой градъ еничерската орда имала своитѣ прѣдставителье, които съставяли като особенно управление, независяще отъ гражданскитѣ власти; макаръ че пò-вечето отъ аенитѣ бивали инвалиди еничери или тѣхни креатури, но ако нѣкога нѣкой отъ аенитѣ или по внушение отъ Цариградъ, или по други нѣкои причини би поискалъ да управлява пò-самостоятелно или въ съгласие съ другитѣ аги и беове, еничеритѣ имали възможность да му накостятъ и да го накаратъ, ще не ще, да се съгласи съ тѣхъ. Случавало се понѣкога, щото аенинътъ еничеринъ или не дохаждалъ въ стълкновение съ еничерското тѣло и то пòвечето изъ посебни интереси и твърдѣ рѣдко по добросовѣстность, когато аенинътъ бивалъ ангажиранъ да земе страната на населението за ограничение произвола на еничерското съсловие. Въ такъвъ случай еничеритѣ се бунтували прямо или косвено и аенинътъ бивалъ принуденъ по нѣкога да прибѣгва до помощьта на Българетѣ, какъвто случай ни прѣдставя пѣсеньта Кузманъ капетанъ и Димитъръ Търновче, обнародвана въ минѫлий XIV брой на Период. Списание. Еничеритѣ се възбунтували противу търновския аенинъ и той незнаялъ що да чини; пашинката, т. е. жена му го съвѣтва да прибѣгне до помощьта на Българетѣ и указва му до кого да се отнесе, „до Кузманъ капетана и до Димитра търновче златоперчимче“. Пашата, т. е. аенинътъ се отнесълъ до тѣзи двамата и тѣ събрали дружина, отишли, убили „Арапа, Дервиша и Голъ Мурата“, распръснѫли дружината имъ и занесли главитѣ имъ въ Търново. Пашата или аенинътъ, като ги видѣлъ, смаялъ се и незнаялъ какво да прави. „Бѣла си брада загади и черна земя загледа“, но пашицата, жена пò-самостоятелна, излѣзла, обдарила ги и ги испратила. Пѣсеньта наистина не казва изрично, че тий били еничери, нарича ги просто „айдути“, но въ това врѣме Турцитѣ нѣмали

защо да ставатъ айдути и харамии по гората, защото ка-квото би могли да си доставіжтъ съ айдутлукъ, това тѣ можели явно да си го набавіжтъ отъ Българетѣ, и нѣмало нужда да ставатъ айдути; явно е, че тѣ сж бунтовници противъ аенина съ цѣль да го покоріжтъ на волята си. Самитѣ имъ имена указватъ на еничерското имъ произхождение, още и поведението имъ, дѣто „карали попа да играе хоро и какъ го нáредъ ѣздели“, всичко това показва ренегатско, чисто еничерско поведение, освидѣтелствовано и въ много други случаи.

По сношенията си съ цариградската буйна военна тълпа еничеритѣ бивали силни и влиятелни и въ провинциитѣ, тъй що самитѣ мѣстни аени подпадали на влиянието имъ и правили всичко, което тѣ искали, или не смѣяли да имъ се въспротивіжтъ въ нѣщо и оставяли ги да правіжтъ каквото щжтъ съ християнското население: на буйствата, своеволията и грабежитѣ имъ нѣмало край. Спахиитѣ по селата, а еничеритѣ въ градоветѣ се располагали съ християнитѣ както щѣли не само съ имуществата имъ, но и съ личностьта имъ; всичко гяурско се сматрало като тѣхна собственность, и клетий Българинъ не му оставало нищо друго, освѣнъ да повтаря и да твърди тжжната пѣсень, създадена отъ безотрадно-тежкитѣ обстоятелства:

„Не сади лозье голѣмо,
Не гради кжща висока,
Не води жена гиздава,
Не храни чеда хубави,
Да ти е мирна главата,
Да си не найдешъ белата....“

Еничеритѣ се завърщали изъ Цариградъ въ провинциитѣ чисти голаци, а като се засѣдели въ нѣкой градъ три четири години, тѣ ставали първи богаташи: най-хубавитѣ мѣста, кжщи, дюгени, воденици, ливади, въ който и да е градъ, минували въ тѣхни ржцѣ, а това какъ инакъ е могло да бжде освѣнъ съ ограбление.

Това състояние на работитѣ въ цѣла България се слѣдовало и продължавало се пó-вече отъ три вѣка и не само въ България, Тракия и Македония, но и въ Сърбия, гдѣто несносното положение на раята и стечението на нѣ-

кои обстоятелства прѣдизвикахѫ сръбската завѣра. Въ самото начало на сегашния вѣкъ тия сѫщи еничери подъ име *даии* сѫ върлували съ сѫщото хищничество и жестокость както противъ раята тъй сѫщо и противъ аенитѣ, които по добросовѣстность или по налогъ отъ Цариградъ би дързнѫли да се обявѭтъ въ защита на раята. Въ скуднитѣ извѣстия, които срѣщаме за тѣхното върлувание по това врѣме сръбскитѣ писателье могѫтъ да ни дадѫтъ нѣкакво понятие за това несносно положение, въ което сѫ се намѣрвали навсѣкѫдѣ християнитѣ въ Турско.

Когато Пазувантоолу, който тоже е билъ еничеринъ и башъ дания, т. е. отъ първитѣ еничери, станѫлъ аенинъ въ Видинъ, а пò-послѣ се обяви и противъ Султана, той бѣ събралъ около си много други башъ даии, т. е. еничери изъ провинциитѣ. Капетанъ паша, който бѣ пратенъ отъ Султана противъ Пазвантоолу, влѣгалъ въ прѣговори съ него, и за да го ослаби ужь и да направи еничеритѣ съюзници на Пазувантоолу да се растурѭтъ, издѣйствувалъ имъ ферманъ отъ Цариградъ, че могѫтъ простени ужь да се завърнѫтъ кой отъ кѫдѣто е. Когато съ силата на този ферманъ провинциялиститѣ еничери се растуряли по мѣстата си, Бѣлградскитѣ еничери се завърнѫли въ Бѣлградъ, като завели съсъ себе си още пò-вече таквизъ нехранимайковци, скитачи като свои приятелье и познаници. Отъ най-напрѣдъ тѣ били въ добри сношения съ мѣстния Бѣлградски аенинъ хаджи Мустафа паша и гледали какъ да настанѭтъ доведенитѣ си приятелье на работа; но скоро тѣ ввърлили булото и подкачили пакъ своитѣ обикновенни буйства, грабежи и убийства и когато хаджи Мустафа паша се обявилъ въ защита на християнитѣ, и тѣ се незабавили да се обявѭтъ противъ него. Тѣ сѫ извардили хаджи Мустафа, когато проводилъ сина си съ войската втори пѫть противъ Пазвантоолу, и нападатъ на него. Той се затворилъ съ нѣкои отъ приближенитѣ си въ единъ твърделъ на калето и пише на сина си да се върне съ войската и да го избави отъ еничеритѣ. Синъ му потегли назадъ да помогне на баща си, но еничеритѣ прибързватъ, подкупуватъ едного отъ пашовскитѣ ратници, който ги прѣкарва прѣзъ единъ гиризъ и тъй влѣгватъ въ твърдѣла и улавятъ пашата живъ, накарватъ

го да пише на сина си да распусне войската и да иде въ Нишъ, а да не дохажда въ Бѣлградъ, ако иска да остане баща му здравъ и читавъ. Но като постигнѫли цѣльта си, да обезоржѫжѫтъ сина му, тѣ тогазь на скоро убили и самия паша. Тогазъ се прогласятъ тѣ сами за башове и отварятъ война противъ спахиитѣ, които искали да имъ се противѭтъ и да защитѭтъ поне селското население и своитѣ имущества и лесно могли да ги смогнѫтъ. да завземѫтъ чифлицитѣ имъ и да ги испѫдѭтъ изъ Бѣлградския пашалѫкъ.

Всичко това сѫ го вършили четирма отъ еничеритѣ, които сѫ били главатарье на тѫзи размирица; тѣ произволно се нарѣкли даии, т. е. първи или главни еничери и си расподѣлили всичкия Бѣлградски пашалѫкъ на 4 дѣла. и всѣкий пакъ своята си четвъртина расподѣлилъ на своитѣ *кабадаие*. А за да позамажѫтъ очитѣ на централното правителство, тѣ явили въ Цариградъ на Султана, че убили хаджи Мустафа Паша за това, защото билъ измѣнникъ, невѣрникъ, че благоволѣлъ пô-вече на гяуритѣ отъ колкото на правовѣрнитѣ и подучялъ Сърбетѣ да се бунтуватъ противу Турцитѣ. Подиръ това тѣ молили Турското правителство да имъ се прати другъ паша везиринъ отъ Цариградъ и Султанътъ имъ испратилъ другъ паша. Но този новъ везиринъ, Хасанъ паша, като дошелъ въ Бѣлградъ, не смѣялъ да шукне прѣдъ даиитѣ; той носялъ само везирското име, а тѣ правяли каквото щѣли.

Както Мустафа паша, догдѣ билъ живъ, тъй и нѣкои отъ неговитѣ хора, които били въ негово врѣме на власть, и нѣкои отъ испѫденитѣ спахии, на нѣколко пѫти се опитали и помѫчили да повдигнѫтъ сръбския народъ на връзъ силнитѣ еничери-даии, за да ги избиѭтъ и испѫдѭтъ, но не можѣли съ врѣме да свѣстѭтъ народа въ това, защото не можялъ тъй лесно да ги вѣрва. И тъй еничеритѣ си оставали пълни господарье на цѣлия Бѣлградски пашалѫкъ, т. е. надъ цѣла тогашна Сърбия. Въ врѣме на тѣхното владѣние надошли въ Сърбия много други таквизъ нехранимайковци, хайти и кръвници отъ наоколо, а найвече Бошнаци и Арнаути; Еничеритѣ-даии ги примали и ги туряли на хлѣбъ, и то съ намѣрение да иматъ свои вѣрни хора, за да могѫтъ да си помагатъ и да се бранѭтъ

противъ вѫтрѣшнитѣ си противници и да бѫдѫтъ силни противъ Султана, ако би той сторилъ да прати войска противъ тѣхъ, както противъ Пазвантооглу. Въ малко врѣме отгорѣ всички тѣзи хайти, що надошли голи и боси, сполучили да се оковѫтъ въ сребро и злато, да се облѣкѫтъ въ коприна и кадифе, да ѣздѭтъ на ратни атове и да водѭтъ саксани подирѣ си.

Мѣжду това даиитѣ-еничери испѫдили всичкитѣ истински спахии и станѫли тѣ сами спахии и чифликъ-сайбии, които села били почифличени отъ по́-напрѣдъ, тѣ испѫдили чифликъ-сайбиитѣ, които не били отъ тѣхното дружество и ги завзели, а по другитѣ села сами отворили чифлици и станѫли чифликъ-сайбии и на всѣкѫдѣ направили ханища и чардаци и настанили свои си субаши, да сѫдятъ и плячкатъ народа... Сега вече въ цѣлата тѫзи страна други никой не ималъ никаква власть освѣнъ даиитѣ-еничери, тѣхнитѣ кабадаии и субашитѣ. Слѣдъ убиванието на хаджи Мустафа паша кнезоветѣ, т. е. кметоветѣ селски изгубили всѣко влияние на народа, даиитѣ сѫдяли и прѣсѫждали за каквото и да било все както си искали, и кадиитѣ даже не смѣяли да се обадѭтъ и да кажѫтъ, че така или онака пишало въ тѣхнитѣ китапи. Даиитѣ били всичко; тѣ бияли и убивали злочестата рая само по кефа си и нѣмало кой да попита за бититѣ и убититѣ, ни да ги потърси нѣкой; даиитѣ глобявали когото щѣли, отнемали, или просто земали като свое каквото щѣли, конье било, орѫжие или друго каквото имъ харесало и не само стока и имущества, но и челедь, жени, дѣвойки и момчета; искарвали силомъ семействата да играѭтъ хоро прѣдъ ханищата на даиитѣ и чардацитѣ имъ, или прѣдъ чадѫритѣ имъ, и които имъ зващали око та имъ се харесвали, вземали ги при себе си; така днесъ една а утрѣ друга, кога по една, кога по двѣ, не и по три на веднѫжъ. Не токо тъй е станѫла и останѫла поговорката: „ще видишъ хаиръ ти като жена въ еничери“.

Ето такъво е било положението на християнското население, т. е. на раята още въ началото на текущето столѣтие, такъво е било то не само въ Сърбия, но и по всичка Европейска Турция, а въ нѣкои краища дори много по́тежко, и нѣма никакъвъ изгледъ да е било нѣкога по́-

добро, или поне пó-сносно въ разстояние на триста години пò-назадъ отъ това врѣме. Дубровчанинътъ Павелъ Георгичъ, който познавалъ положението на Българетѣ изблизу още въ XVI-ия вѣкъ, казва, че десетина години прѣди него, „притѣсненията отъ еничеритѣ и спахиитѣ станжли вече несносни“. Пò-вече ние нѣмаме на ржка данни, съ които да поддържимъ скърбнитѣ си въображения за теглилото и страданията на нашитѣ прадѣди прѣзъ онѣзи отколѣ минжли тъмни, тжжни и усилни години. Ние ще се повърнемъ пакъ на думата си за това врѣме, за което бѣхме заговорили, като врѣме пò-близско до насъ и могжтъ още нѣкои работи да се приказватъ и да се припомнжтъ.

(Слѣдува).

НАСЛѢДСТВЕНИ ЗАКОНИ.

(Отъ И. Денисовъ, прѣвожда отъ русски Иорданъ Ивановъ).

Срѣщатъ се въ историята тжжовни, скърбни дни, които по нѣкогашъ се върволжтъ съ години, когато общественний животъ се прѣвръща въ нѣкакво си блатливо никнение, като поразява наблюдателя съ своята увѣхналость, мъртвотия и неподвижность, когато всички негови явления носжтъ характера на жалка посрѣдственость, маловажность, долность, когато свѣтлитѣ, идеалнитѣ възвишения и стръмления даватъ мѣсто на нищожнитѣ наклоности, утробнитѣ интереси и разваленитѣ инстинкти, — съ една рѣчь, дни на маловажни замисли, нищожни чувствувания и когато нищо и никакви хорица, които нѣматъ, види се, и понятие нито за человѣшко достоинство, нито за гражданско мжжество, нито за граждански длъжности, съ тжпо равнодушие, отъ день на день, мжкнжтъ жалко, убийствено сжществувание. Прѣдъ видъ на такъвъ единъ „блатливъ“ животъ, въ главата на всѣки мислещъ наблюдатель поражда се въпросътъ: отъ какво произлиза такъва душевна скждость и това отчаяно за обществото положение? . . . . Тоя сложенъ въпросъ прѣдлагаме и ние, безъ да претендираме обстоятелственното негово разгледвание. За избѣгвание всѣкакви недоразумѣния отъ страната на читателя ще кажемъ, че насъ интересува, най-вече, биологическата основа на казания въпросъ.

Тъй като авторитѣ на человѣшката история сж хората, то, разбира се, че прималяванието, упадъкътъ на обществения животъ, въ даденъ исторически моментъ, не могжтъ да се обяснжтъ друго-яче, освѣнъ съ недостигъ на живи сили въ нѣдрата на даденото общество. И дѣйствително, въ глухитѣ, мрачни епохи винжги се чува единъ и сжщъ, по-вече или по-малко силенъ гласъ: „хора нѣма!“... гласъ,

който показва, че нѣма личности съ силенъ умъ, съ силенъ характеръ, съ инициаторски духъ, мѫжествени, честни, самоотвержени, въ състояние да събудѭтъ обществото отъ позорната летаргия, да го стрѣстнѫтъ, оживѭтъ, — съ малко думи, нѣма хора силни, талантливи, нѣма герои, гении. Но защо пакъ ги нѣма? Какво прѣчи на тѣхното появление?

За отговоръ на този доста интересенъ въпросъ, указва се обикновенно на социално-педагогическитѣ условия, които владѣѭтъ или сѫ владѣли въ извѣстно общество прѣзъ извѣстно врѣме. Това указвание, безъ омишълъ, е досущъ вѣрно. Наистина, за развиванието и появяванието на велики умове и силни характери, въ по-голѣма или по-малка степень, необходимо е извѣстно располаганье за живѣенье, извѣстна духовна атмосфера. Училището и животътъ играѭтъ голѣма роль въ процесса за развитието и появяванието на велики хора. Обаче, пада се да помисли малко человѣкъ за да дойде до убѣждението, че тая роль никакъ не е единственна, не е исключителна, че самѝ благоприятнитѣ социално-педагогически условия сѫ твърдѣ маловажни за появяванието на велики хора. Послѣднитѣ се явяватъ понѣкогашъ — и дори въ пò-голѣмо число, — и при съвършенно тежки социални условия, а отъ друга страна, тѣ винѫги и наредъ отсѫтствуватъ тамъ, кѫдѣто всичко способствува за тѣхното развитие.

Колкото добрѣ и да въспитавате шимпанзе, вашиі въспитаникъ, най-сетнѣ, ще си остане все-току маймуна, която по духовнитѣ си сили не може да се сравни даже нито съ най-глупавия человѣкъ. Окрѫжете идиота съ идеално-добри материални и нравственни условия, — и вашитѣ педагогически усилия ще се увѣнчаѭтъ съ твърдѣ само скроменъ успѣхъ: идиотътъ ще се научи, да кажемъ, да испълнява автоматически каквито и да би било елементарни функции, но, разбира се, не ще се възвиши нито до найпростата дори отвлечена идея...... А това, което е вѣрно за шимпанзе и идиота, остая сѫщото и за всичкитѣ хора, които съставляватъ обществото. Наистина, общитѣ условия на живота за хора отъ този или другъ класъ на обществото мѣркатъ се, въ дадено врѣме, почти еднакви, но, при това, знаемъ, че като Ивановци и Петровци въ тоя

класъ има съ милиони, когато като Тургенева, Гарибалди, Вашинктона, Хумболта, Гейне, Бѣлинский, Спартаки, Грахки, Моцарти, Ломоносова и пр., съставляватъ винѫги само единици. И ако подъ влиянието на едни и сѫщи социално-педагогишки условия заедно съ посрѣдственостьта се ражда гений, заедно съ нищожния Иванъ, великий Нютонъ, — то става явно, че не на вънкашнитѣ въспитателни условия принадлежи опрѣдѣлителната роль въ процесса за пораждането на велики хора, и че центрътъ на тежината върху интересуещия насъ въпросъ се прѣнася почти изцѣло къмъ качеството на тоя материалъ, отъ когото, при съдѣйствието на поменѫтитѣ условия, се изработва гений. Ако приемемъ това, — а не можемъ да го не приемемъ, — то, въ такъвъ случай, простата логика ще ни накара да дойдемъ до мисъльта, че великитѣ хора не се въспитаватъ, а се раждатъ. По такъвъ начинъ, отъ сферата на социалностьта въпросътъ прѣминава за насъ въ областьта на биологията. Какви пакъ, пита се, биологически условия способствуватъ за пораждането на организации, отбѣлѣзани съ печата на гения още въ момента на тѣхното появление въ свѣта?.....

Въ числото на тия условия първо мѣсто, безъ омишълъ, се пада на наслѣдственостьта. Прѣдъ видъ на голѣмата свързаность на изложенията, ние ще направимъ нѣколко само забѣлѣжки. Отъ человѣка се ражда человѣкъ, т. е. изново се повтаря общий типъ на родителската организация. Освѣнъ това, отново се произвеждатъ и частни дребни черти и особености на родителския типъ: потомството на черния негръ има сѫщо черенъ цвѣтъ на външния покривъ, жълтокоситѣ индивидууми раждатъ дѣца съ свѣтливи косми; чертитѣ на синовното лице прѣдставятъ винѫги и редовно поразително сходство съ татковитѣ; шестопърстий родитель награждава съ излишния си пърстъ и своето потомство; сифилитикътъ ражда сифилитишки чеда и проч. Всичко това, както е извѣстно, не е нищо друго освѣнъ резултатъ отъ наслѣдственостьта. Но да отидемъ пò-нататъкъ. Ако съ силата на тѫзъ наслѣдственость се прѣдаватъ общитѣ и частни черти и особености на физическия типъ, твърдѣ естествено е прѣдположението, че по такъвъ начинъ, пò-вече или пò-малко

точно, се развъждатъ въ потомството и особеностите на нервно-мозъчния типъ, а слѣдователно и на духовната организация на родительетѣ. Тъй и става то въ дѣйствителность. Фактоветѣ за психическата наслѣдственость сѫ толкова многобройни и общоизвѣстни, щото ние върху тѣхъ нѣма и да се спираме, а ще укажемъ само за примѣръ на рольта, която наслѣдственостьта играе при полудяванията.... Възъ основание както на тѣзи фактове, така и на общитѣ данни отъ биологическата наука, ние съ пълно право можемъ да кажемъ, че глупавий человѣкъ ражда глупавъ, умний — уменъ, талантливий — талантливъ, гениалний — гениаленъ и така на татъкъ. Такъво е общото положение, научно оправдавано и à priori, и à posteriori, и което ни дава възможность смѣло да подтвърдимъ, че за появението въ свѣта на гениални хора необходими сѫ и гениални родителье..... Върху тая тема има написано много умни книжки.... Да се удовлетворимъ, обаче, съ такъво едно общо рѣшение на въпроса за происхожданьето на таланти и гении ние, пò-много причини, не можемъ. Работата е, че, като се спремъ на това рѣшение, възможно е да се срѣщнемъ съ единъ купъ твърдѣ солидни възражения и въпроси, които могѫтъ смъртно да убиѭтъ всичката наша теория за наслѣдственостьта. При това знаемъ, че ограниченитѣ, въ нищо не стоещи пò-високо отъ окрѫжаещата ги срѣда хора, раждатъ по нѣкогашъ дѣца богато надарени съ духовни сили и наопаки. Общоизвѣстенъ е, напримѣръ, фактътъ, че потомството съ най-много блестещи гении, въ пò-вечето случаи, не стои пò-високо отъ мѣрката на посрѣдственостьта. Кѫдѣ е тукъ наслѣдственостьта? Прочее, ако теорията би била вѣрна, то излиза, че всичкитѣ тия фактове не би трѣбвало да иматъ мѣсто, — това отъ една страна, а отъ друга, — велики и гениални хора би се наплодили толкова много, щото би имало да ги ринешъ съ лопата.... Какъ тъй?.... Разбира се, че нашата проста и кратка формула: „гений ражда гения“ е недостатъчна, че тя, горе-долу, се нуждае отъ какви и да било поправки и допълнения. Съ цѣль да направимъ тия поправки, ние ще дойдемъ пò-близо къмъ условията на наслѣдственостьта.

Человѣкъ съ гениаленъ мозъкъ произвожда въ свѣта потомство, което се отличава съ посрѣдственость и ограниченость на духовнитѣ сили; отъ друга страна, порядочний, въ всѣко отношение, баща ражда человѣкъ съ високъ умъ, съ силенъ талантъ. Какво показватъ подобни фактове, които се срѣщатъ на всѣка стѫпка?... Не поклащатъ ли, не подкопватъ ли тѣ теорията на наслѣдствеността?... Ни най-малко. Тая теория е турнѫта на твърдѣ яка основа, стои на твърдѣ солиденъ фундаментъ, щото не ни позволява да се двоимъ въ нейната истиность прѣдъ видъ на тия или други исключения. Тия исключения, — както ще видимъ по̀-долу, които се показватъ само, — непрѣмѣнно трѣбва да ни докаратъ до прѣдположението, че дѣйствието на наслѣдствеността се подчинява подъ нѣкакви си особити, специални закони, че за появяванието ѝ сѫ нуждни нѣкакви си благоприятствуещи условия и че никому другому, освѣнъ ней, ние трѣбва да отдадемъ извѣстнитѣ резултати и въ тѣзи случаи, когато наслѣдствени влияния не се показватъ. Въ какво пакъ се заключаватъ тия частни закони и условия на наслѣдствеността?.. За да дойдемъ до рѣшението на този важенъ въпросъ, трѣбва да се обърнемъ къмъ фактоветѣ. Отпърво нека обърнемъ нашето внимание върху слѣдната поучителна история.

Нѣкой си Вилхелмъ Граафъ, шивачь по занаятъ, прѣселва се (емигрира) отъ своето отечество (фатерландъ) въ Америка. Отъ Ню-Иоркъ той се отправя, съ жена си и цищаче дѣте, къмъ далечния западъ, кѫдѣто свободна земя за населявание има колкото желаешъ, но кѫдѣто пакъ се скитатъ червенокожи, кѫдѣто кипи ожесточена борба мѣжду дивацитѣ и колониститѣ, които нахлуватъ въ тѣхнитѣ прѣдѣли, кѫдѣто прерията (мѣстностьта) е посѣяна съ человѣшки кости и съ развалини на изгорѣли, разрушени живѣлища. Наший нѣмецъ избира покрай брѣга една отъ тия развалини, като центръ на своето постояно живѣлище. Мѣжду постояни опасности и страхове, очаквайки ежеминутно нападения отъ Индийцитѣ и избѣгвайки отъ дивитѣ звѣрове, той малко по малко устроява своето живѣлище, своята кула (блокхаузъ), утвърдява ѭ, окрѫжава ѭ съ колове и живѣе въ неѭ, като въ крѣпость. Често неприятельтъ обсажда тая крѣпость, но защитницитѣ ѝ сполуч-

вать да противоустоятъ, да пропъдятъ и най-сетнѣ да запазятъ своя животъ...... Жената е сподѣляла съ мъжа всичкитѣ трудове, опасности и страхове. Тъй сѫ се изминѫли нѣколко години, въ продължение на които на Граафа се ражда второ дѣте.... Но, ето, малко по малко, около осамотената кула съграждатъ се и други кули, мѣстото се умножава съ население, което въ кратко врѣме се обърща въ многолюденъ центръ. Въ качеството си на старъ и опитенъ прѣселенецъ, Граафъ взима най-живо участие въ распланирването и построяването на новия градъ. Въ това мирно, спокойно, работно врѣме на живота си, той добива трети синъ. И така, трима синове, родени въ три различни. строго отдѣлени една отъ друга епохи отъ живота на родительетѣ. Какво прѣдставляватъ пакъ тия синове?... Първий, който се роди въ Германия, е станѫлъ най-редовенъ нѣмецъ, отличавалъ се по умствената си ограниченость и се заловилъ о първоначалния си родителски занаятъ, шивачь. Вторий, който видѣ свѣта въ осамотената кула, по срѣдъ смъртоносни опасности и страхове, прѣзъ врѣмето на силното напрѣгание всичкитѣ духовни и физически сили на родительетѣ му, които съ енергически усилия запазвали живота си, — по призвание станѫлъ воененъ. Той, дѣто казватъ, злѣ скроенъ, но здраво зашитъ, притежава забѣлѣжителна сила, пъргавина, присѫтствие духа въ трудни, опасни минути, — което той и доказалъ, като е билъ началникъ на сѣверния отдѣлъ прѣзъ врѣмето на американската мѣждуособна война. Въ дѣтинството и младостьта си той показвалъ много характерни особености отъ своя душевенъ складъ; тъй, той страстливо е отивалъ на ловъ за змии и... ялъ ги; къмъ маленкитѣ на дивитѣ звѣрове пазилъ нѣкакво органическо влечение; често съ рискъ на живота си, хващалъ е малки ягуари, донасялъ ги у дома и плашилъ пò-старния си братъ и съсѣдитѣ. Неможейки да тури въ дѣйствие своитѣ воинственни, агресивни наклоности и да се удовлетвори съ миренъ, спокоенъ животъ. тоя „бюлдокъ“, — тъй сѫ го казвали солдатитѣ поради оригиналното сложение на лицето и главата му, — слѣдъ свършването на войната отдалечава се въ пустинята да лови каймани (американски крокодили), мечки, голѣми змии, — по-кратко казано, се обърща въ американски Жирардъ

(знаменитъ ловецъ на левове)..... Третий Граафовъ синъ, който се роди въ мирния, работническия периодъ, когато се устрояваше градътъ, е спокоенъ, разсѫдителенъ, прѣдприемчивъ. По занаятъ той е инжинеринъ......

Поканваме читателя да помисли върху тоя живъ примѣръ, подобни на който ние могли бихме много да прѣдставимъ, ако само ни позволяваше мѣстото. Той доста ясно ни показва условията, при които се явява и дѣйствува силата на наслѣдственостьта. Вилхелмъ Граафъ бѣше отначало шивачь, подиръ пионеръ — борецъ и най-сетнѣ, миренъ гражданинъ — строитель. За да може да се бори успѣшно съ всичкитѣ тия случки, трѣбвало би да бѫде надаренъ отъ начало еще съ всичкитѣ способности и качества на характера. Тъй, ако отъ природата не бѣше смѣлъ, сърчатъ и рѣшителенъ, той не би емигриралъ въ Америка, не би отишълъ въ пустината, не би водилъ опасна борба съ дивацитѣ или, най-сетнѣ, не би могълъ да се спаси отъ тия борби; ако отъ млади още години той не бѣше прѣдприемчивъ, разбира се, че не можехме да го видимъ да играе рольта на опитенъ колонистъ и подиръ градоустроитель. Съ други думи, Граафъ ималъ всичкитѣ данни отъ природата, щото, спорѣдъ обстоятелствата, да стане шивачь, пионеръ[1]), строитель; — а мѣжду това, дѣцата си той надарилъ съ съвършено различни наклоности, способности и дарби: на единия далъ наклоность къмъ иглата, другия, като нарочно, родилъ за борби и подвиги, а на третия прѣдалъ строителенъ духъ.... И така, едни и сѫщи родителье раждатъ съвсѣмъ не еднакво надарени дѣца. Отъ какво пакъ зависи тая не еднаквость за наслѣдственото распрѣдѣление духовнитѣ дарби?... Отъ епохата, въ която се ражда дѣтето, — което ни подтвърдява и казаний примѣръ на Граафа, — отъ обстоятелствата, при които е станѫло неговото появление или, пò-точно, отъ състоянието, въ което се били намирали неговитѣ родителье въ генеративния периодъ. Тъй, ражданието на сина — шивачь отнася се къмъ мирното, шивачко врѣме отъ живота на Граафа; „булдогътъ“ пакъ се явилъ свѣта прѣзъ епохата на борбитѣ и напрѣганието на силитѣ, — и на чита-

---

[1]) *Пионеръ* — поселенецъ на необработена земя въ сѣверна Америка.

теля, по всѣка вѣроятность, би му се видѣло чудно, ако му кажемъ, че работата става наопаки..... И така, *съ силата на наслѣдственостьта въ дѣтето се развъждатъ прѣдимно тия черти на родителския типъ, които, подъ влиянието на обстоятелствата, пò-рѣзко се съглеждатъ въ родительтѣ прѣзъ епохата, непосрѣдствено прѣдшествуеща ражданието на това дѣте.* Безъ да се спираме на това важно заключение, ще отидемъ пò-нататъкъ, и нека се постараемъ да опрѣдѣлимъ още пò-точно условията за наслѣдственото прѣдавание.

Пò-горе казахме, че особеноститѣ на родителското състояние въ генеративния периодъ се прѣдаватъ на дѣтето. Тъй като въ процесса за развъжданието на едно потомство главна роль играѭтъ микроскопическитѣ сперматозоиди, съ помощьта на които и става, тъй да кажемъ, фотографирането на родителския типъ, то се знае, че на тия именно елементи се отражаватъ непосрѣдствено особеноститѣ, които сѫ присѫтствували въ бащата въ дадената епоха, че тия, именно, сѫ прѣносвачитѣ на тия особености отъ родителя къмъ дѣтето. Измѣни ли се психическото настроение на бащата, т. е. промѣни ли се тъй или иначе физическото състояние на неговата нервно-мозъчна система, съотвѣтствуещо измѣнение става и въ свойствата, въ интимния характеръ на сперматозоидитѣ, и ако даденото видоизмѣнение на послѣднитѣ се запази до момента, до когато тѣ трѣбва да играѭтъ активна роль въ генеративния процессъ, разбира се, че и произведението (продукта) на тоя процессъ, зародишътъ, ще се зачне отъ даденитѣ психически особености на бащата. Прѣдъ видъ на най-тѣсната свързка, която сѫществува мѣжду всичкитѣ състеми, органи и органически елементи и тая крайна скорость, измѣненията съ която въ единъ какъвто и да е пунктъ на организма, се прѣдаватъ на всичкитѣ други пунктове, — можемъ смѣло да подтвърдимъ, че и психическитѣ моменти, т. е. измѣненията въ нервно-мозъчната система, дѣйствуватъ твърдѣ скоро върху интересуещитѣ насъ генеративни елементи, съ други думи, че на всѣкой психически моментъ съотвѣтствува и специалний характеръ на сперматозоидитѣ. А отъ тука само единъ раскрачъ до прѣдположението, че по наслѣдственъ начинъ могѫтъ да се прѣдаватъ само на-

строенията, качествата или, въобще, особеноститѣ на бащата, които сѫ прѣобладавали въ послѣдния моментъ на зачетието. Ще рече, че моментътъ на зачетието излиза най-рѣшителний моментъ за потомството. Отъ него, именно, и зависи духовний (и физический) складъ на дѣцата; той, именно, опрѣдѣля ще бѫде ли умно или глупаво дѣтето, което ще се роди, слабо или силно, малодушно или сърчато, гений или идиотъ, надарено съ нѣкакви си особени наклоности, способности, таланти или пакъ лишено отъ всичкитѣ тия..... При ясностьта на тая хипотеза, подтвърдена отъ цѣль редъ общи и частни фактове, за насъ става ясно това, което общата теория на наслѣдственостьта не е могла да ни обясни. Сега разбираме, че духовно-силний, талантливий, гениалний человѣкъ въ момента на врѣменно обезсилвание, ослабвание таланта, бездѣйствие на своя гений може да роди посрѣдствено, ограничено, нищо и никакво дѣте, и че, наопаки, редовний баща, въ днитѣ на напрѣганието, възбужданието своитѣ духовни сили, въ днитѣ на исключително упражнение каквато и да би била своя способность, въ момента на централизацията на своитѣ идеи или чувства на тоя или другъ частенъ пунктъ, може да даде животъ на силна, оригинална, исключителна организация. Основаеки се на нашата хипотеза можемъ да кажемъ, че человѣкъ, който е родилъ гений, и самъ той е билъ гений, макаръ и за едно кратко врѣме.....

Фактове, които да свидѣтелствуватъ за голѣмата роль на момента при зачетието, ние имаме много. Да захванемъ отъ най-распространенитѣ и извѣстнитѣ. При участието на пиянъ родитель зачетието безъ разлика и винѫги става. Какви биватъ резултатитѣ при такива условия?.... Знаменитий французски психиатръ Ле-гранъ-дю Соль наклоненъ е да мисли, че ако не всички, то по̀-голѣмата часть случаи на душевно растройство въ потомството се развива подъ влиянието на споменѫтия моментъ. Въ една отъ своитѣ скорошни клинически лекции той е освѣтлилъ тая мисъль съ много примѣри отъ своята обширна практика. Ето два отъ тия примѣри. Мѫжь и жена живѣѭтъ отдѣлени и твърдѣ рѣдко се виждатъ; но винѫги, когато мѫжьтъ посѣщава жената, той е пиянъ. Резултатътъ: петь дѣца, отъ които едни слабоумни, идиотични, други страдаѭтъ отъ

епилепсия, късогледие, отличаватъ се съ различни недѫгавини; — нормално дѣте нито едно....... Другъ примѣръ: добръ домакинъ, въздържанъ человѣкъ има шесть дѣца; петь отъ които здрави и нормални въ всѣко отношение, когато шестото страдае отъ слабоумие..... При издирването обстоятелствата, които сѫ прѣдшествували неговото раждание, излѣзло е, че неговото зачетие е станѫло въ деня, когато бащата, едва ли не веднѫжъ прѣзъ живота си, дошелъ у дома си пиянъ..... Понеже нѣмаме възможность да прѣдставимъ тука и други подобни фактове, ще забѣлѣжимъ само, че врѣдителнитѣ резултати на пияни родителье въ момента на зачетието сѫ извѣстни, отъ опитъ, на всичкитѣ народи; тия резултати сѫ били извѣстни и на древнитѣ народи; любопитно е, напримѣръ, че най-безобразний отъ боговетѣ, Вулканъ, зачетъ билъ, споредъ гърцката митология, отъ Юнона и пияния Юпитеръ — гърмоносецътъ..... Споредъ даннитѣ на доктора Крюча, управитель на специална болница въ Берлинъ за пияници, които страдатъ отъ тъй наречѣното нравственно полудяване, се вижда, че едни отъ пияницитѣ въ лѣчебницата били зачети отъ пияни родителье, други нѣкои въ периода при оздравянието на послѣднитѣ отъ тежки болѣсти, трети прѣзъ врѣмето на голѣми грижи и търговски безпокойствия.[1]) Споредъ думитѣ на професора психиаторъ, Маняна, твърдѣ голѣмъ процентъ дѣца сѫ били зачети, когато Парижъ бѣше обсаденъ, когато населението се намирало подъ влияние на отчаянието и паническия страхъ, — се отличаватъ съ всевъзможни ненормалности, недѫгавини, а най-вече съ нервно-мозъчни растройства. Такива *„дѣца на обсадата"* само въ болницата Сальпетриеръ сега има нѣколко десетки...... Не законнитѣ дѣца, зачети при такива условия, когато производительетѣ прѣдаватъ любовьта крадишкомъ, хайдушки, отъ страхъ да ги не намѣрѭтъ при самото прѣстѫпление, раждатъ се недѫгави, епилептици, слабоумни, както свидѣтелствува за това опитътъ. Но ако нелегалното дѣте се явява плодъ на свободна страсть, която се показва явно, безъ страхъ, при отсѫтствието у родительетѣ на каквито и да би било потисни мисли и чувства, има много шанси да стане то не-

---

[1]) Тия данни се отнасятъ къмъ най-голѣмото число пациенти; за много други, по причина на мѫчнотията за изслѣдвание, научни данни нѣма.

редовенъ человѣкъ. Историята е пълна съ примѣри на гениални незаконно-родени, съ високи таланти и способности, които се показватъ, като се сравнѭтъ съ посрѣдственостьта на легални, родени въ бракъ, братя и сестри.... Фактоветѣ отъ послѣднята категория твърдѣ естествено ни каратъ да разберемъ голѣмата важность, която иматъ за потомството взаимнитѣ отношения мѣжду родительетѣ. Безъ да се спираме прѣдъ тая мисъль, оставяме самъ читательтъ да се занимае съ нейното развитие, а ние ще дойдемъ до това, съ което захванѫхме настоящата статня, т. е. къмъ въпроса за великитѣ и гениалнитѣ хора. Да видимъ оправдава ли се нашата хипотеза, по която рѣшаещата, опрѣдѣляещата роль принадлежи на момента на зачетието, — безъ общитѣ съображения, а и съ частни, конкретни примѣри. Въ тоя случай, историята ни прѣдставя неизцърпливъ источникъ отъ доказателства. Да се обърнемъ сега къмъ историята.

Картагенянинътъ Амилкаръ Барка окупирва сицилийския градъ Ериксъ, взетъ отъ Римленетѣ. Въ врѣмето, когато той обсажда градската цитадель, въ която стоялъ неприятельтъ, обкрѫжватъ го и обсаждатъ въ наполовина прѣвзетия градъ три римски легиони. Барка, безъ да гледа на малобройната си войска и недостигъ отъ хранителни припаси, показва забѣлѣжителна енергия, чудесна храбрость и мѫжество, бори се като левъ съ окрѫжаещитѣ го отъ всички страни врагове, и въ продължение на три години геройски поддържа двойната обсада и, най-сетнѣ, сврзва договоръ и занася на рѫцѣ новородения си синъ. Дѣтето бѣше *Ханибалъ*, който отпослѣ за Римъ станѫ гроза... Въ 1768 г. Корсика бѣше пламнѫла въ война. Доблестний генералъ Паоли употрѣбилъ всичкитѣ си сили за да спаси Аяччио отъ съединенитѣ генуезски и французски войски. Както въ нападенията, така и въ защитата, дѣсната рѫка на Паоли билъ е неговий младъ адютантинъ, Карлъ Бонапартъ, прѣлестната и мѫжествена жена на когото, Летиция Рамолино, придружавала го на всѣкадѣ. Тъкмо слѣдъ деветь мѣсеци послѣ една отчаяна, но увѣнчана съ пъленъ успѣхъ, военна експедиция, душата на която е билъ Бонапартъ, съ нераздѣлната си съпруга, родилъ се въ Аяччио *Наполеонъ I*... 1758-мата година бѣше твърдѣ тежка за

Англия. Войната съ Франция бѣше на избухване. Английската сухопѫтна войска и флотата прѣтърпѣватъ едно слѣдъ друго несполуки. Въ това врѣме Франция сполучва да сключи фамилиаренъ договоръ съ испанскитѣ, сицилийскитѣ и парижкитѣ бурбони. Положението на Англия става критическо. На чело на кабинета билъ тогава лордъ Чатамъ, който въ едно и сѫщо врѣме трѣбвало енергически да се бори както съ вънкашнитѣ затруднения, така и съ опозицията, която бѣ дигнѫла глава въ парламента. Съ крайно напрѣгание на духовнитѣ си и тѣлесни сили, Чатамъ, най-сетнѣ, успѣлъ да възтържествува надъ вънишнитѣ и вѫтрѣшнитѣ си врагове. Прѣзъ врѣмето на тия напрѣгания на силитѣ си той добилъ синъ, когото историята познава подъ името *Питтъ*.... Единъ осиромателъ французски дворянинъ мечтаелъ си какъ да поднови старата, полуразорената си кула, единствено наслѣдство отъ прадѣдитѣ му. За да направи това, той се оженва за една богата мѣстна селянка. Работата закипѣла. Но до като поправи едната половина отъ кулата, другата отъ вехтотия рухнала и завлѣкла съ паданието си и всичко подновено. За резултатъ — пълно разорение и... синъ, зачетъ прѣзъ врѣмето, когато бащата е мислилъ за прѣправянието на кулата. Отпослѣ той станѫлъ первъ воененъ инжинеръ въ XVII вѣкъ; името му — *Вобанъ*... Въ 1805 год. жительетѣ на Ницца избирали прѣдставителье, които да гласоподаватъ за провъзгласяванието републиката въ империя. Противъ тоя вотъ енергически е протестиралъ единъ кайкчия. Като употрѣбилъ прѣдъ своитѣ раболѣпни съграждани всичкитѣ доводи и напусто като харчилъ цѣлия запазъ отъ своето пламено красноречие, той, прѣпълненъ отъ негодование и гнѣвъ, отишелъ въ своята варка, въ тоя сѫщия моментъ, когато другитѣ отивали къмъ урнитѣ. Не се минѫло и година послѣ тоя паметенъ день, когато той добилъ *Джузеппа Гарибалди*... Въ 1758 год., когато е имало война и гладъ, наказали Помпадура, като цареубиецъ на Дамиена и сѫществувало е всеобщо незадоволствие — въ това врѣме билъ зачетъ *Робеспиеръ*... Благороднитѣ въ двора на Людовика XV обичали, както е извѣстно, да се забавляватъ съ дамитѣ въ парковетѣ на ловъ. Въ Версаль имало е единъ псаръ, който е ималъ за обя-

зпность да търси звѣрове, да ги искарва, да организирва примки и пр. Въ една отъ ловчийскитѣ екскурсии на скромния псарь обърнжла е благосклоното си внимание една придворна красавица, на която били омързнжли благовъспитанитѣ кавалери. Отъ резултата на тая безврѣмена свърска родило се дѣте. Ловчията-стратегистъ далъ животъ на военния стратегистъ, генералъ *Гоша*.... и прочее, и прочее..... Мѣстото не ни позволява да укичимъ статията си съ други още примѣри, каквито читательтъ може да намѣри доста много, ако стори трудъ да порови малко историята и биографиитѣ на знаменититѣ хора.. Съвпадението на момента за зачетието на великитѣ хора съ моментитѣ на подвигитѣ и голѣмитѣ работи, съ момента на великитѣ мисли, енергическитѣ желания и чувствувания, на силнитѣ напрѣгания на духовнитѣ сили и способности у родительетѣ, — това съвпадение, казваме, се явява общъ фактъ, който неволно ни кара до заключението, че зачетието на всичкитѣ, безъ исключение, таланти и гении става безъ друго прѣзъ великитѣ, тържествени моменти отъ живота на тѣхнитѣ татковци и майки... Спорѣдъ нашата теория, това е така, и тъй трѣбва да бжде...

Какво практическо заключение можемъ да извадимъ отъ всичко горεказано? Ето какво: който желае да има талантливо потомство, силно въ умствено и нравствено отношения, той трѣбва да въздържва своя генеративенъ инстинктъ въ момента, когато се намира въ прострация (ослабвание), упадвание на духовнитѣ сили, малодушие, страхъ, отчаяние, лошаво настроение, умствена и нравствена увѣхналость; при зачетието на своитѣ дѣца всѣки трѣбва да се ползува отъ моментитѣ, когато располага съ възвишеность на духа, оживяване на мислитѣ и чувствата, отъ моментитѣ на идеялнитѣ възвишения и отъ стрѣмленията къмъ свѣтлитѣ възвишени цѣли (което е нуждно за да се надари дѣтето съ силна, по възможности съвършенна физическа организация и онова, което, послѣ всичко казано отъ насъ, се разбира само по себѣ си).... При такива само условия трѣбва да се раждатъ въ свѣта хора, достойни за това благородно име, а не жалки и нищо и никакви хорица, заедно съ които киснжтъ днесь съврѣменитѣ общества.... Днесь, като усъвършенствуваме кон-

ската порода и тая на кравитѣ, овцитѣ, кучетата и други подобни, благодарение на немарливостьта и невѣжеството ни, нашата порода разваляме, унижаваме, поврѣждаме. Врѣме е вече да се занимаемъ съ насъ, заедно съ рационалното скотоводство и съ рационалното человѣководство......

Въ заключение, една малка забѣлѣжка съ утѣшителенъ характеръ. По настоящемъ мнозина се оплакватъ отъ кътлъкъ на хора, отъ неподвижность, увѣхналость, мъртвотия въ обществения животъ отъ това, че този животъ, като че се е спрѣлъ като безъ ударъ да се тласкаме на едно мѣсто, неживѣемъ, а никнемъ и т. н. Считаеки съвсѣмъ за излишно да влизаме тукъ въ разправия, до колко тѣзи оплаквания иматъ основание, ще кажемъ само на тѣзи, които се оплакватъ и страхуватъ, че за сега нетрѣбва да има мѣсто това страхуванпе.......

БЪЛГАРСКИ ДѢЙЦИ ВЪ СЪРБСКАТА ЗАВѢРА.

Отъ Р. П. Славейковъ.

(Продължение отъ XIV книжка и край).

Сердарь Никола Мандрда е родомъ изъ Вранската нахия. Турскитѣ притѣснения го принудили да стане хайдутинъ. Той е участвувалъ въ първото сърбско възстание противъ Турцитѣ и като е прѣдводителствувалъ малка но храбра чета минавалъ е често въ Вранската нахия, та е разбивалъ Турцитѣ. Най-много той се е скиталъ по планинитѣ и върховетѣ на Лѣсковската нахия, като горски нѣкой вълкъ, и колкото и да сѫ желали Турцитѣ да го хванѫтъ, това не имъ се удавало.

Прѣзъ врѣме на първото възстание Мандрда се билъ настанилъ да живѣе заедно съ баща си Стояна, брата си Здравка и други роднини въ селото Пайковци, Ягодинска нахия; това тамъ тѣхно прѣбивание е дало поводъ на Миличевича да казва, че Мандрда е билъ изъ Пайковци.

Слѣдъ потъпкване първото възстание въ 1813 година Мандрда е продължавалъ хайдушкия си животъ и подъ Турцитѣ до новото възстание въ 1815 година. Раскazватъ за него въ това врѣме, че като заобиколилъ нѣколко Турци около Липара, хвърлилъ мѣжду тѣхъ нѣколко кóшари и когато пчелитѣ почнѫли да ги хапѭтъ, той се спустнѫлъ съ дружината си та ги испотрѣпалъ.

Щомъ се подновило възстанието, Мандрда се присъединилъ къмъ тѣзи, които, като главатарье, дигали народа на орѫжие и нападали на Турцитѣ. Скоро за главенъ началникъ надъ Ягодинската нахия е билъ назначенъ нѣкой си Филипъ Распопъ изъ Драгачева. Този новъ главатарь прѣмѣстилъ си лагера при Дебели Дервентъ въ тѣснината близо при барата Синъ Виръ и Морава. Това ново распо-

ложение изисквало, щото Турцитѣ отъ Ягодина и Кюприя да не можжтъ да се съединжтъ та да завземжтъ Гиле; заради това трѣбвало да се прѣкъснжтъ сношенията на Турцитѣ мѣжду Ягодина и Кюприя и да не имъ се дозволи да се ползуватъ съ пжтя, което се достигало само чрѣзъ завземанието на Гиле, нѣщо колкото важно, толкова и опасно. Распопътъ Филипъ, като чужденецъ въ тѣзи мѣста, попиталъ както главатарьетѣ тъй и войската: кой би испълнилъ най-добрѣ това опасно прѣдприятие. Тогава всички едногласно отговорили: „Мандрда“.

Мандрда безъ да каже нѣщо, съ юнашката си чета завзелъ Гиле и съ дѣлата си подтвърдилъ общото за него мнѣние.

Въ това врѣме Марашли-Али паша настанилъ лагеръ на Везиревото бърдо, по̀-горѣ отъ Кюприя; Турската войска била прѣкрила всичкото пространство отъ дѣсния брѣгъ на Морава, а народътъ отъ Моравската долина се испокрилъ изъ планинитѣ.

Мандрда, вѣренъ на хайдушка тактика, ежедневно прѣчаквалъ Турцитѣ въ засади и не се е връщалъ ни веднжждъ назадъ безъ да донесе нѣкоя и друга турски глави.

Турцитѣ трѣбвало да обезпечжтъ сношенията си мѣжду Ягодинъ и Кюприя, та за това се навалили съ голѣма сила на Мандрда, който, при всичко че показалъ чудеса отъ храбрость, най-подиръ билъ е принуденъ да се подаде малко назадъ отъ Чукарския лѣсъ на три куршума хвърлени изъ пушка. Тукъ той ископалъ шанецъ и се задържалъ до битвата на Дебели Дервентъ.

Прѣдъ битвата на Дебели Дервентъ, нѣкой си кнезъ Миша изъ селото Шавца, Парачинска нахия, слѣзълъ на Морава, на мѣстото нaзиваемо Донка, срѣщу шумадийската страна, качилъ се на една топола и извикалъ: „Ей Левчане! слѣзнете долу на брега да ви кажж нѣщо“. На тъзъ покана слѣзли Петъръ Тимочовацъ изъ село Обреже и други; тогава кнезъ Миша имъ рѣкълъ отъ тополата:

— „Турската войска е много. Има вече три дена какъ се готви да удари на васъ, но гледайте, ако почитате Бога, да іж дочакате и да іж разбиете. Може би нѣкое отдѣление отъ неіж да потегли за Ресава, а може би и отъ двѣтѣ

страни да потегли, това добрѣ незнамъ. Ако тръгне нѣкоя за Левачь, азъ ще ѭ заведѫ презъ Юхоръ. Тъй е рѣшено. Кажете тамъ кому трѣбва, за да ѭ дочакате въ нѣкоя засада.

На другия день прѣдъ зори Турцитѣ гръмнѫли три топа въ Кюприя, което е било сигналъ да тръгва войската. Едно отдѣление тръгнѫло за Ресава, а всичката останѫла войска прѣгазила Морава въ двѣ мѣста, пò-долу и пò-горѣ отъ Сини Виръ и ударила на сърбския лагеръ при Дебели Дервентъ. Турската войска е била около 8000 души. Единъ полкъ Турска конница ударила прѣзъ Морава, завзела Темничкото поле, гдѣто се срѣщнѫла съ сръбската стража, която пазяла бърдата и почнѫла съ тѣхъ прѣстрѣлка. Мандрда като чулъ гърмежъ, оставилъ си позицията и се упѫтилъ къмъ лагера, но тъй като не смѣялъ да върви по пѫтя, отправилъ се прѣзъ планината. Въ това врѣме Турцитѣ нападнѫли лагера, разбили Сърбетѣ, принудили ги да бѣгатъ и сами се пустнѫли да ги прѣслѣдвать въ планината. Мандрда като срѣщалъ бѣжанцитѣ отъ Дебели Дервентъ, спиралъ ги, ободрявалъ ги и имъ заповѣдалъ да го слѣдватъ изъ шумалака. Мѣжду това планината екнѫла отъ Турски зурли и тѫпани и отъ цвиленье на атоветѣ имъ. Мандрда распоредилъ юнацитѣ си, зелъ позиции и заповѣдалъ ни една пушка да не пукне, догдѣ не гръмне той първъ, а всѣки да прѣгледалъ пушката си да била добрѣ подсипана съ барутъ. Гѫста мѫгла била покрила планината, тъй щото нито Турцитѣ сѫ знаяли колко Сърбе има отпрѣдѣ имъ, нито Сърбетѣ, колко Турци ги нападатъ. Въ тъзъ мѫгла Турцитѣ връхлѣтватъ на Мандрдовата засада. Самъ Мандрда гръмнѫлъ първъ и извикалъ: „удряйте бре, братя, не бойте се! Тукъ е планина!“ Слѣдъ него изгърмяватъ множество пушки и споредъ близостьта на растоянието, както се вижда, ни една не е гръмнѫла на вѣтъра. Самъ Мандрда убилъ турския байрактаринъ и му отнелъ знамето. Отворила се страшна резня. Мандрда като тигръ е трошилъ Турцитѣ и е викалъ колкото можелъ: „удряйте, удряйте бре, братя, удряйте!“ Турцитѣ въ мѫглата гърмели, кой както свърнялъ, а Сърбетѣ кой отъ дърво, кой отъ закритие гърмяли право срѣщу тѣхъ. Скоро на помощь на Сърбетѣ дошла

изъ Сувара четата на Сима Вукичевича, но тя вече намѣрила турската войска разбита и распрѣснѫта изъ планината; всѣки Турчинъ е спасявалъ самъ себе си и е бѣгалъ изъ мѫглата на кѫдѣто го носяли краката му, безъ да знае на кѫдѣ е трѣбвало да се бѣга. Тогава Сърбетѣ сѫ ги прѣслѣдвали и сѫ ги досвършвали съ тоеги, защото Турцитѣ отъ страхъ си испохвърляли орѫжието. Много Турски конье сѫ тичали изъ шумата безъ ѣздачье. Отъ тѣхъ единъ Арабски ждребецъ, обкиченъ съ сърма и злато, се харесалъ на Мандрда, който го хванѫлъ и първъ пѫть въ живота си възсѣднѫлъ на конь. Като не знаялъ да управлява уздата, коня го повлича та го откарва мѣжду бѣгащитѣ Турци, гдѣто нѣкой си отъ тѣхъ го ранилъ съ пищовъ въ крака. Тогава Мандрда спрѣлъ коня, а Сърбетѣ го снематъ раненъ отъ него. Отъ тамъ го занасятъ у дома му, като довеждатъ съ него заедно и ждребеца.

Като се научилъ Милошъ за славната тъзъ побѣда. той пратилъ на Мандрда по Петра Туцаковича, Сима Паштрмица и Благоя изъ Книча 20 дуката. Заедно съ тѣхъ той пратилъ едно писмо, въ което му изявявалъ благодарностьта си за показаната храбрость, като му желаялъ пόскорошно оздравяние, за да го назначи сердаръ на Ягодинската нахия, което обѣщание и испълнилъ, щомъ оздравѣлъ Мандрда.

Ето какъ расказватъ за Мандрда тѣзи що сѫ го посѣтили съ Милошовитѣ подаръци:

„Като стигнѫхме въ Пайковци, попитахме за Мандрдовата кѫща, къмъ която се и упѫтихме. Въ него врѣме народътъ бѣше страшно сиромашки. На мѣсто авлия имаше нѣкакъвъ си плетъ, а кѫщата бѣше покрита съ слама. Като отворихме вратата, влѣзохме въ авлията. Ждребецътъ му като подуши конье, нададе такова цвиление и тропание, щото человѣка го хващаше страхъ, по която причина ние неможахме да намѣримъ мѣсто за нашитѣ коне, а ги вързахме за коловетѣ на плета. Нийдѣ никого не видѣхме. Тогава отворихме вратата на колибата, влѣзохме вѫтрѣ и сварихме Мандрда, че си мие раната.

Ний му рекохме: Помози Богъ и какъ си, здравъ ли си?

Мандрда нито се исправи, нито погледнѫ, а каза: „*Ето куче ме ухапа, та се цѣрѭ сега!*“

Стояхме ние около него до $^1/_4$ часа; той не ни погледнѫ, нито ни покани да сѣднемъ, нито пакъ ни попита кои сме и защо сме дошли. Като си изми раната, дойде жена му та му помогнѫ да я обвърже съ бурянъ. Тогава той ни погледнѫ и ни запита: „Кои сте ви, братя?“

Ний му казахме, па му дадохме господаревото писмо и 20-тѣхъ дуката.

— „Благодарѭ му, каза Мандрда: нека го поживи Богъ. Да сѫ му живи дѣцата. Гдѣто сѫ му космитѣ, тамъ ми е главата.“ Подиръ това заповѣда на жена си да ни донесе да сѣднемъ и да ѣдемъ. Подиръ ѣдение ний си отидохме.

По пѫтя Паштрмацъ се чудеше на Мандрда, като казваше: „Ама брате, че опакъ человѣкъ! Навелъ глава, па нито ни поглежда, нито ни пита кои сме, нито пакъ кани да сѣднемъ.“

Скоро подиръ това Милета Радойковичъ станѫлъ кнезъ на Темничкия окрѫгъ. Милета, който завиждалъ на Мандрда за побѣдата му при Дебели Дервентъ, а още пò-вече назначението му за сердаринъ (окрѫженъ войнски старшина), гледалъ е по всѣки начинъ да го наклевети прѣдъ Милоша. Скоро за това се прѣдставилъ удобенъ случай. Милета е билъ въ сношение съ жената на нѣкой си Янко и снаха на Трифуна Льопина. Тъзи жена е прѣнасяла прикаски изъ Мондрдовата кѫща въ Милетината. Веднѫжъ Мандрдовий момъкъ, Иванъ Спалакъ, като минавалъ покрай Янковата бахчия, гдѣто жената на послѣдния работяла, казалъ ѝ неприлични думи. Послѣдната му отвърнѫла твърдѣ дерзко; тогазъ Спалакъ, като се разсърдилъ, прѣмѣтнѫлъ се прѣзъ плета та ѭ избилъ хубавичко. Жената се оплакала на Милета, а послѣдний, въсползуванъ отъ това, написалъ жалба и я пратилъ Милошу. Въ тѫзи тѫжба Милета не клеветилъ толкова Спалака, колкото Мандрда. Милошъ, слѣдъ като му прочели тѫжбата, рѣкълъ: „да викамъ Мандрда — той не е кривъ; да викамъ Спалака — Мандрда по арнаутския обичай ще го защити и нѣма да го даде, за това жената напсувала Спалака, послѣдний ѭ избилъ, нека тъй да си и мине“.

На тѣзъ думи нѣкой си Петъръ, Ракичинъ баща, казалъ Милошу:

— Валла, господарьо, прати ме, па ако ти не доведѫ Спалака вързанъ, да не съмъ мѫжь, но жена.“

Къмъ него се присъединилъ и другъ Милошовъ момъкъ, по име Матиашъ. Паштрмацъ като чулъ тѣхнитѣ увѣрявания и обѣщавания, снелъ си чалмата и почнѫлъ да моли Милоша:

— „Господарьо, молѭ ти се въ името на Бога, прати ги само да видѭтъ Мандрда“. Това той повторилъ два пѫти, като прибавилъ: „въ името на Бога, прати Петра да види Мандрда!“

— „Море, махнете се, хора, всичко може да стане. Чувашъ ли ти, Петре, що казва Паштрмацъ, рѣкълъ Милошъ.

— „Валла, господарьо, не дѣй ме жали!“ отговорилъ Петъръ.

— „Като е тъй, хайдѣ вървете, но пазете се, защото Мандрда е способенъ на всичко“, рѣкълъ най-подиръ Милошъ.

Петаръ и Матиашъ отишли да докаратъ Спалака. Тъй като тѣ не знаяли пѫтя, като дошли въ Бачино, попитали за селото на Мандрда и поискали нѣкой да ги заведе. Тъкмо въ това врѣме било дошло Мандрдово момче въ Бачино да купува ракия. Бачинянетѣ казали на момчето да ги заведе въ село. Момчето ги водило до нѣйдѣ, па до единъ гѫсталакъ търтва та се спуща на право къмъ селото, а пѫтницитѣ за да го уплашѫтъ, викнѫли му: „стой бре“, па гръмнѫли върху му съ пищовъ. Момчето дотърчало до дома си и казало на баща си, че въоржжени нѣкои хора идяли къмъ Пайковци и питали за него. Мандрда се усѣтилъ защо идатъ тѣзи хора, па викналъ Спалака и му казалъ да се скрие. Спалакъ грабнѫлъ пушката и се скрилъ въ единъ гѫсталакъ задъ селото.

Петъръ и Матиашъ стигнѫли прѣдъ вечеръ въ Пайковци и отишли въ кѫщата на селския кметъ, Павла Златича. Като си починѫли, тѣ пратили за Мандрда, да дойде да се поразговори съ тѣхъ.

Подиръ обичнитѣ поздравления, Петъръ и Матиашъ запитали Мандрда, гдѣ сѫ неговитѣ Спалаци.

— „Единий е тука, а другий е отишелъ нѣйдѣ си“, отговорилъ Мандрда.

— „Ако е тука, казалъ Петъръ, кажи му да дойде“.

— „Азъ не щѫ да го викамъ, отговорилъ Мандрда, ако ви трѣбва викайте си го сами“.

— „Викни го ти“, повторилъ Петъръ.

— „Викайте го ви“, отвърнѫлъ Мандрда.

— „Ама ако не е дома, ти знаешъ гдѣ е, за туй викай го ти“.

— „Та онъ не е дѣте да го крия въ пазва, той е мѫжъ!“

— „Викай го да дойде“.

— „Ако ви трѣбва, отговорилъ сърдито Мандрда, викайте го, вържете го, убийте го!“ и млъкнѫлъ.

Въ това врѣме Павелъ заклалъ едно агне, сготвилъ вечеря и канили Мандрда да вечеря.

Петъръ изново налегнѫлъ Мандрда да му каже, гдѣ се намира Иванъ Спалакъ, защото Иванъ е ималъ и други братъ Стефанъ, който тъкожде се е намиралъ на служение у Мандрда.

Противъ волята си сердарьтъ отговорилъ, че днесъ той не знае кѫдѣ сѫ и двамата, тъй като единътъ е билъ дома, но кой знае гдѣ е отишелъ, а другий цѣлъ день го нѣмало.

Като сѣднѫли да вечерятъ, Петъръ изново рѣкълъ, Мандрди! „Побратиме! ти знаешъ кѫдѣ е Иванъ Спалакъ, повикай го, побратиме!“

— „Ако искашъ да знаешъ гдѣ е, отговорилъ Мандрда, ето го задъ кѫщата въ лѣса, па ако ти е воля, викай го, вържи го и прави съ него що щешъ“.

Тѣ го повикали, и той се отзова.

— „Ела тука“, рекли му Петъръ и Матиашъ.

— „Не смѣя, отговорилъ Иванъ: вие сте дошле за менъ! Ако ме викне побратимъ сердарь Мандрда, ще дойдѫ“.

— „Викай го“, рѣкли и двамината пакъ Мандрди.

— „Пакъ азъ нещѫ да го викамъ. Ако го викамъ, ще го защитя. Той ми е солохлѣбникъ и другъ и момъкъ, па ако искате да му сторите нѣщо, азъ ще го защитя“, отговорилъ Мандрда.

Тогава налегнѫли и Петъръ и Матиашъ на Мандрда да го викне: „нѣма нищо да му сторимъ!“

— „Добрѣ, отговорилъ Мандрда: ще го викнѫ, само закълнете ми се, че не ще му сторите нищо“.

— „Заклеваме се“, отговорили тѣ.

Тогава Мандрда, три пжти ги заклѣлъ въ името на сръбската вѣра и слѣдъ като се цѣлунжлъ съ тѣхъ, въ знакъ на вѣрность, повикалъ Спалака. Послѣдний дошелъ и тоже се цѣлунжлъ съ Петра и Матиаша. Тогава всички заедно сѣднжли да ѣджтъ и пижтъ. Испърво Петъръ се опиталъ да опие Мандрда, но отсетнѣ видѣлъ, че тъзъ планина не ще може да се опие. Тогава той намислилъ да си извърши плана съ коварство; той излѣзълъ ужъ по себе си на вънъ, пакъ се върнжлъ съ распасанъ поясъ и като дошелъ изодзатъ на Спалака, спустнжлъ се върху му, и кивналъ съ глава на Матиаша да му помогне. Отначало Мандрда равнодушно гледалъ що тѣ вършили и имъ рѣкалъ само: „не го вържете, братя“.

Тѣ продължавали да го вържжтъ. Тогава Спалакъ рѣкълъ:

„А побратиме! Беки си ме на таквазъ клетва повикалъ?“

Мандрда тогава скокнжлъ като левъ, па като наближилъ Петра, който като вързалъ Спалака, билъ се исправилъ вече, извикалъ му: „Беки е таквазъ клетвата ти, побратиме?“

— „Такава е“, отговорилъ Петъръ.

— „Като е твойта таквазъ, ето каква е мойта“, отговорилъ Мандрда, па гръмнжлъ съ пищовъ срѣщу Петровитѣ гърди; Петъръ се повалилъ мъртавъ на земята. Тогава той насочилъ другия пищовъ срѣщу Матиаша, но като не хваналъ, той го захвърлилъ, измъкнжлъ ятагана, та мушналъ съ него Матиаша въ стомаха; ножа се промъкнжлъ прѣзъ пояса, но не го ранилъ, а Матиашъ паднжлъ и се прѣсторилъ на мъртавъ. Мандрда прѣсѣкълъ тогазъ Спалаковитѣ връзски съ ятагана си. Кметътъ Петъръ излѣзълъ въ това врѣме прѣдъ кжщи и почнжлъ да вика: „Ей, елате тука, убихж господаревитѣ момци!“ Мандрда тоже излѣзълъ изъ кжщи и повикалъ брата си Здравка: „Тука, Здравко!“ Здравко се затекълъ брату си на помощь и като искалъ да прѣскочи плета, Петъръ гръмналъ съ пищовъ на срѣща му. — „Ай, брате, отидохъ“, извикалъ Здравко. Като чулъ това, Мандрда се затекълъ, та съсѣкълъ Петра и като се върналъ, заповѣдалъ да запалжтъ

Петровата кѫща. Пламнѫла кѫщата и огъньтъ освѣтилъ мѣстото на кървавия бой.

Матнашъ се промъкналъ въ тъмнината и избѣгнѫлъ та обадилъ за това на Милоша.

Мандрда подиръ това си отишелъ у тѣхъ, стѣгнѫлъ си арабския ждребецъ, възсѣднѫлъ го, па наедно съ двама момъка и съ побратима си Спалака тръгнѫлъ за Крушевацъ. На пѫтя срѣщнѫли едно момче и го питали за бродъ прѣзъ Морава. Когато момчето ги прѣвело на другия брѣгъ, Мандрда му далъ единъ цванцикъ и му зарѫчалъ да иде въ Пайковци и да каже, че Мандрда заминѫлъ за Крушевацъ, та да не трепѭтъ народа да го търсѭтъ по планината. „За менъ не остава друго подиръ тъзъ изневѣра", рѣкълъ Мандрда на момчето. Турцитѣ приели на драго сърдце Мандрда, чието юначество тѣ знаяли твърдѣ добрѣ. Освѣнъ това, тѣ му оставили сердарството и се ползували отъ неговитѣ услуги противъ Арнаутитѣ.

Мандрдовата фамилия заедно съ брата му Здравка, останѫла въ Пайковци. Князь Милошъ заповѣдалъ да повикатъ Мандрда да се върне, но тъй като послѣдний не се върнѫлъ, то фамилията му е била испратена въ Крушевацъ. Слѣдъ нѣколко врѣме Милошъ пратилъ нѣкого си Митрича, подъ видъ на търговецъ, да покани Мандрда да се завърне. На Митричовата покана Мандрда отговорилъ: Заради Милоша бихъ далъ главата си, само страхъ ме е отъ неговитѣ измѣнници, като Милета, Шокораца и други. Да би ме нападнѫли открито, нѣма отъ що да се боѭ, само тѣ скришомъ ще ме затриѭтъ, та за това не щѫ да се върнѫ. Да би могълъ самъ князь Милошъ да дойде тадѣва нѣйдѣ наблизу, азъ бихъ му се прѣдалъ, па нека да прави съ менъ що иска: *ако ме изѣде, нека ме изѣде баре левъ, а не кучета!*"

Въ това врѣме се подигнѫли нѣкои Арнаути въ Лѣсковската и Вранска нахии и на Мандрда е било порѫчано да ги усмири. Прѣди да тръгне за тозъ походъ, когато му подковавали ждребеца, послѣдний се извърнѫлъ и ритнѫлъ Мандрда толкова силно, щото той паднѫлъ мъртавъ на земята.

Споредъ други источници (Гласник Српск. Ученог Друштва книга XLVIII) Мандрда за любовьта къмъ съ-

отечественницитѣ си е паднѫлъ въ немилость у Турцитѣ и си изгубилъ сердарската служба; освѣнъ това Турцитѣ, като се бояли отъ него, подкупили зеть му, който го и убилъ.

Мандрда е билъ въсчеръ, високъ и твърдѣ широкъ: рѫцѣтѣ и краката му сѫ били много дебели. Мустакитѣ му не били голѣми, но гѫсти, а всичкото му тѣло било покрито съ косми. Всичко това въ съединение съ гнѣвния му погледъ е придавало особенно страшенъ видъ на Мандрда; и не безъ причина сѫ се бояли отъ него не само Турцитѣ, но и самитѣ Сърбе. Както облѣклото, тъй и орѫжието му е било арнаутско.

Прозвището *Мандрда* му било прикачено отъ князь Милоша, за това че като вървялъ не се държалъ правъ. но се поклатвалъ на лѣво на дѣсно.

По признаванието на самитѣ Сърбе, Мандрда е говорилъ по Старосърбски, т. е. тъй както говорѭтъ и до днесъ по селата въ Вранско.

Мѣжду извѣстнитѣ лица, които приели дѣятелно участие въ възражданието на Сърбия, но които историята не е отбѣлѣзала съ нѣкои видни заслуги, има хора юначни, които по лични качества не сѫ отстѫпвали ни на едного изъ горѣприведенитѣ. Най-забѣлѣжителни отъ тѣхъ сѫ били Илия Стреля, Лѣсковский войвода, Папазоглу и нѣкой си Здравко бимбашията.

Илия Стреля, по всѣка вѣроятность, ще да е нѣйдѣ изъ Вранско; той говорилъ тоже по *старосърбски*. Първъ пѫть неговото име се явява въ 1806 година, когато той заедно съ други юнаци е билъ назначенъ да брани Делиградъ. Въ тъзи отбрана той се толкова прославилъ, щото Кара Георгий го назначилъ за Лѣсковски войвода и се побратимилъ съ него. Въ 1813 год. и Стреля билъ избѣгнѫлъ въ Австрия, но едва се почнѫло възстанието изново, и той се явилъ да продължава борбата. Мѣжду другитѣ битви, въ които Стреля е вземалъ участие, най-сполучлива е била тъзъ, гдѣто той, сравнително съ малко хора, е разбилъ отреда на Иосифъ ага, който пратенъ отъ Видинския везиръ да го гони, прѣдпочелъ да нападне селото Пруговци и да откара хорския добитъкъ.

Стреля е участвувалъ въ Дяковата буна противу Милоша и като се боялъ отъ послѣдния, почнѫлъ да хойдугува; хванѫтъ, той е билъ обѣсенъ въ село Мечка, гдѣто билъ убилъ нѣкои си търговци. Това е било въ 1825 г.

Папазоглу е билъ родомъ Българинъ изъ Студенобуче (Ломско, покрай самото шоссе София-Ломъ между Кутловица и с. Церовна). Той се е считалъ за най-юначенъ человѣкъ въ всичка Сърбия. Папазоглу не е билъ подчиненъ никому, нито еималъ голѣмъ отредъ. Той съ нѣколко души нападалъ самостоятелно на отдѣлни турски отреди, а по нѣкога участвувалъ съ други отреди въ по-значителни битки. По-вечето подвиги на Папазоглу сѫ били единични; неговото най-любимо дѣло е било *мегданътъ* (двубой), отъ който излѣзвалъ той всѣкога побѣдитель, та за това името му не играе никаква роль въ историята. Освѣнъ това той билъ хладнокръвенъ юнакъ и не съобщителенъ, та не обичалъ като Велка да му въспѣватъ подвизитѣ.

Отъ Папазоглу сѫ се бояли не само Турцитѣ, но и самитѣ Сърбе. Разсказватъ, че той е билъ жертва на завистьта. Нѣкой си Чернорѣчски войвода Чода, Петъръ Добриняцъ и Хайдутъ Велко, като завиждали славата му, съгласили се да го погубѭтъ. За да извършѫтъ дѣлото си тѣ се побратимили съ него и като го упили, приспали го и го заклали звѣрски.

Когато пратили главата му на Кара Георгия, послѣдний жалилъ и плакалъ за него твърдѣ много, а Турцитѣ като се научили за това, зарадвали се до нѣмай кѫдѣ и гърмели изъ топъ 36 пѫти.

Папазоглу тоже ималъ знаменитъ конь, като Велковия Кушльо, по име *Вранецъ*.

Бимбашията Здравко е билъ изъ Чернорѣчската околия, Велковъ съотечественникъ. Личнитѣ му заслуги сѫ накарали Велка да го назначи за бинбашия въ своя отредъ. Подиръ Велковата смърть, Здравко е пѫтувалъ заедно и служилъ съ Мулитина. За него се не знае по-вече нищо отъ това.

Прѣди да свършимъ настоящия си очеркъ, ние ще отбѣлѣжимъ и всичко това, което сме могли да намѣримъ относително Доситея Новаковича, първий Неготински владика.

Доситей Новаковичь е роденъ въ селото Дабица близу до Прилѣпъ въ 1784 година. Да чете той се училъ още въ Прилѣпъ, но се покалугерилъ въ Зографския мънастирь. Турскитѣ притѣснения го накарали да избѣгне въ Сърбия, гдѣто се и настанилъ въ мънастиря Горнякъ. Въ врѣме на сръбското възстание, той мѫжки помагалъ на всичко това, което способствувало за освобождението на Тимошкия край, поради което, слѣдъ освобожданието на Сърбия, той е билъ пръвъ владика на Тимошката епархия. Рѫкополаганието му е станѫло на Срѣтение 1834 година въ Крагуевацъ. Първото му сѣдалище е било въ Зайчаръ; по̀-подирѣ той се прѣмѣстилъ въ Неготинъ, гдѣто и проживѣлъ до смъртьта си въ 1854 година.

Любопитни нѣща расказватъ за дѣда Доситея. Неговата благословляеща дѣсница въртяла ягатанъ и управлявала пушка съ удивително умѣние; нѣмало человѣкъ да ѣзди като него.

Въ прѣклонни вечъ години той, възсѣднѫлъ на хранени коньe, разигравалъ ги, хвърлялъ си камилавката напрѣдъ и послѣ, като припускалъ конья, навеждалъ се та я земалъ отъ земята. Това той правялъ често въ Неготинското поле, отъ мънастирската воденица на Врело до Ждрела.

Нѣмало е въ Неготинъ други да може да мѣри на нишанъ като него.

Освѣнъ това Доситей е билъ много гостолюбивъ. Той пращалъ всѣкога изъ града да търсѭтъ нѣмали нѣкой страненъ да го нагости.

Когато щѣлъ да мре, заповѣдалъ да го не закопаватъ въ черквата, но въ гробищата. „Съ народа съмъ живѣлъ, казвалъ той, съ народа искамъ и въ гроба да боравѭ; нѣка ми расте трѣвица на гроба“.

Така било и направено отъ най-напрѣдъ, но наслѣдницитѣ му не могли да се помирѭтъ съ тъзи дивна ересь, та въ 1856 година на 13 юлия ископаватъ го отъ тамъ и го зарявятъ въ черквата.

ЕДИНЪ ПРИНОСЪ КЪМЪ ВИСОЧКИЯ ГОВОРЪ.

Отъ А. Теодоровъ.

Между вситѣ сегашни езици, които съставятъ голѣмата словѣнска челядь, найнеиздиренъ, и поради това книжовно найнесформуванъ е нашиятъ българския езикъ. Племето, що го употрѣбя въ говора си, стои откъмъ тая страна пòдолу отъ всѣкой остатни свой братъ, и това е толкозъ пòдивно, че имащецъ вече доста откол҃ѣ зародена своя писменность и нинѣ поне отчасти своя политическа самобитность, спроти другитѣ словѣнски племена, то нее смогло още да си даде вѣрна смѣтка за оня органъ, въ силата на който съществуватъ Българе и подъ чийто отглежданъ духъ и форма има тѣ да се увардѭтъ и като културни индивидъ. Има много причини да се уведѫтъ за обяснение на прѣскърбния този фактъ, който всѣкому удаpя на очи, па извикува и прѣвсѣкакви съждения за българския езикъ; ала намъ тука нее задача да извършаме подобна работа: ние ще припомнимъ сáмо, че който се напима да твърди за езика ни, че небилъ изобщо способенъ да искаже пълно, или да облѣче хубаво нѣкоя висока идея, че билъ, сирѣчь, негоденъ за изрaбощание по него книжевность, такъвъ съдия тежко носи върху своята съвѣсть задочната прѣсъда на единъ *непризованъ* отвѣтникъ. За да се каже нѣщо положително върху цѣлия български езикъ и да се направи за него нѣщо основателно, трѣба найнапрѣжъ да се испита различието на обилнитѣ му нарѣчия, послѣ да се опрѣдѣли тѣхното отношение помежду имъ взаимно и къмъ старобългарския езикъ особно и тепърва изъ добития резултатъ да се вадѭтъ чъртитѣ на общия неговъ изгледъ; — инакъ, всѣко обобщение на единични бѣлѣзи отъ незначителни гòвори ще поражда криви заключения, които въ системата на научнитѣ изводи винъги клонѭтъ къмъ провала. Пòглавнитѣ наши нарѣчия и гòвори

до извѣстна мѣра — за жаль, все още недостатна — сѫ били наистина задѣвани отъ събирачитѣ на езиковни материали, ала при нежъ работа е липсувало въ пòвечето случаи надлежното умѣние и винъги е недостигала вѣщина за уяснение важностá на извѣстни дати за опрѣдѣлена цѣль; затуй човѣкъ неможе токо-речи никога да се облѣга съ несъмнѣна вѣра о тѣхъ материали безъ насокитѣ и на собствената своя знайна българска рѣчь. А докъдъ подобна хлабава достовѣрность смаль не на всичко събрано и научно досущь необработено градиво за нашия езикъ остая безъ ỷчинъ (effectus) за самата българска книжевность, въ областá на словѣнската наука тя е внесла нѣкои важни погрѣшки, възъ основа на които се хвърля неистинска свѣтлина както върху днешния ликъ на езика ни, така и върху историческата негова страна. Длъжностá на домашнитѣ труженици въ полето на езика трѣба да се урече днеска главно и прѣди всичко въ умѣло прибиране до край на всичтѣ български нарѣчия и гòвори и успоредно съ това въ критическо прѣчищание на прибраното до сега невѣщо и намѣтано безъ ỷредъ въ разни книги и списания. Бъдещиятъ развой на книжовния езикъ у насъ исключително зависи отъ уясненото негово нинѣшно битие, основано върху цѣлъ единъ минълъ животъ: въ тая посока успѣхътъ на дѣлото лежи въ правилното схващание на живата рѣчь и историческо поимание смисьла на всѣкой фактъ. Ние ще се осмѣлимъ тука да направимъ таквазъ една, ако и мъничка, опитня съ присъщия приносъ къмъ височкия говоръ.

Прѣзъ марта 1885 г. господинъ В. Д. Стояновъ получи отъ ученика въ Солунската гимназия Еманоилъ С. Кръстовъ слѣдното писмо (Солунъ, 12 мартъ), което зарадъ интереса, що прѣдставя, съ крайна готовность благоволи да отстъпи за обнародувание на това мѣсто. Писмото ìма за авторъ едного урожденеца отъ с. Висока въ Македония и стои извънъ всѣко обстоятелство на съмнѣние за своята достовѣрность; буквално то гласи:

„Господине Благодѣтелю!

Отъ какъ съмъ дошелъ въ г. Солунъ, всѣкои денъ търсехъ срѣдство да си испълна длъжноста, съ която ме

бехте задлъжили, нъ едван днесъ сполучихѫ[1]) да Ви испишѫ нѣколко думи отъ Висока. Слѣдоющитѣ думи ги изговарятъ както што сѫ писани: *пренда* (прежда), *гренда* (греда). *рендъ* (редъ), *пънтъ* (пѫтъ), *глендамъ* (гледамъ), *рънка* (рѫка), *дъмпъ* (дѫбъ), *зъмпъ* (зѫбъ), *ензикъ* (езикъ), *мънжъ* (мѫжъ), *кънделя* (кѫделя), *гъмба* (гѫба), *тъмпанъ* (тѫпанъ), *кляшти* (клешти), *цилавъ*[2]) (маша), *вънже* (вѫже), *вънзелъ* (вѫзелъ), *вънтокъ* (вѫтокъ), *мъшка* (мишка), *грънди* (гѫрди), *ношва* (ноштви), *бънчва* (бъчва), *пентъ* (педа), *мъндъръ* (мѫдъръ), *рънпъ* (рѫбъ), *пъмпъ* (пѫпка), *пънда* (пѫда), *пентокъ* (петъкъ), *сънбота* (сѫбота), *лънжа* (лъжа), *кученто* (кучето), *детенто* (дѣтето), *езми* (земи), *заидѫ, заnода* (ште идѫ), *запоеме* (ште идеме). *заенцъ* (заякъ), *колко парѫ го продавашъ брашното*, намѣсто мн. чис. *пари*, заштото множествено число никакъ неупотрѣбяватъ; намѣсто множ. единствено и намѣсто да кажатъ *много овци*, казватъ *много овца, много жена, много риба, много дъска, крава* и други.

Господинъ Стояновъ, азъ Ви пишѫ тѣзи думи, нъ не зная тъй ли ги искате или въ разговоръ, или прикаска, или въ пѣсна, та за това ште Ви мола да ми кажете какъ искате та да Ви собера, заштото и въ други мѣста говорятъ тъй, кѫдѣ Костурско окрѫжие. . . . .“

Характеристичнитѣ говорни особности въ писмото сѫ: 1)носнитѣ купове *ън* и *ен*, 2) образувание бѫдното врѣме съ *за* вм. *щѫ*, 3) синтактически съчетания *колко парѫ* и под. и 4) нѣкои други явления.

1. Носнитѣ купове *ън* и *он* въ изреденитѣ думи отъ писмото, отъ които нѣколко споменъхъ вече въ сПс. XIV. 266, замѣщатъ обѣтѣ отъ една страна старобългарскитѣ носовки **ѫ** и **ѧ**, а само́ *ън* отъ друга страна стои вмѣсто чистия звукъ **ъ** въ **бъѵька** и **лъжь**.[3]) Подобенъ на послѣдния случай нахождаме въ брациговската форма *громбо́ве* покрай *гроб*, както *рендо́ве* пкр. *ренд*. Въ „приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки“ отъ Брацигово (сПс. III) азъ бѣхъ се наелъ да обяснѭ до нѣйде, негли несполучно, тая привидна „неправилность“ (стр. 144. и 145.); за истата цѣль,

---

[1]) Погрѣшка, вм. сполучихъ.

[2]) По други мѣста казуватъ *дилáфъ*, ἡ διαλαφή = διάλαφις, πιάσιμον μὲ τὰ δύο χέρια; Да ли нее грѣшка въ рѫкописа *ц* вм. *д*?

[3]) *Лъжа* — *лънжа*, Верковичъ, Опис. бит. на мак. Българе, 27.

сѣкамъ, неще е бездоводно и сравнението между *Jaterus* и *Янтра,* ако и може тѣ съгласкови купове *(ндр, стр,)* заедно съ *нч (нтш), нж (ндж?)* да бъдътъ произлѣзли и по психологически пъть. *Пентъ,* дето крайната буква *ъ*, както безъ друго и навсъде въ писмото, нѣма звуковни подкладъ, е старобългарското **пѧдь**, изговаряно *пенд'* и *пенд-пент*: обиходното наше *педя* (срв. мак. *мисля*) — *пед'â* (сир. *педь*) — *педа* (*педâ*) живѣе още двоесрично споредъ упазената самогласка за стб. **ь** (вж. сПс. IV. 125); срв. остатъка въ езика ни при извѣстни количествени изрази род. мн. *„петь пéдея"*, сир. *пет пéдеiь* (*е* за *и*, както въ *славéi—славиi* **славии**), стб. **пѧть пѧдии**. Съществителнитѣ имена отъ ср. р. на *е* се явяватъ прѣдъ члена *то* съ трупинската си носовка **ѧ** *(детенто)*, както и въ езика ни изобщо у тѣхъ въ мн. ч. прѣдъ приставката *а* всѣкога излиза на яво трупинскиятъ елементъ *т* (жрѣбе*т*-а, прасе*т*-а); височкиятъ говоръ се слива тука съ „дакийскословѣнския", сир. съ дакийскобългарския (deten-to, Miklosich, Vrgl. Gram. ²I. 92).

Освѣнъ уведенитѣ примѣри съ носовки Еманоилъ Кръстовъ можаше безъ всѣко съмнѣние да посочи отъ Висока (както можаше да стане отъ другиго и за Брацигово) и много други още думи и форми съ такава особность, която за историческата освѣта на езика ни е отъ грамадна важность, понеже и самото мѣсто, дето вирѣе донинѣ въ устата на българетѣ, е нагодено да вземе голѣмо участие въ рѣшението на въпроса за Кирилометодиевския езикъ. Въ 1865 год. пражкиятъ професоръ на славистиката М. Хатала написа въ хърватското списание Književnik статия „o bugarskih nosnih samoglasih", като се опираше о една дописка съ носни изговори отъ с. Висока до цариградския български вѣстникъ „Съвѣтникъ" (отъ 1857 г.), доставенъ нему отъ г. В. Стояновъ. Статията на проф. Хатала ще е била възбудила немалъкъ интересъ, защото мѣркаше да отбие мнѣнието, че въ новия български езикъ нѣма спазени бѣлѣзи отъ била носовость (rhinesmus) въ изговора; поради своя досѣгъ (portée) тя се чинѣше дори измамена, фактически до тамъ невѣроятна, че прѣдизвика отъ страна на проф. Ф. Миклошичъ отсъждание. „Никой надѣженъ свидѣтель (Kein *sicherer gewährsmann*), писа той, неприписува на българския езикъ носни самогласки. Щото пише Književnik,

II. стр. 471—474,ази щѫ смѣтамъ до тогава за мистификация на нѣкой, ‚патриотъ‘, докъдѣ ме неубѣдѭтъ лица достовѣрни, че образътъ на езика на македонскитѣ Българе, който получваме относително носнитѣ самогласки отъ обнародуванитѣ отъ Верковича въ Бѣлградъ, 1860 г., и отъ Миладиновци въ Загребъ, 1861 г., народни пѣсни на македонскитѣ Българе, нее лъжовенъ (ein falsches)“. Altslovenische Formenlehre in Paradigmen, Wien 1874, XXIII—XXIV. Колкото и небѣ умѣстно да се искатъ доказателства за лъжовноста на езиковния образъ отъ пѣснитѣ на Верковича и Миладиновци, щомъ въ такива сборници обикновено влизатъ материали отъ разни краища на една область, дето въ единъ говоръ се намира нѣщо, което въ други несъществува, все пакъ свидѣтелството (отъ 1848 г.) на покойния проф. В. И. Григоровичъ, „что Болгаре на югѣ отъ Битоля и Охридскаго озера, въ Корчѣ, Бобоштица сохранили въ нѣкоторыхъ словахъ полный ринезмъ“,[1]) редомъ съ онова, що се твърди (отъ 1867 г.) за говора на Бандовцитѣ у Верковича,[2]) трѣбаше да заслужи довѣрие къмъ себе и колко-годе расположение къмъ ринезма въ дописката отъ Висока; то ще бъдѣше тогава толкозь пó-справедливо, че и въ самитѣ сборници на Верковича и Миладиновци срѣщаме *ванзальиво, кънкълъ, — янгуля, — ярембица, календаре, пендесетъ* (мил. 387, 116, 505),[3]) които покрай още двѣ-три слова отпослѣ (въ 1875 г.) изложи д-ръ К. Иречекъ въ Časopis českého musea, 325—330. Фактътъ за носовкитѣ се подкрѣпи нататъкъ (въ 1873 г.) отъ бѣлѣжкитѣ върху „една важна особенность на Костурското нарѣчие“ (бПс. XI—XII, 163—164) отъ проф. Дринова, непосрѣдствено зачерпени изъ устата на Стерйо Костовъ отъ

---

[1]) „такъ въ словѣ мъндръ (mendr) и въ привѣтствіи: да бѫдешь живъ (да bades ʒiv [= da badeš živ?]) слышалъ я самъ этотъ звукъ.“ Очеркъ Путешествія по Европейской Турціи, [2]1877, стр. 165. Григоровичовитѣ съобщения повтори въ 1873 г. П. Р. Славейковъ, Читалище III, 1028.

[2]) Пригуждамъ отъ себе и словото *шантавъ* слабоумный, imbecile, blödsinnig (un humoriste, Богоровъ, бълг.-френ. рѣчникъ), стб. шѧтавъ θρασύς, audax, Miklosich, Lexicon.[2]

[3]) Описание битътъ на македонскитѣ Българе отъ С. И. Верковича. Преведе отъ русски Георги Н. Колушский. София, Я. С. Ковачевъ (безъ година), стр. 27. Вѣроятно по вина печатарска въ българския прѣводъ буквитѣ ѫ и ѧ въ примѣритѣ бѫдам, рѫка, грѧдам, лѧко сѫ замѣстени съ *ян* и *ѣн* тъй разбъркано, че неможе се отличи за всѣка дума отдѣлно изговорътъ *он* и *ън* на ѫ и *ен* на ѧ. Също на стр. 32. „мядрой“ (?).

Команичево, който казалъ, че *рендо́ве* (ед. *ред*), *іензик*, *гренди* (*греди* = **грѧдєть**), *пендесе, мъндро, зъмби, гъмби* се изговарятъ исто тъй и въ съсѣднитѣ села Загоричени, Бобиишча, Котори, Олишча, Бомбоки, Фотиничишча, всички отъ Корешча-Колъ; тѣхъ бѣлѣжки проф. Ягичъ прѣведе въ Archiv für slavische Philologie II, 1877, съ малъкъ уводъ, въ който именува всѣко мѣсто, дето постъпенно се принасяло по малко „zur Frage über den Rhinesmus im Neubulgarischen". стр. 399—400. По тоя начинъ го́воритѣ на новобългарския езикъ показахѫ въ единъ свой кътъ неотвържими свидѣтелства за живо присъщие на изговоръ, какъвто е боравилъ у нихъ по правило отъ прадавни врѣмена, а сега останълъ вкаменень токо въ нѣколко оскъдни случая, признати напоконъ (1879) и отъ Миклошича, Vrgl. Grm., ²I. 365; броятъ имъ се умножава сега още отъ словата на височкия говоръ.

Ала въ новитѣ български го́вори нее само изговорътъ *ън* еднички замѣстникъ на старобългарската носовка **ѫ**: въ сПс. XIV. 267. наведохъ примѣри, въ които пологитѣ на **ѫ** сѫ запълнени отъ *ан* и *он* наравно съ *ън*, и тѣ раздѣлятъ българския езикъ на три дѣла така, че слѣдъ изгубата на носния пазвукъ — *а* завладѣва мѣстото и на всѣко първично *а*, засѣгащецъ условно и *ъ*, що минува въ *о* като заслoвие на мъжкитѣ *а* — трупини; *о* се промича въ кореннитѣ и во флективнитѣ елементи, съ прѣкарванне подъ себе намѣстѣ и *ъ* до *л* и *р* между съгласки, а *ъ* въ источната половина отъ областа на езика ни замѣнца първичнитѣ *ѫ*, *а* и *ъ*. Причинитѣ а) на тая трояка разлика въ замѣната на твърдия носни звукъ отъ старобългарското азбуке и б) на породенитѣ отъ неѭ послѣдици срѣди едночната маса на българското племе лежътъ изнадъ всѣко съмнѣние въ трояния изговоръ по отдѣлни нарѣчия на **ѫ** още отъ първитѣ български врѣмена, защото само отъ него можаше най-послѣ да произлѣзе — прѣзъ формитѣ на синтаксиса — звуковниятъ съвпадежъ на (**ѫ**)*а*ⁿ — *а* съ *а*, (**ѫ**)*ъ*ⁿ—*ъ* съ *ъ*, [(**ѫ**)*о*ⁿ—*о*ᵇ—°*ъ*?], на сетнѣ флективното *ъ* условно да се простре и върху всѣко флективно, та че и етимологическо *а*. Инди поставимъ ли въпросъ „какъ е звучало **ѫ** у старитѣ Българе?" (Wie lautete **ѫ** bei den alten Bulgaren?" von V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, III.), намъ се внужда

за отговоръ: 1) че днешното *рака* по никой начинъ неможаше станж отъ *ро"ка*, нито отъ *ръ"ка* (Miklosich, Geschichte d. Ltbzchg. 14), най едничко отъ *ра"ка*, вѣрно дотвърдено отъ изслѣдуванието на проф. Ягича (нум. 312—357) за едно наше нарѣчие, ала невѣрно обобщавано и за цѣлия български езикъ; 2) отъ *ръ"ка* имаме въ нарѣчието на книжовния езикъ *ръка*. „Само отъ себе се разбира, че *ръпка*" не- „почива върху едно пó-старо *ронка*, отъ което въ българския езикъ неможе се" не- „доказа" не само „никоя стъпка" (Miklosich, Vrgl. Grm. ²I. 93), но дори цѣлъ единъ говоръ, въ който 3) отъ *ро"ка* е станьло *ро"ка—рока*. „Форми както *мондро, модро* за днешния езикъ" съвсѣмъ несж „малко вѣроятни" (Miklosich, Vrgl. Grm. ²I. 35). Така въ разлога на днешната българска рѣчь откъмъ замѣнитѣ на старобългарското ж распознаваме три пояса, отъ които първиятъ прѣпасва западната часть отъ българската земя, вториятъ источната, а третиятъ (срѣдни) южни нѣкои краини, често съ прѣходни особитости, между първитѣ два пояса. Подробната расподѣлба на българскитѣ нарѣчия и говори възъ основа на тая установена въ тѣхъ отъ всѣка страна особитость, околъ която се сцѣлокупятъ и остатнитѣ имъ отличителни чърти, заключава доста прѣдимства за прѣдпочитание; тя би отворила въ себе надлежното мѣсто и за дакийското българско нарѣчие. Говорътъ на височане би спаднълъ тогази въ срѣдния прѣходни поясъ, а сáмо споредъ ъ" за ж той клони къмъ источния, легнълъ въ основата на езика отъ книжнината. Тамъ отъ говорнитѣ остатъци *а, о* и *ъ* на замѣнитѣ *а"*, *о"* и *ъ"* за ж влиза сáмо *ъ*, който е въ надвѣсъ надъ *а* и *о*, и се слива съ гласежа си съ първичното *ъ* (вж. сПс. XIV. 267).

2. Височане образуватъ бъдеще врѣме съ *за* вм. *щж:* истото намираме у банатскитѣ българе; другаде то се образува съ *са* (срв. Archiv f. slav. Phil. IV. 694). Както *за* се отнася къмъ *са*, така стои и *жа* (*жіа*, В. И. Григоровичъ, 165) къмъ *ша*, — обѣтѣ употрѣбяни по говори за същото образувание. Формалниятъ съставъ на бъдното врѣме у насъ потича отъ съединението на **хоштж** съ неопрѣдѣленото наклонение отъ глагола на дѣйствието (на пр. **ıавити**); оттамъ се минува прѣзъ фазитѣ *щж яви- (яви щж) — щж да явьж — (щж) ще явьж* (сПс. VI. 164); ала смисьла на бъдеще

врѣме подаватъ и сами презенциалнитѣ форми на еднократнитѣ глаголи (v. perfectiva), безъ никакво *щѫ,* както е било въ старобългарския езикъ, токо съ едничкото ограничение, че дохаждатъ само въ придатни (подчинени) прѣдложения, що зачинатъ съ указателни нарѣчия на врѣме и мѣсто и съ извѣстенъ видъ съюзи: погрѣшно думатъ и пишътъ мнозина „ако *щѫ* те ударѭ“, или „когато *щѫ* дойдѫ“.

3. Отъ падежнитѣ форми, що се срѣщатъ въ произведенията на народната словесность, па и въ самия говоръ на бескнижното население, за езика на сегашнитѣ българе може да се прѣдпостави една била система отъ склонения, беспрѣкословно спазена въ срѣднобългарскитѣ паметници, които поради тая си чърта небива да се мислѭтъ облѣчени въ „панонскословѣнско“ рухо. Днесь вече при ахъчелебийскитѣ *гуро*ʼ, *едно*ʼ нѣма никакво съмнѣние, че въ источния поясъ у насъ е съществувалъ вм. **рѫкѫ** вин. жен. *ръкъ,* а въ западния поясъ *рака,* — които погълнъли въ себе и синтактически тв. ед. **ръко(і)ъ, *ръко(і)а,* и засѣнили (видимо поне за источния поясъ) въ службата имъ им. *рака, ръка.* На това обстоятелство се дължи главно расширението на властá на звука *ъ* въ источния поясъ найнапрѣжь върху всѣко *а* отъ женскитѣ имена, било то назвучно (*главъ́. водъ́*), или не *(къ́щъ, ма́їкъ),* а послѣ и върху всѣко друго *а* безъ назвукъ. Жеравненското *оноі години* е род. вм. **оноѩ годины**, сПс. III. 17*; срв. „*нѣма́і къде*“ вм. **нѣмаѩ кѫдоу**. Въ Батакъ се казва *ръ́ки, кра́ки* — явни вин. мн., пкр. обиходнитѣ им. дв. *ръцѣ, крака* (или *нозѣ*); дат. ед. и мн. и род. ед. вж. въ сПс. VI. 157—161. — Отъ Висока се съобщаватъ съчетанията *колко парѫ, много овца (жена, риба, дъска, крава):* буквеното означение на Е. Кръстовъ не ни показва, да ли и *овца* незвучи *овцѫ,* ако само *ѫ* въ *парѫ* нее погрѣшка; ала и да бъдѣше така, все пакъ строежитѣ *колко овца, много крава* сѫ необикновени и неприличатъ на *много риба,* което найсетнѣ можаше се сравни съ „*много жито*“ и подобни събирателни. Като си припомнимъ уведеното пóгорѣ *пет педеіь* и обикновенитѣ *стотин, годин, душ, глав* (добитъкъ) при числително име, или при количествено прилагателно или нарѣчие, неще сгрѣшиме да прогласимъ и формата *парѫ (пара, овца, дъска, жена, крава)* за род. мн. (отъ **паръ, женъ** итн.); въ тоя случай женскитѣ

имена застанъли на друга стъпень нежели мъжкитѣ, които въ истия строежъ се употрѣбяватъ во форма на дв. ч. (два,......., колко, нѣколко *стóла, прѣстóла;* много *столóве, прѣстóли).* Дето Кръстовъ споменува, че височане отъ *пара* и под. „множествено число никакъ неупотрѣбяватъ", а „намѣсто множ. единствено", то има да се остави за смѣтка на едно собствено негово тълкувание.

4. Между другитѣ явления отъ говора на височане забѣлѣзваме:

а) съгласкитѣ *д′, т′* въ засловието сѫ твърди: *пент (пенд)* **падь**, *пънт* **пѫть**.

б) за **ѫ** стои *а* въ *пънда.*

в) **ы** промѣнено въ *ъ*: *мъшка* **мышь**. Тоя звукъ изобщо замѣняме съ *и,* ала въ *дебъж* **дыбати** го имаме станълъ *е;* нѣкому пакъ може би да се паднътъ още доводи на ръка да подкрѣпи и промѣната му въ *ъ* (негли и съ *нъ, въ* за **ны, вы**?).

г) *кляшти* = **клѣшты**, пкр. *къндела* = **кѫдѣль**; *пентокъ* = **пятъкъ**, *вънтокъ* = **вѫтъкъ**, *ношва* (-ноштва, бср. *нуштувá,* сир. *ноштовá*) = **нъштвы**. Споредъ тия чърти височкиятъ говоръ спада въ срѣдния поясъ.

д) *запода, запоеме* вм. за поiда (-по-ид-а), за поiеме -за поiдеме. Бѣлѣжито е, че траятниятъ глаголъ **ити**, който во Висока за перфективенъ смисьлъ се споява съ прѣдлогъ, въ книжовното нарѣчие върши истата служба и безъ него: щѫ *идѫ* = щѫ *отидѫ* (кога идѫ = кога *от*идѫ).

е) *езми* — **зьми* — **възьми**; срв. *евдовица* — **вьдовица**, Верковичъ, Женске песме, 99. 325. сПс. V. 42.

ж) инакво значение добили *пренда* = **пржжда**, *пъмпъ* нее **пѫпъ**, а élevure, Ausschlag.

Приносътъ на Кръстова има недостатъкъ, отъ който страдатъ токо-речи всички наши събрани материали за езика: освѣнъ че отминълъ безъ внимание словнитѣ назвуци, той не си стъкмилъ и едно азбуке, съ което да означи, ако не и найтънкитѣ бѣлѣзи на височкия говоръ, а то поне характера и битностá на ония звукове, за които всѣкой може вече отнапрѣжь да досети по нѣщо. Ако има искание, което да е найважно и найстрого да трѣба да се варди отъ нашитѣ събирачи, то е вѣрното отбѣлѣзване на всичко тъкмо чуто и добрѣ отличено, ако ще би и съ бѣлѣзи неприсъщи

на условното ни азбуке, стига само особностá на звуковни
елементъ да налѣга и за свой особенъ знакъ. Наберътъ л
се по́вече така записвани приноси за нашата рѣчь отъ
всѣка българска краина, въпросътъ за книжовния езикъ
и правописъ неще закъснѣе да се прѣдстави самъ на раз-
рѣшение, ако и сега вече доста е наврѣменилъ.

СПОМЕНИ И ЖИВОТОПИСАНИЯ.

1. Руский историкъ Николай Ивановичь Костомаровъ.

(† 4 май 1817 год. — 7 априлий 1885 год.).

Отъ А. Головинъ.

(Продължение отъ кн. XIV и край).

Костомаровъ, както се рѣче по́-горѣ, Нибуръ на руската история, по своя критически анализъ, въ сѫщото врѣме не оставаше назадъ отъ Августина Тиерри споредъ художественостьта на своето изложение. Лица, събития, цѣли епохи, исправятъ се прѣдъ васъ като живи и Костомаровъ ви туряше пакъ да прѣживѣвате историческото минѫло, като го въскръсяваше прѣдъ васъ не само въ ярки и осезателни образи, но и като придаваше на тѣзи образи онзи чистонароденъ колоритъ, който се схваща само отъ великитѣ художници. Но неговитѣ учени и беллетристически съчинения, каквито и да сѫ тѣ художествени, не даватъ и десетата часть да се разбере, какъвъ художникъ се явяваше Костомаровъ въ устното изложение на своитѣ лекции отъ университетската катедра. Само онѣзъ, които сѫ го слушали, могѫтъ напълно да оцѣнѭтъ неговия художественъ талантъ, оназъ тайна на вълшебното очарование, което той произвождаше на слушательетѣ си. Въ какво се заключаваше този талантъ, никой не можеше да го каже. Ораторътъ увлича слушательетѣ съ онзи жаръ и съ онова хубаво построение на думи, изливани изъ устата му свободно и неудържимо, съ които и той самъ се увлича; декламаторътъ увлича съ разнообразието и гибкостьта на своята дикция, актерътъ съ своята мимика, а у Костомарова нищо таково нѣмаше. На катедрата стоеше единъ человѣкъ съ неподвижни, като охладнѣли черти и гледаше съ своитѣ замислени очи не

на слушателя, а негдѣ на далечъ, като въ дълбочината на древнитѣ вѣкове. Съ тихъ, монотоненъ гласъ, като произносяше ясно всѣка дума, но безъ да издига или да понижава гласа, съ невъзмутимо спокоенъ тонъ, той четеше своята лекция, а мѣжду това слушательетѣ забравяхѫ всичко, което ги обкръжаваше и се прѣнасяхѫ изцѣло въ онаѫ епоха, за която имъ се приказваше отъ катедрата. По нѣкогажъ всичката му лекция се заключаваше само въ извлечения отъ различни лѣтописи, но това именно чтение на лѣтописи и бѣше най-главното въ неговия талантъ. Лѣтописитѣ, написани тъй нескладно, неразбрано, мѫчно за прочитание, въ неговитѣ уста се прѣврьщахѫ въ народенъ разговоръ, който можеше да го разбере всѣкий. Сухото изложение ставаше пълно съ ярки картини и старото врѣме се явяваше прѣдъ слушателя въ всичката си прѣлесть. Разбира се, подиръ това, защо лекциитѣ на Костомарова нѣмахѫ характеръ на чтения исключително за студентитѣ. Това бѣхѫ публични сказки, на които всѣки день се събираше всичката петербургска интелигенция. Тѣзи сказки събирахѫ въ корридоритѣ на петербургския университетъ една многобройна и разнообразна навалица. Тукъ се смѣсвахѫ изящнитѣ дамски костюми, французский разговоръ и гвардейскитѣ шпори, съ сукманитѣ, ризитѣ, попскитѣ дрѣхи, студенчески сюртуци и пуританско-скромнитѣ черни фистани на „новитѣ жени“. Лекциитѣ на Костомарова се четехѫ всѣкога въ голѣмата актова зала, въ която едвамъ се побираше всичката масса на неговитѣ слушательe. Оглушителни залпове отъ рѫкоплескания посрѣщахѫ и испроваждахѫ любимия профессоръ. Особено останахѫ въ паметьта на всички три важни моменти изъ неговата професорска дѣятелность: първо, неговата встѫпителна лекция, въ която той исказа своитѣ основни исторически възгледи, изложи программата на своитѣ прѣдстоещи чтения и исказа нѣкои политически мнѣния, които съ своята откровеность поразихѫ всичкитѣ слушателье. Сетнѣ всички познаватъ неговия знаменитъ диспутъ съ Погодина за происхожданието на Русия. Въ сѫщата актова зала, прѣдъ една такъва несмѣтна навалица, щото ябълка нѣмаше кѫдѣ да падне, бѣхѫ турени, една срѣщо друга, двѣ катедри, и отъ тѣзъ катедри почтенитѣ професори

исказахѫ единъ на другъ нѣколко възражения, разумѣва се, пó-отрано приготвени и обмислени и при това, безъ всѣко съмнѣние, всѣкой си останѫ при своето мнѣние. А публиката, ако и да не можеше да чува добрѣ словата и възраженията на противницитѣ, посрѣщаше съ възторжени ръкоплѣскания всѣка една дума на Костомарова, като привѣтствуваше въ него прѣдставителя на новъ духъ въ науката, а на Погодина подсвирвахѫ като на олицетворението на остарѣли начала.

Третий важенъ моментъ бѣ университетский актъ отъ 8 февруарий 1871 г. Къмъ този актъ Костомаровъ бѣ приготвилъ слово за значението на Константина Аксакова, който едвамъ що бѣше умрѣлъ. Мѣжду това, въ самото начало на акта, помѣжду публиката почнѫ да се распростира тревоженъ слухъ, че ужъ рѣчьта на Костомарова била запретена. Този слухъ, като се разнасяше изъ залата, всѣка една минута произвождаше все пò-голѣмо и пò-голѣмо вълнение. И ето, когато се прочете годишний отчетъ и бѣхѫ раздадени медали, въ залата почнѫхѫ да се раздаватъ искания да бѫде прочетена рѣчьта на Костомарова; тѣзи викове отъ началото отдѣлни, се слѣхѫ малко по малко въ оглушително ревение на една навалица отъ нѣколко хиледи. Актътъ се прѣкрати, но виковетѣ се продължавахѫ. Извикахѫ ректора на университета да даде обяснения. Оплашенъ, той се появи заедно съ цѣлата си фамилия, тоже оплашена. Но всичкий имъ страхъ бѣше напрасенъ. Щомъ той каза, че никой не е въспретилъ на Костомарова да говори своето слово, но че то е било изличено отъ программата на акта само защото нѣмаше врѣме за да се каже, и че ако публиката желае да го изслуша, то ще бѫде прочетено отъ Костомарова въ сѫщия день и въ сѫщата зала вечерьта, — навалицата тутакси се разотиде. Вечерьта на сѫщия день, въ назначения часъ, въ актовата зала пакъ се събра една безбройна навалица. Трѣбва ли да се разсказва съ какви въсторжени и оглушителни овации е билъ посрѣщнѫтъ Костомаровъ? Полвинъ часъ се продължавахѫ ръкоплесканията, безъ да дадѫтъ на професора възможность да почне своето слово. Подиръ свършването на рѣчьта, като не се ограничихѫ въ едни ръкоплескания, въсторженитѣ слушателье изнесохѫ тържествено

обичния професоръ отъ залата на сѣдалището му. Свидѣтельетѣ не могжтъ да забравжтъ спокойното и сериозното лице на Костомарова върху триумфалното сѣдалище надъ навалицата, която вълнѣеше около него. Сжщото замислено изражение, сжщитѣ очи насочени на далечь, съ които той четеше и лекциитѣ си. Като че всичкото, което се правеше около него, не произвеждаше върху му никакво впечатлѣние. Обаче това бѣше най-свѣтлата и драгата минута въ неговия животъ и, разумѣва се, тази минута той не е забравилъ до самата си смърть. Нѣма много хора, които прѣживѣватъ таквизъ минути въ живота си........

Скоро подиръ това професорската дѣятелность на Костомарова се прѣкъснж и за всѣкога млъкнжхж устата, които поражавахж съ онзи високъ талантъ, който не се срѣща често на университетскитѣ катедри. Въ 1862 год. Костомаровъ даде прошение за оставка и скоро станж членъ на археологическата коммисия. Отъ това врѣме той се посвети исключително на кабинетнитѣ занятия съ неговата любима наука — историята. Въ течение на послѣднитѣ 24 години отъ живота си Костомаровъ, като кабинетенъ ученъ, написа много забѣлѣжителни исторически монографии, които направихж неговото име популярно не само въ Русия, но и въ Европа. Знаменитий германски ученъ Вирховъ, на археологическия съѣздъ въ Тифлисъ въ 1881 год. исказа къмъ покойния Костомаровъ такива похвали, които рѣдко сж се падали нѣкому отъ устата на такъва знаменитость като Вирховъ, извѣстенъ въ цѣлия свѣтъ.

Научната дѣятелность на Костомарова е толкозъ обширна и разнообразна, щото даже самото изброяване на неговитѣ трудове ще иска не малко мѣсто. За това ще споменемъ тукъ най-главнитѣ произведения на Н. И. Костомарова, които влѣзохж въ сбирката на неговитѣ исторически съчинения, издадени въ петнадесеть тома, подъ название: „Исторически монографи и изслѣдвания“. Въ I томъ: „Мисли за федеративното начало на старата Россия“; „Двѣ русски народности“; „Черти на народната южнорусска история“; „Мистическа повѣсть за Нифонта“; „Легенда за кръвосмѣсителя“; „Значението на великия Новгородъ“; „Великорусски религиозни волнодумци въ XVI вѣкъ“; „Иванъ

Сусанинъ", и „Трѣбва ли да се счита Борисъ Годуновъ като основатель на крѣпостното право?"

Въ II томъ: „Иванъ Свирговский"; „гетманството на Вирговский".

Въ III томъ: „Куликовската битва"; „Ливонската война"; „Южна Россия въ края на XIII вѣкъ" (това е прѣработеното изслѣдвание за унията, което бѣше прѣдставено въ 1842 година за кандидатура на магистръ; „Изслѣдвание за литовската народна поезия"; „За отношението на русската история къмъ географията и етнографията".

Въ IV, V и VI томове: „Смжтното врѣме на московското царство въ началото на VII вѣкъ".

Въ VII и VIII томове: „Сѣвернорусски народоправства"; Историята на Новгородъ, Псковъ и Вятка.

Въ IX, X и XI томъ: „Богданъ Хмѣлницкий".

Въ XII томъ: „Началото на единодържавието въ стара Россия"; „Гетманството на Юрия Хмѣлницкий"; „Църковно-историческата критика въ XVII вѣкъ"; „Историята на расколницитѣ"; „Въспоминанията за Молоканитѣ".

Въ XIII томъ: „Прѣданията на първоначалната русска лѣтопись"; „Личностьта на царя Ивана Василиевичь Грозный". „Слѣдствието по поводъ на убийството царевича Димитрия, личностьта отъ смжтното време"; „Кой е кривъ за смжтното време"; „Великорусската народна поезия".

Въ XIV томъ: „Афанасий Филиповичь"; „Петръ Могила прѣдъ сжда на нашитѣ съврѣменни изслѣдователье"; „Богданъ Хмѣлницкий, данникъ на Оттоманската Порта"; „За казацитѣ"; „Павелъ Полуботокъ"; „Царевичь Алексѣй Петровичь"; „Императрица Екатерина I."; „Самодържавенъ отрокъ" и томъ XV „Руина".

Въ 1882 год. въ журнала „Русская Мысль" се появи неговата монография „Мазепа", а въ 1884 год. нейното продължение „Мазепинцы". Въ 1873—1876 той напечата „Русска история съ жизнеописанието на нейнитѣ постари дѣятелье". Въ 1872 год. се появи въ „Бѣсѣда" неговата статия „Историческо значение на южно-русското народно пѣсенно творчество" печатанието на която се свърши въ „Русская мысль" въ 1880—1883 год. Като се занимаваше и съ етнографията, Костомаровъ напечата анализъ на „Ма-

лорусскитѣ народни пѣсни“ и „Малорусски народни прѣдания“, издадени отъ Драгоманова и Антоновича и по поржчанието на географическото общество редактира т. III, IV и V отъ „Трудоветѣ на етнографическо-статистическата експедиция въ юго-западния край“. Още въ 1838 год. той написа, а сетнѣ отпечата въ Харковъ „Украински балладп“. Въ 1840 год. бѣше отпечатана на малорусски езикъ неговата трагедия „Переяславска Нічь“. Тамъ сжщо бѣ напечатанъ и неговий прѣводъ на Байроновитѣ „Еврейски мелодии“, а въ сборника „Молодикъ“ на Бецкаго се появи цѣлъ редъ отъ неговитѣ малорусски стихотворения, мѣжду които и прѣводи отъ чешската краледворска ржкопись. Всичкитѣ негови малорусски произведения се прѣпечатахж въ 1875 год. като особенъ сборникъ. Въ вѣстницитѣ той се подписваше Іеремия Галка, Богучаровъ. Той редактира XVI томъ отъ сборника на императорското историческо общество. Неговитѣ статии, прѣимуществено критически, се намиратъ въ „Отечественни записки“, „Современникъ“, „Русское слово“, „Библіотека для чтенія“ (1850—1860 год.). „Бесѣда“, „Историческій Вѣстникъ“, „Русская старина“, „Русскій архивъ“, „Кіевская старина“, „Петербургскія Вѣдомости“ и „Украинецъ“. Въ 1868 год. той вмѣсти въ „Вѣстникъ Европы“ една статия „Патріархъ Фотій и первое раздѣленіе церквей“ която се отнася до всеобщата история. Николай Ивановичъ се занимаваше и съ белетристика. Въ 1862 год. се появи неговата драма „Кремуцій Кордъ“, въ 1864 друга „Сынъ“. Въ „Вѣстникъ Европы“ 1875 год. се появи неговий романъ „Кудеяръ“, издаденъ отдѣлно въ 1882 год. Въ 1878 год. „Холопъ“, въ 1881 год. въ „Историческій вѣстникъ“ „Черниговка“.

Не е възможно да се изброжтъ въ единъ вѣстникъ всичтѣ критически статии на Костомарова. Да забѣлѣжимъ нѣкои само пó-забѣлѣжителни: 1) „Горе-злосчастіе“, Древнее стихотвореніе. „Современникъ“ 1856 година т. LVI; 2) Вступительная лекція въ курсъ русской исторіи, читанная въ императорскомъ Петербургскомъ университетѣ 22 Ноября 1859 год.; 3) Русскіе инородцы. I Литовско племя и отношеніе его къ русской исторіи (нѣкои отъ лекциитѣ четени въ Петербургския университетъ въ 1860 год. сж пó-пълни отколкото монографиитѣ). (Русское слово № 5);

4) Начало Руси („Современникъ 1860 год.); 5) Какъ пишутъ въ наше время ученыя статьи, въ защиту происхожденія руссовъ отъ нормановъ („Пчела“ 1860 год. N⁰ 168); 6) Замѣтка на возраженія о происхожденіи Руси, на статью Грота: Литва-ли Скандинавія въ „Отеч. Зап.“ („Съвременникъ“ 1866 N⁰ 4); 7) О норманскомъ племени („Сѣверная Пчела“ 1860, N⁰ 71); 8) Правда Полякамъ о Руси („Основа“ 1861 г. N⁰ 9); 9) О служебныхъ преимуществахъ университетовъ (Петербургск. вѣдом. 1861 N⁰ 237); 10) Старинный южно-русскій переводъ пѣсни пѣсней съ послѣсловіемъ о любви („Основа“ 1861, N⁰ 11—12); 11) Тысячелѣтіе Россіи (С. Петербургскія Вѣдости 1862 N⁰ 5); 12) О преподаваніи на народномъ языкѣ въ „Южной Руси“ („Голосъ“ 1863 N⁰ 94); 13) Отчетъ о варшавскихъ библіотекахъ (лѣтопись понятій археографической коммисіи т. IV); 14) Примѣры сопротивленія власти при Петрѣ Великомъ („Русская Старина“ 1875 год.); 15) Поэтъ Шевченко („Русская Старина“ 1877 год.); 16) Самозванецъ лжецаревичь Симеонъ (Историч. вѣст. 1880 т. I. стр. 1—25); 17) Малорусское слово („Вѣстникъ Европы“ 1881 т. I) итн. Повтаряме, че това е само едно указаніе на най-главнитѣ трудове отъ безбройнитѣ, конто е написалъ Н. И. Костомаровъ.

Въ лицето на Н. И. Костомарова умрѣ не само историкъ, изслѣдователь на минжлитѣ сждбини на русската земя, но и историкъ-художникъ, който знаеше да въплотява историческитѣ лица въ ярки образи, който чуеше биението на пулса на народния животъ и въ отдалеченитѣ вѣкове. Единъ животъ пъленъ съ трудове, животъ славенъ и честенъ, се прѣкрати, и историческата наука загуби едного отъ най-виднитѣ си писателье, отъ най-талантливитѣ и най-дѣятелни. Покойний постоянно жадуваше за дѣятелность и за него нѣмаше малки въпроси, нищожни явления, върху конто той би счелъ за свой дългъ да не обърща внимание. Нѣма нищо малко въ историята — тамъ е цѣлъ свързанъ редъ отъ събития, кждѣто малкото се свързва силно съ голѣмото и всичко си има свое мѣсто, свое значение. Той бѣше человѣкъ, който необикновено се увличаше съ своя трудъ. Веднажъ избереше ли той лице или събитие за своето изслѣдвание, той се отнасяше къмъ всичко съ внимание, всичко приемаше горѣщо. Къмъ всичко той се

досѣгаше съ своето знание, съ своятъ духъ, съ своята искреность. Искреностьта бѣше една изъ забѣлѣжителнитѣ черти на неговия характеръ. Той всѣкога бѣше убѣденъ въ това, което пишеше, всѣкога вѣрваше въ онова, което пишеше, и защищаваше своето мнѣние съ сѫщата искреность, съ сѫщото убѣждение. Нему му се случваше да сгрѣши, да се увлече и когато той, като прѣработваше въ главата си и сърдцето си събитието или характера, прочиташе изново полемиката направена срѣщо него и се убѣждаваше, че той невѣрно е освѣтлилъ събитието, че той се е увлѣкълъ съ онѣзъ данни, които имаше въ рѫцетѣ, той искрено се съзнаваше въ това и измѣняваше своето мнѣние. У него нѣмаше онова упорство на нѣкои учени, които, щомъ приемѫтъ веднѫжъ извѣстни исторически положения и идеи, оставатъ имъ вѣрни прѣзъ цѣлия си животъ. Той винаги се учеше, винаги събираше знания и все по́-свѣтли ставахѫ прѣдъ него историческитѣ хоризонти, все по́-проницателни и по́-обективни ставахѫ неговитѣ възгледи. Въ послѣднитѣ години на живота си той направо идеше къмъ онъзъ художествена обективность, която намира хармония въ минѫлия животъ и която вижда като живи онѣзъ хора, които вече цѣли вѣкове се покоѭтъ въ земята. Неговото художествено чувство не се спираше на едната история само. Нейнитѣ прѣдѣли му се показвахѫ тѣсни, въображението му рисуваше такива картини, които не можехѫ да влѣзатъ въ историческитѣ рамки и тогава той започваше романъ, повѣсть, драма, стихотворение. За неговата дѣятелна натура това бѣше единъ отдихъ, но разумѣва се, не въ тѣзи нѣща е неговото значение. Той ще остане въ науката и потомството историкъ-художникъ, който обладаваше съ силата на знанието, съ краснорѣчието на думата и езика и съ искреностьта.

Моето лично запознаване съ Н. И. Костомарова се относи къмъ далечни години, когато той дойде да споходи, подиръ своето освобождение отъ заточение въ Саратовъ, едного отъ своитѣ бивши сподвижници, който бѣше мой възпитатель. Въ врѣмето на моето послѣдне свиждание съ Костомарова той ми изсказваше желанието си да посѣти Рилския манастирь и да се запознае тамъ съ историческитѣ паметници. Но слабото му здравие и преклонитѣ

години не позволихѫ му да осѫществи своето желание. Костомаровъ всѣкога се интересуваше съ младия животъ на България и съ нейния господарь.

Мѣжду другитѣ качества Н. И. Костомаровъ имаше силна паметь. Тъй веднажъ той ме очуди безкрайно, като ми припомни всичтѣ подробности на единъ разговоръ, който е ималъ съ мене прѣди 16 години и който азъ отдавна бѣхъ забравила.

Н. И. Костомаровъ не си правеше никакви иллюзии относително исхода на болѣстьта му. Той смѣло и спокойно очакваше своето прѣселение въ вѣчностьта. Още на 1 августъ 1884 г. той ми писа отъ с. Дѣдовци (имѣнието му въ Полтавската губерния) въ София, че чувствува да ослабѣватъ силитѣ му и че края му се наближава.

Погребението на Н. И. Костомарова бѣше много тържественно и може да се сравни само съ погребението на И. С. Тургенева и на генерала Скобелева. На растоянието 11 километра отъ неговата квартира до гробищата стоеше една безбройна навалица, която искаше да се прости съ любимия си списатель. Погребалната процессия се растягаше пó-вече отъ колкото на единъ километръ и въ неѭ взехѫ участие до 8000 души. Тукъ освѣнъ роднини и приятелье, присѫтствуваше и официялний миръ и много почитателье на историка. Мѣжду другитѣ се намираше и министрътъ на народното просвѣщение, статсъ секретарьтъ Делявовъ и неговий товарищъ, князь Волконский, и много високи граждански и военни лица, сѫщо и попечительтъ на учебния окрѫгъ, ректорътъ на университета и т. н. Погребалната процессия слѣдваше подиръ тѣлото, което до самото гробище се носеше на рѫцѣ отъ студентитѣ и отъ професоритѣ на университета. Всичкитѣ вѣнци и депутации въ процесията бѣхѫ 44. Закъснѣхѫ на пѫтя депутации отъ: Московския университетъ, отъ обществото „истории и древности“, отъ обществото „любители россійской словесности“, отъ Московското „археологическо общество“ и т. н. Прѣдъ процесията носехѫ кръстъ, направенъ отъ зеленище и обвитъ съ търнье. Въ едната страна бѣше забоденъ бѣлъ знакъ съ надписъ 1817 (деньтъ на раждането) и 1885 (деньтъ на умирането на Костомарова). На панделкитѣ, които висѣхѫ, стоеше надписъ: „Земляки —

Кіевъ“. Подиръ това слѣдвахѫ двѣ хоругви, едната отъ бѣлъ глазецъ, съ живописното изображение отгорѣ на една отворена книга, върху нея единъ запаленъ факелъ, перо, вѣнецъ и кръстъ. Надписъ: „Земляку, историку Украины“. Втората хоругва бѣше съ надписъ: „Отъ учащихся въ Украинѣ“. Сетнѣ идеше голѣмъ вѣнецъ отъ Петербургския градски съвѣтъ съ сребъренъ надписъ по черно поле: „Славянскому историку и профессору“. Тукъ сѫщо носехѫ златна хоругва съ надписъ: „Отъ друзей“; сетнѣ единъ великолѣпенъ вѣнецъ отъ сухи цвѣтя носехѫ депутати отъ Петербургската консерватория; други вѣнци: отъ висшитѣ женски курсове, отъ слушателницитѣ на женскитѣ врачебни курсове, отъ Петербургския университетъ единъ огроменъ вѣнецъ отъ трандафилъ, отъ студентитѣ на технологическия институтъ, отъ студентитѣ медицини, отъ слушателницитѣ на киевскитѣ висши женски курсове, отъ курсиетки — украинки, отъ историко-филологическия институтъ, отъ Казанския университетъ съ надписъ: „Профессора, студенты и служащіе“, отъ Киевския университетъ, на черна кадифена възглавница; Отъ редакциитѣ на вѣстницитѣ: „Новое Время“, „Историческій Вѣстникъ“, „Новости“, „Кіевская Старина“, „Недѣля“, „Новь“, „Русскія Вѣдомости“; вѣнецъ отъ трандафилъ отъ присяжнитѣ повѣренни и тѣхнитѣ помощници, златна хоругва съ надписъ: „Ученому и общественному дѣятелю на пользу роднаго народа — Кіевскіе студенты 1817—1885 г.“; отъ Сибирскитѣ жителье — вѣнецъ отъ палми и трендафилъ; отъ студентитѣ на Лѣсной институтъ, вѣнецъ отъ зелена ель, съ дървени букви на около, които съставлявахѫ надписъ „Костомарову“; вѣнецъ отъ товариществото „передвижныхъ художественныхъ выставкъ“; вѣнци отъ Харьковъ съ надписъ: „Отцу Украинской исторіи, Харьковская Украинская молодежь“; отъ санитарния съѣздъ на земскитѣ лѣкарье отъ Петербургската губерния; отъ бившитѣ Киевски студенти; отъ литературния фондъ; отъ Славянското благотворително общество, — на една висока върлина вѣнецъ отъ фарфоръ, обвитъ съ трауренъ крепъ, руския флагъ и трицвѣтни славянски панделки. Подиръ този вѣнецъ идяхѫ, освѣнъ депутации отъ славянското общество, славянскитѣ гости: Ристичь, Наумовичъ, Площанский, Мар-

ковъ и Галицийски студенти. До едно врѣме този славянски емблема-вѣнецъ се носи отъ Бѣлецкаго, депутатинъ отъ галацийскитѣ селяне. Особно, на една кадифена възглавница, носяхѫ единъ сребъренъ вѣнецъ отъ гр. Полтава. Освѣнъ това, много вѣнци отъ близкитѣ на покойния и отъ неговитѣ почитателье лежехѫ върхъ самото носило. Мѣжду тѣхъ бѣхѫ вѣнцитѣ отъ редакциитѣ на „Вѣстникъ Европы“, отъ бѣлъ и червенъ трандафилъ съ букви Н. К. и „Газета Гатцука“ палмовъ, съ една хубава гирлянда отъ живи цвѣтя.

Надъ гроба на покойния, бѣхѫ произнесени много слова: отъ името на университета говори рѣчь професоръ Рождественский, отъ името на славянското благотворително общесво О. О. Миллеръ, и т. н. Съ най-голѣма задушевность се отличаваше словото на близкия другъ на покойния Н. И. Костомарова извѣстний списатель, Д. Л. Мордовцевъ, който го свърши съ слѣднитѣ думи на Малоруский езикъ: „Прощай же друже велетный! — надъ твоею труною уся Украина сумуе..... все сумуе якъ Руины Трої; все сумуе..... твоя-жъ слава *соньцемъ засьяла*..... И не вмеръ ты — твоя слава не вмре, не поляже,

„Поки стоить Украина“
„Поки шумлять вербы“,
„Поки рута зеленіе“,
„Та цвіте барвинокъ!“

Лека ти пръсть, великий тружденнико и страдалецо! Ще изминѫтъ вѣкове и поколѣния. Далечний потомецъ на съврѣменото поколѣние, като прѣобърне листоветѣ на лѣтописа за отдавно минѫлитѣ врѣмена върху брѣговетѣ на Днѣпръ и Дунавъ, Марица, Сава и Вардаръ, Висла и Волга, при брѣговетѣ на Ледовитото и Черно морета, неволно ще си припомни името на лѣтописеца Николая Костомарова!

София, 5 май 1885 год.

---

2. Левентъ Корчо.

Отъ П. Р. Славейкова.

Корчо билъ отъ Малешевията, сир. отъ Малешево въ Струмичко;[1]) повечето върлувалъ въ Мегленско и Водинско, а като прѣскочялъ да направи нѣкоя пакость въ Стру-

[1]) Малешево е едно планинско окржжие; състои отъ 15 села и единъ чефликъ оградени отъ всѣкждѣ съ високи и непроходими рътлини. Селата сж: 1) *Берово,* главно село на окржжнето; жителье Българе православни около 500 кжщи и Българе мюслюмане (Помаци) до 40 к, 2) *Песчево,* около 500 к. Българе мюслюмане и до 150 кжщи — православни; 3) *Негрево,* до 40 к. православни; 4) *Стоимирово,* около 12—13 кжщи православни; 5) *Горни чефликъ,* 6) *Долни чефликъ,* двѣтѣ 60—70 к. правосл; 7) *Хумляне,* около 80 к. правосл.; 8) *Робово,* 140—150 к. правосл.; 9) *Мачево,* двѣ махали горня и долня 70 к. правосл.; 10) *Будинарци* до 200 к. правосл.; 11) *Митрашинци* 150—160 к. правосл.; 12) *Митрашински чефликъ* 20—25 к. православни; 13) *Ладимирово* 280—300 к. правосл.; 14) *Русиново* 240—250 к. правосл.; 15) *Хрътево* (изговаряно Хрàтево) до 90 к. правосл.; 16) Спиково до 20 кжщи мѣжду Берово и Песчево. Въ деветьтѣ отъ тѣзи села има черкви, въ които служжтъ и отъ които Русиновската е най-стара, послѣ Беровската, която е подновявана прѣзъ години си, а другитѣ сж все нови. Редовно училище има само въ Берово, а въ другитѣ села само зимно врѣме се събиратъ по нѣколко дѣца. Въ Берово е имало и метохъ за нѣколко калугерки до 1878 год.; сега нѣма. Въ сжщото село има други 5 черковища съ стари черкви въ развалини и въобще въ окржжието се виждатъ много други черкви и мънастири разсипани.

Всичко това окржжие лежи въ една котловина отвредъ заключена съ високи планински върхове, а входъ и изходъ има само отъ едно мѣсто, отъ гдѣто истича Брѣгалница. Пò-главнитѣ планински върхове, които окржжаватъ това окржжие, сж: *Ченгене кале, Връбчугъ, Чарлия, Огражденъ* (най-високъ връхъ), *Огнянецъ, Чюнговецъ,* искждѣ Радовишъ и *Чолакъ* мѣжду Пиянецъ и Малешево. Всички тѣзи планински върхове съставятъ наедно съ котловината, като едно отдѣлно прѣдгорие, което не се съединява съ никоя отъ голѣмитѣ планини, освѣнъ що допира до Кресна на истокъ, гдѣто ѭ Струма прѣсича и приближава до кждѣ Бѣлащица на западъ, отъ която ѭ дѣли едно тѣсно поле. Брѣгалница се съвзема отъ тия планински върхове, като се стича въ равни потоци; най-главенъ отъ тѣхъ е Хратевската рѣка, която се стича отъ Огнянецъ и Песчовската рѣка, която слиза отъ Връбчугъ; а като се събержтъ нѣколко отъ тия потоци отъ Берово на долу, тя получава името Брѣгалница.

Освѣнъ котловината, която е доста плодоносна, всички планински върхове сж тоже изобилуѭщи съ растителность, каменити стѣни (спили, карпи, канари) нѣма. обрасли сж все съ трѣва и дръвье, за това жителитѣ иматъ отлично орачество и скотовъдство. Гората всичка е борикова (чямова), мѣстно тѣ се наричатъ брици и брикови дърва т. е. борикови; излѣзватъ много чямови дъски. Забѣлѣзано е отъ мѣстнитѣ турски власти, че тѣ земали само десетъкъ до 40 хил. дъски.

Въ планината мѣжду Берово и Мелникъ има мѣсто, което се казва Джеджеро, гдѣто има, казватъ, развалини отъ царски дворове, намѣрвали се и пари; други развалини се срѣщатъ на мѣстото наричано Дворища, въ политѣ на планинскитѣ върхове, ниско и топло зимѣ мѣсто, кжшли днесъ. Постояннитѣ кжшли за овци тука мѣстно ги наричатъ *търло* вмѣсто мандра или бачия. Нарѣчието на населението е по-близко до Разложското, съ тжзи само разница, че както въ Ихтиманско отпущатъ и то въ сричкитѣ вмѣсто слънце казватъ сънце, вълкъ — възкъ, мълчи — мъчи. Въ личното мѣстоимение отличаватъ вин. падежъ отъ дателния: Да *ни* даджтъ дат. да *не* викатъ, както въ Разлога и Джумайско (Търновско *нж* отъ ны) отпущатъ редомъ и други мѣстни отличия има, инакъ е доста чисто Българско нарѣчие — членътъ мжж. родъ е *о*.

Жительетѣ сж прости и пò-безкнижни отъ Разложенетѣ, инакъ сж пò-твърдоглави, постоянни, юнаци и побойници. Малешево е отечество на доста извѣстни юнаци.

мичко,[2]) бѣгалъ пакъ по планинитѣ въ Мегленско. За да ограничи неговото върлувание Дестанъ бегъ, аенинъ въ Струмица, пратилъ въ Малешево да хванѫтъ баща му, старния Корча, и заповѣдалъ да го арестуватъ. Като се научилъ за това младий Корчо, свиква и събира юнацитѣ си и казва имъ явно: Дружина, туй което има сега да направимъ, не е като това, което сме до сега правили: тука нѣма да се бранимъ само отъ потера и да нападаме въ прѣчакваніе (засада) отъ метеризитѣ си; тука сега има да влѣземъ въ града вѫтрѣ и да нападнемъ Дестанъ бега въ кѫщитѣ му; който не се надѣе на себе си и не се наема, нека не идва; а който не се бои, нека дойде съ мене. Послѣ имъ расправилъ каква е работота и защо ще идѫтъ да бастисатъ Дестанъ бега. Пòвечето отъ другарьетѣ му останѫли вѣрни на думата си да идѫтъ съ него.

Като изгрѣяла вечерната звѣзда, тѣ станѫли отъ Мегленско и минѫли прѣзъ Боемия.[3]) Нощьта била тиха, „нѣма петелъ да пропѣе, нѣма куче да залае, нити човѣкъ да проврѣви;“ влѣзли въ Струмица и петлитѣ пропѣли. Минѫли прѣзъ града дѣбомъ, прѣскачатъ въ конацитѣ на Дестанъ бега, и изваждатъ го по гащи и го накарватъ да

но най-отличенъ въ тѣхъ е билъ дѣдо Ильо или Илю въйвода, който бѣше исплашилъ турското население и задаваше грижи на турското правителство, догдѣ не бѣ се оттеглилъ въ Сърбия.

Малешево днесъ е подъ Струмица и политически и църковно. Въ черковния въпросъ младата и малкото Малешевска интелигенция много се бори за да се освободи отъ гръцкия владика въ Струмица, до униятство прибѣгвахѫ, въ явно въставание противъ Турското правителство се дигахѫ, не можехѫ да се избавятъ отъ Гръцкия владика, поддържанъ отъ двама трима гъркомани Българе въ Струмица.

Отъ Берово, главното село въ Малешево до Царево, главно село въ Пиянечко, е 5 часа, до Кочени 10—11 ч. по Брѣгалница до Радовишъ 8 ч., до Струмица 9 ч. до Джумая (Дупничка) 10 ч., до Щипъ 14 ч., до Менликъ 15 часа.

[2]) Струмичко се нарича полето, гдѣто се намира градътъ Струмица (старий Тиверииуполисъ) на югъ отъ Малешево въ политѣ на планината Бѣлащица. Струмичкото наричано поле държи до 9 ч. на дльжъ и 1 часъ и половина на ширъ; въ това поле е Струмица и въ единъ кѫтъ пò-нагорѣ е Радовишъ; прѣзъ това поле тече и рѣката Струмица. Рѣката Струмица или Струмешница (старий Понтосъ) се стича отъ планината Плачковица низъ върха наричанъ Срѣдня, гдѣто има езеро и отъ това езеро истича единий рѫкавъ, а другий отъ Козъ-Бунаръ (село въ Плачковица) и отъ други още пò-малки притоци се събира и тече прѣзъ Радовишъ; отъ Радовишъ нàдолу водата ѝ се губи пò-вече низъ пѣсъка, но кѫдѣ града Струмица пакъ извира, а отъ града на долу пои чалтицитѣ за оризъ; стѣснявана отъ сближението на Малешевскитѣ планини съ Бѣлащица, върви до Петричь и въ Демиръ-Хисарско приима Тополница и послѣ се набърква, (както казватъ мѣстнитѣ) т. е. влива се въ Струма.

[3]) Боемия или Бохемия се наричатъ нѣколко села въ Македония, които лежѫтъ по дѣсния брѣгъ на Вардаръ отъ моста за Ениджe и Беръ на горѣ по политѣ на планинското бърдо, което дѣли Мегленско. Пòвечето отъ тѣзи села принадлежѫтъ на Дорянъ (Поленинъ).

отвори тъмниците и да пусне стария Корча. А защото старий Корчо билъ боленъ и не можялъ да ходи отъ мжки, Левентъ Корчо го взема на ржки и го носва до полвинъ часъ далеко на вънъ отъ Струмица, като каралъ напрѣдѣ си пѣшъ и вързанъ Дестанъ бега. По пжтя, като носялъ баща си, кога настигалъ Дестанъ бега поритвалъ го съ колѣнетѣ си да върви, като му казувалъ: „върви беимъ, върви; не видишъ ли, че азъ ти правіж икрамъ да носіж самъ баща си, когато се падаше ти да го носишъ, че ти си направилъ да не може самъ да ходи.

Когато дошли до Дестанъ беговия чифликъ, полвинъ часъ отъ Струмица, гдѣто става доста много и твърдѣ хубавъ орисъ, зора се вече сипнжло и закачило да се разсъмнува. Корчо тогазъ казва на дружината си: дружина вѣрна сговорна, дотегнж ми татко ми, да спрѣмъ да си починемъ, а пакъ Дестанъ бега, като го отвързалъ и пустилъ на свобода, казва му: беимъ, ще ти поостанемъ на гости, тука е твоя държава, какъвъ щешъ икрамъ да ни сторишъ? Дестанъ бегъ заповѣдалъ на ратаитѣ си, да не имъ се свиди нищо, да гледатъ колкото пó-хубаво да се отсрамжтъ на гоститѣ му, и тѣ имъ направили най-свѣтло угощение.

Като се нагостили добрѣ, Левентъ Корчо казва на Дестанъ бега: беимъ, кажи какъвъ масрафъ имашъ да се наплатиме, че ще си ходимъ. Бейтъ нерачялъ да покаже смѣтка, и отказвалъ да приеме пари за угощаванието, но Корчо му казалъ: ние сме харамии, ама харамъ не ядеме и прѣсмѣтнжлъ самъ що му чини, гдѣто ги е послужилъ и му платилъ, като го накаралъ силомъ да вземе това що му давали. Послѣ му казва: ние ти платихме що сме ти взели, сега иде редъ да платишъ и ти що си взелъ отъ насъ и като му направя една смѣтка умѣрена за всичко що изялъ отъ сиромаситѣ, прѣсмѣтнжлъ му, че всичкий му имотъ да вземе, пакъ ще остане длъженъ и рѣкълъ: азъ на сиромаситѣ хакътъ нещж да вземамъ, нека се расправятъ съ рода ти за това що си изялъ ти отъ тѣхъ, а пакъ азъ ще се расправіж съ тебе за кръвьта що си пролялъ. Направя му една смѣтка, колко души е погубилъ и му казва: чюнкимъ човѣшкий животъ цѣна нѣма, и съ пари се не купува, други колай нѣма да се расплатишъ освѣнъ да те насѣчемъ на толкозъ перчета, колкото души си по-

губилъ, и го посѣкли живъ на двѣстѣ парчета. Отъ тамъ испраща баща си за въ Малешевията, а той отишелъ пакъ по Мегленско и по Водинско.

До колкото може приблизително да се събрази, Корчо е билъ харамия въ края на минжлото столѣтие и въ началото на сегашното; той не е билъ бунтовникъ, нито възстанникъ, а като харамия вършилъ е това, което е билъ длъженъ да прави единъ възстанникъ, т. е. защищавалъ е братията си и отмъщавалъ е за тѣхъ. Колко сж назадъ отъ него днешни нѣкои възстанници ужъ, които вършжтъ дѣла харамийски, като не могжтъ да сторжтъ нищо на притѣснительетѣ, а ходжтъ та притѣсненитѣ притѣсняватъ!.....

Стихотворения.

Мисли мои.

(По Шевченка).

Мисли мои, думи мои,
Плодъ на ядоветѣ,
Що на писмо ви излизатъ
Тѫжни редоветѣ!
Какъ тегло ви тъй отвъди
Мили свои рожби,
Какъ ли вѣтъръ не развѣя
Зачетни тегоби;
Тегла, мѫки и неволи,
На свѣтъ ви родихѫ,
Сълзи що ви поливахѫ,
Не ви удавихѫ —
Ни въ море ви завлекохѫ,
Ни въ поле размихѫ.
Не бихъ въ свѣта азъ расправялъ
Зарадъ болѣстьта си,
И не би ме никой питалъ
Що кълнѫ честьта си,
Нето съ менъ се би издѣвалъ:
„Я, какъвъ се вѫси!“
Като съмъ ви толкозъ галилъ,
Мили мои рожби,
Като съмъ ви тъй отгледалъ
Въ скѫрби и несгодби,
Да л’ ще има въ цѣлъ свѣтъ сърце
За васъ да заплаче,
Както азъ съмъ за васъ плакалъ
Кат’ сетнё сираче.

1885 Мартъ.

Може белкимъ и да бѫде,
Да се найде нѣкой
Съсъ такова жаловито
Нѣжно сърдце, меко —
Найди щѫтъ се черни очи
Дѣто да заплачѫтъ,
А отъ това по̀вечь нищо
Азе и нерачѫ
Черни очи, плачь и азъ съмъ
Князь надъ князоветѣ
Ще се имамъ, ще се считамъ
Честитъ съ ядоветѣ...
Мисли мои, думи мои,
Рожба ви безцѣна,
Родилъ съмъ ви и отгледалъ,
Кѫдѣ да ви дѣнѫ? —
Я идѣте въ България,
Въ мойта татковина,
Тамо ви се прѣселете;
Азъ за неѭ гинѫ.
Тамъ търсѣте сърдце вѣрно,
Совѣстъ не лукава, —
Вѣра, правда поищѣте
И не праздна слава.
Българие, майко мила,
Чуй ти мойта прозба:
Прибери ти мойтѣ мисли
Като своя рожба.

Гждуларьтъ.

(Откъслякъ).

Вѣтъръ вѣе и повѣва,
Духа по баири,
На край пжтя гждуларинъ
На гждулка свири,
Околъ него полета се
Море зеленѣжтъ,
На далеко планинскитѣ
Хълми се синѣжтъ.
Гриви вжси, сѣда кика
Вѣтъръ му развѣва,
Често тихва па се вслушва:
Кого той въспѣва?
Послуша го, погледа го
Какъ пѣе и плаче,
Поглади го, помилва го
Кат' баща сираче.

Гждуларьтъ нашьтъ старий,
Кой го не познава?
Той отдавна наше село
Често навѣстѣва.
Сиромахътъ едноманъ си
Свири и гладува;
Стрѣха нѣма, все подъ чужди
Стрѣхи си нощува.
На глава му на старешка
Тежъкъ споменъ тегне,
Той засвиря и запѣва
Мисли да отбѣгне,
Свири, пѣе и расказва
Все за сиротиня,
Какъ тя тжжи, какъ си плаче,
Какъ въ неволя гине....

Мартъ 1885.

Сирота дѣвойка.

(По Шевченка).

Дѣвойче сираче въ размисъли плаче;
Ощь младо невинно, а влибено силно.
Но, Господи, Боже, то инакъ не може;
Защо го наказвашъ? Защо Ти не спазвашъ
Туй хубаво цвѣтье, туй глупаво дѣте?
За туй ли, защото не знае да чяка,
А либи и плаче за момка юнака?
Отъ тия що види, кого можь да либи? —
Бащица си нѣма, ни майка, горкана!
Не Ти ли позволи, та сиро останж?
Не Ти ли, о Боже, тжзъ честь му достави,
Само̀ като птиче въ далечни джбрави
То момка видѣло и него напрѣко
Любовно познало, и либи го крѣпко;
Таквизъ сж сърдцата на всичкитѣ млади
Ти самъ ги, о Боже, такива създади.
Прости го, о Боже, прости туй сираче,
Не може да нь либи, не може да нь плаче....

Въ какво ли е крива тазъ гълѫбка сива,
Що гълѫба либи, що гълѫба дири?
И кривъ ли е, Боже, тозъ гълѫбъ невиненъ,
Що гълѫбка милва, не ѝ е противенъ?
Та може ль да нь либи, и може ль да нь тѫжи?
Ахъ, гълѫбка тѫжи, нó пакъ се залѫжи,
Помисли и дума, че нейнийтъ милий
Залѣтѣлъ е татъкъ, кѫдѣто сѫ били,
И тъй е честита: на възбогъ полита,
Високо си ввърка, за милий си пита....
Сирачето клето, дѣвойче напето,
Не може да ввърка, салт' тѫжи и върка
И никого нѣма кого да попита.
Самó самненинко въ гори се заскита
И ходи, и търси въ долини, овраги,
И тѫжи и плачи за свойтъ си драгий.
Кѫдѣ е залѣтялъ, забѣгнѫлъ далеко,
Да ли го е видѣлъ на нѣкѫдѣ нѣкой? —
Безвѣстье му счита за своя поруга:
Ами ако го е подмамила друга,
И съ черни си очи, го има въ окови?
Да би тя имала крилѣ соколòви,
Тя би подввръкнѫла високо на горѣ,
Тя би залѣтѣла далеко прѣзъ море,
Въ край свѣтъ би стигнѫла, ошла би кой знай дѣ
Другаря си милий да види, да найде.
И живъ ли го найде пакъ би го любила, —
Съперница дружка тя би удушила.
На смърть ли го свари, душа би прѣдала
И въ гроба при него сама би легнѫла.
На сърдце влюбено туй крайна е желя:
Сърдце не обича любовь да подѣлѭ,
Не ще да е живо да гледа, да чезне
За свойтъ изгубенъ другаръ най-любезний.
Осѫждатъ го нѣкой, търпи, трай, говоратъ.
Търпи ли се, питамъ, кажете ми хора...
Прости го, о Боже, смили туй сираче
Творенье е твое, не може иначе.

1885 Юний. П. Р. С.

Пѣсни отъ Хенриха Хайне.

(Изъ Buch der Lieder).

Рибарка.

Привържи, рибарко-душо,
Варката си о брѣга,
И ела, ржка до ржка,
Да сѣднемъ на пѣсъка.

Безъ боязънъ ти главица
На сърдце ми приклони;
Не безъ страхъ ли срѣдъ морето
Варката си пущашъ ти?

Туй сърдце е сжщо мо́ре,
И въвъ него буря вий,
Сжщо то́ на свойто дъно
Драгоцѣненъ бисеръ крий.

Ней.

Като цвѣтецъ си ти прѣкрасна,
Укжтана и нѣжна, мила;
Като те гледамъ, скърбь потайна
Обгръща ду́ша ми унила.

Съ молитва ржцѣ бихъ възложилъ
Надъ твоята главица ази,
И Бога би помолилъ, вѣчно
Тъй нѣжна й чиста да те пази.

* * *

Отъ жаръ лѣтенъ червенѣе
  Твоето лице,
А въ мразъ зименъ леденѣе
  Твоето сърдце.

Но ще мине всичко съ врѣме,
  Видѣ-щешъ тогазъ:
Жаръ сърдце ти ще обземе,
  А пакъ лице мразъ.

* * *

Какъ трепти въ морето тихо,
Отразила се луната,

А сама върви въ небето
Тиха, ясна и благата;

Тъй минавашъ ти изъ пѫтя
Съсъ спокойствие въ лицето,
Но трепти ти свѣтлий образъ
Менѣ трепетно въ сърдцето!

Съвѣти.

Отъ всѣкждѣ чувамъ все тия
И сѫщи съвѣти едни:
„Почекайте!... Чекайте случай!“...
И чекахъ — нещастни азъ дни.

Но слушайки тия съвѣти,
Пропаднѫлъ ази бихъ отъ гладъ,
Да н' бѣ ми помогнѫлъ тогава
Как' менъ единъ, бѣденъ, мой братъ.

И, благий, той хлѣбъ ми подаде,
Отъ вѣрнѫта смърть ме спаси!..
Прѣгърнѫлъ го бихъ за тѫзъ помощь,
Но мѫчно ми й: *той* — съмъ самъ си!

Два гренадера.

(Баллада).

Къмъ Франция два гренадера,
Бѣгали отъ руския плѣнъ,
Вървяхѫ умислени, блѣди,
Усърнѫли, съ духъ съкрушенъ.

На нѣмски прѣдѣли тѣ чухѫ
Вѣсть грозна — злокобенъ ударъ:
Войницитѣ храбри разбити,
Плѣненъ и самичкия царь!

Заплакахѫ твърди войници....
Единътъ промълви тогазъ:
„О, братко, пакъ вехтитѣ рани
Покой ми не даватъ ни часъ!“

А другий отвърнѫ: „Другарьо,
И менѣ омрѫзнѫ тозъ свѣтъ;
Но имамъ жена и дѣца азъ,
Безъ подслонъ сѫ, — мрѫтъ тѣ отъ гладъ!

„Но що ме й за тѣхъ? — нека просятъ
По хорскитѣ порти весъ день;
Менъ друго сърдцето ми къса:
Ахъ, царьтъ ми, царьтъ ми въ плѣнъ!

„Но чуй ми молбата, другарьо,
Азъ, може би, тукъ духъ да дамъ:
Във Франция моето тѣло
Занесъ — зарови го ти тамъ!

„Тозъ орденъ съ лента червена
Тури ти на мойто сърдце,
Прѣзъ кръстъ прѣпаши ми ти сабя
И пушка тури ми въ ржцѣ.

„И тихо, и будно ще спя азъ,
И въ гроба на стража ще съмъ,
Дор' чуя тамъ цвиленье конско
И тржбна тревога и гръмъ!

„Туй той е — надъ гроба минава....
Побѣденъ и радостенъ викъ!...
Изъ гроба прѣдъ тебъ тогазъ, царю,
Ще искокне най-вѣрний войникъ".

Прѣв. П. С...ковъ.

Гатанки.

(За пò-лесно съ отговоритѣ).

1.

Фарсъ, иницятива, иллюстрацья,
Еманципацья, нацья, апелацья,
Комуникация и демонстрацья,
Анархия, мистеръ, експлоатацья,
Горнисти, гауптвахтъ, оберъ-прокуроръ,
Мизерность, воръ, позоръ, надзоръ, просторъ,
Разсиленъ, алчность, процедура, бокъ,
Цитати, шини, факти и кружокъ,
Имеющъ, дѣйствующъ и изискуемъ,
По моему и описуемъ, именуемъ,
Злосчастье, опозицья, интересъ, намекъ,
Не съмъ отъ да не зная, *що си за* човѣкъ,

Канки, Мазоли, алинея, протоколъ,
Вотъ тебе здравствуй, ужасъ, стидъ и произволъ,
Лесничей, шайка, дисциплина, мировой,
Доносъ, нанесли му порядоченъ побой,
Болшинство, актъ, джандари, вопли, крикъ:
Това какво е? — *Новобългарски езикъ.*

2.

Синьоръ Кучини и Мусю Ньовилъ,
Херъ Пимпелхубенъ и Панъ Недопилъ,
Съръ Булдогъ, Янъ Брудницки, Іоцичъ Пера,
Иванъ Иваничъ, Кирьосъ Калиспера,
Ахмедъ Хафузъ и Мойшелесъ Ахавъ:
Какво е туй? — Какво ли?
Учителски съставъ
При българскитѣ школи.

3.

Бенгалски огънь, пушакъ, димъ, смърдежъ,
Ками, пищови, пушки, сѣчъ, гърмежъ,
Единъ чувалъ обръснѫти глави,
До десетина пѣсни прибави,
И ето —? — *Българска трагедья.*

4.

Единъ чибукъ отъ дрѣнъ,
Единъ слуга пиянъ
Одърпани потури,
Распасани очкури,
Глъчъ и псувни безъ брой
Строшени чаши — бой:
Какво е туй? — *Комедья.*

Утѣха.

— Дѣ си ходилъ, бай Стоене?
— Ходихъ при поета Гера.
— Нѣкое стихотворенье...?
— Стиховце ли? Тая вѣра.
Гребеня си чисти, ахъ
С' перото отъ гниди и прахъ!
— Я глей, браво, бе Стоене,

кога узналъ нашъ Геро
Истинското назначенье
На рѫждивото си перо.

Коя чужда дума трѣба за сега да не исхвърляме изъ езика си?

— Що крѣскашъ противъ всѣка дума чужда?
Ти знайшъ, че имаме голѣма нужда...
— Противу *всѣка?* — Що говоришъ ти?
Една ще бранѭ срѣщу всички ламьи,
А тя е — думата *„Позорище“*
Зарадъ съврѣменнитѣ наши драми.

И. Д. Ш.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

ПОМАШКИ.

(По говоръ въ Добрѣвци, Тетевенска околия).

Изъ сборника на Т. Пѣева.

1. Ата Помакина.

Отошла́ е Ата
Вов но́ва гради́на,
Ата помаки́на,
Ата гургули́ца.
Ч'е[1]) набра́ла Ата
Сли́ви б'ез ко́сти́лки,
Ата помакина,
Ата гургулица;[2])
И набра́ла Ата
Круши б'ез опа́шки.
Турила ги Ата
Вов ч'ерв'е́н т'ест'еме́ль,
Зан'ела ги Ата
Іу ба́щино дво́р'е,
Посрящна я баба й,
Ч'е на Ата дума:
„Госте ни сѫ дошл'е́
Лов'ешкі́ аенин,
Лов'ешкі́ аенин,
Пл'евенски мидюрин;
Т'е́бе да си го́дѫт
В' Ло́в'еч да та водѫт,
Аенка да бѫд'еш,
Аенка агинка.
В' аенски конаци
Тиз'ека да с'еди́ш

---

1) Условний знакъ ('), поставенъ подиръ нѣкои съгласни букви, прѣдходящи на гласната *е* въ пѣснитѣ по Добрѣвския говоръ, показва, че тѣзъ букви се изговарятъ смекчено, поради което и гласната *е* слѣдъ тѣхъ като че се изговаря меко, като русското *ѣ* = чѣ, бѣз, чѣрвѣн, тѣстѣмель, Ловѣшки, дошлѣ, Плѣвенски и т. н. Ние не отбѣлѣжихме това смекчение на съгласнитѣ букви съ поставяние слѣдъ тѣхъ *ь*, както става това обикновенно, защото тая буква извършва подобна служба само въ края на рѣчитѣ, а въ срѣдата имъ се изговаря почти като *ж*: сърдце, дърво, кръстъ или сърдце, дърво, кръстъ = сѫрдце, дѫрво, крѫстъ. *Бѣл. Ред.*

2) Думитѣ „Ата помакина, Ата гургулица" се повтарятъ слѣдъ всѣки два стиха.

На м'ѐкчи душ'ѐци,
Свил'ени ястѫци;
Ривца̀ да си ниж'еш
От жълтѝ жълтѝци,
Орфанѝ да р'ѐдиш
Изм'ет да ти чинат".
Жалба са е Ати
Жа̀лно нажа̀лило
За мла̀до пома̀че
Гюз'елѝм юна̀че,
Атината лѝка,
Лика и пѫрлѝка.

Запла̀кала Ата,
Сълзи заронила,
Па бащѝ си ка̀ж'е:
„Л'ѐле ва̀р'е баба̀!
Пусти му йоста̀ле
Аенски конаци
С' м'екит'е душ'ѐци,
С' свѝл'ени ястѫци;
Пусти му йостале
Жълтѝт'е жълтици,
Когѝ сѫ ю Ту̀рци,
Турци та чуждинци!"

2. Айша и сестра ѝ Ата.

Сл'ѐзи, Ато, сл'ѐзи а̀би
От буйна ч'ернѝца,
Та си идѝ, Ато а̀би [1])
До̀л'е на маз'ѐто,
Та послушай, Ато аби,
Какво баба̀ дума,
Какво баба дума, Ато,
Баба и Руст'ѐма!"
— „Сигѝ от там идѫ, а̀бо,
Дол'е от маз'ѐто:
Една дума думат, або,
И т'ѐбе годяват,
Ч'е си дава Руст'ем-ага
Жълтици с' паници;
Годѝха та, Айше або,
И в' п'ѐтък свадбата".

3. Сулюманъ Алиовъ и либето му Авиша.

Сулюма̀н Алѝов на кип'ѐнка с'едѝ,
На кип'ѐнка с'едѝ, с' байлама̀ свири;
Лѝбе му Авѝша пр'ес пл'ѐта наднича,
Пр'ес пл'ѐта наднича, Сулюману каж'е:

[1]) Або, како; а̀би род. пад. = какина, каки, на кака. Роднинско въвенье по̀-старата сестра отъ по̀-малката. *Б. Р.*

Либе Сулюмане, доди дов'ечера,
Доди дов'ечера, ч'е си бабá няма;
Ч'е си баба няма, баба та па н'éна;[1])
Баба е отошжл в с'ело Самунджиско,
Ч'е са е прочуло йовá биволица,
Йовá биволица с брязо биволч'енце,
Пазар да пазари, нея да си кýпи;
Н'éна е отошлá в с'ело Карлýково,
В с'ело Карлуково за бубино с'éме".
Сулюман Алиов на Авиша каж'е:
„Либе ми, Авишо, и аз госте имам:
'Ала[2]) Авиз'éто, т'éта[3]) Ш'ериф'éто[4]),
Та щж да ти доджь дов'éчера късно,
Дов'éчера късно вов п'етляно вр'éме".

---

4. Арапинъ и Марко войвода.

(По говоръ въ Малко Търново).

Съобщ. С. Шивачовъ.

Арапи́ньо[5]), църна манавиньо!
Чула се е църна Арапи́не:
Куруди́сала Дря́нополско друмье
И заптисала Цароградско пжккье,
Та не смяе пжтник да подмине,
Нитой пжтник, нитой друмник,
Ни млад безергя'нин.
Де я зачý Марку 'ойóдата,
Той си тихом тихом йотговаре:
„Стóрите ме, бре, млада невя'ста,
Пря'крийте ме със цървено було,
Че тръ'гните кумове сватове:
Ше заминем пряс Дрянополско друмье,
Дрянополско друмье, Цароградско пжккье;
Ше излязе църна Арапине,

---

[1]) = мама.

[2]) = вуйна.

[3]) = леля.

[4]) *Авизе* и *Шерифе* собственни имена на жени.

[5]) Тукъ и въ другитѣ думи на съобщенитѣ намъ умотворства по говора въ м. Търново, буквата ь служи за смекчаване съгласнитѣ прѣдъ нея букви. *Б. Р.*

Ше излязе, да не ни бастисова,
Избягайте кумове, сватове,
Да остане самѫ млада булка.“
Сторíха го, бре, млада невяста,
Пря′криле го със цървено було
И тръгнаха кумове, сватове;
Заминѫха пряс Дрянополско друмье,
Дрянополско друмье, Цароградско пѫккье.
Изляла е църна Арапине,
Та останѫ самѫ млада булка;
Кья отиде да я бастисова,
Той извади острата френгия,
Та погуби църна Арапине.
Главѫта хи се валеше
И язикът хи думаше:
Бре кѫк си ме, бре кѫк си ме
Мамка измамиха,
Мамка измамиха, та ме погубиха.

---

5. Невѣрно либе Петкана.

(По Пирдопски говоръ).

Съобщава Ив. Кацаровъ.

Отъ цар си ферман дофтаса
Турци на низáм да йдат,
А Българете войници.
Писале куго писале
И Стояна са писале,
Стоян млад войник да иде
На войниците байрактар.
Стоян си дома утиде
Каърен Стоян грижовен.
А Петкана го питаше:
Либе Стоене, Стоене,
Че што си маре каърен
Каърен маре грижовен.
Стоян Петкáни дýмаше:
Лйбе Петкáно, Петкáно,
Мен ма са войник писале
На войниците байрактар,
Та шта с войници да ида;
На стани заран пó-рано,
Запретнй белй ръкáве,
Замесй тестó кйсело,
Заколй тлъстá паýна,
Наготви манджи сякакви,
Па си калéска разпрати,
Калéсай, либе Петкано,
Моята родá твоята
И наши ближни комшие
У нас на гóсте да додат,
Та да ма либе изпратат.
И Петкана го послуша,
Станала заран пó-рано
Запретна бели ръкаве,
Замеси тесто кисело
Заклала тлъстà пауна,

Наготви манджи сякакви,
Па си калеса Петкана
Нейната рода и негова
И техни близни комшие.
У тях нагосте утишле
Та си са пиле и éле;
Тръгнале да го изпратат.
Па са Стояна пратиле
До дълбоките долове
До високите мостове,
Там са седнале да пиат
Да пиат, да поразговорат.
Стоян Петкани думаше:
Либе Петкано, Петкано,
Аз шта с войници да ида,
Тебе си либе оставям
Ем млада, либе, ем самá,
Нящо шта да ти заръчам:
Със слънце порти отваряй,
Па ги със слънце затваряй;
Често се не мии не плети,
Често са не пременýвай;
Често на вóда не оди
На Гургулови кладенци,
Че ми е Гургул курварин
Курварин мене душманин,
Та ште ти нящо зло стори,
Мене ште дума да доде
Шта д' ида не шта да дода.
А Петкана му дýмаше:
Либе Стоéне, Стоéне,
Ти токó иди не доди
Та ште морето пресъхна
На сýо риба да фана,
За душá да я разнесá
Тéбе шта да си помена.
Стояну атър остана,
Та стана та си утиде.
А Петкана са върнáла,
Затвори пóрти шемширни,
Омѝ са и уплете са
И ýбаве са премéни.
Па влезе в мáла градина,
Набрала цвéте сякъкво
Увѝла кѝтка шáрена
Та а на главá угоди,
Па зéла два бели мéнци
Та си на вода утѝде
На Гургýлови кладенци,
Та си Петкана минала
През абаджѝската чаршѝа.
Си абаджѝе станáа,
По пенджурите глéдаа,
Мѝжду себе си дýмаа:
Честѝтка тáа невяста
Деститка със тáа ýбост,
Пó-честит кой си а ѝма.
Па си Петкáна утѝде
На Гургýлови клáденци.
Гургýл на кьóшка седéше
Мáлко си детé държеше
С злáтна ябулка играе.
Като си видя Петкáна,
Той си детéнце остáви
Та си е фърлѝл с ябулка
Та си Петкáна удáри.
А Петкáна му дýмаше:
Гургýле пръв либóвнику,
Не фръгай, марé, с ябулка
Не фръгай, марé, не бѝи ма,
Че сам си, марé, каърна
Каърна, марé грижовна,
Че сам Стояна пратѝла;
Стоян с войнѝци утѝде.
На додѝ, марé, таз вéчер
Проводяк да си изпием
Каъра да си разтýра.
Кугá е билó вечертá
Той наля жълта бáклица,
У Петкáнини удѝде.

Петкáна готвѝ вечѐря,
Готвѝла та вечерéле
И си са двата легнале.
Стоян са назáд повърнал,
Та си на пóрти потрóпал;
Не го е чýла Петкáна.
Той са през пóрти прекáчи
Та си е порти отключил
И кончето си вовéде
Та го в яъра вовéде;
Па си на врáта потропа:
Либе Петкáно, Петкáно,
Стани ми либе отвори.
Возчýдала са Петкáна
Къдé да дéне Гургýла.
Той строши бре джам пенджури
Та из педжура излéзе;
Тя си Стояну отвори.
Стоян Петкáни думаше:
Либе Петкáно, Петкáно,
Што ти е бýен огáня?
А Петкáна му дýмаше:
Тéбе сам либе чакáла
Та си сам огáня клáла
Стоян Петкáни дýмаше:
Нéка и товá тъй да е.
Што ти е гозба гóтвена?
А Петкáна му дýмаше:
Тéбе сам либе, чакáло
Та си сам гозба готвило.
Стоян Петкáни думаше:
Нéка и товá тъй да е.
Што штат Гургýлу ножóве,
Бре за илядо грошове
Под твойто гайтáн возглаве?
Петкáна нищо не рéче.
Кугá е било зарантá
Стоян Петкáни дýмаше:
Либе Петкáно, Петкáно,
Я меси, либе, и готви,
Госте ште да си сбéреме.
Па си калéса млад Стоян
Нéйната родá, нéгова
И тяхни близни комшие
И Гургула си калесал
И той на госте утишал.
Та си са пиле и éле;
Стоян им тио говори:
Дружино вярна, сгóворна,
Шта да ви гáтна гáтанка,
Кой ште да ми а сполýчи?
Имам си нива зелена
Та си ми влиза сюр елéн
Та ми нивата потáпка.
Да ли нивата да ожáна,
Или сюр елéн прибиа?
Никой са не е усéтил
Гáтанка да му сполýчи,
Усéтил са [illegible] Гургýл
Тапа Стояну думаше:
Марé Стоéне, Стоéне,
Недéй си жъна́ нивата
Нивата ти е зелена;
Нито си трепи сюр елéн,
Че ще па дрýги да доде;
На ми си нива загради
Сюр елен да а не тáпче.
Па ми дай, маре, ножове
Бре за илядо грошове.

6. Гена робиня и Найденъ търговче.

Размирило са, разробило са, Гéно робиньо,[1])
Та старо губат а младо робат,

[1]) Слѣдъ всѣкий редъ се изговарятъ думитѣ „Гено робиньо“.

Малки дечица под коне тáпчат;
Та поробиле Гéна робúня
И повеле а низ кални друми.
Гена си има машко детенце;
Татаре Гени тио говорат:
Фърли си, Гено, машкото дете.
А Гена им са милно молеше:
Как да си фърла машкото дете?
Девет си годин дете не добих,
В село додбá млади билере,
Та си сам зела биле за рожба,
Та сам си дала витите гривни,
Витите гривни вити пелешки,
Та сам добила машкото дете.
Татаре Гени тио говорат:
Фърли си Гено машкото дете,
Че ште да слезем от добри коне
Отрязваме ти белите гръди.
Тя са отбила вов гъста гора
Та си съпаса сърмени колан,
Та па са Гена Богу помоли:
Свий си, горице, тънките връше.
Свила си гора тънките връше,
Направила му нова люлчица,
Па е турила машко детенце
Залюляла го и запяла му:
Нани ми нани, машко детенце,
До ште кошута подойще та,
Духна ште вятар, залюля ште та,
Вална ште дъждец окапа ште та.
Па е утишла с черни Татаре
Та а завеле в село Татарско.
Минале си са вакли овчаре,
Намериле са машко детенце,
Намериле го и зеле са го,
Кръстиле са го име Найдене,
Подаяле го от вакли овци.
Порасте Найден дваесе годин,
Порасте Найден и ожени са

И добил си е машко детенце.
Даде му Господ та си спечели,
Та си спечели много имане;
Утиде Найден по чужда земя,
По чужда земя да си търгува.
Остаряла е Гена робиня,
Та а извеле черни Татаре,
Та а извеле на чаршиата,
На чаршиата да а продават,
Та си а купи Найден търговче
Да му люлée машкото детé.
Заведе си а Найден търговче
И даде си ѝ машкото дете,
Машкото дете да го люлée.
Залюляла го и запяла му:
Нани ми нани, машко детенце,
Аз дете имах на младо време,
Па са размири, па са разроби,
Старо губиа, младо робиа,
Малки дечица под кон тъпкаа.
Поробиа ма черни Татаре,
Поведоа ма низ кални друми
И казаа ми черни Татаре:
Фърли си, Гено, машкото дете,
Отрязваме ти бѣлите гърди.
И аз са отбих вов гъстá горá
Та си съпáсах сърмалѫ колан,
Свѝ си горатa тънките връше
Та си направих новà люлчица,
Залюлях си го и запях си му:
Нани ми нани, машко детенце,
До ште кошута подой ште та,
Вална ште дъждец окапа ште та,
Духна ште ветрец полюля ште та;
Па си утидох с черни Татаре.
Той си а слушá Найден търговче,
Та па си Гени тио говори:
Че ти ми не си стара робиня,
На ми си мене стара майчица.

Мене са нашле вов гъстà гора
Вов гъста гора на новà люлка,
Нашле си са ма млади овчере,
Подаѐле ма от вакли овце.

II.

ПРИКАЗКА.

За зеления хлѣбъ и зеленото вино.[1])

(Записалъ Ц. Гинчовъ).

Едно врѣме, на едно мѣсто, имало единъ голѣмъ градъ и въ тоя градъ имало единъ царь. Царя и болѣритѣ биле много лоши хора и правяли лоши работи. Въ града имало двама братья прави-божий хора, които правяли добро и всѣкоги казвали право и всѣкому въ очитѣ.

Болѣритѣ ги намразили за това нѣщо и казали на царя да ги пропѫди, или да ги убие. Като мислили какъ да ги пропѫдѭтъ, или какъ да ги убиѭтъ, намислили най-послѣ и да ги пропѫдѭтъ и да

---

[1]) Събирането и обнародването изобщо народнитѣ ни умотворства, като пояснение на непознати страни отъ миналия ни народенъ животъ, вѣрвания и обичаи и като градиво за прибиранье пръснѫтата ни народна рѣчь и за стъкмяванье общъ книжовенъ езикъ, безъ ѿмишълъ, е твърдѣ важно. Особито важни сѫ тѣзъ умотворства, когато тѣ, като голѣма рѣдкость въ книжнината ни, се събиратъ отъ наши сънародници Помаци, които, поради вѣроисповѣдната си разлика и отлѫченъ отъ насъ животъ, малко сѫ ни достѫпни, за да можемъ прѣко отъ тѣхъ да ги записваме. Ние захваляме г-ну Ц. Гинчову, гдѣто се е подружилъ съ дѣда Мурата Ибовъ отъ село Сухачье и е записалъ тая твърдѣ интересна приказска, на която съ драга воля даваме мѣсто въ „Периодическото Списание“. Но отъ прочитаньето на тая приказска, до колкото могохме да съгледаме, г. Гинчовъ, който ревностно събира и вѣщо цѣни такива умотворства, при записваньето ѝ, ако и да се вижда, че се е взиралъ върху езикословното ѝ значение, не е отбѣлѣжилъ съ най-строга точность всitѣ тънкотии на звуковетѣ, както тѣ се изговарятъ по говора на село Сухачье, нито е уварди.тъ непокѫтнѫто и безъ помощьта на свои граматишки правила и съчинения сѫщитѣ форми и кроежъ, по които му е прѣдалъ приказската самий ѝ разсказвачъ, дѣдо Муратъ Ибовъ.

Ние имаме на рѫка народни умотворения, събирани отъ други наши еднородци, които при записваньето имъ сѫ гледали твърдѣ едностранчиво — само като на пѣсни и приказски, потрѣбни за залъгванье и прѣкарванье врѣме, безъ да се потрудѭтъ да обърщатъ внимание върху историческото и езикословно значение на тѣзъ материали. Жалимъ, че нѣкои захождатъ дори до тамъ, та си позволяватъ да поправятъ и прѣправятъ народнитѣ умотворства и да турятъ свои книжовни на мѣстото на нѣкои, просташки по тѣхния вкусъ, но чисто български, народни думи. Съ това тѣ не само осакащатъ и окалпавяватъ безцѣннитѣ ни народни умотворства, но ги правѭтъ и съвсѣмъ безполезни за езика ни, за уреждeньето на който тие умотворства сѫ най-сгодни. Не ще ни казванье, че за такива изопачени народни умотворства не може да има мѣсто въ „Пер. Списание“.

Бъл. Редакцията.

ги убиѭтъ — намислили да ги завраниѭтъ въ една бъчва и да ги хвърлиѭтъ съ бъчвата въ морьето.

Намѣрили бъчва, издънили ѭ, пъхнѫли ги въ неѭ и ѭ задънили. Подирь това търкулили бъвчата въ морьето и ѭ оставили.

На-скоро духналъ единъ силенъ вѣтъръ, разплакналъ морьето и закаралъ бъчвата на вѫтрѣ.

Вѣтъра духалъ отъ-день на-день по́-силно и морьето отъ-день на-день по́-силно вилнѣло и се плакняло.

Най-послѣ, подиръ три дена, дългитѣ исхвърлили бъчвата на другия край на морьето и ѭ оставили край брѣга на пѣсъка.

Подиръ туй врѣмето се управило, препѣкло силно слънце, нагрѣло силно бъчвата, дъскитѣ ѝ се разсъхнали и презъ разстрогитѣ[1]) двамата братья видѣли, че се намѣрватъ на суша.

Като видѣли, че ще умрѫтъ отъ гладъ въ бъчвата, зели да се мѫчатъ да ѭ издъниѭтъ. Мѫчили се, мѫчили и най-послѣ съ голѣма мѫка сполучили да ѝ избиѭтъ едното дъно и излѣгли отъ неѭ на бѣлъ свѣтъ. Господь не ги оставилъ да умрѫтъ въ бъчвата.

Излѣгли тѣ на сухо, нъ незнаяли 'дѣ сѫ, въ коя сѫ земя и на-кѫдѣ да отидѫтъ.

Наоколо нѣмало ни градъ, ни село, ни овчари, ни говедари — нѣмало кого да попитатъ дѣ сѫ и на кѫдѣ да идѫтъ.

Станало имъ мѫчно и жално и като нѣмало на кому да се уплачѫтъ, обърнали се на кѫдѣ изгрѣва слънцето и съ сълзи на очи се помолили Богу.

Подиръ туй по́-старня братъ рѣкълъ на по́-младия: „хайде да вървимъ на тъй, че каквото ни даде Господь", посочилъ съ рѫка кѫдѣ пладнѣ и тръгнали и двама.

Вървели три дни и три нощи, минали презъ полья, прегазили презъ води, прошлѝ презъ гори и поели една голѣма планина.

Презъ планината като вървѣли, минали изъ клисури, изкачвали се на високи стѣни, прѣскачали презъ остри зареди[2]) и се промъквали презъ дълбоки пѣщери. По пѫтя, дѣто минѫли, се виждали на-вредъ голѣми зъмьи и гущѣри, змѣеви и хали, които вардяли пѫтищата. Двамата братья минували по-край тѣхъ, а тѣ не имъ думали нищо.

Най-послѣ дошле на върха на планината. Тамъ имало една равна голѣма полѣна, по полѣната зелена морава, средъ полѣната едно голѣмо клонато дърво и подъ дървото единъ бистъръ студенъ кладѣнецъ.

Подъ дървото Крали Марко сѣдѣлъ на бѣлъ мрѣморенъ камъкъ. Крали Марко, като ги видѣлъ, почудилъ се какъ сѫ можѣли да додѫтъ до него живи и какъ сѫ ги пуснали халитѣ.

Двамата братья дошле до Марка, поклонили му се и му казали: „добъръ ти день юначе!" Марко не имъ отговорилъ, а като ги изгле-

---

[1]) Разтрога с. р. ж. множ. разтроги, хаузина, арѫлѫкъ турски.

[2]) Зареда с. р. ж. мн. зареди, голи, остри каменни стѣни.

далъ отъ горѣ до долу, попиталъ ги отъ 'дѣ сѫ минали, додѣ сѫ дошле до него. Братьята му показали пѫтя, отъ дѣто минали.

„Не видѣхте ли по пѫтя: зъмьи и крилати гущѣри, змѣеви и хали“, попиталъ ги Крали Марко, „и не ви ли направихѫ нѣщо?“

Минахме и покрай тѣхъ заминахме, а никоя не ни каза нищо. Марко се навъсилъ, начумѣрилъ и сърдито рѣкълъ: „тѣ трѣба да сѫ спали — ще ги питамъ азъ тѣхъ!“ Тѣзи хали биле пазачитѣ на Краля Марка и не пущали да доде до него нищо живо.

Подирь туй Марко се поустанилъ[1]) и зелъ да ги пита отъ дѣ сѫ и кой имъ е казалъ да додѫтъ при него.

Двамата братья захванали отъ едина край и му разказали чакъ до другия край, сичко, каквото имъ минало презъ главата: разказали му за града си, за царя, за болѣритѣ, за себѣ си, какъ казвали сѣкиму правото въ очитѣ и за това какъ неможѣли да ги търпятъ, какъ ги завранили въ бъчвата, какъ хвърлили въ морьето, какъ ги плакнало и изхвърлило на пѣсъка, какъ се разсъхнала бъчвата, какъ ѭ издънили и излѣзли на бѣлъ свѣтъ, какъ плакали и се молили Богу, какъ тръгнали нáмѣрки, отъ 'дѣ минали и какъ дошли до него.

Марко си упрѣлъ челото на рѫката и се замислилъ. Подирь малко се сѣпналъ, турилъ си двата пръста въ устата, свирналъ, планината екнала и, на-часа, сичкитѣ хали се намѣрили при него.

Като се събрали, нарѣдили се около му на полѣната и той ги попиталъ сърдито: „какъ неможѣхте да видите тѣзи хора, ами ги пуснахте да додѫтъ при менѣ?“

Халитѣ и змѣевитѣ му отговорили: „тѣзи хора сѫ прави, за туй ний неможѣхме да имъ направимъ нѣщо зло“.

Тогава Марко заповѣдалъ да ги гостѭтъ и халитѣ имъ донесли гозба отъ сичкия свѣтъ. Сложили имъ зрѣлъ и зеленъ хлѣбъ, зрѣло и зелено вино, зрѣли и зелени вошки.

Като се наѣли, двамата братья, попитали Марка: „Защо е тоя хлѣбъ зрѣлъ, а тоя зеленъ, това вино зрѣло, а това — зелено, тѣзи вошки зрѣли, а тѣзи — зелени?“

А Марко имъ отговорилъ: „това сѫ змѣеви и хали, тѣ водѭтъ облацитѣ, кога ще бие градъ и кога убие града зрѣлото жито, тѣ земѫтъ зрѣло и отъ него става зрѣлъ хлѣбъ, кога убие зелено, тѣ земѫтъ зелено и отъ него става зеленъ хлѣбъ, кога убий зрѣло грозде, тѣ земѫтъ зрѣло и отъ него става зрѣло вино, а кога убие зелено, отъ него става зелено вино, тъй сѫ и вошкитѣ и сичко друго — каквото земѫтъ халитѣ отъ земята, такова доносѫтъ тука“.

Като имъ расказалъ сичко, Крали Марко заповѣдалъ на халитѣ и змѣевитѣ да земѫтъ двамата братья и да ги занесѫтъ въ града имъ здрави и читави.

Халитѣ се развилнели, облацитѣ се спуснали на планината, духнали силни вѣтрове, засвѣткало, загърмѣло и двамата братья се спуснали въ града си здрави и читави.

---

[1]) Устанилъ глаг. дѣйств. 3 л. ед. ч. дѣйств. причастие усмирилъ, успокоилъ.

Като ги видѣли хората, че се спуснали отъ горѣ, събрало се мало и голѣмо и зели да ги питатъ какъ сѫ се върнали, защото сичкия градъ знаялъ, че биле пуснати въ морьето въ завранена бъчва.

Царя си събралъ голѣмцитѣ и болѣритѣ, викалъ двамата братья и ги питали какъ сѫ си дошле. Братьята разказали на царя и на сички що патили и що видѣли. Тогава царя, болѣритѣ и сичкия нáродъ се управили въ правия пѫть и станали добри и почетни хора.

Нѣколко дена подирь това и азъ минѫхъ презъ тоя градъ, та и менѣ ми разказахѫ тия сѫщитѣ двама братья тая приказка, а азъ ѭ приказвамъ вамъ да ѭ помните и приказвате и вий на внуци и пра-внуци, на вукини и пра-внукини да се помни до вѣка и до амина.[1])

---

[1]) Въ Орѣховско и Врачанско лѣтѣ, кога се засуши, и сушата плаши населението съ безплодие, съгласяватъ се селенитѣ да изгонѭтъ халитѣ. За тъзи работа се отбиратъ нѣкои по-безстрашни мѫжье и момци и, като мръкне добрѣ, събличатъ се голи голненички, вемѫтъ тоеги и рѫжни и, като обиколѭтъ селото, тръгватъ изъ него, та мушкатъ изъ плетища, кѫщи, плевници, трънаци и скимтятъ съ различни гласове. Въ това врѣме всичкото село се скрива и никой не смѣй да се яви на срѣща имъ. Когото срѣщнѫтъ случайно, завличатъ го къмъ нѣкоя вода и, ако имъ се опре, мушкатъ го и биѭтъ. Това всичкото се върши мълчишката. Тъзи работа се продължава догдѣ се пребий нощьта и пропѣе петелътъ.

Тука цѣльта е да изгонѭтъ халитѣ, да идѫтъ да докаратъ дъждъ. Ако влѣкѫтъ или биѭтъ нѣкого, никой нѣма право да се оплаква.

Понятието за халитѣ е тука почти сѫщото, както въ Источна България за змѣйоветѣ. Въ Источна България казватъ *змѣйчево дѣте,* което се е родило отъ жена любена отъ змѣй, а въ Орѣховско таково дѣте се зъве *хале.*

Гдѣто се споменува въ приказската за зеления хлѣбъ и зеленото вино, че го земали халитѣ отъ земята подиръ града, въ И. България казватъ, че ламьитѣ ламьосали произведенията и ги взели. Кога се случи да се повредѭтъ сѣидбитѣ отъ мана, суша отъ силна грьмотевица, както казвѫтъ, и прѣпламнѫтъ та не уловѭтъ зърно, пакъ казватъ, че го ламьосало. Тъй сѫщо се казва кога мине малка градушка и послѣ се повреджтъ сѣидбитѣ.

Въ Источна България вѣрватъ, че змѣевитѣ не правѭтъ нарочно зло, кога гърмѭтъ; тѣ тогава гонѭтъ ламьята и, като случатъ да ѭ ударѭтъ, тя избълва всичкия берекетъ надъ онова мѣсто, гдѣто била ударена, тъй щото, ако земе отъ едно мѣсто берекетя, тя може да го върне на друго, тъ трѣба да ѭ ударѭтъ и ранѭтъ змѣйовитѣ. Тукъ ламьята се зъве еще и *злина.* Кога гърми, змѣйоветѣ гонѭтъ ламьята и тя гледа да се скрие въ нѣкое дърво, човѣкъ, въ добитъкъ и др. и змѣя, кога хвърли съ огнената си стрѣла, случава се, вмѣсто да удари нея, да ударя, убива и запаля и онзи прѣдмѣтъ, въ който се е скрила злината. Безъ злина змѣя не ударялъ въ никой прѣдмѣтъ. За това, кога гърми, опитнитѣ и ония, които знаѭтъ това повѣрие, не отиватъ на сушина подъ голѣми дървета, а се подсклонягатъ подъ дребни шубръчки, или подъ кръхци, ако е по жетва. Освѣнъ това пѫдатъ коткитѣ отъ себе си, не ядѫтъ, не пиѭтъ и не кладѭтъ огънь.

Въ Орѣховско и Врачанско въ приносенъ смисъль казватъ *хала,* на едъръ човѣкъ, на юнакъ, на едъръ и силенъ добитъкъ: „биволи хали, конь хала“ т. е. голѣми юнци, яки биволи, силенъ конь и пр.

На въстокъ въ България тъзи рѣчь се замѣнува съ рѣчьта *стихия.*

За Крали Марка и въ други приказки се споменува, че живѣй въ Стара-Планина. Той самси живѣе въ една пещера, коня въ друга и хърта му въ третья и Марко ходи да ги нагледва. Казватъ, че нѣкои сѫ му чували коня кога цвили. „Той ще излѣзе, казваше ми едно врѣме баба, кога ни приказваше вечерь, ще излѣзе на бѣлъ свѣтъ Крали Марко, но чака да доде врѣме да се призема царовището“ т. е. кога дойде врѣме да се освобождава Българский народъ отъ турското иго.

Въ името на Крали Марка въ обще се усрѣдоточва надѣждата и силата на Словѣнетѣ на Балканския полуостровъ за тѣхното бѫдѫще. Въ послѣдната война за

III.

ГАТАНКИ.

(По Мал. Търновски говоръ басни).

Записалъ С. Шивачовъ.

1. В Ста́мбол тряски дялат, тука падат? — Паритѣ. 2. За пара шех (шей, нѣщо) кѫщата напълнюва? — Свяшта, светлина́та. 3. Длѐга (дълга) Бойке без кѫлки? — Куминь. 4. Длѐга Неда сянька нема? — Реката. 5. Длег, длег Тодоран, на стенѫтѫ закова́н? — Куминь. 6. Ни ядѐ, ни пиѐ, дла́нь сланина берѐ? — Тиква. 7. Тува Тета, там Тета, легна Тета че умря? — Метлата. 8. От тува до Стамбол блюдца, блюдца? — Конски дири. 9. Петмина се всукаха, двамина го грамнаха, в земята го метнаха? — Сополь.

IV.

ПОГОВОРКИ.

(По говоръ въ Малко Търново).

Запис. С. Шивачовъ.

1. Ше ми хлопне лъжицата. 2. Ко́му муха на глава, той се по гла́ва поба́рова. 3. С каквато ти свирка свирят и ти такъво хоро ше играеш. 4. Шу е рак, да е чорба! 5. Мълчан пита изява, а Трещан гърне разбива. 6. Тихата река носи кладитѣ. 7. Покриеното млеко не се шущи. 8. По́фалица под ка́мень. 9. Светът си вигюва (вижда). 10. На по́пова коля́да. 11. Ше му свия лобът. 12. Ходи като сваке без дар. 13. Да спла́ши глакь (гладъ). 14. Помен да стане, да опустяе и да ощуряе. 15. Сляпа баба дету удари, ляка нема. 16. От тевница огынь. 17. Тепърва сура ше се пра́си. 18. За чудо и за приказъ. 19. Облог (обзалаганье, басъ) гла́ва погубе. 20. Каша вря́ше, баба дя́те кълня́ше: дано дяте умре, ше да се баба сама каша наядяше.

освобождението, ако не самъ Марко, то неговий духъ е лѣтѣлъ надъ българскитѣ и сръбски ратници и ги е насърчавалъ. Тоя духъ ще ги насърчава и ва въ бѫдѫще, догдѣ се испълни желанието на тѣви народи.

Маркова могила, Маркови стѣни, Маркови кули, Марковъ камъкъ, Маркови откоси, Марковъ боздуганъ и т. д. нѣма да се вабравятъ лесно отъ южнитѣ Словѣне. Всичко що е голѣмо и не обикновенно, всичко чудно е все Марково. Той заповѣдва надъ естественитѣ сили: само-дивитѣ му сѫ сестри и посестрими, тѣ му носѭтъ извѣстие отъ облацитѣ, отъ всичкитѣ краища на свѣта, халитѣ и змѣйоветѣ му сѫ пазачи, праща ги да водѭтъ облацитѣ, да вѣматъ и да даватъ *берекетя* по земята — служѫтъ му безусловно и му се покоряватъ.

Той живѣе на върха на Стара Планина, обграденъ отъ тия сили, чека непристѫпенъ на широката полѣна подъ голѣмото дърво, край студения изворъ, а халитѣ и змѣйоветѣ го вардѭтъ и самодивитѣ му носѭтъ извѣстие отъ цѣлъ свѣтъ.

V.

ДУМИ.

(По говоръ въ Малко Търново).

Запис. С. Шивачовъ.

Бубу́лканье — пламтенье, горенье съ силенъ пламъкъ.
Бѫзнуванье — хвърляне не засилено много.
Бѫрди́ло — набѫрдило.
Гузъ — безъ опашка.
Гра́хнованье — силно уморяванье.
Вѫрга, бру́ка — пѫпка или струпъ по лицето на човѣка или по кората на растения и плодове.
Гѫлфанье — лакомо яденье, безъ да се сдѫвкува добрѣ.
Гелпло́ — бъркотия.
Горо.ло́мник — чапкѫнинъ.
Връхло́ — разбъркано като врахъ (насадено гумно за вършѐнье), алт-юсть.
Зви́ска — млада овца, първескина.
Зи́вра — слѣпота.
Зивре́к — слѣпакъ, слѣпецъ, сляпчо.
Затраляванье — замайванье, залисванье, зашеметванье отъ ударъ.
Затаре́ксованье — пригожданье, посрѣщанье и приеманье добрѣ единъ гостъ.
Исплуту́мюванье — извънмѣрно уплашванье.
Исплатняванье — ослабванье отъ гладъ.
Кателясованье, катнвясованье — отпаданье отъ извънмѣрно уморяванье или отъ плаченье.
Катели́сванье, кюптисванье — искореняванье.
Кацьясованье — исхабяванье, рѫждясванье.
Кѫрпель — късъ отъ не твърдѣ дебело дърво.
Нау́поредъ — паралелно, срѣщоположно, науспоредъ.
Не́резъ, нео́резъ — мѫжко свине, нескопено, не подвито.

КНИЖНИНА.

I.

КРИТИКА.

Апостоли за свободата. Драма въ три дѣйствия отъ П. Ивановъ. 1884. Издание и печать на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. (8° 76).

Издържа ли еди-кой си критика? Туй питанье е станжло толкозъ на мода мѣжду нѣкои наши писачи, щото голѣмо чудо ще бжде. ако не запарасти нѣкой и насъ, да му обадимъ прѣди всичко: Издържа ли г-нъ Ивановъ критика?

Ний поставяме за това тоя до нѣкадѣ правдивъ въпросъ тутакси на чело и отговаряме малко съ „политика": *То зависи досущъ отъ понятието, което се скопчва съ думата критика.*

Ако подъ тая злочеста и безосновно намразена рѣчь се разбира само кастренье, бруленье и шибанье, или по просто: рѣзанье за бѣсъ. ако нѣкой си мисли, че критикътъ не трѣбва да се занимава съ друго освѣнъ съ избухвание на парцалуги и обрѫщанье на сплути дрипели. или че неговата работа е само да се окачж като палашъ о потуритѣ на тогова или оногова и да крѣска подъ маската на нѣкаква си съмнителна духовитость, колкото му е силата: гледайте хора селени на Ивана потуритѣ се влѣчжтъ, а на Драгана иматъ толкова много и таквизъ голѣми дупки, щото може човѣкъ да провре ржката си на 99 мѣста прѣзъ тѣхъ, — разумѣва се, въ такъвъ случай ще отговоримъ: товарътъ е много тежъкъ, Ивановъ не може го удържа.

Но ако сме си съставили съвсѣмъ друго понятие за критиката. ако сме убѣдени, че тя е била, е и ще бжде едничката истинска учителка на добрия вкусъ, най-силния лостъ за продиганието на доброто и хубавото, — че тя не е злобна простакиня, а небесна богиня, може ли тогава и да се питаме: издържа ли Ивановъ критика?

Такъвъ единъ въпросъ е въобще обида за единъ писачъ, който не кисне до шия въ тресището на бездарноста, като много и много по-нови български музини синове. Само отъ тия трѣба да се пазишъ хубавѣ, да не би да си забичжтъ шепитѣ въ кальта, да не ти се ухилжтъ до уши и ти се изсмѣжтъ, че си се наелъ да имъ подавашъ ржка да ги извадишъ изъ тинята, и да не ти стоварьжтъ на *исподеръгидеръ* нѣкоя буца и друга. — Хора като Иванова, хора съвѣстни знажтъ по-добрѣ отъ всѣкого задачата на истинската критика, зна-

ѭтъ, че пчелата има наистина жило, но има и медъ. Само на туй ухо като лѣгаме, се наемаме ние да станемъ подиръ малко и да разоремъ единъ кѫтъ отъ нивата на Ивановата муза. Черяслото е наострено, лемешътъ натъкменъ и вече потегляме плуга. Тукъ тамъ не е за чудо да ударимъ и на камъкъ, сегисъ-тогисъ може и да исхвръкнѫтъ искрици, но не се боимъ. Знаеме прѣдъ кого стоимъ, знаеме и какво мѣримъ на луча. *Главното ни старание не ще бѫде да дръгнемъ г-на Иванова, ами да принесемъ нѣкоя полза, да покажемъ, колкото ни иде од'ржки единъ пò-добъръ пѫть на сиромашката наша драматическа муза.* За тая цѣль ние не се оплашихме отъ никакви спѫнки и расширочихме черчевето на критиката си далечъ извънъ границитѣ на специалната оцѣнка. Драго ни е, че съ тая си мѣрка може да отговоримъ въ сѫщото врѣме и на програмата на „Периодическото Списание" относително критическия отдѣлъ: „нáй-първо ще се даватъ на читательетѣ точни, ясни и подробни понятия за науката или за литературний отдѣлъ къмъ който се относя съчинението, што подлежи на разглеждание"...... „Послѣ ште се взѐма въ внимание цѣльта, съ която трѣба да се пишѫтъ подобни съчинения, — та съобразно съ цѣльта ште се казва и каква трѣба да бѫде формата на изложението, и др. т. Това като стане прѣдварително, послѣ ще се сравнява подлежащето на разглеждание съчинение съ резултатитѣ, които ще сѫ добити отъ прѣдварителнитѣ разсъждения и изложения, слѣдъ което ще се произнася надъ съчинението такъвъ или инакъвъ сѫдъ, — споредъ резултатитѣ на разглеждането". („Пер. Спис." год. I. кн. 2. стр. 121).

Като си поставяме такъва една задача, ние не искаме отъ никого да криемъ, че не е възможно напълно да ѭ рѣшимъ. Колкото да расширочаваме границитѣ на критиката си, все не можемъ да отидемъ до тамъ, щото покрай разискването на теоретическитѣ въпроси да изтървемъ прѣдмета, който ни е подканилъ, да оловимъ перото на критика. Колкото и да ни се ще, да се позапремъ тукъ тамъ и върху нѣкои чърти, които не срѣщаме въ драмата на Иванова — ние не можемъ. За това ние си обаждаме още отъ сега, че нѣмаме намѣрение да исходимъ всичкитѣ инстанции на драматургията, като захванемъ отъ дидаскалиитѣ и поетиката на Аристотела, до Хорация, Скалигера, Дидерò, д'Обиньякъ, Лесинга, Боало, Дела Харпъ, С-тъ Бёфъ, Полъ-Алберъ, Тена, Сарси, или Жуль Жанена. Ако при всичко това сме се задържали на туй или онуй мѣсто пò-вечко, или сме порасчепкали мнѣнията на едного или другиго отъ тия критици, нека ни повѣрва всѣкой, че то не е ставало отъ охолность и слободия.

Намъ би ни било, разбира се, най-драго, ако въпроситѣ, които считаме за нужно да разискваме тукъ, бихѫ били отдавна вече рѣшени, ако да имаше у насъ едно извѣстно естетическо направление, основано върху бивалицата на драматическото искуство, върху мнѣнията на по-личнитѣ драматурзи и — last not least — върху особиноститѣ на народния ни духъ.

Лесно щѣше да ни бѫде тогава да се впуснемъ непосрѣдно въ разглеждането на каква да е драма, ние щѣхме само да *загатваме*

за онѣзи нѣща, които трѣба днесь съ цѣлъ купъ думи да обясняваме. Но тъй както сме си сега — какво да захванемъ? Да земемъ да критикуваме нѣкого и да го рѣжемъ, безъ да му рѣчемъ защо, безъ да му обадимъ какво ни се види лошо, безъ да му покажемъ лакъта, съ който мѣримъ — то е грѣхъ. Нуждата отъ по́-съвѣстна, по́-подробна критика става у насъ толкозъ по́-голѣма, колкото по́-вече нараства броятъ на литературнитѣ ни произведения.

Съ надѣжда, че не ще извадимъ очи, а ще изпишемъ вежди, ние се приближаваме прочее до драмата на г-на Иванова, и захващаме да ѭ разглеждаме едно подиръ друго отъ четири страни:

1) Откъмъ идеята ѝ,
2) Откъмъ характеритѣ, потицитѣ и шетбата ѝ.
3) Откъмъ външния ѝ строй.
4) Откъмъ езика ѝ.

I.

Най-важната часть на драмата, нейний костнилъ е вплетената въ нея идея, тая мисъль, която като чървенъ конецъ се протака отъ единия ѝ край до другия; но най-отличителната, най-раздѣлната ѝ чърта, тая чърта по която тя най-добрѣ се распознава отъ сроднитѣ ней поетически видове е — *шетбата*.

Съ тѣзи 2 думи — *мисленка* (идея) и шетба сѫ опрѣдѣлени границитѣ на драмата съвсѣмъ ясно, за това има пълно право Аристотелъ, гдѣто казва въ своята до нѣкждѣ смотана и тъмна, но и на много мѣста прѣвъсходна поетика, о която мнозина още и до день днешенъ се кѫлнѭтъ: „τὰ πράγματα καὶ ὁ μῦθος τέλος τῆς τραγῳδίας“. (Περὶ Ποιητικῆς. Κεφ. 6).

Подъ думата ὁ μῦθος великий Стагирецъ разумѣва измисленото или притъкменото отъ драматика приключение — *баснята* (die Fabel. Lessing), като-рѣчи сѫщото, каквото и ние разбираме подъ думата *мисленка*. Разликата, както ни се чини, е външна. Аристотеловата *„басня“* е цѣлий изработенъ планъ на драмата, нашата „идея“ е върхний принципъ, по който тя се изгражда. Че наистина душата на драмата е изложената въ нея главна мисъль — въ това може всѣкий безъ голѣма мѫка да се убѣди.

Както цѣната на една *машина* е толкозъ по́-висока, колкото цѣльта, която тя испълня, е по́-голѣма, както хубостьта и стойностьта на една сграда не се мѣри главно по каквината на употрѣбеното градиво, а по завардения при издиганието ѝ планъ, тъй и цѣната на драмата зависи най-много отъ идеята ѝ. Не на голия мряморъ трѣба да се благодари за статуитѣ на Праксителa, не на дѣланитѣ камъньe, тухлитѣ и варьта за кубето на черквата св. Петъръ въ Римъ, не на масленитѣ шарила за сикстинската мадона, нето пъкъ на сухитѣ думи и граматиката за Фауста, Божествената комедия или Макбета, а на оння просвѣтени духове, на оння гении, които сѫ родили идеята на реченитѣ майсторски произведения. Дай ти Н. Павловичу четчицитѣ на Рафаила, Мурила или Кореджия, той пакъ ще си кара, както си

знае, пакъ ще си пише жълтеничави икони, дървени, вълнести, рунтави като мечки, дълго- и дебелокраки Аспаруховци, а не Мадони или раскаяни Магдалини, тури ти въ ржцѣтѣ на Семкова перото на Викторъ Хюго, той пакъ ще си пише „Въздушни природи“ или „Нещастни фамилии“, а не „Orientales“ или „Contemplations“.

И тъй мисленката е не само най-главната часть на драмата, но тя е и огледалото, въ което най-хубаво може да се види дарбата на драматическия писачъ, тя е истинското мѣрило на неговата душевна пъргавина и сила.

Но като казваме това, ние ни най-малко не искаме да твърдимъ, че идеята е вече всичко; напротивъ сжщинский признакъ, който найстрого ѭ отдѣля отъ сроднитѣ ней поетически видове (романа, новелата и пр.) — е вънщенъ, той е, както поменжхме още въ началото, — *шетбата* (дѣйствието, l'action, die Handlung). Тоя признакъ трѣба да е биялъ още при ражданието на драмата толкова на очи, щото ѝ какво сж рѣкли нейнитѣ духовни бащи — старитѣ Гърци —: Кой да му мисли много много, какъ да ѭ нарѣчемъ. Не ли е такава немирата, да ѭ кръстимъ *Шетба.* И наистина гърцката дума *δρᾶμα* (отъ глагола *δράω*) ще каже на български *шетба*, дѣйствие, вършение нѣкаква работа. Пò-хубаво, пò-на мѣсто име неможеше и да бжде.

Ако расказътъ (романътъ, новелата) си дава мжка, да ни расправи какъ *станжла еди кога си* една случка, драмата се наема да ни прѣдстави едно *минжло събитие, като че ѝ сегичка се извършва прѣдъ очитѣ ни, не съ голи думи, ами и съ дѣла.* Ето, тжзи е тя най-голѣмата разлика между епоса и драмата, тжзи е тя разликата, която нашитѣ писачи, що сж се наели да теглжтъ Тесписовитѣ кола, не могжтъ да разбержтъ, (та за това и вържжтъ като върби) тази е тя найподирѣ разликата, която, за жалость, и г-нъ Ивановъ не е зѣрнжлъ, — защо? *Защото не е разумѣлъ добрѣ цѣлита на драмата, защото не е схванжлъ нейното дълбоко значение.* Станжло е, не знамъ какъ, по насъ обичай да се мисли, че за да съчинишъ една драма не се иска много трудъ. Инъкъ да бѣше, не щѣхж да вирѣжтъ нето Франговци, нето Поповци. Мнозина си турили на ума, че сжщностьта на драмата се състои само въ нейното вънщно облѣкло, въ *разговоритѣ*, и че и най-глупавата приказчица (напр. Варвара Убрихъ) може да се прѣкрои на трагедия или комедия и най-широката, най-жилавата случка може да се напжха въ тѣсната и тъничката дрѣшка на театралната муза, стига само да си стъкмишъ нѣколко кашкави или куци куклички, да натикашъ въ устата имъ нѣколко бжкеля, пълни съ блудкави фрази, прѣписани направо отъ прикасчици, или запомтени още отъ блаженнитѣ врѣмена на ония обикновенно неотдáвнешни случки, и послѣ да ги пуснешъ на една каква да е раскрачена сцена, да „прѣдставляватъ.“

Да се попита човѣкъ, каква е разликата между испосканитѣ прикасчици и нá двѣ-нá три отъ тѣзъ скроенитѣ драми, — нѣма какво много да сучи и върти, трѣба да си каже правичката: *никаква.* И въ еднитѣ и въ другитѣ се *разсказва,* само че въ първитѣ *едно* лице расправя, какъ станжло това и онова, туй лице е „авторътъ“,

а въ *вторитѣ* тъй нарѣчений „авторъ“ се скрива задъ гърбоветѣ на нѣколко „*дѣйствующи* (sic!) лица“, че да може още пò-голѣми глупости да бърбори.

Ако всичкитѣ хора да бѣхѫ разбирали тъй драмата, то друго нѣщо. Ако се отсѫди, че тя не трѣба да се различава нето косъмчецъ отъ прикаската или историята, и че и нейната работа е да *расказва* — и то какъ? шантаво до нѣмай кѫдѣ — тогава, тогава извинѣте, ний първи ще дигнемъ бента и ще оставимъ свободно да ручи водихерътъ изъ рѫкава на нашата драматическа муза. Но не е тъй, не сѫ всичкитѣ хора на тоя умъ.

Истинската драма ***не може, нето пъкъ иска*** да се подлага само за архивъ, за учебникъ по историята, ***нейната цѣль е много пò-високи — въспитателна, нейната основа много пò-дълбока — етическа***, за тъй тя носи на челото си думата „идея“. —

Който мисли за това, като пò-вечето отъ нашитѣ писачье, че драмата е само за *очитѣ* на гледачьетѣ, а не и за тѣхнитѣ *сърца*, нека захвърли по-добрѣ перото си на купището и да се залови за единъ по-тлъстъ занаятъ.

Свѣстнитѣ и съвѣстнитѣ драматици и критици, тия хора, които съ разсѫдъкъ сѫ работили и работѭтъ, имали сѫ и иматъ винаги на око, че драмата не може и не бива да се опрости, да се прѣобърне на „карагьозъ-пердеси“, че тя не е само за повърхна забава, а и за поука. Пò-вечето отъ тѣхъ сѫ се придържали и придържатъ, кое пò-строго, кое пò-хлабаво, о прочутото Аристотелово изрѣчение: Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης· ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἑκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις· δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας· δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν. (Περὶ Ποιητικῆς. Κεφ. 6).

Трагедията, споредъ Аристотела, трѣба да си постави за задача да чисти чрѣзъ *състрадание* и *страхъ* (ἐλέου καὶ φόβου) подобнитѣ (τὴν τοιούτων, Лессингъ) или въобще всичкитѣ човѣшки страсти (παθημάτων). Тя иска да накара гледачьетѣ по единъ благъ начинъ да си земѫтъ примѣръ отъ злочестинитѣ, които се прѣдставятъ на сцената като истински, да се стрѣснѫтъ, да се уплашѫтъ, да бѫдѫтъ на щрѣкъ въ случаи, като ония, които сѫ докарали измисленитѣ страдания на трагическия герой, или пъкъ ако не може да ги отвърнѫтъ отъ себѣ си, да знаѭтъ като театралний юнакъ съ ведро чело да ги посрѣщнѫтъ. Но освѣнъ тая пò-вечето практическа цѣль трагедията прислѣдва една друга пò-благородна: тя иска да възбуди въ сърцата на зрительетѣ си *съжаление* къмъ клетницитѣ на сцената, а покрай тѣхъ и къмъ всичкитѣ клетници, злочестници на свѣта, — тя иска да отхрани въ тѣхъ истинско человѣколюбие.

Може ли пò-благородна цѣль да се прислѣдва? Пò-мощна и сѫщеврѣменно пò-мила въспитателка сѫществува ли негдѣ? — Ония, които и слѣдъ тия нѣколко думи не могѫтъ да се рѣшѫтъ още да разберѫтъ истинското назначение на драмата и на театра, могѫтъ да се отнесѫтъ, ако обичатъ, и къмъ нѣкоя по-висока инстанция, напр.

ьмъ Шиллера. Съ необоримо красноречие доказва най-идеалний ѣмски поетъ въ единъ свой членъ „Die schaubühne als eine moralische nstalt betrachtet“ ползата отъ театра, показва колко силно може да шяе драмата върху разнитѣ характери, върху въспитанието на нада. какъ тя навира всѣкиму подъ булото на забавата погрѣшкитѣ ь очи, като си позволява да укарисва и гади даже и такива лица, ито инъкъ на'дали щѣхѫ да чуѭтъ истината (кралье и князье) и пр. Шиллеръ свършва съ едно заключение съвсѣмъ противно на Платоювото. *Платонъ*, най-великий *гръцки* идеалистъ, иска да испѫди сичкитѣ драматици изъ своята „учена република“; Шиллеръ, найичний *нѣмски* идеалистъ, напротивъ подканя правителствата да одържатъ и подпомагатъ театрата. Да имахме по̀-вечко мѣсто, съ отина думи можахме да се запрѣтнемъ, да докажемъ, че Платонъ прѣкалилъ и че Шиллеръ има право. —

Но не само трагедията, и *комедията* има морална основа, само е тая основа е много по̀-легка. И комедията се мѫчи да ни направи о̀-добри, но тя не се обръща за тая цѣль къмъ сърцата а къмъ разѫдъка, не състрадание и страхъ иска тя да прѣдизвика, ами иска ъ присмѣхъ да чука. Подъ маската на смѣшното изважда тя човѣшитѣ погрѣшки на явѣ и оставя всѣкиму свободно, да се усѣти тамъ лъцнѫтъ, дѣто най е голъ. —

За *драмата въ по-тѣсна смисъль* важи, разбира се, сѫщото, което е каза за съставнитѣ ѝ части: трагедията и комедията. — Ний нѣма а се впущаме тукъ въ разискванието на единъ въпросъ, който много лави до сега е занимавалъ, да се питаме именно: „Има ли въобще драмата въ по̀-тѣсна смисъль нѣкаква художественна цѣна, когато не може да ѭ нарѣче човѣкъ нѣщо самостойно, когато тя е безцвѣтна смѣсь отъ плачовити и смѣшни появи? Таквозъ едно разискване би искало по̀-вече мѣсто и врѣме. Ний се задоволяваме за това, да земемъ за сега тоя видъ драма като нѣщо, което не може туку тъй да се прѣмълчи, нето да се прѣглътне, защото по ръстъ и обьемъ не пада по-долу отъ трагедията или комедията — но си позволяваме и да ѭ мѣримъ съ нашъ лакатъ. Ний искаме и отъ неѭ да прѣдизвиква отъ една страна *съжаление* и *страхъ* а отъ друга, да смѣкчава душевнитѣ болки на гледачьетѣ съ мехлема на комедията. — Чудатъ компромисъ, но какво да правимъ? Да сѫ му мислили драматицитѣ.

И тъй всичкитѣ видове на драмата въ по̀-широка смисъль се занимаватъ и трѣба да се занимаватъ съ етическото въспитание на човѣка. Но като казваме това, да не помисли нѣкой, че искаме да се поставимъ подъ шатра на ония писачье, които въ това отношение прѣкаляватъ, които сѫдѭтъ тъй: Защото зàмѣрътъ на драмата е да поучава, то, не ще дума, тя трѣбва да се прѣобърне на проповѣдъ. Далечъ и много далечъ сме отъ туй мнѣние. Ний знаеме твърдѣ хубаво, че хората най-мразѭтъ да слушатъ сухи проповѣди и че бѣгатъ, дѣто зърнѫтъ подрясницата или калимявката на строгия моралистъ. Нека за това и нашитѣ драматици се чуватъ, да не влѣзѫтъ въ слѣпия пѫть на ония писачье. Моральтъ не иска съ думи

да се проповѣдва, не иска реторика, а иска на дѣло да се показва. Туй правило си струва паритѣ както въ обикновенния животъ, тъй и въ драмата. Дълги проповѣди уморяватъ гледача; искашъ ли да го поучишъ, трѣба да си криешъ хубаво намѣрението. Моралътъ нека се подразбира, както се подразбира поуката съ нѣкоя добра басня или алегория. Право има нѣмский поетъ и критикъ Готшалъ, дѣто казва: „То се знае, всѣка прикаска трѣба да си има поука, както всѣки човѣкъ — кърпа; но кърпа и моралъ не е нужно да виснжтъ изотзадъ я".

Толкозь за обяснение на онова становище, което искаме да заеме най-прѣко възгледитѣ на по̀-голѣмия брой отъ нашитѣ драматици. — Пжтьтъ, по който ний вървимъ, не е, може би, най-убитий най-гладкий, но за туй пъкъ е най-правий и води най-скорю до цѣльта, която драмата си поставя. — На туй становище приканваме ний всѣкого, който усѣща въ гждритѣ си призова на всенароденъ въспитатель, а не на проста забавачка. Ела прѣди всичко съ една здрава, крѣпка, голѣма идея, ела съ намѣрение да кажешъ нѣщо, ела съ цѣль да повлияешъ върху тия, за които пишешъ. Ний нѣка да се противимъ, да бранишъ и тенденции, стига само тѣ да сж изникнжли отъ чиста душа и тѣхното общо обсжждание и обща забрана да могжтъ да принесжтъ полза.

Ний не принадлѣжимъ именно къмъ числото на ония, които сѫ убѣдени, че художникътъ трѣба да се придържа о едни остановени веднжжъ образци, като слѣпецъ о тояга. Ний сме на мнѣние, че той трѣба да работи по духа на своето врѣме, ако иска да остави нѣщо трайно на свѣта, нѣщо вѣчно. Само изъ съврѣменната почва, изъ тая почва, на която е пораснжлъ, може той да исчерни безсмъртие.

Величието на Софокла, Шейкспира или Данте въ това се състои, че сж знаяли да воплотжтъ духа на своя вѣкъ въ блѣскавитѣ си произведения. — Софоклъ ни показва най-чистото огледало на старото, юнашко и гиздаво Елинство, въ всѣка жилчица на Шейкспира бие разбудената гордость на британеца, изъ всѣка негова драма вѣе духътъ на свободния протестантизмъ, който за първи пжть се опитва да се задълбочи въ гатанкитѣ и проблемитѣ на живота по единъ новъ начинъ, съвсѣмъ различенъ отъ начина на срѣдневѣковата схоластика. — Нека да бѣхж се родили Данте и Калдеронъ въ нашия реалистиченъ вѣкъ, и да видимъ до кадѣ щѣхж да достигнжтъ съ своето въспяване на католицизма. Ний сме напълно увѣрени, че нѣмаше да иматъ твърдѣ голѣма сполука. Който не вѣрва, нека земе да попрѣобърне листоветѣ на коя и да е по̀-широкичка история на новата писменность и си забѣлѣжи, какво си е испатила въ началото на нашия вѣкъ сиромашката нѣмска романтика съ своитѣ въсхваления на „невинния" срѣденъ вѣкъ, съ въспѣванието на порутенитѣ мънастирье, съ своята мѣкошава бабешка усѣтливость, съ убожаванието на сжщия тоя католицизмъ, комуто Данте и Калдеронъ дължжтъ найвиднитѣ си съчинения.

Фосъ, Тийкъ, братия Шлегелъ и тѣхнитѣ сњтници се помѣнуватъ днесь за днесь само като прѣвъсходни прѣводачье. Нѣмский

свѣтъ трѣба да остане благодаренъ на тия мѫжье, до като си побѫде, че сѫ го запознали съ класическитѣ съчинения на другитѣ народи. Паметницитѣ на Шейкспира и Омира, излѣни въ нѣмска бронза, ще пазѭтъ за дълго врѣме името на злочестия романтицизмъ, но неговитѣ мисленки отдавна вече сѫ изгризани отъ зѫба на врѣмето, отдавна вече завлѣчени отъ истинския, живия токъ на съврѣменния духъ, който не се оставя да го турятъ на Прокрустовото лѣгло.

Още примѣри ако искате, забѣлѣжете си борбата на французския криворазбранъ класицизмъ съ ученията на В. Хюго или Дюма и вижте кой е спечелилъ, ония ли, които сѫ се придържали като слѣпи о старото, или тия, които съ сърдце и душа сѫ бранили принципа на свободното искуство. Който горѣ-долу прѣслѣдва вървежа на съврѣменната писменность, ще е забѣлѣзалъ навѣрно и извънредния напрѣдъкъ на *реализма* въ Франция, Англия и Русия.

Напусто сѫ филипикитѣ на оплашенитѣ критици отъ пó-старата школа, на халосъ отиватъ отчаянитѣ тѣхни викове. Зола, Флоберъ, Гонкуръ, Доде и съдружие не щѫтъ и да знаѭтъ. На пукъ на хулитѣ, които се сипѭтъ върху грѣшнитѣ имъ глави отъ страна на разюдени естетици и дървени моралисти — тѣ си каратъ прѣспокойно колцата и, зачудо, стоката имъ се продава като топълъ хлѣбъ. „*Nana*“, „*Potbouille*“ или „*Germinal*“ сѫ доживѣли въ растега на нѣколко недѣли по толкова издания, колкото Шиллеровитѣ драми едва въ 50 години отгорѣ. Е, какво да каже човѣкъ за туй чудато чудо? Да плѣсне рѫцѣ и да се засмѣе ли или да ревне отъ ядъ? Нито едното, нито другото, ами хладнокръвно да се помѫчи да изброди коренитѣ на онова тъй нарѣчено „зло“, противъ което толкова сѫ гракнѫли. Малко да порасчовърка човѣкъ основата на нашето съврѣменно възпитание, ще извади на явѣ кваса, който е причинилъ шупването: тоя квасъ е забърканъ направо отъ новото социялно положение, отъ новитѣ социялни възгледи. — До като туй положение не се измѣни, натурализмътъ ще кара още много фиданки и дървеса, колцина има да прѣгракнѫтъ още отъ виканье противъ него, колцина ще слѣзнѫтъ 7 педи подъ повърхнината на земята съ отровата въ сърдце! — Кой имъ е кривъ? Криви сѫ си сами тѣ, че не искатъ да раздержѫтъ врѣмето си. На мѣсто да се борѭтъ като Титани и да пръскатъ силитѣ си на вѣтъра, не щѣше ли да бѫде пó-добрѣ, да обърняхѫ тия критици остена си и да се потрудяха да оправѭтъ стъпкитѣ на съврѣменния духъ, безъ да му прѣчупватъ рѫцѣтѣ и краката; — не щѣше ли да бѫде пó-добрѣ, намѣсто да крѣскатъ противъ Зола и неговитѣ другарье, да ищяхѫ отъ тия несъмнѣнно даровити хора, да се подчинѭтъ на истинскитѣ естетически закони и да излѣѭтъ своята богата, но не прѣчистена още материя въ хубави калѫпи? Нека хванѫтъ вѣра, че трудътъ имъ нѣма да отиде безтрага.

Какво ни казватъ прочее всичкитѣ ония примѣри? — Тѣ ни казватъ, да си отворимъ и ние очитѣ, тѣ искатъ да ни убѣдѭтъ, че и нашето искуство ще цъвне и ще завържe само тогава, когато пусне корене въ почвата на народния духъ. Тази истина си струва да се забѣлѣжи, както отъ нашитѣ първачни писачье тъй и отъ критицитѣ.

Първитѣ ще се избавіжтъ веднѫжъ за всѣкога отъ робското подражение, а вторитѣ ще се отучѫтъ отъ слѣпото обожавание на чуждото, ще станѫтъ по-търпѣливи и ще навикнѫтъ да цѣнѭтъ и своето си, каквото и гдѣто го намѣрѭтъ.

Съ тѣзи нѣколко думи ние обръщаме кърмилото на критиката си къмъ г-нъ Ивановъ и слѣдъ като му благодаримъ, че си е насѣкълъ градивото въ дѫбравата на *народната* ни история, обаждаме му, че пристѫпваме още по-близу къмъ зданието му — драмата му — и почваме да испитваме най-напрѣдъ основата. Ние не пожалихме скѫпитѣ страници на „Пер. Списание“ и доста на широко изложихме исканията си, но за това пъкъ работата ни е извънредно улеснена.

Сега: Кръсте — Боже помагай!

Казваме ясно и открито, безъ забикалки: „Апостоли за свободата“ драма въ три дѣйствия отъ П. Ивановъ, не е истинска драма.

Наистина съчинительтъ си исповѣдва съ смиреность, която ударя до нѣкѫдѣ на Дарвиновата, че не е направилъ нѣщо „изящно по драматическото искуство“ и че главната му цѣль е била, *„да не останѫтъ забравени движенията за политическото ни освобождение“*, та за това се рѣшилъ да даде на читателя *„нѣкои общи черти за Старо-Загорското възстание“;* но то не ни прѣчи, да си караме пакъ както си знаеме, като че сме си запушили ушитѣ съ восъка на Одисея. Нѣма да се полъжемъ ние отъ меденитѣ думи на ония сирени, които се мургатъ измѣжду редоветѣ на прѣдговора. Нека грѣшникътъ и да си исповѣдва грѣховетѣ, нека и да си посипва главата съ пепель, душеспаситель тъ не смѣе да го отпусне, прѣди да го погади, прѣди да му покаже пѫтя на спасението.

Какво казва господинъ Ивановъ?

„Главната ми цѣль е.... да не останѫтъ забравени движенията за политическото ни освобождение“. — За тѣзи думи трѣба да го оловимъ. Дѣто ще се каже авторътъ на „Апостолитѣ“ искалъ *история, а не драма да напише.* Туй то най-главната погрѣшка я, туй то най-голото мѣсто! Друго нищо да не бѣше писалъ Ивановъ въ прѣдговора си, освѣнъ горнитѣ десетина думи, пакъ не би можалъ по-строго да се осѫди. „Защо прочее сте искали история да пишите?“ да го попита човѣкъ. — И най-сѣтнѣ като сте си избрали такъвъ прѣдмѣтъ, нима той трѣбаше въ видъ на драма да се изложи, или по-добрѣ въ видъ на катихизисъ? — Тѣзи питания сѫ въ състояние да расклатѭтъ и най-довѣрчивия критикъ. Наистина и ние захващаме да се съмняваме въ нѣкои благи думици на г-на Иванова, намъ ни се чини, че той не е до тамси чистосърдеченъ и скроменъ, както иска да увѣрява въ прѣдговора си. Нека той ни извини, но ние гледаме на неговитѣ нѣколко „думи къмъ читателя“ като на едно срѣдство, измислено съ цѣль да се покърти сърцето на читателя, съ цѣль да се напрашѫтъ очитѣ на критика, че да не се загледва твърдѣ. Но ние знаеме много хубаво кога и какъ се пишѫтъ прѣдговори, та нѣма да се излъжемъ. Ето какъ става тая работа: като види еди кой си почитаемъ писачъ, че е искаралъ нѣкое недоносче, хайде, отдере едно парцалче книжка и си надрасква самъ апологията. Разбира

се, че въ тая своя самобранка той нѣма никога да забрави да каже, че съчинението му наистина не било класическо, че драмата му напр. не ѭ бивало твърдѣ, но *асля* той нѣмалъ и намѣрение да пише драми, ами *история*.

Има даже и такива писачье, които се извиняватъ още по̀-мѫдро съ съмнителната истина, че *нѣщото било всѐ по̀-добро отъ нищото*, и че слѣдователно и тѣхното дѣлце като нѣщо, а не нищо, чиняло нѣщо.

Къмъ тоя купъ писачье принадлежи и г-нъ Ивановъ. Който не вѣрва нека прочете края на неговия колкото злочестъ, толкозъ и любопитенъ прѣдговоръ.

Ето какво казва той, като расправя на дълго и на широко за минѫлото и патилата на драмата си:

„.... Когато актёритѣ хектографирали ролитѣ си въ околийското управление (!), за нещастие изгорѣ управлението, и *при другитѣ загуби, изгорѣ и настоящата драма*, освѣнъ първото дѣйствие, което било излѣзло отъ хектографътъ. Това първо дѣйствие *ме принуди* да напиша изново и другитѣ двѣ дѣйствия, които нѣма съмнѣние, че излѣзохѫ много по̀-слаби сравнително съ първообразнитѣ, но пакъ мислѭ, *„че по̀-добрѣ е нѣщото отъ нищото“*. Писано въ Хасково на 1 януарий 1884 год.“ Е, може ли човѣкъ по̀-умно и по̀-убѣдително да се забрави?

Както се види Ивановъ не е нито Будистъ, нито Шопенхауерецъ. За голѣмото прѣдимство на нищото (нирвана) прѣдъ нѣщото той „хаберъ“ нѣма.

До колкото *ние* разбираме авторъ на „Апостолитѣ и до колкото можемъ да четемъ мѣжду редоветѣ на прѣдговора му,ет о какъ стои работата: не е истина, че е ималъ той намѣрение да изложи въ общи чърти *историята* на Старо-Загорското въстание. Туй се доказва най-ясно отъ коричкитѣ на напечатаното съчинение: „Апостоли за свободата, — **драма** въ три дѣйствия“. Лѫже се самъ г-нъ Ивановъ, гдѣто казва, че главната му цѣль е била „да не останѫтъ забравени движенията ни за политическото ни освобождение“. — Ако да имаше той таквосъ нѣщо на око, той щѣше да тръгне по сѫщия друмъ, по който Захарий Стояновъ днесь мѫжки крачи, той щѣше да пише записки, мемоари, защото по такъвъ и само по такъвъ начинъ можеше да си постигне цѣльта.

Но перото на хрониста се видѣло госп. Иванову много просто. Ето защо посѣгнѫлъ той къмъ нѣщо по̀-високо, и то не безсъзнателно, както иска да ни увѣри въ прѣдговора си, ами съ цѣлата си свѣстъ, съ пълно увѣрение на сполука. Обаче замѫчила се гората, че родила мишка. Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. На мѣсто *драма* да излѣзе явява се на бѣлъ свѣтъ единъ съ малки исключения сухъ като козя пастърма *катихизисъ*. — Кой е кривъ? Не се дигай на голѣмо, че ще паднешъ на колѣно! Госп. Ивановъ не вѣрваме да не признае, че хубавѣ сме му прочели мислитѣ.

Да видимъ сега, *защо* „Апостоли за свободата“, **драма** въ три дѣйствия не е **драма**.

Отговорътъ ни е много кратъкъ. *Защото е психически болна. Горката страда отъ paralysis progressiva.* — Всичкитѣ, всичкитѣ и дѣйствия носѭтъ признака на тая неизцѣрима болѣсть. — *Трупъ има — умъ нѣма.* Туй то. Или безъ забикалки: *драмата на г-на Иванова тѭ не бива, защото ѝ липсва* **идеята**. — Трѣба ли по̀-нататъкъ да се обясняваме? Поставете се на нашето гледище и расчепкайте „Апостолитѣ" до единъ; — ако намѣрите нѣкоя обща, згатана мисъль — ето ни. Какво е искалъ да прѣдстави Ивановъ въ драмата си? Каква цѣль, каква тенденция е прѣслѣдвалъ? Дѣ е етическата ядка на съчинението му? Който може да ни отговори на тия питания ясно и точно, нека излѣзе. Съ голѣмо благодарение ще го изслушаме. Ний сами не можахме да намѣримъ никакво по̀-дълбоко съдържание въ драмата, „Апостоли за свободата", колкото и да ѭ обрѫщахме насамъ и нататъкъ; за това до когато не се яви нѣкой да ни убѣди, че се лѫжемъ, ще се държимъ чврьсто о мнѣнието си, че Ивановъ самъ не е знаялъ ясно, какво е искалъ да изложи, като е сѣднѫлъ да пише драма. — Да ли страданията на цѣлия народъ изобщо, или частнитѣ кили и възрули на Старо-Загорския комитетски прѣдсѣдатель Коля Ганчова, да ли юначеството и безстрашливостьта на всички ония, които сѫ си заслужили името „Апостолъ за свободата" или прѣчкитѣ, които сѫ срѣщали тия храбри хора отъ страна на слабодушни и убити у шията сѫщества, да ли гиганския полетъ къмъ една свѣтла бѫднина или назадничавостьта, — който може разбра, да не се помайва, ами да се залови тутакси съ еврейския талмудъ, — че не е за чудо и него да разбере.

Ний не виждаме въ драмата на г-на Иванова нищо друго освѣнъ единъ купъ отъ расхвърлени и разнебитени сцени, наредени криво-лѣво една до друга, колкото да сочѭтъ ужъ че сѫ нѣщо цѣло. Връзка не забѣлязваме никаква, споителний калай като-рѣчи досущъ липсва. Щомъ земемъ да разгледваме характеритѣ на драмата единъ по единъ, ще се види, че имаме пълно право. —

Поради нѣманието на една ясна и опрѣдѣлена идея — „Апостолитѣ" на г-на Иванова страдатъ и отъ формална страна, тѣ нѣматъ *глава.* — Или нима заслужва Колю Ганчовъ да се нарече *херой?* Дѣ сѫ силнитѣ плѣщи, на които би трѣбало да понесе той цѣлата тежина на драмата? Заслужва ли единъ слабодушенъ, непостоянъ човѣкъ името юнакъ? Каква е въобще орисницата на Ивановия Колю? Въ първото дѣйствие слѣдъ безчетъ клатушкания насамъ и нататъкъ се рѣшава той да подигне възстание. Въ какво се състои юначеството му? Въ липсванието на свободната воля ли? Въ второто дѣйствие вече се истътрузва окованъ въ верига. За десетина минути му дава хюкюмата пѫтя. — А подиръ четвъртъ часъ, до като се мѣнѭтъ кулиситѣ — нашъ Ганчовъ полудява по примѣра на царя Лира, Офелия и Мария въ Иванку. — Завѣсата се спуща, а ний стоимъ като грьмнѫти, едва си поемаме душата и се питаме: Е, ами сега? Горкана си, херойтъ отиде, какво ще прави драмата безъ херой?

Но генийтъ на г-на Иванова и доброто му сърце намѣрватъ единъ годенъ исходъ.

Като милозливъ човѣкъ авторътъ на „Апостолитѣ“ се раскайва, за дѣто е испоплашилъ орталъка съ полудяванието на Коля, обраща изведнѫжъ колата и написва (слушайте!) още едно дѣйствие *съ съвсѣмъ друго и прѣди всичко весма весело и шарено съдържание*, че дано разцпленитѣ гледачьe се поутѣшѫтъ и му простѭтъ.

За да не помисли никой, че се шегуваме, ний привеждаме собственнитѣ Иванови думи: „Понеже ми се искаше да прѣдставѭ тѣзи събития въ живи сцени, а *пъкъ за да не оставѭ зрительетѣ съвсѣмъ въ скръбни впечатления (!)*, азъ съединихъ Старо-Загорското въстание съ политическитѣ събития прѣзъ 1875 и 1876 и 1877 г. и заключихъ драмата си съ дохождането на Руситѣ въ Стара-Загора, *което мислихъ, че ще произведе пó-силенъ ефектъ (!!) въ зрительетѣ*“!

Е, какъ ви се харесва туй нѣщо? Не заслужва ли г-нъ Ивановъ да бѫде назначенъ за почетенъ членъ на всичкитѣ филантропически дружинки на свѣта? Каква хубава и прѣхубава мисъль! Pereat tristitia, да живѣе веселбата! Бѣдний Самаритянинъ не размислилъ само какво щѣше да излѣзе, ако всичкитѣ поети да бѣхѫ били на негово мнѣние. — Каква революция въ цѣлата писменность!

Есхилъ да бѣше на г-нъ Ивановия умъ, нѣмаше и да помисля да кара въ своята „Орестия“ Клитемнестра да убива мѫжа си, Орестъ майка си; Софоклъ не би се рѣшилъ да пустне фуриитѣ да раскѫсватъ клетника Едипа толкозъ и толкозъ пѫти; Еврипидъ нѣмаше да принуди бѣдната, завистливата Медея да исколи дечурлигата си и подирѣ да подлудѣе (като Коля Ганчова); Корнейль намѣсто трагедията си „Смъртьта на Помпея“ щѣше да напише нѣкой фарсъ подъ заглавие: „Помпей играе съ Клеопатра на рѫченици“; Расинъ нѣмаше на стари години да се кае и да си счита трагедиитѣ за грѣхове; Волтеръ, наистина голѣмъ безбожникъ, но и не пó-доленъ человѣколюбецъ отъ г-на Иванова, щѣше да си знае ума и нѣмаше да избира за драмитѣ си все такива мрачни и тъмни теми. — Ами какво да кажемъ за Шиллера или Шейкспира?

Но не тъй, не като автора на „Апостолитѣ“ могѫтъ да мислѭтъ добритѣ драматици. Таквазъ милозливость като Ивановата ний не можемъ да разберемъ. Нима мисли той, че съ чудатата си мѣрка е ублажилъ гледачьетѣ си, че ги е придобрилъ, като е прибавилъ онова съвсѣмъ различно дѣйствие? Колко слабъ психологъ се показва той въ сегашния случай! — Не знае ли, че контраститѣ се прѣдизвикватъ, не усѣща ли, че иска да ни заведе да гледаме въ една и сѫща черква и свадба и мъртвецъ? — И не е ли той тогава много пó-жестокъ? Нима ще се успокоимъ ний само отъ нѣколкото думи на Петка Рачова, съ конто се обажда въ началото на третето дѣйствие, че Колю Ганчовъ и нѣкои негови приятелье били обѣсени, или пъкъ ще забравимъ всичко, като видимъ *сѣнкитѣ* на мѫченицитѣ на края на драмата? Какъ нѣмало кой да научи Иванова да земе Шейкспировия „Краль Лиръ“, че да види какъ се изработватъ прѣдмѣти като неговия.

Лиръ, единъ старъ вдѣтинялъ князь, подлудява отъ *жалость и ядъ*, че дѫщеритѣ му го натирили, слѣдъ като му награбали има-

ньето. Ивановий Колю *подлудява отъ бой и мяка.* Каква голѣма разлика! — Слѣдъ дълги скитания изъ горитѣ и дивотитѣ испъдений старецъ се прибира въ кжщата на едничката си вѣрна джщеря Корделия, която той при раздѣлата на царството си билъ едно врѣме онеправдалъ само защото му мисляла доброто и не искала като другитѣ си сестри да лицемѣри.

Но при завръщанието си Лиръ намира Корделия мъртва. Отъ жалость сърдцето на бѣдния старецъ се пръсва. — *Наказанието изгладва грѣха му..... Гледачьетѣ се утѣшаватъ....* Ивановъ напротивъ свършва съвсѣмъ баши-бозушки. Оплашенъ отъ величината на прѣдмѣта си и отъ страхъ да не би тоя прѣдмѣтъ да го задуши безъ врѣме, хвърля той една примка на Колю Ганчовия вратъ, па какво е туй, ужъ отъ милозливость станжла тая *хата.*

Мислимъ, който си стори трудъ да прочете не само критиката ни, но и нейната подложка, ще дойде, не ще нито дума, до заключение, че нашитѣ обвинения не сж измислени, че тѣ сж правдиви. Който пъкъ още не се е убѣдилъ въ сладостьта на Ивановата драма, той нека заповѣда сега съ насъ въ второто отдѣление.

II.

Ако да не бѣхж нѣкои малки исключения, насъ ни налиташе да въведемъ тая часть отъ критиката си съ надписа, който Данте поставя въ своята *Divina comedia* върху вратата пакълни: „*Lasciate ogni Speranza, voi ch'entrate*“, оставете всѣка надѣжда вие, които влѣзвате тукъ вжтрѣ! Какви характери искате, когато нѣма една опрѣдѣлена идея въ драмата!

Но да не бързаме. Нека си вървимъ по прѣдначъртания пжть. Да се расправимъ пò-напрѣдъ съ теорията.

Казахме и расправихме на дълго и на широко, че най-главната, макаръ не и на раздѣлната часть на драмата е нейната идея. По важность второ мѣсто заематъ *характеритѣ, мотивитѣ и шетбата.* Голата мисленка трѣба да се въплоти, трѣба да се положи въ видъ на сърдце въ гърдитѣ на едно свѣстно, разумно сжщество, ако се иска, да іж разберемъ. Съ отвлѣчени понятия драмата вземанье-даванье нѣма, нито пъкъ може да има. Онова разумно сжщество, онова лице — главний носитель на мисленката — е сжщеврѣменно и найважното лице въ драмата. Около него трѣба да се движжтъ всичкитѣ други отъ писача създадени лица, всичкитѣ тѣхни дѣйствия трѣба да сочжтъ на кждѣ главата, къмъ тъй нарѣчения *юнакъ, херой* на драмата. Да видимъ защо.

Херойтъ е прѣдставитель на една извѣстна мисъль, за нея го е създалъ драматикътъ, и да ни іж *покаже* е неговата главна задача. Да *покаже а не да каже:* ето всичката мждрость, която се иска отъ юнака и духовния му баща — драматика: нито пó-малко нито пó-много. Една мисъль можешъ да искажешъ и въ видъ на писмо и въ видъ на дневникъ, да іж покажешъ можешъ само въ живота и на сцената, която го застжпва.

Не трѣба много да си блъще човѣкъ ангелитѣ за да разбере, че тази мисленка трѣба да подсмига пакъ на живи и разумни сѫщества, защото безсловесни или безсвѣстни твари нито могѫтъ да ѭ разберѫтъ, нито пъкъ могѫтъ да ѭ развиѭтъ. Идеи може да има само човѣкътъ, едничката тѣхна почва е човѣшкото общество. До като умоветѣ не се сблъскатъ, до като разнороднитѣ мисли не се сборичкатъ — идеи се не раждатъ, както нѣма да искочѫтъ искри и нѣма да се запали праханьта, когато стоманата не се счука съ кремъка. Ренесансъ безъ схоластика на' да ли щѣше да има, Лутеръ безъ Тецеловци и развратни папи щѣше да си мирува въ лоното на св. Петра и прочее. Мисленкитѣ се раждатъ отъ спрѣчкването на противуположноститѣ, тѣ сѫ толкозъ пó-мощни, колкото и контраститѣ сѫ пó-силни. Ето защо драма съ едно лице не става. Най-малко двама души ѝ трѣбватъ. А че наистина съ двѣ лица може вече да се постигне драматиченъ ефектъ, това ни доказватъ най-ясно трагедиитѣ на Ескила. Софоклъ за първи пѫть въвежда три лица. Броя на играчьетѣ обаче е нѣщо второстепенно, макаръ и да е имало врѣме, когато критицитѣ сѫ пръскали порои мастило, да доказватъ на невѣрницитѣ, че само толкозъ и толкозъ лица е позволено да има въ една драма. Никой нѣма днесъ за днесъ да гади нѣкого списателя, че знаялъ да намѣри на 50 роли мѣсто. За осѫждание е само оня, който безцѣлно въвежда въ драмата си лица, не за друго освѣнъ да прѣчѫтъ на общия вървежъ. И тъй покрай юнака се иска да има и *други лица*, въ обществото на които той да може да развие мисъльта, за която е създаденъ. Пó-горцѣ видѣхме, какъ се развиватъ идеитѣ въ обикновенния животъ; сѫщий принципъ трѣба да се заварди и въ драмата. И тукъ трѣба да се създадѫтъ *противоположни странки*, странки съ разни мнѣния, да се свадѭтъ, да се настървѭтъ едни на други, та да се сборичкатъ и въ тая борба да обѣлѭтъ етическата ядка на драмата. — Ето въ тая борба, въ тая живость се състои **шетбата,** тя се подстъква, тя се усилва, колкото пó-силно контраститѣ захващатъ да се сплъчкватъ и сбиватъ. *Отъ едната страна херойътъ самъ или съ нѣколко послѣдници, отъ другата неговитѣ противници. — тукъ не обузданата воля, тамъ принуждението, свѣтскитѣ спънки.* Колкото еднитѣ и другитѣ сѫ пó-силни, толкозъ пó-мощно тѣ се прѣдизвикватъ, толкозъ пó-силно подкарватъ *шетбата* и толкозъ пó-вече привличатъ тѣ и вниманието на гледача. Ние обичаме и въ всѣкидневшния животъ якостьта, неустрашимостьта, а мразимъ страшливостьта, особито, ако тя се крие задъ нѣкой глиганъ. Намъ ни е драго за това да виждаме и на сцената живость и людье сърцати или поне людье съ опрѣдѣлени характери. Истинский драматикъ знае туй нѣщо, за това и натъкмява своитѣ лица по волята на гледачьетѣ, толкозъ пóвече, че съ тая си мѣрка той отговаря и на исканията на драмата.

Опрѣдѣлени характери: ето расковничето, съ което той може чудеса да постигне, стига само да бѫде свѣстенъ управитель, острогледъ стратегъ.

Борбата е неговий прѣдмѣтъ, въ живата борба иска да изложи той малко по малко кроежа си, иска и да го испълни, ради туй той

хубавѣ трѣба да си отваря очитѣ, не пó-малко отъ единъ пълководецъ, който знае, че и най-малката погрѣшка влѣче подиръ себе си пагубни слѣди. Опрѣдѣленъ е оня характеръ, който си остава винѫги вѣренъ на себе си, който се показва въ всѣки случай послѣдователенъ. Ние искаме за това отъ драматика, да вникне добрѣ въ душата на лицата, съ които си служи, прѣди да ни ги прѣдстави, ние искаме хубаво да изучи минѫлото имъ, че само тогава може той вѣрно да схване характера на всѣко едно отдѣлно лице. „Историята на човѣка е неговий характеръ“, казва и Гете. — Въ тѣзи думи се съдържа мѣрката, която прѣпорѫчваме и ние. Неопрѣдѣлени характери лесно се прѣобръщатъ на бразаи и захващатъ немилостиво да чукатъ драматика по носа, за гдѣто не е зналъ тая проста истина: че отъ характера пó-постоянно нѣщо у човѣка нѣма. Кой може да се отърве отъ особитостьта си? — Единъ и сѫщъ характеръ при едни и сѫщи условия е принуденъ да върши като автоматъ всé сѫщото, каквото първи пѫть е извършилъ при тъкмо тия условия. Всѣко човѣшко дѣйствие е резултатъ отъ характера му и външнитѣ *потици*. Ако да можеше да се изброѭтъ до сушка всичкитѣ тия мотиви, можало би и съ математическа точность да се прѣдскаже: тоя и тоя човѣкъ въ тоя даденъ случай, туй ще направи, само туй а не друго. Истинска непослѣдователность, гдѣто ще се каже, въ живота не може да има, всѣкий е принуденъ да върши това, каквото желѣзната рѫка на външнитѣ обстоятелства заповѣдатъ на характера му. И най-малкото отстранение отъ обикновенния пѫть си има своята неотмѣнима причина, за всѣка безпослица ще се намѣри извинение — рано или късно.

Ние искаме за това и отъ драмата най-строга послѣдователность. Ние гледаме съ четире очи на вървежа ѝ, и тежко и горко на оня писачъ, който си позволи да прави скокове, ако не ни покаже, какво го е накарало да скача, ако неговитѣ причини не ни се видѭтъ достатъчни. Драмата трѣба да е много, много пó-строга въ това отношение отъ историята. Историята може спокойно да сгърне рѫцѣ прѣдъ нѣкоя гатанка и да чака, до като ѝ доде отъ нѣкѫдѣ пó-вече свѣтлина, за да може да ѭ рѣши. Драмата съ безконечностьта не располага, тя нѣма работа нито съ години и вѣкове; цѣлото ѝ царство се извървява за три-четире часа, за това, каквото казва тя, трѣба да го оправдава тутакси, каквото извършва, трѣба да подплаща изведнѫжъ съ здрави причини.

Непослѣдователность е нейното мише-билье, най-блѣскавото сиромашко свидѣтелство на драматика, защото отъ него виждаме, че господство му се лишава отъ една неизбѣжно нужна дарба — *дарбата на психолога*, безъ която чудовища и бразаи може наистина да се чъртаѭтъ но не и характери. Който ми дойде съ една дрохла клѣнза и иска да ми ѭ продава за Антигона, доказва, че е душевно слѣпъ, който иска юначество да ми показва, а пъкъ трепери като шумата на трепетликата — е глупаво бебенце, който се испрѣчи отпрѣдѣ ми и безъ причина захване да ме псува, да ме гади или да ме налага, е зрѣлъ за лудницата, а не е за прѣдъ хора, не е за въ драма. Но

кой те слуша? Колцина отъ нашитѣ писачье искатъ да знаѭтъ, че сегисъ тогисъ трѣба да се допитватъ и до здравия разумъ, да покадяѭтъ темиянчецъ и на истината! Повечето пакъ си правѭтъ каквото имъ скимне, за това и лѫжитѣ и погрѣшкитѣ въ драмитѣ имъ нѣматъ брой, както хубавитѣ моми родъ, а дълбокитѣ рѣки бродъ нѣматъ.

Очи, очи се искатъ и малко паметъ, госп. драматици. Не дѣйте лъга прѣди всичко себе си а подирѣ и невиннитѣ гледачье, че нѣма никаква огрѣвка нето отъ едното, нето отъ другото. Кога да е, все́ ще се намѣри нѣкой да ви раздърпа и да ви пришушне даже въ гроба, че не ви бивало за пара, защото не сте имали мозъкъ и очи, защото не сте разбирали ни най-малко лицата (особито историческитѣ), съ които сте имали расправия, не сте познавали особитостьта имъ, а пъкъ сте се наемали да ги описвате, не сте познавали нето отгорѣ-отгорѣ причинитѣ, които сѫ ги накарвали да извършѭтъ това дѣло, което вамъ се видѣло доста тлъстичко, за да може да испълни три или петь дѣйствия на една драма, а пъкъ сте сѣдали да ги излагате.

Който не иска туй да му се натяква, който иска съ спокойно сърце да заклопи очи, нека остави крантавитѣ си драми, да нарами кръста и тръгне подиръ насъ. Тоя кръстъ е май тежичъкъ, но има пъкъ отъ друга страна туй добро, че не води за Голгота̀, а за Парнасъ, стига само да мърморимъ по цѣлия пѫть: *идея*, *шетба*, *характери*, *мотиви*.

За тия послѣднитѣ нека ни бѫде допростено, да поговоримъ още мъничко.

Каквото и да извърши човѣкъ, казахме ний, все́ е плодъ отъ двѣ сили — отъ жилавата основа на душата му и външнитѣ причини. Ето тия причини се наричатъ въ драмата *потици*, мотиви.

Безъ причина нищо не става на тоя свѣтъ, безъ причина нето най-дребното зрънце прашецъ не се побутва, безъ причина и човѣкъ нищо не може да върши. И най-силний характеръ може да дрѣме до послѣдния си часъ — ако не дойде нѣщо да го събуди, да го раздразни, да го принуди да искочи изъ кожуреца, съ който се е завилъ прѣзъ глава. На тази истина като се опирахме, казахме ний, че идеитѣ отъ само себе си неизбликватъ на бѣлъ свѣтъ, че и тѣ трѣба съ лостъ да се издигнѫтъ.

Тѣзи лостове въ драмата сѫ самитѣ лица, *човѣкъ човѣку* става причина да извърши това или онова. На слѣпата сѫдба и на случая не трѣба вече да се позволява (като на примѣръ въ старогърцката трагедия) да се мѣсѭтъ своеволно въ шетбата. Тия лостове, дѣто ще се каже, сѫ винаги драматику на рѫка, срѣдствата му сѫ дадени — нека се само да ги употрѣби. И сега настѫпва минутата, да си покаже умѣнието и силата. Грабне ли всичкитѣ изведнѫжъ, потегли ли сърчено — машината вече работи, истърве ли половината или нѣма ли сила да тегли, или не знае ли дѣ да напѫне — машината скърца, върти се шантаво, ту спира, ту пакъ върви и най-сѣтнѣ заспива. Таквази машина е и драмата.

Да видимъ, да ли може да спечелимъ отъ сравнението си нѣщичко за тоя отдѣлъ.

Както машината не може да работи добрѣ, ако тукъ нѣкое колелце ѝ липсва, или тамъ нѣколко ремъка се петлаѭтъ и си прѣчѫтъ, намѣсто да си помагатъ; тъй и драмата не може добрѣ да върви, ако не ѝ е всичко тъкмо, ако чарковетѣ ѝ — *характеритѣ*, и силитѣ, които трѣба да въртѭтъ тия чаркове — *мотивитѣ, потицитѣ* не се допълнѭтъ до троха. Както зѫбцитѣ на колелетата трѣба най-точно да се прихващатъ едни о други, както ремѫцитѣ трѣба хубаво да се прилѣпѭтъ о гладкитѣ наплати, ако искаме машината равномѣрно да се движи, тъй трѣба и въ драмата характери и мотиви най-мощно да се подпомагатъ, да се обясняватъ и подкарватъ. Липсватъ ли нѣколко зѫба — машината се позапира, друса и скръца: нѣма ли *потици* — драмата клюмва и дрѣме; наопаки има ли повече колелета отъ колкото трѣба — машината върви но много по̀-полѣгка: надръсти ли се драмата съ излишни епизоди, тя става разлята.

Второ. Всѣки знае, че добрѣ стъкмената машина, като се пусне да работи, не се заюрва изведнѫжъ, ами полѣгка-лѣгка се засилва.

Тъй трѣба и искустно изработената драма лѣгкичко да захване, но постъпенно всѐ повече и повече сила да поема. Таквозъ едно правилно ускорено движение ней най е згодно, най ѝ помага, развитието се разбързява отъ мигъ на мигъ, силата нараства а съ нея заедно и вниманието на гледача. — Наопаки дѣто вървежътъ на драмата е съвсѣмъ шантавъ — тӯ по̀-бързъ, тӯ по̀-мързеливъ — тамъ всѣкий да си отбие грижата, че гледачътъ ще се повѣри само на слуха си; мозъкътъ захваща да човърка и да търси, дѣто не му е работата, причинитѣ на неугатания вървежъ; а захване ли разсѫдъкътъ да се мръжди — направѣте кръстъ на драмата!

Началото трѣба да бѫде по̀-лѣкичко, казахме ний и нѣма да се повърнемъ, искаме само да обяснимъ, какъ трѣба да се разбиратъ думитѣ ни. — Всѣкий, който е ималъ случай да види, какъ захващатъ да работѭтъ колелцата на часовника, знае, че щомъ завитото като мелчовъ перце захване да се стѣга и распуща — завчасъ пръква цѣлий уредъ — всичкитѣ колелца почти изведнѫжъ се разбутватъ. Тъй искаме ний и драмата да начене, *лѣко но изведнѫжъ*, въ единъ мигъ отгорѣ, безъ много маяние и кякание. Който е прочелъ поне една драма отъ Шейкспира, той знае много хубавѣ, какво искаме: който пъкъ не е прочелъ ни една още, а му се ще да пише драми, да не се потърква и помайва, ами часъ по̀-скоро да си набави поне Хамлета, Юлия Цезара или Макбета и да се задълбае малко въ четивото и формата имъ. — Отъ колко глъчъ щѣше напр. госп. Ивановъ да се отърве, ако да бѣше зналъ, какво е лесно да си наточи човѣкъ драматическото перо, когато си купи нѣкой крѣпъкъ и тежъкъ брусъ, като съчиненията на Шейкспира или Шиллера. Каква голѣма облага щѣше да има за цѣлата ни писменость, ако всичкитѣ наши киляви драматици се рѣшахѫ да попрочетѫтъ нѣкое съчинение на безсмъртнитѣ си събратия!

Както безкрайното пространство и безконечното врѣме ни напомнѭтъ собственната нищожность, тъй и ония синковци щѣхѫ изведнѫжъ да зѣрнѫтъ колко сѫ далечъ отъ истинското искуство и щѣхѫ да захвърлѭтъ перото си на прѫждома.

Толкозъ изобщо за характеритѣ и мотивитѣ. Доста сѣ въоружихме; можемъ да пристѫпимъ сега *безъ страхъ* къмъ *характеритѣ на Ивановата драма.* „Безъ страхъ" казваме, защото наистина нѣма отъ кого и отъ що да се боимъ. Отъ 25-тѣ души, които се разиграватъ въ „Апостолитѣ за свободата", повечето сѫ безъ кости и жили, лигави като безчорупни плъжкове, меки и бледни като жълти великденски вощеници, да те е страхъ да ги похванешъ, да не би да се стопѭтъ въ рѫцѣтѣ ти. Никакво исключение отъ правилото не образува Колю Ганчовъ, рѣчи го спуканий котелъ на Ивановата хлабава машина. — Ония ако приличатъ на безчорупни плъжкови, тояударя пъкъ на кѫсопата уджуркмà, гдѣто и при най-слабия вѣтрецъ се калабика, до като се тръшне безъ врѣме на земята и се расплюсне.

* * *

Шейкспиръ казва негдѣ въ „Хамлетъ": *„Frailty, thy name is woman"* (слабость, твоето име е жена), ние не се съмнѣваме, че да бѣше познавалъ той г-нъ Ивановия Колю Ганчовъ, щѣше да си вземе думитѣ назадъ и щѣше да извика съ насъ: „Frailty thy name is Kolyo Ganchov!" слабость, името ти е Колю Ганчовъ.

Още отъ първия монологъ, съ който г-нъ Ивановъ освещава драмата си, може да прочете човѣкъ съвсѣмъ ясно тънкитѣ ребра на пусталясалия му юнакъ, още отъ първитѣ 50—60 думи може да се забѣлѣжи, че у Ганчова нѣма нито колкото единъ напрѫстникъ здрава кръвь.

Завесата се дига и ние съгледваме Коля самъ въ стаята му.

„Прѣпълни се чашата на търпѣнието". Съ тѣзи думи се испъчва той прѣдъ гледачьетѣ, като че мѣрка да имъ го опѣва, или като че отваря нѣкое засѣдание, — или още по-добрѣ, като че прочита нѣкой по-новъ брой отъ вѣстникъ „Славянинъ" и придъвква печатанитѣ въ този листъ слова, казани тукъ-тамѣ изъ нашето отечество „за честь и вѣчная память тисещилѣтието на славянскитѣ просвѣтителье и равноапостоли св. Кирилла и Методия".

„България, България! Нещастно мое отечество, до какви черни дни си достигнѫла! „се провиква Колю". Нѣма ли и за тебе единъ день да изгрѣе зората на свободата? Милостивий Богъ не ще ли да се смили надъ твоитѣ страдания? . . . . . Образована Европа гледа съ хладнокръвие на нашитѣ мѫки . . . . . чувството на християнската любовь сѣкашъ е угаснѫло въ сърдцата на образованитѣ Европейци . . . съ усмивка гледатъ на нашитѣ страдания и всѣгога (?) оправдаватъ Турчина, ако и той да забива ятагана си въ нашитѣ сърдца. . . . Но какво казвамъ? Образовани европейци, християнска любовь! Напраздно очакваме отъ европейцитѣ тия благородни качества. Не, не, нѣма въ

тѣхъ вече надѣжда. Българинътъ трѣба самъ да си помогне. *Надѣждата е майка на глупцитѣ (!)*“ —

Размѣнете сега въ тоя монологъ думитѣ България, България! съ Македонио, Македонио! и да видимъ нѣма ли и вамъ да се стори, че слушате слово за св. Кирила и Методия, — или че прочитате „Славянинъ“.

Слѣдъ като се увѣрява, че надѣждата е майка на глупцитѣ, Колю става пò-бодъръ, кръвьта захваща да ручи пò-живо въ жилитѣ му. „Срамно е вече да носимъ на челото си петното на страшното робство!“ извиква той разлютенъ като лъвъ. „Пò-добрѣ е два дни человѣкъ да живѣе свободенъ, отъ колкото сто години като впрѣгнѫто животно!“ — Тѣзи наистина паметни думи распръсватъ изведнѫжъ като слънчеви лѫчи тъмнитѣ облаци на съмнѣнието отъ челото на Коля. „Дръжъ се Турчине! Бръснатата ти глава скоро ще се търкаля отъ рамената ти!“ свършва той и се издига на два лакти високи котурни, но само за да се търкулни толкозъ пò-скоро и толкозъ пò-срамотно въ пръстьта, отъ която той не може да се отдѣли, пъкъ свършена работа. — Искай ти отъ жабата да хвърчи! Да се надува, може колкото обичашъ, дори до пръсвание, но да се издигне единъ пръсть отъ земята, туй не ѝ е дадено. Таквазъ жаба се показва и Колю Ганчовъ. За да ви докажемъ, че не прѣкаляваме, ние ви питаме: какво бихте направили вие на Колюво мѣсто, слѣдъ като изкрѣщите, колкото ви е силата: „Дръжъ се Турчине, *бръснатата ти* глава скоро ще се търкаля отъ рамената ти!“ — Щѣхте ли тутакси да се опуйчите или наопаки щѣше още за нѣколко врѣме да не ви свърта на едно мѣсто, като че огънь ви гори въ распухтѣнитѣ гърди? Какво мислите вие, да ли щѣхѫ жилитѣ ви да се напълнѭтъ изведнѫжъ съ бузлу-шербетъ или човѣшката жежка кръвь щѣше да кипи въ тѣхъ още нѣколко мига?

Но нима трѣба да чакаме за отговоръ.

Човѣкъ съ паметь трѣба да знае, че природата не скача. Natura non facit saltus. Нейнитѣ стъпки сѫ измѣрени, нейнитѣ прѣходи сѫ ягки, неразрушими мостове.

Може ли да повѣрва човѣкъ, че г. Ивановъ не е знаялъ това нѣщо? Ако се обърнемъ съ туй питание къмъ драмата му, — ще ни се отзове: Да! Защото Колю Ганчовъ не пита ни най-малко, какво сме щѣли ние да направимъ, ако да бихме били на негово мѣсто, не ще и да знае, че нашата кръвь щѣла още дълго врѣме да кипи, ами си сѣда спокойно на стола и посрѣща „Старо-Загорския интелигентенъ“ Петка съ английско хладнокръвие.

„Я кажи ми, Петко, има ли нѣкоя новина по нашата работа!“ — Съ тѣзи дѣтински думи се обръща той най-напрѣдъ къмъ него. Колю Ганчовъ, прѣдсѣдательтъ на Старозагорския революционенъ комитетъ, гдѣто прѣди малко се кълнеше до Бога, че скоро щѣлъ да сѣче бръснѫти глави, не знае една минутка пò-послѣ съ какви други думи да попита, какъ стои най-важната, най-светата за него работа, ами съ „Я кажи ми, Петко!“ Не ти ли се струва, че слушашъ, какъ се каратъ по чешмитѣ слугинитѣ съ измикеритѣ, когато

тѣзи ги закачать: „О, пъкъ ти я стига си се охлѣнкувалъ, че като замахнѫ съ кобилицата!“? Да, туй мъничко „Я“ не е за исхвърляние. ние не на пусто го стиснѫхме за гушката и го извадихме. То характеризира по̀-добрѣ отъ всичко друго цѣлия Ганчовъ и всичкитѣ „Апостоли“.

Гдѣто ще се каже, драмата ни отговаря, че г-нъ Ивановъ не е зналъ онуй старо изрѣчение: Natura non facit saltus. Да вѣрваме ли? — Ако повѣрваме, ще излѣзе, че г. Ивановъ не е паметенъ чевѣкъ, щото ние рѣкохме по̀-прѣди съвсѣмъ натъртено: Човѣкъ съ паметь трѣба да знае, че природата не скача. Не, таквозъ едно натякване би било безбожно, почитанието ни къмъ Иванова е достатъчно за да задуши всѣко подобно съмнѣние още въ зародиша му. Ние намѣрихме на друго мѣсто истинската причина на Колювата нечайна дѣмливость.

Припомнете си нашия примѣръ съ машината. Ивановъ сбъркалъ, че истървалъ изъ мъничкия си драматически котелъ изведнѫжъ всичката си па̀ра, на мѣсто малко по̀-малко да ѭ пуща въ буталото. Машината рипва, завъртява се изведнѫжъ, колкото ѝ е силата, и подирѣ отъ нѣмание доста па̀ра, захваща все по̀-полѣгка и по̀-полѣгка да се движи. Тъй прави и Кольо. Испървомъ да го чуешъ ще помислишъ, че се готви да раздруса небето. — Съ „бръснѫти глави, прадѣди, стара Византия“ си играе той като на чиликъ, сѫщо като „Госпожа Рада“ въ третето дѣйствие. Подиръ малко, туку видишъ, че всичкитѣ ти надѣжди отишли на вѣтъра. Онуй слугарско „Я ми кажи Петко!“ ти стига, за да те свали отъ седмото небе. Тъй е то, когато не знае човѣкъ, че надѣждата е майка на глупцитѣ!

Но не само „Я-то“, изобщо цѣлата втора поява не е за прѣдъ хората. Тя служи ужъ нѣщо си за разяснение на цѣлата драма. Ивановъ хубаво се е сѣтилъ наистина, че трѣба по̀-напрѣдъ да порасправи на гледачьетѣ, гдѣ се намѣрватъ и какво виждатъ, па тогазъ да пустне края на истинската *шетба*.

Туй е нужно. — Всѣка драма захваща, ще не ще, съ тъй нарѣчената *„изложба“* (Expositio) или по̀-добрѣ съ *„расправата“*. — Подиръ нея иде *„завръзката“* на драмата, а най-сѣтнѣ *„развръзката“* или *„катастрофата“*.

Тѣзи три дѣла сѫ свързани съвсѣмъ яко съ единството на шетбата, тѣ не сѫ нѣкакво си своеволно прѣдписание на естетицитѣ, ами отговарятъ напълно на тритѣ отдѣла въ развитието на всѣки организъмъ. Но, да видимъ какъ е рѣшилъ Ивановъ задачата на изложбата? Лоше, много лоше. — Тази часть отъ драмата е тъй и тъй най-додѣйната, защото не допуща много шетба, ами се огражда по̀вечето съ думи.

Френскитѣ драми отъ 16 и 17 вѣкъ, даже класическитѣ, страдатъ въ туй отношение извънредно много. Докато да се исчистѭтъ тъй нарѣченитѣ: „Confidents“ (вѣрни-сговорни), които само за туй се истътрузватъ на сцената за да можѫтъ по̀-главнитѣ лица да обадѭтъ чрѣзъ тѣхъ на гледачьетѣ, какво се е свършило прѣди диганието на завѣсата, хващѫтъ те кочи-мѫки. — За тая цѣль тѣ повтарятъ и

прѣдъвкуватъ нѣща, които отдавна би трѣбало да сѫ разнесени отъ вѣтъра по всичкитѣ четири страни на свѣта, обаждатъ си единъ другиму прикаски отъ отдавна минѫли врѣмена, прѣкарватъ прѣзъ въспоминанието си всичко, което може да освѣтли бѫдѫщата шетба, и чакъ тогава патаксватъ. — Тѫзи най-слаба чърта на пó-старата французска драма си е усвоилъ и госп. Ивановъ. Погледнѣте само дългитѣ монолози въ *началото* на първото и послѣднето дѣйствие отъ *„Апостолитѣ“*. — Като че сѫ писани отъ Жанъ де ла Тайль, Симонъ Бельяръ, Ариянъ д'Амбоазъ или други нѣкой френски поетъ отъ врѣмето на Катарина Медичи и Карла IX. Съ монолози да захващатъ и да испълнятъ дѣйствията си, туй е на тия драматици душа и свѣтъ.

Но и „Confidents“ не липсватъ въ драмата на Иванова. Петко Рачевъ, Митю Михалевъ, Мехмедъ-бей, двѣтѣ учителки и „Госпожа Рада“ не падатъ пó-долу отъ своитѣ френски побратими и посестрими отъ 15 и 16 вѣкъ.

Колко пó-искусно знаѭтъ Шейкспиръ и Шиллеръ, Дюма и Юго да прѣшумолѭтъ „изложбата“! — У Шейкспира тя е въ сѫщото врѣме часть отъ завръзката на драмата, за това той много не се мае, не захваща никога съ три лакти дълги монолози, ами стъпва in medias res, обяснява повечето съ дѣла, отъ колкото съ думи. Единъ примѣръ: за да покаже въ *„Ромео и Юлия“*, че двѣтѣ семейства Монтеки и Капулети сѫ смразени до нѣмай-кѫдѣ, той не прави като Иванова, не искарва изведнѫжъ героя или героинята да обадѭтъ като папагали въ нѣкой дългъ монологъ, че бащитѣ имъ, да останѣше на тѣхъ, бихѫ си избочили отъ умраза очитѣ, ами накарва да се срѣщнѫтъ на улицата слуги отъ двѣтѣ кѫщи. Отъ дума на дума, дохажда работата до бой и гледачьетѣ хиледи ката пó-добрѣ знаѭтъ какъвъ димъ пуши изъ огнищата на двѣтѣ наежени Веронезки фамилии. Когато слугитѣ се ѣдѫтъ, какво останѫ до господарьетѣ! Можаше ли великий драматикъ пó-добрѣ и пó-скоро да ни расправи цѣлата история на старата умраза? Каква буйна сцена и пакъ да рѣче човѣкъ, че драмата си е исчерпала силитѣ, като неподкаранъ пумпалъ или като г. Ивановий юнакъ Колю, ще стане за смѣхъ.
То само на нашитѣ сегашни драматици може да се съвѣтва, да не се заюрватъ извънъ мѣра, че да не клюмватъ подирѣ, колкото може лѣкичко да захващатъ, че да имъ остане душа за до края. Единъ Шейкспиръ не пита никога, какво да прави. Той умѣря винѫги право. Какъвъто се провикнѫлъ, такъвъ се отзовалъ, си помислихме, като прочетохме втората поява до край.

На Колювия въпросъ: „Я кажи ми Петко и пр.“ отговаря старозагорский интелигентинъ като махмурлия Турчинъ, почесва се, потрива се, захваща да бърква въ джебоветѣ си и най-сѣтне измъква едно писмо. „Снощи кѫсно пристигнѫ ей това писмо съ тайната поща и чини ми се, че е отъ Търново“. Съ тѣзи мършави думи подава Петко посланието на своя челникъ. — Тайно писмо! Кому не би трѣпнѫло сърдцето? Всѣкиму, ще кажете вий. И пакъ колко сте се

лжгали; вий сте забравили навѣрно рибекръвния Коля, направили е смѣтката безъ кърчмаря, както казва Нѣмецътъ.

Цѣлъ светъ ако ще да потреперя, Ганчева малко го е грижа. Спокоенъ като дъртъ Стоикъ поема той *тайното писмо* изъ мързеливитѣ ржцѣ на „Confident = Петка“ и му заповѣдва, да отиде въ звъдната стая, да иска отъ „старата“ *огънь въ една паничка.*

Огънь въ една паничка? И вече всичкитѣ гледачье се издигатъ на пръститѣ си, да видятъ какво чудо има да стане.

О, госп. Ивановъ не е до толкова лошъ драматикъ, както вий си го мислите. — Я вижте, какъвъ келепиръ ударва той съ единъ черепъ жарава. Публиката се вълнува като разиграно море и се прѣобржща съвсѣмъ на око. Какво искате повече, не ли е работата, да се привлѣче вниманието на хората. Ако не може съ думи и дѣла, може съ разни фокуси и игралца я! Се едно. Срѣдствата нека сж различни, ефектътъ да е сжщий.

Една паничка огънь или едно Шейкспировско явление — каква разлика мѣжду тѣхъ? — Но каква сиромашия, Боже Господи, каква ялова фантазия, трѣба да има тоя човѣкъ, който не може и не знае да състави инъкъ драмата си освѣнъ съ разни външни шарени-марени притурки, панички съ огънь и н'амъ какви си други бидаети! И колцина отъ нашитѣ мамини драматици не сж черпали изъ плиткия виръ на тия срѣдства, колко български носове сж останжли непокжтнжти отъ вонята на бенгалскитѣ огнйове, колко уши сж се отървали отъ прозѣванията на играчитѣ-пѣвци! Но да потрайме, доще му редътъ, да почетемъ и за тѣзи нѣща нѣкоя и друга молитвичка на нашитѣ писачье.

Паничката съ огъня дофтасва най-сѣтнѣ. Очудванието и любопитството на гледачьетѣ се заострятъ вече до нѣмай-кждѣ.

„Ето бай Колю огънь!“ Ами сега?

Съ душевното спокойствие на магьосника поема Колю Ганчовъ паничката отъ ржцѣтѣ на „старозагорския интелегентинъ“ и продумва засмѣнъ до уши, като човѣкъ, който мисли, че има само будала напрѣдѣ си: *„Бай, Петко, дай паничката. Това писмо е май(?) дяволско, до като не го стоплишъ нѣма да ни каже нищо.“*

Дѣто ще се каже бай Колю наистина се тъкми съ магии да излъже очитѣ на хората. — Срамота! Единъ апостолъ за свободата клѣка, да „пече писма“! Право да си кажемъ, кръвьта ни се възбуни, като видѣхме, на каква бразая е обърнжтъ въ тая поява бѣдний Ганчовъ. Вѣрвайте, че той тукъ не стои по-високо отъ онези шарлатани, които се влѣкжтъ отъ панаиръ на панаиръ и за увеселение на дечурлигата и проститѣ хорица лапатъ запаленъ памукъ, а изъ ушитѣ си вадятъ панделки.

Ний знаеме твърдѣ хубаво, че тъй нарѣченото „Химическо мастило“ се е употрѣбявало отъ революц. комитети, че то на много мѣста е помагало — припомнями си само какъвъ фуроръ е произвелъ З. Стояновъ съ него въ едно село — но то не ще каже, че може и една драма да си послужи съ подобни срѣдства. Ако е работата, да се накаратъ хората да се заплѣснжтъ отъ очудване и да зинжтъ, запо-

ви е театъръ? Повикайте нѣкой влашки или нѣмски магьосникъ, дайте му нѣкоя пара па да видите триста пѫти по̀-голѣми чудеса: яйца ли искате да ви вади изъ праздни торбички, пари ли да ви лови изъ въздуха — всичко, каквото ви обича душата. Но да се опроства единъ народенъ дѣецъ по такъвъ срамотенъ начинъ, то е, споредъ нашето мнѣние, грѣхъ, — да се омаскаричватъ най-скѫпитѣ за народа ни въспоминания — е прѣстѫпление. — Ако за Вилхелма Теллъ само Шиллеръ е добъръ, защо за единъ Ботевъ, Раковски или Левски да сѫ доста Станчевци и Франговци; нима нашитѣ юнаци стоѭтъ по̀-долѣ отъ освободителя на Швейцария, Кюснахтския херой Теллъ, сѫществуванието на когото — nota bene — още не може да се отърси отъ въпросителния знакъ, съ който много историци сѫ го натоварили? Не можѫтъ ли нашитѣ писачье, да покажѫтъ толкозъ християнския и да се оставѭтъ малко отъ светотатствата си въ драмата? Но защо ли си вредимъ сърдцето? Какво искаме отъ хора, които се кланѭтъ на клечката: нѣщото все́ е по̀-добро отъ нищото.

Най-сетнѣ писмото се испича, буквитѣ лъсватъ чърно на бѣло. Колю не се е излъгалъ. Посланието е отъ Търново, писано е на 1 септемврий 1875 год. Въ него извѣстява нѣкой си Крумъ (Стамболовъ?), че споредъ най-новитѣ (?) рѣшения на централния комитетъ, въстанието въ Стара-Загора трѣбало да стане на 15 септемврий (десетина дена подиръ пристигванието на заповѣдьта!).

Какво по̀-важно извѣстие отъ това? Помислете си, дохажда прѣдписание да се натъкмѭтъ хиледи и хиледи хорица за оня свѣтъ, дохажда заповѣдь да се вземе послѣднята отчаяна мѣрка противъ звѣрщината на кръволоцитѣ, дава се вече послѣденъ срокъ на турскитѣ глави, още веднѫжъ да се обръснѫтъ, прѣди да захване Колю Ганчовъ да ги сѣче, споредъ както се заканваше въ буйния монологъ, а Ивановъ пришушва на юнака си, да чете тази заповѣдь съ *„обикновененъ тонъ!“* И Колю е послушенъ, покорна глава саба ѭ не сѣче. Да, нашъ Ганчовъ отива още по̀-далечъ въ послушностьта си. И слѣдъ прочитанието на важното писмо не потрепва той нито съ крайчеца на лѣвата си вежда. Като че е прѣгледалъ отгорѣ-отгорѣ вънишния отдѣлъ на нѣкой отъ нашитѣ вѣстници и се научилъ, че хе тамъ нейдѣ си въ дивия Суданъ лѫжепророкътъ Махди се готвялъ да нападне и прѣвземе Хартумъ и да заколи Гордона като пиле Гергьовско, измърморва той съ спокойствието на Вазовия „Хаджи Ахилъ“: „Видишъ ли Петко, че работата не е шега. *Мирише ми на барутъ“.*

О sancta simplicitas! Миришало му на барутъ. Чакъ сега се сѣтилъ носа на нашъ Коля, защо го смѫди! За чудо, че не му е замирисало и на своняло при таквазъ гѫста като туткалъ шетба.

Голѣмата новина трѣба да се обади, разбира се, и на членоветѣ отъ комитета. Добрѣ че Confident-Петко е на рѫка. Бѣдний се рѣшава и тоя пѫть да изиграе ролата на пощенски слуга. Но до като да се измъкне изъ вратата, насъ ни срѣща единъ сфинксъ на прага и ни задава двѣ гатанки:

1) защо заповѣдва Колю Ганчовъ на Петка, да не обажда на членоветѣ, за какво се викатъ на събрание, и

2) защо се задължава бѣдний confident да каже на членоветѣ да не вървжтъ *вкупъ* по улицата.

Ние се чудихме и маяхме, и тъй и инъкъ си блъскахме ума, да но ни текне, защо не трѣбало да се каже на братия Жекови и съдружие, че пристигнжло тайно писмо, не можихме да намѣримъ причинитѣ, па туй то. Иди наистина и не се чуди. Петко, единъ простъ „Старозагорски интелигентенъ“, получава за смѣтка на Коля тайни писма изъ Търново, има право да ги държи дори до 15 часа въ пазвата си (отъ късно вечерь до другия день по обѣдъ), позволява му се да носи огънчецъ въ паничкп, да гледа като се пече писмото, та даже и да го чете, а членоветѣ не трѣбало да знаятъ, защо ги викалъ Ганчовъ. Като че тѣ толкозъ сж дѣца и нѣма сами да се сѣтятъ. Послѣ, защо да не се събиратъ вкупъ?

Захарий Стояновъ расказва въ „запискитѣ си, че Турцитѣ ни най-малко не подозрѣвали нѣкакво си бунтовническо движение въ Стара Загора. Инъкъ можеше ли да излѣзе малката Ганчова четица непокжтнжта изъ дома му и още какъ — вържжена и натъкмена за бой, съ знамето на чело? — Страхътъ на Коля Ганчовъ ни се види въ тоя случай толкова прѣкаленъ, колкото и първата му заповѣдь — глупава. Но г-нъ Ивановъ като че нарочито избира само такива слаби чърти, че да може толкозъ по́-лоше да ни прѣпоржча юнака си.

Слѣдъ заминаванието на Петка, Колю остава самъ и захваща да разсжждава върху „не благоврѣменностьта на опрѣдѣления день (15 септ.) *„Опрѣдѣлений день ми се вижда малко неблаговрѣмененъ“*, казва той и забравя, горкичкий, че нѣколко минути по-напрѣдъ съвсѣмъ друго е говорилъ на Петка. Стр. 9, отъ 8—12 редъ гласи буквално така: *„Есень-пролѣть все́ едно. Който мисли да мре за свобода май не му гледа, какво ще му бжде врѣмето“*. Ганчовска паметь!

Въ третата поява дохажда и си отива *баба Мария, Кольовата майка*. За характера на туй лице отъ драмата на г-на Иванова, ние ще поговоримъ на отдѣлно. Тука ще кажемъ само набързо това, каквото ще повторимъ по-послѣ на по-широчка основа: жално е, че Ивановъ не е зналъ да се въсползува отъ ролата на баба Мария. Драмата му щѣше изведнжжъ извънредно да се засили, ако да бѣше се помжчилъ той да покаже на гледачьетѣ, какъ се бори въ гърдитѣ на Ганчова *синовната любовь съ длъжностьта къмъ бащинията*. — Единъ втори Кориоланъ можеше да стане отъ него. Но у Ивановия Колю всичко друго може да има, само не капчица отъ кръвьта на тоя римски юнакъ, нито пъкъ искрица отъ неговата любовь къмъ сжществото, което му е подарило живота. Да слушашъ само какъ си приказватъ „Апостолитѣ“ баба Мария и Ганчовъ, ще кажешъ, че не сж синъ и майка, ами чорбаджия и измикярка. — Ние знаеме твърдѣ хубаво, че идеалната обичь не расте по насъ на бунищата, знаеме твърдѣ хубаво, че Българката ходи още на много мѣста изъ отечеството подъ калпакъ и играе по такта на чибука, за това и нѣкои наши писачье бѣгатъ и се распръсватъ изъ „Европа“ когато имъ се доще, да на-

пишѫтъ нѣкой романъ à la „Вертеръ“, „Ортисъ“ или „Новата Елоаза“, но майчината любовь не е кой знае колко скѫпа по насъ, — защо пѣстѭтъ нашитѣ драматици толкозъ съ нея, не знаемъ. Тя баремъ не иска нито расходки по мѣсечина, нито меризливи писъмца.

Поведението на Ганчова въ четвъртата поява, въ събранието, което трѣба да рѣши такъвъ единъ важенъ въпросъ, като подиганието на възстание въ Старо-Загорския окрѫгъ — е повече отъ недостойно, то е почти невъзможно, — то е чиста измислица. — Колю Ганчовъ не може да е билъ такова скитало, за каквото Ивановъ иска да ни го продаде. — Единъ човѣкъ, който веднѫжъ се наежва и назѫбва като лъвъ противъ врага си и не иска да гледа на никакви спѫнки, когато доде работата да си излѣе яда, а пъкъ други пѫть захваща да проповѣдва на другарьетѣ си: „То е тѫй, както казвате Вие, ама *сé по-добрѣ е да бѫдемъ тайнички. Знаете, че и Евангелието* (!) *ни казва да бѫдеме лукави като змии. Азъ ви уважавамъ за вашата юнашка рѣшителность, но пакъ да се жертвува човѣкъ напраздно не е благоразумно.*“ — Такъвъ единъ човѣкъ е диване, — бебенце, бабичка и всичко друго, само не — юнакъ. — Туй се доказва още пó-ясно отъ разговора му съ единия отъ учительетѣ. — Оня Ганчовъ, който въ първия монологъ не знаеше дѣ да се дѣне отъ радость, че щѣло скоро да се развѣе българский левъ, оня Ганчовъ, който викаше: „Есень, пролѣть сé едно, който мисли да мре за свобода май не му гледа какво ще бѫде врѣмето“, тоя сѫщий Ганчовъ дохожда подиръ малко да се съгласи съ оня страхопъзльо учителя и признава, че възстанието нѣмало да го бѫде, защото и самитѣ стихии щѣли да бѫдѫтъ противъ прѣдприятието.

„Това е тъй, както казвашъ, мой любезний приятелю, но да се повърне работата назадъ, никакъ не е възможно. *Азъ не смѣѭ да кажѫ* на комитетскитѣ членове, че дѣлото и прѣдприятието ни е влѣзло въ ушитѣ на турцитѣ за да не ги обезсърдчѫ, но за жалость това е тъй. *Ако не възстанемъ коститѣ ни, може би, ще останѫтъ въ Диярбекирскитѣ зандани.*“ (Дѣто ще се каже, *само* за да не изгниѭтъ коститѣ на Коля Ганчовъ въ Дияръ-Бекирскитѣ тъмници трѣбало да се подигне възстание, само за да почивало крантавото му тѣло въ „красното ни отечество“ — трѣбало да се тикнѫтъ слѣпата хиледи и хиледи невинни хорица подъ камата на баши-бозука, *само за това а не за друго!* Или не, още една причина навежда той: „*Освѣнъ това трѣба да знаешъ, че и Стамболовъ вече дойде (чакъ сега му теква да обади, че единъ отъ най важнитѣ апостоли дошелъ), който ни носи строги заповѣди, че възстанието* трѣба *да стане.*“

Като че съ туй „*трѣба*“ хората ще се здобриѭтъ и ще пуснѫтъ Ганчова да си отиде с'миромъ. — Не, таквазъ послушность, таквазъ рабска покорность не може да се свърти на едно мѣсто съ характера на единъ драматически юнакъ. — Да се подчинишъ нѣкому безъ съпротивление, особито когато се иска отъ тебе да се откажешъ съвсѣмъ отъ убѣжденията си, то е срамотно. — Колю Ганчовъ трѣбаше или слѣпо да застѫпва идеята за подиганието на възстанието или пъкъ противъ волята на другитѣ да ѭ оборва. — Послѣднето пове-

денне не може да се съгласи съ прѣдсѣдателството на единъ революционенъ комитетъ, слѣдователно *Ганчовъ трѣбаше да бѫде и въ коститѣ си бунтовникъ.*

Но такъво едно сѫждение у Иванова неможе се намѣри. Нигдѣ не оголва той бѣдния Коля повече отъ колкото въ 2 и 4 явление на драмата си. Тамъ го унижава съ печеньето на тайни писма, а тукъ показва всичката сладость на характера му. — Който е усѣщалъ още една малка искрица съчувствие къмъ Коля, — вижда се сега принуденъ да изгаси и нея — че да ѭ запали чакъ кадѣ края на второто дѣйствие.

Едва тукъ се издига малодушний Ганчовъ до една по̀-бѣлѣжита висота, но разбира се пакъ съ клатушкание на лѣво и на дѣсно а не съ рипвание изведнѫжъ. Противурѣчия има и въ тази часть отъ Ивановата драма, но тѣ се изглаждатъ до нѣкѫдѣ отъ необикновенно пъргавата шетба.

Окованъ въ вериги и слѣдванъ отъ двѣ заптиета излѣзва хванѫтий въ възстанието Колю Ганчовъ прѣдъ членоветѣ на Старо-Загорския хюкюматъ на испитъ.

Тая сърцатость, тая неустрашимость, съ която Колю се отзовава тутакси на Джемаловитѣ думи: „Храни куче да те лае" изненадватъ гледача. „Куче не съмъ билъ и нѣма да бѫдѫ .... душманинъ съмъ билъ само на душманитѣ. Съ царство и падишахъ нѣмамъ работа." И най-неусѣтливий човѣкъ ще се покърти отъ тоя бодъръ юнашки отговоръ, ще забрави нѣкои и други Иванови погрѣшки и ще му честити за убития заякъ. Но до като да се нарадвашъ, ето че Ганчо скочилъ пакъ съ двата крака въ трапа на противурѣчията и ти развалилъ шегата. Ти очаквашъ, че слѣдъ псувнитѣ на Джемала хванѫтий лъвъ ще си земе думитѣ назадъ: „Душманинъ съмъ билъ само на душманитѣ. Съ *царство и падишахъ нѣмамъ работа*". И като човѣкъ, който си знае, че по̀-лоше и по̀-добро отъ бѣсилката не може да го очаква, ще се самопризнае и ще се въсползува отъ случая да си излѣе цѣлия ядъ противъ тиранитѣ, а то съвсѣмъ друго излѣзва. Ивановъ рѣкълъ, че е по̀-добрѣ, да остави Коля да чини бѫхъ като Св. Петра едно врѣме.

„*Азъ си отивахъ по алѫшъ-вериша*, нѣколко души заптии ме срѣщнѫхѫ и безъ да знаѭ защо — вързахѫ ме и докарахѫ тука. Защо ме вързахѫ не знаѭ (на страна) *турска управия*". — Че бива ли такъва глупаво скроена лѫжа! — Нима Джемалъ и Таиръ-а̀ и другитѣ членове на хюкюмата сѫ толкозъ слѣпи, та не ще видѭтъ „каефетя" на Ганчова? Ивановъ наистина не поменува съ какви дрѣхи е билъ надѣнѫтъ юнакътъ му, но туй не може да попрѣчи никому, да си помисли, че оловений въ разгара на битката при Елхово главатарь на възстаницитѣ (вижъ II. 2. чауша) е носилъ униформа.

Е добрѣ, по алѫшъ-веришъ ходи ли се съ униформа?

Много чудато е и онова „на страна". Неможахме да си обяснимъ, какво е мислилъ Ивановъ, като го е писалъ. Той не е и разсѫдилъ, че като кара Коля да каже думитѣ „турска управия" къмъ публиката, хората може да повѣрватъ, че наистина прѣдсѣдательтъ на

Старо-Загорския революционенъ комитетъ е ходилъ по алъшъ-вериш си, когато другарьетѣ му сѫ се скитали изъ балканитѣ.

Въобще ний неможемъ да разберемъ, защо се мѫчи Колю да отрича едно нѣщо, което е очивѣстно, защо не си каже правичката, че е подигнѫлъ възстанието, толкозъ повече когато и Джемалъ му казва, че ималъ свидѣтелье.

„И сто души можете да прѣдставите прѣдъ менъ, но азъ друго не знаѭ и не можѫ да кажѫ“. Тоя инатъ си нѣма мѣстото, таквазъ твърдоглавость неможе се продà за юначество. Ний ни най-малко нѣще се захласнемъ отъ Кольовото мълчание, защото съглеждаме прѣзъ тънкото му було чистъ егоизмъ, ний си мислиме, че главатарьтъ на „Апостолитѣ“ още се надѣва да одрѣже съ бѫха си хвърлената на врата му примка. Инъкъ не може да си обясни човѣкъ лъжитѣ му. Друго нѣщо, да бѣше надарилъ Ивановъ хероя си съ пò-вече самоотвърженние, да бѣше го накаралъ да се самопризнае гордо още отъ прага на хюкюмата, а да мълчи само, когато го питатъ, кои сѫ били другарьетѣ му или кой го е подболъ да подигне възстание. — —. Каква лѣпа трагика би могла тука да се развие! Ний не вѣрваме, че щѣше съ тая мѣрка да се развали нѣкакси ефектътъ на 9 поява, която Ивановъ е измислилъ и притъкмилъ съ доста срѫки. Напротивъ ний сме убѣдени, че впечатлението отъ нея щѣше да се удвои и утрои. Можаше ли да има пò-голѣмъ контрастъ отъ контраста мѣжду самоотвърженнието на Коля и нищожното слабодушие на двамата прѣдателье? А тъй като шетбата най-силно се подкарва отъ контраститѣ, можаше ли драмата пò-срѫчно да се оживи? — Наистина такъвъ единъ Колю Ганчовъ би станѫлъ изведнѫжъ обиченъ на гледачьетѣ. — По не ли не знае Ивановъ да се въсползува отъ хубавитѣ мотиви, които отъ само себе си му се натриватъ въ рѫцѣте! Съ малко пòвечко трудъ и значително пòвечко дарбица можаше да се прѣкрои Колю на единъ Шиллеровски Мортимъръ (Maria Stuart).

Крайътъ на Коля не е трагиченъ, той е *грозенъ*. — Ний видѣхме по какъвъ смѣшенъ начинъ е искалъ Ивановъ да поправя чудовищната си погрѣшка. За слободията му ний го осѫдихме доста строго и ако не се лъжемъ доста правдиво, за това нѣма и да се повръщаме вече на сѫщия въпросъ. Тука ний сме зели Ганчова като отдѣленъ характеръ на око; да го напустнемъ, да се опростимъ съ него, прѣди той самъ да ни каже сбогомъ — е непростително. Освѣнъ това таквозъ едно поведение отъ наша страна би ни се считало за пристрастие къмъ Иванова, който именно съ края на Ганчова ни показва, че има една доста силна поетическа жилка. — Полудяванието на клетия Старозагорски юнакъ въ тъмницата е прѣдставено наистина съ голѣмо срѫки. — Всичкитѣ признаци на единъ побърканъ умъ сѫ завардени. — Честитѣ и остри прѣминувания отъ смѣхъ въ тѫга, отъ единъ прѣдмѣтъ на други — искачватъ въ нѣколко мига цѣлата лѣствица на Колювата злочестина. — Ний ще направимъ най-добрѣ, ако оставимъ Ганчова самъ да говори:

Какво искате вие отъ мене? Не знамъ азъ, не знамъ (блъска се съ околнитѣ. Захваща да се смѣе съ болѣзненъ гласъ). Махнѣте

ламбата, махнѣте я.... О! очитѣ ми.... изгорѣхѫ ми очитѣ. Стига, Мехмедъ, стига... Очитѣ ми изгорѣхѫ. (Пакъ захваща да лудува. Кѫса дрѣхитѣ и пѣе). Сбогомъ мамо кой знай да ли щешъ ме видѣ вече живъ. Тъзи вечеръ азъ имамъ голѣмъ кефъ.. Да живѣе България ха! ха! ха! ха! ха!.... цигулката ми дайте.... (Гледа оплашено по край себе си). Вие сте прѣдатели.... сички ви ще избиѭ...... (прави си рѫцѣтѣ, че свири на кемане и пѣе). Ти ли си мамо, тъй жално пѣла, ти ли си мене три годинъ клѣла... Михале, къмъ хюкюмата право тичайте.... пушкитѣ на заптиетата зимайте ха! ха! ха! ей Мехмедъ, ламбата махни отъ очитѣ ми.... о, моитѣ очи! моитѣ очи!.. (захваща да блъска околнитѣ и пада)....

Трѣба да се припознае, че има въ тая сцена доста фантазия. Но туй е и едничкото нейно прѣдимство. Фантазия и нищо по́-вече. Колкото отъ една страна авторътъ на „Апостолитѣ“ се мѫчи да обори всѣко сѫмнение въ поетическата му дарба, толкозъ по́-вече се оголва той за шибанията на единъ критикъ, който е задълженъ да иска отъ драмата нѣщо по́-много отъ необуздано бълнувание. Ний често сме се сѫмнявали, да ли иматъ естетицитѣ право да наричатъ драмата, „най-съвършенъ цвѣтъ на поезията“ и да ѭ прѣдставятъ съ Хегела за синтеза, произлѣзла отъ лириката като теза и епоса като антитеза. — Ний сме на мнѣние, че драмата се състои отъ двѣ съвършено различни една отъ друга основи, едната — поетическа, а другата техническа, *чисто занаятчиска*. Само когато тѣзи двѣ основи сѫ тѣсно споени, само тогава може една трагедия, комедия или драма (въ по́-тѣсна смисъль) да достигне върха на съвършенството, инъкъ тя куца. Да ни казва който каквото ще, ний пакъ ще твърдимъ, че добрий драматикъ трѣба да се е увиралъ малко и задъ кулиситѣ или да е изучвалъ техниката на ония свои събратия, които сѫ имали по́-вече отъ него възможность, да се запознаѭтъ съ строя и управлението на една добра бина, ако иска нѣщо здраво да произведе.

Само съ поезия драми не могѫтъ се писа. Вижте Гете. Земѣте за примѣръ неговия „Тассо“ или неговата „Ифигения“ или ако обичате петь шесть отъ всичкитѣ му драми и ги разгледайте внимателно. — Вий ще видите, че тѣ сѫ прѣтоварени съ поетически хубости, но страдатъ отъ дрѣмливость, защото имъ липсва занаятчийската основа, защото нѣматъ *шетба*.

Наопаки, други крайно прозаични сѫщества сѫ сполучвали и сполучватъ често за нѣколко дена отгорѣ да заробѭтъ всичкитѣ театра, защото сѫ познавали и познаватъ хората, за които пишѫтъ, а при това сѫ били и посветени въ тайнитѣ на сценеритѣ. Когато името на Гете още нарѣдко се е поменувало въ Франция, драмитѣ на единъ срѣдня-глава писачъ Коцебуе сѫ се прѣвеждали и прѣдставлявали въ Парижъ. — Ний правимъ за това разлика мѣжду поета и драматика и ако казваме, че госп. Ивановъ е показалъ въ второто дѣйствие на своитѣ „Апостоли“ доста поетическа дарба, то не значи, че го назначаваме honoris causa за докторъ на драмата. Напротивъ, именно тамъ дѣто лѫщи най-много лирический му талентъ — тамъ изчезва най-бърже драматическата му жилчица.

Съ тѣзи нѣколко думи ний исчерпваме характера на Коля Ганчовъ и се обращаме къмъ другитѣ лица въ „*Апостолитѣ*.“

Да захванемъ съ *Confident-Петка*.

Въ първото дѣйствие, както видѣхме, той играе съвсѣмъ незавидна роля — носи писма и свиква хората на събрания, инъкъ е много хрисимъ и се придържа о пословицата: По́-добрѣ е голѣмъ залъкъ да глътнешъ, отъ колкото голѣма дума да кажешъ.

По́-голѣмо мѣсто му е оставено въ злочестото трете дѣйствие. Тука той заема поне по широчина чина на Коля Ганчовъ. — Сжщо като тогова се обржща и той къмъ публиката най-напрѣдъ съ единъ дългъ монологъ, съ тая разлика само, че Колю оплаква България и извиква: „Надѣждата е майка на глупцитѣ“, а Петко напротивъ отъ тая майка на глупцитѣ не се раздѣля. — На триста мѣста се утѣшава той самъ и се убѣждава, че ще види нѣкога бащинията си свободна. — Надути фрази и у него колкото искашъ.

„Още нѣколко реда и *паметникътъ* е готовъ“ — мърмори Петко, като се дигне завесата, и пиши ли пиши. „На Васъ се падатъ *мряморни паметници*. О! Ви народни мжченици.... нъ за сега *тѣзи нѣколко редове ще замѣнжтъ мряморнитѣ стълпове*.“ (Пише).

Разбирате ли нѣщо? Може ли се сѣти нѣкой, какъвъ е този паметникъ, съ който Петко се враготели?

„Нека се не забрави отъ потомството, че *мжченицитѣ* Колю Ганчовъ и Михаиловски *мжченически* се прикачихж на бѣсилото въ Стара-Загора: Руси Арговъ, Колю Райновъ (?) въ Т. Пазарджикъ, а Стефанъ Георгиевъ въ Одринъ“.

Сега навѣрно всѣкий се е досѣтилъ, какво си бае нашъ Петко. Сравнете особито Ивановия прѣдговоръ съ тоя монологъ и вие ще можете да се закълнете даже, че херойътъ на третото дѣйствие се мжчи да довърши за честь на избѣсенитѣ нѣкоя драма или подобенъ нѣкой паметникъ. Слава Богу, че е измислица, инъкъ кой знае на какво щѣше да прилича тоя плодъ на Петковата муза. — Какъвто се показва „Старозагорский интелигентинъ“ въ монолога си, такъвъ не си остава до край. Отъ второто явление нататъкъ той се прѣобръща на мършава, мързелива, килава и усѣтлива бабичка, научена да плаче надъ всѣки мъртвецъ. Съ ахъ! и охъ! подкиселява горкия всѣка своя третя дума. Хората около него си взематъ белята, да го утѣшаватъ постоянно. Ту жена му, ту приятельетѣ му вдъхватъ дързость, но той като рѣкълъ веднжжъ да се топи отъ жалость, не се оставя нито да го побутнжтъ, макаръ и да не вѣрваше, че „надѣждата е майка на глупцитѣ“. Едва Радой Първановъ сполучва да распръсне меланхолията му съ телеграмата, че Русия отворила война на Турция.

Отъ тука нататъкъ той се развеселява, но за жалость Ивановъ свършва подиръ три страници драмата си и прѣкратява радостьта му. Туй е то Петко Рачовъ, туй е то юнакътъ на съвсѣмъ отдѣлното трето дѣйствие. Който обича може да му окачи медаль за храбрость.

Но Петковата главна погрѣшка не се състои въ слабостьта на характера му. Други много по́-голѣми грѣхове тежжтъ на душата му.

Тѣхъ ще изброимъ обаче въ третята часть на критиката си. Сега не искаме да се отбиваме, за да не ни обвиняватъ, че много расхвърлена била оцѣнката ни.

Въ третята поява на послѣдното дѣйствие, ние се запознаваме съ двѣ сѫщества, които Ивановъ не си е сторилъ нито грижа да забѣлѣжи въ списъка на лицата си. Тѣзи двѣ оневравдани сѫщества сѫ: „Госпожа Рада", Петковата съпруга, и едно петгодишно момченце, Петково дѣтенце.

Колкото сѫ нуждни двѣтѣ учителки въ първото дѣйствие, които само заради туй испѫкватъ на сцената, за да покажѫтъ, че шиѭтъ знамето на възстанницитѣ, толкозъ е нужна и Рада. — Излишни колелета въ една спукана машина.

Наистина едната отъ учителкитѣ и „Госпожа Рада" малко не се кикерчѫтъ и надуватъ съ юначеството и заканванията си, но каква полза отъ кухитѣ имъ дрънканіи, колко пѫти помѣстватъ тѣзи пустодумки шетбата, колко пѫти вкарватъ по́-прѣсенъ вѣтрецъ въ драмата? *Марийка*, учителката, все́ се търпи, не прѣкалява твърдѣ много, казва тамъ нѣколко бъкеля, които не сѫ твърдѣ за прѣдъ умни хора, но то сѫ дребни работи. Инъкъ е „*Госпожа Рада*". Щомъ се явява нейната милость прѣдъ гледачьетѣ, завчасъ намѣта мантията на Антигона, и опасва сабята на Жанъ д'Аркъ.

Да те побиѭтъ тръпки отъ радость и страхъ. Петко, мѫжъ ѝ, охка и лелече — тя го утѣшава и насърдчава. Петко, запаренъ отъ добрината и сърцатостьта на жена си, захваща малко по малко да става сладъкъ като мисиренъ кочанъ: „О, колко си добра ти, Радо, съ какво утѣшение пълнишъ гърдитѣ ми". Госпожа Рада слѣдъ тѣзи думи не знае какво да прави отъ гордость, още по́-вече си напълня устата, оставя стопана си да слухти, пѫшка и подсмърча, а сама начева да си приковава на налѫмитѣ си по́-високи и по́-високи дъсчици, то — страхотия! „*Идеали*", „*Тирания*" съ тѣзи думи тя си играе по́-вече и отъ покойния Коля Ганчовъ. — Хубаво, много хубаво! Но да вземе човѣкъ да ѭ попита съ Молиера: Що бѣ толкозъ врѣва за една тиганица? — Ако може каза, ето ме.

Какво излѣзва отъ цѣлата ѝ тирада, какво общо иматъ нейнитѣ ни врѣли, ни кипѣли съ „Апостолитѣ за свободата"?

Не се ли затичва тя първа въ 9 явл. (III д.) при бабичката си, искаме да кажемъ мѫжа си Петка, като вижда въоруженитѣ оруклаши по пѫтищата? Кой крѣщи, че не тя: „Петко! за Бога. Я ела въ другата стая. Какви сѫ тѣзи Турци, които тъй въ голѣмо множество кръстосватъ пѫтищата.... Страхъ да те побие.... въоружени всички отъ петитѣ до главата.

Милинкий Боже — какво ли пакъ има да ни мине прѣзъ главата? Сиромашката Госпожа Рада, забравила вече какво е говорила прѣди малко: „Въ деньтъ на опасностьта, ако моята женственность ми прѣпрѣчи *да направѭ нѣкое геройственно дѣло*, то никоя прѣчка нѣма да ме спрѣ за да не умрѫ съ тебе заедно, като ти помагамъ въ усилията ти срѣщо тиранитѣ". (III. 2).

Дѣто ще се каже и Рада е чисто плашило и нейний характеръ е мѫжовенъ, никакъвъ.

Отъ членоветѣ на комитета кого да оловишъ, кого да оставишъ? И ако оловишъ нѣкого, да го поразгледашъ, какво ще намѣришъ у него? Една пуста кухалница безъ очи, безъ носъ, безъ уста. Иди ѭ познай, ако си физиогномъ или психологъ. Седемь души членове, но ни единъ отъ тѣхъ нѣма по̀-голѣмичка, по̀-опрѣдѣленичка роля, че да може човѣкъ баремъ по думитѣ, ако не по дѣлата имъ да отсѫди тозъ е такъвъ, а оня онакъвъ. Само изобщо можешъ да рѣчешъ, като имъ слушашъ мнѣнията въ събранието у Коля Ганчова (I. 4.), че *Михалъ Жековъ* и *Руси Арговъ* сѫ буйни, а *Георги Вълзяровъ* и единий отъ безименнитѣ учителье — благоразумни. Другий учитель заслужва (покрай Молтке и Хърватския министръ въ Маджарския парламентъ — Бедековичъ) да се нарѣче „великъ мълчлью“[1]) — защото нито веднѫжъ не си издава гласеца. Тежко му, прѣзъ цѣлото врѣме на събранието стои като грънѫтъ дѫбъ.

Тъй сѫщо краснорѣчиво мълчи и *Георги Жековъ*, но по̀-подирѣ (въ 9 явл. I д.) си отваря три пѫти устата, тъй щото не можемъ да се оплачемъ отъ него. Стига, че и толкозъ казва.

Койчо Байрактарьтъ дохажда и си отива безъ да го вика и безъ да го пѫди нѣкой. — Какво става подирѣ съ тоя човѣкъ — ние не можехме да се научимъ, нито отъ г-на Иванова, нито отъ Петковия „паметникъ“.

Членътъ *Михайловски* казва въ цѣлата драма всичко всичко *седемъ* праздни думи — символъ на седемьтѣ мѣха, които Ивановъ надулъ, крънцалъ и нарѣкълъ: членове на революционния комитетъ.

Ето тѣзи думи: „Вижда се, че има нѣкои важни извѣстия“. (I. 4). Нищо по̀-вече.

Руси Арговъ е единичкий по̀-бѣлѣжитъ измѣжду почитаемитѣ членове. Освѣнъ въ събранието, ний го срѣщаме и като „Апостолъ за свободата“ въ едно село, но до като да му се нарадваме — той офейкалъ.

За „благоразумния“ *Георги Вълзяровъ* нѣма какво много да се каже. И той се вѣстява още веднѫжъ съ дружината на Михаля Жековъ прѣдъ Стара Загора, въоруженъ до перчима съ пищови и виески фрази. Прѣди да изчезне за винѫги отъ драмата и свѣта, той ни се прѣдставя за послѣденъ пѫть въ тъмницата и обажда за грозната смърть на братия Жекови. Подирѣ отива, че се не вижда. Но и туй сѫ то съвсѣмъ чернитѣ листове въ драмата на г-на Иванова.

Грѣхъ ще бѫде, ако не признаемъ, че има и нѣколко по-сполучливо стъкмени и загатани лица въ „Апостолитѣ“.

Характерътъ на *Баба Мария* е доста опрѣдѣленъ и бистъръ. Ролята ѝ наистина е много мъничка, но отъ нѣкои нейни отговори можемъ много добрѣ да ѭ разберемъ, можемъ да вникнемъ до дѫното на душата ѝ. — Думитѣ, съ които тя се измъква съ наведена глава изъ стаята на сина си: „Тъй синко, ама майкитѣ тъй не мислѭтъ“, (I. 3) доказватъ, че Ивановъ е зналъ да схване на пълно особитостьта

[1]) „Grosser Schweiger“.

на една оплашена за живота на сина си майка, на една нѣжна жена, която вижда, че работитѣ не вървѭтъ добрѣ, но отъ страхъ за чедото си гледа пакъ да се замѫжи, да се замае сама, а че дано и другитѣ да се успокоѭтъ покрай неѭ. Кой ще ѝ повѣрва, като казва: „Бащитѣ ни, дѣдитѣ ни, се тъй сѫ живѣли“. — Тя сама не си вѣрва, ала тъй ѝ иде на смѣтка да говори.

Жално само, че Ивановъ не е знаялъ по̀-крѣпко да ѭ разиграе. Какво нѣщо би можалъ да направи единъ добъръ драматикъ отъ ролята на баба Мария, колко живо би можалъ да прѣдстави той борбата между майчината любовь и длъжностьта къмъ отечеството! Да, таквазъ, каквато бѣгло ѭ е очърталъ Ивановъ, трѣба да бѫде майката на Коля, но три-четири пѫти по̀-голѣма. — Ние щѣхме да се усмихнемъ, ако би ни ѭ прѣдставилъ нѣкой като Спартанка. Баба Мария не може да има онуй сърдце, да подаде на сина си щита и да му извика: „или съ него или на него!“ Ние нѣма да откажемъ, че такива жени може и балканътъ да роди. Който е прочелъ III гл. отъ „Запискитѣ“ на Захария Стояновъ, може да ни искочи изведнѫжъ съ единъ много добъръ примѣръ. Но драмата съ обикновенни типове не трѣба да се занимава. Баба Тонка, каквато ѭ знаеме изъ крѣпкото съчинение на Стоянова, не би могла да прѣдизвика *„съжаление“* и *„страхъ“*. Ние можемъ въ смисъльта на Корнейля да ѝ се чудимъ (admirer), но не и да ѝ прѣдадемъ съвсѣмъ сърдцата си.

Баба Мария можеше още отъ една страна да се прѣправи на добъръ драматиченъ лостъ. Тя се явява не само като грижовна майка, но и като прѣдставителка на старото, отживѣлото.

Какво нѣщо можеше да стане отъ третето явление, да бѣше се позапрѣлъ Ивановъ малко при тая чърта отъ характера на Колювата майка, да бѣше оловилъ и противнитѣ мнѣния на сина ѝ, та да порaскара страститѣ на двѣтѣ лица!

Още по̀-хубаво щѣше да бѫде, разбира се, ако да бѣше Ивановъ разцѣпилъ ролята на баба Мария на двѣ, да бѣше оставилъ ней да се бори само съ слѣпата майчина любовь, а съ прѣдставителството на старитѣ възгледи да бѣше натоварилъ нѣкой мѫжъ — напр. нѣкой по-старъ Кольовъ роднина, нѣкой шкембестъ епикуреецъ, който да знае, какво вършѫтъ младитѣ, да не бѫде шпионинъ, но съ всичката сила на онова краснорѣчие, което никне само между златнитѣ купчинки, да проповѣдва: „И тъй ни е добрѣ“. Той можеше даже и да пооткрадне една искрица любовь отъ баба Мария, за да не стане съвсѣмъ за прѣзирание, да излѣзе работата тъй, като че той самъ се лъже.

Ивановъ се е опиталъ наистина, да се въсползува отъ такъвъ единъ контрастъ, но не можелъ твърдѣ да сполучи. Единий отъ учительетѣ има нѣкои чърти отъ нашия епикуреецъ, но не може да ги покаже, защото противникътъ му, Колю Ганчовъ, дрѣме.

Сухото благоразумие може много силно да оживи шетбата на нѣкоя драма, но само тогава, когато му се испрѣчи буйностьта на срѣща. — Какви искри искате да излѣзѫтъ, когато кремъкътъ и желѣзото на мѣсто да се чукатъ, се гладѭтъ?

Хубаво, учительтъ, благоразумний, си казва причинитѣ, които го каратъ да не се съгласява съ рѣшението на комитета, да се възбуди възстание прѣзъ есеньта, че щѣлъ именно да се съсипе градътъ, че щѣли да пострадатъ женитѣ и най-сетнѣ, че и стихиитѣ били противъ прѣдприятието.

Ние не му се сърдимъ. Тъй мисли човѣкътъ, туй му е на сърцето, туй говори; но ние искаме думитѣ му да не се чуѭтъ, искаме и чакаме да излѣзе нѣкой да обори неговитѣ доводи, да му докаже макаръ и съ софизми, че страхътъ му е заешки. Ние сме готови да прѣтърпимъ всѣкаква измама, прощаваме всѣкаква друга грѣшка на драмата, но слабостьта на хероя — никога. А тъкмо таквазъ една голѣма погрѣшка е направилъ Ивановъ. — Колю Ганчовъ, както видѣхме, на мѣсто да обори съмнѣнията на учителя, ги подклажда повече и намѣрва само едно извинение: тъй ми е заповѣдано!

Чудно и дивно е, че най-първаченъ се показва г-нъ Ивановъ тамъ, гдѣто драмата му най-малко го изисква. Колкото неговитѣ главни лица — „Апостолитѣ за свободата“ сѫ слаби и шантави, толкозъ подобрѣ изглеждватъ, толкозъ по-пълни сѫ лицата отъ втора рѫка. Особито майсторски е очърталъ той съ нѣколко драсвания на перото Турцитѣ и селенетѣ.

Познава се изведнѫжъ, че тукъ г-нъ Ивановъ располага съ свое имане, че не се кичи съ чужди пера. Ние нѣма да сгрѣшимъ за това, ако кажемъ, че *силата на г-на Иванова се състои въ шеговитостьта, въ хумора му*. Нѣма да пророкуваме, но струва ни се, че авторътъ на „Апостолитѣ“ ще сполучи да си откъсне нѣкое и друго клонче отъ дафиновото дърво, само ако захвърли слабитѣ котурни отъ краката си, и се опита съ комедията. За трагикъ го не бива, защото му липсва най-малко Величковий патосъ, както Величкову липсва наопаки Ивановата естественность. Да се съединяхѫ тия двама писачье по примѣра на Еркмана и Шартрияна, Скрибъ и Легуве и пр. — България можеше да види нѣщо по-свѣстно.

Отъ Турцитѣ на г-нъ Иванова най-добрѣ сѫ изрисувани Джемалъ бей и Таиръ-а̀. Тоя послѣдний, може да се каже, е второ издание отъ баба Мария, съ тая разлика само, че Колювата майка се придържа о старото *отъ страхъ*, ако и да вижда, че то е лошо и чървиво, а Таиръ-а̀ наопаки вѣрва, че само вехтата уредба и консерватизмътъ може да спасѭтъ Турция. — По тая причина той е противенъ на всѣкакви реформи, врагъ на Европа, на даскалитѣ и поповетѣ, а че даже и на Стамболъ, отъ гдѣто споредъ неговото мнѣние излѣзвали всичкитѣ лошавини.

Много добрѣ е направилъ Ивановъ, че е поставилъ срѣщу староврѣреца Таира — нововѣреца Шакиръ Ефенди, само че трѣбаше да му даде по-силнички крака и по-дългичка паметь, да помни какво е говорилъ, че да не пита за нѣща, които самъ е обаждалъ и расправялъ на другитѣ хора. — Въ първото дѣйствие нему най-напрѣдъ теква, че Русия „бърка всичката попара“ въ България, а въ третето дѣйствие трѣба Таиръ-а̀ съ фуния да му налива туй мнѣние въ главата.

На пукъ на Таиръ-а напира той за всѣко нѣщо да се допитватъ отъ столицата. *Джемалъ Бей* е типъ на турски бюрократъ отъ епохата на конституциониста Митхата. Свирѣпъ, лютъ, бѣсенъ като тигъръ. Дай му само кръвъ да лочи. До нѣкждѣ си има мѣстото, че ни се прѣдставя тоя поганецъ съ ханжмата си. Тъй още по-хубаво се лжсва характерътъ на дивия каймакаминъ. Какъвто е въ кжщи, такъвъ се показва и въ службата. Отъ най-напрѣдъ го гледашъ кротъкъ като на слънце распеченъ пъсъ. „Стани бисерю черноморски, стани моя птичко, излѣзла отъ рая на пророка, стани и налѣй ми още една гюлова ракийца.....“. Моли той кадимката си, но подиръ малко, като земе Мелекъ-ханжмъ да му се сърди, че много билъ подсмигалъ на гяуркитѣ, да видите, какъ обръща изведнжжъ дебелия край. „Оланъ! Робиньо! Какъ смѣешъ да говоришъ такива дерзки думи на господаря си.... не знаешъ ли, че имамъ власть да те натирж като животно вънъ отъ кжщата и да си вземж жена, която искамъ?“ изревава той като звѣръ.

По-хубаво не можеше да си състави човѣкъ понятие за характера на Джемала. — Ние не отхвърляме за това сцената съ Мелекъ-ханжмъ като съвсѣмъ излишна, макаръ и да можеше да се изработи тя много по-добрѣ и да се скопчи много по-тѣсно съ идеята на драмата, ще кажемъ само, че не отговаря твърдѣ на сериозния ликъ, на „Апостолитѣ за свободата“. Отъ една страна тъмница и вериги — отъ другата харемъ и шалвари — контрастътъ е малко смѣшенъ. Но г-нъ Ивановъ обича да разсмива, какво да му правишъ. Съ тоя зáмѣръ той е обогатилъ драмата си още съ двѣ излишни, но доста сполучливо исписани лица. Тѣ сж двамата слуги, Сюлейманъ и Тахиръ, които въ третето дѣйствие, подиръ като се разотива хюкюматътъ, излѣзватъ съ метли въ ржка и захващатъ единъ колкото наивенъ толкозъ и смѣшенъ, но още по-вече и излишенъ разговоръ.

III.

За да опрѣдѣлимъ тутакси тоя кжтъ отъ становището си ние сматряме за потрѣбно да обадимъ още въ първитѣ редове, че не мѣркаме да бранимъ тъй нарѣченитѣ *три единства* на драма, за и противъ които толкова сулици до сега сж се потрошили. Ний нѣма да се поставиме подъ знамето на Боалò и нѣма да се кълнемъ въ неговата кличка, която гласи:

Qu'en un lieu, en un jour, un seul fait accompli
Tienne jusqu'à la fin le theatre rempli. (Art Poetique).

Боало иска: случката, която се прѣдставя въ драмата да бжде завършена, изоблена, да се испълня на едно и сжщо мѣсто и само въ растега на единъ день. — На туй правило днесь никой не се подлага.

Френскитѣ романтици на чело съ Виктора Югò имáхж сърце да го оборжтъ. — Доказано е вече, че нето Боало, нето Расинъ и Корнейль сж имали на врѣмето си грижа да прочетжтъ по-добрѣ поетиката на учителя си Аристотела, въ която ужъ рѣчената кличка стояла черно на бѣло, и да се увѣржтъ, че Стагирский мждрецъ

не поменува нигдѣ изобщо за единството на светата тройца: *шетба, врѣме и мѣсто.*

Наистина той расправя доста на широко за шетбата и забѣлѣзва съ пълно право, че тя трѣба да си остане единосѫщна, че всичкитѣ ѝ части трѣба добрѣ да сѫ споени, да нѣма помѣжду имъ кухини: тъй сѫщо и за врѣмето поменува той набързо и казва, че баснята на драмата трѣбало да обьема нѣщо около 24 часа, но за единство на мѣстото, нигдѣ не става дума. — Освѣнъ това не трѣба да се забравя, че Аристотель не е мѣркалъ да пише *закони* за драмата въ своята „поетика", а си е исказвалъ само мнѣнието като разсѫдливъ гледачъ, безъ да минува границата на грыцкия драматически отборъ. Всичкитѣ негови правила сѫ извлечени изъ съчиненията на Софокла и неговитѣ събратия.

Далечъ бихме отишли, ако да щяхме да теглимъ въ тѣснитѣ прѣдѣли на тая критика макаръ и най-отгорѣ-отгорѣ една паралелка мѣжду Аристотеловата поетика и Боаловата, че да се види по-добрѣ отъ чия страна е правото, отъ страна на коравия класицизмъ ли или на новата драматическа школа, която се покорява само на върховнитѣ естетически закони, но не и на всѣкаквито правила, па ако ще и да бѫдѫтъ стари и жилави като мумии.

Стига само да оберемъ сметаната отъ по-бѣлѣжититѣ книги, които сѫ видѣли бѣлъ свѣтъ по случай на распрята мѣжду старата и новата школа въ Франция, да забѣлѣжимъ и туй нѣщо още, че Калдеронъ и Шейкспиръ, испанский и английский театръ, сѫ вирѣли и цъвтѣли извънъ тѣсното черчеве на Боаловото правило, и ще дойдемъ до заключение, че освѣнъ единството на шетбата (Einheit der Handlung) другитѣ двѣ искания на Боало си нѣматъ мѣстото.

И ний искаме драмата да ни прѣдстави една цѣла, изобленa, органично свързана случка, но не задиряме много-много, какви скокове си е позволилъ поетътъ съ врѣмето или мѣстото. — Да ли тая случка се е прѣмотала само въ растега на единъ день и на едно и сѫщо мѣсто (en un lieu, en un jour), или пъкъ обгръща нѣколко години — то е за гледача все едно. Неговата фантазия нѣма да се противи да прѣскочи нѣколко години или да прѣхвъркне нѣколко рѣки и планини — стига само единосѫщностьта на случката, баснята, идеята да го иэиска.

Шейкспировата трагедия *„Ричърдъ III"* се изиграва въ растега на 7 лѣта, а Калдероновата *„Virgen del Sacrio"* обьема единъ ширинеи отъ цѣли 400 години (отъ 7-то до 11-то столѣтие), но да видимъ, нека излѣзе нѣкой да каже, че тѣзи два плода на английската и испанската муза не заслужвали името си, или че стояли много по-долу отъ нѣкоя френска драма, въ която Боаловата света-тройца е заварденa до мрънка.

Единъ бѣгълъ погледъ върху списъка на лицата въ драмата на г-на Иванова ще ни увѣри, че и той е отъ новата школа, че и той отхвърля единството ни мѣстото и врѣмето, — дѣто ще се каже, не стои далечъ отъ нашето гледище. Но (сега иде едно голѣмо „Но") — г-нъ Ивановъ съ коритото исхвърлилъ и дѣтето; г-нъ Ивановъ прѣкалилъ, а прѣкаленъ свѣтецъ и Богу не е угоденъ. — Авторътъ на

„Апостолитѣ“ забравилъ за жалость, че *цѣлата* Боалова „света троица“ не бива да се исхвърли, че човѣкъ може да се съмнява въ непогрѣшимостьта на единосѫщното мѣсто и единосѫщното врѣме — но не и въ извънредно голѣмата важность на идеята, безъ която *„un fait accompli“* не е възможно да се сглоби. —

Ний се убѣдихме още въ първата часть на критиката си, че наистина г-нъ Ивановъ не е знаялъ да въодушеви драмата си съ развитието на нѣкоя по̀-висока идея, ние рѣкохме, че „Апостолитѣ“ страдатъ отъ paralysis progressiva. —

Вслѣдствие на безглавието скача цѣлата драма като заклано пиле отъ купище на купище. Въ растега на три дѣйствия се мѣнява сцената 10 и словомъ десеть пѫти.

По начало ний нѣмаме нищо противъ това богато обрѫщание на кулиситѣ, но като знаемъ какъвъ е халътъ на съврѣменния нашъ театъръ, принудени сме да помолимъ нашитѣ драматици да пестѭтъ сега за сега повечко съ мукавата, шарилата и скѫпитѣ покѫщнини и да не ставатъ причина, да се кѫсатъ вѫжета на завѣситѣ на недѣлята по нѣколко пѫти. Отъ чисто практично гледище ний ги молимъ да се придържатъ колко годѣ о старогръцката драма, стѣгнѫтата форма на която не е плодъ на философски разсѫждения, а на потрѣбицитѣ. — И гърцката бина е била проста, декорации не е имала твърдѣ много, едно защото хорътъ е трѣбало като закованъ да стои на едно мѣсто и друго защото като отсамъ нашата тя не е притежавала тия срѣдства, съ които располагатъ сегашнитѣ голѣми „европейски“ театра, напр. Théâtre français. Th. Part St. Martin (напомняме само прѣдставлението на драмата „Теодора“ отъ Сарду̀) въ Парижъ или придворния театъръ въ Майнингенъ.

Такива баснословни декорации и дрѣхи, каквито тука се употрѣбяватъ, не можемъ ний и да ги сънуваме още.

Дѣ ни е въобще театрътъ? Дѣ ни сѫ играчьетѣ? — Не остава нищо друго, освѣнъ да не се простираме сега за сега много извънъ чергата си, особито ако мѣркаме чрѣзъ драмитѣ си да повлияемъ върху развитието на *съврѣменото* поколение. Туй искание, разбира се, не може да попрѣчи ни най-малко на свободното искуство. — Извънъ условията на сегашната ни бина има всѣкий право да излага мислитѣ си, както види за най-добрѣ. Има драми, които не сѫ виждали нето „прѣзъ масуръ“ нѣкой театъръ и пакъ не умиратъ, защото криѭтъ въ себе си цѣло иманье отъ хубави идеи. Ний нѣма за това никому да се сърдимъ, ако продължава и слѣдъ нашето кротко гаденье да пише трагедии или комедии *за четенье* или пъкъ *за въ бѫдѫще.* Ще кажемъ само, че той не може да принесе такава голѣма полза, колкото ако да бѣше натъкмилъ съчинението си, да може да се прѣдстави. До като ти е дадено, да повлияешъ непосрѣдно върху духоветѣ, додѣто можешъ да подигнешъ една цѣль по правия пѫть, защо да се блъскашъ изъ кривулици? И най-сѣтнѣ какви толкозъ голѣми жъртви искаме ний? Искаме да не изгаряшъ цѣла кутия кибритъ, когато можешъ да си запалишъ цигарата съ една клечка.

Не е тоя майсторъ, който за една обуща исхабява цѣла кожа ами оня, който знае отнапрѣдъ какъвъ парцалъ мешина трѣба да отрѣже, и безъ да се пипа и кяка, сѣда и си свършва завчасъ работата. — Който разбира отъ притчи, ще разбере и насъ.

Само на едно мѣсто Ивановъ се е сѣтилъ, че прѣкалява съ мѣняванието на сценитѣ, но дѣто се е сѣтилъ, тамъ е и збъркалъ. Въ първото дѣйствие би трѣбало *осмото явление* на отворено поле да бѫде, — но защото прѣди малко кулиситѣ сѫ се обрѫщали, натиква Ивановъ въстаницитѣ — **38** души на брой съ знамето наедно въ една селска колиба — и ги накарва тука да се молѭтъ Богу, прѣди да тръгнѫтъ на бой. — Ний не сме виждали селска колиба толкозъ широка, че да побере 38 души и толкозъ висока, че да може едно знаме да се исправи въ нея.

Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ г-ну Иванову, че не трѣбаше да раздѣли дѣйствията на драмата си само на появи, ами понапрѣдъ на „сцени", а подирѣ всѣка сцена на явления.

По́-строго трѣба да се чукне гос. Ивановъ за това, че си е позволилъ най-безбожно да злоупотрѣби *врѣмето*. На мѣсто да прѣхвърква тѣзи мѣсеци и години, които не му сѫ потрѣбни, той бѣдний, зема дѣда Сатурна и му отсича краката и рѫцѣтѣ, само да можало по́-весело да се свърши драмата, т. е. съ идванието на Руситѣ. Анахронизмитѣ въ послѣднето му дѣйствие се гонѭтъ повече и отъ декорацинтѣ.

Въ първата поява се научаваме, че Колю Ганчовъ и другарьетѣ му били вече избесени. — Госп. Ивановъ нищо не поменува, кога полудѣлий му юнакъ е билъ покаченъ на вѫжето, кой мѣсецъ и кой день, но отъ думитѣ на Митя Михалева (II явл.) се сѣщаме, че цѣла цѣлничка година трѣба да ни раздѣля отъ второто дѣйствие. Старо-загорский „интелигентинъ" Митю обажда имено на нѣкогашния приемачъ и разносачъ на тайнитѣ бунтовнически писма още отъ вратата, че, „както нѣкои увѣрявали", въ Татаръ Пазарджишко станѫло голѣмо възстание. Петко Рачевъ нѣма още „хаберъ".

Въ четвъртата поява слушаме отъ едно писмо на Фазълъ-паша до „воинския бинбашия" (има ли и граждански бинбашия?), че възстанието било вече потушено и че Русия прѣдлагала, да се събере конференция да даде на България „Мухтариетъ".

Въ седмото явление Петко и Митю, двамата „Старо-Загорски интелигенти", разказватъ вече за Пазарджишкото възстание, като стари бабички за нѣкой умрѣлъ човѣкъ: Богъ да го прости! „Боже мой, Боже мой! Какъ немилостиво си ни напустнѫлъ и ти!" ридае Петко. (Кому нѣма да дойдѫтъ на ума думитѣ, които Христосъ изрича на кръста: Ели, Ели, ламма сабахъ тани!). Кой день става тоя сладъкъ разговоръ мѣжду Митя и Петка не бихме могли да узнаемъ, ако да не бѣше Радой Първановъ, третий Старо-Загорски интелигентенъ. — Тоя дохажда и обявява, че Руссия отворила вече война и че русский посланикъ заминѫлъ отъ Цариградъ за Одеса. Дѣто ще се каже минѫли сме вече съ Божията воля и 1876 година и стоимъ прѣдъ вратника на нѣкой „прѣкрасенъ майски день". Войната, както е по-

знато, се обявя на 12 Априлий 1877, — но като прибавимъ врѣмето, което се минува, догдѣ нѣкоя новина се печата въ нашитѣ вѣстници, нѣма да сгрѣшимъ, ако кажемъ, че сме въ Май. Хубаво. Но знаете ли, че Петку Рачеву едва сега дохажда на ума да попита събрата си, интелигентина Митя, за подробности отъ Т. Пазарджишкото възстание, сега чакъ се сѣща (тъкмо подиръ истичанието на една цѣла година) да окайва злочестината ни: „Дѣто ще каже (кой?) още едно нещастие връхлете върху главата на народа ни“. Но само туй осакатяване да бѣше!

Малко прѣди да влѣзе Радой Първановъ и да обади, че „война отъ Россия е обявена на Турция“, пита Петко Рачевъ другаря си Митя: „А отъ Цариградската конференция не ще ли бѫде за народа ни нѣкакво олекчение“.(?) Сиромашкий Петко! Той не знае, че Лордъ Селзбѫри закри тая злочеста конференция още на 8 Януарий 1877. Спалъ ли е нашъ Петко отъ 8 Януарий до началото на Май?

Турцитѣ, отъ които Рада се уплашва въ деветата поява, се засѣдяватъ на едно и сѫщо мѣсто чакъ до четвъртата сцена. (10 явл.). Какво сѫ правили тия Божи хорица на улицата отъ края на Априлий до срѣдата на Юлий — въоружени до зѫбитѣ съ ками и пищови, ний неможемъ да знаемъ. Ний се научаваме имено отъ тълпата, още щомъ се дигне завѣсата, че *Московецътъ билъ вече въ Казанлѫкъ.* — Таиръ-а̀, Джемалъ бей, Єминъ-а̀ и Шакиръ Ефенди се съвѣтватъ съ народа, какво да правѭтъ, да се прѣдадѫтъ ли или да се противѭтъ? Но твърдѣ много врѣме за размисляние госп. Ивановъ не имъ оставя. До като, тежко имъ да се поздуматъ, до като „единъ старъ Турчинъ отъ тълпата“ да оплаши Хаджи-Таиръ-а̀, че „Московецъ не е шега“, до като още „единъ отъ тълпата да удобри думитѣ на Хасанъ-баба, Московцитѣ вече пристигватъ въ Стара-Загора.

Да видѭтъ само читательетѣ, какви бабанки сѫ нашитѣ *опълченци* (Ивановъ имено още веднъжъ ни изненадва: цѣлъ свѣтъ говори въ драмата му, че Московецътъ идялъ, а на края туку се подава една българска дружина) — ний прѣброихме, колко думи се казватъ до дохажданието имъ отъ Казанлъкъ въ Стара-Загора и искарахме ни малко ни много — словомъ сто и седемдесеть и деветь думи, при това ний четохме даже и а̀-то на Таира. Който обича и има повечко праздно врѣме, пъкъ и не е толкозъ далечъ като насъ, нека се опита, да видимъ да ли наистина може, до като нѣкой изрѣче 179 думи (ако ще би и като Турчинъ протѣгнѫто), да стигне отъ Казанлъкъ въ Стара-Загора. Ний не сме минували тоя пѫть и не знаеме.

Смѣшно и чудато, наистина, какви дѣтински погрѣшки правѭтъ нашитѣ драматици! Но тъй е то, когато иска човѣкъ, както и да е, да свърши драмата си съ нѣкоя пѣсень, съ червенъ, синь или зеленъ бенгалски огънь или най-сѣтнѣ съ появяванието на нѣколко сѣнки, че да се заливоса простата кал, да ѝ се дрънне една шарена глечь, та дано заприлича на черепъ. Тъй правѭтъ хора, дѣто не знаѭтъ да оживѭтъ извѫтрѣ драмитѣ си, да имъ вдѫхнѫтъ истинска душа, ами се враготелчѫтъ съ разни дѣтински играла и маила. Ний се бунимъ

противъ злоупотребленията, които нѣкои съврѣменни наши писачье си позволяватъ съ носоветѣ и бѣлитѣ дробове на гледачьетѣ си. Долу безсмисленното употрѣбяванье на бенгалскитѣ огньове, не прѣобрьщайте театра на карагьоз-бояджилъкъ! Всѣко нѣщо си има мѣстото и врѣмето. Какво ще каже това, дѣто трѣба и дѣто не трѣба огнени чървила и зеленила? Драмата съвсѣмъ се опроства, когато се отрупа до шията съ таквизъ просташки труфила. Ако ви е бригата да заслѣпите очитѣ на хората, искарайте ги на тържището, пакъ пущайте ако щѣте и фишеци, поне нѣма да се задушжтъ отъ сѣрнитѣ пàри.

Наистина чудни и дивни хора сж нашитѣ драматици. Другадѣ, щомъ възелътъ на драмата се разсѣче криво-лѣво, щомъ херойтъ или хероинята се отрови, обѣси, опушне или заколи, изведнжжъ се дава знакъ на завѣсаря да истърве вжжето. У насъ напротивъ, колкото повече може да се растегли крайтъ, толкозъ пò-хубаво става на „г-да авторитѣ“. — Тукъ най-добрѣ се познаватъ, горкитѣ, колко лошо разбиратъ занаята си, колко сж далечь отъ исканията, които изложихме въ тая си критика. Най-сѣтнѣ кой ще се сърди на всичкитѣ; мнозина отъ тѣхъ има живи да ги оплачишъ, не да ги хукашъ. — Но да не те ли боли, че и пò-свѣстни хора се повлѣкли по тая мода, че напр. и господинъ Ивановъ се видѣлъ принуденъ да положи лептата си върху олтаря на „бенгалския“ вкусъ, че не можалъ да се отърве отъ лжжливата привлѣкателность на ония дѣтински срѣдства, съ които пò-долня глава хора могжтъ да си служатъ, но не и ужъ сериозни писачье.

Крайтъ на послѣдното му дѣйствие е цѣлъ арсеналъ отъ такива срѣдства, или пò-добрѣ цѣла черчийница. Послѣднитѣ страници на драмата сж наблъскани само съ прѣдписания, туй да станяло, онуй да се оставяло.

На 7 мѣста забѣлѣзва госп. Ивановъ за „урата“, само да не се забравжтъ, че отива всичко на вѣтъра! — Веднжжъ казва: „Въ това врѣме задъ сцената се чюватъ викове отъ (?) ура“, подирѣ: „задъ сцената се чува продължително ура“, послѣ пакъ сжщото: „задъ сцената се чува ура“ и сè тъй до 7 пжти. Но най-великолѣпенъ е крайтъ. Тука госп. Ивановъ показва всичкото величие на богатата си фантазия. Буква по буква, ето какъ се распорежда:

„Задъ сцената се чува, че се пѣе пѣсеньта „Шуми Марица“, тъй както когато солдатитѣ маршируватъ. Тълпата вика „ура!“. Стжпва на сцената народна дружина (цѣла дружина! Искаме да видимъ тазъ сцена) отъ Български опълченци. Марширувать прѣзъ сцената и продължаватъ „Шуми Марица“. Това толкова врѣме трае, колкото е нуждно да измине една дружина. (!) Народа поздравлява войницитѣ съ най-голѣмъ ентусиязмъ; (точка и запетая!) прѣгржща ги; (пакъ точка и запетая) кичи ги съ вѣнци. Въ най-голѣмъ ентусиязмъ завѣсата пада“. (За първи пжть чуваме, че и завѣситѣ разбирали отъ ентусиязмъ, и то изведнжжъ отъ най-голѣмия).

Наистина единъ Шейкспиръ, единъ Сарду би можалъ да си вземе примѣръ отъ тая великанска измислица.

А.

ПРАВИЛНИКЪ

за

ѣшния редъ на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ.

Чл. 1. Редовнитѣ и дописнитѣ членове на Дружеството се изатъ по слѣдния редъ:

а) Най-късно единъ мѣсецъ прѣди главното събрание, всѣки ренъ членъ на кой да е клонъ, може да прѣдложи едно или поѐ лица за нови, било редовни, било дописни членове на тоя клонъ. понe трима отъ редовнитѣ членове на клона поддържжтъ прѣдениeто, прѣдсѣдательтъ на клона го внася въ Управителния Съъ на Дружеството най-късно въ послѣдното му засѣдание прѣди ното събрание. Всѣко такова прѣдложение, внисано въ Управиния Съвѣтъ, трѣба да бѫде придружено съ изброяванье всичтѣ овни трудове или други заслуги въ полето на науката и искута на прѣдлагаемото лице. Отъ прѣдложенитѣ въ Управителния ѣтъ лица, считатъ се избрани ония, които получжтъ вишегласие присжтствувжщитѣ членове.

б) Щомъ нѣкое лице се избере отъ Съвѣта за редовенъ или сенъ членъ, прѣдсѣдательтъ на Дружеството се распорежда да пише името му на една особна таблица, турнжта на видно мѣсто Дружественното помѣщение, за знание на всичкитѣ членове. Това ва да се извършва понe една недѣля прѣди главното събрание, о окончателно приема членоветѣ на Дружеството (§ 8 отъ Уст.).

Чл. 2. Прѣдложения за избиранье почетни членове се внасятъ лавното събрание направо отъ Управителния Съвѣтъ чрѣзъ прѣдтеля.

Чл. 3. За благодѣтелни членове съ приематъ направо отъ Управиния Съвѣтъ, по прѣдложението на прѣдсѣдателя, ония лица, о сж испълнили § 7 отъ Устава на Дружеството.

Чл. 4. Въ главното събрание при приеманието нови членове атъ участие само присжтствувжщитѣ почетни и редовни членове итѣ ставатъ съ тайно гласоподаванис.

Чл. 5. Всичкитѣ членове получватъ слѣдъ окончателния изборъ овена диплома, подписана отъ прѣдсѣдателя и главния дѣловоъ и скрѣпена съ Дружествения печатъ.

Всѣки редовенъ членъ при тържественното получване диплоси държи по избраната си отрасъль встжпителна рѣчь, която,

жината имъ да не надминува по̀-добрѣ растега на четири купчинки по 4 рѣда; 3) да се исканерва пѣсеньта безъ почивка, наведнѫжъ, не чини. Най-хубаво е пѣвецътъ да се прѣкъсва самъ или отъ други лица. — Който иска повече да научи, нека си купи *Отело* или *Хамлетъ*, па му стига. — Ний му обръщаме особито вниманието върху Офелиината пѣсень (IV д. сцена 5), върху пѣсеньта на гробарьетѣ (д. V сц. 1), пѣсеньта на Деcдемона (IV. 3.) и пр. Толкозъ за пѣснитѣ.

Нека ни бѫде позволено да кажемъ сега нѣщичко и за сѣнкитѣ.

Прѣдписанието, съ което драмата на господина Иванова безвъзвратно се свършва, гласи:

„До като пѣсеньта (химната) се пѣе, сѣнкитѣ на избѣсенитѣ: Коля Ганчовъ, Михаиловский, Арговъ, братия Михалъ и Георги Жекови да се явѭтъ *надъ* сцената, надъ които ангели държѫтъ вѣнци".

Ангели, сѣнки, вѣнци — хубави нѣща наистина, но не ли не сѫ си на мѣстото, не ли сочѫтъ като обръчъ на тиква? Каква огрѣвка отъ появата на Ганчовата сѣнка, когато самъ той загинва мърцина още прѣди третето дѣйствие? Нима свѣстний гледачъ туку-тъй за бѣлитѣ крила на ангелитѣ и хубавитѣ цвѣтя на вѣнцитѣ ще забрави Ивановитѣ погрѣшки. „Добрѣ, но тоя свѣстенъ гледачъ нѣма право да се сърди, и Шейкспиръ е употрѣбявалъ сѣнки" — може да се отзове нѣкой по-остъръ читатель. Та казваме ли, че е забранено да се въвеждатъ духове въ драмитѣ? Напротивъ ние искаме само да бѫдѫтъ на мѣстото си, да бѫдѫтъ *истински* сѣнки.

На пукъ на нашия тъй нарѣченъ реалистиченъ вѣкъ, който, слава Богу, не иска вече да вѣрва на никакви чудеса и свърхестественни създания, ние се наемаме да се заловимъ на бой съ всѣкиго, който би искалъ да истика съвсѣмъ бѣднитѣ сѣнки отъ дъскитѣ на театра. Нека ни дойде най-голѣмий реалистъ или материалистъ, ние сме въ състояние да му докажемъ, че дѣйствителность и сѣнки може много хубаво да се търпѭтъ, стига само да знае човѣкъ да ги съедини добрѣ, и да гледа хубаво да не се сбърка, да не олови Савла намѣсто Павла.

Подъ думитѣ „сѣнки" ние разбираме, както ще расправимъ по-долу на обширно, *само* субективнитѣ видѣния — и нищо по-вече. Изчадията на суевѣрието, разнитѣ вѣщици, самодиви, караконджоли и пр. за насъ не сѫществуватъ. Тѣхъ ние бихме изринѫли, ако да би било възможно изъ всичкитѣ драми на свѣта, даже и изъ Шейкспировитѣ.

Само сѣнки, каквито срѣщаме въ „Ричърдъ III", „Макбетъ", „Юлий Цезаръ" и до нѣкѫдѣ въ „Хамлетъ" иматъ споредъ насъ право да живѣѭтъ, други не.

Тукъ никой реалистъ не може да натяква Шейкспиру, че не се е придържалъ о истината. Напротивъ, тъкмо въ казанитѣ драми се показва той сѫщъ емпирикъ, особито колкото се отнася до сѣнкитѣ. Който мисли, че у него тѣ сѫ свърхестественни сѫщества, се лъже много, тѣ сѫ толкози естественни, колкото сѫ естественни *халуцинациитѣ* (присторкитѣ) *и сънътъ*. Ако може нѣкой да откаже тия два феномена въ човѣшкия животъ, нека гѫтне и теорията на Шейк-

спировитѣ сѣнки. Трѣскавий вѣрва въ разгара на болѣстьта си, че вижда наистина всичко, каквото пламнѫлата фантазия му прѣдставя. Тъй сѫщо силно оплашений, тъй сѫщо и оня, който усѣща живо жилото на нечистата си съвѣсть, да, нѣмский философъ Николай при инъкъ съвсѣмъ пълно душевно здравие не е можалъ да се отърве по цѣли дни отъ видѣния.

Всички тѣзи явления си иматъ своята природна причина — тѣ сѫ рожба на раздразненaта или разстроената нервна система. Шейкспиръ излѣзва само на едно мѣсто изъ природнитѣ граници, той облича сѣнкитѣ си съ по-похватни дрѣхи, за да могѫтъ и гледачьетѣ да ги видѭтъ. Но съ намѣрение да мами хората ли прави той това, или съ цѣль да ги накара да вѣрватъ наистина на духове?

Да вземемъ нѣколко примѣра отъ драмитѣ му.

Въ *Макбетъ* (Macbeth. III. 4) се явява сѣнката на убития Банкво само убиецу, само Макбету. Въ една стая на палата сложена трапеза. Кралицата, Росъ, Леноксъ и други лордове се намѣрватъ единъ по единъ на мѣстата си за обѣдъ, само Макбетъ още не се е натъкмилъ. „Трапезата е пълна“, казва той и стои още правъ.

„Тукъ има още едно мѣсто, господарю“ отговаря Леноксъ. Макбетъ се обръща изведнѫжъ, взира се по-добрѣ и съглежда на онова мѣсто — сѣнката на Банкво. Страхъ и ужасъ обзематъ убиеца. Безъ да мисли, че може самъ да се издаде, захваща той викомъ да говори съ сѣнката.

Гоститѣ сѣдѭтъ като покосени. Разбира се, тѣ нищо не видѭтъ и мислѭтъ, че кральтъ е подлудѣлъ.

„Ставайте, на негово височество не е добрѣ!“ казва Росъ. Царицата, и тя стутана, не намѣрва какво друго да каже, освѣнъ че мѫжъ ѝ си го е ималъ това още отъ дѣтинство. — Е, тая сѣнка неестественна ли е? Ако да бѣше направилъ Шейкспиръ тъй, щото всичкитѣ гости да съпикасатъ наедно съ Макбета сѣнката на Банква — то друго нѣщо, туй би било вече измама. — Но кой може да рѣче, че Макбетъ не е ималъ тая сѣнка за жива-живеничка — особито на първъ погледъ? Всѣкиму на неговото мѣсто и съ неговата злодѣйска съвѣсть можеше да се случи това. А че Банкво, въздушната рожба на Макбетовата болна фантазия се прѣдставя и на гледачьетѣ като нѣщо дѣйствително — това, чини ми се, не е грѣхъ противъ реализма, защото инъкъ би трѣбало да очистимъ и цѣлия театъръ като на измама основанъ. Наистина, то можеше и тъй да стане: Макбетъ да говори на въздуха, безъ да се явява нѣкаква сѣнка, това найщѣше да отговаря на дѣйствителностьта. Но тая практика не е до тамси догледна. Видѣнията не сѫ винѫги нѣми, много често тѣ говорѭтъ чрѣзъ фантазията, гадѭтъ, обвиняватъ, подканватъ, като живи хора. Какъ би могло да се прѣдстави това по-добрѣ, по-живо освѣнъ чрѣзъ едно лице, което по външенъ изгледъ, облѣкло, движения и приказки да отговаря на пълно на пристореното. По тоя начинъ ние получаваме изведнѫжъ единъ нагледенъ образъ отъ ми-

слитѣ на оногова, който вижда сѣнката. Може ли сега да се боимъ, че драматикътъ може да подѣйствува съ прѣдставянието на такива духове за распространението на суевѣрието? — Наопаки, той распръсва всѣкакво суевѣрие, като доказва истинската субьективна причина на видѣнията.

Както въ Макбета, тъй и въ *„Юлий Цезаръ“* е сѣнката изчадие на нечистата съвѣсть. *Брутъ* вижда съ отворени очи въ шатра си духа на Цезаря. Видѣнието толкова живо се вълпява въ паметьта му, щото той и подиръ изчезванието му не може още да се окопити и пита събуденитѣ войници, видѣли ли сѫ нѣщо и чули ли сѫ нѣкакъвъ си викъ. Инакъ хубаво е стъкмена тая сцена, какъ майсторски е знаялъ Шейкспиръ да приготви душата на Брута за появата на Цезаревата сѣнка!

Въ *„Ричърдъ III“* испъкватъ не по́-малко отъ II сѣнки, — но сичкитѣ *на сънь.* — За субьективната дѣйствителность на тая пасмина духове не трѣба нето думица да се хаби. Всѣки въ живота си е спалъ и знае какви живи сѫнища може да има човѣкъ по нѣкой пѫть.

Не до тамъ психологически вѣрна е сѣнката на Хамлетовия баща. Само въ III дѣийствие (4 сцена) тя се явява като чадо на Хамлетовата фантазия. „This is the very coinage of your brain“ (Това е чиста измислица на мозъка (ви) ти казва царицата, когато Хамлетъ (синъ ѝ) иска да ѭ увѣри, че сѣнката на мѫжа ѝ се явила въ стаята. Въ първото дѣйствие тая сѫща сѣнка много ударя на полунощнитѣ духове и караконджоли, които нѣматъ нищо общо съ нашата теория на присторкитѣ (халуцинациитѣ) и видѣнията на сънъ. За чудо е, че най-духовитий нѣмски критикъ Лессингъ, който инъкъ много здраво сѫди, се напѫва въ своята оцѣнка на трагедията *„Семирамида“*, да доказва съ Шейкспира въ рѫка, че само дѣтинскитѣ, полунощнитѣ сѣнки, каквито суевѣрието навредъ ги е родило и ражда още, имали право да се лутатъ изъ кулиситѣ; той много се сърди за това Волтеру, че е извлѣкълъ сѣнката на Нина *„посрѣдъ пладнѣ“* изъ гробницата, — таквозъ нѣщо неможало да бѫде, то противурѣчало на народнитѣ вѣрвания. — Който отъ туй становище ми дойде да ми брани сѣнкитѣ, доказва, че не е разбралъ Шейкспира добрѣ. Лессингъ се окача чвръсто о първото дѣйствие на Хамлета и по́-нататъкъ неще и да погледне. — Да бѣше прѣобърнѫлъ нѣколко листа, щѣше да види, че и неговий учитель не пада по́-долу отъ Волтера, и че и той си позволява да измъква сѣнки посрѣдъ пладнѣ.

Тукъ му е мѣстото да обадимъ, че и ний имаме, ако не една съвършена драма, поне една образцова сѣнка. Комуто „Хамлетъ“ или „Макбетъ“, „Юлий Цезарь“, или „Ричърдъ III“ сѫ много далечъ, нека земе да поразгледа Величковата драма „Виченцо и Анджелина“ и да се поспре при тия появи, дѣто дохажда сѣнката на Минота. Може ли да каже нѣкой че тя е лъжовна? — Ето какви сѣнки трѣбаше и госп. Ивановъ да ни покаже, а не сѣнчни картини. Съ такива игралца драмата не трѣба да се занимава, че babyприличва на *camera obscura.*

IV.

За употрѣбения въ драмата на г-на Иванова езикъ нѣма какво много да се каже. Нито голѣми похвали, нито крайни укори ще сипемъ. — Ние знаемъ твърдѣ хубаво, колко мѫчно се подрѣзва българското перо. Изобщо може да се каже, че писаницата (стилътъ) на г-на Иванова е гладка. — Надути фрази има тамъ-самъ, но повечето отъ лицата си приказватъ пакъ тъй, както имъ иде на устата. Само Колю Ганчовъ, Петко, Рада и Георги Въгляровъ се позаюсватъ сегисъ-тогисъ, но н'амъ какъ не имъ иде одрѫжки да се държѫтъ подлъжко врѣме на високитѣ кокили. Бѣдний пегазъ хвърля къчъ, щомъ рѣкѫтъ оная да се метнѫтъ на гърба му съ нѣкоя метафора или поговорка. И наистина сиромашкото животно си има право. Какво да прави, когато Ивановъ наболъ дрѣхитѣ на ѣздачитѣ съ бодли, като тия:

1) „Надѣждата е майка на глупцитѣ“ (I. д., 1 явл. Колю).

2) „Тиранитѣ обикновенно прѣзиратъ изнемощѣлитѣ си робие, нъ *една малка мишка* е още по-слаба, обаче съ постоянното си гризение *тя прѣгризва голѣми дървета*“ (III д., 3 явл. Рада).

3) „Нъ защо не откриешъ сърдцето си на твоята жена и *тя* (жената!) ще може би по-легка да ти стане“. (III. 2. Рада).

Смѣшни ставатъ лицата на г-на Иванова като захванѫтъ особито да си чекнѫтъ устата извънмѣра, та дано жълтото наоколо да не се познава толкозъ.

Колю Ганчовъ („Касапъ Ганчоолу, Колю Кундураджи(?)“ както го нарича чаушътъ въ 6 явл. на II д.) не знаемъ отъ гдѣ измъква ненадѣйно едно изрѣчение отъ нѣкакъвъ си — *маджарски* поетъ, за да докаже на глупавичкитѣ учителки, Марийка и Анка (I. 6), че отечеството стояло по-горѣ отъ всички свѣтски благини. „Обичамъ либето си“, билъ рѣкълъ оня *маджарски* поетъ, (да не бѫде Петьофи vulgo Петровичъ?) „и сичко би далъ за него; но за свободата на отечеството си жертвувамъ и либето си“.

Каква голѣма мѫдрость наистина! Разбира се, само единъ маджаринъ може да измисли такива дълбоки философски изрѣчения! Обзалoжваме се, че да бѣше се помѫчилъ Ивановъ самъ, щѣше да извърти нѣкоя три пѫти по-хубава сентенция. Послѣ отъ дѣ го пъкъ изброди тогозъ *mágyar émber-a?* Да знаехѫ буйнитѣ Арпадове синове, че поезията имъ захваща да пуща коренчета и въ България, каквито сѫ шовинисти, направятъ Иванова членъ на славната си академия. Срамотно и смѣшно наистина.

Всé тъй ако ѭ караме, не е за чудо да захванѫтъ Отецъ Франговитѣ херои да ни привеждатъ Конфуциеви мѫдрости или изрѣчения изъ Кантовата „критика на чистия разумъ“, изъ съчиненията на Декарта или изъ Спенсеровитѣ „Data of Ethiks“; Дюкмеджиевитѣ санскритски пословици или хубави поговорки изъ Рамаяна, Махабхарата, Çiçупалавадка, Яджурведа, Сакунтала или Мегхадута; а Стеревитѣ и Сѣмковитѣ откъслеци изъ стихотворенията на персийскитѣ поети: Мевлана Джами, Джелал' еддинъ Руми, Евхади Местуви, Ха-

фъзъ, Саади или Фирдауси, изъ Шах =, Бустан = или Искандернамето.

Какво ще кажете и за оня дѣдо попъ въ тъмницата (II. 10), който посрѣдъ пъшканието на прѣбититѣ отъ бой възстанници намѣрва врѣме да повтори най-новата история на Италия? „И Италия също тъй като насъ (!) е пъшкала подъ робството на Австрия“, обажда дѣдо попъ. „Нейнитѣ трима патриоти *Мацини*, *Гарибалди* и *Кавуръ също като насъ* (!) дигнъхъ възстание слѣдъ възстание за да освободътъ отечеството си и много пъти не сполучвахъ въ прѣдприятието си“.

Да ли *Мацини*, *Гарибалди* и *Кавуръ* също като *насъ* сѫ подигали възстания — то остава на бѫдѫщитѣ историци да отсѫдѫтъ. Ние се чудимъ само отъ гдѣ тая ученость у дѣда попа?

Наивни до нѣмай кѫдѣ сѫ учителкитѣ Марийка и Анка. Да ги слуша човѣкъ, ще каже, че има съ тригодишни бебенца работа. — Чувайте, какво умно си приказватъ двѣчкитѣ дърти момиченца, като гълѫбчета:

„*Помнишъ ли*“, пита Марийка, *когато учихме въ училището Българска история*, какво зло е направилъ на народа ни Грълкий царь Василий, нарѣченъ Българоубийца?“

Прѣкръстете се. Една учителка праша другата, помни ли, като учила въ училището Българска история! Ако само туй имъ е било знанието, тежко и горко на тѣзъ дѣца, гдѣто сѫ учили отъ тѣхъ паметь.

Но Марийка още по-голѣма умница излѣзва. „Знаешъ ли онъзи пѣсня, Анке“, пита Марийка пакъ, „гдѣто Донка ходила на бой въ Румѫния (?) и се била съ Гърцитѣ, че три хиляди исклала и триста робье довела? И тя не ли е била като насъ жена?

Вѣрва ли кака Марийка, тѣзъ нѣща наистина?

Смѣшенъ като дѣда попа е и г-нъ Въгляровъ, нарѣченъ още „Кюмюря“. Тоя синко може много хубаво да познава частитѣ на револвера, може да умѣе и бунтовнически дружинки да съставя, но колкото за по-високи работи, май съвсѣмъ го не бива.

Особито поетически думици като тия: „Отъ гробоветѣ и коститѣ ни ще изникне *приятното* цвѣтѣ на свободата“ (I. 9) н'амъ какъ не звънтѫтъ твърдѣ чисто изъ неговото мечешко гърло. Георги Въглярѣвъ (по просто кюмюря) и поезия, — то е все́ сѫщото като цигански чанакъ и римски испѫкнѫлки (релиефи). Много чудато е, че Ивановъ е бъкнѫлъ тѣзи думи и въ устата на дѣда попа; трѣба извънредно много да му сѫ се харесали, — инъкъ не можемъ да си дбяснимъ, какъ тъй двама души, гдѣто други пѫть нито сѫ се виждали, нито чували, да дойдѫтъ до сѫщата поетическа мисъль:

„Отъ гробоветѣ и коститѣ ни ще изникне *приятното* цвѣтѣ на свободата“ казва Георги „Кюмюря“ въ I. д. явл. 9, а дѣдо попъ: „Отъ пролѣната кръвь на мѫченицитѣ расте *прѣкрасното* цвѣте на свободата“. — Каква е разликата мѣжду тѣзи двѣ наистина весма прѣкрасни и приятни изрѣчения? — Чудимъ се, че Кюмюря не е набѣдилъ дѣда попа още на часа въ литературна кражба.

Не може да се стърпи човѣкъ да не се усмихне и при нѣкои думи на Мелекъ-ханжмъ.

Ивановъ инъкъ съ много голѣмо сржки е подправилъ галения харемски езикъ. Като слушашъ или четешъ какъ се разговаря Джемалъ съ по-слабата си половина, струва ти се, че нѣкой ти сумти на ухото нѣкое: „Аманъ, аманъ!“ Но съ тази подправка трѣбаше да се задоволи той. Какво ще каже, Мелекъ-ханжмъ да ти говори:

„Идеальтъ за любовьта на правовѣрнитѣ е вджхнатъ отъ небото“ — (II. 1) Мелекъ-ханжмъ и идеалъ! Тукъ ни дохажда на ума оня паша въ Шишковата трагедия *„Хубава Недѣлка, разглезено Дѣнка“*, който отъ любовь къмъ юначната българка, не знае вече прѣдъ кого да си истърси тжгитѣ — зарѣзва Аллаха и Мухамеда и се обръща съ една дълга молитва — *къмъ Купидона!*

И Джемалъ-бей пръсва на едно мѣсто обърча. *„Не е да не знаемъ,* че Мохамедъ ни е далъ право да имаме по нѣколко жени“. *Пекъ исля,* по туй *„не е да не знаемъ“* много ни задължава, защото силно ни вони на българска вѣстникарска писаница.

Тукъ би му било мѣстото да поразсждимъ малко, какво становище да си изберемъ прѣко въпроса за езика на лицата въ драмата ни отъ чужда, небългарска народность. Нашитѣ писачье си служжтъ повечето съ смѣсения говоръ. Да ли иматъ право или не, туй не искаме още да отсждимъ. Право да си кажемъ, ний се боимъ да отсѣчемъ тоя въпросъ прѣди да съберемъ повечко примѣри изъ чуждата литература. На ржка ни сж за сега Шейкспировий *„Хенри V“* и Лесинговата *„Мина фонъ Барнхелмъ“* (Riccaut de la Marliniere), но май че не ще може да извлѣчемъ нѣкои особни правила за нашата драма, особито за езика на турцитѣ, безъ които съврѣменнитѣ ни трагедии не могжтъ да се минжтъ. — Ако ни поработи честьта, може дóпжти въ друга нѣкоя критика, да излѣземъ вече съ нѣкое готово сждение. До като сами не сме си расчистили смѣтката, не искаме да изваждаме никому тефтеритѣ си.

Като махнемъ изброенитѣ пó-горцѣ погрѣшки на госп. Иванова и още нѣколко пó-маловажни, трѣба да признаемъ, че той е черпалъ инъкъ отъ бистрия виръ на чистия народенъ езикъ. Това най-хубаво може да се види отъ прикаскитѣ на селенитѣ (I 9). Да не бѣше станжла оцѣнката ни толкозъ дълга, ний бихме прѣписали тази поява изцѣло, че да чуьжтъ читательетѣ на прѣсно, колко сладко може да кънти богатий, но още необработенъ нашъ народенъ езикъ, стига само да има хора да лѣьжтъ хубави звънчета отъ чистата руда. Г-нъ Ивановъ, разбира се, не може да се нарѣче майсторъ въ тоя занаятъ; но вижда се, че се сили да се покачи пó-високо. Ний го съвѣтваме братски, да върви по тоя пжть, пакъ ако ще би и да опрости малко перото си. Той знае, че съ открадижти, съ чужди пера и труфила може човѣкъ и като драгайка да се накичи и пакъ да не чини толкозъ, колкото едно чистичко згатаничко момиченце съ едно гиздаво трѫндафилче въ косицитѣ. Три реда написани на простъ нашъ селски езикъ ще се цѣньжтъ съ врѣме сто пжти повече отъ 50 страници надути палаври и дрънкании. — Както виждатъ читательетѣ, ний говоримъ само за

това, каквото има да стане за напрѣдъ; тежината на нашитѣ сегашни писачье мѣримъ ний само съ тѣглилкитѣ на тѣзи врѣмена, дѣто идѫтъ.

Нека се сърди и муси, който ще; ний пакъ ще си кажемъ: напусто сѫ ширенията и надуванията на нашитѣ рицари по перо, мастило и книга. До когато нѣмаме угатанъ езикъ, до когато не се свѣстимъ, да захванемъ да раскопаваме домашнитѣ си богатства, до когато ни мързи да прострємъ рѫка къмъ своето, само защото людското е много по̀-ефтино и готово, до тогава всѣка писаница и драскапица ще бѫде за вѣтъра.

И най-голѣмий геннй иска да намѣри готово градиво, за да може да създаде нѣщо. В. Хюго безъ езика на Молиера, Расина или Волтера — не щѣше толкозъ високо да припне; Молиеръ и Расинъ безъ Мал'ерба, Гарние́, безъ бѣдния, неправедно охуления Ронсарда и другитѣ членове на оная дружинка, която въ 16 вѣкъ подъ името „Плеяда" освободи францускня езикъ отъ срѣдневековитѣ вериги на криворазбрания латинизмъ, нѣмаше да станѫтъ такива писачье, за каквито свѣтътъ днесь за днесь ги знае.

Езикътъ е органическо произведение, и той се ражда, живѣй и умира, и неговото развитие върви малко по малко напрѣдъ, веднѫжъ по̀-бързже, други пѫть по̀-полека, но скокове никога не прави. До когато едно стѫпало не е искачено, на друго не може да се възлѣзе. — Тази истина не трѣба обаче никого да отчая, защото езикътъ сме пакъ ний — той съ насъ се качи, съ насъ пада, отъ нашата бързина завиеи и неговата. — Каква поука излѣзва отъ това? — „Мисли, че единъ цѣлъ народъ ти е оставилъ най-скѫпото си наслѣдство, да го пазишъ и умножявашъ, а не да го образайчвашъ и окуцявашъ." Мисли, особито ако се ползувашъ отъ това наслѣдство, и се хранишъ като писачъ отъ лихвитѣ, които то отхвърля, че е грѣхъ, да го злоупотрѣбявашъ. Мисли, че ако работишъ за продиганието на езика си, ти възвишавашъ въ сѫщото врѣме и народния духъ, наопаки ако опросгявашъ езика, опростявашъ и породата си, а „Il n'y a de plus honteux que d'abâtardir sa race", е казалъ Фридрихъ Великий. Тѣзи думи е длъженъ днесь сѣкий да подпише, който вѣрва въ отеца на новата наука, на новата етика — *Дарвина*.

Но колцина сѫвѣстни писачье имаме ний? Повечето отъ тѣхъ не се ли надпрѣварватъ да оклоцватъ бедния ни езикъ, колкото е възможно повече, а пукнѫтинитѣ, дупкитѣ да испълнѭтъ съ руска, французска или нѣмска пръсть?

Писменний ни езикъ е заприличалъ наистина на испорутена и безчетъ пѫти измазвана слюпница, на катунарска дрипава черга, кой дѣ завърне лѣпи и кърпе. — Но слава Богу, че основитѣ на езика сѫ още здрави, народътъ е живъ, кога да е всѐ ще роди и Балканътъ нѣкой Гримъ, или нѣкой Караджичъ поне, да се расчисти съ всички ония сипковци, които мислѭтъ, че ако знаѭтъ да дърдорѭтъ, може и да заповѣдватъ върху живота на езика. Тоя Гримъ нѣма да мѣри нето дължината на римитѣ, нето дебелината на томоветѣ, а ще прѣтегля българщината на писачьетѣ. Богатъ или

сиромахъ, голѣмъ или малъкъ — прѣдъ неговитѣ вѣсни тѣ ще бѫдѫтъ равни. „Какво добро си направилъ ти на езика си?“ ще пита той и горко томува, който излѣзе съ своитѣ чужди и истъркани бабки.

Но врѣме е още за покаяние, писачье български. — Смѣйте се колкото щѣте на нашето черногледство, на нашитѣ прѣдричания, но чуйте ни и се свѣстѣте. Πάταξον μεν, ἄκουσον δε, ще кажемъ и ний съ Темистокла.

Искате ли да оставете трайни паметници, не се дръжте само като слѣпци о римата, о външния изливъкъ на поезията, ами гледайте за сега да окичате, да обогатявате езика.

„Illustrez la langue!“, тази кличка, съ която по́-прѣди поменѫтий Ронсаръ е теглилъ първата бразда въ сегашната райска градина на французския езикъ, е и нашата. Illustrez la langue! Окичайте, обогатявайте езика, създайте го, пакъ тогава го лѣйте въ каквито калѫпи обичате. — Титанска работа отъ васъ се не иска, търсѣте и ще намѣрите, тропайте и ще ви се отвори. Лѫжете се, ако мислите, че нашиятъ езикъ е бѣденъ, той е по̀-богатъ, отколкото и най-голѣмий шовинистъ може да си прѣдстави, само че той не се нуждае отъ Богоровци, ами отъ Миладиновци. Окичайте езика, до като има още врѣме, до като не сте заминѫли въ редоветѣ на Огняновича или Христакя Павловича. Не мислете, че съ сегашния си езикъ стоите много по́-високо отъ тѣхъ. Подиръ 100 години и вамъ ще се подсмиватъ тъй, както вие тѣмъ. Вашитѣ извънредно, прѣкалено русизми стоѭтъ най много по́-долу отъ тѣхния злочестъ славяноболгарски езикъ.

Като казваме тѣзи остроти, ние не можемъ, разбира се, да се сърпимъ, да не забѣлѣжимъ съ истинска радость, че всичкитѣ наши писачье не сѫ толкозъ безсъвѣстни. Ние не щемъ да обърнемъ критиката си на поменикъ и нѣма да изреждаме нито праведнитѣ, нито грѣшнитѣ. Който се сѣти самичъкъ, че е шибнѫтъ, нека се съземе, а който се има за праведенъ, нека си върви по пѫти и не се бои отъ нищо и никого.

Съ тѣзи думи ние считаме и критиката си за исчерпана. Като оставимъ на страна нѣкои правописни и други нѣкои отъ бързина и не внимание станѫли погрѣшки (Георги Арговъ напр. се явява ту като „Кюмюръ“, ту като „Аргоолу“, ту само като „Георги“. I. 4. — Колю Ганчовъ влѣзва въ стаята на учителкитѣ още прѣди да се обади нѣкой на тропаньето му. I. 5. Въ I. 9. не знае човѣкъ, кого да си мисли подъ името „Георги“, защото има двама Георгиевци, единий Георги Жековъ а другий Г. Въгляровъ и пр. и пр., — погрѣшки, които не рачихме да изреждаме, защото биѭтъ всѣкиму на очи, можемъ да се похвалимъ, че не сме си правили нигдѣ за́глежки, че не сме мижали, разбира се съ най-добро намѣрение, нито прѣдъ прѣдимствата, нито прѣдъ слабоститѣ на г-на Иванова.

Нашето послѣдне заключение е:

П. Ивановъ нѣма наистина нѣкоя особита драматическа дарба, но и не заслужва да го оставяме, да се лови на хоро съ Гребена-

ровци и побратими. Само че трѣба и той да ни разбира, да не ни се мръжди, ако при старанието си, да го отървемъ отъ оная дружинка, сме го пораздърпали и поразчорлявили. Ние искаме най-напрѣдъ едно нѣщо отъ него: да възлѣзе на едно по̀-високо становище и да захване самъ да се уважава, ако искатъ и хората почеть да му отдаватъ. Да хабишъ силицитѣ си за тоя, гдѣто вѣе, да пръскашъ хубавичкия си умственъ имотецъ, само за да пълнишъ още прѝживѣ книгобранкитѣ, то е грѣхъ.

„Който самичъкъ се съсипва, вреди не само на себе си, ами и на всички ония, на които би можалъ да бѫде полезенъ, ако да би билъ по́-добъръ“. — Тия думи на строгия дѣда Сенека данò се примѫкнѫтъ и до сърцето на Иванова и подѣйствуватъ като едно спасително: Мене текелъ у фарсинъ!

Іена, 1885 год.

И. Д. Ш.

A.

ПРАВИЛНИКЪ

за

вжтрѣшния редъ на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ.

Чл. 1. Редовнитѣ и дописнитѣ членове на Дружеството се избиратъ по слѣдния редъ:

а) Най-късно единъ мѣсецъ прѣди главното събрание, всѣки редовенъ членъ на кой да е клонъ, може да прѣдложи едно или повече лица за нови, било редовни, било дописни членове на тоя клонъ. Ако поне трима отъ редовнитѣ членове на клона поддържжтъ прѣдложението, прѣдсѣдательтъ на клона го внася въ Управителния Съвѣтъ на Дружеството най-късно въ послѣдното му засѣдание прѣди главното събрание. Всѣко такова прѣдложение, внисано въ Управителния Съвѣтъ, трѣба да бжде придружено съ изброяванье всичѣ книжовни трудове или други заслуги въ полето на науката и искуствата на прѣдлагаемото лице. Отъ прѣдложенитѣ въ Управителния Съвѣтъ лица, считатъ се избрани ония, които получжтъ вишегласие отъ присжтствуващитѣ членове.

б) Щомъ нѣкое лице се избере отъ Съвѣта за редовенъ или дописенъ членъ, прѣдсѣдательтъ на Дружеството се разпорежда да се запише името му на една особна таблица, турнжта на видно мѣсто въ дружественното помѣщение, за знание на всичкитѣ членове. Това трѣбва да се извършва поне една недѣля прѣди главното събрание, което окончателно приема членоветѣ на Дружеството (§ 8 отъ Уст.).

Чл. 2. Прѣдложения за избиранье почетни членове се внасятъ въ главното събрание направо отъ Управителния Съвѣтъ чрѣзъ прѣдсѣдателя.

Чл. 3. За благодѣтелни членове сж приематъ направо отъ Управителния Съвѣтъ, по прѣдложението на прѣдсѣдателя, ония лица, които сж испълнили § 7 отъ Устава на Дружеството.

Чл. 4. Въ главното събрание при приеманието нови членове взиматъ участие само присжтствующитѣ почетни и редовни членове Изборитѣ ставатъ съ тайно гласоподавание.

Чл. 5. Всичкитѣ членове получватъ слѣдъ окончателния изборъ установена диплома, подписана отъ прѣдсѣдателя и главния дѣловодитель и скрѣпена съ Дружественния печатъ.

Всѣки редовенъ членъ при тържественното получване дипломата си държи по избраната си отрасъль встжпителна рѣчь, която,

ако надлѣжний клонъ намѣри за благословно, може да се напечата въ Периодическото Списание на Дружеството.

Забѣлѣжка. Всѣки членъ, слѣдъ получванье дипломата си, прѣдставя въ Дружеството кратки бѣлѣжки за живота си (curriculum vitae).

Чл. 6. Всѣки редовенъ членъ се задължава да прочете или да прѣдстави въ Дружеството чтение или рефератъ поне единъ пѫть въ течение на двѣ години.

Чл. 7. Членството прѣстава по прѣдложение на Управителния Съвѣтъ и по рѣшението на главното събрание:

а) когато благодѣтелнитѣ членове, които сѫ рѣшили да снабдяватъ Дружеството съ ежегодна помощь (§ 7, точка 6 отъ Устава), прѣстанѫтъ да внасятъ тая помощь;

б) когато нѣкой членъ изгуби по сѫдебно рѣшение гражданскитѣ си и политически права;

в) когато редовенъ членъ не взима участие въ задължителнитѣ засѣдания на Дружеството въ течение на една година или не испълни задължението си, прѣдвидено въ членъ 6 на тоя правилникъ безъ извинителни причини.

Забѣлѣжка. За всѣки починжлъ членъ на дружеството чете се въ близкото главно събрание подобаѭщъ некрологъ отъ прѣдсѣдателя или нѣкой членъ на дружеството.

Чл. 8. Всѣки клонъ на дружеството се събира редовно единъ пѫть въ мѣсеца на книжовно засѣдание и то историко-филологический клонъ въ първата, клонътъ за природнитѣ и медицинскитѣ науки изобщо въ втората и клонътъ за държавнитѣ науки въ третята седмица на мѣсеца.

Извънредни засѣдания на кой да е клонъ ставатъ всѣкога, когато прѣдсѣдательтъ му намѣри за потрѣбно и когато се съберѫтъ за тая цѣль най-малко трима редовни членове отъ клона, което число е потрѣбно и за всѣко друго засѣдание на клона. (§ 15 отъ Устава).

Чл. 9. Засѣданията на клоноветѣ сѫ публични и частни. Въ публичнитѣ засѣдания се четѫтъ сказски, чтения или реферати; въ публичнитѣ засѣдания иматъ приcтѫпъ всичкитѣ членове на дружеството, както и гостье, по̀-напрѣдъ прѣдставени отъ нѣкой членъ на клона. (§ 24 отъ Устава).

Въ частнитѣ засѣдания на клона се обсѫждатъ разни въпроси, които се отнасятъ до научни прѣдприятия и издирвания, до изборъ на нови членове и въобще въпроси, които не могѫтъ да се обсѫждатъ публично.

Въ частнитѣ засѣдания трѣба да присѫтствуватъ всичкитѣ членове на клона, а могѫтъ да участвуватъ въ тия засѣдания, безъ право на гласъ, и всичкитѣ други членове на Дружеството.

Когато нѣкой отъ членоветѣ на клона не ще може да присѫтствува въ частното засѣдание, трѣба писменно да се извини прѣдъ прѣдсѣдателя на тоя клонъ.

Чл. 10. Който отъ членоветѣ има да държи чтение въ засѣданието на клона, трѣба да съобщи за това на надлѣжния дѣловодитель

поне единъ день прѣди засѣданието съ обозначение темата на четнието.

Не членове, които иматъ да държатъ чтение въ Дружеството, съобщаватъ на дѣловодителя една седмица прѣди засѣданието съ обозначение краткото съдържание на чтението.

Чл. 11. Ония отъ чтенията, за които рѣши надлѣжний клонъ, могатъ да се печататъ въ Периодическото Списание, слѣдъ като се земе мнѣнието на редактора на списанието.

Чл. 12. Управителний Съвѣтъ се събира на засѣдание редовно единъ пѫть мѣсечно и то прѣзъ послѣдната седмица на всѣки мѣсецъ (§ 18 отъ Устава).

Чл. 13. Дневний редъ за всѣко засѣдание на Управителния Съвѣтъ или на нѣкой клонъ се съставя отъ надлѣжния прѣдсѣдатель, а надлѣжний дѣловодитель го съобщава на членоветѣ поне единъ день прѣди засѣданието.

Прѣдложения за туряние па дневенъ редъ членоветѣ испращатъ до надлѣжния прѣдсѣдатель поне два дни прѣди засѣданието.

Чл. 14. Дневницитѣ за засѣданията на Управителния Съвѣтъ се водѫтъ отъ главния дѣловодитель, а дневницитѣ за засѣданията на клоноветѣ — отъ тѣхнитѣ дѣловодителье.

Чл. 15. Въ дневника се бѣлѣжѫтъ само съобщенията, прѣдложенията и заключенията или рѣшенията. Въ дневницитѣ за засѣданията на клоноветѣ се споменуватъ и чтенията, които сѫ били прочетени. Дневницитѣ за едно засѣдание се прочитатъ за одобрѣние въ слѣдньото засѣдание.

Всѣки членъ има право на особно мнѣние върху взетитѣ рѣшения; но трѣба най-късно слѣдъ три дни отъ засѣданието да го прѣдаде писменно на надлѣжния дѣловодитель.

Чл. 16. Дневницитѣ на Управителния Съвѣтъ подписва прѣдсѣдательтъ на Дружеството съ главния дѣловодитель, а дневницитѣ на клоноветѣ подписватъ надлѣжнитѣ прѣдсѣдателье и дѣловодителье.

Чл. 17. За всѣко засѣдание на Управителния Съвѣтъ и на клоноветѣ съобщаватъ се извлѣчения отъ дневницитѣ въ най-близката книжка на Периодическото Списание, по рѣшението на събранието.

Чл. 18. Всѣка година, единъ мѣсецъ прѣди означения въ устава день, Управителний Съвѣтъ приканва всичтѣ членове на главното събрание, като имъ съобщи въпроситѣ, които споредъ § 26, буква *д)* отъ Устава, ще бѫдѫтъ прѣдложени за рѣшение въ главното събрание.

Прѣдложенията, които нѣкой отъ членоветѣ има да направи въ главното събрание, трѣба да съобщи на Съвѣта поне петь недѣли прѣди главното събрание.

Чл. 19. Главното събрание върши работи прѣдвидени въ § 26 и 27 отъ Устава.

Чл. 20. Поканитѣ за извънреднитѣ главни събрания (чл. 29 отъ Устава) распращатъ се на членоветѣ десеть дни прѣди деня на събранието.

Чл. 21. Лекциитѣ, които, споредъ § 27, точка *в*, се прочитатъ отъ членоветѣ въ тържественното засѣдание на главното събрание,

опрѣдѣля прѣдварително Управителний Съвѣтъ въ особенната программа.

Чл. 22. Редигиране книги и сборници, както и работи, които изискватъ по̀-подробно и по̀-дълготрайно обсѫждание, възлагатъ се отъ Управителния Съвѣтъ или отъ клона на особенни коммисии, избрани отъ членоветѣ на Дружеството. За резултата по възложената имъ работа, членоветѣ на коммиссията рефериратъ въобще писменно, но допуща се и устно рефериранье. Въ послѣдния случай коммиссията е длъжна да прѣдстави поне скратено писменно съдържание на реферата си.

Количеството на възнаграждението, което би трѣбало да се даде на коммиссиитѣ за извършванье възложенитѣ нимъ работи, се опрѣдѣля отъ Управителния Съвѣтъ.

Чл. 23. Дружеството издава слѣднитѣ списания:

1) Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество;

2) редъ книжки подъ название *Българска библиотека*,

3) сборници съ научни материяли върху страната и

4) съчинения, за които Дружеството е расписало конкурсъ.

Чл. 24. Книжкитѣ на Периодическото Списание излизатъ редовно на края на всѣки втори мѣсецъ.

Чл. 25. За трудове, обнародвани въ Периодическото Списание, се опрѣдѣлятъ слѣднитѣ възнаграждения за размѣръ отъ една печатна кола отъ 16 страници:

а) за оргинална поезия 96—120 лева.

Бѣлѣжка. Тѣй сѫщо могѫтъ да се възнаграждаватъ и сполучливи прѣводи на классически творения.

б) за оргинални статии и рецензии 96 лева;

в) за материяли отъ народни умотворения и прѣведена поезия 64 лева;

г) за прѣводни статии, за книжовни и научни вѣсти 48 л.

Забѣлѣжка. Книгописътъ, който редовно се печата въ всѣка книжка на Периодическото Списание, нарежда главний дѣловодитель безъ всѣко парично възнаграждение.

Чл. 26. На авторитѣ на статии, обнародвани въ книжкитѣ на Периодическото Списание, ако поискатъ о̀врѣме, Дружеството отпечатва и дава безъ всѣко възнаграждение по 50 екз.; ако ли нѣкои желаѭтъ да се препечататъ трудоветѣ имъ въ по̀-голѣмо количество, но не по̀-голѣмо отъ количеството на изданието на Списанието, въ такъвъ случай, слѣдъ прѣдварителното имъ заявление въ Съвѣта, разрѣшава имъ се прѣпечатванието за тѣхна смѣтка съ условие, че ще се задържѫтъ отъ припадающия имъ се хонораръ по петь лева на печатна кола за всѣки 100 екземпляра.

Чл. 27. Редакцията на Периодическото Списание наглѣдва и води главний дѣловодитель; за по̀-специални статии и всѣкога когато на-

мѣри за потрѣбно, редакторътъ иска, чрѣзъ прѣдсѣдателя, мнѣнието на надлѣжния клонъ.

Забѣлѣжка. Възникнѫли недоразумѣния между редактора и клона или членоветѣ се рѣшаватъ въ Управителния Съвѣтъ.

Чл. 28. Въ реда на книжкитѣ подъ название *Българска библиотека* се печататъ сборници съ научни материяли и оння произведения, за които рѣши Управителний Съвѣтъ, слѣдъ като чуе мнѣнието на нарочно избрана коммисия за предварителното имъ оцѣнение (§ 31 отъ Устава).

Чл. 29. Съчинения, за които дружеството е расписало конкурсъ, пращатъ се до установения срокъ въ дружеството безъ подписъ на съчинителя, а само означени съ нѣкоя пословица. Къмъ рѫкописа се прилага запечатано писмо съ сѫщата пословица извънъ, а вѫтрѣ въ писмото трѣба съчинительтъ подъ сѫщата пословица да е подписалъ името си.

Рѫкописитѣ прѣдварително се разгледватъ отъ нарочна коммисcия, избрана отъ Управителния Съвѣтъ. Наградата се опрѣдѣля въ управителното засѣдание на главното събрание, а въ тържественното засѣдание отваря Покровительтъ или прѣдсѣдательтъ на дружеството запечатаното писмо къмъ онова съчинение, което е наградено и провъзгласява името на писателя. Другитѣ запечатани писма се изгарятъ, а другитѣ рѫкописи се връщатъ на тѣзи, които ги поискатъ по означението имъ съ пословицата.

Чл. 30. Нагрaденото съчинение остава собственность на съчинителя, който се задължава да го напечата въ течение на една година. Иначе дружеството самó може да издаде съчинението и на списателя прѣдава само оная часть отъ наградата, която би останѫла слѣдъ покриваньето разноскитѣ по печатанието.

Чл. 31. За награди, които расписва дружеството отъ свои срѣдства, не могѫтъ да се надпрѣварятъ редовнитѣ членове на дружеството, освѣнъ тогава, когато конкурсътъ става чрѣзъ дружеството съ чужди срѣдства.

Чл. 32. Съчинения, които не сѫ наградени чрѣзъ конкурсъ, могѫтъ да се печататъ отъ дружеството, ако Управителний Съвѣтъ ги намѣри за достойни и ако съчинительтъ се съгласи.

Чл. 33. Канцелярията на дружеството води главний дѣловодитель заедно съ помощника си.

Чл. 34. Помощникътъ на главния дѣловодитель се избира и платата му се опредѣля отъ Управителния Съвѣтъ.

Чл. 35. Прислугата на дружеството се назначава отъ Управителния Съвѣтъ по прѣдложение на главния дѣловодитель.

Чл. 36. Освѣнъ длъжноститѣ, прѣдвидени въ устава и въ другитѣ членове на тоя правилникъ, главний дѣловодитель върши и слѣднитѣ работи:

1) приготвува заедно съ ковчежника подробно изложение за главното събрание на Дружеството, както и годишния отчетъ за дѣйствията на Дружеството прѣзъ цѣлата година, който се печата въ отдѣлни книжки;

2) води особна дружественна хроника, въ която се забѣлѣзватъ: достопаметни събития и случаи за Дружеството, както и нѣкои особенно важни за цѣлата страна; посѣщения на дружеството отъ лични гости, участия на дружеството при забѣлѣжителни тържества и прѣдприятия; извънредни прѣдприятия на Дружеството, като постройки и пр.; значителни пожертвования за Дружеството и пр.;

3) извършва всичкитѣ платки за хонорара и за канцеларски разноски, за която цѣль взима, срѣщу привременни расписки аванси отъ ковчежника. Тия аванси не могжтъ да бждатъ пó-вече отъ 500 лева. Като авансъ не се считатъ сумитѣ, които се отпущатъ за хонораръ на обнародванитѣ въ Списанието трудове срѣщу вѣдомость издадена отъ дѣловодителя. Дѣловодительтъ прѣдава на ковчежника най-късно вжтрѣ въ три мѣсеци окончателнитѣ расписки на получательетѣ.

Чл. 37. Помощникътъ на дѣловодителя върши:

1) води регистратурата и урежда архивата;

2) прѣписва дневницитѣ и писмата;

3) води администрацията на дружественнитѣ издания и се грижи за своеврѣменното събиранье на абонаментитѣ, срѣщу приеманьето на които издава окончателни расписки, прѣдварително отрѣзани отъ кочана и дадени нему отъ ковчежника. Щомъ се съберкжтъ до 100 лева, трѣба да се врхчжтъ ковчежнику.

4) приготвува за ковчежника инвентаритѣ за покжщнината, книгитѣ и другитѣ принадлѣжности на дружеството;

5) заемва на членоветѣ на дружеството книги отъ дружественната библиотека и то за 1 мѣсецъ. За пó-голѣмъ срокъ заемванье на книги става само съ разрѣшението на главния дѣловодитель, който непосрѣдственно е отговоренъ за исправното състояние на библиотеката.

Чл. 38. Ковчежникътъ прибира всичкитѣ приходи на Дружеството.

Той произвежда исплащанията или дава пари въ авансъ по писменни заповѣди отъ прѣдсѣдателя на Управителния Съвѣтъ. За срочни платежи, като заплати и наеми, достатъчна е една обща заповѣдь отъ прѣдсѣдателя на Съвѣта, испратена при назначението на чиновника или наеманието на помѣщението.

Въ случай на отсжтствие ковчежникътъ избира измѣжду членоветѣ на Съвѣта свой намѣстникъ, като съобщава сжщеврѣменно за това избирание на прѣдсѣдателя на Съвѣта и на Българската Нар. Банка.

Чл. 39. Задължително канцелярско врѣме за главния дѣловодитель и за помощника му е лѣтѣ отъ 5—7 часа, сл. пл., а зимѣ отъ 4—6 часа сл. пл. всѣки дѣлниченъ день.

Чл. 40. Помѣщението на Дружеството е отворено за членоветѣ всѣки дѣлниченъ день, зимѣ отъ часа 9—12 прѣдъ пладнѣ и 4—7 слѣдъ пл., а лѣтѣ отъ 8—12 пр. пл. и отъ 2—7 слѣдъ пладнѣ. Въ праздничны дни помѣщението е отворено отъ часа 9—12 пр. пл.

Б.

П О К А Н А.

Съгласно съ § 25 отъ устава на Българското Книжовно Дружество, споредъ който прѣдставляване съ пълномощия не се допуща, умоляватъ се всичкитѣ господа Почетни, Редовни, Дописни и Благодѣтелни членове на сѫщото Дружество да благоволѫтъ да присѫтствуватъ лично на главното му годишно събрание, което ще стане на 16 идущий августъ тек. 1885 г. въ Срѣдецъ.

Забѣлѣжка: Отъ Благодѣтелнитѣ членове на Дружеството могѫтъ да присѫтствуватъ на главното годишно събрание а) които, споредъ § 7 отъ устава, сѫ вече спомогнѫли или ще спомогнѫтъ едновремѣнно на Дружеството съ единъ подаръкъ най-малко отъ 500 лева и б) които сѫ се рѣшили да снабдяватъ Дружеството съ ежегодна помощь най-малко отъ 50 лева.

Срѣдецъ, 16 юлий 1885 год.

Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**

Гл. Дѣловодитель: **Т. Пѣевъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

ЧЕТВЪРТО ТЕЧЕНИЕ.

КНИЖКА XVI.

(ЮЛИЙ И АВГУСТЪ).

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1885.

СЪДЪРЖАНИЕ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Геологически екскурзии въ юго-западна България.

Отъ Георги Н. Златарски.

Изслѣдванията, които съобщавамъ въ слѣднитѣ страници, сѫ резултатъ на едно пѫтуване, което прѣдприехме съ г. Д-ра Конст. Иречека прѣзъ 1883 год. въ нѣкои интересни но отстранени части на Българското Княжество. Цѣльта и на двама ни бѣше научна. Г. Иречекъ събираше материялъ по Историята, Географията и Археологията, а азъ настояхъ, отъ своя страна, да изучѫ минералнитѣ богатства и особито геологическото устройство на тѣзи толкова занимателни мѣста.

При всичката краткость на врѣмето, което употрѣбихме на пѫть, при ония спънки и прѣпятствия, които ни се испречваха катадневно, и двама можемъ да се считаме щастливи, че успѣхме да отнесемъ доста добъръ материялъ, който има да разсвѣти много тъмни въпроси за тия задънтени но прѣкрасни мѣста. Да погледнемъ само на бързо геологическото устройство на юго-западна България и ний ще се увѣримъ, че тъзи часть, отъ нашето отечество, има всички условия за да се назове „рударски прѣдѣлъ"; това не е просто прѣдположение, защото се подтвърдява и отъ руднитѣ богатства, които намѣрихме или констатирахме по тѣзи страни. Вѫглища, желѣзо, срѣбро, мѣдь, олово, мряморъ, гранитъ, както и други отъ малка практическа важность руди и камъни твърдѣ често се намиратъ въ юго-западна България, а тѣзи не сѫ ли най-добритѣ двигателье за индустрията и търговията?

Собственнитѣ си наблюдения и изслѣдвания изложилъ съмъ тукъ въ видъ на пѫтеописание, и съмъ слѣдилъ систе-

матически мѣстата, прѣзъ кѫдѣто сме прѣминѫли. Въ каква форма ще бѫдѫтъ написани драгоцѣннитѣ изслѣдвания на моя съпѫтникъ г. Иречека, незная, но азъ се надѣѭ, че той ще побърза да ги прѣдаде на публиката, която винаги е прочитала и прочита съ охота неговитѣ съчинения.

Прѣди да пристѫпѭ да описвамъ изслѣдванитѣ мѣста, намирамъ за умѣстно да кажѭ нѣщо изобщо върху маршрута:

При Сливница на 11 августъ оставихме Софийската котливина и недалеко отъ Драгоманъ влѣзохме въ долината на Нишава, по която заминѫхме до сърбската граница. Прѣзъ Планинишки върхъ, на западъ отъ Царибродъ, спуснѫхме се въ долината на Сукава; отъ Поганово оставихме тъзи рѣка и едвамъ при Трънъ, гдѣто носи друго име, можихме пакъ да ѭ видимъ. Вечъ на 15 августъ възлѣзохме на Руй планина, отъ гдѣто съвършенно ясно можахме да се запознайме съ кривулицитѣ на рѣка Сукава, която се провира мѣжду варовититѣ стръмни скали. Отъ Трънъ по шоссето бързо стигнѫхме Струма и по нейното течение слѣзохме до Бобошево, на югъ отъ Дупница. Пропѫтувахме голѣма частъ отъ Осоговскитѣ планини къмъ Македония, и хубава забикалка направихме въ Изворската околия или въ Кюстендилското крайнще до сърбската граница. Отъ Цапаревска Баня по Джерманската рѣка избиколихме Рила планина и възлѣзохме къмъ изворитѣ на рѣка Рила. На 6-й септемврий покачихъ се на Еленинъ върхъ (2400 м.)[1] гдѣто видѣхъ четиртѣхъ малки езерца, отъ които извира черний Искъръ. Най-послѣ прѣзъ планината слѣзохме въ Самоковската котловина и отъ тамъ се завърнѫхме на 9 септемврий въ София.

I. Отъ София за Царибродъ.

Дилувиялний материялъ, който испълва по́-голѣмата часть на Софийската котловина, простира се на СЗ. близо до с. Сливница. Хубавото равнище, прѣзъ което минава пиротското шоссе, незабѣлѣзано се издига мѣжду прѣстолницата (555 м.) и горнето село (575 м.); то е прѣцѣпено на нѣколко мѣста съ малки но дълбоки изровини, въ които

---

[1]) По причина на болѣсть г-нъ Иречекъ неможи да се покачи на този високъ връхъ.

текжтъ ония рѣкички, извиращи отъ сѣвернитѣ стрѫмнини на Люлинъ и Вискеръ планина. Такивато рѣкички и вади има, мѣжду София и Сливница, тъкмо десеть; отъ тѣхъ по́-главнитѣ сж: Владайската, Баньската, Гурмазовската, Бѣлишката и Сливнишката рѣка. Въ дълбокитѣ разрѣзи на тѣхнитѣ корита виждаме пърхакъ плоденъ чернозем и подъ него наслаганъ дрѣбенъ и едъръ грамадакъ; твърдѣ рѣдко се виждатъ пѣсчено-мергелнитѣ пластове. Недалеко отъ пжтя издигатъ се отъ лѣво терраси, които съединяватъ рѣчения планински поясъ съ пространното софийско равнище. Прѣдѣлътъ е еднообразенъ и монотоненъ, слабо е обработенъ къмъ София и по́-вече къмъ Сливница.

Още отъ далечъ, показватъ се къмъ Сливница голи, бѣли каменити брѣгове, които биватъ на дѣсно въ по́-голѣмъ размѣръ отъ колкото на лѣво. Въ първия случай варовититѣ скали оставатъ далечъ отъ пжтя, а въ втория — тѣ се приближаватъ, даже край тѣхъ се влиза въ Сливница. Върху сжщото варовито землище е направено и самото село. Сливнишката рѣкичка, която тече отъ западъ къмъ истокъ, образува тука малка една равнинка, испълнена съ хубава на́плавина, прѣвъсходенъ материялъ за правение тухли и керамиди.

Варовикътъ, който намѣрихъ при Сливница, има пепеляво-светло-сивъ цвѣтъ и криптокристалинена структура; по́-вечето е гжстъ варовикъ, богатъ на калцитни едрокристализирани жилки, които даватъ на камъка шпатенъ видъ; тукъ тамъ се забѣлѣзватъ и червенкави жилчици въ скалата. Варовикътъ не е съвсѣмъ чистъ; той съдържа малко глина и много прилича на Ургонски варовикъ. Ако се вземемъ въ петрографския характеръ на тѣзи скали, твърдѣ лесно ще се увѣримъ, че Сливнишкий варовикъ прилича на онзи, който се намира върху ломското шоссе, при Беледие ханъ. Нашитѣ слѣдователно скали трѣба да бждятъ продължение отъ тѣзи, и да иматъ сжщата старость. При всичкитѣ мои старания и трудове, освѣнъ нѣкои нераздѣлими отъ скалата корали, други вкамености не можихъ да намѣрж въ Сливнишкия варовикъ. По́-богатъ е на фосилий сжщий варовикъ къмъ Беледие ханъ, гдѣто проф. Тоула е намѣрилъ още въ година 1875: *Trochocyathus, Epistreptophylum, Epismi-*

lia, Placo hyllia, Chaetetes, Pecten, Terebratula и пр.,[1]) отъ които не може да се разбере, да ли е варовица отъ горния Малмъ (Юрска периода), или отъ долния Неокомъ (Кредна периода). Проф. Тоула счита този варовикъ като *Korallenfacies,* който петрографски е подобенъ на Рабишкия. Да ли е Титонъ или Неокомъ и той самъ не знай. На сѫщото мнѣние е и г. Тице (Tietze), който е намѣрилъ сѫщитѣ скали при Майданпекъ въ Сърбия и при Вайценридъ въ Банатъ[2]).

Отъ Сливница за Цариибродъ възлиза се най-първо върху една равнина, която се простира далечъ къмъ СЗ. Горний варовикъ бързо исчезва отъ лѣва страна, а отъ дѣсна — запазва още първата си физиономия. Въ послѣдния случай варовититѣ голи планини образуватъ цѣлъ редъ могили, съединени помѣжду си съ сѣдла, на които пластоветѣ съвсѣмъ ясно падатъ h. 17 къмъ западъ, като затварятъ съ равнината жгълъ отъ 15°. Тѣзи слойове на нѣкои мѣста биватъ завити и прѣвити. Къмъ Драгоманъ наший варовикъ има пò-ясенъ цвѣтъ, пò-набитъ се вижда отъ първия, но сѫщо безъ вкамености; тука прѣудоляватъ червенитѣ хематитни, надъ бѣлитѣ калцитни жилчици. При Драгоманъ, подъ горния варовикъ се показва червено-пѣсчена прьсть, която се простира къмъ СЗ. Брѣговетѣ около това село, макаръ и червено-пѣсчени, носѭтъ по върховетѣ си остатки отъ горния варовикъ.

Пò-на западъ се показва червенъ пѣсченикъ отъ Пермска периода, който бързо отстѫпва мѣсто на единъ мергеленъ, слюденъ пѣсченикъ, или пò-точно на единъ пѣсъченъ мергелъ; послѣднитѣ пластове наклонени 18—20°, падатъ къмъ сѣверъ. При воденицата на рѣка Нишава тѣзи пластове иматъ противна посока; тѣ стоѭтъ почти вертикално, но се спущатъ забѣлѣжително къмъ югъ. Скалитѣ сѫ синкаво-пепеливи, мергелни пѣсченици съ слюда, между които се намиратъ и пѣсчени мергели. Въ тѣзи пѣсченици, твърдѣ често се забѣлѣзватъ испъкнѫли и доста правилни, голѣми фигури, споредъ които, ние би трѣбало да приброимъ нашитѣ скали между Карпатския пѣсченикъ. Вкамененоститѣ не сѫ отъ най-изобилнитѣ, но при всичко това

[1]) *Fr. Toula.* — Ein geolog. Profil von Sofia, über den Berkovica Balkan nach Berkovec, p. 2.

[2]) Verhandlungen d. k. k. geol. Reichsanstalt. 1878, p. 66, 67.

тѣ сж достатъчни да характеризиратъ *срѣдния Неокомъ*. Отъ тука имамъ: *Serpula* sp., *Ostrea Couloni* (Defrance) d'Orbigny, *Astarte gigantea* Leymerie, *Ammonites* sp., *Belemnites* sp.

Прѣкрасна е долината на Нишава. Проходътъ е тѣсенъ и затворенъ измѣжду високи, неправилно изрѣзани, твърди, пѣсъчиви, синкави пластове. Скалитѣ сж отъ сжщата формация, както и по́-горнитѣ, — отъ Неокомъ; къмъ срѣдата на дервента, тѣ мѣняватъ посоката и жгъла на пластоветѣ. Азъ нещж да се впущамъ тука въ подробности върху петрографското различие на варовититѣ и пѣсченитѣ скали, но ще се задоволж да кажж, че пластоветѣ, които падатъ къмъ сѣверо-западъ, стожтъ най-първо стръмно, прѣминаватъ постепенно въ полегато положение, и къмъ Царибродъ тѣ сж почти хоризонтални. При послѣдния градецъ, подъ мергелнитѣ пѣсъчиви пластове слѣдва гжстъ варовикъ, който е по́-тъмно-пепелянъ отъ Драгоманския, и не съдържа никакви почти вкамености. И тука, както и по́-горѣ, скалата има доломитно естество, прѣмрѣжена е тукъ тамѣ съ тънки калцитни жилчици и почти въ конкордалность се намира къмъ пѣсченика. Сжщото може да се види и срѣщу Царибродъ, отъ дѣсната страна на Нишава, гдѣто се явява варовикътъ въ дебели пластове, които, подъ 24°, се спущатъ къмъ истокъ. Мѣжду варовититѣ виждатъ се глинено-мергелни и пѣсчени пластове, въ които намѣрихъ *Terebratula cfr. acuta* Quenstedt, *Rhynchonella* sp., *Avicula cfr. Cornueliana* d'Orbigny. Много пещери се намиратъ въ варовика, който се простира отъ дѣсно Нишава; тѣ служжтъ като водохранилища на атмосфернитѣ води, отъ гдѣто постоянно текжтъ извори, които, като носжтъ растопенъ варовикъ, образуватъ по стърминитѣ хубавъ травертинъ или бигоръ.

Царибродъ е направенъ въ една малка но плодна долинка, заобиколена съ високи романтически баири. Прѣзъ срѣдата на града тече Нишава, която, макаръ и малка, има доста дълбоко ископано корито (2—4 м.); въ дъждовно врѣме тъзи рѣка бързо нараства, и съ голѣма сила отнася всичко що срѣщне по пжтя си. Споредъ буйностьта си Нишава трѣба да се счита една отъ най-пакостнитѣ рѣки въ Западна България.

Вкамености изъ срѣдния Неокомъ отъ Драгоманъ и ЦариGродъ.

Serpula sp.

Върху разновиднитѣ Цариbродски Остриги твърдѣ често се виждатъ равни Серпули, на които видоветѣ мѫчно могѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

Terebratula nov. for.

Дължина	33·50м.м.
Широчина въ отношение къмъ дължината .	0·79
Дебелина " " " " .	0·73
Angle apical . . . . около	80°

Има пентагонална, продълговата форма, пò-дълга отъ колкото широка; най-голѣмата широчина на нашата теребратула намира се къмъ първата третина на долнята часть. Горнята полвина е малко пò-вече издута отъ долнята; върху нея се издига едно доста испъкнѫло ребро, което начева отъ горнята четвъртина и се простира до прѣдния край. Отъ двѣтѣ страни на това ребро спущатъ се по една брѣздна. Малката чурупка има двѣ испъкнали ребра, раздѣлени съ дълбока брѣздна, която отговаря на реброто на голѣмата полвина. Върхътъ е продълговатъ и малко извитъ. Фораменътъ е срѣденъ и делтидуамътъ доста голѣмъ. Комисуритѣ, отъ странитѣ на чурупката, силно се кривуличатъ; прѣдний край образува правилно буквата М, на която ѫгловетѣ не сѫ много остри.

Върху гладката ѝ повърхность виждатъ се уздужни слаби черти, които начеватъ отъ върха; концентрични черти нѣма. Малкитѣ пори върху чурупкитѣ могѫтъ само съ силна лупа да се распознаѭтъ.

Нашата Теребратула може да вземе мѣсто мѣжду *Terebratula acuta* Quenstedt и *T. Sella* Sowerby. По димензии приближава се пò-вече къмъ послѣднята, а по испъкналостьта на ребрата си пò-вече къмъ първата. По дължина и дебелина тъзи Теребратула надминава и двѣтѣ. Ако се докаже веднѫжъ, че *T. acuta* и *T. Sella* сѫ единъ и сѫщъ видъ, то нашата ще да заеме срѣдне мѣсто мѣжду двѣтѣ; но ако постоянствуваме да ги дѣлимъ въ два различни

вида. ще трѣба и отъ нашата да направимъ съвсѣмъ новъ видъ Теребратула.

Намѣрена е при Царибродъ, отъ дѣсната страна на Нишава, въ пѣсчениццитѣ на срѣдния Неокомъ. Имамъ само единъ едничъкъ но прѣвъсходно запазенъ екземпляръ.

Rhynchonella sp.

Намира се заедно съ прѣдидущата вкамененость, но нѣмамъ цѣлъ екземпляръ, който може да се опрѣдѣли.

Ostrea Couloni, (Defrance) d'Orbigny.

Gryphaea Couloni, Defrance 1821, Dict. sc. nat. t. XIX, p. 534.

Ostrea Couloni, D'Orbigny 1846, Pal. fr. terr. crét. t. III, p. 698, pl. 466 et 467, fig. 1—3.

Този видъ, който е единъ отъ най-промѣнливитѣ, явява се при Драгоманъ и Царибродъ широкъ и растѣгнѫтъ, а твърдѣ често тѣсенъ и стиснѫтъ. Горнята похлупка е почти равна, или само малко издълбана; долнята е напротивъ длъбока, има завитъ, но слабо испъкнѫлъ върхъ. Отъ върха на долнята полвина издига се рѫбъ, който не е при всичкитѣ еднакво високъ. И двѣтѣ полвини сѫ украсени съ концентрични брѣздни, които сѫ распрѣдѣлени твърдѣ неправилно. Тъзи вкамененость е отъ най-распространенитѣ и въ двата локалитета.

Avicula cfr. Cornueliana d'Orbigny.

Avicula macroptera, Roemer 1841, Norddeutsch. Ool. Geb., p. 86, pl. 4, fig. 5.

Avicula Cornueliana, D'Orbigny 1845, Pal. fr. terr. erét. III, p. 471, pl. 389. fig. 3—4.

Колкото и не пъленъ да бѫде нашийй екземпляръ, на първъ погледъ, человѣкъ може да се увѣри, че това е *Avicula* и навѣрно *Cornueliana.* Намира се въ мергелния пѣсчеників, отсрѣща Царибродъ, край Нишава и твърдѣ слабо се отличава отъ онѣзи при Sainte-Croix въ Швейцария.

Trigonia carinata, Agassiz.

Trigonia carinata, Agassiz 1840, Etudes critiques, Trigonies, p. 43, pl. 7, fig. 7—10.

Trigonia sulcata, Agassiz 1840, Id. p. 44, pl. 8, fig. 5—11, et pl. 11, fig. 16.

Trigonia harpa, Deshayes 1842, Mém. Soc. geol. t. V, pl. 9, fig. 7.

Дебелостенната наша Тригония има триѫгъленъ ликъ: само за $^1/_3$ е пò-широка (91·5 м.м.) отъ колкото е дълга (61 м.м.). Устната часть е издута и заоблена, а задната — косо отсѣчена. Грѫдникътъ е заобиколенъ съ едно яко и зѫбчесто ребро, което твори равна *area*.

Върху устната часть и върху повърхностьта на скойката намиратъ се концентрични испъкнѫли ребърца, които не сѫ съвсѣмъ правилни; върху задната ареа ребрата се простиратъ въ зраки, паралелни съ голѣмото ребро и сѫ окичени съ брадвички. Върховетѣ сѫ доволно дълги, испъкнѫли и отдалечени. Каменната ядка е гладка, пò-заоблена отъ самата чурупка.

Тъзи Тригония пó-много се приближава къмъ юрскитѣ. отъ колкото къмъ креднитѣ видове. Азъ имахъ случай да ѭ сравнѭ съ *T. papillata Agassiz* и не намѣрихъ забѣлѣжителна разлика мѣжду двѣтѣ Тригонии.

T. carinata намира се въ Швейцария при Sainte—Croix въ срѣдния Неокомъ (marnes d'Hauterives); въ сѫщата формация се намира и при Царибродъ.

Fimbria corrugata (Sow.) Pictet et Campiche.

Sphaera corrugata, Sowerby 1823, Min. Conch. pl. 335.

Venus cordiformis, Leymerie 1842, Mém. Soc. Géol. t. V, p. 5, pl. 5, fig. 8.

Cardium galloprovinciale, Matheron 1842, Catalogue, pl. 17, fig. 1—4.

Corbis cordiformis, D'Orbigny 1843, Pal. fr. terr. crét. t. III, p. 111, pl. 279.

Corbis corrugata, Forbes 1845, Quart. Journ. geol. Soc. t. I, p. 239.

Fimbria corrugata, Pictet et Campiche 1864, Pal. Suisse IV, terr. crétacé de Sainte-Croix, p. 279.

Твърдѣ издута, еднакво-странна и дебела скойка. Покрита е съ концентрични голѣми испъкнѫли гънки, които сѫ нееднакви и пò-многобройни къмъ срѣдата, отъ колкото къмъ крайщата. Върху гънкитѣ незабѣлѣзваме никакви

попречни или зрачни брѣздни. Каменната ядка е подцѣлно гладка. Колкото за устната и задната часть, както и за останѫлитѣ важни бѣлѣзи, тѣ сѫ при всичкитѣ сѫщитѣ и азъ несчитамъ за нуждно да ги описвамъ.

Въ България този видъ е твърдѣ распространенъ; намира се при Сухиндолъ (Севлиевско), мѣжду Габрово и Севлиево при Козирогъ въ долния aptien, а около Царибродъ — въ срѣдния Неокомъ. Въобще този видъ се намира въ всичкитѣ части на Неокомъ и Аптиенъ. Твърдѣ е характеристиченъ за срѣдоземната котловина (медитеранский басейнъ).

Astarte gigantea, Leymerie.

Astarte gigantea, Leymerie 1842, Mém. Soc. géol. t. V, p. 5, pl. 4, fig. 3.

Venus allaudiensis, Matheron 1843, Catal. pl. 15, fig. 1—2.

Дължина 76 м.м.; широчина 82 м.м.

По форма и величина ний неможемъ да іѫ отлѫчимъ отъ швейцарскитѣ изъ Sainte-Croix, които Pictet и Campiche описватъ въ своитѣ материяли изъ срѣдния Неокомъ (Pal. Suisse IV, terr. crét. de S-te Croix, p. 298, pl. 123, fig. 1, a, b, c.). D'Orbigny казва, че тъзи Astarte характеризира въ Парижката и Срѣдоземната котловина Неокомска формация.

Едничкий екземпляръ, който пазѭ въ сбирката си, е цѣлъ и като каменна ядка; на него немогѫтъ да се забѣлѣжѫтъ добрѣ мускулнитѣ отпечатъци. Намира се при воденицата къмъ Драгоманъ.

Ammonites sp.

Не сѫ достаточни нѣколкото откъсляци, за да може да се опрѣдѣли видътъ.

Belemnites sp.

Прилича на вретенце; малко е сплощенъ и отличава се съ елиптиченъ разрѣзъ. По странитѣ му не се забѣлѣзватъ брѣздни, по вънкашната си форма прилича на *B. pistilliformis* Blainv. (D'Orbigny, Pal. fr. terr. crét. I, p. 53, pl. 4, fig. 9—16), а по елиптичния си разрѣзъ — на *B. Orbignyanus* Duval Jouve (Ooster, Catalogue des Céphal. foss. des Alpes

Suisses, p. 23, tab. 1, fig. 9—15). Но ако вникнемъ пò-добрѣ въ тѣзи два вида, ще се увѣримъ, че тѣ сѫ единъ и сѫщий Белемнитъ, който трѣба да носи името B. pistilliformis. Тукъ мислѭ, че ще бѫде мѣстото и на нашия Белемнитъ.

II. Отъ Цариб*р*одъ за Трънъ.

Тѣсната нишавска алувиялна долина, която се простира отъ Царибродъ къмъ юго-западъ, испълнена е съ хубава наплавена глина, въ която освѣнъ ситенъ пѣсъкъ и бѣла слюда, има и малко варовица. Този алувий съдържа всичкитѣ добри качества на плодородната земя и на грънчарската пръсть. Три километра на западъ отъ Царибродъ, въ тъзи тѣсна алувиялна долина се слива друга една, още пò-малка отъ нея, която носи името на рѣката Лакàвица: тя иде отъ юго-истокъ. По височинитѣ край Нишава издигатъ се само варовити скали, на които паданието се забѣлѣзва, когато се възвие пѫтьтъ къмъ юго-западъ (h 16. ∠ 25°). Сѫщото нѣщо се вижда и отъ дѣсната страна на Нишава.

Оставихъ главния Пиротски пѫть и влѣзохъ въ Лакàвишката долина, гдѣто освѣнъ наплавъ, друго особенно не можехъ да видѭ; но когато прѣгазихъ на лѣвия брѣгъ на тъзи рѣка къмъ село Лакавица [1]) намѣрихъ единъ много поучителенъ профилъ. Къмъ старата черквица най-първо се намира гѫстъ, пепеляво-ужълтъ, твърдъ варовикъ съ калцитни отдѣлни кристалчета, които се распознаватъ по блѣстящия си прѣцѣнъ. Пластоветѣ на варовика сѫ наклонени къмъ югъ. Послѣ този слѣдва другъ варовикъ, който е до толкова глиненъ и пѣсъчивъ, щото человѣкъ би помислилъ да е нѣкой глиненъ пѣсчeникъ. Послѣдний се отличава съ зеленикавъ цвѣтъ, трощи се лесно и е матка на хиляди и хиляди фораминифери, корали и други, между които най-забѣлѣжителнитѣ сѫ:

Orbitolina bulgarica Desh.
Orbitolina lenticularis Blumenb.
Turbinolia, *Astrea* и др корали
Nautilus cfr. Neckerianus Pictet

---

[1]) Село Лакавица лежи далеко отъ истоименната рѣка на юго-западъ, върху единъ нейнъ малъкъ притокъ, и не на сѫщата Лакавица, както е означено въ картата на Австр. генераленъ щабъ.

Орбитолинитѣ аптиенски (Aptien) пластове заематъ тука доста голѣми размѣри; наклонени сѫ 75—80° къмъ СИ., h. $2^1/_3$. Подъ тѣзи пластове, които постепенно прѣминаватъ въ глинени, лежи синкаво-зеленикавъ пѣсченикъ, цементиранъ съ варовица; слюднитѣ луспици и бѣлитѣ калцитни жилчици пò-рѣдко се забѣлѣзватъ въ него. Послѣ единъ километъръ показватъ се червени, зеленикаво-синкави и други мергели, които кипѭтъ съ хидроклорна киселина, както и сѫщи варовити камъни. Наслоени сѫ натънко и падатъ доста стръмно (подъ 80°) къмъ ЮЗ., h. 15; пò-нататъкъ, прѣдъ селото, стоѭтъ почти вертикално и се цѣпѭтъ отъ истокъ къмъ западъ (h. 8). Въ Лакавица сѫ ситнозърнясти, пепеливи глинени скали, и подъ тѣхъ се откриватъ първитѣ пѣсченици, които падатъ къмъ югъ.

И тъй на лѣво отъ рѣката Лакавица имаме кредна формация и то *горний Неокомъ* или *Аптиенъ* съ Орбитолини и Корали, каквито се намиратъ на сѣверъ отъ Враца или Пиротъ, на пѫтя къмъ Темска и пр.

Сѫщитѣ мергелни кредни пѣсченици се забѣлѣзватъ и на западъ отъ рѣка Лакавица, къмъ Гоинъ долъ, гдѣто тѣхнитѣ пластове падатъ доста стръмно къмъ сѣверъ. Дѣсната страна на Нишава е варовита и оголена, лѣвата пѣсчена и покрита съ храсталакъ; варовикътъ се простира на истокъ и западъ, както и пѣсченикътъ; първитѣ скали оставатъ на сѣверъ, но азъ ще слѣдѭ само другитѣ къмъ югъ.

Послѣ Гоинъ долъ, къмъ Планинишки върхъ, въ пѣсченика, на който пластоветѣ падатъ къмъ югъ, има толкова много варовица, щото скалитѣ могѫтъ да се нарекѫтъ и пѣсчено-варовити; отъ вкамененоститѣ най-ясни сѫ Неринеитѣ (Nerineæ). Планинишко село, направено на върха на планината, лежи върху едни бѣли синкави и червеникави мергели, които се цѣпѭтъ твърдѣ лесно отъ истокъ къмъ западъ. Сѫщитѣ мергели видѣхме пó-горѣ и при Лакáвица; тѣ сѫ отъ Aptien или горний Неокомъ. Още въ Планинишко село, надъ тѣхъ се явяватъ кредни пѣсченици, които се простиратъ къмъ с. Държина, гдѣто въ долината на Влашка рѣка (Сукава, притокъ на Нишава) могѫтъ найдобрѣ да се разгледатъ пластоветѣ. Тука е Флишъ, правъ карпатски пѣсченикъ, който се отличава съ пепеливо-синкавъ цвѣтъ, съ ситни зърна и съ бѣла слюда. Зърната му

сѫ слѣпени съ варовица и желѣзенъ окисъ. При Държина пластоветѣ на пѣсченика сѫ наклонени подъ 40° къмъ юго-западъ (h. 16).

Отъ с. Държина до с. Власе слѣдихъ долината на Сукава, която прави тука многобройни кривулци измѣжду скалиститѣ брѣгове. Прѣдѣлътъ е живописенъ; високи 100 до 200 м. канари издигатъ се надъ рѣчното корито. Върховетѣ сѫ покрити съ единъ гѫстъ, бѣлъ варовикъ, който съвършенно конкордантно лежи върху пѣсченика; наслаганитѣ скали се виждатъ само при село Власе въ тѣсния проходъ на рѣката. Когато се влѣзе въ окрѫглата власинска долина, отваря се прѣкрасна картина. На южната страна на тъзи долинка, почти амфитеатрално, е расположено селцето Власе, гдѣто надъ него се издигатъ твърдѣ високи скали. Въ окрѫглата долинка и двата прохода отваря самата рѣка; единий е на сѣверъ и доста широкъ, другий на югъ и твърдѣ тѣсенъ, гдѣто отъ лѣвата му страна се издига острий върхъ Момуль. Гѫстий бѣлъ, размѣсенъ съ малко глина варовикъ, прилича на литографски камъкъ; прѣплетенъ е твърдѣ рѣдко съ тънки калцитни жилчици, има скойчастъ изломъ, отличава се съ доста голѣма твърдость и не съдържа никакви вкамености. По стратиграфското положение и особито по морфологическитѣ бѣлѣзи, този варовикъ прилича много по-вече на Креденъ отъ колкото на Юрски или Триаски. Бѣлитѣ скали завзематъ тука голѣмо пространство; простиратъ се отъ двѣтѣ страни на Сукава къмъ Погановския мънастирь, стѣсняватъ коритото на рѣката и го правѭтъ на много мѣста непроходимо. Отъ върха на Руй планина, особито хубаво се виждатъ високитѣ канари край Сукава. Долината на рѣката оставихъ при Власе. На западъ, къмъ Равни камъкъ, бързо исчезватъ варовититѣ скали и на мѣсто тѣхъ, въ една котловина, се показватъ сиво-бѣли и червени пѣсченици и конгломерати. Въ бѣлия пѣсченикъ има и доволно много сиво-пепелянъ мергелъ и бѣла слюда, както и тънки легла съ вѫглища. Тъзи котловина е спазена съ доста високи неправилни брѣгове, покрити съ хубави дѫбови дървета; на сѣверъ се издига Драговецъ, на западъ — Кошутица, по която отива и сърбската граница, а на югъ — Секулова локва и Копачица. За да си съставимъ ясно понятие за

устройството на тъзи котловина, азъ ще опишѫ единъ естественъ разрѣзъ отъ дола Асса, гдѣто водата е измила доста дълбоки ровини. Най-отгорѣ, до 6 метра дебелина, вижда се растрошенъ, раздробенъ и натрупанъ материялъ отъ пѣсъкъ и конгломератъ, а подъ него захваща да се показва черникаво-синкавъ пѣсъчивъ мергелъ, въ който се вижда бѣла слюда и черни растителни остатки. Въ този мергелъ забѣлѣзва се за пръвъ пѫть тънакъ слой до 1 с. м. вѫглища, съ скойчестъ изломъ и съ всичкитѣ свойства на правия лигнитъ. Въ сѫщия мергель, подъ него се забѣлѣзватъ нѣколко тънки нитки съ въглища, и най-послѣ — най-дебелата вѫглищна жилка, която не надминава 10 с.-м. Надолу слѣдва бѣлъ, синкавъ пѣсъчивъ мергель, на който пластоветѣ сѫ наклонени подъ 15° къмъ югъ. Заедно съ вѫглищата намиратъ се марказитни конкреции, а на нѣкои мѣста послѣднята руда се показва въ тънки листенца.

Пѝ-назападъ надъ мергелния пѣсченикъ лежи добрѣ слѣпенъ конгломератъ, който се вижда до полвината пѫтя къмъ Погановския мънастирь Св. Иванъ, гдѣто отстѫпва мѣсто на първия варовикъ; но червений конгломератъ още веднъжъ се показва подъ варовика, и около рѣчения мънастирь съвършенно изчезва.

Отъ Св. Иванъ къмъ Поганово вижда се най първо гѫстий бѣлъ варовикъ, а къмъ върха на брѣга излиза единъ варовитъ мергель, който пада къмъ истокъ. Отъ Поганово начеватъ кредни пѣсченици, раздѣлени съ мергелни пластове; тѣзи сѫ претърпѣли твърдѣ голѣми промѣнения отъ мелафирнитѣ камъни, които ги пробиватъ. Ето защо се намира тука и мелафиренъ туфъ. До Бѣли камъкъ измѣняватъ се често, пѣсченикъ, туфъ, мелафиръ, туфъ, пѣсченикъ и пр.; пластоветѣ лежѫтъ обикновенно единъ на други, но има мѣста, гдѣто се виждатъ и косо положени, като се спущатъ ту на-сѣверъ, ту на югъ. Поради силното растрошение на скалитѣ, мелафирнитѣ камъни не могѫтъ добрѣ да се распознаѭтъ; туфътъ е зеленикъвъ, твърдъ и цѣлъ.

Отъ Бѣли камъкъ до Врабче имаме почти сѫщия съставъ; въ сѫщата тоже посока сѫ наклонени пластоветѣ, като падатъ къмъ сѣверо-истокъ. Цѣлата повърхность е гола, вегетацията е слаба, а понѣгдѣ никаква; прѣдѣлътъ е

разровенъ отъ атмосфернитѣ води. Тъзи частъ отъ Вискерскитѣ планини, както и онъзи къмъ Брѣзникъ иматъ най-голѣма аналогия съ Срѣдня гора при Крива Круша. или Черково, гдѣто мелафирнитѣ и андезитнитѣ жилки пробиватъ пѣсченицитѣ отъ долня Кредна периода.

Въ пѣсченцитѣ около Врабче, твърдѣ често се намиратъ извънредно голѣми Актеонелли, които би трѣбало да приброимъ въ

Actaeonella gigantea (Sow), d'Orb.

Tornatella . gigantea Sow. Murchison 1835, Trans. Geol. Soc. III, tab. 38, fig. 9.

Tornatella Lamarcki Sowerby 1835, Geol. Soc. III. tab. 39. fig. 16.

Tornatella subglobosa Münster 1843, Petrefacten III, p. 49. taf. 177, fig. 13.

Actaeonella gigantea d'Orbigny 1847, Pal. fran. Terr crét II. p. 109, pl. 165, fiig. 1.

Дължината на най-голѣмитѣ екземпляри достига 16 с.м. а широчината имъ — 13·4 с.м.; тѣ надминаватъ, слѣдователно, по величина всичкитѣ до сега познати *A. gigantea*. Измѣжду многото наши екземпляри, които се намиратъ въ сбирката ми, има и такива вариетети, които се приближаватъ ту къмъ *A. Lamarcki* Sow., ту пъкъ къмъ *A. subglobosa* Münster. Но понеже сматрамъ послѣднитѣ само като вариетети отъ *A gigantea,* считамъ за нуждно да ги приберѫ тука подъ едно общо име, мѣжду които намирамъ за умѣстно да смѣстѭ и нашитѣ, макаръ и много нб-голѣми да сѫ отъ другитѣ.

Бившиñ училищенъ инспекторъ въ Трънско, Зиновий Петровъ, има добрината да ми даде нѣколко хубави екземпляри отъ тъзи Актеонела, които е той събиралъ въ околноститѣ на Врабче. Сѫщий ми даде още единъ хубавъ, но непѫленъ *Ехинидъ,* както и нѣколко *Остриги,* които приличатъ най-много на *Ostrea vesiculosa* (Sow.) Guéranger. Послѣднитѣ е намѣрилъ Дѣдо Зиновий къмъ водораздѣла при Ярославци, недалеко Врабче, въ продължението на сѫщата формация, която отговаря най-вече на *Gault* или на горний *Aptien*.

Високи варовити скали се издигатъ на истокъ отъ Врабче; терренътъ къмъ Трънъ е по-вечето варовито-скалистъ. Къмъ рѣка Сѣкирица излиза кредно подобенъ пѣсченикъ и къмъ върховетѣ отъ другата страна на рѣката, — бѣлий, твърдъ и небитъ варовикъ, който разгледахме и при погановския мънастирь. Малкитѣ Неринеи, които се забѣлѣзватъ въ този варовикъ тука, споредъ мнѣнието на Проф. Тоула, най много приличатъ на горне-Ургонскитѣ при *Mont Salève*[1]). Останжлитѣ вкаменености сж неопрѣдѣливи.

Повърхностьта на горния варовикъ е шуплива и испълнена съ една червена пръсть (Terra rossa), която е станжла отъ растрошението на сжщата скала. Планината Чирчиларъ е съставена единственно отъ този варовикъ.

Отъ варовития терренъ минаваме на пѣсченъ; послѣдний е съставенъ отъ мергелни сиво-пепеляни пѣсченици, мѣжду които се намиратъ и мергелни пластове. Но ситнозърнестий пѣсченикъ прѣминава постепенно въ едрозърнестъ, па даже и въ конгломератенъ; въ послѣдния случай пластоветѣ биватъ червено вапсани. Прѣди още да се покажжтъ червенитѣ пластове, пѣсченитѣ слойове падатъ доста стръмно къмъ западъ, и най-послѣ тѣ сж расположени почти вертикално. Къмъ Трънъ скалитѣ падатъ къмъ истокъ, най първо доста стръмно, а послѣ затварятъ жгълъ само отъ 30°; горнитѣ мергелни, пѣсчени и конгломератни пластове се виждатъ изново, по сжщия редъ както и прѣди.

Послѣ пепеливия пѣсченикъ и конгломератъ показва се синкавъ пепеливъ варовикъ, който е въ конкордантно положение къмъ пѣсченика. Изведнъжъ подъ варовика излиза червенъ пѣсченикъ, който е наклоненъ 30—40° къмъ сѣверо-западъ, слѣдователно тука е ясна дискорданцията измѣжду варовика и пѣсченика. Червений Пермски пѣсченикъ вижда се и отъ двѣтѣ страни на пжтя и допира до Трънъ.

Какъвъ е този комплексъ отъ пластове, който лежи мѣжду бѣлия гжстъ варовикъ при Чирчиларъ и червения пѣсченикъ прѣдъ Трънъ? — Азъ ще изложж тука особеннитѣ мнѣния на двама отлични геолози, които въ свое врѣме сж минжли прѣзъ тука. Знаменитий v. Hochstetter, който по

[1]) Von Pirot nach Sofia, auf den Vitoš, über Pernik nach Trn und über Stol nach Pirot. Wien 1883, p. 12.

настоящемъ е въ числото на починжлитѣ[1]), описва цѣлия този пѣсъченъ комплексъ като срѣдня кредна периода; той казва, че тукъ е намѣрилъ Ammonites mammilatus Schloth.. единъ отъ характеристичнитѣ видове за Gault.[2]) Проф. Тоула, който е минжлъ тука, седемь години пó-късно отъ Хохщетера, на основание събранитѣ вкамености, възстава противъ мнѣнието на своя учитель и утвърждава, че тѣзи пластове принадлежжтъ исключително на бѣла Юра (Malm) и никакъ на срѣдня кредна периода. За пó-голѣма сигурность той е далъ събранитѣ амонити за изучвание на Д-ра Улига (D-r Uhlig), който се произнася върху тѣхъ така: „почти всички сж отъ групата на *планулатитѣ*, което показва, че тѣ сж пó-стари отъ Кредна периода. Тѣ приличатъ най-вече на *Perispinctes* изъ *Oxfordien* и то на групата на *Perispinctes plicatilis.* Съвършенно подобни форми намиратъ се дори до Титонъ. Титонскитѣ форми иматъ наистина сифонални брѣздни (*Siphonalfurche*); но при изслѣдванитѣ екземпляри нигдѣ нѣма запазени сифоналнитѣ страни (Sihhonalseite), тъй щото неможе сигурно да се распознае, да ли имаме работа съ форми отъ долний или срѣдний Малмъ, или пъкъ съ такива отъ Титонъ. На всѣки начинъ, не сж пó-млади отъ Титонски и пó-стари отъ Оксфордски.[3]) Отъ горнята забѣлѣжка на Д-ра Улига ясно се вижда, че рѣчений комплексъ неможе на никакъвъ начинъ да бжде Креденъ, тъй като границата на тѣзи амонити не прѣминава Титонъ; той неможе нито пó-старъ да бжде отъ Срѣдня Юрска периода или Малмъ. Тъй като азъ неможихъ да намѣрж тука вкаменености, които би ми дали възможность да се произнесж върху въпроса, задържамъ си правото, при други пó-благоприятенъ случай, да кажж мнѣнието си върху пластоветѣ на рѣчения комплексъ.

III. Трънъ и околностьта му. Възлизание на Руй планина.

Градецътъ Трънъ лежи въ една малка, продълговата долина, край р. Сукава, названа тука Трънска рѣка. Тѣ-

[1]) *Ferdinand v. Hochstetter* роденъ въ Вюртенбергъ на $^{30}/_{18}$ априлъ 1829, умрѣлъ въ Виена на $^{18}/_{6}$ юлий 1884.
[2]) Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt, 1872, p. 345, 352.
[3]) D-r Franz Toula — loc. cit. p. 13.

спата долина испълнена е съ материялъ отъ околнитѣ брѣгове; освѣнъ варовикъ, доломитъ, пѣсченикъ и конгломератъ, въ нея се намиратъ още откъсляци отъ амфиболитъ и други еруптивни камъни, донесени отъ сѣверо-источната страна. Този градецъ простира се къмъ западната страна въ тѣсния проходъ на рѣката и е съставенъ отъ нѣколко махли: най-първата носи името Трънъ, втората — Баринци, третята — Срѣдня и четвъртата — Спахийска махла.

Горнитѣ части на брѣговетѣ, които се издигатъ надъ Трънъ, съставени сѫ почти всички отъ тъмно-синкъвъ варовикъ; този бива гѫстъ-набитъ и се цѣпи въ плочи, гдѣто виждаме разновидни испъкнѫли фигури. Отъ вкамененоститѣ, които намираме въ него, лесно можемъ да се увѣримъ, че той е правъ Wellen kalk (Триясъ); но за него ще говоримъ малко пò-послѣ.

Да заминемъ сега малко къмъ СИ., по трънската рѣка, за да се освѣтлимъ пò-добрѣ върху геологическото устройство на трънската околность. Не далеко отъ града най-отгорѣ се показва пепеливо-сивъ слюденъ пѣсченикъ съ отпечатъци отъ листове и неясни гранки отъ растения; пластоветѣ на пѣсченика раздѣлени сѫ съ тънки сиви слойове пѣсченъ-мергель. Сѫщитѣ пластове, които носѭтъ бѣлѣгъ на кредни пѣсченици, видѣхме и прѣдъ Трънъ, но поради амонитната си фауна тѣ трѣба да се причислѭтъ въ Малмъ или горня Юрска периода. Подъ пѣсченика се намира полу-растрошенъ кварцитъ, въ който се виждатъ червени разновидни фигури, съставени отъ сѫщия материялъ, но вапсани съ желѣзна руда. Подъ този лежи пакъ първий пѣсченикъ, но тука се намиратъ въ него пò-едри заоблени кварцови парчета. Слѣдва червена пѣсчена глина и глинени пѣсченици, които се цѣпѭтъ на тънко. Иматъ тъмно-червенъ цвѣтъ и на мѣста се отличаватъ съ твърдѣ голѣма специфическа тяжесть, — знакъ, че въ тѣхъ има голѣмъ процентъ желѣзна руда. Тѣзи червени пластове, намиратъ се и въ прохода, тѣ лежѫтъ въ конкордантность къмъ първия пѣсченикъ. Но тѣ се непростиратъ непрѣкъснато; тѣхъ прѣцѣпватъ амфиболитни камъни, съ разна твърдина и смѣса. При едни кварцътъ е въ изобилие, при други амфиболътъ и фелдспадътъ; по причина на цѣпивостьта едни прѣминаватъ въ Амфиболъ-гнайсъ или Амфиболъ-ши-

феръ, други напротивъ сѫ компактни прави Амфиболити и проч. Въ тѣзи кристализирани скали, които въ Трънско наричатъ *змиявйкъ* (амфиболитъ), по причина на тѣхния шаренъ цвѣтъ, каквато е кожата на змиитѣ, твърдѣ често се виждатъ тънки пукнатини испълнени съ хематитна руда. Въ амфиболита се намиратъ и жилки съ порфировиденъ пегматитъ. Двѣ такива жилки азъ можихъ да разгледамъ, отъ които първата, дебела 30—40 с.м. пада подъ 20° къмъ СИ., а втората наклонена по̀вече (25°) пада тоже къмъ сѫщата посока. Въ нашия пегматитъ червений фелдспатъ преудолява надъ кварца и бѣлата слюда. Има мѣста гдѣто кремъкътъ едвамъ се вижда, а на други, гдѣто слюдата отсѫтствува; но послѣдната се намира обикновенно въ голѣми луспи. Освѣнъ едрозърнестъ, пегматитътъ бива и дрѣбнозърнестъ, дѣто зърната на фелдспата биватъ ситни.

Слѣдъ 1½ километъръ свършватъ се амфиболитнитѣ камъни и тѣхъ наслѣдватъ пакъ първитѣ червени камъни, на които пластоветѣ стоѭтъ почти вертикално (75—80°); но тука тѣ се спущатъ въ противна посока, т. е. къмъ СИ. Червенитѣ пластове свършватъ се съ доломитенъ варовикъ, който лежи надъ тѣхъ.

Въ сѫщата долина къмъ Ломница и Петаченци намѣрилъ е Тоула пѣсченикъ и конгломератъ. По̀-нагорѣ върху оолитния варовикъ намира се тъменъ, отчасти пѣсъчивъ юрски варовикъ, извънредно богатъ на вкамененостн. Тукъ ще споменемъ *Pecten demissus* Gldf. *Pecten cfr. textorius* Gldf., *Pecten personatus* Gldf., *Rhynchonella varians* Quenst., *Terebratula sp.*, *Harpoceras* sp., *Belemnita* sp.

Да се повърнемъ сега по стъпкитѣ си и да идемъ малко къмъ западъ и юго-западъ отъ Трънъ, а послѣ да разгледаме състава на Руй планина.

Двѣ сѫ формациитѣ, които се показватъ отъ Трънъ къмъ Туряковци; най-първо виждаме варовити скали и отпослѣ червенъ пѣсченикъ. Въ града отъ лѣвата страна на Трънска рѣка, само варовити скали се показватъ; тѣ сѫ ситно-зърнести или гѫсти, пепеляво синкави и доста богати, въ прецѣпнитѣ плоскости, на *Lima striata* Schloth., *Myophoria costata* Eck., *Gervillia costata* Bronn, *Natica cfr. gregaria* Schl. и др. Върху сѫщитѣ плоскости твърдѣ често се забѣлѣзватъ испъкнали фигури и неправилни ядки, особенно

характеристични за долния Muschelkalk или за Wellenkalk. Върху послѣдния варовикъ твърдѣ често се виждатъ мергелни пластове. По̀-на западъ надъ Wellenkalk лежи сивъ варовикъ въ доста дебели пластове, прѣплетени съ калцитни бѣли жилчици, а подъ него червеникави и зеленикави пѣсчени мергели и слюдни червени и едрозърнести кварцитни пѣсченици.

Скойчестий варовикъ (Muschelkalk), който се издига и отъ двѣтѣ страни на рѣката, прилича по външность по̀-вече на Юрски отколкото на Триясъ; наклонението на неговитѣ пластове не е на всѣко мѣсто ясно и едвамъ съ голѣмо внимание може да се забѣлѣжи отъ дѣсната страна на рѣката; тука падатъ пластоветѣ къмъ СЗ. h. 21° и затварятъ жгълъ отъ 78°. Долината на трънската рѣка се стѣснява въ тѣсенъ проходъ, но при моста тя се отваря въ равнина, наречена Знеполе. Рѣката Ерма, която извира изъ клисурската околность, раздѣля знеполското поле въ двѣ почти еднакви полвини и тече почти паралелно съ рътлинитѣ на Руй; така поне се вижда отъ върховетѣ на Руй планина. Хубавата знеполска долина, стѣснява се при Ярославци и пакъ се разширява на западъ, но не до толкова, колкото е въ източната си часть. Испълнена е съ раздробения материялъ на околнитѣ рътове, гдѣто се виждатъ: червенъ пѣсченикъ, конгломератъ, варовикъ, диоритно-амфиболитни камъни, най-послѣ и растрошенъ трахитъ. Отъ послѣдния материялъ е почти съставена сѣверозападната ѝ часть. Това поле добрѣ е обработено и доста плодно се показва. Малкитѣ поточета, които се спущатъ отъ сѣверната и южната страна, издълбали сж 4—5 м. дълбоко това поле, тъй щото лесно може да се види съставътъ на знеполската равнина. На югъ и около Зеленградъ намиратъ се мочури, които даватъ живость на вегетацията; въ послѣднето мѣсто има постоянна зеленика, отъ която може би да е дошло името Зелениградъ.

Отъ ханищата оставихъ шоссето и се обърнжхъ къмъ Туряковци.

Варовититѣ скали, които видѣхме въ юго-западната страна на Трънъ, завършватъ се въ дола, не далеко отъ Туряковци. Подъ тѣхъ въ дола излизатъ червени пѣсченици, доста богати на глина и мергелъ, подобни на онѣзи, които

видѣхме по̀-горѣ, на сѣверо-истокъ отъ Трънъ; пластоветѣ на този пѣсчeникъ падатъ къмъ западъ и стоѫтъ почти вертикално; надъ тѣхъ се намиратъ пепеляни пѣсчени мергели. Цѣлий прѣдѣлъ е голъ и разровенъ; дълбокитѣ рѫвѝни и разновиднитѣ сипеи, като обагрени червено и ужълто, даватъ особенъ колоритъ на страната.

По височинитѣ къмъ Туряковци, надъ червения пѣсченикъ лежѫтъ варовито-мергелни пластове, а послѣ сѫщото село, по стръмнинитѣ се виждатъ пакъ сѫщитѣ червени камъни, които видѣхме и въ сѣверната часть на Руй планина. Ядката на Руй е кристалинно-еруптивна; въ долнитѣ части е диоритна и твърдѣ богата на кварцови зърна и кварцитни бѣли жилки, а въ горнитѣ — амфиболитна. На най-високия връхъ намѣрихъ и нѣколко трахитни, разхвърлени откъслеци, на които мѣстото не можихъ да видѭ. тъй като върховетѣ на Руй планина сѫ покрити съ разни треви и билки и само тукъ тамъ стърчи голъ камъкъ.

Руй планина, която отъ далечъ прѣдставлява триѫгълна пирамида, простира се отъ истокъ къмъ западъ; съставена е главно отъ три до четири високи рътлини. Най-високий връхъ се намира на истокъ и едвамъ 5—10 метра се издига надъ другитѣ; отъ него можешъ да разгледашъ хубаво Витоша и Рилската планина; Люлинъ се вижда като малка вълнообразна планинка; Стара планина е ясна до върховетѣ на Златишкия Балканъ; на западъ се издигатъ сърбскитѣ, а на югъ македонскитѣ планини. Отъ Руй планина вижда се коритото на р. Сукава, която тече мѣжду високи стръмни варовити канари, които се простиратъ отъ ССЗ.—ЮЮИ. Много хубаво се види, отъ върха на Руй, нашата прѣстолница, и съ добъръ далекозоръ распознаватъ се даже и зданията въ София.

При спуска на планината отъ къмъ западната страна и не далеко отъ извора явяватъ се червени пѣсченици и надъ тѣхъ тъмно-пепеливъ варовикъ; послѣдний бърже исчезва и къмъ Дъсченокладенецъ се замѣнява съ мергеленъ сивъ креденъ пѣсченикъ. Въ послѣдния има мергелни пластове и не ясни растителни, въ вѫглища прѣобърнѫти, вещества.

Близо Дъсченокладнишката митница излизатъ Трахитни скали, отъ които едни сѫ правъ Трахитъ а другитѣ

трахитенъ туфъ. Наший трахитъ се показва на много мѣста по тѣзи погранични мѣста; той достига на югъ близо до Милославци и Насалевци, но явява се на западъ и около Стразимировци. Въ ново-присъединенитѣ прѣдѣли на Сърбия твърдѣ распространени сѫ тѣзи вулканически камъни.

Отъ твърдия трахитъ правѭтъ, както на всѣкадѣ, така и у нась хубави воденчерски камъни, които въ много отношения се прѣдпочитатъ отъ комгломератнитѣ. Този трахитъ отличава се съ пепеливо-сивъ цвѣтъ и гѫста основа, въ която микроскопически се виждатъ малки фелдспатни призми (Orthoclase) и шесто-ѫгълни биотитни плочици. Трахитътъ е по̀-вечето растрошенъ. Въ село Милославци, което лежи на источната часть на трахитнитѣ брѣгове, намира се само растрошенъ трахитъ и туфъ.

Помѣжду дъсченокладнишката митница и Милославци, освѣнъ типиченъ трахитъ, вижда се и Липаритъ. Послѣдний камъкъ има пепеливо-зеленикава основа, въ която се забѣлѣзватъ кременни безбройни зърна и слюдни черни люспици; шуплитѣ мѣста на Липарита сѫ испълнени съ едно ужълто, въ прахъ вещество.

Вулканическитѣ камъни показватъ се тука прѣзъ глиненитѣ-пѣсчени кредни пластове, а по̀-долу и прѣзъ пѣсченитѣ конгломерати, които отъ части сѫ прѣобърнати въ туфъ.

Надъ Зелениградъ, или по̀-точно на западъ отъ селото, виждатъ се варовити скали, които ще бѫдѫтъ, навѣрно, остатки отъ Трънскитѣ и Туряковскитѣ, за които станѫ по̀-горѣ дума.

Прѣзъ срѣдата на Знеполската равнина, завърнѫхъ се въ Трънъ.

IV. Отъ Трънъ прѣзъ Брѣзникъ за Радомиръ.

Ний ще се повърнемъ до рѣка Сѣкирица и Ябланица по сѫщия пѫть, по който минѫхме, когато идяхме отъ Царибродъ. Още въ Трънъ и отъ двѣтѣ страни на пѫтя се забѣлѣзватъ глинено-пѣсечиви, червени скали, които подъ 30—40° се спущатъ къмъ СЗ. Не се минѫ много, ето че надъ тѣхъ се показа трияски варовикъ, който е въ дискордантно положение къмъ червенитѣ пластове. Варовикътъ стои почти

вертикално и бързо исчезва; надъ него се показватъ сиви мергелни пѣсченици, мѣжду които има и глинено-мергелни слойове. Тѣзи пѣсченици съ Креденъ *habitus* и съ *ammonites* отъ горня Юрска формация падатъ най-първо подъ 30° къмъ истокъ, а слѣдъ полвинъ километръ, пластоветѣ му ставатъ до толкова стръмни, щото тѣ могѫтъ да се зематъ почти за вертикални. Тукъ се показватъ изново червенитѣ пластове, но бързо исчезватъ подъ мергелния пѣсченикъ, който се простира въ околнитѣ брѣгове. По височинитѣ отъ дѣсна страна показва се и Неринейский варовикъ, който разгледахме пó-горѣ, когато описвахме Чирчиларскитѣ стръмнини.

Въ долината на рѣка Ябланица, подъ варовика излизатъ мергелни варовити скали и пѣсчени пластове, конто мѫчно могѫтъ да се отлъчѫтъ отъ креднитѣ пѣсченици; но споредъ изслѣдванията на Тоула, въ тѣсната долина на Драговската рѣка, ситнозърнестий, зеленикаво-пепеливъ наплъстенъ пѣсченикъ, трѣба да се приброи въ долний Догеръ или горний Лиясъ. Той е намѣрилъ тука множество тънкостенни бивалви като *Posidonomya, Anomia, Pecten* и др., а при това още неясни *Ammonites*, *Ostrea*,[1]) конто мисли да принадлежѫтъ повече на Юрска, отъ колкото на Кредна формация.

При Филиповци, край рѣка Ябланица и недалеко отъ устието на Клисурчица въ първата рѣка, отварятъ се синкави мергелни тънки пластове, които падатъ подъ 20—30° къмъ ЮЗ h. 15. Мергельтъ е пъленъ съ Бивалви и Гастроподи, но щомъ се извадѭтъ, тѣ се распадатъ и отъ тѣхъ остава само една каменна ядка. Отъ многото екземпляри, които сѫ спазени въ сбирката ми, най-ясни сѫ слѣдующитѣ: *Turitella, Paludomus* (?) и *Natica*. Послѣдната има най-голѣмо сходство съ *Natica (Ampullina) incompleta* Zitt. изъ Еоценъ (Zittel. — Die obere Nummulitenformation in Ungarn, p. 378, taf. II, fig. 3, a, b).

Подъ мергела излиза черна битуминозна глина, въ която се виждатъ наслагани хубави сури вѫглища, 1—2 с.м. само дебели слойове; пó-долу слѣдва пакъ глина. За да се узнае количеството на вѫглищата, нуждно е прѣди всичко да се

---

1) *Fr. Toula.* — loc. cit. p. 23.

отведе рѣката отъ първобитното си корито, тъй като тя тече тъкмо край брѣга, дѣто сѫ вѫглищата, и послѣ да се направи нуждний раскопъ; но прѣди да стане това азъ намирамъ другитѣ изучвания на вѫглищата прѣждеврѣменни. Брѣгътъ, гдѣто се намѣрихѫ вѫглищата, носи името *Стипса*.

При Филиповци начева синкавъ мергелъ отъ Кредна формация, който пада подъ слабъ жгълъ (10—12°) къмъ ЮЗ. Той се цѣпи лесно въ тънки пластове и се изгубва подъ варовититѣ скали на Парамунската планина, която се издига отъ дѣсната страна на пѫтя и отъ лѣвата на Ябланската рѣка. Тамъ, дѣто се откланя отъ пѫтя варовитата планина, мергелнитѣ пластове исчезватъ подъ познатитѣ кредни пѣсченици, които могѫтъ да се считатъ за непосрѣдна основа на варовитото плато. Пѣсченикътъ е бѣлѣзняво-ужълтъ, съставенъ е отъ дрѣбни зърна, цѣпи се лесно въ плочи и се свѣтлуца отъ бѣлитѣ слюдни люспици.

Горнитѣ части на Парамунската планина сѫ съставени исключително отъ бѣлъ и ужълтъ ситно-зърнястъ или гѫстъ варовикъ, въ който най-често се срѣщатъ Nerinea, Caprotina изъ Неокомъ.

Въ мергелнитѣ пѣсчени пластове при Баба, намира се вмѣстенъ пластъ отъ мелафиренъ туфъ, съ голѣми фелдспатни кристали; пластоветѣ сѫ наклонени къмъ истокъ; пѣсченицитѣ сѫ още спазени, но туфа е вече въ растрошение. Ако приемемъ, че пѣсченитѣ пластове сѫ отъ долня кредна формация, нѣма съмнение, че ерупцията, която е била подводна, се е случила тоже въ сѫщата периода. Отъ тогава, слѣдователно, допиратъ Вискерскитѣ и Люлинскитѣ планини, както и онѣзи бърда, които се издигатъ около Брѣзникъ.

Недалеко Баба и отъ лѣво пѫтя, виждатъ се разни мелафирни зелени туфи въ пластове, които като прѣвити падатъ въ противна посока, — къмъ ЮЗ h. 15. Не се минѫ много, ето че креднитѣ мергелни пѣсченици падатъ доста стръмно, изново, къмъ истокъ h. 4. На водораздѣла пластоветѣ падатъ подъ 42° къмъ ЮЗ.

Отъ другата страна на водораздѣла явяватъ се тукъ тамъ глиненитѣ пѣсчени скали, които отъ ерупцията сѫ прѣтърпѣли голѣми измѣнения; пѣсченикътъ се вижда по-

вечето промѣненъ въ кварцитъ, а глиненитѣ слойове въ туфа. Цѣлий прѣдѣлъ е пустъ и голъ и струва ти се, че се намирашъ въ нѣкой вулканически прѣдѣлъ, гдѣто всичко е покрито съ лава и пепель. Къмъ Брѣзникъ е сжщото туфа и мелафиръ; рѣдко се вижда по нѣкоя ливада или нива; зеленина и дръвцета виждатъ се само по край малкитѣ рѣкички и по доловетѣ.

Високий брѣгъ, който лежи на югъ отъ Брѣзникъ, съставенъ е освѣнъ отъ еруптивни но още и отъ седиментарни скали; въ първия случай имаме правъ Мелафиръ, разновидни Андезити и туфи, а въ втория пепеливо-червеникъвъ пѣсченъ варовикъ, въ който се намиратъ твърдѣ често кристали отъ Халкопиритъ и Пиритъ. Отъ растрошението обаче на тѣзи двѣ руди постоянно се прави тука на една страна гипсъ, а на друга прѣкрасенъ окъръ: отъ послѣднята руда е обагренъ Лѣсковъ долъ, който показва всичкитѣ прѣлазни цвѣтове отъ жълто на червено. Високий брѣгъ е стръменъ отъ къмъ сѣверъ и полегато се спуща къмъ югъ. Онъзи часть, която се издига срѣщу Брѣзникъ, е пѣсчено варовита, а въ южнитѣ двѣ полвини прѣобладаватъ мелафирнитѣ скали.

За да си съставимъ нѐ-ясно понятие за седиментарнитѣ скали около Брѣзникъ, нуждно ще бжде да направимъ една малка екскурзия къмъ Романци и Красава, която се простира въ хубавата долина мѣжду бърдото Гребенъ и продълженнето на Вискерскитѣ планини. Въ сѣверо-западна посока на единъ колом. отъ Брѣзникъ, показва се отъ лѣво пепеливо-червеникавий пѣсченъ варовикъ, на който пластоветѣ падатъ подъ 37° къмъ истокъ. Освѣнъ отпечатъка на единъ не пъленъ *Inoceramus,* други вкаменености не намѣрихъ. Отъ сжщитѣ скали е съставено бърдото Гребенъ. Въ дола, заедно съ варовика, се виждатъ и тънки пластове съ синкавъ мергелъ и варовитъ пѣсченъ мергелъ. Въ сѣверозападна посока ние слѣдимъ нѐ-вечето цѣпивостьта на пластоветѣ; виждатъ се синкави глинени мергели и мѣжду имъ варовити пѣсчени варовити скали. Тѣзи скали се цѣпятъ тука неправилно въ тънки и дебели пластове. Колкото отиваме къмъ СЗ. толкова нѐ-тънки се показватъ глинено-мергелнитѣ синкави, ужълти даже и зеленикави слойове, мѣжду които тукъ тамъ излиза и варовитъ мергелъ.

При Романци тѣ биватъ червеникави и тъмно-сини, тъмно-пепеляни даже и черни. Послѣднитѣ, които сѫ напоени съ битуми (до 16%), горѭтъ прѣвъсходно нѣкое врѣме, и когато изгорѭтъ, оставятъ само бѣла глинена пръсть. Въ нафтошиститѣ твърдѣ често се намиратъ отпечатани листата на разни Fucoideæ, но тѣ не сѫ ясни за пó-близко опрѣдѣление; нѣма съмнѣние, че нашитѣ пластове ще бѫдѫтъ отъ Кредна периода. Къмъ Красава показва се пакъ глиненъ мергель и въ него пластове съ пѣсченъ варовикъ, който е синкавъ, червеникавъ и пр., а върху повърхностьта на прѣцѣпенитѣ му плочи виждатъ се испъкнѫли фигури; пластоветѣ сѫ конкордантни съ първитѣ но само пó-стърмо се спущатъ къмъ СИ. (∠ 53°).

Битуминознитѣ пластове или нафтошиститѣ виждатъ се само на двѣ мѣста недалеко едно отъ друго, при село Романци; но тъй като тѣхната дебелина е твърдѣ малка, то тѣ оставатъ безполезни въ индустриялно отношение.

Ний ще се повърнемъ пакъ на Високи Брѣгъ при Брѣзникъ. Освѣнъ напоменѫтитѣ пó-горѣ руди: Пиритъ, Халко-пиритъ, Окъръ и Гипсъ, въ Високи Брѣгъ къмъ моста намѣрихъ и срѣбороносенъ Галенитъ, който се показва тука въ тънки жилчици. Не ще ли бѫде тъзи руда въ изобилие тука и въ пó-дебели жилки, това остава отпослѣ да се види, когато захванѫтъ да се правѭтъ подробни изучвания въ тъзи околия. Ако погледнемъ на пѫтнитѣ бѣлѣжки на Курипешича, който е минѫлъ още прѣди 355 години (въ 1530 год.) прѣзъ Брѣзникъ, ще видимъ, че се е вадило тогава срѣбро и че е имало въ този градецъ *„много-срѣбърни руди“*[1]), които, споредъ мене, ще бѫдѫтъ горнитѣ срѣбороносни Галенити.

Отъ Брѣзнишки колиби, покрай пѫтя се показватъ само Еруптивни камъни; тѣ биватъ цѣли или раздробени, каквито сѫ при Бабица, на пѫтя отъ Брѣзникъ за Филиповци; при послѣднитѣ забѣлѣзватъ се бѣли едри фелдспатни кристали, които даватъ понятие за Порфиритъ, но нашитѣ скали сѫ тука повече андезитни и мелафирни. На мѣста еруптивнитѣ скали съ туфитѣ показватъ цѣпивость отъ И. къмъ З. и първитѣ се цѣпятъ въ хубави колони.

---

[1]) *Златарски* — Рудитѣ въ България, стр. 17.

На три килом. отъ Брѣзникъ съгледватъ се мергелнитѣ и пѣсченитѣ скали, които видяхме по̀-горѣ, отъ Кредна периода; тѣ падатъ стръмно къмъ СИ. и бързо отстжпватъ изново мѣсто на туфа и Мелафира, които отъ своя страна се изгубватъ съвършенно подъ разработената пръсть.

Лѣвата страна край пжтя се издига въ терраси. Тъкмо на 6 килом. отъ Брѣзникъ показа се въ една отъ най-високитѣ терраси отворена карпера съ глинено варовити терциярни скали; тука можемъ да расчитаме вече за границата на Терциярната и Кредна периода. Малко къмъ югъ. край пжтя се показватъ бѣли ужълти варовити мергели, които, като се цѣпятъ въ тънки плочи, наклонени сж подъ 10—20° къмъ СИ. Нашитѣ скали, които се бѣлѣжтъ по височинитѣ до Яржеловци, не съдържатъ нито слѣди отъ вкамености, но споредъ външностьта си лесно могжтъ да се распознаѭтъ отъ креднитѣ. Надъ бѣлия глиненъ варовникъ на нѣкои мѣста лежи синкъвъ мергелъ.

Колкото се касае до дѣсната страна, тя е въ противоположность съ лѣвата; тя е мочорливо равнище съ червеникава пръсть. Мочорлива е защото съдържа много глина, която никакъ не пропуща водата да мине, а червена защото е испълнена съ вапсанитѣ частици на червенитѣ глинени и пѣсчени пластове, които се издигатъ недалеко назападъ.

При Батуновци прѣминава се рѣка Струма. Когато влезешъ въ шоссето, което води отъ Софии за Радомиръ. първото нѣщо, което прави впечатление, сж червенитѣ глинени и пѣсчени пластове, въ които е направенъ тука пжтя. Голо-Бърдо, което раздѣля Мошинската отъ Радомирската терциярна котловина, съставено е отъ двѣ отдѣлни формации: отъ пѣсчана отдолу и варовита отгорѣ. Първата като раздробена не може на всѣко мѣсто да се разгледа, но втората — като по̀-спазена, дозволява къмъ Перникъ да се изучи съ изискванитѣ подробности. Когато слѣдваме рѣченото шоссе, ако погледнемъ отъ дѣсно долината на р. Струма, която лежи нѣколко стотини метра подъ нивото на пжтя, ний ще можемъ да се увѣримъ твърдѣ лесно за дебелината на червената глинена и пѣсчена формация, която е основата на Голо-Бърдо. Сипейътъ, който се спуща стръмно къмъ Струма, тъмночервено е вапсанъ и освѣнъ отъ пѣсченикъ и мергелъ, съставенъ е още и отъ заоблени

конгломератни откъсляци. Недалечъ отъ разваления павилонъ (киошкъ) забѣлѣзва се надъ червения пѣсченикъ и надъ мергелнитѣ червени пластове, които падатъ къмъ ЮЮЗ., бѣлъ пѣсечникъ въ дебели пластове, които пò-горѣ биватъ не само пò-тънки, но и пò-богати на бѣла слюда. Надъ тѣхъ слѣдватъ зеленикави мергелни пластове, които прѣминаватъ въ тънко наслагани синкаво-пепеливи варовити пластове. Изъ околноститѣ на Перникъ проф. Тоула ни доставя слѣдния профилъ за варовититѣ скали на Голо-Бърдо: Най-отдолу се намира варовитъ пѣсченъ пластъ 1 метръ дебелъ, надъ него лежи въ дебели пластове черъ варовикъ до 12 м., послѣ идатъ до 40 м. въ дебелина тънконаслагани сиво-черни варовити пластове, надъ тѣзи слѣдва до 3 м. мергелни варовикъ, единъ метръ пѣсченъ варовикъ и най-отгорѣ варовикъ въ тънки плочи[1]). Варовититѣ пластове се виждатъ твърдѣ често завивани, но повечето падатъ подъ слабъ жгълъ къмъ истокъ. Особенни завити и превити се виждатъ недалеко моста, дѣто ги прѣсича Струма.

Въ варовититѣ пѣсчени и слюдни пластове тука намѣрихъ изобилие неясни *бивалви*, мѣжду които можжтъ да се распознанжтъ само малкитѣ *Gervillia;* но въ сивия варовикъ Тоула е намѣрилъ *Pecten discites* Schl., *Lima cfr. striata* Schl. и *Gervillia mytiloides* Schl., които доказватъ, че варовититѣ пластове на Голо-Бърдо сж еквивалентни на нѣмския *Wellenkalk* изъ Триясъ. Колкото за червенитѣ пѣсченици, които се простиратъ подъ тѣхъ, ний ще ги прѣброимъ въ долний Триясъ.

Едвамъ 4 килом. прѣдъ Радомиръ завършва се горнята формация и надъ нея се показватъ глинени тънко наслагани варовити пластове, които се спущатъ подъ 70° къмъ сѣверъ. Послѣднитѣ обаче бързо прѣминаватъ въ ужълтъ и бѣлъ мергеленъ пѣсченикъ, който се свършва най-отгорѣ съ пепеляно-бѣлъ варовитъ мергелъ. Тѣзи мергелни пластове, които падатъ ту къмъ сѣверъ, ту къмъ югъ, съставляватъ навѣрно пò-голѣмата часть на Радомирската котловина и могжтъ да се вземжтъ като терциярни. Тукъ трѣба да споменж и травертина или бигора, който се намира къмъ сѣверната часть на котловината, гдѣто особенно хубаво се вижда при скока въ Радомиръ.

(Слѣдва).

[1]) *Fr. Toula.* — loc. cit. p. 10.

НАШИТѢ ЛЕГИСЛАТИВНИ ИЗБОРИ.

Отъ М. К. Сарафова.

Основата за съставянието нашето законодателно тѣло е изложена въ чл. 86 на Конституцията. Тоя членъ опрѣдѣля: „Обикновенното Народно Събрание се съставя отъ прѣдставителье, избрани на право отъ народа, по единъ прѣдставитель на десетъ хиледи души отъ двата пола........ Избирателье сѫ всички български граждане, които имѫтъ възрѫстъ по́-горѣ отъ 21 година и се ползуватъ съ граждански и политически правдини". За приложението въ дѣйствие тая основа Търновското Учрѣдително Народно Събрание въ послѣдньото си, XXVII засѣдание, на 16-й априлий 1879 година приело, безъ „никакви разсѫждения", съставения отъ Г. Хр. Стоянова проектъ за избирателенъ законъ и кръстило го съ името „Врѣменни правила за избиранието представители за първото Обикновенно Народно Събрание". Стечението на обстоятелствата станѫло причина „временнитѣ" тия правила да се обърнѫтъ на трайни и да послужѫтъ не само за съставянието първото Народно Събрание. Послѣдньото това, открито на 21 октомврий 1879 г., въ 19 засѣдания едвамъ могло да се конституира чрѣзъ провѣркитѣ на изборитѣ, и, безъ да има врѣме да изработи избирателенъ законъ, било разпустнѫто на 24 ноемврий сѫщата година, а „Временнитѣ Правила" останѫли въ сила и за съставянието *второто* Обикновенно Народно Събрание (13 и 20 януар. 1880 г.). Даже и първитѣ, допълнителнитѣ избори за II Об. Нар. Събрание, отъ 18 и 25 май 1880, сѫ извършени по сѫщитѣ Врѣменни Правила, защото избирателний законъ, приетъ отъ това Събрание едвамъ въ втората му сесия, санкциониранъ е съ указъ отъ 17 декемврий 1880 г. Тоя законъ останѫ въ сила до 8 септем. 1882 г. По него ужь станѫхѫ и изборитѣ за Свищовското Велико

Народ. Събрание. Прѣминаваньето отъ Врѣменнитѣ Правила на първия избирателенъ законъ, както ще видимъ по-послѣ, нѣма почти никакво значение за сѫщностьта на работата въ настоящата ми студия. Съвсѣмъ противното трѣба да се каже за избирателния законъ, приетъ на 14 августъ 1882 г. отъ новосъздадения Държавенъ Съвѣтъ и утвърденъ съ указъ № 580 на 25 августъ сѫщата година. Тоя законъ отмѣни съвършенно началото за избиранье прѣдставителье направо отъ народа и въведе избираньето посрѣдствомъ гласни, т. е. замѣни прѣкото гласоподаванье съ системата на двойни избори. Слѣдъ оттеглюваньето пълномощията и въстановението Конституцията, на 16 декем. 1883 година, възстанови се пакъ избирателний законъ отъ 17 дек. 1880 г. съ нѣкои малки измѣнения. Тия сѫ четири-тѣхъ избирателни закони, по които сѫ се съставяли четири-тѣхъ досегашни обикновени и едно Велико Народно Събрание. Сега да разгледаме ония части отъ четири-тѣхъ закони, които сѫ основата на резултатитѣ, съ които ще се занимаваме.

Споредъ Врѣменнитѣ Правила градскитѣ и окрѫжни съвѣти сѫ длъжни (чл. 1) да направѭтъ пълни списъци на всичкитѣ лица по-стари отъ 21 година, които се ползуватъ отъ граждански и политически правдини, и които сѫ постоянни жителье въ града или окрѫга, или пъкъ сѫ се поселили тамъ не по-късно отъ 6 мѣсеца. Оплакванията и заявленията противъ неправилноститѣ въ списъка трѣбало да се даватъ (чл. 4) вѫтрѣ въ 14 деня, отъ обнародваньето списъцитѣ, прѣзъ надлѣжния съвѣтъ до Губернатора. Върху подобни контестации рѣшава окончателно Губернский Съвѣтъ (чл. 5), чиито рѣшения може да се апелиратъ въ самото Нар. Събрание. Изборитѣ може да ставатъ само празниченъ день (чл. 6) и то въ главния градъ на окрѫга (чл. 7). Допуща се, голѣмитѣ окрѫзи да бѫдѫтъ раздѣлени на избирателни околии. Това раздѣление се направя отъ окрѫжния Съвѣтъ и одобрява отъ Губерския Управителенъ Съвѣтъ. Избирателната околия неможе да има по-малко отъ 2000 кѫщи. Само ония, които сѫ записани въ избирателнитѣ списъци, могѫтъ да гласоподаватъ (членъ 11). Гласоподавачетѣ минаватъ община по община, или махала по махала и по реда на списъка подаватъ готовитѣ, вънъ отъ избирателното събрание при-

готвени, бюлетини (чл. 12). За гласуваньето дава се 8 часа (чл. 13), отъ 7 часа сутринь до 3 послѣ пладнѣ. Бюлетинитѣ трѣба да бѫдѫтъ написани на официялния езикъ, инъкъ се броѭтъ за недѣйствителни (чл. 16). На първия день считатъ се законни прѣдставителье само ония, които са получили не пó-малко отъ четвъртината гласове отъ цѣлото число на избирательетѣ (чл. 19). Инъкъ изборътъ се повтаря слѣдующия недѣленъ день и тогазъ рѣшава само релативното вишегласие.

Избирателний законъ отъ 17 декем. 1880 год. придържа почти всичкитѣ распореждания на „Врѣменнитѣ Правила", носи само бѣлѣгъ на нѣщо пó-трайно. Въ изложенитѣ пó-горѣ опрѣдѣления той се различава отъ „Врѣменнитѣ Правила" само въ слѣдующитѣ точки. Лишава отъ избирателното право всички български граждане, които се намиратъ на дѣйствителна военна служба (чл. 1), както и осѫденитѣ на не пò-малко отъ 3 мѣсеца затворъ за кражба, мошеничество и пр., злонамѣренитѣ фалити и съдържательетѣ на публични домове. Избирателнитѣ списъци, съставяни пакъ отъ окр. управ. съвѣтъ и отъ градскитѣ общински управления, допълнятъ се и поправятъ (чл. 4) отъ самитѣ тия управления единъ пѫтъ въ годината — прѣзъ августъ — а на 1-й септемврий се залепятъ на виднитѣ мѣста въ градоветѣ и селата за да може всѣки избиратель да ги прѣглежда. На избирательетѣ се дава право да се оплакватъ противъ неправилното исключванье или записванье въ списъцитѣ. Такива контестации се разглеждатъ отъ нарочно опрѣдѣлена комисия, прѣдсѣдателствувана отъ прѣдсѣдателя на окрѫжния сѫдъ или мѣстния мирови сѫдия, а съставена отъ предсѣдательетѣ на окр. управителенъ съвѣтъ и на градското общ. управление съ по единъ почетенъ членъ (чл. 7). До когато самото Народно Събрание разпрѣдѣли избирателнитѣ околии и опрѣдѣли тѣхнитѣ центрове, тъзи работа се възлага на окр. управ. съвѣти. Избирателнитѣ околии немогѫтъ да имѫтъ пó-малко отъ 4000 и пò-вече отъ 6000 кѫщи (чл. 10). За гласоподаваньето се опрѣдѣлятъ пакъ 8 часа, само че споредъ новия законъ изборитѣ захващатъ по 8 часа сутринь и свършватъ по 4 послѣ пладнѣ.

Избирателний законъ отъ 25 августъ 1882 не е въ съгласие съ чл. 86 на Конституцията и отмѣнява сѫщественнитѣ части на първитѣ два закона. Споредъ него бройътъ на народнитѣ прѣдставителье независи отъ числото на населението, а отъ броя на административнитѣ околии. За първостепенния избиратель изисква се да отговори на извѣстенъ цензъ. Избранитѣ гласни сбиратъ се въ центра на административния окрѫгъ и избиратъ толкова прѣдставителье колкото има окрѫгътъ административни околии. Самитѣ прѣдставителье трѣба да отговарятъ на извѣстни условия, опрѣдѣлени въ закона. Неискамъ да разглеждамъ по тънко тоя законъ, нито подробноститѣ за самитѣ избори споредъ него, защото статистическитѣ данни по съставяньето на III Об. Нар. Събрание ми липсватъ. Тъй като провѣркитѣ на изборитѣ не ставахѫ въ самото Народно Събрание, то потрѣбнитѣ бройове се непубликувахѫ. Тѣхното изваждане изъ архивитѣ на Върховния Кассационенъ Сѫдъ ми се вижда не твърдѣ лесна работа. А че и самитѣ тия не сѫ достатъчни за процѣняванье изборитѣ, защото би потрѣбно било да се опрѣдѣли отъ колко души е избранъ самий гласенъ. Потрѣбнитѣ пъкъ за това данни, ако се пазѭтъ, разпръснѫти сѫ въ архивитѣ на общ. градски и окрѫжнитѣ управления по цѣлото Княжество.

Най-послѣ законътъ отъ 16 дек. 1883 възстанови всичкитѣ ония опрѣдѣления на избирателния законъ отъ 17 декемв. 1880, които имѫтъ важность за присѫщата ми разправа. Като оставимъ на страна пó-ясното опрѣдѣление начина на контестации за незаписванье или неправилно записванье въ избирателнитѣ списъци, трѣба да споменемъ, че раздѣляньето на избирателни околии се отмѣни съвсѣмъ а административнитѣ се припознахѫ за такива (чл. 10). Врѣмето за траянье на избора се уголѣми съ единъ часъ, като се опрѣдѣли, че избора захваща на 8 часа сутринь и трае до 5 часа послѣ пладнѣ (чл. 19). Най-послѣ на мохамеданското население се дозволи да пише бюлетинитѣ си на турски и български (чл. 21 и 22), а бюлетинитѣ въобще се не изгарятъ послѣ прочитаньето, както заповѣдваше напрѣжний законъ, но прѣдаватъ се прошнуровани на администрацията за пазенье.

Отъ четири-тѣхъ споменжти избирателни закони за моята студия сж важни само „Врѣменнитѣ правила" и законътъ отъ 16 Дек. 1883. Споредъ първитѣ сж станжли, както казахъ, не само общитѣ избори, на 30 септ. и 7 октоврий 1879, за I Об. Нар. Събрание, но и ония, на 13 и 20 януарь 1880, за II Об. Нар. Събрание, както и първитѣ допълнителни избори, на 18 и 25 май 1880, за сжщото събрание. Споредъ втория пъкъ станжхж общитѣ избори, на 27 май и 3 юний 1884 год., за IV Об. Нар. Събрание, както и допълнителнитѣ избори за сжщото събрание. По закона отъ 17 дек. 1880 г. станжли сж само вторитѣ допълнителни избори на 22 януаръ и 1 февруаръ 1881 год. и изборитѣ за Великото Нар. Събр. въ Свищовъ. Послѣднитѣ тия избори немогжтъ да съставляватъ прѣдмѣтъ на сериозно изучаванье: 1) защото самий законъ не се приложи тъй както си е, и 2) защото провѣркитѣ на изборитѣ не станжхж споредъ прѣдписанията на закона, та и самитѣ бройови данни не знаж да ли и гдѣ се намиратъ.

Прѣди да прѣминж на самитѣ избори трѣба да споменж, че даннитѣ сж извадени отъ дневницитѣ на Нар. Събрания. За II Об. Нар. Събр. както и за 1-тѣ допълн. къмъ него избори послужихж ми за контрола и свѣдѣнията изискани официялно, въ качеството ми на тогавашенъ директоръ на Статистическото Бюро отъ окржжнитѣ управителье, отъ които свѣдѣния си направихъ нужнитѣ извлѣчения.

Даннитѣ, които вземамъ за основа на студията си, сж ония отъ окончателния изборъ, т. е. ония, които сж давали право на окр. управ. съвѣти да прогласяватъ за народенъ прѣдставитель избрания кандидатъ. Тъй като главната ми задача е да опрѣдѣлж въ какво отношение се намиратъ нумерическитѣ резултати отъ изборитѣ, азъ не можехъ да се наблѣгамъ на самитѣ провѣрки. Тия, често пжти, ставатъ не само по обективни сжждения, ами се съмнѣвамъ и да ли дѣйствуватъ за пробужданье на политическата самосвѣсть. Че провѣркитѣ не можехж да ми служжтъ за пжтеказатель въ тая работа, мѣжду другото, вижда се и отъ слѣдующето обстоятелство. Въ I об. Нар. Събрание докладчикътъ забѣлѣзва, че единъ народенъ прѣдставитель е избранъ, на първия избирателенъ день, съ 202 гласа измѣжду 2206 избирательс и

слѣдователно, изразява съмнѣние за валидностьта на избора, тъй като не е получилъ законната четвъртина отъ всичкитѣ записани въ списъка. Но г. прѣдсѣдательтъ прѣкращава дебатитѣ, като казва: „както другитѣ приехме, така и тия ще приемемъ“ и изборътъ билъ утвърденъ (гл. „Дневницитѣ“ на I-то об. Нар. Събрание стр. 108). Най-послѣ ще споменѫ, че у насъ прогласенитѣ а не провѣрени още депутати, избиратъ окончателното бюро на Събранието и провѣряватъ въ пленумъ изборитѣ — нѣща, които не сѫ отъ малка важность. Ако не за друго, то баремъ за тия два момента трѣбаше да се изучи какви сѫ били обстоятелствата при избора на прогласенитѣ кандидати.

За повечето избирателни околии въ „Дневницитѣ“ на I об. Нар. Събрание не се намира общото число на избирательетѣ. За да попълнѭ тая празнота, вземахъ относителнитѣ бройове отъ даннитѣ за II об. Нар. Събрание, разумѣва се, тогисъ когато се намѣрвахѫ. Това сторихъ като се основавахъ на слѣдуѭщето министерско распорежданье. Въ 19-ия брой на „Държавенъ Вѣстникъ“ отъ 1 януарий 1880 год. печатано е едно „окрѫжно отъ Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла до г-да Губернаторитѣ“, въ което, като се съобщава, че изборитѣ на 13 и 20 януарий ще станѫтъ споредъ „Врѣменнитѣ Правила“, казва се: „сега, като се вземе прѣдъ видъ, че въ всѣки съвѣтъ сѫществуватъ вече готови списъци, по които сѫ ставали изборитѣ въ минѫлия октомврий, нѣма нужда да се съставлявать нови списъци“. Та и да нѣмаше това циркулярно, измѣненията на съставенитѣ списъци, въ разстояние на три мѣсеца, не сѫ могли да бѫдѫтъ тъй голѣми, щото да измѣнѭтъ резултата на даннитѣ, съ които ще се занимаваме.

За потрѣбнитѣ сравнения необходно нужно е да имаме броя на населението и оня на избирательетѣ въобще. Числото на нашето население прѣди 1881 г. не бѣше точно опрѣдѣлено. Прѣзъ 1880 год., не знаѭ на какви прѣсмѣтания или прѣброявания, администрацията смѣташе въ Княжеството да има около 1,700.000 души. Споредъ това и бройътъ на народнитѣ прѣдставителье трѣбало е да бѫде около 170. До колкото можехъ да съберѫ свѣдѣния, вижда се, че при първитѣ общи избори избрани били 162 души, а при вторитѣ 171 народенъ прѣдставитель. Тъй като за из-

боритѣ прѣзъ 1884 г. имамъ обширни и точни данни, то ще оставѭ тия за пò-послѣ, а за сега ще се ограничѫ на първитѣ два избора.

Какъвъ процентъ отъ цѣлото население съставляватъ избирательетѣ прѣзъ 1879 и 1880 год. невъзможно ми бѣ да опрѣдѣлѭ, защото най-главното — числото на населението — ми липсваше. Мѫчно бѣше даже да се опрѣдѣли какъвъ процентъ отъ избирательетѣ сѫ взели участие при избора. Като взехъ само ония избирателни околии, за които можехъ да констатирамъ общия брой на избирательетѣ, както и на ония, които сѫ дѣйствително избирали, намирамъ въ петь-тѣхъ тогавашни губернии слѣдующето:

Въ губерния:	I Обикн. Нар. Събрание			II Обикн. Нар. Събрание		
	Избирательe	Гласували избирательe	%	Избирательe	Гласували избирательe	%
Варненска.	27376	15231	55.6	47195	26221	55.6
Видинска	36687	10592	28.9	54918	16261	29.8
Руссенска.	53005	19208	36.2	66276	24042	36.3
Софийска	28096	8873	31.6	44020	9365	21.3
Търновска	74270	16423	22.0	75480	17097	22.7
Въ Княжеството. .	219434	70327	32.0	287452	92986	32.3

Пò-послѣ ще направѭ едно сравнение за да се види колко процента отъ избирательетѣ, въ други конституционни държави, вze матъ участие въ изборитѣ. За сега ще констатирамъ само факта, че въ общитѣ избори за I-во и II-ро обикн. Нар. Събрания нито третината отъ избирательетѣ не сѫ участвували при избора. Послѣ ще видимъ, че за IV обикн. Нар. Събрание това отношение, вмѣсто да се подобри, наопаки е станѫло пò-лошо. Та и тая третина, Богъ знае какъ е избирала! Не трѣба да се пропуща не забѣлѣзано обстоятелството, че въ двѣ губернии, гдѣто има сравнително много Турци, процентътъ на участвувалитѣ въ избора избирательe е много пò-голѣмъ отъ колкото въ другитѣ три губернии. Забѣлѣжително е даже, че, измѣжду двѣтѣ първи губернии процентътъ на оная е пò-голѣмъ, въ която е имало пò-вече не Българе; въ варненската именно той е 55, а въ руссенската 36. Необходимо ни се испрѣчва слѣдователно алтернативата: или мухамеданското население умѣе да цѣни политическитѣ си права пò-вече отъ Българетѣ, или пъкъ не умѣнието на Турцитѣ улеснява рабо-

тата на всѣкакви агитатори и прави възможно безконтролното пусканье бюлетини въ урната и съставяньето на не истинни избирателни протоколи. Едното и друго прѣдположение не сѫ отъ естество да развеселѭтъ Българетѣ а още пó-малко приятельетѣ на Търновската Конституция. Такива фактове ние ще имаме случай да видимъ пó-нататъкъ още пó-отблизо.

На 18 и 25 май 1880 год. станѫли сѫ, въ 27 избирателни околии за 35 прѣдставителье, първитѣ допълнителни избори за II обикн. Нар. Събрание. До колкото можехъ да констатирамъ броя на избирательетѣ въобще и на ония които сѫ участвували при окончателнитѣ избори, излиза, че отъ 94972 души записани въ избирателнитѣ списъци, гласували сѫ само 14480 души или 15.₂ %. Прѣзъ слѣдующата година, на 25 януарий и 1 февруарий, станѫли сѫ въ 17 изб. околии за 19 прѣдставителье, вторитѣ допълнителни избори за сѫщото Събрание. Въ тѣхъ, отъ 40728 избирателье, участвували сѫ 8069 души или 19.₈ %. Въ послѣднитѣ числа влиза и обстоятелството, че въ Тутраканската избирателна околия отъ 5683 избирателье, гласували 3050 души и то на втория день. Това ми се вижда май невѣроятно, толкозъ пó-вече, че даже при общитѣ избори въ Тутраканъ не сѫ взели участие пó-вече отъ 1927 избирателье. Извадимъ ли бройоветѣ на тая околия отъ горнитѣ, получаваме, че и при вторитѣ допълнителни избори процентътъ на гласувалитѣ е около 15. Тия данни доказватъ ясно, мислѭ, че за допълнителнитѣ избори населението се интересува още пó-малко отъ колкото за общитѣ. Самó по себе си се разумѣва, че при тия избори и агитациитѣ съ тѣхнитѣ слѣдствия сѫ много пó-слаби, защото нѣколко нови прѣдставителье не сѫ въ състояние да измѣнѭтъ лицето на Нар. Събрание.

Ето сега и подробнитѣ данни за първитѣ четири избора. За разяснение на таблицата трѣба да кажѫ, че римскитѣ цифри *I* и *II* означаватъ общитѣ избори за първото и второ об. Нар. Събрания, а съ *1 д.* и *2 д.* съмъ означилъ двата допълнителни избора за второто обикн. Нар. Събрание. Датитѣ на всичкитѣ тия избори пó-напрѣдъ вече споменѫхъ. Въ втората рубрика турихъ общото число на избирательетѣ, до колкото можехѫ да се констатиратъ брой-

оветѣ, а които не могохъ прямо да опрѣдѣлѭ, оставямъ затворени въ скоби (). Четвъртата рубрика означава колко души избирателье сѫ участвували при рѣшителния изборъ. Буквитѣ *а* и *б* въ тая рубрика, прѣдъ цифритѣ, означаватъ да ли изборътъ се е свършилъ на първия или на втория избирателенъ день. Въ петата рубрика сѫ турени бройоветѣ, които показватъ отъ сто души записани въ избирателнитѣ списъци, колко души сѫ гласоподавали въ тоя изборъ. Найпослѣ 6-тата и 7-ма рубрики съдържатъ бройоветѣ, които опрѣдѣлятъ колко гласа е получилъ прогласений отъ окр. упр. съвѣтъ кандидатъ и колко на стотѣхъ прѣдставляватъ тия гласове отъ общото число на прѣдставительетѣ.

Губернии и избирателни околии	Избирателе		Представители	Гласували		Кандидатътъ получилъ	
				Избирателе	%	Гласове	%
А. Варненска губ.							
Варна	I	(3237)	2	б. 683	$21{\cdot}_{1}$	450, 339	$13{\cdot}_{9}$, $10{\cdot}_{5}$
	II	3237	2	б. 985	$30{\cdot}_{4}$	562, 541	$17{\cdot}_{4}$, $16{\cdot}_{7}$
Ени-Кьой (за I пакъ Варна)	I	(2474)	1	б. 545	$22{\cdot}_{0}$	350	$14{\cdot}_{2}$
	II	2474	1	б. 594	$23{\cdot}_{9}$	273	$11{\cdot}_{0}$
Ковлуджа	I	2095	1	а 778	$37{\cdot}_{1}$	592	$28{\cdot}_{5}$
	II	2432	1	б. 438[1])	$17{\cdot}_{6}$	323	$13{\cdot}_{3}$
Балчикъ	I	(2206)	1	б. 711	$32{\cdot}_{4}$	562	$25{\cdot}_{5}$
	II	2206	1	б. 577	$26{\cdot}_{2}$	526	$23{\cdot}_{9}$
Провадия[2])	I	(2686)	4	?	—	1099, 1056, 776, 590	$40{\cdot}_{9}$, $39{\cdot}_{3}$, $28{\cdot}_{9}$, $22{\cdot}_{0}$
	II	1480	2	б. 1102	$76{\cdot}_{4}$	713, 711	$48{\cdot}_{2}$, $48{\cdot}_{2}$
Тестеджии	II	873[3])	1	б. 872	$100{\cdot}_{0}$	672	$76{\cdot}_{9}$
Ясѫ-Тепе	II	333[4])	1	б. 114[5])	$34{\cdot}_{0}$	87	$26{\cdot}_{1}$
	1 д.	298	1	а 180	$60{\cdot}_{4}$	94	$31{\cdot}_{5}$
	2 д.	?	1	?	?	?	?
Силистра	I	?	8	б. 6418	?	[6])	?
	II	?	1	а 1608	?	1076	?
Афлатларъ	II	6574	3	а 4834	$73{\cdot}_{5}$	3807, 3805, 3808	$57{\cdot}_{9}$, $57{\cdot}_{9}$, $57{\cdot}_{9}$

[1]) На 1-ий избирателенъ день участвували 502 души или $26{\cdot}_{2}$%. — [2]) За I гласували въ Провадия и двѣтѣ слѣдующи околии. — [3]) Споредъ дневницитѣ, а 875 споредъ окрѫжния управитель. — [4]) Споредъ дневницитѣ, а 342 споредъ окр. управитель. — [5]) На 1-ий день гласували 123 души или $37{\cdot}_{0}$%. — [6]) За I цѣлий окрѫгъ гласувалъ за 8 кандидати, които получили: 4839, 4211, 4203, 4375, 3992, 4202, 3914 и 3354 гласа.

Губернии и избирателни околии	Избирателе		Представители	Гласували: Избирателе		Гласували: %	Кандидатътъ получилъ: Гласове	Кандидатътъ получилъ: %
Романъ	II	4932	1	б.	3194	64·8	2921	59·2
Ашикларъ	II	?	1	б.	?	?	2861	?
Малъкъ-Кара-Агачъ	II	5260	1	а	3043	57·9	2221	42·2
Шуменъ	I	(15394)	9	?	11616	76·1	[1]	—
	II	4263	2	а	1955	45·9	1797, 1246	42·2, 29·9
Прѣславъ	II	2425	2	а	1265	52·2	1264, 670	52·1, 27·6
	1 д.	1717	1		947[2]	55·1	915	53·3
	2 д.	?	1		?	?	?	?
Смѣдовска	II	1023	1	а	839	82·0	711	69·5
Кюлевча	II	1753	1	а	882	50·3	637	36·3
Нови-Пазаръ	II	2176	1	а	1488	64·4	1222	56·2
Терби-Кьой	II	3754	2	а	3036	80·9	2765, 2714	73·7, 70·4
Х. О. Пазарджикъ (Добричъ)	I	1970	2	а	898	45·6	447, 283	22·6, 14·4
	II	2000	3	а	1003	50·1	803, 489, 305	40·2, 24·9, 15·3
	1 д.	2000	2	б.	729	36·5	470, 327	23·5, 16·6
***Б.* Видинска губ.**								
Видинъ гр.	I	(1774)	1	а	460	25·8	439	24·7
	II	1774	1	б.	456	25·7	97	5·5
Видинска окол.	I	3882	2	б.	637	16·4	637, 633	16·4, 16·3
	II	3882	2	б.	1171	30·2	1138, 1138	29·3, 29·3
	1 д.	3882	2	б.	1270	32·2	1270, 1270	32·2, 32·2
Акчаръ	I	(3842)	2	б.	1090	28·4	1062, 888	27·6, 23·1
	II	3842	2	б.	904	23·5	871, 778	22·7, 20·2
Кула	I	(3991)	1	б.	639	16·0	403	10·1
	II	3991	2	б.	1092	27·4	1062, 870	26·6, 12·3
	1 д.	3991	1	б.	802	20·1	523	13·1
	2 д.	3991	1	б.	151	3·8	?	?
Бѣлоградчикъ	I	2373	1	а	2273	95·8	1435	60·5
	II	4964	2	б.	2718	54·8	1815, 811	36·2, 16·3
Рабиша[3]	I	2604	2	а	1394	53·5	702, 632	27·0, 24·3
Ломъ-Паланка[4]	I	?	3	а	?	?	2774, 3821, 1511	?
	II	1352	1	б.	414	30·6	87	6·4
	1 д.	1352	1	б.	256	18·9	144	10·7
	2 д.	1503	1	б.	432	28·7	?	?
Вълчедрѫмъ и Васильовци	II	?	3	б.	2654[5]	?	2629, 1888, 1288	?

[1]) Гласували за 9 души които получили: 5660, 5423, 4774, 4165, 4064, 4030, 3915, 3746, 3719. — [2]) Това на 8 Юний а на 18 или 25 Май гласовали 915 д., когато другъ кандидатъ получилъ 860. — [3]) За II гласувала заедно съ окол. Бѣлоградчикъ. — [4]) За I цѣлия окр. гласувалъ наедно за 3 представители. — [5]) Това е числото на гласовалитѣ споредъ дневницитѣ. Споредъ послѣднитѣ въ двѣтѣ околии имало 2688 избиратели, а споредъ окр. управитель 8352. Азъ неземамъ ни едно.

Губернии и избирателни околии		Избирателе	Представители	Гласували: Избирателе	Гласували: %	Кандидатътъ получилъ: Гласове	Кандидатътъ получилъ: %
Рахово	I	?	5	?	?	2399, 2333, 1916, 1583, 1482	?
	II	4184	2	б. 1794	42·9	1311, 826	31·3, 19·7
Бреница	II	4316	2	б. 945	21·9	858, 843	19·9, 19·5
Алтимирци	II	3411	2	б. 1311	38·4	1252, 1112	36·7, 32·6
	1 д.	3411	1	б. 575	16·9	308	9·0
	2 д.	3411	1	б. 383	11·2	?	?
Враца	I	(5429)	3	б. 1224	22·5	766, 469, 439	14·1, 8·6, 8·1
	II	5429	3	б. 763	14·1	335, 278, 260	6·2, 5·1, 4·8
	1 д.	5429	1	б. 198	3·6	108	2·0
Староселци	I	(4802)	2	б. ?	?	399, 351	8·3, 7·3
	II	4802	2	б. 636	13·2	550, 321	11·7, 6·7
	1 д.	4802	1	б. 510	10·6	432	9·0
	2 д.	4082	1	б. 246	5·1	?	?
Чиренъ	I	(4584)	2	а. 1628	35·5	1521, 1278	33·4, 27·9
Криводолъ	II	4584	2	б. 928	20·2	927, 926	20·2, 20·2
Берковица	I	3441	1	а 954	27·7	639 [1])	18·6
	II	?	?	?	?	?	?
Кутловица	I	4486	2	а 530	11·8	315, 134	7·0, 3·0
	II	4488	2	а 197	4·4	152, 85	3·4, 1·9
	1 д.	4486	1	б. 1054	23·5	978, 532	21·8, 11·9
	2 д.	?	1	?	?	?	?
Белимѣлъ	I	4774	2	а 403	8·4	348, 158	7·3, 3·3
	II	4774	2	а 278	5·8	223, 181	4·7, 3·8
В. **Руссенска губ.**							
Свищовъ	I	(2774)	1	б. 647	23·3	306	13·5
	II	2774	1	б. 1317	47·5	1098	39·6
Павелъ	I	2817	1	б. 812	28·8	247	8·8
	II	2818	1	б. 768	27·3	646	22·9
Стижаровъ	I	2827	1	б. 1520	53·8	840	29·7
	II	2833	1	б. 995	35·1	678	23·9
Плѣвенъ	I	787	1	а 270	34·3	236	30·0
	II	715	1	б. 334	46·4	294	41·1
Ракита	I	3346	2	а 1463	43·7	939, 790	28·1, 23·6
	II	2916	2	б. 945	31·9	922, 475	31·1, 16·3
Боготъ	I	(1740)	2	?	?	915, 658	52·6, 35·5
	II	1740	2	883	50·7	853, 807	49·0, 46·3
Никополъ	I	2398	1	а 518	21·6	280	11·7
	II	2870	1	б. 900	31·4	201 [2])	7·0
	1 д.	2878	1	б. 201	7·0	159	5·3

[1]) За I изборитѣ сѫ утвърдени отъ Нар. Събрание въ послѣднитѣ три околии. — [2]) Избора за I касиранъ; за II показанията на дневницитѣ не се съгласяватъ съ оние на окр. управителя.

Губернии и избирателни околии	Избирателе		Представители	Гласували		Кандидатътъ получилъ	
				Избирателе	%	Гласове	%
Брестье	I	3998	2	б. 853	21·3	543, 235	13·6, 5·9
	II	3600	1	б. 1087	30·2	527	14·4
	1 д.	3600	1	б. 752	20·9	511	14·2
Радиненци	I	3868	1	б. 1088	28·1	490	12·7
	II	2781	1	б. 541	19·5	257	9·2
Ески-Джумая	I	(7147)	3	а 1776	24·9	1189, 1008, 815	16·7, 14·1, 11·4
	II	7147	3	б. 1266	17·7	1156, 1113, 812	16·2, 15·6, 11·4
Разградъ	I	2796	1	а 967	34·6	482	17·2
	II	?	1	?	?	?	?
	1 д.	2154	1	б. 589	27·3	256	11·9
Чукурово	I	3438	1	а 1484	43·2	793	23·1
	II	3440	1	б. 1076	31·3	567	16·5
Завѣтъ	I	3441	2	б. 1830	53·2	1003, 931	29·1, 27·1
	II	3479	2	б. 1886	54·2	917, 911	26·4, 26·1
Хърсово	I	4130	2	а 1520	36·8	1066, 866	25·8, 21·0
	II	4886	2	а 1861	38·1	1444, 1314	29·8, 26·9
Попово	I	3636	2	а 1230	38·8	1086, 1145	29·8, 31·5
	II	5401	2	б. 2252	41·7	1587, 1506	29·4, 27·9
Садина	I	5602	2	а 3230	57·7	2589, 1771, 1949[2])	46·2, 31·6, 40·1
	II	5696	2	б. 3182	55·9	2058, 2051	36·1, 36·0
Руссе	I	?	12	?	?	[3])	?
	II	4530	2	б. 1679	37·1	759, 804	16·8, 17·7
Тутраканъ	II	5613	3	а ?	?	1927, ?	34·3, ?
	1 д.	5613	1	б. 827	14·6	767	13·7
	2 д.	5613	2	б. 3050	54·3	?	?
Бѣла	II	3800	2	б. ?	?	908, 604	23·9, 15·9
	2 д.	3683	2	а. 1265	34·0	?	?
Тръстеникъ	II	2057	1	? ?	?	512	24·9
	1 д.	2057	1	? 801	18·9	527	27·8
Щръклево	II	2163	1	б. 832	38·5	384	17·8
Тетово	II	3744	2	б. 1456	38·9	1413, 1277	37·7, 34·1
	1 д.	3778	2	б. 898	23·8	570, 570	15·4, 15·4
	2 д.	3778	1	б. 812	21·7	?	?
Гагаля	II	2543	1	б. 782	30·8	572	23·3
	2 д.	2543	1	б. 670	26·3	?	?

[1]) Послѣдний избранъ на втория избир. день, именно слѣдъ отказваньето на единъ отъ избранитѣ. — [2]) Цѣлий окрѫгъ гласувалъ наедно за 12 представителе, които получили: 11006, 8583, 9882, 9699, 9629, 9523, 8568, 8480, 8432, 7660, 7450, 4679.

Губернии и избирателни околии		Избирателье	Представители	Гласували			Кандидатътъ получилъ	
					Избирателье	%	Гласове	%
Г. **Софийска губ.**								
София	I	1916	1	б.	740	$38{\cdot}_{6}$	403	$21{\cdot}_{0}$
	II	3956	2	б.	1908	$48{\cdot}_{2}$	757, 737	$18{\cdot}_{9}$, $18{\cdot}_{4}$
Малешевци	I	?	1	б.	436	?	136	?
Бучино	I	(4402)	2	б.	1176	$26{\cdot}_{7}$	1111, 612	$25{\cdot}_{2}$, $13{\cdot}_{9}$
	II	4402	2	б.	1374	$31{\cdot}_{2}$	1352, ?	$30{\cdot}_{8}$, ?
Расоманъ	I	(4146)	2	б.	277	$6{\cdot}_{7}$	143, 81	$3{\cdot}_{5}$, $2{\cdot}_{0}$
	II	(4146)	2	б.	236	$5{\cdot}_{7}$	148, ?	$3{\cdot}_{5}$?
	1 д.	4146	2	б.	267	$6{\cdot}_{4}$	214, 166	$10{\cdot}_{5}$, $4{\cdot}_{6}$
	2 д.	(4146)	1		?	?	?	?
Ново-Селци	I	(3596)	2	б.	1131	$31{\cdot}_{5}$	688, 630	$19{\cdot}_{1}$ $17{\cdot}_{5}$
	II	(3596)	?		?	?	?	?
	1 д.	3596	1	б.	545	$15{\cdot}_{2}$	377	$10{\cdot}_{5}$
	2 д.	(3596)	1		?	?	?	?
Кремиковци	II	(4154)	2		?	?	?	?
	1 д.	4154	1	б.	174	$4{\cdot}_{2}$	95	$2{\cdot}_{3}$
Златица	I	?	1	б.	385	?	201	?
	II	?	1		?	?	?	?
Самоковъ	I	2206	1	а	338	$15{\cdot}_{3}$	202	$9{\cdot}_{2}$
	II	2800	2	б.	534	$14{\cdot}_{1}$	350, 209	$9{\cdot}_{2}$, $5{\cdot}_{3}$
	1 д.	4420	1	б.	232	$5{\cdot}_{3}$	131	$3{\cdot}_{0}$
Бойчинъ	I	?	2	б.	1865	?	1865, 1438	?
Ярлово	II	?	1	б.	249	?	209	?
	2 д.	?	1		?	?	?	?
Радомиръ	I	?	3	б.	1730	?	763, 558, 307	?
	II	825	2	б.	627	$76{\cdot}_{0}$	505, 358	$61{\cdot}_{2}$, $43{\cdot}_{4}$
Сирищница[1]	II	552	1	?	?	?	382	$69{\cdot}_{2}$
Орхание	I	?	3	?	?	?	771, 409, 180	?
	II	3869	2	б.	354	$9{\cdot}_{2}$	318, 296	$8{\cdot}_{2}$, $7{\cdot}_{7}$
Тетевенъ	I	?	2	а	?	?	415, 325	?
	II	3088	1	?	?	?	631	$20{\cdot}_{4}$
Видраре	II	2954	1	б.	?	?	258	$8{\cdot}_{7}$
Етрополе	II	2259	1	б.	390	$15{\cdot}_{2}$	333	$13{\cdot}_{0}$
Трънъ	I	(11901)	6	а	3871	$35{\cdot}_{5}$	3402, 3117,	$28{\cdot}_{6}$, $26{\cdot}_{2}$,
							2934, 2863,	$24{\cdot}_{7}$, $24{\cdot}_{0}$,
							2342, 2290	$19{\cdot}_{7}$, $19{\cdot}_{2}$
	II	4847	3	а	1243	$25{\cdot}_{7}$	1008, 887 ?	$20{\cdot}_{8}$, $18{\cdot}_{3}$?
	1 д.	4847	3	б.	759	$15{\cdot}_{8}$	740, 625, 526	$15{\cdot}_{4}$, $13{\cdot}_{0}$, $10{\cdot}_{9}$
Царибродъ	II	3595	2	б.	1422	$39{\cdot}_{6}$	1174, 1074	$32{\cdot}_{7}$, $30{\cdot}_{2}$

[1]) За околиитѣ Кремиковци, Ярлово, Сиришница не се споменува нито въ дневницитѣ нито отъ окр. управ. да е имало избори за I. За околия Бойчинъ сѫщото за II.

Губернии и избирателни околии	Избирателье		Представители	Гласували			Кандидатътъ получилъ	
				Избирателье		%	Гласове	%
Брѣзникъ	II	3459	1	б.	560	15·8	308	8·7
Дупница	I	(8491)	3	?	?	?	659, 409, 685	7·8, 4·8, 8·1
	II	4803	2	б.	730	15·2	? ?	?
Кочариново	II	3688	1	б.	315	8·5	?	?
Кюстендилъ (първа)	I	?	2		?	?	453, 524	?
	II	2183	2	б.	?	?	663, 568	30·4, 26·0
Кюстендилъ (втора)	I	7707	3	а	2101	27·3	1952, 1950, 1949	25·3, 25·3, 25·3
	II	4217	4	б.	733	17·4	461, 399, 243, 225	10·9, 9·3, 5·8, 5·3
Д. Търновска губ.								
Търново	I	(2984)	2	б.	715	24·0	501, 466	16·8, 15·6
	II	2984	2	б.	529	17·7	364, 349	12·2, 11·7
	1 д.	2984	1	?	?	?	87	2·9
	2 д.	(2984)	1	б.	191	6·4	?	?
Ресенъ	I	(6443)	3	б.	1368	21·2	1366, 843, 845	21·2, 13·1, 13·1
Лисичери	II	6443	3	б.	1211	18·8	1201, 1198, 1201	18·6, 18·6, 18·6
Лѣсковецъ	I	(5776)	3	б.	658	11·4	540, 511, 280	9·4, 8·8, 4·8
	II	5776	3	б.	482	8·3	373, 341, 270	6·5, 5·9, 4·7
	1 д.	5776	1	б.	176	3·8	83	1·4
Кесарово	I	(5702)	2	б.	1053	18·5	924, 718	16·2, 12·6
	II	5702	2	б.	1409	24·7	1309, 958	23·0, 16·8
	2 д.	5702	1	б.	375	5·6	?	?
Плаково	I	(4555)	2	б.	1645	36·1	1573, 845	34·5, 18·5
	II	4555	2		?	?	1170, 873	25·7, 19·2
Дрѣново	I	(6214)	3	б.	611	9·5	565, 561, 426	9·1, 9·1, 6·8
	II	6214	3	б.	724	11·7	386, 392, 349	6·3, 6·4, 5·7
Сухиндолъ	I	(4746)	3	а	3755	79·1	3386, 2272, 1761	71·3, 47·9, 37·1
	II	4746	3	б.	2237	47·1	1836, 1083, 974	39·3, 22·8, 20·5
Елена	I	(3780)	2	б.	408	10·8	290, 258	7·7, 6·8
	II	3780	2	б.	638	16·9	315, 267	8·4, 7·1
Габрово	I	?	1	б.	244	?	174	?
	II	7360	3	б.	1014	13·8	654, 597. 597	8·9, 8·1, 8·1
	1 д.	7360	1	б.	317	4·3	268	3·6
Златарци	I	?	1	б.	183	?	107	?
Бичкиня	I	?	1	б.	439	?	351	?

Губернии и избирателни околии	Избирателе	Представители	Гласували: Избирателе	Гласували: %	Кандидатътъ получилъ: Гласове	Кандидатътъ получилъ: %
Ловечъ	I (5873)	3	б. 603	10·3	583, 297, 223	9·9, 5·1, 3·8
	II 5872	3	б. 288[1])	4·9	183, 161, 114	3·1, 2·7, 1·9
	1 д. 5873	1	б. 122	3·1	81	1·4
Троянъ	I (3343)	2	б. 412	12·3	259, 226	7·5, 6·8
	II 3343	2	б. 360	10·8	272, 252	8·1, 7·8
Дерманци	I (3521)	1	б. 995	28·3	923	27·4
	II 3521	1	б. 1061	30·1	1002	28·4
Желѣзница	I (2552)	1	б. 976	38·2	391	15·3
	II 2552	1	а 828	32·4	682	26·7
Беброво	I (3638)	1	б. 700	19·2	566	15·6
	II 3638	1	б. 1280	35·2	822	22·7
Османъ-Пазаръ	I (3991)	2	б. 922	23·1	815, 500	20·4, 12·5
	II 3991	2	б. 1422	36·1	?	?
Върбица	I 3792	1	а 736	19·4	347	9·1
	II ?	1	?	?	?	?
	1 д. 2876	1	? 553	19·2	553	19·2
	2 д. 2747	1	494	17·9	?	?
Севлиево[2])	II 3028	2	а 1115	36·8	854, 847	28·2, 28·0
Батошево	II 3744	2	б. 1121	29·9	1121, 1121	29·9, 29·9
Ломнидолъ	II ?	1	б. 1564	?	1112	?
Млѣчево	II 2785	1	б. 1358	48·8	1109	39·8

Първий резултатъ отъ горнитѣ бройове е, че въ двата общи избора рѣшителенъ е билъ вторий избирателенъ день. За първото Об. Нар. Събрание изборитѣ сж били извършени на първия избирателенъ день само въ 25 измѣжду 72 изб. околии. Но бѣлѣжкитѣ показватъ, че тоя брой трѣба да прѣтърпи значителна коректура. Ето какъ се распадѣлятъ изборитѣ въ това отношение:

Изборитѣ станжли:	за I Об. Н. С.	за II Об. Н. С.
На първия изб. день	25	17
На втория изб. день	38	72
Не се знае на кой день	7	10
	72	99

Така щото за II Об. Н. С. 72 процента отъ изборитѣ сж станжли на втория день. Забѣлѣжително е, че отъ

[1]) На първия день зели участие 295 души или 5·0 %. — [2]) За I избори не станжли въ цѣлия севлиевски окржгъ.

17-тѣхъ околии, въ които изборитѣ сѫ били окончателни на първия день, 10 околии сѫ били въ Варненската губерния. Тия околии, въ които политическата самосвѣсть на избирательетѣ, види се, е най-развита, сѫ: Силистра, Афлатларъ, Малъкъ-Кара-Агачъ, Шуменъ, Прѣславъ, Смѣдово, Кюлевча, Нови-Пазаръ, Терби-Кьой, и Добричъ. Самото изброяванье тия околии, мислѭ, достатъчно показва до колко записанитѣ резултати въ избирателнитѣ протоколи отговарятъ на дѣйствителността, като исключимъ, разумѣва се, сѫществуванието на нѣкоя особенна избирателна дисциплина при Турцитѣ. И друга една особенность въ това отношение се забѣлѣзва, а то е: че въ селскитѣ избирателни околии изборитѣ се нѣкакъ пò-лесно, види се, свършватъ на първия день.

За да не би се помислило, че на първия день въобще се появяватъ повече избирателье, отъ колкото на втория день, нарочно направихъ забѣлѣжки за таквивато случаи. Тѣ показватъ, че такавато възможность не сѫществува и слѣдов. нѣма причина да се прѣдполага, че избраний на първия день може да е получилъ повече гласове, отъ колкото оня на втория день.

Въ Търновската губерния, измѣжду 20 изб. окол. за II Об. Нар. Събрание, изборитѣ сѫ били извършени съ участието на пò-малко отъ 50% на записанитѣ избирателье въ 17 изб. окол., за тритѣ други не се знае какъвъ е процентътъ на гласовалитѣ спрямо записанитѣ. Наопаки, сѫщитѣ отношения сѫ били въ Варненската губерния само за 7, измѣжду 19, изб. околии, отъ които за 2 се не знае процентътъ на гласовалитѣ. За цѣлото Княжество тия отношения така се прѣдставляватъ:

Колко отъ 100 зап. изб. гласовали	Варна окол.		Видинъ окол.		Руссе окол.		София окол.		Търново окол.		Княж. окол.	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
0. — 20	0	1	4	4	0	2	2	8	8	8	14	23
20.1 — 30	2	2	4	5	6	1	2	1	4	2	18	11
30.1 — 40	2	3	1	3	4	9	3	2	2	5	12	22
40.1 — 50	1	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	8
50.1 — 100	1	10	2	1	3	3	0	1	1	0	7	15
Неповѣзато	2	2	3	2	2	5	8	8	3	3	18	20
											72	99

Оставимъ ли, слѣдователно, на страна четвъртината за първото и петината на избирателнитѣ околии за второто

Обикновенно Народно Събрание, за които се незнае процентътъ на участвувалитѣ избирателье, то въ повече отъ четири-тѣхъ петини на останѫлитѣ околии изборитѣ сѫ станѫли съ участието на пò-малко отъ 50 върху 100 записани въ списъцитѣ избирателье, а само въ пò-малко отъ една петина имало повече отъ 50 души.

За числото на избранитѣ прѣдставителье намиратъ се слѣднитѣ отношения:

Участвували въ избора отъ 100 изб.	Избрани прѣдставителье за I О. Н. С.	за II О. Н. С.
0.₁ — 10	7	15
10.₁ — 20	20	35
20.₁ — 30	32	19
30.₁ — 40	22	34
40.₁ — 50	5	14
50.₁ — 70	7	17
70.₁ — 100	13	9
Непознато колко	56	28
	162	171

Така щото и въ това отношение пò-вече отъ половината на Н. Събрание е произлѣзла отъ избори, въ които сѫ гласували пò-малко отъ 40 души върху 100 избирателье. За сравнително голѣмитѣ бройове срѣщу процентитѣ отъ 50 до 100 ще споменѫ само, че тѣ се отнасятъ къмъ прѣдставительетѣ отъ Варненската и Русенската губернии и на читателя нѣма да бѫде мѫчно да си намѣри въ горнята таблица отговаряющитѣ бройове.

Пропорцията става още пò-лоша, ако се наредѭтъ бройоветѣ споредъ полученитѣ гласове отъ всѣки прѣдставитель. Така добиваме, че

Отъ 100 души избирателье гласували за кандидати	За I О. Н. С. избрани прѣдставителье	За II О. Н. С. избрани прѣдставителье
0.₁ — 10	30	38
10.₁ — 20	33	31
20.₁ — 30	40	39
30.₁ — 40	10	18
40.₁ — 50	4	9
50.₁ — 100	3	12
	120	147

За II О. Н. С., слѣдователно, върху 147 прѣдставителье пò-вече отъ четвъртината сѫ били прогласени за такива,

макаръ да сѫ получили пò-малко отъ 10 гласа върху 100 избирателье. За първото О. Н. С. тоя процентъ е билъ нѣщо пò-добъръ, защото измѣжду 120 прѣдставителье само 30 сѫ се намирали въ подобни обстоятелства. Ако се съберѫтъ първитѣ двѣ числа отъ всѣки стълбецъ, видимъ, че въ първото Народно Събрание 66 души прѣдставителье върху 120 — слѣдователно повече отъ половината — сѫ били избрани съ пò-малко отъ 20% избирателье, а за второто 69 души върху 147, слѣдователно, само 5 души пò-малко отъ половината. Внимателното прѣглежданье на таблицата открива мѣжду другото и това обстоятелство, че не сѫ били осамотени случаитѣ, дѣто кандидати да сѫ прогласявани за народни прѣдставителье, макаръ много пò-малко отъ 10 души върху 100 записани избирателье не че сѫ дали гласа си за него, а само сѫ участвували при избора.

Тъй като за нѣкои околии има данни върху четири избори, то интересно е често да се срàвнятъ бройоветѣ на участвувалитѣ въ тия избори, а тъй сѫщо и ония за полученитѣ гласове. Въобще се съгледва една наклонность къмъ смаляванье броя на участвующитѣ при избора, която наклонность явява се почти като доказанъ фактъ за допълнителнитѣ избори. Така напр. въ Търново на 1879 г. въ избора участвували $24 \cdot_0$ процента отъ избирательетѣ; на 1880 — $17 \cdot_7$% и кандидатитѣ получили 10—20% отъ гласоветѣ; сѫщата година по май мѣсецъ кандидатътъ получилъ гласоветѣ на само $2 \cdot_9$ процента отъ избирательетѣ, а прѣзъ 1881 г. само $6 \cdot_4$ процента отъ избирательетѣ участвували въ избора. Такива примѣри намиратъ се твърдѣ много и това обстоятелство не доказва сѫществуванието въ населението нѣкоя особенна ревность къмъ послѣдующитѣ избори. Не е чудно, че и честото повтаряньe у насъ на градски, окрѫжни, легислативни и други избори да има нѣкакво влияние върху тая работа.

За опрѣдѣлението на партизанскитѣ борби и отношения въ разнитѣ околии потрѣбно е да се сравни бройътъ на участвувалитѣ въ избора съ оня, който прѣдставлява полученитѣ гласове на прогласения кандидатъ, както и полученитѣ гласове на кандидатитѣ помѣжду имъ, когато ги има пò-вече. Въ много, особенно отъ селскитѣ околии, показва се чудното явление, че всичкитѣ гласували избирателье сѫ били

единодушни въ политическитѣ си убѣждения. Така напр. въ Видинската околия за I об. Н. С. гласували 637 души и прогласенитѣ депутати получили по 637 и 633 гласа. Въ сѫщата околия за II об. Н. Събр. отъ 1171 бюлетини пуснѫти въ избирателната урна, по 1138 гл. били за 2-тѣ прогласени избирателье. Въ Криводолската околия за II-о обикн. Нар. Събрание отъ 928 души, явивши се на избора по 927 и 926 дали гласъ за прогласенитѣ кандидати. Въ Лисичерската околия за II об. Н. С. отъ 1211 бюлетини, намѣрени въ урната, за едина кандидатъ биле 1198 б., а за другитѣ два по 1201 бюлетини. А въ околията Батошево населението било още пó-единомисленно, защо всичкитѣ 1121 бюлетини били сѫ за прогласенитѣ депутати. Подобни отношения сѫществуватъ и при много други избирателни околии. Да споменѫ само: Ковлуджа, Балчикъ, Афлатларъ, Романъ, Прѣславъ, Терби-кьой, Кула, Алтимирци, Ракита, Боготъ, Садина, а читательтъ ще намѣри самъ и други въ таблицата. Това обстоятелство показва, или че въ много околии партизански борби не е имало, или пъкъ че пустнѫтитѣ бюлетини не отговарятъ на дѣйствителностьта и явното мнѣние е било изопачено съ неистини, записани въ избирателнитѣ протоколи.

За политическитѣ убѣждения на избранитѣ прѣдставителье не можехъ да направя точно распрѣдѣление, защото лично не познавамъ всичкитѣ, а пъкъ партизанскитѣ распрѣдѣления на разнитѣ кандидати не сѫ у насъ тъй ясно потеглени, а че нити сѫ постоянни. За 161-тѣхъ прѣдставителье въ I об. Н. С. изборътъ се е паднѫлъ върху 133 различни лица. Отъ тѣхъ двама души сѫ били избрани въ 5 различни околии, двама въ 4 околии, трима въ 3 ок., 8 — въ 2 околии и 118 въ по една околия. Това обстоятелство, което е лишавало 30 избирателни околии да бѫдѫтъ напълно прѣдставлявани съ отдѣлни личности въ I об. Н. С., се е подобрило малко за второто Събрание. Въ послѣдното е имало 1 лице избрано на 4 мѣста, 13 прѣдставителье сѫ били избрани по въ 2 околии и 137 души въ 1 околия. За четирма прѣдставителье (3-ма прѣдс. въ Софийската и 1 въ Видинската губернии) имената не се намѣрихѫ въ дневницитѣ, за това не можихѫ да минѫтъ въ горнитѣ распрѣдѣления. Най-послѣ отъ 133 лица, които сѫ съста-

влявали I об. Н. С., 71 сѫ били избрани за II об. Н. С., за двама души не можахъ положително да констатирамъ имената имъ, а 60 души не сѫ били избрани. Измѣжду 151 лице, конто сѫ съставлявали II об. Н. С., 78 лица, слѣдователно сѫ били нови, 71 сѫ влизали и въ I об. Н. С., а за 3 души не може положително да се каже, да ли въ първата или въ втора категория влизатъ. На всѣки начинъ констатиранъ фактъ е, че почти полвината отъ прѣдставительетѣ въ второто сѫ били такива и въ първото Народ. Събрание. Ако тия отношения издиримъ за всѣка губерния отдѣлно намираме:

Въ губернията:	Прѣдставителье		
	били въ I об. Н. С.	нови	съмнителни
Варна	5	22	—
Видинъ	15	8	1
Руссе	22	14	—
София	17	12	3
Търново	14	22	—

Така щото Варненската губерния, въ която, както видѣхме, населението най-много участвува въ изборитѣ, найлесно е измѣнила персонала на прѣдставительетѣ си, а Видинската е прѣизбрала, сравнително, най-много бившитѣ си депутати. Варненската и Руссенска губернии отличаватъ се отъ другитѣ и по това, че въ тѣхъ има само по едно лице избрано едновреѣменно на двѣ мѣста въ губернията, докато въ другитѣ губернии такива случаи сѫ пó-чести, има даже лица избрани на три мѣста въ сѫщата губерния. Ето даннитѣ и въ това отношение:

Въ губернията:	Прѣдставителье					
	избрани на 3 м.		избрани на 2 м.		избрани на 1 м.	
	I	II	I	II	I	II
Варна	—	—	—	1	28	26
Видинъ	—	1	3	4	23	19
Руссе	—	—	1	—	35	36
София	1	—	3	1	25	31
Търново	1	—	3	4	25	36

Такивато едновреѣменни двойни избирания намиратъ се и при допълнителнитѣ избори. Така въ първитѣ отъ тѣхъ, вмѣсто 35 души, избрани сѫ 31 лице, защото 4 души сѫ били избрани на двѣ мѣста, а че и при вторитѣ има

едно лице избрано на двѣ мѣста. Измѣжду 31 лице при първитѣ допълнителни избори 8 души сѫ били вече избрани въ общитѣ избори за II об. Н. С., но сѫ били касирани; 6 души сѫ били въ I об. Н. С., а другитѣ 25 сѫ нови. За вторитѣ пъкъ допълнителни избори, отъ 18 лица, 3 сѫ били избрани за II об. Н. С. но касирани и 3-ма д. сѫ били прѣдставителье въ I об. Н. С. За другитѣ подробности отъ тия избори обрѫщамъ вниманието на читателя върху самата таблица.

Като прѣминавамъ мълчешкомъ изборитѣ за Великото Народно Събрание въ Свищовъ и ония за III об. Народно

Избирателни околии	Присѫтств. население 1 Ян. 1881	Избиратели записани въ списъцитѣ	На 100 д. насел. падать се изб.	Изборитѣ станѫли на	Пустнѫти бюлетини	Отъ 100 избир. по списъка гласували	Колко прѣд. ставители
1	2	3	4	5	6	7	8
1 Балчикъ	18210	4068	$22{\cdot}_3$	2	877	$21{\cdot}_6$	2
2 Варна	54151	8664	$16{\cdot}_0$	2	2155	$24{\cdot}_6$	5
3 Добричъ	44366	8140	$18{\cdot}_4$	2	3475	$42{\cdot}_7$	4
4 Ново-Село	29117	4068	$14{\cdot}_1$	[1]) 1 и 2	1420	$34{\cdot}_9$	3
5 Провадия	33484	9287	$29{\cdot}_5$	2	2668	$28{\cdot}_7$	3
6 Бѣлоградчикъ	28338	4299	$15{\cdot}_2$	2	2694	$62{\cdot}_7$	3
7 Видинъ	44907	7264	$16{\cdot}_2$	[2]) 4	2990	$41{\cdot}_1$	4
8 Кула	30581	4839	$15{\cdot}_8$	[3]) 4	930	$19{\cdot}_3$	3
9 Враца	57598	12348	$21{\cdot}_4$	2	1281	$10{\cdot}_4$	6
10 Орхание	26224	4600	$17{\cdot}_5$	2	785	$17{\cdot}_1$	2
11 Дупница	41266	6672	$16{\cdot}_2$	2	1995	$29{\cdot}_9$	4
12 Изворъ	24403	3945	$16{\cdot}_2$	2	1080	$27{\cdot}_4$	2
13 Кюстендилъ	46941	7687	$16{\cdot}_4$	2	3332	$43{\cdot}_3$	5
14 Радомиръ	34680	5966	$17{\cdot}_2$	2	1423	$23{\cdot}_6$	3
15 Ловечъ	47767	8569	$17{\cdot}_9$	2	2497	$29{\cdot}_1$	5
16 Троянъ	30694	6871	$22{\cdot}_4$	2	2287	$33{\cdot}_3$	3
17 Тетевенъ	31258	5957	$19{\cdot}_0$	2	2107	$35{\cdot}_4$	3
18 Берковица	33702	5856	$17{\cdot}_3$	2	1655	$28{\cdot}_3$	3
19 Кутловица	29805	6232	$20{\cdot}_9$	[4]) 2	1095	$17{\cdot}_1$	3
20 Ломъ-Паланка	39380	8534	$21{\cdot}_6$	2	655	$7{\cdot}_7$	[5]) 4

[1]) На 27 Май гласували 1751 ($43{\cdot}_0\%$) избирателье, отъ които 1020 за първия кандидатъ. — [2]) Първитѣ избори, Май-Юний, не станѫли по причина на голѣми смущения, на 12 Августъ — по неявяванье доста прѣдставителье. — [3]) Провѣрката на избора прѣзъ Май-Юний не записана въ дневника на Нар. Събр.; записаний тука е избранъ въ допълнителния изборъ на 19 Августъ вмѣсто единъ прѣдставитель, който оптиралъ за друга околия. — [4]) На 27 Май гласували 1480 ($23{\cdot}_7\%$) избирателье. — [5]) Четвъртий касиранъ, като недалъ ò-врѣме оставка отъ служба.

ъбрание, да се занимаемъ сега съ ония за IV. Както и пô-напрѣдъ споменжхъ, даннитѣ тука сж много пô-изобилни. [ри такива обстоятелства естественно бѣше да се направжтъ и пô-широки и пô-подробни сравнения. Точностьта а работата изискваше да се вземе за основа бройътъ на наеленнието по онова врѣме, когато сж съставяни избирателитѣ списъци. Азъ употрѣбихъ за тая цѣль броя на населението отъ 1 януарий 1881 год. и мислж, че погрѣшката е голѣма, защото уголѣмяваньето послѣдствие раждаията и изсѣляваньето на Турцитѣ до негдѣ си държжтъ авновѣсие. Ето най-напрѣдъ таблицата.

Прѣдставительетѣ получили гласове	Отъ 100 изб. по списъка дали гласъ за прѣдставителя	Отъ 100 гласували избирателье дали гласъ за прѣдставителя
9	10	11
559, 480	$13{\cdot}_{7}$, $11{\cdot}_{8}$	$63{\cdot}_{7}$, $54{\cdot}_{7}$
991, 809, 763, 743, 699	$11{\cdot}_{4}$, $9{\cdot}_{3}$, $8{\cdot}_{8}$, $8{\cdot}_{6}$, $8{\cdot}_{1}$	$46{\cdot}_{0}$, $37{\cdot}_{5}$, $35{\cdot}_{4}$, $34{\cdot}_{4}$, $32{\cdot}_{4}$
1929, 1899, 1888, 1860	$23{\cdot}_{7}$, $23{\cdot}_{3}$, $23{\cdot}_{2}$, $22{\cdot}_{9}$	$55{\cdot}_{5}$, $54{\cdot}_{6}$, $54{\cdot}_{3}$, $53{\cdot}_{5}$
1020, 542, 459	$25{\cdot}_{1}$, $13{\cdot}_{3}$, $11{\cdot}_{3}$	$58{\cdot}_{2}$, $38{\cdot}_{2}$, $32{\cdot}_{3}$
1771, 1731, 1680	$19{\cdot}_{0}$, $18{\cdot}_{7}$, $18{\cdot}_{0}$	$66{\cdot}_{4}$, $64{\cdot}_{9}$, $63{\cdot}_{0}$
1108, 1035, 980	$25{\cdot}_{8}$, $24{\cdot}_{8}$, $23{\cdot}_{8}$	$41{\cdot}_{1}$, $38{\cdot}_{4}$, $36{\cdot}_{4}$
1344, 1308, 1301, 1238	$18{\cdot}_{5}$, $18{\cdot}_{0}$, $18{\cdot}_{0}$, $17{\cdot}_{0}$	$45{\cdot}_{0}$, $43{\cdot}_{7}$, $43{\cdot}_{5}$, $41{\cdot}_{3}$
764, ? ?	$15{\cdot}_{8}$, ? ?	$81{\cdot}_{2}$, ? ?
[1] {1265, 1264, 1264, 1255,	{$10{\cdot}_{2}$, $10{\cdot}_{2}$, $10{\cdot}_{2}$, $10{\cdot}_{2}$, $10{\cdot}_{2}$,	{$98{\cdot}_{8}$, $98{\cdot}_{8}$, $98{\cdot}_{8}$, $98{\cdot}_{0}$, $98{\cdot}_{5}$,
{1262, 1251	{$10{\cdot}_{1}$	{$97{\cdot}_{7}$
486, 371	$10{\cdot}_{6}$, $8{\cdot}_{1}$	$61{\cdot}_{9}$, $41{\cdot}_{3}$
1021, 882, 839, 776	$15{\cdot}_{3}$, $13{\cdot}_{2}$, $12{\cdot}_{6}$, $11{\cdot}_{6}$	$51{\cdot}_{2}$, $44{\cdot}_{4}$, $42{\cdot}_{1}$, $30{\cdot}_{9}$
[2] 442, 400	$11{\cdot}_{2}$, $10{\cdot}_{1}$	$40{\cdot}_{9}$, $37{\cdot}_{0}$
2805, 2255, 1506, 1452, 1237	$36{\cdot}_{5}$, $29{\cdot}_{3}$, $19{\cdot}_{6}$, $18{\cdot}_{9}$, $16{\cdot}_{1}$	$84{\cdot}_{2}$, $67{\cdot}_{7}$, $45{\cdot}_{2}$, $45{\cdot}_{6}$, $37{\cdot}_{1}$
1255, 1050, [3]327	$21{\cdot}_{0}$, $17{\cdot}_{6}$, $5{\cdot}_{5}$	$88{\cdot}_{4}$, $73{\cdot}_{9}$, $23{\cdot}_{0}$
2364, 2350, 2264, 2211, 2101	$27{\cdot}_{6}$, $27{\cdot}_{4}$, $26{\cdot}_{5}$, $25{\cdot}_{9}$, $24{\cdot}_{5}$	$94{\cdot}_{7}$, $94{\cdot}_{1}$, $90{\cdot}_{7}$, $88{\cdot}_{5}$, $84{\cdot}_{1}$
1238, 1137, 1114	$18{\cdot}_{3}$, $16{\cdot}_{5}$, $16{\cdot}_{2}$	$54{\cdot}_{1}$, $49{\cdot}_{7}$, $48{\cdot}_{7}$
1629, 1023, 806	$27{\cdot}_{3}$, $17{\cdot}_{2}$, $13{\cdot}_{5}$	$77{\cdot}_{3}$, $48{\cdot}_{6}$, $38{\cdot}_{3}$
1129, 1107, 623	$19{\cdot}_{3}$, $18{\cdot}_{9}$, $10{\cdot}_{6}$	$68{\cdot}_{2}$, $66{\cdot}_{9}$, $38{\cdot}_{2}$
560, 499, 431	$9{\cdot}_{0}$, $8{\cdot}_{0}$, $6{\cdot}_{9}$	$51{\cdot}_{1}$, $45{\cdot}_{6}$, $39{\cdot}_{4}$
412, 327, 230, ?	$4{\cdot}_{8}$, $3{\cdot}_{8}$, $2{\cdot}_{7}$, ?	$62{\cdot}_{0}$, $49{\cdot}_{9}$, $35{\cdot}_{1}$, ?

[1]) При избора имало голѣми смущения. — [2]) Тия кандидати се касирахж отъ Нар. Събрание което прогласи, на основание послѣ депуйлиранитѣ бюлетини, други двама. — [3]) Навѣроятно, но така записано въ дневн.

Избирателни околии	Присжтств. население 1 Як. 1881	Избирателье записани въ списъцитѣ	На 100 д. насел. падатъ се изб.	Изборитѣ ставали	Пустнжти бюлетини	Отъ 100 избир. по списъка гласували	Колко пред. станвоѣла
1	2	3	4	5	6	7	8
21 Луковитъ	31402	5053	$16\cdot_{1}$	1) 2	1582	$31\cdot_{8}$	3
22 Плѣвенъ	50391	9456	$18.{}_{8}$	2) 2	1342	$14\cdot_{2}$	5
23 Бѣла-Слатина	34096	6893	$20\cdot_{2}$	3) 2	828	$12\cdot_{0}$	3
24 Рахово	40694	8893	$21\cdot_{8}$	2	2857	$32\cdot_{1}$	4
25 Кеманларъ	28218	5385	$19\cdot_{1}$	4) 2	2061	$34\cdot_{4}$	3
26 Попово	42464	6985	$16\cdot_{4}$	5) 1 и 2	1850	$26\cdot_{5}$	4
27 Разградъ	49072	11095	$22\cdot_{6}$	1	4116	$40\cdot_{7}$	5
28 Балбунаръ	23690	3645	$15\cdot_{9}$	1	1372	$37\cdot_{6}$	2
29 Бѣла	30088	5747	$19\cdot_{1}$	1	1800	$31\cdot_{3}$	3
30 Руссе	52711	9920	$18\cdot_{8}$	2	1781	$18\cdot_{0}$	5
31 Тутраканъ	30686	4292	$14\cdot_{0}$	6) 1	1448	$33\cdot_{7}$	3
32 Никополъ	34779	7056	$20\cdot_{3}$	2	1560	$22\cdot_{1}$	3
33 Свищовъ	44633	9608	$21\cdot_{5}$	2	5421	$55\cdot_{7}$	4
34 Габрово	32005	4816	$15\cdot_{0}$	2	787	$14\cdot_{7}$	3
35 Севлиево	65623	11147	$17\cdot_{0}$	7) 1 и 2	3004	$29\cdot_{6}$	6
36 Акъ-Каджиларъ	31439	5770	$18\cdot_{4}$	1	5577	$96\cdot_{7}$	3
37 Куртъ-Бунаръ	30103	4263	$14\cdot_{1}$	1	1994	$46\cdot_{8}$	3
38 Силистра	29358	6127	$20\cdot_{8}$	8) 1 и 2	2706	$44\cdot_{2}$	3
39 Златица	17545	3837	$21\cdot_{9}$	2	1058	$27\cdot_{6}$	2
40 Искрецъ	29987	5842	$19\cdot_{5}$	2	655	$11\cdot_{2}$	3
41 Новоселци	28946	5464	$18\cdot_{9}$	2	576	$10\cdot_{5}$	3
42 Самоковъ	31486	5454	$17\cdot_{3}$	2	699	$12\cdot_{8}$	3
43 София	46689	9333	$20\cdot_{0}$	2	2286	$24\cdot_{5}$	4
44 Горня-Орѣховица . . .	59559	11166	$18\cdot_{9}$	9) 2	1448	$13\cdot_{4}$	6
45 Дрѣново	18547	3544	$19\cdot_{2}$	2	1280	$34\cdot_{1}$	2
46 Елена	39257	6570	$16\cdot_{7}$	2	575	$8\cdot_{8}$	4
47 Кесарово	27322	3519	$12\cdot_{8}$	10) 4	461	$13\cdot_{1}$	3
48 Трявна	19076	2170	$11\cdot_{4}$	2	655	$30\cdot_{2}$	2
49 Търново	42918	7875	$18\cdot_{3}$	2	1559	$19\cdot_{8}$	4
50 Брѣзникъ	19098	4287	$22\cdot_{5}$	11) 1 и 2	1924	$44\cdot_{9}$	2
51 Трънъ	28239	4816	$17\cdot_{1}$	2	937	$14\cdot_{5}$	3
52 Царибродъ	20758	3687	$17\cdot_{7}$	12) 2	1500	$40\cdot_{7}$	2
53 Ески-Джумая	36321	6082	$16\cdot_{7}$	2	1329	$21\cdot_{9}$	4
54 Нови-Пазаръ	29189	5248	$17\cdot_{9}$	1	2438	$46\cdot_{5}$	3
55 Османъ-Пазаръ	30976	4342	$14\cdot_{0}$	2	1454	$33\cdot_{5}$	3
56 Прѣславъ	32894	6082	$18\cdot_{5}$	13) 1 и 2	2137	$35\cdot_{5}$	3
57 Шуменъ	41781	7522	$18\cdot_{0}$	1	2691	$37\cdot_{8}$	4
Въ Княжеството .	2007919	364817	$18\cdot_{17}$		105569	$28\cdot_{94}$	125

1) На 27 Май имало голѣмо смущение. — 2) На 27 Май гласували 1506 ($15\cdot_{8}$%) избирателье. — 3) На 27 Май гласували 1680 ($24\cdot_{3}$%) избирателье и най-много полученитѣ гласове били 751, 630 и 437; първитѣ двама кандидати били избрани и

Прѣдставительетѣ получили гласове	Отъ 100 изб. по списъка дали гласъ за прѣдставителя	Отъ 100 гласували избирателье дали гласъ за прѣдставителя
9	10	11
814, 519, 380	16·1, 10·3, 7·5	51·5, 32·5, 24·0
1223, 1157, 1012, 1106, 980	12·9, 12·2, 10·7, 11·7, 10·4	91·1, 86·2, 77·5, 82·4, 65·6
590, 554, 552	8·6, 8·0, 8·0	71·3, 66·9, 66·7
2649, 2612, 2319, 1091	29·8, 29·4, 23·8, 12·3	92·7, 91·4, 81·2, 38·2
1922, 1702, 1699	35·7, 31·6, 31·6	93·3, 83·6, 82·4
1802, 1549, 1483, 969	25·8, 22·2, 21·2, 13·9	71·2, 83·7, 80·2, 52·4
3697, 3697, 3693, 3689, 3170	36·6, 36·6, 36·6, 36·5, 31·6	89·8, 89·8, 89·7, 89·7, 77·0
1372, 1372	37·6, 37·6	100, 100
1800, 1799, 1799	31·3, 31·3, 31·3	100, 99·9, 99·9
1427, 1328, 1317, 1227, 839	14·4, 13·4, 13·3, 12·4, 8·4	80·1, 74·6, 73·9, 68·9, 47·1
1310, 1220, 1159	30·5, 28·4, 27·0	90·5, 84·4, 80·0
1532, 1440, 1438	21·9, 20·4, 20·4	98·2, 92·3, 92·2
2135, 2135, 2135, 2126	22·2, 22·2, 22·2, 22·1	39·4, 39·4, 39·4, 39·3
616, 598, 489	11·3, 11·2, 9·2	78·3, 76·0, 62·1
{2589, 2580, 2540, 1505,	{25·5, 25·5, 25·5, 14·8, 14·8,	{86·2, 86·0, 84·8, 99·5, 98·9,
{1496, 1215	{11·9	{80·4
2377, 2347, 2093	41·2, 40·7, 36·3	42·6, 42·0, 37·5
1718, 1602, 1405	40·8, 37·6, 33·0	86·2, 80·4, 75·5
1789, 882, 814	29·2, 14·4, 13·2	66·1, 40·2, 37·1
550, 532	14·3, 13·9	52·0, 50·3
544, 461, 346	9·3, 7·9, 5·9	83·1, 70·4, 52·8
541, 431, 259	9·9, 7·9, 4·7	93·9, 75·0, 45·0
395, 393, 321	7·2, 7·2, 5·9	56·7, 56·2, 45·9
1317, 1307, 1292, 1230	14·1, 14·0, 13·8, 13·2	57·6, 57·2, 56·5, 53·8
1316, 921, 869, 866, 710, 643	11·8, 8·3, 7·8, 7·8, 6·4, 4·8	{87·8, 61·5, 58·0, 57·8, 47·4, {42·2
686, 626	19·4, 17·7	53·6, 48·9
483, 417, 357, 331	7·4, 6·3, 5·4, 5·0	84·0, 72·5, 62·1, 57·6
363, 346, 297	10·0, 9·8, 8·4	78·7, 75·0, 64·4
327, 271	15·1, 12·5	49·0, 41·4
1530, 1459, 1446, 1418	19·4, 18·5, 18·4, 18·0	98·1, 93·6, 92·8, 90·5
1642, 1477	38·7, 34·5	85·3, 95·5
633, 542, 213	13·1, 11·3, 4·4	67·6, 57·8, 22·7
1150, 935	31·2, 25·4	76·7, 62·3
1324, 1321, 1318, 1312	21·8, 21·7, 21·7, 21·6	99·8, 99·4, 99·2, 98·7
1773, 1664, 1542	33·8, 31·7, 29·4	72·7, 68·3, 63·2
1109, ? ?	25·5, ? ?	76·3, ? ?
1552, 1515, 1320	25·5, 24·1, 21·7	80·4, 70·9, 61·8
[1]2086, 2014 2011, 1908	27·7, 26·8, 26·7 25·4	77·5, 74·9, 74·7, 70·9
66495	18·23	62·99

[1] Въ дневницитѣ тоя брой означенъ съ 2806, което като невъзможно, приехъ, че попогрѣшка въ печатаньето цифрата 8 промѣнила мѣстото си.

Прѣди да прѣминѫ къмъ разглежданьето другитѣ части на тая таблица, трѣба да покажѫ какъ намѣрихъ броя 66495, който прѣдставлява колко гласа сѫ получили прогласенитѣ прѣдставителье въ Княжеството. Тъй като въ всѣка околия се не избира само по единъ прѣдставитель, то сбройътъ на всичкитѣ бройове въ тая рубрика не прѣдставлява нищо позитивно. За това намѣрихъ срѣдния брой на полученитѣ гласове отъ кандидатитѣ въ всѣка околия и суммата на тия срѣдни числа взехъ като срѣдния брой на полученитѣ гласове отъ всичкитѣ кандидати въ Княжеството.

Сега да прѣминемъ пó-нататъкъ. Най-напрѣдъ виждаме, че върху 2007919 души присѫтствуюпце население прѣзъ 1881 год., въ избирателнитѣ списъци за 1884 г. записани сѫ били само 364817 души. Съ други думи, измѣжду 1000 души население, само на 182 души е било дадено право да участвуватъ въ легислативнитѣ избори. Както и пò-напрѣдъ споменѫхъ, у насъ правото да бѫде човѣкъ избиратель зависи най-много отъ връстьта. За да направьѫ едно сравнение, потрѣбно бѣше да вземѫ за примѣръ държави, въ които избирательетѣ се намиратъ при сѫщитѣ условия. Отъ четири-тѣхъ държави, за които можехъ да сберѫ свѣдѣния върху изборитѣ, въ библиотеката на нашето Статистическо Бюро, само двѣ — Германия и Франция — можихѫ да ми послужѫтъ. Въ Белгия и Италия има наистина всеобщо прямо гласоподаванье, но тамъ избирательетѣ сѫ длъжни да задовольѫтъ извѣстенъ цензъ и, както ще видимъ пò-послѣ (стр. 56), числото имъ е 10 и пó-вече пѫтя пó-малко. Въ Германия всѣки гражданинъ, който е навършилъ 25-та си година и живѣе най-малко мѣсецъ въ

на 3 Юлий. — [4]) Споредъ дневницитѣ и на 27 Май гласували точно 2061 избирателье. — [5]) На 27 Май гласували 2532 (36·$_2$%), но само първий кандидатъ получилъ законната четвъртина. — [6]) Кассирани и тримата кандидати. — [7]) Тримата послѣдни кандидати, избрани на 3 Юний, когато сѫ гласовали 1512 (15·$_0$%) избирателье; на 27 Май, освѣнъ прогласенитѣ, други трима кандидати получили по 2458, 2394 и 1658, отъ които послѣднитѣ два сѫ прѣизбрани на слѣдующия день и единъ новъ. — [8]) На 3 Юний, когато сѫ избрани послѣднитѣ двама прѣдставителье, гласували 2197 (35·$_8$%) избир. — [9]) Кассирани всички прѣдставителье. — [10]) На 3 Май, когато е избранъ вторий прѣдставитель, гласували 1547 (36·$_1$%) избир. — [11]) На 27 Май билъ избранъ първий прѣдставитель съ 1012 (27·$_5$) гласа, но не билъ прогласенъ и не се знае колко души гласували. — [12]) Първий представитель избранъ на 27 Май, когато гласували 1931 (31·$_6$%) избирателье. — [13]) Изборитѣ презъ Май—Юний нестанѫли поради смущения; на 12 Августъ — поради неявяванье достаточно прѣдставителье.

общината, има право да гласува за прѣдставителя въ Reichstag-a.[1]) Въ Французската република има въ туй отношение много пó-сходни съ нашитѣ условия, защото избирателното право зависи тамъ отъ свършената 21-ва година и шесть мѣсечно прѣбивание въ общината.[2]) Опрѣдѣленията на закона за отнеманьето или несъвмѣстимостьта на избирателната правдина сѫ ако не пó-ограничителни, то почти сѫщитѣ както и у насъ. За еднообразие, и като ми липсвахѫ даннитѣ за населението на пó-вече отъ 21 год., вземахъ процентитѣ на населението отъ свършената 20 година на горѣ. За България тоя процентъ е изваденъ отъ прѣброяваньето въ начало на 1881 год., за нѣмскитѣ държави отъ прѣброяваньето прѣзъ 1875 год., а за Франция — прѣзъ 1876 г. Относително процента на избирательетѣ пъкъ трѣба да споменѫ, че за нѣмскитѣ държави той е изваденъ отъ общитѣ избори прѣдставителье за Reichstag-a прѣзъ 1884 година, а за Франция — общитѣ избори за депутати прѣзъ 1877 година.

Въ държавата:	Отъ 100 души население сѫ:	
	Избирателье	На по-вече отъ 20 г.
България	$18._2$	$50._2$
Бавария	$21._4$	$58._7$[3])
Прусия	$20._6$	$54._9$
Саксония	$20._9$	$55._3$
Вюртембергъ . .	$19._8$	$56._8$
Франция	$26._9$	$64._3$

Въ княжеството, слѣдователно, има сравнително най-малко людье записани въ избирателнитѣ списъци, макаръ избирателното право въ Германия да захваща съ свършената 25 год. Ако отъ процентитѣ въ послѣдната рубрика за нѣмскитѣ държави, извадимъ процента на групата 21—25 години, получаваме бройоветѣ $50·_9$, $46·_4$, $46·_3$ и $50·_6$, въ срѣдньо число, слѣдователно, ако не пó-малъкъ, то поне е равенъ дѣлътъ на онова население, измѣжду което се намиратъ избирательетѣ у насъ и въ Германия. Въ Франция, наистина, има много повече хора, които се намиратъ на пó-голѣма

[1]) *G. Demombynes:* Les constitutions européennes. T. II, p. 43.
[2]) *G. Demombynes:* Les constitutions européennes. T. II, p. 506.
[3]) За тоя и слѣдующитѣ бройове въ тоя стълбецъ сравни: Die Bayerische Bevölkerung etc. XXXXII Heft der Beiträge zur Statistik des König. Bayern p. 48.

отъ 26-годишната си възрасть, но ако се вземеше за основа процентътъ 64·3, то, при отговаряющия у насъ процентъ отъ 50·2, пакъ би трѣбало да има въ княжеството баремъ 21 избиратель на 100 души население. Това обстоятелство. слѣдователно, неволно кара человѣка да дойде до заключението, че у насъ избирателнитѣ списъци не сѫ съставени споредъ дѣйствителностьта и много лица, които по закона би трѣбало да иматъ избирателно право, лишени сѫ умишлено или неумишлено отъ възможностьта да участвуватъ въ изборитѣ. Разликата най-малко отъ 3 на сто-тѣхъ не е тъй отъ малка важность, както може да се прѣдполага, особенно пъкъ, когато изборитѣ ставатъ при такива нумерически отношения, каквито ще имаме случай да констатираме пó-послѣ.

Внимателното сравнение показва, че въ Княжеството процентътъ на избирательетѣ се измѣнява отъ 29·5 (Провадия) до 11·4 (Трѣвна)! Тъй като въ голѣмитѣ градове има събрано пó-вече население, то естественно било би да се очаква, че, както въ другитѣ държави, така и у насъ максимумътъ на избирательетѣ трѣбаше да се намира въ нашитѣ най-голѣми градове. Наопаки ние намираме противното. Освѣнъ това отъ таблицата се вижда, че въ избирателната околия Балчикъ има пó-вече избирателье отъ колкото въ Варна, въ Златица — пó-вече отъ колкото въ София, въ Бѣла — повече отъ въ Руссе, въ Прѣславъ — повече отъ въ Шуменъ, въ Дрѣново — повече отъ въ Търново. Тия обстоятелства накарахѫ ме да направѭ и друго едно изслѣдованье. Познато е, че, споредъ сегашния избирателенъ законъ, процентътъ на избирательетѣ зависи най-много отъ процента на населението, което е навършило 21 година. Тамъ гдѣто послѣдний процентъ е пó-голѣмъ, естественно е, и първий да бѫде пó-голѣмъ, както го показватъ, въ общи черти, даденитѣ бройове за други държави. За да направѭ потрѣбното сравнение взехъ ония окрѫзи и околии които, споредъ сегашното административно раздѣление на Княжеството, се съгласяватъ съ онова отъ 1881 год., за която само година имамъ процента на разнитѣ групи по връсть. По тая причина турихъ и населението на административнитѣ окрѫзи прѣзъ 1884 год. Ето бройоветѣ:

Въ окрѫга	Населението въ окрѫга: 1881	Населението въ окрѫга: 1884	Отъ 100 д. население сѫ: Избиратель	Отъ 100 д. население сѫ: На повече отъ 20 год.
Севлиево . .	91.750[1])	97.628[2])	$15\cdot_3$	$48\cdot_2$ [1])
Видинъ . . .	103.826	103.816	$15\cdot_8$	$50\cdot_2$
Кюстендилъ .	143.031	147.290	$16\cdot_5$	$50\cdot_8$
Търново . .	217.523	206.684	$16\cdot_9$	$48\cdot_7$
Шуменъ . .	183.847[3])	170.151	$17\cdot_2$	$50\cdot_1$
Варна . . .	168.091[4])	182.328	$18\cdot_8$	$49\cdot_1$
София . . .	159.580	154.643	$19\cdot_4$	$51\cdot_4$
Рахово . . .	66.882	74.790	$21\cdot_1$	$49\cdot_2$
Свищовъ. . .	41.896	44.633[5])	$21\cdot_5$	$49\cdot_8$

Така както сѫ наредени, споредъ процента на избирательетѣ, окрѫзитѣ не сѫ единъ до други споредъ географическото си положение. Това не е нѣщо необикновенно, защото за основание на нарежданьето служи едно естественно отношение на населението. Но чудното е, на всѣки начинъ, гдѣто Севлиево и Свищовъ се намиратъ на двата края, макаръ географически да сѫ смѣжни и бройоветѣ имъ въ четвъртия стълбецъ се различаватъ само съ $1\cdot_6$! Най-голѣмата разлика измѣжду процентитѣ на населението съ повече отъ 20 години е $3\cdot_4$ (Севлиево и София), която разлика се разяснява поради натрупаното население въ столицата,[6]) а най-голѣмата разлика въ процента на избирательетѣ е $6\cdot_2$, която никакъ неможе да се обясни. Споредъ разпрѣдѣлението по години, четири окрѫга трѣбаше да иматъ понѣ приблизително сѫщия брой избирателье, а въ дѣйствителность сѫществува една разлика отъ около 6 на стотѣхъ. И тия данни слѣдователно ясно доказватъ, че избирателнитѣ списъци не сѫ съставени споредъ дѣйствителностьта и че трѣба да прѣтърпѭтъ значителни измѣнения за да удовлетворѭтъ прѣдписанията на избирателния законъ.

Относително деня на избора имаме слѣдующитѣ данни:

---

[1]) III статистика на Кн. България. Общи резултати и пр. София 1884. Табл. I и V.

[2]) „Държавенъ Вѣстникъ“ бр. 39 отъ 1884 год.

[3]) Заедно съ отдѣлния тогава окрѫгъ Ески-Джумая.

[4]) Заедно съ отдѣлния тогава окрѫгъ Провадия.

[5]) Само сегашната околия Свищовъ.

[6]) „Населението на градоветѣ Руссе и пр.“ Период. Списание кн. III и IV.

Изборитѣ станжли:	въ околии	избрани прѣдставителье
На 1-ий день . . .	8	26
На 1-ий и 2-ий день	6	21
На 2-ий день . . .	43	148
	57	195

Така щото въ повече отъ тритѣ четвъртини на всичкитѣ избирателни околии изборитѣ сж станжли на втория избирателенъ день и повече отъ тритѣ четвъртини на прѣдставительетѣ сж избрани на сжщия день. Бройътъ на околиитѣ, въ които на първия день сж гласували повече избирателье отъ колкото на втория, споредъ констатиранитѣ данни, вижда се да е много малъкъ. За него упжтвамъ читателя на бѣлѣжкитѣ въ самата таблица.

Пѡ-напрѣдъ видѣхме, че въ общитѣ избори за I и II Об. Нар. Събрания сж участвували около 32 процента отъ избирательетѣ. Отъ послѣдната пъкъ таблица се вижда, че отъ 1000 души избирателье само 289 души сж взели участие въ избираньето прѣдставителье за IV Об. Нар. Събр., т. е. около $3^1/_2\,^0/_0$ пѡ-малко. За смаляваньето тоя процентъ може да е повлияло донегдѣ изоставяньето на отдѣлнитѣ избирателни околии, което обстоятелство принуждава избирателя да ходи въ невинжги близкия центръ на административната околия за да упражни правото си. Но да бѣше процентътъ и 32 пакъ Княжеството прѣдставлява необикновенность въ това отношение, както се види отъ слѣдующитѣ бройове:

Въ държави		на 100 д. население избирателье	отъ 100 избир. гласували	за кандидата дали гласъ отъ 100 изб.	за кандидата дали гласъ отъ 140 гласове.
Франция[1])	1877	$26\cdot_{9}$	$80\cdot_{9}$	?	?
Белгия	1864[2])	$2\cdot_{06}$ [3])	$80\cdot_{9}$ [4])	?	?
«	1878[5])	?	$77\cdot_{3}$	?	?
«	1882	$2\cdot_{14}$	$87\cdot_{3}$	?	?
Италия[6])	1874	$2\cdot_{13}$	58	38	66
«	1876	$2\cdot_{26}$	61	42	68
«	1880	$2\cdot_{32}$	62	42	67
Нѣмско Царство	1884[7])	$20\cdot_{7}$	$60\cdot_{6}$	$36\cdot_{8}$	$60\cdot_{3}$
България	1884	$18\cdot_{2}$	$28\cdot_{9}$	$18\cdot_{2}$	$63\cdot_{0}$

[1]) Annuaire statistique de la France. 3-ème année 1880. p. 412 et 413. — [2]) Royaume de Belgique. Documents statistiques publiés etc. T. IX 1865, p. 86. — [3]) За 1860 год. — [4]) Тоя брой билъ: за градскитѣ околии $81\cdot_{8}$, за селскитѣ $80\cdot_{4}$. — [5]) Annuaire statistique de la Belgique. 14-ème année 1883. p. 134—137. — [6]) Annuario statistico italiano. Anno 1881. p. 129—133. — [7]) Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reiches. Jahrgang 1885. Januar — Heft p. I 105—137.

Даннитѣ за отдѣлнитѣ нѣмски държави намиратъ се на сѫщото мѣсто. Азъ ги не приведохъ за да не уголѣмявамъ твърдѣ много горнята таблица. Съжалявамъ, че ми не бѣ възможно да земѫ примѣри за изборитѣ въ Гърция, но прѣдполагамъ, че и горнитѣ бройове достаточно освѣтляватъ въпроса. Ний виждаме най-напрѣдъ, че въ Белгия и Италия процентътъ на избирательетѣ е почти еднакъвъ — 21 до 23 избирателье на 1000 души население — и слѣдов. въ тѣхъ има сравнително около 9 пѫти пò-малко избирателье отъ колкото у насъ. Въ първата държава 80 процента отъ избирательетѣ участвуватъ въ изборитѣ, а въ втората — 60. Такива сѫ избирателнитѣ отношения въ една отъ конституционнитѣ държави, която, злѣ-добрѣ, по насъ често привеждатъ за примѣръ при конституционното нарежданье Княжеството. Не ще бѫде слѣдователно излишно да се обърне сериозно внимание и върху тия бройови данни, които показватъ, че сравнително, въ конституционна Белгия 3 пѫти повече избирателье участвуватъ въ изборитѣ отъ колкото въ новото Княжество България. Даннитѣ пъкъ за Франция и Германия показватъ, че даже тамъ, гдѣто има сравнително повече избирателье отъ колкото въ Княжеството, процентътъ на участвувалитѣ избирателье е 2 и почти 3 пѫти пò-голѣмъ отъ колкото въ България. Мислѭ, че е излишно да се спираме повече върху тоя въпросъ. Достаточно е само констатирането факта, че измѣжду всичкитѣ споменѫти държави въ България участвуватъ въ изборитѣ най-малко избирателье. Ний видѣхме пò-напрѣдъ, че за допълнителнитѣ избори нашитѣ избирателье се още пò-малко интересуватъ и процентътъ имъ едвамъ достига до 15. Това отношение става още по-неугодно ако се прѣмине на отдѣлнитѣ избирателни околии. За освѣтление на тия отношения нека се сравнѭтъ слѣдующитѣ бройове:

Отъ 100 избирателье гласували	въ околии	избрани прѣдставителье
1 — 10	2	8
10·1 — 20	15	55
20·1 — 30	14	50
30·1 — 40	14	41
40·1 — 50	9	31
50·1 — 100	3	10
	57	195

Слѣдователно въ 30 процента отъ избирателнитѣ околии и за 32 проц. отъ прѣдставительетѣ изборитѣ сѫ станѫли съ участието на пò-малко отъ 20 измѣжду 100 избирателье. Рѣшающето пъкъ болшинство на народнитѣ прѣдставителье (58%) избрано е въ 54 процента на изб. околии съ пò-малко отъ 30 измѣжду 100 прѣдставителье.

Любопитно е още да се спомене, че въ 12 изб. околии процентътъ на участвувалитѣ избирателье е пò-голѣмъ отъ 40. На първо мѣсто измѣжду тѣхъ стои Акъ-Каджнларската околия, въ която, споредъ даннитѣ на избирателния протоколъ, отъ 100 избирателье само 33 души сѫ се задържали да не гласуватъ! Послѣ нея дохаждатъ: Бѣлоградчикъ, Свищовъ, Видинъ, Куртъ-Бунаръ, Силистра, Брѣзникъ, Нови-Пазаръ, Царибродъ и други. Сравнително най-малко избирателье пъкъ сѫ се явили на избора въ Ломъ-Паланка и Елена.

При таковато участие на избирательетѣ въ най-важния моментъ на политическия животъ, избирателната борба, разумѣва се, става илузорна, а самитѣ кандидати не могѫтъ да съберѫтъ богъ-знае каква часть отъ гласоветѣ. Отъ таблицата се вижда, че въ срѣдньо число, прѣдставительтъ въ Княжеството прѣдставлява мнѣнието на болшинството само отъ 182 души измѣжду 1000 избирателье. За цѣлото Княжество резултатътъ е слѣдующий:

Отъ 100 изб. гласували за проглас. кандидатъ	Избрани прѣдставителье
1 — 10	39
10 — 20	69
20·1 — 30	56
30·1 — 04	24
40·1 — 100	2
Не се знае колко	5

Едната петина слѣдователно отъ прѣдставительетѣ въ IV Об. Нар. Събрание избрана е съ пò-малко отъ 10 процента на всичкитѣ избирателье. За рѣшителното болшинство на Събранието — 55 ½ процента отъ всичкитѣ прѣдставителье — гласувало е пò-малко отъ петината на всичкитѣ избирателье, до като останѫлитѣ четири-петини — огромното болшинство на онния, които сѫ имали право да създадѫтъ народното прѣдставителство — повечето сѫ се въздържали отъ изборитѣ. Относително избирателната борба интересно е да

се прѣгледжтъ внимателно даннитѣ за околиитѣ: Ловечъ, Враца, Плѣвенъ, Кеманларъ, Попово, Разградъ, Балбунаръ, Бѣла, Севлиево, Търново, Ески-Джумая и пр. Така напр. въ послѣдната околия гласували сж 1329 избирателье и кандидатитѣ получили въ срѣдньо число по 1314 гласа. Въ Балбунаръ и Бѣла това отношение е още пò-ясно. Въ първата околия участвували при избора 1372 души избирателье и двамата кандидати получили пакъ точно по толкозъ гласа; въ втората — гласували 1800 избирателье а отъ тримата кандидати двама получили по единъ гласъ пò-малко, а третий равно 1800 гласа. Върху тия подробности излишно е да се бавиж повече; читательтъ лесно ще направи заключението си слѣдъ внимателното сравняване процентитѣ въ послѣдната рубрика.

Отъ 173-тѣхъ лица, които сж съставлявали IV Об. Нар. Събрание на извънредната му сессия въ Търново, четвъртината почти е била въ първото или второто Об. Нар. Събрание, и то така:

3 души били избрани за I Об. Нар. Събрание
17 „ „ „ „ II „ „ „
25 „ „ „ „ I и II Об. Нар. Събр.

Не сж участвували слѣдов. нито въ I, нито въ II Об. Нар. Събр. 128 прѣдставителье.

Най-послѣ 188-тѣхъ прѣдставителски мѣста разпрѣдѣлятъ се споредъ профессията на прогласенитѣ кандидати, ей така: 55 търговци, 43 земледѣлци, 30 адвокати, 23 избирателни чиновници, 12 министри, 12 учителье, 4 духовни лица и 11 разни. Търговцитѣ и земледѣлцитѣ имали сж точно абсолутното вишегласие отъ депутатскитѣ мандати.

ЕПИЗОДЪ.

(Продължение отъ кн. XV).

Отъ П. Р. Славейкова.

Парентесъ.

> Разнитѣ расказвания възбуждатъ разни съображения; а гдѣто има поводъ за съображения, тамъ има мисъль. Сл.

Въ минѫлия брой, въ началото още на епизода, ний спрѣхме расказа си тамо, гдѣто бѣхме дошли, до раскръстнето ми съ калугерщината и съ даскаллѫка, съ тѣзи стари и достопочтенни занаяти, съ които прѣдлежеше да се разстанемъ, може би на вѣкога, своеволно удалечавани отъ едина, т. е. отъ калугерството, и неволно отстранявани отъ другия, разумѣва се, отъ учителството. То бѣше на 1846-та година. По него врѣме ний вече не спадахме мѣжду кандидатитѣ за калугерското съсловие, а че и отъ даскалския еснафъ бѣхѫ ни отстранили, та ни не припущахѫ нито да засмърдимъ по край него, ний тогазъ, кажи че се намирахме прѣдъ вратата на другъ единъ тоже старъ, но не толкозъ чутовенъ и славенъ занаятъ; ний бѣхме се възстѫпили вече на прага въ входа на казанджийския храмъ, но не бѣхме се още напълно прѣдали на сѫдбата си.

Сега ний ще подкачимъ пакъ расказа си и ще продължаваме пò-нататъкъ; но въ намѣрението си за това ний видѣхме за пѫтно, дори и за нуждно, пò-напрѣдъ да запознаемъ читательетѣ пò-изблизу съ този казанджийски занаятъ и еснафлѫкъ. Ний пакъ ще повторимъ да кажемъ на читательетѣ си, както и на другитѣ наши сънародници приятелье, да се не придръпватъ тъй отъ веднѫжъ хаменъ щомъ чуѭтъ за какво се канимъ да имъ приказваме. Намъ

се чини, че какъвто и да е простъ прѣдмѣтътъ, за който има нѣкой да каже нѣщо, то все би се пакъ намѣрило въ него що-годѣ практично, назидатно и поучливо за оногова, който би искалъ нѣщо да научи. Колкото да е доленъ и ухризменъ тозика казанджийски еснафъ, и той има своитѣ добри страни, отъ които нѣщо да се заеме за въ полза на живота, или въ какво да се подражае колкото се относи до прогреса. Една прикаска казува: „И отъ онова, което е малко извѣстно, можешъ да извлѣчешъ нѣщо, което е доста полезно“. — Освѣнъ това, ний се обѣщаваме на читательетѣ си да ги не занимаваме исключиво само съ казанджилѫка, надѣваме се този ни расказъ да не бѫде досущъ праздно дрънканье, но да има какъвъ-годѣ и смисълъ за ония, които би вникнѫли въ съдържанието му.

И тъй ний ще започнемъ и първо отъ едно повръхно сравнение на казанджийския занаятъ, въ който имаше да влѣземъ, съ ония двата други занаята, отъ които волно и неволно бѣхме се отдѣлили. — Думата е за мене, азъ бѣхъ натиренний и отдѣлений и самъ азъ имаше да влѣзѫ въ други кой-годѣ занаятъ; кога е тъй, защо не говорѭ въ множественно число, та да намисамъ и други въ моитѣ поливки? Санкимъ, ако тъй говорѭ, ще се отнеме ли нѣщо отъ онова, което е тежало и което има да тежи на моя гръбъ? — Но, за сравнението и първо съ калугерското съсловие.

Старославний калугерски еснафъ, отъ който азъ, кажи, своеволно се отстранявахъ съ неимовѣрнитѣ си отнапрѣдъ подвизи, достигнѫлъ бѣ до честити и блажени врѣмена, освободенъ отъ всѣко задължение за работа да благува; за него нѣмаше работна година, нѣмаше работни дни, ни потлъчени часове! Какъ бѣ то така и отъ що бѣ станѫло да е така? — Азъ едвамъ би могълъ да расправѭ на читательетѣ; за това, могли би белкимъ да ни дадѫтъ пò-подробни и пò-задоволиви свѣдѣния ония *господини* (както казва бае Богоровъ), що ги *кликатъ* (както се изразяватъ коренннтѣ столични жителье) — кешишъ-бозмаларѫ, които сѫ имали случай да се запознаѭтъ съ апокрифнитѣ анали на прѣсловутия калугерски еснафъ, ако би тѣ благоволили да ни раскажѫтъ нѣкога нѣщо отъ тайнитѣ на монахократията, както правѭ това азъ смирений казандж-

бозмасѫ съ казанджийския еснафъ. Въ нашия новоустрояванъ писателски еснафъ сѫ постѫпили още отъ начало, та и сега не мало доста такива масторя изъ пасмината на разстрижницитѣ, и ний може да се надѣемъ, че въ единъ отъ Божитѣ денье може да стане и това чудо да чуемъ нѣкой съвѣстенъ, освѣтливъ гласъ; а до тогава ний ще се ползуваме отъ това, което е общедостѫпно и общеизвѣстно. Азъ толкозъ съмъ узналъ и толкозъ могѫ да кажѫ, че калугерский еснафъ, и тогава по онуй врѣме, както и сега, работна година нѣма, нито работни дни прѣзъ годината; той има само нѣколко просечни дни прѣзъ годината и оттамъ нататъкъ цѣлата имъ година се състои все отъ почиватни и излѣжатни дни, недѣли и мѣсеци. Това знаемъ, това и казваме ний, и то не нарочно или умишленно нѣкакъ, а токо тъй просто и разгеле, като сторихме да направимъ едно сравнение мѣжду еснафитѣ, казанджийский и калугерский и да расправимъ за работнитѣ и черковнитѣ дни на еднитѣ и на другитѣ. Ако има нѣкой да ни се сърди за това, що казваме тъй, или да каже, че това, което казваме, не е истина; то нека си стори труда да ни расправи, като каква работа сѫ вършили и вършѭтъ на свѣта тѣзи, които сѫ се отрѣкли отъ свѣта и отъ всичко свѣтовно; или сѫ станѫли „раби Божии“ за това само за да бѫдѫтъ „слуги на кефа си“ и въ името Божие да ги хрантутѭтъ и тъй прѣтовареннитѣ съ злобата и грижитѣ на свѣта Божи създания.[1])

---

[1]) Языкътъ, който сме държѣли въ епизода си относно калугеритѣ и калугерщината, може би, да се види на нѣкои, като Бо'знае и какво нечестие спрямо това духовно съсловие; но ний можемъ да увѣримъ всѣкого, че сме далечъ отъ такозъ безбожно желание и намѣрение, гдѣто да искаме прѣмахването и съвършенното истрѣбление на калугерския родъ отъ свѣта, ако той е още толкозъ трѣботенъ за спасението на човѣцитѣ. Ний сме такожде далечъ отъ да искаме да разваляме благия кефъ на бившитѣ свети отци и братия и да ги огорчаваме токо тъй за безъ нищо, а отъ сърдце желаемъ, щото служительетѣ на олтаря и молебницитѣ за нашето спасение да разберѫтъ по̀-добрѣ цѣльта на призванието си и да вънасьѫтъ по̀-голѣмо присърдце въ испълнение на длъжноститѣ и обвезноститѣ на званието си. — Ний сме благоговѣли и благоговѣемъ прѣдъ званието и служението на духовното съсловие: но твърдѣ неизгодно намѣрваме за народа да се приучва той въ развъждание на такива тунеядци, които съ нищо не би заслужили своята прѣхрана, освѣнъ съ едно мнимо служение и богомолство ужъ и то твърдѣ сумнително. Напраздно тѣ искатъ да обвиняватъ лица въ настанѫло нечестие, народътъ всѣкога е почиталъ и почита религията си, той и сега благоговѣе прѣдъ священната паметь на ония свои свети труженици, които, ако и да сѫ излѣзли изъ това общеосѫждано за лѣхатость и распущеность съсловие, разбирали сѫ както трѣба длъжноститѣ на званието си, и съ своитѣ по̀-силни трудове за доброто на ближнитѣ и братията си, показали сѫ нагледно, че сѫ обичали народа си повече отъ търбуситѣ си. Имената на Паисия, Софрония,

Най-послѣ работата излѣзва таквазъ, че никакво сравнение не може да стане на чернитѣ казанджии съ чернитѣ калугери. Сега на читательетѣ остава да рѣшѫтъ ималъ ли съмъ право да странѭ отъ калугерския еснафъ или съмъ билъ будала, та съмъ се отстранилъ и не съмъ послушалъ мащеха си да спуснѫ брада, за да ѝ четѫ псалтирь, кога умре.

Сега да видимъ какво сравнение може да стане на казанджилѫка съ даскалѫка.

Даскалѫкътъ, по онова врѣме за което ще говоримъ, нѣмаше особна своя си работна година, както нѣмаше прѣзъ общата година поне особни дни за почивка, освѣнъ установенитѣ въ общия календаръ праздници, та и за тѣхъ *биле* често имъ се подмѣташе, че „за четенье и писанье праздникъ нѣмало“ и почивка не бивало, защото не се виждало уморявание ни на краката, ни на рѫцѣтѣ, ни на кръста, а на главата, съ глава кой работи или най-послѣ глава защо е? — да тегли. Клетитѣ учителье, както и тѣхнитѣ ученици, тогава бѣхѫ принудени да работѭтъ изденьвъ день, и дѣлникъ и праздникъ. Ще каже, че работната имъ година бѣше цѣли 12 мѣсеца. Ние сме далечь отъ да искаме и да можемъ да окривимъ тогавашнитѣ учителье въ мързелъ или въ излежавание, макаръ че пò-вечето отъ тѣхъ пообичвахѫ всѣкой день почти подиръ обѣдъ да си поотпочиватъ и добренце да си поотспиватъ; но защото това ставаше и тогазъ както и сега и въ други богохранима еснафи, азъ мислѭ, че не е право да стоваряме всичкитѣ криви дърва само на многострадалния даскалски гръбъ, и да имъ вмѣняваме въ грѣхъ такъвъ единъ дребенъ не-

---

Неофита Хилендарца, Неофита Рилца и на нѣколко още други прости монаси и святителье, подвижници на народното дѣло, сѫ свети и за насъ, както и за цѣлия народъ. Но да ни прощавате ако не правимъ това безумие, гдѣто да туряме на една дъска съ тѣхъ нѣкакви си пахомиевци, пафнутиевци и гарванценевци, които сѫ станѫли монаси за да станѫтъ мошенници, или сѫ приели светителския чинъ за да ратуватъ пò-удобно противъ правата на народа си, за неговото поробощение прѣдъ силнитѣ на този свѣтъ! Никога ний не можемъ изъ почеть къмъ нѣкои заслуживши лица да благоволимъ на цѣла сюрия лъжесветци и тунеядци, та да не изобличаваме порокитѣ и недостаткитѣ на тѣзи, които съ поведението си поворѭтъ званието си и порочѭтъ цѣлото духовно съсловие. Само трудътъ и заслугитѣ даватъ право на почесть и уважение и на подобающе възнаграждение, а то така само съ една брада да се търси прѣхранвание и прѣкарвание живота за бадехава, за смѣтка на другитѣ, то е безчестна кражба, за която би трѣбало да се срамуватъ и горко да се срамуватъ тѣзи, които се домогватъ на това нищо пò-долне, нищо пò-прѣзрѣно отъ живота на тунеядцитѣ.

достатъкъ, общъ почти и на много други еснафи съ калугерския на чело. Едничкото нѣщо, за което можемъ да имъ *потаказимъ*, е, че въ даскалския еснафъ и по онова врѣме, още нѣмаше никакъвъ редъ, никакви писани правила за дисциплина, освѣнъ безображната фалага и жилави дюлеви пръчки. Никаква метода не бѣше въдворена въ тогавашнитѣ школи — келии, та за това белкимъ никаква облага не се виждаше отъ тогашното учение. Учительетѣ прѣдавахѫ по славенски, твърдѣ рѣдко славенобългарски. и никога български. За утънчение ужъ по нѣкога прѣдавахѫ и гръцки, но за това колкото се пó-вече напрѣгахѫ да вдѫлбѫтъ въ главитѣ на ученицитѣ си своитѣ истънчени знания, толкозъ пó-вече ги прѣдставяхѫ като оправдатенъ документъ на гръцкото руганье — „Българе дебелоглави“ толкозъ пó-вече ги затѫпявахѫ. И при всичко, че често ги аксиосувахѫ т. е. дигахѫ ги на столъ и пѣяхѫ имъ „аксионе“, а още пó-често ги алаксувахѫ, нѣщо за което въ казанджийския еснафъ нѣмаше ни поменъ, то пакъ чирацитѣ имъ не виждахѫ нѣкоя пó-голѣма прокопсия отъ чирацитѣ на казанджийския занаятъ. Освѣнъ тая едничката разница що можеше да се забѣлѣжи, че даскалскитѣ калфи ги вземахѫ за чираци въ казанджийския еснафъ, а казанджийскийскитѣ чираци не ги прибирахѫ за калфи въ даскалския еснафъ.

Както и да е по онова врѣме даскалский занаятъ не бѣше никакъ състоятенъ, та за това не можеше да бѫде и като еснафъ самостоятенъ.[1]) Напротивъ, казанджилѫкътъ и като занаятъ и като еснафъ имаше надъ него своитѣ прѣимущества (да кажемъ и тозъ пѫть, догдѣто се намѣри

---

[1]) Ако си ученикъ, читателю, и ако искашъ да се учишъ, знай, че думата *самостоятенъ* може и *самостоинъ* да се каже и да се пише по Български, ние до сега сми писали пó-вече *самостоятелни*, а то ще каже, че не сми били ни самостоятни, ни самостойни въ писанието по Български, т. е. не сми диряли и придиряли какъ би могло и какъ би трѣбало да се пише пó-добрѣ, пó-право и пó-съобразно съ самостойния духъ на Българския езикъ, а сми били пó-май готовановци и сми гледали да се служимъ съ готовитѣ думи излѣни по чужди калѫпи. Ти ако можешъ не се води на слѣдъ насъ и отбѣгвай колкото ти е възможно отъ каквито и да е макаронски а сѫщо и фанфаронски думи. Не пиши и не употрѣбявай нова дума догдѣ ѭ не обмислишъ и не видишъ съгласна ли е съ приетитѣ начала за самостойностьта на Българския езикъ. При това пази пакъ да се не подплъзнешъ на възъ друга страна и да се не стърколишъ въ ямата, въ която дѣдо Богоровъ се е затънтилъ. та да мислишъ, че пишешъ по Български ако пишешъ *прѣносятно, врѣдноватно, бивалица, гждигадулка* и др., което може да е добрѣ по Богоровски, но не и по Български.

или искове друга нѣкоя дума по да прилича на Българското сложение). Казанджилѫкътъ имаше, тогази още на и отъ пò-напрѣдъ, своя си особенна работна година, която не бѣше ни като калугерската празднопосѣдѣйна, ни като даскалската почивкожелѣйна. Казанджиитѣ имахѫ още въ онова врѣме и редъ и правилници за дисциплина, ако не писани и печатани, а то на рабошъ рѣзани и строго пазени: работехѫ когато трѣбаше и както трѣбаше като занаятъ да се работи съ присърдце и безъ лѣвя т. е. безъ хилле. И ако искаше нѣкой да направи нѣщо хилле въ работата си, въ казанджийския дюгень нѣмаше фалага, нито дигахѫ калфитѣ или чирацитѣ на чюшъ, сирѣчь на магаре да ги бнѭтъ, както ставаше това въ тогашнитѣ школи — келии, но масторътъ само ще изгледа виновния на криво, подиръ това всичкитѣ калфи и чираци, и пò-горни и пò-долни отъ него, като ще го подземѫтъ съ онѣзи ми ти казанджийски вѣжливости, които се състоѭтъ въ горчива ирония, срѣщу които най-жестокосърдий не може да се одържи да повтори прѣстѫплението си другъ пѫть; ако ли това веднѫжъ и двѫжъ не подѣйствува, тогава пакъ по инициатива на мастора се излага на казанджийскитѣ грубости, които се състоѭтъ отъ псувни и ругателства, които много пò-силно дѣйствуватъ и отъ самата фалага. Така се изминува работната казанджийска година. Дойде ли врѣме да арнишатъ, т. е. да спрѫтъ да не работѭтъ, никакво умоление, никакво заплашвание не е въ състояние да накара нѣкого да похване чукъ или друго нѣщо за работяние, освѣнъ ако се заплати нѣкому особно за прѣстоящата работа. Стане ли пайдосъ, каже ли се распусъ, отъ най-първий масторъ, който сѣди на тизгяха, до най-послѣдний чиракъ, който сѣди задъ мѣховетѣ, ще се тегли на страна и ще си отпочива до урѣченното врѣме; тамъ той ще си попийнува, ще си попѣва, ще се излѣжава и ще бере сила, че като дойде часътъ да каже пакъ „Боже помози“ и да започне изново, да може да отговаря на работата.

Било е врѣме когато казанджийский еснафъ имаше всички тѣзи наредби, които притежава единъ колко годѣ добрѣ устроенъ занаятъ, а даскалѫкътъ нѣмаше нищо такова и ние затекохме това врѣме, и като бившъ даскалъ не

се срамуваме да исповѣдаме истината. Даскалл̫кътъ. сега отъ скоро се съвзелъ да прави прѣобразование за подобрение на еснафл̫ка си; той отъ скоро се е сдобилъ да има своя си особна учебна година, да има свои си уречени дни за почивка и други таквизъ изгодни за унапрѣдвание ужъ прѣобразования и наредби; а отъ к̫дѣ другадѣ ги е заелъ и заема той, ако не отъ нашия казанджийски еснафъ, който ги еималъ прѣди 50 и по́-вече години?

Като новоустроявано учрѣждение даскалский, сега учителский еснафъ, ползувалъ се съ по́-широка свобода въ своитѣ прѣобразования. Не зна̫ какво с̫ мислили неговитѣ протомастори и устабашии, но знамъ, че тѣ с̫ измислили да се удалеч̫тъ колкото по-вече отъ първообразното, и да се каж̫тъ ужъ по-самостойни въ наредбитѣ си и докарали с̫ работата до тамъ, щото и работната имъ година, и днитѣ имъ за почивка далеко не с̫ съразмѣрни съ казанджийската работна година и съ днитѣ имъ за отпочиванье. На пр. казанджийската работна година състои отъ 11 мѣсеца, а тѣ направили своята ужъ отъ 9 мѣсеца. а въ с̫щность отъ 8, ако не и по-долу; казанджийский распусъ държи само три недѣли или най-много четири, а учителский тъкмо три мѣсеца, а че и четири, и то безъ да смѣтаме честитѣ прѣговаряния и дългитѣ приготовления за испитъ. Работата излѣзла така, щото единъ честенъ казанджийски масторъ ако би узналъ за това, не би се подвоилъ да каже: тя рѣдка тя, тази даскалска каша. а че и безсолна. Та и това остави, ами взели още та обезобразили и хубавитѣ български думи, като испитъ, распусъ и др. и прѣименовали ги на екзамени, ваканции и незнамъ какви си други таквизъ маканции и каканции, тъй що скупомъ вижъ излѣзло досущь прѣкалена даскалска работа; ама на ли е въ името на прогресса, да си накривишъ както щешъ феса, и на ли е стан̫ло всичко това за подобрение на еснафл̫ка, да излѣзва аил̫кътъ и да напрѣдватъ ученицитѣ, нека имъ б̫де „на добъръ часъ“, а ние да се повърнемъ пакъ на казанджил̫ка.

Казанджийската работна година, въ блаженнитѣ врѣмена на този еснафъ, започеваше отъ първитѣ дни на декемврия и свършваше на 7-й ноемврий въ идущата година. Свършванието на годината вардеше се да б̫де тъкмо

на урѣчения день, а започванието можаше два, три дена по-рано, или по-късно, споредъ както бѫдѫщий масторъ можеше да си натъкми необходимитѣ калфи и чираци; но всѣкога пакъ се гледаше да може да се започне работянието не по-късно отъ 7-й или 8-й декемврий за да може да се искара новъ бакѫръ *спирисанъ* за светого *Спиридона* (12 декем.), когото почитахѫ за патронъ на еснафа казанджиитѣ въ Търново.

Като бившъ казанджия, азъ знаѭ какво ще каже *спирисанъ* бакѫръ, какво ще каже думата *спирисвание* въ занаята, и какво значение има тя въ прѣносенъ смисълъ на особенния казанджийски язикъ; но като „пустъ и пометенъ" филологъ ужъ що съмъ, не знаѭ отъ що е произлѣзла тая дума, по кой язикъ е и какво отношение има съ името на прѣдмѣтния светецъ, който е ималъ честьта да бѫде избранъ за патронъ на казанджийския еснафъ. Толкозъ могѫ да кажѫ, че случайното съзвучие на думитѣ *спирисанъ* и *Спиридонъ* е повлияло за да мине рѣченний светецъ още на единъ мансупъ, да стане и патронъ на казанджийския еснафъ.

Казанджилѫкътъ, вижда се, да е минѫлъ въ Европа отъ Азия прѣзъ Лазистанъ, гдѣто и днесъ се разработватъ по староврѣмски богатитѣ мѣстни рудници; той се е съсрѣдоточилъ по тия страни най-напрѣдъ въ Трапузанъ и отъ тамо въ Цариградъ. Въ врѣмето на Византийцитѣ той билъ единъ отъ първитѣ занаяти на Византийската цивилизация и единъ отъ най-многолюднитѣ еснафи въ Цариградъ. Той се е държалъ дълго врѣме въ цвѣтуще състояние и при Турцитѣ, дори до края почти на минѫлото столѣтие, отъ когато е взелъ да упада силно, вслѣдствие конкуренцията съ Европейскитѣ чанпени издѣлия.

Кога е прѣнесенъ и въведенъ казанджилѫкътъ въ България и именно въ Търново, не можемъ точно да опрѣдѣлимъ; но може да се прѣдполага, че не пò-рано отъ XI-й вѣкъ и не пò-късно отъ XII-й, а търговията съ мѣдни сѫдове въ България може да се отнесе още пò-рано отъ появението на арменцитѣ въ България, което се прѣдполага да е станѫло въ Симеоново врѣме. Прѣди това, както и послѣ за дълго врѣме, въ общо употрѣбление сѫ били пръстенитѣ и особно дървенитѣ сѫдове. Къмъ тѣзи по-

слѣднитѣ еималъ голѣмо пристрастие Аттила, той не ѣдялъ освѣнъ въ дървени ссѫдове, и не пиялъ освѣнъ отъ дървени чаши. Въ честь нему белкимъ Българетѣ до скоро поддържали този обичай[1]) и дали поводъ на Царигражданитѣ цивилизатори да ги привѣтствуватъ и до сега съ епитета: ксилопинаки, т. е. дървени паници. На това мнѣние за прѣнасянието казанджилѫка въ България отъ Цариградъ противурѣчѭтъ до нѣйдѣ множеството непознати думи, които на споредъ съ грѫцкитѣ се срѣщатъ въ названията на сѣчивата, съ които работѭтъ казанджиитѣ, и въ нѣкои особни наименования на разнитѣ похвати въ работението; тѣзи думи не се виждатъ да сѫ грѫцки, нито сѫ български, ни турски, нито арменски. Происхождението на тѣзи думи азъ, като казанджия филологъ, не съмъ можилъ да опрѣдѣлѭ, за това съмъ ги отнесълъ къмъ пò-отколѣшна древность, още на поганскитѣ и езическитѣ врѣмена. То може би да е малко произволно, но не е толкозъ странно, ако си наумимъ дълбоката древность на този занаятъ, мѣдникарството, когато още работението на желѣзото не е било познато, а всичкитѣ орѫжия и военни доспѣхи се правяли отъ мѣдь, та твърдѣ е възможно нѣкои занаятски думи да сѫ добили пò-отнапрѣдъ право на гражданство въ казанджийския рѣчникъ; но азъ не подтвърдявамъ нѣщо, което добрѣ не проумѣвамъ.

Че казанджийский занаятъ го е имало въ прѣдхристиянскитѣ врѣмена, за цего не може да има никакво съмнѣние. Но ималъ ли е той патронъ нѣкакъвъ и тогава и кой е билъ той, хромий вулканъ ли или другъ нѣкой, ний дори и за това не можемъ нѣщо вѣрно да кажемъ, зацото въ поганската и незнабожеска митология нищо изрично не е казано за това. А какъ св. Спиридонъ въ християнскитѣ врѣмена се е добилъ до това патронство надъ казанджилѫка, ходещи нѣкои легенди расправѭтъ така за това:

Светому Спиридону приписватъ едно извънредно чудо на Никейския съборъ, съ което той, св. Спиридонъ, изобличилъ Ариевото кривоучение и доказалъ трииностасното

[1]) На 1849-то, мѣжду остаткитѣ на черковнитѣ ссѫдове отъ разваления мънастирь при селото Дѣвенци (Плѣвенска околия), видѣхъ единъ дървенъ потиръ за причастие, а за антимисъ бѣла една кълчищна кърпа, на която бѣше писано по български съ черно мастило лѣтоброението и името на владиката, при когото станѫло освѣщението, но сега не помнѭ ни името, ни лѣтоброението.

единство на св. Троица. Той прѣдстанѫлъ на рѣчения съборъ съ една керамида въ ржцѣ и, когато му дохожда редътъ, стисва керемидата, нагорѣ искочило огънь, надолу истекло вода, а въ ржцѣтѣ на поборника на православието останѫла само пръстьта, отъ която била направена керамидата. Тая легенда, която е още въ силата си, дала поводъ и повлияла да бжде избранъ св. Спиридонъ за патронъ, най-напрѣдъ на керамидчийския еснафъ, послѣ на грънчарския и послѣ, по идея не толкозъ ясна, на това е пристжпилъ и казанджийский еснафъ, който е явенъ съперникъ на грънчерския. — Любопитно е какъ пò-старитѣ служителье на църквата сж допущали и умѣяли тъй вѣщо да примирявать противуположнитѣ свѣтски интереси и да ги турятъ подъ покровителството и защитата на единъ патронъ ходатай и прѣдстатель. За насъ пакъ, като казанджия, интересно е да знаемъ какъ св. Спиридонъ, като патронъ на грънчерския и котларския еснафъ, може да сподѣля благоволението си мѣжду противуположнитѣ прозби на тѣзи два еснафа, когато благоволението му къмъ едина може да се сматря като неблаговоление къмъ другия и испълнението прозбата на едни ще бжде въ ущербъ на други.

Какъ и да е, види се, че св. Спиридонъ е ималъ доста популярность въ България въ пò-напрѣжнитѣ врѣмена, както може да се заключава отъ това, че той, освѣнъ патронството на рѣченитѣ три еснафа, керамидчийский, грънчерский и казанджийский, билъ патронъ още и на коюмджийския и на бабукчийския, освѣнъ това разни прѣдания свидѣтелствуватъ за това прѣдположение. Но ний да оставимъ прѣданията на страна, че да свършимъ въпроса за патронството на св. Спиридона и запознаванието читательетѣ съ минжлото на казанджийския еснафъ.[1])

[1]) Едно отъ тия прѣдания е интересно въ нѣкои отношения по Българската история и ний не можемъ да го не споменемъ. По врѣмето на турскитѣ нашествия въ Македония кждѣ Прѣспа *а)* часть отъ българското население въ Прѣспанско се

а) Прѣспа собствено е днесь едно незначително село въ долината Ресненска (мѣжду Битоля и Охридъ) на сѣв. страна на едното отъ двѣтѣ езера въ тая долина, които се наричатъ Прѣспавски, както и цѣлата долина съ 64 села е получила названието Прѣспа. Тая долина се образува отъ планинскитѣ бърда, Галичица отъ кждѣ Охридъ и Перистеръ, която ьж затваря отъ кждѣ Костуръ. Прѣзъ тази долина е минувалъ старий Римский друмъ, наричанъ Егнатия. Въ старо врѣме тука сж живѣли Бригитѣ. Названието Прѣспа, се види, да е получило това окржжие минжлото столѣтие, когато Цариградский патриархъ Самуилъ унищожи Охридската Българска

При всичко че св. Спиридонъ е билъ, както рѣкохме, доста популяренъ въ България, а за гърцитѣ въ Корфу билъ „все и вся“, мѣжду Цариградскитѣ гърци, той като побѣдитель на Ария, белкимъ, не се радвалъ на голѣма симпатия. Цариградскитѣ Богословци, които били толкозъ

дигнжло да избѣга отъ страха на Турцитѣ и слѣзло кждѣ крайморията на Ипиръ и Албания, но и татъкъ като не могло да се задържи, то прѣминжло на островъ Корфу. Мѣжду тия прѣселенци били и наслѣдницитѣ и на ония, подъ вѣдомството на които се намирала и църквата св. Ахилий въ Прѣспанско *б)*. Въ прѣселяването си тѣ задигнжли пò-голѣмата часть отъ движимото имущество на тая църква — грамадно богатство. Прѣселенцитѣ Българе въ Корфу се поселили въ нѣколко села, които се нарѣкли *Вулгарохория*. Отъ тѣхъ рѣченитѣ ступани на имота отъ цървата св. Ахилий искали да завѣщаіжтъ и да оставіжтъ този имотъ на тъзи църква, въ която почивали мощитѣ на св. Спиридонъ; но искали нѣкаква гаранция за непропаданието му. Островитянетѣ, вмѣсто друга гаранция, повѣрили настоятелството на църквата и на имота да бжде въ ржцѣтѣ имъ изъ родъ въ родъ, за което направили и актъ. Казва се, че новото настоятелство възобновило църквата, поклонило на св. Спиридонъ все що донесли отъ родината си черковно нѣщо, накупили и много други имущества, които тоже посветили на св. Спиридонъ. Съ течение на врѣмето прѣселенцитѣ се огърчили и най-напрѣдъ породицата на настоятелството. Отъ тъзи породица, казватъ, проистичали светительетѣ и първи грцки писателье Теотокий и Евгений, извѣстни подъ пореклото Вулгаре и Вулгариси. Независимо отъ това, г. Н. Михаиловский ми е казувалъ да е слушалъ въ Сливенъ отъ нѣкой Закинтский докторъ, който казвалъ, че въ врѣме на прѣвземанието тия страни отъ Турцитѣ нѣкой си голѣмецъ Българинъ подъ название Контусъ Асепусъ прибѣгнжлъ на Корфу съ нѣколко подвѣдомственни нему селяне. Този Контъ Ясенъ ималъ въ своя си домашна църква мощитѣ на св. Спиридона и подъ свое управление приходитѣ на тжзи. И до сега, казвалъ рѣчений докторъ, мѣжду селянетѣ въ Корфу има такива, които ходіжтъ съ Български дрѣхи и женитѣ имъ даже още съ сокаи ходіжтъ.

архиепископия, а да затрие и името и, отъ Охридска прѣименувалъ ж на Прѣспитѣ (Πρεσπῶν).

Прѣспа се дѣли на двѣ, Горня и Долня Прѣспа, раздѣлени наравно по 32 села. Градецътъ Ресенъ (800 к., отъ които 270 бълг.), е главно мѣсто на Горня Прѣсва, а на Долня Прѣспа главно мѣсто е селото Пате, и двѣтѣ съ особенни мюдюрлюци. Въ Горня Прѣспа Българетѣ сж Бърсяци, нарѣчието имъ отлича отъ това на Долня Прѣспа, на които се и смѣіжтъ. Въ Долня Прѣспа има пò-голѣмо влияние Костурский езикъ и Арнаутский напѣвъ.

Прѣспанскитѣ езера сж двѣ и падатъ на срѣдъ Прѣспа, едното собственно Прѣспанско е $1^1/_2$ ч. отъ градеца Ресенъ. То се образува отъ рѣкитѣ стичани въ него изъ околнитѣ планини и не се види да истича отъ нийдѣ, мисліжтъ, че подземно се съобщава съ другото езеро, наричано частно Дрѣновско; а и двѣтѣ подъ Галичица се стичали подъ планината Галичица въ Охридското езеро. Увѣряватъ, че на мѣста врѣзъ Галичица се чувало подземенъ шумъ на течението му. И двѣтѣ тѣзи езера сж обиколени отъ планини, ливади и плодоносни полени обградени съ села, иматъ хубавъ и живописенъ изгледъ, издаватъ и много риба, а най-вече нивици, наричана единъ видъ дрѣбна риба, малко пò-едра отъ Охридскитѣ плотици, съ която се храніжтъ повече околнитѣ жителье.

б) За такава църква ний нищо не знаемъ, не знаемъ даже и светецъ съ това име, но послѣ срѣщнжхме и въ Сръбски нѣкои описания църква св. Ахилъ. По събранитѣ върху това прѣдание свѣдѣния, ний днесъ знаемъ, че въ Прѣспа има село, наричано **Аилъ**, че въ Прѣспанскитѣ езера има три-четири острова, отъ които единъ конусообразенъ, който се нарича **Аилъ**, на срѣдъ него се виждатъ развалини отъ черква, за която мѣстнитѣ жителье казватъ да е било мънастирь св. Миаилъ. На други единъ островъ, наричанъ **Градътъ**, се виждатъ развалини отъ твърдини и други здания, за които казватъ, че били тамъ Самуиловитѣ палати, за които поменува

схоластици, що считали за много важенъ догматически въпросъ да се рѣши: по колко диявола могжтъ да засѣдаватъ на острия върхъ на една игла, не показали николко присърдце за наредата на едно прилично празднувание паметьта на св. Спиридона, а отнасяли се нѣкакъ съ апатия. Самъ св. Спиридонъ гледалъ на това прѣзъ пръстье, догдѣто работата била мѣжду Богословцитѣ, които, види се, да е прѣзиралъ въ душата си и не е търсилъ почитание отъ тѣхъ; но когато работата дошла до покровителствуванитѣ отъ него казанджии, когато нечестието към името му взело да се промжква и мѣжду тѣхъ, неговата ревность къмъ Божията слава въспилала, та самъ се запрѣтва пакъ и съ едно видимо изъ невидѣлица чудо, възстановява мѣжду казанджиитѣ авторитета на патронството си.

И до день днешенъ въ Цариградъ, отъ Унъ капия до Одунъ капия, отвжтрѣ крайморскитѣ стѣни, гдѣто се простиратъ работнитѣ дюгени на казанджийския въ Цариградъ еснафъ, въ единъ жгълъ на рѣченнитѣ стѣни, виси съ дебелъ синджиръ оковано, доказателството на св. Спиридоновото чюдо за показъ и свидѣтелство на маловѣрнитѣ казанджии. Това свидѣтелство окачено тамъ е мѣдь прѣвърнжта въ камънье, съ което св. Спиридонъ наказалъ нечестивеца онзи казанджия, който въ угода на Богословцитѣ поискалъ продерзливо да рѣши въпроса за не почитанието паметьта на светия угодникъ Божий и патронъ на казанджийския еснафъ и сторилъ да топи бакъръ на праздника му, но бакжрътъ станжлъ на камжкъ.

Казанджийский еснафъ се усмирилъ отъ това чудо, но гордий богословский еснафъ, който не пострадалъ нищо, не призналъ чудото, а и слѣдъ него продължавалъ да изказва своето нерасположение къмъ могжтния патронъ казанджийски. Цариградскитѣ богослови, жарки поклонници на св. Никола, съ когото сполучихж да замѣнжтъ страш-

---

историята. Въ едно отъ Прѣспанскитѣ села, наричано *Германъ* (150 к.), което се намира близу до езерата, става съборъ и панаиръ прѣзъ Май, служжтъ на св. Германъ, за когото казватъ, че билъ патриархъ Български въ врѣмето на царь Самуила. Говори се още, че неговитѣ мощи били въ мънастиря св. Миаилъ на острова Аилъ и отъ тамо не ги знаьжтъ какво сж станжли. По направенитѣ на островъ Корфу изслѣдования, нищо подобно не се знае. Криьжтъ обаче кодикътъ църковенъ, извѣстно е само, че настоятелството и днесъ слѣдува да е въ рода, наричанъ Вулгари, отъ който единъ е дълженъ да се закалугери или запопи и да бжде настоятель на църквата и на имуществата ѝ. Въ острова има и-други много породици Вулгаровци.

ния Нептунъ на язичницитѣ, и съ когото въ високомѣрието си дързаѭтъ да тъкмѭтъ за замѣнникъ и замѣстникъ на остарѣлия троиченъ Богъ[1]), съ проповѣдитѣ си противъ св. Спиридона, тѣ види се да сѫ повлияли за отмѣнение отъ патронството му и замѣняванието му съ св. Никола, комуто всячески благоволѭтъ..... Отъ това ли, отъ друго ли произлѣзло е расколъ въ патронството на св. Спиридона мѣжду казанджийския еснафъ. Тъй напр. въ Цариградъ и въ Търново патронъ на еснафа е св. Спиридонъ, а въ Пловдивъ и Стара-Загора патронъ на казанджиитѣ е свети Никола. Това показва, че византийщината въ Пловдивъ прѣобладава и въобщо въ источна Румелия има пò-голѣмо влияние отъ колкото въ сама Византия.

Не бѣше отколѣ, азъ запитахъ едного отъ Старо-Загорскитѣ мастори казанджии, защо сѫ се отдѣлили отъ Търновския еснафъ и нѣматъ съ тѣхъ единъ еснафски праздникъ св. Спиридона, а почитатъ св. Никола?

А! Св. Никола е, каже, нашъ светецъ, св. Спиридонъ що е, той е шопъ, продава кози.[2]) Я вижъ св. Никола въ църква, какъ държи *кюлчята*, — думата за Евангелието що държи въ рѫка този светецъ, споредъ както се изобразява на нѣкои икони. — Този отговоръ на простодушния Старозагорски масторъ ме направи да се позамислѭ, а че и сега като си наумѣвамъ това, дохаждамъ до заключение, че не е само ограниченостьта на еснафитѣ, т. е. на простолюдието, що ги прави суевѣрни и фанатици; но въ всичкитѣ врѣмена имало е хора, които сѫ гледали да въвождатъ простодушнитѣ въ разни заблуждения, за да могѫтъ да експлоатиратъ расположението имъ въ своя користь, та и тука въ това, както и въ много други случаи, имало е хора, които сѫ се интересували отъ унижението на св. Спиридона и сѫ дѣйствували за смѣнението отъ патронството му и за проглашението на св. Никола за патронъ, въ което сѫ и сполучили, благодарение на коварнитѣ внушения на

[1]) Таково едно мнѣние може да чуе нѣкой мѣжду простолюдието на Цариградското гръцко население, а тукъ-тамъ и отъ Българетѣ, които сѫ въ спошение съ Гърцитѣ.

[2]) Въ печатнитѣ легенди за св. Спиридона се расказва за едно чудо, що направилъ той съ единъ търговецъ, който купувалъ отъ него кози, та открадналъ, за което билъ чудно изобличенъ отъ светителя. Но извращението на това събитие за унижение на Божия угодникъ и названието шопъ не е освѣнъ слѣдствие на пристрастнитѣ проповѣди на лукавитѣ Византийци.

едни и легковѣрието на пò-малкитѣ наши братия. Тукъ съзвучието на спирисанъ бакърръ съ името на св. Спиридона утвърдява едни въ едно, а тамъ Евангелието въ ръцѣтѣ на св. Никола, уподобено на кюлчя, служѫтъ на едни и на други за дохватки въ прѣвращение понятията въ скудопонятното простолюдие за да си користѭтъ отъ това прѣвращение. Човѣшкий родъ на всѣкѫдѣ по свѣта е ималъ своитѣ страстни желания и намѣрения, и за постиганието имъ употрѣблявалъ е разни способи; отъ врѣмена давно прѣминѫли, за да не кажемъ отъ край свѣта или отъ памтивѣка, имало е хора, които друга работа не сѫ имали, освѣнъ да експлоатирватъ простодушието на живитѣ съ заслугитѣ на измрѣлитѣ, които иматъ ужъ на свое расположение, а това го правѭтъ единственно за да създадѫтъ своето земно блаженство. Тѣзи хора твърдѣ рано сѫ съставили единъ особенъ еснафъ, най-старий и най-распространений еснафъ на религиознитѣ нѣкога, а днесъ още и на политическитѣ шарлатанлѫци и гьозбоеджилѫци; тежко и горко на тѣзи, които не си отварѭтъ очитѣ, тежко на балосванитѣ и некопитванитѣ.

Подиръ тѣзи привнесени свѣдѣния за казанджийския занаятъ и кратки тѣ и пѫтемъ направени бѣлѣжки въ сравнението му съ други нѣкои занаяти, ний се завращаме на расказа си за

Положението ми.

Работата бѣше такъва: калугеръ не ми се ставаше; даскалъ не ме оставяхѫ да станѫ, на друга нѣкоя работа да се заловѭ, несгодно ми бѣше, само казанджия можехъ да станѫ, а на него не се рѣшавахъ и тъй стоехъ, както казватъ, „нито на земята нито на небото“. Оплаквахъ се понѣкога прѣдъ хората за положението си, окривявахъ тѣзи, които бѣхѫ виновници на това, извинявахъ се и се мѫчехъ да се оправдаѭ ужъ, че не съмъ азъ кривъ; но въ сѫщность моята нерѣшителность бѣше главната причина на несгодното ми положение, защото стоехъ та слухтехъ и чакахъ другъ да ми направи това, което азъ бѣхъ длъженъ да си направѭ, а пакъ азъ гледахъ само кога да сложѫтъ да се наямъ и какъ пò-скоро да станѫ отъ софрата да не намѣри врѣме баща ми да ме помъмре за нѣщо или да поговори

и да ме поучи нѣщо относно настаняването ми. Осѣщахъ се гузенъ, съзнавахъ, че това мое нерѣшаванье е единъ видъ кражба отъ правдинитѣ на нὸ-малкитѣ ми братя и сестри и „въниюща неправда“ срѣщу баща ми, който денѣ и нощѣ си гореше очитѣ на огъня, за да прѣхрани дрѣбната си и многобройна челядь, а пакъ азъ вмѣсто да му помогнѫ, подядахъ го. Съвѣсть ме изобличаваше за това ми нехайно поведение, не намирахъ оправдатни причини; но като всѣка трома натура, гледахъ да заглушѫ съвѣстьта си какъ и да е, а на дѣло оставахъ си все пакъ тойже готованъ; калугеръ не щѣхъ да станѫ, а пакъ въ въ срѣдството на прѣхрана ползувахъ се отъ калугерския начинъ, да живѣѭ на гърба на други.

Отъ най-напрѣдъ оправдавахъ се и прѣдъ себе си и си думахъ: Е, сега казанджийската година е на искарвание, при новото настаняване на казанджийскитѣ калфи и чираци ще видѭ да се настанѭ и азъ какъ-годѣ, ако не бѫде да ми се отвори нѣкое мѣсто за даскалъ. Съ туй намѣрение бѣхъ се поприближилъ къмъ казанджиитѣ и при искарването на казанджийската година взелъ бѣхъ участие въ халвалѫка имъ,[1]) въ мазилото имъ[2]) и въ всичкитѣ веселби и гуляи на распуса имъ; но при настаняването имъ за напрѣдъ на нова работна година, азъ пакъ останѫхъ отъ вънъ казанджилѫка подъ прѣдлогъ, че ще търсѭ да се настанѭ на друга нѣкоя работа, която пὸ да прилича на бившето ми положение.

И тъй, казанджиитѣ подиръ три недѣли распусъ се настанихѫ изново и бѣхѫ вечь подкачили да работѭтъ, а пъкъ азъ, при всичкото си стѣсняване, „слагахъ уши“ и „потаявахъ се като бълха въ гащи“ между домашнитѣ въ

[1]) Халвалѫкътъ е зяфетъ или раскошно угощение, което правехѫ калфитѣ и чирацитѣ на масторитѣ си и на търговцитѣ, които вземѫтъ искарана стока отъ дюгеня, въ който тѣ работѭтъ. Този зяфетъ ставаше обикновенно на Димитровъ-день (26 окт.). — Названието халвалѫкъ излива отъ обичая, кога искарватъ стока на търговцитѣ, да вееватъ отъ тѣхъ бакшишъ — халвалѫкъ, т. е. за халва пари; тѣзи пари ги събирахѫ калфитѣ прѣзъ годината и съ тѣхъ правѭтъ зяфета халвалѫкъ, разумѣва се, като понаждатъ отъ себе си кога не достигатъ.

[2]) Мазило е другъ зяфетъ, който масторитѣ правѭтъ на калфитѣ и на чирацитѣ. На 7 ноемвр., като арнишѭтъ отъ работа, вечерь завеждатъ ги на баня, та ги искѫпватъ. Сутриньта на Архангеловъ-день (8 ноемвр.) прѣгледватъ имъ смѣткитѣ, заплащатъ имъ и най-послѣ угощаватъ ги добрѣ и ги распущатъ. — Мазило наричатъ единъ рогъ пъленъ съ лой, съ който подмазватъ голѣмитѣ чюкове, кога биѭтъ бакѫръ, този, който прави това, е що върти най-малкия чюкъ и той се казва мазило, а отъ него, види се, и зяфетътъ е получилъ името си.

бащина ми домъ и баща ми ме хранеше, както се хранехѫ тогази хората и особно казанджийскитѣ синове, за които не можеше да се каже, че се хранехѫ злѣ и ускѫдно по край работницитѣ казанджии, които бѣхѫ страшни маханджии и взискатни колкото за храната.

Нѣщо двѣ недѣли подиръ заработванието на казанджиитѣ, единъ день братъ ми, по̀-голѣмий, рано-рано бѣше дошелъ отъ дюгеня за нѣщо въ кѫщи, видѣ ме като седѣхъ тамъ въ собата, та си пишехъ: пиши ти, дращи на гаргитѣ очитѣ, каза той, стой тука на топло, а пъкъ азъ да мръзнѫ на дюгеня, да извъртамъ чука, да си горѭ очитѣ и да те хранѭ.

Азъ останѫхъ като грьмнѫтъ и не знаехъ какво да отговорѭ. Мащеха ми се встѫпи за мене:

Ти ли го хранишъ бре, баща ти го храни.

А че защо да го храни и баща ми, отговори братъ ми, слѣпъ ли е? сакатъ ли е? или е малъкъ още, за двѣ жени мѫжь станѫлъ, укузмилъ се тука, чака на готово да го хранѭтъ. Що не иде да си търси хлѣба? или не може? или не знае и не му прилѣга? или не бѣше го намѣрилъ? Ама той ще ми управя свѣта; нему останѫло да се кара съ владицитѣ и да ги учи на умъ, какво трѣбало да правѭтъ, продължаваше той, като излѣзваше изъ пѫтнитѣ врата.

Азъ знаехъ, че братъ ми бѣше хатѫрсѫзинъ и опакъ, че ми завиждаше и ми каскандисваше, защото баща ми и мащеха ми ме обичахѫ; но не мислехъ, че той ще се отнесе до толкозъ чакъ грубо съ мене и ще ми надума таквизи думи. Станѫ ми криво и мѫчно до нѣмай кѫде, набури ми се на плачъ, стърпѣвахъ се да „не надуѭ гайдата“, т. е. да не викнѫ съ гласъ да плачѭ, но „поронихъ сълзи до земята“. Стояхъ на мѣстото си като вкопанъ та подсмърчахъ и ръдахъ.

Мащеха ми поиска да ме позамири и заговори ми излека: А бре, ама Петко, какво мислишъ ти, хичъ излѣзва ли се на глава да стоишъ все тъй? Ами утричка, не дай Боже, да се гѫтне баща ти да умре, каквото е залошалъ, ти какво ще правишъ? Кой ще те храни? Ами на ли и ний на васъ гледаме и отъ васъ чакаме да видимъ нѣщо добринка!

Свѣтъ ми се зави; главата ми се завъртѣ отъ тѣзи думи: Станѫхъ и помѣрихъ да излѣзѫ на вънъ.

Не си оставяй книгитѣ тъй, ще ги скѫсатъ дѣцата, повика мащеха ми.

Да ги кѫсатъ, да ги правѭтъ каквото щѫтъ, пусти и книги, защо ми сѫ, като нѣма отъ тѣхъ прокопсия, рѣкохъ азъ и излѣзохъ.

Кѫдѣ съмъ ходилъ, какво съмъ правилъ прѣзъ този день, не могѫ ви расправи, защото и не помнѭ; но вечерьта не се вьрнѫхъ у дома си, т. е. на бащиния си домъ; късно вечерьта се върнѫхъ у зетови си, сиромашъкъ, но почтенъ единъ еснафлия халачинъ, и тамо нощувахъ. На сутриньта излѣзохъ рано и пакъ ходихъ та блъскахъ главата и тукъ и тамъ дано намѣрѭ нѣкаква работа: никаква работа като за менъ се не намираше.

Коледа или Божичъ бѣше още подиръ два дни; минѫлата нощь бѣше ударило единъ хубавъ снѣгъ, студено бѣше станѫло. Чорапитѣ ми бѣхѫ тъначки, т. е. даскалски, лапчинитѣ ми, тогази още чепици нѣмаше, бѣхѫ и тѣ даскалски, т. е. кебарски, не закърпени, да нѣматъ яма, а натичахѫ и държехѫ студено; тъй що и отъ ходенье трѣбаше да се откажѫ; но кѫдѣ да идѫ да се спрѫ и да се засѣдѭ да не ходѭ да се мокрѭ и да мръзнѫ? Мислехъ си, сега ли намѣрихъ да уйдисамъ на брата си на ума и да напуснѫ топлата соба; ама станѫлото се не врощаше, и азъ не можехъ да се върнѫ въ бащиния си домъ токо тъй, догдѣ не вземѫ едно какво да е рѣшение, съ което да възтържествувамъ надъ братовата си опърничавость.

Имаше единъ Болтаджия, Петъръ го казвахѫ, но азъ си го наричахъ братъ охлювъ. Той бѣше единъ отъ калфитѣ на Велча Джамджията, когото бѣхѫ обѣсили по Търновската завѣра. Велчо бѣше близкенъ приятель на баща ми, а кръстникъ ми, тоже казанджия, бѣше зеть Велчовъ. Въ чумавата година (1837) ний бѣхме бѣгали отъ чумата вънъ по селата около Търново. Кръстникъ ми, съ помощьта на баща ми, бѣхѫ прибрали Велчовата челедь и се грижахѫ за неѭ, съ неѭ бѣше и този Петъръ, мойътъ братъ охлювъ. А така го наричахъ азъ, защото носеше на глава черна пушия завита около феса, което бѣше рѣдкость въ Търново, и носехѫ ги само тежкитѣ търговци. Поводъ на това на-

зване не бѣше само навитата му, като охлювъ, гжжева, но още и обичайътъ, който имаше той да титулува, освѣнъ чо-вѣцитѣ, още и животнитѣ съ почетното име братъ. Той бѣше селенинъ отъ Трѣвненскитѣ колиби и да ли не отъ Велчовцитѣ, гдѣто бѣше и поменжтий Велчо, но имаше претенция на гражданска цивилизация, искаше да е вѣжливъ и безъ почтителенъ епитетъ не се обращаше къмъ никого. Тогава още думата господинъ не бѣше позната и не бѣше получила още право на гражданство въ българския езикъ. По-политичнитѣ отъ Търновскитѣ граждане, които бѣхж въ сношение съ Гърцитѣ и гъркоманитѣ, бѣхж въвели думата *киръ,* съ която се и титулувахж единъ други; но братъ Петъръ бѣше чиракъ и калфа на Велча, който наедно съ отецъ Зотика отъ Прѣображенския мънастиръ[1])

[1]) Отецъ Зотикъ, игуменъ на Прѣображенския мънастирь, бѣше отъ Одринското село Дрипчево (Демиръ-Хаилии), близо до Одринъ. Не могж да знаѭ добрѣ, но чини ми се, бѣше постриженикъ на св. Гора въ Зографския или Хилендарския мънастирь, гръцки не знаеше. Той бѣше дошелъ въ Търново по грѫцката завѣра около 1825—26. Въ Търново тогазъ по всичкитѣ църкви четяли само грѫцки; по мънастирьетѣ вредъ около Търново бѣхж настанени гърци или гъркомани и все гърцки четяхж. Мънастирьтъ св. Прѣображение, когато отецъ Зотикъ дошелъ въ Търново, билъ съсипанъ и за запустяванье, съ помощьта на гражданетѣ, като Велча и други, той сполучилъ да се настани игуменъ въ този мънастирь, и 3—4 години отгорѣ той не само сполучилъ да затегне мънастиря, като въведе въ него общежитие и събра доволно братя, но въведе и българския езикъ въ мънастирската черква, за което билъ строго засиленъ отъ владиката Илариона. Но посрѣдствомъ Велча и селенетѣ отъ Самоводене, гдѣто бѣше се одържало Българското чтение, и тѣ бѣхж като настоятеле мънастирски, освѣнъ това, имаше доста братя въ мънастиря, които бѣхж отъ това село, тѣ го оправдали прѣдъ владиката до нѣйдѣ, тъй що дало му се позволение да чете въ мънастиря български, но само въ дѣлнични дни, а въ праздничнитѣ все грѫцки, даже и когато имало гостье отъ Търново, то и въ дѣлничнитѣ дни за гостьетѣ трѣбало грѫцки да се чете. Но отецъ Зотикъ и мимо това задължение сполучилъ съ врѣме да въведе българско чтение, при това твърдѣ голѣма и дѣятелна роля е игралъ той за въвежданието на Българското учение въ Търново.

Прѣди него, отца Зотика, казваше баща ми, нѣмало ни слухъ за българско учение въ Търново, при всичко, че въ селата, работнитѣ села около Търново, каквото Присово, Ковантлжкъ, Церова-Кория, Миндя, Кжпиново, Плаково, Килифарово, Дебелецъ, Дрѣново, гдѣто имало църкви, все български четяли, освѣнъ Арбанаси и Орѣховица, гдѣто четяли гърцки, и въ Габрово, Трѣвна и Елена били взели да прошарватъ да пѣѭтъ нѣщо по грѫцки, което се пѣяло на псалтикии.

Около 1830—31 дошелъ отъ Дрѣново нѣкой си попски синъ да си цѣри краката, той знаялъ да чете и да пише цьрковно по български. Баща му го завелъ на мънастиря при отецъ Зотика, а отецъ Зотикъ придумва попа да купи една кжща на сина си въ Търново и да го стави тамъ да събере дѣца да ги учи по български, както ги учжтъ грѫцкитѣ псалтове грѫцки по келиитѣ при черквитѣ. Съ това намѣрение той далъ 300 гроша помощь прѣзъ единъ самоводчанинъ въ Търново за да купжтъ кжща на сакатото момче, и тъй останжлъ сакатий или куций даскалъ първий български даскалъ въ Търново. На 1834 той придумалъ другъ единъ самоводчанинъ абаджия въ Търново, Стойко нѣкой си, послѣ даскалъ Стойко, който знаялъ отъ малъкъ въ Самоводене да чете малко и да пише, да събере въ кжщата си дѣца да учи; той се не наемалъ, но от. Зотикъ се обѣщалъ, че ще му проводи протоскали — калфички въ даскалжка отъ Самоводене да му помагатъ, както го и направи. Да-

бѣхѫ първитѣ двигателье на българщината въ Търново. Като Велчовъ чиракъ братъ Петъръ не бѣше привикнѫлъ на кира, караше си по български братъ, но като политиченъ ужъ нѣщо си мѫжъ и крайно вѣжливъ, той братимеше всѣкого, и когото трѣба и когото не трѣба, дори на кучетата и на воловетѣ думаше по нѣкога братъ куче, братъ волъ. Сиромахътъ бѣше побърканъ на тѫзи точка, както казвахѫ, отъ многото мѫки, що го мѫчили Турцитѣ, когато обѣсили Велча, като неговъ калфа, да искаже нѣкаквиси книги, които обвинявали ужъ Велча. И за това негово неумѣстно братименье съ животнитѣ азъ, дѣте още по това врѣме, бѣхъ го нарѣкълъ и така си го наричахъ, но 7—8 години азъ не бѣхъ стѫпвалъ при него. Виждахъ го сегизъ-тогизъ сѣднѫлъ тамъ на единъ дюгенецъ, но при него се не отбивахъ. Сега въ утѣснението, което се намирахъ, отидохъ и при него да му се молѭ или да ми намѣри нѣкое мѣсто, или да ме прибере при себе си колкото за хлѣба. Но той, горкий, по това врѣме бѣше толкова отпаднѫлъ духомъ, щото, като му поменѫхъ, че съмъ на зѫтъ съ владиката и той не ме остави да бѫдѫ даскалъ по селата, хванѫ да се озърта, гледатъ ли го, че приказва съ мене, и плахо-палхо ми порасправи, ужъ приятелски, че не се намирамъ на добъръ пѫть, като съмъ се противилъ на владиката; той, владиката, може да ми направи голѣмо зло, може да ме астардиса (да направи да ме обѣсѭтъ), ами часъ пò-напрѣдъ да идѫ при владиката, още днесъ, и да му се

скалъ Стойко направя най-напрѣдъ кѫщата си при св. Богородица, днесъ отъ кѫдѣ кюркчийския и абаджийския ханъ, на училище и като се събрали до 50—60 ученика, отецъ Зотикъ (1835) устѫпилъ тогазъ нѣколко келии на Прѣображенския метохъ въ Дервенската махала, и тамо минѫ даскалъ Стойко да учи. Отецъ Зотикъ му доставяше протоскали отъ Самоводене да му помагатъ. Единъ отъ тия тогавашни протоскали е и днешний старъ протонотариусъ попъ Димитрий; това бѣше и първото въ Търново българско училище пò-свѣсно. Като обѣсихѫ Велча на 1836, отецъ Зотикъ, който бѣше почнѫлъ явно да работи и да проповѣдва за българско учение, присмирѣ малко, подплашенъ отъ владиката Илариона, но все пакъ работеше подъ спудомъ за отваряние и други български училища на Габровския ханъ, на Самоводския пазарь. На 1837, въ чумавата година, отецъ Зотикъ умрѣ отъ чумата, жертва на своето человѣколюбие и ревность за доброто на ближнитѣ си. Той бѣше станѫлъ извѣстенъ въ цѣлата Търновска каза подъ името Зосима, споменуваний въ житието на прѣподобна Мария Египтенка, защото най-напрѣдъ той направи извѣстно това житие въ Търново и Търновската околность, а споредъ това името на споменувания Зосима се бѣше слѣло съ неговото и човѣцитѣ не знаехѫ и не можехѫ да сполучѭтъ името му Зотикъ, а наричахѫ го все Зосима. Цѣло Търновско го почиташе като св. човѣкъ, и аслѫ бѣше светия по живѣнието си, бѣше проповѣдникъ и голѣмъ ревнитель за българщината.

помолѭ да ме прости и да види, гдѣто и да е, да ме настани нѣйдѣ по селата за даскалъ.

Излѣзохъ като поразенъ отъ братъ охлюва. Не ми стигаше горестьта на несполуката; но пладнѣ бѣше настанѫло и стомахътъ ми, не посѣтенъ отъ сутриньта съ нищо, бѣше захванѫлъ да се обажда и да ропти за неуважението, което му се направило, тъй що азъ не можехъ да не вземѫ въ внимание досадата му. Не знаехъ какво да правѭ и машинално нѣкакъ упѫтихъ се къмъ дюгеня бащинъ си. Като стигнѫхъ тамо, баща ми го нѣмаше; казанджиитѣ слагахѫ да ядѫтъ за пладнѣ. Не знамъ сега по какво съображение азъ се не отбихъ въ бащиния си дюгень, а отидохъ въ кръстниковия си дюгень и тамъ се примѫкнѫхъ, та сѣднѫхъ на пò-малката софра да ямъ при чирацитѣ. Като се понаядохъ, бѣсътъ на честолюбието взе пакъ да велнѣе въ мене. Погледнѫхъ се, азъ бѣхъ най-голѣмий между чирацитѣ; дойде ми срамъ; станѫхъ и излѣзохъ. Тръгнѫхъ и не знаехъ на кѫдѣ да идѫ. Сърдцето ми се кѫсаше, като си наумѣвахъ, че съмъ билъ даскалъ, че съмъ ималъ ученици мѫжье, като казанджийскитѣ калфи, а сега да сѣднѫ при чирацитѣ имъ да ямъ.

Тръгнѫхъ на една страна безъ да знаѭ на кѫдѣ отивамъ прѣдаденъ на тъмни и горки размисъли. Не помнѭ азъ сега сѫщитѣ си тогашни мисли, но тѣ не бѣхѫ пò-други отъ тия, които ме и сега, подиръ толкова годинъ, посѣщаватъ, като пишѫ тѣзи редове и си напомнямъ за тогашното си положение....... Тежко и чини ми се, че отъ туй пò-тежко не би могло да бѫде гдѣто да те мислѭтъ или да мислишъ самъ, че до тъзъ пора си дошелъ и още човѣкъ не си станѫлъ и не можешъ да си искарашъ хлѣба Нѣмашъ никакъвъ занаятъ, нѣмашъ звание ни призвание. Пустий даскаллѫкъ че призвание ли е, че звание ли е или най-послѣ занаятъ ли бѣ, — азъ казвамъ за тогазъ, а то сега е звание и занаятъ доста почтенъ и важенъ, но има които несмисленно го трампятъ за паришивото чиновничество — а тогава той бѣше нищо: не можешъ дѣто искашъ да се застоишъ и когато искашъ; да искашъ да слугувашъ за единия хлѣбецъ и да не можешъ, а да си принуденъ да ходишъ безъ мѣсто и безъ хлѣбъ, да си принуденъ да просишъ и то като имашъ совѣсть будна и

не ти позволява да правишъ това просяшство. Струваше ми се тогазъ, че бѣхъ готовъ да откраднѫ, да убиѭ, че да взема да задоволѭ неумолимата си нужда; това бихъ го пó-направилъ, но и него не можехъ, не знаехъ какъ, а то не че не смѣехъ. Бела било, заключавахъ твърдѣ платонически, да иска нѣкой и зло да стори и да не му прилѣга и него да направи.

..... Да знаешъ да четешъ, да пишешъ, да знаешъ граматикия, псалтикия и да не можешъ да намѣришъ едно парче хлѣбъ, да искашъ да си откраднешъ, а че и него да не можешъ да направишъ, ами токо или да просишъ, или да легнешъ и да мрешъ отъ гладъ. Да знаешъ какво прави Господъ, какъ е направилъ свѣта, какъ сѫ се посветили светцитѣ, какъ сѫ ги мѫчили и какъ сѫ се тѣ сами мѫчили, какъ сѫ постили, говѣли и какъ сѫ се борили съ дяволитѣ. Всичко това, съ което ми бѣше пълна главата по онова врѣме, много отъ което съмъ и забравилъ сега, и което тогазъ наустъ знаехъ и помнехъ; но пакъ за мене нѣмаше мѣсто, нѣмаше коричка хлѣбецъ. Говѣехъ безъ да щѫ, не за спасение на душата си, а отъ не кѫдърностьта си; защото нѣмаше какво да ямъ, защото съ това, което знаехъ, не ме оставяхѫ на мира да си искарамъ прѣхраната, и защото не се рѣшавахъ да прибѣгнѫ до толкозъ други срѣдства. Борехъ се сиромахъ съ най-грозния и най-черния дяволъ на свѣта — съ глада.

Блажено днешното врѣме, знаешъ, не знаешъ да четешъ, да пишешъ, отъ граматика хаберъ да нѣмашъ, ако не можешъ даскалъ то писаръ ставашъ, подсекретарь, та и секретарь ставашъ, по 5 и по 10 лири на мѣсецъ можешъ да вземашъ, когато на онова врѣме азъ въ най-цвѣтущия първъ на даскаллѫка си, съ всичката тежесть на толкозъ рѫкописни и печатни словѣнски граматики, 10 лири за цѣла година не можехъ да ги видѭ. Дѣ ги лири тогазъ? — калпави юзлуци, иксикъ, рѣзани рубьета, исхлускани ирмилици, силикъ бешлици и други таквизъ..... Честито врѣме днескашното врѣме, знаешъ не знаешъ 10-тѣ заповѣди и попъ ставашъ и правилникъ за тебъ съчиняватъ по колко и какъ да ти плащатъ, защото си платилъ и ти нѣщо, защото трѣбашъ за друго нѣщо съвсѣмъ не черковно. Ако ли си калугеръ, протосингелъ ставашъ и ако се докара орисницата

ти отъ къмъ слѣпото око, може и да те завладичѫтъ; стига да знаешъ да грачишъ като гарванъ, проповѣдникъ ставашъ и за глупавитѣ ти, прѣдателскитѣ ти проповѣди и орденъ скѫпъ, отъ ефтенитѣ народни пари ти окачатъ..... Блажено врѣме за блаженитѣ нищи духомъ......... А какво бѣше тогазъ, за когато приказваме ние!

Но да свършимъ този пѫть съ това, че азъ се прибрахъ този вечеръ мокъръ, измръзнѫлъ, гладенъ, прибрахъ се късно, примъкнѫхъ се въ студения килеръ на бащиния си домъ безъ да ме не съгледатъ домашнитѣ ми, освѣнъ слугинята и по́-малката ми сестра и минѫхъ нощьта въ треперание отъ студъ и гладъ и съ твърдо рѣшение утрѣ, като станѫ, да идѫ при владиката и да му се молѭ да ме прости.

МИЛАДИНОВСКИТѢ ПѢСНИ И ШТРОСМАЙЕРЪ.

Отъ А. Теодорова.

Ползуваме се отъ единъ оврѣмешенъ случай да изнесемъ тука за извѣстно послѣшно прѣдприятие нѣколко прѣдварителни думи, които щѫтъ послужи може би като честитъ поводъ за самото пó-бързо негово осѫществение.

Дяковский епископъ Штросмайеръ, избранъ лани почетенъ членъ на „Славянска Бесѣда“ въ София, отправя сега до нейното настоятелство, поради своето ново изборно именувание, слѣдното писмо, което измолихме да съобщимъ (до нѣйдѣ) изцѣло въ „Периодическо Списание“.

Почитаемо Дружество!

Въздавамъ най гореща благодарность на почитаемото дружество, че ме именува за свой членъ. За мене е голѣма честь и особита радость, да бѫдѫ членъ на такъво славно и заслужно тѣло, каквото е българската „Славянска Бесѣда“. Вѣрвайте, мили мои другарье и приятелье, че никой на свѣта не се е радувалъ пóвече отъ мене на освобождението на братския намъ страстотърпенъ и юнашки български народъ; никой пóвече отъ мене не е благославялъ оная славна и юнашка рѫка, която извърши онова безсмъртно дѣло на вашето освобождение — хвала и гордость на деветнадесетия вѣкъ. Винѫги съмъ азъ обичалъ и почиталъ достойния, здравия по умъ и сърце, и особито пакъ трудолюбивия, непороченъ и честенъ български народъ, и могѫ каза, че споменътъ за покойния Миладиновъ [1]) всѣкога ми трогнува сърцето. Той ви бѣ момъкъ скроменъ, милъ, трудолюбивъ, невиненъ и крайни родолюбецъ, — сѫщи и живъ образъ на достойния свой български народъ. Едно врѣме той прѣ-

---

[1]) Пó-младия, Константинъ.

кара цѣла зима въ моя домъ; тогазъ ние, при гледъ на неговата скромность, милота́, невинность и трудолюбие, много пѫти му казвахме: „та ти си, брате мой, създаденъ за свещеникъ!“ а той ни всѣкогажъ отвръщаше: „при днешнитѣ обстоятелства на нашия народъ не само свещеницитѣ, но и всинца ние миряне трѣба да бѫдемъ свещеници, не само распростиращемъ по възможность просвѣщението и приготвящемъ народа за свобода, но жертвуващемъ, ако е нужно, и самого себе, кръвьта и живота си за своя народъ“, — което е въ върховна стъпень свещенишко звание и свещенишко дѣло. Сиромахътъ е билъ сѫщи пророкъ, защото и той, и братъ му, станѫхѫ жертва за своя народъ.

Още и сега си спомнямъ едно особито обстоятелство отъ негова животъ. Когато блажений покойникъ първи пѫть ми поднесе во Виена своитѣ български народни пѣсни, които сѫ отъ сѫщо такъва хомеровска стойность, както и нашитѣ хърватски, тѣ бѣхѫ писани съ гръцко азбуке. Поради това азъ му рѣкохъ: „да ти кажѫ, Миладиновъ, ако мислишъ да ти издамъ пѣснитѣ, трѣба за винѫги да се отрѣчешъ отъ чуждитѣ гръцки букви. Грърцитѣ сѫ причинили на васъ Българетѣ доста бѣди и неволи; остави се инди отъ тѣхнитѣ букви, па пригърни словѣнскитѣ писмена!“ Едвамъ можете си помисли, каква радость отъ тия ми думи сяйнѫ изъ очитѣ и цѣлото лице на благородния момъкъ. „Блажени сѫ ўстата, каза ми той, които ми изрѣкохѫ това желание, и никой не е по́-готовъ отъ мене да го извърши.“ И наистина, онъ извърши това прѣзъ врѣме на своето прѣбѫждание у мене; и самъ Богъ знае, да ли не е спомогнѫло именно това обстоятелство, че той заедно съ брата си паднѫ въ тъмницата Цариградска, защото Гърцитѣ се гнѣвехѫ много по́вече отъ самитѣ Турци на тия съ букви словѣнски печатани пѣсни.

Припомнямъ си още една невинна шега и радость отъ негова тукашенъ животъ. Като се возехме еднъжъ заедно въ Загребъ, гдѣто се печатахѫ пѣснитѣ, понеже въ Дяково нѣмаше печатница, подйе се разговоръ за едно питие въ Москва. Азъ го попитахъ, да ли то питие, що се вари въ Москва, може да опои човѣка? А той: „не, неможе да опои, най само ‚освѣжи‘ човѣка“. На туй азъ, на шега, рѣкохъ на своитѣ спѫтници: „за Бога, недѣйте изрича ни единъ

отъ васъ тая дума — която особито ми ареса — въ Загребъ, но оставѣте ма мене да ѭ подновямъ всѣкой день поне петдесеть пѫтя"; тъй ѭ прокарахъ азъ първи пѫть у нази въ общо употрѣбление. Нѣка ви сѫ тия спомени доказателство, колко на радо сърце си припомнямъ и днешни день за нашия Миладиновъ. Благатий покойникъ напълно заслужваше да доживѣе заедно съ брата си часа на освобождението на своя народъ; той, както се научвамъ, съ чуденъ и възвишенъ примѣръ отъ братска любовь, щомъ зачулъ, че братъ му чезне въ тъмницата, затекълъ се въ Цариградъ да спомогне злочестия свой братъ и да го утѣши, или, ако то не бѫде възможно, да му стане състрадалецъ, съмѫченикъ и равна жертва за светото дѣло на своя народъ. Вѣрвайте, мили мои другарье, тѣ и подобни тѣмъ жертви станѫхѫ залогъ на вашето искупление: тѣ ускорихѫ врѣмето и часа на вашето освобождение. Него ни показва и таинството на светия кръстъ, което засветява подобни жертви.

Още едно имамъ да кажѫ, мили мои приятелье, за ваша слава и честь. Немогѫ да искажѫ колко се зарадувахъ, като чухъ, съ какво одушевение и тържество прославихте прѣди малко спомена на светитѣ наши апостоли Кирилъ и Методий, а особито спомена за хиледогодишнината отъ смъртьта на по́-стария братъ Методий. То е сяйно доказателство, че на красния български народъ живо е при сърце прѣсветата негова вѣра и наслѣдство на народната просвѣта, което приехме отъ светитѣ наши апостоли, и което въ името на Бога и на по́-добра бѫдѫщность ни побужда и устръмява въ пѫтя на взаимна любовь, сговоръ и единство. Вѣрвайте, братия, всинца ние тука,[1]) а особито ние Хърватитѣ, сме най-вече прѣдани на българския народъ. Вече отколѣ намъ е било драго да гледаме помѣжду си достойната ваша младежь и сърдечно да ѭ посрѣщаме въ Загребъ; и сега като четемъ и слушаме, какъ нѣкои други отъ тѣхъ млади сѫ достигнѫли до честь, почить и влияние, и какъ достойно се посветяватъ на благото и успѣха на своя народъ, ние се радваме на това отъ цѣла душа и сърце: Вашата свобода ние сматряме за своя свобода, вашата доброчестина

---

[1]) Словѣнетѣ въ Австрия.

за наша доброчестина, и вашия напрѣдъкъ за собственъ свой напрѣдъкъ.

. . . .

. . . . Благославямъ Ви отъ все сърце и оставямъ съ особна любовь и почить винѫги Вашъ другарь и приятель

Йосипъ Йурай Штросмайеръ,
епископъ Босненски и Срѣмски.

Дяково, 15/27 Май 1885.

Въ това писмо великий благодѣтель на хърватското плѣме, и отъ къмъ тая страна истински отецъ на хърватската просвѣта изобщо, който не е оставялъ безъ щедро помощно съчувствие и поддържка нито „Матицитѣ“ Далматинска Словинска и Словашка, нито Сърбското учено дружество въ Бѣлградъ, нито Земския Чешки музей въ Прага, а най-сетнѣ и „Славянска Бесѣда“ въ София[1]), който само прѣзъ 19-годишно службуванье (1850—1869), е подарилъ повече отъ **милионъ флорина** за народни и черковни работи, — въ това искренно послание и българский благодѣтель ни допраща изъ своята епископска столица, покрай скѫпитѣ си и откровени апостолски рѣчи, нѣкои мили намъ и цѣнни съобщения за покойния загинѫлъ въ цвѣта на надѣждитѣ Константинъ Миладиновъ и за сборника на образцовитѣ до нинѣ Български пѣсни. Понеже битието и сѫдбата на тия пѣсни иматъ тѣсно отношение къмъ личностьта на югословѣнския меценатъ и хърватски борецъ „за вѣра и отечество“, достойно ще е да споменемъ прѣди всичко за него нѣколко главни животописни дати, като отпращаме всѣкого любителя за нѣщо пò-вечко (и пò-минѫло) въ българската книжнина до „Лѣтоструй или кѫщенъ календарь“ на Данова, V (1873), стр. 112—122 (отъ Г. Беневъ).

Штросмайеръ е роденъ отъ бѣдни родителье въ градъ Осѣкъ, въ Хърватско, на 1815 год. и се въспитувалъ въ гимназията на родния си градъ, въ духовната семинария

---

[1]) „Въ знакъ на благодарность пращамъ ви за дружествени цѣли сто флорина, а навѣрно бихъ пратилъ и повече да нѣмаше и у насъ рани, които трѣба да се лѣкуватъ, да нѣмаше неволи, които трѣба да се надвиватъ, да нѣмаше хиледи потрѣби, които има да се покриватъ“. (Изъ писмото).

въ Дяково (по философията) и въ Пещанския университетъ, отгдѣто излѣзълъ докторъ на философията и на богословието. Въ 1838 год. той станѫ професоръ въ Дяковската семинария, а слѣдъ малко придворни свещеникъ и управитель на „Пазманеумъ“, институтъ въ Виена, гдѣто свършили богословието, се готвѭтъ за доктори по тоя клонъ; прѣзъ врѣме на тая му служба се пада и бурната 1848 г., когато прѣдъ министритѣ и двора е бранилъ своето отечество. На 34-годишна възрасть Штр. биде рѫкоположенъ за Дяковски владика и отъ тогава до днесь неговътъ животъ е низанъ редъ дѣла, съ които си заслужи любовьта на народа и отечеството, привързаностьта на южнитѣ Словѣне, слава и почить у цѣлия образуванъ свѣтъ: идеалътъ на живота му е съединението на южнитѣ Словѣне, защото едничко тамъ лежи доброто имъ бѫдѫще отдѣлно и на всички изобщо. Като има на гледъ раздѣлението на двѣтѣ църкви и происходящата отъ това врѣда за Словѣнството, Ш. не прѣстая да дѣйствува за уваждание въ словѣнскитѣ католишки църкви словѣнско богослужение: съ това би се отстранила поне една отъ „вѣрскитѣ“ разлики мѣжду източнитѣ и западни словѣне, — което е вече стѫпка напрѣдъ къмъ тѣхното сближение. Едно отъ най-монументалнитѣ дѣла на Ш. е основанието на *„Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti“*, открита въ 1867 год., за която билъ направилъ прѣдложение още въ засѣданието на Банската конференция отъ 1860 г., та пуснѫлъ за подписка волни помощи листъ, като дарувалъ и самъ 58,600 флорина, и още 20,000 за поддържка на искуствата при академията. Важностьта на тоя форумъ, гдѣто прѣстая всѣка неразбрана омраза мѣжду Сърби и Хървати, може се прѣмѣри въ най-малкото поне въ отношение къмъ разработката на езика, гдѣто „слабитѣ и подчинени“ Хървати (наравно и Сърбитѣ), сѫ направили при своята скромна академия много повече отъ „силнитѣ и независими Русси“ при тѣхната „наистина царски обдарена и сѫществующа отъ 1724 год. насамъ Императорска Академия“;[1]) при сѫщия форумъ неотколѣ отвори Ш. *„Galerija slika“* (живописи), която е събиралъ прѣзъ 25 години

[1]) Застото е изъ „August Schleicher und die slawischen Consonantengruppen. Ein Beitrag zur neuesten Geschichte der Indogermanischen Sprachforschung überhaupt und der slawischen insbesondere“ von Martin Hattala. Prag, 1869. стр. 23.

и се цѣни до милионъ лева. Югословѣнската Академия, одушевяйки се отъ идеята на своя основатель, бѣше планувала да отпразднува петдесетогодишнината на Хърватското възраждание (отъ Др. Людевитъ Гай), и свикуваше за него тържество прѣзъ августа т. г. книжовенъ конгресъ отъ всичкитѣ югословѣнски книжовни дружества (между тѣхъ и нашето въ Срѣдецъ), — ала то биде възбранено отъ политическата власть подъ Маджарска заповѣдъ. Ш. издигнѫ първъ гласа си (въ 1861 въ Sabor-а) и за основание на Загребския университетъ, що имаше да се нарича *„Югословѣнски Университетъ"*, та дарува за него испърво 50,000 флорина, а кога се отвори (1874) отпуснѫ до 23,000 лева за подпомагание бѣдни слушателье[2]). Къмъ тѣзи велики дѣла отъ непрѣцѣнно значение пригуждаме напоконъ и изданието на „Бѫлгарски народни пѣсни, събрани отъ братья Миладиновци Димитрия и Константина" (Загребъ, 1861. г. 8°. 538 стр.), и посветени „на Негова Превозвишеность и Пресвѣтлость господина Йосипа Юрия Строссмайера, великодушни-отъ покровитель на народната книжнина". Изданието е рѫководилъ самъ Константинъ, за когото съ толкова почеть и любовь говори епископъ Ш. въ своето приведено пó-горѣ писмо. —

Инди съ грьцко азбуке сѫ били писани първоначално пѣснитѣ ни отъ оня сборникъ, що по своитѣ собственни вѫтрѣшни и авторски достоинства се поставя отъ славиститѣ надъ всѣкой подобенъ трудъ въ българската книжнина дору до днесь! Да бѣше останѫлъ сборникътъ печатанъ съ грьцки букви, каквито мнозина и твърдѣ много употрѣбяхѫ по него врѣме низъ Българско, особито въ Македония, за нашитѣ словѣнски думи той не ще повлияеше така мощно върху пробудата на съзнанието у простия български четецъ, па не ще истъкнеше и тъй силно мѣжду него и врага му Гръкъ оная разлика, която зове на борба естественото право противъ историческата кривда. Въ смисълъ на таквазь огромна важность ще е склонилъ и Константинъ Миладиновъ да замѣни съ букви словѣнски (български) грьцкото писмо, което двоицата братя очевидно били приели, докѫдъ съставяли своя сборникъ, едничко съ

---

[1]) Приведенитѣ бѣлѣжки длъжѫ на добрината на колега си г-на С. Юриничъ и на „Naučný Slovník" s. v.

огледъ къмъ пó-широкия достжпъ на пѣснитѣ мѣжду своитѣ запознати вече до нѣйдѣ съ грцкото азбуке съплѣменици. „Блаженитѣ уста“ на Штросмайера, които исказали доводното желание за промѣна на азбукето, искресахж съ това наистина още една искра за грѫцката злоба противъ личнитѣ дѣйци за българщината въ Македония, ала родолюбецътъ Константинъ съ жажда прѣгърнжлъ всецѣло гласа на правдата, ако и можаше да прѣдвиди за себе и за брата си жестокитѣ послѣдици отъ подобна постжпка. Колко и да е знайно, че когато сборникътъ се печаташе на 1861 г. въ Загребъ, Димитъръ Миладиновъ отколѣ е билъ хванжтъ отъ турското подкупено правосждие въ Битоля и тогава се намираше въ единъ дулапъ на тъмницата цариградска, все пакъ рѣшително не може се твърди, че крайътъ на негова затворъ и сетнѣ и на братова му досущь не ще е билъ яко изостренъ отъ българскитѣ букви на отпечатанитѣ и негли распратени вече „Миладиновски“ пѣсни. Освѣта за това обстоятелство би ни доставило само нѣкое съобщение отъ лица, които во врѣме на затвора на Миладиновци сж имáли възможность осѣтно да испитатъ расположението на грѫцката мисъль и чувство спрѣмо вътрѣшната и вънкашна страна отъ сборника на нейнитѣ плѣнници и готови жертви въ Цариградъ, защото и въ едничкитѣ до сега обнародвани пó-пълнички „материали за животоописанието на братя Х. Миладинови Димитрия и Константина[1]) нѣма нищо споменжто за него; — инакъ ще трѣба винжги да минуваме тази точка отъ сждбата на двѣтѣ напрасни жертви съ благочестивитѣ Штросмайерови думи, самъ Богъ знае, да ли не е *спомогнжло* именно „грѫцкото азбуке, че Константинъ „заедно съ брата си паднж въ тъмницата цариградска“. Всѣкакъ обаче съобщението на писмото отъ Штросмайера за факта за азбукето има книжовно историческа цѣна, като много допринася, заедно съ тънкитѣ все тамъ отбѣлѣзани чъртици отъ характера на Константина, и къмъ пълния образъ на живота на покойнитѣ незабравни братя.

Изобщо имената на Миладиновци се знажтъ у насъ рѣчи во всѣко мѣсто, гдѣто сжществува интересъ къмъ бъл-

---

[1]) Съ прибавление нѣщо и за живота на Нака С. Станишевъ. „Написалъ и издава А. К. Шапкаровъ. Пловдивъ, Търговска печатница 1881 г. 8° 61. Ц. 1 л. 50 ст. — Слаба книжовна извѣсть въ Наука, III. 814—815.

гарската книга; ала достовѣрни свѣдѣния за живота и дѣйностьта имъ, за тѣхното значение въ новата ни културна история още далече нѣма събрани въ завършена пълнота дори въ самата ни книжнина, остави вече въ завалената паметь на обикновения книголюбецъ. Найвече се приказва съ увѣреность за смъртьта имъ едноврѣменна въ тъмницата, като се обзима всичко друго въ общи думи токо за сборника на тѣхнитѣ пѣсни; обаче и тя смърть, колкото е сама по себе трагическа, бива завѣсена и съ романтическо було, което мнозина сѫ прозирали само прѣзъ сълзи отъ състрадание. Откъмъ тая страна се явява нужда напоконъ да се разоблачи небото на вѣрата, каквото да блѣсне еднъжъ върху него звѣздата на сѫщинската истина. Това ни се налага толкозъ пó-неотмѣнно, че всичко до нинѣ писано като животописъ на Миладиновци заключава по нѣйдѣ важни погрѣшки, които книжовний историкъ неможе токо тъй да прѣскочи. Мѣжду нази се вѣрва на примѣръ, че откакъ пролежали Миладиновци нѣкое врѣме въ тъмницата въ отдѣлни мѣста безъ да сѫ могли нѣкакъ да се видѭтъ, въ послѣдния уреченъ за живота имъ часъ тѣ били изведени въ еднá стая да ядѫтъ наедно отъ поднесеното отровено ястие; отъ дългата раздѣла прѣзъ петь години и пóвече, и поради промѣнитѣ на йзгледа имъ въ затвора тѣ веднага не се познали: взели да се распитуватъ — и то съ голѣма въздържность, както е обикновено при такива случаи — за своята злополука и тепърва отъ расказитѣ се досѣтили за своето братство, та припаднѫли единъ другиму въ прѣгръткитѣ; ала при туй силно вѫтрѣшно вълнение учинътъ на отровата се доставилъ пóбързо и двоицата мѫченици се раздѣлили съ душата си *въ една и сѫща минута*. Споредъ единъ чешки прѣводачь на юнашкитѣ Миладиновски пѣсни, за когото щемъ споменѫ още пó-долу, то било *на 1863 година*. Ала Верковичь дума (Описание битътъ на Македонскитѣ Българе, стр. 5), че Димитръ билъ отровенъ „во четвъртокъ, а Костантинъ во петокъ“ (годината не е казана), сирѣчь *прѣзъ единъ день;* Л. Каравеловъ пише („Свобода“, II бр. 11, стр. 88), че двоицата братя умрѣли отъ отрова *на 25 мартъ 1862 г.;* а пъкъ К. (Р.) Жинзифовъ, който учителувалъ съ Димитра въ Прилѣпъ и въ Кукушъ, въ животописния очъртъ на Миладиновци въ

„Българска Иллюстрация“ (изд. Янко С. Ковачевъ), I. св. 7, 8 и 9 (прѣв. отъ „Родное Племя“),[1]) опрѣдѣля смъртьтя *сѫ 1862 год., мѣсецъ януарий,* обаче въ досущь раздалечени дни („единътъ умрѣ на януарий [?], другий *на 12 януарий*“, св. 9, стр. 235). Братътъ на Миладиновци Наумъ, прѣди „посмъртчето“ (родено слѣдъ смъртьта на татка си) Константинъ, бѣлѣжи въ своитѣ записки (писани въ Струга, на 27 априлий 1883 год.), че случката станѫла „въ лѣто отъ Христа *1862, мѣсецъ януарий 17 день*“; а у Димитрова зетъ К. А. Шапкаревъ (Материали, стр. 42) намираме: „по-старий, по-здравий и по-якгкий Димитрий *на 7-й януарий*, а по-младий, по-слабий и болничавий Константинъ *на 11-й сѫщаго мѣсеца 1862 г.* бидохѫ принесени немилостива жъртва на грѫцката богиня: *Намезисъ!*“[2]) Шапкаревъ иставя за „истинно“ своето съобщение, като отбива съ забѣлѣжка (вст.) друга една вѣсть, че Миладиновци били умрѣли „прѣгърнѫти отъ чрѣзвичайна радость“, „когато получили позволение за свобода“. При тия противорѣчия за датата отъ смъртьта на Миладиновци човѣкъ би си помислилъ негли, че истинско показание можеше на вѣрно да се найде въ издаванитѣ по него врѣме въ Цариградъ български вѣстници, защото все не ще е възможно да сѫ пропуснѫли тѣ да споменѫтъ за деня на таково събитие отъ общонародно значение. Азъ не съмъ дирилъ нарочито споменъ за тоя фактъ въ тѣхъ вѣстници и за то не могѫ каза, да ли подобенъ трудъ би налучилъ тамо своята награда; ала обстоятелството, че грѫцката безгранична враговщина при турската податлива подозиравость е заплашила въ дънъ сърце всѣкой откритъ изразъ на родолюбска симпатия у мѣстнитѣ Българе, не ми възбраня да прѣдполагамъ, че на положителното знание за смъртьта на Миладиновци — което не ще е броило много съпричастници — произволно билъ наложенъ характеръ на устно прѣдание, та по неѭ причина днеска срѣщаме несговоръ въ датитѣ и извѣстна романтичность въ приказа. Че на фенерската человѣщина съвсѣмъ не е било драго да се паметува смъртьта на Мила-

[1]) Тамъ има и портрета на Константина, за който споменува Шапкаревъ, Материали, 44.

[2]) Въ „Brockhaus' Kleines Conversations Lexicon“ s. v. *Miladinov* се пишеше за тоя фактъ, ала не помнѭ имаше ли показана и коя именно дата за него.

диновци и въ невинни разговоръ, можемъ го дотвърди съ нейната обхода спрямо едного християнинъ Българинъ, който ималъ злочестината незлобиво да е свидѣтель на погребението на Миладиновци отъ страна на православната вселенска Патриаршия: стружанинътъ Илия Славовъ, паčаджия, който 18 години не билъ ходилъ въ отечеството си, щомъ се научилъ, че негови съотечественици щѣли да се погребѫтъ, безъ да прѣмисли нѣщо по̀-вече, отишелъ да съпроводи останкитѣ имъ до студения гробъ; ала сутрината и той, *по нѣкое тайнственно дѣйствие или чудо, — умрѣлъ!...* (Материали, 42). Какъ сѫ били държани Миладиновци въ тъмницата и какъ сѫ постѫпяли съ нихъ Турцитѣ (по научка) или Гърцитѣ до смъртьта имъ и слѣдъ неѭ, може съ несъмнѣна достовѣрность да изложи г. Василъ Манчовъ, за сега поддиректоръ въ Народната Библиотека, защото едничкий той ще знае негли сѫдбата на отровенитѣ братя въ Цариградъ и на Димитра въ Битоля като нихенъ случаенъ съзатворникъ; на него се позива за извѣстни подробности и самъ К. А. Шапкаревъ (Матер., 31).

Освѣнъ посочената неистота въ нашитѣ свѣдѣния за смъртьта на Миладиновци, въ бѣлѣжкитѣ за тѣхния животъ има и други подобни противорѣчиви и тъмни мѣста, които би трѣбало необходимо да се уяснѭтъ, ако е право да си имаме за българскитѣ именити дѣйци винѫги тъкми животописи. За да не увеждаме тука тѣхъ мѣста всичкитѣ, па да ги съпровождаме и съ свои съображения, както сторихме съ горньото, а сѫщо и да не прѣтоваряме по̀-вече статийката си, която веке и тъй прибра доста нѣщо подъ едно не толкова съотвѣтно и уловливо заглавие, ние само ще вмѣстимъ на кратичко главното отъ запискитѣ Наумови, споменѫти по́-прѣди, каквото да направимъ така възможно сравнението на писаното до сега още съ нѣкои бѣлѣжки отъ достовѣрна рѫка за Миладиновци, — което ще е задача на тѣхнитѣ бѫдѫщи животописци.[1])

„Христо Миладиновъ отъ Струга ималъ при живѣ 5 сина: Димитъръ, Атанасъ, Матей, Апостолъ и Наумъ; а

[1]) Нѣкои отъ точкитѣ, за които се срѣщатъ противорѣчия или блѣзни у ония, що сѫ наличили нѣщо за Миладиновци, и върху които животописецътъ трѣба да обърне внимание, отбѣлѣзвамъ съ звѣздица. Наумъ Миладиновъ биде тъй добъръ да ми прѣвръчи своитѣ записки, като ми обясни и устно тукъ тамѣ едно друго, въвъ основа на косто и турямъ тѣхъ свои бѣлѣзи.

3 мѣсеца слѣдъ смъртьта му на 1825 г.* се родилъ и Константинъ. Христо се завзелъ да изучи способното свое дѣте Димитъръ, та го пращалъ 8 годинъ на гръцко училище въ Струга и Охрида, гдѣто се прѣподавало вечерница, панахида, осмогласъ, антология и др. Стружане искали да го направѭтъ свещеникъ, а въ Охрида гражданетѣ съ митрополита Калиникъ го взели за учитель, какъвто имъ останѫлъ 5 години врѣме; тука покрай учителството Д. помагалъ и въ черквата, четещецъ и прѣвождащецъ на български евангелието и апостола, което расположило гражданетѣ съ голѣма обичъ къмъ него. Съ паритѣ, спестени въ Охрида, Д. продължилъ още 3 год. учението си въ Янинската гимназия, отъ гдѣто пакъ се завърнѫлъ учитель въ Охрида съ удвоена плата, като взелъ при себе на учение отъ Стружкото училище и Константина, а сетнѣ, подиръ 5 години, по просба на Стружане прѣдъ Калиника и Охриждане, минѫлъ въ Струга, гдѣто прослужилъ други 5 години. Славата на учителя Д. се разнесла низъ цѣла Македония; още въ Охрида тойималъ ученици отъ разни мѣста, а кога отишелъ въ Струга, придружили го нѣкои отъ нихъ, дори и ученички; при него дохождали да се учѫтъ и момчета отъ Албания, и мнозина селски свещеници. Ученицитѣ на Д. отивали послѣ да се образуватъ пó-високо въ Гърция, или се пръскали низъ Македония като учителье. Отъ Струга Д. билъ измоленъ да отиде да просвѣти и селото Кълкъчъ (Кукушъ); тамъ завелъ той К. и Наума, който му помагалъ въ пó-младото отдѣление; послѣдували го и двайсетина негови ученика. Въ Кукушъ Д. ималъ на учение двама диякони, испратени отъ тамошния епископъ Мелетий; единий отъ нихъ веднѫжъ задѣвалъ въ класа едно хубавко момченце и Д. тутакси го изгонилъ позорно изъ училището. Дияконътъ го наклеветва тогава на епископа, че прѣподавалъ еретическа наука и Д. се вика отъ Солунския паша, до когото стигнѫла клеветата отъ Мелетия чрѣзъ мѣстния митрополитъ, да отговаря прѣдъ сѫда. Испитътъ на Д. отъ Солунския митрополитъ прѣдъ пашата не показалъ никаква улика и по съдѣйствието на Италиянеца Джеки Амбортъ (sic), познатъ на турскитѣ власти, Д. билъ освободенъ и домѣстенъ пакъ въ Кукушъ, а гражданетѣ пропѫдили епископа си.* Отъ

какъ учителувалъ и въ Кукушъ 3 години, Д. се върнѫлъ въ Струга да се жени, та останѫлъ и тамъ учитель още 3 год. Въ това врѣме се поминѫли другитѣ Д-ови братя, поради което Н. трѣбало да остане да наглежда дюкяна въ Струга и домашнитѣ, а Д. тръгнѫлъ съ К. за Прилѣпъ, гдѣто билъ повиканъ за учитель; отъ тамъ подиръ 2 години ходилъ учитель въ Магарово, Битолско окрѫжие. Д. приготвилъ К. да го испрати въ Атина;* а за да може издържката да бѫде пò-лесна, прѣнесълъ и Н. въ Битоля, защото въ Струга търговията била спрѣла. К. се училъ въ Атина 6 години* и кога си дошелъ, условили го за учитель въ с. Търново, пò-надолу отъ Магарово. Година слѣдъ това станѫло нужда Д. да отиде въ Охрида, гдѣто пò-сетнѣ се и условилъ за учитель, а К. заелъ мѣстото му въ Магарово; подиръ 3 год. К. заминѫлъ за Москва, като занесълъ и събиранитѣ до тогазъ народни пѣсни съ цѣль да найде срѣдство да ги напечата.*

„По него врѣме споходилъ Струга руский дипломатически агентъ Рочински (?), който заминувалъ за Мостаръ въ Херцеговина. Въ срѣщата си съ Д. *Рочински истъкнѫлъ важностьта на учението въ македонскитѣ училища по български и придумувалъ Д., че е врѣме вече да се исхвърли гръцкия езикъ и четмо. Мѣсецъ по това Д. самъ отишелъ въ Мостаръ да се види и посъвѣтува съ Рочински,* а отъ тамъ заминѫлъ да се опознае съ плодоветѣ на словѣнското четмо по Сърбия и Австрия (Чешко), гдѣто прѣкаралъ 9 мѣсеца. Кога се върнѫлъ, условилъ се за учитель въ Струга и започелъ своитѣ съвѣти къмъ гражданетѣ за напущание всичко гръцко. Българското учение въ Струга веднага се расчуло по вснѫдѣ и при Д. захванѫли изново да се стичатъ жедни за въспитание на матерни езикъ дѣца изъ вситѣ околни краини. И въ черквата прокаралъ Д. българско пѣние, а К. пратилъ изъ Москва церковни книги и одежди.* Това много разгнѣвило Охридския митрополитъ Мелетий, който писалъ Д. тайно писмо да се варди, че ще пострада; ала Д. ималъ задъ себе цѣлото българско население, което се оплакало отъ произволитѣ на Мелетия прѣдъ патриарха, та издѣйствувало да се испрати нарочитъ човѣкъ да испита работата; обаче митрополитовий подкупъ заличилъ всичко. Не слѣдъ много Д. напус-

нжлъ учителството, защото трѣбало да обихожда Македония като пълномощникъ съ патриарше изволение на българското настоятелство за Цариградската църква св. Стефанъ и да записува волни помощи за нейното съграждание. Ходилъ съ Н. въ Дебъръ, гдѣто намѣрили 2 товара много стари златни и сребърни монети и пергаменови ржкописи гръцки и български, въ Кърчово (Кича), послѣ пратилъ тефтеря въ Галичникъ, а самъ отишелъ въ Битоля; Н. останжлъ въ Прилѣпъ. Гърцитѣ всждѣ имъ правили спънки, клеветили ги прѣдъ властитѣ като бунтовници, ала населението всичко стояло поржчитель за нихната правда. Въ Воденъ имъ се случило,* че Д-овий приятель Динга Държиловичъ, възпитанъ въ Русия, чийто баща билъ търговецъ въ Солунъ, казалъ въ черквата българско слово, което завършилъ съ многолѣтие за султана. То било на 1860 г. Шпионитѣ на митрополита извѣстили, че Динга билъ извикалъ многолѣтие за Русия, и затуй се възбудило гонение срѣщу Динга и Д. Тогазъ билъ пристигнжлъ изъ Солунъ пашата да посрѣща садразамина [великий везиръ Кьбрьзли Мехмедъ паша], който на пжтувание низъ Македония ишелъ отъ Битоля, водещемъ подирѣ си уловени до 11 души наклеветени отъ владиката Венедикта учителье, отъ които нѣкои се освободили, а остатнитѣ загинжли въ цариградскитѣ тъмници. Садразаминътъ пратилъ та хванжли Д., ала благодарение на бей Стефанакева синъ Богориди, който придружавалъ садразамина и познавалъ отблизо Д., оклеветений билъ освободенъ. Отъ Воденъ Д. заминжлъ за Кукушъ, гдѣто се намиралъ неговий бивши ученикъ епископъ Партений, а Н. за Струмица; по-късно Д. отишелъ въ Струга. Обиколката на Д. и Н. по Македония траяла 5 мѣсеца, до 28 септемврий 1860 г. Наскоро дошла отъ Цариградъ заповѣдь да стане броежъ на населението по епархиитѣ, като се пишжтъ отдѣлно Блгаре отъ Гърци, каквото да се опрѣдѣли споредъ болшинството и народностьта на владиката. Д. намѣрилъ тука поприще за мирна и косвена дѣятелность противъ омразния Охридски Мелетий, който отъ своя страна испърво го уговарялъ да се не мѣси въ работата по описа, ако иска да стигне до по-голѣма честь, ала испослѣ прибѣгнжлъ къмъ обичното Гръцко оржжие. Четире мѣсеца отъ то на сетнѣ Д-вата кжща била

обсадена отъ Битолския Абединъ бей, всичко цѣнно изъ нея, заедно съ двата товара старини, било ограбено, и Д. закаранъ въ Охрида, а слѣдъ двѣ седмици въ Битолската тъмница. Като не помогнѫли опитнитѣ на Охриждане да го освободѭтъ, опѫтилъ се за Битоля Наумъ, който съ много пари сполучилъ поне да откупи отъ тъмничаря двѣ заплѣнени братови си книги, именно „Горски Пѫтникъ“ и единъ рѫкописъ отъ Раковски.* Съ Д. билъ затворенъ и В. Манчовъ, когото Н. при четвъртата споходба на брата си вече не намѣрилъ въ тъмницата. Завърнѫлъ се въ Струга, Н. получилъ отъ Д. писмо, че ще дойдѫтъ по него сувари да го отведѫтъ въ Битоля, а той при испита да се не плаши, най да твърди, че билъ пазаренъ при него съ 200 гроша на мѣсецъ;* така се надѣялъ Д. да се освободи и за Великдень да се върне въ Струга; обаче не слѣдъ много Наумъ приелъ друго писмо отъ едного приятеля, членъ въ сѫда, и той му извѣстилъ, че самъ станѫлъ порѫчитель за Н., а Д. откарали нощемъ въ Цариградъ: Мелетий далъ голѣма сумма за да се не пуща отъ тъмницата. К. се намиралъ тъкмо въ Загребъ, заетъ съ печатание пѣснитѣ. Нѣкои неприятелье отъ Цариградъ му писали скоро да пристигне да отърве брата си, и щомъ стѫпилъ въ тъмницата, вече билъ помѣстенъ въ отдѣленъ дулапъ. Една нощь обата брата били отровени въ затвора“.

Така угаснѫхѫ двѣтѣ свѣтила на българската народность въ Македония, подкосени отъ враждебната рѫка на людье, които сѫ сгрѣшили въ человѣшката отгледа на своя характеръ спрѣмо насъ изобщо. До друга година (1887) тъкмо се испълнятъ *двадесеть и петь години* откакъ мѫченишкитѣ кости на Миладиновци тлѣѭтъ подъ кривачитѣ черна пръсть, хвърлени съ ядъ отъ ханжеската лѣвица на убиеца, чиято дѣсница въ нея минута благочество е правила кръстове. Тѣхний животъ показува ясно като день, че сѫ паднѫли въ непомѣрна борба за цѣната на прадѣдовски езикъ и на прадѣдовска вѣра: съ това тѣ заслужихѫ вѣчната благодарность на цѣлия народъ, който пакъ е дълженъ отъ своя страна да имъ бѫде признателенъ поне съ негинещо удържание спомена за тѣхното дѣло. Въ навечерието на смъртьта си Миладиновци извадихѫ на бѣлъ свѣтъ съ благодѣтелната подпомога на Штросмайера най-

добрия ненадминжтъ и днеска български сборникъ отъ народни пѣсни, съ който си издигнжхж самички най-здравия паметникъ; достоинството на сборника е въ сжщо врѣме гордость и на самаго епископа Дяковски, а толкозъ повече и гордость наша, че по него словѣнский свѣтъ се учи да познава на Българетѣ духа въ народната словесность. Ако има да е прѣвелъ нѣкой словѣнски народъ най-много български народни пѣсни, то е чешкий; и ако има да е прѣваждано тамъ най-вече отъ нѣкой сборникъ, то е отъ сборника на Миладиновци. Съ подобни прѣводи сж започнжли своето изучване на българския езикъ нѣкои отъ чутовнитѣ чешки слависти, каквото напримѣръ професорътъ Д-ръ Янъ Гебауеръ; а писательтъ Иосифъ Голечекъ стъкми по тозъ начинъ дори цѣла книга „Junácké písně národa bulharského“, v Praze, Ed. Grégr, 1874. 12° 185 (VIII томъ отъ „Poesie světová, sbírka básnických spisů jinojazyčných“), която посвещава на „свещения споменъ на братя Димитръ и Константинъ Миладиновци, соколи побалкански, които за туй, че пробуждахж у народа си запуснжтъ народно съзнание, бидохж наклеветени отъ фанариотитѣ, хвърлени като бунтовници въ Цариградъ отъ Турското правителство въ тъмница, гдѣто на 1863 (sic!) бидохж отровени, станжхж мжченици на словѣнското дѣло“. Имащецъ вече на прага двадесеть и петата година отъ смъртьта на обата мжченика, трѣба и ний да се въсползуваме отъ готовата прилежъ да засвѣдочимъ своята почеть къмъ покойнитѣ братя и оцѣнение на тѣхнитѣ трудове. То се пада особито на „Българското Книжовно Дружество“ въ Срѣдецъ, което е призвано да стои въ чело на всѣко духовно движение у насъ, и не може ли се нае да издигне съ нечия помощь и паметникъ на „двата Миладина“, поне да не отлага съ помисъла си да прѣдприеме вторичното издание на Миладиновския сборникъ, който е станжлъ повсждѣ библиографическа рѣдкость, а се дири отъ всѣкого познавача съ необикновенна ревность. За това издание нѣма да се иска отъ другиго позволение (срв. Българска Иллюстрация“, I св. 7 стр. 226), освѣнъ да се отправи до Штросмайера допитъ за издателскитѣ права върху сборника и да се отреди негли извѣстна часть отъ чистия доходъ въ полза на наслѣдницитѣ на Миладиновци. Обаче важностьта на сборника и

ролята му въ българската книжнина, па и въ словѣнската филология за напрѣдъ изискува да се прѣиздаде той съ надлежния критически прѣгледъ на текста му, гдѣто покрай друго се срѣщатъ немалко и важни откъмъ фонетическа страна печатни погрѣшки, съ езикословни коментарии и съ пъленъ словарь въ края; а отъ почеть къмъ авторитѣ-събирачье изданието нека бѫде колкото е възможно стереотипно и съпроводено съ вѣренъ за тѣхъ биографически очъртъ, който имахме на гледъ съ привнесенитѣ свои тука бѣлѣжки и съображения по тоя прѣдмѣтъ.

Като взехме поводъ отъ писмото на Штросмайера да направимъ горнето прѣдложение за ознаменувание спомена за Миладиновци въ деня на двадесеть и петата година отъ напрасната имъ смърть, ний испущаме на това мѣсто всички подробности, що имаше да се истъкнѫтъ досѣжно до изданието на сборника, оставящемъ да ги разгледаме при други специяленъ случай.

БЪЛГАРО-ГРЪЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

Отъ Р. Вителова.[1])

ГЛАВА I.

Прискърбната неизбѣжность на появяваньето на распрята. — Черти отъ нравитѣ на гръцкото духовенство и сѫждения за тѣхъ мѣжду Българетѣ въ изминѫлия вѣкъ. — Причинитѣ за оплакваньето най-първо отъ владицитѣ при подобрението на врѣмената. — Безплодното ходатайство на Българетѣ отъ Търновската епархия и на Неофита Бозвелията съ о. Илариона Стояновича въ 1840 да се назначи вмѣсто Грька Панарета Българинъ владика и обяснението, което му се е давало тогава. — Грькътъ Неофитъ за митрополитъ въ Търново въ 1840—1846. — Първото заточение на Неофита Бозвелията. — Прошенията подадени въ 1845 г. противъ Търновския митрополитъ и ходатайствата за освобождение Неофита Бозвелията отъ заточение. — Дѣятелностьта на Неофита Бозвелията и на о. Илариона Стояновича въ 1845 и тѣхното подиръ това заточение. — Оплакваньето срѣщу Търновския владика въ 1846. — Буюрултията на Портата за преобразования испратена на патриарха въ 1849. — Огромнитѣ берии и злоупотрѣбления на гръцкитѣ владици. — Направата на българска църква въ Цариградъ и рѫкоположението на архим. Стеф. Ковачевича за епископъ при нея. — Исканьето въ 1850 на Видинцитѣ да се опрѣдѣли заплата на владиката имъ и прѣписката за това мѣжду Портата и Патриаршията. — Патриаршеското послание по поводъ на въпроса за заплатитѣ на архиереитѣ. — Отваряньето въ Пловдивъ българско училище въ 1850 и полемиката по този поводъ мѣжду Българе и Гърци. — Гонението на българскитѣ учителье и на словѣнския езикъ отъ Пловдивския митрополитъ Хрисанта и неговитѣ грабителства.

Появяваньето на църковната распря помѣжду Българе и Гърци, въ която два единовѣрни християнски народа трѣбаше да излѣзѫтъ да се расправятъ и корѭтъ прѣдъ общия си мусулмански врагъ и имаше да се позори прѣдъ свѣта въ лицето на гръцкитѣ архиереи висшето духовенство на Православната църква, бѣше истино нещастие за всичкото Православие, нещастие, което осѣщахѫ напълно и Българетѣ, когато се видѣхѫ принудени да отстояватъ принадлежащитѣ нимъ, като на християне и народъ, пра-

[1]) Цѣльта на този трудъ е собственно да се изложѫтъ въ истиния имъ видъ дѣлата и събитията по расправата ни съ Гърцитѣ, начинайки отъ 1858 до послѣдната Русско-Турска война, врѣме, по което съчинительтъ е билъ единъ отъ дѣятельетѣ по тая расправа. Той обзрѣва събитията прѣди 1858 колкото за въведение въ епохата, която има прѣдъ видъ. Цѣльта му е да принесе лептата си въ приготвяньето материялъ за отечественната история.

вдини срѣщу гръцкитѣ владици, които, по силата на самото си звание и на самитѣ си обязанности като пастирье, отци и учителье, трѣбаше не само да не имъ правѭтъ никаква обида, но и да ги забранятъ срѣщу всички тѣхни обидници и злосторници. Тежко бѣше наистина за всѣкиго отъ искренно прѣданнитѣ на Православната църква християне появяваньето на тая распря, и ето защо още отъ самото нейно начало нѣкои отъ тѣхъ погледнѫхѫ съ криво око на оплакванията на Българетѣ срѣщу духовнитѣ имъ пастирье и се силехѫ да възстановѭтъ мира въ църквата макаръ и съ непълно удовлетворение на Българетѣ.

При неустѫпчивостьта на едната и на другата страна распрята можеше да има нежелателни послѣдствия, както за всичката Православна църква на Востокъ, така и за самитѣ Българе. Първата можеше да прѣтърпи голѣмъ ущърбъ, а послѣднитѣ да се раздѣлѭтъ и распокъсатъ на разни исповѣдания.

Ако Българский народъ избѣгнѫ нещастието на едно религиозно распокъсванье, при всичкитѣ залѣгания на католишката и протестанската пропаганди да се въсползуватъ отъ неговото справедливо негодувание срѣщу гръцкото духовенство, това той дължи, истина, най-първо на своя здравъ разумъ и на своята привезанность къмъ Правосл. църква; но не малко спомогнѫ за това и защитницата на Православието, нашата всегдашна благодѣтелка Руссия съ своето могѫщество, съ своитѣ прѣдпазвания и увѣщания.

Появяваньето на распрята бѣше неизбѣжно. Кой народъ може равнодушно да гледа на поробваньето си, на усилията на неприятельетѣ му да го истриѭтъ отъ лицето на земята? Кой би могълъ равнодушно да стърпѣва притѣсненията съ присмиванье и гавренье, каквито сѫ правили гръцкитѣ владици на Българетѣ? Какъ можеше да не възнегодува единъ християнинъ противъ такива пастирье и учителье, които, на мѣсто да поучаватъ стадото си на всѣко добро съ слово и примѣръ, сѫ давали въ повечето случаи поводъ само за съблазнь?

Само грубата сила, върху която се е осланяла, прѣзъ врѣмената на турското господство, всѣка безправность е могла да принуди Българетѣ да не издигатъ гласа си срѣщу неправдата и притѣснението на духовнитѣ имъ

властителье. Че тѣ, обаче, дълбоко сѫ чувствували тая неправда и това притѣснение, когато сѫ мълчали, не остава мѣсто за съмнѣние. Това се вижда най-ясно отъ уцѣлѣлото до насъ списание на приснопаметнаго иеромонаха Пайсия отъ Самоковъ: *История славено-болгарская о народахъ и царѣхъ и святихъ болгарскихъ и о всехъ дѣяния болгарскихъ,* а така и отъ автобиографията на Софрония Врачански. Въ горѣказаното списание, което е било пуснѫто мѣжду българския народъ още въ 1762 като рѫкописъ, о. Паисий живо изобразява униженото състояние, въ което се е намиралъ Българинътъ послѣдствие противуевангелскитѣ дѣйствия на гръцката духовна власть, и открито казва, че Цариградскитѣ патриарси, които насилно подчинили търновската патриаршия, още *изъ перво врѣмя не поставляютъ отъ болгарскаго язика епископи болгаромъ, но все отъ гречески язикъ, и не радатъ отнюдъ за болгарски школи или учение, но обращаютъ все на гречески язикъ, за то су остали болгари прости и неучени и неискусни писаниемъ, и много сѫ отъ нихъ обратили на греческая политика и учение, и за свое учение и язикъ слабо брѣжатъ. Тая вина болгаромъ отъ греческая духовная власть приходитъ и много насилие неправедно отъ гречески владики терпятъ въ сия врѣмена*[1]). Прѣосвещенний Софроний, Българинъ родомъ отъ Котелъ, който, прѣди да бѫде посветенъ въ 1794 г. за архиерей въ Враца, е билъ мирски свещеникъ подъ име Стойко Владиславовъ, [2]) е оставилъ характерни бѣлѣжки въ автобиографията си за стремленията и нравственното състояние на високото гръцко духовенство по оная епоха. Той расказва, че когато, по желанието на съгражданетѣ му Котленци, гъркътъ владика се съгласилъ да го опопи за седемдесеть гроша, които вече билъ и взелъ, и той, Стойко Владиславовъ, се билъ вече приготвилъ съ исповѣдь прѣдъ духовника да приеме свещенството, владиката слѣдъ два дни се помѣта и му поисква сто и петдесеть гроша. Насила котленскитѣ първенци

---

[1]) Гл. статиитѣ *о. Паисий и Животописание* въ Периодич. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Браила, книжка III и IV, 1871.

[2]) Назначението Българинъ архиерей въ лицето на Софрония по онова врѣме се обяснява негли до нѣкоя степень съ това, че въ мѣстата около Видинъ е владѣло тогава, както самъ Софроний казва въ автобиографията си, най-голѣмо размирство, така щото нито единъ гръкъ не е моглъ да се рѣши да иска тая епархия и да даде, по тогавашния обичай, пари за нея.

могли да придумжтъ владиката да се задоволи съ още тридесеть гроша и така да вземе всичко сто гроша вмѣсто стотѣ и петдесеть, що искалъ. Протосингелътъ на владиката, който запопилъ Стойка Владиславова, билъ Гъркъ неученъ и некниженъ въ сравнение съ новия попъ, при всичко, че учеността на послѣдния не била тогава повече отъ свободно четенье по гръцки и славенски, и за това неучений Гръкъ много ненавидѣлъ учения Българинъ попъ Стойка. Този сжщий владика отпослѣ взелъ при себе си попъ Стойка на служба, направилъ го епитропъ-икономъ, звание, въ което благоговѣйний свещеникъ билъ принуденъ, „въ угода на владиката, да глоби, по гръцкия обичай, христиенетѣ подъ разни прѣдлози“, за което послѣ била много огорчена неговата благочестива душа. Когато, по нѣманье доктори въ Котелъ, простодушний попъ Стойко се принудилъ да се цѣри у бабички, които баяли, та съ това си навлѣкълъ епитимия отъ духовника да не служи три години, владиката му възбранилъ да не служи още други три години, за да го накара да плати 84 гроша лихва, която синъ му билъ длъженъ на владиката. Това запрѣщение довело клетия свещеникъ въ крайня бѣдность. Слѣдъ ржкоположението му въ архиерейство, понеже ходилъ въ църквитѣ по праздницитѣ да поучава христиенетѣ по българския имъ езикъ, то послѣднитѣ, като не чували отъ други архиереи таквозъ поучение, много се радвали и го считали за философъ.[1]) Тия чърти за нравитѣ на гръцкото високо духовенство, които мимоходно прѣдава приснопаметний български епископъ въ своето жизнеописание, показватъ, че гръцкитѣ владици възбуждали негодувание помѣжду Българетѣ и въ минжлия вѣкъ съ своето користолюбие, съ своитѣ неправди и съ своето нерадѣние за испълнение обязаноститѣ си, като духовни пастирье и учителье и съ своето невѣжество. Владишкий протосингелъ, когото Софроний нарича безкниженъ и неученъ, когато самъ той, Софроний, не знаялъ още нѣщо повече отъ да чете и да пише, не ще да е знаялъ нито да прочита, нито да записва. Той ще да е занимавалъ протосингелска длъжность така сжщо, както сж сѣдѣли по онова врѣме, та че и до прѣди малко, на

[1]) Гл. Собственното му жизнеописание въ книжка V на Периодич. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Браила, 1872.

високи граждански постове съвсѣмъ безкнижни Турци. Ако протосингелътъ на владиката е билъ человѣкъ съвсѣмъ безграмотенъ, то нѣма съмнѣние, че и самъ владиката не ще да го е много надминувалъ съ книжовностьта си.

Разумѣва се, че, както всѣкога и на всѣкждѣ бива, недостойното поведение на владицитѣ, тѣхното грабителство, тѣхнитѣ неправди и тѣхнитѣ недостатки сж се хвърляли по̀много само въ очитѣ на по̀-събуденитѣ въ онова врѣме людье, които отъ своя страна, едно по благочестие, друго по страхъ отъ немилосърдно прѣслѣдванье и наказание, не сж дързнували, както отпослѣ ставаше, да хулжтъ безъ всѣка оговорка и прѣдпазванье архиереитѣ за лошитѣ имъ дѣла и съ това да даватъ поводъ да се позори самата Църква. За това съблазъньтъ отъ противуевангелскитѣ дѣла на гръцкото духовенство не прониквалъ въ народа. „Но Българетѣ, забѣлѣжилъ тутакси о. Пайсий, слѣдъ като поменжлъ за неправедното обнасянье съ тѣхъ на гръцкитѣ владици, почитаютъ ихъ за архиереи и сугубо плащаютъ имъ должное; за то по нихна простота и незлобие восприимутъ отъ Бога мзду свою, тако и они архиереи, што съ насилие, а не съ архиерейско правило творятъ Болгаромъ велика обида и насилие, и они по свое дѣло и безсовѣстие восприимутъ мзду свою отъ Бога по рѣченому: *яко ти воздаси комуждо по дѣломъ его*".[1]) Искренната прѣданость на Христовата вѣра и Църква и истиното благочестие съ другъ езикъ и не сж си служили въ нарѣканията, които справедливо е извиквало поведението на гръцкото духовенство откъмъ Българетѣ освѣнъ съ езика на благочестивия иеромонахъ. По този езикъ се распознаватъ истинитѣ ревнителье за достолѣпието на православната Църква и за благото народно отъ лицемѣрнитѣ доброжелателье на българския народъ и врагове на Православието, които отпослѣ се появихж на сцената за да се ползуватъ отъ прѣпирнята помѣжду Българе и Гърци за своитѣ цѣли.

Когато народното чувство, което бѣ толкозъ много заглъхнжло въ преминалия 18 вѣкъ, почнж да се съживява помѣжду Българетѣ, за което първитѣ искри сж хвърлили горѣспоменжтитѣ Иеромонахъ Пайсий и прѣосвѣщений Со-

[1]) Глед. книжка IV на Периодич. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Браила, 1871, стр. 14.

фроний Врачански,[1]) а отъ друга страна хванжхж да се подобряватъ и врѣмената за народитѣ, които населяватъ Турската империя, първото нѣщо, което имаше да обърне вниманието на всички пò-развити и пò-събудени български патриоти, трѣбваше да сж дѣлата и стремленията на гръцкитѣ владици. Да се прѣкжсне господството и върлуваньето на послѣднитѣ въ България и да се настанжтъ въ българскитѣ епархии архиереи Българе, трѣбваше да бжде първата задача народна, не само защото гърцкитѣ владици бѣхж първата прѣчка за испълнение на народнитѣ стремления, първитѣ трънье, които трѣбваше да се очистжтъ и махнжтъ за да расте и крѣпне въ отечеството си българската народность, българското народно образование, но защото да се почне дѣлото отъ тѣхъ бѣше и пò-лесно. Дѣлата на гръцкото духовенство бѣхж достоосждни както отъ религиозна гледна точка, така и отъ гражданска и правителственна. Оплакваньето противъ тѣхъ не можеше да бжде противно на Турцитѣ. Напротивъ то даваше на послѣднитѣ добъръ случай да се покажжтъ състрадателни къмъ онеправданитѣ и да товаржтъ отчасти своитѣ собственни грѣхове върху гърба на други. Че вече бѣ дошло врѣме за оплакванье противъ притѣсненията, показахж сами султанитѣ.

Султанъ Махмудъ въ пжтуваньето си прѣзъ 1837 г. лично възвѣсти на всѣкждѣ, че той гледа на всичкитѣ си подданици еднакво и за всичкитѣ се еднакво грижи, а синъ му Абдулъ Меджидъ даде на 1839 съ знаменития си гюлханиски хатти-шерифъ тържествено увѣрение, че висшето правителство има прѣдъ видъ да тури край на всѣкакви неправди и притѣснения.

За пръвъ пжть Българетѣ исказахж пò-явно желанието си да не сж подъ властьта на гърцки владици въ 1840 година. Въ тая година ходили въ Цариградъ да се оплакватъ отъ злоупотрѣбленията и притѣсненията на владиката си Панарета прѣдставителье отъ търновската епархия. Имената на тия прѣдставителье се помнжтъ още отъ пò-старитѣ хора. Тѣ били Иванчо Карамариновъ, Никола

[1]) Гл. кн. III на Периодич. Спис. на Бълг. Книж. Дружество въ Срѣдецъ, 1882, стр. 147—150. Кн. VI на сжщото Период. Спис. 1883, стр. 131—146. Кн. XII на сжщото. 1884, стр. 1--12.

Кетенжиоглу, Хаджи Койчо Хаджи Славовъ отъ Търново и Колчо Басмаджи отъ Габрово. По онова врѣме се намирали въ Цариградъ такожде Архимандритъ Неофитъ Хилиндарский Бозвелията отъ Котелъ, който е придобилъ извѣстность мѣжду Българетѣ като твърдѣ распаленъ патриотъ и голѣмъ ревнитель за възстановението на българската църковна иерархия, и монахъ Иларионъ Стояновичъ, който отпослѣ бѣ епископъ при българската въ Цариградъ църква съ титула Макариополский, а въ 1872 станѫ митрополитъ търновский. Тия духовни лица били вече турили на ума си да търсѭтъ начинъ да се накара патриаршията да назначава за владици на българскитѣ епархии не Гърци, а Българе. Като живѣли помѣжду Гърци, тѣ придобили увѣреность, че отъ само себе си патриаршията не ще никога това да направи и че и никакви молби отъ страна на Българетѣ не могѫтъ ѭ на това накара. Тѣ намислили прочее да дѣйствуватъ върху патриаршията чрѣзъ най-влиятелнитѣ лица помѣжду турскитѣ сановници. Тѣ сполучили нѣкакси да добиѭтъ на страната си помѣжду другитѣ паши и зетя на султана, Мехмедъ Али-паша. Облѣгаеки се на покровителството, което срѣщали у турскитѣ паши по оплакванието си срѣщу патриаршията, тѣ посъвѣтвали на прѣдставительетѣ отъ търновската епархия да искатъ отъ правителството да се назначи владика въ Търново Българинъ. Портата не се въспротивила на това исканье и даже показала видъ, че ще заповѣда на патриаршията да назначи за търновски митрополитъ Българинъ. Архимандритъ Неофитъ, който по развитието си, по опитностьта си, по познанията си е надминувалъ мнозина отъ тогавашнитѣ гръцки архиереи, билъ прѣпорѫченъ на портата и приетъ отъ нея като достоенъ да занеме търновската катедра. По съвършеното си знание на гръцкия езикъ, по сношенията и познанството си съ владици и други духовни лица отъ Гърцитѣ, той е могълъ да срѣщне по̀-вече съчувствие въ синода отколкото другъ нѣкой. Обаче Великата Църква, водена отъ лъжливи идеи, била още далечь отъ мисъльта да се назначаватъ на български епархии Българе владици, а особенно такива Българе, които, като О. Неофита, не само не крияли происхождението си, но излѣзвали като поборници за потъп-

канитѣ правдини на българската народность, на българската Църква. Тя намѣрила начинъ да отклони султанското правителство отъ настояванье да се назначи за търновски владика, вмѣсто Панарета, Българинъ. Въ сѫщото врѣме тя могла да привлѣче на страната си съ малки нѣкои подаръци нѣкои отъ прѣдставительетѣ на търновската епархия и да ги залъже съ нѣкои обѣщания, щото да се оставѭтъ отъ мисъльта да искатъ за Търново Българинъ владика. Тя имъ казала, че изведнажь Българинъ не може да бѫде назначенъ за митрополитъ, че Българетѣ такъвъ испитанъ человѣкъ още нѣматъ, защото онзи, който ще се назначава за митрополитъ, трѣбва да бѫде познатъ на висшата църковна власть при другото и като вѣренъ на царството подданикъ, понеже тя ще да отговаря прѣдъ правителството за него. За да се удостоѭтъ прочее Българе за митрополити, необходимо е, обеснявало се още на търновскитѣ представителье, нò-първо да се турѭтъ Българе епископи и слѣдъ това които отъ тѣхъ се покажѫтъ вѣрни и достойни, да се назначаватъ за митрополити. За търновски владика се назначи прочее пакъ Гръкъ въ лицето на Неофита, който придоби отпослѣ печална извѣстность по упорството, съ което водѝ борбата противъ стремленията на Българетѣ за освобождение отъ притѣснението на гръцкото духовенство. О. Неофита Бозвелията патриаршията се постарала да задоволи, като го назначила протосингелъ на новия търновски митрополитъ и му дала обѣщание, че наскоро слѣдъ това ще го рѫкоположи за епископъ Врачански.

Че сѫ се подкупили търновскитѣ прѣдставителье, отъ една страна, и че Великата Църква гледала, отъ друга, да успокои Търновцитѣ съ обѣщание да рѫкоположи епископи Българе, свидѣтелствува и самъ О. Неофитъ Хилендарский въ неговото съчинение „*Мати Болгарія*“.

„Милая ни майко, казва тамъ синътъ на майка си България, горкитѣ ти рожби общенародни своерѫчно-подписни и печатни елямъ-мазари съ троица тайно-коварни и народопродаватели въ Цариградъ на 1840 год. да ги дадѫтъ на височайшата султанска Порта общенародно проводихме. Но они грекофатрически шпиони ги продали съ пари на патриканата, и испроводила патриканата аспидояхидна въ

покривало притворности, ядоотровна митрополита въ прѣстолния ти нѣкогажъ градъ Търново, който испървомъ обмамилъ милитѣ ти горки рожби съ нѣколко до велики български села и градища патриаршески синодоподписни писма, какво ще да имъ ржкоположи епископи отъ болгарскаго рода въ Русчукъ, въ Ловечъ, въ Враца, въ Прѣслава и въ Ески-Загора, да имъ служатъ богослужението по български языкъ и да имъ приказватъ слово Божие въ църквитѣ имъ, и така прѣлъсти горкиятъ ни български народъ, който съ благодарность се умири и го прие като митрополита и му даде по коликото той гроша на вѣнчило, на церква и на монастирь щя да си вземе.“ [1])

Колкото било горѣщо желанието на тогавашнитѣ пó-събудени Българе и искренни патриоти да се отвори пжть за Българетѣ до висшитѣ постове църковни въ тѣхното отечество, толкозъ по-чувствителна била за тѣхъ несполуката на прѣдставительетѣ отъ Търновско да се проводи въ Търново Българинъ за митрополитъ. Въ писмата, които испровождали до Габровската община по онова врѣме горѣщитѣ ревнителье за подиганьето на униженця и страждущия свой народъ, попечительетѣ на Габровското училище Василий Априловъ и Никола Евстатиевичъ Палаузовъ, които сж били и първитѣ двигателье на идеята за основание на пó-редовни училища въ Българско, се вижда каква горесть докарало на чувствителнитѣ български сърдца извѣстието за назначение въ Търново пакъ Гъркъ за митрополитъ, вмѣсто Българинъ.

Отъ тия писма [2]) се вижда мѣжду другото, че несполуката на желанието на Българетѣ е била отдавана тогава единственно на простотата и на подкупничеството на пó-първитѣ хора въ България и на тѣхното помѣжду имъ несъгласие. „Ако имаха Българетѣ общо съгласие, казвали въ писмото си отъ 17 августъ 1840 незабвеннитѣ попечителье, ако чорбаджиитѣ имъ, богатитѣ и голѣмцитѣ имъ гледахж за общото добро и за ползата на рода си и не се оставяхж да ги подкупватъ хитритѣ владици съ дарби

[1]) Гл. *Мати Болгарія* въ книжка XI и XII отъ Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Браила. 1876, стр. 88.

[2]) Гл. *Габровското училище* и неговитѣ първи попечители. Цариградъ 1866. стр. 20—25.

армагани за да могжтъ чрѣзъ тѣхъ да угнѣтяватъ простия народъ, тогазъ, споредъ нинѣшното султанско узаконение, е щѣше да има нито единъ Гръкъ владика или епископъ ь България". Сжщото подтвърдява и О. Неофитъ Хилендарский. Послѣдний на всѣкждѣ въ съчинението си *Мати Болгария*" прѣдставя нечувствителностьта, подкупничеството, изедничеството на чорбаджиитѣ като главна причина на господаруваньето и върлуваньето на фанариотското духовенство въ България. „На всичкитѣ, казва той, народосъсипни бѣди и напасти они, поразници, сж ядотровната, чумохолерна, тлетворна и всепагубна причина". – „Тия (подкупванитѣ чорбаджии) сж на греко-фатричеството тайнодѣйствующитѣ ядоотровни поразителни и всепагубни въ намѣрението сѣчева. Осатанени духове и побѣснѣли слуги! ненаситни изедници! общежителни безсовѣстни продавци и предатели, безстидни клеветници и лжесвидѣтели! безчеловѣчни и сурови общенародни поразители и прогонители! грекофатрически уста! коварносъсипное грекомудрование! искусни грекоморски бояджии!" — „Отъ тебе премилая ми майко, сме слушали пословицата, говорящая: *кой ти издълба толико глубоко очитѣ? — Братъ ми, познато е.* II: *кой ли сѣче и съсипва гората? — Топоришката!*" [1])

Този възгледъ се изразява и въ писмата на Неофита Хилендарски. „Нашитѣ единоплеменни, пишелъ той, отнематъ отъ съсѣднитѣ и отъ единоплеменнитѣ си хлѣба и го хвърлятъ на людскитѣ псета, за да ги лаятъ повече и както си щатъ да ги хапятъ и когато ся обядатъ бѣснующе да ги давятъ. Не съсипва гората топорътъ, а топоришката. Съ нашитѣ камънье главитѣ ни пробиватъ..... Кой ни е кривъ"? [2]) На тогавашнитѣ патриоти като че не минувало и прѣзъ ума, че Гръцитѣ, миряне и духовни, ще покажжтъ таквозъ упорно съпротивление на справедливото и естествено желание на Българския народъ, щото когато най-послѣ се видѣхж не въ сила да въспржтъ испълнението на това желание, прѣдпочетохж да прогласжтъ по-добрѣ Българетѣ за схизматици и да ги иматъ за чужди тѣмъ по вѣрата отколкото да припознажтъ тѣхното право.

[1]) Глед. *Мати Болгарія* Тамже.

[2]) Глед. книжка III на Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Срѣдецъ 1882, стр. 160.

Колко други фактори по разни причини имаше да се въспротивыктъ на Българетѣ и да направыктъ не испълними тѣхнитѣ желания!

И кой знае, ако не бѣше прѣвратътъ, извършенъ отъ послѣдната война на Русия съ Турция, да ли Българетѣ не щѣхж да иматъ и до сега още неодолими затруднения по устройството на Църквата си. Раскайваньето, че се даде султанский ферманъ за българска екзархия, което още прѣди тая война се обнаружи помѣжду ржководящитѣ турски кржгове, а така и препятствията, които срѣща сега Българский екзархъ отъ страна на Турското правителство и на патриаршията по испълнението на тойзи султански ферманъ, сж убѣдително доказателство, че толкозъ невинното и толкозъ справедливото домогванье на Българетѣ да иматъ собственна иерархия и собственно църковно управление имаше за дълго врѣме още да ги занимава и да истощава силитѣ имъ, безъ да се знае какъвъ най-послѣ можеше да му бжде крайътъ.

Послѣ това, като търновскитѣ прѣдставителье не сполучихж въ 1840 г. да измолыктъ да се назначи Българинъ архиерей на Търновската катедра, въ обяснение на тая несполука изъ Българско се пръснжлъ слухъ, че ужъ патриархътъ възразилъ на онѣзи отъ турскитѣ министри, които били наклонни да се даде удовлетворение на търновскитѣ Българе, че по грьцкитѣ църковни закони Българинъ така сжщо не можелъ да бжде архиерей, както по турския законъ не може да бжде имамъ единъ Циганинъ.[1]) Този слухъ произвелъ помѣжду Българетѣ голѣмо наскърбенье. Не може да се допусти, конечно, че патриархътъ е могълъ тогава да отблъсне исканьето на Българетѣ съ таково голословно и неоснователно възражение, защото първо не е вѣрно, че исламътъ не позволява свещенодѣйствие на хора отъ циганско плѣме, второ имало е и тогава кой да отвори очитѣ на Турцитѣ, ако би да сж били тѣ въ незнание и недоумѣние относително този прѣдмѣтъ, и да имъ даде да разумѣыктъ неоснователностьта и невѣрностьта на патриарховото възражение. По това врѣме турскитѣ министри и не сж били вече до тамъ прости, щото да се убѣждаватъ отъ

[1]) Глед. историята на Габровското училище и на неговитѣ първи попечители. 1866, стр. 21.

таквизъ груби доводи. По-прѣди, въ по-невѣжественнитѣ врѣмена, впрочемъ, могло е да се случи щото нѣкой простъ и неученъ Гръкъ архиерей въ разговора си съ нѣкой дебелакъ и безкниженъ Турчинъ отъ голѣмцитѣ, каквито сж били тогава даже и нѣкои знаменитости (напримѣръ Тепеделлията Али паша, Трестениклията и др.), да употрѣби подобно изражение, което, като се е повтаряло сегисъ тогисъ, се е подновило въ 1840, когато патриаршията не се съгласила да назначи Българинъ за митрополитъ въ Търново, възражаеки по нейния обичай, че Църквата има свой редъ и свои канони, по които не се позволява да се дава архиерейски санъ на едно кое да е външно и неиспитано по стълбата на църковното служение лице. Това възражение твърдѣ естественно се е облекло въ оная дебела и впечатлителна за прости умове форма, която е била пустнжта, както казахме по-горѣ, отъ нѣкой малокниженъ и грубъ архиерей Гръкъ.[1])

Великата църква не испълни обѣщанието си, дадено на търновскитѣ прѣдставителье и подтвърдено съ синодално послание до епархията. Нито въ Русчукъ, нито въ Ловечъ, нито въ Враца, нито въ Прѣславъ, нито въ Стара-Загора се назначи епископъ Българинъ. Новопроизведений Търновски владика Неофитъ не само не вземалъ никаква грижа да поприготви за тая цѣль нѣкои отъ българскитѣ духовници, но гледалъ да пропжди и съкруши всичкитѣ по-достойни български архимандрити и игумени. Самъ архимандритъ Неофитъ Хилиндарский Бозвелията бѣ проводенъ въ 1842 г. на заточение въ Св. Гора.[2]) За да господарува

---

[1]) Невѣжеството и грубостьта на по-многото отъ гръцкитѣ архиереи се хвърляше въ очи до послѣдне още врѣме. На насъ самитѣ се е случвало да чуваме нѣкои отъ по-първитѣ гръцки владици да употрѣбяватъ изражения и сравнения които излъчватъ голѣма грубость и невѣжество. Така послѣдний Гръцки митрополитъ въ Търново, Григорий, като обикаляше въ 1859 г. епархията си, думаше, че архиереитѣ пазятъ, като псета стадото, за да распжждатъ вълцитѣ. Невѣжественний архиерей на мѣсто да се сравни, по примѣра на Иисуса Христа, съ пастиря на овцитѣ, както е общеприето въ Църквата, се уподобява на псе.

[2]) Отъ едно писмо, което О. Неофитъ Хилиндарский испроводилъ отъ Св. Гора на 24 априлий 1842 до игумена на Габровския мънастирь, архимандрита Иосифа (послѣ Българо-униятский архиепископъ), се вижда, че тогавашний търновски владика си е позволявалъ всѣкакви клевети за да съсипе българскитѣ народни дѣятелье. Може и светиня ти, казва О. Неофитъ Бозвелията въ това писмо, да познава, че още като идехме и минжхме прѣзъ мънастирьтъ, се рече че сме хранили Мораити калугери въ монастирьтъ, а послѣ малко пакъ, че сме проводили седемь наши Балканци да го убиятъ (разумѣва митрополита Неофита) въ Долня Орѣховица, а най-

и граби пò-свободно владиката намислилъ да привлече и привърже още повече къмъ себе си нѣкои отъ пò-първитѣ Българе, като далъ на мнозина отъ тѣхъ църковни чинове, каквото логотетъ, скевофилаксъ и пр. Съ тѣхната помощь той правилъ каквото ще, а ако нѣкой загатнелъ нѣщо за Българинъ владика, него незабавно сплашвали, че ще бѫде прѣдставенъ като бунтовникъ.[1])

Българетѣ отъ търновската епархия се принудили да търпѭтъ и да чакатъ за оплакваньето си срѣщу своеволието на фанариотина владика сгоденъ случай, толкозъ повече, че и нигдѣ на друго мѣсто изъ Българско не ставало по онова врѣме нито най-малко движение противъ фанариотското господство. На вскѫдѣ още си мълчали, макаръ че тукъ-тамъ имало вече людье, които дълбоко негодували противъ гръцката духовна власть и напълно съзнавали злото, което излѣзва отъ нея за българския народъ. Но събужданьето на народа чрѣзъ устрояванье на училища, на което дадохѫ потикъ габровскитѣ родолюбци изъ Одесса въ 1833 съ тѣхнитѣ грижи за отварянието на едно пò-редовно първоначално училище въ Габрово, вървеше, ако и тихо, все напрѣдъ. Училищата никнехѫ отъ година на година все повече. Българскитѣ книжки се все умножавахѫ. Народното чувство полегка-легка все повече се събуждаше. Врѣмена отъ друга страна настанѭхѫ пò-благи. Посрѣдъ спокойствието и мира, които се въдворихѫ слѣдъ продължителнитѣ войни и вѫтрѣшни размирици, въ империята видимо се забѣлѣжваше стремление къмъ редъ и законность. Думата *танзиматъ* (наредби, реформи), която хванѫ да се чува все повече и повече откакъ се прогласи гюлханийский хатти-шерифъ, имаше за всички отрезвително дѣйствие. Тя стрѣскаше приученитѣ на произволъ и онеправданье и ободряваше притѣсняванитѣ, и ето въ 1845 г. Българетѣ отъ търновската епархия се одързостяватъ пакъ да се оплачѫтъ отъ владиката си и да ходатайствуватъ за освобождението на архимандрита Неофита отъ заточение. Въ тая година били подадени прошения на Високата Порта

„послѣ, като ходихме на Троянскиятъ мънастирь, че сме писали 40,000 войска. Смислили прочее пастирски и митрополитски коварства.“ (Глед. 14 брой на *Читалище* за 1871 година).

[1]) Глед. *Мати Болгарія*.

срѣщу търновския митрополитъ отъ Лѣсковецъ, Свищовъ, отъ Търново и отъ други нѣкои мѣста, жительетѣ на които като се оплаквали отъ злоупотрѣбленията, грабителствата и клеветитѣ на митрополита Неофита, поменували, че послѣдний проводилъ архимандрита на заточение, както и други още духовни лица, отъ злоба и ненависть къмъ пò-достойнитѣ български духовни лица. Тогава се подало прошение противъ търновския владика отъ името на всичката епархия и до патриарха. За освобождението на Неофита Хилендарски отъ заточение ходатайствовали въ 1845 и българскитѣ еснафи въ Цариградъ, които се обръщали за тая цѣль съ прошение до патриарха.[1])

За да може да сѫди потомството пò-нагледно, какъ злѣ сѫ се обнасяли гръцкитѣ владици въ България и частно митрополитъ Неофитъ Търновский, ние вмѣстваме двѣ отъ горѣказаннитѣ прошения, а именно прошението отъ Лѣсковецъ до Портата и прошението на търновската епархия до патриарха. Прошението отъ Лѣсковецъ гласи така:

„Съвсѣмъ неимуще никакво увѣрение на греческото архиерейство, не можеме вече да се уплакваме на Патриканата защо не представляватъ истината на Височайшата Порта, но я преобразуватъ въ своята си полза; и неимуще гдѣ на другое мѣсто да се ужалиме, прибѣгваме къ височайшата милосердная правосудящая Порта съ надежда какъ ще сполучиме прещедрата милость на самодержавнаго и милосерднаго царя нашего султанъ Абдулъ-Меджида ако е и намъ позволено да си обадиме несносното отъ Гръцитѣ архиереи тегло и да се молимъ за честьта си и за живота си.

„Не сме биле никога въ такова злополучно състояніе, както въ нинѣшнее Богодаровано мирно и тихое време на многолѣтнитѣ благоденственни дни султански, въ които всичкитѣ други султански подданни живѣятъ мирно, спокойно и благополучно, а ний бѣдствоваме самото си битіе да изгубиме.

---

[1]) Прѣписи отъ тия прошения, както и отъ други документи, ние добихме отъ Високопреосвещенний Григория, митрополита Руссенскаго и Доростолскаго, който е ученикъ на О. Илариона Стояновича и е знаялъ отблизу и О. Архимандрита Неофита Бозвелията. Негово Високопрѣосвещенство ни съобщи такожде и нѣкои пò-точни свѣдѣния относително тая епоха, за което му изразяваме и публично дълбоката си благодарность.

„Знае държавното царство нашата привърженность и вѣрность която сме отъ край показвали въ различно-случайни врѣмена къмъ височайшата Порта. Знае че ний никогажъ никой хинаетлѫкъ на царството не сме показали, но различни бѣди и напасти сме търпѣливо сносили и въ Кѫржалийското врѣме и въ Греческия бунтъ и въ Руската война, знае че Българетѣ безъ правда претърпѣха царскиятъ гнѣвъ въ Греческиятъ бунтъ, само защо сме биле едновѣрци, а не причастници на противно имъ дѣло. Знае всеконечно въ Русската война какъ усердно послужихме на царството: съ конье, съ кола, съ захире и пр. и заради заслугата ни блаженопокойний султанъ Махмудъ помилува сиромаситѣ съ единъ милионъ грошове.

„А сега въ днешнитѣ Богодаровни мирни и благополучни времена на самодържавнаго царя султанъ Абдулъ-Меджида да се укоряваме отъ греческитѣ архиереи за бунтовници и хинаети царски! Туй Богопротивно и человѣко-умразно (нарекание) ний отнюдъ не въсприемаме върху си.... Нашия Терновский архиерей, сущий Грекъ, за да ни соблече и оголи измислилъ тия срѣдства да плаши и затваря устата на человѣцитѣ. Ний туй хулно и умразно нѣщо кабулъ не струваме, да ни привожда отъ една страна подозрителни на царството, а отъ друга да ни полага въ умраза съ нашитѣ соотечественници мусулмане: неотмѣнно искаме прочее да го докаже на благозаконното царско правителство, а ако е то истинно, ние да се накажеме, ако ли е отъ него само да плаши и да смразява народа измисленно, а то споредъ султанското праведнозаконие да се накаже погрѣшката, за да не впадаме въ несчастие съ нашитѣ соотечественници мусулмане ненадеждно....

„Той се натоварилъ, говори, съ хиляди борчове, че иска да съблича свѣтътъ, и ако му проговори нѣкой молебно споредъ евангелский законъ за сиромаситѣ, а той безъ наше вѣдѣние ги проважда въ заточение, дающъ фесати че сѫ царски хинаети и бунтовници и говорящъ че му се противятъ на пълномощието, което е съ много хиляди гроша купено.

„Отъ край бѣ обичай въ нашето отечество по 11 пари въ годината на вѣнчило да събира владиката, но отъ нѣкое врѣме стана обичай на три годили веднѫжъ да се обикаля

епархията и всякий по произволению да му подари помощь. А сега тоя въ тритѣ дважди собира по колкото си гроша той ще, и нинѣ се приготовлява и третя помощь по колкото си той ще да събере! И никой не смѣе да го въспре, понеже показва, че е весма скжпо закупилъ християнската ни вѣра и има пълномощие да бере на вѣнчило по колкото и когато си ще и никого да не пита за нищо. За то, и безъ да знаеме, проважда които сж ся родили, отхранили и отрасли и слугували въ полза и потрѣба на отечеството ни съотечественици въ заточение! и отъ това негово архиерейско греческо пълномощие съвсѣмъ сж ся уплашили всичкитѣ человѣци: съ трепетъ и страхъ замръкватъ и осъмнуватъ, за да не би дошло нѣкое повелѣние за заточение!

„Архимандрита Неофита проводи въ заточение у Света Гора, той самъ пълномощний нашъ Търновский митрополитъ знае защо; отъ Лѣсковскаго ни мънастиря архимандрита Максима проважда въ заточение, пакъ той пълномощний самъ знае защо; тако и други множина свещеници, свещеноиноци и иноци наши съотечественици бие, запира повседневно и ги проважда отъ мънастирь въ мънастирь, въ заточение, безъ никаква погрѣшка, безъ да знаеме и ние!

„Многажди ся събирахме отъ нѣколко си села по нѣколко по-стари человѣци при пълномощнаго си архиерея въ Търновската митрополия при него, да му ся молимъ да ги прости и да ги освободи отъ заточението, а той ни ся отговаря: „проумѣвамъ че вий сте като нихъ“. Питаме го, че тия какви сж, ний ги знаемъ отъ какъ сж се родили какви сж, и за то тя молимъ да ги освободишъ, за да си слугуватъ въ мънастиритѣ и църквитѣ, а той ся отговаря: „Тѣ сж бунтовници“, и съ такива негови грекоисхитрени ефтири и нихъ сиромаси изгноява въ заточение! и съблича и оголява народа ни.....

„Съ тия негови хитрини и коварства не ся удоволствува, но да отстрани и сиромаситѣ да му не думатъ нищо, разкопа и обкопа Лѣсковскиятъ мънастирь съ причина какъ търси силяхъ и джупане, за да ни положи въ умраза съ нашитѣ съотечественници мусулмане, и така ненадѣйно да паднемъ въ несчастие подъ царскиятъ гнѣвъ, както теглихме въ Греческиятъ бунтъ безъ правда.

„Заради това молимъ съ сълзи ваше прѣвъсходителство да би показали милость намъ, които сме вѣрна и покорна царска рая и въ залогъ отъ Бога дадени свѣтлѣйшему царю нашему султанъ Абдулъ-Меджиду, за да ни избави неговото благозаконие отъ греческитѣ архиереи, които ни употрѣбяватъ като роби за своитѣ интереси, безъ да пожалятъ честьта и живота на царската рая“.

Прошението отъ търновската епархия до патриарха е подадено на гръцки. Слѣдъ нѣколко думи за важностьта която има за всѣкиго собственната му честь и за прѣдоставената патриарху власть да дава правосѫдие, жительетѣ казватъ: „идемъ съ настоящето си смирено да искаме удовлетворение за безсъвѣстното докачение, което направи не на едно лице, а на много души и почти на цѣлъ народъ прочутий търновски митрополитъ Киръ Неофитъ. Какво сме зло сторили, светѣйший владико, на този человѣкъ да хвърля пятно върху честьта на всичкия български народъ? Кои сѫ неговитѣ доказателства, че въ Българетѣ владѣе бунтовнически духъ? Отъ що побуденъ хвърля тия стрѣли срѣщу ни? Едно само знаемъ за причина на това, а именно, че не го желаемъ за нашъ архиерей, по причина на злоупотрѣбленията му. Ние отъ край сме вѣрни поданници на Оттоманската държава, живѣхме наедно съ нашитѣ съотечественици Оттоманетѣ като братя и въ най-критическитѣ врѣмена за Турция, безъ да подадемъ поводъ и на най-малкото подозрѣние срѣщу ни. Напротивъ, ние бѣхме полезни за държавата, поради което приехме отъ нея единъ милионъ гроша възнаграждение. Сега же, като се прѣкъснѫхѫ външнитѣ и мѣждуособнитѣ войни и като се прѣмахнѫхѫ всичкитѣ притѣснения, които ставахѫ прѣди танзимата, и правителството устрои многобройни и силни войски и като владѣе на всѣкѫдѣ миръ и тишина, кои сѫ основанията на негово високопрѣосвещенство да прогласява прѣдъ всичкитѣ жительe на държавата, Христиене и Турци, че сѫществува *етерия* (общество), съзаклятие въ нашето отечество противъ правителството? Не стигаше да ни направи подозрителни прѣдъ нашитѣ съотечественици Турцитѣ, които, при най-малкото съмнѣние за таквозъ нѣщо, кой знае какъ щѣхѫ да постѫпятъ съ насъ, но отне и самия почитъ и довѣрие, съ които се ползувахме прѣдъ правителството, като

клеветеше и заточаваше невинни человѣци. Въ отечеството ни нѣма гръцки или русски подданици. Нашитѣ съотечественици никога не сѫ въсприели да искатъ чуждо нѣкое покровителство, а сѫ търсили всѣкога покровителството на султана. За това, като навлѣкохме върху си звѣрския гнѣвъ на негово високопрѣосвещенство, нѣмахме друго да очакваме, освѣнъ заточение по неговата воля. Отъ тука се вижда всичката цѣль на търновския митрополитъ. Негово високопрѣосвещенство като стигнѫ въ Търново, натоваренъ съ огромни борчове, като да му е било порѫчано да испразни касситѣ на всичкитѣ цариградски банкери, срѣщнѫ тукъ прѣпятствие за удовлетворение на ненаситното си користолюбие. Поради това, слѣдъ нѣколко врѣме почнѫ да нарива бунтовници, да затваря и заточава всичкитѣ, които знаеше полезни за правителството и народа, но противни на неговитѣ намѣрения, и сполучи което искаше: испроводи на заточение ученитѣ наши духовници и свещеници, които поучавахѫ народа, а други заплаши съ сѫщитѣ наказания. Поради това населението се принуди да му заплати три пѫти налога *владичнина* въ разстояние на четире години, на мѣсто доброволно пособие, дадено веднѫжъ само. Поради това, като оставяме другитѣ му злоупотрѣбления, идемъ прямо да се помолимъ на вашето правосѫдие и на правосѫдието на високото правителство да ни освободите отъ него, защото негово прѣосвещенство прѣдпочита, види се, по̀-богатитѣ и по̀-отличнитѣ подданици на високото правителство да станѫтъ подданици на чужди държави за да не му прѣпятствуватъ на намѣренията, както на това има примѣръ въ Одринъ, Пловдивъ и другадѣ. Но нѣма да сполучи това, защото прѣдпочитаме всички да се изгубимъ, но не и да се покажемъ невѣрни на правителството. За това, като познаваме отеческото милосърдие на ваше светѣйшество и знаемъ, че имате попечение за вѣрнитѣ подданици султанови и покровителствувате онеправданитѣ, молимъ ви да освободите отечеството отъ това чудовище, а не вече архиерей, и да го замѣстите съ лице достоуважаемо, както по учението, така и по поведението, а не като него, злонравенъ и незнающъ езика на българския народъ, защото и ний вече имаме нужда отъ архиерей, който споредъ апостола, да държи истиното слово, съгласно съ учението,

ка да бжде способенъ, както да наставлява въ здравото учение, така и да обличава противящитѣ се, защото нашата епархия е много докачена отъ нечестивитѣ дѣйствия негови, а разбойницитѣ сж готови да ни грабнжтъ отъ пазвата на светата и Велика въсточна Църква“.

Послѣдствие на тия ходатайства Неофитъ Хилиндарский билъ освободенъ отъ заточението си въ сжщата 1845 год. и дошълъ отново въ Цариградъ, гдѣто пакъ почнжлъ съ другаря си О. Илариона Стояновича да работи за добиванье правдини на потъпкания български народъ. Снабдени отъ находящитѣ се въ Цариградъ български еснафи съ пълномощно писмо отъ 25 юний 1845 г. да се прѣдставляватъ отъ тѣхно име прѣдъ правителството и прѣдъ патриаршията по вѣроисповѣднитѣ дѣла, Неофитъ и Иларионъ често ходили при турскитѣ министри и други влиятелни лица да ходатайствоватъ прѣдъ тѣхъ за съотечественницитѣ си и да обесняватъ тѣхнитѣ справедливи оплаквания и невинни домогвания. Въ прошението, което тѣ подали съ тая цѣль на Високата Порта прѣзъ юлия 1845, исканията на Българския народъ по онова врѣме сж формулирани въ слѣдующитѣ седемь точки: 1) Патриархътъ и синодътъ да обеснжтъ, отъ гдѣ е произлѣзълъ дългътъ на патриаршията, възложенъ върху епархиитѣ, кому сж дадени били паритѣ и защо сж били дадени: 2) да се покаже на всѣка епархия колко ѝ се пада да плати отъ този дългъ, за да го исплати, ако го намѣри за справедливъ, и за напрѣдъ никой да нѣма право да прави дългъ за смѣтка на една епархия; 3) да се испроваждатъ въ Българско архиереи Българе, които да обесняватъ на народа по языка му обязанноститѣ му къмъ Бога, къмъ царя и къмъ ближнитѣ; 4) да се назначи на архиереитѣ мѣсечна или годишна плата и да се опрѣдѣлжтъ правдинитѣ имъ при извръшванието разни свещенодѣйствия и треби; 5) да се назначжтъ за присжтствие въ синода, наедно съ грьцкитѣ владици, трима отъ българскитѣ: 6) архиереитѣ да се избиратъ отъ народа, а да се ржкополагатъ отъ патриарха, и да не се промѣнятъ другояче освѣнъ по волята пакъ на народа и по заповѣдь отъ Високата Порта, и 7) да се назначжтъ въ Цариградъ четирма природни Българе за прѣдставителье на Българ-

ския народъ, които да явяватъ на Портата нуждитѣ и прошенията на Българетѣ и да съобщаватъ на послѣднитѣ всичкитѣ рѣшения и повеления на правителството безъ посрѣдството на Гърцитѣ.

Въ сѫщото врѣме О. Иларионъ Стояновичъ подалъ на тогавашния везиръ, Решидъ-паша, едно пространно изложение за намѣренията на Гърцитѣ и тѣхнитѣ отношения къмъ Българетѣ. Въ това изложение той расправя на везиря съ доказателства, че Гърцитѣ иматъ прѣдъ видъ да слѣятъ Българския народъ съ Гръцкия, щото да стане послѣдний голѣмъ и силенъ, та да може да се въспротиви на Турското царство и да се отдѣли отъ него; че владицитѣ съ тая цѣль гледатъ да се употрѣбява гръцкий езикъ въ българскитѣ църкви и училища. Ако нѣкой отъ Българетѣ, казва О. Иларионъ, се обади противъ тия стръмления на Гърцитѣ, той веднага се прѣдставя на властьта като подозрителенъ и се проважда въ заточение. Така пострада въ Търново архимандритъ Онуфрий отъ митрополита Илариона, архимандритъ Неофитъ, архимандритъ Максимъ и отецъ Иларионъ отъ сегашния митрополитъ Неофита. Иеродиаконъ Дионисий бѣ отровенъ въ патриаршията, а протосингелъ Даниилъ въ Битоля, защото се домогвали да станѫтъ владици въ Българско. Послѣ това О. Иларионъ описва грабителствата и злоупотрѣбленията на владицитѣ и казва, че послѣднитѣ закупватъ епархиитѣ си и, като се евнѫтъ мѣжду стадото си, друго не мислѭтъ освѣнъ какъ по̀-вече да искаратъ пари. Ако ги попита нѣкой, кѫдѣ отиватъ тия пари, тѣ отговарятъ, че ги даватъ на безчеловѣчнитѣ Турци да се закриля християнството. За да съберѫтъ тия пари, владицитѣ употрѣбяватъ всѣкакви безчеловѣчни срѣдства, биѭтъ, запиратъ сиромаситѣ и имъ продаватъ имуществото. Казватъ, продължава О. Иларионъ, че на едно мѣсто било продадено едничкото бакраче на една сиромахкиня съ петь дѣца, когато варила ястието въ него. Ястието било хвърлено, а бакрачето продадено.

Заключенията на О. Илариона въ въпросното изложение сѫ слѣдующитѣ: Портата трѣбва да отдѣли Българския народъ отъ Гърцитѣ за да осуети политическитѣ имъ планове. Тя трѣбва съ тая цѣль да даде на Българетѣ възможность да се сдобиѭтъ съ собственна църква въ Ца-

риградъ. Тя трѣбва да имъ прѣдостави право да издаватъ въ столицата една газета, която може да спомогне за по̀тѣсното свързванье българския народъ съ правителството. Въ газетата може да се печататъ статии за земледѣлието и за занаятитѣ, нѣща отъ които ще се ползува много самата държава. Портата трѣбва да проважда на Българетѣ владици отъ рода имъ, за да обясняватъ на народа по язика му царскитѣ милости и го прѣдпазватъ отъ лошитѣ намѣрения на Гърцитѣ. Всѣка епархия трѣбва да си има въ Цариградъ прѣдставителя, който да явява на правителството нейнитѣ желания и да бѫде като неинъ порѫчитель прѣдъ правителството. Портата трѣбва да се погрижи да̀ се отворѭтъ въ Българско училища, щото българското юношество да не е принудено да дири образованне въ странство. На аенитѣ трѣбва да се запрѣти упражнението на търговия чрѣзъ ортаци, защото отъ това ставатъ голѣми злоупотрѣбления.

О. Иларионъ Стояновичъ е билъ принуденъ, както ще забѣлѣжи читательтъ, да прѣдстави домогванього на съотечественицитѣ си като полезно и за самата турска държава.

Но обстоятелствата и политиката на онова врѣме малко помагали на О. Неофита и О. Илариона. Патриаршията, облѣгнѫта на подтвърденитѣ въ трактатитѣ помѣжду Русия и Турция привилегии и правдини нейни и поддържана отъ могуществената православна държава е била тогава въ най-голѣмата си сила и слава. Руската дипломатия не била си съставила още въ онова врѣме вѣрно понятие за стрѣмленията на Гърцитѣ. Като гледала какво невѣжество още владѣе въ България и като вѣрвала на преструвкитѣ на Гърцитѣ, тя справедливо мислила, че е добро за всичкитѣ православни християне въ Турско да се поддържа до извѣстно врѣме силата и обаянието на църковната власть въ лицето на Цариградския патриархъ. Гърцитѣ, като разбрали това веднѫжъ, гледали всѣкояче да експлоатиратъ благата мисъль на руската дипломатия за своитѣ властолюбиви и користолюбиви видове и да турятъ нѣкоимъ образомъ самитѣ Русси да служѫтъ на панелленизма противъ Словѣнетѣ въ Турско. Намѣсто да се проникнѫтъ сами съ величието на идеята на руската дипломатия и да се грижѫтъ за общото усилванье и развитие на християнетѣ на-

ходящи се подъ духовната власть на Цариградската патриаршия, като иматъ еднаква грижа за всичкитѣ и спазватъ еднакво уважение къмъ правдинитѣ на всѣка отдѣлна народность, тѣ тъпчехѫ всичко що не е гръцко и спомагахѫ само за развитието и напрѣдваньето на гръцкия елементъ. Тѣ прѣдставяхѫ на руския посланникъ въ Цариградъ и на всичкитѣ влиятелни лица въ Русия, колчимъ станеше нѣкое оплакване срѣщу тѣхъ и колчимъ искахѫ да смажѫтъ нѣкое лице, което се е подигало срѣщу тѣхнитѣ неправди, че Великата Църква гледа на всичкитѣ Християне еднакво и че жалбитѣ противъ нейнитѣ распореждания и противъ дѣйствията на нейнитѣ прѣдставителье сѫ слѣдствие на интриги отъ пропагандитѣ и дѣло на хора развратени и неблагонамѣрени, противъ които тя е длъжна да брани високитѣ интереси на църквата и нейното единство, като вѣренъ залогъ на нейната сила и на нейното успѣшно противостоенье на друговѣрнитѣ пропаганди. За зла честь тогава нѣмаше добри съобщения помѣжду областитѣ на Турската империя, и консули русски въ неѭ имаше твърдѣ на рѣдко, щото истината на работитѣ не можеше да се раскрива и явява, та че и Българетѣ нѣмахѫ почти нигдѣ единородци, които да могѫтъ, по образованието и положението си въ обществото, да иматъ достѫпъ въ влиятелнитѣ руски сфери, тогава като Гърцитѣ имахѫ таквизи твърдѣ много не само въ Цариградъ и въ Атина, но и въ Петербургъ, Москва, Одесса и пр. Отъ друга страна нашитѣ Българе не можехѫ да разумѣѭтъ отъ началото да вардѭтъ да не подаватъ никакъ съ дѣйствията си поводъ на гръцкитѣ владици и първенци да ги клеветѭтъ като неблагонамѣрени. За О. Неофита Бозвелията и за О. Илариона Стояновича се расказва, че тѣ, когато работяли въ Цариградъ въ 1840—45 да расположѫтъ умоветѣ мѣжду Турцитѣ въ полза на българското невинно желание, имали често сношение съ нѣкои Поляци изселени отъ Русия и ревностни, както сѫ всѣкога били Поляцитѣ, ратници на латинската пропаганда, а именно съ извѣстния Садѫкъ паша (Чайковский), тогава още Садѫкъ ефенди. Безъ съмнѣние тѣхнитѣ сношения съ послѣдния сѫ били невинни. Тѣ сѫ видѣли, че той исказвалъ съчувствие къмъ домогванието имъ и че имъ е обѣщавалъ своето съдѣйствие прѣдъ

турскитѣ велможи, и за това сѫ го посѣщавали. Тѣ не сѫ даже и подозрѣвали, че неговото съчувствие е извирало главно отъ ненавистъ къмъ Православната Църква и нейната велика покровителка. Но Гърцитѣ се въсползували отъ тия сношения на простодушнитѣ български патриоти и ревнителье за благото на църквата съ полския ренегатъ и сполучили да ги прѣдставѭтъ за подозрителни и злонамѣрени лица прѣдъ руския посланникъ, толкозъ по̀-вече че О. Неофитъ, като се страхувалъ, и твърдѣ справедливо, отъ фанариотитѣ за личната си безопасность, ходилъ често да нощува въ католическия мънастирь на Галата, Санъ-Бенедето. Веднѫжъ добита тая сполука, на Великата Църква е било вече лесно да изиска отъ Портата ферманъ да се испроводѭтъ на заточение въ Св. Гора двамата народни труженици, които сѫ я обезпокоявали съ подиганье толкозъ неблагоприятенъ за нейнитѣ видове въпросъ.

Когато всичко било приготвено за заточението на двамата тия родолюбци и ревнителье за благочестието, Фенерското духовно началство, за да може безпрѣпятственно да приведе въ дѣйствие намислената отъ него мѣрка, се показало твърдѣ благосклонно къмъ тѣхъ и като готово да вземе въ внимание тѣхното ходатайство. На Неофита, за да може да дава ужъ потрѣбнитѣ свѣдѣния за Българетѣ, било даже дадено помѣщение въ самата патриаршия, а Иларионъ се приемалъ отъ патриарха често и съ особенна любезность. Това се правило съ цѣль да не имъ се даде никакво подозрѣние за примката, която имъ била вече приготвена, защото тѣ сѫ могли чрѣзъ познанството си съ влиятелни лица мѣжду Турцитѣ да се откопчѫтъ отъ нея. Неофитъ билъ добрѣ извѣстенъ на Султанския зеть, топхане мюшюрю (началникъ на артиллерията) Мехмедъ-Али Паша, който му показвалъ особенна благосклонность, а Иларионъ Стояновичъ се ползувалъ съ доброто внимание на Решидъ Паша, на Фуадъ Ефенди (по̀-подиръ Фуадъ паша) и Аали Ефенди (по̀-подиръ Аали Паша), а така и на князя Стефана Богориди. И така, единъ день тѣ ненадѣйно за тѣхъ сами се грабнуватъ отъ патриаршескитѣ евтаксии (полицейски) и се исправаждѫтъ първо на ближнитѣ до Цариградъ Принцеви острови, а оттамъ на Св. Гора, гдѣто Неофитъ билъ туренъ въ затворъ съ окови.

Българетѣ въ Цариградъ ходатайствували много пѫти прѣдъ турскитѣ министри за освобождението имъ. Подавали се за това прошения и отъ търновската епархия, гдѣто двамата страдалци сѫ имали повече познайници и приятелье, но безплодно. Неофитъ се поминѫлъ въ затвора, а Иларионъ могълъ да се освободи отъ заточение чакъ въ 1849, послѣдствие на ходатайството на извѣстния русски пѫтешественикъ А. Муравьева, съ когото могълъ да се види, когато придружавалъ великия князь Константина Николаевича въ пѫтуваньето му по Св. Гора.

Неофитъ умрѣлъ въ 1848. Колко му е било тежко да сѣди, непогледнѫтъ отъ никого, въ затвора, се вижда отъ собственнитѣ му думи въ *Мати Болгарія:* „Тежко му и горко, който испадне отъ грекофатрически клевети за общенародное добро! За него, горкий, никой не отхожда да се помоли за избавлението му, но го оставятъ любородцитѣ и си изгнива въ затвора!... Нашитѣ Болгаре само съ въздухъ ищатъ да се оттърватъ отъ фатрията грекосонмищна и за то се нахождатъ въ угнетение и въ онеправдование“.[1])

Неофитъ Хилендарский Бозвелията ще да се споменува въ историята на българското възраждание не само като горѣщъ ревнитель за благоустройството на Църквата и за благочестието, не само като поборникъ за потѫпканитѣ правдини на народа си, но и като полезенъ дѣятель на книжното и просвѣтително поле. Той е издалъ слѣдующитѣ книги: 1) *Свещений кратки катихизисъ* въ Крагуевцѣ 1835; 2) *Краткая св. история* и *св. катихизисъ,* Бѣлградъ 1835, и 3) *Славеноболгарское дѣтоводство за малкитѣ дѣца.* Послѣднята книга е издадена съ участието на Еммануила Васкидовича, такожде въ 1835, въ Крагуевецъ въ Княжеско-сърбската типографія. Слѣдъ смъртьта на Неофита се намѣрили освѣнъ съчинението *Мати Болгарія,* което е вече напечатано въ Периодическото Списиние на Българското Книжовно Дружество за 1876 година, и много други, които оставатъ още не издадени.[2])

Но съ заточението на тия първи поборници за потъпканитѣ правдини на българския народъ, движението ако

[1]) Глед. *Мати Болгарія.*
[2]) Глед. книжка III на Периодич. Списание на Бълг. Книж. Дружество 1882, стр. 153.

и да се е позадържало, не е могло да се спре за всѣкога. Огъньтъ распаленъ отъ рѣчитѣ на одушевенния отъ патриотизмъ и християнско благочестие Неофитъ, не е могълъ така лесно да изгасне. Напротивъ искритѣ отъ този огънь се таили глѫбоко въ сърдцата на много Българе. И самъ Неофитъ, ако и затворенъ въ светогорска кула, отъ която не му било писано да излѣзе вече, не прѣставалъ да го подклажда. Патриотическитѣ писма, които той проваждалъ отъ мѣстото на заточението си, сѫ били способни да възбудѭтъ горѣщо чувство и въ най-хладнокръвното сърдце.[1]) Съчинението *Мати Болгарія,* което той написалъ въ затвора си съ сѫщата цѣль и което хвърля пламенни стрѣли срѣщу фанариотското духовенство и неговитѣ единомисленници и защитници, ако и да не е могло да бѫде наскоро напечатано, е прострѣло своето дѣйствие и по-нататъкъ отъ тѣсния крѫгъ на неговитѣ приближени познаници и сродници.

Скоро слѣдъ заточението на о. Неофита и о. Илариона едно нечакано обстоятелство подаде нови надѣжди на нашитѣ единородци. Това бѣ пѫтуваньето на султанъ Абдулъ-Меджида прѣзъ България въ 1846 г.

Българетѣ отъ пò-събуденитѣ въ онова врѣме мѣста, каквито бѣхѫ градовцетѣ и голѣмитѣ села на обширната търновска епархия, прѣзъ която имаше да мине султанътъ, не можехѫ да не помислѭтъ, че срѣщу другиго ако не, то срѣщу прѣдставителя на гръцката цръковна власть могѫтъ въ всѣки случай безбоязнено да се оплачѭтъ, когато ще посрѣщатъ султана. И дѣйствително прѣзъ лѣтото на 1846, когато султанъ Абдулъ-Меджидъ минѫ прѣзъ Търново, идейки отъ Одринъ, нему се подаде съ тая цѣль арзухалъ, снабденъ съ подписитѣ и пèчатитѣ почти на всичкитѣ пò-главни мѣста и села отъ епархията. Въ арзухала се исказвала, при оплакваньето отъ злоупотрѣбленията и притѣсненията на гръцкия владика, молба за назначение на негово мѣсто Българинъ. Потѫжваньето на жительтѣ отъ търновската епархия срѣщу Неофита се взело въ внимание, но молбата за настаняванье въ Търново владика Българинъ останѫла пакъ безъ испълнение. Неофитъ бѣ наскоро изваденъ, но на мѣстото му се назначи пакъ Гръкъ,

[1]) Глед. кн. III на Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество. 1882.

а именно Атанасий, който слѣдъ три-годишно управление Търновската епархия, се намѣри удавенъ въ кладенеца на митрополитския домъ.

Но Портата, ако и да не намираше нито прилика, нито интересъ да налегне върху патриаршията, за да ѭ принуди да испълни желанието на Българетѣ за настаняванье български владици въ българскитѣ мѣста, не можеше обаче да остане съвсѣмъ равнодушна къмъ онова, щото се вършеше на Фенеръ отъ гръцкитѣ голѣмци, духовни и миряне, и щото правехѫ по вънъ владицитѣ. Отъ вѫтрѣшнитѣ распри и гонения, които избухвахѫ отъ врѣме на врѣме въ Фенеръ, отъ веститѣ жалби, съ които се отправяха до нея синодътъ и първенцитѣ миряне всѣкогажъ, когато имаше да се свали патриарха, и които всѣкога се пълнехѫ съ тѣжки обвинения противъ гонимия патриархъ, на султанското правителство бѣше извѣстно, че самото централно управление на Църквата бѣ заразено съ нетърпими пороци. Така сѫщо жалбитѣ, които отправяхѫ до него Българетѣ и които се подтвърдявахѫ сегисъ-тогисъ и отъ другитѣ християне, както и свѣдѣнията, които имаше то отъ управительетѣ, бѣхѫ му по тънко изобразили всичката тегота, която лѣжеше върху гърба на населенията отъ грабителството и своеволието на владицитѣ, които продължавахѫ да се обнасѭтъ съ паствитѣ си така сѫщо, както е било въ най-тъмнитѣ и безправни врѣмена. Ерата на прѣобразованията бѣше се вече давно почнѫла въ гражданската сфера. Тя неминуемо трѣбаше да се захване и въ църковната. За съжалѣние, състоянието на умоветѣ въ Фенеръ не бѣше никакъ за това приготвено. Патриарситѣ се сваляхѫ и промѣняхѫ, но работитѣ вървехѫ както и пò-прѣди. Никѫдѣ въ Фенеръ не се съглеждаше съзнание, че е необходимо да станѫтъ прѣобразования за улучшение на църковнитѣ дѣла. Влиянието на лошитѣ врѣмена бѣше докарало таквозъ испадванье, щото нито на синодъ, нито на патриархъ не дохаждаше на ума да се заловѭтъ сериозно за прѣобразования, ако и да виждахѫ, че самитѣ груби и варвари Турци почнѫхѫ да осѫждатъ дотогавашния вървежъ на държавата и да правѭтъ малко помалко реформи.

За срамъ и унижение на църквата, въпросътъ за пò-добра наредба на църковнонароднитѣ работи и за искоренението

на злоупотрѣбленията по тѣхното управление се подига отъ Портата. Нѣколко врѣме слѣдъ като се прогласи гюлханийский хатти-шерифъ, султанското правителство начнѫ малко помалко да наумява на патриарха, по случай на оплакванията, които идехѫ до него, че е необходимо да се подобри църковното управление и да се прѣкѫснѫтъ грабителствата и злоупотрѣбленията. Като за примѣръ и доказателство на такова наумяванье и подсѣщание ний ще укажемъ на буюрултията (заповѣдь), която се е испратила на патриарха въ началото на 1849 и която обстоятелно показва на негово светѣйшество необходимостьта да се прѣкѫсатъ злоупотрѣбленията и да се въведѫтъ прѣобразования по църковното управление. Освободена отъ въсточнитѣ фрази и приведена на чистъ логически езикъ, тая буюрултия гласи така:

„Високата Порта, по заповѣдь на Негово Величество, нееднократно е прѣпорѫчвала на Патриаршията да вземе мѣрки да не ставатъ злоупотрѣбления съ паритѣ на касситѣ на патриаршията, на болницитѣ, на училищата и на другитѣ общеполезни народни заведения и да се прѣкѫснѫтъ онеправданията, които нѣкои владици правѭтъ на населението, но нейнитѣ прѣпорѫчвания останѫхѫ безплодни. Да се вземѫтъ обаче потрѣбнитѣ за тая цѣль мѣрки е неизбѣжна нужда, защото, както е извѣстно, архиереитѣ и свещеницитѣ трѣба да се грижатъ за доброто на народа, на който сѫ опрѣдѣлени пастирье, и да му служѫтъ примѣръ съ добритѣ си дѣла, а мѣжду това нѣкои отъ тѣхъ правѭтъ нѣща, които не си позволяватъ нито най-грубитѣ и невѣжественни людье, и съ това ставатъ причина да изгубва народътъ приличното уважение къмъ духовния санъ и да страдаѭтъ добритѣ нрави. Понеже духовний санъ не може самъ по себе си да въспре развalенитѣ хора да не струватъ зло, а отъ друга страна не се вижда никакво добро и отъ това, че, както увѣряватъ, ставала била грижа да не се назначаватъ за напрѣдъ за духовни началници недостойни людье, то необходимо е да се приготвѭтъ и турѭтъ въ дѣйствие нѣкои наредби, които да удържатъ склоннитѣ къмъ злото лица, а така и да се даде край на обичая да се продаватъ духовнитѣ санове съ пари, защото той става причина на злоупотрѣбления и грабителства. Ний сме увѣрени, че съ вашата ревность за доброто на народа ви и съ

подмогата на благомислящитѣ владици и първенци ще се погрижите да направите щото е потрѣбно за тая цѣль и да испълните царското желание. Паричнитѣ дѣла не докачатъ никакъ религиозната область; правителството не се е никога докосновало до нея. То не само е охранявало и ще охранява и за напрѣдъ правдинитѣ и достолѣпието на патриарха и на владицитѣ, но има прѣдъ видъ да възвиси още повече тѣхната почеть прѣдъ народа. Поради всичко това трѣба да съставите часъ по̀-скоро единъ съборъ отъ по̀-избранитѣ владици и честни първенци на народа, който съборъ да изработи подъ вашия надзоръ единъ уставъ върху горѣпоменѫтия прѣдмѣтъ".

Но подканванията и прѣдписанията на Портата за приготвенье наредби, които да турѭтъ край на злоупотрѣбленията и да запазѭтъ почетьта на духовнитѣ началници прѣдъ народа, се оказахѫ безсилни да подѣйствуватъ върху умоветѣ въ Фенеръ. Това е необоримо доказателство, че фенерскитѣ владици и първенци никакъ не съзнавахѫ още лошото състояние на Църквата и нѣмахѫ при сърдце нейната честь и достолѣпие. Портата не имъ прѣдлагаше нѣкоя наредба, щото да могѫтъ да кажѫтъ, както отпослѣ имахѫ случай да говорѭтъ за прѣдложенитѣ отъ правителството проекти по рѣшението на бълг. въпросъ, че тая наредба не е съгласна съ канонитѣ и духа на Църквата. Тя ги приканваше само да приготвѭтъ тѣ сами подобна наредба, и то не за друго, ами да се прѣкѫснѫтъ грабителствата и притѣсненията, къмъ които имперското правителство не можеше да остане равнодушно. Правителството на султана е имало интересъ и дългъ да настои да се спрѫтъ часъ по̀-напрѣдъ тѣзи грабителства и притѣснения. Види се, Фенеръ да е възражавалъ срѣщу подсѣщанията на Портата, че е необходимо да се въведѫтъ нѣкои реформи въ църковнонародното управление, та за това тя обяснява въ буюрултията си, че въпроса е париченъ и че тя има пълно право да прѣдпише на висшата църковна власть да земе потрѣбнитѣ мѣрки да се не съблача и притѣснява населението въ исключителна полза на нѣкои владици и първенци. Портата не настояваше тогава да се устѫпѭтъ нѣкои правдини за удовлетворение на Българетѣ, щото да можеше да ѝ се възрази, че въ Църквата не може да

става различие на народности, както отпослѣ възражаваше патриаршията. Тя искаше само да се приготви наредба, която да удържа отъ нарушение на обязаноститѣ имъ злонравнитѣ людье, които могжтъ да се промжкватъ на висшитѣ църковни степени, и съ този начинъ да се спази честьта и обаянието на духовнитѣ пастирье и началници. Отъ това всѣки може да сжди, че не прѣзмѣрнитѣ искания на Българетѣ породихж дългата църковна распря, а огрубѣнието на умоветѣ и на нравитѣ помѣжду пò-горньото гръцко духовенство, оскудѣнието на благочестието и равнодушието къмъ висшитѣ интереси на Църквата, послѣдствие на ослѣпление отъ низкитѣ страсти, срѣбролюбието, властолюбието и сластолюбието.

Че грабителството и злоупотрѣбленията на владицитѣ не сж били малки въ това врѣме, че християнетѣ не сж могли да не се оплакватъ на Портата срѣщу тѣхъ и че послѣдната е имала пълно право да поиска отъ Църквата прѣобразования, които да турьжтъ край на злото, се вижда мѣжду другото отъ описанието, което дава за разнитѣ берии, земани по онова врѣме отъ владицитѣ, О. Неофитъ Хилендарский, който е билъ въ 1840—42 г. протосингелъ на търновския митрополитъ Неофита и е могълъ на тая служба, както и по други случаи и обстоятелства на живота си, да изучи добрѣ дѣлата на гръцкитѣ владици. Споредъ това описание, когато владиката ималъ да обиколи селата на епархията си за събиранье пари, подкупенитѣ отъ него чорбаджии прѣдварително сплашвали на всѣкждѣ селскитѣ старѣи, като имъ казвали, че владиката има отъ султана ферманъ да събира колкото ще пари отъ всѣки християнинъ, че той може да прѣдаде на пашата и на кадията за наказание всѣкиго. Владиката, расказва О. Неофитъ, тръгва всѣкога съ многочислена свита, така щото съ него вървьжтъ по нѣкога не пò-малко отъ 15 градски чорбаджии, 35 попове, протосингелътъ му, 4 дякони, 25 калугери, 65 селене, двама граматици, единъ кахведжия, единъ ахчия, 2-ма чибукчии, шесть сеизи, осемь сексени натоварени съ пешкешлици, отъ два до три едека съ златни хаши и позлатени зенгии съ пюскюллии нагрждници и юзди. При това се носьжтъ много разни такъми, каквото тенджери, легени, ибрици, постелки, завивки, наргилета, кехлибарени чубуци

и пр. Като кондиса съ таквазь свита въ едно село, владиката прѣспава двѣ или три нощи, и зема отъ селото първо 550 гроша за светяванье вода за всичкото село изобщо, второ отъ 3300 до 1550 гроша, споредъ голѣмината на селото, милостиня отъ всичкото село. Послѣ събира по 15 гроша отъ вѣнчило, и по 8 гроша отъ вдовецъ и вдовица. Слѣдъ това испитва, има ли нѣкои мѫжье да не живѣѭтъ добрѣ съ женитѣ си и да искатъ да се напущатъ. Ако има такива, той имъ взема за напущанье отъ кого 2500 гроша, отъ кого 1500, споредъ състоянието на всѣкиго, но не пò-малко отъ 550 гроша. Ако съпрузитѣ се само каратъ, той имъ взема по 500, по 300 и 150 гроша, споредъ състоянието имъ. Кога се случи да наклеветѭтъ нѣкои съпрузи, че се вѣнчали при всичко, че били роднина, владиката ги глобява 550 гр., а попа, който ги вѣнчалъ, аргосва и послѣ му взема 850 гроша да го прости. Освѣнъ това селото трѣбва още непрѣменно да даде на протосингела 150 гр., на челебиитѣ 350 гр., на дяконитѣ 200, на кахведжията, чибукчиитѣ и на ахчията по 50 гроша, на сеизитѣ по 25 гроша, на ясакчиитѣ по 100 гроша. По нѣкогашъ нѣкой селенинъ подарява пакъ самъ на владиката конче или юнче за да го поменува. Въ което село има църква, въ него владиката прѣсѣдѣва по една седмица и пó-вече за да служи литургии. За литургия взема по 250 гроша. Въ такова село той ще свети вода и ще извади дискосъ, на който всѣкий ще хвърля по 5 гроша; ще чете на гробищата и ще вземе на име по 5 гроша. Ще даде на всѣка църква по единъ антиминсъ и ще вземе за него по 350 гроша. Оставя и по единъ уставъ и по едни минеи на грьцки езикъ, и взема за първия 80 гроша, а за послѣднитѣ по 1250 гр.; взема и отъ всѣка църква по 550 гр. за служенье, а така и за водосветъ по домоветѣ по 250 гр. По нѣкои села, освѣнъ като вземе всичко горѣказано, провожда пакъ и Турци сегмени и ясакчии, че му събиратъ отъ всѣкиго по 50 оки жито и ячимикъ, та че взема и по 250 оки ябълки, сушени сливи, круши и пр. отъ селото. Това сѫщо чини и по градищата. Което село не е имало да му плати глобитѣ, него обажда клеветно на турския сѫдъ и явява, че го афоресалъ споредъ църковния законъ и повелѣлъ на ясакчиитѣ си, та обрали на селенетѣ мѣд-

ницитѣ, тенжеритѣ, чергитѣ и веригитѣ и ги оставили на субашитѣ. Папитѣ и мухасалитѣ проваждатъ по исканьето на Гръка владика гавази, че докарватъ нѣколко селски старѣи, на които той говори прѣдъ сѫдиитѣ: „вие дебели Българе, азъ ви познахъ, че сте противни на султана, както и на християнската ви вѣра, ето че се опирате и не ми плащате, като другитѣ султански поддани владичнината“. Сиромаситѣ селене съ сълзи му се молѭтъ да ги прости и да ги почека до като найдѫтъ пари съ лихва да му се отплатѭтъ. Той имъ отговоря, проклинаеки безчеловѣчно вситѣ селене, мали и голѣми, и имъ казва, че догдѣ не платѭтъ по християнския законъ владичнината му, църквата ще стои затворена, а дѣцата имъ не кръстени, че не сѫ християне, че не испълнявали христовитѣ евангелски заповѣди и не плащали заповѣданата отъ Бога и отъ султана владичнина. Ако въ нѣкое село християнетѣ поискатъ да си подновѭтъ срутената църква, то, по введения отъ гърковладицитѣ обичай, трѣбва първо да обадѭтъ на владиката си, че той да отпише въ Цариградъ на фанариотския си капукехая да извади отъ капията ферманъ за дозволение, който на нинѣшне султанско врѣме излиза за 250 гроша, а Гръкътъ владика показва за него разноски, споредъ мѣстото, 15000, 8500, а най-малко 5500 гроша. Като вземе тѣзи пари, взима имъ и за освещението още други толкова хиляди гроша. За новъ игуменъ взима отъ мънастиря по 5500 гроша и освѣнъ това иска отъ мънастиря и взема всичко щото е потрѣбно за яденье въ митрополията, както блажно масло, ячимикъ, плѣва и пр. За запопванье взема 2250 гроша.[1])

О. Неофитъ не е исчислилъ въ горнитѣ редове разнообразнитѣ злоупотрѣбления, каквито сѫ правили гръцкитѣ владици въ разни мѣста. Той поменува само за грабителствата, които сѫ ставали пὸ-често и които сѫ му били пὸ-извѣстни. Ако и да може да се рече, че всичкитѣ горѣисчислени берии на всѣкѫдѣ и всѣкога не сѫ могли да се наложѫтъ и приберѫтъ, картината която ни рисува О. Неофитъ, е вѣрна по това, че на много мѣста тѣ сѫ се при-

---

[1]) Глед. *Мати Болгарія.*

бирали и че отъ тамъ само не сѫ се вземали, гдѣто не е било възможно, споредъ тия или ония обстоятелства.

Мѣжду това въ Цариградъ движението противъ гърцизма, което бѣше се поспрѣло съ испращаньето на заточение Неофита и Илариона, се почва отново подиръ двѣ годинъ. Еще когато тия труженици за доброто на народа и на Църквата били въ Цариградъ, мѣжду тамошнитѣ Българе се родила мисъль за построяванье въ столицата на империята българска църква, въ която да се събиратъ за слушанье божественната литургия по языка си всичкитѣ пръснѫти по разнитѣ махали и прѣдмѣстия на голѣмия този градъ единородци. Тая мисъль се подига отново въ края на 1847 и полегка легка обладава всичкитѣ прѣбивающи въ Цариградъ Българе, търговци и еснафи. Нея ѭ пригръща, по любородие и благочестие, и самъ князь Стефанъ Вогориди, който по онова врѣме билъ се ползувалъ вече съ голѣмо уважение и влияние както помѣжду Турцитѣ, така и помѣжду всичкитѣ християне. Съ неговото съдѣйствие и покровителство, българскитѣ еснафи въ Цариградъ, водени отъ първомайсторитѣ си, помѣжду които заслужва особенно споменуванье Николчо Сапуновъ отъ Габрово, наедно съ българскитѣ търговци, подбуждани постоянно и тѣзи и онѣзи отъ Александра Екзарха, който бѣше пристигнѫлъ такожде по онова врѣме въ Цариградъ, измолватъ въ 1849 год. отъ патриаршията разрѣшение да се направи въ столицата една особенна църква за Българетѣ, което по старанието на сѫщия князь Вогориди, се скоро облича и съ надлѣжния султански ферманъ. Князь Вогориди, желаеки да види по̀-скоро осѫществлението на благочестивото и патриотическо дѣло, побързва да подари обширния си домъ на Фенеръ за да се построи на неговото мѣсто българската църква. Възрадвани и признателни, Българетѣ единодушно рѣшаватъ да се посвети църквата на светаго първомученика Стефана, въ паметь на князя Стефана Вогориди. Понеже щѣло да трѣбва много врѣме да се приготвѭтъ потрѣбнитѣ за направата на църквата срѣдства, то намѣрено било за добро да се отвори врѣменно въ самия домъ параклисъ въ името на светаго първомученика Стефана. На 17 августъ 1849 г. въ присѫтствието на князя Вогориди и на много единородци, слѣдъ водосветъ

извършенъ отъ кесарийския митрополитъ, устроението на параклиса се почнѫло, и той билъ слѣдъ единъ мѣсецъ и половина вече готовъ. На 9 октом. той за пръвъ пѫть билъ откритъ за молитва на вѣрующитѣ съ архиерейско служение, което било извършено, въ присѫтствието на князя Стефана Вогориди и множество Българе, на словѣнски езикъ отъ Созагатополския владика, когото патриаршията нарочно избрала да служи този день въ българската църква, понеже знаялъ да чете добрѣ по словѣнски. Слѣдъ службата учительтъ отъ Халкийското богословско училище, о. Неофитъ Рилский, произнесълъ прилично на обстоятелството слово въ назидание на присѫтствуѭщитѣ свои единородци. Подиръ двѣ недѣли, а именно на 23 октомврий въ българската църквица служилъ вече и единъ отъ пó-първитѣ синодални владици, Кесарийский митрополитъ, който казалъ на събравшия се многобр͏оенъ народъ и слово на турски.[1])

Въ истото врѣме като билъ свършенъ параклисътъ, започнѫта била направата срѣщу него на едно каменно здание подъ название метохъ, за да има гдѣ да се прибиратъ поклонницитѣ и други пѫтници Българе, които минуватъ прѣзъ Цариградъ. Зданието било вече готово подиръ шесть мѣсеца и употрѣбено за цѣльта, съ която е било съградено. Църквата, макаръ малка и приврѣменна, имала своитѣ свещеници, които извършвали на словѣнски божествената служба всѣки праздникъ, въ присѫтствието на много народъ. Но въ Цариградъ всѣка отъ пó-главнитѣ църкви има за прѣдстоятель единъ титуляренъ архиерей, който служи въ пó-гогѣмитѣ праздници и бди за добрия редъ въ църквата. Българската църква, макаръ още незначителна по зданието, се е считала църква на Българския народъ. Князь Вогориди, който бѣ направилъ толкова жъртви за тая църква, трѣбваше, естественно да пожелае да ѝ даде такожде прѣимуществото, което иматъ пó-главнитѣ цариградски църкви. Отъ друга страна всѣкиму отъ Българетѣ бѣше желателно да се тури начало за рѫкополагание въ архиерейския санъ и Българе. Въ 1850 г. се намираше вече въ Цариградъ пристигнѫлъ отъ Петербургъ архиман-

---

[1]) Гл. Цариградский вѣстникъ отъ 15 и 29 октомврий 1849.

дритъ Стефанъ Ковачевичъ, който бѣ ходилъ тамъ за събиранье милостиня отъ страна на Рилския мънастирь. Ковачевичъ бѣше Сърбинъ, когото правителството, когато стѫпи на сръбския прѣстолъ Карагеоргиевичъ, бѣше испѫдило изъ княжеството, като привърженецъ на князя Милоша. Въ скитаньето си вънъ отъ Сърбия, той отишелъ въ 1848 въ Рилския мънастирь и се спрѣлъ тамъ. Въ това врѣме било току що пристигнѫло даденото на мънастиря дозволение отъ Петербургъ да испрати тамъ едного отъ братьята за събиранье милостиня. Началството на мънастиря, като видѣло Ковачевича доста събуденъ и развитъ, рѣшило да проводи него въ Петербургъ за тая цѣль. Ковачевичъ отива въ истата година въ Петербургъ и, слѣдъ като свършва тамъ миссията си, тръгва въ 1850 за да се завърне пакъ въ мънастиря, но по пѫтя се спира въ Цариградъ и се рѣшава да не ходи вече никакъ въ Рилския мънастирь, при всичко че отъ послѣдния му стрували извѣстие да се прѣдстави тамъ за да даде отчетъ за миссията си. Въ Цариградъ Ковачевичъ могълъ скоро да се запознае и свърже приятелство съ единъ отъ чиновницитѣ при руското посолство, който го прѣдставилъ и на посланника Титова, а така и да се прѣпорѫчи на нѣкои отъ тамшнитѣ пò-видни Българе, като человѣкъ достоенъ и способенъ да даде добъръ потикъ на направата на църквата, ако би да се рѫкоположи за епископъ при неѭ. Послѣдствие на това, и особенно като чули че и руский посланникъ не далъ лошъ отзивъ за Ковачевича, цариградскитѣ Българе рѣшили да искатъ отъ патриаршията да го рѫкоположи за архиерей на българската църква и за това го прѣпорѫчили и на князя Вогориди, който се рѣшава да ходатайствува прѣдъ патриаршията за рѫкоположението му. Патриархътъ обѣщалъ на князя Вогориди да испълни ходатайството му, но трѣбвало още да се принесе въ патриаршията една формална молба за това отъ страна на всичкитѣ цариградски Българе, нѣщо което било извършено на 14 августъ 1851 г. Пò-виднитѣ отъ цариградскитѣ Българе се явили този день при патриарха и го молили формално да рѫкоположи архимандрита Стефана Ковачевича за епископъ на българската църква. Патриархътъ склонилъ да испълни желанието имъ, и на другия день Ковачевичъ приелъ посвещението

си за епископъ съ титлата Лаодикийский въ църквата на махлата Джубалии.

Когато ставала въ 1851 мълва за ръкоположението на Стефана Ковачевича за епископъ при българската църква, мнозина отъ цариградскитѣ Българе се заловили съ усърдие за постиганьето на тая цѣль и по тази още причина че се надѣяли, че ще може по този пѫть да се назначи пò-лесно Българинъ за епархиаленъ архиерей. Тогава видинскитѣ Българе се били оплаквали на Портата отъ владиката си. Нѣкои отъ цариградскитѣ Българе имали на ума си да имъ съвѣтватъ да искатъ на мѣстото на Гръка Ковачевича. Но отъ една страна скоро слѣдъ ръкоположението на послѣдния за епископъ при българската църква се показало, че той не оправдава мнѣнието, което бѣше се съставило за него, а отъ друга прѣдставительтъ на видинскитѣ Българе се подкупва отъ единъ Гъркъ владика, който знаялъ малко български, та прѣпорѫчва тогози Гърка въ Видинъ, като много способенъ и добъръ архиерей, и така мисъльта да се тури Българинъ владика на видинската епархия останѫла на страна.

Впрочемъ самитѣ Видинци въ оплакванията си, отправени до Портата въ 1850 срѣщу притѣсненията на владиката, формално не искали друго освѣнъ да се опрѣдѣли за напрѣдъ една извѣстна плата за архиерея имъ, вмѣсто да му се позволява да събира отъ християнетѣ разни берии и съ това да ги съблача и да прави разни злоупотрѣбения. Твърдѣ е вѣроятно, че тази мисъль имъ е била внушена отъ страна на правителството, защото въ това врѣме въ висшитѣ турски крѫгове се било съставило мнѣние, по поводъ на оплакванията срѣщу владицитѣ, че е отъ всѣка страна добро да се опрѣдѣли заплата на всичкитѣ владици, която да се събира пакъ отъ населението подъ видъ на особенъ налогъ. Това мнѣние поддържалъ и князь Стефанъ Вогориди. Разумѣвало се, че налогътъ щѣло да събира правителството както и другитѣ налози. За това и видимъ, че Портата доста сериозно се опитвала въ това врѣме да накара патриаршията да се опрѣдѣли заплата на владицитѣ.

Отпърво рѣчьта била само за заплата на видинския митрополитъ. Портата, като указвала на оплакванията на Ви-

динци и на тѣхното искание да се опрѣдѣли на владиката имъ заплата, прѣпоржчвала на патриаршията молбата имъ като основателна и справедлива, и давала на патриарха въ истото врѣме да разбере, че не ще да е злѣ да стане мѣрката обща за всичкитѣ владици. Патриаршията, като не одобрявала тая мѣрка, се бавила съ отговора си, но отъ подканванията и напомненията, които ѝ правяло правителството, се принудила най-послѣ да покаже видъ, че тя изучва и разгледва въпроса. Съ тази цѣль тя свиквала нѣколко пѫти събрания отъ владицитѣ и първенцитѣ и имъ прѣдлагала да обсѫждѫтъ исканието на правителството. Първъ пѫть таквозъ събрание било свикано въ края на 1850. Нѣкои отъ първенцитѣ миряне, които имали сношения съ правителствени лица, били принудени да похвалѭтъ въ събранието мѣрката като добра, но приело се рѣшение да се даде по първо всѣкиму отъ членоветѣ на събранието по единъ прѣписъ отъ заповѣдьта на Портата за да могѫтъ да изучѫтъ пó-основателно въпроса. Въ събранието, което било свикано слѣдъ раздаваньето на прѣписитѣ, било рѣшено да се отхвърли мѣрката като нецѣлесъобразна и мѫчна за приспособление. Въ отговора, който се испратилъ отъ патриарха по този прѣдметъ до министра на исповѣданията, се расправя на дълго, че да събиратъ подаяния владицитѣ отъ паствитѣ си е старъ християнски обичай, заповѣданъ отъ самата вѣра; че тия подаяния, ако и да били отъ началото незначителни, отпослѣ трѣбвало да се увеличѫтъ, понеже нуждитѣ станѫли пó-много. Така напримѣръ сега единъ архиерей, казва патриархътъ, като влѣве въ епархията си, е обязанъ да внесе една сумма пари първо за народната касса, отъ която се посрѣщатъ повседневнитѣ разноски на централното църковно управление, второ за кассата на болницитѣ, трете за кассата, отъ която се помага и дава милостиня на неимотни и сиромаси хора, четвърто на кассата за училищата, и пето на патриарха, който нѣма другъ доходъ за покриванье потрѣбнитѣ на високия му санъ разноски. Освѣнъ това, той е дълженъ да внася ежегодно едно количество за исплащанье лихвитѣ на патриаршеския дългъ, нареченъ дворенъ, и за погашение на този дългъ, друго пакъ количество за обдържанието на недавно основаното богослов-

ско училище на островъ Халки и трете за помаганье на бѣднитѣ. Като внесе всичкитѣ тия сумми, той трѣбва да намѣри още срѣдства за посрѣщанье неговитѣ собствени разноски, за исплащанье спомоществованието си на мѣстнитѣ училища и за даванье помощь и милостиня на сиромаситѣ въ епархията си, а най-послѣ да се погрижи да върне паритѣ, които сѫ се дали за него, когато е получилъ епархията, и да заплати и другитѣ направени отъ него при това разноски. Патриархътъ обеснява пó-нататакъ, че отъ много врѣме билъ останѫлъ обичай да събира владиката, кога пръвъ пѫть стѫпи въ епархията си, единъ налогъ подъ название *помощь*, който на мѣстѣ билъ веднѫжъ за всѣкога опрѣдѣленъ, а на мѣстѣ се измѣнявалъ по съгласие между владиката и христиенетѣ, а така и да събира той всѣка година нѣкои количества, отъ които едни били опрѣдѣлени, а други се давали доброволно. Кога се случвала нѣгдѣ расприя помѣжду владиката и христиенетѣ, или защото владиката искалъ пó-вече отъ законното, или защото христиенетѣ се упирали да му дадѫтъ узаконеното, тя се свършвала или съ примирение на двѣтѣ страни, по увѣщание отъ патриаршията, или съ низложение архиерея. Патриархътъ излага послѣ това, какъвъ е размѣрътъ на дълга и казва, че той достигалъ до 6,258.989 гроша и че владицитѣ трѣбвало да внасятъ на годината за лихвитѣ на този дългъ и за другитѣ разноски на патриаршията до 1,833.289 гроша. Негово светѣйшество заключава отъ всичко горѣзано, че не може да се опрѣдѣли плата на видинския митрополитъ. Църквата е покорна, казва той, на царскитѣ повелѣния, но е длъжна да обясни, че въ историята нѣма примѣръ да се е давала плата на владицитѣ и че, ако сега стане подобно нѣщо, ще се нарушѫтъ узаконенията и обичаитѣ останѫли отъ старо врѣме, и горѣисчисленитѣ разноски на патриаршията не ще могѫтъ вече да се покриватъ.

Везирътъ отговорилъ на тия обеснения патриархови, че обязанностьта на архиерентѣ е да управляватъ духовнитѣ дѣла на христиенетѣ и да поучаватъ послѣднитѣ на вѣрата и на добронравие, но тѣ вмѣсто да испълняватъ тази си обязанность и да бѫдѫтъ съ добрия си животъ примѣръ на народа, тѣ се само занимаватъ да събиратъ пари, което

дава и на народа причина да прѣстане да ги почита. Възражението, казва везирътъ, че, като се опрѣдѣли заплата за видинския владика, ще се подаде поводъ и на другитѣ епархии да поискатъ сѫщото, и че тогава не ще можело да се събиратъ чрѣзъ владицитѣ пари за болницитѣ, за училищата и за бѣднитѣ, нѣма сила, защото лесно може да се прѣсмѣтне каква сумма трѣбва на годината за тия заведения и тая сума да се събира отъ народа, а не да се оставятъ владицитѣ да вхематъ подъ този прѣдлогъ колкото щѫтъ пари отъ населението. Везирътъ прѣпорѫчва настоятелно на патриарха да размисли отново за този прѣдмѣтъ съ синода и първенцитѣ на народа.

Патриархътъ волею неволею трѣбвало да даде въпроса на ново обсѫждание. Съставена била особенна коммиссия, която да изучи въпроса и да прѣдстави проектъ за разрѣшението му. Коммиссията прѣдложила да се поканѭтъ Видинци, като искатъ да се опрѣдѣли заплата на владиката имъ, първо да заплатѭтъ частьта си отъ дълга на патриаршията, второ да покажѫтъ едно надѣжно и състоятелно лице, отъ което владиката ежегодно ще зема заплатата си и припадающата се на епархията имъ сумма за обдържание на общеполезнитѣ въ Цариградъ народни заведения (разбиратъ се заведенията на народа, когото викаха *румъ*, гръцкий или пò-право римский, подъ което название разумѣвахѫ всичкитѣ находящи се подъ властьта на патриарха християне, но които заведения бѣха, както и всичко друго, въ властьта и за ползата само на Гръцитѣ).

Въ събранието, което било съставено въ патриаршията на 8 Мартъ 1851, проектътъ на коммиссията се приелъ по принципъ, и понеже, освѣнъ Видинската епархия, се подали били и отъ други още нѣкои епархии заявления, че желаѭтъ да се опрѣдѣли на владицитѣ заплата, било рѣшено да се пригласѭтъ всичкитѣ епархии да испроводѭтъ точни списъци на вѣнчилата си, за да може да се опрѣдѣли каква сумма отъ общия *дворенъ* дългъ се пада на всѣка, съразмѣрно съ числото на нейнитѣ вѣнчила и колко трѣбва тя да внася ежегодно въ патриаршията за разноскитѣ на централното управление и за обдържание на общеполезнитѣ народни заведения, така щото когато нѣкоя по-

желае да има владиката ѝ заплата, да се приема нейното желание, слѣдъ като се задължи да внесе припадающата се ней часть отъ дълга и да плаща ежегодно съотвѣтствената съ числото на вѣнчилата ѝ сумма за разноскитѣ на патриаршията и на заведенията въ Цариградъ. На това събрание присѫтствовалъ и князь Стефанъ Вогориди. Патриархътъ привелъ въ испълнение рѣшението на събранието съ едно окрѫжно послание до всичкитѣ митрополити, което било издадено на 24 априлий.

Портата видѣла отъ всичко това, че патриаршията, като не желае да се опрѣдѣли на владицитѣ заплата, търси причини за протаканье, и за това прѣзъ юния испроводила нова заповѣдь до патриарха да се даде пò-скоро край на въпроса. Послѣдствие на това негово светѣйшество свикалъ пакъ събрание отъ синода и отъ първенцитѣ, въ което се избрала една шесточленна комисия отъ трима владици и отъ трима миряне, да издири какви именно дългове има патриаршията, колко сѫ всичкитѣ нейни доходи, тачe върху основание отъ това изслѣдване да се състави проектъ на новата наредба, която трѣбало да се тури въ дѣйствие, кога се приеме да се дава заплата на архиереитѣ.

Съ избиранието на тая комисия въпросътъ за опрѣдѣлението заплата на владицитѣ, възбуденъ отъ Българетѣ на Видинската епархия, заглъхнѫлъ. Въпросътъ за правдинитѣ на католицитѣ и православнитѣ въ Божигробскитѣ мѣста, който се подигнѫ вече по това врѣме, отвлѣче вниманието на правителството къмъ друга страна, и понеже отъ този въпросъ наскоро се отвори и въпросътъ изобщо за привилегиитѣ на православното духовенство въ Турската империя, който докара Кръмската война, то очевидно, че мисъльта за поправянье системата и реда на управлението на Цариградската патриаршия и за удовлетворение жалбитѣ на подвластнитѣ ней христиене трѣбаше да се остави на страна до свършванього на тая война.

Но въ това сѫщото врѣме, когато въпросътъ за заплата на владицитѣ, който занимаваше всички ония, които желаехѫ пò-добро урежданье на църковнитѣ работи и който даваше и на Българетѣ надѣжда за едно какво-годѣ удовлетворение, се така прѣкѫсваше привврѣменно, расправата на Българетѣ съ Гърцитѣ взе внезапно живость въ единъ

центръ, гдѣто Гърцитѣ се мислехѫ пò-добрѣ обезпечени отколкото на всѣко друго мѣсто изъ Българско срѣщу движението, което отъ день на день обземаше Българетѣ. Въ Пловдивъ на 1' септемврий 1850 се бѣ отворило съ пожъртвуванията и ревностьта на чорбаджи Стояна Теодоровъ Чалѫковъ и на неговитѣ синове българско училище, наредено и натъкмено така, щото да приготвя свещеници и учителье. Главний му учитель, Найденъ Геровъ, съ старанията на когото бѣше наредено училището, тихичко работилъ цѣла година и, когато дошло врѣме за испитанията, пригласилъ гражданетѣ, Българе и Гърци, да дойдѭтъ да видѭтъ плодоветѣ му. Прѣподаванието науки на български езикъ, което обнаружили тия испитания, смутило водачьетѣ на елинизма въ този градъ, които до тогава мислили, че гръцкий езикъ за всѣкога ще има прѣимуществото насрѣща българския да бѫде езикъ на науката и слѣдователно да господствува безъ съперничанье въ всичкитѣ пловдивски училища. Тѣ се стрѣснуватъ отъ тая неочаквана за тѣхъ новина и се улавѭтъ да се мѫчѫтъ съ присмѣхъ и клевети да спѫнѫтъ Българетѣ и да имъ затворѭтъ училището. Тѣ испровождатъ до гръцкитѣ вѣстници въ Цариградъ и Измиръ писма, въ които прѣдставляватъ българския езикъ като несъстоятеленъ и неспособенъ да бѫде органъ на науката и доказватъ, че съ начина, който се е приелъ въ българското училище да се прѣподава науката, безъ изучението на филологията, прямо на единъ необработенъ езикъ, юношеството ще губи само врѣмето си. Намѣрението на Българетѣ, провикватъ се главатарьетѣ на елинизма, не е друго, а да хвърлѭтъ прахъ въ очитѣ на проститѣ людье и да испѫдѭтъ за тѣхнитѣ цѣли гръцкия езикъ, който имъ е увардилъ вѣрата и който отъ незапаметни врѣмена се говори отъ жительетѣ на Пловдивъ, толкозъ повече, че въ Пловдивъ има отдавна едно гръцко училище, въ което се прѣподаватъ наукитѣ на гръцкия обработенъ и образованъ езикъ, и слѣдователно никаква нужда нѣмаше да се отваря училище за прѣподаванье науки на единъ грубъ езикъ. Съ тия и други подобни разглаголствия, Гърцитѣ се мѫчили да заподозрѭтъ Българетѣ прѣдъ Турцитѣ, като давали да се разумѣе, че Българетѣ сѫ орѫдие на панславизма. Българетѣ не се забавихѫ да

отговорьтъ на Гръцитѣ и да опровъргнѫтъ тѣхнитѣ лъжи и клевети. Статиитѣ, които се печатахѫ въ *Цариградский Вѣстникъ* за отговоръ на обнародванитѣ въ грѫцкитѣ вѣстници писма противъ българското училище въ Пловдивъ и противъ българския езикъ, колкото повече подигахѫ жлъчката на Гръцитѣ съ иронията и силата на доводитѣ, толкозъ повече распалвахѫ ревностьта на Българетѣ да се учѫтъ по езика си и да отстояватъ правдинитѣ си срѣщу притезанията на Гръцитѣ.

Но отъ статии и думи по вѣстницитѣ Гръцитѣ въ Пловдивската епархия минѫхѫ къмъ дѣла. Учительтъ отъ града Хаскьою, иеромонахъ Атанасий Чолаковъ, който бѣ свършилъ курсъ въ Одесската семинария въ 1848 и бѣше единъ отъ най-ревностнитѣ и най-добритѣ български учителье въ онова врѣме, като отивалъ прѣзъ великденския распускъ на 1852 отъ Хаскьою за Стара Загора, билъ нападнѫтъ по пѫтя отъ разбойници и убитъ. Той се отличавалъ не само съ благочестие, което е подобавало на иноческия му чинъ, но и съ патриотизмъ. Той като испълнявалъ учителската си длъжность, проповѣдвалъ и въ църквитѣ слово Божие по матерния езикъ на христиенетѣ и освѣнъ това обихождалъ въ праздничиви дни селскитѣ училища да поучава селенетѣ и учительетѣ. Неговата полезна за събужданието и просвѣщението на единородцитѣ му дѣятелность е била като трънъ въ очитѣ на Гръцитѣ. Убийството на такъвзи учитель и труженикъ, ако и да е било извършено негли съ цѣль само на обиранье, не можеше да не възбуди подозрѣние въ Българетѣ, че той е билъ жъртва на ненавистьта на Гръцитѣ. Скоро слѣдъ тая печална случка Пловдивский митрополитъ Хрисантъ испѫжда изъ града Хаскьою българската учителка и затваря българското тамъ дѣвическо училище; той изгонва даже оттамъ българския духовникъ отъ Рила, а въ Пазарджикъ, гдѣто до тогава въ църквата се четело по словѣнски отъ едната само страна, запрѣщава да се не дума нито дума вече словѣнска. Тия постѫпки на Пловдивския митрополитъ не само не срѣщали порицание въ Великата Църква, но се одобрявали. Послѣднята била испратила до митрополита и до пловдивскитѣ първенци послание, въ което прѣдписвала да се не нарушава нигдѣ сѫществувавший до тогава редъ, τὰ καθεστῶτα, т. е.

да се не въвожда отново словѣнский езикъ въ училищата и църквитѣ, гдѣто той билъ замѣстенъ въ прѣдишнитѣ тѣжки врѣмена съ гръцкия. Митрополитъ Хрисантъ показвалъ всѣкиму това послание за оправдание на постжпкитѣ си.

Но този владика не възбуждалъ оплакване помѣжду Българетѣ само съ прѣслѣдване на учительетѣ и на езика имъ. Той не пò-малко навлѣкълъ тѣхното негодование отгорѣ си още съ грабителството и жестокостьта, съ която събиралъ воитията си и другитѣ владишки берии. Жительетѣ отъ Хаскьойската каза се оплаквали нееднократно за това срѣщу него и най-послѣ съ документи доказали, че той събралъ отъ тѣхъ много повече отколкото е било урѣчено. Владиката обѣщалъ да върне количеството, което е билъ надзелъ, но той билъ далъ това обѣщание само съ цѣль да спечели врѣме. Негово прѣосвещенство чакалъ емирнаме отъ Цариградъ за заточението на хаскьойския първенецъ Христодула, когото мислилъ за главенъ виновникъ на оплакванията срѣщу неговото грабителство. Емирнамето най-послѣ пристигнжло, но благодарение на справедливостьта на тогавашния Пловдивски мютесарифинъ Али-Исмаилъ паша и на защитата на първенцитѣ Турци и Българе отъ Пловдивъ, Христодулъ могълъ да докаже прѣдъ управителния съвѣтъ (идаре междлиси), че обвиненията противъ него сж клевета, и да избѣгне заточението. Така сжщо се оплаквали срѣщу притѣсненията и грабителството на владиката и жительетѣ отъ другитѣ каази. Въ „Цариградския Вѣстникъ“ отъ февруария, марта и априлия 1853 има напечатани много писма отъ Пловдивъ, въ които подробно се описватъ тия притѣснения. Въ тѣхъ се говори на често и за клеветитѣ, до които прибѣгвалъ владиката Хрисантъ за да заподозри прѣдъ правителството Българетѣ и съ това пò-лесно да строши тѣхното съпротивление на неговитѣ намѣрения. Доказателствата, които имали Българетѣ за грабителството на владиката, били впрочемъ така убѣдителни, щото управителний съвѣтъ на санджака, прѣдъ който се разглеждали оплакванията имъ, рѣшавалъ по нѣкога да върне владиката онова, щото неправедно били взели неговитѣ бирници.

Забѣлѣжително е, че въ това врѣме ослѣплението на Гърцитѣ било толкова още голѣмо, щото на мѣсто да разумѣѭтъ, че се е приближилъ крайътъ на тѣхното господство надъ Българетѣ, таче или да се оставѭтъ отъ мечтата си за насилно властвуванье надъ тѣхъ или да имъ дадѫтъ едно удовлетворение съ нѣкои соврѣмни устѫпки и реформи, тѣ отъ една страна насърдчавали Пловдивския владика да слѣдва неослабно борбата срѣщу паствата си, като му казвали, че той ще придобие славата на Фотия, а отъ друга се старали да заподозрѭтъ пловдивскитѣ Българе прѣдъ другитѣ православни, като увѣрявали, че тѣ се подигнѫли противъ владиката си, послѣдствие на интриги отъ мисионеритѣ.

Борбата мѣжду Българе и Гръци, която отъ день на день вземаше вече пò-остръ характеръ, се впрочемъ скоро спрѣ, послѣдствие на избухваньето мѣжду Руссия и Турция война, която по гигантскитѣ си размѣри трѣбаше да погълне всичкото внимание на Востокъ и на Западъ въ течението близо на три годинъ.

(Слѣдва).

СПОМЕНИ И ЖИВОТОПИСАНИЯ.

† Д-ръ Леополдъ Гайтлеръ.

Отъ А. Теодорова.

Въ Хайлигенштадъ при Виена се отвори на 2 юний (21 май) 1885 г. прѣсенъ гробъ, въ който се спуснѫхѫ и зарихѫ много надѣжди на словѣнската наука: той причака и обгърнѫ въ ледното си рухо достойния носитель на тѣхъ надѣжди, д-ра Leopold (Lavoslav) Geitler, който отиде скѫпа жертва на велики и загатни въпроси отъ областьта на человѣшкото знание; покойникътъ умрѣ подъ брѣмето на труда и мѫката да внесе и отъ себе колко може свѣтлина въ недогледнитѣ простори на словѣнската и сравнителна филология.

Леополдъ Гайтлеръ е чедо на чешката „Златна Прага" (* 1847), гдѣто се е въспитувалъ испърво въ реалка, съ изгледъ да довърши сетнѣ въ политехника, ала послѣ, поради своята особита наклоность и любовь къмъ езицитѣ, прѣминѫлъ въ гимназия и отъ тамо въ пражкия университетъ, който слѣдъ двѣ години билъ принуденъ да замѣни съ виенския: като студентъ бодъръ и не безучастенъ спрѣмо тогашнитѣ политически движения у дома си, той понесълъ една прѣсѫда отъ 14 деня затворъ, та зарадъ неѭ силно огорченъ на 1868 напуснѫлъ Прага. Прѣзъ двѣгодишно учение во Виена Г. свършилъ своитѣ науки съ титла „докторъ на философията", и въ зимния семестъръ на 1873 г. се хабилитувалъ въ пражкия университетъ по сравнителното езикознание, като билъ на мѣстото си първи доцентъ, който прѣподавалъ безплатно чешки. Тогази, по примѣра на чутовния езикословецъ Августъ Шлайхеръ, тръгнѫлъ да пѫтува по Литва (въ Русия и Пруско), за

да спознае отблизу литевскитѣ нарѣчия, които съгледалъ извънредно приносни за историческата освѣта на законитѣ отъ словѣнското звукословие. Научнитѣ публикации, що се явихѫ като резултатъ отъ тѣзи и подобни студии, му спечалихѫ въ бързо врѣме заслужена именитость, отъ която нáскоро отвореций хърватски университетъ на Франца Йосифъ въ Загребъ, слѣдъ безуспѣшни прѣговори съ проф. Ватрославъ Ягичъ, се въсползува и покани въ 1874 г. Гайтлера за свой професоръ по славистиката; югословѣнската академия пъкъ го прие мѣжду своитѣ редовни членове. Тука Г. се сдоби съ орна почва, върху която широко разложи своитѣ неуморни и самостоятелни занятия по филологията, като се побуждаше отъ всѣкой показалъ се интересъ къмъ пò-далечни и пò-далечни издиряния, дори напоконъ биде сполѣтенъ отъ поврѣда въ мозъка, та облѣче въ черно всичко, що познаваше и цѣнеше неговитѣ съ животъ искупени трудове. Отъ Загребъ Г. пѫтувá по островитѣ на „зеления“ Кварнеръ въ Адриатическо море, прѣзъ Сърбия и Македония до Атонъ (1875 и 1876), па и въ Египетъ на планината Синай (1881), гоненъ отъ онази нетлѣна жажда, която вѣчно гори въ душата на искренитѣ жърци на науката. Гайтлеръ бѣ човѣкъ дребенъ, черновласъ, пъргавъ, и съ цѣлото си битие прѣданенъ на избрания свой прѣдмѣтъ: сухитѣ инакъ страни отъ своитѣ лекции той е вживотѣвалъ съ ентузиазма на словото си и така е засѣвалъ у всѣкого, що е ходилъ да го слуша, крайна обичь къмъ себе и къмъ отбивната за мнозина филология.

Книжовата научна дѣйность на Гайтлера зачина слѣдъ годинитѣ на споходбата му въ университета. Докждъ е билъ въ Прага, той е слушалъ лекциитѣ на М. Хаттала по славистиката, на А. Лудвигъ по сравнителното езикословие и на И. Квичала по класическата филология, а во Виена спохождалъ часоветѣ на Миклошича, Боллера и Ф. Мюллеръ; влиянието на тия професори върху послѣшнитѣ възгледи на Г. се исказа особно въ това, че въ него намѣрихѫ добъръ застѫпникъ убѣждението на Хаттала за старобългарския характеръ на Кирилометодиевския езикъ и теорията на Лудвига за развоя на езицитѣ чрѣзъ аглутинация. Исто така още въ университета, при глeдъ

на фактоветѣ въ Шлайхерова Handbuch der Littauischen Sprache и въ Хатталовата бѣлѣжита расправа O genitivě a ablativě ve slovančině a litvančině, както и на доводностьта въ Лудвиговитѣ разсѫждения, нему се е вълпила прѣвеликата важность на литевския езикъ за основателното научно тълкувание на словѣнския, и това е опрѣдѣлило испослѣ посоката, рѣчи, на вситѣ му трудове прѣзъ живота. Съ първи филологически трудъ излѣзе Г. въ Časopis českého musea отъ 1872 г. въ обширната критика на словаря отъ Ант. Маценауеръ „Cizí slova ve slovanských řečech“ (1870), списанъ по поводъ на Миклошичовото съчинение „Die Fremdwörter in den Slavischen Sprachen“ (1868), а не подирь много (въ 1873) се появи на истото мѣсто и хабилитацията му (дисертация за получване катедра на доцентъ) „O stavu a pokrocích srovnávacího jazykozpytu“, гдѣто вече открито пристѫпя къмъ споменѫтата Лудвигова теория. Това сѫ били нѣкакъ само прѣдварителни затичания, съ които Г. възвѣсти зачалото на една пó-ядровита и усрѣдена производителность; ала главното му научно произведение и, тъй да кажемъ, първичето отъ самобитнитѣ плодове на духа му е „Starobulharská fonologie, se stálým zřetelem k jazyku litevskému“ (1873), чиято постигнѫта цѣль е била „не токо да констатува отдѣлнитѣ фонетически закони, но и да покаже, какъ и кога сѫ тѣ станѫли, що е езиковни имотъ отъ самостоятелния развой на старобългарския езикъ, що е на словѣнския (скупомъ), що е прѣдсловѣнско“, понеже „истински сравнителната метода не иска просто описание, но история, на която постъпенитѣ периоди и прѣврати сѫ означени въ фонологията съ промѣнитѣ на гласкитѣ.“ Тука Г. изважда прѣдъ нази фонетическия образъ на литевско-словѣнския езикъ отъ онуй врѣме, когато отъ цѣлотната най-напрѣжъ германско-литевско-словѣнска челедь на индоевропейскитѣ езици окончателно се билъ вече отлѫчилъ германский клонъ; тука той иставя положително и своето мнѣние за прастария вѣкъ на руското *„уподобение слѣдъ плавнитѣ“* (*„assimilace po plynných:“* 1. ***ър** + сгл. = [рус.] **ъръ** — стб. **ръ**; 2. ***ер** + сгл. = рус. **ере** — стб. **рѣ**; 3. ***ор** + сгл. = рус. **оро** — стб. **ра**) наричано и всѣкакъ расправяно у Руситѣ (Лавровскій, Максимовичъ и др.) подъ име *„полногласіе“*. Литевский езикъ отъ сега нататъкъ стая вече прѣдня клада

Гайтлеру да прокарва историческата метода на сравнението и въ остатнитѣ въпроси на славистиката; поради това го и видиме въ 1873 г. да се отстрани изъ Прага на петьмѣсечно живувание срѣди Литевцитѣ по селата, съ едничкия умисълъ, непосрѣдствено да имъ проучи пó-истънко свойщинитѣ на живия говоръ. Важнитѣ наблюдения върху руско-литевскитѣ нарѣчия и върху нѣкои общи литевско-словѣнски закони, пѣснитѣ и материялитѣ за познание литевския езиковни имотъ, който Г. изнесе изъ тая си екскурсия, описана въ чешкото списание „Osvěta" отъ 1874 г., съставихѫ неговитѣ *Litauische Studien* (1875), що наистина свѣдочѫтъ въ полза на огромната цѣна, присѫждана отъ край на обзетитѣ въ нихъ приноси; а въ основателната расправа *O slovanských kmenech na* U („Listy filologické a pædagogické", II. и III. [1875 и 1876]), която се била появила като показъ отъ неговата сравнителна граматика, той истъкнува още пó-вече своето прието литевско становище. Въ такъвъ смисълъ сѫ изработени и статиитѣ му *Litavska postilla od god. 1591.* (печатана въ „Rad Jugoslavenske Akademije"), *O parasitskih* (етимологически неоправдани, сáмо фонетически) *gutturalih iza dentala u litavskih i slavenskih jezicih* (все тамъ) и *Beiträge zur litauischen Dialektologie* (1885), послѣденъ неговъ прѣдсмъртенъ трудъ, обнародуванъ въ Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, philos.-hist. Classe, Bd. CVIII. Hft. I. § 339.

Отдѣлътъ на славистиката биде навѣстенъ отъ Гайтлера съ вѣщитѣ расправки *Etymologie jména Hrvat, Chorvát* (сказка въ югословѣнската академия, прѣведена въ чешкитѣ „Listy filolog. a paedagog." III. [1876] отъ хърватски), гдѣто автора въ една забѣлѣжка брани и първенството на своитѣ исказани въ Starobulh. Fonologie възгледи за русското „уподобение слѣдъ плавнитѣ" *(„пълногласие")* срѣщу подобното едноврѣменно (все въ 1873 год.) обявено мнѣние за истия фактъ подъ име *„svarabhakti"* на Берлинския профессоръ Иох. Шмидъ („Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus", zweite Abtlg.), — *O parasitskih sibilantih iza gutturala u slavenštini* (въ „Rad", 1877.) и *Prilozi k hrvatskoj gramatici i glasoslovlju* (вст., 1881.); ала сѫщинско богатство за него отдѣлъ биде обемното Гайтлерово съчинение *Die slavischen und albanischen Schriften,* издадено съ помощьта на Виенската ака-

демия (1883): то се стръми окончателно да докаже отгдѣ си водѭтъ потеклото двѣтѣ намъ знайни словѣнски азбукета. Въпросътъ за происхода на кирилицата и глаголицата, както по врѣме, така и по характеръ, отколѣ е замамялъ допитливитѣ очи на славиститѣ, които сериозно сѫ се спущали да го издебѭтъ съ свѣтлината на своя умъ, обаче безъ да могѫтъ постигнѫ и до подирно врѣме единъ за всѣкого достатенъ резултатъ. Колкото за характера на буквитѣ, англиецътъ Исакъ Тайлеръ най-ново бѣше изложилъ въ Archiv für slavische Philologie, V. доста вѣроятното свое мнѣние, че кирилското писмо происхожда отъ гръцкитѣ унциалки, а глаголското отъ гръцкитѣ курсиви; мѣжду туй Гайтлеръ въ рѣченото издиряние „die slavischen u. albanischen Schriften" възъ основа на многосложни палеографически студии сѫди, че прѣходътъ на гръцката писменна система, наравно съ заетитѣ изъ нея римски елементи, е станѫлъ въ двѣтѣ словѣнски азбукета чрѣзъ албанското писмо, което пакъ отъ своя страна е оригинално копие отъ гръцкоримския типъ. За опора на тия изводи Г. трѣбаше да истави особна теория, що наскоро бѣ прогласена отъ научната критика за много смѣла и немалко бездоводна, ала зато срѣдствата, които Г. безъ умора испитува и обилно потегля за рѣшение на своята задача, придаватъ на труда му високо палеографическо достоинство. Ако и подиръ Гайтлера полето за довършена обработка на сѫщия прѣдмѣтъ остая все още съвсѣмъ отворено, ала въ науката пакъ ще се знае поне като лична негова заслуга, че е опиталъ и цѣла друга нова область съображения да разведри единъ тъменъ въ нея кѫтъ. Най-достовѣрното за двата вида словѣнско азбуке днесъ е, че за първи образецъ имъ е служилъ гръцкий очъртъ на буквитѣ, и едничко още, което бива да се иска пó-натамъ, е, по какъвъ начинъ той образецъ е достигнѫлъ до изгледа си въ кирилското и глаголско азбуке. Тъкмо за тоя начинъ се отсѫди и Гайтлеровата теория като неопрѣна върху несъмнѣна основа, понеже допущаше нѣщо, което изъ самитѣ негови доводи отъ палеографията не излизаше ясно на явѣ. Материялитѣ за послѣдното съчинение, въ което се призна за изрѣденъ палеографъ, Г. сцѣлокупяше покрай приготовката къмъ издание въ сѫщата 1883 г. на глаголския *Psalterium,* видѣнъ най-първо отъ архимандрита

Порфир. Успенски въ 1850 л. на Синай и обаденъ въ „Извѣстія импер. археолог. общества древностей“, V. Имащець голѣми надѣжди отъ него паметникъ за готвеното свое палеографическо издиряние върху словѣнскитѣ и албански писмена, Г. бѣ се опжтилъ съ подпорка отъ хърватското правителство дори въ самия Синайски мънастирь св. Катерина, каквото и самичъкъ да разгледа псалтиря, па ако бжде необходимо, и да го придобие. Псалтирьтъ наистина билъ намѣренъ отъ бѣлѣжита важность, а при него въ малата мънастирска библиотека се открилъ още и други не пò-малко важенъ, все глаголски писанъ, молитвеникъ (трѣбникъ). Найденото веднага облажило страдния пжтувачъ съ мисъльта за откупянье и прѣнасянье таково съкровище въ Европа; обаче фанатизмътъ на мѣстнитѣ калугери спрѣмо тѣзи двата стари ржкописа се оказалъ толкова заритъ, че Г. се принудилъ съ много просби да уговаря суевѣрнитѣ простаци мжжье, че не ще имъ осквърни светитѣ книги, поне ако му позволжтъ да прѣбжде при тѣхъ до 30 деня, и елѣ сполучилъ съ дневни и нощни усилия да прѣпише паметницитѣ и да извади нѣкои снимки съ фотографическия апаратъ, що си е носилъ по пжтя. Така видѣ свѣтъ горний псалтирь, и година прѣди него (1882) рѣчений молитвеникъ подъ насловъ „*Euchologium, glagolski spomenik manastira Sinai brda*“ (troškom jugoslavenske akademie): съ тѣхното издание Г. допринесе иградиво къмъ оцѣнка на езика, именуванъ до тоя часъ поради нееднакво съглежданото негово отношение къмъ нѣкое отъ живитѣ словѣнски нарѣчия ту старословѣнски (altslovenisch), ту старопаноски, ту пакъ старобългарски.

Въ словѣнската наука сжществува, както се знае, отколѣшна прѣпирня за сегашното име на онова плѣме, на което е принадлежалъ по врѣме на Кирила и Методия „**ıазыкъ словѣньскъ**“ отъ първитѣ прѣводи на богослужебнитѣ книги. Като се доказа необоримо, че за словѣне съ такъвъ езикъ не могжтъ би сматряни прѣдцитѣ нито на днешнитѣ Руси, нито на Сърбо-хърватитѣ или на Сърбо-лужичанетѣ, нито на Чехо-словацитѣ съ Поляцитѣ, останж да се рѣши, да ли той **словѣньскъ ıазыкъ** е живѣлъ въ устата на прѣдцитѣ на алпийскитѣ Словинци (на Панонцитѣ), или на българскитѣ Словѣне. Спроти доказателствата въ полза

едната или на другата посока се разнждахѫ и слави-
итѣ въ тая прѣпирня, гдѣто всѣкому прѣдстоеше да ра-
ти съ фактове исторически и езикословни. Гайтлеръ се
яви вече въ Starobulh. Fonologie, па застанѫ и до край
страната на мнѣнието за присѫждание Кирилометодиев-
ия езикъ на старитѣ Българе, ако и привърженцитѣ на
отивното мнѣние владѣехѫ съ пò-изгодно положение поне
къмъ пълното познавание езика на Словинцитѣ; ала въ
що врѣме той намисли да изучи както трѣба характера
развитието на днешния български езикъ, та че тогава
изнесе накрозъ обосновано сѫждение за въпроса, понеже
акъ наистина изглеждаше дивно да се отрича съвсѣмъ
вѣстно качество на прѣдмѣтъ, който не сме още добрѣ
ознали. Съ такъвъ умисълъ Г. яко се положи да събере
словесни паметници и да състави „история на българ-
ия езикъ", която въ „die slav. und alb. Schriften" обѣща-
ше наскоро да издаде; а откакъ извади Верковичъ въ
74 г. първия томъ отъ своята „Веда Словена", Г. прѣд-
ше (въ 1875) да обиходи мѣстата на срѣдня и южна Ма-
дония, гдѣто искаше самъ да подслуша нѣкои нѣща отъ
лгарския говоръ, както и да се увѣри въ истиностьта
Верковичовата прогласена за фалшива и не възможна
овѣнска Веда. Треската, добита на Атонъ, недопустила
йтлеру да споходи зарадъ пѣснитѣ отъ Ведата и Родоп-
итѣ помаци; при все това студиитѣ надъ проклетия отъ
юзина сборникъ уталожили неговитѣ съмнѣния, и той
легнѫ да даде въ книгата Poetické tradice Thráků a
lharů (1878) слѣдната смѣтка за своето убѣждение: „тази
бота или е таквазъ фалсификация, че по огромность на
териала и по смѣло, дълбоко промислено съвършенство
композицията надминува всички мистификации, всички
дправки, каквито егоизмътъ или патриотизмътъ си е по-
олилъ въ коя-годѣ литература, или съ нея неволно сме
лѣтели на новъ културно-исторически и езиковни мате-
алъ, който далече прѣхвърля тѣснитѣ граници на инте-
са за славистиката, който ще разшири нашето знание за
роди, ще кажемъ, полузнайни, зъ Гетитѣ, Трацитѣ и
ацитѣ, ще мѣтне нова свѣтлина върху образа и схваща-
нето на словѣнската митология, а досущь може би ще
въртне до нѣйде на сравнителната индоевропейска ези-

ковна наука, за която сме прѣдполагали, че вече всичко е обнела, единъ изгубенъ членъ и ще донесе нови дати". Г. напечата освѣнъ това въ „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft" in Wien, 1880 Heft 5—7 двѣ статии — *Die Sage von Orpheus-Orphen der Rhodope-Bulgaren* и *Die Juda in den Mythen der Balkanvölker,* и приима „Веда Словена" за достовѣрна. И то питание обаче, наравно съ онова за „старобългарския езикъ" и день днеска чака своя майсторъ на гордиева вжзелъ. Отъ българска страна тука можеше много тегловито да се извърши, ала у насъ интересътъ е обърнжтъ сега къмъ друга точка... За двѣтѣ рѣчени питания въ нашия печатъ се намира само по едно обѣщание отъ проф. Дринова. Гайтлеръ силно купнѣеше да расчисти що-годе въ тѣзи капитални за науката трънища и не съ друга цѣль бѣ си хубавѣ усвоилъ българскитѣ нарѣчия; той се заваляше съ работа, ала животътъ му нестигнж. Намъ се пада горко да тжжимъ за неговата смърть; „па и да се чудимъ и тачимъ спомена на човѣкъ, чийто цѣлъ животъ не бѣ друго, освѣнъ честенъ и постоянъ трудъ, трудъ и трудъ".[1])

---

[1]) „Sloboda" VIII. 127: „Dr. Lavoslav Geitler" отъ *Lj. M.* (ileti) ć. Сжщото пр[е]ведено въ „Извѣстія спб. слав. благотв. общества". П. 5—6, отгдѣто минж и въ бъ[л]гарския дневни печатъ. Въ „Kres", V. 7. „Dr. Lavoslav Geitler" отъ *I. Steklasa* п[о]лича да е буквално заето все изъ „Sloboda".

СТИХОТВОРЕНИЯ.

ТРИ БАСНИ.

I.

Магаре и слонъ.

Киръ Магарчо се искайвалъ:
Какъвъ опакъ, братко, казвалъ,
Свѣтъ е станжлъ, лоше врѣме!
Всички казватъ: на киръ Марчя
Ушитѣ сж най-голѣми,
А не видьжтъ тѣ, че Слонътъ
Има уши — цѣло брѣме.

Чува слонътъ тѣзи думи
И нарѣкълъ ги безумни;
Но примислилъ пò-дълбоко,
Па си казалъ: то е право;
Но забравьж нашии тонко,
Че ушитѣ си голѣми
Азъ не дигамъ на високо.

II.

Магаре и славей.

На край село по ливади
Киръ Магарчо обикалялъ,
Пасълъ, пѣлъ и се търкалялъ
Като истински мждрецъ.

Скивнува му послѣ става
Та при Славея отива
И захваща горделиво
Дългоухий пѣвецъ:

Псалтъ си, байно, псалтъ и азъ съмъ;
Но защо така, кажи ми,
Ти да имашъ славно име;
  Азъ да нѣмамъ тѫзи честь?

Протопсалти сме и двама;
Що отъ тебе сѫ доволни,
А къмъ мене сѫ зловолни;
  Туй какъвъ е интересъ?

Да ль свѣтътъ се е побъркалъ,
Слухъ и вкусъ изгубилъ, — що ли?
И ударилъ въ произволи; —
  Тебе хвали, мене кори.

Прѣдпочтенье мѣжду нази
Не е никакъ справедливо;
То е криво, братко, криво:
  Ний и двамца сме добри.

Хемъ азъ — е зеръ, право — здраво;
Но не дѣй се ти обижда,
То е явно, то се вижда, —
  Пò-гръмливъ е мойтъ гласъ.

Но когато ти запѣешъ,
Дѣ доzематъ, какъ подушатъ,
Тичатъ всички да те слушатъ,
  И да ви'шъ хвалби тогазъ.

А пакъ азе мѣжду тѣхъ съмъ
Да попѣмъ ако ми скивни.
Вижъ ги всички ми противни,
  Викъ връзъ менъ: не дѣй; не зѣй.

Върху туй ме още удрятъ
И не даватъ ми да кръкнѫ;
Принуждаватъ ме да млъкнѫ;
  А пъкъ мене ми се пѣй.

Нѣщо ли ми тѣ завиждатъ,
Друго ль нѣщо е причина;
Но е горестна сѫдбина:
  Тежко! тежко! Боже мой!

Ако нѣщо знаешъ, Славко,
Ако нѣщо, братко, има
Цѣръ за слава, научи ма,
  И отъ мене се не бой.

Малий Славко като чува
Тѣзъ киръ Марчеви неволи,
Какъ се жали, какъ се моли,
  Рѣкълъ да го утѣши.

Чувай, свато, да ти кажѫ,
Гласъ ти имашъ и искуство;
Туй ти прѣчи, че за чувство
  Имашъ длъжки май уши.

III.

Бурата.

Ето каква гюрюлтия
Станѫ веднѫжъ у София.
Страшна хала, грозна, лоша,
Застентява по Витоша;
Отъ несвръстната Клисура
Спуснува се силна бура,
Съ устръмленье най-голѣмо
Дѣ що срѣщне разобаря:
Керемидитѣ долѣ снема,
А боклука дига горѣ...
Прахъ и слама, шумки, шушки
Полетѣхѫ на вихрушки,
На възбогъ се носѭтъ, хвъркатъ
Сѫщи птици тѣ се сякатъ
И отъ радость тѫкли фъргатъ,
Здрависватъ се, викатъ, крякатъ:
Ей, брей, дѣ сме се унесли,
Ама гледай, вижъ кѫдѣ сми!
Хе, високо ний летиме!
Знаешъ ли ти кои сме ние; —
Знатенъ родъ сме, съ славно име!
Кой ще иде тамъ да гине,

У въ онѣзи кални гропи,
Да ни тъпчѫтъ прости шопи,
Да ни рине шопъ и смита...
Сега вече, кой ги пита! —

Но що бѣше зла честь нихнѫ!
Отъ веднъжки бура тихнѫ
И вихрушката застанѫ
Буинъ, силенъ дъждь захванѫ:
Прахъ и плѣва, шумки, шушки
Вироглави, горди чушки
Всичко долу дъждьтъ свлече,
Мѫтенъ порой си протече
И повлече ги на група,
На камари ги наплъсти,
Съ каль и тиня ги затрупа
И гиризитѣ задръсти...
Слѣдъ дъждътъ пъкъ наш'тѣ шопи
Като тръгватъ съ търнокопи,
Съсъ мотики и лопати
Кой какъ може, кой какъ свари,
Първенъ бившитѣ пернати.
Смѣтохѫ ги на камари
И наринѫхѫ въ колата,
А че хайде по блатата...
Отъ тогава у София
Нѣма вече гюрюлтия.

П. Р. С.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

1. Кратовска каза.[1])

(По Кратовски говоръ).

Записалъ Е. Карановъ.

Да ходим, да шетам по Кочанско поле,
По Кочанско поле, по Злетовска река,
По Злетовска река, по Кратовска каза.
Хайде да фанемо дервен[2]) Ратавица,
Дервен Ратавица, чингене Неоказ,
Чингене Неоказ, фудул Петършино,
Фудул Петършино, пепеляри[3]) Стърмош,
Пепеляри Стърмош, йордамджи Плешънци,
Йордамджи Плешънци, дизглер[4]) Пробищип,
Дизглер Пробищип, неперен Калнища,
Неперен Калнища, чобан Маричино,
Чобан Маричино, говедар Кундино,
Говедар Кундино, лингур[5]) Гризиловци,
Лингур Гризиловци, осояк Приковци,
Осояк Приковци, арнаут[6]) Шлегово,
Арнаут Шлегово, лойза̀р Туралево,
Лойзар Туралево, груач[7]) Железница,
Груач Железница, — на Сребърно коло,[8])
На Сребърно коло даилар[9]) Кратово,
Даилар Кратово, дърварин Мушково,
Дърварин Мушково, кюмурджи Кнѣжево,
Кюмурджи Кнѣжево, мертекчи Койково,

Мертекчи Койково, зайчарин[10]) Луково,
Зайчарин Луково, рашетар[11]) Близънци,
Рашетар Близънци, Куюджи[12]) Добрево,
Куюджи Добрево, утманин[13]) Древено,
Утманин Древено, каменар[14]) Лесново,
Каменар Лесново, тутунар Злетово:
Злетовските моми свите тутунарки,
Свите тутунарки със тънките ноги.
'Айде да фанемо агалар[15]) Рудари,
Агалар Рудари, шиякъ[16]) Шталовица, —
Кахпе Шталковчане много са шияци,
Много са шияци, 'ем па инатчии:
Булюкбаш къд дойде, девойка не пуштат,
Девойка не пуштат каве да ги служе.
'Айде да фанемо картал[17]) Ратковица,
Картал Ратковица, шуман[18]) Пантелеи,
Шуман Пантелеи, 'айдук Нивичани,
'Айдук Нивичани, механджи Беляни, —
Белянските моми отред подничарки,
Подници си прават, на пазар ги носат,
На пазар ги носат, там си ги продаватъ,
Там си ги продават, па после купуват,
Полока белило, полока цървило.
'Айде да фанемо голем град Кочани,
Голем град Кочани седъмдесе кукьи,
Оттуй да фанемо кахпе Оризари,
Кахпе Оризари, големо Витоша,
Големо Витоша на Виничкн пазар.
'Айде да фанемо яланджи Търканье,
Яланджи Търканье, Банье цоцоманье,[19])
Банье цоцоманье, гускар[20]) Облешево,
Гускар Облешево, чорбаджи Спанчево,
Чорбаджи Спанчево, колар[21]) Соколарци,
Колар Соколарци, кахпе Върбичани,
Кахпе Върбичани: у — сред село чешма,
До чешмата има една нова порта,
У портата седе калеша Стоянка.

---

[1]) Освѣнъ Кратовски села указва се и на Кочански. [2]) Дервен — защото Ратавица е въ тѣснина. [3]) Пепеляри — защото Стърмошчане хвърлятъ пепельта отъ мадемитѣ (виднитѣ). [4]) Дизглер — подвезкаръ, гдѣто правятъ подвезки. [5]) Лингур —

2. Кузманъ Кариманъ.[1])

Собрал си Мурат набрал си,
Седъмдес мина дружина,
Голем е зулум починал,
Низ тая каза Охридска,
Низ тия селца раецки —
До две села е запалил,
До две баби са сгорели.
Собрале ми се набрале,
Свите бановски кметове
И Охридски, бре, чорбаджи
Джелядин бегови конаци —
Голема шура кье сторат,
Кого минасип кье найдат,
Кжр-булюкбаша да турат,
Мурат кжр-булюкбаш не бива:
Голем е зулум починал,
До две села е запалил,
До две са баби сгорели.
Чорбаджии велят-говорат:
„Ей гиди бегу Джелядин,
Лели ти, бегу, рекохме:
Мурат кжр-булюкбаш не бива.“
Хванал е бего да мисли,
Хем пред себе си да гледа.
Кметове велят-говорат:
„Не мисли, бегу, не гледай,
Одма ни джевап пресечи!“
Тогай ги бего запрашал:

лжжичаръ. [6]) Арнаут — опоритъ. [7]) Груач — Каменито. [8]) Срѣбърно коло — видня за сребро. [9]) Даилар — отъ думата даия. [10]) Зайчарин — ловецъ. [11]) Рашетар — рѣшетаръ-скиталецъ. [12]) Куюджи — копачь на рупитѣ. [13]) Утманин — надзиратель при копание рудницитѣ. [14]) Каменар — отъ Лесново се искарватъ воденични камење. [15]) Агалар — Рудари е населено съ Турци. [16]) Шиякъ — съ дълга шия; Щталковица е село, което, по прѣдание, не се е покорило на Турцитѣ и за това сега не се покланя на Турчинъ, [17]) Карталъ — защото Ратковица е на високо мѣсто, гдѣто кацатъ орлитѣ; [18]) Шуман — лѣсистъ. [19]) Цоцоман — исполинъ. [20]) Гускар — който пасе гжски. [21]) Колар — гдѣто прави и кара кола.

[1]) Единъ отъ многото варианти на тая пѣсень ние обнародвахме въ XIV кн. на Пер. Списание. *Бѣл. Ред.*

„Хей вие бановски кметове,
И Охридски бре чорбаджи,
Дава ли вашата книга,
Каурин булюкбаш да биде?“
Чорбаджии велят-говорат:
„Ей дава, защо не дава!“
Бирден прати'а по Кузмана.
Ето си иде млад Кузман:
Завъртел мустак на-горе,
Широка фльока на него,
Тенката пушка на рамо,
Острата сабля на страна,
Чифте пищоли на пояс.
Бирден си сарай влезнало,
'Одма темана земало.
Бего му веле говоре:
„Ей гиди Кузман Кариман,
Джеляднн-бегов капетан!
Знаеш ли, Кузман, знаеш ли,
Зашт сме те ние викале:
Кжр-булюкбаша да бидеш,
Селата да ни повеляш,
Хайдути ти да разма'аш,
Мурата жив да доведеш,
Арапска глава донесеш,
Раята да ослободиш.“
Кузман му веле говоре:
„Кье бидъм, бегу, зашт нейкем,
Ама кьефила кье сакам,
Оти Турци сте 'итра гидия,
Сос превара кье ме превари,
Оти сте върли душмани
На наша вера каурска.“
Ха! що си беше 'анъма,
Джелядин-бегова майка,
На 'арем порта стоеше,
На Кузмана веле-говоре:
„Не бой се Кузман Кариман,
Джелядин-бегов капетан,
Яз кье ти бида кьефила,

Што кье да дойде, кье теглям.“
Станал е Кузман Кариман,
Отиде село Търново,
Да тражи Митре Търновче.
На-срекь му Митре Търновче —
С русо перче изчешляно,
Сос фостанче янялиско,
Сос чифт пищоли шкодрянски,
Сос тенка пушка призренска,
Широка фльока на него,
Със самур калпак на глава.
Кузман му веле-говоре:
„Ей гиди Митре Търновче,
С русо перче изчешляно!
Хайде бре Митре със мене,
Баш чауш да бидеш,
Селата да ги одеме,
’Айдути да разма’аме,
Мурата жив да ухванеме,
Арапска глава донесим,
Раята да ослободим.“
Митре му тогай говоре;
„Ей гиди Кузман-Кариман,
Джелядин-бегов капетан,
Кье ида, Кузман, зашт нейкьем.“
Стана’а они двоица,
Ойдо’а село Върблянци,
Да тражат Здраве Върблянче,
Найдо’а Здраве Върблянче.
Кузман му веле-говоре:
„Хайде бре Здраве със мене,
Селата да ги ’одеме
Низ тая каза Охридска
Хайдути да разма’аме,
Раята да ослободим.“
Здраве му веле-говоре:
„Кье идам Кузман, зашт нейкьем,
Ама съм сирак сирома’,
Три годин съм зъндан легало,
Златно оружье продало.“

Кузман му тогай говоре:
„Хайде бре Здраве със мене,
Да идим село големо,
Яз кье ти найда оружье.“
Стана'а они троица,
Кендиса'а по бели друмове,
Ойдо'а село големо,
Седна'а сред село на амбар.
Викна си Кузман што мога:
„Ей гьиди стари приятели,
Донесете фльока широка,
Донесете златно оружье!“
Промени се Здраве накьити,
Отвори очи толкави,
На Кузмана веле-говоре:
„Ей гьиди Кузман Кариман,
Джелядин-бегов капетан,
Ела мухабет да чиним!“
Оште си речта не изречѐ,
Митре му веле-говоре:
„Ах гьиди Кузман-Кариман!
Да викамо ли селски девойки
По едно каве да сварат?“
Кузман му веле-говоре:
„Ей гьиди Митре Търновче!
Не требат селски девойки,
У чанти каве имаме
Сами варете-пиете.“
Оште си речта не изреко'а,
Достаса кмето от село,
На Кузмана кмето говоре:
„Де море Кузман Кариман!
Што стоеш, Кузман, што чекаш,
Сега е минал Мурато,
И тая гола Дервиша,
И тоя црън Арапина
Със седъмдесет дружина:
Девет са робье заробиле
И попо са закарале.“
Ах што си беше млад Кузман,

Опште си речта не изрече,
Одма си Кузман рипнало,
Колку се леко фърлило, —
От амбар са плочи попаднале,
Дури сред село се е видело.
Ах што си беше млад Митре,
Колку е леко рипнало,
От амбар е штици истрошило.
Ах што си беше млад Здраве, —
Колку се леко фърлило,
Съв амбар се е затресъл.
Кузман им веле говоре:
Хайдете верни дружина,
Дур е травата росна,
Дур се трагове познават.
Стана'а они троица
И по ни' верна дружина,
Шестмина добри юнаци,
Кои си немат ни татка,
Кои си немат ни майка,
Кои си немат ни рода,
Кои си немат порода,
Штото си векот не жалят;
Кендиса'а право по друмье,
Ойдо'а гора планина
На Гюрджиново бачиво.
Отдалек Кузман иде и вика:
„Ей гьиди баче, баченце,
Хокьем те нешто прашати,
Не мой ме мене лажати,
За тебе лошо кье биде!“
Бачо му веле-говоре:
„Ах гьиди Кузман Кариман,
Джелядин-бегов капетан,
На тебе лъжа бива ли!“
Тогай го Кузман запрашал:
„Овдей ли е бре Мурато,
И тая гола дервиша,
И тоя црън арапина,
Со седъмдесе дружина?“

Бачо му веле-говоре:
„Ах гьиди Кузман-Кариман,
Страх ме е Кузман да кажем!“
Кузман му веле-говоре:
„Не бой се, бачо, бабачо!“
Тогай му бачо закажал:
„Овдей са ручак порекле, —
Седъмдес бели погачи,
И седъм овни печени,
Девет кокошки пържени,
Десет баници омесени.
Там доле са у осоя,
На тая сенка дебела,
При тая вода студена,
Там голем ручак кье ручат.“
Ах што си беше млад Кузман,
На дружина си веле-говоре:
„’Айдете верна дружина,
Да идем доле осоя.
Стана’а они троица
И по ни’ свата дружина,
Слегна’а доле осоя,
Отдалек идат и гледат:
Хайдуци тамбура чукат,
Хайдути ’оро си играт,
На Кузмана песна си пеят:
„Де море Кузман Кариман,
Джелядин-бегов капетан.“
Еден си веле-говоре:
„Смее ли овдей да дойде,
Тоя бре посран каурин!“
Другьи па веле-говоре:
„Да му е . . ме на Кузмана
Широкитѣ пачавици (ногавици).“
Кузман ги открая слуша,
Векье му се ногьи стресо’а,
Векье му е сърце зиграло;
На дружина си веле-говоре:
„Ах гьиди верна-дружина,

Дури не пукне мой далян,
Ни вие да сте фърлили,
Право Мурата кье гледам.“
Оште си речба не изрече,
Пукна му далян от око,
Удри Мурата сред чело,
Падна си Мурат на страна;
Свите фърли'а по-редом,
Кого удри'а, кой бега,
Гола дервиша остана,
Арап се нигде не виде.
Рипна си дервиш на ногьи
Дигна си топуз на рамо,
На Кузмана веле-говоре:
„Де море Кузман-Кариман,
Джелядин-бегов капетан,
Ах што си било кахпия,
Сос превара ни превари,
Чекай да видиш ти сега!“
Тогай се Кузман уплаши.
Митре му веле говоре:
„Не бой се Кузман Кариман,
Добро кье да го ми пречекаме,
Ама той лошо кье сиде,
Оти тенка пушка е пунена
Сос чифт петелки сребърни“.
Оште си речба не изреко'а,
Пукна му пушка от око,
Удари дервиша мегь вегьи,
Падна'а очи низ глава,
Отиде топуз на страна,
Олюпи бука вековна.
Тогай си Митре говоре:
„Што стоеш, Кузман, што чекаш?
Истъргни сабя широка,
Напуни торби сос глави,
Однеси Джелядин-бегова майка,
Голема дарба да земеш!“

Забѣлѣжка. Тази пѣсень е една отъ най-извѣстнитѣ пѣсни по всичка Македония; тя ходи въ нѣколко варианта, отъ които единъ е помѣстенъ въ сборника на

Българскитѣ народни пѣсни отъ Качановски (No. 214); но наший вариантъ е много по̀-добъръ, при всичко че не се отличава съ чистъ Кратовски говоръ, като записанъ отъ устата на мѫжъ. — Кузманъ Кариманъ е живѣялъ прѣзъ началото на това столѣтие и сега има много хора, които го помнятъ лично; той е билъ отъ Охридско и, както се говори у Качановски, отъ селото Долни Върбляни.

---

3. Павловица несвидльива.

(Слушана отъ баба Гюра Вучковица въ с. Княжево, Софийска околия).

Записалъ С. Вацовъ на 4 августъ 1885 год.

Два са брайкя яко живували,
Сестра Яна яко милували,
От милос я на пазар водили,
Провели я низ гърчка чаршия,
Що видели се Яни купили;
Видели са сребърна ножница,
На ножница три *стърки*[1]) вериги,
На вериги педесе *прапорци*[2]),
На прапорци ясно огледало.
Каде ходи Яна да се чуе,
Дека стане Яна да се гледа.
Не свидѐ се кучки Павловици,
Та украдна Янини ножеве,
Па улезна у ладни яхъре
Та убоде коня у пайвана,
Па си ойде на ладни механи,
Та Павлете отъ механа клика:
Диг' се, Павле, да би се не дигнал,
Що ти се е щета учинило,
Убодена коня у пайвана.
Я Павел ю по̀тио говори:
Надзад, надзад, кучко несвидльива,
Бури го е сестра учинила,
Бури сестри свадби наядени![3])
Повърна се кучка Павловица
Та улезна у ладни коша́ри
Та убоде тия сиви юнци,
Па си ойде на ладни механи,

---

[1]) Редове. — [2]) Звънчета. — [3]) Тия два стиха ми бѣхѫ нѣколко пѫти повторени, та съвсѣмъ точно сѫ записани.

Та Павлете от механа клика:
Диг' се, Павле, да би се не дигнал,
Що ти се е щета учинило,
Убодени тия сиви юнци.
Я Павел ю по̀тио говори:
Надзад, надзад, кучко, несвидльива,
Бури го е сестра учинила.
Бури сестри свадби наядени!
Повърна се кучка Павловица
Та улезна у ладни земници
Та опущи девет бъчви вино,
Па си ойде на ладни механи
Та Павлете от механа клика:
Диг' се, Павле, да би се не дигнал,
Що ти се е щета учинило,
Опущени девет бъчви вино.
Я Павел ю потио говори:
Надзад, надзад, кучко несвидльива,
Бури го е сестра учинила,
Бури сестри свадби напиено!
Павърна се кучка Павловица
Та излезна на високи чардак,
Наведе се над свилна *лелейка*[1])
Та убоде свое мѫжко дете,
Убоде го у клетото сърце,
Па си ойде на ладни механи
Та Павлете от механа клика:
Диг' се, Павле, да би се не дигнал,
Що ти се е щета учинило,
Убодено свое мѫжко дете.
Тогай стана Павел добъръ юнак
Та си ойде на свои дворове;
Ка улезна у ладни яхъре,
Убодена коня у пайвана;
Ка улезна у ладни кошари,
Убодени тия сиви юнци;
Ка улезна у дълбоки земникъ,
Опущени девет бъчви вино;
Искачи се на високи чардак,

[1]) Люлка.

Убодено нему мѫжко дете.
Он си събра кършинни ножсве,
Яни ножи в кърви утъхнали.
Он на Яна потио говори:
Леле, Яно, леле, мила сестро,
Що ти брайкя толко прегрешила
Та напраи тоя върли пакос,
Да оти ми детенце убоде?
Я Яна му потио говори:
Леле, Павле, леле, мили брате,
Ако бѫдем язе учинила,
Искарай ме на висока *дела*[1]),
Расечи ме на четири дела.
Послушал я Павел добър юнак;
Искара я на висока дела,
Расече я на четири дела.
Дека падна Яни руса глава,
Тамъ никнала той гѫста кория;
Дека падна Яни клето сърце,
Тамо са се църкви заградили;
Дека падна' Яни църни очи,
Там *изгреа* два студни кладенци.
Минало се тъкмо три години,
Поболи́ се кучка Павловица.
Та лежала тъкмо девет годин,
Па е пошла у църква да иде.
Одалек я църкви сѓледаа,
Одалек се църкви затвориха,
Отблизу ѝ църкви продумаха:
Надзад, надзад, кучко несвидльива,
Да полежишъ още девет годин
Та низ очи муи да ти летá,
И низ кости трева да ти никне,
Та па тогай у църкви да дойдеш.
Повърна се кучка несвидльива
Та лежала още девет годин;
Низ очи ю муи пролетеа,
Низ кости ю трева проникнала.

---

[1]) Баяръ, ридъ, чукаръ — по разяснението на самата жена, отъ която слушахъ пѣсеньта. — Мимоходомъ споменвамъ тукъ, че и въ Пиротско има единъ баиръ, покритъ съ ловя, който се зове *кусидел*.

II.

ДУМИ.

(По говоръ въ Пиротъ).

Записа С. Вацовъ.

---

1. *Плóвка, пловѐк* — патица, патокъ (юрдечка).
2. *Гу́ска, гусѐк* — гжска, гжсокъ.
3. *Ми́ска, мисѐк* — пуйка, мисирка, биба, бибокъ.

Плóвк'ете[1]) и *пловци́те, гу́ск'ете* и *гусци́те* ку́певоше се (кжпѣхж се) у воду́ту, а *ми́ск'ете* и *мисци́те* пасѐвоше (пасехж) трàву.

4. *Мор̀уза* — кукурузъ, царевица, мумурузъ, мисиръ, мамулъ, гълѫби, папуръ.
5. *Мор̀узница* — хлѣбъ отъ моруза.

Каквò ми се чѝни, од нàшуту *мор̀узу* ту́іа (тая) гòдин нѐче да ру́чамо *мор̀узницу*.

6. *Поп̀ушка* — чушка, пиперка.
7. *Застр̀удзи* — захлупци.

Понѐл за пут (пжть) пл'ни застру́дзи съ пѐчене *попу́шк'е*.

8. *Близнѝца* — стомана, чиликъ, близница.
9. *Пер̀ашка* — великденско вапсано, боядисано яйце.

Перáшк'е се м̀ъсти[2]) у вѐл'и четвртъ̀к.

10. *Ш̀уле* — плоска за ракия.
11. *Шепендѐр'* — видъ нащрапа (мащрапа), сждъ за вино.

Пѝротските шепендер'е су пò-хубави од Тр'нските. Я си наручѝ (заржчахъ си) при грнчарáтога да ми напрáіи іедън *шепендѐр* за две окà винò.

12. *Разбоі* — станъ за тъканье.
13. *Пртенѝце* — видъ аба.

Къгà доткáіеш *пртенѝцете,* да ми уваімиш *разбóіът.*

14. *Гр̀нци* -- печка отъ пръсть.

Стоіан сгрешѝ, што растурѝ грнци́те: кофтóрът ич не мóже да ни сгрéіе сòбуту (стаята).

15. *Пловдѝна* — видъ гроздье, което въ Плѣвенско и Свищовско се нарича *пáмитъ*.

Пловдѝна іе блáго грòв'е, ама не прáін винò.

16. *Прашу́лк'а* — малка мотичка.
17. *Секѝра* — брадва, манара, балтия.

---

[1]) Условний бѣлѣгъ (') = пловк'ете, гуск'ете, миск'ете, извършва и тука сжщата служба, за която обяснихме въ бѣлѣжката си, обнародвана въ XV кн. на Пер. Списание, стр. 434. Сега намираме за потрѣбно да добавимъ, че звукътъ ъ=ж въ срѣдата на нѣкои думи при буквитѣ *л* и *р*, както ни го изговори самий записвачь г. С. Вацовъ, въ пиротския говоръ не се чуе ясно и опрѣдѣлено нито прѣди, нито слѣдъ тия букви, а се изговаря нѣкакъ глухо и бързо, за това не е ставенъ въ тия случаи. Вмѣсто пъртенице или прътенице, гърнци или грънци, пълн или плън и др. т., написано е: пртенице, грнци, плн, четвртък. Така и краткото *и* (й), отдѣлно или сляно съ гласнитѣ подиръ него *а, е, у,* (я, і-е, ю=і-у), отбѣлѣжено е съ *і:* туіа, іедън, доткаіеш, уваімиш, Стоіан, сгреіе, каіца, не моі, іучер и др. *Бѣл. Редак.*

[2]) Вмѣсто *боядисва* или *вапсва* пò-често се употрѣбя *чѝни.* Глаголътъ *м̀ъсти* се чуе сáмо у пò-старитѣ.

18. *Ка́ица* — носѭтъ ѭ само женитѣ вмѣсто капа, за отличие отъ момитѣ.

19. *Меши́на* — коремъ.

Не моі (не дѣй) да пііеш то́лко мно́го во̀ду, зашто че ти се наду'іе *меши́ната*.

20. *Крупа̀вица* — градушка.

21. *Стог* — купа сѣно.

Лѐгъл (легнѫлъ) зад *сто̀гът*.

22. *Ба̀рла* — Калпакъ.

Идо́мо іу'чер у град, на̀на ми купи̇ іедну' *ба̀рлу* од бел'у ко̀жу (ходихме вчера въ градъ, мама ми купи единъ калпакъ отъ бѣла кожа).

23. *Кошчи̇на* — кость, кокалъ.

24. *Покров'ъц* — чулъ.

У Вран'у прае мло́го 'убави покровци̇,

25. *Покро̀в* — платно за покриванье мъртвецъ.

26. *Кл''укса* — капанъ, хвакъ, клюса, за ловенье мишки.

27 *Ци̇вка* — сополъ.

Дете́то се *росцивкави̇ло* и ни́коі не́ма да го обри́ше.

28. *Г'и̇г'е* — кукили, стулци, ногавици.

Вода̀та беше длбока́, ама он г'у прегази̇ с г'и̇г'е.

29. *Вин'ага* — лозница, асма.

На́шата *вин'а́га* роди̇ ту'іа го́дин мло́го у'баво гро́в'е; ми све́ под н'у (нея) вече́рамо.

30. *Саі́а* — сукмань отъ бѣло платно съ растворени поли.

31. *Сукно̀* — сукмань отъ аба (пртеници) безъ поли.

32. *Оси́л'* — мустачкитѣ на чурупкитѣ отъ жито.

Къда̀ вршу' (женитѣ) све́ се у белѐ дре́іе преме́ну, зашто̀ саіе́те су од платно̀, та не мо̀же да се начи̇чка *оси́л'ът* оди (отъ) жито̀то, а сукно̀ од пртени́це све́ се набодѐ, набодѐ, па га не мо̀же очисту (очистѭтъ).

КНИЖНИНА.

I.

РЕЦЕНЗИЯ.

Дѣдо Стоян, един расказ (има ли ум, — ще има и напрѣдък). Стъкмил Спиро Гулабчев. Кіевъ 1885 год.

Разсказътъ, който е напрѣдѣ ни изобразява дѣятелностьта на **Петка**, единъ младъ момъкъ отъ Битолско, слѣдъ завръщаньето му **въ селото** си отъ Москва, гдѣто той е училъ и свършилъ „уката си“ **въ чивчийското** училище. Когато слѣдъ завръщаньето си въ родното **село**, Петко захванѫлъ да се занимава съ чивчилъкъ, като сѫщи селенинъ, всичкитѣ селени хванѫли да му се присмиватъ: „Нашиій **Петко**, само сокацитѣ е мѣрѣл, нашиій Петко само мухи е лапал въ **Московията**, а не на учение се учил“.

Присмѣхътъ на селенетѣ надъ Петка скоро се замѣнилъ съ учудванье и уважение, когато забѣлѣзали, че неговитѣ ниви даватъ найдобъръ берекетъ, че неговий добитъкъ пò-малко болѣдува и е пòздравъ отъ хорския; успѣха на Петковата работа селенетѣ почнѫли да приписватъ на магия. На Петка много докривѣло, като чулъ мълвата за нѣкакво магесничество. За да разсѣе заблуждението, той почнѫлъ да събира селенетѣ да имъ расправя, защо неговитѣ ниви даватъ пò-голѣмъ берекетъ и какъ могѫтъ всички да сполучѫтъ такъвъ берекетъ. Добрий и вразумителний расказъ, особенно любезната му обноска, скоро убѣдили селенетѣ, че Петко не туку-тъй се е училъ, че той знае много полезни работи. Полегка-легка селенетѣ захванѫли да се събиратъ пò-често у дома на Петка, който на достѫпенъ и легкъ езикъ имъ е расправялъ за природни работи, които пò-прѣди не сѫ знаяли. Селенетѣ до толкова се взели да довѣряватъ на Петка, щото почнѫли да се допитватъ у него за селскитѣ си общи работи, за училището и църквата, за учението, за българския езикъ, за праздницитѣ и пр. Тъй като въ селото имало гъркомани, то Петко особенно е напиралъ за учението на български езикъ, расправялъ на селенетѣ каква полза има отъ учението за обогатяванье и за пò-добъръ животъ. Въ едно събрание, когато е билъ и селский попъ заедно съ селскитѣ чорбаджии отъ двата тарафа — чисто българский и гъркомански, Петко е расправялъ за задачата на попа, за многото праздници, които поглѫщатъ хубавото и работно врѣме на селе-

нина, обяснилъ до колко сж безсмисленни разнитѣ струваньета и помани и имъ е доказалъ, колко по́-добрѣ би било за споменъ на душитѣ даваньето да отива за общо добро, а не за ѣденье и пиенье, което не спасява, а поражда караньета и крамоли.

Цѣлий разсказъ е пъленъ съ хубави разсжждения, които могжтъ да пробуждатъ нашия селенинъ отъ невѣжеството и суевѣрието. Петко изобразява идеала на селския интелегентенъ младежъ, който желае да принесе полза за селото си. Той е момъкъ, който се е посветилъ за сериозна работа да разсѣй тъмнината, да прѣмахне суевѣрията, и до колкото му прилѣга, да покаже на селенетѣ пжтя къмъ по́-честитъ животъ. Като момъкъ уменъ и разбранъ, Петко се движи просто и скромно мѣжду селенетѣ си, той не се пери, не се прѣвзема тъй, както нѣкои си будали, които, като сж учили нѣщичко, мислжтъ се за голѣми хора, а пакъ не сж способни за нищо въ живота, освѣнъ за кукушинянье и прѣвземки. Петко дѣйствува и проповѣдва мѣжду селенетѣ тихо и кротко, при това въ рѣчьта му и обноскитѣ му диша искренность и откровенность; каквото мисли, или каквото знай, Петко разсказва на селенетѣ. Зарадъ искренностьта на Петка, селенетѣ го слушатъ съ внимание, убѣдяватъ се отъ неговитѣ рѣчи и се склонявать да изоставжтъ тѣзи обичаи, които сж врѣдни и дивашки, сдружаватъ се да работжтъ за общи работи, за взаимно подпомаганье.

Г. Спиро Гулапчевъ е нарисувалъ идеала на единъ младежъ, който се е училъ не туку тъй на вѣтъра, който иска да помогне на околнитѣ си, надъ които той не се гаври, които той люби и счита за равни на себе си, като братья по душа и сърдце. Личностьта на Петка е твърдѣ симпатична по своята простота, по своята искренность къмъ хората, по своята обичь къмъ сериозния селски трудъ, който го ободрява по́-вече и го прави безпретенциозенъ и близъкъ къмъ обществото. Въ дѣйствителния животъ у насъ личности, като Петка, сж твърдѣ рѣдки, а може би и съвсѣмъ да не се срѣщатъ: г. Гулапчевий герой е единъ образъ, който не е невъзможенъ въ живота, който е необходимъ да намѣри въплощение въ множеството наши младежи, които се учжтъ, и които ламтжтъ за работа. Разсказътъ е цѣла проповѣдь, която ни учи какъ да бждемъ полезни съ знанията си, ако не искаме да си останемъ сухи доктриньори, мазни моралисти, надути и перясти фанфарони, негодни за работа и сериозенъ трудъ и поради това омразни на околнитѣ си.

Авторътъ на разсказа трѣба да е съзналъ пустотата на множество ужъ ученички младежи, на тѣхната отдѣленность и страненье отъ простия народъ, отъ неговитѣ грижи и нужди, та се помжчилъ да прѣдстави противоположенъ типъ, какъвто е необходимъ за напрѣдъка на народа, за распръскаиьето мъглата на вѣковнитѣ суевѣрия и заблуждения, които сж букаитѣ на всѣка честитина.

Тъй като разсказътъ най-много се върти около Петка и неговата дѣятелность, то намъ се чини, че заглавието „Дѣдо Стоянъ“ е турено неправилно; дѣдо Стоянъ е второстепенно лице; съ своя бистъръ и практически умъ, съ своето пригодяванье за селскитѣ народни работи той пръвъ е узналъ достоинствата на Петка, пръвъ го е обикнжлъ

и е спомогнѫлъ за влиянието му въ селото, за обикнуваньето му отъ селенетѣ; но самъ дѣдо Стоянъ не е дѣецъ; въ разсказа той фигурира тукъ-тамѣ като по́-прѣдньо лице въ селото; неговата роль се заключава въ подкрѣпянье Петковитѣ думи и доказателства, въ разясняваньето имъ мѣжду селенетѣ. Дѣдо Стоянъ е добъръ, уменъ и правъ старецъ; той работи искренно за общи работи, изобличава открито лукавитѣ и безчестнитѣ, особенно гъркоманитѣ. Но изцѣло изображението фигурата на Дѣдо Стояна е непълно и не тъй сполучливо, както Петковата. Изобщо г. Гулапчевъ необладава белетристическо и художествено умѣнье, та за това не е сполучилъ да прѣдстави нагледно характеритѣ на героитѣ си за да могѫтъ тѣ да се запомнѭтъ, да могѫтъ да изобразяватъ цѣли категории хора, които да личѫтъ и да се узнаватъ мѣжду живитѣ. Авторътъ е искалъ да прокара една хубава идея, върху която той особенно е залѣгнѫлъ, зарадъ достиганьето на която той се впуща да прави длъжки и чисто бакалски смѣтки, но твърдѣ малко внимание той е обърнѫлъ върху характеритѣ на героитѣ си, върху тѣхнитѣ отличия отъ другитѣ по чувства, симпатии, дарби и привички, зарадъ туй на мнозина дѣдо Стоянъ ще се покаже резоньоръ-мѫдрецъ, който само говори хубави думи. Дѣятелностьта на Петка е ограничена въ тѣсенъ крѫгъ, когато е можало да се изрисува като общественъ дѣецъ, а не само селски. Филологическата цѣль на разсказа е много побъркала на художественната му обработка, която почти липсва.

Особенно достоинство на разсказа е разбраний чистонароденъ езикъ, който ще бѫде достѫпенъ за разбиранье отъ всичкитѣ почти грамотнички хора, за които и самий прѣдмѣтъ на разсказа не ще е чуждъ и не ясенъ. Въ началото прѣди разсказа, е напечатано прѣдисловие, което се занимава съ грамматиката, безъ да има какво-годѣ отношение къмъ книгата. Изъ разсказа се срѣщатъ нѣкои отъ автора нововмѣстени думи, като: *евече, воа* и проч., които не сѫ общебългарски, но чисто мѣстни, провинциализми, чужди за болшинството на читательетѣ. Като филологъ г. Гулапчевъ, види се, има особенна севда къмъ езика, та за туй книгата му е написана тъй разбрано съ чисто българска конструкция на прѣдложенията; ако авторътъ не обичаше излишно нѣкои турски думи, които иматъ своитѣ съотвѣтствуѭщи на български, и ако нѣмаше въ него нѣкои излишни езикословни мѫдрувания, то можеше да се каже, че езикътъ на разсказа е прѣвъсходенъ по-легкостьта и разбраностьта си.

Особенни прѣпорѫки за книги като „Дѣдо Стоян“ сѫ излишни.

П. П—въ.

II.

КНИГОПИСЪ.

Отъ Д-ра Баланъ.

Отваряме въ книжкитѣ отъ „Периодическо Списание“ новъ отдѣлъ, който до нинѣ все е сѫществувалъ подъ това име, ала е ималъ досущъ инаква цѣль, и ролята му не е засѣгала въ сѫщината

на българската книжнина; — отнинѣ книгописътъ въ страницитѣ на „П. С." ще вземе върху себе оная прѣважна задача, каквато обикновено се присѫжда нему въ книжнинитѣ на всички образовани страни: той трѣба да стане пулса, по която да може всѣкой и всѣкога да констатува постѫпеното развитие на книжовната ни дѣйность и да испита по нейното схващание напрѣдъка на българската мисъль.

Душевнитѣ произведения на единъ народъ съставятъ отъ една страна или само негова *словесность*, или пакъ отъ друга страна се явяватъ покрай нея и въ *писменость*, която почнча да го уведе прѣзъ вратата на образуванието въ редоветѣ на културното человѣчество; низъ тоя пѫть книгитѣ отъ писменостьта, скупомъ взимани подъ името *книжнина*, могѫтъ достигнѫ до извѣстно съвършенство откъмъ своята вѫтрѣшна цѣна, до значение за общочеловѣшката култура на своитѣ идеи и форми на тѣхното извършание, и съ таково достоинство тѣ вече ангажуватъ за себе термина *книжовность* (литература). Както първоначалната книжнина, така и развитата книжовность иматъ изгледи за естественъ напрѣдъкъ тогазъ, когато произведенията имъ едно по друго винѫги удържатъ въ непрѣкъснѫта свързка завареното духовно (умствено и нравствено) състояние на народа съ новитѣ увааждани срѣди него мисли и чувства; новото (слѣдишното) сирѣчь, е длъжно да зачина тъкмо тамъ, гдѣто свършува старото (прѣдходното), и народътъ трѣба да разбира смисъла на своето усъвършение. Проумѣва ли единъ народъ своята книжнина, той ѭ оцѣнява по заслуга въ своята *критика*, гдѣто личи най-открито стѫпеньтъ на зрѣлостьта му и се исказва каквината на нуждитѣ му отъ по̀-натамно развитие: книгитѣ, които е извадилъ неговътъ печатъ, показуватъ прѣди всичко, що върши той за собственото человѣшко въздигание, а оцѣнкитѣ му за тѣхъ дохаждатъ да засвѣдочѫтъ, на колко тѣ книги сѫ постигнѫли цѣльта си — за него, или за остатното человѣчество, — като е смогълъ той да ги проумѣе напълно, или никакъ; отъ това пакъ се сѫди напоконъ, що е потрѣбно да се върши за такъвъ народъ, каквото развойътъ му да се оздрави чрѣзъ една разбрана за него писменость. Ала за да има човѣкъ възможность безпогрѣшно да си образува послѣдното сѫждение, необходимо е бодро да слѣди появата на всѣко книжевно произведение у единъ народъ и зорко да наблюдава, какво е у него въ това отношение схващанието на распростиранитѣ понятия и тѣхното оползотворение; това обаче не може да се постигне инакъ, освѣнъ чрѣзъ единъ истински *книгописъ*, съ какъвто си служѫтъ всички образовани народи и какъвто „П. С." тъкми отъ тая си книжка за напрѣжъ да поднася на своитѣ си читателье, ако и отначало доста кѫсовито, докѫдъ си прочисти пѫтя отъ нѣкои ненадвити още спънки.

Означений отъ насъ книгописъ ще обзима вѫтрѣшно двѣ главни нѣща — а) българска книжнина и б) нейно схващание (критика, рецензия, извѣсть), а външното му извършание ще стая по начинъ колкото се може по̀-обстоятеленъ и нагоденъ за лесна практическа употрѣба; при това къмъ вѫтрѣшната страна би придошло още в) и всичко, нанесено въ чуждитѣ книжнини досѣжно до насъ, понеже и тамъ ни

посрѣщатъ всѣкога оцѣнки на въпроси отъ българско естество, ала прокарани все отъ различно становище.

Българската книжнина прѣдставя днесь единъ размѣтанъ купъ книги, периодични издания и вѣстници, за които исцѣло малцина бихѫ се осмѣлили да кажѫтъ, че сѫ ги познали кои сѫ и какво сѫ ни ползували, па сетнѣ да заключѫтъ и какво ни е потрѣбно поне за най-близкото бѫдѫще. Благодарение още, че новата ни книга брои не повече отъ осемдесеть години, та се намиратъ помѣжду ни хора, които помнѭтъ недавното ѝ минѫло; обаче младото поколѣние, което надувами съ величавитѣ думи „надѣждата на България", нѣма отдѣ да знае нейѭ книжнина, за да измѣри нейното дѣйствие върху народния развой и да си скрои тутакси единъ рационаленъ планъ да води съ успѣхъ тоя развой на масата: за това и видимъ, че въ избитъка на силитѣ си за работа българската младежь пъргаво се мѣта на вси страни, па пише и свири на дѣсно и на лѣво, безъ да е сполучила съразмѣрно съ труда си да всади до този часъ въ простия народъ, или да внесе божемъ въ науката, и една десета положителни знания или нѣкоя морална максима, като захване съзнателно еди-отдѣ и смѣря цѣлесходно еди-накждѣ. Нѣмащицъ редовенъ книгописъ, който съ умѣние проученъ е първата основа на литературната история, и лишавацемъ се поради това отъ ясно понятие за характера на книжовната си дѣйность, за владѣющата посока въ нашата книжнина, българската ранозрѣлка „интелигенция" не е въ състояние да подйеме здраво и о врѣме растежа на человѣшкото развитие у дома си. Ето додѣ стига важностьта на книгописа, който у нази досущъ не се е погрижилъ да прибере въ систематична цѣлота книжовния нашъ имотъ и да ни научи да цѣнимъ достоинството на своя трудъ, отъ което послѣ да улавяме и мѣркитѣ за программата на бѫдѫщитѣ свои дѣйствия. Наистина сѫществува единъ „книгописъ на новобългарската книжнина" до 1870 г. отъ Иос. Конст. Иречекъ, ала споредъ неговата цѣль тамъ сѫ пропуснѫти всѣкои насоки за оцѣнка на книгитѣ отъ българския печатъ, па и немалъкъ брой книги сѫ остали вѫтрѣ съвсѣмъ незабѣлѣзани; отъ друга страна въ чешкия „Slovanský Sborník" II. (1883) се намира и една „характеристика на книжовната дѣйность на освободена България" отъ войната до 1882 г. (много криво прѣведена въ „Марица" VI. [1883] 483. инт.), ала и тя е токо „листъ къмъ историята на българската книжнина", и не книгописъ;[1]) мѣжду туй книжното ни дѣло е вървѣло колко-годѣ непрѣстайно до день днешенъ: различни книжовници, съ отхрана печелена въ всички кращща на свѣта, сѫ упражнявали въ полето на книжнината своитѣ неднакви вкусове, своитѣ разностройни и всевъзможно сгатани мисли, — всичко е дѣйствувало подъ многовидни форми въ произволни посоки, и нийдѣ не е сторенъ опитъ да си дадемъ смѣтка, защо работимъ така и що ще добиемъ съ това, и рѣдко кой знае що сме напра-

---

[1]) Д. Панайотовъ обяви на едно мѣсто тазъ година, че щѣлъ „наскоро да туди подъ печатъ" книгописъ на новобългарската книжнина отъ 1870—1880 г.; ала то бѣ само обикнѫта у насъ издателска маневра.

вили до тукъ и що *трѣба* да правимъ нататъкъ. Писательтъ на тѣзи редове не смѣе да се впусне въ присѫщитѣ бѣлѣжки за важностьта на книгописа да излага, каква е българската книжнина въ днешнитѣ си пружини; обаче той смѣло утвърждава, че тѣ не всички сѫ отъ добро качество и спасоносни. Това трѣба да се издири часъ по̀-скоро за наше добро. Ако ние се надѣемъ, че можемъ посочи на свои хора образувани и *просвѣтени* — напирамъ особито върху второто слово, — на които искрено да е присърдце наший напрѣдъкъ, тѣ несъмнѣно ще си положѫтъ за първа задача да изучѫтъ до едно обстоятелствата съ нашата книжнина, — а при такъвъ умисълъ главната помощь би имъ оказалъ въ всѣкой случай българский книгописъ; инди самъ книгописътъ, що иститкнѫхме като факторъ съ толкъва грамадна важность за успѣшния развой на една книжнина, не е нищо, оставѭтъ ли се безъ обработка съкровищата, що се откриватъ въ него за всѣкого, който знае да се ползува отъ езика му. Въ интереса на усъвършението на нашата книжнина, съ която ни е сѫчено образуванието и просвѣщението, и за сигурно постигание нѣкога и отглеждание своя българска *книжовность*, намъ се налага неуклонно да поддържаме и прилежно да консултираме единъ книгописъ, който съ прибранитѣ цѣлокупно и наредени свои дати винѫги ще бѫде прѣдъ очитѣ ни, за да виждаме недостатъцитѣ и *ранитѣ* на домашната книжнина, и като съзнаемъ въ какво състои подобрението на състоянието ѝ, да устрѣмяваме своята енергия както къмъ придобивание чрѣзъ лична подготовка, така и къмъ вѣщо прилагание — срѣдствата за това подобрение. По такъвъ начинъ, като се свикнемъ съ службата на книгописа, не ще травимъ и тъй оскуднитѣ си сили въ „въздушната природа“ и ще вардимъ народната пара отъ хищната графомания на М. Х. Гребенарова и нему подобнитѣ; тогазъ и Д. Стеревъ би се въздържалъ отъ похтата да издаде Ка̀рамзиновата „Злочеста Лиза“ („Бѣдная Лиза“), прѣведена и отъ „усърдния труженикъ“ К. Тинтеровъ съ насловъ „Бѣдната Лиза“, която още въ блаженопочившитѣ „Български книжици“ бѣ побългарилъ И. Груевъ подъ името „Сирота Цвѣтана“; па най-сетнѣ и Табаковъ отъ Руссе би си спестилъ парицитѣ да печата въ края на 1884 г. „покана за прѣдплата“ на прѣведената отъ него „прѣди двѣ годнии“ Молиерова книга „Скапинови лукавства“, която вече въ 1879 г. бѣ издадена въ Сливенъ отъ Х. Чолаковъ („Хитрости Скапинови“).

Схващанието на произведенията отъ българската книжнина въ нашия печатъ е най-вѣрний изразъ на онова духовно състояние, отдѣто човѣкъ може да заключи за стѫпеня на развитието ни и да съгледа какви ни сѫ културнитѣ понятия, съ които ще има работа науката и искуството. По тази причина, редомъ съ книгитѣ, периодичнитѣ издания и вѣстницитѣ, които българский книгописъ отбѣлѣзва съ цѣль да се види духовний нашъ напрѣдъкъ съ неговитѣ прѣдимства за усъвършение и недостатъци за искоренение, той вече самъ по себе не бива да испуща изъ редоветѣ си да ни навожда и на всички мнѣния, исказани по поводъ на тѣхъ гдѣто и да било, ако ще би и въ чуждитѣ книжнини. Тъкмо съ тия си насоки българский

книгописъ ще повиши за онѣзи, що би знали да му отбиратъ, цѣната на съобщаванитѣ книжни явления, защото чрѣзъ нихъ тепърва стая възможно да се убѣдиме, на колко сме готови за поимание подобни произведения, какво се иска още и какъ да се приготвиме за тѣхъ по̀-добрѣ, било да имъ прѣгърнемъ ползата, или да имъ отбиемъ врѣдата. Който е наблюдавалъ у насъ обноскитѣ на „сѫдещитѣ книжовници“ спрѣмо достоинството на кои-годе печатни издания, па е назиралъ по̀-дълбочко и въ мотивитѣ на сѫжденията имъ, той ще е съшикасалъ безъ друго извѣстна мѣра недозрѣлость, често смѣсена и съ бѣлѣзи отъ недостатна отхрана, — ще е намѣрилъ несъмнѣнно тукъ-тамѣ недосѣщание цѣлия досѣгъ на нѣкой въ дадена минута аресанъ и усвоенъ книжовни приемъ, и изобщо ще се е увѣрилъ тука въ отсѫтствие до нѣйде на една научна дисциплина. Книгописътъ бѣлѣжи всичко това съ най-неизбѣжнитѣ подробности за лесно намиранне и дава така всѣкому въ рѫцѣтѣ ключь, съ който безъ губение врѣме може да се издирѭтъ по уречени мѣста оцѣнкитѣ на произведенията отъ една цѣла книжнина. Въ такъвъ случай длъжностьта на литературния историкъ или на всѣкого ревнителя за напрѣдъка на домашната книжнина бива яко подпомогнѫта, дори и по̀-вече съживѣвана отъ книгописа, понеже съ неговитѣ насоки се отстранява испущанието на нѣкои важни може би дати и положително се открива, какъвъ е единъ народъ споредъ своята книжнина и какъ е обусловено неговото усъвършение. Ако книгописътъ посочи, че за драмата отъ Zschocke „Хубава Сидония“ имаме исказано едничко само сѫждение отъ Недѣлина въ „Търновска Конституция“, и любительтъ подири и найде, че за неѭ, която смѣря да прѣдстави *общочеловѣшка* идея на тържество на любовь нравствена надъ любовь чутивна (sensualis), Недѣлинъ оцѣнява, какъ „невиди вѫтрѣ нищо *българско*“, тогава излиза, че като не можемъ да се издигнемъ отъ *българската* земя по̀горцѣ, имаме нужда още отъ много познания *человѣшки*, които книжнината е длъжна прѣди всичко да ни достави; ако пакъ за една и сѫща книга намѣримъ по книгописа во вѣстницитѣ най-разнорѣчиви и противоположни оцѣнки, то е знакъ, че намъ липсуватъ здрави критерии, и ще каже, че отъ една страна трѣба да въспираме органитѣ за распространението на подобни съ врѣдно влияние сѫждения чрѣзъ просвѣщение, което отъ друга страна сме длъжни съ най-голѣмата сериозность да въдворяме срѣди масата.

Въ книжнинитѣ на европейскитѣ народи срѣщаме всѣкакъвъ видъ книгописи: то зависи отъ цѣльта, каквато си избере съставительтъ имъ. Ние избрахме за българската книжнина приежащия видъ, чиито основи наличихме съ двѣтѣ разгледани негови точки, къмъ които придаваме още съ интересъ за насъ извѣсти изъ чуждитѣ книжнини, и мислимъ, че така щемъ послужи на своята книжнина толкозъ по̀-бързо, колкото по̀-вечко лица залѣгнѫтъ съ вѣщина и умъ да се въсползуватъ отъ материяла му за истинския напрѣдъкъ и на българския духъ. За външния свѣтъ би било и толкова доста, да се изреждахѫ просто издаденитѣ български книги, безъ всѣкой споменъ за оцѣнкитѣ ни по тѣхъ, понеже критичний ни гласъ непритежава

за сега нѣкаква мощь да се отглаша въ науката, както и самитѣ ни произведения откъмъ нея страна стоятъ много назадъ; при все това и най-слабото духовно движение на единъ народъ бива достойно за вниманието на културното общество, та и нашитѣ книжовни усилия все трѣба да възбуждатъ на врѣмени любопитството на жърцитѣ на човѣшкото въздигание, поне колкото да посрѣщнятъ и подкрѣпятъ затичанието на единъ духъ, що подава симптоми, че крѣе нѣйдѣ въ тѣлото на человѣчеството. Книгописътъ инди пакъ се явява въ своето значение, което ще бѫде толкозъ по̀-голѣмо, колкото повече елементи той съдържа; и полезно ще е за насъ да имаме въ него всѣкога отбѣлѣзвано, какъвъ приемъ и каква прѣсѫда сѫ заслужили въ подобенъ случай книжовнитѣ ни произведения. Той ще пази мѣсто и за ония чужди трудове отъ книжнината, които засѣгатъ съ прѣдмѣта си въ прѣдѣлитѣ на българското землище; — така се пораждатъ нови потици за дѣйность у дома и се отглеждатъ нови способи и възгледи за собственото развитие, понеже състоянието на българската книжнина, като подкладъ на по̀-натамошния развой, може всестранно да се обсѫжда и подобрява и заедно съ помощьта на обърнятитѣ къмъ насъ произведения на чуждинскитѣ книжовници. Като говоримъ обаче за *български* книгописъ, ние нищо не споменуваме за произведенията, които нѣматъ *направо* отношение къмъ Българетѣ; тѣ влизатъ въ други видъ книгописъ, за който е длъженъ да бере грижата остатний нашъ периодиченъ печатъ.

Зачинаме за сега съ нѣколко отъ най-новитѣ произведения, колкото да придружимъ веднага тукъ уводнитѣ си думи за книгописа и съ нагледно извършание на мислените за него планъ. Читательетѣ ще найдятъ негли въ тоя образецъ нѣкои непълноти; ала тѣ сѫ причинени отъ спънкитѣ, що споменѫхме на едно мѣсто по̀-горѣ, и за които имаме на мисълъ да поговоримъ по̀-широчко другожъ. Тѣ ни накарахѫ да изоставимъ тоя пѫть доста публикации отъ тазъ година, както и да снабдимъ съ звѣздички въ края онѣзи, които не сме могли да добиемъ на рѫка.

1. Книги.

Ahn, Dr. F. Практическа метода или способъ какъ да изучи человѣкъ лесно французскыя языкъ. Съчинена отъ —, а прѣведена на българскы отъ *С. Радулова* за облегчение на българско-то юношество. Варна, Войниковъ, 1885. 8°.*

Срв. въ Иречкова книгописъ бр. 9.

Антиповъ, Георги. Славянски прочитъ. Извлѣчение изъ новий завѣтъ за III-то и IV-то отдѣления въ първоначалнитѣ ни училища отъ свящ. —. Споредъ программата на Министерството на Народното Просвѣщение за народнитѣ училища. Удобрено отъ Св. Синодъ.*

И. Глѣдановъ. „Славянинъ", VI. 147. (20. VII. 85.) 586в—587а.

Атанасовъ, В. Начялна Химия за народнитѣ училища и убобще за всички които желаять да учять химия. Състави —. Приложения на стопанството, художествата и промишленностьта. Ц. $1^1/_2$ л.*

Балабановъ, М. Д. вж. *Сбирка.*

Баланъ, А. вж. Б. *Пошикъ, Сбирка.*

Банский, Илия П. Честность на жената и майчино прѣдателство. Приказска, издава —. София, Прошекъ, 1885. 8°. 77 (85). 1 л. (80 ст.)

Блъсковъ, Ил. Р. Изгубена Станка. Разсказъ изъ българскитѣ теглила по кржмската война (г.1854). Написалъ —. [4]Варна, Нитче, 1885. 8°. 88. 1 л.

Срв. у Иречка бр. 36.

— Рада клюкарката отъ —. [2]Варна, Нитче, 1885. 8°. 24. 30 ст.

1° изд. Рада клюкарката или хлевоуста жена съ една пѣсень народна въ края. Нарѣдилъ и издалъ —. Русчукъ, Дунав. Обл., 1873. 8°. 32. [50 ст.]

— Стоенчю. Разсказъ изъ нашия новъ свободенъ животъ. Написалъ —. (Отлжченъ изъ „съврѣменнитѣ нижки за прочитание на сѣкиго", кн. VIII. „Здравецъ") Варна, Нитче, 1885. 8°. 28. ст.

— вж. *„Съврѣменни книжки итн."*

Богоровъ, Дръ. И. А. Отговоръ къмь бывалица за гласнитѣ знакове въ българскыа языкъ, списана отъ Dr Ф. Миклошича, дѣйни ставъ у самодрьжчното учно-събранье. Виена, Холцхаузенъ, 1885. 8°. 16. [1 л.]

М. Дриновъ. Три български грамоти въ единъ български отговоръ Професору Миклошичу. сПС. XIII. 155—159. — „Отговоръ къмь г. Дриновата рецензія (?!)". „Българскы языкъ и негово пораждание", показни брой, 4в.

Бояджиевъ, З. вж. А. Я. *Гердъ.*

Бракаловъ, М. Т. Учебникъ по ботаниката за долнитѣ классове на срѣдни-тѣ училища. Съставилъ —, прѣподаватель въ Пловдивската реална гимназия, съ 155 фиг. Виена, Вернай, 1885. 8°. 85. $2^1/_2$ фр.

Ващенко-Захарченко, М. Е. Характеръ и развитие на математическитѣ науки въ различнитѣ народи на древния и новия миръ до XV вѣкъ, отъ ординарния професоръ при императорския университетъ Св. Владимира —. Прѣвелъ и издава *Хр. Юрдановъ.* София, Прошекъ, 1885. 8°. 70 (80) 1 л. Рѣчь четена на тържественния актъ при императорския университетъ св. Владимира на 9-й януарий 1882 година.

Визиревъ, Ив. Ст. Полезни книги съ духовно-нравственно съдържание No. 7. Цѣльта на живота (човѣческий) итн. Вж. сПС. XIII. 166, Книгописъ.

Войводовъ, Ив. С. Българското княжество и конституцията му. Отъ —. София, Ковачевъ, 1885. 8°. 163. 1 л. 20 ст.

„Марица" VIII. 735. и 737. (9. VIII. 85.); „Южна България" III. 216. (14. VIII. 85.) 2г—3а; „Напредъ"! I, 11. (15. VIII.) 12б.—13а; „Независимость" I. 3. (16. VIII. 85.) 3г—4а; „Зорница" X. 33. (17. VIII. 85.) 3г—4а.

Волокитинъ, Н. И. Нѣколко разкази на единъ ученъ чифчия. Превелъ и допълнилъ *Георги Р. Желѣзковъ* (отъ русската книжка „Между дѣломъ", —.) Издава Киевский клонъ на „Приятелската дружинка". Киевъ, Милевскій, 1885. 8°. 68. 40 ст.

I. И. „Домакинъ" II. 5. (V. 85) 77—78 а.

Въпросъ, династическия, въ Българското Княжество. Отъ единъ български гражданинъ. Виена, Вернай, 1885 (5. VII) 8°. 16. Ц. 20 ст.

„Независимость“ I. 2 (8. VIII). 2б—г.

Гердъ, А. Я. За срѣднитѣ учебни заведения и за самообразование. Учебникъ по зоологията, съставилъ —. Прѣвелъ и издалъ *З. Бояджиевъ*. Часть II. книжка 2, съ 70 фигури въ текста. Виена, Вернай. 1885. 8°. 106. 2 л. 50 ст.

[Глѣдановъ, И. Вж. Георги *Антиповъ]*.

Грелпоа, Леонъ. Вж. *Картини изъ живота*.

Гулабчев, Спиро. Един расказ. Дѣдо Стоян (има ли ум, — ште има и напрѣдък). Стъкмил —. Кіевъ, Милевскій, 1885. 8°. X. (За прѣдговор неколку думи върху некои работи от бѫлгарското ни правописание) + 75. 1 лѫв.

„Срѣдецъ“ II. 134. 3а; Добриновъ. „Зора“ V. (1. VII.) 236; „Независимость“ I. 4 (22. VIII) 4бв.

[Добриновъ. Вж. Спиро *Гулабчев]*.

Драгомировъ, Д-ръ Ив. Учение за физическото въспитание на дѣцата, отъ —. Пловдивъ, Манчовъ, 1885. 8°. 259.

„Борба“ I. 9 (23 VII) 4аб.

[Дриновъ, М. вж. Д-ръ И. А. *Богоровъ]*.

Друмевъ, В. вж. *„Сбирка“*.

Емерсонъ, Р. В. Искуство. Философска ессея. Вж. сПС. XIII. 166. Книгописъ.

Журданъ, Алфредъ. За ролята на държавата въ икономическия битъ или политическа икономия и социализмъ. Отъ —. Томъ I. Прѣвелъ отъ френски *Хр. Н. Самсаровъ*.*

Н. Іонковъ — Владикинъ. Критика. „Напредъ!“ I. 7 (5. V.) 7а — 10а, 8 (18. V.) 12б – 14а.

Желѣзковъ, Георги Р. вж. Н. И. *Волокитинъ*.

Зриновъ, Ив. Р. Описание на тържественното отпразнуване на хилядогодишний юбилей отъ блаженната смърть на св. Методий въ гр. Габрово, 6 априлий. 1885. (Изводъ отъ в. „Славянинъ“, бройове 113 и 114 год. VI. 1885). Написалъ и издава —. Посвѣщава се на сегашното и бѫдѫщето родолюбиво българско потомство въ цѣлокупната България. Руссе, „Славянинъ“, 1885. 8°. 20. ц. 5×5+5 ст.

Ивановъ, Д. Х. вж. В. *Хюго*.

Ивановъ, Дим. Хронологическа таблица на окрѫжнитѣ прѣдписания, издадени по сѫдебната часть въ княжество България отъ 1879 до 1884 година. Съставилъ —. Видинъ, „Свобода“, 1885. 4°. 95. 2 л.

Икономовъ, П. Геометрия за държавнитѣ дѣвически гимназии, трикласнитѣ народни училища и за долнитѣ классове на държавнитѣ мѫжки гимназии. Съставилъ —. Кн. първа. Тодоровъ и Христовъ. Търново, Тулешковъ, 1885. 8°. 132. 1 л. 20.

Иокай, Мавро. вж. *Картини изъ живота*.

Іонковъ — Владикинъ, П. Популярна прагматическа история на небото и земята и страданията на человѣческия родъ отъ —. Кн. I. София, Купилевъ, 1885. 8°. 60 (64). 80 ст.

„Съврѣменний Покаятель“, 2 (VII. 1885) 50—51; „Борба“. I. 6 (2. VII). подл.; Напредъ!“ I. 9 (15. VII). 9а.

[— вж. Алфредъ *Журданъ*].

Каломати, Йосифъ П. Учебникъ по пѣнието съ теория и практика, придружено съ български пѣсни за гимназии и срѣдни училища. Състави —. Ц. 2 л.*

Карамзинъ. Злочеста Лиза. Повѣстъ отъ —. Прѣвелъ отъ Русски *I. Стеревъ*. Издава Ив. К. Божиновъ. Видинъ, „Свобода“ 1884. 8°. 27+V. 30 ст. или 60 п.

— Бѣдната Лиза. Повѣсть отъ —. Превелъ отъ Русски Константинъ С. Тинтеровъ. Издава Марко Ивановъ. Сливенъ, „Българско Знаме“, 1885. 8°. 31. 30 ст.

Картини изъ живота: Таинственната рана. Прикаска отъ Мавро Иокаи, 1—19; на дъното на рѣката. Фантастич. прикаска отъ Леона Грелпоа, 21—28; Фаустина. Прикаска отъ Мавро Иокаи, 29—35; I love you. Прикаска отъ Мавро Иокаи, 37—88. — Превелъ ***. Издалъ Т. М. Нешовъ. София, Държ. Печатница, 1884 (1883) 12°. 88.

П. П—(еше)въ. сПС. XIV. 322—324.

Каталогъ на книгитѣ въ областната библиотека (постѫпали до 1 януарий 1885). Издава управлението на областната библиотека и музей. Пловдивъ, Обл. Печатница, 1885. 4°. 184. 1 н. р.

„Борба“ I. 9 (23. VII). 3в—4а.

Климентъ, Митрополитъ. вж. *Сбирка*.

Н. В. Българскиятъ *Князь*. вж. *Сбирка*.

Коджовъ, Т. К. Кратъкъ русско-български рѣчникъ, съставенъ и изданъ отъ —. Книжка I. Пловдивъ, Обл. Печатница, 1885. 8°. 80 (до *клопъ*) 2 л.

Козаровъ, А. вж. *Народна Библиотека*.

Криза, министерска. (Изъ конституционний животъ на Англия). Драма въ 5 дѣйствия. Издава книж. В. Божиновъ. Варна, 1885.*

Кубасовъ. Сравнителни таблици за инжинери, прѣдприемачи, работници, контори, дюкяни и пр. Съставени отъ инжинера механикъ —. София, Купилевъ, 1885. 8°. 22. 1 л.

Кукумявковъ, Д. С. Спомѣнъ отъ сливенското възстание въ 1876. Урѣдилъ и издалъ —. Часть I. 1885. 160. 2 л.*

Латинка. вж. *„Сврѣменни книжки за прочитание на сѣкиго“*.

Людскановъ, А. К. вж. Дж. Ст. *Милль*.

Маргарита. Драма въ 5 дѣйствия. Съставилъ А. К. Вж. сПС. XIII. 165. Книгописъ.

Мемориалътъ поднесенъ въ името на българския народъ итн. Вж. сПС. XIII. 165. Книгописъ.

Миларовъ, Св. Н. Историята на българский народъ отъ 679—1877. Отъ —. Пловдивъ, Обл. Печатница, 1885. 8°. 274. 3 фр.

Недѣлинъ. „Тър. Конституция“ II. 151 (9. VII) 2г; „Напредъ!“ I. 9 (16. VII) 8б—9а; „Марица“ VIII. 735 (30. VII). 5аб; „Народний Гласъ“ VII. 541 (3. VIII). подл.

Милль, Дж. Ст. Размишления върху прѣдставителното управление. Превелъ отъ английски и издава А. К. *Людскановъ*. Часть I. София, Ковачевъ, 1885. 8⁰. I—X. 155. 2 л. 50 ст.

„Срѣдецъ“ II. 147 (31. VII). 3б; „Марица“ VIII. 737 (9. VIII). 5б-в.

Мирковичъ, Д-ръ Г. В. Домашенъ омиопатически лѣкарь или способъ какъ да се лѣкува человѣкъ самичакъ, отъ —. Сливенъ, „Българско Знаме“, 1885. XXIV+312 (326). 1 л. 20 ст.

„Здравие“ I. 15 (1. VIII). 123а—124а; „Независимость“ I. 5 (29. VIII) 4а—в, прѣпечатува рецензията на „Здравие“.

Молловъ, Д-ръ Д. вж. *Сбирка*.

Народна Библиотека. Кн. 1. Пестовностьта отъ *С. Смайлса*. Прѣвелъ А. Козаровъ. Стара Загора, „Знание“, 1885. 12⁰. 80. 2 гр. 25 пар. зл.

[Недѣлинъ вж. *Св. Миларовъ]*.

Нейчевъ, Иванъ вж. Александъръ *Свирѣлинъ*.

Немировичъ — Данченко, В. И. Скобелевъ, лични въспоминания и впечатления на —. Прѣвелъ отъ русски Константинъ С. Тинтеровъ. Сливенъ, „Българско Знаме“, 1885. 8⁰. 262 (271) 3 фр.

Офейковъ. Македония въ врѣме на хилядогодишнината на свети Методий, отъ —. Пловдивъ, Дионне, 1885. 8⁰. 130.

П. Сырку. Критика, въ „Извѣстія С.-Петерб. Слав. Благотв. Общества“ II. 4 (IV. 85). 245—250, прѣведена въ „Съединение“ III. 123 (20 VI) 3б—г инт.; „Македонский Гласъ“ I. 14 (6. IV) 4б и подл. 17, 18, 19, 20, 21. Д.

Паулсонъ, I. Ржководство за водение писменнитѣ упражнения въ III. и IV. отдѣление по Сборникътъ (по Паулсона, Барона Н. А. Корфа и др.). Отъ —. Приспособилъ *Г. В. Поповъ*. Стара Загора, „Знание“, 1885. 8⁰. 48. 40 ст.

[П—(еше)въ, П. вж. *Картини изъ живота*, З. *Стояновъ]*.

Поповъ, Г. В. вж. *I. Паулсонъ*.

П(оповъ), Г. В. Сборникъ съ материалъ за писменни упражнения по матерний езикъ. Наредилъ (по Паулсона, Барона Н. А. Корфа за III и IV-то отдѣление отъ първоначалнитѣ народни училища —.

Поповъ, М. Тълкование на отоманский граждански законъ. Събра и прѣведе отъ турски —. Кн. I. Пловдивъ, Манчовъ, 1885. 8⁰. II—76. 1$^1/_2$ л.

Пошикъ, Б. Уводъ въ естетиката съ огледъ къмъ поезията отъ —. Прѣведе отъ чешки *А. Баланъ*. Дановъ, Пловдивъ, 1885. 8⁰. 38. 50 стотинки.

Радуловъ, С. вж. *Dr F. Ahn*, *С. Смайлсъ*.

Самсаровъ, Хр. Н. вж. Алфредъ *Журданъ*.

Сбирка отъ рѣчи и сказки, нарочито приготвени и сказани при уречени случаи прѣзъ тържеството отъ 6. априлий 1885. въ София. Особна притурка къмъ XV книжка отъ „Периодическо Списание“ на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ. София, Ковачевъ, 1885. 8⁰. 99.

Съдържа: 6 Априлий 1885. Отъ *В. Друмевъ* 1. — Идеята за тържеството и нейното осъществение. Отъ *А. Баланъ* 18. — Рѣчи, исказани въ първия день на тържеството: Рѣчь отъ иконома *п. Теодоръ* Митовъ въ църквата св. Краль, 28; Рѣчь отъ Митрополита *Климента* въ Народното Събрание, 33; Рѣчь на Негово Височество Българския *Князь* въ Народното Събрание, 41. — Въ литературната вечеринка: Всемирното значение на подвизитѣ и дѣлата на св. Кирила и Методия. Отъ В. Д. *Стояновъ,* 43; Дѣлото на двамата Солунски братя между словѣнетѣ изобщо и българетѣ особито. Отъ М. Д. *Балабановъ,* 51; Отношението на природната философия къмъ религията, 88. — Допратено за обнародувание изъ провинцията: Истинското юначество. Отъ Ванча Симеонова, 94. — Добавка, 99.

„Марица" VIII. 738 (13. VIII.) 4а; „Независимость" I. 1 (2. VIII). 4а—б.

Свирѣлинъ, Александръ. Изяснение на недѣлнитѣ и празничнитѣ евангелия, отъ священникъ —. Прѣвелъ и издалъ свящ. Иванъ *Нейчевъ,* Стара Загора, 1885. 8°. 224. 12 гр.

„Знание" II. 1 (15. VI). 16а; „Борба" I. 9 (23. VII). 4б.

Симеонова, Ванча. вж. *Сбирка.*

Сифилисътъ (френга), общедостъпни свѣдѣния върху — и мѣрките за предпазвание отъ него. Издание на в. „Здравие". Варна, Нитче, 1885. 8°. 39. 2 гр.

Съдържа: Нѣколко думи върху проституцията. Отъ д-ра Б. А. *Окса,* 3. — Сифилисъ. Отъ д-ра Н. *Петрова,* 9. — Влиянието на сифилиса върху намаляванието на населението (по Фурние), 18 — Лѣкувание отъ сифилисъ. Отъ д-ра С. В. *Григорова,* 20 — Предпазвание отъ сифилисътъ. Отъ д-ра Б. А. *Окса,* 33.

„Независимость" I. 2 (8. VIII). 3г—4а.

Скржечки, Профессоръ Дръ. Душевнитѣ болѣсти въ отношение къмъ учението за вмѣнение. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ, Сливенъ, Българско Знаме", 1882. 8°. XVI+93. 1 фр.

Смайлсъ, Самуилъ. Самодѣятелность (Self-Help). Сочинение на —. Прѣвелъ отъ русскый прѣводъ С. *Радуловъ.* Варна, Войниковъ 1885. 8°. VIII+512. 4 л.

— вж. *Народна Библиотека.*

Стеревъ, Д. вж. *Карамзинъ.*

Стояновъ, В. Д. вж. *Сбирка.*

Стояновъ, З. Четитѣ въ България на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефана Караджа (1867—1868). Отъ —. Пловдивъ, Обл. Печ., 1885. 8°. 275. 2 л.

П. П—(ешe)въ. сПС. XIV. 324—326; „Знание" II. 3. 47б—48а; „Напредъ"! I. 9 (15. VII). 9а—б.

Съврѣменни книжки за прочитание на сѣкого Кнж. IX. *Латинка.* Издава *Ил. Р. Блъсковъ.* Варна, Нитче, 1885. 8°. 32+10. 50 ст.

Съдържа: Гровна случка съ доктора Стратона, 3. — Нашитѣ настоящи работи, 17. — Имената на българскитѣ периодически списания, 23. — Пѣсень, която пѣятъ двѣ моми прѣдъ кръстника, 24. — Стари обичаи въ с. Марковча, 25. — Анекдоти, 26. Стари народни пѣсни: Мама Стояну думаши, 27; Мама Татунчу думаши, 29, на Субатъ, 32. — Въ память покойному усердному, трудолюбивому, учеnолюбивому, искренному българскому родолюбцу Добри П. Войниковъ, † 1878 мартъ 24 въ Велико Търново, принася неговъ ученикъ и приятель Ил. Блъсковъ: Слово (казано въ г. 1861. май 11) за деньтъ на св. Кирилла и Методия (отъ Д. Войниковъ) 1. — Кратки очерки отъ живота на покойния Д. Войниковъ, 7—10.

[Сырку, П. вж. *Офейковъ].*

Теодоръ (Митовъ), икономъ п. вж. *Сбирка.*

Тинтеровъ, Костантинъ С. вж. *Карамзинъ*, В. И. *Немировичъ — Данченко.*

Тодорановъ, А. Физика за долнитѣ классове на срѣдни училища, съ 362 чъртежи и 1 спектрална таблица. Съставилъ —. Недѣлковичъ Търново, Тулешковъ, 1885. 8⁰. 441. 4. л.

Урокъ на кжсканджия мжжь. Комедия въ 3 дѣствия. Издалъ П. Х. Панайотовъ. В.-Търново.*

(Фитеръ). — Болѣстьта бутурачь (по русски сапъ) у коньетѣ (Maleus humidus). Наставление за кавалерийскитѣ и артиллерийскитѣ офицери. Съставенъ по статьята на —. (Архивъ ветеринарныхъ наукъ, кн. III. 1884). Издава Военното Министерство. София, Държ. Печ.. 1885. 8⁰. 20.

„Домакинъ“ II. 7 (4. VII), 1106.

Франговъ, Петко Т. Приключенията на Дрѣновский мънастирь. Вж. сПС. XIII. 165. Книгописъ.

Хюго, В. Историята на едно прѣстжпление. Преведе *Д. Х. Ивановъ.* Часть 3.

Церовски, Н. М. Попски глупчо. Смѣшна и фантазира приказка отъ —. Търново, Тулешковъ, 1885. 32⁰. 32. [Ц. 1 гр. въ стихове].

Шапкаревъ, К. А. Сборникъ отъ народни старини. Книжка III. Български народни прикаски и вѣрования. Собралъ во Македония —. Пловдивъ, Дионне, 1885. 8⁰. 143. 9 гр.

Шекспиръ, Вилямъ. Макбетъ, трагедия въ 5 дѣйствия.*

Шкорпилъ, Вл. и Кар. Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдования въ Тракия отъ —. Пловдивъ, Обл. Печ.. 1885. г. 8⁰. 103.

Юрдановъ, Ив. Счетоводство. Вж. сПС. XIII. 165. Книгописъ.

Юрдановъ, Хр. Вж. М. Е. *Ващенко-Захарченко.*

2. а. Поврѣменни списания.

Блъсковъ, Ил. вж. „*Учителски вѣстникъ*“.

Богоровъ, И. вж. „*Българжки языкъ* и *негово пораждане*“.

Брадель, Д-ръ I. вж. „Здравие“.

Български языкъ и негово пораждане. Написа *И. Богоровъ*, 12. VIII. 1885. Показни брой, 4 стр. fol. Пловдивъ, Дионне. Ц. четырикъ стотинка $\frac{25}{100}$.

„Напредъ!“ I. 12 (25. VIII). 96—10а.

Вазовъ. И. вж. „*Зора*“.

Валтеръ, Д-ръ. вж. „*Народенъ Учитель*“.

В(ацовъ), С. вж. „*Зора*“.

Величковъ, К. вж. „*Зои*“.

Веселинъ. вж. „*Народенъ Учитель*“.

Ворачекъ, И. А. вж. „*Зора*“.

Вѣнецъ, списание за наука. Редакторъ-издатель Д. Ц. *Коцовъ*. Видинъ, „Свобода“. Отъ 1. VI. 1885 год. II. дважъ въ мѣсеца. 4⁰. 8 стр. 6 л. Год. II. бр. 3—4 (1. VII). 16 стр.

Съдържа: Призванието на учительтъ въ обществото, 17. — Народното училище по идеитѣ на Коменский, 20. — Изъ дневника на единъ ученикъ, разказъ (прод. отъ 1—2 бр.), 22 (слѣд.) — Отношението на атмосферата къмъ растителния и животния свѣтъ, отъ *Гартвига* (прод. отъ 1—2 бр.), 23 (слѣд.) — Синоветѣ ми, отъ *В. Хюга* (прод. отъ 1—2 бр.), 25 (слѣд.). — Черта изъ живота на единъ затворникъ, разказъ (прод. отъ 10 бр. I. год. 1884), 27. — Критика и Библиография (Всеобща История отъ *Каролева, Сбирка* отъ разни полезни знания, кн. I. изд. Манчовъ), 30. — Смѣсь, 32а; Отговори, 32б.

Гартвигъ. вж. *„Вѣнецъ“.*

Георгиевъ, М. вж. *„Домакинъ“.*

Дацовъ, С. Ж. вж. *„Домакинъ“.*

Добриновъ. вж. *„Зора“.*

Домакинъ, листъ за земледѣлие, индустрия и търговия. Редактори-издатели *М. Георгиевъ* и *С. Ж. Дацовъ.* София, Държ. Печатница, еднъжъ въ мѣсеца, 4°. 16 стр. ц. 6 л. (7 л.). Год. II. бр. 8 (2. VIII. 1885). 113—128.

Съдържа: Нѣколко искренни думи къмъ нашитѣ домакини (прод.), 113. — Нѣщо за конската болѣсть колика. С. 115. — Присаждание овощнитѣ дървеса (прод.; кр.), 117. — Сгодно врѣме за винобермa, 119. — Каква работа очаква домакинитѣ прѣзъ мѣсецъ августъ, 120. — Житното сѣме. *С. Павловъ.* 121. — Живъ термометаръ и барометаръ, 122а. — Официални распореждания за въздигание занаятитѣ, 122б. — Домакински бѣлѣжки, 125. — Разни, 126. — Обявления.

Желѣзовъ, Ц. Б. вж. *„Съврѣменний Показатель“.*

Здравие, общодостѫпенъ медицинский и хигиенический вѣстникъ. Редакторъ-издатель Б. А. *Оксъ.* Варна, Нитче, отъ 1. XII. 1884 год. двахъ въ мѣсеца, 4°. 8 стр. ц. 1/2 год. 4. л.

„Търновска Конституция“ II. 101. 2г—3а.

Год. I. бр. 16. (15. VIII. 1885). 125—132.

Съдържа: Къмъ въпросътъ за правилната организация, призрѣнието и оглѣдванието душевно болнитѣ въ България. Отъ д-ра *I. Браделя* (съобщение, направено на 13. VII. 85. въ Бълг. Книж. Дружество, клонъ за природн. и медиц. науки), 125 (край слѣд.). — Върху лѣтнята диаррея (сюргюнъ). Отъ д-ра М. В. *Игнатиева,* 128. — Първа помощь противъ кръвотечение. По д-ра *Писторъ,* 129 (съ образи). — Общественъ животъ, 131. — Мѣстна хроника; Смѣсь, 132.

Знание, списание за наука и литература. II. год.*

[*„Зои“*, повѣсть отъ *К. Величковъ.* („Наука“ III. кн. 7.)].

М-овъ, Ямболъ. „Южна България“ III. 214 (3. VIII. 85). 3б—г.

Зора, мѣсечно литературно списание. Пловдивъ, Манчовъ (сетнѣ Дановъ), отъ 1. III. 1885, еднъжъ въ мѣсеца. 8°. ц. 12 л.

Год. I. кн. 5 (1. VII. 1885). 195—240.

Съдържа: Чичовци, отъ И. *Вазовъ* (кр.), 195. — Пѣсни за слънчовата женитба съ хубавата мома. Митологически бѣлѣжки, отъ Й. А. *Ворачекъ,* 208. — Савва Г. Раковски, 216. — Стихотворения: Ней, младостьта, отъ Хр. *Каратанасовъ,* 222. — Послѣдне желание, отъ А. И., 224. — Тумрукъ (една бѣлѣжка изъ дебатитѣ на скупщината), отъ М. Г. *Миличевича,* прѣвелъ *С. В(ацовъ),* 227. — Камиль Демуленъ (стих.), II—въ, 232. — Руситѣ въ Азия (кр.), 233. — Критика и библиография (Дѣдо Стоян — *Гулабчев;* Историч. бѣлѣжки отъ войната на 1877 — Г. П. *Русески),* отъ *Добринова,* 236. — Вѣсти изъ книжовний свѣтъ, 238.

Игнатиевъ, Д-ръ М. В. вж. *„Здравие“.*

(Слѣдва).

Печатни погрѣшки.

Стр.	3	*редъ*	16 отъ долу	*на мѣсто*	криптокристалинена .	*чети:*	криптокристалинна
„	4	„	2 отъ горѣ	„	варовица	„	варовика
„	4	„	8 „	„	Вайцепридъ	„	Вайценридъ
„	6	„	16 отъ долу	„	делтидуамътъ . . .	„	делтидиумътъ
„	10	„	19 „	„	можехъ	„	можйхъ
„	15	„	5 отъ горѣ	„	небитъ	„	набитъ
„	16	„	22 „	„	Оксфордски.[3]) . . .	„	Оксфордски“ [3])
„	18	„	13 отъ долу	„	Belemnita	„	Belemnites
„	19	„	8 „	„	веленика, ...	„	веленина,
„	23	„	12 „	„	допиратъ	„	датиратъ
„	28	„	7 „	„	първитѣ, допълнителнитѣ	„	първитѣ допълнителни
„	32	„	17 „	„	Бюро	„	Бюро,
„	32	„	7 „	„	ами	„	а
„	33	„	15 отъ горѣ	„	попълнѭ	„	допълнѭ
„	34	„	24 отъ долу	„	54918	„	54481
„	46	„	12 отъ горѣ	„	защо	„	защото
„	54	„	1 „	„	26-годишната . . .	„	21-годишната
„	68	„	5 отъ долу	„	мьна-	„	мъна-
„	120	„	3 „	„	испроваждѫтъ . . .	„	испровваждатъ
„	123	„	14 отъ горѣ	„	патриарха, ...	„	патриархътъ,
„	123	„	17 отъ долу	„	обнасьѫтъ	„	обнасятъ
„	125	„	7 „	„	въпроса	„	въпросътъ
„	130	„	12 „	„	пó-гогѣмитѣ	„	пó-голѣмитѣ
„	133	„	16 отъ горѣ	„	по първо	„	пó-първо
„	139	„	3 „	„	тѣжки	„	тежки
„	147	„	15 „	„	словесни	„	словесни
„	147	„	4 отъ долу	„	въ	„	ва

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

ЧЕТВЪРТО ТЕЧЕНИЕ.

КНИЖКА XVII.

(СЕПТЕМВРИЙ И ОКТОМВРИИ).

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

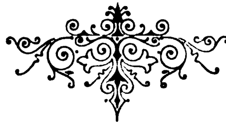

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1885.

СЪДЪРЖАНИЕ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Геологически екскурзии въ юго-западна България.

Отъ Георги Н. Златарски.

(Продължение отъ XVI кн.).

V. Отъ Радомиръ по р. Струма за Кюстендилъ.

Радомирската котловина простира се отъ Истокъ къмъ Западъ и нѣма пò-вече отъ 25 □ килом. Испълнена е въ горнитѣ части съ варовити мергелни стели (пластове), които, къмъ Струма, прѣкрива плодна алувиялна тиня. Тъзи котловина много прилича на Мошинската; тя е терциярна, миоценска и испълнена почти съ сѫщитѣ скали. Освѣнъ това, въ нея сѫ доказани вече и вѫглища. При ископаванието на единъ кладенецъ въ Радомиръ, който ималъ пò-вече отъ десеть метра, показалъ се доста дълбоко и единъ пластъ съ лигнитни или сури вѫглища, които не били пò-долни отъ Мошинскитѣ. Тѣхната дебелина надминавала метъръ; подъ тѣхъ се показали глинени стели, доволно напоени съ битуми и втора стеля съ вѫглища не се явила вече. Понеже тъзи раскопка е била опрѣдѣлена за друга цѣль, а не за търсение вѫглища, то за подробното и всестранното изучване на минералното гориво, нуждни сѫ другъ видъ раскопки, които ще разсвѣтѭтъ въпроса за количеството и важностьта на каменнитѣ вѫглища въ Радомирската котловина.

Главното шосе води дори до Поцърненския мостъ, прѣзъ терциярнитѣ варовито-глинени и мергелни слойове и недалеко отъ алувиялната долина на Струма. При селе Върба постепенно се издигатъ равно-положени могили, които

се простиратъ къмъ Истокъ; тѣ сѫ съставени исключително отъ слюденъ и глиненъ пѣсченикъ, който трѣба да прибро-имъ въ срѣдня кредна периода. Тѣзи могили, като островъ, се издигатъ на Югъ отъ Радомиръ и раздѣлятъ терциярната котловина отъ алувиялното равнище, което се простира отъ двѣтѣ страни на рѣката Блато. Подъ алувиялния наплавъ, да лѝ неще се простиратъ тоже терциярни стели, които свързватъ Бобовъ-долскитѣ миоценски скали, — мѣжду които има голѣмо богатство съ хубави каменни вѫглища, — съ Радомирскитѣ, това остава за напрѣдъ да се изслѣдва.

Отъ споменѫтия мостъ до с. Калище распростира се само срѣдня кредна периода. Материялътъ е сиво-пепеливъ пѣсченикъ, който се спуща къмъ СЗ. h. 3. като затваря въ начало твърдѣ слабъ и отпослѣ доста голѣмъ ѫгълъ. Неговитѣ стели мѫчно се цѣпѭтъ правилно и се измѣняватъ съ сиво-пепеливъ мергель (лизга). Къмъ върха имаме пакъ първото наклонение, и пѣсченицитѣ се цѣпѭтъ доста неправилно въ тънки плочки. Источната стръмнина е почти безъ вегетация, тя е разровена и оголена отъ дъждовнитѣ води; високитѣ части напротивъ сѫ разработени и даватъ доста добъръ плодъ.

При Калище ние виждаме изново Струма, покрай която ще слѣземъ до Скакавица. Това село е направено върху една малка алувиялна долина, на истокъ отъ Плешъ-планина и покрай Струма. Плешъ-пл. е покрита съ тъмно-сивъ, гѫсто набитъ варовикъ, подобенъ на Wellenkalk изъ формацията на Muschelkalk, който пада съвършено ясно къмъ ЮИ., h. 8. Составътъ на тъзи планина най-хубаво се вижда единъ килом. на западъ отъ Калище, отъ лѣвата страна на Струма, покрай пѫтя. Скалитѣ сѫ тука разсѣчени, дѣто подъ горния варовикъ се вижда тъмно-синъ пѣсченикъ съ черни неясни растителни остатъци. Пѣсченикътъ бива на западъ много твърдъ и съдържа въ изобилие бѣла слюда. Показва се най-първо въ тънки и отпослѣ въ дебели слойове (до 0·50 м.), лежи конкордантно подъ варовика и затваря ѫгълъ отъ 25°; той пада къмъ сѫщата посока h. 8. Отъ другата страна на рѣката, въ тъй нарѣченото Царско селище излиза само варовикътъ и пѣсченикътъ остава, навѣрно, подъ него скритъ. Единъ километъръ пò-назападъ показва

се пакъ сжщий варовикъ, въ който се виждатъ откъслеци отъ глиненъ и пѣсченъ материялъ въ неправилни форми; тѣзи откъслеци биватъ окржгли и продълговати; едни сж малки и ситни, други твърдѣ голѣми, нѣкои отъ тѣхъ иматъ дължина 25—30 с. м. Тамъ, дѣто откъслецитѣ сж измити или испаднжли, варовикътъ бива шупливъ. Въобще този варовикъ има конгломератенъ видъ. За наклона на пластоветѣ неможе много да се говори, защото нищо ясно се невиди; най-първо се вижда да пада конкордантно съ първитѣ, а послѣ въ противна посока h. 22. и почти хоризонтално положенъ. Послѣднето може най-добрѣ да се види срѣщу село Жабляне.

Въ юго-западна посока, къмъ Жаблянския мънастиръ, най-първо се вижда пѣсченикъ, тоже отъ Триясъ, както и първий съ варовика, а къмъ върха излиза креденъ глиненъ пѣсченикъ съ слюда (пада къмъ ЮЗ. h. 15. < 30—40°); надъ него при мънастиря лежи бѣлъ, ужълтъ и синкаво-бѣлъ мряморенъ варовикъ, тоже отъ кредна формация.

Къмъ Бѣлово, край Струма, пакъ тъмно сивий Трияски варовикъ, който пада къмъ СИ. h. 3. и затваря жгълъ почти отъ 80°. Прѣдѣлътъ е скалистъ и долината на рѣката стѣснена само на 20—25 метра. При Бѣлово, въ тѣсната долина, надъ рѣката, се издигатъ високи разѣдени варовити брѣгове, които поради неправилнитѣ си фигури могжтъ да се уприличжтъ на Бѣлоградчишкитѣ романтически скали. Канаритѣ сж съставени повечето отъ доломитенъ варовикъ, който конкордантно почива върху тъмно-сивия варовикъ. Макаръ и да се лишаватъ тѣзи скали отъ вкамененности, безъ които мжчно може да се опрѣдѣли формацията, но при всичко туй азъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че и тѣ ще принадлежжтъ на Триясъ отъ колкото на Юра или на коя да е друга формация.

Отъ Бѣлово отваря се, отъ лѣва страна, долината и скалитѣ се потеглятъ на вжтрѣ; дѣсната е каменита и по стръмнинитѣ покрита съ млади букови дървета. Тѣсната клисура при Бѣловския мънастиръ, която може по хубость да се сравни до нѣйдѣ съ Сукавската при Погановския мънастиръ, съставена е отъ сивкавъ, ситнозърнестъ доломитъ.

Долината на Струма и цѣлий въобще прѣдѣлъ отъ Бѣлово къмъ югъ прѣдставлява нѣщо особенно. Доломит-

нитѣ камъни, въ начало сивкави и пепеляви, а къмъ излаза на прохода тъмно-сиви; цѣпыжтъ се неправилно и ситно раздробяватъ; отъ тѣхъ мѫчно може да се приготви правиленъ откъслекъ за сбирка. Наслагването на тия варовити скали бива ясно на нѣкои мѣста, а на други неясно и грамадно. Най-първо падатъ къмъ ЮИ. (h. 8—9, ∠ 25°), а по̀долу къмъ СЗ. (h. 20, ∠ 25°). При Земенската твърдина (кале), наклонътъ е къмъ ЮИ. Хубаво се види на мѣста и завиването на пластоветѣ и посоката на цѣпивостьта остава почти сѫщата (СЗ.—ЮИ.); жгълътъ, обаче, който затварятъ скалитѣ съ хоризонта, е различенъ. Послѣднитѣ явления най-добрѣ сѫ илустровани при Скакавица. На двѣ мѣста, отъ дѣсната страна на Струма, имахъ случай да забѣлѣжѫ, че варовититѣ, доломитни пластове, като прѣвити и прѣпукнѫти, показватъ размърдвание и размѣствания въ нивото на слойоветѣ (Dislocation, Verwerfung).

Атмосфернитѣ метеори силно сѫ дѣйствували на доломитния варовикъ. Въ него се намиратъ много пещери, които служѫтъ като свърталища на всѣкакъвъ родъ птици и особено на орлитѣ. И человѣкъ си е послужилъ съ тѣхъ, той ги употрѣбява за складове на жежения варъ. Освѣнъ пещеритѣ, които намираме въ твърдитѣ канари, то и повърхностьта имъ е неправилно измита и нарѣзана. Тѣ прѣдставятъ разновидни зѫбчести фигури, които стърчѫтъ било по върховетѣ, било по стръмнинитѣ на тѣзи планини. Тукъ виждашъ зидове, стълбове и цѣли даже прѣгради на нѣкой старъ градъ, истесани отъ единъ камъкъ, които самата природа така искусно е направила. Подобни скалини, осамотени отъ главната скала, видѣлъ съмъ до сега само въ Бѣлоградчишко, но тѣзи при Струма иматъ съвсѣмъ друга приятность.

Стръмнинитѣ, които се издигатъ край рѣката, показватъ двѣ противоположни нѣща; лѣвата е зарасла съ шумарлакъ и дървеса, измѣжду които се издигатъ каменнитѣ стѣни и стълбове, а по върховетѣ стърчи само голъ камъкъ. Дѣсната страна е друга, тя е дива и почти оголена; тукъ се показва по̀-вечето голъ камъкъ и зеленитѣ дървеса сѫ рѣдкость. И тектониката на скалитѣ е по̀-ясна на дѣсната отъ колкото на лѣвата стръмнина. Доломитнитѣ камъни по̀-вечето се показватъ грамадни отъ колкото на-

слагани; въ послѣдния случай виждатъ се тънки, 10—20 с.-м. стели, отъ черни, твърди и гжсти камъни, които приличатъ на кремъкъ. Никакви вкаменености се не забѣлѣзватъ въ скалитѣ. Рѣката Струма, която прѣцѣпва тѣзи канари, не тече въ права линия; тя прави разни завои и лакатушки и много тѣсно корито има. Само тукъ-тамѣ се отварятъ малки тѣсни долинки. Така е поне отъ Бѣлово до Раждавица. Най-вече се стѣснява коритото на Струма помѣжду Скакавица и Раждавица; тукъ се стѣснява до толкова долината, щото пжтникътъ е присиленъ да се катери по канаритѣ за да може да излѣзе отъ този чудесенъ но приятенъ лабиринтъ.

Но да се повърнемъ малко пакъ при Земенското кале и да слѣдимъ пжтя си стъпка по стъпка, както що захванжхме. При това кале варовикътъ е тъмно-сивъ и твърдѣ гжстъ; пластоветѣ му се спущатъ къмъ ЮЗ., h. 13 и подъ жгълъ 13°. Прѣдъ Скакавица подъ горния варовикъ се показватъ червени пѣсченици, които се измѣняватъ съ глинени червени плжстеници. Слѣдъ тѣзи явяватъ се полу-кристализирани плжстеници, въ които се забѣлѣзватъ пластове отъ ситно-зърнестъ варовикъ, промѣненъ въ мряморъ. Твърдѣ фино е наслаганъ този варовикъ, отличава се съ ужълтъ и синкавъ цвѣтъ, както и съ голѣма твърдость. Въ сжщия плжстеникъ забѣлѣзватъ се и ганги отъ кристализирани, еруптивни камъне, които по слогъ и съставъ приличатъ на диоритъ.

При Скакавица надъ тѣхъ се издигатъ пакъ варовити скали, които пò-вече отъ сто метра се издигатъ надъ Струмската долина. На такъва една скала е направено село Скакавица, което има името си отъ водоскока, който се намира тука. Водата на този скокъ, като носи разстопена варовица, съ паданието си изгубва голѣмъ процентъ отъ вжглената си киселина и образува много хубавъ бигоръ по стръмнинитѣ на скалитѣ. Горний варовикъ се свършва още прѣди Стенско, като отстжпва мѣсто на полукристализиранитѣ плжстеници, които допиратъ до послѣдното село.

Отъ Стенско захваща Кюстендилската котловина, която е испълнена съ дилувиялни откъслеци и алувияленъ наплавъ. Въ западната и пò-голѣмата часть на тъзи котло-

вина забѣлѣзватъ се заоблени откъслеци отъ полукристалинни, гранитни и гнайсни камъни, а въ источната дребенъ, пърхакъ материялъ, нанесенъ отъ Струма. Алувияленъ материялъ намираме и въ западната часть на това корито, но само около Периволската и Соволянската рѣка, които се стрѣмжтъ отъ Западъ къмъ Истокъ и се изливатъ най-послѣ въ Струма. Около тѣзи двѣ рѣкички и особено въ плоднитѣ имъ долини, намиратъ се най-хубавитѣ Кюстендилски градини, гдѣто се култивиратъ разновидни плодоносни дървеса. Съвсѣмъ противното се вижда въ дилувиялнитѣ насипи; тѣ сж каменити и необработени; тѣ сж запуснжти на произвола на природата; отъ тѣхъ не може никаква полза да извлѣче человѣкъ. Такъва една дилувиялна каменита тераса искамъ да споменж измѣжду Стенско и Соволянската рѣка. Другата тераса, която раздѣля Соволянската долина отъ Кюстендилското равнище, е пó-малко каменита и пò-достжпна за трудолюбивия работникъ; но и тя е твърдѣ малко разработена.

Кюстендилъ лежи почти на сжщата височина съ София. Намира се на южната страна на истоименната котловина и на сѣверното подножие на планината Крема, която обикновенно наричатъ Исарлжкъ. Градътъ е отдалеченъ само единъ часъ отъ Струма.

Отдавна е познато, че Кюстендилъ се отличава по своитѣ горѣщи минерални води, които извиратъ отъ Исарлжкъ-баиръ. Най-горѣщитѣ отъ тѣхъ се намиратъ туку на подножието на горцята планина, въ така нарѣченната *Кайнарлжкъ* махла. Главнитѣ горѣщи извори сж осемь, отъ които шесттѣхъ твърдѣ наблизо се намиратъ, а останжлитѣ два сж пò-отдалечени. Първитѣ два извора стоjжтъ на растояние 10—15 метра, а другитѣ шесть — различно, отъ 3—15 метра. При всѣки изворъ намира се и по едно водохранилище (резервоаръ), на което широчината износи 1—1½ м., а дълбочината отъ 2—4 метра. Резервоаритѣ сж изградени съ камъкъ и доста хубаво сж измазани съ варъ; едни отъ тѣхъ сж покрити съ каменни плочи, други съ дъски. Въ тѣзи водохранилища се събира водата, отъ гдѣто съ пръстени кюнци и дървени цѣви се разнася по градскитѣ бани.

За по̀-точно измѣрение температурата на горѣщитѣ води, азъ се распоредихъ да отворѭтъ нѣколко резервоари, дѣто получихъ слѣдующитѣ цифри:

1) 72° C; 2) 73° C; 3) 66° C; 4) 69° C; 5) 67½° C; 6) 72° C;[1]) и пр.

Както се види, максимумътъ на температурата достига до 73°C, а минимумътъ до 66°C.

Горѣщитѣ води сѫ чисти и бистри, а въ цѣвитѣ и по стенитѣ на резервоара се намира чистъ симпуръ, въ малки, ситни като иглички кристалчета; тѣзи води съдържатъ разни киселини и основи. По̀-главнитѣ отъ тѣхъ сѫ: симпуренъ водородъ, симпурна киселина, фосфорна киселина, кремена киселина, азотна киселина, вѫглена киселина, хлоръ, варъ, магнезий, калий и натрий.[2]) Отъ всичкитѣ химически съединения най-много се осѣща симпурний водородъ, който мирише на развалени яйца. Каква е обаче количественната анализа на тѣзи води, неизвѣстно.

Когато распитвахъ да ли тѣзи води текѫтъ постоянно и въ сѫщия размѣръ, нагледникътъ на топлитѣ извори ми отговори, че количеството на водата се смалявало по нѣкоги и то зимно врѣме, но това се случвало твърдѣ рѣдко. Прѣзъ лѣтнитѣ дни подобно явление не е още забѣлѣзано.

VI. Отъ Кюстендилъ за Осоговската планина и до Турската граница.

Въ слѣдующата екскурзия ще разгледаме геологическото устройство и минералнитѣ богатства на слѣдующитѣ мѣста. Ще заминемъ отъ Кюстендилъ по главния пѫть до Гърляно и отъ тамъ ще влѣземъ въ Осоговската планина, като минемъ прѣзъ Сребърно коло, Църна рѣка, покрай Руянъ планина, отъ дѣто по мѣждата измѣжду България и Турция ще дойдемъ на Деве баиръ.

По̀-горѣ вече казахъ, че гр. Кюстендилъ лежи на южната страна на дилувиялната котловина и на подножието на

---

[1]) Нека ми бѫде позволено да кажѫ, че има една разлика въ цифритѣ на температурата мѣжду моитѣ измѣрвания и измѣрванията на г-на П. Палашева, който е билъ нарочно проводенъ тука отъ медец. съвѣтъ да изслѣдва тѣзи извори. Сравни *Медец. Сбирка* год. I, книж. 1, 2, стр. 88.

[2]) *Медец. Сбирка* и пр. стр. 90.

Исарлжка, който е съставенъ отъ гнайсъ и полукристалинни камъни. Отъ града до Жиленци простира се дилувияленъ материялъ, който скоро отстжпва мѣсто на гнайсно-гранитенъ терренъ. Щомъ се прѣмине рѣченото село, забѣлѣзва се, на лѣво отъ пжтя, слюденъ плжстеникъ и гнайсъ, на които пластоветѣ се спущатъ подъ 45° къмъ Истокъ. Гнайсътъ бива два вида: единий се цѣпи лесно, другий е доста компактенъ; първий съдържа пд-дрѣбни, бѣли, слюдни луспи и лесно се дроби и разпада; при втория се забѣлѣзва противното. Единий и другий иматъ бѣлъ цвѣтъ и само тукъ тамъ раждиво-червенъ, отъ растрошението на слюдата. Бѣлий фелдспатъ и синкавий кремъкъ, като ситнозърнести, до толкова сж размѣсени, щото едвамъ съ лупа могжтъ да се распознаютъ. На всѣко мѣсто не се открива гнайсътъ, пд-вечето е покритъ съ пръсть, въ която се виждатъ разхвърлени грамади шарени гранитни камъни. Сичкитѣ почти стари монументи въ Кюстендилъ направени сж отъ този хубавъ гранитъ, който сж вадили старитѣ отъ тѣзи мѣста.

Гранитътъ пробива тука гнайснитѣ скали и отличава се съ срѣдната величина на зърната си. Фелдспатнитѣ червени зърна прѣобладаватъ надъ бисернитѣ кварцови, които сж въ пд-малъкъ размѣръ. Черний или тъмнозеленый Биотитъ вижда се въ шестострании луспи. Въ този гранитъ се намиратъ и голѣми, червеникави, ортоклазни кристали, отъ които нѣкои достигатъ до 6 с. м. Твърдѣ често се забѣлѣзватъ и двойки (Zwillinge), срасли по Карлсбадския законъ.

Послѣ Враца, по стръмнинитѣ, и отъ двѣтѣ страни на пжтя, явяватъ се доста дебели гранитни ганги, които споредъ състава и направата си отговарятъ напълно на Пегматитъ (единъ видъ гранитъ). При едната прѣобладаватъ кремъкътъ и бѣлата слюда въ голѣми луспи, при други бѣлий фелдспатъ. Кварцитнитѣ зърна въ първия случай сж твърдѣ едри и отдѣлни, а въ другия ситни и прѣмѣсени въ фелдспата. Въ гранитнитѣ ганги се забѣлѣзватъ и кременни жилки, които най-хубаво се виждатъ при Враца и къмъ върха прѣдъ Гърляно. Въ послѣднето мѣсто гранитнитѣ ганги пробиватъ амфиболитния Гнайсъ, който се вижда твърдѣ распространенъ по тия страни. Стелитѣ на

послѣднитѣ скали доволно сѫ ясни и читливи; амфиболътъ е тъмно-зеленикавъ; а въ камъка има още размѣсенъ желѣзенъ и мѣденъ пиритъ.

Високата Гърлянска равнина, която се простира на западъ дори до Деве-баиръ, макаръ и да е прѣкрита съ плодна почва, чини се да е съставена отъ сѫщия гнайсъ или отъ гнайсъ-филитъ.

По рѣка Бистрица, два километра отъ с. Гърляно, въ гранитнитѣ камъни, намира се разсѣянъ марказитъ въ кристали и кристални зърна. Тъзи руда лесно се дроби отъ въздуха и твори една нова руда, бѣла като соль, но стипчава, позната въ минералогията подъ името мелантеритъ. Мѣстото, дѣто се намиратъ рудитѣ, твърдѣ право сѫ нарѣкли селенитѣ *стипса*. Марказитната руда, която е симпурно желѣзо, трѣба много да е разсѣяна въ тукашнитѣ гранитни скали; отъ нея навѣрно черпѭтъ и Кюстендилскитѣ горѣщи извори, симпурния си материялъ.

Отъ Гърляно къмъ Осоговската планина взѣхъ найпърво южна и отпослѣ юго-източна посока. Терренътъ е филитенъ или по̀-точно още амфиболъ-филитенъ, амфиболъ-гнайсенъ; сѫщий се простира до Сребърно-коло и по̀-наюгъ. Но тѣзи филитни и гнайсни камъни не сѫ останѫли цѣли и непокътнѫти; тѣхъ прѣцѣпватъ разни гранитни ганги. Като имахъ случай да испитамъ по̀-подробно послѣднитѣ скали въ долината на рѣка Бистрица, азъ се увѣрихъ, че тѣ мѣняватъ както направата така и състава си. Така н. пр. въ едни има въ голѣмо изобилие разсѣянъ марказитъ, който раздробява камънитѣ; други го нѣматъ. Въ едни се виждатъ едри фелдспатни кристали, които достигатъ 7—8 с. м. на длъжъ, при други този минералъ се намира само въ зърна. При едни има само черна слюда, при други биотитътъ се смѣсва съ амфиболъ. Зърната на едни сѫ ситни, на други едри. Кварцътъ е общъ на всички. — Такова е макроскопското описание на гранита.

Сребърно-коло наричатъ една малка поляна въ долината на рѣка Бистрица, която носи тукъ името Главна рѣка. Въ срѣдата на тъзи полянка, отъ дѣсна страна на рѣката, намира се разхвърлена згурия и една яма, която е вече засипана; тъзи яма навѣрно е служила като видня. Ако разгледаме съ внимание згура, то ще се увѣримъ, че

тука сѫ изваждали нѣкоги мѣдь (бакъръ), олово, а възможно и сребро; за послѣдния драгоцѣнъ металъ говори и мѣстното име *Сребърно коло*. Но отъ кѫдѣ сѫ носили рудитѣ въ тѣзи видни?

Слѣдъ единъ часъ по Главна рѣка, недалеко Руянъ планина, намѣрихѫ се най-послѣ и рудоноснитѣ мѣста. Рудитѣ, които се открихѫ тука въ жилки, сѫ: среброносенъ галенитъ, халкопиритъ и пиритъ; и тритѣ тѣзи заедно сѫ размѣсени. Има ясни бѣлѣзи, че человѣшка рѫка е разработвала нѣкоги тѣзи рудници. На петдесеть и по̀вече метра надъ рѣката, съглеждатъ се седемь копани ями, отъ които шесттѣхъ сѫ отъ дѣсната и само една отъ лѣвата страна на рѣката. Тѣзи ями слѣдѭтъ руднитѣ жилки, но тѣ сѫ твърдѣ неправилно работени. Повечето отъ тѣхъ днесъ сѫ засипани и испълнени съ дрѣбенъ материялъ. За да дамъ ясно понятие за тѣзи ями, азъ ще си позволѭ да опишѫ само двѣ отъ тѣхъ, като вземѫ една отъ лѣвата и друга отъ дѣсната страна на рѣката.

Ямата отъ лѣва страна има отворъ 60—70 с. м.; тя се спуща най-първо вертикално и послѣ отива косо отъ ЮИ.—СЗ. Рудната жилка е тънка (7—8 с. м.) а при това не е съвсѣмъ чиста; галенитътъ и пиритътъ е зарасълъ съ твърдъ зеленикавъ камъкъ. При подножието на вертикалния отворъ, въ дълбочина $1{\cdot}_5$—2 м., ямата се отваря само 40—50 с. м. и отива къмъ оная посока, къмъ която и рудната жилка; понеже копаната галерия бѣше затрупана и засипана, по̀-на вътрѣ неможихъ да допрѫ.

Другояче е отъ дѣсната страна на рѣкичката, дѣто галериитѣ сѫ по̀-голѣми и по̀-длъбоки. Отворитѣ имъ иматъ горнята посока, отъ ЮИ.—СЗ. Тука се забѣлѣзва една рупа, на която отворътъ близо повърхностьта има 5—6 метра дължина и само $^1/_2$ метъръ широчина. Галерията отива косо на вѫтрѣ и далеко се губи въ дълбочинитѣ на земната кора. За да разгледамъ по̀-добрѣ, спуснѫхъ се вѫтрѣ, дѣто легнѫлъ забѣлѣзахъ, къмъ южната страна на галерията, — 3—4 метра далечъ отъ мене, — една рудна, доста дебела жилка (25—30 с. м.). Тя свѣтеше и блѣщеше отъ далечъ, защото свѣтлината отъ главния отворъ допираше до нея. До минералната жилка показа се отворъ, който отива успоредно съ неѭ. Азъ неможихъ да се приближѫ по̀-навътрѣ

за да разгледамъ на мѣсто рудитѣ, защото не само че бѣше опасно да се сгромолѭ въ дълбоката бездна, която се отваряше прѣдъ мене, но и като засипано не ми бѣше възможно да се проврѫ до тъзи жилка. Задоволихъ се да испитамъ отъ далечъ дълбочината на пропастьта; хвърлихъ нѣколко пѫти камъни и всѣки пѫть тѣзи блудихѫ по нѣколко секунди въ галерията; тѣ се удряхѫ съ сила по стенитѣ, издавахѫ глухъ подземенъ екотъ и най-послѣ падахѫ дълбоко въ едно малко езерце.

Отъ дълбочината и распространението на тъзи галерия ясно се вижда, че тука се е работило дълго врѣме и много материялъ е изваденъ отъ тъзи рупа. Сѫщото е и съ останѫлитѣ рудници, които се намиратъ на тъзи страна.

Освѣнъ въ копанитѣ и работенитѣ галерии, азъ намѣрихъ и други жилки отъ лѣвата страна, които небѣхѫ още разработени; и тѣ състоѭтъ отъ сѫщитѣ минерали, и тѣ отиватъ по сѫщото направление, по което и горѣ описанитѣ. Ако вземемъ въ внимание, че Кратовскитѣ богати рудници се намиратъ въ сѫщата геологическа формация, даже въ сѫщата Осоговска планина, която границата е раздѣлила на двѣ, азъ имамъ смѣлостьта да кажѫ, че и у насъ, — по тѣзи страни —, има надѣжда да се открижтъ и други още минерални жилки, които по богатството си неще останѫтъ пò-назадъ отъ Кратовскитѣ. Но това, разбира се, трѣба да пропустнемъ на врѣмето и на пò-благоприятнитѣ обстоятелства. Щомъ се появѭтъ въ България прѣдприемчиви хора и по рударството, тѣхнитѣ погледи, прѣди сичко, трѣба да бѫдѫтъ обърнѫти къмъ тѣзи планини.

Да разгледаме сега, кога сѫ работени тѣзи рудници и какви хора сѫ ги работили.

Отъ дѣсната страна на Главна рѣка, върху една малка полянка, забѣлѣзватъ се и днесъ още остатки отъ нѣкакво здание, отъ нѣкаква колиба. Зидоветѣ сѫ ясни и само въ основитѣ запазени. Колибата не е била голѣма; тя има на дължъ 3½ метра, а на ширъ само 2 метра. Помѣжду основитѣ има израсълъ единъ букъ, който ще бѫде 80 до 100 годишенъ. Това дърво, което е израсло послѣ събарянето на зданието, не свидѣтелствува ли, че разработванието на тѣзи рудници не е било пò-рано отъ 100 години? То трѣба

да бъде по-отколешно, защото никакви прѣдания не сѫ спазени и въ най-старитѣ хора отъ околнитѣ села.

Тука види се да сѫ изваждали само металоноснитѣ руди и да сѫ ги прѣнасяли въ Сребърно-коло, единъ часъ юго-западно, дѣто сѫ били построени виднитѣ за изваждание на чиститѣ метали; това доказва и разхвърлената тамъ згурия, за която станѫ по-горѣ дума.

Когато разпитвахъ селенитѣ отъ околнитѣ села и искахъ да узнаѭ нѣщо за тѣзи рудници, тѣ ми расказахѫ, че до скоро, до прѣди освобождението ни отъ Турцитѣ, тѣ ходили да работѭтъ въ Кратовскитѣ рудници. Сичкитѣ селени отъ Каменишко, което до прѣди седемь години е подпадало подъ Паланка (въ Турция) а сега подъ Кюстендилъ, били сѫ задлъжени да ходѭтъ въ Кратово и да работѭтъ въ рудницитѣ, кой по една, кой по двѣ или по-вече недѣли въ годината, споредъ размѣра на даждията си и за това турското правителство не е събирало отъ тѣхъ нито вергия, нито пъкъ харачъ. Всѣкий селянинъ е ималъ специялно занятие; едни сѫ били рударье и сѫ работяли само въ рудницитѣ, други — вѫглярье и сѫ приготвяли само вѫглища, или пъкъ дърва сѫ събирали и носили въ виднитѣ.

До колкото можихъ да съберѫ свѣдения за рударството на тѣзи страни, азъ се увѣрихъ, че въ Кратово, както и въ Осоговската планина въ княжеството, първитѣ рударье сѫ били Саксонци, за които нищо не споменува историята на тѣзи страни. Прѣди всичко въ тъзи планина, недалеко отъ изслѣдванитѣ мѣста и отъ татъкъ границата, намира се едно село, което носи название *Сасси;* въ това село се намирало доволно згурия и нѣколко маданища. Прѣданието говори, че тъзи згурь и тѣзи маданища сѫ останѫли отъ нѣкакви *Павликяне* (навѣрно Саксонци), които разработвали, въ старо врѣме, нѣкои рудници. При това, въ Кратовско и по тѣзи страни, на рударьетѣ казватъ *Утмани,* отъ развалената нѣмска дума *Hüttman* (рударь). И тъй имената Сасси, Павликяне и Утмани най-краснорѣчиво свидѣтелствуватъ за първитѣ наши учителье въ рударството и по тия затънтени мѣста, а не само въ Чипоровци, както споменува историята. Ако вземемъ, слѣдователно, въ внимание горнитѣ данни, ние ще се убѣдимъ,

че тия наши рудници по Голѣма рѣка, както и Кратовскитѣ, отворени сѫ най-първо въ XIV столѣтие, съврѣменно съ Чипоровскитѣ, и не по̀-рано, защото, както ни учи историята, Саксонцитѣ сѫ прѣминѫли отъ Влашко въ България прѣзъ това столѣтие.

Описанитѣ до тука рудни жилки, съставени отъ галенитъ, халкопиритъ и пиритъ, намиратъ се исключително въ филитенъ терренъ.

Отъ тука заминѫхъ къмъ западъ и като се покачихъ нѣколко стотини метра високо, стигнѫхъ на Руенската планина, която раздѣля княжеството отъ Македония. Филитнитѣ палеозойски скали оставихъ прѣди да стигнѫ на първия турски караулъ, при Равна-нива.

Надъ тѣзи скали показахѫ се седиментарни камъни; тѣ сѫ синкави и червеникави мергели безъ вкамености, които се простиратъ къмъ Деве-баиръ. Въ тѣхъ се виждатъ тукъ тамѣ и трахитни грѫмади, които безъ правило пробиватъ наслаганитѣ скали. Мергельтъ при Деве-баиръ е пепеливо-сивъ, синкавъ и зеленикавъ; пластоветѣ му се спущатъ къмъ ЮИ., h. 9. и затварятъ жгълъ 15—25°. Между стелитѣ твърдѣ често се срѣщатъ и глинени пепеляво-сиви пѣсченици.

Къмъ источното подножие на Деве-баирската стръмнина, показватъ се трахитнитѣ скали въ по̀-голѣмъ размѣръ, отколкото по̀-прѣди. Но вулканскитѣ камъни сѫ претърпѣли тука голѣми измѣнения; тѣ сѫ по̀-вечето растрошени. Тѣзи Трахити въ много отношения приличатъ на Дъсчено-Кладнишкитѣ, които описахме на своето мѣсто. Има и добрѣ съхранени скали, които безъ голѣма мѫка могѫтъ да се приготвѭтъ за воденчарски камъни. Тѣ могѫтъ да замѣстѭтъ, и Кратовскитѣ, които до сега сѫ най-прочути по тѣзи страни, и които донасятъ дори до София. Желателно е, щото правителството или частни лица да помогнѫтъ за отварянието на такава една карнера при Деве-баиръ или Гюешево въ нашата територия.

Трахитнитѣ туфи на всѣкадѣ придружаватъ вулканскитѣ скали.

Всичкитѣ тѣзи настелени скали, безъ противорѣчие, могѫтъ да се прибројѫтъ въ срѣдня или въ долня Кредна

система, а ерупцията на трахита трѣба да се счита или отъ края на Кредната или пъкъ отъ началото на Терциярната формация.

VII. Отъ Кюстендилъ по Изворската околия.

Изворската околия, позната подъ името *Крайще*, съставена е най-по́-вече отъ разновидни кристалинни плжстеници (Kristallinische Schiefergesteine). Филититѣ се намиратъ въ тъзи страна типични. Гнайсътъ, гнайсний филитъ както и амфиболъ-гнайсътъ явяватъ се въ голѣми размѣри. Тукъ намираме още и глинени плжстеници. Въ първитѣ се виждатъ и диоритни и амфиболитни ганги.

За да могж да прѣдставяж по́-ясно измѣненията на горнитѣ камъни, намислилъ съмъ да опишж постепенно цѣлия си маршрутъ.

Отъ Кюстендилъ до Соволяно има само дилувиумъ, гдѣто подъ него се показва филитъ-гнайсъ съ съвършенна цѣпивость. Като се възлѣзе на террасата, която води за Периволь, послѣднитѣ камъне исчезватъ подъ почвата. Отъ татъкъ Периволь, надъ филититѣ се яви червенъ пѣсчуникъ и надъ него пепеляно-сивкавъ варовикъ, вѣроятно като продължение на онзи, който видѣхме при Скакавица. Червений пѣсченикъ, придруженъ съ червена глина, издига се и надъ двата брѣга на рѣка Драговищица, като се накланятъ пльстоветѣ му къмъ СЗ., h. 19. Ако слѣдишъ съ внимание течението на рѣката, ще забѣлѣжишъ, че филитнитѣ камъне се откриватъ изново подъ пѣсченика; на мѣста исчезватъ първитѣ, а на други послѣднитѣ скали. Лѣвий брѣгъ на рѣката е стръменъ, а дѣсний положитъ.

Ви кристалиненитѣ плжстеници има много кварцитни жилки, които почти всички иматъ посока отъ истокъ къмъ западъ. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ дебелина 1—2 метра. Кристалиннитѣ плжстеници мѣняватъ често както състава си така и направата си; едни отъ тѣхъ сж зеленикави, други тъмнозелени; едни бѣелѣзняви, други тъмни или шарени; въ едни има изобилно бѣла слюда, въ други черна и пр.

Къмъ Дядо-Ивановата воденица, измѣжду Горановци и Горно-Уйно, намиратъ се прави, тъмно-сиви филити съ дрѣбни луспици бѣли слюда.

Прѣдъ Горно-Уйно, щомъ влѣзешъ въ долината на рѣката, — нарѣчена Сухо-поле, — надъ кристалиннитѣ филити лежѫтъ хубави глинени тъмно-сиви плѫстеници, на които повърхностьта е мазна и свѣтлива като коприна; тѣ се цѣпѭтъ въ твърдѣ тънки плочици, но въ сѫщото врѣме и твърдѣ лесно се чупѭтъ. Наклонени сѫ подъ разенъ ѫгълъ къмъ сѣверъ. Надъ тѣхъ се намира тъмно червена, мазна прьсть, въ която се виждатъ парчета отъ мазнитѣ глинени скали. Тъзи червена прьсть простира се и отъ дѣсната страна на рѣката до другия край на Горно-Уйно; отъ лѣвата страна, тя се свършва прѣди.

Не далеко отъ рѣченото село явява се единъ синкавъ мергель, който ще можемъ най-добрѣ да видимъ на сѣверозападъ отъ селото, гдѣто надъ мергеля почиватъ пѣсчени насипи. Най-отгорѣ се вижда пѣсъкъ, на който зърната слепява синкава и ужълта глина; подъ него има тънъкъ лигнитенъ слой. Пó-долу слѣдва синкава пѣсечива глина, която е съставена въ долнитѣ си части отъ пó-едри заоблени кварцови късчета; подъ нея има глиненъ слой и подъ него стеля отъ бѣли и черни кварцови откъслеци. По този редъ слѣдватъ още 5—6 слоя съ мазенъ синкавъ пѣсечивъ мергель, въ който се намиратъ вѫглища. Послѣднитѣ не сѫ тука въ непрѣкъснати пластове, но въ лещовидни форми. На мѣста се намиратъ и цѣли карбонизирани дървета, сплощени отъ притиска на горнитѣ стели; така напр. на едни голѣмий дияметръ износя 25—35 с. м., а малкий само 8—10 с. м.

Синкавитѣ мергелни пластове, падатъ къмъ ЮИ., h. 3 и затварятъ ѫгълъ отъ 30—35°.

На западъ отъ Горно-Уйно, тамъ именно гдѣто се намиратъ лигнитнитѣ вѫглища, голитѣ стръмнини украсяватъ разни сипеи и ровини. Силнитѣ дѣйствия на атмосфернитѣ води страшно се отражаватъ тука. Надъ синкавитѣ пластове натрупанъ пѣсченъ материялъ, а този дълбоко разровенъ отъ силнитѣ порои, които немилостиво се спущатъ отъ съсѣднитѣ височини. Колкото и жалостна да е картината, но тя дава ясно понятие за дѣйствието на водитѣ върху земната кора.

Когато се възлиза по тия сипейни стръмнини отъ Горно-Уйно за Ветерна воденица, освѣнъ разновиднитѣ ро-

вини, виждатъ се още и каменити рѣки, натрупани отъ самата природа. Ние не сме въ състояние да си прѣдставимъ силата, която е влѣкла и търкаляла тѣзи голѣми кремени и пѣсъчени откъслеци, които виждаме днесъ така искусно истрити и заоблени и на голѣми купове натрупани.

Височината на Ветерна воденица надминава 1000 метра надъ морската повърхность; отъ тука постепенно се спуща планината къмъ Изворъ. По височинитѣ на Ветерна разхвърлени се виждатъ голѣми грамади отъ червени и бѣли пѣсъченици, отъ които сѫ отръгнѫти ония каменни парчета, които съставляватъ горнитѣ каменити рѣки. По̀-долу ще видимъ, че мѣжду Изворъ и Коритенъ надъ пѣсъченицитѣ почиватъ варовити скали отъ Триясъ.

Село Изворъ, което е сѣдалище на околийски началникъ, лежи само 5 часа далеко отъ Турската граница. Това село получило е името си отъ знаменития изворъ, който се намира въ срѣдата на селото. Изворътъ е хубаво изграденъ съ дебели зидове и измазанъ съ хурусанъ; образува четвъртитъ басейнъ, на който диаметрътъ не надминава 1·5 м.: дълбокъ е само 2 метра. Той извира отдолу и има 2 отвора за истичание на водата. Водата на този изворъ, споредъ расказванието на селенетѣ, нито нараства, нито пакъ се смалява; той съдържа винѫги сѫщото количество вода. Около извора намиратъ се само глинени и пѣсъчени настеляни скали: по околнитѣ височини показва се тукъ-тамъ доломитенъ варовикъ, вѣроятно отъ Триясъ.

Отъ Изворъ до Божица терренътъ е кристалиненъ и филитно-гнайсенъ. Недалеко отъ първото село явяватъ се амфиболитни и тѣмъ подобни камъни; мѣжду тѣхъ има и диоритни. Всички сѫ почти растрошени и промѣнени. Тѣхнитѣ елементи мѫчно могѫтъ да се распознаѭтъ; амфиболътъ е прѣобърнѫтъ въ хлоритъ, а фелдспатътъ каолинизиранъ; останѫлитѣ минерали не могѫтъ макроскопически да се распознаѭтъ. Амфиболитнитѣ камъни само на нѣкои мѣста стърчѫтъ надъ земята и по̀-вечето сѫ покрити съ пръсть и вегатация. Прѣдѣлътъ е вълнообразенъ и постепенно се издига; всѣка минута отъ тука можешъ да видишъ Витоша, Стара и Рила планини. Най-високата точка е Милевска планина, която се издига около 1580 метра надъ Черното море; тя е съставена както отъ амфиболитни скали.

така сѫщо и отъ тъмно-сиви прави филити, които могѫтъ само тамъ да се забѣлѣжжтъ, гдѣто водата е отворила нѣкои профили.

Къмъ Божичката рѣка кристалиннитѣ плѫстеници падатъ подъ различенъ жгълъ къмъ СЗ., h. 22. По сѫщата рѣка, къмъ с. Божица, намѣрихъ и сѫщъ амфиболитъ (Amphibolschiefer).

Въ долината на сѫщата рѣка намиратъ се на много мѣста голѣми купища желѣзна згурия, които явно свидѣтелствуватъ, че тукъ до скоро сѫ работили видни за вадение желѣзо. Нѣма нито 30 години, отъ какъ сѫ запуснѫти тѣзи мадани, а до прѣди 18 год. стоели сѫ виднитѣ и нуждннитѣ при тѣхъ колиби. Работницитѣ били мѣстни, а господарьетѣ Турци. Виднитѣ работили, както и Самоковскитѣ само 9 мѣсеци прѣзъ година и прѣзъ зимата прѣставали. Процесътъ за изваждание чисто желѣзо не се различавалъ много отъ Самоковския.

Желѣзната руда събирали въ Божйца по Явашкинъ-долъ и Каравелица. Рудата е магнетитна и се намира въ едри кристали и зърна въ слюдния-гнайсенъ плѫстеникъ, който се простира далеко отъ Божица къмъ св. Никола. на сърбската граница. Понеже рѣченитѣ камъни сѫ почти растрошени, рударьетѣ имали да прѣмиватъ само раздробения материялъ и съ помощьта на водата лесно да отлъчватъ рудоносния едъръ черпъ пѣсъкъ отъ кремъка, фелдспата и слюдата. Това тѣ постигали въ заградени корита, нарѣчени тука дворища. Измитата руда носили въ пещитѣ за откисвание т. е. за отлъчвание на кислорода отъ желѣзото. Черний металъ вадили въ прътье и носили за продавь въ Егри-Паланка.

Ако разгледаме подробно рудоноснитѣ камъни около Божица и къмъ св. Никола, ще се увѣримъ, че първитѣ сѫ пó-сиромашни на желѣзо, отъ колкото вторитѣ по Явашкинъ-долъ и Каравелица. При Божица рудата се намира въ ситенъ черпъ магнетитенъ прахъ, а къмъ св. Никола въ едри кристали и кристални зърна. Въ послѣднето мѣсто богатството е неисчерпаемо и рудоноснитѣ камъни заематъ голѣмо пространство. Ако сѫ прѣди 25—30 години прѣстанѫли да вадѫтъ тука желѣзо, то неще рѣче, че рудата е исчерпена; исчерпено е само горивото, съ помощьта на

което сѫ откисвали рудата. Всичкитѣ околни брѣгове, които нѣкоги сѫ били покрити съ хубави лѣсове, днесъ съвършенно сѫ оголени.

Рудоноснитѣ плѫстеници иматъ ясна стратификация въ Явашкинъ-долъ и се спущатъ къмъ СЗ. При св. Никола тѣхната цѣпивость е не ясна, защото скалитѣ сѫ почти въ растрошение; виждатъ се само кварцитнитѣ бѣли жилки, които прѣплитатъ тѣзи скали.

Гнайсътъ, който видяхме къмъ Явашкинъ-долъ, постепенно се измѣнява къмъ Топли долъ, най-първо въ амфиболитъ, а отпослѣ въ гранитно-диоритни камъни. Измѣжду Топли долъ и Горня Лисина бърдото е съставено най-първо отъ диоритни скали, а послѣ слѣдватъ зеленикави. тънко наслагани амфиболитни плѫстеници, които се измѣняватъ по̀-долу съ кристалинни, гнайсо-подобни плѫстеници. Слѣдъ тѣхъ идатъ пакъ горнитѣ гранитно-диоритни камъни, които по̀-вечето се намиратъ въ растрошено състояние. Въ дола къмъ Горня-Лисина испъкватъ изново амфиболитнитѣ плѫстеници и бѣлизняви гнайсо-подобни скали. Тъкмо прѣдъ послѣднето село, въ раздробенитѣ гранитни камъни показватъ се прѣсни диоритни жилки.

Отъ Горня-Лисина до Босилградъ има палеозойски филитни скали, прѣзъ които се провиратъ кристалинни еруптивни камъни. Филититѣ падатъ най-първо къмъ сѣверъ, но отъ завиванието на пластоветѣ, твърдѣ често се измѣнява тъзи посока. Само кварцитнитѣ жилки, които пробиватъ горнитѣ скали, запазили сѫ първобитното си направление, отъ истокъ къмъ западъ. Въ пепелянитѣ мазни палеозойски филити намиратъ се и тънки кременни пластове, които сѫ прѣвити заедно съ пластоветѣ, измѣжду които се намиратъ. Сѫщитѣ филити се забѣлѣзватъ и отъ двѣтѣ страни на рѣката близо до Босилградъ. Прѣдъ послѣднето село явяватъ се изново гранитно-диоритни, кристалинни камъни, които отиватъ къмъ Изворъ.

Босилградъ лежи въ една малка, но прѣкрасна, плодна котловина, заобиколена съ високи разровени брѣгове. Материялътъ, който испълва Босилградската котловина, е произведение отъ растрошението на филитнитѣ и кристалиннитѣ камъни, та за това тя се отличава съ особенно плодородие, исключително за тѣзи високи мѣста. Отъ Босил-

градъ до Изворъ растрошений материялъ състои най-вече отъ пѣсченици и кристалинни еруптивни камъни.

Щомъ оставишъ Изворъ и се запжтишъ за Коритенъ, отъ дѣсната страна виждашъ най-напрѣдъ доломитенъ, синкавъ варовикъ. И лѣвий брѣгъ при село Уши е съставенъ отъ сжщия варовикъ. Обаче мѣжду тѣзи варовити скали намиратъ се други отъ сжщата фамилия, но само че сж криптокристалинни и не се дробжтъ както първитѣ. Слѣдъ ½ часъ отъ с. Уши явява се бѣло-червеникавъ пѣсченикъ, а къмъ Горни Коритенъ — пакъ варовикътъ. Сжщото забѣлѣзваме и при Долни Коритенъ. При послѣднето село показватъ се и синкави глинени пластове, подъ които излиза мазенъ, ужълтъ мергель до 10 с. м. въ дебелина; въ долнитѣ части мергельтъ бива синкавъ и клисавъ (13 с. м.). Въ синкавитѣ тѣзи стели намираме лигнитни вжглища, които не сж нито въ жилки, нито въ слойове, но въ лещевидни форми. Нашитѣ вжглища не сж друго, освѣнъ промѣнени дървени трупове отъ *Coniferae* въ лигнитъ; тѣ сж разхвърлени изъ пръстьта и само тукъ-тамъ се намиратъ. Най-долу начева само синкавъ мергель, на който пластоветѣ падатъ подъ 5—10° къмъ сѣверъ.

Както първитѣ вжглища, които споменжхме при Горно Уйно, така и Коритенскитѣ въ дола Селище, не даватъ никаква надѣжда за разработване. Тѣхното стратиграфско положение най-лесно може да ни увѣри въ това. Колкото за старостьта имъ, ние можемъ положително да кажемъ, че споредъ намѣренитѣ въ тѣхъ *Sequoiæ* (Sequoia cfr. Langsdorfii Heer) тѣзи лигнити трѣба да се считатъ отъ Терциярната формация.

Къмъ Уйно излиза пакъ варовикъ, който пада най-първо къмъ сѣверо-истокъ и малко по-послѣ къмъ юго-западъ. Нѣщо на западъ излиза единъ синкавъ ясно наслаганъ варовикъ, който, подъ 15°, пада къмъ Истокъ. Послѣдний варовикъ съдържа и малко глина; той заема голѣми пространства. Недалеко Уйно пластоветѣ на този варовикъ сж прѣобърнжти въ бѣлъ, чистъ, хубавъ срѣдньо-зърнестъ мрàморъ. Той се вади въ плочи и може лесно отъ него да се приготвятъ масси, сълби и други.

Прѣдъ Уйно, подъ варовика се показватъ пакъ палеозойскитѣ филити.

И тъй, Кюстендилското крайще е съставено отъ кристалинни плжстеници и палеозойски филити, испрѣцѣпени съ гранитно-диоритни жилки. Надъ тѣхъ, на нѣкои мѣста лежи пермски пѣсченикъ, а надъ този трияски варовикъ. Кредната формация не е още доказана; терциярната при Коритенъ и Горно-Уйно означена е съ Sequoia.

Освѣнъ желѣзната руда, лигнитнитѣ вжглища и мрямора, въ крайщето и то въ Любатскитѣ планини се намиратъ още срѣброносенъ галенитъ съ пиритъ и халкопиритъ. Срѣброносната оловна руда била е позната и на старитѣ; тѣ сж познали важностьта ѝ и дълго врѣме сж вадили отъ неѭ срѣбро, а може би и олово. Макаръ и да нѣмаме запазени устни прѣдания и писменни документи за тѣзи рудници, но расхвърляната тамъ згуръ показва, че и въ Любата сж работени нѣкоги рудници, и възможно въ сжщото врѣме съ Осоговскитѣ отъ старитѣ Саксонци. Но по какви причини сж напустнжти, неизвѣстно.

Въ сжщото Крайще събирано е нѣкога и злато, но понеже драгоцѣнний металъ се намира тука въ малки количества, то при сегашнитѣ обстоятелства, гдѣто работната сила се плаща много по́-добрѣ отъ колкото прѣди десеть години, миячьетѣ, които сж испирали по тѣзи рѣки златото, оставили сж да огасне съвършенно тъзи индустрия.

(Слѣдва).

БЪЛГАРО-ГРЪЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

Отъ Р. Вителова.

(Продължение отъ XVI книжка).

ГЛАВА II.

Влиянието на Кримската война върху вѫтрѣшната политика на Турция и планътъ за дѣйствие по отношение къмъ Българетѣ следъ тая война. — Злото отъ упорството и ослѣплението на Гърцитѣ. — Надѣждитѣ, възбудени отъ хатти-хумаюна, издаденъ на 1856 и заявлението направено на Портата по поводъ на този хаттъ отъ Българетѣ. — Прискърбното обнасянье на гръцкитѣ владици въ Пловдивъ, Търново и други мѣста и борбата мѣжду тѣхъ и Българетѣ прѣзъ 1856—1857. — Оплакванията на Българетѣ срѣщу гръцкитѣ владици прѣзъ печата и особено прѣзъ франц. органъ Presse d'Orient, и отговоритѣ на гръцкитѣ публицисти. — Пѫтътъ, указанъ въ хатти-хумаюна отъ 1856 год. за подобрението въ управлението на религиознитѣ общини. — Приказътъ и инструкциитѣ на Портата до Цариградския патриархъ за испълнение прѣдписанието на този хатти-хумаюнъ. — Свикваньето съборъ за това въ патриаршията и неговитѣ рѣшения. — Словото на Стеф. Каратеодори, сказано за оправдание тия рѣшения и отговорътъ върху него отъ Българска страна. — Новото расположение на умоветѣ помѣжду Българетѣ послѣдствие рѣшенията на събора. — Просбата имъ до правителството за отдѣление отъ гръцкото църковно управление. — Стълкновения помѣжду Българе и Гърци въ Пловдивъ и други мѣста по врѣмето на засѣданията на събора. — Насърдчванията на Гърцитѣ изъ Атина. — Аргосваньето на поповетѣ на Българската въ Цариградъ църква отъ патриаршията и безплодното старание на католишката пропаганда да се въсползува отъ този случай. — Влиянието на цариградската българска община помѣжду другитѣ общини. — Побужденията за въздиганье достолѣпенъ български храмъ въ Цариградъ и залаганьето на основния камъкъ за такъвъ храмъ. — Откриваньето усилена дѣятелность помѣжду Българетѣ отъ страна на католишката пропаганда. — Обращанието на Кукушанетѣ до папата. — Испращаньето по този случай въ Кукушъ Илариона Мариополски и назначението архим. Партения за Поляниински епископъ. — Опасноститѣ за православието помѣжду Българетѣ отъ непрѣстаннитѣ интриги на латинската пропаганда и отъ упорството на гръцкото църковно началство. — Необходимостьта да се направи нѣщо рѣшително и впечатлително за да се удържи народътъ въ православието.

Кримската война имѣ послѣдствия твърдѣ важни за бѫдѫщата сѫдбина на Турската империя и на народитѣ, които я населяватъ. Слѣдъ тая война турскитѣ държавни мѫжье си съставихѫ убѣждение, че спасението на Турция е въ тѣсното ѝ сближение съ западнитѣ държави и въ създаваньето вѫтрѣ въ империята положение на работитѣ, което да не дава възможность на Россия да се мѣси

и да упражнява напрѣшното си влияние мѣжду подчиненитѣ на Султана християнски населения.

Поводъ за Кржмската война дадохж привилегиитѣ на православната църква въ Турско, на която принадлѣжи самъ Русский царь и Русский народъ. Да се възбудмжтъ прочее смжти и разногласия въ тая църква, да се похули и унизи тя въ лицето на виспитѣ си прѣдставителье и да се смали числото на нейнитѣ послѣдователье въ полза на Римската, трѣбваше да се покаже както на Турцитѣ, така и на тѣхнитѣ западни съюзници, твърдѣ съобразно съ политиката, за която тѣ пролѣхж порои кръвь и похарчихж милиони. Този планъ трѣбваше особито да привлече вниманието на Франция, която открай е търсила да увеличва влиянието си по встокъ чрѣзъ распространението католицизма мѣжду послѣдовательетѣ на всточнитѣ исповѣдания. Наполеонъ III имаше да добие двойно обаяние въ очитѣ на французското духовенство и на всичката католишка църква, ако съ неговото покровителство послѣдната направеше нови завоевания на встокъ, слѣдъ кръвопролитната война, за която тя го напжтствова съ найтопли молитствования и благословения. Да се отлжчжтъ отъ православието, за да се присъединжтъ къмъ Римската църква и влѣзжтъ така въ орбитата на Франция словѣнскитѣ най-паче плѣмена, които всѣкога сж питаяли съчувствие и любовь къмъ единовѣрната тѣмъ и единоплѣменна Россия, докарваше, очевидно,важенъ прѣвѣсъ за влиянието въ Турско на тщеславна Франция, чието оржжие щомъ бѣ се увѣнчало съ блѣскавъ успѣхъ. Мисъльта бѣше заманчива и за Французитѣ и за Турцитѣ. Послѣднитѣ, убѣдени въ онова врѣме, че тѣхний единствененъ неприятель е Россия и че западнитѣ държави намиратъ сжщественъ интересъ да противодѣйствоватъ на тая държава по всточната политика, съ радость приемахж отъ тѣхъ всѣки съвѣтъ, който имаше за прѣдмѣтъ смалението на нейното влияние въ Турско мѣжду населенията на империята.

Но Гърцитѣ, макаръ и да видѣхж тутакси слѣдъ Кржмската война, че турското правителство ще благоприятствува отсега на западнитѣ пропаганди и че послѣднитѣ, а особито католишката, ще усилжтъ дѣйствията си и ще гледатъ да се ползуватъ за цѣльта си отъ всѣко благо-

приятно обстоятелство, не помислихѫ, за съжалѣние, да се постави Православната църква часъ по-напрѣдъ въ положение, въ което да може да издържи безъ вредъ всичкитѣ нападения, които имаше да испита отъ тия пропаганди, т. е. да се направѭтъ прѣобразования по управлението, които да подигнѫтъ достолѣпието на църквата и да удовлетворѭтъ справедливитѣ жалби на разнитѣ плѣмена, които ѝ съставляватъ. Обладани отъ своята любима мечта за господство надъ всичкитѣ православни населения въ империята, тѣ не промѣнихѫ системата си даже и тогава, когато видѣхѫ, че католишката пропаганда отъ день на день все повече придобива послѣдователи мѣжду отдѣлнитѣ лица въ България. Тѣ показахѫ таквозъ упорство прѣдъ очевидната опасность за църквата, щото накарахѫ всѣкиго да се усъмни въ тѣхната прѣданость на нейнитѣ висши интереси.

Въ това положение какво трѣбваше да правѭтъ Българетѣ? Можехѫ ли тѣ търпѣливо да носѭтъ духовното иго, което бѣхѫ имъ наложили Гърцитѣ, само отъ една глѫбока прѣданость къмъ православието, когато висшитѣ пастирье на църквата не щехѫ да знаѭтъ нищо повече освѣнъ да прибиратъ доходитѣ си и да крѣпѭтъ съ помощьта на турската власть господството на гръцизма въ ущърбъ на българската и другитѣ православни народности? И да поищехѫ нѣкои отномѣжду Българетѣ да се спре всѣко движение срѣщу гърцкитѣ владици съ цѣль да се не улеснява дѣлото на пропагандитѣ, тѣ не можехѫ да иматъ успѣхъ. Неправдитѣ и злоупотрѣбленията на гърцкитѣ владици, освѣнъ, че сами посебе си не можехѫ да се търпѭтъ, се рисувахѫ всѣки день прѣдъ очитѣ на народа отъ органитѣ на католишката пропаганда въ най-живи шарове.

При това, слѣдъ войната, единъ новъ султански хаттъ расшири началата на справедливость и на напрѣдъкъ, положени отъ гюлханийския хатти-шерифъ. Това бѣше хатти-хумаюнътъ отъ 1856, който прогласи равенство въ правдинитѣ помѣжду мусулмане и не-мусулмане и пълна свобода на вѣроисповѣданията, подтвърди на ново обѣщанитѣ отъ гюлъ-ханийския хатти-шерифъ гарантии за охранението на имота, честьта и живота на всѣкиго въ империята и запо-

вѣдваше да се произведѫтъ въ управлението на всичкитѣ християнски общини съобразни съ потрѣбноститѣ на вѣка прѣобразования. Този султански хаттъ, четенъ тържествено по всичкитѣ градове на империята въ присѫтствието на по-личнитѣ хора отъ Турци и християне, възбуди навсѣкѫдѣ надѣжда за подобрение на работитѣ, ободри и одързости всички онеправдани да искатъ правда и милость. И ето още върховний везирь Аали-паша не бѣше се върнѫлъ отъ Парижкия конгресъ, на който се заключи мирътъ, а Българетѣ направихѫ на намѣстника му Кѫбрѫзли-паша заявление за прѣмахванье отколѣшната неправда, която търпи българский народъ. По-първитѣ отъ Цариградскитѣ Българе, снабдени съ пълномощия отъ вънншнитѣ си съотечественници, поискахѫ, тутакси слѣдъ обнародваньето на хатти-хумаюна, аудиенция отъ везирския намѣстникъ, на която, съ прошение въ рѫка, му исказахѫ желанието на Бълг. народъ да се удостои сега, като се откри нова ера, за внимание и милость отъ султ. правителство. Прошението, съ което се прѣдставили тѣ прѣдъ везирския намѣстникъ било нарочно съставено въ думи твърдѣ общи. Просительетѣ не били увѣрени да ли неще се зловиди на негово височество да му се искаже прямо желанието на народа. Кѫбрѫзли-паша билъ принуденъ да иска отъ тѣхъ словесно обяснение, което му се и дало. Просительетѣ му казали, че Българский народъ желае да не е, каквото е билъ досега, въ подчинение на Гърцитѣ, но да се ползува съ равни тѣмъ правдини по църковното управление и, между другото, съ правдината на контроль върху доходитѣ, които се прибиратъ отъ Българско и разносватъ по църковното управление. Кѫбрѫзли-паша, като человѣкъ бързъ и непритворенъ, не скрилъ отъ българскитѣ прѣдставителье мѫчнотиитѣ, които ще срѣщне тѣхното исканье, но пакъ имъ казалъ, че правителството ще гледа да направи, което е възможно.

Въ това врѣме, обаче, когато, съ повсемѣстното обнародванье на хатти-хумаюнтътъ отъ 1856, у Българетѣ се зароди по-жива надѣжда да възстановѭтъ потъпканитѣ си правдини, и въ Цариградъ бѣ се вече направила формалната постѫпка за това отъ името на цѣлия Български народъ, нѣкои отъ владицитѣ по Българскитѣ мѣста не

само не щеха да разумѣѭтъ, че врѣмената се измѣнихѫ и че църквата, обиколена отъ врагове, се намира въ твърдѣ критическо положение, но още така злѣ се обнасяхѫ съ паствитѣ си, така надмѣнно посрѣщахѫ справедливитѣ имъ домогвания, щото можеше да се покаже, като че да ги бѣ нѣкой нарочно турилъ да распалватъ ненависть и вражда между двата единовѣрни народи, Българе и Гърци. Съ такова достоосѫдно направление се особено отличихѫ Пловдивский митрополитъ Хрисантъ и Търновский Неофитъ. И двамата тия висши прѣдставителье на църквата бѣхѫ влѣзли въ ожесточена борба съ паствитѣ си и не се стѫписвахѫ прѣдъ никакви срѣдства за да съборѭтъ противницитѣ си. Цѣлъ български народъ слѣдваше съ напрѣгнѫто внимание фазитѣ на тая борба и се наостреваше все по́-вече и по́-вече противъ иноплѣменното духовенство, което, освѣнъ като го ограбваше, тъпчеше още и народностьта му.

Пловдивский митрополитъ Хрисантъ продължи и слѣдъ Кримската война оная несъобразна съ званието на архипастирь и отецъ обнаска, която бѣше възбудила противъ него отъ по́-прѣди още силно негодование помѣжду всичкитѣ Българе на епархията му. Насърдчаванъ отъ единородцитѣ си, той и въ новата тая ера развиваше своята енергия срѣщу Българетѣ. Като се мѫчеше съ всѣки начинъ да извади по́-вече пари отъ паствата си, той не прѣставаше да гони българския езикъ и тѫпче възраждающата се българска народность, да затваря българскитѣ училища и да подкрѣпя гръцкитѣ. Послѣдствие на неговитѣ распореждания въ пловдивскитѣ църкви неможеше да се каже вече нито една дума по словѣнски. За да надвие на Българетѣ, той все повече и повече гледаше да ги прѣдстави подозрителни прѣдъ Портата. Неговитѣ рапорти до патриаршията, въ които домогванията на Българетѣ за по́-добро и по́-справедливо управление дѣлата на епархията и на общината въ Пловдивъ се прѣдставяхѫ като несъгласни съ узаконения въ империята редъ и противни на видоветѣ на султанското правителство, не се прѣкѫсвахѫ. Владиката хванѫлъ още да добавя въ тия рапорти и изрично, че Българетѣ не сѫ вѣрни подданници на султана и че въ тѣхъ владѣе революционенъ духъ. Въ на-

чалото на 1857 година той се рѣшилъ да направи съобщения отъ този видъ и прѣко на Пловдивския мютесарифинъ.[1]) Това било по случай на уреждането съвѣта, който се събиралъ въ митрополията за да расправя училищнитѣ и църковнитѣ дѣла на града и който понѣкога разгледвалъ распри мѣжду родителье и чеда, между братя, сестри и други роднини, кога би това пожелали сами сваденитѣ страни. Понеже се често случвало да засѣдаватъ въ този съвѣтъ людье, които не се ползовали съ довѣрие и почетъ помѣжду сѣгражданетѣ си и които нерѣдко злоупотрѣблявали съ църковно-училищнитѣ сумми, то благонамѣренитѣ граждане молили владиката, и негово прѣосвещенство далъ съгласието си да се нареди съвѣтътъ пó-добрѣ, а именно да се изберѫтъ по двама души отъ всѣка махла за негови членове и да се състави единъ правилникъ, по който ще гледа той подлежащитѣ нему дѣла. Съвѣтницитѣ били избрани и правилникътъ съставенъ, но владиката скоро съгледалъ, че нито съставътъ на съвѣта, нито правилникътъ отговаряли на неговитѣ смѣтки. За да се развали станѫлото и се върне напрѣшний безконтроленъ редъ, който давалъ широко мѣсто на своеволието на митрополита и на неговитѣ людье изпомѣжду привърженицитѣ на елинизма, Хрисантъ отива да казва на пашата, че стремленията на Българетѣ го турѭтъ въ голѣмо затруднение, че тѣ си наумили да учредѭтъ въ митрополията едно отдѣлно мехкеме, едно отдѣлно управление отъ онова, щото е наредило султанското правителство, и за това искатъ да иматъ особенъ печать и особенъ правилникъ; че той въобще съглежда въ Българетѣ духъ на непокорство и на съпротивление на поставенитѣ отъ султана власти и на узаконения редъ и има силни съмнѣния за тѣхното вѣрноподданничество.[2]) Турцитѣ, колкото и да не били до тогава съгледвали въ Българетѣ нѣщо подобно на онова, щото имъ казвалъ за тѣхъ митрополитътъ, естественно, не можеха да оставѭтъ безъ внимание такива важни съобщения отъ страна на духовния началникъ на мѣстото, който въ качеството си на миллетъ баши (народенъ началникъ).

---

[1]) Глед. дописки изъ Пловдивъ въ броеветѣ на *Царигр. Вѣстникъ* отъ 16 февр. и отъ 2 мартъ 1857.

[2]) Тамже.

се считаше като отвѣтственно лице за всичко, що можеше да се върши помѣжду народа, на който той е официаленъ прѣдставитель прѣдъ гражданската власть. Българетѣ, ако не искаха да останѫтъ подъ подозрѣние, трѣбваше да изобличѫтъ обвинителя си прѣдъ надлежната власть. Мѣжду архипастиря и паствата се залови формаленъ процесъ, който отъ Пловдивъ се прѣнесе въ центра на вилаета, Одринъ, а оттамъ въ столицата. Тукъ прѣдъ *Ахкями-Адлие* (висши сѫдъ за всѣко дѣло) Българетѣ могохѫ да опровъргнѫтъ всичкитѣ обвинения на духовния имъ началникъ и отецъ и да се оправдаѭтъ. Веднажъ, като се оказахѫ безосновни доноситѣ, съ които владиката мислеше да обори Българетѣ, на оплакванията, които послѣднитѣ бѣха нееднократно заявявали и отъ които една часть се бѣ доказала прѣдъ мѣстния Пловдивски управителенъ съвѣтъ, не можеше да се не даде пълно удовлетворение. Въ началото на 1858 митрополитъ Хрисантъ, по синодално рѣшение, се прѣмѣсти въ Измиръ, а въ Пловдивъ се назначи Измирский владика Паисий.

Борбата мѣжду митрополита Неофита и Търновската епархия не бѣ по́-малко шумна. Неофитъ, изваденъ отъ Търново въ 1846, послѣдствие прошенията, които бѣше подала срѣщу него епархията му при заминуваньето на Султана въ тая година прѣзъ България, се испроводи въ 1849, слѣдъ трагическата смърть на митрополита Атанасия, отново на Търновската катедра. Това той сполучи, благодарение на непомѣрнитѣ задължения, съ които се бѣ нагърбилъ прѣдъ Фенеръ и на голѣмитѣ обѣщания, които бѣ далъ въ Търново чрѣзъ тамошнитѣ си приятелье. Мѣжду другото той бѣ увѣрилъ Търновци, че ще се откаже отъ една голѣма часть на владичнината си въ полза на мѣстнитѣ училища, стига само да го приемѫтъ жительетѣ пакъ за свой архипастирь. Въ това сѫщото врѣме, когато неговитѣ приятелье въ Търново, за да расположѫтъ умоветѣ въ негова полза, разгласявали съ най-голѣми похвали обѣщанията и благитѣ му намѣрения, случва се и нечаканата смърть на митрополита Атанасия. Самоудавяньето на послѣдния ако и да даваше поводъ да се мисли, че негли той е билъ жъртва на прѣзмѣрната ревность на нѣкого отъ приятельетѣ на прѣдишния владика, които въ желанието си да

видятъ пó-скоро угодния тѣмъ архипастирь, не сѫ имали търпѣние да дочакатъ редовното освобождение катедрата отъ Атанасия, но това странно и необикновенно обстоятелство не побърка на Неофита да дойде въ Търново, за да знаеме пакъ предишния си тронъ. Мирътъ обаче между пастиря и паствата пакъ не трая дълго. Неофитъ не испълни обѣщанията, които бѣ далъ, и почнѫ да върши всичко онова, щото пò-напрѣдъ бѣ възбудило оплаквания срѣщу него. Единственната разница, която сега се забѣлѣжи въ него, бѣше тая, че той сега гледаше да бѫде въ добри отношения съ пò-прѣднитѣ хóра не само на епархиалния градъ, но и на всичкитѣ пó-голѣми села на епархията. Даже той прѣдпочиташе сега да бѫде угоденъ на първенцитѣ отъ пò-голѣмитѣ села пò-вече отколкото на голѣмцитѣ отъ града Търново. Опитътъ го бѣ научилъ, че първитѣ иматъ пò-голѣмо влияние въ дѣлата на епархията, отколкото послѣднитѣ. Но тази угодливость сама по себе си не стигаше да поддържа мира помѣжду владиката и паствата, толкозъ повече, че да се угоди на всичкитѣ пò-влиятелни хóра не бѣ възможно. Неофитъ прѣнебрегнѫ главното условие, съ което се придобива любовьта на населението, т. е. нелюбостяжанието и отеческото попечение за неговото добро. Негодованието, което възбудихѫ отново въ епархията грабителството и произволътъ на владиката, се пропритъпка впрочемъ отъ Крѫмската война. Щомъ обаче послѣднята се свърши, то избухнѫ съ всичката си сила. Епархията се отново подигнѫ срѣщу Неофита, но тозъ пѫть далечь не така единодушно, каквото въ 1845 и 1846. Владиката намѣри възможность сега да парализува отчасти гонението противъ себе. Нѣкои отъ пò-първитѣ Българе на града Търново бѣхѫ закупвали прѣзъ Крѫмската война беглика на овцетѣ и бѣхѫ си позволили голѣми злоупотрѣбления при събирането на този налогъ. Чорбажиитѣ на пó-голѣмитѣ села отъ епархията бѣхѫ вече обнаружили тия злоупотрѣбления и искахѫ да се възбуди прѣслѣдванье срѣщу закуповачьетѣ на беглика. Неофитъ прие страната имъ и отказа да тури печата си върху мазбатата (опрѣдѣление) на управителния съвѣтъ. съ която се одобрявахѫ дѣйствията на закуповачьетѣ по събирането налога. Послѣдствие на това всичката епар-

хия се раздѣли на двѣ партии. Едната съ закуповачьетѣ бѣше противъ владиката, а другата съ владиката противъ закуповачьетѣ. При всичко, че закуповачьетѣ не бѣхѫ невинни, но понеже тѣхний личенъ интересъ се прикриваше съ булото на патриотизмъ и на радѣнието за доброто на народа, то пó-голѣмата часть отъ населението се обади срѣщу владиката. Всичката епархия се развълнува. Всѣка отъ двѣтѣ партии гледаше да събере повече подписи върху арзухалитѣ си, за да покаже, че народътъ е съ нея. Неофитъ, за да обори пó-лесно противницитѣ си, счете за добро да испроводи въ Цариградъ прѣдани нему хòра. Закуповачьетѣ, които прѣдвождахѫ противната на владиката партия, като видѣхѫ това, се затекохѫ и тѣ тутакси въ столицата. Понеже закуповачьетѣ имахѫ за ортаци по събираньето беглика и нѣкои отъ пó-първитѣ Турци на града Търново, то въ движението противъ владиката зехѫ участие и мнозина отъ беевете, а чрѣзъ тѣхъ и една часть отъ турското население. Послѣдствие на взаимнитѣ обвинения на двѣтѣ партии, Портата се принуди да проважда нѣколко пѫти единъ слѣдъ други особени коммиссарье отъ Цариградъ за разглѣдванье дѣлото върху самото мѣсто. Едни отъ тия коммиссарье земахѫ страната на владиката, а други страната на неговитѣ противници. Понеже се уловихѫ дири отъ злоупотрѣбленията на закуповачьетѣ и на ортацитѣ имъ Турци, а при това владиката бѣше пустнѫлъ въ ходъ клевета, че Българетѣ били непокорни и невѣрни на султана, то се хвърлихѫ въ тъмницата и Турци и Българе.[1]) Клеветата за непокорство и невѣрность къмъ Султана се е всѣкога имала отъ гръцкитѣ владици, като най-сгодно орѫжие за оборванье и стъпкванье Българетѣ. Българското народно прѣдание[2]) дору и за упразд-

[1]) Въ дописките на *Presse d'Orient* и на *Царигр. Вѣстн.* изъ Търново прѣзъ 1856 има много указания за тия събития.

[2]) Това предание е записано въ единъ отъ прѣписитѣ на Историята на О. **Паисия** отъ Самоковъ съ слѣдующитѣ думи: *„Патриархъ Нѣкто Цариградский, аду наслѣдникъ,* діаволу другъ, вторый Јуда, новый Арія ошолъ при царя Селима на поклоненіе и скавалъ ему: царю многолѣтный, есть твои подданници Болгарскій родъ, суровы человѣцы, въ бранѣхъ непобѣдимыи, и аще не смиришь ихъ до конца, то паки въстанутъ на тебе и возмутъ землю свою отъ тебе, но да разоришъ началныя мѣста ихъ и градоначалниковъ ихъ, и тогда будешъ миренъ отъ брани . . . Тогда Султанъ съ великою яростию возрѣвъ на него и вопроси его: да гдѣ есть началное мѣсто ихъ? Рече же патріархъ Селиму: имъ есть столный градъ Терново, въ Ѳракіи Андріанъ-градъ. Тогда воста съ великимъ гнѣвомъ на Болгарію въ лѣто

нението на Българската патриаршия въ Търново не знае друга причина освѣнъ клевстата на Цариградския патриархъ, че Българетѣ сѫ готови да се подигнѫтъ противъ Султана и да си върнѫтъ царството. Търновский митрополитъ Неофитъ бѣше отъ ония Гърци владици, които сѫ умѣли най-хитро да употрѣбяватъ това орѫжие, като сѫ се прѣстрували сами за най-прѣдани на султанското правителство подданници. Въ края на Крѫмската война, на Неофита билъ даденъ орденъ меджидие, който му окачилъ на шията самъ управительтъ Галибъ паша, въ присѫтствието на първенци отъ Турци и Българе. За да искаже вѣрноподданическата си признателность, владиката отишълъ отъ конака съ ордена на шията, право въ църквата и служилъ тамъ молебенъ за здравието и дълголѣтието на Султана. На другия день такъвзи молебенъ се челъ, по негова заповѣдъ, и въ всичкитѣ църкви на града Търново. Въ сѫщата година Неофитъ говорилъ въ деня на светитѣ апостоли проповѣдь, въ която се показалъ толкозъ угодливъ на Турцитѣ, щото ги прѣдставилъ наравно съ християнетѣ членове на едната отъ вѣка сѫществующа всемирна църква Божия. Проповѣдьта се напечатала, по негово желание, въ всичкитѣ Цариг. газети. Неофитъ очаквалъ всеобща похвала, но гръцкитѣ публицисти, вмѣсто похвала, подигватъ срѣщу него глъчъ, че проповѣдвалъ ересъ, и Неофитъ прибързва да се откаже отъ авторството на напечатаната проповѣдь. Прѣзъ лѣтото на истата 1856 година се случва въ Габровската околия едно малко възстанническо движение, извѣстно и досега въ околията подъ название: *дѣдовата Николова работа*, споредъ името на главатаря му, дѣда Никола. То е било толкозъ нищожно, щото неможе и да се назве възстание. Макаръ, че когато дѣдо Никола се появилъ въ околията съ четата си отъ дестина юнаци, тукъ-тамѣ му се показало съчувствие отъ

Христово 1522. Селимъ самъ разори Ѳракію отъ Андріанъ-градъ до Срѣдецъ-града, а единъ каймакамъ Мурва татарскій сосъ 46 тысящами войска татарска по край Дунава и Стара Планина вся разсыпаша отъ Чернаго моря до Видинъ, а въ Македонію посла своего везиря сосъ 33 тисящею войска, начавъ отъ Драма даже до Босна, все потурчилъ, Доспатъ планина тогда истурчилъ, Еспину, Крупникъ, Кочени вси тогда истурчили . . . Тогда и Терновская патріарпія огнемъ сожегоша и патріарха мечемъ заклаша. (Гл. статията: „Отецъ Паисий, неговото врѣме, неговата история и ученицитѣ му“ въ кн. IV на *Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество* въ Браила, 1871.

страна на младежитѣ, но никой отъ тѣхъ не го послѣдвалъ сериозно, и когато се чуло, че идѫтъ заптиета срѣщу възстанницитѣ, дѣдо Никола останѫлъ само съ десетината души, съ които билъ дошълъ въ околията. При появеньето на заптиетата и тѣзи десеть души се разбѣгали. Това нищожно само по себѣ си движение толкосъ добрѣ идяло обаче на смѣткитѣ на митрополита Неофита, толкозъ му помагало да хвърли подозрѣние върху Българетѣ, да сплаши и обори противницитѣ си, щото послѣднитѣ хванѫли да се съмнѣватъ и да вѣрватъ, че негли самъ владиката го е устроилъ за да имъ надвие пó-лесно и да притъпче всѣко противъ него негодование.[1]) Каквато и да е била причината на дѣдовото Николово дѣло, но то даде възможность да се подозрѭтъ и запрѫтъ мнозина Българе, като съмнителни и съучастници въ него, а така и да се прѣпорѫчи на правителството Владиката Неофитъ, като добъръ стражъ на интереситѣ на държавата въ Българската епархия и да се даде пó-голѣма вѣра на неговитѣ думи за бунтовническото направление на Българетѣ. Патриаршията взела такожде поводъ отъ възстанието на дѣда Никола да се покаже прѣдана на оттоманската власть. Тя испратила въ Търново единъ екзархъ съ синодално писмо до митрополита, въ което съвѣтвала Българетѣ да стоѭтъ мирни, да се не бунтуватъ и да не правѭтъ никакви несъгласни съ обязаностьта на вѣрноподданници постѫпки. Това писмо направило твърдѣ тежко впечатлѣние помѣжду Българетѣ. То като че да било написано съ цѣль да подтвърди, че помѣжду Българетѣ наистина има хóра подозрителни и бунтовници. Такъво поне тълкувание му се дало тогава помѣжду нашитѣ единородци, и за това тѣ се взели да се оправдаватъ срѣщу навѣтитѣ му чрѣзъ французскитѣ вѣстници въ Цариградъ.[2]) При всичкитѣ си, обаче, разнообразни интриги владиката Неофитъ не можá да сполучи, щото желаеше, т. е. да надвие на народната партия, която искаше испъжданието му отъ Търново, та да остане и за напрѣдъ Търновски митрополитъ. Въ края на марта 1857 той се повика въ Цариградъ, отдѣто вече не се върнѫ въ Търново. Въ слѣдующата година се назначи за Търново

[1]) Глед. *Царигр. Вѣстникъ* отъ 18 майй 1857.
[2]) Гл. *Presse d'Orient* и *Царигр. Вѣстникъ* отъ 7 февр. 1857.

новъ митрополитъ Гръкъ въ лицето на Григория, който до тогава бѣше владика въ Митилини. Патриаршията можѣ и тозъ пѫть да остави безъ испълнение желанието на епархията за български владика, но бѣше принудена да търси мѣжду гръцкитѣ архиереи человѣкъ, който да знае български езикъ, и такъвъ тя намѣри въ лицето на Митилинския Григория, който при всичко че бѣ сѣдѣлъ двадесеть и петь годинъ епископъ въ Струмица, едвамъ можеше да каже криво-лѣво нѣколко думи по български. Патриаршията се оправдаваше съ него, че направила за Търново онова, което е длъжна да направи, т. е. да проводи тамъ архипастирь, който може да поучава паствата си на язика ѝ, макаръ че Григорий толкозъ злѣ говореше язика на новата си паства, щото бѣше хиляда пѫти по-добрѣ за архиерейското му достолѣпие да не дързнува да говори по български. Нему било сѫдено впрочемъ да бѫде послѣдний Гръкъ владика въ древне престолния български градъ.

Когато така се водеше съ оживенье борбата противъ гърцизма въ Пловдивъ и Търново прѣзъ 1856 и 1857 година, не оставахѫ, разбира се, равнодушни къмъ дѣлата на владицитѣ си и Българетѣ по другитѣ мѣста. Така по това врѣме се нееднократно оплаквахѫ срѣщу владиката си Дионисия Българетѣ отъ Силистра, че по жажда за пари той увеличилъ платата за вулитѣ, дозволявалъ незаконни съпружества и възбранявалъ да се чете по словѣнски въ църквата, и че събранитѣ за направата на църква пари той употрѣбилъ за въздигание владишки конакъ, и послѣдствие на тия оплаквания въ Силистра биде проводенъ патриаршески екзархъ.[1]) Отъ Скопия негодувахѫ противъ митрополита си Иоакима, че изгонилъ дѣятелния български учитель Иордана Х. Константинова, като го наклеветилъ прѣдъ властитѣ, че билъ съвѣтвалъ народа да не плаща данъци. Въ София роптаехѫ противъ владиката Гедеона, че той помѣжду другитѣ разни злоупотрѣбления произнасялъ отлучение отъ църквата *за скверенъ придобитъкъ*. Отъ Одринъ се дигаше голѣма врѣва, че тамошний владика непозволявалъ на Българетѣ да четѫтъ на словѣнски

[1]) Дописка въ Presse d'Orient отъ 19 ноемврий 1857.

въ собственната имъ църква, която иматъ въ махалата Киришхана, че прѣслѣдвалъ българскитѣ учителье, налагалъ грѣцкия языкъ и клеветилъ Българетѣ, че били немирници.[1])

Оплакванията отъ разни мѣста се заявявахѫ на правителството и на патриаршията, но въ сѫщото врѣме се изражавахѫ и прѣзъ печата. Истина, че до 1859 година въ турската империя се издаваше само една българска газета, и тя бѣше незавидний *Цариградский вѣстникъ*, който за първъ пѫть се появи въ 1848 год. и се издаваше по веднѫжъ въ недѣлята на не голѣмъ листъ, но за оплакванията си противъ грѣцкото духовенство Българетѣ имахѫ въ расположението си освѣнъ българския листъ, и французския въ Цариградъ органъ *Presse d'Orient*, който, по политически видове, на драго сърдце отваряше стълповетѣ си за тая цѣль. Редакцията на тъзи газета сама съставяше цѣли дописки на основание на извѣстията, които ѝ се съобщавахѫ отъ разни мѣста. Нерѣдко тя и сама излѣзваше съ особени статии да доказва правдинитѣ на Българетѣ и да осѫжда дѣйствията на грѣцкитѣ владици. Често нейний главенъ редакторъ печаташе за тая цѣль и открити писма до патриарха, които носехѫ подписа му. Помѣжду многото друго, французский органъ порицаваше грѣцкото духовенство и за това, че не се погрижило да се печататъ нѣгдѣ въ Турско богослужебнитѣ словѣнски книги, които се употрѣбяватъ въ българскитѣ църкви, послѣдствие на което Българетѣ се били принуждавали да купуватъ богослужебнитѣ книги, които се печататъ въ Руссия и които съдържатъ молитви за Русския царь.[2]) При всичкото си притворство газетата не можеше да скрие отгдѣ произлиза нейното съчувствие къмъ Българетѣ. Ней сѣдехѫ трънъ въ очитѣ главно свързкитѣ на Българетѣ съ Руссия. Тия свръзки додѣвахѫ, разбира се и на Турцитѣ, и газетата имъ ги посочваше за да помнѭтъ, че трѣбва тѣ да се прѣсекѫтъ, нѣщо, което можело лесно да стане, спорѣдъ както имъ бѣ вече пришепнѫто, ако се присъединѭтъ Българетѣ до римската църква.

---

[1]) *Цариг. вѣстн.* отъ 1 и 9 мартъ, отъ 6 април. 1857; и отъ 18 януар. 1858.

[2]) За примѣръ глед. дописката на Presse d'Orient изъ Търново отъ 10 декемврий 1856, помѣстена и въ *Цариг. вѣстникъ* отъ 29 декемвр. 1856.

Чрѣзъ Presse d'Orient негодованието на Българетѣ срѣщу висшето грѣцко духовенство ставаше извѣстно въ най-малкитѣ си подробности и помѣжду Гърцитѣ. Но грѣцкитѣ вѣстници или отговаряхѫ, че всичко що се пише въ французската газета е скроено и измислено отъ нейната редакция, че Българский народъ е привързанъ къмъ Великата църква, но само нѣкои и други лица надошли отъ сѣверъ и отъ другадѣ помѣжду Българетѣ вълнуватъ този народъ съ цѣль да прѣвземѫтъ въ рѫцѣтѣ си всичката власть, или пакъ доказвахѫ, че Българетѣ нѣматъ право да искатъ отдѣлно църковно управление, защото отдѣлно църковно управление се позволява само на отдѣлни испо-вѣдания или секти, а Българетѣ иматъ сѫщото вѣроисповѣдание, което и Гърцитѣ.[1])

Впрочемъ каквото и да казвахѫ Българетѣ или Гърцитѣ, каквито планове и да се кроехѫ помѣжду Турцитѣ и агентитѣ на латинската пропаганда по поводъ на разногласието мѣжду двата народа, въ хатти-хумаюна отъ 1856 бѣше вече указанъ въ общи чърти пѫтьтъ, по който трѣбваше да се опита най-напрѣдъ разрѣшението на распрята помѣжду Гърци и Българе и отъ който турското правителство не можеше да отстѫпи.

Тамъ бѣше рѣчено, че правдинитѣ и привилегиитѣ. дадени на разнитѣ християнски общини отъ султанитѣ. ще се подтвърдѭтъ наново и ще се вардѭтъ, но всѣка християнска община е длъжна въ единъ опрѣдѣленъ срокъ да прѣгледа привилегиитѣ и правдинитѣ си и да прѣдстави на Високата Порта единъ проектъ на прѣобразования въ нейното управление, каквито се изискватъ отъ напрѣдъка на просвѣщението и на врѣмето. По-частно още рѣчений султански хаттъ указваше, че властьта, дадена на патриарситѣ и владицитѣ на разнитѣ християнски испо-вѣдания отъ Мехмеда II и неговитѣ приемници, ще се постави въ гармония съ новото положение, което имъ се обезпечава; че началото за назначение патриарситѣ до животъ ще се приспособи слѣдъ прѣглежданьето избирателнитѣ правилници; че всичкитѣ дотогавашни владишки берии ще се прѣкъснѫтъ и вмѣсто тѣхъ на владицитѣ ще

---

[1]) Гл. *Цариер. вѣстникъ* отъ 28 мартъ и 13 априлий 1857.

се назначѫтъ заплати, и че управлението на доходитѣ и на другитѣ недуховни дѣла на немусулманскитѣ народи ще се прѣдаде въ всѣка религиозна община на единъ съвѣтъ отъ духовни и мирски лица, избрани въ нѣдрото на самата община.

За испълнение на тия прѣдписания на чутовния хаттихумаюнъ Портата испроводи въ началото на ноемвр. 1857 година до Ромейската (румската), Ерменската и Католишката патриаршии, както и до Еврейския хахамбашия приказъ, съ който прѣдложи на всѣка отъ тия немусулмански общини да изработи указанитѣ прѣобразования, като имъ прѣдписа и нѣкои правила относително реда, по който тѣ ще се изработѭтъ. Правилата, които се прѣдписахѫ на грьцката патриаршия, съдържатъ, че въ патриаршията ще се състави за изработванието на изискуемитѣ реформи съборъ отъ седемь синодални владици, отъ десеть души миряне, взети изпомѣжду първенцитѣ и еснафитѣ въ Цариградъ, по петь отъ тѣзи и онѣзи, и отъ прѣдставителье на епархиитѣ, избрани отъ всѣки вилаетъ по единъ. Членоветѣ изъ синодалнитѣ владици имаше, споредъ тия правила, да укаже самъ синодътъ подъ прѣдсѣдателството на патриарха, а десетьтѣ души първенци и еснафи трѣбваше да избере едно главно събрание, състояще отъ владици, първенци и прѣдставителье на еснафитѣ, каквито събрания въ онова врѣме обикновенно се свиквахѫ, когато имаше да се избере патриархъ или да се размисли за нѣкой по̀важенъ прѣдмѣтъ. Това събрание трѣбваше да прѣдстави на Портата десеть имена отъ първенци и десеть имена отъ старѣитѣ на еснафитѣ, а тя да назначи по петь души отъ единия и отъ другия классъ. Правилата за избираньето прѣдставителье отъ еялетитѣ съдържахѫ, че първенцитѣ на всѣка кааза ще изберѫтъ едно лице изпомѣжду си, което да не е правило никакво прѣстѫпление, да познава мѣстнитѣ дѣла, да има недвижимъ имотъ и да е живѣло поне десеть годинъ въ каазата. Това лице трѣбваше да отиде въ града на *ливата* или на *каймакамството,* гдѣто по̀-първитѣ хо̀ра трѣбваше да изберѫтъ испомѣжду си три лица съ горѣказанитѣ качества, та че тия три лица и лицето отъ каазата да отидѫтъ въ мѣстния *мездлишъ* или съвѣтъ, и този съвѣтъ да избере едного отъ

тѣхъ и да го испроводи въ главния градъ на еялета. Въ послѣдния този градъ, имаше да стане ново избрание по сѫщия редъ, както въ града на каймакамството, а именно испроводенитѣ отъ всичкитѣ каймакамства на еялета лица трѣбваше заедно съ лицето, което имаше да се избере отъ първенцитѣ на еялетския градъ, да отидѫтъ въ еялетския съвѣтъ и тамъ съ старѣитѣ на еялета, имущи сѫщитѣ горѣречени качества, да изберѫтъ лицето, което щеше да бѫде прѣдставитель на еялета за казания съборъ. Това лице трѣбваше да се испроводи въ Цариградъ, снабдено съ потрѣбната мазбата. Въ съставения така отъ владици, първенци и еснафи живущи въ Цариградъ, както и отъ прѣдставителье на еялетитѣ съборъ имаше да прѣдсѣдава патриархътъ, а въ негово отсѫтствие по́-първий отъ владицитѣ. Въ всѣко засѣдание трѣбваше освѣнъ това да се намира едно длъжностно лице отъ Портата за да слуша, щото щеше да се говори и рѣшава въ събора. Споредъ тия правила, въ събора очевидно не можеше да влѣзѫтъ по̀вече отъ трима или четирма Българе, защото еялетитѣ, отъ които можехѫ да дойдѫтъ прѣдставителье Българе, не бѣхѫ по́-вече отъ четире, а помѣжду синодалнитѣ владици нѣмаше нито единъ Българинъ. Така сѫщо не можеше да се чака, че отъ избора на главното събрание въ патриаршията ще влѣзе помѣжду десетьтѣ души първенци и еснафи нѣкой Българинъ. И наистина, въ събора имаше всичко трима Българе единъ отъ Видинъ, другъ отъ Търново, а третий отъ Пловдивъ. Князь Вогориди, който бѣше туренъ помѣжду петьтѣ Цариградски първенци, не можеше да се счита като членъ държащъ българска страна, защото той не вземаше и не можеше да вземе таквазъ роля на себе си по отношенията и положението си посрѣдъ Турцитѣ и Гърцитѣ.

Независимо отъ правилата, по които имаше да се състави съборътъ, Високата Порта испроводи до патриаршията и наставления относително прѣдмѣтитѣ, които трѣбваше той да обсѫди и рѣши. Споредъ тия наставления, съборътъ трѣбваше при изработването новия уставъ за църковно-народното управление на Ромейската (Румската) религиозна община или народъ: 1) да прѣдвиди въ него за избранието на патриарха и на владицитѣ правила, които,

като спазватъ ненарушимъ църковния и вѣроисповѣденъ редъ, да даватъ и на правителството и на народа здрави гарантии; 2) да обсѫди и опрѣдѣли начина на съставянието смѣсения отъ владици и миряне съвѣтъ, който ще има да расправя недуховнитѣ дѣла, и да разграничи тия недуховни дѣла отъ духовнитѣ, както и отъ ония, които може да се гледатъ отъ правителството; 3) да опрѣдѣли заплатитѣ на патриарха и на владицитѣ, всѣкиму споредъ степеньта и нуждитѣ му; 4) да обсѫди и рѣши размѣра на налога, който ще трѣбва да се расхвърли за тия заплати върху населенията, състоящи подъ властьта на патриарха, както и начина на събиранието му; 5) да обсѫди и опрѣдѣли начина, по който ще може да се плати дълга на патриаршията нарѣченъ дворенъ, и 6) да покаже какво съдѣйствие ще се иска отъ правителството при събиранието на налозитѣ за заплатитѣ и за дълга. Изработений за горѣозначенитѣ прѣдмѣти уставъ ще има, се каза още въ инструкциитѣ, сила на законъ, слѣдъ като се утвърди съ султанско ираде. Ако уставътъ бѫде приетъ единогласно отъ всичкитѣ членове на събора, той ще се утвърди безъ измѣнение, но ако мѣжду тѣхъ се окаже разногласие, той ще се подвъргне на възрѣнието на султана съ обяснение мнѣнията на странитѣ. Въ заключение на тия наставления Портата прѣпорѫчи на събора да държи въ тайно съвѣщанията и рѣшенията си. [1])

Послѣдствие на горѣказания приказъ патриаршията испроводи окрѫжно послание до митрополититѣ за избиране прѣдставителье отъ еялетитѣ съобразно съ даденитѣ отъ Портата правила, но догдѣ да се изберѫтъ тия представителье, догдѣ да стигнѫтъ въ Цариградъ и да се състави съборътъ, минѫ се почти цѣла година. Съборътъ едвамъ можа да направи първото си засѣдание прѣзъ октомврия 1858. Прѣди всичко той, естественно, трѣбваше да си направи вѫтрѣшенъ правилникъ т. е. да опрѣдѣли, какъ и кога ще

[1]) Приказътъ и наставленията на Портата относително събора се напечатахѫ въ Цариградскитѣ гръцки вѣстници, щомъ се испроводихѫ въ патриаршията, а отпослѣ се приложихѫ и при изработения отъ събора уставъ, който патриаршията издаде въ много екземпляри, освѣнъ гръцки и на български языкъ, подъ название: *Устави общи за благоустроението на дѣлата църковни и народни на православнитѣ християне, подчинени Вселенскому прѣстолу и подданни Е. В. Султану, въ Цариградъ, 1862.*

ставатъ неговитѣ съвѣщания. Понеже една часть отъ неговитѣ членове бѣхѫ чиновници на Портата, а други синодални владици, то, очевидно, нито еднитѣ, нито другитѣ не можехѫ да посвѣтяватъ много врѣме за съвѣщание по неговитѣ занятия. При това трѣбваше да се дава врѣме на коммиссиитѣ да изработватъ проекти за обсѫждание въ събора. Послѣдствие на всичко това въ вѫтрѣшния правилникъ се опрѣдѣли съборътъ да има засѣдание само единъ пѫть въ недѣлята, а именно въ петъкъ, като день, въ който членоветѣ на събора отъ чиновницитѣ на Портата бѣхѫ свободни отъ занятия по службата си.

Съборътъ продължи засѣданията си повече отъ година, но още въ първитѣ мѣсеци се прѣкарахѫ и обсѫдихѫ всичкитѣ по́-главни въпроси, така щото тѣ и да не бѣхѫ още окончателно рѣшени, можеше още отъ началото да се знае какво ще имъ бѫде рѣшението. Въ программата и наставленията, които даде на събора султанското правителство, не се намираше нито най-малкото указание или подсѣщанье да се разгледатъ и исканията на Българетѣ, но въ тѣхъ бѣше казано, че при изработванието правилата за избранието на патриарха и на владицитѣ трѣбва да се намѣри нѣкой справедливъ начинъ, щото да се обезпечѫтъ интереситѣ както на правителството, така и на народа, т. е. да се установи редъ, щото избираемитѣ лица да сѫ добри и за правителството и за народа. Поради това, съборътъ, ако искаше да испълни миссията си както трѣбва и да положи трайни основи за единството на църковното управление, можеше и трѣбваше да се занимае съ желанията на Българетѣ и да намѣри начинъ за удовлетворението имъ, толкозъ повече че българскитѣ въ него прѣдставителье обърнѫхѫ вниманието на патриарха и на събора върху този въпросъ още въ първитѣ мѣсеци на неговитѣ засѣдания. Въ едно заявление, което тѣ адресувахѫ прѣзъ декемврия 1858 год. до патриарха, като прѣдсѣдатель на събора, и до което се присъедини и прѣдставительтъ на Босна, тѣ поискахѫ да се назначаватъ за напрѣдъ владици, които да могѫтъ да поучаватъ паствата си на языка, който тя говори, а за да се не нарушава това правило и изобщо да не се обиждатъ нѣкакъ другояче епархиитѣ, тѣ прѣдложихѫ владицитѣ да се из-

бирать, по древния обичай, отъ духовенството и по̀-първитѣ мирски лица на епархията, а да се ржкополагатъ епископитѣ отъ митрополита си, а митрополититѣ отъ патриарха. Доказателствата, които тѣ привождахж за подкрѣплението на толкозъ умѣренитѣ си желания, сж необорими. „Не е наша работа, казвахж тѣ въ заявлението си, да приказваме тука за злинитѣ и жалбитѣ, които ставатъ по всичкитѣ въобще епархии. Като прѣдставителье, единъ на Босна, а другитѣ на български епархии, ние се ограничаваме да изложимъ вкратцѣ страданията и оплакванията само на християнскитѣ население, които ние прѣдставляваме въ този съборъ, като оставяме на другитѣ членове на събора да сждятъ, до колко тѣ могжтъ да сж общи и на прѣдставляемитѣ отъ тѣхъ епархии. Человѣкъ, по̀-многото пжти безкниженъ, който нѣма никакво понятие за архиерейскитѣ обязанности и нищо неразбира нито отъ языка, нито отъ нравитѣ на населението, неизвѣстно какъ, се избира, се ржкополага и се испровожда въ нашитѣ злополучни епархии за пастирь. Като пристигне въ епархията, той оставя безъ внимание священнитѣ си обязанности и се залавя единственно, въ противность на църковнитѣ правила, да събира даждията си, и ако би да му се опре на това нѣкой отъ старѣитѣ или отъ другитѣ жителье на епархията, той, прави каквото прави, гледа да го махне отъ тамъ. Така той извършва всичко, щото му е запретено отъ 4-тото правило на седмия Вселенски съборъ, безъ да си докарва на ума, което заржчва на владицитѣ първо-върховний апостолъ Петръ, глаголейки: **пасѝте е҆́же въ васъ ста́до Бо́жїе, посѣща́юще не нꙋ́ждею, но волею и по Бо́зѣ, ниже́ непра́ведними прибытки** (αἰσχροκερδῶς), **но ꙋсердно; ни ꙗ҆́ко облада́юще причтꙋ, но ѻ҆́брази быва́йте стадꙋ** (I Петра V, 2). А вмѣсто да гледа да научи языка и нравитѣ ни, че да му разбиратъ християнетѣ, кога имъ сказва, като архиерей, поучителни слова, и отъ една страна да ги привлече и привеже по̀-добрѣ на себе си, а отъ друга да раздаде помѣжду имъ църковното и друго потрѣбно учение, той не само е далечь отъ всичко това, но, което е най-лошо, възбраня подъ разни прѣдлози да се пѣе и чете въ църквитѣ Божествената и свещена служба на понятния тѣмъ словѣнски езикъ, а имъ налага да четжтъ и пѣ-

ѫтъ по еллински, — езикъ, който тѣ никакъ не разбиратъ, така щото, като се лишаватъ отъ архиерейското му поучение, отнема имъ се и самата духовна храна, слушанието и разумѣнието на Божието слово. Забравя той, че когато светитѣ апостоли щехѫ да се разидѫтъ по земята, за да распространѭтъ вѣрата въ Господа нашего Иисуса Христа, Богъ имъ проводи светия свой духъ, за да имъ разбиратъ всичкитѣ народи. **И ꙗвишасѧ имъ раздѣлени ѧзыци, ꙗко огненни, сѣде же на единомъ коемуждо ихъ. и исполнишасѧ духа свѧта, и начаша глаголати ѧзыки** (Дѣян. Апост. II, 1. 11.) Той не помни и онова, щото казва апостолъ Павелъ: **хощу же всѣхъ васъ глаголати ѧзыки . . . . да церковь созданіе пріемлетъ** . . . и пр. (I Кор. XIV, 5—16). О, колко добрѣ разумѣ и приспособи на праотцитѣ наши тия Божествени думи общата наша матерь, Велика Христова Църква, по врѣмето на приснопаметнаго и достойнаго за нашата безкрайна признателность патриарха Фотия, който съ разумнитѣ си начини привлече къмъ християнската православна вѣра всичкия нашъ народъ и испроводи нарочно на мѣстото ни прѣмѫдри и добродѣтелни духовни отци и учителье, светитѣ Кирила и Методия, не за да ни наложѫтъ грьцкия езикъ, но да прѣведѫтъ на славено-българския намъ езикъ божественото писание и всичката свещена служба, щото да може да слави Бога съ собственния си езикъ новопросвѣщенний тогава нашъ народъ. За това тѣ и припечелихѫ, привързахѫ и прилѣпихѫ народа ни на православната вѣра и на Великата Христова Църква толкова ягко, щото при всичкитѣ си прѣзмѣрни усилия папата, както знаете, не можà да го отдѣли отъ нея. Ако патриаситѣ бѣхѫ ни всѣкога проваждали, по примѣра на Фотия, пастирье и учителье, подобни на Кирила и Методия, нѣмахме нищо да кажемъ. Но отъ малкото, щото казахме по-горѣ, разумѣхте, че архиереитѣ, които сѫ били намъ проваждани въ послѣднитѣ врѣмена, не могѫтъ, по нещастие, да се нарѣкѫтъ истинни и добри пастирье. Гласътъ на истинния пастирь, споредъ евангелието, се чува отъ овцетѣ, и той **своѧ овцы глашаетъ по имени и изгонитъ ихъ и егда своѧ овцы ижденетъ, предъ ними ходитъ, и овцы по немъ идутъ, ꙗко вѣдѧтъ гласъ его, по чуждемъ же не идутъ. но бѣжатъ отъ него, ꙗко не знаютъ чуждаго гласа . . . . Пастырь**

добрый душу свою полагаетъ за овцы, а наемникъ, иже нѣсть пастырь, ему же не суть овцы свои, видитъ волка грядуща, и оставляетъ овцы, и бѣгаетъ (Іоан. X, 3—6). Нужда е прочее да се прѣмисли дълбоко, съ какви срѣдства ще да е възможно да се поправи за напрѣдъ този редъ на работитѣ. Споредъ нашето мнѣние, онзи, който ще се поставя владика на една епархия, трѣбва, освѣнъ вѫтрѣшнитѣ, така да се каже, качества (каквото да е съ житие и поведение непорочно, щото да го иматъ на почетъ още и иновѣрцитѣ, да знае учение мирско и духовно), да има още необходимото онова срѣдство, съ което би могълъ непосрѣдственно да се сближи, съедини и споразумѣе съ народа, който ще да пасе, сирѣчь да знае *ветхия и говоримия* му езикъ, защото само съ това срѣдство той може да стане свой на народа и да му се не вижда чуждъ и при това да испълнява, както трѣба, архиерейскитѣ и наставническитѣ си обязанности. Всѣки, който би ималъ тия вѫтрѣшни и външни качества, отъ който родъ и да е, могълъ би, извѣстно, да стане архиерей, както по другитѣ, така и по нашитѣ епархии, защото всичкитѣ православни християне, вѣрни подданници на царството, сѫ и трѣбва да сѫ равни прѣдъ закона, и никой отъ тѣхъ не трѣбва да има исключителни нѣкои правдини и привилегии. Ние искаме прочее да се рѣши отъ този правдолюбивъ съборъ, щото занапрѣдъ да се не проважда на епархиитѣ ни за владика онзи, който не знае съвършенно добрѣ езика ни, понеже това е противно на здравия разумъ и на евангелието, подъ страхъ, че, ако би да се проводи, не ще се приеме отъ епархията.“ [1]) Въ сѫщото заявление българскитѣ прѣдставителье прѣдложихѫ да се отреди, съгласно съ прѣдписанието на хатти-хумаюна, една плата за архиереитѣ или пакъ да се опрѣдѣлѭтъ, както намѣри за благословно съборътъ, бериитѣ имъ, щото за напрѣдъ да не става никакво по тая часть злоупотрѣбление.

Ето колко умѣрени бѣхѫ исканията на Българетѣ въ 1858 година. Въ заявеньето, което подадохѫ тогава на събора бълг. прѣдставителье, нѣма, както видѣ читательтъ, нито една дума не само за отдѣлно българско църковно

---

[1]) Глед. книжка втора на *Бълг. Книжици* за юния 1859.

управление, но и за архиереи отъ българска народность. Българскитѣ прѣдставителье молжтъ само, възъ основание на вѣрата, на самото евангелие, на здравия человѣшки смисълъ, да се не проваждатъ въ бълг. епархии за архиереи лица, които не знажтъ българския езикъ, защото такива лица не сж въ състояние да испълнжтъ обязанноститѣ на епископското си служенье. Какво по́-справедливо, по́-основателно и по́-умѣрено можеше да бжде отъ това исканье? Тѣ молжтъ още да се върне църквата относително избранието на архиеритѣ къмъ обичая, който е сжществовалъ въ първитѣ вѣкове на християнството, т. е. архиеритѣ да се избиратъ отъ духовенството и отъ по́-личнитѣ миряне на епархията. Това послѣднето исканье тѣ заявихж за обезпечение на първото. Тѣ като че не вѣрвахж, че патриаршията ще може така лесно да се остави отъ старния си навикъ да испровожда въ българскитѣ епархии за архиереи лица, които не знажтъ българския езикъ, и за това искахж да се избиратъ владицитѣ, по-древния обичай, отъ духовенството и по́-личнитѣ людье на епархията. Ако съборътъ бѣше желалъ да даде на Българетѣ удовлетворение, той можеше да испита причинитѣ на исканията имъ и да направи щото е възможно за удовлетворението имъ. Истина, че той можеше да има основание да не приема напълно да се избиратъ архиеритѣ отъ духовенството и по́-личнитѣ миряне по древния обичай, но съ цѣль да се въдвори миръ и гармония мѣжду пастирьетѣ и пасомитѣ, мѣжду управляющитѣ и управляемитѣ въ църквата, нему се падаше да потърси начинъ да се прѣдостави и на епархиитѣ какво годѣ участие въ избранието на архиеритѣ, макаръ и отдалечено. Противъ исканьето же да знажтъ владицитѣ съвършено добрѣ езика на паствитѣ си, той не можеше да направи никакво възражение. Но съборътъ не само не обърнж никакво внимание на заявеньето на прѣдставительетѣ на словѣнскитѣ епархии, но не допусти даже да се помене за него дума въ протокола на засѣданието, на което се то прѣдстави. Само, при затвареньето на засѣданията на събора, когато единъ отъ бълг. прѣдставителье, а именно Търновский, заяви, че той не ще да подпише изработения уставъ, понеже исканията на неговитѣ съотечественници не се зехж въ внимание, въ про-

толкозитѣ се упоменѫ за българскитѣ искания, колкото да се обясни отсѫтствието на подписа на казанния български прѣдставитель. Сѫдбината, види се, е искала да не остане на Гърцитѣ никакъвъ прѣдлогъ за извинение и оправдание относително послѣдствията, които докара незачитаньето отъ събора тия умѣрени искания на Българетѣ. Истина, че въ правилата на изработения отъ събора уставъ за качествата на избираемитѣ въ архиерейство се постанови съ двѣ непълни думи, че онзи, който ще се избира за архиерей, трѣбва да знае освѣнъ „гръцкия езикъ още турския и словѣнския, споредъ епархията, на която ще се опрѣдѣли“, но това постановение, направено въ такъва спотаена и слаба форма, послѣ рѣшителното отхвърлянье на заявеното отъ българскитѣ и босненския прѣдставителе исканье да се не проважда въ една епархия архиерей, който не *знае въ съвършенство* езика на нейнитѣ христиене, бѣше, очевидно, недостатъчно да въспре злоупотреблението, противъ което се оплаквахѫ Българетѣ, и слѣдователно неможеше да се счита удовлетворително. Всѣкому бѣ извѣстно, че въ Богословското училище на островъ Халки, което бѣше основано съ цѣль да се приготвятъ достойни за архиерейството лица, се прѣподаваше отдавна за тая цѣль словѣнский езикъ, но никой отъ въспитанницитѣ Гърци, които бѣхѫ свършили курса въ това училище и отъ които едни се готвехѫ за архиереи, а други бѣхѫ вече приели архиерейски санъ, не знаеше нѣщо повече отъ да прочита по словѣнски, а Българе въспитаници въ него се приемахѫ твърдѣ на рѣдко. За мнозина отъ архиереитѣ Гърци се говореше въ патриаршията, че знаяли словѣнския и българския езикъ, когато тѣ едвамъ можехѫ да прочитатъ и кажѫтъ криво-лѣво двѣ думи по български. Тия примѣри показвахѫ всѣкиму, какво разбиратъ Гърцитѣ, кога казватъ въ устава, че избираемий за владика трѣбва да знае освѣнъ гръцкия езикъ и словѣнския. Желанието на Българетѣ бѣше да иматъ не архиереи, които да знаѭтъ да прочитатъ по словѣнски, но архиереи, които да знаѭтъ съвършено добрѣ, както българския говоримъ и писменъ езикъ, така и древния църковнословѣнски, и това именно желание бѣхѫ заявили прѣдъ събора българскитѣ прѣдставителе наедно съ босненския.

Ако съборътъ бѣше искренно желалъ да удовлетвори Българетѣ, той трѣбваше да постанови чисто и просто, че въ епархии съ българско или съ друго негръцко население за напрѣдъ ще се пращатъ за архиереи исключително лица, които владѣѭтъ напълно писменния и говоримия езикъ на населението.

Колкото до исканьето на българскитѣ прѣдставителье да се отредѭтъ заплати на архиереитѣ или да се опрѣдѣлѭтъ доходитѣ, които ще иматъ тѣ за обдържанието си, то бѣше съгласно съ прѣдписанието на хатти-хумаюна и съ инструкциитѣ, които бѣше испроводила на събора Портата. Но владицитѣ, и особено така нарѣченитѣ митрополити γέροντες, т. е. митрополититѣ старци или старѣи, както се наричахѫ митрополититѣ на пò-ближнитѣ до Цариградъ осемь епархии, които бѣхѫ и постоянни членове на патриаршеския синодъ,[1]) не се съгласявахѫ подъ никакъвъ начинъ да се опрѣдѣли заплата на архиереитѣ. Тѣ казвахѫ, че съ опрѣдѣлението заплата на владицитѣ се докачала била вѣрата и църквата и че на такова нѣщо примѣръ нѣма въ църковната практика. Съ исключение на двама трима души измѣжду мирянетѣ, всичкитѣ други членове на събора бѣхѫ пристанѫли отъ най-напрѣдъ на страната на владицитѣ. Но ако прѣдложението да се отредѭтъ заплати на владицитѣ не се посрѣщнѫ съчувственно отъ болшинството на членоветѣ на събора, никой обаче не можеше да отрѣче, че трѣбва поне да се опрѣдѣли размѣрътъ на разнитѣ берии и правдини, които ще се събиратъ за владиката. Болшинството на събора прие прочее едногласно, че трѣбва въ всѣки случай да се опрѣдѣли точно, кога колко ще се дава на владиката, било отъ цѣлата епар-

[1]) Да бѫдѫтъ така постоянни членове на синода митрополититѣ на пò-ближнитѣ до Цариградъ осемь епархии, каквото Ираклийската, Халкидонската, Никомидийската, Дерконската, Кизичската, Никейската независими е наредилъ, както казва Захария Матасъ въ историческия си каталогъ на Цариградскитѣ патриарси, патриархъ Самуилъ, онзи сѫщий, който унищожи Охридската и Ипекската, Ефесската и Кесарийската архиепископии. Споредъ наредата на Самуила, утвърдена и отъ Портата, нищо отъ църковнитѣ дѣла не можеше да стане безъ мнѣнието на всичкитѣ тѣя осемь митрополити или поне на пò-многото отъ тѣхъ, макаръ че сѫ имали право да присѫтствуватъ въ синода и другитѣ архиереи, които би се случайно намѣрили въ Цариградъ. Това узаконение съсрѣдоточи въ рѫцѣтѣ на герондитѣ всичката власть и породи много злоупотрѣбления. Герондитѣ, като бѣхѫ безсмѣнни членове на синода, държехѫ подъ терроръ всичкитѣ други владици и правехѫ каквото щѫтъ. Патриархътъ, когото тѣ промѣняхѫ щомъ поищехѫ, и бѣше въ тѣхнитѣ рѫцѣ като едно просто орудие.

хия, било отъ частни лица. Но понеже това мнѣние противорѣчеше на изричнитѣ прѣдписания на Портата, съборътъ рѣши да се отреди една депутация отъ трима четирма негови членове, която да попита правителството, съгласно ли ще е то, вмѣсто заплата, да се опрѣдѣли само размѣрътъ на даждията, каквито ще могѫтъ да се допустнѫтъ въ полза на архиереитѣ. Фуадъ-паша, тогавашенъ министръ на вънншнитѣ дѣла и на исповѣданията, обяви на депутацията, която му бѣ съобщила мнѣнието на владицитѣ и заключението, до което бѣ дошълъ послѣдствие на това съборътъ, че правителството иска непрѣмѣнно да се опрѣдѣли количеството, което ще зематъ за напрѣдъ владицитѣ, та че ако рѣчьта заплата се види нѣкому неприлична, тя може да се замѣни съ друга. Съборътъ, послѣ този отговорѣ, трѣбваше отново да се занимае съ въпроса за заплатитѣ. Владицитѣ обаче, все се противехѫ. Подиръ нѣколко засѣдания, посветени отново на обсѫждането този въпросъ, мирскитѣ членове на събора се убѣдихѫ, че владицитѣ никакъ не сѫ съгласни да се туря тѣмъ заплата и се принудихѫ да се отнесѫтъ отново до Портата и да ѝ изложѫтъ писменно хода на въпроса и прѣпятствията, които срѣща той отъ страна на владицитѣ. Това тѣ направихѫ на 7 юний 1859 г. Надлежний министръ Фуадъ-паша, комуто се подаде изложението, отговорилъ устно, че съжалѣва, дѣто съборътъ така бавно върши дѣлото си, а особенно че въпросътъ за заплатитѣ срѣща такова голѣмо прѣпятствие отъ страна на архиереитѣ. Той казалъ при това, че правителството ще вземе потрѣбнитѣ мѣрки да се не спира този въпросъ и да се рѣши съгласно съ прѣдписанието на хатти-хумаюна и съ желанието на населенията. Слѣдъ мѣсецъ послѣ това се испрати заповѣдь до патриаршията да си отидатъ незабавно въ епархиитѣ пó-влиятелнитѣ отъ синодалнитѣ владици, а именно Халкидонский, Никомидийский, Ефесский, Кизичский, Ираклийский и Дерконский, понеже тѣ отдавна не били, казвало се въ заповѣдьта, посѣщавали епархиитѣ си, и отъ това много дѣла на тамшнитѣ християне оставали безъ надлѣжно рѣшение. На Портата бѣше се доложило, че тия митрополити бѣхѫ най-много противни да се опрѣдѣли заплата на архиереитѣ и че тѣ парализувахѫ съ влиянието си всичкитѣ

старания на събора да даде благополученъ край на този въпросъ, и за това тя рѣши да ги распрати по епархиитѣ имъ, та да може съборътъ да свърши по̀-лесно дѣлото си.

Слѣдъ отдалечението на горѣрѣченитѣ синодални членове, съборътъ рѣши въпроса за даванье заплата на владицитѣ утвърдително. Той опрѣдѣли на всѣкой владика заплатата и изработи правила, по които ще се прибиратъ за нея паритѣ отъ населението. Той прѣгледа отново и прие окончателно рѣшенията, каквито бѣше направилъ вече върху прѣдмѣтитѣ, които бѣхѫ му указани въ инструкциитѣ на Портата, т. е. рѣшенията си върху избирането на патриарха и на владицитѣ, върху съставяньето на синода и на смѣсения съвѣтъ и върху дълга на патриаршията. Избирането на патриарха се нареди да става съ участието на всичкитѣ подчинени на Вселенския прѣстолъ митрополити и на мирски прѣдставителе отъ Цариградъ и отъ двадесеть и осемь изъ по̀-главнитѣ епархии, тогава като отпрѣди то се извършваше исключително отъ синодалнитѣ владици и отъ по̀-прѣднитѣ Цариградски Гърци. На митрополититѣ, които се намиратъ въ епархиитѣ си, се даде право само да показватъ кандидати, а на митрополититѣ, които сѫ членове на синода, се даде, освѣнъ това право, още и правото да избиратъ окончателно за патриархъ единого отъ тримата кандидати, които имаше да покаже избирателното събрание, съставлявано отъ синодалнитѣ владици и отъ мирскитѣ прѣдставителе на Цариградъ и на 28-тѣ епархии. Избранието на владицитѣ се прие да става, каквото и по̀-напрѣдъ, отъ синода, но се показахѫ по̀-опрѣдѣлено качествата, които трѣбва да иматъ избираемитѣ. За да не ставатъ чести прѣмѣстяния на архиеренитѣ отъ епархия на епархия, както е било до тогава, постанови се, че всѣкий архиерей, а така и патриархътъ, се назначава на катедрата си до животъ. За патриаршеския синодъ се постанови да състои отъ 12 члена. Правото за присѫтствие въ синода се даде на всичкитѣ митрополити и се нареди да се викатъ, по единъ извѣстенъ редъ, за присѫтствие въ синода всѣки двѣ години по шесть митрополита. За смѣсения съвѣтъ се каза, че ще състои отъ четирма изъ синодалнитѣ владици и отъ осемь мирски членове, които имаше да се избиратъ само отъ прѣд-

ставительетѣ на Цариградскитѣ енории. При това се показахѫ аттрибутитѣ на патриарха, на синода, на смѣсения съвѣтъ и тѣхнитѣ взаимни отношения, както и обязанноститѣ на митрополититѣ. За патриаршеския дългъ, нарѣченъ дворенъ, се рѣши да се исплати съ единъ налогъ върху всичкото православно население, зависяще отъ Вселенския прѣстолъ. Въ главата на устава за архиерейскитѣ заплати не само се означи отдѣлно заплатата на всѣкиго отъ митрополититѣ и епископитѣ, както и на патриарха, но се показахѫ още и всичкитѣ случаи, въ които единъ архиерей има право за особенно възнаграждение при извръшванье на свещенодѣйствие. Съборътъ приложи още въ края на изработения отъ него уставъ и нѣколко общи правила за мънастирьетѣ и за надзора, на който тѣ подлежѫтъ, макаръ че този прѣдмѣтъ не се намираше въ числото на въпроситѣ, които споредъ инструкциитѣ на Портата, трѣбваше да се разгледатъ и рѣшѫтъ.

Българетѣ, като видѣхѫ така, че тѣхнитѣ най-умѣрени искания не се взехѫ въ внимание отъ събора, не можехѫ, разбира се, да останѫтъ равнодушни. Съборътъ имаше порѫчение да покаже прѣобразованията, потрѣбни за доброто управление на църковно-общинскитѣ дѣла на всичкия Ромейски народъ, подъ който се разумѣвахѫ и Българетѣ. Ако Българетѣ, които имахѫ въ него прѣдставителье, бихѫ замълчали, слѣдъ като той не зачете тѣхнитѣ даже най-умѣрени искания, легално пѫтьтъ за поправление на извършеното отъ събора имъ се затваряше. Правителството можеше, като утвърдеше изработения отъ събора уставъ, да имъ възрази, че като не сѫ направили никакво заявенье противъ този уставъ прѣди да се утвърди той, неудобно иде той сега на ново да се разваля и прѣглежда. Поради това тѣ съ врѣме заявихѫ и на Портата и на патриарха, че не сѫ доволни отъ наредбата, която приготви съборътъ. Още прѣзъ ноемврия 1859 г. Българетѣ отъ Пловдивъ проводихѫ въ този разумъ заявления до върховния везиръ и до патриарха, и тѣзи заявления се съобщихѫ на събора въ засѣданието му отъ 4 декемвр. Наскоро слѣдъ това пристигнѫхѫ подобни заявления отъ Търново, Шуменъ, и по̀-подиря отъ Стара-Загора, Казан-

лжкъ и пр.[1]). Заявлението отъ Търново се подаде на събора лично отъ прѣдставителя на епархията, г. Никола Минчооглу. Въ заявленията си Българетѣ поставяхж ни Портата и на патриарха прѣдъ видъ, че Българский народъ не бѣ прѣдставенъ въ събора съразмѣрно съ численостьта си, защото само трима Българе въ разни врѣмена сж се намирали на засѣданията му; че съборътъ, като отхвърли тѣхното умѣрено искание да се избиратъ владицитѣ отъ епархиитѣ и не взе никакви мѣрки да се назначаватъ Българе архиереи на българскитѣ катедри, показа ясно, че не се е водилъ отъ духъ на справедливость, и че Гърцитѣ искатъ да имъ бжде Българский народъ и занапрѣдъ подчиненъ, както е билъ до сега. Търновский прѣдставитель, като подаде протеста на търновскитѣ жителье срѣщу дѣянията на събора, прибави още устно, че Българетѣ сж твърдѣ обидени отъ Великата Църква, защото е унищожила патриаршеството имъ въ Търново и независимата имъ архиепископия въ Охрида и защото гръцкитѣ архиереи гонжтъ словѣно-българския езикъ и налагатъ принудително гръцкия. Той обяви още, че българский народъ не се задължава да участвува въ исплащаньето на патриаршеския дългъ, прѣди да се прѣгледа и издири колко е той точно и прѣди да се докаже, че е наистина направенъ за полза на православнитѣ християне.

Съборътъ заключи засѣданията си на 16 февруарий 1860. При затварянето му единъ отъ мирскитѣ негови членове и цариградскитѣ първенци Гърци, учений докторъ Стефанъ Каратеодори, сказа една рѣчь, въ която, като поменуваше за прѣпятствията, които бѣше срѣщалъ съборътъ отъ страна на герондитѣ, и за отказа на нѣкои отъ гръцкитѣ му членове владици и миряне да подпишжтъ постановенията му, говореше и за оплакванията на Българетѣ противъ събора и за отричаньето имъ да приемжтъ и подпишжтъ неговата наредба. Въ рѣчьта си Каратеодори се пустнж еще да опровърга надълго жалбитѣ на Българетѣ противъ събора и тѣхнитѣ притезания. Той казва, че Българетѣ се били оплаквали неосновательно противъ събора, за гдѣто той не взелъ въ вни-

[1]) Гл. *Цариг. вѣстникъ* отъ 16 януар. 1860. *Бълг. книжици*, книжка 1 за февруария, книжка 2 за мартъ 1860.

мание тѣхнитѣ искания. Съборътъ трѣбвало да се занимава само съ прѣдмѣтитѣ, които му били изрично указани въ инструкциитѣ на Портата, а отъ прошението, което били подали малко нѣщо прѣди затварянието на засѣданията му Търновскитѣ жителье, се виждало, че Българетѣ се оплакватъ, че тѣхното духовенство не се ползува съ иститѣ права въ очитѣ на Великата Църква, съ каквито и грыцкото, и че тѣ искатъ сами да избиратъ митрополититѣ и епископитѣ си, а и двата тия въпроса били вънъ отъ программата, която дало на събора правителството. При това, продължаваше Каратеодори, светата наша църква не дѣли духовенството на грыцко и българско. Тя не прави и не знае подобно различие, както не различава и духовенство влашко или албанско, арабско или гръкоарменско. Тя знае само едно православно духовенство. Да се приеме же да се избиратъ владицитѣ отъ епархиитѣ имъ, както е било въ апостолскитѣ и въ по́-древнитѣ слѣдъ тѣхъ врѣмена, е невъзможно, защото този обичай, поради смѫщенията, на които е давалъ мѣсто, е унищоженъ отдавна и замѣненъ отъ църквата съ другъ узаконенъ редъ. Каратеодори не остави безъ да помене въ рѣчьта си такожде и за оплакванието на българския прѣдставитель отъ Търново касателно унищожението българскитѣ самостоятелни архиепископии и гонението на словѣнския языкъ и каза, че едното и другото сѫ безосновни. Вселенската църква и седемьтѣ вселенски събори, обясняваше той, знаѭтъ само петь патриарха, а другитѣ, каквито е могло да има, тя не познава, и тѣ вече се упразднихѫ отдавна, понеже не само бѣхѫ безполезни, но и докарвахѫ смѫщение и безредие въ странитѣ, гдѣто сѫществувахѫ. Че словѣнский языкъ не се билъ гонилъ отъ архиереитѣ на цариградската патриаршия Каратеодори доказваше съ това, че свещеното писание било прѣведено на словѣнския языкъ, по старанието на патриарха Фотия, отъ двама свети мѫжье, Солунски Гърци, Кирилла и Методия, и че щомъ се основало Богословското училище на островъ Халки, патриаршията настанила въ него особенъ учитель за словѣнския языкъ. А че архиереитѣ се грижели да се прѣподава грыцкия языкъ въ първоначалнитѣ училища на епархиитѣ, тѣ заслужвали били съ това не укоръ, а похвала, защото съ грыцкия

языкъ, на който има всѣкакви научни книги, просвѣщението можело по́-лесно да се распространи отколкото съ българския языкъ, на който такива книги нѣма. Гръцкий языкъ се изучава и въ най-просвѣтенитѣ страни, продължаваше учений докторъ. Каратеодори възрази най-послѣ и срѣщу заявлението на Търновския прѣдставитель относително дълга на патриаршията, като каза, че злѣ или добрѣ направенъ този дългъ, той трѣбва да се исплати отъ всичкитѣ онѣзи, въ името на които е той билъ направенъ, особенно кога срѣщу това не е послѣдвалъ на врѣме никакъвъ протестъ отъ тѣхна страна.

Словото на Ст. Каратеодори, който се считаше за твърдѣ свѣдущъ въ дѣлата и учението на православната църква, бѣше назначено да даде отговоръ отъ страна на събора и на патриаршията върху оплакванията и притезанията на Българетѣ. То се напечата, освѣнъ газетитѣ, въ отдѣлни брошури и се раздаде на всѣкждѣ гдѣто трѣбваше[1]. То даде на Българетѣ най-ясно да разберкть, че Гърцитѣ нѣматъ ни най-малко на ума си да имъ устѫпѭтъ въ едно какво годѣ отъ исканията имъ, но се готвѭтъ да ги държѫтъ въ сѫщото подчинение, въ което сѫ ги имали и до тогава. Понеже това слово на Каратеодори имаше за цѣль да оправдае събора прѣдъ общественото мнѣние и да докаже, че исканията на Българетѣ сѫ безосновни, послѣднитѣ трѣбваше да побързатъ да му се отговорѭтъ, нѣщо, което се и направи. Подъ название Ἀπάντησις εἰς τὸν λόγον τοῦ κυρίου Σ. Καραθεοδωρῆ *(отговоръ на словото на г. Ст. Каратеодори)* се състави и пустнѫ въ публиката отъ Българска страна една брошура, въ която се подробно доказвахѫ исканията и оплакванията заявени въ събора отъ българския прѣдставитель изъ Търново и се опровъргавахѫ всичкитѣ противъ тѣхъ доводи на учения докторъ[2].

Въ сѫщото врѣме, като пустнѫхѫ горѣречената брошура за защита на исканията си прѣдъ гръцкото обществено мнѣние, живущитѣ въ Цариградъ Българе се обър-

---

[1]) Заглавието на брошуритѣ бѣ слѣдующето: Λόγος Ἐκφωνηθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου Στεφάνου Καραθεοδωρῆ ἐν τῇ ἀποπερατώσει τῶν ἐργασιῶν τῆς εθνοσυνελεύσεως.

[2]) Брошурата бѣше направена отъ лицето на Търновския прѣдставитель, г. Николи Хаджи Минчооглу и носеше неговия подписъ. Тя се издаде на гръцки като прѣводъ отъ български, макаръ че първоначално бѣ съставена на гръцки. Съставительтъ бѣ г. Гаврилъ Кръстевичъ.

нѫхѫ съ прошение до Високата Порта, въ което поставяхѫ на видъ пристрастието на събора и неговата несправедливость и искахѫ отъ името на всичкия Български народъ съвършено отдѣление отъ Гърцитѣ. „Гръцкото духовенство, казвахѫ тѣ въ това прошение, освѣнъ гдѣто не държи вѣрноподанния Български народъ въ равенство съ Гръцкия, но и думата Българинъ вдигнѫ и заличи отъ страницитѣ на хрониката и насъ като брои ужъ за Гърци, докарало ни е въ едно умствено робство. А това понеже е противъ височайшата воля и противъ християнската вѣра, то вѣрноподданнитѣ Българе, както тия, що живѣѭтъ въ Цариградъ, така и ония, що сѫ по вънъ, дързнахѫ прѣди двѣ три годинъ да направѭтъ главоболие на царското правителство, та поднесохѫ многобройни жалби, съ които молихѫ да се исправи състоянието на работитѣ по правда и правосѫдие. Спротивъ това, по височайше повелѣние, нареди се да се състави въ гръцката патриаршия едно врѣменно събрание за да поправи работитѣ. Това събрание ако и да се нареди и състави, но повечето му членове бидохѫ посочени и отбрани отъ гръцка страна, тъй щото отъ вънъ само трима български прѣдставителье се намѣрихѫ въ него; а пакъ отъ Цариградскитѣ Българе, царски подданници, на които числото надминува нѣколко пѫти числото на Цариградскитѣ Гърци, подданници царски, не се повика нито единъ. По това ако и да се разбираше, че многото ще е на страната на Гърцитѣ, но надѣяхме се, че тѣ нещѫтъ да излѣзѫтъ изъ прѣдѣлитѣ на правдата, но щѫтъ да се погрижѫтъ да исправѭтъ недостатъцитѣ въ вѣроисповѣднитѣ ни работи. Сега обаче, както разбрахме, понеже рѣшенията станѫли по вишегласие, нашътъ народъ е оставенъ подъ гръцкия шаръ въ прѣжнето си положение, па освѣнъ това даровета и милостинята, които се давахѫ до сега като за поминъкъ на духовенството, сега ги поставили и наредили като единъ дългъ за заплата. При това подъ име народенъ дългъ се показватъ седемь милиона гроша. Но тоя дългъ, и въ случай да е истински, понеже е направенъ отъ Гърцитѣ само за осѫществление на тѣхнитѣ намѣрения, то съвсѣмъ нѣма що да докача нашия народъ. Всичкитѣ тия работи понеже сѫ противни на вѣрата ни и съвършено неприлични на лица, които се на-

мирать въ духовнитѣ дѣла, то ние не само не можемъ да се намираме подъ тѣхното духовно управление, но още да бѫдемъ задружно съ тѣхъ. За това, спротивъ както го иска вѣрата ни, желаемъ и просимъ да бѫдемъ отъ всѣка страна отдѣлени отъ тѣхъ, та, на царско здравие, като си имаме цѫркви, като си имаме епископи, духовници и попове способни да управляватъ духовнитѣ ни работи, да добие и нашътъ народъ правдинитѣ, които иматъ и другитѣ подданни народи, да се нареди за насъ отдѣлно духовно управление, щото да се избавимъ отъ различнитѣ неправди, угнетения и невъобразими дяволски интриги, които тегли народътъ ни, и да ни управляватъ отъ насъ человѣци человѣколюбиви, съвѣстни и милостиви, които знаѭтъ язика и умѣѭтъ да ни управляватъ духовно. Чрѣзъ това многократно ще се увеличи отдавнашната ни прѣданость и доказана привързаность къмъ прѣстола на Нег. Ц. Величество и отъ голѣмата благодарность и признателность на сърдцата ни щѫтъ излизатъ денонощно молби и благословии за Н. Ц. Величество“.[1])

Такова расположение на умоветѣ мѣжду Българетѣ произведе свиканий въ патриаршията съборъ съ неговия отказъ да вземе въ внимание тѣхнитѣ умѣрени искания. Българетѣ се убѣдихѫ твърдѣ ясно, като видѣхѫ надменностьта, съ която Гърцитѣ въ събора посрѣщнѫхѫ тѣхнитѣ скромни желания, че не ще е възможно, догдѣ се намиратъ съ тѣхъ наедно подъ една и сѫщата църковна администрация, да се не нащърбява тѣхната народность въ полза на гърцката, и за това се рѣшихѫ да искатъ по̀-настоятелно отдѣлно отъ Гърцитѣ църковно управление.

До такова сѫщо заключение водехѫ Българетѣ и събитията, които се развивахѫ по врѣмето на засѣданията на събора вънъ отъ неговата ограда. Въ Пловдивъ Гърцитѣ все повече и повече се ярахѫ и враждувахѫ противъ Българетѣ, че искатъ да се викатъ Българе и да се ползоватъ съ матерния си езикъ. Българетѣ отъ Пловдивъ се неедно-кратно молихѫ въ 1858 и въ 1859 на патриаршията да дозволи да се чете по словѣнски поне въ една отъ седемьтѣ

[1]) Това прошение се намира помѣстено въ книжка втора за май м. 1860 отъ *Бълг. Книжици*. То бѣше първо съставено на турски и отъ турски се прѣведе на български за обнародванье.

въ този градъ църкви, които сѫ сградени, както и се поддържахѫ, съ български повечето пари, но Великата Църква не ги удостояваше нито съ единъ простъ отговоръ. Всѣко търпѣние, обаче, има граници. Въ недѣля на 29 ноемврий 1859 единъ отъ ученицитѣ на Българското училище се рѣшава да чете апостола по български въ църквата св. Богородица. Макаръ че по́-вечето отъ прихожанетѣ на тая църква сѫ отъ българска народность, но по́-първитѣ отъ малцината Гърци които ходѭтъ въ нея, щомъ чуватъ словѣнски рѣчи, даватъ сигналъ за нападенье, и на светото мѣсто се произвожда прискърбна сцена. Молящитѣ се почеватъ да се биѭтъ, да си скубѭтъ космитѣ единъ на други и да се ритатъ съ най-голѣмо ожесточение. На другия день, 30 ноемврий, по случай на праздника св. Андрея първозванъ, сѫщата сцена се повтаря съ не по́-малка ярость. Въ сѫщото врѣме сбиванието хванѫло да става тукъ тамъ и по улицитѣ. За да не порастне безредицата и за да се покаже колко-годѣ справедливо Турското правителство се видѣ принудено да прѣпорѫчи на патриаршията, че е необходимо Българетѣ въ Пловдивъ да се удовлетворѭтъ поне отчасти. Съвѣтвана въ този сѫщии разумъ и отъ русското посолство, Великата Църква испрати послание до Пловдивския митрополитъ, съ което позволяваше да се чете словѣнски въ двѣ само отъ пловдивскитѣ църкви, по слѣдующия редъ: или и въ двѣтѣ тия църкви да се чете всѣки пѫть отъ едната страна по гръцки, а отъ другата по словѣнски, и литургията да се служи веднѫжъ по словѣнски, а другаждъ по гръцки, или единъ пѫть да се чете и пѣе всичко по гръцки и въ двѣтѣ, а другъ пѫть всичко по словѣнски. Но когато на 20 декемврий, въ недѣля, хванѫло да се чете въ църквата, по распореждание на митрополита, патриаршеското послание, Гърцитѣ произвели съ нападението си върху Българетѣ еще по́-голѣмо смѫщение и безчиние отколкото на 29 и 30 ноемврий. Църковнитѣ книги, свѣщитѣ, свѣщницитѣ и иконитѣ, употрѣбени вмѣсто оружие отъ двата противни стана, хвърчели по всичкитѣ посоки. Такива сблъсвания мѣжду двѣтѣ народности въ святитѣ храмове, гдѣто всичкитѣ вѣрующи се събиратъ за единодушна молитва къмъ небесния си отецъ, ставахѫ и другадѣ. Облегнѫти върху силата и привилегиитѣ

на патриаршията, насърдчавани и спомагани отъ гърцкитѣ консули, Гърцитѣ нито най-малко бѣхѫ расположени да уважѫтъ правдинитѣ на Българетѣ и да се откажѫтъ отъ мечтата си за господство на елинизма върху всичкитѣ други православни народности, находящи се въ Турция. Тѣ не иначе си прѣдставехѫ Българетѣ освѣнъ Гърци съ български гласъ (Βουλγαρόφωνοι). До толкозъ тѣ бѣхѫ далечь да разумѣѭтъ, че Българетѣ иматъ своя особена народность и, споредъ естественния законъ, не могѫтъ да се откажѫтъ отъ нея за да се претопѭтъ въ Гърци. Въ сѫщото това врѣме, когато Българетѣ заявявахѫ все пò-силно и пò-силно своитѣ желания за самостоятелно отъ Гърцитѣ сѫществование, въ Атина обяснявахѫ това движение, като че да става то отъ еллине и въ средата на еллинизма, по интриги на панславиститѣ. Въ началото на 1860 година въ тамшния сенатъ и въ тамшнята камара на депутатитѣ ораторитѣ, като говорехѫ въ този смислъ, настоявахѫ щото министерството да проводи по Българскитѣ мѣста умни и опитни лица консули, за да могѫтъ успѣшно да противодѣйствоватъ на интригитѣ на панславизма. Министра на вънпшнитѣ дѣла даде увѣрение и въ двѣтѣ законодателни тѣла, че си е ималъ грижата за това. Дописника отъ Атина на грѫцкий вѣстникъ Ἡμέρα, като съобщава този епизодъ въ писмото си отъ 7 маий на истата 1860 година, дума за пояснение на мисъльта на ораторитѣ отъ двѣтѣ законодателни тѣла, че трѣбва наистинна „да се обърне внимание върху този прѣдмѣтъ, щото жительетѣ на еллински мѣста, които иматъ происхождение и стремления еллински. да не служѫтъ на чужди цѣли. Еллинский езикъ, продължава той, се е говорилъ отъ онѣзи, които сѫ спасли просвѣщението. Елинский езикъ чрѣзъ неподражаемитѣ си съчинения е съхранилъ прѣзъ толкова вѣкове еллинизма и е станѫлъ, като се е напечатилъ въ всичкото съдържание на християнската вѣра, ограда на еллинската народность. Сега като забравяме тѣзи благодѣяния, ние се раздѣляме и казваме, че нѣма нищо общо мѣжду еллинъ и еллинъ. Да говорѭтъ на собственния си езикъ, нѣма никой да имъ завижда, защото всѣки говори на единъ езикъ или на едно нарѣчие, което е приелъ отъ баща си. Но да сѫ еллине нѣкои и да населяватъ еллинска земя, че да се отвръщатъ

отъ чувството на народностьта ни е жестоко, безмѣстно. Какъвто езикъ и да говорятъ Тракийцитѣ, Македонцитѣ, Дакийцитѣ, тѣ не могѫтъ да изоставѭтъ изучението на безсмертнитѣ съчинения, останѫли отъ прѣдцитѣ имъ Аристотеля и Платона, каквото и отъ по-новитѣ списатели, Евгения, Теотоки, Кораи и проч. Поради това празни сѫ нечестивитѣ усилия на онѣзи, които служаеки на интереси чужди за еллинизма, вдъхватъ на еллинскитѣ населения омраза срѣщо еллинското име, защото на Еллинетѣ, гдѣто и да живѣѭтъ тѣ, имъ стига ума да разсѫдѭтъ, че надѣждата за величието имъ се основава върху единството на панеллинизма, което се утвърждава върху единството на вѣрата и на езика и че всѣка мисъль за раздѣление разваля въ самото основание надѣждитѣ за бѫдущето имъ. Нека Албанецътъ, Българинътъ говорѭтъ на езика си, но въ църквитѣ ще се чува винаги онзи езикъ, на който се е проповѣдало евангелието въ свѣта и на който сѫ написани съчиненията на Богоглаголивитѣ отци. Всичкитѣ учебни заведения въ еллинскитѣ земи ще иматъ за най-главенъ прѣдмѣтъ тълкуванието на безсмъртнитѣ творения на бащитѣ ни, отъ които учащитѣ се могѫтъ да зематъ истинно образование и да украсѭтъ душитѣ си съ добродѣтелитѣ на просвѣщението. Който се отрича отъ еллинизма, бидейки Еллинъ, отрича се отъ неговитѣ начала, отрича се отъ историята на вещитѣ, отрича се отъ истинѫта, която е сѫщи Богъ.“

Тия разглаголствия не само не убѣждавахѫ никакъ Българетѣ, но ги еще повече подбуждахѫ да търсѭтъ всѣкояче правдинитѣ си и да излѣзѭтъ отъ подчинението, въ което искахѫ да ги държѫтъ Гърцитѣ. Въ фазата, въ която се намираше распрята по врѣмето, когато свиканний въ патриаршията съборъ обсѫждаше новия уставъ за църковно-народното управление на православнитѣ християне, зависящи отъ Цариградската патриаршия, малко едно дружелюбие отъ страна на Гърцитѣ можеше много да успокои Българетѣ, но прѣвзети отъ своитѣ мечтания, Гърцитѣ както въ Цариградъ и въ Атина, така и на всѣкадѣ не щехѫ нито да чуватъ за устѫпки въ полза на българската народность. Сама патриаршията дѣйствоваше въ това врѣме така неблагоразумно и безразсѫдно, щото вмѣсто да успо-

коява духоветѣ, тя нерѣдко ги още повече раздражаваше. Откато не взимаше въ внимание оплакванцията на живущитѣ вънъ отъ Цариградъ Българе противъ ония владици, които бѣхѫ се вече твърдѣ много забѣлѣжили съ безмѣстни дѣла, тя нечакано наскърби съ една необмислена постѫпка и Цариградскитѣ. Въ недѣля, на 12 юлий 1859, българската въ Цариградъ църква не се отвори, защото патриаршеский протосингелъ бѣше аргосалъ нейнитѣ попове по причина, че тѣ веднѭжъ били опѣли въ българската църква едно дѣте българско, а другъ пѫть вѣнчали едно българче, безъ да присѫтствова при свѣщеннодѣйствието и грьцки попъ отъ енорията имъ. Тая постѫпка на патриаршеския протосингелъ възбуди голѣмо негодование мѣжду всичкитѣ ни единородци въ Цариградъ. Българетѣ иматъ една църква въ Цариградъ и за черкуванье въ нея се събиратъ отъ всичкитѣ махали и краища на голѣмия градъ, но ето грьцкото духовно началство затваря, по една нищожна причина, и тая единствена тѣхна църква за празднichния день, въ който тѣ могѫтъ да дойдѫтъ въ нея за да направѭтъ молитвата си. Прѣдъ видъ на знамето, което бѣше вече открито развѣела въ това время по-срѣдъ Българетѣ латинската пропаганда, като ужъ единственно спасително за тѣхъ при упорството, съ което грьцката патриаршия отблъсваше тѣхнитѣ законни желания, тая постѫпка бѣше твърдѣ неблагоразумна. Че речената пропаганда, която тогива дебнеше всѣки удобенъ за цѣльта си случай искаше да се въсползова отъ раздраженнето, което се произведе мѣжду Българетѣ въ Цариградъ отъ неблагоразумното аргосванье на българскитѣ попове, нейний органъ в. *България* не се забави нито минута за да покаже това най-ясно. „Гърцитѣ опозорихѫ непорочната наша вѣра, се провикнѫ той тутакси слѣдъ този случай. Гърцитѣ обезчестихѫ прѣдъ цѣлъ свѣтъ народното наше име. Гърцитѣ се поругахѫ съ народната наша въ Цариградъ църква. Грьцкитѣ владици, Гъркътъ, гърцкий патриархъ за да направи кефа на единъ фенерски грьцки попъ, аргосва священнослужителеьтѣ Българе на Българската наша църква. Чухте ли и чувате ли? братья Българе! Горка участь ни е постигнѫла. Сега вече става явно за насъ, че самовластието на грьцкото духовенство ни е накарало да испиемъ чашата на гореститѣ и на срама.

Гръцкото духовенство види се, че не знае какво трѣбва да се надѣе отъ ожесточението на единъ народъ и тжй безсмислено се обхожда съ насъ! Подиръ туй варварско и богохулно поведение на гръцкия патриархъ какво остава намъ да сторимъ? Нищо друго освѣнъ да се съберемъ и ние въ църквитѣ си и все-народно да аргосаме и ние гръцкия патриархъ и гръцкитѣ владици и да прѣкжснемъ отъ сега всѣко сношение съ тѣхъ, ако искаме и народностьта наша да не бжде тжй прѣзирана и вѣроисповѣданието наше ненарушавано [1]“ . . . „Въ аргосваньето на бълг. попове има едно обезчестенье. Нашитѣ Българе сж длъжни да земжтъ, безъ да се маѭтъ, приличнитѣ мѣрки и срѣдства, за да не приематъ нови обезчестявания, за да излѣзжтъ отъ срамното си робство. Кои сж прочее тия срѣдства? Тѣ не сж многочисленни. На кжсо, само едно срѣдство има. Това срѣдство е лесно. Нашитѣ Българе го познаватъ. Ония, които не го познаватъ, ще го откриѭтъ безъ мжка. Прочее ние не ще говоримъ за него. Ние оставяме грижата на нашитѣ бащи, на нашитѣ исторически паметници да говорятъ на всѣкиго отъ нашитѣ съотечественници [2]“.

По щастие, обаче, всичкитѣ старания на пропагандата да се въсползова отъ раздражението, което тя така искусно распалваше помѣжду Българетѣ поради тая случка, останжхж суетни. Благоразумието нави, толкозъ повече, че и патриархътъ, посъвѣтванъ и свѣстенъ во врѣме, побърза тозъ пжть да осжди постжпката на протосингела си и да обяви на владиката на Българската църква, че нейнитѣ попове ще могжтъ за напрѣдъ свободно да извършватъ всичкитѣ потрѣби, както е било и до тогава. Нашитѣ съотечественници въ Цариградъ не направихж по този поводъ нищо повече освѣнъ да подаджтъ на Портата прошение, въ което молихж „да се подариѭтъ и на Българетѣ правдини, съ които се наслаждаватъ другитѣ подданнически християнски народи, та да се дигне посрѣдството на гръцката патриаршия помѣжду В. Порта и вѣрноподданния Български народъ, и за това да се даде на настоятеля на Българската църква

[1] Глед. вѣстникъ *България* брой 19 отъ 1859 год.

[2] Глед. извънред. листъ на *България* отъ 13 юлий 1859.

единъ особенъ печатъ и да се приематъ отъ Портата неговитѣ прѣдставления. [1])"

Немаловажно бѣше въ това критическо врѣме да навива така благоразумието помѣжду Цариградскитѣ Българе, защото гласътъ имъ се слушаше и оть вънщнитѣ Българе. Слѣдъ Кримската война Българетѣ въ Цариградъ придобихѫ малко по малко първенство надъ всичкитѣ си по вънъ съотечественници. Слѣдъ тая война нѣкои отъ живущитѣ въ Цариградъ Българе се оказахѫ позабогатѣли и запознали както съ Турскитѣ велможи, така и съ пó-първитѣ лица по мѣжду Гърцитѣ, послѣдствие на което тѣ бѣхѫ придобили сила и влияние помѣжду всичкитѣ ни съотечеств. въ Цариградъ и вънъ отъ него. Съ влиянието и богатството си тия Българе незамѣтно образовахѫ въ Цариградъ единъ новъ за Българщината центръ, около който хванѫхѫ да се групиратъ по-легка легка и интилилигентни сили, и ето въ 1857 година въ столицата на империѭта се основава подъ название Българска книжнина едно Българско Книжовно Дружество, което въ слѣдующата година почнѫ да издава едно Периодическо Списание подъ название *Български Книжици*. Българската книжнина съ нейното Периодичеко Списание еще новече обърнѫ погледитѣ на вънщнитѣ Българе върху съотечественницитѣ имъ въ Цариградъ, и Цариградск. българска община станѫ твърдѣ скоро първа помѣжду всичкитѣ други български общини. Послѣднитѣ приемахѫ съ довѣрие всичкитѣ нейни извѣстия, слушахѫ нейнитѣ съвѣти и безбоязнено слѣдовахѫ нейния примѣръ. Цариградската община бѣше за тѣхъ рѫководяща въ всичко. Българската книжнина, която изникнѫ въ нейнитѣ нѣдра и се наскоро слѣ съ нея, даде на Цариградската община удобно средство да завърже пó-правилни сношения съ всичкитѣ бълг. общини и да ги крѣпи около себе си. *Българскитѣ Книжици* станѫхѫ нейнии припознатъ органъ. Онова, което се казваше въ тѣхъ, се считаше казано отъ страна на Българската Цариградска община. Да стане така рѫководяща за другитѣ общини Цариградската повлия и мисъльта, че Цариградъ има най-голѣмото право и най-голѣмитѣ преимущества да бѫде цен-

---

[1]) Глед. в. *България* брой 22 отъ 1859 год.

тръ за всичкитѣ Българе, както бѣше и за другитѣ христ. народи въ империята, мисъль която, като истичаше отъ самото положение на работитѣ, завчасъ се припозна и пригърнѫ отъ всичкитѣ ни съотечественници. Въ Цариградъ, като столица на империята, се уравнявахѫ най-лесно всичкитѣ трудности, които изниквахѫ въ провинцията по неразбранщината и своеволието на управительетѣ. Сплетнитѣ и клеветитѣ, които можехѫ да спѫватъ всѣко добро и народополезно дѣло въ единъ кой годѣ областенъ центръ, се удобно лъсвахѫ въ столицата. Но въ Турската империя, гдѣто народитѣ се распознаватъ по религията, която исповѣдватъ и гдѣто тѣ упражняватъ народнитѣ си правдини подъ религиозенъ видъ, първо условие за образованието на единъ Български народенъ центръ бѣше издиганието на една видна народна църква. По църквата имаше да се види народа, и около църквата имаше да се проявява негова народенъ животъ. Българската църква въ Цариградъ бѣше наистина църква, въ която се черкувахѫ живущитѣ въ Цариградъ Българе, но тя прѣдставяше вече Българския народъ въ столицата, и за това тя трѣбваше да се приведе въ положение, щото не само да внушава на чужденцитѣ уважително понятие за българския народъ, но и въ самия този потъпканъ и забравенъ народъ да възбуди самоуважение и народна гордость. Мисъльта прочее да се построи вмѣсто тогашната домова църква единъ великолѣпенъ храмъ бѣше естественна и се налагаше всѣкиму повелително. Съобразно съ това високо назначение на Българската въ Цариградъ църква, вече въ края на 1858 година при нея се намираше, като прѣдстоятель и архиерей, Иларионъ Стояновичь. Слѣдъ освобождението си отъ заточение въ 1849 о. Иларионъ бѣше занелъ длъжностьта на светогорски епитропъ въ Цариградъ и въ тая длъжность не само блистателно оправда довѣрието, съ което бѣхѫ го почели светогорскитѣ отци, но придоби уважение и при самата патриаршия. Като виждахѫ това, Цариградскитѣ Българе пожелахѫ да го иматъ за архиерей при народната бълг. църква и молихѫ патриаршията да испълни това имъ желание. Молбата имъ се подкрѣпи сѫщо отъ княза Стефана Богориди, и Иларионъ Стояновичь биде

ръкоположенъ [1]) за архиерей прѣдстоятель на Българската въ Цариградъ църква, подъ название Макариополский, на 5 октомврия 1858 година. Почти въ сѫщото врѣме бѣше полученъ ферманъ за построяваньето на новия храмъ, и мотиката бѣше вече ударила за раскопаванье мѣсто за основанията му. Прѣзъ лѣтото на слѣдующата 1859 година работата се залови съ най-голѣмо оживление въ надежда, че отъ всѣкждѣ, гдѣто има Българе, ще пристигне надлежната помощь. Патриархътъ, по молба на ефорията, която се избра отъ общината да ржководи дѣлото на въздиганьето храма до самото му довършванье, прикани съ окржжно всичкитѣ митрополити да съдѣйствоватъ за събираньето помощи. Едно възвание отъ страна на самата ефория къмъ всичкитѣ Българе поставяше на видъ важностьта на тая църква за бѫдущето развитие и напрѣдъка на българската народность. Въ очакванье на щедри помощи отъ всѣкадѣ, на 25 октомврия се заложи торжественно и основния камъкъ. Свещения обрядъ на залаганието извърши самъ вселенский патриархъ Кириллъ въ присѫтствието на патриарситѣ, Александрийския Каллиника, Антиохийския Иеротея и Иерусалимския Кирилла, на Русския посланникъ Князя Лобанова и на прѣдставителя на Сърбия Милана Петрониевича. Грьцкий посланникъ бѣше сѫщо приглясенъ, но пристигнѫ слѣдъ обряда. Основния камъкъ положи князь Николай Конаки Вогориди, синътъ на князя Стефана Вогориди, който бѣ, както вече упоменѫхме, исходатайствовалъ позволението за построението на Бълг. храмъ въ Цариградъ и бѣ подарилъ за това дома си, но който бѣше вече починѫлъ малко нѣщо прѣди настоящето празднество. Тържественностьта, съ която бѣше заложенъ основний камъкъ, присѫтствието на първитѣ иерарси на въсточната църква и на прѣдставительетѣ на православнитѣ държави показвахѫ на всичкия свѣтъ голѣмото значение на въздвигаемата църква. [2])

---

[1]) Достойно е за забѣлѣжванье, че патриаршията прѣди да даде съгласието си за ржкоположението о. Илариона въ архиерейски санъ го обвърва съ расписка, че не ще никога да иска епархия. Толковъ по онова врѣме тя бѣше още далечь отъ мисъльта, че трѣбва да се задоволѭтъ Българетѣ съ нѣкои устѫпки!

[2]) Глед. *Царигр. вѣстникъ* отъ 18 октомвр. 1858. — *Бълг. книжици* за октомврия 1859.

Когато така се залагаше основата на българския въ Цариградъ храмъ съ личното благословение на четиретѣ въсточни патриарси, никой отъ присѫтствующитѣ не мислеше, че около това самото мѣсто, гдѣто така единодушно възпасяхѫ молитва къ Богу именититѣ архипастирье заедно съ българското духовенство и съ българския народъ, имаше слѣдъ шесть мѣсеца да избухне пъленъ разривъ мѣжду този народъ и първенствующата отъ четиретѣ въсточни църкви и че ще се нанесе тежъкъ ударъ на единството, въ което той до сега се е намиралъ съ тѣхъ. Но събитията вървехѫ напрѣдъ неестественно бърже. Тѣ не бѣхѫ и въ рѫцѣтѣ на Бдлгаретѣ. Исконний врагъ на православната църква се вмъкнѫ помѣжду Българетѣ и ги дълбаеше ежедневно за да ги тикне въ пѫть, по който да се отлѫчѫтъ за всѣкога отъ нея. Римската пропаганда, която, споредъ както вече казахме, трѣбваше да се ползува отъ благоприятнитѣ обстоятелства, които създаде за нея Крѫмската война, не се забави наистина нито най-малко да се расположи за усилено дѣйствие помѣжду Българетѣ. Тя имаше вече приготвени за нейната цѣль дѣйци измѣжду самитѣ Българе. Въ училището, което бѣхѫ основали Лазариститѣ въ цариградското предмѣстье Бебекъ, бѣхѫ замамени още прѣди Крѫмската война нѣкои Българчета, които лесно се надѫхахѫ тамъ въ полза на католицизма и послѣ станѫхѫ най-усърдни дѣйци на пропагандата мѣжду съотечественницитѣ си. За да не даде подозрѣние на Българетѣ съ прямото си появление помѣжду тѣхъ, пропагандата скрои планъ, щото вмѣсто нея да заговорѭтъ и заработѭтъ приготвенитѣ отъ нея Българе, като че отъ само себе си, по доброжелателство къмъ съотечественницитѣ си и по чистъ патриотизмъ. Съ тая цѣль тя основа вѣстникъ *България*, въ който съ устата на Българе говорехѫ на народа самитѣ миссионери папищашки калугери. Издательетѣ на този вѣстникъ, ако и да излѣзохѫ да говорѭтъ като уж патриоти Българе и прѣдани на православната църква християне, но още отъ първитѣ бройове на листа си ясно показахѫ шера (боята) си. Еще отъ първитѣ имъ порицания противъ гръцкото духовенство се видѣ, че въ тѣхнитѣ лица говорѭтъ не просто възмутени отъ поведението на високото гръцко духовенство православни Българе, а за-

коренѣли католици и явни врагове на православната църква. Като искусни стратегици, папищашкитѣ калугери не нападнѫхѫ впрочемъ прямо изведнажъ върху православната църква. Тѣ отпърво забикаляхѫ отдалечь за да дойдѫтъ до главния пунктъ, който имахѫ прѣдъ очи. Тѣ не искахѫ изведнажъ да се явѭтъ прѣдъ народа, като явни проповѣдници на католицизма, защото бѣхѫ увѣрени, че съ това ще му произведѫтъ лошо впечатлѣние и ще го отвръчнатъ изведнѫжъ отъ тѣхъ си. Тѣ намирахѫ за пò-добрѣ да приготвятъ пѫтя къмъ това съ окривяванье и порицание високото грьцко духовенство прѣзъ всичкитѣ врѣмена, стари и нови, съ представенье Гърцитѣ и всичко, щото е грьцко, въ неблагоприятенъ видъ. Тѣ казвахѫ, че и въ старо и въ ново врѣме Гърцитѣ сѫ сѣяли само безнравственность, басни и суевѣрие, лъжи и ереси и прѣпорѫчвахѫ да се исхвърли языкътъ имъ изъ училищата и да се введе вмѣсто него латинский, като обладающъ ужъ несравнено пò-добра, пò-нравственна и пò-голѣма литература. Тѣ утвърждавахѫ, че цариградскитѣ патриарси не само нѣматъ никаква каноническа власть надъ Българетѣ, но и сами не сѫ канонически патриарси, че тѣ често падали въ ереси, и въ истото врѣме показвахѫ, че напротивъ папата се е всѣкога почиталъ като първъ иерархъ и началникъ на всичката църква, че той е всѣкога държалъ истинното учение и изобличавалъ ереситѣ, въ които почти всѣкога падали цариградскитѣ патриарси.

Но не сѫ само Гърцитѣ православни. Россия, къмъ която всѣкога сѫ били обърнѫти очитѣ на Българетѣ, исповѣдва такожде православната вѣра. Поради това издательетѣ на *България* трѣбваше да хвърлятъ пò-легка легка мракъ и върху Россия, върху нейнитѣ стремления и нейния духъ, върху нейната църква и нейната цивилизация. Тѣ прѣпорѫчвахѫ даже да се не учи русския языкъ, защото съ него се разваляль българский языкъ. Вмѣсто русския языкъ трѣбвало да се учи французския и на този последния языкъ да се даде прѣдпочтение прѣдъ всичкитѣ други европейски езици. Естественно бѣше тоя враждебенъ на православието и на словѣнството духъ да възбуди реакция въ срѣдата на Българския народъ, отъ толкова вѣкове свързанъ съ православната Въсточна Църква и ис-

кренно прѣданъ на Россия. Срѣщу издательетѣ на България и прокарваното отъ тѣхъ направление се обявихѫ печатно освѣнъ редакторитѣ на издававшитѣ се тогава въ Цариградъ периодически списания, г. Гаврила Кръстевича и Алекс. Екзарха Н. Хр. Палаузовъ изъ Одесса, ефоритѣ на Бълг. църква въ Цариградъ и скоро послѣ тѣхъ всичкитѣ по̀видни членове на Цариградската община, а така и нѣкои отъ тогавашнитѣ учителье, каквото Ѳ. Стояновъ-Бурмовъ отъ Габрово, Боте Петковъ отъ Калоферъ и други. Редакторьетѣ и учительетѣ, които така изобличавахѫ вредителното за народа и противно на православната църква направление на вѣстникъ *България*, станѫхѫ прѣдмѣтъ на най-жълчни нападения отъ страна на папищашкия органъ. Тѣмъ имъ се написаше най-безцеремонно не само всѣкакво лично оскърбление и докачение, но нерѣдко тѣ се прѣдставяхѫ, подъ название московити и панслависти, за подозрителни прѣдъ правителството людье. Нѣкои отъ тия защитници на отечествената вѣра, на единството народно, се принудихѫ да мълчѫтъ само и само да не ставатъ вече прѣдмѣтъ на безсрамно гавренье и присмиванье и да не си навлекѫтъ на главата нѣкое зло отъ страна на правителството.

Порицанията срѣщо Гръцкото духовенство и срѣщо Въсточната църква съ въсхваления на Римската и на нейнитѣ прѣдставительe намѣрихѫ ненадѣйно отзивъ въ единъ малоизвѣстенъ до тогава кѫтъ на Македония. Този кѫтъ бѣше мъничкий градъ Кукушъ, или Кълкъчъ, (по Турски Хавретъ-Хиссаръ) на който жительетѣ сѫ почти всички Българе. Въ този градецъ, благодарение на старанията и патриотизма на учительетѣ му, Димитрия Миладиновъ и Ксенофонта Жинзифовъ, българското чувство се пробуди по̀-рано отъ колкото въ много по̀-голѣми градове на Македония.[1]) Въ началото на 1858 въ училището и църквитѣ на градъ Кукушъ се употрѣбяваше вече въпрѣки съпротивлението на Полянинския владика (ὁ ἅγιος Πολιανῆς) Мелетия,[2]) българския язикъ. Между това жителитѣ на Полянинската епархия, между които Кукушанетѣ занемахѫ

---

[1]) Глед. *Бълг. книжици* за мaия 1858 год.

[2]) Полянинский владика е епископъ подчиненъ на Солунския митрополитъ и носи названието си отъ градеца Полянинъ или по турски Дойранъ.

пò-прѣдне мѣсто, бѣхѫ отдавна недоволни отъ епископа си Мелетия и нееднократно бѣхѫ се оплаквали отъ него прѣдъ митрополита му и прѣдъ Великата Църква. Въ разстояние на единадесеть годинъ, прѣзъ които Мелетий е стоялъ на поляниинското сѣдалище, тѣ три пѫти ходатайствовали за промѣнението му, но не се послушали. Въ началото на 1859 епархията, и особено Кукушъ, отново се подигнѫ съ оплаквания противъ него. Солунский митрополитъ Неофитъ, този сѫщий, който бѣше прѣди малко митрополитъ въ Търново, отправи въ Кукушъ екзарси да направѭтъ потрѣбното дознание върху жалбитѣ и обвиненията срѣщо Мелетия. Екзарситѣ намѣрихѫ, че оплакванията на паствата срѣщо пастиря сѫ справедливи. Митрополитътъ отнѣ отъ недостойния епископъ епархията, но намѣсто да я прѣдаде на единъ отъ тримата кандидати Българе, споредъ както го бѣхѫ молили жительетѣ и споредъ както той имъ обѣщавалъ, той я повѣри пакъ на единъ Гръкъ, който му билъ заплатилъ за това огромна сумма. Неиспълнението на обѣщанието му направи силно впечатлѣние въ всичката епархия, а особено между Кукушанетѣ. Кукушъ е градецъ, който отстои отъ Солунъ не повече отъ шесть часа, а въ послѣдния този градъ има миссия папска отъ калугеритѣ лазаристи, има и французски консулъ. Кукушанетѣ, като ходили въ Солунъ да се оплакватъ отъ владиката си, били насочени да се запознаѭтъ съ тамшнитѣ агенти на католическата пропаганда. Тѣмъ имъ се пришепнѫло опце, че слѣдъ като останѫхѫ така излъгани въ надѣждитѣ си да добиѭтъ слѣдъ Гърка Мелетия епископъ Българинъ, тѣ ще изиграѭтъ една много добра игра на митрополита и ще сполучѫтъ испълнението на желанието си, ако чрѣзъ посрѣдството на католическата миссия въ Солунъ се обърнѫтъ до папата и поискатъ отъ него рѫкоположението на единъ владика за епархията си. Кукушанетѣ, кои отъ невѣжество, кои отъ слабо благочестие и озлобление противъ гръцкото духовно началство, пригърнѫли лесно тая мисъль, толкозъ повече, че агентитѣ на пропагандата имъ обѣщали златни планини отъ обращението до папата. Послѣднитѣ ги увѣрили, че въ града имъ ще се отворятъ добрѣ наредени училища за дѣцата и отъ двата пола, че тѣ ще иматъ покровителството на Франция, като Французски подданници, и че

това всичко ще добиѭтъ съ едно само припознаванье главенството на папата, защото въ църквитѣ имъ ще се чете и служи както се е чело служило и досега и както се служи въ всичкитѣ други православни църкви. Че такива обѣщания сѫ се давали на Кукушанетѣ отъ страна на пропагандата се вижда отъ прошението на папата, което имъ били приготвили на французски езикъ нейнитѣ агенти и което Кукушанетѣ подписали и подпечатали. Пропагандата стараеше се да стане постѫпката на Кукушанетѣ въ такива условия, щото по нея да се поведѫтъ лесно и другитѣ Българе. Съ тая цѣль и прошението, което се прѣдстави за подписъ на Кукушанетѣ, бѣ съставено въ такива термини, щото да се вижда като че ония, които сѫ го подписали, нищо друго не сѫ направили освѣнъ че сѫ отблъснѫли гръцкото духовенство, като нечестиво и губително, и припознали папата, като върховенъ началникъ на църквата. Не само Кукушскитѣ Българе, но и други християне въ тѣхното положение, на които не сѫ извѣстни хитроститѣ на папскитѣ миссионери, не би се подвоеумили да подпишѫтъ прошение, съставено въ такъва оболстителна форма. Това се ясно вижда отъ текста му, който е слѣдующий: „Ний долуподписанитѣ, жителье на епархията Полиана, съ наше голѣмо неудоволствие, съ глѫбоко и неизразимо сърдечно стѣснение сме принудени да исповѣдаме прѣдъ цѣлъ свѣтъ, какъ нашата Въсточна православна църква достигнѫла е днесь въ такова едно достоплачевно положение, което не може да се опише. И толкова по̀-глѫбока е нашата горесть и душевно потресение, че ние доказваме, че злото нави нашето търпѣние. Увы, ония които бѣхѫ длъжни да сѫ свѣтлината и источникътъ на всѣка християнска добродѣтель, сирѣчь нашитѣ първи пастирье и църковни началници, другояче нарѣчени наши архиепископи, тъпчѫтъ съ крака законитѣ и таинствата на църквата. И ония, които сѫ посвоили църковнитѣ имоти, сѫ нѣколко лица облѣчени съ свещенически характеръ, истина, но които нѣматъ нито вѣра, нито съвѣсть, нито характеръ, человѣци властолюбиви, честолюбиви, вдадени въ сребролюбие и които за интересъ ще направѭтъ всѣкакъвъ видъ лошавини. Като патриаршеский Цариградски синодъ състои отъ такива лица, само посебе си се разумѣва, че и по епархиитѣ се пращатъ епископи въ всичко

съобразни съ тия, които ги пращатъ и нимъ они продаватъ епархиитѣ за голѣма цѣна. Цѣльта на тия епископи не е да учжтъ стадото христово, нито да се грижжтъ за неговитѣ духовни нужди, но единственно да събиратъ пари законно и незаконно и да ги пращатъ (артисалото) въ Фенеръ (на гръцката патриаршия) и на своитѣ покровителье. Отъ нихъ народътъ не само не получава никаква духовна полза, но още има голѣма вреда веществення и нравственна и голѣмъ съблазнъ отъ нихното распутно и немонашеско житие. Съ една дума такива епископи сж една тежина и една скърбна рана за стадото Христово. Особно търпи отъ това развратно гръцко духовенство нашийй Български народъ, защото той нѣма злоба въ сърдцето си и се страхува отъ Бога, и като гръцкото духовенство знае това, то злоупотрѣбява простодушието и откровенностьта на този народъ. Единъ отъ най-прочутитѣ въ своето распутно и развратно житие е и нашийй досегашенъ епископъ Мелетий. Единадесеть годинъ има откакъ той епископствува, или пò-добрѣ да рѣчемъ, неистовствува въ нашата епархия, като бѣсенъ вълкъ въ овче стадо. Нѣма грѣхъ, нѣма беззаконие, което той явно или тайно да не е сътворилъ. И кой може да опише мерзкитѣ дѣла на това духовно лице, дѣла, съ които мерзостно е хвърлилъ въ умраза истинната вѣра и высокия ѝ характеръ прѣдъ всичкия свѣтъ? Кой може да прикаже неговитѣ лоши обичаи, неговитѣ насилия и неговитѣ грабителства? Колко семейства той съвършено разори, като прави злото съ хиляди срѣдства. Три пжти ние се оплаквахме на църквата противъ тоя вълкъ въ овча кожа, но она не щеше никакъ да ни слуша. Напразно ние ѝ прѣдставяхме всичкия вредъ, който происходи отъ единъ такъвъ пастирь, напразно ние се мжчихме да разбудимъ най-малката христианска ревность и съчувствие въ сърдцата на върховното църковно правителство. То слушаше нашитѣ кървави жалби съ велико хладнокръвие. Тогава ние, за да можемъ да съхранимъ вѣрата си цѣла и неповредима, както сме я приели отъ прѣдцитѣ си и да запазимъ себе си отъ развратното това гръцко духовенство, твърдо рѣшихме да го оставимъ и да се обърнемъ до негово светѣйшество папа Пия IX и да го припознаемъ него и неговитѣ наслѣдници на апостолското сѣдалище за ду-

ховенъ началникъ надъ насъ, по слѣдующия начинъ: 1) ние приемаме съпричастието на сѣдалището на св. Петра, върху което Иисусъ Христосъ основа църквата си, на което е върховно сѣднѫлъ Пий IX и управлява тая истата църква Христова. Въ истото врѣме ние истинно вѣрваме, че Пий IX е истинний наслѣдникъ на св. Петра и вѣрваме нашата Въсточна Църква такъва, каквато сме я приели отъ светитѣ отци и отъ светитѣ вселенски събори[1]. 2) Ние желаемъ и слѣдователно молимъ Пия IX да не се направи никакво измѣнение въ обредитѣ (обичаи, тържества и богослужение) църковни, въ прѣподаваньето на таинствата, въ състоянието на нашитѣ свещеници и въ езика, по който ще ставатъ църковнитѣ молитви между насъ, който езикъ е старий български или словѣнски езикъ. 3) Нашата епархия ще се ввѣри на единъ архиепископъ, избранъ по нашитѣ общи желания, на което избрание ще помолимъ Пия IX да даде своето одобрение. 4) Архиепископътъ и духовенството, които ще управляватъ епархията и енориитѣ, трѣбва да сѫ всички Българе подъ заповѣдьта и покровителството на Пия IX и на наслѣдницитѣ му. 5) Училищата трѣбва да сѫ подъ управлението и грижитѣ на архиепископа и на епитропитѣ. Българский езикъ съ народнитѣ си букви ще бѫде всѣкога главний езикъ и основата на учението на юношеството. Учительетѣ ще се избиратъ отъ архиепископа и народа. Подъ тоя начинъ молиме ние негово светѣйшество Пия IX да ни приеме въ стадото си и подъ крилата си. Такова е съединението, което искаме съ апостолското сѣдалище, за да могѫтъ и другитѣ наши съотечественници да ни подражаѭтъ и да излѣзѭтъ отъ подъ властьта на безредното и безсъвѣстно гръцко духовенство. Дано Богъ тѫй да може да се прославя отъ насъ и отъ всичкитѣ други Българе. Най-послѣ ние молимъ негово светѣйшество Пия IX да приглаеи за наша полза французското правителство да ни защищава при изрядния нашъ самодържецъ Абдулъ Меджида противъ всѣко неправедно притѣснение и гонение, които зломисленното безсъвѣстно гръцко духовенство може да дигне противъ насъ.

[1] Тия изражения сѫ намислени така, за да може да се разумѣе, че подписанитѣ на прошението вѣрватъ въ всичко както учи Римската църква, безъ да подозрѣватъ сами, че казватъ подобно нѣщо.

Най-сетнѣ като сме увѣрени, че нашитѣ покорни молби ще се услишжтъ, ние подписваме съ всичко почитание. 12 юлия 1859, въ Кукушъ.“ [1])

Прошението, както вижда читательтъ, носи дата 12 юлий, а слухътъ за подаваньето му се разгласи чакъ въ началото на септемврия. Първото извѣстие за постжпката на Кукушанетѣ се даде въ дописка изъ Солунъ до французския вѣстникъ Presse d'Orient, която тутакси се обнародва и въ вѣстникъ *България.* Споредъ тая дописка, прошението до папата се подало въ края на августа чрѣзъ началника на лазариститѣ въ Солунъ, Тюррока. Послѣдний, щомъ приелъ прошението, отишълъ въ Кукушъ за да влѣзе въ общение съ новата паства на папата и да направи тамъ потрѣбнитѣ распореждания за устройството ѝ. Ако прошението и носи дата 12 юлий, а Тюррокъ е отишълъ въ Кукушъ въ края на августъ, трѣбва да се прѣдположи, че на 12 юлий ще е било направено само едно съглашение мѣжду миссията въ Солунъ и водачьетѣ на Кукушанетѣ, което е било испроводено въ Римъ за одобрение, а прошението се е дѣйствително подало съ всичкитѣ формалности въ края на августъ, когато е било пристигнжло въ Солунъ извѣстие, че папата е съгласенъ да приеме Кукушанетѣ съ условията, които сж му били испратени отъ агентитѣ на пропагандата и прѣпоржчени, като най-сгодни за да се помамжтъ Българетѣ да влѣзжтъ въ католическата църква.

Обрѫщанието на Кукушанетѣ до папата произведе силно впечатление посрѣдъ православното общество въ Цариградъ. Мълвехж се впрочемъ и истино безпокоехж ония прѣимуществено людье, които разбирахж опасностьта и които всѣкога сж имали при сърдце интереситѣ на православието. Огъньтъ бѣше запаленъ и можаше да охване всичка България, ако се не вземехж во врѣме мѣрки за угасваньето му. Но кой можеше да убѣди Кукушанетѣ да се отвърнжтъ отъ това, щото бѣхж направили? Тая обязанность лежеше, разбира се, най-първо на Солунския митрополитъ, но той бѣше изгубилъ отдавна довѣрието на всичката Полянинска паства. При това той

[1]) Това прошение е напечатано въ *в. България* отъ 12 септ. 1859, брой 25.

не само не можеше самъ да говори на езика ѝ, но и въ всичката му митрополитска область не се намираше духовно лице, способно да повлияе съ езика и съ характера си върху заблуденитѣ и раздразенитѣ жителье на Поляниnската епархия. Нѣмаше таквозъ лице и въ всичкия сонмъ на окрестнитѣ митрополити, нѣмаше го и въ всичкия гръцки епископатъ. Българетѣ не вѣрвахѫ вече нито на единъ Гръкъ. По щастие при Българската църква се намираше вече достоуважаемо и способно за тая миссия духовно лице изъ самитѣ Българе, което бѣше облекла, ако и не охотно, прѣди година въ архиерейския санъ патриаршията. Това лице бѣше, както се сѣща читательтъ, титулярний епископъ при Българската църква Иларионъ Макариополский. Той само можеше като родолюбивъ Българинъ и достоуважаемъ владика да има успѣхъ помѣжду озлобенитѣ отъ гръцкото духовенство Кукушки Българе. Патриаршията прибърза прочее да потърси неговитѣ услуги и да го испроводи пò-скоро въ Кукушъ. Като научватъ това, агентитѣ на пропагандата въ Цариградъ, вематъ и тѣ отъ своя страна потрѣбнитѣ мѣрки, за да се даде отпоръ на патриаршеския пратеникъ. Съ тая цѣль отива въ Кукушъ самъ главний началникъ на лазариститѣ г. Боре. Прѣосвещенний Иларионъ можалъ да стигне въ Кукушъ само петнадесеть минути прѣди папския агентъ. И двамата пратеници тутакси се уловили съ ревность за дѣлото, за което бѣхѫ отишли въ градеца. Прѣосвещенний Иларионъ не се забавилъ да обясни на всичкитѣ пò-първи тамъ Българе, какво ще каже обращението имъ до папата и какви послѣдствия може то да има. Кукушанетѣ му разказали за свое оправдание прѣмногото лошавини, които видѣли отъ гръцкитѣ владици и упорството, съ което бѣ отблъсвала патриаршията тѣхното справедливо желание да иматъ Българинъ родомъ и достоенъ архиерей. Тѣ казали найпослѣ, че сѫ готови да се отвърнѫтъ отъ папата, ако Великата Църква имъ испроводи такъвъ архиерей и именно оногози, когото тѣ ѝ бѣхѫ вече искали, т. е. архимандрита Партения, който бѣше свършилъ курсъ въ Московската духовна академия и който въ това врѣме бѣше учитель въ Българското на Фенеръ училище. Прѣосвещенний Иларионъ увѣрилъ Кукушанетѣ, че се надѣе да може това имъ же-

лание да се испълни и тутакси писва въ Цариградъ, че за да се отрекѫтъ Кукушанетѣ отъ Папата и удържѫтъ въ православната църква, необходимо е да се даде удовлетворение на прѣдишнята имъ просба да иматъ за епископъ архимандрита Партения. Колкото и да не бѣше по волята на патриарха и на старцитѣ въ Фенеръ да ръкоположѫтъ за Поляпински епископъ архимандрита Партения, който не бѣше тѣмъ свой человѣкъ, макаръ и да бѣше учителствовалъ въ патриаршеската семинария на островъ Халки. тѣ не можехѫ другояче да сторѭтъ. Архимандритъ Партений, като въспитаникъ на Московската духовна академия, бѣше извѣстенъ отъ добра страна и на русското посолство. Поради това послѣднето не се забави да настои да се ръкоположи той пò-скоро за Поляпински епископъ и испроводи часъ пò-напрѣдъ въ Кукушъ. Патриаршията нѣмаше какво да възрази, толкозъ повече че архимандритътъ ако и патриотъ Българинъ, владѣеше добрѣ гърцкия езикъ и като бивши учитель на словѣнския езикъ въ Халкинската семинария, бѣше лице извѣстно и испитано. Партений биде ръкоположенъ на 29 октомврия въ патриаршеския храмъ и подирь два дни заминѫ за Кукушъ, гдѣто пристигнѫ на 14 ноемврия. Макаръ че въ Кукушъ бѣхѫ навлѣзли вече доста католишки калугери и калугерки, но дѣлото на пропагандата успѣшно спѫвано отъ прѣосвещ. Илариона, който, за да бди върху интригитѣ на папскитѣ калугери, стоя тамъ до края на октомврия, се съвършено парализова слѣдъ като пристигнѫ тамъ желанний отъ жительетѣ Българинъ епископъ. Агентитѣ на пропагандата, като виждахѫ, че се осуетяватъ надѣждитѣ, които тѣ свързвахѫ съ постѫпката на Кукушанетѣ, разгласихѫ два дни слѣдъ ръкоположението на Партения, че послѣдний билъ првъ подалъ на Кукушанетѣ мисъль де се обърнѫтъ до папата; че той билъ на два пѫти съчинявалъ прошението, което Кукушанетѣ испратили до папата, [1]) но тия извѣстия съ нищо се не доказахѫ и могѫтъ слѣдователно да се гледатъ като чиста клевета срѣщу прѣосвещеннаго Партения. Латинската пропаганда, както е правила и другадѣ, прибѣгваше и помежду насъ българетѣ къмъ всѣкакви ин-

---

[1]) Гл. бр. 32 на в. *България* (23 окт. 1859).

триги за да сполучи цѣльта си. Правилото: цѣльта оправдава срѣдството, се прилагаше неизмѣнно и въ България. Партений се намѣри отпослѣ въ много пò-трудно положение откаквото бѣше прѣдъ ржкоположението му за Полянински епископъ, но никога не подаде поводъ да се помисли, че той би билъ склоненъ на уния съ Римската църква.

Планътъ на пропагандата не се постигнж. Вмѣсто папски архиепископъ, подъ властьта на когото по легка легка да дойджтъ всичкитѣ Българе, въ Кукушъ се настани за православенъ епископъ лице, което желаехж жительетѣ му, и за унията съ Римската църква тамъ вече не ставаше дума. Но примѣрътъ бѣше вече даденъ, опитътъ направенъ. Ползувайки се отъ станжлото, пропагандата пое открито да проповѣдва чрѣзъ вѣстника си унията и да доказва нейното удобно осжщественье. При неустжпчивостьта на гърцкото църковно началство, при раздражението на умоветѣ помежду Българетѣ, което искусно поддържахж агентитѣ на папството и за което давахж обилна пища постжпкитѣ на гръцкитѣ владици, примѣрътъ на Кукушанетѣ можеше лесно да намѣри подражателье. Истина, че нѣкои отъ тогавашнитѣ наши учени и защитници на православието неуморимо отражавахж всичкитѣ удари на пропагандата и раскривахж всичкитѣ нейни лукавства и интриги, колкото безстидно и да ги клеветеше и позореше тя, но опасностьта бѣше все пакъ голѣма, толкозъ повече, че мнозина други отъ нашитѣ учителье прѣдпочетохж да си мълчжтъ, за да не паднжтъ въ устата на издательетѣ на папския органъ, а нѣкои имъ се и подмилквахж и даже изражавахж пълно съчувствие. Повърхното и недостаточното образование, което имахж повечето отъ нашитѣ учителье, ги правеше неспособни да си съставжтъ вѣрно понятие за цѣлитѣ на агентитѣ на пропагандата и да оцѣнжтъ послѣдствията на унията, която проповѣдвахж послѣднитѣ. Недоученото юношество при такъвъ съблазнителенъ примѣръ отъ страна на учительетѣ, се въсхищаваше отъ новата проповѣдь, като отъ нѣщо съврѣменно, напрѣдничаво и патриотическо. При слабото си религиозно въспитание, то не само не се възмущаваше отъ ежедневнитѣ нападки и оскърбления, които правеше в. *България* на православната църква, но намираше едно удоволствие да ги чете, като ржкоплещеше на издательетѣ му.

Повечето отъ учительетѣ и отъ юношитѣ бѣхѫ увѣрени, че идеята за унията съ Римската цѫрква е патриотическа идея и заключава глѫбокъ политически смисълъ и отъ душа се смѣехѫ на всички, които я осѫждахѫ, като на рѫждясали и исфирясали глави. Ако при това настроенье на повечето отъ учительетѣ и младитѣ бѣше настоящето устройство на България, при което така малко може да се чува гласътъ на благоразумието и на опитностьта, повечето отъ българскитѣ мѣста щехѫ да се поуниатятъ още въ 1859 година. По щастие, тогива пò-старитѣ и пò-опитнитѣ не бѣхѫ още испуснѫли юздитѣ и не можехѫ да ги испуснѫтъ при реда, при правилата, до които се придържаше Турското правителство. Послѣднето, когато желаеше да узнае мнѣнието и расположенията на населенията или кога искаше да имъ внуши нѣкои наставления и съвѣти или да имъ направи нѣкое предложение, не се обрѫщаше къмъ народнитѣ масси; въ такива случаи то диреше всѣкога пò-първитѣ, пò-личнитѣ и пò-почтеннитѣ хòра. Послѣдствие на това, пò-първий классъ хòра, каквито бѣхѫ всичкитѣ пò-заможни и пò-степенни людье, съхранявахѫ цѣлно влияние въ народа. Съ тѣхъ се съгласявахѫ и всичкитѣ свещеници и всичкитѣ пò-опитни и пò-стари хòра. Въ тоя классъ хòра религията, прѣданията, вѣковнитѣ тежнения на народа имахѫ голѣмъ корень и съхранявахѫ всичката си важность. Благодарение на това щастливо обстоятелство, усилията на Латинската пропаганда да отлѫчи нѣкои български епархии отъ Въсточната православна цѫрква, отъ Въсточното словѣнство, за да ги вкара въ Турско-латинската орбита противъ Россия и да распокѫса Българския народъ религиозно се впълно осуетихѫ. На распрята съ Гърцитѣ се даде чисто-народно направление. Българетѣ трѣбваше да се домогватъ да получѫтъ правдини по цѫрковно-народното управление не подъ ново име и вѣроисповѣдание, а подъ онова сѫщото, което бѣше имъ прѣдала историята, т. е. като Българе православни, а не като Българе Католици или Униати. Такова направление, въ противоположность съ западно-католишкото, бѣше не само съгласно съ народното честолюбие, съ народната гордость и честь, но и се налагаше повелително отъ добрѣ разбрания народенъ интерессъ. То прѣдувардяше България отъ распокѫс-

ванье, усилваше народното чувство и обезпечваше нейната цѣлость и самостоятелность при распаденнето на Турция.

Пропагандата, естественно, не изгуби надѣждитѣ си, слѣдъ несполуката си въ Кукушъ. Ако и да не хванѫ тамъ коренъ нейната проповѣдь, тя видѣ обаче отъ примѣра на Кукушкитѣ жителье, че българскитѣ населения нѣматъ нѣкое си особенно отвращение или боязнь отъ папството и заключи, че, като се поработи още и се почака догдѣ се убѣдѭтъ Българетѣ, че нито патриархътъ, нито правителството ще имъ дадѫтъ онова, което желаеха, нейното дѣло може да се увѣнчае съ пъленъ успѣхъ. Тя бѣше увѣрена, че Българетѣ ще се принудѭтъ да се обърнѫтъ къмъ папата, кога се убѣдѭтъ отъ врѣмето, че Цариградский патриархъ нѣма да направи нищо за тѣхното удовлетворение. Нейний органъ постоянно твърдеше, че напразно ще чака българский народъ отъ него възобновенье на иерархията си. Между това гръцкото духовно началство постѫпаше така, като че да искаше да покаже, че агентитѣ на пропагандата право казватъ. Патриархъ Кириллъ бѣше обѣщалъ на ефоритѣ на българската народна църква, по врѣмето на Кукушкото движение, че занапрѣдъ въ българскитѣ епархии, които оставатъ безъ археpей, ще се проваждатъ владици Българе. Но първий случай, който се прѣдстави слѣдъ това, показа, че обѣщанието на негово светѣйшество не било искренно. Въ декемврия на 1859 умрѣ Охридский митрополитъ Иоанникий. Живущитѣ въ Цариградъ Охридчане и ефоритѣ помолихѫ патриарха да назначи, по обѣщанието си, за Охридски митрополитъ Българинъ. Тая молба се повтори на скоро и съ прошение изъ Охрида. Патриарху се указахѫ и три уважаеми духовни лица, като еднакво приемлеми и желаеми отъ епархията. Тѣ бѣхѫ преждебивший митрополитъ Велешкий Авксентий, който тогава сѣдеше безъ епархия въ Цариградъ, Иларионъ Макариополский и архимандритъ Анѳимъ, тогава учитель въ Халкинската духовна семинария, а отпослѣ митрополитъ Видинский и Българский Екзархъ. Негово светѣйшество отпърво избѣгваше подъ разни прѣдлози да искаже мисъльта си, а послѣ самото дѣло показа, че той никога не е ималъ на умъ да испълни

даденото си обѣщание. За Охридски митрополитъ се назначи пакъ Гръкъ въ лицето на Величския епископъ Мелетия. Охридчанетѣ незабавно протестувахѫ противъ това назначение и молихѫ съ прошение носяще десеть хиляди подписи да се отмѣни то. Тѣ указвахѫ, че изборътъ на църковното началство е отъ несполучливитѣ, защото Величский епископъ, който е билъ пò-напрѣдъ протосингелъ на преждебившия Охридски владика, имъ е извѣстенъ отъ лоша страна. Тѣ просихѫ отново да се назначи за Охридски митрополитъ единъ отъ горѣпоменѫтитѣ тѣхни кандидати, но молбата имъ се не зе въ внимание. Сѫщо така останѫхѫ безъ внимание и многократнитѣ жалби на Самоковчанетѣ противъ владиката имъ Матея, нарѣченъ, поради несвѣснитѣ си дѣла, Дели-Матей. Патриаршията не се съгласи да го извади отъ Самоковъ, както молеше епархията. Тя нареди само да не ходи той самъ въ Самоковъ, но да се счита пакъ той Самоковски митрополитъ, а епархията да управя вмѣсто него нѣкой си Паисий, Българинъ истина, но вече извѣстенъ помежду съотечественницитѣ си за недобритѣ си нрави. Самоковската епархия молеше да ѝ се назначи за архипастирь прѣосвещ. Авксентий, за когото поменѫхме пò-горѣ. Неудовлетворени также останѫхѫ и Българетѣ отъ Шумненската епархия, които непристойнитѣ дѣла на архипастиря имъ Венеамина бѣха отдавно извадили изъ търпѣнье. Заключението, което истичаше отъ упорството, съ което патриархътъ отхвърли и въ тритѣ тия случаи молбитѣ на Българетѣ, бѣше отъ най прискърбнитѣ. Какво пò-нататъкъ можеше да се чака отъ него. кога той не испълнява собственнитѣ си обѣщания и кога не отстранява нито такива ненавистни владици, каквито бѣха станѫли за паствитѣ си Самоковский Матей и Шумненский Венеаминъ?

Но като не можеше вече да се очаква нищо добро отъ собственната воля на патриарха, като и съборътъ, който бѣше повиканъ да изработи нова наредба за управлението на църквата, отхвърли толкозъ умѣренитѣ просби на Българетѣ, ясно бѣше, че ако се не прѣдприемеше нѣщо пò-рѣшително и пò-впечатлително за народа, агентитѣ на пропагандата щеха съвсѣмъ да го завладѣѭтъ и да го повлекѫтъ подиря си. — Патриотитѣ, привърженци на вѣ-

ковнитѣ народни прѣдания и на народното православно исповѣдание, трѣбваше сега най-много да напрѣгнѫтъ силитѣ си, за да намѣрѭтъ срѣдство да удържѫтъ съ себе си народа. При други обстоятелства можеше да се повъзчака и потърпи безъ вредъ. Сега бавностьта и недѣятелностьта можехѫ да се изтълкуватъ въ най неблагоприятенъ за исхода на дѣлото смисълъ.

На народа не можеше вече да се казва, че Великата Църква ще земе въ внимание неговитѣ желания. Дѣлата показахѫ на всички най-явно, че Гърцитѣ искатъ и за напрѣдъ да продължѫтъ господството си надъ Българетѣ. Единственната надѣжда бѣше на правителството. Прѣдполагаше се, че послѣднето не може да прѣзре толкозъ справедливи желания на единъ цѣлъ народъ. Но Султанското правителство, слушахѫ се гласове, като правителство свѣтско и друговѣрно и при това задължено да уважава привилегиитѣ и правдинитѣ на пратриарситѣ, не може да насили патриаршията. Догдѣто Българетѣ припознаватъ патриарха за свой религиозенъ началникъ, турското правителство ще го припознава и то за такъвъ, т. е. за тѣхенъ духовенъ началникъ. Ако Българетѣ нѣмахѫ за основанието на собственна иерархия нужда отъ патриарха, т. е. не ищехѫ неговото съгласие, неговото благословение и одобрение, а приготвехѫ сами иерархията си и поищехѫ отъ правителството да я припознае като иерархия за българския народъ, правителството не щеше да се намѣри въ затруднително положение. Отъ него не щеше да се иска тогава да се мѣси въ духовнитѣ дѣла на патриаршията, да земе на себе си, така да се рече, духовна власть, да създава иерархия, нѣщо което не би му било въ никой случай възможно. То щеше да има да упражни въ този случай само свѣтската си власть, нѣщо което никой не може да му въспрети и което му е много лесно да направи.

Въ едно съвѣщание, направено въ началото на мартъ 1860 между трима души при българската църква на Фенеръ, които имаха тогава най голѣмо влияние върху хода и направлението на въпроса, това умозаключение се припозна за основателно. Тогава же се рѣши между тѣхъ, че тая мисъль, която се подмѣтнѫ и въ прошението, което се подаде на Султанското правителство въ края на мартъ, трѣбва

да се развие съ най голѣмата ясность. Българский народъ, рекоха си тримата души, трѣбва да обяви и прогласи, че не припознава вече Цариградския патриархъ за свой духовенъ началникъ, не счита за свои архипастирье и владици гръцкитѣ архиереи и не може да ги счита за такива по религиозната си съвѣсть и по учението на вѣрата, която исповѣдва; че той ги отхвърля всичкитѣ, като нечестивци; че той припознава за свои архипастирье и истинни архиереи народнитѣ си архиереи. Дѣлата и живота на гърцкото високо духовенство, достоосѫдни сами въ себе си, прѣдставяхѫ широко каноническо основание за такава присѫда надъ него. Да се покаже, че, споредъ църковнитѣ канони, споредъ учението въобще на вѣрата, гръцкитѣ архиереи незаслужено носехѫ архиерейския санъ и безъ право се считахѫ отци и пастирье на Христовото стадо, особенно же по отношение къмъ Българетѣ, които тѣ разнообразно притѣсняваxѫ и озлобявахѫ, не бѣше трудно. То бѣше и нужно да се направи. Брошурата *Българетѣ и високото гръцко духовенство*, която се напечата първо отдѣлно, а послѣ и въ българскитѣ книжици, имаше да отговори на тая потрѣбность. Тя бѣше назначена да обясни новата фаза, въ която влѣзваше расправата на Българетѣ съ гръцкото високо духовенство и която знаменателно се откри съ непоменуванието въ българската църква името на патриарха на връхъ великдень прѣзъ 1860 год. Въ нея говорехѫ Цариградскитѣ Българе на вънншитѣ си съотечественници. Тѣ имъ обяснявахѫ защо се въспротивихѫ, да се помене името на патриарха при великденската служба и защо преставатъ вече да припознаватъ патриарха и всичкитѣ други владици за архипастирье. Като излага по-главнитѣ обвинения срѣщу гръцкото високо духовенство, брошурата прави слѣдующето заключение, което е въ сѫщото врѣме възвание къмъ всичкитѣ Българе да подражаѭтъ примѣра на Цариградскитѣ си единородци:

„Като напълно разбрахме и зехме въ внимание тѣзи и други разни злоупотрѣбления, тѣзи противни на християнското учение, еретически и безбожнически постѫпки на гръцкия патриархъ и на гръцкитѣ владици, ние единодушно рѣшихме, съгласно съ църковнитѣ закони, да не ги

припознаваме вече за свещеноначалници, като осждени и исхвърлени отъ духовния чинъ и отъ самата църква, съ силата на Божественитѣ и отечески закони. Ние се отричаме отъ тѣхъ, ние ги отхвърляме, за да увардимъ светостьта и достолѣпието на православието, за да се утвърди чинъ и редъ въ църковнитѣ ни дѣла, по съборнитѣ правила. Тъй ни заповѣдва православната вѣра, тъй постжпили нѣкога и нашитѣ прѣдци, както свидѣтелствува прѣдисловието на една кормча книга, та си съставили независима отъ гръцкия патриархъ иерархия, макаръ нравитѣ на гръцкото високо духовенство и да не сж били тогава до толкозъ лоши и заблуждението му толкозъ голѣмо, колкото сега. Тъй постжпили, казваме, нашитѣ прѣдци, тъй трѣбва и ние да постжпимъ, ако почитаме светостьта на вѣрата си и слушаме апостолското учение, което дума: *ако ние или ангелъ отъ небето ви благовѣсти нô-вече отколкото ви благовѣстихме, да бжде анаѳема* (Галат. I, 8). Ние, както е на всички известно, сме имали патриарси и патриаршии. Това право, що сме имали, на никого не сме го дали и никой неможе да ни го отнеме съ правда, като се е припознавало то толкозъ врѣме отъ православни патриарси и владици и като сж го одобрявали прѣзъ нѣколко вѣкове толкова славни оттомански царье. То си е наше и на наши владици, честни и добродѣтелни, благочестиви, учени и послушни на правителството султаново трѣбва да се вржчи, като, споредъ изложенитѣ религиозни причини, гръцкитѣ владици не могжтъ да бждктъ намъ духовни началници и като слѣдователно сж безъ право да ни иматъ подъ духовното си управление. Таквизи български владици си и сега имаме нѣколцина, и тѣхъ като припознаваме за истинни православни епископи съ учение, животъ и чувства таквизи, каквито заповѣдватъ апостолскитѣ, съборнитѣ и отечески правила, тѣмъ ще се повинуваме въ духовнитѣ си дѣла, а гръцкия Цариградски патриархъ и гръцкитѣ владици, които ни разорили патриаршията и тъпчжтъ и насъ и вѣрата ни, не припознаваме за нищо, нито почитаме, като еретици симонисти и исхвърлени отъ духовния чинъ и отъ църквата по светитѣ църковни правила.

„Не се съмнѣваме, че и другитѣ наши еднородци, като душевно смжтени отъ гнусното поведение на фанариотскитѣ

владици, както свидѣтелствуватъ многото имъ жалби и протести противъ тѣхъ, сѫ съгласни съ тѣзи наши чувства, защото е извѣстна всѣкиму тѣхната любовь къмъ чистотата и светостьта на нашата вѣра и защото и тѣ желаѭтъ да ѭ освободимъ отъ тъпканье, което сѫ ѝ толкозъ недостойно до сега правили грьцкитѣ владици. Всичкитѣ Българе добрѣ знаѭтъ високата царска воля да не притѣснява никой никого да си исповѣдва вѣрата другояче откакто му заповѣдватъ нейнитѣ правила и съвѣстьта му и сѫ твърдо увѣрени, че ще приемѫтъ въ тъзи работа благосклонното покровителство на негово императорско величество султана, великодушния си самодържецъ, и императорското правителство ще прибърза да удовлетвори нашитѣ справедливи искания, възбудени отъ желание да се съхранѭтъ небутнѫти канонитѣ на нашата вѣра, толкова пò-скоро, колкото пò-скоро види, че му се заявятъ сѫщитѣ искания съ едно общо съгласие отъ всичкитѣ областни наши съотечественници. Нашитѣ народни архиереи, които имаме въ столицата, както е всѣкиму извѣстно, иматъ право, по църковнитѣ правила, да рѫкополагатъ епископи гдѣто е потрѣбно, като имъ се заяви желание за това и имъ се прѣдставятъ хора отъ нашъ родъ съ чиста и непорочна съвѣсть, съ прилично учение и съ подобающе благочестие. Съ този начинъ като си наредимъ *благообразно и по чину* църковнитѣ дѣла и освободимъ вѣрата си отъ тъпканье, ние ще да въсхвалимъ съ чиста съвѣсть и съ сърдечно успокоение всеблагаго Бога, който ни е далъ свѣтъ и разумъ благодатию св. Духа своего да възобновимъ достолѣпната наша иерархия, и съвъкупно ще възблагодаримъ съ радостни и тепли чувства благоутробнѣйшаго нашего царя, султана Абдулъ-Меджида, който иска всичкитѣ му поддании да иматъ еднаква свобода невъзбранно да си исповѣдватъ вѣрата по законитѣ ѝ. Аминъ“.

Този езикъ бѣше негли прѣкаленъ, но съ него само можеше да се удържи въ рѫцѣтѣ на привърженцитѣ на православието народътъ и да се парализуватъ дѣйствията на пропагандата. Исхвърлението имената на грьцкитѣ иерарси изъ църковнитѣ молитви съ заявенье, че българский народъ не ги припознава за владици и ги отритва за всѣкога отъ себе си смути мнозина въ православния

миръ, но се оказа спасително за православието помѣжду Българетѣ. То даде най-голѣма рельефность на девиза, който се принудихѫ да напишѫтъ на знамето си защитницитѣ на православието посрѣдъ опасноститѣ, които създаваше пропагандата съ непрѣстаннитѣ си интриги и които увеличваше упорството на висшето гръцко духовенство. Този девизъ бѣше: *православна българска иерархия, независима нито отъ папа, нито отъ патриархъ.*

(Слѣдва).

Нѣщо върху стародавното българско законодателство.

ОТЪ РОДОПСКИ.

I.

Прѣди да пристжпиж къмъ сжщината на малката ми студийка, нека ми бжде позволено да хвърлиж единъ кратъкъ погледъ върху историята на римско-византийското право, подъ непосрѣдното влияние на което е расло и дорасло нашето стародавно законодателство. Това е за насъ и необходимо, ако желаеме пò-добрѣ да знаемъ, гдѣ е главний изворъ, изъ дълбочинитѣ на когото е черпено градиво за стародавната българска законодателна сграда.

Прѣмеждията на западната римска държава сж се свършили, както е знайно, заедно съ нейното падение (476 г. сл. Р. Хр.). Слѣдъ туй важно историческо събитие първобитното римско право трѣбвало да ослабне и да прѣкъсне de jure битието си въ западния край на Европа. De facto, разбира се, тò не прѣстанжлò да дѣйствува, ако и да се е запазило само во видъ на обичай или прѣдание, докъто най-сетнѣ туй сжщо римско право не побѣдило и самитѣ побѣдителье. На истокъ обаче тò се одържало непокжтнжто и, развивайки се, ако и слабо, успѣло да расленн и да даде обиленъ, ако и мършавъ плодъ. Но и тукъ орисницата прѣкъснжла живота на римското право: явяватъ се Турцитѣ и прѣвземватъ Цариградъ, падението на когото повлича подирѣ си и самото правопроизводство почти на цѣлата страна.

У надвечерието на западно-римското падение въ кржга на правопроизводството завладала голѣма бърканица и разцѣпканость, настанжла правна несигурностъ, сетнината на което билò, разбира се, появлението на множество злини.

безбройни злоупотрѣбения, неправди и несправедливости. За уреждането на сѫдилищата, за издаването на какъвъгодѣ подпъленъ законъ никой и не искалъ да знае. Всѫдѣ и всѣкидневно владала крайна безредица и бъркотия. Закони и наредби имало твърдѣ много, но не били събрани, и по тая причина малцина имало такива, които поне колкогодѣ да ги познаватъ. Царскитѣ *constitutiones* били распръснѫти и растурени; многото декрети и рескрипти почти никакъ не обнародвани и никому непознати. Настанѫла нужда всичко това да се събира въ едно цѣло, въ единъ цѣлокупенъ сборникъ и да се обнародва за знание на всички и за рѫководство на сѫдиитѣ, администраторьетѣ и т. н. Такива сборници наистина и срѣщаме, а познати сѫ подъ имената: *Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus*. И двата сѫ трудъ на частни хора. За врѣмето на тѣхното съставянье точно се не знае.

Codex Gregorianus съдържалъ въ себе *конституции*, издадени отъ врѣме на Адриана и Диоклетиана, а Codex Hermogenianus чини се да е съдържалъ *конституции* отъ Диоклетиана до Валенса и Валентина II, ала положително за това никой не знае. Само откъслеци отъ тѣхъ достигнѫли до нази: нѣкои отъ по-сетнитѣ сбирки съдържатъ нѣкои-други изводи изъ тѣхъ.

Лесно ще се увѣримъ, че ползата отъ тия два кодекса, ако и доста голѣма, всé пакъ билá твърдѣ незначителна, ако помислимъ само, че и слѣдъ тѣхъ останѫли въ употрѣбение и по-ранитѣ сбирки и сборници отъ разни врѣмена, които не само че съдържали въ себе си множество криви и несъобразни съ врѣмето наредби, но при това и не малко противословия, които затруднявали правопроизводството и усилвали още повече безправието и безредицитѣ. — Тука щѫ посочѫ само на по-главнитѣ сбирки, които сѫ достигнѫли до нази въ изворния си текстъ:

1. *Gaji institutionum commentarii* IV. Тѣ не бѣхѫ никому познати до 1816 година, когато за пръвъ пѫть ги открилъ Нибуръ въ единъ старъ рѫкописъ въ библиотеката на веронския капитолъ.

2. *Pauli sententia receptae* — билá е твърдѣ распространена и подпълна, макаръ и кратка прирѫчна книга по приватното и наказателното право.

3. *Ulpiani Fragmenta.* Това сѫ откъслеци отъ едно Улпианово списание: — Liber singularis regularum, — намѣрени отъ *Tilluis* (френецъ) 1544 год. въ западно-готския законъ (lex Visigotorum) и издадени отъ него.

4 *Fragmentum veteris Jurisconsulti de patribus juris et de manumissionibus.* Не се знае за автора, но прѣдполага се да е *Паулъ* или *Сцевола* и *Пампоний.* Найдено е въ едно списание на граматика Доситея (Dosithei interpretamenta).

Всички тия остатъци отъ римската правна книжнина прѣди Юстиниана сѫ събрани и издадени отъ *Huschke* въ една цѣла сбирка: Jurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. (B. II изд. 1866).

За да се избѣгнѫтъ многото спънки и затруднения при употрѣбението на тѣзъ отдѣлни сбирки и да се отстранѭтъ и разчистѭтъ многото имъ противурѣчия, Теодосий II за източното, а Валентинианъ III за западното царство издали 426 год. законъ, който въ началото на тоя вѣкъ бѣ нарѣченъ отъ познатия историкъ *Хуго: законъ за цитиранье* (*loi sur les citation, Citirgesetz*). Тоя законъ допущалъ да се цитиратъ прѣдъ сѫдилищата само списанията на Папиниана, Гая, Улпиана, Паула и Модестина и списанията на ония, които се споменуватъ въ списанията на реченитѣ петима. Ако се срѣщне нѣкое противусловие, рѣшава се по вишегласие — така сборува законътъ за цитираньето. Ако ли сѫ гласоветѣ еднакво раздѣлени, испитва се мнѣнието на Папиниана, което и отлъчало. Ако ли пъкъ тоя нищо не говори върху спорното питанье — сѫдията има право самъ по съвѣсть да избере едно отъ мнѣнията. —

Ала и тоя законъ малко помогнѫлъ, защото се изисквало широко знание, сирѣчь сѫдията би трѣбало точно и добрѣ да познава съдържанието на всичтѣ многобройни списания отъ споменѫтитѣ петима юристи: а за това се изисквало не само трайно и продължително врѣме, но и достатъчно богатство за да си набави човѣкъ скѫпитѣ по тѣхъ врѣмена книжовни производи.

Прѣди да минемъ по-нататъкъ, нека споменемъ и още една — първа службена — сбирка отъ конституции, издадени (438 сл. Хр.) по заповѣдь на Теодосия II подъ негово име: *Codex Theodosianus*, който съдържалъ царски конституции отъ Константина до Теодосия и съставенъ

по образеца на прѣди споменжтитѣ два кодекса. Останжлитѣ царски закони, издадени до паданието на западното римско царство за цѣлата държава, познати сж подъ име: *нови закони* (*novellae leges* или само *novellae*). —

Слѣдъ смъртьта на Теодосия римското царство се раздѣля на източно и западно между синоветѣ му Хонория и Аркадия. Прѣзъ 476 година западното римско царство пада подъ ударитѣ на варваретѣ, които надъ неговитѣ развалини основаватъ нови държави: Францитѣ, Бургундитѣ и Визиготитѣ завзематъ Галия; Свевитѣ, Вандалитѣ и Аланитѣ — Испания; Окситѣ — Британия и т. н. Тия новодошли народи донесли со себе, разбира се, и свои обичаи, свое народно право, което изтиснжло римското тамо, дѣто послѣдното било́ слабо проведено и дѣто имало по-малко римско население, както въ сжща Германия и Британия. Другждѣ — въ Италия, Галия, Испания — римското право и изобщо римската култура била́ досущь всадена и вкоренена въ жилитѣ на вечъ отдавно поримченото население така, че побѣдительетѣ немогли да го унищжтъ и били принудени да припознаjжтъ правата и обичаитѣ на побѣденото население, а сами за себе задържали своитѣ собственни права и обичаи. По тоя начинъ системата на *териториалното* право се замѣнила со системата на *персоналното* (народното) право; а то значи: всѣки да си живѣе по обичаитѣ и правата на онзи народъ, къмъ когото и самъ припада. Скоро слѣдъ туй римското право и правото на побѣдительетѣ („варварско право") се помѣсили едно съ друго и настанжла нужда да се разлжчи едно отъ друго и да се събержтъ въ отдѣлни сборници: народното варварско право (leges Barbarorum) за побѣдительетѣ — варваре, а римското право (lex Romana) — за римлянетѣ.

По-сетнѣ завоевательетѣ почнжли да издаватъ правни сборници, черпейки градиво изъ изворитѣ на римското право. Отъ тия сборници по-главни сж слѣднитѣ:

1. *Breviarium Alaricianum* (lex romana Visigothorum), изданенъ 506 год. по заповѣдь на Алариха II за западноготската държава, която обземала Испания и Галия.

2. *Edictum Theodorici*, изданенъ 500 год. отъ Теодориха съ намисълъ да прѣсади римското право между Остготитѣ.

3. *Lex romana Burgundiorum*, издаденъ за бургундската държава по образеца на Алариховия breviarium.

За съставяньето на тия сбирки черпенъ е материалъ особенно изъ тритѣ кодекса: Грегориановъ, Хермогениановъ и Теодосиановъ и изъ списанията на споменжтитѣ вече римски правници: Gajus, Paulus и Papinianus.

Прѣзъ 527 година сл. Хр. кърмата на управлението източно римското царство поелъ словѣнинътъ Управда, прѣведеното име на когото е Юстинианъ (отъ jus-право). Тоя мждъръ великанъ, за да осжществи прѣдначертанията си, съгледалъ, че трѣба най-прѣди да се прѣобрази вътрѣшното устройство на държавата, да се отстрани разцѣпканостьта и да се проведе вътрѣшно-държавно единство. Бидейки човѣкъ уменъ и со здравъ разумъ, Управда съпикасалъ, че за постиганието на всичко това необходимо е първо и първо да се създаде и проведе праведно и систематическо правопроизводство, да се проведе равноправство между вситѣ държавляне, да се уреджтъ сждилищата, да се улесни сждопроизводството и т. н. — нѣща, които се постигатъ само со систематическа кодификация. За тая цѣль Управда назначилъ една комисия, която нáскоро (529) приготвила т. нар. *старий кодексъ* (codex vetus), обнародванъ прѣзъ сжщата година. Тоя кодексъ съдържалъ царски конституции. Малко по-сетнѣ (534 г.) билъ поправенъ. допълненъ и сторено *ново издание*, и отъ тука: *новий кодексъ (codex repetitae praellectionis)*, раздѣленъ на 12 книги, а всѣка книга — на глави. Ала това не билó достатно; необходимо билó още да се отстранжтъ многото противусловия, които боравели между класическитѣ православци, и да се разчистжтъ застарѣлитѣ наредби. За тая цѣль Управда издавалъ отдѣлни закони, наричани „*decisiones*" (рѣшения, бройтъ на които надминува стотѣхъ [1]). Отъ тѣхъ 50 били събрани въ отдѣленъ сборникъ, познатъ подъ име: *Quinquaginta decisiones* (петдесеть рѣшения).

Ала най-важний и най-главенъ трудъ, който обезсмъртява името на Управда е — *Digesta seu Pandectae*. Надъ

---

[1]) Нѣкои мисльжтъ, че такива рѣшения били издадени *само 50* (Ортоланъ, Пухта и др.), ала Брунсъ (Geschichte и Quellen des röm. R. § 35, 2) и др. доказватъ противното.

него работили 16 души подъ челничеството на Трибониана и скоро билъ довършенъ, а 11. XII. 533 год. обнародванъ съ сила отъ 30 с. м. — като втори дѣлъ на стария кодексъ.

Слѣдъ туй за улеснение на младитѣ правници, които сѫ се готвели за сѫдии и т. н. Управда наложилъ Теофилу и Доритею да съставятъ едно рѫководство по образа на Гаевитѣ институции, а това сѫ т. нар. *institutiones*, довършени прѣзъ 533 год.

Подиръ туй Управда царувалъ още цѣли трийсетъ години, прѣзъ които за рѣшението на отдѣлни питания издавалъ отдѣлни нови закони, познати подъ името: *novellae constitutiones* (или само *novellae)* за разлика отъ прѣди споменѫтитѣ nov. leges. Такива новели Управда издалъ твърдѣ много, но колко именно — не се знае, а намъ сѫ познати само 166 въ оригиналния си текстъ, отъ които повечето сѫ писани на гръцки и само 15 на латински езикъ, а три и на двата езика. Слѣдъ смъртьта на Управда нѣкои частни лица сѫ се потрудили да съберѫтъ тия новели въ отдѣлни сбирки, каквито сѫ: *Epitome Juliani; Corpus* или *liber authenticarum,* познатъ и подъ име: *Versio vulgata* или само *Vulgata.*

Това е горѣ-долу Управдовата законодателна дѣятелность, която съставя томоветѣ на Corporis juris civilis.

Слѣдъ смъртьта на Управда дивната сграда, подигнѫта отъ него, почнѫла да се люлѣе, а единството на правото се разцѣпкало и приело друго значение, другъ — мѣстенъ, националенъ характеръ: чисто византийски. И поради това справедливо се нарича *византийско,* а не вече *римско* право [1]).

Между византийскитѣ издадени закони първо мѣсто завзема Ἐκλογὴ τῶν νόμων παρὰ Λέοντος καὶ Κονσταντίνου (Еклога на царетѣ Лева (Исаврийски) и Константина (Копронима), издадена въ втората половина на VII в. и обнародвана 740 година.

---

[1]) Върху историята на византийското право по-главнитѣ списания сѫ:
Азаревичъ. Исторія византійскаго права, 2 кн. Ярославль 1877.
Zachariae. Gesch. des griechisch-römischen Privatrechts, 3 Hefte 1856—64.
Mortreuil. Hist. du droit byzantin ou du droit romain dans l'empire d'Orient depuis la mort de Justinien jousqu'à la prise de C-ple en 1452. 3 vol. 1843.

Върху мотивитѣ, които подбудили споменжтитѣ царье да издадѫтъ тоя законъ, говори самий прѣдговоръ на Еклога [1]) Тука се говори, че дотогашнитѣ закони, сложени въ голѣмъ брой книги, били колкото тежки за разумѣванье, толкозъ и непознати за ония, които боравѭтъ далечъ отъ столицата. Поради това повикали на помощь отборъ хора и съставили нова по-пристѫпна книга, дѣто настояли най-първо да изложѫтъ наредби върху по-обикновеннитѣ въ живота работи и върху по-сгодното наказванье на злочинствата.

Инди, Еклога е сетнина на забърканитѣ обстоятелства и заплетеното положение на работитѣ: силний обемъ на юридическитѣ сборници — на законницитѣ, прѣплетени съ много противурѣчия, застарѣли питания и съ безбройно число различия, могълъ да бѫде познатъ само на нѣкои по-образовани и по-развити хора. Тоя сѫщий обемъ правилъ почти невъзможно практическото провежданье на рѣченитѣ правни сбирки между тогивашното византийско население, трупището на което било́ съставено отъ разни по вѣра, характеръ, по минѫло и по развитие племена и народи. Всичко това, разбира се, раждало обстоятелства, които безспорно сѫ влияли и то твърдѣ осѣтно върху развитието и посоката на тогивашното римско — византийско право и законодателство. Настанѫла нужда да се стѣгнѫтъ голѣмитѣ размѣри на Управдовитѣ законници и да се изложѫтъ въ едно по-кратко извлѣчение, което би било́ по-достѫпно за многобройнитѣ малки племена, по-лесно за изучванье и по-сгодно за ориентуванье на правопроизводницитѣ. И наистина размѣритѣ на Еклога сѫ твърдѣ скромни, а дѣлѭтъ се на 18 глави (титли) и съдържатъ наредби върху годежа, зестрето, бащинството (бащиния-наслѣдство отъ баща, родителье), настойничеството, врьхъ освобождението на работитѣ, върху купопродавството (купо-проданьта), заема и залога, върху съхранството (depositum) и т. н.

---

[1]) Виж. латинския прѣводъ на Леунклавия въ *Juris Graeco-Romani* tomi duo, Francofurti 1596 t. II. p. 80.

Изворний (грьцки) текстъ е издаденъ за първъ пѫть отъ професора Zachariae 1852 г. въ *Collectio librorum juris Graeco-Romani*, Lipsiae, p. 1—52. — Обстоятелственно врьхъ Еклога говорѭтъ Zachariae въ прѣдговора си и Mortreuil въ своята Histoir du droit byzantin. Paris, 1847 t. I. p. 357—372.

Като притурки на Еклога явяватъ се по-сетнѣ нѣкои скратени сбирки отъ морски, войнишки и „селски“ закони (leges colonariae, νόμοι γεωργικοί).

Особенно сѫ важни послѣднитѣ — селскитѣ закони, които съставятъ единъ видъ кодексъ, прѣдназначенъ за колонинтѣ. Тоя кодексъ съдържа правата и длъжноститѣ на свободнитѣ и ратайскитѣ челеди, които ратували на землищнитѣ притежателье. Тука сѫ притурени и други по-малки закони върху поврeдитѣ на полята и други недвижими имоти, и нѣкои наказателни наредби, които се отнасятъ къмъ ратайското съсловие.

Ала Еклога не могла да задоволи общитѣ потрѣбности, понеже при издаваньето ѝ Левъ Исаврийски твърдѣ самовластно се отнасялъ къмъ старото право и законодателство тъй, че неговитѣ наслѣдници твърдѣ често отмѣняли издадения отъ него законникъ, а царьтъ Василь Македонски (867—886) се заловилъ да издаде по-пъленъ и по-систематиченъ законникъ, който и билъ довършенъ 870 г. А той е: Πρόχειρος νόμος, който съдържа 40 титли, а съставенъ е по образа на Управдовитѣ институции. Градивото му е събирано отъ Управдовитѣ законници и отъ Еклога. Освѣнъ това, тука сѫ помѣстени и нѣкои Василеви закони. При свършека на Василевото царуванье Πρόχειρος νόμος билъ прѣгледанъ, поправенъ и допълненъ; а тая нова ревизия се нарича: Ἐπαναγωγή τοῦ νόμου [1]).

Освѣнъ Прохирона, който билъ само прирѫчна книга, Василь Македонски се заловилъ да събере цѣлото римско-византийско право и да го изложи въ единъ цѣлокупенъ сборникъ въ скратена форма, като му придаде единъ по-новъ, по-съврѣменъ характеръ. Тоя важенъ задатъкъ довършилъ синъ му Левъ Философъ. Сборникътъ билъ съставенъ и обнародванъ, а познатъ е подъ разни имена: Ὁ βασιλικὸς (νόμος), τὰ βασιλικὰ (νόμινα), а понеже билъ раздѣленъ на 60 книги, наричали го и ἑξάκονταβιβλόν. [Тука му е мѣстото да споменемъ, че названията ὁ βασιλικὸς, τὰ βασιλικὰ не произтичатъ изъ името на царя *Василя,* както нѣкои списателье мислѭтъ, ами отъ думата βασιλέυς (царь).

---

[1]) Върхъ историята на Прохирона вижь: Mortreuil, II стр. 35.

Така да мислимъ кара ни тоя фактъ, че законникътъ билъ съставенъ и издаденъ отъ Лева, а не отъ Василя.]

„Василикитѣ“ замѣстили Управдовитѣ закони и, види се, били съставени сполучливо, а имали законита сила дори до паданьето на византийското царство. (Отъ тѣхъ сѫ запазени само 29 цѣли и непокѫтнѫти книги)[1]).

Освѣнъ споменѫтитѣ свѣтски, византийското законодателство създало и много църковни закони, сирѣчь такива свѣтски наредби, които се отнасятъ къмъ управата на църквата. Отъ друга страна и самитѣ църковни управителье издавали отдѣлни, специално църковни закони, които се наричатъ *канони.* Слѣдъ врѣме тия канони и църковни наредби се умножили и настанѫла нужда да се съберѫтъ въ отдѣлни сбирки. Такива сбирки имаме нѣколко, а поглавнитѣ сѫ слѣднитѣ:

1-о. Сбирката на Ивана Схоластика. Съставена е още въ врѣме на Управда, а раздѣлена е на 50 титли. Слѣдъ смъртьта на Управда Иванъ Схоластикъ ѝ додалъ още 87 отдѣла.

2-о. *Номоканонътъ*, съставенъ отъ знаменития Цариградски патриархъ — Фотий. Тукъ край църковнитѣ наредби сѫ смѣстени подъ име Κειμένον и извадъци изъ Кодокса, Пандектитѣ и Новелитѣ Управдови.

3-о. Третата сбирка ни е позната подъ името: *Синтагма,* раздѣлена на 303 титли, дѣто край църковнитѣ канони има и граждански наредби. Съставена е отъ Матея Властареса около 1335 г., а наредена е по реда на грѫцкото азбуке[2]).

II

Единъ отъ най-мъгливитѣ и най-неиздиренитѣ споменици на нашето минѫло е — това знае всѣкий — нашето стародавно право и законодателство. Историята на правото расправя най-малко и то твърдѣ малко (да не кажеме: ни-

---

[1]) Най-ново и подпълно издание на василикитѣ: Basilicorum libri LX, ed. *E. Heimbach*, VI vol. 1833—1870 год.

[2]) По историята на църковнитѣ правни сбирки виж. *Mortreuil:* Histoir du droit byzantin etc.

какъ) върху развитието на българското право. Струва ми се, че не трѣба дълго да умуваме за да узнаемъ кои сѫ причинитѣ на това; стига да си припомнимъ отъ историята за турското наводнение и особенно за варварщината на Фанариотитѣ, които прѣзъ толкози дълго врѣме денемъ и нощемъ разорявали и съсипвали всичко, що била́ създала българската култура и образованость.

При все това ний имаме причини поне да вѣрваме, че стародавнитѣ българе сѫ имали свое собственно право и народни юридически обичаи. Та може ли иначе и да бѫде? Ние знаемъ, че крайдунавскитѣ прѣдѣли на византийското царство отъ памтивѣка сѫ се населявали отъ Словѣне, които, бидейки поданици на Византия, безъ друго били принудени да признаватъ и силата на общото римско-византийско право. А слѣдъ дохожданьето Аспарухово онѣзъ отъ Словѣнетѣ, които влѣзли въ състава на новосъздадената българска държава, ако не друго, запазили поне своитѣ обичаи, своитѣ чисто-словѣнски права, со силата на които (между друго) и сполучили да асимилиратъ гоститѣ-завоевателье, да имъ прѣдадѫтъ своя словѣнски характеръ и да имъ влѣѭтъ въ жилитѣ своята словѣнска кръвь, като приели въ замѣна само тѣхното народно име.

Изъ историята ние знаемъ и това, че новосъздадената българска държава цъвтѣла и се развивала тъй бързо, както ни една отъ съврѣменнитѣ ней държави, — явление, което е почти немислимо безъ прѣдварителна вѫтрѣшна добра организация, безъ вѫтрѣшно държавно устройство.

И наистина, за вѫтрѣшното устройство и за първоначалната организация на българската държава имаме доста исторически доказателства. Както увѣряватъ Бертинианскитѣ лѣтописи — казува Енгель — България била́ раздѣлена на 10 държавици или намѣстничества, а всѣка една държавица или княжество — на окрѫжия. По свидѣтелството на Константина Багрянородни България имала *върховенъ държавенъ съвѣтъ*, който състоялъ отъ шестима *велики войводи* и *боляре*. Подъ рѫководството на тоя Съвѣтъ се управлявали всичкѣ вънкашни и вѫтрѣшни държавни дѣла. Съ вѫтрѣшнитѣ работи специално се занимавали тъй нареченитѣ отъ византийцитѣ — *Boilades ab intus*, сирѣчь *„вѫтрѣшни“ войлади* или — по български — *боляре*. А вън-

кашнитѣ работи на българската държава управлявали тъй наричанитѣ *Boilades ab extus* (*„вънкашни“ войлади* или *войводи*), които при това били и челници на войскитѣ и управителье на твърдинитѣ и на утвърденитѣ градове.

При таквозъ едно устройство на стародавната българска държава може ли да се помисли, че правосѫдието и правопроизводството били оставени на произволъ? Безъ правосѫдие и безъ законодателство възможно ли е доброто устройство и вѫтрѣшната систематическа организация на коя да-е държава? — Нивга и по никакъвъ начинъ. Инди. нѣма съмнѣние, че старата ни отечина е имала свои уредени сѫдилища и че нашитѣ прадѣди сѫ имали на расположение. освѣнъ народнитѣ юридически обичаи, и писани закони.

Истинностьта на туй, което казахме, потвърдяватъ расказитѣ на нѣкои стари историци и лѣтописци, на които нѣма защо да не вѣрваме, особенно ако веземемъ въ съображение факта, че тѣ не сѫ нито българе, нито даже словѣне — приятелье на българетѣ, — ами единий е византиецъ, а другий — папа римски. Свидѣтелството на първия допира даже дори до врѣмената на българското поганство. Слѣдъ туй било́ би смѣшно да помисли човѣкъ, че *златний вѣкъ* на България не родилъ поне какво-годѣ писано право, че Асѣньовци не създали макаръ какви-годѣ писани закони за своята бащиния, за подобрението и въздиганьето на която посветили цѣлия си животъ.

За жалость ние нѣмаме възможность да накитиме короната на тази историческа истина со веитѣ брилянти и бисери — споменици на нашето юридическо минѫло, защото повечето отъ тѣхъ изгинѫли подъ ударитѣ на Фанариотството и слѣдъ наводнението отъ турскитѣ орди, а другитѣ сѫ още почти неоткрити и се криѭтъ подъ завѣсата на неизвѣстностьта. Отъ тѣхъ само нѣколко сѫ издирени и извадени на видело. Но ако и малко, все́ пакъ тѣ сладкодумно доказватъ, че нашето юридическо минѫло не е тъй бѣдно и сиромашно, както мислили едно врѣме и обичать още и сега да вѣрватъ нѣкои правословци и историци.

III.

A. Най-старото прѣдание за българското законодателство достига, както се споменѫ по-прѣди дори до поган-

скитѣ врѣмена на България. Това прѣдание запазилъ византийский Лексикографъ Σουΐδας. Ето извлѣчение изъ него:

Когато българетѣ побѣдили Аваретѣ, Крумъ попиталъ заробенитѣ отъ тѣхъ: „Защо, по вашето мнѣние, погинѫ владарьтъ и плѣмето ви?" — „Защото, отговорили робитѣ, се умножихѫ злинитѣ и распритѣ; защото лихварьетѣ и крадцитѣ станѫхѫ сѫдии, народътъ подкачи да пиянствува, всичтѣ се заловихѫ за търговия и почнѫхѫ да мамѭтъ единъ другиго". Слѣдъ туй Крумъ свикалъ всичтѣ българе и издалъ слѣднитѣ 5 закона:

1. *Вѣроломнитѣ кредитори (лихварьетѣ?) да се наказватъ*;

2. *Да се чупѭтъ бедрата на крадцитѣ и лихварьетѣ;*

3. *Всичтѣ лозя да се искоренѭтъ;*

4. *Бѣднитѣ да се обезпечѫтъ;*

5. *Недоволнитѣ отъ своето състояние да се наказватъ* [1]).

Б. Когато българетѣ били покръстени, знаменитата прѣпирня между източната и западната църкви още слѣдвала. Царь Борисъ съгледалъ, че тоя раздоръ му нуди сгоденъ случай да укрѣпи още по-добрѣ положението на своята държава и, безъ да губи врѣме, съ енергия и дипломатическа тактичность се заловилъ за работа, която на́скоро и расленила. За да заплаши Византия и тъй да ѭ принуди на отстѫпки въ полза на България, Борисъ се обърнѫлъ къмъ папата Никола I и поискалъ да му прати проповѣдници и вѣроучителье. При това, като му ласкаялъ, че нему припада върховенството надъ цѣлата църква, молилъ го да възведе България на отдѣлна патриаршеска стѫпень, за да се избавѣла ужъ държавата му отъ духовното влияние на Византия. Безъ да вникне въ тайната на Бориса, папата, изненаденъ, крайно се задоволилъ отъ туй прѣдложение, което му нудѣло сгодно срѣдство да скърши чрѣзъ България властьта на източната църква, и побързалъ да се отзове на Борисовитѣ желания.

Какъ е гледала Византия на туй ненадѣйно за неѭ съглашение между Римъ и България, не се знае — историята почти нищо не говори върху това, — но нѣма съ-

---

[1]) Вж. *Suidae Lexicon* post Thomam Gaisfordum recensuit et anotatione critica instruxit Godofredus Bernhardy. Tomus prior A. 1853. Halis et Brunsvigae. Стр. 1016, 1077, 1018. Дума: Βούλγαροι.

мнѣние, че тя, за да избѣгне всѣка опасность, побързала къмъ българския царь со сгодни за него прѣдложения. Туй прѣдположение прилича да е твърдѣ несъмнѣнно, особенно, ако си припомнимъ, че на́скоро слѣдъ прѣговоритѣ между Римъ и България — слѣдъ четире години (870) — приятелството между Прѣславъ и Цариградъ се възобновява съ още по-голѣма сила. Туй явление въ историята на българетѣ за насъ има особенна важность. Ето защо:

Когато Борисъ се обърнѫлъ къмъ Римъ съ горното прѣдложение, той отправилъ до папата Никола I нѣколко питания, които сѫ единъ отъ паметницитѣ и вѣрно доказателство, че имало правосѫдие, уредени сѫдилища и писани закони въ старо-давна България. —

Тия питания, на всѣко едно отъ които има и папинъ отговоръ, надминуватъ броя 100, но ситѣ за нази нѣматъ значение, ако и да сѫ твърдѣ значителни, а нѣкои други даже и твърдѣ важни за историята ни изобщо.

Въ едно отъ тия питания се сборува, че Българетѣ *имали обичай* да държѫтъ стража на държавнитѣ прѣдѣли и ако нѣкой робъ или свободенъ човѣкъ прѣбѣгне прѣзъ тѣхъ, стражата се *наказвала съ смърть.* — На друго мѣсто се говори, че подъ сѫщото наказание пакъ *по обичай* подпадали и неурединтѣ войници, приготвени за бой. — Ако уловений крадецъ или разбойникъ не искалъ да се признае, имало *обичай* да постѫпва съ него по инквизиторнитѣ начала на правосѫдието: *сѫдията го биялъ съ тояга по главата и го бодялъ съ остро желѣзо въ ребрата докътъ се не признае.* — Изъ едно отъ тия питания се види, че нашитѣ прѣдѣди имали по двѣ жени; а изъ друго — че българскитѣ владарье имали само по *една* жена, понеже се споменува, че по *обичай* — когато владарьтъ сѣдалъ да яде, никой не го придружавалъ, нито *неговата жена* (въ единственно число). — Въ едно питанье се споменува *обичайтъ* да се дава *за придь* [отъ придань (или прикия?) — зестре] на женитѣ злато, сребро, волове, конье и т. н. — Въ друго едно се пита: бива ли прѣзъ праздникъ и В. четиридесетница да се *сѫди и осѫжда човѣкъ на смърть,* (ако е той заслужилъ това)? — На друго мѣсто: — *какъ да се сѫди отцеубиецътъ?* — *Какъ трѣбва да се осѫжда свободний човѣкъ,* който излѣзе (безъ питанье) изъ отечеството

си и бѫде хванѫтъ? и т. н. Трѣбва да споменемъ и питаньето, дѣто Борисъ исказва желанието си да му се пратѭтъ свѣтски закони: — „Ние желаемъ да получимъ отъ васъ (папата) свѣтски закони. — Потрѣбнитѣ за това книги — отговаря папата — бихме ви пратили на драго сърдце, ако да имахте човѣкъ, който би могълъ да ви ги тълкува. *А врѫченитѣ отъ нази на нашитѣ пратеници книги (по свѣтскитѣ закони) не трѣбва да се оставѭтъ вамъ, да не би нѣкой да ги прѣиначи съ зла накана* [1]).

Изъ послѣдния отговоръ ясно се види, че папата Никола I пратилъ на Българетѣ писани закони. Настава питанье: какви били тия закони? Положително се не знае, ала е твърдѣ вѣроятно да сѫ отъ римско потекло, защото се говори на едно мѣсто: „venerandae *Romanorum leges*", и то, може би, извадъкъ изъ Институциитѣ и оня дѣлъ на Пандектитѣ, който говори върху наказателното право, именно изъ т. нар. *libri terribiles,* или пъкъ, може би, тия пратени закони да сѫ били нѣкоя смѣса отъ специално римско право и „народно право", което врeдѣло тогиванка въ Италия, инди — *Breviarium Alaricianum.*

Има и друго питанье: дали́ сѫ били проведени тия закони въ България? — На́дали; ние не вѣрваме, защото, както по-прѣди видѣхме, Римъ и България твърдѣ скоро сѫ се развѣнчали; а въ 3—4 години тъй лесно се не провеждатъ закони, особенно такива, каквито били пратени отъ папата — съвършенно чу́жди, нови и, може би, никакъ непознати на българетѣ.

В. Зонара. Това е познатата *Кърмча книга* или *Номоканонъ* — сбирка отъ правила, по които се управлява православната словѣнска църква. Върху тая черковна сбирка до сега сѫ издирени вече нѣколко рѫкописа отъ разни редакции. За врѣмето, когато се е появилъ първоначалний рѫкописъ, положително се не знае, но вситѣ почти списателье, които изслѣдвали рѫкописитѣ, сѫ комай съгласни, че това е станѫло въ България; а по мнѣнието на Палаузова — въ врѣмето на царя Симеона [2]); именно,

---

[1]) Вижь: Responsa ad Consulta Bulgarorum ed. Hardouin. Acta Conciliorum, V, 353—386.

А. *Гильфердингъ,* письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. Выпускъ первый, Москва 1855 стр. 59, 77—89.

[2]) Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. Петербургъ, 1852, стр. 71, 161—162.

единъ отъ нашитѣ просвѣтителье — Методий — приготвилъ тогива, между друго, и тълкователь на Номоканона. Мнѣнието на г. Палаузова е токо-речи несъмнѣнна истина. понеже въ единъ отъ ръкописитѣ се сборува за апостоля Методия така: **тъгда же и номоканонъ рекъше законоу правило и отьчьскыя книгы прѣложи** [1]).

Отъ многото ръкописи по черковно-словѣнското законодателство има нѣколко, които подъ името „Номоканонъ“ споменуватъ разни наредби върху църквата, а то сѫ т. нарѣченитѣ *libri poenitentiales*. Другъ единъ отъ тѣхъ е познатъ подъ име: *Законникъ* или *правилникъ на Матея Солунски (Матея Властара)*. Отъ него имаме твърдѣ много ръкописи, върху които расправя Шафаржикъ въ Wiener Jahrbücher 1831 кн. LIII. Anzeige-Blatt 34—39 и въ Geschichte der südslav. Liter. III. 216. — Третий е: Номоканонъ или *Законникъ по съкращението на св. Апостолъ и св. Васили.* Четвъртий е напечатанъ отъ проф. А. Павлова въ запискитѣ на Одеския Новорос. Импер. Университетъ, кн. VII, подъ насловие: „Номоканонъ при большомъ требникѣ“, и най-сетнѣ *Номоканонъ,* гръцкия текстъ на когото издалъ Cotelerius [2]).

Всички до сега споменѫти сѫ отъ по-ново потекло. Ала между тия словѣно-черковно-юридически паметници има три сборника, които съвсѣмъ се отличаватъ отъ другитѣ и по езика и по врѣмето си. А тѣ сѫ именно: а) *българската кърмчия,* въ основата на която лежи номоканонътъ на Ивана Схоластика, раздѣленъ на 50 титли съ разни притурки отъ разни врѣмена; б) *Фотиевата кърмчия отъ стария обликъ,* която съдържа (въ първия — дофотиевъ прологъ) правила безъ тълкувание; в) *Фотиевата кърмчия отъ новия обликъ* — скратени правила и тълкувания отъ Аристина и Зонария. Появлението на тия три кърмчии [3]) спада между IX — XII вѣкове, нити по-рано, нити по-късно [4]). И

---

[1]) Тоя ръкописъ е отъ XIII вѣкъ, а описанъ е отъ Александра *Востокова* въ „описаніе русскихъ и славянскихъ рукописей Румянцовскаго музеума“. С. Петербургъ, 1842, стр. 285 брой CCXXX.

[2]) Вж. Monumenta Ecclesiae Graecae, Parisiis, 1677 Tom. I.

[3]) Българската кърмчия нарѣкохме: *Зонара,* защото на нѣколко мѣста въ ръкописитѣ ѭ срѣщаме подъ туй име, което е тя получила — както Востоковъ твърди — отъ името на тълкователя Зонара. (Ср. описание русск. и словенс. рукоп. Румянц. Музеума, стр. 291).

[4]) Ср. Krmčaja ilovačka godine 1262 отъ Д-ра *В. Ягича* въ „Starine“, които издава Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti кн. VI Загребъ 1874 стр. 61 и 62.

за тия три кърмчии познаваме вече нѣколко ржкописа, но да ги изброяваме и описваме тука считаме за излишно, а ще споменемъ само, че отъ Зонара (българска кърмчия) сега за сегинка имаме само единъ ржкописъ, а то е онзи отъ XIII в., описанъ отъ А. Востокова (1842) въ споменжтото вечъ „описание рус. и славянс. рукописей Румянц. музеума“ [1]).

Г. Въ споменжтия малко по-прѣди ржкописъ, тутакси слѣдъ канонитѣ на Ивана Схоластика между стр. 48—53 налитаме върху една сбирка подъ заглавие: **Ѕаконъ соудныи людьмъ**, която съдържа цѣлъ рѣдъ свѣтовни закони.

Сжщата сбирка срѣщаме и въ други ржкописи отъ XIII в., които стожитъ въ свръзка съ Фотиевия Номоканонъ. Срѣщаме го още въ единъ ржкописъ пакъ отъ XIII в., който крие въ себе си стари русски правни споменици и се нахожда въ библиотеката на Московското Историческо и Археологическо Дружество, а издаденъ е отъ Калайдовича въ „*Русскія достопамятности*“ (часть II. Москва 1843, стр. 143—200). Най-сетнѣ нахождаме го и въ тъй нарѣчения Софийски Врѣменникъ отъ XV в. Освѣнъ това срѣщаме го и въ русската напечатана Кърмчия.

Въ Софийския Врѣменникъ сбирката носи заглавие: **Судебникъ свѧтаго правовѣрнаго Самодержеца царѧ Константина. Греческаго закона Судебникъ людемъ**. А въ печатната кърмчия: — **Законъ соудныи людемъ царѧ Константина Великаго** [2]). По мнѣнието на *Хубе* (R. Hube) цѣлата притурка: **царѧ Константина** е сторена отъ по-сетнитѣ прѣписвачье.

Твърдѣ е важно да се узнае кога и дѣ се е появилъ първъ пжть тоя сборникъ отъ граждански закони. Историческата критика и до сега още не е могла да се произнесе положително върху туй питанье. Първий, който явно и всенародно си издигнж гласа въ полза на Бъл-

---

[1]) Върху историята на кърмчията въ езикословна и правословна посока вж. *А. Павловъ*, первоначальный славяно-русскій Номоканонъ, Казань 1869.
Розенкампфъ, Обозрѣніе кормчей книги.
Востоковъ, Описание рус. и слав. рук. Р. м. стр. 273—331.
Д-ръ *В. Ягичъ*, Krmčaja ilovačka godine 1262 („Starine“ кн. VI стр. 60—111).
И. И. Срезневски, Крмчаја књига српскога писма, XIII—XIV вијека („Starine“ кн. III стр. 189—202).
Колачевъ, О значеніи Кормчей въ системѣ древняго русскаго права. Москва, 1850.

[2]) При втората глава е турено заглавието: **Константина царѧ соуд**. — Отъ тукъ онзи, който прѣписвалъ това, помислилъ е, види се, че туй безъ друго трѣбва да значи: *Константинъ Велики* — и го прѣписалъ така.

гаретѣ, е славний полякъ, правни историкъ *Р. Хубе:* — „Ази твърдѭ, сборува той, че сбирката е произведение българско и уредена за България“ . . . „че тая сбирка е могла да бѫде първотенъ кодексъ на единъ народъ, какъвто билъ българский, лесно ще се увѣримъ, ако си припомнимъ — какви били първотнитѣ закони на германскитѣ народи, каква била и Русската Правда. Всичкитѣ били повечето наказателни закони.

„Главното съдържание на Судния законъ не е нищо друго, освѣнъ прѣработена титла върху *наказанията* отъ Еклога на царьетѣ Лева и Константина, съ притурка на още нѣкои отъ другѫдѣ почерпнѫти наредби. Безъ съмнѣние 23 параграфа сѫ взети изъ оная титла.

„Туй обстоятелство, че българский законодатель употрѣбилъ именно Еклога заградиво на своето дѣло, подпълно потвърдява нашата мисъль: тъкмо прѣзъ онуй врѣме, когато Българетѣ приемали християнството, Еклога била́ въ най-голѣмата си сила и тѣмъ отдавно позната като обезателенъ законъ въ страната, която тѣ завзели. Не било нищо по-природно отъ това, че се е въсползувалъ (законодательтъ) отъ тоя, нему вечъ познатъ изворъ“ [1]).

Чудновато възрѣние има покойний *И. Д. Бѣляевъ* върху потеклото на тоя правнишки словѣнски споменикъ:

Тоя законъ, твърди той [2]), билъ издаденъ отъ Владимира наедно съ неговия уставъ, или поне слѣдъ него. Нѣма съмнѣние, че С. З. (чети: **Соудныи Законъ**) е отъ потекло чисто гръцко; той не е друго, освѣнъ сборникъ отъ църковно-граждански наредби, но съставенъ билъ не за гърцитѣ, което се види и отъ туй, че до сега не се е намѣрилъ ни единъ византийски сборникъ отъ закони, който да съдържа и тоя законъ. До сѫщото заключение дохождаме, изучвайки и самия текстъ на С. З. Поради това трѣбва да се мисли, че той билъ съставенъ отъ гърцитѣ (!) за руссите, слѣдъ като приели (послѣднитѣ) християнството, или, може би, за българетѣ, които нѣщо по-прѣди

---

[1]) Ср. *R. Hube*, O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko — byzantynskiego u narodów slowianskich. Варшава, 1868 стр. 10, 11 и 12.

[2]) Виж. *И. Д. Бѣляевъ* (Ординарный проф. Импер. Московс. Универс.), Лекціи по исторіи русскаго законодательства. Москва, 1879. стр. 209 и сл.

се покръстили. Кога и кой съставилъ С. З. — не се знае точно, но нѣма съмнѣние, че той се появилъ въ Руссия още прѣзъ врѣмето на Свети Владимиръ, и служилъ за ръководство на сѫдоветѣ по вситѣ граждански дѣла и процеси. Най-добро доказателство за това е — че Р. П. (чети: Русска Правда), съобразно съ нейното распространение, постоянно се допълняла отъ текста на С. З., като се внасяли нѣкои наредби цѣли, а други — измѣнени. Това се подкрѣпя и отъ туй обстоятелство, че Р. П., издадена отъ Ярослава, първоначално не съдържала никакви наредби по гражданското право, а само по наказателното. Но понеже ни едно общество не може безъ граждански закони, трѣбва да се мисли, че наедно съ Р. П. въ Руссия сѫществувалъ и сборникъ отъ граждански закони; а такъвъ е билъ именно С. З., който допълнялъ Р. П. По тоя начинъ С. З. е сѫщественъ споменикъ на русското гражданско законодателство отъ врѣмената на Ярослава и Владимира. Че С. З. сѫществувалъ прѣзъ врѣмето на Владимира, може да ни убѣди и това, че тоя князь осѣтилъ голѣмо отвращение къмъ всичко езическо и за това, разбира се, пожелалъ да има закони християнски, заемнѫти отъ Византия.

Неотричамъ, че мнѣнието на покойния Бѣляевъ — да е сѫществувала сбирката още во врѣме на Владимира — неотричамъ, че туй мнѣние подпълно отговаря на истината. Наопаки, подтвърдявамъ даже това негово мнѣние, имайки прѣдъ видъ тоя фактъ, че много наредби прѣминѫли комахай цѣли-цѣлинички отъ С. З. въ Владимировото издание на Р. П. Ала всичко това още не доказва, че С. З. е отъ русско потекло́ — както мисли славний покойникъ. Важни причини ме принуждаватъ да мислѭ противното. [И въ Сърбия, край Душановия законъ, който нормира изобщо само явното право, сѫществувалъ е, както се мисли, за приватното право пакъ сѫщий С. З. Но това още не значи, че той е продуктъ на сърбското законодателство. И Code Napoleone е, напр., подпълно проведенъ въ Белгия; при все това той си е винаги производъ чисто френски, а не белгийски].

Ний имаме на рѫка по-силни факти, които сборуватъ въ полза на стародавното българско законодателство. Опи-

ращецъ се на тѣхъ, твърдѭ, че С. З., е производъ чисто български. Ето нашитѣ доказателства:

1-о Тоя сборникъ (С. З.) нахождаме въ ржкописи, които сж безъ съмнѣние отъ българско потекло́. Такъвъ е, напримѣръ, споменжтий вече нѣколко пжти и описанъ отъ Востокова ржкописъ отъ XIII вѣкъ. Ако и да е отъ XIII столѣтие, говори Востоковъ, езикътъ му достига до най-старитѣ врѣмена на словѣнската писменость[1]). А трѣба ли тука да търсимъ и мѣстото, което се счита (и оправдано) днесь за люлка на словѣнската писменость?

2-о Между наредбитѣ, които сборуватъ върху дѣлбата на войнишката плячка, именно въ 4 титла, — цѣла взета изъ Еклога, — срѣщаме думитѣ: *жупанъ* и *войвода* (прѣведени отъ грьцкитѣ: στρατηγοί и ἄρχοντης), а така сжщо и думата *вражда*. Тия думи веднага ни прѣнасятъ въ отечеството на южнитѣ Словѣне и твърдѣ гласно говорѭтъ противъ възрѣнието на покойния Бѣляевъ (че С. З. е сжщественъ споменикъ на русското гражданско законодателство). Но тука се появява и друго едно питанье: не е ли, може би, С. З., производъ сърбски? Това питанье е твърдѣ важно, особенно и по тая причина, че — както се мисли — той (С. З.) е нормирвалъ и приватното право на сърбитѣ. Но не е никакъ мжчно да се докаже противното, което и ще сторимъ ей сегинка.

3-о С. З. стои въ тѣсна свръзка съ сбирката отъ канонитѣ на Ивана Схоластика, сирѣчь съ Зонара, за която, както е знайно, има прѣдание, че била́ приготвена и стъкмена за българетѣ още отъ св. Методий. Инди, прѣди да се появи Номоканонътъ Фотиевъ, който замѣстилъ на истокъ Зонара, С. З. боравѣлъ вече между българетѣ, именно когато Сърбия се нахождала подъ абсолутното влияние на България, владарьетѣ на която считали сърбетѣ по онуй врѣме за свои подданици. Отъ горното се види и това, че нашата сбирка сжществувала много по-прѣди и отъ Ярославовото издание на Р. П., което се смѣта къмто 1020 година[2]).

Изъ сичко това извеждаме слѣднитѣ заключения:

а) С. З. билъ стъкменъ отъ българска ржка и приготвенъ не само за българетѣ въ България, но и за сър-

---

[1]) Описаніе русскихъ и т. н. стр. 285.

[2]) Вж. върху това и „Русскія Достопамятности“ г. II 139.

бетѣ въ Сърбия. Послѣдното се подкрѣпя и отъ туй обстоятелство, че нито царь Душанъ, нито неговитѣ прѣдходници не сѫ издали какъвъ-годѣ сборникъ отъ закони, конто да нормиратъ *привитното* право на населението, защото, види се, такъвъ сборникъ вечъ отдавно сѫществувалъ; а той не е могълъ да бѫде другъ, освѣнъ С. З., който, вѣроятно, задоволявалъ на нуждитѣ.

б) С. З. прѣминжлъ отъ България въ Руссия, вѣроятно, когато се въвеждало тамо християнството и то, може би, наедно съ други книги, потрѣбни за тълкуванье християнското учение и, изобщо, за урежданье християнската църква. Далѝ не е, може би, С. З. въдворенъ въ Руссия и по-прѣди — не се знае, но твърдѣ е съмнително, понеже до сега не е открита ни най-малка диря, която да гласи въ полза на тая хипотеза.

в) Ако си припомнимъ при това, че сбирката е отъ врѣмето на периода, който справедливо се нарича „златенъ вѣкъ на България", неволно правимъ заключение, че С. З. не може да е — освѣнъ произведение на Симеона Велики, или поне на едного отъ неговитѣ съврѣменници [1]).

г) Най-сетното ни заключение състои въ туй, че първий *писанъ* словѣнски законъ е отъ българско потекло́ (С. З.), а не отъ русско (Р. П.). И наистина, ако проведемъ една успоредница (параллела) между стародавното развитие на българската и русската държава, ще се увѣримъ, че е по-правилно да мислимъ така, а не както се е мислило до сега.

Да пристѫпимъ сега къмъ съдържанието и състава на сбирката. Въ рѫкописитѣ и печатнитѣ русски издания тя прѣдставя двѣ редакции: *кратка* и *обширна*. Изобщо рѫкописитѣ, които се нахождатъ въ свръзка съ материала на църковното (канонишко) право, сѫ отъ кратката редакция, а отъ обширната сѫ ония, които се срѣщатъ въ юридическитѣ сборници на свѣтското право и въ лѣтописитѣ.

Кратката редакция има 23 глави [2]). Повечето наредби

---

[1]) Господинъ Bogišić въ „Pisani zakoni na slavenskom jugu" (Загребъ, 1872, стр. 15) сборува: „опирайки се, между друго, на несамостоятелностьта на труда не я считаме освѣнъ за *приватна компилация*, която, както и много други правни сбирки въ срѣдния вѣкъ, могла малко по малко да придобие сила на законъ, ако и неприготвена и неиздадена отъ законодавната власть.

[2]) Вж. R. *Hube*, O znaczeniu и т. н. стр. 11. Bogišić, pisani zakoni, стр. 15 и сл

се отнасятъ къмъ наказателното право. На чело стои наредба, наперена срѣщу поганскитѣ обреди. Отъ тукъ покойний Бѣляевъ, както видѣхме, черпи материалъ, за да докаже наедно съ други аргументи, че С. З. сѫществувалъ во врѣме на Владимира, понеже тоя князь — казва той — почувствувалъ силно отвращение къмъ всичко езическо и за това, разбира се, искалъ да има закони християнски, заети отъ Византия. На това твърдѣ вѣроятно прѣдположение нѣма, разбира се, да възражаваме, а ще забѣлѣжимъ само, че сѫщото може да се прѣдполага и за България; — и твърдѣ е на мѣстото си бѣлѣжката на Хубе, който сборува, че нищо по-добрѣ не би могло да озари правото на единъ народъ (той мисли на българетѣ), едва що прегърнѫлъ християнството и който съ орѫжие въ рѫка воювалъ за самостоятелна независимость, както ония два закона: единиятъ за люди, които си допущали още погански обреди — а другиятъ за дѣлбата на плячката, отнета отъ неприятеля [1]).

Като извори на С. З. послужили: правилата на Василя Велики, кодекситѣ на Теодосия и Юстиниана, Базиликитѣ (царскитѣ книги), Прохейронътъ на Василя Македонянина и сина му Лева Философа; правилата на светитѣ отци и даже нѣкои отъ законитѣ на Мойсея [2]). Въ кратката редакция на С. З. точно сѫ прѣведени само 10 §§; останѫлитѣ, горѣдоло всичкитѣ, се отдалечаватъ съ нѣкои други измѣнения отъ грѣцкия текстъ. Измѣненията състоѭтъ най-повече въ туй, че въ нѣкои §§ намѣсто обикновеннитѣ свѣтски наказания на византийското право (отсичанье рѫцѣтѣ, носа, главата и др.), прѣдвидени отъ еклога, С. З. прѣдвижда черковна епитемия, или парична глоба.

Обширната редакция освѣнъ горнитѣ 23 §§, извлечени тъй сѫщо изъ еклога, съдържа и други още 45, заемнѫти най-повече отъ Мойсеевитѣ закони. Тая редакция, до колкото е материалътъ ѝ черпенъ изъ еклога, е пò-близка до грѣцкия изворъ, защото ако и да има и тя измѣнения, всè пакъ нигдѣ не се подмѣтатъ намѣсто свѣтски черковни наказания. Павловъ мисли, че обширната редакция е пò-стара отъ кратката и че първата била стъкмена за свѣт-

[1] O znaczeniu, стр. 13.
[2]) Лекціи по Исторіи р. в. стр. 209—210.

ски, а втората за черковни сѫдии: това си мнѣние той основава на споменѫтитѣ измѣнения на наказанията отъ кратката редакция въ черковна смисъль и на факта, че краткитѣ редакции се срѣщатъ въ сборницитѣ на църковното право, а обширнитѣ — въ свръзка съ свѣтскитѣ закони [1]).

Бѣляевъ дума, че раздѣлението на С. З. на 32 глави принадлежи на пò-къснитѣ врѣмена, защото не го срѣщаме въ старитѣ кърмчии [2]). Намъ се чини, че това негово мнѣние не отговаря до тамъ на истината. Но върху това — пòсетнѣ; а сега да видимъ какъ раздѣля той нашата сбирка.

Анализирайки основнитѣ начала на С. З., той го дѣли на слѣднитѣ четире групи: [3])

I. Въ началото на С. З. е помѣстена една наредба отъ царя Констанция, наперена *срѣщу езичницитѣ*. Ето съдържанието ѝ: „**Есѧко село, въ немъ же бывают жертвоприношеніѧ и другіе ѧзыческіе обрѧды, да отдаетсѧ въ храмъ Божіи со всѣмъ имѣніемъ**“. За тоя законъ трѣба да кажемъ, че нити въ Византия, нити въ Русия не е билъ задължителенъ, понеже знаемъ, че въ Византия и въ Русия езичницитѣ биле покръствани чрѣзъ проповѣди и убѣждения; не знаемъ поне да ли сѫ прибѣгвали въ Русия за тая цѣль и до други нѣкои срѣдства, освѣнъ проповѣдитѣ.

II. Слѣдватъ наредби върху *сѫдейския редъ*, върху *свидѣтельетѣ* и *други сѫдебни доказателства*. Тия наредби — прѣминѫли до нейдѣ измѣнени въ Р. П. — съдържатъ важни нови установления върху сѫдоветѣ. Особенно е важна наредбата върху свидѣтельетѣ — като главно сѫдебно доказателство. За тѣхъ (свидѣтельетѣ), основайки се на Юстиниановия кодексъ, С. З. сборува: „**Есѧкъ творѧй клеветы кнѧзю и судіи не послушати ихъ безъ свидѣтели могъ**“. Инди С. З. опрѣдѣля:

1) Всѣка тѫжба трѣба да бѫде потвърдена прѣдъ сѫдилището отъ свидѣтелье: ни единъ искъ не може да се разглежда, ако не е потвърденъ отъ свидѣтелье.

Това е съвсѣмъ нова наредба въ Русия, защото по договора на Олега и Игоря, изисквало се като доказателство

---

[1]) Pisani Zakoni. Стр. 15 и 16.
[2]) Лекціи по исторіи русск. законод., стр. 210.
[3]) Ibid. стр. 210—217.

прѣдъ сѫда „поличное“ и „рота“. При все това тоя законъ се въдворилъ въ Русия и влѣзнѫлъ въ Р. П. на Ярослава, дѣто се говори за свидѣтелье — очевидци. По тоя начинъ въ Русия проникнѫли чрѣзъ С. З. нѣкои форми отъ византийското законодателство. Впрочемъ, С. З. допуща и други нѣкои сѫдебни форми; тъй напр. той допуща *божия сѫдъ* или двобой, когато сѫдбарьетѣ (даваджиитѣ) не могѫтъ да прѣдставѭтъ свидѣтелье или други нѣкои сѫдебни доказателства по дѣлото си. Но тая форма на божия сѫдъ испърво не била проведена въ Русия; Р. П. поне не споменува за нея, при все че тя говори върху ордалиитѣ съ желѣзо и огънь като върху сѫдебни доказателства. Появяваньето сѫдебнитѣ двобои срѣщаме вече въ законодателнитѣ споменици отъ XIII вѣкъ. Тъй, за тѣхъ споменува спогодбената грамота (1229) мѣжду Смоленския князь — Мстислава Давидовича и Рига, Хотландъ и нѣмскитѣ градища.

2) С. З. съгласно съ византийскитѣ закони изисква за свидѣтелье прѣдъ сѫдилището людье, на които може да се вѣрва, и то на брой отъ 18 души за голѣма и 3 до 7 — за малка сѫдба (давия). За лъжлива свидѣтелска исповѣдь опрѣдѣля наказание. Всичко това е заемнѫто отъ кодекса на Юстиниана или отъ Еклога на Лева философа. Ако и отъ чуждо потекло, тия наредби имали подпълна сила въ Русия и влѣзли въ състава на Р. П., каквото е напр. наредбата, заета отъ С. З.: — че робитѣ не могѫтъ да бѫдѫтъ свидѣтелье, че свидѣтельетѣ трѣба да сѫ очевидци, и че свидѣтельетѣ трѣба да присѣгатъ.

III. С. З. истъкнува цѣла върволица *наредби по гражданското право:*

1) Първо мѣсто завзематъ тука наредбитѣ върху челедното право. Основайки се на Еклога отъ Лева Философа, С. З. налага тѣлесно наказание ономува, който има двѣ жени или се жени за роднина. Възъ основа на сѫщата Еклога С. З. забранява на оженениті да се развѣнчаватъ (прощаватъ), опрѣдѣляющецъ голѣмо наказание томува, който расѣжса брака чрѣзъ насилна смърть, именно — мѫжъ или жена, ако прѣстѫпѭтъ тоя законъ, излагатъ се на изгаряньe. За незаконна свръзка — законътъ опрѣдѣлялъ да се отрѣже носътъ. Тия наказания, като несъ-

гласни съ духа на руското общество, били смегчени отъ Ярослава и замѣнени съ парична глоба.

2) По-нататъка слѣдватъ наредби върху наслѣдството [1]), завѣщанието и настойничеството.

По наслѣдството С. З., възъ основа на Еклога отъ Лева Философа и Прохирона отъ Василя Македонянина, прѣдписвалъ на бащата да дѣли имота си по-равно между всички; ако ли даде едному по-вече, другиму по-малко, или отъ гнѣвъ лиши нѣкого отъ наслѣдство, дѣцата — слѣдъ смъртьта на бащата — могѫтъ изново да се подѣлятъ. Нá-дали е тая наредба имала значение въ Руссия, защото срѣщаме и други — ней противни: Р. П. сборува, че бащата могълъ да дѣли имота си както ще.

По завѣщанията С. З. въвелъ слѣднитѣ правила:

a) Духовнитѣ завѣщания трѣбва да се начеватъ съ исповѣдь на вѣрата завѣщателева.

b) Завѣщанието трѣбва да съдържа распоредба за освобождение робитѣ, — за да се раздаде единъ дѣлъ отъ останѫлото покойниково иманье на бѣднитѣ, на духовенството и на черкова и трѣбва да отбѣлѣзва какъвъ дѣлъ се дава на жената и дѣцата. При това рѣчено е, че завѣщательтъ не може да остави на женитѣ си по-вече отъ половината на своето иманье.

c) За да бѫде завѣщанието законно, трѣбва да е написано прѣдъ свидѣтелье, не по-малко отъ 7 на брой. А като такива могѫтъ да бѫдѫтъ людье, които заслужватъ повѣрение.

d) Самъ завѣщательтъ, съставящецъ завѣщанието, трѣбва да бѫде при здравъ разумъ, и трѣбва самъ да назначи испълнитель на завѣщанието (— душеприкащикъ — executor testamentar) и настойници, които слѣдъ смъртьта му би испълнили неговата воля (послѣдна).

Върху испълнительетѣ на завѣщанието и върху настойницитѣ С. З. нарежда:

a) За такива не бива да бѫдѫтъ назначени пияници, развратници, или такива, които се намиратъ въ враждебно

[1]) Баба *Господзинка*, 107 годишна жена отъ с. Бояна (при политѣ на Витоша)' въ обясненията си върху нашето *Обичайно наслѣдно право* терминира наслѣдството' оставено отъ завѣщатель, съ думата: *мирáзъ;* наслѣдство отъ баща: — *баштинство*' а туй отъ мѫжъ: — *мѫжинство.* — Върху обичайното наслѣдно право у българетѣ ще поговориме другадѣ.

отношение къмъ жената или дѣцата на завѣщателя. Законътъ позволява да се назначаватъ за такива и роби — пуснжти на свобода.

b) Испълнительетѣ на завѣщанието и настойницитѣ сж длъжни да приематъ оставения отъ покойника имотъ прѣдъ свидѣтелье, а за распредѣлението и употрѣблението му трѣбва да се ржководжтъ по завѣщанието, макаръ и да се противи на това жената или дѣцата на покойника.

c) Ако испълнительтъ на завѣщанието и настойницитѣ постжпватъ несправедливо, нарушавайки завѣщанието въ ущърбъ на жената и дѣцата, обиденитѣ могжтъ да се потжжжтъ прѣдъ сиротинския сждъ.

d) Ако испълнительтъ на завѣщанието или настойникътъ прахоса връченото нему иманье, той подлежи на тѣлесно наказание и подъ клетва се обвързва да повърне прахосаното иманье, като притури и половината отъ своето.

Всички тия наредби, заети повечето отъ Прохирона на Василя Македонянина, имали сж, вѣроятно, законна сила въ едно и сжщо врѣме съ Р. П. Това се види отъ слѣдното:

1) че дѣлата по завѣщания и настойничество се разглеждали по устава на Ярослава отъ черковния сждъ;

2) че Р. П., излагащецъ подробно правилата по законското наслѣдство, никакъ не споменува нито за завѣщалното наслѣдство, нито за настойницитѣ и испълнительетѣ на завѣщанията.

Отъ тука може да се заключи, че върху тия нѣща тогивашнитѣ сждии сж се ржководили по С. З.

3) Къмто гражданскитѣ наредби на С. З. отнасятъ се и слѣднитѣ: върху спогодбитѣ за *поклада* (= поклада, depositum), *заемъ* (mutuum) и *позичка* (= ссуда, commodatum).

Върху покладата С. З. сборува: ако нѣкой приеме отъ другиго нѣщо за поклада (да го пази, — съхранява), а третий открадне приетото, покладительтъ (depositar), ако се не издири крадецътъ, длъженъ е да се закълне, че покладеното (нѣщо) е наистина откраднжто, че той не лъже, че не скрива приетото нѣщо, и ако се докаже противното, длъженъ е да плати двойната му стойность (покладнику — deponent-у). Тая наредба минжла и въ Р. П., гдѣто се говори, че когато нѣкой дава нѣщо на поклада, не е нуждно

да има свидѣтелье и въ случай на сѫдба, покладительтъ е дълженъ да се оправдае само чрѣзъ клетва.

Върху заема С. З. нарежда: който дава на заемъ, не бива да зема лихва. Тая наредба, заета отъ Мойсеевия законъ, въ Руссия не е имала никакво значение, защото е знайно, че тогива по Р. П. било позволено да се взема лихва.

Върху наема (locatio, conductio rerum) и *позичката* С. З. заема отъ Управдовитѣ Новели слѣднитѣ наредби:

a) Онзи, който позичи конь, длъженъ е, ако тоя църкне, да плати на собственника му неговата стойность.

b) Който вземе чуждъ конь безъ позволение на собственника му, счита се крадецъ и подлежи на тѣлесно наказание. Тая наредба минжла и въ Р. П. още въ врѣме на Ярослава, само че тука тѣлесното наказание е замѣнено съ глоба.

c) Който умъртви чуждо животно, дълженъ е да плати двойната му стойность на неговия собственикъ и освѣнъ това подлежи на тѣлесно наказание. Въ Р. П. тѣлесното наказание е замѣнено съ глоба отъ 12 гривни.

d) Земледѣлецътъ, който не обработва наетата земя по договора, губи наемнината (= туй, което трѣбва да плати за наема).

IV. С. З. съдържа и цѣла върволица наредби по *наказателното право.*

1-о. Първитѣ четире параграфа на тоя дѣлъ сѫ наперени срѣщу порочнитѣ свръзки съ робини и изобщо — срѣщу *развратния животъ.* За нарушението на тоя законъ се прѣдвижда отрѣзванье носа или биенье съ тояга. Това е взето изъ Еклога на Л. Ф. и Прохирона на В. М. Сѫщото прѣминжло и въ Р. П., дѣто споменжтитѣ наказания сѫ замѣнени съ парична глоба и черковна епитемия.

2-о По-нататъкъ С. З. говори върху *палежитѣ.* Тая наредба е взета пакъ изъ Еклога на Л. Ф. Срѣщу палежитѣ е наперено смъртно наказание. Въ Р. П. тая наредба прѣминжла въ измѣненъ видъ, като опрѣдѣля да се взима единъ дѣлъ отъ имота на злочинеца за отщета на потърпѣлия отъ палежа; остатъка отъ имота му се прѣдавалъ на „потокъ“ и грабежъ, а самий злочинецъ — князу.

3-о *За убийство, извършено върху свободенъ човѣкъ*, С. З. прѣдвижда смъртно наказание. Сѫщото наказание е наперено и срѣщу разбойника и оногова, който, когато се кара, нанесе противнику си смъртоносна рана. Ако ли пъкъ раната не е смъртоносна и раненията оздрави, причинительтъ на раната заплаща само разноскитѣ за лѣкуванье. За побой, нанесенъ на непраздна жена, прѣдвижда се пакъ смъртно наказание, ако тя отъ това пометне мъртва рожба.

Трѣба да се забѣлѣжи, че тѣлеснитѣ наказания, които прѣдвижда С. З., били замѣнени съ парчина глоба вѣроятно още во врѣме на Владимира, понеже не били по духа на врѣмето, а смъртното наказание се считало само като право на частната мъсть.

4-о *За кражба* С. З. прѣдвижда слѣдното: за черковна кражба — както и Еклога на Л. Ф. — прѣдвижда продань или заточение. Но ако се хване нѣкой въ черковна кражба три пѫти законътъ опрѣдѣля да му се отрѣже носътъ и да му се извадѭтъ очитѣ. Споредъ уставитѣ на Ярослава и Владимира върху черковната кражба се произнасялъ черковниятъ сѫдъ. Ако нѣкой отнеме свободата на другиго, т. е. ако го продаде или го поробн незаконно [1]), тогова прѣдавали на робство. Тая наредба билá внесена и въ Р. П. само за прѣкупитѣ (achat). А поробяньето се е прѣслѣдвало вѣроятно отъ споменѫтата наредба на С. З.; ние поне не нахождаме нейното отстранение нито въ Р. П., нито въ другъ нѣкой отъ тогивашнитѣ закони.

5-о *За конокрадство* С. З. прѣдвижда поробянье и тѣлесно наказание. Р. П. прѣдвижда глоба отъ 3 гривни. Който открадне овца или теле, дълженъ е по С. З. да даде 5 овци или 5 телета. По Р. П. — 5 „купи", както за овца тъй и за теле. Ако робъ извърши кражба, С. З. допуща на господаря му да го откупи или да го прѣдаде ономува, който е пострадалъ отъ кражбата. Тая наредба минѫла и въ Р. П.

6-о *Онзи, който се брани срѣщу крадеца, има право и да го убие*: ако нѣкой убие крадеца, гласи С. З., бранещецъ имота си, не подлежи на никакво наказание; но подлежи на наказание онзи, който нощемъ улови крадеца на го за-

[1]) *Законно* може да поробн нѣкой другиго, ако го *купи*, или по другъ начинъ, прѣдвиденъ въ закона.

държи до сутриньта и тогива го убие, а не го прѣдстави прѣдъ надлежната власть. Сѫщата наредба минѫла и въ Р. П.

7-о Най-сетнѣ срѣщаме слѣдната наредба *върху черковната защита*, извлечена изъ Юстиниановитѣ Новели: който прибѣгне подъ защитата на черковата, дълженъ е да съобщи свещеннику вината си и тогива само послѣдниятъ му дава убѣжище въ черковата; при това онзи, който иска да отнеме прибѣгнѫлия подъ тая защита, подлежи на наказание отъ 140 шиби и се прѣдава въ рѫцѣтѣ на правосѫдието.

Подъ защита на черковата въ Руссия рѣдко прибѣгватъ, защото всѣки членъ отъ обществото припадалъ къмто нѣкоя община, отъ защитата на която се и ползувалъ. Случаи — да прибѣгватъ подъ защитата на черковата — вь течение на XVI и XVII вѣкове ние познаваме само четире. А въ Римъ и въ западнитѣ държави това било́ необходимо, понеже тамо нѣмало общини.

Така разрежда покойний професоръ състава на С. З., гдѣто за нѣкои злочинства къмъ наказанията по *„людското право“* се додаватъ и черковни наказания, което, по мнѣние на Хубе [1]), показва, че при съставянье сбирката сѫдѣйствувало и свещенството.

Мнѣнието на покойния Бѣляевъ — че подраздѣлението на С. З. на 32 глави принадлежи къмъ по-сетнитѣ врѣмена — не е, както казахъ по-прѣди, до тамъ вѣроятно, понеже, ако и да не срѣщаме това подраздѣление въ старитѣ Кърмчии, за това налитаме върху му въ единъ рѫкописъ, който основно се счита за най-старъ, инди най-много се приближава къмъ автентичното издание на С. З. ако и да е тоя рѫкописъ отъ XIII вѣкъ. (Думата ми е за споменѫтия вече нѣколко пѫти рѫкописъ, описанъ отъ Востокова подъ бр. CCXXX). Най-сетнѣ, това за насъ не е ни до тамъ важно.

Особно значение има за насъ обстоятелството, че между многото наредби, прѣдвидени въ С. З. за разни злочинства, не срѣщаме ни едно за най-главнитѣ и най-обикновенитѣ злочинства, каквито сѫ: уморството, осакатява-

---

[1]) O znaczeniu, стр. 14.

нието и подправата (подделка фалсификация). А това ни кара да се съмнѣваме върху цѣлинáта на сбирката, както си е тя запазена до сега. И трѣба да се признае, че Хубе има подпълно право, като казува, че въ такъвъ видъ С. З. не е могълъ да испълнява службата на единъ кодексъ въ новата българска държава, — че сбирката, както е достигнѫла до нази, не е освѣнъ нѣкакъвъ откѫсъкъ, или допълнение към друга нѣкоя, за нази непозната легислация [1]. Може би тая легислация да е прѣнесена цѣла на Истокъ. дѣто по-сетнѣ испуснѫли всичко онова, което не отговаряло на мѣстнитѣ понятия и потрѣбности. Къмъ тѣзи испуснѫти наредби, мисли Хубе, принадлежи, вѣроятно, и артикулътъ, който се нахожда въ Калайдовичовото издание и който прѣдвижда за убиеца наказание, подобно на Моисеево: око за око, зѫбъ за зѫбъ.

Трѣбвало би да кажемъ тука двѣ-три думи и върху още една сбирка, за която историческата критика не е до тамо на чисто — далѝ е тя отъ сръбско или отъ българско потекло́. Думата ми е за сбирката: **Благовѣрнаго и христолюбиваго царѧ Юстиніана законъ о записаніи.**

Освѣнъ това имаме още нѣколко споменика, които сѫ отъ голѣма важность за историята на нашето законодателство и сѫдоустройство, за вѫтрѣшното ни държавно устройство, а до нѣйдѣ и за историята на международното ни право. Тия споменици сѫ познати подъ име: *хрисовули*. Едни отъ тѣхъ носѭтъ името: *златопечатено слово*, а други: — *царево хоризмо*. Както върху тия, тъй и върху спомененѫтия *законъ о записаніи* задържамъ си правото да поговорѭ други пѫть, а за сега щѫ довършѫ съ забѣлѣжката на Хубе, отъ която, може би, ще могѫтъ да се въсползуватъ нашитѣ изслѣдователье по стародавното ни законодателство и книжнина изобщо.

„Бавейки се прѣди нѣколко дни въ берлинската кралевска библиотека, зборува Хубе, прѣгледахъ рѫкописа на стародавния български Номоканонъ, който билъ нѣкога собственность на Вука Караджича; но тоя рѫкописъ въ

---

[1]) O znaczeniu, стр. 13.

началото си е твърдѣ повреденъ, та че и въ юридическия си отдѣлъ съдържа само наказателни канони. Слушалъ съмъ, че въ библиотеката на бѣлградския музей се нахождали отъ нѣколко години насамъ твърдѣ стари български Номоканони, но колкото и да настоявахъ, и до сега не можахъ нищо за тѣхъ да узнаѭ". —

Срѣдецъ, Августъ 1885 год.

РАЗКАЗЪ НА ЕДНА БАБИЧКА.

ЗАПИСАЛЪ ВЕСЕЛИНЪ.

Много е хубаво да пѫтува човѣкъ по нашитѣ мѣста, а най-вече пролѣтно врѣме. Какви хубави картини не виждашъ тогава? Какви чудни мѣста не срѣщатъ твоитѣ очи? Тукъ се простръло прѣдъ тебе поле равно, като тепсия: тамѣ ти се испречилъ малъкъ хълмъ назѫбенъ съ тѣсни долчинки. Тука по край пѫтя се разстлало росно и равно ливаде; подалечъ пакъ вѣтърътъ люлѣе зеленитѣ и едвамъ въртенили зимнини и тебѣ се струва, че гледашь развълнувано море. Надъ пѫтя виждашъ гигантската Стара планина, проточила се до дѣто ти виждатъ очитѣ и промѣнливо показва прѣдъ твоя погледъ ту нѣкой страшенъ дълбокъ долъ, ту нѣкой скалистъ връхъ, ту нѣкое пакъ издадено като клинъ голо бърдо; а отдолѣ пакъ прѣграда на окото ти прави неизбродната Срѣдня Гора, на която най-отдалеченитѣ върхове се губѭтъ изъ облацитѣ; тя прѣдставя на пѫтника най-хубавитѣ картини, най-чуднитѣ гледки. Много е хубаво наистина пѫтуваньето по тѣзи наши мѣста. И азъ незнамъ да ли е други пѫть по-весело и по-приятно, отъ колкото, когато, седнѫлъ въ проста талижка, съ каквито обикновенно пѫтуватъ по тѣзи страни, носѭ се, навалямъ къмъ тия мили крайща, къмъ тия хубави гори и планини. А таквози пѫтуванье азъ правѭ всѣка година, когато се прибирамъ въ село за Велидень. И, вѣрвайте ми, менъ ми е по-драго, когато се приближава Велидень, за туй, че щѫ пакъ да заминѫ по край тия хубави мѣста и щѫ се порадвамъ на тия приятни картини, отъ колкото напр., че идѫтъ такива голѣми праздници, най-голѣмитѣ прѣзъ цѣла година, или пакъ че щѫ да се срѣщнѫ и повидѭ въ село съ роднини и познайници.

Най-хубавъ споменъ ми остави пѫтуваньето прѣзъ годината, не помня коя бѣше . . .; да, прѣзъ годината, когато Гергьовденъ бѣше на третия день на Велидень. То не бѣше отдавна — наскоро слѣдъ Руситѣ. А туй пѫтуванье ми оставя добъръ споменъ затова, че не само ме задоволи съ гледаньето на едни хубави мѣста и картини, ами ми се случи да състигнѫ една добра бабичка, която . . . . но азъ ще ви прикажѫ всичкото си това пѫтуванье, отъ тамъ, отъ дѣто се захваща важното, това, което направя сѣкога, колчимъ видѭ нѣкоя боса и задѣнѫта съ товаръ бабичка, да си спомнямъ за тази ми тогавашна *стига*.

Бѣше на Великия Четвъртъкъ — прѣзъ Страстната недѣля. Бае Василъ Ошава — човѣкъ на четиресе годинки, съ срѣденъ рѫстъ, малка глава и сини очи — бѣше ми талигаджия. Дорчо, неговий величественъ конь, съ пепеливъ цвѣтъ, а по челото бѣлъ, който освѣнъ кожа и кости лично нѣщо нѣмаше — прѣспокойно влачеше полуразглобената талига, безъ да обръща внимание на честитѣ милвания, които бае Василъ му правеше съ жилавата върбова пръчка. Бѣхме заминѫли Гѫлъбецъ — едно голѣмо гористо бърдо, което скачва Стара-Планина съ Срѣдня-Гора. Талигата се търкаляше изъ шосето прѣзъ малкото Буновско поле. Надъ насъ Стара-Планина спущаше малки едни баирчета — покрити съ богато нивье, а отдолу сѫщо такива малки баирчета, ту покрити съ малка горица, ту послани съ зелени мора́ви нашарени съ сѣкакви цвѣтя, — служехѫ като прѣдградие на Ср.-Гора. Посрѣдъ тѣзи баирчета, прѣзъ една тѣсна ивица върви шосето; а успоредъ съ него отгорцѣ шуми една малка, бистра и пенлива рѣка.

Врѣмето бѣше много хубаво. Небето бѣ ясно, като сълза. Слънцето едвамъ се бѣше поотмѣстило отъ пладнѣ; и какъ ясно, какъ мило грѣеше! Да му се не нарадвашъ. Наоколо по дървето като запѣли ония ти сладкогласни птичета — омайватъ човѣка. А отсрѣща по полегатостьта на баирчетата една игличина се жлътнѫла, за хубость тѫй е; пакъ меризмата й чакъ до пѫтя наноси тънкия вѣтрецъ. Всичко хубаво, всичко весело, да ти е мило и драго да гледашъ. Въ такова врѣме само да си пѫтува човѣкъ! И азъ пѫтувахъ!

Ние минѫхме прѣзъ моста, дѣто шосето и рѣката се кръстосватъ. Прѣдъ насъ лѣжеше „Сапранъ-баиръ“. Полека-лека Дорчо ни искара до него. Стигнѫхме до нанагорнището. Бае Василъ слѣзе и поведе коня. Слѣзохъ и азъ и тръгнѫхъ прѣко изъ една малка пѫтечка, защото шосето много обикаля. Азъ вървехъ полека и разгледвахъ наоколо. Сапранъ-баиръ е единъ неголѣмъ хълмъ, голъ и по̀-голѣмата му часть е мера̀, а само малко е разо̀рано. Отъ тукъ, като се обърнешь назадъ, вижда се добрѣ Мирково. Това е едно хубаво и доста голѣмичко село, расположено като въ долъ, мѣжду два баира, при самитѣ поли на планината. Мѣжду многото овошки едвамъ надничатъ тукъ-тамъ керемиди — покривитѣ на кѫщитѣ. А на горния му край, като островче срѣдъ морето, се издига посрѣдъ гора отъ разцъвтени дървета високата джамия.

Азъ се позапрѣхъ. Наблизо прѣдъ менъ на единъ слогъ бѣше сѣднѫла една стара бабичка съ сукманъ, какъвто носѭтъ въ Златишко, забрадена напрѣдъ съ една избѣлѣла отъ врѣмето кръпа, съ калцн възъ боситѣ крака. Менъ се бѣше досадило, та рѣкохъ да отидѫ при бабичката да посѣднѫ, та и да си починѫ тамъ и да си поприкажемъ.

— Добъръ день, бабо! ѭ поздравихъ азъ. Почивашъ ли си?

— Далъ бо-добро, синко, ми отвърнѫ тя съ слабъ, малко придирливъ гласъ. Почивамъ си зеръ, ами ти що правишъ? Ако е рѣкълъ Господъ, за кѫдѣ?

— За въ Пирдопъ, бабо. Прибирамъ се за деня. Талигата ми отиде изъ царския пѫть, пакъ азъ зехъ отъ тука прѣко. Ами какво си правила тъдѣва, бабо? —

— Ехъ, правила съмъ, мойто правене! Излѣзохъ да идѫ и азъ въ Пирдопъ за пазаря, па рѣкохъ да заминѫ прѣзъ тука, че тамъ хе, има едно парче нивица: завчера го изорнѫхѫ та посадихъ кукурузъ, па сега ходихъ да боднѫ тукъ-тамъ фасулецъ, компирецъ и тиквици. На ли знаешъ, баби, нива е; трѣбва и фасулъ, и тикви, и всичко. Ехъ, па тръгнѫхъ да минѫ прѣзъ баира, а то ми се досади, та посѣднѫхъ тука да си починѫ. Що да сторѭ, синко? Стара съмъ, досажда ми се.

— Нищо, нищо, бабо. Трѣбва човѣкъ и да почине — досажда се. На̀! азъ съмъ младъ, па ми се е досадило, та

тебъ ли неще да се досади? Ами що ще правишъ на пазара, бабо? Ще си купувашъ ли нѣщо, или?

— Ехъ, ще купувамъ, синко! Що ще да е мойто купуванье? Носѭ тукъ въ торбата малко семице отъ тиквици, отъ крастовици и отъ рапонъ; носѭ и едно торбе леща и едно торбе фасулецъ. Ще гледамъ да ги продамъ на пазара, та да си купна сапунецъ, солчица и восчецъ; ехъ, па мислѭ да си земѫ и кръпица нова, нали иде день, баби? —

— Трѣба, трѣба, бабо, — рѣкохъ ѝ азъ — сичко трѣба. Ами ти нѣмашъ ли си дѣца: я синове, я дъщеря я, та тие да идѫтъ на пазара и да купѭтъ що трѣба, ами на стари години самичка си тръгнѫла да се трепешъ чакъ до Пирдопъ? —

— Нѣмамъ, нѣмамъ, синко! сама съмъ си. Нѣмамъ ни синъ, ни дъщеря, ни никого. Ехъ, имахъ и азъ синъ — подзе бабичката съ нажаленъ гласъ — имахъ синъ и какъвъ ми бѣше добъръ? И снаха имахъ, синко; даде ми Господъ да видѭ и снаха що е. Че то не бѣше снаха, ами бѣше змя усойница, да ѭ порази Господъ. Пропѫди тя хубавото ми момченце! ама и тя си го испати я? . . . Да не бѣше тая проклета снаха, та момчето и сега да си ми е тукъ и да е, хе! човѣкъ и половина; и азъ да не съмъ иетимна за комаче хлѣбъ, ами да съмъ си се́ на угодата, се́ въ буджака да си сѣдѭ. Ама добъръ е Господъ! Добрѣ, че ми дава баремъ здраве, та да си искарвамъ хлѣба, да не мрѫ отъ гладе.

— Че дѣ се дѣнѫ синъ ти, бабо? Кѫдѣ е снахата ти? Какво стори тя на момчето ти? а, бабо? Кажи ми дѣ?

— Какво ще сторѭтъ? Забѣгнѫ момчето, кой знае дѣка; пакъ снахата . . . . ехъ, синко, срамъ ме е да кажѫ . . . Когато тя се потурчи и бѣга въ Златица синъ ми ѝ извади очитѣ, па ѭ уби . . . .

— Нема́ се потурчи тя? — прѣкъснѫхъ азъ бабичката зачуденъ отъ думитѣ ѝ. — И той ѭ уби? Извади ѝ очитѣ?! . . . . Прикажи ми, молѭ ти се, бабо, наредъ, какъ станѫ сичко това. Много щѫ ти съмъ благодаренъ.

— Тя, баби, е дълга и широка. Казвала бихъ ти, като искашъ; ами иска да се върви, че я вижъ колко пѫть лѣжи на гърба ни? Па слънцето токо ще видишъ, че се прѣ-

търколило и деньтъ хвръкнжлъ. Ха, да ставаме, баби, да ставаме. Отъ сѣденето нѣма *файда*. Па и талигата ти може да е минжла отвѫдъ.

Менѣ ми се много щеше да чуѭ, какво е станжло съ нейния синъ и снаха, но нѣмаше какво да правѭ. Послушенъ на съвѣтитѣ ѝ, които бѣхѫ истинни, азъ станѫхъ. Станѫ и бабичката, задѣнѫ си торбичката на гърба, зе си тоіжката и тръгнѫхме.

Изъ пѫтя, додѣ да прѣминемъ върха, бабичката ми приказва за дребни нѣкои работи, които азъ така и слушахъ. Напр. приказва ми, какъ нейна нѣкоя комшийка ѝ давала прежедата да ѝ ѭ продаде на пазара, а тя ѝ казала, че не умѣе въ такива работи; какъ поповото момче утрепало едничката ѝ кокошка, която цѣлитѣ пости ѝ носила сѣки день; тя казала на попа, а той ѝ не рѣкълъ нищо; какъ нѣкоя си жена ходила по врачки и други още такива, дѣто ги казватъ бабини деветини. Безъ да усѣтимъ какъ, ние прѣхвърлихме баира и се срѣшнѫхме съ шосето. Още отъ върха на баира видѣхъ бае Василъ, че бѣше спрѣлъ талигата на срѣдъ пѫтя, малко по́-назадъ отъ мѣстото, дѣто нашиі вървежъ се кръстосваше съ шосето. „Чака ме“, си помислихъ азъ. Добрѣ, че се незабавихъ повече, че е щѣлъ да отмине.“

Слѣзохме на пѫтя. Бабичката сѣднѫ на тревата да си почине, а азъ отидохъ кѫдѣ бае Василъ. Той се въртеше насамъ, нататъкъ, около талигата.

— Хайде да вървимъ, бае Василе!

— Ще вървимъ та ще се запелѣемъ — отвърнѫ той ядовито. — То ни е тръгнѫло се́ назадъ. На Искъра коньтъ щеше да се удави, тукъ пакъ талигата се строши. Да му опустѣе и коньтъ, и талигата, и всичко! . . .

— Че, какво е станжло бе, бае Василе? Запитахъ азъ очуденъ. — Какво е на талигата? —

— Ехъ, то щото е станжло, никому да не става. . . . Строши се тая пущина! . . . Водехъ коня полека, полека и мислехъ вече да запрѫ; чудехъ се дѣ се забави ти . . . кога токо скррръцъ! праснѫ нѣщо. Погледнѫхъ: единъ наплатъ паднѫлъ и една спица строшена. . . . . Вчера, кога тръгнѫхме отъ София при *капията*, една котка ни минѫ пѫть; азъ още тогава видѣхъ, че това не ще да е на добро.

И, на! видишъ ли? — Па сега какво ще правимъ, бае Василе?

— Знамъ ли и азъ какво ще правимъ? Щѫ земѫ теслата — добрѣ, че и тя се е намѣрила тукъ — та щѫ да идѫ да отсѣчѫ нѣйдѣ отъ тия дървета спица. Пакъ ти, ако щешъ, чакай ме; ако ти се пакъ не сѣди на едно мѣсто, то си отвървѣвай напрѣдъ, па азъ щѫ те стигна́.

— Какво ще правѭ да сѣдѭ тукъ? Ще отвървѣвамъ помалко съ оная бабичка, хе, и ще си приказваме — рѣкохъ и тръгнѫхъ. А бае Василъ испрѣгнѫ коня, върза го за единъ храстъ, зе си теслата и отиде къмъ едно полуизсъхнало дърво.

— Що е станѫло, баби? Защо не вървиме, ме запита бабичката, кога отидохъ кѫдѣ неѭ.

— Оваджиската му талига се е строшила, та ще сѣди да ѭ прави.

— Всѣкого Господъ да пази отъ такова зло, синко! Ами ти ще ли го чакашъ?

— Ехъ, ще го чакамъ. Какво ще го чакамъ? Ще отвървявамъ напрѣди полека-лека.

— Добрѣ, добрѣ, синко. Ще ми си дружина баремъ до нѣйде.

— Ехъ, сега, бабо, ще си вървимъ заедно и ти ще ми приказвашъ за твойто момче и за снахата ти. Менъ ми се много иска да чуѭ какво е станѫло съ тѣхъ. На ли щешъ, бабо? —

— Защо да не щѫ, баби. Нали искашъ, — да ти приказвамъ. Ами и азъ дѣ ти помнѭ всичко? Отъ грижи и кахъре зела съмъ вече нищо да не помнѭ. На! Завчера въ черкова кака Цона — тя ми е нѣщо рода — заръчá ми да кажѫ на баба Вела — една наша комшийка — да ѝ занесе червена гнила. На другата вечерь, снощи, додѣ четехѫ часоветѣ, доде при менъ кака Цона. „Каза ли ѝ?“ каже. „Какво?“ питашъ. „Ами дѣто ти рѣкохъ вчера!“ „Че какво ми си рѣкла вчера?“ „Ами на ли ти рѣкохъ да кажешъ баби Вели за гнила?“ „Уухъ! пакъ азъ съмъ забравила!“ рѣкохъ и зехъ да се тюхкамъ. Така, синко. Сѐ забуравямъ. И това съмъ забуравила, ами колко помнѭ, щѫ ти приказвамъ.

— Колкото помнишъ, бабо, колкото помнишъ.

Бабичката си подигнѫ съ рѫка задѣнката, поправи си крьпата и захванѫ.

I.

Той ми бѣше едничъкъ, единъ на мама бѣше мойътъ Златко. Нѣмахъ ни синъ, ни дъщеря. Той бѣ ми за всичко. Па и какъвъ ми бѣше добъръ! Пакъ хубавецъ! . . . като мома. И сега сѣкамъ, че го гледамъ, прѣдъ мене. Като засучеше ония мустачета, кога се застѣга да иде на хорото, като нахлупи малко на едно ухо оня пискюллия фесъ, провиси рѫкаветѣ на ачмалията, навие единъ голѣмъ червенъ поесъ, на едни колчаклие, само гайтанъ чипире; на краката прѣвръже шарени, копринени дизгине; надъ лъснатитѣ му кондуре се видѭтъ едни бѣли, като снѣгъ, памучни чорапе. — Като се прѣмени и накити така, па излѣзе на хорото, сички се захласнѫтъ въ него; пакъ на момитѣ ей така тупа сърченцето за него.

Харенъ бѣше мойътъ Златко. Той бѣ дошълъ отъ Стамболъ, та отъ това бѣ така *сербезъ* и така прѣмѣненъ. Въ Стамболъ и порасте. Още отъ дѣте отиде тамъ, а върнѫ се, хе, ергенинъ. Баща му — дѣдо ти Братойо, Богъ да го прости, ти го не познавашъ, много добъръ човѣчецъ бѣше — и той така бѣ порасълъ въ Стамболъ. И щомъ се оженихме, не минѫ се и половинъ година, пакъ отиде тамъ и вече се и не върнѫ. Пращаше ни парици, това онова, а въ село си недохождаше.

Когато се роди Златко — той се роди на Мала-Богородица, текмилъ слѣдъ осемь мѣсеци отъ какъ отиде баща му, — та кога се роди Златко, той ни испрати седемь бѣли меджидиета и петь аршина чоха. Тогава бѣ жива и мама, Богъ да ѭ прости, па и тя живѣеше съ менъ. Братойо и той бѣше самичъкъ: нѣмахъ ни свекъръ, ни свекръва, ни зълви, ни деверье. Ехъ не ни оставяше Братойо, сѐ ни попратваше и въ нищо не бѣхме петимни. Гледахме си дѣтето, гледахме се и ние и добрѣ ни бѣше.

II.

Едвамъ бѣ станѫлъ Златко шесть години и три мѣсеци, и мислехъ вече да го пратѭ на даскала — кога токо доде книга отъ баща му по единъ човѣкъ и въ книгата

пише, чинж, що чинж, да му пратиж тамъ Златка. Азъ се смаяхъ. Каква станж тя? — си мислехъ, — че дѣте каква работа има въ Стамболъ? Тамъ ходиятъ дръти мжжье да печелиятъ. Ами Златко що ще да прави? „И мама не даде, и не пратихъ му го. Писахме му, че нещемъ да му го пратимъ, защото ни е още малъкъ, та ни се свиди. Слѣдъ два мѣсеци стигнж пакъ друга книга. Съ неиж бѣ ни пратилъ двѣ бѣли меджидиета и една жълтица. Въ книгата пакъ пише: правимъ, струваме да му испратимъ дѣтето. Тамъ щѣлъ да го учи на книга, ни пишеше той, щѣлъ да го научи на занаятъ и щѣлъ човѣкъ да го стори. Азъ пáкъ не искахъ. Свидеше ми се. Какъ ще, думахъ си, да живѣе тамъ самó, безъ майка? Кой ще го пере? Кой ще го кръпи? Кой да го завива нощѣ?“ Никакъ ми се нещеше да го пустнж, ами нѣмаше какво да правиж: на ли толкова иска, трѣбва да му го испратиж, да не стане послѣ по-зло. Па и мама „то ще му е добрѣ тамъ“, викаше. И пратихъ му го. Ехъ, кога испращахъ баща му, ми се толкова не свидеше, колкото за дѣтето. Плакахъ слѣдъ него, охкахъ, ама нѣма какво да се прави.

Тапа пакъ се утѣшавахъ. „Той ще да види, че неможе тамъ да гледа дѣте и ще го върне, ами нека баре да повиди свѣта“, си мислехъ. И мама ме така раздумваше. „Нека, казваше, да види и хората какъ живѣиятъ“.

Минж се година. Надамъ се да си доде Братойо съ дѣтето, или баре сждѣ дѣтето да испрати, надѣямъ се — нѣма никого. Минж се и друга — пакъ нищо. Зехж да се минуватъ години, а тѣхъ нѣма никакви. Братойо, зе и книга да ни не праща, като че ни веке забувари. Само Златко ни попратва по нѣкога писъмца. Той бѣше се научилъ да пише хубавѣ; като мъниста нижеше буквицитѣ; азъ не разбирахъ, ами така се видехж. И-ихъ, какъ ми бѣше драго, па въ сжщото врѣме и мило и жално, кога ми се четехж неговитѣ писъмца! Ехъ, па се понаучихме ние съ мама и сами да си живѣемъ. Мжчно ни бѣше най-напрѣдъ, ама нѣма какво: далъ го Господъ — трѣбва да се търпи.

III.

Веднажъ, като си сѣдехме въ собата — това бѣше по Свети Андрея — като си сѣдехме, дохожда единъ чо-

вѣкъ, нашенецъ и ми подава писмо съ обгорени крайща. Азъ токо и-и-истръпнѫхъ. „Тукъ има нѣщо страшно“, рѣкохъ си азъ. Отворихме го. Кога, Боже мили! Що да видишъ? Златко ми пише, че баща му се поминѫлъ. Менъ, като ми прочетохѫ това, токо ми се завъртѣ, завъртѣ главата, и както си сѣдехъ, паднѫхъ на земята у несвѣсъ. Едва ме свѣстихѫ. Азъ плакахъ много, много! Плакахъ за баща му, че ме оставя вдовица; ала още пòвече плакахъ и жалихъ за момчето си.

— Какво ще прави то самó сега по оние чужди мѣста, като нѣма ни свой, ни никого? — Какво знае едно шестнайсетъ годишно момче? Боже, Боже, какво ми доде да си патѭ?

Тъй рѣхнехъ и плачехъ и оплаквахъ Златко отъ баща му повече. Нѣкога ми идеше, та токо да станѫ и чакъ въ Стамболъ да си приберѫ момчето. Па други пѫть пакъ се раздумвахъ. „То и самó като види, че нѣма какво да прави тамъ, ще сбере бащинитѣ си нѣща и ще си доде“, си мислехъ и надѣехъ му се.

Минѫ година, двѣ — нѣма го. Па и книга ми не праща веке да видѭ дѣка е и що прави. Зехъ много да го мислѭ. Незнаехъ да ли е живо, да ли е мрътво.

Единъ пѫть заминѫхѫ прѣзъ наше село едни Челопечане. Заприказахме се това онова и тѣ се изявихѫ, че прѣди една година сѫ били въ Стамболъ. Азъ ги запитахъ, дали познаватъ моето момче, разправихъ имъ какво е, що е, и тѣ се сѣтихѫ и казахѫ, че го познаватъ. „Много е добрѣ, казватъ ми. На добро мѣсто е тамъ, хе, при единъ голѣмъ търговецъ“. Менъ ми се посгрѣ сърченцето.

Изминѫ се още сума врѣме. Мама клета и тя умрѣ, Богъ да ѭ прости. На рѫцѣтѣ ми умрѣ. Колко плакахъ и слѣдъ неѭ! Остави ме сама, самненичка, останѫхъ сираче. Боже мой, Боже мой! Какво не се е теглило? Така ми е било писано. Имала главата ми да пати. Божя работа, сполай му!

IV.

Единъ день, околъ Димитровъ-день бѣше, отишла бѣхъ у кака Панчовица Тръпкина; тие стоѭтъ прѣзъ десетина кѫщи отъ насъ; и тя бѣше като менъ вдовица. Азъ бѣхъ

зела шишове та плѣтехъ — работехме вънка на пезула. Пакъ едно хубаво врѣме бѣше, като по Гергьовденъ — да не помислишъ, че е есень. Работехме тамъ; имаше и още жени и баба Йовковица — Богъ да ѭ прости — и тя бѣше тамъ. Тя ни расправяше нѣщо за дѣдо Йовко, какъ се удавилъ сиромахътъ въ улея на воденицата, дѣто билъ воденичарь. Приказваше ни тя, ние я слушахме, запитвахме ѭ това онова . . . . кога токо долетѣ Неновичиното момиче — Неновичини сѣдѭтъ само̀ до насъ — токо долетѣ запъхтяно — „Стрино Братоице, — каже, стрино Братоице! Скоро ела, че те дирѭтъ! Дошълъ е, каже, единъ царски човѣкъ, единъ голѣмецъ. Влѣзе у васъ, па пита за тебе. Азъ носехъ дрѣхитѣ отъ рѣката, а той влизаше въ вашия дворъ. „Тукъ ли е, пита, баба ти Братоица?“ Азъ сега щѫ ѭ викнѫ, рѣкохъ и оставихъ на вратника дрѣхитѣ та долетѣхъ тукъ“.

— Боже мой, че кой ще да е този голѣмецъ? За какво ще да ме дири, си думахъ азъ и тръгнѫхъ по-скоро къмъ дома. Женитѣ ми думахѫ да сѣдѭ, та момичето да иде да пита за какво ме дирѭтъ, да не бѫде нѣщо лошо. Тѣ ми думахѫ, но азъ ги не послушахъ; не можихъ да търпѭ, по-скоро да видѭ за какво е това диренье.

На пѫтя, тамъ при насъ, срѣщамъ кака Дона, — наша комшийка: Момчето ти, невѣсто Братоице! Златко! Той е! Като голѣмецъ е облѣченъ. „Дѣка е, каже, сейбийката на тая кѫща? Кажете ѝ, казва, че синътъ ѝ я чака“.

Азъ, като каза тя Златко, момчето ти — токо истръпнѫхъ като, незнамъ като какво да ти кажѫ; истръпнѫхъ, па нечекахъ повече да ми говори, ами се спустнѫхъ къмъ вратника. А сърдцето ми тупа, тупа, та не може да се побере.

На двора имаше два коня и единъ човѣкъ, като кираджия, ги растоваряше. А на пезула сѣдеше тоя, дѣто казватъ, че билъ като голѣмецъ, за когото кака Дона рѣче, че билъ Златко.

„Той е, рѣкохъ си азъ, моятъ Златко! Ей ги бащинитѣ му очи, бащиний му погледъ! . . И незнамъ вече какво съмъ правила послѣ и какво съмъ говорила. Помнѭ само, че го бѣхъ прѣгърнѫла и го стискахъ и го милвахъ като дѣте. „Моятъ Златко, моято пиле!“ това викахъ само. И

той ме прѣгръщаше и стискаше. Боже, Боже! Каква бѣше радость, какво бѣше чудо!

Въ това врѣме очитѣ на бабичката бѣхѫ свѣтнѫли като въглене. Тя приказваше съ силна распаленость и познаваше се колко силно дѣйствуваше на нея и сега споменътъ за онова врѣме! Тя се позапрѣ, помисли малко, понаправи си кръпата, а задѣнката и не бутнѫ; та тя и не сѣщаше въ това распалванье, че има товаръ на гърба си. „Па послѣ какво стори бабо?“

— Ехъ, синко, посрѣщнѫхъ го, па влѣзохме вѫтрѣ. Дохожѫ и други люде отъ махалата, да го повидѭтъ. Той ги срѣщаше хубавѣ. И какъ сладко и весело имъ расправяше като го питахѫ, какво има, какво нѣма по свѣта! Па ги черпехме съ ракия; азъ купихъ тогава единъ голѣмъ палуръ ракия. Черпехме ги и той се́ имъ даваше и *армаганъ* да носѭтъ на дѣцата си. Донелъ бѣше шекерчета, леблебия и други едни като желъдчета, непомнѭ какъ ги казваше. Всичкитѣ хора му се радвахѫ. Пакъ мене, кой отъ дѣ иде: „честитъ ти гостенинъ, стрино Братонце! честитъ синъ, како, невѣсто!“ ми думаше. А азъ отъ радость не се знаехъ какво правѭ. Само „и вамъ да се върне“ помнѭ, че думахъ на всичкитѣ и се́ и азъ имъ давахъ отъ армагана.

До вечерьта още дохаждa и попътъ да го види, и дѣдо Стаменко, нашій чорбаджия, и много още хора.

V.

Мой Златко бѣше тогава на 23—24 годинки. Цѣли седемнайсеть години какъ го бѣхъ испратила въ тоя пусти Стамболъ. Една педя дѣте отиде, а върнѫ се, хе-е, ергенинъ. И какъвъ ергенинъ! Какъвъ хубавецъ! Едни черни очи имаше, като двѣ чиреши; пакъ погледъ живъ, като на сърна и милъ, като на момиче. Косата му бѣше черникава, дълга и отзади къдра; кога се прирѣшеше тъй е, на една страна, пакъ на другата нахлупи феса си, та да ти е мило и драго да го гледашъ. Па и какъвъ ми бѣше сладкодуменъ! Като земе да приказва, та сѣкашъ, че медъ капе изъ устата му.

Само едно му бѣ лошо, че бѣше малко такъвъ, дѣто му се не помѣства думата: като рѣче нѣщо — неговата

трѣбва да бѫде. Па бѣше и малко буенъ и невъздръжливъ; но инакъ той бѣ много харенъ. И съ какво рухо бѣше! съ какви прѣмѣни! Като паповски синъ; дрѣхитѣ му само сърма и гайтане. И сега има единъ джамаданъ останѫлъ отъ него, свидеше ми се да го продамъ, та още сѣди. Кога минешъ нѣкога прѣзъ наше село да додешъ у насъ да ти го покажѫ, та да видишъ, каква сърма и какво чудо е по него.

И пари много донесе златний ми Златко. Азъ му токо надумвахъ отка си доде, защо толкова врѣме остави да сѣдѭ самичка, та се не прибра по-рано? А той, като му натѣквахъ веднажъ за това, токо се распаса и измѫкнѫ нѣщо дълго, чини ми се, че бѣше *кемеръ,* и истръси прѣдъ мене — ама си бѣхме сами — истръси той единъ купъ се́ жълтици и меджидиета. „За това, мамо, съмь сѣдялъ толкова“. каже. Азъ се възчудихъ. До тогава петь жълтици наедно не бѣхъ видѣла. Зачудихъ се и „скрий ги, синко, скрий ги! Господъ здраве да ти дава“, рѣкохъ и той ги скри.

VI.

Посѣдя Златко безъ работа, додѣ си понареди това — онова въ кѫщи. А и какво бѣше наредилъ! Сичко отъ хубаво, по́-хубаво, сичко както си той иска; паници прѣправи, прозорци прѣработи; накара ме, та направихъ се́ нови възглавници и нови постилки; натъкмихъ си кафето, шекера и всичко, щото трѣбва, дѣто и по чорбаджиитѣ насждѣ го нѣма.

Ехъ, та посѣдѣ Златко, що посѣдѣ, па веднажъ, като готвехъ *возогоня,* и той сѣдеше край мене на едно столче, токо захванѫ: „неще, мамо, неще. Трѣбва да се хване нѣкоя работа. Неможе да се сѣди токо тъй; едно защото сърдцето ми неможе да търпи, па друго, трѣбва да се искарватъ и парици отъ нѣщо, че това дѣто съмь донелъ лесно се свършва, съ сѣденье. Трѣбва, каже, трѣбва да се види нѣщо да се захване, ами не знамъ, какво ли? —

— Каквото знаешъ, синко: каквото видишъ за по́-добро — му рѣкохъ азъ. Друго какво можехъ да му кажѫ и да го научѫ?

Той мислй, мислй и намисли. Единъ понедѣлникъ рано, гледамъ го, че кара единъ конь червенъ, едъръ, съ юздата му, съ сѣдлото му — съ сичкия му *такъмъ*.

— Какво е това, синко? Защо ти е тоя конь? Да — го запитахъ азъ уплашена — да не мислишъ пакъ да ме оставишъ?

— Не бой се, мамо, небой се. Нѣма вече да те оставѭ и да ме нѫдишъ. Ами, нали знаешъ, трѣбва да се види нѣщо да се работи.

До въ срѣда Златко ходеше съ коня по полето, ходй и до въ Златица и пакъ си доде. Въ срѣда излѣзе съ единъ Златичанинъ и отидохѫ на пѫть. Испратихъ го, а сърдцето ми така тупаше. Дали не ще да ме остави пакъ? Дали нѣма вече да си го видѭ?" — си думахъ. Наплашила се бѣхъ отъ напрѣди, та сѐ ми бѣше страхъ пакъ да си го не изгубѭ.

Слѣдъ двѣ недѣли тие се върнѫхѫ. Менъ ми свѣтнѫхѫ очитѣ, като си го видѣхъ пакъ. Единъ день слѣдъ тѣхъ стигнѫ и единъ билюкъ говеда. Тие за това бѣхѫ ходили по Загорьето. А съ онзи Златичанинъ бѣхѫ станѫли *ортаци*. Тѣ си доведохѫ отъ Загорьето и говедарье, та щомъ достигнѫхѫ говедата, искарахѫ ги по планината.

Напоконъ захванѫхѫ да ходѭтъ, незнамъ по кои мѣста, да ги продаватъ пакъ. Отъ Загорьето докарвахѫ и държѫтъ ги малко, па ги откарватъ пакъ тамъ.

Така си захванѫхѫ тие една търговия, дѣто не може да бѫде пó-добра.

— Много ми върви, мамо! — ми казваше по нѣкога Златко. — Да съмъ знаялъ, та да не съмъ се губилъ толкова по Стамболъ. Тука пó-износи.

VII.

Златко бѣше вече ергенинъ за годѣване. Много негови екране се бѣхѫ и изженили. Женитѣ зехѫ да ми загатватъ за това. И него позакачвахѫ нѣкога. Азъ сѐ огледвахъ момитѣ; сѐ питахъ и разпитвахъ да намѣрѭ добро момиче, чедото да си не изгорѭ. Отъ едно мѣсто дохождахѫ и да ме молѭтъ, че щѣле да го дадѫтъ на други ѫжъ. Добро бѣше това мѣсто: и майка му добра, и баща му добъръ.

и момичето добро. Но азъ имъ отказахъ. Намѣрила му бѣхъ друго по-добро.

Имаше тамъ на оня край единъ човѣкъ, викахѫ го Панчо Коминя, — че баща му нѣкога, кога билъ ергенинъ, билъ ужъ слизалъ изъ нѣкой коминь при нѣкои момичета, та за това зеле да му думатъ „Коминя“; па отъ него и сина му. Ехъ, хорски думи. Та той имаше едно момиче, така, като ангелче, сѣкашъ, че е отъ небето слѣло. Хубаво, хубаво, та да му се не нагледашъ. Па не сѫдѣ хубаво, ами и разумно, и работно. Една наша роднина сѣдеше тамъ близо при тѣхъ, та не можеше да ми се нахвали, какво било добро. Па и баща му и майка му бѣхѫ добри. Баща му бѣше чифчия — вреденъ човѣкъ; пакъ майка му бѣ най-първа шивачка въ селото. Много бѣхъ аресала азъ това момиче и тие люде. Заръчахъ на роднината ни, така като на шега да имъ порече, да види какво ще кажѫтъ. Тие на радо-сърдце пристаяле, само да рѣчемъ; че какъвъ бѣше Златко, та да не пристанѫтъ? И най-чорбаджиското момиче да поискаме, пакъ щѣхѫ да му го дадѫтъ. Та и оние хора били готови, стига да искаме. То добро, си мислехъ азъ; трѣбва вече да кажѫ на Златко. И канехъ се, кой часъ ми падне редъ, да го закачѫ за това нѣщо.

Единъ пѫть, като си бѣхме сами, приказва́хме си за едно, за друго, па ни се свършихѫ прикаскитѣ и се замълчахме. Сега ще е мѣстото, си рѣкохъ азъ, и ха, да зинѫ, да му продумамъ затова, кога той токо си отвори устата и „мамо, каже и се изчерви, знаешъ ли какво щѫ ти кажѫ?“

— Ехъ, знамъ ли, синко. Ти ще си кажешъ.

— Намислилъ съмъ, каже, и се изчерви още повече, намислилъ съмъ да се годѭ. А? Какъ ще речешъ?

— У-ухъ синко, пакъ и питашъ, какъ щѫ рѣчѫ. Че азъ това чакамъ съ четири очи! Толкова годинъ съмъ тѫгувала за туй нѣщо: и гладна съмъ стояла, и жадна съмъ била, и всичко съмъ търпяла, и само съ едно съмъ се тѣшила, че ще си додешъ, па ще ми доведешъ, помощница, та и азъ, като хората да се видѭ съ снаха. Азъ и сама мислехъ да ти продумамъ за това; па се чудехъ, какъ да захванѫ; а то дѣдо Господъ те вразумилъ, сами да се сѣтишъ.

— Ехъ, добрѣ, мамо. Ами приготвила ли ми си нѣкое момиче?

— Иска да не съмъ! Приготвила съмъ ти и не едно и двѣ, ами повече, та да си изберешъ. И сичкитѣ сѫ отъ хубави пó-хубави. А пакъ едно има, дѣто го най-харесвамъ, та е, неможе да се искаже, колко е хубаво.

— Па сé отъ тука ли сѫ, мамо? — Ме питаше малко провлѣчено.

— Отъ тука ами отъ дѣ щѫтъ да сѫ, синко? Немá сме вредни да зимаме ние отъ друго село момиче?

— Ами знаешъ ли, мамо, захванѫ пакъ тъй провлѣчено Златко, знаешъ ли, че азъ съмъ си харесалъ момиче въ Златица? —

— Да те вразуми Господъ, синко! Немá въ толчово село се свършихѫ момичетата, та си зелъ да диришъ чакъ отъ Златица? Остави се, синко, остави се, рѣкохъ, отъ тая севда.

— Не сѫ се, мамо, свършиле тука момичетата, ами като прѣходиѭ до Златица, харесахъ си тамъ едно момиче, обикнѫхъ го, обикнѫ ме и то, па сега какво щѫ да сторѭ? Вижъ и сама.

— Ехъ, какво ще виждамъ, синко? Като си си харесалъ и сте се обикнѫли, азъ нѣма силомъ да те накарамъ да го оставишъ я? Ще ти го земемъ, па Господъ здраве да ти дава. Само ще ми е жалъ, че какво хубаво момиче ти бѣхъ намѣрила, та ще го пропуснемъ.

Нему му свѣтнѫхѫ очитѣ отъ радость, като пристанѫхъ и азъ.

VIII.

Въ това врѣме бае Василъ съ талигата ни пристигнѫ. Неговий Дорчо бѣше се посъзелъ и необикновенно нѣкакъ си влачеше талигата изъ равното прашно шосе.

Ние съ бабичката неусѣтно бѣхме изминѫли много мѣсто. Тя върветие леко, като дванайсетъ-годишно момиче. Тъй леко и азъ ѭ слѣдвахъ.

Бае Василъ спрѣ талигата да се качѫ. Азъ се позамислихъ. Не щеше ми се да се раздѣлѭ отъ бабичката още не чулъ края на нейната прикаска, пакъ нѣмаше и какъ да се не качѫ, защото пѫть имаше много още. Бабичката съ хладнокръвие ме гледаше и се канеше вече да ми каже „добъръ часъ“.

Но менъ ми хрумнѫ на ума едно нѣщо. Намислихъ да качимъ и бабичката на талигата, та и добро да ѝ сторимъ, като помогнемъ на ститѣ ѝ кокале да прѣскокнѫтъ толкова мѣсто, па и азъ да могѫ да изслушамъ нейния разказъ.

— Бае Василе, рѣкохъ, нека да се качи и тази бабичка въ талигата до въ Пирдопъ. Има мѣсто. Тя отива въ наше сéло за пазара; па, видишъ, стара грухнала е, та ще закъснѣе. Едно добро ще направимъ, бае Василе. Па тя ще ни прикаже и хубави нѣща отъ старо врѣме. А, какъ ще кажешъ?

Бае Василъ ме гледаше съ двоумѣние. Незнаеше, какво да ми каже. Но сé приличаше, че му се ще да ми рѣчé: „остави се отъ тая севда, холанъ! Не видишъ ли хала на Дорча?“

Ще дамъ довечера на Дорча една торба ичимикъ повече — прибавихъ азъ, и това, като че натегнѫ на уравненитѣ везни и бае Василъ „добрѣ!“ рѣче, като се почеса по тила.

— Хайде, бабо! Качи се на талигата — се обърнѫхъ азъ къмъ бабичката, която не бѣше чула що стъкмихме съ бае Василъ, защото си прѣвързваше задѣнката. Тя се готвеше вече да тръгне.

— Карайте си, синко, карайте! Не гледайте менъ. Азъ така съмъ научена; така си ходѭ всѣки пазаръ до Пирдопъ, та и сега щѫ си идѫ полека-лека. Вие си карайте, карайте!

— Нищо, нищо, бабо. Ти други пѫть пакъ си ходи така; а сега нали сме се намѣрили ние съ талигата и се сприказахме, защо да се не качишъ, та по лесно да стигнешъ и да си не трошишъ баремъ ститѣ кости? Качи се, качи. Мѣсто има много.

Бабичката пакъ се противи и нещѣ, но азъ още по-настоятелно ѭ поканихъ, при което и бае Василъ прибави двѣ-три думи и бабичката пристанѫ и се качи.

Дорчо, подканенъ отъ баевата Василова пръчка, тръгнѫ и съ голѣмъ тропотъ се затъркаля талигата прѣзъ равното Златишко поле къмъ Челопечъ.

Бае Василъ зе да запитва бабичката, какво ще прави на пазара въ Пирдопъ, що работи въ Мирково, отъ кои е и прочее, и тя сé му разправяше. Нѣщо доде редъ та и

за Златко хванж да приказва. Бае Василъ и за него ѭ запитваше това-онова, кога изведнажъ токо извика: „Ахъ, че азъ познавамъ тоя Златко! Той бѣше абаджия въ Стамболъ. И дѣдо Братойо познавахъ. Ние съ Златко наедно работехме. И какъ добрѣ си живувахме! — Като брате. Добрѣ, че се качи при насъ, та да се сприкажемъ и да те распитамъ за него, що чини, какво прави? . . . Колко бѣше добро момче!

На бабичката свѣтнѫхѫ очитѣ отъ радость и сичкото ѝ лице се засмѣ. Тя като че видѣ сина си, като ѝ каза бае Василъ, че е живѣлъ съ него. И съ жадность захванѫ тя да го распитва какъ сѫ живѣли съ него? Какъ сѫ поминували? Но бае Василъ пакъ съ още по-голѣма жадность захванѫ да ѭ пита и распитва дѣ е сега Златко? Какво е правилъ до сега? И тя, като неможеше нищо повече отъ това, което знаеше да чуе за момчето си отъ бае Василa, принуди се да прѣкъсне запитванетата си и да хване пакъ да ни расправя.

IX.

— Ее, на послѣ Златко какво стори, бабо? — Зачоплихъ азъ бабичката съ любопитство, като искахъ да ѭ повърнѫ на това мѣсто, дѣто по-напрѣдъ се запрѣ. — Какво стори? — рѣкохъ, — годи ли се?

— Годи се, баби, годи се. Чакъ въ Златица ходихъ годежница. И наскоро слѣдъ годѣвката станѫ и свадбата. Па каква свадба направи! Какво чудо! дѣто неможе повече да бѫде. Цѣло Мирково се вдигнѫ за въ Златица. Пакъ отъ Златица всичкитѣ Българе додохѫ на *повръткa* въ наше село. Всичко бѣ отъ хубаво нó-хубаво. Такава свадба до тогива не бѣ бивала, па и отъ тогава не е.

Доведе ми Златко и снаха. Тя бѣше една пълна, едра, па и хубавица; но сé не бѣше като това момиче, дѣто бѣхъ го азъ харесала; неможеше тая ни на чехлитѣ да се намаже на нейната хубость. Моя Златко бѣше момче, па ми се чинеше, че бѣ нó-хубавъ отъ нея. Очитѣ ѝ само бѣхѫ нѣкъкъ си тъй-е, нó-чудни. Едни голѣми бѣхѫ и черни, черни, незнамъ като какво. Като погледне човѣка, та го изгори — такива очи имаше.

— Ехъ, добра бѣше инакъ, добра кѫщовница се гледаше и всичко бѣше харно. И тя се срамуваше отъ насъ, па и ние отъ нея, че дѣ ти бѣхъ іѭ видвала и знаяла понапрѣдъ. Златко си захванѫ търговийката — работеше си вече самичъкъ; па и ние си гледахме домашната работа, невѣстата ме слушаше, шаташе изъ кѫщи и добро бѣше.

Веднашъ една нашенка, оженена одавна въ Златица, си бѣше подошла нѣщо въ село, па не помнѭ за какво пододé и у насъ. Невѣстата бѣ излѣла нѣкѫдѣ. Ние се заприказвахме за това, за онова, па доде редъ, та я запитахъ и за нашата сваха въ Златица, какво е и що чини. Тя изпърво добрѣ ми расправяше и се хвалеше съ тѣхъ. „Сѣдѭтъ, каже; свахата ви си гледа кѫщата и дѣцата. Пакъ дѣдо Кирко — сватътъ ви, той се и не запира; ходи ту по селата, ту по полето да си нагледва нивето и ливадето.“ Отъ дума на дума тя захванѫ пó-истънко да ми приказва за свата и за свахата и най-напоконъ доде редъ и за дъщеря имъ, за нашата невѣста. Най-напрѣдъ зе да ми я хвали, каква ни била хубава, добра, работна, сладкодумна; па послѣ малко-по-малко хванѫ да си изказва истината. „Ехъ, добра е инакъ, каже, ами е много *ачигйозъ*, дѣто го казватъ Турцитѣ, па е и малко шаврива. То вече сте я зеле, сестро, и връщане нѣма, ама да ти кажѫ правичката, захванѫ тя да ми шушне, това чедо май не ми се вижда чисто, не ми го ловѭтъ добрѣ очитѣ. Изгорило се е, како Братоице, доброто ти момче, па да казва, кой що ще. Знаешъ ли, че тие голѣми очи, дѣто се въртѭтъ на четери, не си сѫ за вѣра?“

Азъ іѭ токо гледахъ зачудена и уплашена. Сега първó слушахъ това за неѭ. Сърдцето ми зе да се къса, не за мене, ами за доброто ми момче.

— Па и това да ти кажѫ, сестро, и това, ама мѣжду насъ да си остане, продължаваше да ми шушне нашенката. — Знаешъ ли, че вашата снаха въ Златица доде бѣ, я обикаляхѫ Турци? Всѣкого Господъ да избави отъ такава напасть, како Братоице, ама това е истина. Непомнѭ коя жена ми казваше, че видвала, доде бѣше въ Златица снахата ви, че хаджи Мехмедова синъ вечерь късно обикалялъ околъ тѣхния вратникъ. То много, много се приказваше отнапрѣди за нея; нѣкои жени казвахѫ още, че тоя хаджи

Мехмедовъ синъ щѣлъ да ѭ потурчи и да ѭ вкара въ харема си. Ехъ, то на всичкитѣ прикаски човѣкъ не трѣба да вѣрва, че женитѣ друга работа нѣматъ, ами сѫдѣ прикаски за хората измислуватъ; но пакъ, како Братоице, сичко не ще да е и лъжа, се́ ще да има и истина. Азъ сѫде се чудѭ и дивѭ, какъ вашето момче не е распитало по-напрѣдъ, ами се е така изгорило? —

— Ехъ, Дело! — рекохъ ѝ азъ съ сълзи на очитѣ — колко му думахъ! Колко му се молихъ, да не зима отъ друго село момиче, дѣто не го знае добрѣ, ами да си земе отъ нашето село, та и той да го знае и то да ни знае. И какво момиче, сестро, му бѣхъ намѣрила! Като петровка ябълка! Ама ме не послуша. Ка рѣче нея, та нея. И азъ какво ще сторѭ — зехъ му ѭ. Па ми се свиди сега за момчето, свиди, сестро, та нѣма какъ.

Отиде си жената и остави ми тежка и страшна мисъль въ главата. Още напрѣдъ азъ виждахъ, че тия очи и тоя погледъ не сѫ добри. Още одавна, щомъ се ожени Златко, азъ имахъ омисълъ за тая невѣста, ами се́ си мислехъ, давно нѣма нищо. Отворена е повечко, си думахъ, и . . . А кога ми приказа жената това нѣщо, парнѫ ме на сърдцето като въгленъ.

X.

— Минѫ се доста врѣмице. Азъ все́ се вгледвахъ въ диритѣ на невѣстата. Нищо не можехъ да видѭ, защото тя все́ се чуваше отъ мене. Но по очитѣ, по погледитѣ, азъ взехъ хубавенцѣ да си я познавамъ, че не е за вѣра. Па токо слѣдъ малко врѣме и нѣкои отъ нашитѣ комшийки взехѫ да ми шушнѫтъ, че не е добра работата, че не е честна невѣстата ни. Взехѫ да ми подказватъ, какъ нѣкои си Турци минували покрай насъ, кога била тя на вратника, погледвали ѭ не съ добро око и тя ги погледвала и имъ се подсмивала, като мома на ергенинъ. Други ми казвахѫ, че като ишла веднѫжъ отъ копань, срѣщнѫлъ я на края Турчинъ съ конь, взелъ да ерчи коня и нѣщо да ѝ приказва съ смѣхъ; и тя се смѣла, погледвала го съ дяволско око и нѣщо пакъ Турски му отказала. И много още такива нѣща ми дохождахѫ до ушитѣ. Азъ не бихъ повѣрвала на тия приказки, ако не бѣше ми расправила по-

напрѣдъ жената за ония работи. А сега всичко вѣрвахъ; азъ всичко вѣрвахъ, а Златко нищо незнаеше. Гледаше си търговийката, ходеше тукъ тамъ по работата си и мислеше, че всичко си му е на редъ, че жената му е жена и половина. Сърдцето ми се късаше, кога го видехъ да я гали и милва, като дѣте. Той я толкова обичаше, гдѣто неможе повече да бѫде. Все „пиле“, „гѫлъбче“ ѝ думаше. И тя му се подмилкваше и правеше му се добра. Какъвъ дяволъ милвашъ! каква зъмя галишъ! си думахъ тогава и канехъ се да вземѫ да му раскажѫ всичко, що знаехъ за неѭ, па се боехъ; та и не бѣхъ видѣла нищо още съ очитѣ си. Ала слѣдъ малко видѣхъ, и това видванье си чини за много. Боже, Боже! Като ми дойде на ума за това, че се́ сѣкамъ, че сърдцето ми се измъква отъ ядъ и отъ срамъ.

Жънехме. Имахме три жътварки само, че бѣхѫ кътъ. Тя си ги бѣше намѣрила, се́ нейни екранки. И нашата женеше съ тѣхъ; Златко я не пущаше да ходи да се пече по слънцето, но тогава нѣмаше Златко, па бѣше и много зоръ за жътва. Азъ имъ занесохъ пладнѣ. Токо гледамъ отъ далечъ още, че изъ пѫтя, покрай нашата нива, минува Турчинъ съ конь. Като дойде срѣщо нашата нива, взе да ерчи коня и да се връти около жътваркитѣ. Тия го прѣпѣхѫ незнамъ вече какъ; но азъ познахъ гласа и на нашата. Турчинътъ се провикнѫ колко си може и гръмнѫ съ пищовъ. Па не видѣхъ какъ ли си испусна той кръпата. Нашата хубосница отиде та му я подаде и нѣщо приказва, приказва съ него, па той завъртѣ коня и го прѣпуснѫ изъ пѫтя. Азъ бѣхъ наблизо дошла, та видѣхъ всичко. Менъ ми притемнѣ, притемнѣ на очитѣ; идеше ми, като стигнѫ тамъ, да вземѫ сръпа, та да ѝ го забодѫ въ сърдцето. Па се воздръжахъ, и доде пладнувахме тамъ, се́ си мълчахъ. А тя, като че нищо не е било, като че е братъ ѝ заминѫлъ тамѣ съ коня, та е приказвала съ него. Не се и засрами биля!

Сега вече, рѣкохъ си, ще кажѫ на Златко; и щомъ останѫхме сами съ него, азъ захванѫхъ.

— Синко, рекохъ му полегичка, да ли си слушалъ, какво приказватъ хората?

— За какво, мамо? Подзе той съ добромъ. Не знаеше още за какво ще му приказвамъ.

— За невѣстата, синко. За кого другиго? Лошо приказватъ, незнамъ.

Той прежълтѣ, прежълтѣ, па послѣ отведнѫжъ станѫ червенъ като пуплекъ и ме погледнѫ страшно, страшно, като че ще ме изеде.

— Тебъ това ли е остало работа, да слушашъ какво приказватъ хората за насъ? Па си дошла и да ми казвашъ. като че ще слушамъ азъ бабини деветини?

— Ами лошо приказватъ, сине, лошо. И не сьдѣ бабички, ами и други хора. Чуй да ти прикажѫ.......

— Не искамъ да слушамъ, ти казахъ. Хората си нѣматъ работа. Нека си приказватъ какво щѫтъ. Моята жена си ми е добра!

— Немà ти казва нѣкой, че ти е лоша, синко! Нека да дава Господъ сé добра да ти е. Слушай само какво ще ти кажѫ. Не сѫде хората, ами и азъ съ очитѣ си....

— Нещѫ да те слушамъ! Не ли рѣкохъ веднѫжъ! ме прѣсече той ядосано, ядосано. — Махни се отъ тука! викнѫ и си обърнѫ гърба. А менъ ми станѫ мѫчно, мѫчно, та да бива да се удавѭ! Азъ да гледамъ за негово добро, денѣ да се не спирамъ, нощѣ да не мигнѫ сé за него; а той така да ми се накара! И за кого? За една отъ нейдѣ си дошла кучка!

Такъвъ бѣше той, всичко за нея направваше; заради нея и менъ ядоса; други пѫть гдѣ би направилъ това! И азъ нѣмаше вече какво да правѭ, ами си мълчехъ и траехъ, а на сърдцето ми се трупахѫ ядове и зехире.

XI.

Златко си караше пакъ работата; но гледахъ, че не е вече напрѣдний — промѣни се. Нѣма веке да е веселъ и разговорливъ, като пó-напрѣдъ. Взе да жълтѣе, да съхне. Очитѣ, незнамъ какъ, му станѫхѫ страшни. Па сé си мълчи и често, често въздиша. И на невѣстата взе да не хорати вече, както напрѣди; нѣма тъй да я милва и да я гали. Промѣни се много.

— Това всé за тая работа ще да е — си мислехъ азъ. — Отъ това трѣбва да се е промѣнило момчето ми.

И хванѫхъ да се ядосвамъ, защо взехъ да му казвамъ и расправямъ, та сега да се поболи? Пакъ ако не бѣхъ

му казала, си мислехъ, то други хора ще му кажѫтъ; па може и да му сѫ казали, та тѣхъ е и повѣрвалъ. Но сега баремъ, като види невѣстата, че и той знае, давно се оправи. давно се остави, си мислехъ, отъ тия срамотни нѣща. А тя още пò-лошава и пò-безсрамна станѫ. Пò-често взехѫ да ми приказватъ за нейнитѣ чудесии. Ходила била и въ турската малала често, и у нѣкои Турци ходила. Па и азъ пò-вече захванѫхъ да виждамъ покрай насъ да минуватъ и заминуватъ Турци, сé млади и страшни.

Златко взе пò-рѣдко да си дохажда въ село, повече бѣше по вънка. А тя, проклетата вѣра, не ще и да се погрижи или да попита, защо е той като сърдитъ, защо си рѣдко дохажда въ село. Повече се радваше. Тя, Богъ да ѭ порази, това е и търсила. Търсила е, Боже, Боже мой! Търсила е да осрамоти кѫщата ми, да изгори чедото ми! И скоро се откри всичко.

Петъченъ день бѣше, като днеска го помнѭ. Златко го нѣмаше отъ три-четири деня. Азъ още отъ четвъртъкъ, като сега, отидохъ на пазара въ Пирдопъ, да купувамъ вълна ли, прѣжда ли, не ми иде добрѣ на ума. Азъ отидохъ на пазара, а невѣстата оставихъ дома много весела. Ехъ, пазарувахъ, що пазарувахъ, па тръгнѫхъ да си додѫ. Пладнѣ бѣше минѫло. Ние си вървехме съ още една нашенка и бѣхме заминѫли вече Златица, та се запрѣхме на края, гдѣто е сега кръстъ, да си починемъ малко. Гледаме, отсрѣща идѫтъ кола покрити съ шарена черга; прѣдъ колата вървѫтъ двама трима Турци пѣши, а слѣдъ колата ѣздѭтъ три млади Турчета съ пушки прѣзъ кръста; колата пакъ бѣхѫ пълни съ були и булета. Азъ се и не загледахъ въ тѣхъ: незнамъ отъ що, азъ и по-напрѣдъ още мразехъ и да гледамъ това турчеторетѣ. А нашенката, дѣто бѣше съ менъ — тя бѣше отъ нашата махала една прѣкарала женица — та тя незнамъ какъ се вгледа въ тѣхъ и токо ме бутнѫ зачудена и замаяна: „я погледни, взе да ми шушне на ухото уплашена, я погледни ома, како Братоице, въ колата оная младата була“. „Какво е тя, познавашъ ли я, или....“. Ома сестро, твойта снаха ома, не видишъ ли?“

Азъ погледнѫхъ и токо се вкаменихъ... тя бѣ, познахъ я: въ булски дрѣхи облѣчена. Азъ се засилихъ да извикамъ,

но едно гласа ми се бѣше секнѫлъ, па друго изненадѣйно токо ми се стовари по главата единъ ударъ отъ камъкъ ли бѣ, отъ дърво ли и азъ си паднѫхъ на земята като мрътва. Колко врѣме съмъ стояла така вече не помнѭ; но да не бѣше нашенката съ менъ, на да ли щехъ и да станѫ. Тя едва ме освѣсти.

Кога станѫхъ, нѣмаше около мене ни Турци, ни кола, ни нищо; и като на сънѣ ми се мѣркаше въ главата нѣщо страшно, страшно. Полека-лека дойдохъ на себе си. Дойде ми на ума всичко, що се случи по-напрѣди.

— Па сега какво да правимъ, сестро? Да идемъ да я диримъ изъ Златица, да викнемъ сеймене, та да я върнемъ, а? Че тия сѫ я открaднѫли.

— Какво ще правимъ, како Братоице? — каже нашенката. — Ние сме слаби жени, какво можемъ да сторимъ? Нейдѣ я да ни утрепатъ, я. Не видѣ ли и сега какво те сполетѣ? — Ами хайде да си вървимъ пò-скоро въ село, та тамъ поповетѣ и чорбаджиитѣ да видѭтъ, какво да правѭтъ.

Тя право ми казваше. Какво можехме ние да направимъ? Па и главата какъ ме болеше отъ удара! Не можехъ да стоѭ. Ние тръгнѫхме и до вечерьта, полека-лека стигнѫхме.

До вечерьта още, макаръ че главата ме болеше до нѣмай-кѫдѣ, азъ ходихъ при попа и при дѣдо Стаменко — чорбаджията ни.

Дѣдо попъ се зачуди, като му казахъ. „Проклета да е!“ каже.

— Ами какво да сторѭ, отче?

— Незнамъ, незнамъ. Господъ да порази и неѭ и тѣхъ, кучешкитѣ синове. Въ мѫката да ги прати, при рогатитѣ дяволи.

— Ами научи ме, отче, научи ме, ѝо прѣсѣкохъ азъ, що да чинѫ. Азъ съмъ слаба и некадърна жена, па е, че и Златко го нѣма тука.

Не можй да ме научи и азъ си излѣзохъ.

Отидохъ пакъ при дѣда Стаменка. Приказахъ му каква е работата, а той се не зачуди.

— Азъ знаехъ, каже, какъ ще ѝ излѣзе крайътъ. Още напрѣдъ гледахъ тая невѣста и думахъ си: „не е добра тая

невѣста“. И нá, видишъ ли какъ станѫ? Такива сѫ Златичанетѣ, сѫщи читаци. Женитѣ имъ до една се влачѫтъ по Турцитѣ. — Него го бѣше нѣщо ядъ на Златичане.

— Ехъ, па какво да правимъ дѣдо Стаменко?

— Какво ще правимъ? Още веднажъ нѣма да даваме на нашитѣ момчета да взиматъ отъ Златица, и това. Златичанкитѣ всé сѫ такива.

— Ами сега, като е станѫло, дѣдо Стаменко, така ли ще го оставимъ?

— Нѣма да го оставимъ така. Кога дойде владиката или пашата въ село, ще имъ расправимъ и тѣ ще издирѫтъ работата.

„Трай, кончо, за зелена трѣва“ си помислихъ и излѣзохъ. Цѣлата нощь не можйхъ да мигнѫ отъ мисъль и отъ болка, но болката не бѣ нищо при страшната мисъль.

XII.

На другия день си доде и Златко. Азъ се чудехъ какъ щѫ му кажѫ! А той се бѣше научилъ отъ друго мѣсто. Че то цѣлото село бѣ гръмнѫло. Бледенъ, страшенъ, съ клюмнала глава, влѣзе при менъ и прѣди да му продумамъ азъ нѣщо, той зинѫ и „уредихме мамо, работата, каже, много хубавѣ я уредихме. Пустата ми глава какво е имала да пати! Ти добрѣ ми думаше още най-напрѣдъ да не зимамъ другоселка, дѣто я непознавамъ добрѣ, ама кой те послуша? Нá, какво ми доде сега дó-глава. И напоконъ, кога зе да ми приказвашъ за нея, азъ те не слушáхъ, ами ти се накарахъ, разсръдихъ те много; а то всичко било истина! Боже, Боже! Защо ме наказвашъ така?“ Очитѣ му се бѣхѫ напълнилѣ съ сълзи и той ги отпуснѫ, и протекохѫ по бледнитѣ му бузи. — Недѣй се грижи, синко! зехъ азъ да го утѣшавамъ. — Господъ е милостивенъ, той ще ти я върне.

— Да се върне ли?! —

— Ами като доде владиката или пашата въ село, ще ти я върнѫтъ.

— Ахъ, мамо, съ що искашъ да ме утѣшишъ! Ще я върнѫтъ. Не, ами да знамъ, че съ злато я обсипѫтъ, па ми я дадѫтъ, пакъ я не щѫ. Сѫде бихъ я заклалъ тогава.

— У-у, синко! Недѣй думà така, че е грѣхота. Че тя си ти е пакъ жена; тие сѫ я открадн҄ѫли, па като доде нашата, той ще ти я върне. И дѣдо Стаменко рече така.

— Остави ме, мамо, каза съ слъзи, — ти не знаешъ, какво ми е на сърдцето.

Той не бѣ докаралъ — нищо. До вечерьта сè сѣдя мълчешкомъ и токо въздишаше. Отъ тукъ до тамѣ не излѣзе. Па и никой не доде, я отъ махалата я, та да го пораздума. Прѣзъ нощьта не мигнѫ: Сè се мѣта, сè въздиша. Азъ се уплашихъ. Че какво ще стане съ това момче? си думахъ.

Зараньта рано още прѣди зори той стегнѫ коня и излѣзе безъ да ми каже дѣ ще отиде и кѫдѣ. Азъ си мислехъ, че пакъ по неговата си работа ще иде нейдѣ, ами отъ мѫка му се не говори.

Минѫхѫ се два дни-три дни, него го нѣма. Една вечерь късно, сѣдехъ си самичка въ кѫщи, край огъня; котката при менъ прѣдеше; азъ потикахъ главнитѣ и си размишлявахъ за това за онова: мислехъ си за Златко, дѣ се забави, за невѣстата пуста. . . . . Токо се бутнѫхѫ вратата и, Боже мили! влѣзе Златко; и какъвъ страшенъ! разрошавенъ, гологлавъ, бузитѣ му издраскани, дрѣхитѣ му изпокъсани и укапани съ кръвь. Азъ се растреперахъ отъ страхъ. — Какво е това отъ тебъ, синко? Защо си такъвъ станѫлъ? Света Богородичка да ти е на помощь!

— Нищо, нищо, мамо. На печала бѣхъ.

— На печала ли? Че отъ печала такъвъ ли се връща? Ами камъ ти феса? защо ти сѫ испокъсани дрѣхитѣ? Па тая кръвь отъ що е? Боже, Господи! Па коня дѣка ти е? дѣ ти е печалата? Страхъ ме е синко!

— Не бой се, каже малко усмихнѫто, не бой се мамо! Нищо нѣма изгубено. Печалата е голѣма, само че не е проста печала, като всѣкога, затова и търговецътъ е такъвъ.

Азъ не му разбирахъ.

Той извади изъ поеса си една бѣла кърпа, намацана съ кръвь, развърза я и извади двѣ чудни черни топчета; лъщеха отъ свѣтлината на огъня.

— Ами що е това синко?

— Печалата, мамо! Ти се чудишъ, що е. Познай? — Това е очи. Азъ истръпнѫхъ цѣла.

— Очи, каже. Тие очи ме изгорихѫ и азъ тѣхъ щѫ да изгорѭ. Той ги хвърли въ огъня и тие рукнѫхѫ съ грозенъ пламникъ. Азъ още пѝ-вече истръпнѫхъ. Боже мой! Че какво е направилъ, той? — Ти още се чудишъ мамо, продължи, като ме гледаше страшно, страшно; — чуй какво е: тие очи сѫ на оная усойница, дѣто ми тъй ядовито истръгнѫ сърдцето. Платихъ й.

— Нема̀ слѣпа я остави, синко? Ахъ, какъвъ грѣхъ си направилъ! Дѣдо Господъ да е съ тебе! Ами че защо бре синко? — Не, мамо, не съмъ я оставилъ слѣпа. Тя вече не е жива. Тоя ножь — той извади единъ кръвавъ ножь — й видѣ работата.

Азъ истръпнѫхъ, истръпнѫхъ, та вече не се усѣщахъ жива ли съмъ. Той се́ тъй страменъ сѣдеше прѣдъ мене.

— Слушай, мамо, това не е сичкото. Азъ вече не могѫ да живѣѭ тукъ. Нó, земи това и благослови ме да вървѭ.

Азъ не можехъ нищо да му говорѭ. Гледахъ го като вкаменена. Той видѣ каква е работата, наведе се, остиви това дѣто ми го подаваше — нѣщо възелъ; бѣхѫ вързани въ тоя възелъ 12 жълтици. Послѣ ги намѣрихъ и видѣхъ ги, ала несмѣехъ да ги харчѫ, а ми му ги се́ държехъ; скрила ги бѣхъ въ едно гърненце въ кюнеца при пеща; па кога бѣгахме, като да доджтъ Руситѣ, и тѣ се изгубихѫ нѣкждѣ. — Та тогава той ми остави тоя възелъ, цалунѫ ми ржката и излѣзе. А сълзи, като порой капехѫ отъ очитѣ му. Слѣдъ малко азъ се освѣстихъ, скокнѫхъ, зехъ да го дирѭ по кѫщи, по двора, на пѫтя, — нѣма го. Викахъ го по име, никой се не обажда. Върнѫхъ се въ кѫщи и зехъ да викамъ като луда. А Златко го нѣмаше. И отъ тогава 27 години не съмъ го вече виждала! Отиде хубавото ми момченце!

Бабичката тежко въздъхнѫ. Сълзи, като вади течехѫ по исъхналитѣ й бузи.

— Ами дѣ отиде? запитахъ я азъ зачудено отъ този исходъ на разказа й.

— Дѣ ще да е отишълъ, знамъ ли? Отидѣ, забѣгнѫ и нѣма го вече никакъвъ. Пропѫди го тая проклета жена и тие пусти Турци.

— Ехъ, ами не сте ли слушале я да казватъ нѣкои за него, че сѫ го видѣли я, запита бае Василъ. — Какъ ще токо така безъ диря да пропадне?

— Никой нищо не ми е казалъ до сега за него, синко. И отъ тогава си живѣѭ самичка.

Много врѣме стояхме сички мълчешкомъ. Бабичката ронеше като порой сълзи; ние съ бае Василъ гледахме, ту нея, ту единъ други се погледвахме и клатехме глава. Азъ мислехъ да я заекнѫ да ми расправи научила ли се е послѣ Златко какъ е извадилъ очитѣ на потурченага си жена, и какъ я е убилъ, но не смѣехъ да ѝ докарамъ още повече жалби и плачове съ спомена за оние страшни минути. Па и що ми трѣбваше по́-вече да знаѭ? Нали я е убилъ той? Нали ѝ е извадилъ очитѣ и си е отмъстилъ както трѣбва, а при това е излѣзълъ здравъ и читавъ? — Стой да пораздумамъ и поразвлѣчѫ бабата съ други нѣща, рѣкохъ и зехъ да я запитвамъ това-онова.

— Ехъ па какво работишъ, бабо? Съ какво се поминувашъ сега, като си стара, па си самичка? —

— Какво могѫ да работѭ, баби? Нищо не работѭ. Добритѣ хорица отъ махалата ме не оставятъ. Азъ ходѭ и да бабувамъ, та и отъ тукъ си искарвамъ парици за въ черкова, за едно, за друго. Ехъ, работѭ си и градинката — имамъ си дома градинка; работѭ я колко ми стига силата: искарвамъ за пролѣть семице, кой разсаде, та ги носѭ въ Пирдопъ на пазара; пакъ есень носѭ чушчици, лучецъ: ехъ, синко искарвамъ, поминувамъ се. Па ми далъ Богъ и здравице и крака яки. По́-отнапрѣди колко можехъ! Колко работехъ! Сичко ми идеше отрѫки: и шиене, и ткане, и прѣдене, и копане, и всичко, Можехъ не сѫде мене си да исхранвамъ, ами и още двама. „Да се върне сега мой Златко, си мислехъ, па да не работи, азъ ще искарамъ да го прѣхранѭ.“ Ама камъ го? —

И тя пакъ въздъхнѫ и напълни очитѣ съ сълзи.

Въ това врѣме баевий Василевъ Дорчо подъ влиянието на поетическата вечерь, на прохладния вѣтрецъ, а най-вече подъ влиянието на честитѣ милвания съ жилавата пръчка, бѣше ни довлѣкълъ въ пълната съ студена вода.

съ камъне и развалена Златица. Талигата съ напрѣгнѫтото усилие на добрия Дорча тътнеше по развалените калдърми съ голѣмъ шумъ. Отъ странитѣ на пѫтя се издигахѫ гори отъ всѣкакви овошки. До величествения, още не разшуменъ орѣхъ, се криеше прецъвтѣлий вече дрѣнъ; него пакъ милвахѫ единъ купъ бѣли, като платно, череши, срѣдъ които, като ружа въ градина, горда и прѣкрасна се издигаше червеноцвѣтната ябълка. Пó-нататъкъ пакъ мѣжду много всѣкакви видове сливи си подаваше главата гигантска круша или старецъ кестенъ. И срѣдъ тази райска уредба, като нѣкои диви скали срѣдъ гѫстата гора, се мѣркатъ черни, страшни и безобразни развалини, а на около пакъ купове отъ срутени дуваре. Чудно разнообразие!

Когато бѣхме близо до чаршията, бабичката — нашата гостенка въ талигата — ни показа съ пръстъ единъ дворъ обрасълъ съ буренъ. Отъ многото дървета, които стръчехѫ изъ буренацитѣ, нѣмаше ни едно разцъвтено, незнамъ какви бѣхѫ; срѣдъ двора стърчехѫ голѣми срутени стени.

— Тукъ, каже бабичката, бѣхѫ довели нашата невѣста. Видите ли сега какво ги е наказалъ Господъ? Камъ имъ силата? Камъ имъ имането? Пущинакъ. И дърветата имъ биля не сѫ се разцъвтѣли.

Изминѫхме Златица и подиръ малко стигнѫхме и въ Пирдопъ. Бабичката се прости съ насъ и си отиде към друга страна у нѣкоя си приятелка — вдовица. Ние я погледахме съ бае Василъ, погледахме и, отъ какъ се тя затули „клетата“, рѣкохме и двама. „Господъ да й̀ е на помощь“, прибави бае Василъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

Шопски.

(Слушани отъ Стана Спасева Митрева въ село Княжево, Софийска околия).

Записалъ С. Вацовъ на 4 августъ 1885 г.

1. Бащинъ домъ и войновъ домъ.

Расла мома̀ петна̀есе го̀дин,
Желея̀ла за два добрѝ до̀ма;
Един жа̀ли какво че оста̀ви,
Двеки жали какво че да найде.
У ба̀щини о̀ро поигра̀ла,
У войнови кавга̀ послуша̀ла;
У бащини гердан заниза̀ла,
У войнови сълзи поронѝла;
У бащини песен попѐя̀ла,
У войнови през плет погледа̀ла.

2. Садила мома леха Каранфилъ.

Садила мома̀ лѐя каранфѝл,
Целата лѐя за сво̀я ду̀ша
Я половѝна за разносѐнье,
За разносѐнье по момчетѝя,
По момчетѝя, по чуждѝнчета,
Я на̀шинчета нека пу̀кая,
Нека пу̀кая, нека трѐская

3. Видé и момче.

Заста̀ло е Видé
У ма̀ла градѝна
Под бела калѝна;
Съ *левчéто*[1]) легна̀ло.
Ка сѐ събудѝло,
Левчéто му нема.
Извикна́ се Видé:
Тужи́це, Бо́жице,
Левчéто ми нема,
Левчé от главáта.
Лудо успро́тива
Па на Видé вéли:
Видé моме Видé,
Д'и'ме[2]) да тражиме,
Дека го найдеме,
Там да го делиме,
Тебека левчéто,
Мене русá глáва.

---

[1]) Накитъ за главата почти като диадема. Това название и до сега е спазено въ с. Княжево. Въ Пиротско на левче отговаря *ред*, а въ Шумненско *чело*.

[2]) Да идеме.

Заспало е Виде́
У ма́ла градина
Под бела калина,
С' герда́но легна̀ло,
Ка се събуди̇ло,
Гердано му нема.
Извикна се Виде́:
Тужице, Божице,
Гердано ми нема
От бе̇лото гърло.
Лудо успротива
Па на Виде́ вели:
Виде́, моме Виде́,
Д'и'ме да тражиме,
Дека го найдеме,
Тамъ да го делиме,
Тебека гердано,
Мене бело гърло.

4. Мома Радуна.

Голем се събо́р събѝра
На връх на стара планина́.
Сите са моми́ отишли́.
Мома Радуна оста̀на;
Стара я майкя не пуща.
Се̇ди ми, черко Радуно,
Там има секикиви гидии.[1])
Радуна майкя не слуша,
Улела (у) ладни земници,
Облекла руо свилено,
Затна́ла[2]) перо жерово,
Та па си ойде на събор.
Пущи се един гиди́я,
Китка ю везе́ от глава:
Радуна нищо не рече,
Туку му с глава завърте.
Пущи се двеки[3]) гидия,
Пущи се та я цалива́;
Она му нищо не рече,
Туку му с глава завърте.
Пущи се треки гидия
Та я на нога настжпѝ;
Она му нищо не рече,
Ту́ку му с глава завърте,
Извади влашко ноженце
Та си убоде гидия.
Сичкно събор побегна,
Я Радуна му говори:
Я стой съборе не бегай.
Язе съм кърви правила,
Язе чем кърви да мирим.

II.

ДУМИ И РѢЧИ[4]).

(По говоръ въ селата Висока, Сохо и Заревя или Зарва, Солунско окрѫжие).

1). Думи: *ръ̀нка, мъ̀нч, (тос мъ̀нч, мъ̀нчот), чѐндо, глѐнда, оглен-дѝло, грѐнда, (грѐндя), пъ̀нт, о́бр̀ънч, бъ̀нчва, зъ̀нб, дъ̀нб, тъ̀нпънъ, кън-пѝна, къ̀нпъне, (сѫ кънпят), мъ̀нкѫ, (сѫ мъ̀нчехѫ), гъ̀нбѫ, пръ̀нт, кръ̀нг,*

[1]) Нарочно питахъ Стана да не би да е сбъркала тоя стихъ; тя ми каза, че у цѣло село така пѣѭтъ.

[2]) Затнала = затъкна̀ла, както сама Стана обясни.

[3]) Двеки = втори.

[4]) Тѣзъ думи и рѣчи има добрината да ни испроводи г. Офейковъ, който ги е придружилъ съ слѣдньото писмо:

„Въ книжка XV, май и юний, 1885 отъ „*Периодическо Списание*“ на Б. К. Дружество г-нъ А. Теодоровъ е напечаталъ статия подъ заглавие „*единъ приносъ къмъ високия говоръ*“, която ми напомни, че въ пѫтнитѣ си бѣлѣжки по Македония между друго бѣлѣжехъ и нѣщо отъ рода на думитѣ и звуковетѣ, които съдържа писмото

бъ̀нч, да бъ̀нди, къ̀нт (въ къ̀нтот), пентѐл, шѐнпа, ранка̀в, въ̀нче, въ̀нд-зел, кл'ънбо, длъмбо̀ко, скънпо, съ̀нбота, къндѐля, интзи̇̀к (язикъ), *за̀-интч*, (заецъ) *рѐнт мъ̀нгла, мъ̀ндро, ръ̀нп, пъ̀нп, пѐнта, пѐндя, пръ̀нчка, прѐндѐ, лънджи̇̀ца, лънча (лазѫ), клѐнтва, жентва, яринби̇̀ца, менцо* (въ Зарево), *мя̀со* (въ Сохо), *месо* (въ Висока), длъ̀нго.

2). Рѣчи и думи: Вмѣсто кой, казватъ: котръ'й и *кто*, кой мѫжъ — *которъ'й мънч*, кой вика — *кто вика*, коя — *котра̀* (коя жена — *котра́ жѐна)*; кокошка — *ко̀кош* (кокошкитѣ — *ко̀кошатя)*, вземи го — *везми го*, още не е врѣме — *еще няй врямя*, искамъ — *ища*, (не-искамъ — *ни̇̀ща*), да отиде — *да по̀ди*, яйце — *ице;* послѣ вмѣсто синъ — *сън (сънотъ му)*, зѫбитѣ — *зъмбътя*, *(Зъмбътя* го болятъ), китки — *къткѫ* (китки́тѣ — *къткътя)*, оки — *окѫ* (една *ока̀*, двѣ *окѫ)*, двѣ рѫки — *двѣ ря̀кѫ*, три ниви — *три нивѫ*, (една нива — *една ни́ва)*, питай — *пътъй* (питатъ — *пътътъ)*, ний — *нъй*, вий — *въй*, момитѣ — *момътя* (една *мома̀)*, мишница — *мъшница* (мишници — *мъ'шницѫ)*, мишка — *мъшка*, и др. т.

на ученика отъ Солунската гимназия, Еманоила С. Кръстевъ, до г-на В. Д. Стояновъ. отъ мѣсецъ марта, 1885 г. Недѣйте ми отказва, молѭ, да дамъ гласность на тѣхъ думи и изводи, които ще бѫдѫтъ може би отъ голѣма важность за словѣнскитѣ филологи изобщо и за българскитѣ особито.

По пѫтя отъ Солунъ къмъ Сѣръ, въ Солунско окрѫжие, се намиратъ българскитѣ села *Висока, Сохо* и *Зарева* или *Зарва*, чиито говоръ и изговоръ се отличаватъ отъ езика на всички други околни и по̀-далечни български села. Отъ жителье на тѣхъ села азъ съмъ записалъ доста думи и рѣчи (фрази), отъ които ще ми позволите да съобщѭ тука нѣкои, въ които се срѣщатъ *ън* и *ен* съ носни изговоръ и други, които иматъ важность въ съвсѣмъ друго отношение, а именно, че въ тѣхъ всѫдѣ, дѣто би трѣбвало да се тури ы като знакъ на множественно число, а освѣнъ това и въ думитѣ, дѣто въ старо-словѣнски езикъ стои ы, жительетѣ въ селата *Сохо, Висока* и *Зарева* употрѣбятъ не *и*, а (ъ)*ѫ*. Като слуша човѣкъ изговора на това (ъ) *ѫ*, ухото сѣкашъ иска да познае изговора въ руския езикъ на буквата *ы*. И наистина всѫдѣ, дѣторуситѣ пишѫтъ *ы*, жительетѣ отъ горѣказанитѣ три Солунски села изговарятъ (ъ) *ѫ*. Руситѣ казватъ, напримѣръ, *вы* (вий) въ Висока, Сохо и Зарево казватъ *въй*; руситѣ казватъ *который*, въ приведенитѣ села казватъ *котръй*; руситѣ казватъ *сынъ*, — въ приведенитѣ села *сънъ*; руситѣ казватъ *мышь*, — въ приведенитѣ села *мъшка* (мишка) и пр. и пр.“

Бел. Ред.

КНИЖНИНА.

I.

КНИЖОВНИ ВѢСТИ.

О „Болгаро-русскомъ журналѣ". Обявленiе, октябрь 1885 года. —

Въ столицата на България, въ градъ София, отъ идещия януарий мѣсецъ 1886 година ще почне да излиза всѣкомѣсеченъ научно-философски, литературенъ и политиченъ „Българо-русскiй журналъ", комуто главната цѣль ще бѫде всестраното (исторично, етнографично, статистично, икономично и др.) взаимно опознавание руситѣ съ българетѣ, а сѫщо и съ другитѣ словѣне, съ тѣхния животъ и интереси. Неговътъ редакторъ, *Владимиръ Викторовичъ Шарковъ*, билъ сътрудникъ на нѣкое си отъ Петербургскитѣ периодични издания, природенъ руснакъ, е прѣминѫлъ въ България само ради тоя журналъ, за който мѫжката редакцията е взела върху себе по собствена инициятива! Той ще бѫде журналъ съвсѣмъ новъ, какъвто до сега не е ималъ свои прѣдшественици. . . . .

Именно, „Българо-русскiй журналъ", като е втълпилъ добрѣ въ паметьта си чудо народни пословици — защото тѣ сѫ напоконъ народна *философия* — и стравилъ въ душата си доста изрѣчения отъ чутни мислителье, каквото отъ Волтера, Д'Аламбера, Boiste, Шекспира и Монтеня, ще гледа прѣди всичко да бѫде жестокъ противникъ на всѣкой шуменъ пележъ и куфа гълчава съ цѣннитѣ по значение думи — да сѣче здрави мисли, исказани съ живъ, простъ, ясенъ и сбитъ езикъ — то е върхната му лýча (Ziel), и читательетѣ напразно бихѫ дирили въ него сухъ, кършено-ученъ, бескрайно-расточенъ и мъгливъ начинъ на исказванье мисли, нискостойни по качество и оскѫдни по количество. Навикътъ на едно книжно общество, съ самодоволство да се спуща дълбоко въ грамади рѣчи, хилядо за пара́, може горко да се разбие о страницитѣ на „Българо-русскiй журналъ", който ще носи характеръ научно-литературенъ, що се отбива отъ дребнавитѣ литературни клепаници, здраво що разбира назначението на периодичния печатъ и умѣе да цѣни достоинството на литературното слово.

Цензурнитѣ условия на Българското Княжество даватъ възможность да се направи програмата на „Българо-русскiй журналъ" токо-речи всеобемна: философия на живота; държавни знания; трѣбни

технични знания (между друго популяризация на селското стопанство и на лѣсоводството); наука, като знание, що освѣтлява живота; книжовни произведения въ проза и въ стихове, като въспроизвожданье живота съ вситѣ негови явления; всестрано взаимно опознавание руския и българския народъ; новини български, руски и общословѣнски въ видъ на сводъ отъ вѣстникарски извѣстия, що замѣнятъ самитѣ вѣстници, и всичко, що съставя интересъ на деня. Читательетѣ, вѣрваме, неволно си припомнятъ при тази *на кратко* посочена програма на журнала обявената прѣди години програма на блаженопочившия вѣстникъ „Работникъ", та лесно би се полъгали негли да помислятъ, че и въ нейното извършанье може да се породи нѣкое сходство; ала подобна мисъль освѣнъ че би възникнжла още прѣрано, но била би вече по туй безосновна, че докъдъ въ „Работникъ" взимахж участие само български писателье, сътрудници на „Болгаро-русскій журналъ" ще се броятъ и нѣкои писателье руски, па отчасти, и на други словѣнски народности. Наистина, редакцията на „Болгаро-русскій журналъ" биваше да прѣмълчи за сега яйцето — програмата, а че да излѣзе прѣдъ публиката веднага съ пилето си, както сполучливо направи между българетѣ „Зора", ала за оправдание на нейната постжпка нелипсуватъ примѣри отъ великата природа. Работата е, че редакцията е намислила същенски да осжществи една идея, съ която прѣдполага да постигне задачата на „братството" между българетѣ и руситѣ: еднитѣ наричатъ другитѣ, както и остатнитѣ словѣне, свои братя, а пакъ знаятъ за тѣхъ братя толкозъ, колкото знаемъ за Китайцитѣ; затуй е врѣме да опознаемъ словѣнетѣ както се пада, а не да се задоволяме съ общи фрази, често крѣсливи и прѣкалени. На подобна задача на журнала помага, между друго, и популяризацията на селското стопанство и на лѣсоводството.

Явилъ се еднъжъ на свѣтъ съ името си, „Болгаро-русскій журналъ" мисли да печата статии и беллетристични произведения както на руски езикъ, така и на български; за да ги направи пакъ по́-разбрани за читателье отъ обѣтѣ народности и да даде на руситѣ възможность да изучятъ българския езикъ, а на българетѣ — руския (и съ това да ли не ще открие за тѣхъ всичката руска литература?), редакцията безъ да гледа на голѣмата прилика между българския и руския езикъ е турила на мисъль:

1) още въ първата книжка на журнала да помѣсти кратъкъ българско-руски и руско-български словарь на книжовната рѣчь, въ полза на обстоятелството, че безъ граматика такъвъ словарь, какъвто е и кратъкъ, ще е единъ приносенъ товаръ за „вѣсъ" на журнала;

2) да запознае руситѣ читателье съ главнитѣ правила на българския езикъ, а българетѣ — съ правилата на руския;

3) освѣнъ това, да станжтъ по́вечко пунктоветѣ, на всѣка страница отдолу да дава прѣводитѣ на думи най-незнайни;

4) нѣкои статии да печата на двата езика: „грахъ и леща — и тѣ насрѣща;"

5) да залѣга да изработи езикъ срѣденъ между българския и руския, нѣщо таково, каквото намираме въ прѣкрасенъ образецъ у днешнитѣ български солдати, и съ него по възможность да се ползува.

Неще дума, че съ тѣзи пунктове редакцията на „Болгаро-русскій журналъ" е избрала единъ съвършенъ планъ за взаимното запознаванье българетѣ съ руситѣ, и щомъ той се прокара, тогава ще е умѣстно да се пристѫпи съ неговитѣ мѣрки да се извърши и взаимното опознаванье между опознатитѣ вече българо-руси съ сърбетѣ — понеже и тѣ сѫ наши братя, — като се създаде пакъ езикъ срѣденъ между срѣдния българо-руски и сърбския, и слѣдващицъ така нататъкъ и спрѣмо остатнитѣ братя — словѣне, ще се дойде напоконъ до единъ срѣденъ езикъ между всичтѣ словѣнски, до единъ общословѣнски езикъ, за който безуспѣшно сѫ се бъхтали толкова панслоѣнски умове. Обаче това ще е свързано съ промѣната на името на журнала, за което още не е вземено никакво рѣшение.

„Болгаро-русскій журналъ" може и да не достои на цѣлата си програма, ала доста е, че има добрата воля да се опрѣтне за неѭ; за туй неговитѣ любителье откъмъ програмата нѣка се запишѫтъ спомощници само за първото полугодие (5 книжки отъ 100—200 страници), което за България струва 8 лева, плащани въ редакцията.

А. Теодоровъ.

II.

КНИГОПИСЪ.

(Продълж. отъ кн. XVI)

Іонковъ-Владикинъ, Н. вж. *„Съвременний Показатель"*.

Йончевъ, Т. вж. *„Учителски Вѣстникъ"*.

Каратанасовъ, Хр. вж. *„Зора"*.

Кондратовичъ, Ѳ. вж. *„Съвременний Показатель"*.

Коцовъ, Д. Ц. вж. *„Вѣнецъ"*.

Кѫрджиевъ, Г. А. вж. *„Напредъ!"*

(Лавровъ). вж. *„Съвременний Показатель"*.

Медицинско списание, издава Варненското медицинско дружество. Варна, Войниковъ, отъ 1. VI. 1885, еднъжъ на мѣсецъ 8⁰. 8 л. ($8^1/_2$ л.) *

Миличевичъ, М. Г. вж. *„Зора"*.

Напредъ!, научно-книжевенъ, икономически и поличико-общественъ вѣстникъ. Редакторъ-стопанъ *Г. А. Кѫрджиевъ*. София, Прошекъ, отъ 5. III. 1885. трижъ въ мѣсеца. г. 8⁰. 16 стр. 12 л.

Год. I. бр. 12 (25. VIII. 1885). 1—16.

Съдържа: Едно запознавание съ Дарвиновата теория за произхождението на человѣка (прод.), 1. — Микроорганизмитѣ (прод.), 3. — Вѣсти изъ науката и живота, 5. — За нееднаквостьта помежду хората, отъ Ж. Ж. *Руссо* (прод.), 5. — Нашитѣ държавни, икономически и обществении уредби, какви сѫ и какви трѣба да бѫдѫтъ (прод.), 7. — Книжнина, 9. — Кѫса история на французската революция

(прод.), 10. — Германското предание за Фауста. Прев. С. С. З., (прод.), 12. — Република Санъ-Марино, Пѫтни бележки, 13. — Книги и списания, 14. — Политика и общественъ животъ, 14.

Народенъ Учитель, чистонаучно ежемѣсечно списание. Издатель Ст. Ив. *Роглевъ*; съчинитель Д-ръ *Валтеръ*. Русчукъ, „Славянинъ", отъ 1883. 8°. 32 стр. 2 руб. или 7 л.

Год. III кнж. 8 (1. VIII. 1885). 225—256.

Съдържа: Градътъ на Петра Великий; образци изъ русската столица, 225. — Питателнитѣ срѣдства за народа: кавето; полза и вреда отъ кавето, 231. — Опити съ единъ кибритъ, 233. — Едно фантазно пѫтешествие по вселенната: да видимъ йоще единъ пѫть какво значи една кубическа миля и единъ билионъ, 235. — Голѣмината на пространството въ слънчевата система, 237. — По земледѣлието: глинената почва; съглинената почва; варовитата почва, 238. — Сѣдѣнка (малка приказка), расказва *Веселинъ* (прод.), 241. — Седемь милиона (прод.), 246. — Стихотворения: На избѣсенитѣ Тодоръ Запряновъ и Проданъ Сербезовъ отъ Чирпанъ; Къмъ Дунава, отъ Н. П. *Сѫббчевъ*, 252. — Народни пѣсни: „Ружице ле, кална Ружо . . . ; Зора се сипна не сипна . . . ", отъ Н. П. *Сѫббчевъ*, 253. — Всѣкакво, 255.

Некрасовъ, вж, „*Съвременний Показатель*".

Оксъ, Д-ръ Б. А. вж. „*Здравие*".

Павловъ, С. вж. „*Домакинъ*".

Периодическо Списание на българското книжовно дружество въ Срѣдецъ. Год. IV. (1885) кнж. 15 (май и юний).

„Народний Гласъ" VII. 543 (17. VIII) 2. Книжовенъ подлистникъ.

(*Писторъ*, Д-ръ) вж. „*Здравие*".

Работникъ. Сливенъ, „Българско Знаме" 1885.*

Критика. „Народний Гласъ" VII. 535 (22. VI) 32—36.

Рачевъ, Р. М. вж. „*Учителски Вѣстникъ*".

Роглевъ, Ст. Ив. вж. „*Народенъ Учитель*".

[*Розенталь*, Мария. вж. „*Смъртно наказание*".]

Руссо, Ж. Ж. вж. „*Напредъ!*"

[„*Смъртно наказание*" („*Сѫдебенъ Вѣстникъ*"), I. (1885) бр. 13.]

Мария Розенталь, магистръ на юридическитѣ науки. Книжнина. „Марица" VIII. 724 (21. VI. 1885) 5б—6а.

Съвременний Показатель, журналъ, обществено-икономическо, политическо-литературно обозрѣние. Редакторъ *Ц. Б. Желѣзовъ*; отговоренъ-редакторъ *В. Живкова*. София, Кушлевъ, мѣсечно отъ 1. VI. 1885. 8°.

Год. I. бр. 2 (VII. 1885).

Съдържа: Нравственния идеалъ, по *Лаврова*, преводъ, 1. — Защо нѣма щастие и какъ то може да се достигне? Д. Б. 9. — Придателю (стих.), Х. 19. — Характеръ на человѣческото знание. *Чернишевски*. Преводъ ***, 20. — Русса (стих.) *Н. Іонковъ-Владикинъ*, 26. — Общинно землевладѣние, 27. — Русскитѣ жени, *Некрасовъ*. Преводъ, В. Ж. 25. — Впечатление (стих.), *Неизвѣстна*. 49. — Икономически бѣлѣжки, *Кондратовича*. Преводъ (прод.), 26. — Начало на политическата икономия по *Чернишевски* (прод.)

— Критика: нашата литература, Д. 39. — Вѫтрѣшно обозрѣние: нашата независимость; предостережение на журнала ни и свобода на печата; задачитѣ на народната партия; народното събрание; икономическото положение на България; аграрния и лихварския въпросъ; попския въпросъ; постройката на желѣзницата Цариброд-София-Вакарелъ. Библиография (Прагматич. истор. на небето и земята — *Н. Іонковъ-Владикинъ*, Notre linge sale — *S. Michaïlorski*.

„Независимость" I. 1. (2. VIII) 3_2—4а; „Борба" I. 11 (9. VIII). 4б; „Напредъ!" I. 11 (15. VIII). 13а.

Сѫбчевъ, Н. П. вж. „*Народенъ Учитель*“.

Сѫдебенъ Вѣстникъ. Редакторъ *Тончевъ*. Пловдивъ, отъ 1885.* Год. I. бр. 19.

Съдържа: Провѣрка на писменнитѣ доказателства. — Върху чл. 118 и 122 отъ закона за митното гражданско сѫдопроизводство. — За распечатвание на чужди писма. — Състоянието на невменяемостьта. — Окрѫжно отъ Дирекцията на Правосѫдието; Окрѫжно отъ Министерството на Правосѫдието въ Княжество България. — Атеистъ свидѣтель. — Мѣстна хроника, — Иностранна хроника. — Библиографія.

Тончевъ, вж. „*Сѫдебенъ Вѣстникъ*“.

Учителски вѣстникъ. Урежда се отъ *Ил. Р. Блъсковъ*, *Р. М. Рачовъ* и *Т. Йончевъ*. Отъ 1. I. 1885 мѣсечно.*

Хюго, В. вж. „*Вѣнецъ*“.

Чернишевски, вж. „*Съвременний Показатель*“.

б. Вѣстници.

Борба. Редакторъ *З. Стояновъ*; Отговорникъ *Т. Гатевъ*. Пловдивъ, Напрѣдъкъ, отъ 27. V. 1885 седмично fol. 4 стр. 12 фр.

„Напредъ!“ I. 9 (15. VII) 15а.

„*Бургасский Вѣстникъ*“. Редакторъ А. П. *Горановъ*. Отъ 1885.*

„Борба“ I. 10 (30. VII). 4в.

Vingai Néplap-Vinganska nárudna Nuvala. Udguvorni urednić i izdadni pusâdnić *Leopold Kossilkov* u Vinga. Bâlgarsku narudnu listo za razširenjitu na obštutu preubrazenji ta i na obštutu zemedêlstvu.

(По маджарски и по български).

Газурковъ, Д. Г. вж. „*Руссе*“.

Гатевъ, Т. вж. „*Борба*“.

Горановъ, А. П. вж. „*Бургаски вѣстникъ*“.

Дочковъ, Ив. вж. „*Смѣшлю*“.

l'Echo de Balcans. Editeur-Gérant S. N. *Milarov*. Philipople, Dhionnet. Jonrnal hebdomadaire. Отъ $^{20}/_{2}$ май 1885 20 fr.

Н. III. „Новая газета въ Восточной Румеліи“. Извѣстія Спб. слав. благотв. Общества. II. 5—6 (V—VI. 1885). 317.

Живковъ, Никола вж. „*Македонецъ*“.

Kossilkov, Leopold вж. „*Vingai — Néplap — Vinganska narud. Nuvala*“.

Македонецъ за новини и защита народнитѣ правдини. Редакторъ и Отговорникъ *Никола Живковъ*. Руссе, Дробнякъ. Отъ 23. II. 1885 год. II. fol. 4 стр. $^{1}/_{2}$ год. 7 л.

Македонский Гласъ — *La voix de la Macédoine*. Отговорникъ *Хр. Томовъ* (сетнѣ *А. А. Карагюлевъ*). София, Кушлевъ, отъ 5. I. 1885 седмично. fol. 4 стр. 10 л.

(По френски и по български).

Mylarov, S. N. вж. „*l'Echo des Balcans*“.

Независимость. Редакторъ-издатель *Д. Петковъ*. София, Кушлевъ отъ 2. VIII. 1885. седмично. Fol. 4 стр. 12 л.

Пеневъ. Телемахъ Х. вж. „*Руссенский Куррьеръ*“.

Петковъ, *Д.* вж. „*Независимость*“.

Равенство. Вѣстниче. Свищовъ, отъ 1885. $1^1/_2$ л. за 3 мѣсеца.*
„Македонский Гласъ“ I. 32 (20 VIII). 4б.

Рашето. Вѣстникъ хумористический и сатирический за прѣсѣвание чистото отъ нечистото. Руссе, „Българинъ“, отъ X. 1884. седмично. fol. 4 стр. 10 (12) л.

Руссе. Редакторъ *Д. Г. Газурковъ.* Руссе. 1885 год. II.*

Руссенский Курриеръ за мѣстни и външни новини, обявления и телеграмми. Редакторъ Телемахъ *Х. Пеновъ.* Руссе, Дробнякъ, г. II. 1885. седмично. fol. 4 стр. 2 л. за 3 мѣс.

Смѣшлю. Вѣстникъ хумористический, сатирический, политический и литературний. Издатель и отговорникъ *Ив. Дочковъ.* Сливенъ. „Българско Знаме“. 5. I. 1885 год. III. бр. $136^1/_2$ fol. 4 стр. 2 ($2^1/_2$ руб.).

Стояновъ, З. вж. *„Борба“.*

3. Статии и прѣводни кжсове.

Беронъ, Д-ръ В. Впечатления, произведени у насъ слѣдъ прочитанието книжката на Негово Прѣосвещенство Ромжнски Епископъ господина Мелхиседека подъ заглавие *Едно обхождание* (експедиция) *въ България.* Търново, 26. VI. 1885. *„Славянинъ“* VI. 140 (4. VII. 85.) — 142 (9. VII. 85.)

Бръзицовъ, Д. Х. *И. Крашевски.*

Гюи-де Мопассанъ. Симоновъ баща. *„Марица“* VIII. 736 (2. VIII.) подлистникъ.

— Хитрость. Расказъ отъ —. *„Марица“* VIII. 740 (20. VIII) подл.

Добруски, В. Нѣколко археологическо-географически забѣлѣжки за Тракия. I. Бессапара. *„Марица“* VIII. 727 (3. VII) — 729 (9. VII).

Изъ Родопитѣ. Пжтни впечатления. *„Марица“* VIII. 742 (27.VIII). подл. (слѣдува).

Крашевски, Иг. И. Пжтуване до градецътъ отъ —. Преведе отъ полски *Д. Х. Бръзицовъ.* *„Марица“* VIII. 732—734 (26. VII).

Магията, очеркъ изъ българский животъ, отъ Т. В. Д-въ. *„Народний Гласъ“* I. 7 (16. II.) подл.

М(илетичь). Сърбскитѣ претенции върху Македония. *„Македонски Гласъ“* I. 7 (16. II.) подл.

Милинский. По правописанието. *„Марица“* VIII. 738 (13. VIII). 4б — 5а.

Срв. „L'Echo des Balcans“ I. 14 (31. VII.) 2в.

Непознатовъ. Нѣколко думи за новобългарското азбуке *„Търновска Конституция“* II. 159 (8. VIII.) подл.

Паница, капитанъ. Изъ въспоминанията на единъ хжшъ. *„Македонецъ“* II. 18 (6. VI. 85.) (слѣдува).

Писма на Савва С. Раковски. *„Македонецъ“* II. 17 (29. VI. 85.) слѣдува.

Раковски, Савва Стояновъ. *„Македонецъ“* II. 15 (15. VI.) слѣд.

Старини около Мъглишъ въ Стара Планина. *„Знание“* II. 2, 11.

Статия 121, отъ гражданското мирово сждопроизводство. *„Търновска Конституция“* II. 164—165 (28. VIII. 1885).

Твенъ, Маркъ. Редакторъ. Юмористически расказъ отъ —. „*Марица*“ VIII. 739 (16. VIII.) подл. В. С.

Хашновъ, Луканъ Г. Адамъ Ивановичь Калмиковъ, лични въспоминания; Виена, 30. VII. 85. „*Македонский Гласъ*“ I. 32—33 (26. VIII. 1885). подл.

Щ, горката буква —. „*Смѣшлю*“ III. 153 (11. V. 85.) стр. 610.

Юрдановъ, Ив. Археологически очеркъ за с. Бояна (Соф. окол.). „*Зорница*“ X. 33 (17. VIII.) 2а — в.

4. Изъ чуждитѣ книжнини.

Башмаковъ, А. Виды крѣпостничества въ Болгаріи въ турецкую эпоху. — „*Юридическій Вѣстникъ*“ 1885. Томъ XIX. кн. 2. и 3. 436—448. (и отд.)

Djaković, A. J. Zaruke kod Bugara. „Hrvatska Vila“ 1883. br. 1. str. 9—10.

— Narodni sud kod Bugara. „*Mjesečnik*“ pravničkoga družtva u Zagrebu. God. X. (1884). br. 12. str. 699—706.

— *Što znači „bugariti“ „Hrvatska Vila“* 1883. br. 26 i 27.

Дриновъ, М. С. Новый церковно-славянскій памятникъ съ упоминаніемъ о славянскихъ первоучителяхъ. „Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія“ 1885. IV. 174[2]—205. (и отд.).

П. П—(еше)въ. сПС. XIV. 321—322.

Дювернуа, А. Словарь болгарскаго языка. По памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати составилъ —. Москва 1885. 17 листовъ 8° 6 л. 40 ст.*

Ivanoff, N. — M., docteur en médecine de la faculté de Paris. De L'ostéomyélite Subaicuë ou insidieuse pendant la croissance. Thèse pour le doctorat en médecine presentée et soutenue par —. Paris, A. Parent, 1885. 8°. 60.

Melchisedec, Episcop. O escursiune in Bulgaria de —. Roman, 1884, Julie 15. Extras din Revista pentru istorie, archeologie, Și filologie, anul II. vol. IV. 1885. Bucuresci, Academia Romana, 1886. 8°. 46.

Срв. *Д-ръ Беронъ* „Впечатления итн.“ „Славянинъ“ VI. 132—142 (9. VII. 1885).

„Напредъ!“ I. 12 (25. VIII) 9 б.

Michaïlovski, Stefan, anc. secret. gener. au ministere de la justice, anc. rédact. du „Sofianetz“, du „Narodni glas“, et de plus. autres journ.; avocat. Notre linge sale. Karaveloff & C-o. Sofia, Kovatchef, 1885. 8°. 13. 40 ctm.

Политическа брошура (фьойлетонъ).. „Напредъ!“ I. 7 (5. V.). 10—11; „Сврѣменний показатель“ I. 2 (IV), 51—52.

Pauntscheff, Georg. Untersuchungen über den Magen der Widerkäuer, Inaugular-Dissertation der hohen philosophischen Fakultät der Universität Leipzig, zur Erlangung der Doctorwürde vorgelegt von —. Mit 1 lthgr. Tafel. Leipzig, 1884. 8°. 43.

[П—(еше)въ, П. Вж. М. С. *Дриновъ]*.

Петранович, Стево. Српско-блгарско спорно питање од —. На Видов-дан 1883 год. у Софији, у моме прогонству. У Београду, Трговачка штампарија, 1885. 8°. 59.

„Македонски Гласъ", I. 32 (20. VIII. 1885). 4аб.

Рад збора (митинга) Србо-македонаца и Старо-Србијанаца, држанога 3 марта 1885 године у Нишу. Штампарија напредне странке у Београду.*

Сырку, Полихроній. Служба святителю Меѳодію, учителю славянскому, въ малоизвѣстномъ болгарско-афонскомъ спискѣ XIV—XV в. Исправленное изданіе подъ редакціею —, приватъ доцента С.-Петербургскаго университета. Спбургъ, Добродѣевъ, 1885. 8 стр.

(Слѣдва).

Печатни погрѣшки.

Стр.	183	*редъ*	2	отъ долу	*на мѣсто*	селе	*чети:*	село
„	195	„	9	„	„	замѣстыжтъ, . . .	„	замѣстыжтъ
„	196	„	10	„	„	Ви	„	Въ
„	196	„	5	„	„	бѣелѣзняви, . . .	„	бѣлѣзняви,
„	196	„	1	„	„	бѣли слюда. . . .	„	бѣла слюда.
„	203	„	12	„	„	Мариополски . . .	„	Макариополски
„	208	„	10	отъ горѣ	„	сѣгражданетѣ . .	„	съграждането
„	208	„	22	„	„	елининизма, ...	„	елинизма,
„	210	„	16	отъ долу	„	войиа	„	война
„	230	„	3	отъ горѣ	„	ни	„	на
„	231	„	3	отъ долу	„	грьцкия	„	грьцкий
„	233	„	7	„	„	заплата. При . .	„	заплата; при
„	233	„	5	„	„	гроша.Но	„	гроша, а
„	236	„	6	отъ горѣ	„	прѣдставехѫ . .	„	прѣдставяхѫ
„	237	„	16	отъ долу	„	истинѫта, ...	„	истината,
„	237	„	16	„	„	свиканний . . .	„	свиканий
„	238	„	20	„	„	развѣела въ това време по-срѣдъ	„	развѣяла въ това врѣме посрѣдъ
„	243	„	12	отъ горѣ	„	Бдлгаретѣ . .	„	Българетѣ
„	266	„	12	отъ долу	„	православци . . .	„	правословци
„	277	„	10	отъ горѣ	„	Ѕаконъ	„	Законъ
„	281	„	13	„	„	ее	„	се
„	288	„	17	„	„	пѫти	„	пѫти,
„	290	„	15	„	„	Мойсеево: . . .	„	Моисеевото:
„	307	„	12	„	„	по лесно	„	пò-лесно

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

ЧЕТВЪРТО ТЕЧЕНИЕ.

КНИЖКА XVIII.

(НОЕМВРИЙ И ДЕКЕМВРИЙ).

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1885.

СЪДЪРЖАНИЕ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Геологически екскурзии въ юго-западна България.

Отъ Георги Н. Златарски.

(Продължение отъ XVII кн. и край).

VIII. Отъ Кюстендилъ по р. Струма до Бобошево и отъ тамъ до Дупница.

Отъ Кюстендилъ до Кадинъ-мостъ слѣдихме главното Дупнишко шоссе. Прѣминжхме двѣ дилувиялни терраси и най-послѣ влѣзохме въ алувиялната Струмска равнина, която се спуща постепенно къмъ рѣчения мостъ. Отъ дѣсна страна издигатъ се кредни пластове, а отъ лѣва, прѣзъ срѣдата на плодния наплавъ, тихо тече Струма. Кюстендилското равнище всѐ по̀-рече се стѣснува къмъ юго-истокъ и при Кадинъ-мостъ почти се завършва.

Когато слѣдишъ, отъ Кюстендилъ, сѣверното подножие на Осоговскитѣ планини, прѣди още да стигнешъ дола Луковищица, показватъ се едни пепеляви и ужълти мергели, които могжтъ най-хубаво да се разгледатъ при село Граница, 5 километра на ЮИ. отъ града. Освѣнъ мергели, тукъ се забѣлѣзва и характеристичний слюденъ и глиненъ пѣсченикъ съ черни растителни, неясни остатки. На много мѣста пѣсченицитѣ се измѣнуватъ съ мергелитѣ и съ пълна конкордантность се спущатъ къмъ истокъ, като затварятъ жгълъ отъ 35°. Тѣзи пластове, които ще прѣброимъ въ срѣдня кредна система, лежжтъ непосрѣдно върху палеозойскитѣ скали на Осоговската планина и се простиратъ къмъ истокъ; ний ще имаме скоро случай да се срѣщнемъ съ тѣхъ при с. Четирци. Тънкитѣ лигнитни вжглищни

слойове, които се показватъ при с. Граница, нѣматъ никакво практическо значение.

Отъ моста къмъ Четирци откриватъ се само кредни пѣсченици и кредни мергели, които почти въ нищо не се различатъ отъ прѣдишнитѣ при Луковищицкия долъ. Както и тамъ, така и тука имаме сѫщия петрографски характеръ и сѫщитѣ растителни остатки, прѣобърнѫти въ вѫглища. Кредпитѣ пластове при Четирци иматъ само по̀-обѣлѣзани стратиграфскитѣ си отношения, отколкото при Граница; тѣ падатъ тука подъ слабъ ѫгълъ къмъ югозападъ h. 15.

Послѣ 10 минути отъ Четирци и къмъ върха на брѣга показва се — отъ дѣсната страна на Струма — единъ видъ зеленикавъ туфъ и въ него полураздробени диоритни камъни. Жилкитѣ на послѣдния камъкъ пробиватъ на нѣколко мѣста креднитѣ пѣсченици. Слѣдъ 40 минути на върха на брѣга се виждатъ кристализирани наплъстени, фелдспатни-кварцитно-амфиболитни скали, на които ясното наслагване показва, че слойоветѣ имъ падатъ доста стръмно къмъ истокъ. Къмъ село Пастухъ има най-първо туфъ, който отстѫпва по̀-послѣ мѣсто на кристалиннитѣ фелдспатни камъни. Послѣднитѣ скали измѣнятъ много, както слога, така и текстурата си; тѣ биватъ н. пр. едро и ситнозърнясти, наплъстени и компактни, бѣлизняви и зеленикави. Прѣдъ селото, въ тѣзи кристалинни плъстеници, се намиратъ вървѣни и прави диоритни ганги. Около Пастухъ силнитѣ порои дълбоко сѫ разровили скалитѣ и хубаво открили еруптивнитѣ жилки. Страната е прѣмного оголена отъ атмосфернитѣ води.

Отъ Пастухъ до Скрино рѣката Струма се провира между високи скали, като прави всевъзможни лакатушки, подобни на онѣзи, които видѣхме между Бѣлово и Скакавица. Долината на рѣката до толкова е стѣснена, щото въ неѭ се намира вгнѣздено само коритото на Струма. Тукъ нѣма възможность да слѣдва человѣкъ цѣлото течение на рѣката, и е принуденъ да се катери по височинитѣ, ако иска да разгледа по̀-отблизо таинственнитѣ брѣгове на Струма.

Сѫщата формация е и къмъ Скрино, но има малки разлики въ скалитѣ; тукъ сѫ по̀-вечето камъни амфибо-

литни и диоритни. Прѣдъ Скрино туфътъ се показа, но пакъ исчезнѫ. Въ селото се намиратъ филитни и стеатитни червеникави плъстеници, както и конгломерати отъ сѫщитѣ камъни; най-послѣ надъ тѣхъ се показа тъмно-пепелянъ набитъ варовикъ, безъ съмнѣние отъ Триясъ.

Отъ Скрино спуснѫхме се прѣзъ лозята на дѣсния брѣгъ на рѣката. Въ коритото на Струма забѣлѣзватъ се прави тъмно-пепеляни, мазни палеозойски филити, които се откриватъ ту на едната, ту на другата страна на рѣката. Надъ тѣхъ, на много мѣста, вижда се червена пръсть и червени натъркаляни пѣсчени камъни, които можемъ да земемъ за Пермско-Трияски. Прѣдъ Бобошево амфиболитни скали прѣкъсватъ филититѣ, но по върховетѣ червенѣе се още червената пръсть.

При Бобошево оставихме Струмската долина и влѣзохме въ Джерменската, която се простира отъ сѣверъ къмъ югъ. Послѣдната долина защитена е отъ источната страна съ величествената Рилска Планина, на която неправилно раскъсанитѣ каменити, доста стръмни и остри върхове достигатъ 2130 метра, срѣдня височина, надъ морската повърхность. Плодната Джерменска долина испълнена е съ два вида материялъ, дилувияленъ и алувияленъ; послѣдний въ видъ на нàплавъ намира се около самата рѣка и особено отъ дѣсната ѝ страна, а първий или дилувиумътъ съставя три до четири, една надъ друга, високи терраси, които се простиратъ по politѣ на Рила. Едрий и ситний материялъ на тѣзи терраси отъ една страна се разнася, а отъ друга изново довлича отъ силнитѣ водни порои, които прѣзъ пролѣтьта и есеньта се спущатъ отъ височинитѣ на планината.

Градътъ Дупница построенъ е на сѣверо-источния край на долината, въ тѣсния проходъ, гдѣто р. Джерменъ прѣцѣпва амфиболитнитѣ твърди скали.

IX. Въ околноститѣ на Дупница.

Отъ Дупница направихме двѣ малки екскурзии, едната къмъ Бобовъ-долъ, а другата къмъ Цапаревска баня.

1. *Отъ Дупница за Бобовъ-долъ* води най-първо главното шоссе, което отива за Джумаята, а малко пò-долу отъ града

отбива се въ Кюстендилския друмъ. Съ прѣминуванието на Джерманския мостъ излиза се отъ алувиялния терренъ и се влиза въ креденъ, който е съставенъ тука отъ глинени, мергелни и пѣсчени пластове. Отпърво не може да се разбере стратификацията на креднитѣ пластове, понеже всичко е раздробено, но когато се остави и Кюстендилский пѫть, къмъ Голѣмо-Село хубаво се види тъзи кредна формация. Сѫщото нѣщо се забѣлѣзва и край малкия долъ. Глинений пѣсченикъ, който се издига въ видъ на могили отъ дѣсната страна на пѫтя, пада подъ ѫгълъ 8—10° къмъ сѣверъ. Слойовитѣ му сѫ тънки и раздѣлени съ мергелъ.

При село Бобовъ-долъ, надъ креднитѣ пластове, се показватъ кафеяно-ужълти глинени, тънко наслагани твърди терциярни пластове, въ които се намиратъ множество отпечатани листове, гранки, плодни цвѣтове и други. Измѣжду тѣхъ най-добрѣ се распознаватъ: *Carya bilinica* Ung., *Rhus decora* Sap., *Pistacia* cfr. *miocenica* Sap., и плодъ отъ *Engelhardia* sp. Колкото и малко видове да имамъ събрани отъ тѣзи растения, но при всичко туй тѣ сѫ достаточна гаранция за старостьта на формацията. Всичкитѣ напомենѫти видове намиратъ се исключително въ терциярната периода, а именно въ миоценската формация.

Недалеко отъ селото — 2—3 километра отъ Бобовъ-долъ — и въ сѫщата формация, намиратъ се прѣвъсходни каменни вѫглища, които могѫтъ да се причислѭтъ въ най-първото качество на суритѣ вѫглища (Braunkohle). По качество неоставатъ пò-долу отъ мошинскитѣ, но въ количество могѫтъ да бѫдѫтъ пò-малко отъ тѣхъ; при всичко това, рудницата е доста богата.

Вѫглища при Бобовъ-долъ се откриватъ на три мѣста: а) въ Кусуро-долъ, б) въ дола, който тече прѣзъ селото и в) въ Цървилото. И тритѣ дола, като прѣсичатъ попречно наслагания материялъ, даватъ възможность на наблюдателя да изучи добрѣ не само стратиграфското устройство, но отъ части и количеството на вѫглищата, както можемъ найдобрѣ да видимъ въ слѣдующия профилъ при Кусуро-долъ. Тука трѣба да направѭ една малка забѣлѣжка. Профилътъ, който искамъ да опишѫ, непрѣдставя цѣлия разрѣзъ на пластоветѣ, но само една часть, която може да се разгледа

безъ помощьта на нѣкои раскопки; горнята и най-долнята часть на вѫглищнитѣ пластове неможихъ да снемѫ, защото сѫ затрупани съ другъ материялъ. Профилътъ слѣдва посоката отъ сѣверъ къмъ югъ, а вѫглищнитѣ пластове отиватъ отъ СЗ—ЮИ., като падатъ подъ ѫгълъ 40° къмъ СИ. h. 3.

. . . .

1—2 метра вѫглищна жилка, въ която се намира и нѣщо симпоръ. Отъ тъзи жилка сѫ копали въ 1874 год. и извадениtѣ вѫглища сѫ носили въ Радомирско, гдѣто сѫ правили насипи (террасменти) за желѣзницата.

Подъ тъзи жилка се явя глиненъ зеленикавъ пѣсченикъ, който има до 10 метра дебелина и се простира къмъ югъ. Подъ него захваща цѣлъ редъ вѫглищни жилки, които имаме сега да разгледаме. Отъ лѣвата страна на дола и по стръмнинитѣ на брѣга можемъ ясно да прочетемъ слѣдующето:

1·10 метъръ разработена почва.
0·20 м. ужълта пръхка пръсть.
0·40 м. черна битуминозна глина съ тънки вѫглищни жилчици.
0·15 м. ужълта пѣсъчива глина, въ която се виждатъ и едри кременни зърна.
0·30 м. вѫглища съ битоминозна черна глина.
0·35 м. окрозна, ужълта глина.
0·40 м. вѫглищна жилка съ битуминозни шисти.
0·90 м. червена като тухла опечена глина.
0·30 м. хубави вѫглища безъ глина, но съ симпоръ.
0·30 м. сура (braun) глина съ вѫглищни ядки; на мѣста исчезва съвсѣмъ глината и само чисти вѫглища се виждатъ.
0·87 м. вѫглища.
0·70 м. ужълта и червеникава глина.
0·76 м. вѫглища.
0·31 м. прѣдидущата глина.
0·26 м. вѫглища.
0.14 м. глина.
2·00 м. вѫглищенъ слой.
3·00 м. зеленикава пѣсчена глина съ бѣла слюда.

15—20 метра на югъ показва се мергеленъ синкавъ пѣсченикъ, който лежи конкордантно подъ горнитѣ вѫ-

глищни пластове. Подъ него начева нова серия вжглищни жилки, които въ начало биватъ само 0·03—0·04 м., послѣ 0·06—0·07 м. дебели и най-послѣ слѣдва така:

0·90 м. тъмносинкава пѣсъчива глина.
1·30 м. сури хубави вжглища.
0·60 м. битуминозна глина.
3·00 м. вжглищна жилка, въ която се забѣлѣзватъ тукъ тамъ и тънки, като книга, битуминозни шисти.
6—7 м. битуминозни шисти съ тънки вжглищни пластове.
1·00 м. вжглища и подъ тѣхъ пакъ горнитѣ шисти.

Къмъ югъ пластоветѣ сж покрити, но азъ смѣло могж да прѣдположж, че и тамъ има вжглища; като доказателство на това ще приведж лѣвия брѣгъ на дола, дѣто забѣлѣзахъ червена опечена пръсть, която навѣрно е опечена отъ вжглищата, които подъ нея се намиратъ.

Около 100 метра далеко и въ сжщата посока, въ зелената мазна глина явятъ се изново вжглища; жилкитѣ сж най-първо тънки и послѣ достигатъ до 1·5 м. но на югъ тѣ се губжтъ изново и немогжтъ вече да се видятъ.

Брѣговетѣ, които се простиратъ на истокъ и на западъ отъ вжглищното мѣстонахождение, съставени сж отъ сжщия материялъ, отъ сжщата фармация. Това се види ясно на истокъ въ Бобовдолския долъ и на юго-западъ въ Цървилото. Колкото за пространството на терциярната вжглищна формация къмъ сѣверъ, остава да се опрѣдѣли, като се констатира, да ли тѣзи пластове не отиватъ непрѣкъснато къмъ Радомирската терциярна котловина, отъ което много ще зависи богатството на вжглищата въ тъзи часть на нашето отечество.

2. *Отъ Дупница за Цапаревската баня.* — Въ Джерменския тѣсенъ проходъ при Дупница откриватъ се и отъ двѣтѣ страни на рѣката шарени амифиболитни скали, които съединятъ западната часть на Верила пл. съ Рила. Тѣзи типически амфиболити, особено распространени около Самоковъ и по политѣ на съсѣднитѣ планини, хубавѣ могжтъ да се разгледатъ край пжтя при черквата Св. Никола въ Дупница; но тѣ бързо исчезватъ на сѣверо-истокъ отъ града подъ кватернарната формация. Недалеко отъ моста долината на рѣката изново се отваря, но не както прѣдъ

Дупница отъ югъ къмъ сѣверъ, а отъ истокъ къмъ западъ. Прѣзъ срѣдата на хубавата равнина минува Самоковский пѫть и ѭ раздѣля на двѣ почти еднакви половини. Дѣсната страна на Джерменъ е право равнище, испълнено съ ситна алувиялна пѣсъчива глина; лѣвата — напротивъ, съставена е отъ дилувиялни терраси. Коритото на тая рѣка е много плитко и за това твърдѣ често наводнения се случватъ тука, особенно въ пролѣтно врѣме, когато захванѫтъ да се топѭтъ дебелитѣ Рилски снѣгове. Южната страна на тъзи долина затворена е съ величественната Рила, която е съставена съ нѣколко отдѣлни, голи, заострени и неправилно изрѣзани каменити гребени. Срѣднитѣ части и политѣ на планината не сѫ накичени, както трѣба, съ зелени дьрвета, но изсѣчени и отворени на дѣйствията на атмосфернитѣ води. Къмъ Цапаревската баня откриватъ се амфиболитни плъстеници, отъ които извиратъ горѣщи (48° С.) минерални симпорни води. Тѣзи термални извори види се да сѫ били познати отъ стари врѣмена, защото се намиратъ тука съградени и нѣколко бани въ старъ стилъ, отъ които едната е днесъ почти въ развалини. Въ пѣсъка на рѣка Валявица, която тече прѣзъ селото, както и въ коритото на Джерменъ, намираме голѣмо богатство на магнетитна руда. Тъзи желѣзна руда е произведение на растрошенитѣ амфиболити и на нѣкои други ёруптивни камъни, които се намиратъ въ Рилската планина. Около Цапаревската баня и особенно около село Мазакурово, забѣлѣзватъ се днесъ на много мѣста остаткитѣ на стари маданища, дѣто нашитѣ дѣди и прадѣди сѫ вадили чисто и хубаво желѣзо отъ споменѫтата руда. За пó-ясно доказателство, че рударството е успѣвало и въ тѣзи мѣста, могѫтъ да послужѫтъ и купищата съ желѣзна згурия, които се намиратъ по течението на рѣкитѣ въ Рила-планина.

X. По Рилската планина.

1. *Нѣколко думи изобщо върху Рила.* — Рилската планина, позната на старитѣ историци подь името Ὄρβηλος, простира се на югъ отъ Витоша; спуща се твърдѣ стръмно къмъ малката Джерменска долина, прѣзъ която се издига Верила и Конява пл. и незабѣлѣзано прѣминава на югъ

въ Пиринъ пл. На западъ е раздѣлена съ рѣка Струма отъ Осоговската пл., а на истокъ съединя се при Чадъръ-тепе съ Родопитѣ, дѣто за гранична точка земаме Муссъ-алла (2930 м.), най-високий върхъ не само въ България, но въобще на цѣлия Балкански полуостровъ.

Рила планина се намира въ сърцето на Балканския полуостровъ. Простира се надлъжъ до 40, — нашиъ около 24 килом.; цѣлата повърхность на тази планина има приблизително 1000 □ килом. Рила се отлича съ една срѣдня височина отъ 2130 м., която може да се сравни само съ срѣднитѣ височини на западнитѣ Родопи. Най-забѣлѣжителнитѣ възвишености на този горски массивъ намиратъ се въ источнитѣ и юго-источнитѣ части на планината.

Въ географическо отношение Рилската пл. може най-много да се сравни съ високитѣ Татри (Карпати). Върховетѣ ѝ сѫ голи, скалисти и безъ опрѣдѣлена правилна форма; тѣ сѫ назѫбени, изрѣзани, распукнѫти и се издигатъ било въ видъ на пирамиди и остри върхове, било въ високи стени изнадъ границата на лѣсоветѣ. Върху голитѣ камъни твърдѣ често се забѣлѣзватъ пепеляно-жълти пятна, съставени исключително отъ разновидни лишеи (lichenes). Остритѣ зѫбчести скали затварятъ, на много мѣста, единъ видъ котловини, единъ видъ циркуси, подобни на голѣми вулканически кратери, въ които се намиратъ распрѫснѫти малки горски езера. „Тѣзи езерца, отъ двѣтѣ страни на водораздѣла надъ Рилския мънастиръ“, казва *Hochstetter,* „сѫ подобни на малкитѣ езера въ високитѣ Карпати, дѣто носѭтъ имената: морски очи (Meerauge) рибни езера (Fischsee) и пр.; въобще азъ незнаѭ друга планина, която може толкова да прилича на Рилската пл. колкото гранитний централенъ массивъ на Татритѣ.“ [1])

Тѣзи езера, които се образуватъ по височинитѣ отъ снѣжнитѣ прѣспи, считатъ се за источници на пò-голѣмата часть отъ онѣзи рѣки, които иматъ началото си въ тъзи величествена планина. На много мѣста, въ тѣзи особенно котловини и около езерата, виждатъ се натрупани дрѣбни камъни въ видъ на терраси, или пакъ едри — въ видъ на каменити рѣки; останѫлата часть е обрасла съ трева.

[1]) Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt. 1870. Bd. 20, S. 444.

Рилскитѣ планински езера, на които тъмнозеленената вода се вижда като застояла, нѣматъ винаги сѫщото количество вода. Прѣзъ горѣщитѣ лѣтни дни, често се случва да се смалѭтъ нѣкои отъ тѣхъ, като малки бари или даже да исчезнѫтъ. Това зависи особено отъ голѣмината на снѣжнитѣ пятна. които се намиратъ надъ тѣхъ. На Рила има по-вече отъ 50 планински езера, распрѣдѣлени най-много въ срѣдната и источната часть на планината; най-хубавитѣ и най-голѣмитѣ езера се намиратъ отъ дѣсната страна на Рилска рѣка и хранѭтъ изворитѣ на Черни-Искъръ и на рѣка Джерменъ; отъ источнитѣ извира Марица, Рилска рѣка, Лѣви и Бѣли Искъръ.

Рила лѣжи пò-низко отъ границата на вѣчнитѣ снѣгове и ледове, но при всичко туй, по височинитѣ ѝ както на Витоша и на Пиринъ пл. твърдѣ рѣдко се случва да се стопи прѣзъ лѣтото всичкий снѣгъ.

Въ Рилската пл. се намиратъ доста забѣлѣжителни върхове, отъ които пò-важнитѣ и пò-високитѣ сѫ: Попова-шапка 2704 м., Кадиница 2697 м., Шишковица 2680 м., Голѣмо Пазаръ-дере 2674 м., Ай-Гедикъ 2633 м., Върло-връхъ 2620 м., Калининъ-връхъ 2620 м., Сухи-чалъ 2620 м., Маринковица 2584 м., Малко Пазаръ-дере 2580 м., Демиръ-капия 2544 м., Сейменски-камъкъ 2539 м., Едриневица 2539 м., Пчелино-връхъ 2450 м., Черни-връхъ 2407 м., Еленинъ-връхъ 2401 м., Коджа-Карица 2399 м., Царевъ-връхъ 2390 м., Кобилино-бранище 2379 м., Мали-паличь 2362 м., Горня-Кадиница 2356 м., и прочее.[1]) Споредъ тѣзи височини, Рилската планина изгледвала би много пò-величествена отъ Балканитѣ (гледани отъ долината на Марица), ако тя нѣмаше на подножията си такива високо-стоящи котловини, каквито сѫ Дупнишката и Самоковската; първата се издига 540 м., а втората 937 м. надъ морската мовърхность.

Рилската планина може да се счита като водораздѣлна точка между Черното море и Архипелага. Главнитѣ Български рѣки, като Искъръ, Марица и една часть отъ притоцитѣ на Струма и Места извиратъ отъ источната страна на тъзи планина, близу върха Манчу, именно тамъ дѣто

---

[1]) Тука споменувамъ само онѣзи върхове, които иматъ абсолутня височина пò-вече отъ 2300 м. т. е. които сѫ пò-високи отъ най-високия връхъ на Витоша.

се съединять границитѣ на Княжеството, на бивша Румелия и на Македония. Около тъзи точка имаме и най-високитѣ върхове на Балканския полуостровъ като Муссъалла (2930 м.), Чадъръ-тепе (2786 м.) и Ручкая-чалъ (2719 метра).

Доволно много рѣки иматъ изворитѣ си въ Рилския массивъ, но най-забѣлѣжителнитѣ отъ тѣхъ сѫ слѣдующитѣ:

Марица, която извира въ източнитѣ части на Рила отъ височинитѣ на Манчу.

Искъръ, който състои въ началото си отъ Бѣли, Лѣви и Черни Искъръ; първата рѣкичка захваща течението си при Демиръ-капия, втората — отъ водораздѣла надъ Сухо-езеро и отъ високитѣ езера между Кобилино-бранище и Драганица, а третята или Черни-Искъръ — отъ Урдинското езеро на СЗЗ. отъ Еленинъ-върхъ.

Рѣката *Джерменъ,* която се излива при Бобошево въ Струма, извира отъ седемъ-тѣхъ езера, на сѣверо-западъ отъ петь-тѣхъ Урдински езера.

Въ Струма се изливатъ още *Рилска рѣка* и *Бистрица.* Първата е съставена въ горното си течение отъ Рила и Крива рѣка. Рила извира отъ онѣзи езера, които се намиратъ на сѣверо-западъ отъ Демиръ-капия, а Крива рѣка отъ Сухо-езеро. Съединенитѣ рѣкички приематъ при мънастиря, отъ дѣсно Друшлявица и пò-на западъ Илиина рѣка, която извира не далеко Демиръ-капия. Бистрица захваща между върховетѣ Ай-Гедикъ и Герменица.

Отъ юго-източнитѣ височини на планината извиратъ нѣколко важни притоци на рѣка *Места.*

Понеже срѣдната височина на Рила надминава 2000 м., то и съобщенията на тъзи планина съ околнитѣ мѣста и градове сѫ едни отъ най-затруднителнитѣ. Въ нея се намиратъ нѣколко малки пѫтеки и нищо пó-вече. Пѫть за кола има само отъ село Рила до мънастиря. Конски пѫтеки има три: едната отива отъ мънастиря противъ течението на Крива рѣка до Сухо езеро, отъ гдѣто, като прѣмине водораздѣла, слиза по долината на Лѣви Искъръ въ Самоковъ; другата взема направление най-първо по Рилска, а послѣ по Илиина рѣка, минава мѣжду Коджа-Карица и Кадиница и по Димковъ долъ слиза въ Македо-

ния; третата пѫтека начева отъ Самоковъ и по Бѣли Искъръ възлива до македонската граница, отъ гдѣто по Банска рѣка води къмъ Разлогъ.

Геогностический съставъ на Рила планина не е отъ най-разнообразнитѣ. Тъзи висока планина, по политѣ на която се простиратъ двѣ кватернарни котловини, съставена е почти исключително отъ първобитни камъни (Археична група). Главната ядка на Рила е гранитно-сиенитна, около която се распростиратъ: слюденъ-гнайсъ и слюденъ-плъстеникъ, амфиболитенъ-гнайсъ и амфиболитъ, най-послѣ и разновидни филити. Между тѣзи скали намира се още серпентинъ и кристализиранъ бѣлъ варовикъ или мряморъ.

Еруптивнитѣ камъни се показватъ въ массивъ къмъ Попова-шапка и особено въ источнитѣ части на планината. Отъ село Рила до мънастиря св. Иванъ, гранитътъ се явя на двѣ мѣста, но само въ тънки жилки. Високитѣ върхове надъ Рилския мънастиръ и особенно Еленинъ върхъ съставени сѫ почти исключително отъ гнайсъ, а не както сѫ писали нѣкои до сега, отъ гранитъ. Ние забѣлѣзваме въ Рилската планина нѣколко вида гранитъ, между които има и прѣкрасенъ пегматитъ. Въ смѣжнитѣ (контактнитѣ) пояси на еруптивнитѣ камъни съ гнайса, филита и амфиболита, образували сѫ нови руди като Воластонитъ, Аметистъ, Идокразъ и пр.; отъ извънредната топлина на гранитнитѣ апофизи, варовикътъ се преобърнѫлъ въ чистъ, бѣлъ, хубавъ, едрозърнестъ мряморъ. Както въ Родопитѣ така и тука имаме двѣ гнайсни формации; едната отговаря на Бойската а другата на Херцинската гнайсна формация.

На истокъ отъ село Рила забѣлѣзва се отъ двѣтѣ страни на долината единъ видъ бречастъ конгломератъ, който трѣбва да се причисли въ Пермска или Трияска периода.

Отъ досегашнитѣ изслѣдвания се вижда, че силнитѣ ледове (глечери), които сѫ покривали нѣкога голѣма часть отъ европейския материкъ, не сѫ достигали до Рила. Още пò-малко сѫ намѣрени слѣди отъ ледената периода въ останѫлата часть на нашето отечество.

Въ минералогическо отношение, Рилската планина може да бѫде една отъ най-богатитѣ. Горѣщи минерални води има около Самоковъ, на истокъ отъ Дупница и въ Джу-

мая; желѣзна магнетитна руда събиратъ по подножието на планината отъ село Бѣли-Искъръ до с. Рила; злато, макаръ и въ малки количества, измиватъ почти въ всичкитѣ рѣкички, които извиратъ отъ неѭ. На истокъ отъ мънастиря намира се оловна и мѣдна руда (Галенитъ и Малахитъ), послѣ Пиритъ, Халкопиритъ, Гранатъ, Воластонитъ, Амфиболъ, Идокразъ, Епидотъ, Аметистъ, Коколитъ и проч. На югъ отъ Самоковъ и при Доспей намиратъ се малки вѫглищни терциярни котловини. Сѫщо и при село Рила има вѫглища, но тѣзи нѣматъ почти никакво значение. При направата на черквата, отворени сѫ нѣколко кариери за бѣлъ мряморъ и амфиболитни зеленикави камъни, съ които е украсена мънастирската черква [1]). Неще се мине много, когато ще захванѫтъ да се разработватъ и Рилскитѣ гранити, които по красота и разнообразие надминаватъ всичкитѣ останѫли гранити въ нашето отечество.

Първобитната формация на Рила планина има всичкитѣ нуждни условия да крие и други скѫпоцѣнни минерални богатства; но тѣхъ ще можемъ да откриваме постепенно и само съ помощьта на точни изслѣдвания.

Ако исключимъ височинитѣ на Рила, които пò-вечето сѫ каменити и голи, пò-голѣмата частъ отъ стръмнинитѣ ѝ сѫ окичени съ гѫсти, хубави и дѣвственни лѣсове, съ разновидни треви и горски цвѣтя, каквито се намиратъ само по високитѣ планини. Вегетацията е тука буйна и флората твърдѣ разнообразна. Проф. Иосифъ Панчичъ въ

---

[1]) Отъ всичкитѣ видове камъни, които се намиратъ въ Рилската планина, само два вида сѫ употрѣбени за украшението на църквата, *амфиболита* и *мрямора*. Отъ тѣзи двѣ скали сѫ направени 16-тѣ хубави четвъртити стълбове около църквата, които съ пиедесталитѣ иматъ пò-вече отъ 3 метра. Въ църквата има други още 8 каменни стълба, отъ които 6 сѫ отъ амфиболитъ и 2 отъ бѣлъ мряморъ. Послѣднитѣ, прѣкрасно изработени валчести стълбове, подпиратъ отъ двѣтѣ страни църквата и се издигатъ безъ пиедесталитѣ 4·5—5 м.; тѣхний диаметръ въ срѣдата износи 62 с. м.

Църквата и артиката сѫ послани съ полирвани бѣли мряморни и амфиболитни синкави, зеленикави и възчерни плочи, които толкова хубаво и тъй искусно сѫ сложени въ разни фигури, щото человѣкъ може да помисли, че има прѣдъ себе си единъ цѣлъ мозаиченъ камъкъ.

Особенно внимание заслужва купельтъ, който се намира отъ дѣсната страна прѣдъ църквата. Този купель, изработенъ отъ единъ камъкъ, има височина 73 с. м., а съ столчето заедно 1·18 м.; най-голѣмий му диаметръ има 1·56 м. Въ срѣдата на купеля се издига до 2·5 м. единъ много искусно издѣланъ и съ релиефни фигури украсенъ стълбъ, който се завършва съ кръсть и на кръста птица. Освѣнъ двѣтѣ вмѣтнѫти мряморни части въ стълба, — втори малъкъ купель и друга малка часть — всичкото друго е изработено отъ зеленъ амфиболитъ.

своята прѣкрасна статия върху флората на Княжество България,[1]) изброява за Рилската планина пò-вече отъ 230 растения и дървета, между които има и десетъ съвсѣмъ нови видове[2]). Числото на видоветѣ ще се помножи навѣрно, ако земемъ въ внимание и изслѣдванията на *Fridrichstal-a, Frivaldsky-a, Grisebach-a* и *Janka* по флората на тъзи планина. Колко още нови билки, колко още нови дървета ще се намѣрѭтъ тука, които досегашнитѣ изслѣдователье не сѫ могли да забѣлѣжѫтъ!

Особенно си приличатъ животнитѣ на високитѣ Татри и на Рилската планина. Както по височинитѣ на Карпатскитѣ гори, така и тука намираме мечки па даже и рисове. По високитѣ мѣста обитаватъ прѣзъ лѣтото много сърни, кошути и диви кози. Около езерата и по течението на рѣкитѣ вътрѭтъ се много водни птици, които чакатъ да уловѭтъ по нѣкоя пастърва. Измежду разнитѣ видове орли забѣлѣзва се и царский орелъ *(Aquila imperialis);* горитѣ сѫ прѣпълнени съ сѣкакви птици. Твърдѣ бѣдна се показва Рила на влечуги (Reptilia). *Rockstroh* е намѣрилъ тука *Belias berus,* единъ видъ влечуга, която се намира и въ Карпатитѣ.[3]) Сѫщий пѫтешественникъ казва, че и въ бръмбаритѣ *(Coleoptères)* на двѣтѣ планини нѣма особена разлика.

Въ върлитѣ височини на Рилската планина и челѣшкитѣ жилища достигатъ доста високо; на една височина отъ 1180 м. намира се построенъ мънастирьтъ св. Иванъ, единъ отъ най-знаменититѣ и най-прекраснитѣ мънастирье на Балканския полуостровъ.

2. *Отъ Дупница прѣзъ с. Рила до мънастиря св. Иванъ.* — Отъ Дупница слѣзохме по Джерменската алувиялна долина и недалеко Слатина оставихме шоссето и възлѣзохме по дилувиялнитѣ терраси, които се спущатъ отъ западното подножие на Рила. Тѣзи терасси, съставени исключително отъ глина, пѣсъкъ и едъръ гръмадакъ, прошерени сѫ съ дълбоки ровини. Най-високата отъ тѣхъ е Смочевската терраса. Тъзи пространна равнина, като отворена отъ сѣка

---

[1]) Elementa ad floram Principatus Bulgariae.

[2]) *Viola Orbelica, Cerastium petricola, Geum Bulgaricum, Sempervivum leucanthum, Scabiosa triniaefolia Gris. var. setigera, Anthemis cinerea, Senecio erubescens, Cirsium heterotrichum, Campanula Orbelica, Allium melanantherum Panč.*

[3]) Mittheilungen d. k. k. geograph. Geselschaft in Wien. 1874 Bd. XVII, p. 486.

страна и расположена срѣщу устието на Рила рѣка, изложена е на постоянни вѣтрове, даже и тогава когато владѣе навредъ тишина. На источната страна на тъзи висока терраса, въ една хубава затворена долинка, лежи доста низко селото Рила. Това село направено е върху амфиболитни камъни, които по разнообразието си надминуватъ Дупнишкитѣ. Въ тѣхъ се забѣлѣзватъ ту пò-вече, ту пò-малко амфиболъ; скалитѣ биватъ тъмно-черни, пепеляно-шарени или бѣлизняви послѣ наплъстени и компактни. Освѣнъ амфиболитъ въ долината на с. Рила има и много сипеи, които силнитѣ порои сѫ довлѣкли отъ планината; обаче гдѣ захваща амфиболитътъ и гдѣ прѣстава нанесений материялъ, това неможе да се опредѣли. Въ селото, дилувиумътъ прѣобладава надъ кристалиннитѣ камъни.

Както при Цапаревска баня и около Мазакурово, така и при с. Рила намира се доволно магнетитна руда, която сѫ събирали до прѣди 50 и пò-вече години и вадили отъ неѭ хубаво желѣзо. Остатъци отъ маданища, както и цѣли купове съ згурия, виждатъ се въ селото и подъ селото.

На источната частъ на с. Рила, показватъ се бречасти конгломератни скали, които се издигатъ въ видъ на развалини (руини) отъ двѣтѣ страни на рѣката. Тѣзи забѣлѣжителни канари, съставени отъ откъсляцитѣ на разновидни гнайси, гранити и кварцити, простиратъ се дори до мънастирския метохъ. Откъсляцитѣ нѣматъ заоблени ликове, повечето сѫ заострени и рѫбати, но твърдѣ яко сѫ слепени съ глина и пѣсъкъ. Много отъ елементитѣ на бречастия конгломератъ достигатъ и до нѣколко метра дължина. *A. Boué* и *Viquesnel*, които първи сѫ забѣлѣзали тѣзи скали при Рила, описватъ ги като терциярни, но *Hochstetter* ги идентифицира съ пермско-трияскитѣ конгломерати и пѣсченици, които се намиратъ около Софийската котловина. Авторътъ на тѣзи редове се присъединява къмъ мнѣнието на послѣдния геологъ.

На два километра растояние отъ селото и на дѣсно отъ пѫтя забѣлѣзва се въ тѣзи бречасти скали една вертикално-положена длъгнята ядка съ каменни вѫглища. Най-голѣмата дебелина на тъзи вѫглищна ядка износи само 30 с. м.; и тя нѣма правилна форма и на мѣста се

раздѣля въ два клона, които пò-долу се срастватъ пакъ наедно, като затварятъ въ срѣдата си частъ отъ бречастия камъкъ. Дължината на вѫглищната ядка има само 2 метра; тя се показва пò-горѣ изново но въ противоположна, хоризонтална посока, която слѣдъ малко исчезва за винаги. Вѫглищата, ако и да се намиратъ въ малъкъ размѣръ, тѣ сѫ обаче доста добри; не сѫ нито лигнитъ, нито пъкъ сури вѫглища, а прави черни вѫглища.

Къмъ метоха завършватъ се нашитѣ бречасти конгломерати, които съ разновиднитѣ си бизарни форми, окрасяватъ цѣли три километра долината на Рилска рѣка; тѣ се замѣнятъ съ единъ амфиболитенъ и слюденъ бѣлъ гнайсъ. Тѣзи кристални плъстеници, твърдѣ често мѣняватъ както състава така и направата си; тѣ падатъ при Пастра къмъ западъ и затварятъ ѫгълъ отъ 40°. Стратификацията имъ не е ясна на всѣко мѣсто и посоката на наклона както и ѫгълътъ сѫ едни отъ нàй-промѣнливитѣ.

Слѣдъ с. Пастра и къмъ Триона забѣлѣзватъ се първитѣ гранитни жилки, които въ видъ на апофизи пробиватъ кристалиннитѣ плъстеници; но слѣдъ петь минути тѣ исчезватъ помежду амфиболитния гнайсъ. Пластоветѣ падатъ тукъ къмъ истокъ, но бързо завзематъ пакъ първото си расположение къмъ западъ. Втори гранитни жилки, прѣдъ мънастиря, виждатъ се къмъ чифлика. Тука жилкитѣ сѫ разгранени и тѣхната дебелина ненадминава пò-вече 50—80 с. м.; тѣ се показватъ на нѣколко мѣста прѣзъ гнайснитѣ плъстеници. Гранита се отличава по срѣднитѣ си зърна и по шарения си изгледъ; въ него ясно се виждатъ и безъ помощьта на лупата, фелдспатътъ, черната слюда или биотатътъ и кварцътъ; отъ тѣзи три елемента, фелдспатътъ и кремъкътъ си държѫтъ равновѣсие.

Други гранитни жилки, поне край пѫтя, не се забѣлѣзватъ до мънастиря. Гнайснитѣ камъни владѣятъ надъ другитѣ и биватъ по тѣзи страни доволно твърди и доста богати на фелдспатъ и кварцъ. Около коритото на Друшлявица пластоветѣ на гнайса се показватъ завити и прѣвити, но пò-вечето падатъ подъ 48° къмъ западъ. Сѫщото се забѣлѣзва и къмъ Крива рѣка. Върху такива, слѣдователно, кристалинни пластове и на една височина отъ 1180 м. е съзиданъ знаменитий Рилски мънастиръ св. Иванъ,

отъ дѣсната страна на Друшлявица и Крива рѣка, току-рѣчи на правия жгълъ, който затварятъ тѣзи двѣ рѣки.

3. *Възлизанието ми на Еленинъ върхъ.* — Когато стигнжхме въ мънастиря, най-горѣщото ми желание бѣше да се покачж на единъ отъ пó-високитѣ върхове на Рилската планина, отъ гдѣто ще могж пó-ясно да разгледамъ физиономията и направата на Рилския величественъ массивъ. Щастието ми помогнж да се улучж на хубаво врѣме въ планината и деньтъ 6 Септемврий, който бѣхъ си опрѣдѣлилъ да се покачж на Еленинъ върхъ, бѣше единъ отъ най-прѣкраснитѣ.[1])

Два часа прѣди да се съзори, готовъ бѣхъ вече за пжть. Въ $3^1/_2$ часа оставихъ мънастиря и съ двама пжтеводителье (калаузи) се отправихъ къмъ Еленинъ върхъ. Анероидъ барометра показваше 670.5 м. м., а термометра 9.5°C.

Сребърний мѣсецъ грѣеше високо надъ Рилската планина и расвѣтяше всичкитѣ нейни възвишенности. На синия небесенъ сводъ трептяхж, като ялмази, безбройни звѣзди. Врѣмето бѣше съвършенно тихо. Въ мънастирската долина бѣше се спуснжла тънка и фина мъгла, която бѣше оросила планинскитѣ треви. Върховетѣ бѣхж съвсѣмъ чисти и ясни.

Ний поехме стръмната рътлина, която се издига между Друшлявица и Крива рѣка и едвамъ що се издигнжхме нѣколко метра, осѣтихме голѣма мжка въ възлизанието. Стръмнината бѣше забѣлѣжителна. Твърдѣ често трѣбваше да се запираме за да не получимъ, отъ силно заморяване, въспаление на бѣлия дробъ. Въ начало отивахме къмъ СИ. и за това чувахме само шумтението на Крива рѣка. Въ $4^1/_2$ часа стигнжхме на една малка полянка, гдѣто барометрътъ показваше 646 м. м., а термометрътъ 8°C. Отъ тука на горѣ, твърдѣ често, мѣнявахме посоката къмъ сѣверъ и сѣверо-истокъ и за това отъ врѣме на врѣме чувахме шумтението, ту на Друшлявица, ту на Крива рѣка; двѣтѣ рѣки изедно, чувахж се само когато бѣхме долу въ долината. Едвамъ виждахме върховетѣ, къмъ които се стремяхме, но за това при малкитѣ отпочивки нашитѣ погледи бѣхж обърнжти не само къмъ мънастиря, но и къмъ Царевъ-върхъ

[1]) Другарьтъ ми г. д-ръ К. Иречекъ, когото бѣше, за жалость, спопаднжла нечаянна болѣсть, останж въ мънастиря на отпочивка.

и Бричеборъ; наслаждахме се още и отъ височинитѣ надъ Друшлявица. Ний стигнѫхме на една хубава ливада, нарѣчена Църковище, въ 5 ч. 20 м. (Б=630 м. м.), когато се бореше вече блѣдата мѣсечина съ свѣтлината на утрѣнната зора. Въ 5 ч. 30 м. покачихме се при Караула (Б=626 м.м.), а въ 5 ч. 45 м. (Б=616 м. м.) надъ Митрофанова кръстъ. Отъ тука се провидѣ, за прьвъ пѫть, Пиринъ-планина съ единъ конусовиденъ остъръ върхъ, който споредъ положението си отговаря, най-вече, на Ризваница. Този классически върхъ подсѣща ни отдалечъ на нѣкоя вулканска гора съ заостренъ върхъ. Отъ Митрофанова кръстъ Ризваница лежи на ЮЮЗ. h. 3.

Първата наша главна станция бѣше въ 7 часа при извора на една малка рѣкичка, която се излива въ Друшлявица. Тука вече тревата бѣше покрита съ слана, а не съ роса както пó-долу. Барометърътъ показваше 596 м. м. и температурата се смали до 2°С. Водата на извора имаше само 1°5°С. Ний се укрѣпихме малко и като си поотпочинѫхме, осѣтихме силенъ студъ. Когато захъ да ставамъ, забѣлѣзахъ, че палтото ми бѣше се залепило съ ледъ въ тревата. Въ това врѣме термометрътъ, който лежеше на земята, бѣше слѣзълъ подъ 0° на — 1°С. Макаръ и добрѣ облѣченъ, захванѫхъ да треперѭ и това ме принуди да продължѫ пѫтя си къмъ върха. Отпочивката потрая отъ 7—8 ч.

Еленинъ върхъ виждахме вече прѣдъ себе си; ний се крачихме пóвече, отъ колкото трѣбваше и желаяхме пóскоро да стигнемъ на върха; при всичко че не бѣше толкова стръмно, както въ начало, но не знаѭ защо намъ не ни спореше.

Отъ минута до минута наший кръгозоръ се оголѣмяваше и прекраснитѣ панорами се нанизвахѫ отъ всѣка страна. Когато стигнѫхме въ 9 ч. 20 м. на водораздѣла (Б=566 м. м.), забѣлѣзахъ на сѣверъ и първитѣ езера, отъ които извира Урдина рѣка. Прѣлестната картина бѣше почти пълна, но азъ пожелахъ да ѭ разгледамъ отъ пó-високо мѣсто и за това побързахъ пó-скоро да се покачѫ на Еленинъ върхъ, гдѣто и стигнѫхъ едвамъ въ 10 часа и 5 м. Тукъ останѫхъ обаянъ отъ окрѫжающитѣ сцени; хвърляхъ погледи на всѣка страна и не знаяхъ отъ гдѣ пó-напрѣдъ да каченѫ да разгледвамъ. Прѣлестенъ е изгледътъ отъ Витоша, но много пó-величественъ отъ Рилската пла-

нина. Тука има и пó-широко поле за разгледванье. Наблюдавахъ голѣма частъ отъ Рилскитѣ рътлини и долини, съ нейнитѣ високи скалисти и назѫбени остри върхове; слѣдихъ отблизу прѣкраснитѣ падини съ снѣжнитѣ прѣспи и събирането на водитѣ въ езерата; гледахъ какъ се образува отъ петъ-тѣхъ езера Урдина рѣка, а пó-долу и Черни Искъръ. Съ една рѣчь, азъ разгледвахъ пó-голѣмата частъ отъ планината, като на нѣкоя пластическа карта.

Когато изучвахъ наклоненитѣ и издигнѫтитѣ гнайсни пластове, както и гранитнитѣ масси, които се намиратъ между тѣхъ, неволно се прѣнесохъ хиляди и милиони години на назадъ и като да присѫтствувахъ самъ при дѣйствието на геологическитѣ сили, при издигването на планината. Замислихъ се за началото на Рила и съ голѣма трезвенность обсѫждахъ всичкитѣ хипотези относящи се до распукването на земната кора, до прѣгѫването и издигването на пластоветѣ и разливането на гранита. Особена радость се появи въ мене, когато сравнихъ своята ничтожность съ величието на явленията, които се намиратъ въ окрѫжающата природа; особена гордость осѣтихъ, когато се видѣхъ побѣдитель на планината, когато се видѣхъ на високия върхъ, който отъ начало гледахъ съ страхопочитание.

На далечъ се забѣлѣзвахѫ планини и долини, градове, села и колиби. Разглеждахъ съ въсхищение Софийския и Чуряшкия балканъ, както и върховетѣ надъ Араба-конакъ и надъ Етрополе; но височинитѣ на останѫлитѣ балкани губехѫ се въ тънка мъгловина. Прѣдъ Стара-планина и пó-близо до насъ издигаше се Срѣдня-гора. Прѣлестната Витоша, която можихъ да разгледамъ съ всички потънкости, не бѣше нищо спрѣмо Рилската планина. Надъ Софийското пространно поле бѣше се спуснѫла доста гѫста мъгла, която закриваше всичко; напротивъ ясно се виждаше искърската долина при Самоковъ. Всичкитѣ нейни въввишености и ровини, всичкитѣ малки рѣкички, които се изливахѫ въ голѣмия Искъръ, не можехѫ пóдобрѣ да се разгледатъ. Въ Самоковъ се распознавахѫ даже и зданията отдѣлно, надъ които особени впечатления прави черковата св. Никола съ своитѣ високи кубета. Отъ Родопитѣ само горний очертъ (контура) се виждаше, но Пи-

ринъ-планина, върху която не бѣше се още стопилъ снѣгътъ, можеше подробно да се разгледа. На ЮИ. (h. 15) отъ Еленинъ върхъ издигахѫ се Малешевскитѣ планини, а на западъ се испречвахѫ остритѣ гребени на продълговататa Рила и ми пречехѫ да се наслаждамъ отъ хубоститѣ на западнитѣ планини.

На сѣверъ и не далеко отъ Еленинъ върхъ простира се единъ огроменъ циркъ подобенъ на вулкански кратеръ, който, освѣнъ отъ истокъ, затворенъ е съ голи неправилни скали. Въ това затворено мѣсто забѣлѣзватъ се страшни грамади и сипеи отъ голъ камъкъ, които съставятъ особени терраси и каменити рѣки подобни на алпийскитѣ морени. По падинитѣ на цирка намиратъ се нѣколко снѣжни прѣспи и подъ тѣхъ малки езера испълнени съ зелена вода. Такива езера, има ги тука петъ. Четиръ-тѣхъ първи расположени сѫ по западната часть на цирка, истичатъ въ едно общо корито и образуватъ Урдина рѣка; петото езеро, около което имаше и най-много снѣгъ, лежи тъкмо подъ Еленинъ върхъ и се излива нѣйдѣ пó-долу въ горнята рѣка.

Около 11 часа 20 м., когато барометрътъ показваше 557·5 м. м., а термометрътъ 10° C, захванѫхѫ да се събиратъ отъ западъ къмъ истокъ гѫсти бѣли облаци. Тѣ плувахѫ и пѫтувахѫ таинственно и като се приближавахѫ къмъ насъ, искахѫ да закриѭтъ хубавата панорама и да ни лишѭтъ отъ това най-голѣмо удоволствие. Влажнитѣ и студенитѣ облаци, които гледахъ какъ се образуватъ и какъ се събиратъ по планината, бързо достигнѫхѫ и до Еленинъ върхъ и ни замотахѫ, отъ всѣка страна, съ гъста мъгла; ний не виждахме нищо прѣдъ себе си. Мъглата едва ли слѣдъ петъ минути захванѫ да се разрѣдя и да се раздига и единъ доста студенъ вѣтрецъ повѣя. Колкото и да се разведри, първата картина останѫ полузакрита и се виждаше като прѣзъ було.

Мѫчно ми бѣше да се раздѣлѭ отъ този хубавъ изгледъ, отъ тъзи прѣкрасна панорама, но часътъ напрѣдваше и азъ трѣбаше да се лишѫ вече отъ всичкитѣ удоволствия. Не желаехъ да се върнѫ по сѫщия пѫть, прѣзъ кѫдѣто бѣхме се покачили; поискахъ да минемъ прѣзъ друго мѣсто и особено прѣзъ ония *карпи,* [1]) дѣто гледахъ отъ прѣди,

[1]) Въ юго-западна България и въ Македония казватъ на скалитѣ карпи.

че пасжтъ нѣколко диви кози. Небѣхъ още забравилъ мжкитѣ, които ни придружахж при възлизанието, а ето нови и пò-трудни. Въ начало всичко отиваше хубаво и азъ помислихъ, че сме намѣрили пó-сгоденъ пжть за Еленинъ върхъ; но кога пò-послѣ, то излезе противното. Прѣди още да стигнемъ жилищата и скривалищата на дивитѣ кози, мжчнотиитѣ наченжхж, но азъ ги посрѣшнжхъ съ радость, защото тѣ бѣхж за мене отъ най-обикновенитѣ нѣща. Ходението по крака ставаше невъзможно; отъ минута до минута залюляше се нѣкой отъ насъ, размахваше ржцѣ и ето го на земята прострѣнъ; но и тукъ едва ли можеше да се запре въ сухата и гладка планинска трева. Ний се принудихме, най-послѣ, да слизаме сѣднжли. Набихъ чука въ чизмата си, нарамихъ чантата съ камънитѣ, захвърлихъ подпорката и се спуснжхъ сѣдешкомъ по гладката трева. Азъ летехъ като по леда и щомъ много се засилвахъ, стисвахъ се силно въ дългата трева и твърдѣ често сполучвахъ да се запрж. Имаше случаи, дѣто тѣлото ми минаваше надъ нѣкой скритъ въ трѣвата камъкъ и азъ осѣщахъ силни болки. Много пжти се виждахъ надвесенъ надъ нѣкоя скалиста пропасть, но постояннитѣ забѣлѣжки на калаузитѣ и строгитѣ прѣдпазвания спасихж ме отъ всѣкакви опасности. Много пò-трудно бѣше слизанието, когато достигнехме до нѣкоя каменита рѣка; остритѣ върхове на камънитѣ заплашваха ни отъ минута до минута. Ний отивахме направо и искахме по-скоро да стигнемъ на пжтя, но при нѣкои прѣпятствия трѣбаше да се откланями отъ правата линия и да блудимъ, до гдѣто намѣримъ пó-удобно мѣсто за вървенье. Напоконъ, слѣдъ $2^1/_2$ часа труденъ ходъ, прѣзъ сѣкакви искушения, ний намѣрихме пжтечката, която води за Самоковъ, отъ дѣто за кратко врѣме стигнжхме въ мънастиря. Другарьтъ ми г. Иречекъ останж смаянъ, като ме видѣ окъсанъ, одрасканъ даже и окървавенъ въ долнята половина на тѣлото. Расказахъ му за всичко подробно и той съжали, че не е можилъ да сподѣля съ мене радоститѣ и мжкитѣ които имахъ да прѣминж този день.

Който желае да разгледа голѣма часть отъ нашето отечество, който желае да види най-високитѣ върхове на Балканския полуостровъ и който иска да се наслади отъ най-прѣкраснитѣ изгледи на България, нека побърза да

се покачи отъ Рилския мънастирь на Еленинъ върхъ (2401 м.)

4. *Отъ Рилския мънастирь до Самоковъ.* — Прѣди да се отправимъ къмъ Самоковъ, искамъ да кажѫ още нѣщо за скалитѣ около мънастиря. Гнайсътъ съ бѣлата слюда, който видѣхме мѣжду селата Рила и Пастра, исчезнѫ къмъ височинитѣ и се замѣни съ другъ пепеляно-сивъ, биотитенъ гнайсъ, подобенъ на Херцинския въ Ческо. Отъ послѣдния гнайсъ е съставена мънастирската околность, както и голѣма часть отъ съсѣднитѣ височини. На югъ, подъ Еленинъ върхъ, вижда се въ гнайснитѣ карпи расположението на гранита. Еруптивний къмъкъ намѣстенъ е между пластоветѣ на гнайса въ видъ не наслаганъ гранитъ (lagergranit) и се спуща заедно съ кристалинитѣ плъстеници подъ 15° къмъ юго-западъ. Профилътъ е тука слѣдующий: подъ най-горния пепеливо-сивъ гнайсъ (около 5 м.), слѣдва 50 с. м. едро- и дребно-зърнестъ гранитенъ пластъ съ гранитни кристали, а подъ този само 12 с. м. гнайсъ. Подъ гнайса има наслаганъ гранитъ до 1 м. и най-отдолу пакъ гнайсъ. Въ най-горнитѣ пластове на гнайса забѣлѣзва се една малка гранитна апофиза до 8 с. м. дебела, която прѣсича косо пластоветѣ. Подобни гранитни стели азъ видѣхъ и по-долу къмъ скита на Св. Ивана, дѣто най-дебелитѣ ненадминаватъ 1·5 м.

„На 1/4 миля (около 1100 м.), на истокъ отъ мънастиря," казва A. Boué, „този гнайсъ съдържа единъ пластъ съ зърнестъ бѣлъ или пепеливъ варовикъ, който има 15—20 стъпки (5—6·5 м.) дебелина. Тѣзи скали могѫтъ да се изслѣдватъ въ двѣ кариери, върху стръмнината на долината. Въ най-низката може да се разгледа гнайсътъ съ пегматитни нодули (nodules) препокритъ съ слѣдующитѣ скали: варовикъ размѣсенъ съ кварцъ, бѣлъ мряморъ дебелъ до 10 ст., варовита жилка испълнена съ зáрестъ граматитъ и зеленикавъ пироксенъ, амфиболитна скала размѣсена съ компактенъ фелдспатъ, който съдържа пиритъ, малко галенитъ и зеленъ мѣденъ карбонатъ, тънко легло съ кафеяно-червенъ гранатъ компактенъ и кристализиранъ въ додекаедри, най-послѣ гнайсъ съ твърдѣ ситни гранатни кристали. Въ друга по-висока кариера подъ гнайса се намиратъ слѣдующитѣ скали: амфиболитъ или жичеста и зà-

реста актинотна скала, смѣсъ отъ амфиболъ, актинотъ и гранатъ, бѣлъ мряморъ, който има 10 стъпки дебелина, зърнестъ варовикъ съ зарестъ граматитъ, до 1 ст. дебело легло съ кристализирани гранати въ додекаедри, $1\frac{1}{2}$ ст. актинотна скала, фелдспатенъ гнайсъ съ нѣколко луспи амфиболъ и гранатъ и най-послѣ обикновенъ гнайсъ.

„На $\frac{3}{4}$ миля на истокъ отъ Рилския мънастирь намира се пò-голѣма мряморна кариера, дѣто гранитътъ се намира въ смѣжа съ мрямора и показва случайнитѣ измѣнения, станжли отъ допирането и смѣсването на варовититѣ и гранитнитѣ вещества, каквито сж описани въ долината на Glentilt въ Шкотско и при Brevig въ Норвегия. Тѣзи наружности служжтъ сжщо да разяснжтъ причината за образуването на кристалиннитѣ минерали около зърнеститѣ варовити скали, за които тука ни е рѣчьта. Тукъ се е вмъкнжлъ и самий гранитъ въ варовика, когато въ други случаи той е дѣйствувалъ само отъ далечъ и причиненитѣ промѣнения сж споредъ дѣйствующитѣ сили. Единъ хубавъ гранитъ съ червенъ или бѣлъ фелдспатъ, съ кварцъ и слюда, се е намѣстилъ между мрямора и гранитоидния гнайсъ и е спуснжлъ даже една жилка въ варовика, която само отъ части е успоредна съ слойоветѣ на гнайса. Тѣзи гранити отдѣлени сж отъ бѣлия мряморъ съ три правилни жилки или пояси, на които дебелината е много или малко голѣма. Първата жилка е гранитна, извънредно богата на фелдспатъ и твърдѣ бѣдна на кварцъ, на зелени пироксенни кристали; тя има тукъ-тамѣ и други вещества или варовити кристални купове. Втората е хубава смѣса отъ червенъ, тъмно-червенъ или възжелтъ гранатъ, массивенъ или кристализиранъ отъ идокразъ и възсинкавъ аметистъ и отъ пепеливъ прозиренъ (хиялинъ) кварцъ. По нѣкога влиза сжщо малко зеленикавъ пироксенъ и частици отъ галенитъ и зеленъ мѣденъ карбонатъ. Третята е зърнестъ варовикъ съ нодули и жилчици отъ сжщата смѣса кварцъ, идокразъ, гранатъ съ бѣли зарести граматитни конкреции. Често се случва, щото послѣдний минералъ да съставя външната кора отъ агрегатитѣ на другитѣ минерали.

„На това мѣсто намиратъ се множество чудесни сдружавания, като мряморъ съ малки пегматитни жилки, плъстеници съ подобни случайности и гранитни частици, доста

голѣми масси съ прѣкрасенъ компактенъ гранитъ, полу-хлоритни и полу-амфиболитни скали, гранитъ съ епидотъ, актинотъ и купове съ прозиренъ кварцъ, гранитъ съ нодули съставени отъ една смѣса: черна слюда и зеленъ пироксенъ или актинотъ, зърнестъ варовикъ съ купове отъ варовитъ спатъ покрай гранита, мряморъ съ червени фелдспатни части или еуритни кременни вещества и пр.

„Попрѣчний разрѣзъ на тъзи кариера дава отъ западъ къмъ истокъ слѣдующитѣ скали: гранитоиденъ гнайсъ, гранитъ, зърнестъ варовикъ, гранитъ, варовикъ, гранитъ въ скалата съ пегматитъ, гнайсъ съ малки жилки пегматитъ, хлоритни и амфиболитни скали, наплъстени скали почти глинени плъстеници съ гранитни жилки, гнайсъ съ малки гранитни жилки, гранитоиденъ гнайсъ съ сѫщото нѣщо. Пò-нататъкъ растълакътъ скрива останѫлитѣ скали“. [1])

Въ нашата екскурзия къмъ тѣзи кариери, отъ лѣвата страна на Крива-рѣка и по брѣга Черней, ний намѣрихме много отъ рудитѣ, които споменува А. Boué, но никакъ небѣхме честити да намѣримъ Галенитъ, Малахитъ и Халкопиритъ. Тъй сѫщо нѣмахме щастие да разгледаме описанитѣ тука разрѣзи на мраморнитѣ кариери, защото тѣ сѫ днесъ съвършено засипани.

Гранитний терренъ, въ грамадно състояние, захваща 4 кил. на истокъ отъ мънастиря, къмъ Самоковъ; гнайсътъ остава само като второстепенна скала. Къмъ Сухо-езеро, гранитнитѣ скали биватъ твърдѣ разновидни, отъ найситнозърнеститѣ до едрозърнеститѣ, съ гранитни кристалчета и безъ гранитъ, съ изобилно или съ малко кварцъ, пò-вечето съ черна слюда. Тука намираме често и гнайсенъ гранитъ.

Върху една височина отъ 1933 метра намира се Сухо-езеро, на което дължината достига до 400 м.; въ него се излива една малка рѣка, на която устието въ езерото никакъ се невижда, защото водитѣ ѝ се губѭтъ подъ натрупанитѣ скали около езерото. Тъзи рѣкичка, която иде отъ СИ., има началото си въ височинитѣ на Попова-шапка. Казватъ, че подъ Сухо-езеро имало доста голѣми пещери, гдѣто се събирали водитѣ на съсѣднитѣ планини и гдѣто исчезвала много пѫти и водата на самото езеро.

[1]) A. Boué — Esquisse géologique de la Turquie d'Europe, p. 110, 111.

Отъ Сухо-езеро една пѫтека води покрай върха Попова-шапка и слиза въ долината на Черни Искъръ, недалеко отъ Доспейската махала.

Отъ двѣтѣ страни на тѣсната долина издигатъ се голѣми елхови и мурови[1]) дървета (най-често *Alnus viridis* и *Pinus Peuce*), а между тѣхъ има нахвърляни голѣми гранитни балвани, които затрудневатъ прѣминуванието на планината. На водораздѣла (2155 м.) намиратъ се широки равнища, покрити съ хубави ливади, гдѣто пасѫтъ прѣзъ лѣтото и есеньта много конье.

Колкото е красива долината на рѣка Рила отъ мънастиря къмъ водораздѣла, толкова пò-богата е на форми и на красоти долината на Лѣви Искъръ. По стръмнинитѣ се виждатъ урви, сипеи и каменити рѣки, между които само тукъ-тамъ стърчи по нѣкое борово дърво; стръмнитѣ върхове сѫ остри и скалисти. Освѣнъ гранитъ, тукъ забѣлѣзваме и гнайсъ. Къмъ Сърбско-село послѣдната скала прѣобладава надъ еруптивнитѣ камъни; гранитътъ се вижда само въ жилки и апофизи, както и между Рила и мънастиря. Пò-долу къмъ Самоковската котловина въ гнайса се забѣлѣзватъ и амфиболитни, богати на магнетитъ пластеници, които доставятъ добъръ материялъ за пещитѣ и маданитѣ на село Бѣли Искъръ.

XI. Отъ Самоковъ до София.

Самоковската висока равнина (937 м.), която е испълнена съ пѣсъкъ и глина, простира се отъ югъ къмъ сѣверъ. Цѣлата котловина е испълнена туку-рѣчи съ алувиумъ и само въ западната ѝ часть се забѣлѣзватъ дилувиални откъсляци. На югъ заокружена е съ гнайсни, а на сѣверъ съ амфиболитни и сиенитни брѣгове. Двѣ важни рѣки прѣцѣпватъ тъзи равнина: а) Искъръ, отъ югъ къмъ сѣверъ и б) Палагария, която иде отъ западъ къмъ истокъ, гдѣто при Широки долъ се обръща къмъ сѣверъ. При Чамурлий р. Палагария се втича въ Искъръ. Между тѣзи двѣ рѣки издига се отъ къмъ сѣверъ една доста пространна могила, която въ южнитѣ си части е съставена отъ гнайсъ, а въ сѣвернитѣ отъ

[1]) Единъ видъ боръ, който се намира само на Пиринъ планина, на Рила, на Перистера и въ Черна-гора.

сиенитъ. Градъ Самоковъ лежи на дѣсния брѣгъ на Искъра и на южната страна на истоименната котловина.[1])

Отъ Слакучене високата Самоковска равнина постепенно се стѣсня къмъ Чамурлий. отъ гдѣто се отваря изново. Къмъ Калково, — когато се прѣмине мостътъ, — добрѣ се виждатъ отъ дѣсно сиенитнитѣ скали; едни отъ тѣхъ сж още цѣли и непокжтнжти, а други на полъ-растрошени; сжщото се вижда и въ селото. Отъ Калково алувиялната долина се расширочува, но тя е придружена тука и съ дилувиални терраси, които отъ начало сж низки и отпослѣ високи до 30 метра. Тѣзи терраси най-хубаво могжтъ да се видятъ срѣщу горни Пасарель. Пасарель лежи на дѣсния брѣгъ на Искъра и на подножието на единъ червенъ брѣгъ, съставенъ отъ Пермско-Трияски пѣсченикъ. Недалеко отъ това село, Искъръ се изгубва между тѣснитѣ клисури, прѣцѣпва червения пѣсченикъ и подъ него гнайса и слѣдъ нѣколко лакатушки излиза при долни Пасарель. При влизаньето на Искъра въ тѣсния проходъ, именно тамъ гдѣто се отдѣля пжтьтъ отъ рѣката и подъ червения пѣсченикъ вижда се наслаганъ гнайсътъ. Ние слѣдихме тѣзи кристалинни плъстеници дори до върха на брѣга, гдѣто непосрѣдно надъ тѣхъ почиватъ червенитѣ пѣсченици. На върха, равнината е съставена отъ раздробенъ червенъ пѣсченикъ. Къмъ долни Пасарель, освѣнъ червени пѣсчени, кварцитни камъни, откриватъ се и съвсѣмъ бѣли, но наполвинъ растрошени скали. Долината на Искъръ, отъ единя до другия Пасарель, отлича се съ своитѣ завои и многобройни лакатушки; тя е прѣкрасна и величествена. Нейнитѣ скали сж раздробени и разѣдени неправилно както и Бѣлоградчишкитѣ, а завоитѣ и високитѣ канари отъ двѣтѣ страни на Искъръ могжтъ да се сравнжтъ съ брѣговетѣ на Струма при Пастухъ.

Прѣдъ долни Пасарель отваря се пакъ искърската долина и слѣдъ малко влиза изново въ тѣсното си корито; прѣцѣпва дълбоко гнайснитѣ скали и къмъ Горубляне влиза въ Софийското поле.

Долни Пасарель лежи въ една малка, продълговата отъ истокъ къмъ западъ дилувиялна котловина, затворена

---

[1]) За желѣзната индустрия въ околноститѣ на Самоковъ обрѣщамъ вниманието на читателя върху III. кн. отъ Пер. Списание, год. 1881, стр. 84—94.

отъ дѣсно и лѣво съ високи гнайсни брѣгове. Понеже скалитѣ на тѣзи брѣгове сѫ доволно растрошени, то и стръмнинитѣ имъ сѫ прошерени съ дълбоки ровини и стръмни сипеи, които много хубаво се виждатъ отъ дѣсната страна на Искъръ.

По стръмнината къмъ Голо-бърдо, забѣлѣзва се подъ пасарелската черква гнайсъ, на който пластоветѣ падатъ къмъ ЮЮЗ. Сѫщитѣ пластове намираме и къмъ върха, но тѣ исчезватъ подъ червения пѣсченикъ. Послѣдната скала заедно съ единъ бѣлъ и червенъ кварцитъ вижда се на най-високата точка на пѫтя. Отъ дѣсната страна на шосето, гдѣто се издига най-високий върхъ на Голо-бърдо, забѣлѣзватъ се варовити голи скали. Сѫщитѣ скали се виждатъ и на сѣверната страна на бърдото и лежѫтъ надъ червенитѣ пластове, както това се случва на много мѣста въ западна България. Варовикътъ има тъмно-сивъ цвѣтъ, но на нѣкои мѣста той е обагренъ червеникаво; испълненъ е съ бѣли калцитни жилки и твърдѣ ситно е кристализиранъ; той бива отчасти и доломитенъ. Надъ варовика се виждатъ глинени зеленикави мергели, почти въ туфъ прѣобърнѫти и надъ тѣзи лежи пепеливъ туфъ. Тука се явятъ доста дебели еруптивни жилки отъ аугитъ-порфиритъ, между които се намира зеленикавъ туфъ. Глиненитѣ и мергелнитѣ пластове биватъ пò-послѣ червени и се измѣневатъ съ зеленикави пѣсченици. Послѣднитѣ сѫ тънко наслагани и падатъ къмъ юго-истокъ h. 10·5 подъ жгѫла 8°. Пó-на сѣверъ глиненитѣ пластове сѫ обагрени червено, показватъ се въ пó-дебели слойове и пó-стръмно падатъ отъ първитѣ (∠ 22°). Слѣдва туфъ и слѣдъ него твърдѣ растрошенъ аугитъ-андезитъ. Сѣверната часть на Голо-бърдо е пепеливо-сива и безъ никаква вегетация; еруптивнитѣ скали съ разновиднитѣ туфи сѫ почти въ растрошено състояние. Село Лозенъ направено е върху тѣзи скали и върху дилувиялнитѣ терраси, които се спущатъ отъ югъ къмъ сѣверъ въ Софийската котловина.

Профилътъ, който тука разгледахме, колкото и заплетенъ да се вижда, той е отъ голѣма поука за насъ. Въ Голо-бърдо ние намираме почти всичкитѣ формации, които се срѣщатъ въ юго-западна България. Тукъ видѣхме най-първо палеозойски гнайсъ, надъ него червенъ пѣсченикъ

и кварцитъ отъ Пермска периода; после тъмносивъ варовикъ и доломитъ отъ Триясъ, а надъ тѣзи кредни глинени, мергелни и пѣсъчиви пластове. Прѣзъ послѣднитѣ се провиратъ, на нѣколко мѣста, еруптивни жилки съ аугитъ-порфиритъ и андезитъ, съ които се и завършува Голо-бърдо надъ Лозенъ. Отъ тукъ до София имаме исключително дилувиумъ, освѣнъ около Искъръ, гдѣто се намира алувияленъ на́плавъ.

РИЛСКИЙ МАНАСТИРЬ.

Пише Д-ръ Константинъ Иречекъ[1]**.**

I.

Всичко е приготвено да тръгнемъ, вещитѣ и запасътъ се намиратъ въ редъ, на слугата сѫ дадени всички инструкции за варденье кѫщата прѣзъ нашето отсѫтствие. и ний стоимъ напълно стегнѫти за пѫть на двора. Чакаме само още пощенскитѣ кола. Сговорихме се да тръгнемъ по срѣдь нощь, ала на истокъ уреченото врѣме само рѣдко нѣкога се додържа на минута. Врѣмето е чудесно. Мѣсецътъ въ пълнина лѣе свѣтлината си сребърна по Софийскитѣ покриви и градини, а лъскавото листье на дръвята едвамъ се люлѣе отъ тихия дъхъ на топлата нощь слѣдъ маранята на 24 день отъ юлия 1880 г. Самоварътъ шуми още подъ навѣсения малко горни кровъ на нашата кѫщица. струпана излека и съ отвѣвки за вѣтъра отъ глина и дърва, ала редомъ наоколо е приятна тишина, прѣсичана токо издалечъ отъ лая на нѣкое улично псе. Двамата ние, азъ и другарьтъ ми, младъ българинъ отъ княжескитѣ секретарье, знатенъ по дребнавата своя снага, минуваме съ нѣкаква просънична тревожность прѣдъ нашата кѫща низъ мъждивата сѣнка на сливитѣ и миндалитѣ, и поглеждаме наврѣмени къмъ червенитѣ дъсчени вратца, прѣзъ които изъ нашата глинена ограда се излиза на улицата.

Знаете, съ какво нетърпѣние се чака на пѫть часътъ за тръгванье. Това нетърпѣние побече расте въ краини малко знайни и малко спохождани, гдѣто всѣкой день можешъ срѣщнѫ нѣщо ново и всѣкакъ още незнайно. А у мене то нетърпѣние имаше тогава и други съвсѣмъ особити причини. Първи пѫть излизахъ да пѫтувамъ по-

---

[1]) Изъ Чешкото списание „Osvěta", 1883 г., кн. 8, 9 и 10.

далечъ отъ София навънъ по околината, и моето пѫтуванье сврьхъ това водеше по мѣста, които искахъ прѣди всички други да видѭ съ очитѣ си. Дошълъ бѣхъ въ българската столица въ самото зачало на зимето, и съ нейната краина, съ оная разновидна ограда на Софийското поле, която е въодушевила патриарха на балканскитѣ пѫтувачье — покойника Ами Буé — до поетично сравнение съ Гранадската котловина, овѣнчана съ крѫга на великолѣпната Сиерра-Невада, запознахъ се во врѣме, когато всичката природа бива облѣчена въ снѣжна дрѣха. Дочакахъ пролѣть. За прѣлестьта на Гранадската краина тука липсуваше, истина, буйность и обилие на растителностьта, хубость на лѣсоветѣ и гиздавость на садоветѣ, ала планинскитѣ профили около зеленото дъно на нашата котловина възбуждахѫ всичко очудванье. По тѣхъ имаше що да се види. Бѣлосяйни снѣжници, що прѣзъ горещитѣ пролѣтни дни съ прѣсна свѣжесть издигатъ главитѣ си надъ сѣдитѣ или зелени гребени на пó-ближнитѣ вериги, и чиито въздушни очърти се отразяватъ съ остри рѣзки отъ ясната небесна синева, повсѫдѣ во всички климати еднакво примамятъ къмъ себе очитѣ на наблюдателя и всѫдѣ мощно възбуждатъ неговата любознайность. Скоро се скапахѫ снѣговетѣ отъ хълбоцитѣ на висока Витоша надъ самия градъ и отъ върховетѣ на Стара-Планина — отъ сериозния Комъ надъ Берковица, отъ пишния Мургашъ надъ Орхание и отъ острата Баба надъ Етрополе, ала на югъ проточенитѣ гребени на мощни великани непрѣстаяхѫ да се лъщѭтъ со зимна бѣлина и далече до лѣтото. То бѣхѫ Рилскитѣ върхове, чиито зѫбести чукари прозиратъ низко на крѫгозора тъкмо на югъ задъ пролуката на Искъръ, що протича отъ Самоковъ, а на лѣво отъ нихъ скаченитѣ съ тѣхъ Самоковски стѣни надъ изворитѣ на Искъръ и на Марица, на троемеждието на България, Румелия и Турско. Облацитѣ, които наврѣмени се издигатъ надъ нихъ на далечния крѫгозоръ, носѭтъ се чакъ изъ Македония отъ Бѣло или Егейско море. Прѣзъ най-жежкитѣ мѣсеци снѣжното було и по тѣхъ се растапя, остаящицъ токо въ нѣколко тѣсни трапчини, ала прѣзъ студенитѣ лѣтни нощи при дъждовно врѣме винѫги изново се допълня и подновя. Ако и далечината на тѣзи планини отъ София възлиза на 55—60 километра по права

линия, тѣ понѣкога се чинѭтъ да сѫ много близко, а другожъ пакъ се замъглятъ като бѣли облачета отъ неизвѣстни очърти и често исчезватъ напълно. Отъ нѣкои мѣста ги е видѣть досущь низко на крѫгозора, ала щомъ се отдалечишъ отъ града, който е разложенъ доста дълбоко, къмъ сѣверъ или къмъ сѣверо-западъ въ полето, най-вече по Ломския друмъ, тѣхний образъ на всѣкоя крачка истѫпя по́-високо надъ очъртитѣ на по́-ближнитѣ планини.

Съ голѣма желя очаквахъ минутата, какъ да можехъ се приближи къмъ тѣзи български Алпи, що сѫ разложили мощния свой вѫзелъ въ самата срѣда на Балканския полуостровъ. Ала къмъ подножието на тия планини ме примамяхѫ не само снѣжницитѣ, водопадитѣ и старитѣ лѣсове, не само изгледитѣ отъ високитѣ върхове и погледътъ на тихитѣ езерца въ горската сѣнка: въ тѣхното таинственно сърдце посрѣдь тритѣ български области, България Тракия и Македония, се крие и историческата светиня на българския народъ и духовното негово срѣдище прѣзъ вѣковетѣ на турското робство, старославний великъ манастирь на св. Ивана Рилски, „задушието“ на старитѣ български царье. Надѣехъ се, че въ планинската му самота между горскитѣ пущиняци, въ неговитѣ сгради, рѫкописи и прѣдания давнитѣ вѣкове негли по́-близу пристѫпятъ къмъ человѣка, отколкото другѫдѣ въ страната, гдѣто врѣвата на враждебнитѣ столѣтия тъй всеобщо е прѣкѫсала връзкитѣ, които да спойватъ народното минѫло отъ врѣме на старата свобода съ нововъзродената България отъ нашитѣ дни.

Отъ Софийя до манастиря се смѣтатъ обикновено на конь или съ кола два дни пѫть, въ лошо врѣме три дни, или споредъ мѣстни броежъ 20 конянишки часа. Ала тогава, прѣзъ лѣтото на 1880 г̃., имаше уредена и приврѣменна поща за правителствени потрѣби, която дохождаше дори до селото Рила при политѣ на планината, и съ нейна помощь пѫтницитѣ отивахѫ отъ града до манастиря за единъ день, нѣщо за 15—18 часа, тритѣ четвъртини съ кола, послѣдната четвъртина на конь. По него врѣме се намираше въ Рилския манастирь нѣколко седмици княжеский дворъ. Старий манастирь въ отстранения си укривъ станѫ за нѣкое врѣме политишко срѣдище на България; прѣдставительетѣ на чуждитѣ сили прѣкарвахѫ на споходба

въ Рила, а за земското управление най-високата инстанция се намираше въ манастиря на старитѣ царье отъ Асѣнйовъ родъ.

Най-сетнѣ по единъ часътъ се зачухѫ копита и звънци, пощата застанѫ прѣдъ портитѣ, ние сѣднѫхме въ незакрити кола съ четире коня и тръгнѫхме весело напрѣдъ. Минѫхме прѣзъ „Гурковската площадь", малъкъ мегданъ съ чешма, гдѣто се билъ спрѣлъ Гурко на кратка почивка слѣдъ славния новогодишенъ прѣходъ прѣзъ Балкана къмъ София; оттамъ по грамудестата настеля на Алабинска улица — тъй наречена по генерала Алабинъ, първий руски губернаторъ прѣзъ окупацията — излѣзохме изъ града навънъ. Тамъ завърнѫхме по права линия на юго-западъ по знайния безъ сѣнка друмъ къмъ селцето *Бали-Ефенди*, сега прѣименувано *Княжево*, 8 километра отъ града. Вървимъ по плоското дъно на Софийската котловина: тука нѣма лѣтоградн (вили), ни градини, но е смутна треплива степь, пасище на овчи стада и на конье и мѣсто за упражнения на войската. Пощата прѣпускаше бързо като желѣзница. Надъ пустата мѣстность се проливаше блѣдата свѣтлина на мѣсеца, що плуваше надъ високитѣ зѫбци на Витоша тъкмо прѣдъ насъ. Отдирѣ ни, задъ града, въ който съ оловни блѣсъкъ трептехѫ кубетата на джамиитѣ и на църквитѣ и пóкривцитѣ на минаретата, на другия край отъ Софийската котловина въ сиви сѣнки личехѫ неопрѣдѣленитѣ очърти на Стара-Планина. Звѣздното небо се извиваше надъ мълчещата мѣсечна краина съ югоземска чаровна яснина; нахождаме се на еднаква земеписна ширина съ Тоскана и Каталония, истина, не въ топло краиморие, но въ студени вѫтроземски равнини. Вече слѣдъ 35 минути нашитѣ кола пролѣтѣхѫ между низкитѣ Княжевски колиби, между чиито кръчми, развалени джамии и кервансараи и студени извори на банитѣ се крие скромний зародишъ на Софийския Версайль.

Задъ това село (643 м., 100 м. надъ София) се наваля въ планини, въ Владайския проходъ между Витоша и Лилинъ, на вододѣла между Черно море или Дунавскитѣ притоци и Егейско море. Бѣдняшки остатъци отъ стари дѫбови лѣсове на Витоша редехѫ проредѣли купчини отъ своитѣ жалостно осамотени великани върху зелената мо-

рава отъ лѣва страна. Огромни камънье, свалени отъ планинскитѣ ребра, зеленъ диоритъ отъ Витоша и тъменъ мелафиръ отъ Лилинъ, испълнятъ цѣлата мѣстность съ грамадни кѫсове и балвани, които сега въ лунната свѣтлина взиматъ на себе разни фантастични видове. Минуваме новия каменъ мостъ, край на Софийскитѣ расходки, и се въскачаме нагорѣ. Дивъ бързей се прѣваля низъ исполинскитѣ валчести камънье въ дъното на прохода. Друмътъ е вкопанъ въ лѣвия хълбокъ на клисурата и необзиданъ води стръмно възъ бърдо надолу, нѣкога прѣзъ гладки голи скалища, които съ своята хлъзгавина застрашаватъ коньетѣ и человѣцитѣ съ прѣмеждие. Дребни ручейки чуртѭтъ прѣзъ пѫтя. Отъ срѣщната страна габъровъ и дѫбовъ лѣсъ, или собственно низъкъ Витошки шумакъ се спуща дори до потока въ дъното на клисурата. Въ незрачната мѣсечна свѣтлина познаваме насрѣща по страньта диритѣ на желѣзницата отъ София до Скопие, която турското правителство слѣдъ нѣколкогодишна работа остави да стои като недовършена съсипня[1]). Денемъ оттукъ се отваря красенъ миниятуренъ погледъ надирѣ въ Софийското поле: между рудинитѣ на прохода като въ черчеве се съзира бѣла София и задъ неѭ зеленото поле и далечний Мургашъ. На пролѣть трънкитѣ кичѫтъ съ бѣлъ цвѣтъ обтоката на друма и миризливо цвѣтье вирѣе по приятнитѣ Витошки поляни: зеленикавъ кукурѣкъ, жълта игличина, безвонна темянуга, синя тинтѣва, ситно помниче, пъстри устички, бѣла моминска сълза, знайнитѣ биволски очи и край тѣхъ още много други милички цвѣтица. Ала отъ насъ, които сме ходили по България по служебни дѣла, рѣчѝ, всѣкой има по нѣкой лошъ споменъ за Владайския проходъ и негова гръмудести друмъ: единъ падалъ тука съ коня си заедно, другиго истърсили изъ колата, трети водилъ изъ темното „като въ рогъ“ своята Росинанта стѫпка по стѫпка за юздата, а четвърти, затънѫлъ въ снѣга, се веселилъ цѣли часове съ писъка на лисицитѣ и воя на вълцитѣ по планинитѣ, докѫдъ стигне спрѣгъ за двойка. Въ снѣгове и малката сура мечка се допилѣва отъ Витошкитѣ урви чакъ близичко до прохода.

---

[1]) Вижъ „Osvěta“ 1882, стр. 394.

Силний шумъ на водитѣ, що падатъ прѣзъ многобройни прагове на дъното на клисурата, при пълно безвѣтрие, съживя планинската тишина. Звънецътъ и копитата на коньетѣ еднообразно съпроваждатъ трѣсъка на колелата, и отъ врѣме на врѣме нѣкоя едносрична забѣлѣжка подновя дрѣмливия нашъ разговоръ. Скоро проходътъ се отвори. На лѣво подъ Витоша се крие въ горици и полянки селцето *Владая,* съ голѣма воденица на едного предприимача Търновецъ; по тия мѣста лѣтѣ стаятъ всѣкакви Софийски „пикникъ", и не една распалена рѣчь, изговорена въ горската сѣнка надъ чаша червено вино, е потресла вече тука листьето на вѣковнитѣ дръвья и направила да настръхне кожата на мечкитѣ. Друмътъ ни води отъ другата страна край единъ осамотенъ ханъ. Часътъ е два по срѣдъ нощь. Хладината нощна пронизва всички удове както въ Тиролскитѣ или въ Швейцарскитѣ Алпи. Отъ пѫтя пó-нататъкъ тлѣѭтъ огнйовцитѣ на малъкъ таборъ турски бѣжанци отъ послѣднята война, които сега се врьщатъ изъ Македония по своитѣ селища. Тѣ сѫ найвече помаци, мусюлмански българе отъ Ловечко и Плѣвненско, добри хора, ала съсипани и оголѣли, — мѫжьетѣ съ гѫжви и очитѣ имъ пълни отъ горка бѣдность и мусюлманска недовѣрчивость, чисти словѣне, които честомъ не знаѭтъ нито десеть думи турски; женитѣ пакъ въ дрипи отъ черна груба аба срамежливо си закриватъ блѣднитѣ лица съ прокѫсанъ платъ споредъ прѣдписанията на ревнивия ислямски законъ. Въ блѣдата мѣсечна свѣтлина се мѣрнѫхѫ и отминѫхѫ между елхитѣ покрай пѫтя и силуетитѣ на български конни жандарми, съ черенъ калпакъ на глава и съ пълна пушка въ рѫка, както извършватъ нощни обходъ за варденье пѫтя и за приглежданье онѣзи пѫтници братя мусюлмане.

Най-високото сѣдло на вододѣла се издига на 914 м. надъ морското равнище. При него на лѣво се отдѣля правъ пѫть за Дупница, пó-сгоденъ за коняникъ отколко за кола; ний обаче отиваме напрѣдъ на дѣсно. Влизаме въ областьта на Егейско или Бѣло море. Нѣкакъвъ пó-топълъ югоземски въздухъ повѣва на охладнѣлото наше лице. Прѣваляме къмъ младешката рѣка Струма, що извира нѣколко часа отъ тукъ въ равнинитѣ на западния хълбокъ на Витоша, който

съ широкия свой разлогъ изглежда откъмъ тая страна като нѣкой исполински замъкъ. Нахождаме се при колебката на старославния Стримонъ, на чието далечно устие се трупатъ толкова спомени отъ всички столѣтия. Тамо въ прадавно старо врѣме въ Пелопонеската война Атинский демагогъ Клеонъ и Спартанский воевода Бразидасъ паднѫхѫ двоицата въ битката при Амфиполисъ, и тамъ послѣ въ Римскитѣ междоусобни войни при недалечнитѣ татъкъ Филиппи бидохѫ покорени оптиматитѣ въ боя противъ триумвиритѣ, со смърть на Брута и Касия. А недалечъ на западъ отъ устието лежи светинята на православния истокъ, гористий полуостровъ Атонски съ многочетнитѣ свои срѣдовѣки мънастирье и пустиняшки скитове, *Света-Гора* на Словѣнетѣ отъ полуострова, *Айон Орос* на Гърцитѣ. Първий най-горни водоемъ на Струма се отваря тука при селото Църква, въ чийто храмъ има зазидани нѣколко уломка гръцки надписи отъ кесарско врѣме. На дѣсно въ планинитѣ лежи селото Мошино съ мини за вѫглища, които тепърва слѣдъ войната почнѫхѫ да се обработватъ отъ българското правителство и нинѣ доставятъ на София сури вѫглища (лигнитъ), на които слѣдъ направата на желѣзницата ще се отвори негли и по́-далеченъ търгъ.

Встѫпихме въ крайната, която по български до днесь носи стародавното име *Грахово поле*, за което вече въ 1530 год. четеме въ пѫтописа на словинеца Курипешичъ; то име само за себе заключа най-горнята долина на Струма съ Перникъ и Църква и съсѣдното поле Брѣзнишко. Срѣщаме кервани биволски кола съ Шопе въ бесформени калпаци, когато се ползуватъ отъ нощната хладина за своя походъ. На полето мѣсецътъ освѣтля редоветѣ накръстени снопове, които още чакатъ броежа на десетъка споредъ старинския сборъ на данъка въ плодове. Нѣколко села лежѫтъ далече на страни отъ пѫтя и отъ руслото на Струма обточено съ дръвья.

Минуваме край хановетѣ и кѫщицитѣ на голѣмото село *Перникъ* (114 кѫщи съ 1038 д. ж.), послѣдно село на Софийския околъ, който засѣга и отвѫдъ Витоша. Оттукъ се зачина Кюстендилский окрѫгъ. Задъ това село Струма си пробива тѣсничъкъ проходъ между стръмнитѣ варовити скали. Друмътъ се отбива отъ нея на дѣсно съ единъ

урѣзъ съ плоснѫтъ върху варовикъ червенъ пѣсчаникъ, слѣдъ което пакъ се спуща надолу къмъ рѣката. Между друма и рѣката се простира мала скалиста плоча, и на неѭ се съглеждатъ дири отъ голѣмото старобългарско градище Перникъ. Самитѣ зидове сѫ вече исчезнѫли, ала видѭтъ се основитѣ имъ отъ рѣчни камень, слѣпянъ съ бѣлъ хоросанъ, както и распилѣни кѫсове отъ добрѣ печени тухли. То градище въ срѣднитѣ вѣкове е било ключъ на пѫтя изъ Македония къмъ Подунавския край. Въ стръвнитѣ войни между Българе и Византийци прѣзъ 11 столѣтие българский воевода Кракра дваждъ го упазилъ сполучно срѣщу грѫцкитѣ войски, най-напрѣдъ въ 1002 г., сетнѣ въ 1016, слѣдъ упорна тримѣсечна обсада; самъ царь Василь II. дважъ се оттеглилъ безуспѣшно отъ стенитѣ на това нинѣ тъй печално опустѣло градище. Тепърва кога боятъ билъ свършенъ на всички страни и цѣла България се покорила (1018), Кракра отишълъ въ Сѣръ на долня Струма да се покори на побѣдоносния царь „Българобойца." Въ 12 столѣтие еднѫжъ сърбский велики жупанъ Стефанъ Нѣманя, прѣвзимащицъ византийскитѣ твърдини при распаданието на Комненовската държава, на единъ походъ опустошилъ и Перникъ. Че мѣстото е имало стратегична важность дори до края на срѣднитѣ вѣкове, свѣдочи сѫществуванието върху градищната скала на една малка турска поселица, която исчезнѫла тепърва прѣзъ послѣднята война. Старъ двойотворенъ мостъ подъ самото село съ нѣкакво чудато срѣдовѣковно украшение (змѣйска глава) възъ хълбока на подстрѫга, стари каменни кръстове безъ надписи подъ градището и грамади тесано четвъртито каменье за недоправената желѣзница привличатъ тука денемъ вниманието на минуващия бързо пѫтникъ. Селянетѣ знаѭтъ за давната важность на това мѣсто и расправятъ, че едно врѣме тамъ стоялъ градъ, нареченъ „Перинъ градъ."

Задъ Пернишката сѫтѣска Струма се расширява. Дръвенъ мостъ, укритъ между високи дръвья, ни прѣнася на лѣвия брѣгъ. Съзаря се. Приказнична смѣсь отъ мѣсечна свѣтлина и плава ранна зора се разлива надъ нощната краина, върховетѣ на планинитѣ се освѣтлятъ, сѣнкитѣ бѣгатъ най-послѣ и изъ тъмнитѣ долини, докждъ напоконъ слън-

цето искочи из-отзадъ надъ Витоша. Прѣдъ очитѣ ти се прѣдставя привлѣкателна мѣстность. Вървиме по сѣверното ребро на върха, нареченъ Голо Бърдо, въ червеникава пѣсчанеста почва високо надъ Струма; на дѣсна ржка подъ стръмния склонъ се растила край рѣката долина, пълна съ жълти нивья и зелени ливади, а между нивьята стоѭтъ пръснѭти множество китати овощки съ тъмнозелени околчасти кошаци. До рѣката се видѭтъ по лжкитѣ недовършени желѣзничнн насипи, съ глухи отвори за мостовци, — обрасли съ трева паметници на турското нехайство. На дѣсно за минута се отваря погледъ въ Брѣзнишкото поле, което въ правъ жгълъ се изустя въ Струмската долина. На сѣверъ се грамадѭтъ валовити хълмове на планинския край Трънски и между нихъ се издига единъ високъ зжберь отъ чудата форма, като захарна глава; на слънце распознаваме съ далегледа, гдѣ има по него лѣсъ и дѣ е гола скала. То е единъ отъ старитѣ наши познайници, който си подава главата като синя чука на найзадния сѣверенъ Софийски крѫгозоръ,[1]) Руй надъ градеца Трънъ на сърбско-българската граница.

Пѫтьтъ се обрьща отъ посока сѣверозападна съвсѣмъ на югъ. Прѣдъ нази се отваря първа котловина, прѣзъ която протича Струма — *Радомирското поле*, кржгло като езерно дъно съ наносна почва, имащицъ до 25 километра на длъжъ и 15 на ширъ. То е плодовита мѣстность, пълна съ хубави златнокласи нивья и прѣсно зелени ливади. Тукътамъ се издигатъ малки бърда като вълни́ци. Нѣкои мѣста сѫ мочурливи поради бавното истичанье на водитѣ, що се сбиратъ отъ оградата на тоя водоемъ, чието планинско поднебие явно се осѣща, колчимъ се дохажда лѣтѣ отъ пó-долнитѣ несравнено пó-топли котловини на Струма, отъ Кюстендилското поле и отъ Дупнишкото. Лозата тукъ още не вирѣе, като недава друго, освѣнъ кисело грозде. Оглеждаме наоколо крайната. Най-далече на югъ ни сключватъ крѫгозора сиви зѫбчати планини отъ огромна вишина като нѣкой зидъ. То сѫ Рилскитѣ планини, лу́ча на нашия пѫть, още доста далеченъ отъ тука.

Влизаме въ *Радомиръ* по $4^1/_2$ ч. рано. При входа стои каменна арка съ надписи, съ които е билъ тука срѣщанъ

[1]) Въ края на априль мѣсецъ слънцето засѣда тъкмо задъ негова профилъ.

князьтъ прѣзъ първото свое пѫтувание по страната (1879). Градецътъ Радомиръ (356 кѫщи съ 2372 д. ж., между тѣхъ 435 д. войници) е административно срѣдище на околия, що брои 33,855 д. жителье токо рѣчи всинца българе, съ малко нѣщо турци и цигане. Широкитѣ равни улици, отчасти изрѣсени дори и съ дървосадъ, угледнитѣ изотвънъ кѫщици и просторнитѣ нови казарми на Радомирската дружина придаватъ на поселицата, която живописно е расположена по бърдото надъ Струма (710 м. надъ морето), характеръ вече досущъ отличенъ отъ селския. Най-напрѣжъ се споменува Радомиръ у Хаджи Халфа въ 17 столѣтие като срѣдище на единъ „каджлжкъ". Турци е имало тъдѣва малко, ала били, каже, яко лоши; сега отъ нихъ сѫ останжли само около деветь челеди. Между кѫщята шуми красний високъ водопадъ на потока, що се лѣе въ Струма, лѣтѣ наистина често твърдѣ слабъ. Мѣстото има особна стратегична важность, защото оттука се раздваятъ друмоветѣ за София, прѣзъ Брѣзникъ за Трънъ, за Кюстендилъ, за Дупница и за Самоковъ.

Тука бѣше първата пощенска станция. Слѣзохме въ хана, пораскършихме съ нѣколко гимнастични движения своитѣ растресени жъгли и насѣдахме на дъсченитѣ лавици; цинцаринътъ ханджия отъ Епиръ ни свари́ кафе, ние си извадихме изъ дисагитѣ сиренье, сардели и нѣкакъвъ-си псевдошартрезъ да се поосвѣжимъ слѣдъ безсънната хладна нощь, а българскитѣ пощарье любознайно ми надничахѫ прѣзъ рамото въ картитѣ, надъ които си размисляхъ за днешното състояние на българската картография.

Часътъ по 5 и 40 м. припнѫхме пакъ напрѣдъ къмъ югоистокъ по тѣсенъ, ала добрѣ стъкнѫтъ правъ друмъ, направенъ види се прѣзъ подирнитѣ години на турското царство. Струма оставихме далеко на дѣсно, гдѣто тя прѣзъ планини си пробива пѫть на западъ въ Кюстендилската котловина. Гѫстата пшеница край пѫтя се разлюлѣ отъ ранния вѣтрецъ и зеленитѣ пасища съ ясната си свѣжина опрѣснявахѫ отмалѣлитѣ очи. По ливадитѣ стояхѫ распилѣни малки старовѣки могили. Селата редомъ остаяхѫ на страни отъ пѫтя. Видѣхме и жителье отъ тази котловина, които принадлежѫтъ още къмъ племето Шопе. То сѫ

вишерасли и плѣщести хора, съ мурги калпаци, бѣли долактеници и тѣсно прикроени бѣли гащи отъ бало, съ опинци на нозѣтѣ и съ чудатъ възчервенъ вълненъ поясъ, навитъ нѣколко пѫти около кръста. И женитѣ, облѣчени въ модри дрѣхи съ бѣло шарило, носѭтъ такива пояси; за боя имъ служи кѫрмѫзътъ (cochenille), който, види се, тепърва въ най-ново врѣме е замѣнилъ нѣкое старо растително багрило. Образитѣ сѫ правилни и угледни, много пó-привѣтливи отколкото у Шопетѣ отъ Софийското поле. Ала съсѣдитѣ гледатъ на жительетѣ отъ тия високи планински котловини съ влаженъ день и стръмна ограда токо рѣчи тъй, както сѫ мислѣли старитѣ Еллини за душевнитѣ способности на Беотийцитѣ, що сѫ населяли оградената котловина около езерото Копаидско.

Очитѣ ни се вгледахѫ по далечнитѣ планини, чиито форми обръщатъ върху себе всѣко внимание. На лѣво на истокъ се истака Витоша, която отсѫдѣ е пóстръмна и пóвеличава нежели откъмъ Софийското поле, като изглежда подобно на нѣкой осамотенъ огроменъ кѫжелъ (конусъ) отъ насипанъ пепелъ съ искуствени бастиони около тѫпия свой върхъ. Между нейнитѣ поли и Радомирското поле се редѭтъ пóнизки върхове, въ които се крие върховището на Струма надъ селото наричано Кранецъ. Срѣщу Витоша на западъ се протакатъ низки планини, които дѣлѭтъ Радомирското поле отъ Кюстендилското и, до колкото можохъ да распитамъ, у населението нѣматъ едно цѣлотно име. А прѣдъ нази стои Рила, пристѫпящицъ непрѣстайно пó-близу и пóблизу къмъ насъ. Великолѣпно изглежда тя, кога при селото Долна Диканя, дѣто на лѣва рѫка се съединя споменѫтий пó-горѣ правъ пѫть отъ Владайския проходъ, минеме низкия vododѣлъ, който съ голи бърда отдѣля Радомирското поле отъ пó-низкото и пó-топло поле Дупнишко.

Погледътъ на Рила отъ тия мѣста е пъленъ съ алпийско великолѣпие. Нѣщо на 20 километра пѫть стои прѣдъ нази задъ приятната долина на зеленото Дупнишко поле огромна сива стѣна съ островърхи зѫбци, която се изшиля въ небосвода близу на 6000 стѫпки вишина отъ своето подножие. Къмто нази се обръща съ страшни стръмнини, по които нийдѣ нѣма ни пѫть, ни пѫтечка. Из-

глеждаме цѣлото ѝ лице отъ истокъ къмъ западъ. На лѣво въ недогледна далечина видиме, какъ бърдото излека се повдига на кржгозора, като стая все пó-високо и пò-високо, дори напоконъ отпрѣдѣ ни достига до най-високото свое теме; а пакъ на дѣсно изведнѫжъ прѣстая безъ продължение, като се спуща со стръменъ хълбокъ къмъ долината на Струма. Политѣ, обърнѫти къмъ насъ, като съ ножъ сѫ прѣсѣчени, бидейки исправени възъ плоска глинеста тераса съ зелени пасища, между които въ дълбоки ровини се стичатъ планински бързеи. Подъ тая тераса тече отъ сѣверо-истокъ къмъ юго-западъ рѣката Джерменъ, притокъ на Струма, а по нейнитѣ брѣгове се простира между насъ и тия исполински планини благодатното *поле Дупнишко*. Рила отъ тука произвожда, рѣкълъ бихъ, дори призрачно строго впечатление. Съзнавашъ, че отъ тая страна не може се проникнѫ въ нейната вѫтрѣшность. Трѣба да обиколимъ онзи неинъ склонъ на дѣсно и тамъ тепърва, отъ западната страна, щѫтъ ни се отвори вратата за таинственитѣ долища на тази планинска грамада. Лѣтѣ снѣгътъ на петна се бѣлѣе въ най-горнитѣ падини, облацитѣ кацатъ по най-високитѣ чуки, а при дъждь и слѣдъ него играта на боитѣ и на сѣнкитѣ, съзирана прѣзъ медиумъ отъ влажни въздушни пластове, що се смѣнятъ, прѣминува въ стадии, съ чийто блѣсъкъ очитѣ не могѫтъ ни да се наситѭтъ. Послѣднитѣ минути прѣдъ пролѣтна буря, каквато ме сполѣти на едно послѣшно пѫтуванье прѣдъ сама Дупница, когато цѣла Рила отъ гребена до подножието се бѣ обвила въ прозрачно модро було, що полека се смрачаваше до черно, и сетнѣ слѣдъ бурята бързитѣ прѣходи на освѣтлението отъ сива драча дори до ясно слънце — принадлежѫтъ къмъ най-величавитѣ природни зрѣлища, които съмъ нѣкога виждалъ.

Самото Дупнишко поле, наносни длъгнестъ водоемъ около 20 километра дълъгъ и 8 широкъ, прѣдставя благатъкъ погледъ съ оная си зеленина, съ онуй изобилие отъ буйни нивья и садове и съ присѫщието на четобройни села съ бѣли църквици. Изъ неговата безлѣсна и плодна почва се истъкнуватъ сѫщо както въ Софийско и Радомирско безъ брой стародавни могили, отъ които всѣка има у населението свое особно име (Драгоина могила и п.); прѣ-

данията расказуватъ, че по тѣхнитѣ върхове нѣкога стояли, каже, палати на стари князье. Край друма се видѭтъ само нѣколко хана, околъ които пакъ съзирахме тълпи турски бѣжанци, що вървехѫ назадъ къмъ напущенитѣ огнища въ новото християнско княжество. Видимъ, че сме излѣзли изъ границитѣ на „шоплука"; тука носията е вече друга, други сѫ лицата и друго нарѣчието. Обширнитѣ лозья, раскошнитѣ кукурузови нивья, бѣлѣжитото изобилие на всѣкакво овощие и особито тежката жега, що зачина сутрина рано, показуватъ, че не само сме дошли пó-далечъ на югъ, но и че сме излѣзли изъ планинище въ мѣстности пó-надолни.

Въ 8 часътъ и 45 мин. влѣзохме въ града *Дупница*. Цѣлата поселица собствено не е друго нѣщо, освѣнъ една прѣдългa улица, която съ своитѣ 619 кѫщи (съ 7497 д. жителье) се вие близу на три четвъртини часа пѫть между високи рудини покрай криволичното Джерменско легло. Дървени, намѣстѣ не безугледни кѫщья, се редѭтъ по двата брѣга, като сѫ често съединени съ многобройни мостовци и прѣпрѣчени греди. Тука се съглеждатъ много стари турски конаци съ просторни дворове и градини, които за уварднянье харема отъ палавия зракъ на непосветенитѣ сѫ оградени съ прѣвисоки стѣни отъ камень, клади и кирпичи, зеръ, сега много съсипани. Голѣмий брой джамии свѣдочи за силно нѣкогашно турско население. Срѣдището на града се намира тамъ, дѣто изъ горага дохажда прѣзъ дълбокъ живописенъ долъ буйната Бистрица отъ ребрата на Рила; главната улица се прѣнася прѣзъ шумнитѣ нейни вълни по старъ каменелъ мостъ съ единъ творъ, до който стои стародавна джамия, отъ чието минаре[1]) въ подирно врѣме прѣди войната двамина ходжи по незнайни причини самоубийствено се били хвърлили въ водитѣ, пѣнещи се долу въ падината подъ мусюлманската божница. Който върви по страшната настеля на улицитѣ въ долината, той само нáдвѣ-нáтри си съставя мнѣние за града; обаче погледътъ отъ часовната кула (саат-кулé) и отъ мухамеданскитѣ гробища възъ терасата надъ града открива не само цѣлата ситуация, най и прѣлестьта на

---

[1]) Българетѣ тъдѣва именуватъ минарето по словѣнски — *викáло*.

безбройни градини, които най-вече пролѣть чинѭтъ приятно впечатление съ бѣлоснѣжния цвѣтъ отъ сливи, черѣши, вишни, ябълки, круши и съ раскошния червеникавъ цвѣтъ отъ праскови, дюли и миндали.

Дупнишката краина има доста значително минѫло, което обаче до днесь е токо малко освѣтлено. Многото могили и обикновени намирания римски монети свѣдочѭтъ за отколѣшната нейна заселеность. Името на рѣката Джерменъ ни уважда въ далечнитѣ стари вѣкове, дѣто по врѣме на римското царство между петьтѣ града на провинцията Dacia mediterranea, чиято столица била въ Сердика (Срѣдецъ), се споменува и *Germania* или *Germane*. Споредъ свидѣтелството на Прокопия Кесарийски славний Юстиниановъ воевода Велизарь е билъ родомъ отъ тази Германия, на прѣдѣла на тогавашнитѣ провинции илирски и тракийски. Градътъ заедно съ името си е прѣкаралъ всичѣ бури отъ прѣселението на народитѣ, па се споменува съ непромѣнено име въ 1020 г. между седемтѣ градища на българската епархия Велбуждска (Кюстендилска), ба още въ 1153 г. четеме за него и за плодороднитѣ негови нивья и лозья въ подробнитѣ извѣстия за Балканския полуостровъ, които събралъ тогази въ Сицилия при двора на краля нормански Рогеръ II. и вписалъ въ славния си земеписенъ трудъ арабинътъ Едриси. Съ необорима истота не можемъ установи пологата на това градище, ала по най-голѣмо вѣроятие то е лежало близу на 12 километра на истокъ отъ Дупница подъ самитѣ поли на Рилскитѣ планини до селото нарѣчено Сапаревска Баня, гдѣто се намиратъ топли кюкюртни извори, римски надписи, срѣдовѣчки срутени църкви и различни дири отъ стари сгради.[1]) Въ българския хрисовулъ на царь Шишмана отъ 1378 г. се споменува тукашната рѣка като Германщица, ала отъ 15 вѣкъ четеме вече нейното сегашно име.[2])

Дупница (въ турскитѣ уста Дупинджа) най-напрѣжъ се споменува въ дневника отъ палестинското пѫтуванье на порейнския рицарь Арнолдъ Фонъ Харфъ (Harff) въ 1499 г., и отъ него врѣме често има споменъ за неѭ най-вече

---

[1]) Въ селцето Джерменъ на югъ отъ Дупница, до колкото знаѭ, нѣма никакви старини. Сапарево или Цапарево се казва едно село до сама Баня.

[2]) Вижъ моята Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, стр. 28.

въ различни италиянски записки. Тя е лежала на голѣмия друмъ, който при Татаръ-Пазарджикъ се е отдѣлялъ отъ главния пѫть отъ Бѣлградъ до Цариградъ и оттамъ е вървѣла прѣзъ Самоковъ и Кюстендилъ за Скопие, спояващицъ главния градъ на османската държава не само съ Македония, Албания и Босна, най и съ Адриатишкитѣ пристанища. Нѣма съмнѣние, че е възникнѫла полека покрай кервансараитѣ, направени за сгодата на пѫтницитѣ. Името ѝ си има потеклото отъ старобългарското **доупла, доупина, доупка,** (и новобълг. *дупка*) пещера, яма, което значение е било прѣнесено и на поселицата въ тѣсна долина, заключена между високи рудини.[1]) Ала важностьта на поселицата е расла токо малко по малко; въ нѣкои записки отъ първата половина на 16. столѣтие, както у Петанчича и Курипешича, нейното име нито се споменува, ала за то се уважда като станище на керванитѣ селото Червени Брѣгъ, помѣстено пó-натамъ на истокъ. Доста обширно се расписува за Дупница въ 17 столѣтие турский географъ Хаджи Халфа, който споменува за тържището, за джамията, за недалечнитѣ кюкюртени бани[2]), за съсѣднитѣ гористи планини, съ върхове рѣчи непрѣстайно заснѣжени, и за многочетнитѣ села по политѣ на тѣхъ планини; занимливъ е споменътъ за желѣзнитѣ рудници по нѣкои мѣста, каже, на тѣзи планини, сега досущь незнайни. Въ подирно врѣме мѣстото е било населено главно отъ турци и е личило съ малка вѫтрѣшна търговия, която се простирала на сѣверъ дори до Пиротъ, на югъ до морето.

По врѣме на анархията въ зачалото на нашето столѣтие тука се прочу Сулейманъ-бей Каргалия, родомъ арнаутинъ, спахия въ Дупница и Струмица, „войвода“ Дупнишки, единъ отъ ония бегове османски, които заради своята свирѣпость, зарадъ жестокия си гнетъ върху раята и зарадъ грабежъ на жени и дѣвойки сѫ най-черно записани въ народната паметь отъ дивитѣ врѣмена на кърджалиитѣ и на турския бой срѣщу сърбското въстание. Кар-

---

[1]) Нѣкои ново-български списателье произваждатъ него име отъ словото *дѫбъ* и пишѫтъ Дѫбница, като забравятъ при това, че да бѣше така, то би трѣбало да се зове Дабница, понеже старобългарското **дѫбъ** въ западнитѣ нарѣчия (и въ Дупница) гласи *даб*.

[2]) Въ Хаморова прѣводъ, стр. 89, вмѣсто Сиятево, село съ топли бани, четв Сапарево.

галията въ Дупница, Биляръ-ага въ Радомиръ и славний Карафеизъ отъ Трънъ сѫ били вожди на Кърджалиитѣ въ тия мѣста на вѫтрѣ въ страната. Старцитѣ приказватъ, какъ тия троица еднѫжъ задружно ударили на гр. Кюстендилъ, ала тамошний „аянинъ“ (началникъ) Едипъ-ага успѣшно ги отбилъ съ помощьта на оборѫжената рая. Единъ съврѣмененъ записъ въ рѫкописа на Паисиевата хроника, пазена въ Рилския манастирь, бѣлѣжи, че Сулейманъ Каргалия на 1813 г. въ битката противъ сърбетѣ при Нишъ билъ раненъ отъ топовни куршумъ въ крака и поради това на 15 августъ сѫщата година умрѣлъ, за прѣвелика радость на християнетѣ надъ това справедливо наказание божие за безбройнитѣ му злодѣяния и свирѣпства.

Голѣмъ прѣвратъ произведе въ Дупница послѣдната война. Градътъ станѫ срѣдище на погранична околия съ 38.121 д. жителье, подчинена на Кюстендилския окрѫгъ. Съ положението на границата се прѣобърнѫхѫ всички досегашни условия. Дупнишкитѣ турци токо-рѣчи съвсѣмъ се изселихѫ въ недалечната македонска Джумая, и наопаки Джумайскитѣ българе, човѣци бодри и прѣдприимчиви, се прѣнесохѫ прѣзъ новата граница въ Дупница. На 1879 лѣто, когато биде установена пограничната линия и рускитѣ войски отстѫпихѫ изъ Джумая, тогава цѣлото рѣчи християнско население на тамошната мѣстность се повдигнѫ и потегли въ Дупнишката околина. Още въ зимата срѣщу 1880 г. имаше разположени въ Дупнишко повече отъ 7000 такива бѣжанци, които причинявхѫ на новата българска администрация всѣкакви мѫчнотии; напоконъ една часть се повърнѫ дома си, друга се смѣсти въ пограничнитѣ села, а третя биде поселена отъ правителството на истокъ въ пуститѣ селища турски въ Тозлука, между Търново и Шуменъ. Покрай българетѣ и немногобройнитѣ турци въ Дупница се намиратъ сѫщо испански евреи и неизбѣжни цигане. Тукашнитѣ турци личѫтъ съ особенъ фанатизъмъ, който немалко е распалянъ отъ рѣченитѣ обстоятелства. За безопасность на границитѣ стоеше тука прѣзъ първитѣ три години на българската управа една батерия топове съ една рота пѣшаци. Въ бившия Каргалийовъ конакъ съ турски надписъ и дата 1224 год. по хеджрата надъ пор-

титѣ се отвори въ 1879 г. държавно троекласно училище, ала, понеже нѣмаше много ученици и свърхъ това въ близкия Кюстендилъ се поддържа отъ правителството низша реалка, подиръ двѣ години то пакъ се прѣдаде на общината.

Бѣше недѣля. Населението въ празднична прѣмѣна сѣдеше прѣдъ вратата на своитѣ кѫщици и привѣтливо ни поздравяше; то сѫ людье живи и хубавелци, чернооки и черновѣжди. Момитѣ, съ червени цвѣтя затъкнѫти въ краситѣ, носѭтъ черни салтамарки съ сирмена обтока и зелени сукмани, прѣстѣгнѫти съ сирменъ поясъ. Спрѣхме се въ метоха на Рилския манастирь, гдѣто се срѣщнѫхъ съ нѣколцина мѣстни родолюбци и тутакси на първа рѫка се научихъ едно-друго за староитѣ надписи, могили, за градищата, при което ми се удаде прилежь да опрѣдѣлѭ пѫтемъ и нѣколко римски и венетишки монети.

Настанѫ послѣдний кѫсъ отъ пѫтя къмъ турскитѣ граници. Часътъ въ $9^1/_2$ бѣхме пакъ въ полето задъ Дупнишкитѣ кѫщя. Съ конь се смѣтатъ до прѣдѣла три часа и пóвече, ала нашата поща стигнѫ тамъ за половина отъ врѣмето. Посоката на пѫтя клони токо-рѣчи съвсѣмъ на югъ, съ незначителна отбивка къмъ юго-западъ. Селата, както рѣчи повсѫдѣ на Балканския полуостровъ, остаятъ далекъ отъ друма, тука твърдѣ широко и добрѣ направенъ, който сѫ прокарали турцитѣ за стратегично съединение на Софийско съ приморскитѣ краини на Сѣръ и Солунъ. Рѣдко нѣйдѣ виждаме човѣкъ на полето, или срѣщаме нѣкого пѫтника. Най-напрѣдъ отиваме по долината на Джерменъ, обточена съ хубави садове и лозя, и на полъ-пѫть стигаме до мѣстото, гдѣто Джерменъ впада въ Струма. Тя ни се прѣдставя тука вече като голѣма широка рѣка съ буйни води, пролѣть жълти, лѣтѣ сини. Отъ Радомиръ, гдѣто ѭ бѣхме напуснѫли, е прѣминѫла вече прѣзъ двѣ планински вериги и събрала всички потоци на Кюстендилската котловина; сега пристѫпя къмъ насъ отъ дѣсно откъмъ северъ низъ тѣсенъ проломъ прѣзъ върховетѣ, що дѣлѭтъ Дупнишкото поле отъ Кюстендилското, и откакъ приеме отъ лѣво тука водитѣ отъ полето Дупнишко, докарани отъ Джерменъ, обръща се на югъ къмъ морето низъ долина равна като улица близо 2 километра на ширъ. При втока на срѣщния брѣгъ се растилатъ на далеко и широко по

върховетѣ червенитѣ покриви на голѣмото село Бобошево (430 кѫщи съ 1958 д. ж.), което е сѣдалище на миро́вни сѫдия и срѣдище на по́-малкитѣ околни селища. Друмътъ ни слѣди лѣвия брѣгъ на Струма. Птици алкиди хвъркатъ надъ водитѣ и кацатъ по пѣсчинитѣ, а тукъ-тамъ се мѣтне риба надъ рѣчната повърхнина. Срѣщний дѣсни брѣгъ е обточенъ съ червеникави сипеи, надъ които се сбиратъ по́-високи върхове; долу край рѣката срастени тополи и високи елхи самъ-тамъ прѣкъсватъ безлѣсното еднообразие на крайната, възвѣстяващицъ пологата на пръснѫти чифлици. На наша страна зелени млѣчоци нацъвтѣли край пѫтя и разновидно жълто цвѣте нашарило съсѣднитѣ ливади. Друмътъ на мѣста върви между пасища и прѣплодовити нивя, на мѣста пакъ тѣсно се промича между Струма и високата лѣва странь на рѣчната долина. Отъ лѣва рѫка изгледътъ остая ограденъ отъ оная глинеста тераса, която обикаля Рилскитѣ планини и отъ западна страна; само тукъ-тамѣ се отваря въ неѭ проломъ — долини на бързеитѣ, що идѫтъ отъ планинското подножие, между чиито високи брѣгове съзираме и села горѣ на терасата съ часть планини отзадъ. Уморната монотония на пѫтя и постоянний слънчовъ пекъ, слабо умѣренъ отъ изобилието на рѣчнитѣ испарения, смѣнятъ се съ привлекателната сѣнка на дългитѣ дръвосади отъ стари китати върби, що се надвѣсятъ надъ друма.

Изведнѫжъ долината на Струма досущь се затваря отъ глинестъ ридъ, що се подава отъ лѣвия брѣгъ; друмътъ напуща рѣката и нашитѣ кола съ напънъ на коньетѣ и скрипотъ на колелата едвамъ се влѣкѫтъ на лѣво прѣзъ лакатушки възъ бърдо. За нѣколко минути сме горѣ. На погледа ни се отваря прѣкрасна панорама, пълна съ всѣкакви планински форми. Долу прѣдъ низи въ мала котловинка, образувана отъ стичаньето на Струма и на Рила, срѣди четвъртити правилно отмѣрени тютюневи нивя и широки мочурливи ливади, лежи богатото село Кочериново, съ бѣлитѣ си кѫщици и червени покриви, обиколено отъ най-хубава растителна зеленина. Задъ него на единъ стрѣлъ отъ пушка тече отъ истокъ къмъ западъ рѣката Рила, раздѣлена на нѣколко рамена и обточена съ редове високи елхи. Видиме нейното устие въ Струма, видиме моста прѣзъ

неѭ съ стражници по обѣтѣ страни, видиме българското знаме, що се развѣва на стѣгъ надъ митнишката кѫщица и ето тамъ свѣтнѫ нѣщо на слънцето — пушкитѣ на пограничната стража, българска и турска! Вече сме на границата. Рила дѣли османското царство отъ българското. Селото Баряково (тур. Байракли) на другата страна вече стои на турска почва. А оння широки планинести краища на югъ сѫ въ неосвободена още Македония. На дѣсно стоѭтъ натрупани вълновититѣ планини Малешевски и Пиянечки, донинѣ нáполу terra incognita за географичната наука. Ала всичкото внимание обрѫщатъ върху себе планинскитѣ гребени и върхове, размѣстени на лѣва рѫка. Ето близу отъ насъ Рилскитѣ стѣни и въ тѣхъ пролука, изъ която рѣка Рила избива навънъ и гдѣто се отваря и за насъ входъ навѫтрѣ. А на югъ отъ Рила, срѣдн цѣлия този краински образъ, стои задъ границата въ значителна далечина отъ насъ най-величавий и тъй да речемъ най-елегантний планински ликъ на източната половина на Балканския полуостровъ. Привидно досущь самичъкъ се истака изъ подъ силенъ подмолъ въ стръмни тераси кѫжелестъ остъръ чукарь, на очи пó-високъ отъ сама Рила. Ивици отъ прѣсенъ снѣгъ украшаватъ сѣверната страна на високата пирамида, която освѣнъ нѣколко лѣтни мѣсеца обикновено постояно е покрита съ смѣтаново було отъ планински снѣгъ. Гледката е плѣнителна, пълна съ алпийска величавость. То е прославената въ народнитѣ български пѣсни *Перинъ планина,* античний *Орбелъ,* описуванъ отъ гръцки и римски земеписци и поети, най-сѣверний край на високото бърдо, което се простира отъ Рила дори близко до околината на старобългарското градище Мелникъ, образуващицъ „прѣдѣлъ“ между долината на Струма и порѣчието на голѣмата рѣка Места.[1]) Въ наше врѣме туй великолѣпно планинище се гордѣе съ епиченъ блѣсъкъ на българскитѣ хайдути, които до нинѣ се расхождатъ по неговитѣ ребра.

[1]) Пѫтувачьетѣ Barth и Rockstroh описуватъ него върхъ, като го наричатъ Арисваница. Ала то е грѣшка. *Ризваница* се казва пó-низъкъ единъ плосъкъ върхъ между Перинъ и Рила. Оня чукарь ми биде именуванъ отъ всички туземци винѫги просто Перинъ-планина (тур. Перин-даг). Ала най-високий върхъ на Перинъ-планина, нарѣченъ *Ел-тепе* (тур. Гьол-тепе, езерни върхъ), който има два върха (2680 метра), и на едина отъ нихъ и малко езеро, споредъ думитѣ на Джумайскитѣ българе и на стари опитни хайдути отъ Кочериново, неможе да се види, понеже е закритъ отъ другъ.

Особито осѣщанье обзима пжтувача, колчемъ се доближи на единъ раскрачъ къмъ границитѣ на турското царство. То е съзнанието, че стоишъ още връзъ почва християнска и цивилизувана, ала че тамъ задъ оная чърта се зачина полуизвѣстната страна съ непристжпни тайни, гдѣто нѣма лична безопасность и человѣшки права, гдѣто по пжтя е потрѣбна будна прѣдпазливость и прѣзъ която безъ особна правителствена протекция неможе да се ходи по проста научна любознайность. Познатъ ми е той чуденъ погледъ отъ нееднократенъ опитъ и винжги ми се вѣстехж неволно въ паметьта стиховетѣ незнамъ на коя класична френска трагедия, че сме тамъ,

où finit l'Europe et commence l'Asie.

Припомнихъ си именно едно августовско ютро прѣди да изгрѣе слънце на единъ черногорски върхъ близо до Цетинье, съ огроменъ изгледъ въ Албания. Отъ тамъ бѣше видѣть въ полумрака цѣлото огледало на Шкодренското езеро, — хубавъ зеленъ овалъ. На дѣсно стоехж тъмнитѣ очърти на великана Суторманъ, а задъ него цѣлъ редъ чуки, една по́-низка отъ друга, чакъ до подирнята най-низка при невидимия градъ Шкодра. На лѣво отъ езерото въ равно поле се лъщеше сребърната ивица на Морача и при неиж се бѣлѣехж кулитѣ въ Жаблякъ. А цѣлата прѣдница бѣ испълнена съ исполинска плитка албански планини въ землището на Хотитѣ, Пулатитѣ и Мирдититѣ — едно отъ най-дивитѣ краища на Европа, съ върхове неизмѣрни, долини незнайни и природа неиздирена. Полечка исплува огромното плаво-червено слънчово кълбо надъ шилеститѣ чукари, па́ритѣ се вдигнжхж изъ планинскитѣ падини, и тукъ тепърва се расчлени привидно сплътената тъмносиня планинска плитка и ясно се истъкнжхж далечинитѣ на отдѣлни гребени, гжсто наредени единъ подиръ други. Ала скоро първитѣ слънчови лжчи паднжхж и надъ езерната повърхнина, бѣлитѣ ранни мжгли искочихж изъ водитѣ, изъ равнинитѣ и планинитѣ, и слѣдъ нѣколко минути цѣлий образъ се распилѣ.

По такива мѣста любознайностьта бива по́-голѣма нежели другждѣ. За планинската панорама отъ терасата надъ Кочериново знаемъ рѣчи толкозъ, колкото се знае за подробноститѣ на алпийската система на сѣверна Албания:

нѣколко вѣсти кѫсовити и непълни. Новата граница и новий погранични животъ образуватъ прѣдѣлъ токо-рѣчи непроходимъ. За екскурзии до Малешево и до Пиянецъ неможе и да се помисли; безъ да се гледа на мусулманскитѣ и християнскитѣ разбойници, турскитѣ власти сами по себе бихѫ се уплашили отъ просбата за дозволение да се споходѭтъ тия погранични мѣстности на страни отъ голѣми друмове и бихѫ си навалили съ купища най-чудати комбинации. Недалечъ отъ нашата граница, часъ и половина отъ Кочериново, лежи градътъ Джумая, населенъ отъ фанатици турци, старожилци или прѣселенци изъ Княжеството. Околината се слави съ отличенъ тютюнъ, отглеждань въ полята на Струмската долина. Въ града има топли извори съ бани и стари надписи латински и гръцки, ала колкото често и да ходехъ по цѣли седмици въ пограничнитѣ наши окрѫзи. още не ми се удаде прилежъ да побеспокоѭ турския паша и правовѣрнитѣ негови мусулмане съ настойчивата и наистина подозрителна споходба на палавия франкъ въ българска служба.

Кочериново (299 кѫщи съ 1638 д. ж.) е привѣтливо и живо селище съ просторна стъгда и съ население отъ хубавъ типъ, което се занимава главно съ отглежданье тютюнъ. Видиме, че сме на границитѣ; съглеждаме селяне оборѫжени съ пищови и дълги пушки, български жандари, митнишки стражарье съ калпаци съ зелено дъно и селски пóляци. Спираме се, и разговорътъ съ жительетѣ се върти около различни новини изъ пограничния животъ. Особната дружина, съставена отъ всѣкакви били хайдуци и друга дива сбирщина, съ щабъ въ Кюстендилъ, малко прѣди нашето пѫтуванье, слѣдъ едногодишенъ животъ. се распуснѫ и пазеньето на границата се прѣдаде на жандармерията и жительетѣ отъ пограничнитѣ села, които се смѣнятъ по караулитѣ, расположени въ опрѣдѣлени далечини. Турцитѣ държѫтъ въ Джумая двѣ роти пѣшаци и надлъжъ по границата иматъ расположени силни обходи отъ редовна войска, които обаче живѣѭтъ много оскѫдно, като не получватъ никаква платка и често отъ приятелство си испросятъ храна отъ нашитѣ стражи. Главната цѣль на стражата по границитѣ е тая, каквото да се запрѣчи прѣходътъ на хайдушки чети. Задъ границата, която

води прѣзъ пусти планински мѣста, цъвти непрѣстайното brigantaggio, ба въ първитѣ години слѣдъ войната, най-вече докждъ сжществуваше албанската лига (албански *конгрá)*, въ сѣверна и сѣверозападна Македония владаше пълна анархия; турци, помаци и българе сж враждували и се грабили помежду си, и освѣнъ мѣстата, завзети отъ турски гранизони, краината е била въ ржцѣтѣ на разбойници отъ вситѣ мѣстни езици и вѣри. Тепърва слѣдъ покорението на лигата отъ Дервишъ паша е уведенъ малко редъ. Поради тия обстоятелства живата нѣкогажъ търговия въ Струмската долина отъ вжтрѣшностьта на Софийско надолу къмъ морето нинѣ е рѣчи съсвѣмъ заглжхнжла; зарадъ несигурностьта по пжтищата слѣдъ войната керванитѣ прѣстанжхж да ходжтъ отъ Дупница на Сѣръ и Солунъ и доходитѣ на българската митница въ Кочериново за цѣлата първа година не възлизахж на пó-вече отъ 6000 лева, тъй че тя скоро биде понижена токо на малъкъ митарски пунктъ съ единъ само писарь.

Отъ Кочериново обърнжхме низъ тѣсенъ возовни пжть (колникъ) досущь по друга посока на сѣвероистокъ къмъ Рилскитѣ планини, като имахме границата на дѣсна ржка испърво само петь километра на далечъ. На края на селото стои хубава нова църквица съ надписъ, що огласява, че била съзидана въ л. 1879 „въ днитѣ на Княза Александра I.“ Длъгнестата Кочериновска котловина, около единъ часъ на длъжь, е най топлата мѣстность на западна България и съ жегата и природата си напомня нѣкои мѣстности италиянски. Изобилни овощки, особито хубави круши, се редятъ по садоветѣ и хълбоцитѣ, тютюневата растина съ голѣмитѣ свои ясноцвѣтни листья по широкитѣ нивья придава на краината особна отсѣнка на зеленина, блѣдозеленаta царевица се издига нагорѣ, като надминува човѣшки растъ, и гжститѣ шибраки образуватъ непроходими плетове. Пъстри пеперуди прѣхвъркатъ по лъснжлото се на слънце листье и черни биволи се валятъ лѣниво между тръстьта на блатливитѣ ливади. Тихъ пладнѣшни въздухъ съ трепетливо движение смущава очитѣ при погледъ на планинскитѣ профили. Прѣзъ нощьта бѣхъ тъкмо наполу измръзнжлъ подъ Витоша и съ пар-

десю и съ каучуковъ клашникъ, а сега ме гореше слънце съ пълна югоземска сила.

При селото Пороминово границата отстжпя отъ рѣката право на истокъ и обата брѣга на Рила принадлежжтъ на България. Въ политѣ на планинитѣ скоро си издирихъ селото *Стобъ,* надъ което по издрани сипеи се намиратъ скромни дири отъ старобългарско градище. Едно мѣсто отъ нихъ жительетѣ означаватъ като „Петрова кула". Три високи могили подъ селото между ливадитѣ на дѣсния брѣгъ на Рила показватъ, че тукъ отъ прадавно врѣме е сжществувала по́-голѣма поселица. За сжществуваньето на нѣкой градецъ въ старитѣ вѣкове свѣдочжтъ отъ врѣмето на римскитѣ царье два гръцки надписа, които прѣди години пжтувачьтъ Бартъ прѣписа въ недалечното Рилско село. Прѣзъ срѣднитѣ вѣкове Стобъ нерѣдко се споменува като мѣсто не безъ важность. На 1020 год. се споменува между градищата на българската епархия Велбуждска. Въ 12 столѣтие го съборилъ сърбский велики Жупанъ Стефанъ Нѣманя на своитѣ походи срѣщу Византийцитѣ, заедно съ Перникъ и Велбуждъ (нинѣшни Кюстендилъ) и немного послѣ царь Асѣнь I., споредъ свидѣтелството на Никита Акоминатъ, слѣдъ прѣвзиманьето на Срѣдецъ, отнелъ отъ Гърцитѣ и гради́щето Стобъ (Στόμπιον). На 1246 год. пакъ го добилъ отъ българетѣ съ Родопскитѣ гради́ща и съ Велбуждъ гръцкий царь Иванъ Ватаца. ала не за дълго. Още въ 14 столѣтие това укрѣпено мѣсто било прѣдното селище на цѣлата краина, сжсѣдъ на манастирското землище, и послѣдний български царь Иванъ Шишманъ въ Хрисовула, даденъ на 1378 л. въ Срѣдецъ на Рилския манастирь, изрично каже, *„гради́щето Стобъ* да нѣма никаква власть надъ манастирски човѣкъ, нито надъ неговъ имотъ ни за единъ косъмъ".

Наслѣдникъ на Стобъ е голѣмото село *Рила,* чието име още не се споменува въ рѣчения Шишмановъ хрисовулъ. Расположено е тъкмо до портитѣ на манастирското землище, на мѣстото, дѣто рѣката избива изъ планинската пролука на вънъ въ полето. Неговитѣ 567 угледни дървени кжщици (съ 3052 д. ж.) со сѣнчасти градини сж разредени токо рѣчи амфитеатрално по планинския хъл-

бокъ, на мѣсто, закрито отъ зима и вѣтъръ.[1]) Изобилни бързеи чуртѭтъ по улицитѣ, които сѫ тъй криволити, че въ тѣхъ лесно можешъ се забърка. Жительетѣ, подъ влиянието на старата манастирска цивилизация и на постояното сношение съ поклонницитѣ, сѫ людье привѣтливи и разбрани. На сѣверната страна школната нова сграда отъ високо гледа прѣзъ седемъ прозорца задъ границата въ Македония; сградила се нинѣ слѣдъ войната отъ пъргавитѣ Рилчане съ държавна помощь. Пó-далечко отъ школата се види надъ селото стародавна църквица, около която въ отдѣлни кѫщици живѣѭтъ до петдесетъ калугерици, старици и дѣвойки, които се занимаватъ главно да ткаѭтъ *шаякъ*. Долу въ селото се намира „метохътъ" на Рилския манастирь, съ домакински сгради и нѣколцина калугери. Винарство и обработванье тютюнъ сѫ главний занаятъ на жительетѣ, както и търговство; на врѣмени тука се събира околното население на *панаиръ*.

Пристигнѫхме тъкмо на пладнѣ. Тука прѣстаяше пощенската линия. Слѣзохме въ хана, обѣдувахме варенъ бобъ съ чесънъ, голѣми круши и отъ нашитѣ консерви, па си отпочинѫхме малко, разбира се, долу на рогозки. Сегизъ тогизъ низъ прозореца продължавахъ въ народописнитѣ си студии. Вънка около нашитѣ вързопи стояхѫ нѣколко селянки, съ наивна любознайность разглеждахѫ моето пардесю и съ усмихнѫто лице тихо си приказвахѫ, като какъ се прави за него платътъ и какъ се шие то цѣлото. Чудно ми бѣше, че тука подаятъ дѣца, които вече ходѭтъ, до третя година и пó-кѫсно, особито най-младитѣ жени, което пó-сетнѣ съгледахъ и въ други български краини. Освѣнъ това трѣбва да споменѫ, че тука, ако и нарѣдко, се срѣщатъ людье пулѣсти съ поличби на кретинизъмъ.[2])

Слѣдъ малка почивка се опѫтихме по два часътъ за манастиря, и то вече на коньe; може наистина да се стигне тамъ и въ кола, ала зарадъ стръмнината и тѣснотата на пѫтя пó-добрѣ е да отиде човѣкъ яздишкомъ. Отъ селото

---

[1]) Такова закрито отъ вѣтъра мѣсто български се казва *зáвѣтъ*.

[2]) Освѣнъ описания пó-горѣ вововни пѫть отъ Дупница прѣзъ Кочериново до Рилското село или Рила, що води съ значителна забикалка на длъжь по Джерменъ и Струма на долу, а сетнѣ край Рила на горѣ, отъ Дупница до Рила може се оти и право по каменита самарска пѫтечка. Минѫхъ прѣзъ тамъ на конь съ двоица

Рила до манастиря се смѣтатъ три-четире часа волни вървежъ на конь, ако и далечината между обѣтѣ мѣста по права линия неще да има може би по́-вече отъ 18 километра. Посоката на цѣлия пѫть върви тъкмо отъ западъ къмъ истокъ. Прѣзъ идилични селски улички, дѣто въ сѣнката на китати орѣхи моми и момци въ живописна прѣмѣна си усла́ждахѫ деня въ недѣля слѣдъ обѣдъ съ танецъ на *хоро*, ние излѣзохме отъ селището на вънъ въ планинитѣ. Непосрѣдствено задъ селото се отварятъ портитѣ за вѫтрѣшностьта на Рилското бърдо. Исполински гранитови пилони отъ сива боя се истакатъ по двѣтѣ страни на тѣсната криволита пролука, въ чието дъно край нашия пѫть шумно тече прѣзъ бесчетни балвани дивата Рила, донасящицъ отъ горнитѣ вѣковити лѣсове всѣкакво потрошено каменье и гранки, що застаятъ между каменьето па усилятъ шума и пѣната на нейнитѣ прагове. Входътъ въ клисурата самъ по себе е величава пукнѫтина, каквито най различнитѣ народи обикновено приписуватъ на тежкитѣ сабли на своитѣ митични юнаци, на пр. югословѣнетѣ на Крали-Марко, френцитѣ на Роланда (Brêche de Roland). А онуй, що слѣдува задъ входа на вѫтрѣ, ми припомни нѣкои сценерии отъ чудокрасната долина Земска (Zemm) подъ Ингентъ въ тиролския Цилерталъ (Zillerthal) и на горнята часть на Пасайерската (Passeier) долина, или въ по́-малки размѣри Вълтавскитѣ проломи на Чертова стѣна при Вишни Бродъ или въ Сватоянскитѣ порои въ Чешко. Голи поднебесни скали, съ площи на-

другарье на великия вторникъ 1881 г. рано въ зори за $3^1/_2$ часа. То бѣше расъкошно пѫтуванье. Вървишъ високо покрай самитѣ поли на великанскитѣ Рилски стѣни, далече отъ всички човѣшки жилища. Въ Дупница овощкитѣ бѣхѫ цъвнѫли напълно (то бѣ въ края на априль), въ по́-топлото Кочериново бѣше всичко прѣцъвтѣло, Струмската долина до сущь се раззеленила, а тука горѣ во ранната хладина минѫхме край широки снѣжни поля, що се сбиратъ въ гънкитѣ и падинитѣ дори до планинското подножие. Върховетѣ се овивахѫ въ сиви облаци, скрежъ полѣтѣваше по нашитѣ дрѣхи, орли се виняхѫ надъ главитѣ на рѣдкитѣ пѫтувачи и разни мъгли въ дрипави кѫсове леко се носехѫ надъ долнитѣ краища на снѣжнищата и надъ устията на падинитѣ, подаващицъ погледи, които ме прѣнесохѫ съ ума на политѣ на Гросъ-Венедигеръ въ Алпитѣ и на планинскитѣ околини на Кримелскитѣ водопади. Великолѣпенъ погледъ се откриваше на Дупнишкото поле, на Струмската долина, на Кочериновската котловинка и на далечнитѣ планини въ Македония задъ границата. Най лошото бѣ, че трѣбаше да минуваме прѣзъ върховищата на всичкитѣ ония бързеи, които по-долу се вливатъ въ Джерменъ и въ Струма; прѣходътъ прѣзъ дълбокитѣ имъ ровини, испълнени съ балвани и пѣсъкъ, изискуваше отъ конняника разни гимнастишки обрати, повтаряни до сдодѣянье. Човѣкъ не срѣщнѫхме, само троица македонски хайдуци, които съ началото на пролѣтьта искахѫ незабѣлѣжно да се промъкнѫтъ между българскитѣ и турскитѣ стражи прѣзъ границата.

мѣстѣ като огледало, освѣтлени отъ южно пладнинско слънце, исшилятъ се по обѣтѣ страни, пѫтьтъ лѫкатуши низъ криволици ту по едина, ту по другия брѣгъ, тъй че невидимъ далече ни напрѣдъ ни назадъ, а срѣбропѣнната Рила скача на пѐрои и прѣзъ дръсти отъ натрупано каменье съ такъвъ екъ, що се отглаша по скалитѣ, че наврѣмени неможемъ да се разберемъ помежду си съ пълна сила на човѣшки гласъ. Коньетѣ клюсатъ кое по мекъ пѣсъкъ, кое по гладка скала, кое пакъ ни прѣнасятъ прѣзъ слаби дървени мостовци отъ едната страна на другата.

За часъ и половина стигнѫхме до селото нарѣчено *Пъстра* вече на манастирска почва. На пѫтя стои само кръчмата, а кѫщицитѣ се размѣщатъ на сѣверъ нагорѣ по присойната рудина. Тука е сѫщо и манастирский метохъ съ стара църквица, нарѣченъ *Орлица*. Единъ купъ селяне привѣтливо ни поздравихѫ и проговорихѫ съ насъ нѣколко думи за послѣдната война и за близката граница. „Ние сме прости човѣци“, думахѫ, „въ сурови планини, ала все, що имаме, е отъ това, че св. Иванъ (Рилски) се случи на тия мѣста“. Испихме по чашка ракия и тръгнѫхме полечка нататъкъ въ планинитѣ. Недалече отъ тукъ минѫхме старъ камененъ мостъ, по турски способъ издигнѫтъ посрѣдь надъ отвора и доста стръмно наведенъ къмъ двата брѣга. Долината се отваря, и около насъ изоколо ни гледатъ раскошни планински лѫки, надъ които по́-горѣ дори до върховетѣ се простиратъ красни лѣсове отъ високи дръвья — изненаданъ погледъ въ безсѣнченитѣ подбалкански земи. Пѫтьтъ често се вие по хълбоцитѣ на долината прѣзъ весели поляни високо надъ Рила, която долу въ тѣсна падина струи въ тъмнитѣ сѣнки на гѫста кория. Прѣсенъ прозраченъ въздухъ планински дише отъ трѣвнатитѣ ливади, отъ пространнитѣ лѣсове и отъ обилнитѣ води.

Край единъ манастирски чифликъ стигнѫхме напоконъ на тѣсно мѣсто, токо речи съвсѣмъ засѣнчено съ високи планини. Отъ югоистокъ низъ дълбока долина дохажда Ильина рѣка, що се влива тука въ Рила, и при втока стои стражна кула съ единъ пикетъ редовна пѣхота. Пѫтьтъ се завръща на сѣвероистокъ. Краината стая все по́дива. Долината се стѣсня, ливадитѣ прѣстаятъ, смѣсенитѣ листвени и игленати лѣсове нагѫстятъ, Рила се от-

зива съ по́-гръмливъ гласъ, планинитѣ се чинѭтъ по́-високи и по́стръмни, па задъ прѣдята ни явно вече се видѭтъ и най-високитѣ зѫбци и цѣлото бърдо. Слънцето освѣтля само върховетѣ и горнята часть на полянитѣ; тъмни вечерни сѣнки испълнятъ дълбочината на долината и обхващатъ и нашия пѫть, скритъ подъ сплетенитѣ кошаци на клонати букове и габъри и ограденъ съ непрозирни шумаци отъ двѣтѣ страни. Жегата прѣстанѫ, като отстѫпяше на планинската хладинка. Възлизаме все по̀високо и по́високо, съпровождани отъ екота на пороитѣ на Рила, която се отзива изъ голѣмата дълбочина отъ дѣсна рѫка. Минуваме една прѣка дълбока падина по дървенъ мостъ, който споредъ понятието на срѣдовѣката стратегия, що е правила смѣтки съ лѫкове и стрѣли, би давалъ негли отлична дефенсивна позиция. Съ нетърпѣние чакаме първото съзиранье на манастиря. На едно по́отворено ребро низъ пролуката между горскитѣ дънери се мѣрнѫ въ далечината нѣщо бѣло. Напоконъ гората се растѫпя. Въ сѣнката на прѣвисоки, обрасли съ вѣковити лѣсове рудини, се отваря прѣдъ насъ на терасата при подножието на планинитѣ зелена ливада, и тази ливада отъ стръмния планински склонъ на лѣво чакъ до падината на Рила отъ дѣсно е прѣградена съ голѣма сива стѣна отъ неизмазанъ камень съ мали прозорки, що се редѭтъ въ многобройни кровове едни надъ други. Намираме се прѣдъ манастиря. Отвънъ изглежда като нѣкое яко срѣдовѣко гради́ще съ зѫбци и мазгалки; липсува му, вѣрвайте, само окопъ и подвиженъ мостъ.

Часътъ бѣше шесть вечеръ. Слѣзохме прѣдъ голѣмитѣ порти, прѣдъ които изотвънъ е надвѣсена малка стрѣха съ фрескови образи на светии по стѣнитѣ. Единъ пандуринъ съ аленъ джепкенъ и бѣла албанска фустанела ни поздравя и поима нашитѣ конье. Влизаме прѣзъ вратнята вѫтрѣ. Първий погледъ въ мънастирския дворъ е плѣнителенъ. Ето прѣдъ нази просторно дворище, зарасло съ зелена трѣва, избила между настелята и оживена отъ шума на бъбливи чешми. Редомъ наоколо исполинската манастирската сграда, издигнѫта на четире или петь крова, се обръща къмъ двора съ открити ходници съ стълбове и вити аркади, прѣзъ които се влиза въ келиитѣ, що ги има

до триста. Срѣди двора се издига великолѣпенъ храмъ въ слогъ византийски отъ цвѣтенъ мряморъ съ петь покрити съ олово кубета, и до него стои висока, почернѣла отъ старина срѣдовѣка кула. Неожиданата величавость на тоя калугерски замъкъ, скритъ между вѣковити лѣсове и водопади въ чудокрасна планинска долина, изеднажъ ни прогони изъ паметьта вситѣ мѫки на 18 часовния дневни и нощни пѫть.

Манастирцитѣ веднага ни уведохѫ въ ѫгълната стая на найвисокия кровъ на югоисточна страна. Влѣзохме въ голѣмъ салонъ съ високи прозорци, дървени дулапи въ стѣнитѣ, дълги низки миндери наоколо, пъстри килими на пода и съ висока бѣла соба съ зелени похлупаци на бѣли тухли въ кѫта. То бѣше салонътъ, който нѣкогажъ е служилъ за школа, та затуй сега нелипсувахѫ ни табли, ни карти. Пристѫпихъ къмъ прозореца. Отъ шеметната градищна височина се отваряше чаровни погледъ на високитѣ скалисти върхове, на широкитѣ вѣковити лѣсове отъ борове и буки, на прѣсната зеленина по веселитѣ поляни, що се простиратъ край лѣсоветѣ подъ рудинитѣ и на пѣнливитѣ скокове на планинскитѣ ручеи. Вечернитѣ сѣнки тъкмо пълзѣхѫ все повисоко на горѣ по голитѣ скални гребени и послѣдний свѣтликъ на слънцето на заходъ со златенъ блѣсъкъ се опираше о каменливитѣ гребени, озаряващицъ видно обкования съ тенеке кръстъ на темето на найвисокия върхъ, на Еленинъ върхъ. Между лѣснитѣ дънери вече бѣ настанѫла нощна тъмнина. Отъ долу мелодично се чуеше непрѣкѫсваний шумъ на младешката Рила подъ самия манастиръ и на нейнитѣ притоци, що се спущатъ къмъ неѭ отъ околнитѣ планински ровини. Той погледъ мощно дѣйствува на пѫтувача, който е исходилъ и наймного мѣста. Уединений животъ въ примитивнитѣ обстоятелства на вѫтрѣшнитѣ Балкански краища, грамадитѣ всѣкакви опити и навикътъ да се прѣкарва и мисли въ самота иматъ нѣкога особни психолошки учини. Въ първото смаянье ми се стори, че съмъ намѣрилъ „il paradiso terrestre“; лъстивата мисьль, да си докарамъ тука книгитѣ, да се отрѣкѫ отъ свѣта, отъ неговитѣ бури и страсти, и да останѫ тукъ, нѣкакъ неволно ми свѣтнѫ въ главата.

Слѣдъ вечеря пакъ се върнѫхъ къмъ своя прозорецъ и на дълго се загледахъ въ сѫщата краина, сега при освѣтление отъ мѣсеца и отъ блѣщукавата звѣздна свѣтлина. Отъ ясния небесни крѫгозоръ дивно се отражавахѫ очъртитѣ на стръмнитѣ чуки отъ най-високитѣ планински гребени. Къмъ общото впечатление се придружаше още едно особно осѣщанье, на читателя отъ далекия западъ може-би чудновато: слѣдъ деветь мѣсеца, прѣкарани въ дървени и глинени кѫщици, пръвъ пѫть нощувахъ пакъ въ камена сграда. Замислихъ се върху акустичното явление, за което Александъръ Хумболтъ пише нѣйдѣ си че водопадитѣ и въ най-тихитѣ незаселени краини нощемъ привидно се отглашатъ пóшумно нежели денемъ; ала падащитѣ води на Рила и на Дрýшлявица съ любезния си гласъ скоро ме улюлѣхѫ въ приятенъ сънь.

Въ манастиря прѣстояхъ пълни петнайсетъ деня. Другожъ манастирската тишина се съживя само отъ калугеритѣ и отъ нихнитѣ слуги и ратаи, а наврѣмени отъ деститѣ или поклонницитѣ. Тогазъ обаче тука бѣше живо, пó-живо отколкото е било виждано въ „пустинята Рилска“ отъ цѣли столѣтия насамъ. Тука бѣше князьтъ съ адютантитѣ и секретарьетѣ си, дипломатическитѣ агенти дохождахѫ едни слѣдъ други на споходба, а сегисъ-тогизъ идваше и нѣкой отъ българскитѣ министри или отъ другитѣ висши чиновници. Въ домакинскитѣ сгради подъ источнитѣ врата стоехѫ до стотина души пѣшаци отъ Самоковската дружина, хубавки, пъргави планинци съ черни калпаци и тъмнозелени мундири, съ опинци на нозѣтѣ, а освѣнъ това и единъ взводъ отъ конвойния Софийски ескадронъ. Къмъ тихата манастирска сценерия прииждахѫ прѣдъ Самоковскитѣ порти около табора и конюшнитѣ и живи образи отъ новобългарския военни животъ. Слѣдъ много столѣтия, що сѫ истекли отъ врѣмето на царь Асѣня и на царь Шишмана, пазителье и даровници на манастиря, въ манастиря заечахѫ пакъ български зурни и тѫпани. Пѣшацитѣ вече отъ пóдълго врѣме стоехѫ въ планинитѣ като погранични кордонъ, распоставени по горитѣ въ малки патрули, помѣстени въ станове. Телеграфната жица бѣше нарочито прокарана чакъ до манастиря, и въ една килия се намираше импровизувана пощенска станция, що спояваше

прѣзъ врѣме на княжевото гостуванье отдалечения и полуприказния манастирь съ цѣлия свѣтъ.

Сутрината направихъ споходби у игумена отецъ Пантелеймона, привѣтливъ бѣлобрадъ старецъ, мѫжъ мѫдъръ и начетенъ, който е засѣдавалъ и като депутатъ въ Търновското събрание, сетнѣ у старичкия патриархъ на българската книжнина отецъ Неофита и у други по́видни братия на манастирската община. Слѣднитѣ дни се смѣняхѫ писменни работи или четенье стари рѫкописи съ разговорки съ калугеритѣ въ килиитѣ и по ходницитѣ и съ пѣши расходки по горитѣ и полянитѣ. Къмъ това се придружахѫ чести яздачки екскурсии съ князя. На купове нѣкога до двайсетъ коня яздехме по пѫтекитѣ, и освѣнъ тѣхъ ту низъ гѫстъ вѣковитъ лѣсъ, дѣто подъ копитата пращехѫ окапалитѣ клонье на паднѫли растителни исполини, ту низъ дълбока трѣва на присойнитѣ лѫки, на които българскитѣ ратаи и ратакини отъ загорския Разлогъ съ еднообразни пѣсни косехѫ сѣно за манастирскитѣ скърди; нѣкога се запущахме на голѣма височина по трудни каменити козьи пѫтеки, дѣто често само естествената прѣдпазливость на кавказкия планински конь прѣнасяше яздача прѣзъ гладкитѣ скали и край шеметнитѣ пропасти. Скоро си съставихъ ясенъ образъ на Рилската пустиня, която наистина и най-рѣчовитото слово неще може описа въ нейната цѣлость тъй, както тя се прѣдставя на наблюдателсткото око на спохождача въ многовиднитѣ свои природни образи.

ГОВОРЪТЪ ВЪ КОНОПЧИИ.

Отъ Петку К. Гжбювъ.

Конопчии е село въ Чирпанска околия, Старо-Загорски окржгъ, три часа далечь отъ Чирпанъ и четире часа отъ Стара-Загора, на западъ отъ срѣдата на друма между тѣзи два града. Населено е съ българе, както е било и прѣди войната на 1877 и 1878 г.; има си черква и училище. Гдѣто споменувамъ, че въ Конопчии сж живѣли пó-напрѣдъ, както и сега, сáмо българе, — то го правѭ за да се види, че чужди народности отблизу не сж имали влияние върху негова говоръ.

За говора въ туй село съмъ се наелъ да напишж не по причина, че той яко се отличава отъ говора изобщо въ цѣло Българско, а защото искамъ да насочж просвѣтеното внимание на малцината отъ насъ българетѣ, които се занимаватъ съ изучванието на езика ни, върху нѣколкото фонетични особности, които се забѣлѣзватъ въ езика на Конопчии, и които, колкото малко на брой (а не всички) и да сж записани отъ мене, надѣѭ се, че все пакъ ще послужжтъ отъ малко-малко да распръснжтъ единъ кжсъ отъ тъмнината, що забуля знаяньето на езика ни откъмъ фонетичната му страна.

Изучванието на езика ни откъмъ тая страна е твърдѣ важно, защото наший писмовенъ езикъ не се е още уредилъ както трѣба и не е заякнжлъ, — а ще му трѣба — рано това, или кжсно — да се тури възъ една пó-разумна основа, и въ неѭ работа, споредъ както мислѭ, ще има голѣма намѣса и говорний ни езикъ. За туй азъ ще се помжчж, бидейки далечъ сега отъ рожделното си мѣсто, да напишж нѣщичко, колкото е запазила паметьта ми, за говора въ Конопчии. Може би мойътъ трудецъ, малъкъ самъ

по себе си, ще докара тазъ не малка полза, гдѣто да подсѣти и други родолюбиви българе да напишѫтъ и тѣ нѣщо по тази работа (по която толкозъ малко е извършено), каквото да можемъ и ний да се видимъ пó-скоро единъ день, че имаме единъ правописъ, който да бѫде не само приетъ като общъ отъ всички, които пишѫтъ български, както що е правописътъ на Ингелизитѣ, или на Френцитѣ, ами още, като му липсуватъ недостатъцитѣ отъ правописитѣ на тѣзи два народа, да се отличава съ простота и съ съгласие (разбира се, като нѣколко се опира и върху етимологична основа) съ говора на народа, какъвто що е напр. правописътъ на братята сърбе и на Италиянцитѣ.

Много работи отъ написаното ми за говора въ Конопчии, азъ съмъ ималъ случай да се научѫ, че се отнасѭтъ и за много други мѣста низъ Българско: безъ да се впущамъ въ сравнения съ тѣхъ гóвори, азъ оставямъ на други наши българе да имъ опишѫтъ особноститѣ, а самъ се ограничамъ да расправямъ токо за това, което се говори само въ Конопчии. Материяла на своитѣ наблюдения ще гледамъ да изложѫ колкото се може тъй, каквото неуясненитѣ още бѣлѣзи отъ българската рѣчь да не се подвеждатъ подъ общитѣ формули за уясненитѣ, но да стоѭтъ открити за всѣко издиряние; а буквеното означение да показва вѣрно звуковния гласежъ на всѣко слово отъ описвания говоръ.

Въ тая си расправка досѣгамъ по прѣдимство звукословната лика на Конопчийската рѣчь.

Звукове и букви.

Ако вземемъ за звуковетѣ отъ говора на Конопчии потрѣбното число букви по основата на книжовното ни азбуке, па ги сличимъ съ буквитѣ отъ днешния български обиходенъ правописъ, ще намѣримъ, че:

1) отъ гласнитѣ имаме за Конопчии всички наравно съ обиходния правописъ, освѣнъ — *ѫ*, което испущаме отъ всѣкѫдѣ, защото е еднакво съ *ѫ*, или нищо неозначава, *ь*, което ни е знакъ за смекчение съгласнитѣ, и *ѣ*, което е ту равно съ *е*, ту съ *я*; пóвече е у насъ знакътъ *іо*, който има изговора *ё* въ ёлка, плёлъ;

2) имаме двоегласни *ау*, *еу*, *иу*, *оу*, *уу*, *ѫу*, *ѫѫ*;

3) уваждаме съгласнитѣ ѕ и џ, които въ книжовния ни правописъ се прѣдаватъ не тъкмо съ сложнитѣ знакове *дз* и *дж*; — липсува у насъ знакътъ *щ*, който разлагаме на съставнитѣ му части *шт*.

I. Гласни.

А. Въ безназвучни срички.

§ 1.

Гласнитѣ въ срички, надъ които нѣма назвукъ (ударение), въ Конопчийския говоръ се явяватъ съ изговоръ инакъвъ, нежели кога стоѭтъ въ назвучни срички. Така

1. а) *а* (*я*=*ia*), *е* (*ѣ*, *ѧ*), *о* (*io*) се изговарятъ безъ назвукъ като *ѫ* (*ѭ*), *и*, *у* (*ю*=*iу*).

Примѣри: Бóгдѫн, грѫдѝнѫ, ѝмѫ, гулѝѭ, (Helianthus tuberosus); *и* (3. sg. praes. *est*), *билѝлу*, нибé, нидéлѭ, извиди, вѫ́жи. итѪрвѫ, гуля̀мѫ, дрýгу, мурé, урéл, трýйцѫ, хáрну, гюльчѝнкѫ, Гéргюу (Гéргіово), гóспудюу, дюлюу (дюліово), сѝнюту, цáрюу, мóю (моіо), Михáлюфци, пипéрюу.

б) *ѣ* изговаряно *я* (=*ia*), ако е безъ назвукъ, вече само по себе трѣба да даде изговоръ *ѭ*.

Примѣри: нáдвѭ (на двѣ), óдвѭ, óрѭх, прѝлѭп, прéлѭс (прѣлѣзъ).

2. а) промѣненото въ *и* безназвучно *е* отъ приставкитѣ *-ел*, *-ен* (-и-енъ, -ьнъ, -ѣн-), *-ер*, *-ест* (-есть, -ѣст-) гласи като *ѭ*, що замѣща и всѣко ь първично, или образувано въ почва новобългарска.

Примѣри: кѝсѭл, вéсѭл, сѪрбѭл, штѪрбѭл[1]), бѪкѭл; вѪглѭн, вéрѭн, гáзѭн, гóрѭн, дóлѭн, дѪрвѭн, жéдѭн, џулéзѭн (желѣзѣнъ), лóѭн, лéтѭн, óгнѭн, рéзѭн, срéдѭн, гýщѭр, дéвѭр; длѪгнѭс (длъгнѣстъ), бóлѭс (болесть), зѪбѭс; бла́гдѭн, Игнáждѭн, Илѝндѭн; вѪзѭл, óгѭн, лáкѭт, óсѭм, сéдѭм, чéрѭф.

аа) и въ съчетания отъ звукове, подобни на съчетанията въ приставкитѣ споменѫти подъ а), *е* се прѣобрѫща по изговоръ безъ назвукъ въ *ѭ*.

[1]) Въ пословицата: присмял сѫ й хѪрбѭл нѫ штѪрбѭл.

Примѣри: áнгжл, гребжн, éсжн, óсжн, вéчжр, а сжщо и чéржп, мéсжц.

б) исто така се чуе като *ж* свободното отъ назвукъ *и* въ приставкитѣ *-ий*, *-ин*, -(ь)*ник* и въ края на причастията *-ил*.

Примѣри: гóзджй (гвоздий), грéзджй, прúщжй, ýлжй, цúржй, чéрвжй [въ Стара-Загора, въ Конопчии чéржф, вж. а)]; Бойкжн, жéнжн, мáмжн, Мжрúжн, гулúжнж (чурбá), бжлгжржн, цúгжнжн; вржшнжк (и вржшник), кржснжк, лешнжкъ, прáзнжкъ (и прáзник); пжджл, тжрсжл, хóджл, гáзжл.

бб) и въ съчиненията отъ звукове, подобни на съчетанията въ окраитѣ, споменжти подъ б), *и* се прѣобръща по изговоръ безъ назвукъ въ *ж*.

Примѣри: гóджн (годинъ, gen. plur.), прúстжлкж.

3. а) *и* и *е* безъ назвукъ, понеже гласжтъ еднакво, слѣдъ *ж* (ц), *ч*, *ш* въ нѣкои думи обѣтѣ се прѣобръщатъ въ *у*.

Примѣри: жувинúцж, жувак (и едносричното жуф), шупáр (шипарь), цуляву, чуляк, чуряслу.

б) въ приставката *-иво и* безъ назвукъ се изговаря *ю*.

Примѣри: вáрюу (вáриво), éдюу (ядиво), кóлюу (кóливо).

бб) и подъ назвукъ срѣщаме въ съчетания отъ звукове *-úв-*, че *и* е промѣнено въ *ю*.

Примѣри: бюул (бивол), бювж ли (бива ли), зжспювам (заспúвамъ), упювж сж, утювам (отúвамъ), — ала: утúджх.

— *ю* отъ *и* въ съчетание *-ив-* безъ назвукъ имаме въ: бюулáрчи, испрювáрих (испрѣвáрих — испривáрих), — а *ю* отъ *и* въ съчетание *-ир-* въ: сюрмáх (сиромахъ), сюрмжшúйж.

§ 2.

Прѣко това, че (заедно съ *а*) звуковетѣ *е* и *о* (*іо*) въ безназвучни срички приимать въ рѣчьта на Конопчийци другъ изговоръ, все пакъ се намиратъ случаи, дѣто *е* и *о* свободни отъ назвукъ не се прѣобръщатъ въ *и* и *у* (*ю*).

1. Въ частицитѣ за кликъ и подкана *бе*, *бре*, *де*, *-ле* и *-ліо*, които се сливатъ въ рѣчьта съ прѣдходнитѣ или слѣдишни думи, и така не носжтъ надъ себе никакъвъ назвукъ, *е* и *о* (*іо*) неминуватъ въ *и* и *у* (*іо*).

Примѣри: кж́к тж вúкжт,‿бе, мумчé?; илá,‿бре, тýкж!; бе,‿тú кжкжф си чуляк,‿бе!; хж‿бре, дé‿бре — свжршихми

й не́ѭ ра́бутѫ; ила́⁀де по́ нѫ бли́зу!; бо́жни⁀*ле* ви́шни го́спуди, го́спуди! (нар. пѣс.); [1]) мор *ли́би⁀ле*, дра́гу мо́е! (н. п.); мѫри Тудо́рки⁀*ле*, *ли́би⁀ле*,! (н. п.).

2. *а)* Въ звателния падежъ на думитѣ, особито на личнитѣ сѫществителни имена, въ засловието безъ назвукъ се чуе чисто *е* и *о* (*ю*).

Примѣри: бу́р*е*, ку́шле, ли́бе, сва́то; ма́йну ліо старѫ дрѫга́*ю*! (нар. пѣс.); кончу ліо, ко́нч*о*, хра́нѭн*о*! (пѣе се въ Конопчии); ба́т*е*, Ди́мк*е*, До́бр*е*, Ива́н*е*, Зла́тк*е*, Ко́лювиц*е*, та́т*е*; ма́м*о*, На́йд*о*, Пе́н*о*, Ра́д*о*, Ста́н*о*, чи́н*о*; Ге́н*ю*, Гро́з*ю*, Не́д*ю*, Ста́н*ю*.

аа) 1. Ако тия звателни форми бѫдѫтъ усиляни още и съ звателнитѣ части́ци *бе*, (*бре*),*-ба*, *-ка*, *-ле*, (*ліо*), *-ма*, *-та*, ролята относително назвука се пада само на тия подирнитѣ, и *е*, *о* (*ю*) отъ звателнитѣ форми гласѭтъ вече *и*, *у* (*ю*).

Примѣри: ба́т*и* бе, Ди́м*у* бре, ба́б*у*-ба, ка́к*у*-ка, ле́лю-*ле*, си́нк*у*-*ліо*, ма́м*у*-ма (ма́-*ле*, ма́-*ли*-ма), та́т*и*-т*а*.

аа) 2. Едничко прѣдъ звателното слово за женски имена *мѫри́* звателний падежъ не мѣни своя безназвученъ окрай *е*, *о* (*ю*) въ *и*, *у* (*ю*).

Примѣри: бу́л*е* мѫри́, Бойк*е* мѫри́; ка́к*о* мѫри́, Ра́д*о* мѫри́; *ле́лю* мѫри́, учина́*ю* мѫри́.

б) Случи ли се да дойдѫтъ въ съчетание два звателни падежа, — първий като атрибутивна apositio, а вторий като подметъ (subjectus), — звуковетѣ безъ назвукъ *е* и *о* (*ю*) остаятъ непромѣнени въ *и* и *у* (*ю*) само въ окрая на подмета.

Примѣри: бу́л*и* Радю́уце, дрѫги́нк*у* Пе́тк*о*, ле́лю Ке́ро, чи́н*у* Ге́рьгю́уце, сва́т*у* по́п*е*; Пе́н*у* Пе́ньк*е*, Ра́д*у* Ра́тьк*е*, Ста́н*у* Ста́ньк*е*.

бб) 1. Обиходната рѣчь въ Конопчии дума кѫлн*у* Зла́тьк*е* кѫлн*у* Йва́нк*е*, и никога просто кѫлн*о*, както срѣщаме у

---

[1]) Когато бѣлѣжи рѣчи отъ народни пѣсни, г. Гѫбювъ употрѣбя надъ нѣкои срички знака ′ за да означи *„натъртюване“* на сричката кога се пѣе пѣсеньта, — което е различно отъ назвука на сричката, що той означава редомъ въ рѫкописа си съ по-едро писмо на назвучнитѣ самогласки (срв. СПС. XV. 350). Ние испущаме означението ′ надъ сричкитѣ въ смисъла на г. Гѫбюва, понеже нѣма изискуваната тонична опрѣдѣленость, па го употрѣбяме по приетия начинъ за назвука надъ сричкитѣ, както и вмѣсто едритѣ букви на г. Гѫбюва въ истата служба.

Бѣл. ред.

Безсонова.[1]) Само въ пѣснитѣ намираме кѫлúнѫ,[2]) което го има инакъ и като собствено име (Калина).

бб) Има случаи, когато и атрибутивний звателенъ падежъ прѣдъ звателната форма на подмета непромѣня своето *е* или *о* (іо) отъ крайната безназвучна сричка.

Примѣри: кумúце Злáтьк*е*; лúби ле, лúб*е* Питькáн*о* (нар. пѣс.); сéстр*о* Тудóр*о*, Тудóро (н. п.); Стуéне сíн*о* Стуéн*е* (н. п.).

Б. Въ назвучни срички.

§ 3.

Подъ назвукъ (ударение) гласнитѣ отъ срички, въ които тѣ си иматъ оправданото по книжовния езикъ мѣсто, се изговарятъ чисто, безъ особна промѣна. Инакъвъ изговоръ иматъ само:

1. *а*, което въ члена *тá* при женскитѣ сѫществителни имена, завършени на съгласна, звучи **ѫ**.

Примѣри: булис|т**ѫ** (болестьтá), гнуйт**ѫ**, зуп т**ѫ** (зобьтá).

2. *е*, като остатъкъ отъ приставката **-ніє** за прилагателни имена отъ срѣденъ родъ, звучи *и*.

Примѣри: буж*ú* дѫрвó (**божніє** —).

Ѣ.

§ 4.

Казахме, че наспроти книжовното азбуке между буквенитѣ знакове за Конопчийския говоръ ние не ще имаме знака *ѣ*, който се замѣща тамъ или отъ *е* (безъ назвукъ *и*), или отъ *я* (*іа*, безъ назвукъ *іѫ*). Мѣстото, дѣ се изговаря ѣ като *е* (*и*) и дѣ като *я* (*іѫ*), може се опрѣдѣли така, че

---

1) „Болгарскія пѣсни“, Москва 1855, I. стр. 111, р. 9 отг:

Калино, зълва коулена!

За калино се обяснява р. 13 отд.: „такъ называетъ жена меньшую сестру своего мужа.“ Конопчийски кѫлнѫ, Бéлкѫ, кѫлнѫ Вéлкѫ, значи за невѣстата мѫжова сестра Бѣлка, Велка и др.

2) Въ Конопчии се пѣе таквазъ една пѣсня:

Пуфáли сѫ (2)
булъѫ сѫс кѫлúнѫ: (2)
„áви úмѫм (2)
кѫлúнѫ мѫлúнѫ;

нéьѫ мóмѫк (2)
ни мой пригуіóри,
пригуіóри (2)
кúткѫ дѫ и вéми“ ..... (2)

1. ѣ подъ навзукъ и прѣдъ мека сричка, или въ едносрични имена съ меки окрай, гласи *е*, а прѣдъ твърда сричка, или въ едносрични имена съ твърди окрай — *я*;

2. ѣ безъ навзукъ, въ сричка прѣдъ навзука словни, гласи *и*, а въ сричка слѣдъ навзука словни — *ѧ*.

Примѣри къмъ 1: бе́сѫн, ве́рѫн, гре́шкѫ, дьве́, зе́ѫ, ле́ви, мле́чкѫ, ме́сѫц, ниде́лѫ, Пле́вѫн, утпре́дѫ, ре́тьки, ре́жѫ, сре́дѫн, сре́штѫм, сме́шѫн, се́чѫн, те́, те́зи, те́сьни; бряк, (брѣгъ), бял, бяснѫ, вляк, вярѫ, вятърничъф, гулям, грях, дяснѫ, удѕявѫ, ляу (лѣво), мляку, мярѫ, мясту, Нидялку, някуй, рятку (рѣдко), рязѫн, свят, срядѫ, смях, сядѫм, сякѫх, тясну, тях, цял, штях.

Примѣри къмъ 2: бригуве́, било́свѫм, вличѫ, витруве́, гулиме́ц, дисьни́цѫ, миру́лкѫ, удмисти́ сѫ, нѫмира́лкѫ[1]).

В. Огласяване.

§ 5.

Гласната *а* слѣдъ *ж*, *ч*, *ш*, и въ буквата, *я* когато стои съ тѣхъ прѣдъ меки срички, тя се огласува въ *е*.

Примѣри: жа́бѫ — же́би, же́пчи; ча́нтѫ — че́ньти; ша́пкѫ — ше́пки, ше́пчицѫ; Янку — Е́ньчу, Е́ньке; Яркѫ — е́рьчи; — сѫщо и въ сякуй — се́ки.

Г. Измѣтание.

§ 6.

I. Отъ *наслoвието*.

1. *а*.

а) въ съюзитѣ *ако* и *ами*: *ѫку* до́ди шѫ гу ви́дим; *ку* штѐш ила́, |*ку* не́ ти́ знаш; — а͡ сѫм лош, *ѫми* ти ху́бѫф ли си; |*ми* ти шѫ до́диш ли.

б) въ отдѣлни думи, както *Апо́стол:* мо́ѫ у́йчу гу ви́кѫт |*Пусто́ле*.

2. *е*.

отъ *ева́нгелие* станѫло |*вѫнге́ли*.

3. *и*.

отъ *ико́ни* намираме |*ку́ни*.

---

[1]) Когато нѣкой си иска загубеното нѣщо отъ оногова, що го е намѣрилъ, послѣдний, като неиска да повърне загубеното на ступана му, оправдава се съ поговорката: то́ѫ ѫѫгубалкѫ — мо́ѫ нѫмира́лкѫ.

II. Изъ *срѣдословието.*

1. *а.*

а) прѣдъ члена *та* на нѣкои женски имена сѫществителни или прилагателни, чийто назвукъ стои на първата сричка, а послѣдната съгласна до члена е *н.*

Примѣри: ме́хчѫн|тѫ, ба́бьѫн|тѫ, де́ньѫн|тѫ, глу́пѫфштин|тѫ, сла́мьѫн|тѫ, прѫ́стьѫн|тѫ, дѫ́рвьѫн|тѫ; — сѫщо на́ш|тѫ, ва́ш|тѫ и *мо́й|тѫ, то́й|тѫ.*

б) прѣдъ члена *та* на срѣднитѣ сѫществителни имена въ множ. число, кога то има за окрай — *е́та.*

Примѣри: гѫрне́т|тѫ, дрѫфце́т|тѫ, зѫпче́т|тѫ, кулильце́т|тѫ, мумче́т|тѫ, нусле́т|тѫ, тиле́т|тѫ, чукче́т|тѫ; — сѫщо и *пе́тѫл|тѫ.*

в) изъ частицата *да* и прѣдлога *на* въ извѣстни съчетания.

Примѣри: ха́ди *дѫ* си и́дим; ха́ди *д*|‿и́дим, ха́д *д*‿и́дим; — ила́ по́ *нѫ* кра́ьѫ; ила́ по́‿*н*‿нѫса́м.

2. *е.*

а) прѣдъ нѣкои меки срички, ако само е свободно отъ назвукъ.

Примѣри: ме́х|чѫнѫ, дись|ти́нѫ, пун|де́лньѫк.

б) изъ глаголнитѣ форми пи|ш, зна|ш; — той мо́ж|‿дѫ ста́ни поп.

в) изъ частицитѣ *хайде* и *не:* ха́д|‿дѫ йде́м; — гле́дѫй дѫ‿н|‿нѫстѫ́пиш лябѫ.[1])

3. *и* изъ думитѣ кѫ́л|нѫ, удинь|ча́р, Ге́ргю͡уцѫ; — сѫщо изъ *до́диш:* зѫштó дѫ ни до́|диш.

4. *о.*

а) прѣдъ члена *то* на ония прилагателни, каквито се споменуватъ по́-горѣ подъ 1. а).

Примѣри: ле́льѫнту, Радьѫн|ту; сѫщо въ на́ш|ту, ва́ш|ту, мо́й|ту, то́й|ту.

б) изъ мѣстоименията т|ва́, ун|ва́; — сѫщо изъ ко́лкут‿ти сѫ‿ут сѫ́рци‿уткѫ́сни.[2])

---

[1]) Въ Конопчии се пѣе таквазъ една пѣсня:

Ири́но, кре́хку тро̀пѫй, (2)
Ири́но, дѫ нь нѫпрѫший, (2)
Ири́но, нѫ мумци́ти,
Ири́но, ди́шувити;
Ири́но, нѫ бу́лькити,
Ири́но, дюльбе́нити;
Ири́но, нѫ муми́ти,
Ири́но, били́луту,
Ирино, били́луту,
Ири́но, чѫрви́луту.

[2]) Въ Стара-Загора, въ една пѣсня, като се казва, че единъ момъкъ искалъ да събуди една мома, която спѣла въ една градина, пѣе се;

То́й и утку́пи тѫпѫн, (2)
Тѫпѫн дѫ и би́и; (2)
Колкут тѫпѫн би́и (2)
Мума́ по́ зѫспювѫ, (2)

в) изъ думата буг|рóдицѫ.

5. *ѫ* се измѣта въ нѣкои съчетания на спомагателната форма *шѫ* за озбразувание бѫдѫщето врѣме.

Примѣри: *шѫ* му кажѫ нéшту; *ш*| ти кáжѫ нéшту; — *шѫ* си йдиш ли? *ш*| йдиш ли там?

III. Отъ *засловието* се измѣта

е въ глаголни форми за 3 ед., кога то стои слѣдъ гласна: вмѣсто него остая *й*, понеже то само гласи *йе* (ѥ).

Примѣри: билéй| сѫ, вей|, вѫршéй|, гувéй|, грей|, зей, купай|, мáй| сѫ, милéй|, дѫ⁀упустéй|, сей|, синéй| сѫ, тлей, трай|, чървинéй| сѫ; — сѫщо и отъ 3 ед. на глагола съм — *е*, кога назвукътъ на рѣчьта нележи върху него: той тáм ли *й*?

Д. Вмѣтание.

§ 7.

а) въ п*и*сѫлтúр имаме вметнѫто *и*.

б) Никоя дума въ Конопчии не се завършува на *р*, *л*, *н* (*м*) съ прѣдходна съгласна, и ако въ нѣкои думи се случи да се срѣщне такова съсѣдство на рѣченитѣ звукове, помежду имъ винѫги се вмѣта *ѫ*.

Примѣри: Ѫликсáндѫр, хúтѫр, мéтѫр, Пéтѫр, Димú-тѫр, дубѪр, Тúбѫр, минúстѫр, рикѪл, зѫнéсѫл, цилúндѫр, михѫнúзѫм, буѦзѫн, тúгѫр, мóкѫр, рúтѫм (ῥύθμος).

в) *ѫ* се явява като произведенъ отъ гласежна афекция звукъ между сѫществителни отъ срѣденъ родъ съ назвукъ на прѣдпослѣдната сричка и члена при тѣхъ въ форма на мн. число. Имена както пúле въ мн. ч. съ членъ би трѣбало да иматъ форма пúлетата — пúлитѫ-тѫ, — подобно на § 1, 2, а) пѝлѭтѫ-тѫ, — съгласно съ § 6, II, 1, б) пѝлѭт|тѫ; ала тука отъ силното напрѣгание дѫха за изговоръ на сричката — ттѫ се учленява звукъ сходенъ съ *ѫ*[1] — пѝлѭѫтѫ, — който заедно съ прѣдходното си (*ı*)*ѫ* съставя двоегласна — пѝлѭ͡ѫтѫ.

Примѣри: бýрѭ͡ѫтѫ, кýшлѭ͡ѫтѫ, пѪрлѭ͡ѫтѫ, спрá-чѫ͡ѫтѫ, шýлѭ͡ѫтѫ, éгнѭ͡ѫтѫ, éрѭ͡ѫтѫ.

---

[1]) Тоя учленяванъ като *ѫ* дѫхъ приима образъ на звука *x*, та се прѣобръща сетнѣ въ *ф*, споредъ както го чуваме въ Шуменскитѣ гърнѣ*ф*та, мóмча*ф*та, neutra pluralis. *Бѣл. ред.*

II. Двогласни.

§ 8.

Двѣ гласни отъ двѣ съсѣдни думи, или отъ двѣ съсѣдни (срѣдословни) срички на една дума, дошли помежду си въ непосрѣдствено досѣгание, по изговоръ се сливатъ въ една двоегласна, която ние означаваме съ знака ͡ надъ съставнитѣ гласни. При двоегласнитѣ отъ Конопчийския говоръ забѣлѣзваме, че тѣ се образуватъ отъ учленението на гласни само въ посока отъ гърлото къмъ устнитѣ, а не и наопаки; затуй тъкмо намираме само двоегласнитѣ *а͡у*, *е͡у*, *и͡у*, *о͡у*, *у͡у*, *ж͡у* и *ж͡ж*, а не *у͡а*, *у͡е* . . . *у͡ж* и др. Сетнѣ, ако слѣдната отъ дошлитѣ въ досѣгание гласни е *и*, тя впада въ изговора на съгласната *й*, поради което и нераспознаваме двоегласни *а͡и*, *е͡и* итн.; ако ли пъкъ е друга гласна и носи назвукъ, или има слѣдъ себе пóвече отъ двѣ съгласни, тя неможе да образува съ прѣдната никаква двоегласна, но и двѣтѣ си остаятъ самостоятелни гласни.

Примѣри: **Я͡у**руу (**Я**ворово), ут тóйт*и͡уста́͡у* гóспу-д*ю͡у*т*и͡у*ши; той бéш*и͡у* дума́; той пак пр*и͡у*нугóс ли й? пó͡*у*ддолу й пó хýбуу; б**ю͡у**ли, б**ю͡у**лицж; зи́мьни Жтжна́-с*у͡у*+ден; Кóл*ю͡у*ти́ди ли си, бе? уд уста́тж ти ф па́з*у͡у*тж ти; мóш *ли͡у*тѝ *ду͡у*нéс ка́мжни, дéту лижжт кóт*ж͡ж*тж? дж сж нжýчиш д*ж͡у*рéш; фжф нéгу жг**ж**л ли ти с*ж͡у*фцéти?

Гласни се прѣобрѣщатъ въ съгласни.

§ 9.

1. Гласната *и* отъ двѣ дошли въ непосрѣдствено досѣгание гласни отъ двѣ срѣдни срички въ думата или въ рѣчьта, ако завзима второто мѣсто и надъ себе нѣма назвукъ, прѣобръща се въ съгласната *й*. (Срв. пó-горѣ).

Примѣри: зжнéз гу нж *Й*ва́нж; шж мж *й*зидéш, бре!; ти дж бéши *й*змел дюк**я**нж; чул**я**к тéби нé дж тж бий, жми *й* дж тж убѝй ти й ма́лку.

2. Въ думитѣ Стуéньчу и ту**я**гж, откакъ прѣстанжлъ звукътъ *й* (і), който се намира въ *я* и въ *е*, *у* се прѣобърнжло въ *в*: Ст*в*еньчу, тв**я**гж.

III. Съгласни.

А. Џ и Ѕ.

§. 10.

Тѣ звукове се срѣщатъ въ слѣднитѣ думи:

а) Блѫѕя му, млуѕи́нѫ; ѕяпѫм; ѕвиздá; ѕу́нѫ (ζώνη, „нѫ дяду го́спудѭ по́ѭсѫ му"[1]); ѕак-к-к! (казватъ на дѣцата, като ги правѭтъ да се оглеждатъ въ огледало); — До́бруџѫ, Мѫџериту (село кѫдѣ Стара-Загора, дѣто го казватъ сѫщо тъй, а не както бѣлѣжи г. Иречекъ „Маджарито" въ Пер. Спис. 1884. кн. VIII. стр. 89. р. отг. 9.), нѫџѫбу́рих сѫ, џуляѕу, џу́ни (бърни, устни, джуки, рилки); џа́вкѫ (за кучето „ви́кѫ џа͡у, џа́у", руски гавкаетъ, тявкаетъ); вѫџѝѭ (пущина; съ неѭ наричатъ нѣкое омразно нѣщо), гіо́збѫйџиѭ, ѫџѫмѝѭ (който малко, или не тъй, или никакъ не разбира отъ нѣщо), џам (стъкло); џан-џин (жива диха: „уддéту ми́нѫхми йс пѫтѭ бéши џан-џин" — „нямѫши жу́(в)ѫта дихá"), џиш-ш (викатъ на дѣцата, сочейки имъ на огъня или на друго нѣщо горещо, отъ което човѣкъ може да се опари).

б) минѕухáр, Мѫнѕи́ну͡ути (прѣкоръ на единъ родъ въ Конопчии), о́нѕи; ѕѫнкѫм (звънѭ), ѕѫѕни (трепери отъ силенъ студъ); ѕинги́ѭ (стременъ), ѕюмбюлъ (цвѣте); — кѫрѫко́нџѫл, рѫмџи (кучето); Ту́нџѫ, Узунџо́у; ма́нџѫ; џо́нгѫли (думатъ на краката, кога се приказва за тѣхъ прѣзрително), џа́снѫх (запратихъ, захвърлихъ).

в) сѫлѕá, сѫльѕи́.

г) бѫрѕинá, бѫрѕути́ѭ, бѫрѕѫм, вѫрѕо́п, вѫрѕѫн, думѫрѕя мѫ, мѫрѕили́ф, мѫрѕишкáтѫ, мѫрѕѭл, пѫрѕа́лкѫ; тирѕиѭ (шивачъ), тирѕили́к; ѕурлá (на свинята рилката), ѕурнá (clarinette), ѕѫркѫли (въ прѣзрителенъ смисълъ очитѣ: „я си͡уттури́ по́-ху́буу ѕѫркѫльти!"); — бѫрџи, вѫрџѫ, гáрџи, (умал. отъ гáрга), дѫрџѫ, мирџулéй сѫ, пѫрџѫ, стѫрџѫ.

---

[1]) Въ селото Вéлмевци, въ Македония, въ околностьта Желéвничка (Желéйнчка) рéка, се казва „винó-житó", сир. нѣщо, което е и червено като виното и зелено като житото, разбира се, когато още расте. Въ Охридъ и Струга думатъ „пречи́стин пóяс".

д) нѫдѕе́ [надъ + (в)зе], удѕявѫ, уѕа́рнѫ (отъ + за + рана)[1])—[2]).

Б. Твърди и меки съгласни.

§ 11.

За говора въ Конопчии могѫтъ да се установѭтъ съгласни — 1. или сами по себе меки, 2. или и твърди и меки, споредъ положението имъ въ думитѣ.

1. Съгласнитѣ: *ж*, (џ), ч, ш, покрай *й*, сѫ сами по себе меки, и въ изговора се отличаватъ съ таково свойство отъ рускитѣ звукове *ж*, *ч*, *ш (щ)*, които се изговарятъ за насъ българетѣ доста твърдо: руски изговорени жаба, чистый, душа не сѫ еднакви откъмъ сричкитѣ *жа*, *чи, ша* съ изговоренитѣ българскі жа́ба чи́сти, душа́.

2. а) Всички остали съгласни, ако бѫдѫтъ въ края на думитѣ, биватъ винѫги твърди. Ако въ Леринъ, въ Македония, казватъ кра*ль*, апри́*ль*, *тель*, или въ Охридъ ко*нь*, со*ль*, въ Конопчии се чуе само кра*л*, ѫпри́*л*,[3]) те*л*, ко*н*, *сол;* сѫщо така се казва само ца*р*, за́ви*с*, мла́ду*с*, ху́бу*с*. Но трѣба да се забѣлѣжи, че както твърдостьта, така и мекостьта на съгласнитѣ изобщо е нѣкакъ срѣдна, като не е истѫпе́на или изострена до толкозъ, колкото се чуе, напримѣръ, въ съотвѣтни мѣста отъ руски думи.

б) Твърдитѣ съгласни се прѣобрѫщатъ въ меки, щомъ слѣдъ сричката, въ която се намиратъ тѣ, иде друга сричка мека.

---

[1]) У В. Качановский, „Памятники болгарскаго народнаго творчества“, Спб. 1882, срѣщаме:

Па си стана́ рано *одъ зарана* (село: Жабленъ, Радом. окр.; стр. 544 р. 31)
Кога биде рано *одъ-зарано* (Радомиръ; стр. 439 р. отд. 13);
Одзарана коня да уянешь (с. Бабица, Брѣзн. окр.; 433 стр., 18 и 17 р. отд.)

[2]) Освѣнъ Ѕ и Џ г. Гѫбювъ уважда изъ Конопчийския говоръ още нѣколко „звукове“, за които липсуватъ „въ азбукето ни букви“; тѣ се чували именно, кога пѫдѭтъ свинчета, кога се именува водата по дѣтински езикъ, или кога се отрича нѣщо. Колкото и да сѫ интересни тия „звукове“ — ние неможемъ да ги означимъ тука споредъ неговото описание, — все пакъ тѣ не сѫ звукове сѫщински, които да влизатъ като елементи въ състава на думитѣ. Подобни на тѣхъ *екове* (Schall), които се произвождатъ, напримѣръ, и при викание свини или пилета, се срѣщатъ въ учленяванията на Хотентотитѣ и на други племена, които се намиратъ още въ неразвито състояние. По тази причина, че не сѫ сирѣчь члено-раздѣлни звукове на рѣчьта, ние ги испущаме тука. Бѣл. ред.

[3]) Въ Конопчии казватъ: Се́чку сиче́, Ма́ртѫ дире́, Ѫпри́л ко́жи пруда́вѫ; за сѫщото въ Велмевци казватъ: Се́чко се́чет, Ма́рта вле́чет, Април носит, препро́дават.

Примѣри: бѫдьни вѐчѫр, Гѐрьги, близьни̇̀, зимьни Ѫтѫнасу͡у ден, лѝрьки, дисьтѝнѫ, лѐтьни, мѐрьки, ѐдьвѭ, пѐсьнѭ, писькюл, ритьнѝ, сидьмѝнѫ, сульнѝцѫ, бѝльки, бо̀льни, бу̀льки, Вѫльча̀н, Вѫльке, Дѐньке, дрѐньки, дѫльги, жѐльти, зѐльки, кѫльвѐш, Нидѐльчу, кѫльвѐш, нѐньки, плитьки — ту̀ри ли сол нѫ ма̀нцѫтѫ и соль чу̀кѫм; гѐл кѫту клѐчкѫ и ас вѝдѭх голь чуляк; той гу зел бис пѫрѝ и зель ли гу?; тоз дол ни е дѫлбо̀к и прис тоз доль лисѝцѫ минѫ, ти дѫ бѐши йзмѐл дюкяннѫ и ти мель ли си дюкян?[1])

бб) Едничъкъ случай, дѣто съгласната прѣдъ мека сричка не смекчава изговора си, прѣдставятъ думитѣ, въ които меката сричка заключава гласната *е* подъ назвукъ: казва се ко̀ньчи (отъ конь), но кунчѐ (отъ конецъ).

В. Уподобение на съгласнитѣ.

§ 12.

а) Отъ двѣ съсѣдни съгласни, които не сѫ еднакви откъмъ звучностьта на своя гласежъ, първата се уподобява къмъ втората, и така се образува съставъ отъ съгласни еднакъвъ, било тъменъ, или ясенъ;

1. Яснитѣ съгласни б, в, г, д, ж, (џ), з, (ѕ) прѣдъ тъмни, и 2. тъмнитѣ съгласни п, ф, к, т, ш, (ч), с, (ц) прѣдъ ясни се изговарятъ — въ първия случай като съотвѣтнитѣ свои тъмни, и въ втория като съотвѣтнитѣ свои ясни.

Примѣри къмъ 1.: гѫпкѫ, дрѫфчѐ, клѫфкѫ, рукчѐ, бо̀ткѫ, мѫшки, испѫдих, зѫпки, уптягѫм сѫ, клѫпцѐ, пурѐфкѫ, мишти, (мижте); хѝтрѫтѫ лисѝцѫ з два̀тѫ кра̀кѫ ф кѫпа̀нѭ.

Примѣри къмъ 2.: удгувях, виздѐн, вилѝгдѭн, здѫрџа̀х сѫ, про̀збѫ, го̀збѫ (гостба), свадбѫ [сват(ъ)ба]; той беши в грѫдѝнѫтѫ, га̀ту а̀з бях фѫф кѫшти.

[1]) Не за излишно смятрямъ да споменѫ, че сѫщото явление ще го има и на други мѣста въ Българско, защото ми се е докарвало да чуѭ мнозина българе въ Русия отъ Свищовъ, Сливенъ, Ловечъ да четѫтъ и говорѭтъ — черезъ поль часа я приду; стѣньки сосуда били то̀нькія и др. Единъ българинъ отъ Стара-Загора, който живѣлъ четире години въ Русия, та се научилъ съвсѣмъ на руския изговоръ и отвикнѫлъ отъ своя български, кога се върнѫлъ дома̀ си, той си припомнялъ българскитѣ думи по начина, както тѣ се пишѫтъ сега у насъ, и изговарялъ твърдо — ма̀лки, бо̀лки, сѐнки; на това неговитѣ съотечественици, прости хорица, му казали, че „отъ многото живѣяне въ Русията той си *бѫркѫ изикъ* и приказва *зѫвални*.“

аа) Освѣнъ думитѣ удвáрѫ и удвѫн, сирѣчь освѣнъ думи, въ които прѣдъ ясната съгласна *в* дохажда тъмна отъ прѣдлога *от*, всѫдѣ другѫдѣ въ подобно досѣгание на съгласни тъмната прѣдъ *в* не се мѣни въ ясна.

Примѣри: *к*вас, тѝ*к*ва, у*т*вáрям (от *от* + *т*варям), *т*ва, *с*вѫрших, *с*вéш.

б) дойдѫтъ ли яснитѣ съгласни въ свършъка на думата или на рѣчьта, дѣто дѫхътъ за тѣхното учленение изеднѫжъ се прѣсича въ нѣкое мѣсто на прохода си, тѣ се изговарятъ еднакво съ тъмнитѣ съгласни.

Примѣри: ди*ф*, си*ф*, кѫкѫ*ф*, гло*к*, ро*к*, дру*к*, сѫ*т*, лу*т*, кри*ш*-ми*ш*, (игра такава), мѫ*ш*, мóзѫ*к*ѫ, (рус. мозгъ).

в) нарѣчията на *-ко* съ прѣдходна съгласна ясна, срѣщу които има и форми за прилагателни имена качествени, прѣдаватъ своята прѣдъ *х* станѫла тъмна съгласна и на прилагателнитѣ форми, ако ще тя и да се не намира тамъ вече въ съсѣдство съ тъмната съгласна *к*.

Примѣри: глá*т*ку — глá*т*ѫк, глá*т*ичку; слá*т*ку — слá*т*ѫк, слá*т*ичку; блѝ*с*ку — блѝ*с*ѫк; тé*ш*ку — тé*ш*ък, ала — тéжичку; мѫ*ш*ку — мѫ*ш*ѫк; нѝску — нѝсичѫк и сни*ш*ѝ сѫ (намѣсто снижи се).

Г. Промѣни на съгласнитѣ.

I. Приравнение.

§ 13.

1. отъ купа *дн* прѣдходната съгласна се приравнява къмъ слѣдишната: *дн* — *нн*.

Примѣри: пá*нн*ѫ, изви*нн*ѫ*ш*, клѫ*ньн*я, мрѫ*ньн*ѝ, плá*ньн*ѭ, уткрá*ньн*и, пугли*ньн*ѝ, пудбра*ньн*ѭк, смѫ*ньн*и, трѝ*ньн*ѭ (три дня); — дѣто се чуе и уткрá*мн*ѫ, то ще е подъ влиянието на формата за 1. ед. *крам*, на мѣсто *крадѫ*. — Приравненитѣ *нн* се сливатъ въ *н*: и*н*а (еднá), и*н*ѝ, и*н*ѝчкѫ, ру*н*ѝнѫ.

2. *дц* (д + тс) стая *тц* и послѣ *цц* или *ц* (ако има прѣдъ него още, друга съгласна): блю*цц*и, сѫр*ц*é (сѫщо и сѫр*ч*ицé: *дч* въ *ч*), ала и ди*ц*á.

3. а отъ *дс* и (слѣдъ уподобение) *тс* *д* и *т* стаятъ *ц*, като се приравняватъ къмъ произлѣзлото отъ тѣхното дѣйствие върху *с* (*д* + *с* = *т* + *с*) -*ц*, и така се получва *цц*.

Примѣри: пу*цц*ѝрих, у*цц*а́м, у*цц*ѫрдѝ сѫ, у*цц*ѧкѫх.

аа) ако пъкъ слѣдъ *дс*, *тс* иде още една съгласна, отъ тѣхъ се получва, както обикновено отъ *тс,* само *ц*.

Примѣри: у*ц*тѫрна́, у*ц*ко́чи, бра́цки, люцки, (и лю*ц*ѫк), пу*ц*вѝрнѫх, ѫрнѫу́*ц*ки.

II. Прѣобръщание.

§ 14.

а) *к* прѣдъ *т* се прѣобръща въ *х*: лѫ*х*те́, ни*х*те́.

б) прѣдъ *ц* и *ч* всички шипящи съгласни се прѣобръщатъ въ *х*: но́*х*чи (отъ ножче), ти*х*чина́ (тежчина), гро́*х*чи (грошче), мѝ*х*чи; то́*х* чуляк (тоз —), то́*х*ча́с, гни*х*ца́ [гнѣз(д)ца], гро́*х*чи [гроз(д)че], го́*х*чи [гос(т)че], крѫ*х*чи, ли*х*це́ [лис(т)це], мо́*х*чи, прѫ*х*чи, сви*х*чѝцѫ [свѣш(т)чица], ко́*х*чи; пи*х*ча́н (пѣсчан), *х*чу́пѫн, дѫ*х*чѫн, вѫ*х*ча́сѫл (въшча́съл), ме́*х*чѫнѫ [мѣс(е)чина], пру*х*це́ (про*с*це́), ми*х*це́, бру*х*че́.

в) 1. *вн* се пробръща въ *мн*, и обратно *мн* въ *вн*: грѝ*мн*ѫ, дрѫ*мн*ѝк, пуре́*мн*ѫ му сѫ, ра́*мн*у; пѝту*вн*у, пла́*вн*ѫ, по́*вн*ѫ, сто́*вн*ѫ, тѫ*вн*у. — Въ думитѣ цѫ*фн*ѫ, клѫ*фн*ѫ *вн* се прѣобърнѫло въ *фн*.

в) 2. и *бн* се прѣобръща въ *мн*: врѫ*мн*ицѫ, гра́*мн*ѫх, дри*мн*ѝцѫ, дре́*мн*у, уцку́*мн*ѫх, срѫ*мн*ѫх, шѝ*мн*ѫх.

г) *в* от прѣдлога **въ** + плавна съгласна стая *ф* + плавна: *ф*нес, *ф*лѧзѫх, *ф*ре́кѫх сѫ, *ф*рет (въ редъ), *ф*ѫргам (в + връгам); ала *в*ляк, *в*лѧкѫх.

д) *хв* се прѣобръща въ *ф*: *ф*а́щам, *ф*а́лиш; (ни*ф*илѝти, *ф*ѫркѫ).

III. Други промѣни.

§ 15.

а) *в* се мѣни въ *ф*: пу*ф*итѝцѫ (малорус. привитѝця, Cuscuta vulgaris), с*ф*уня сѫ.

б) *з* се мѣни въ *с*: (мѧ*з*ѫ, въ Стара-Загора) мѧ*с*ѫ (въ Конопчии). — Сѫщо милу*з*лѝф.

в) *м* се мѣни въ *н*: куршу́*н*, прѝ*н*кѫ, брѫ*н*бѫл.

г) *н* се мѣни въ *м*: за́ку*м* (сир. закон = поучение: тез де́ту нѫ хо́ртѫ за́кум дѫ да́вѫт, те сѫмѝ лошу пра́вѫт); — мѣни се и въ *л*: м*л*о́гу.

д) *п* се мѣни въ *с*: *с*тѝчи (въ Стара-Загора *ф*тѝчи).

е) *р* се мѣни въ *л*: брѫнбѫ*л*.

Д. Измѣтание.

§ 16.

I. Отъ *насловието.*

1. *в.*

а) прѣдъ гласни: удá, удинѝцж, удѝци (Богоявление), ол, óлску, ồзж гу, унѝ, óсжк, уштѝнж, ѝми (виме).

б) прѣдъ съгласни: дувéц, дувѝцж, дуфцѝ, сé йно, сѝньки, сѝчкумж, сякж, сякуу (всѣкое), тóрник. —

2. *д* прѣдъ *н*: нес, нéскж, нéскжшжн.

3. *х* прѣдъ *л*: ляп.

4. *п* въ чилѝн (малка градинка, дѣто сж кошаринитѣ съ пчелитѣ; па и градинка, дѣто е имало нѣкога пчели); чилá (пчела).

II. Изъ *срѣдословието.*

1. *в.*

а) слѣдъ гърлени съгласни: гóздыжйчи, храс (рус. хворостъ), кжкó (какво), кжкóту, нѝкжку.

б) слѣдъ зжбни: дор, дóрчи, зжтурѝ, уттурѝ, тóю, тóыж; — сжщо сóю, сóи.

в) изъ с|рéдыжл, с|рéдыжлчи, цжр|ýли, уб|рждштжм.

2. *д* прѣдъ *н* и слѣдъ съгласна: бризнá, прáзник, пржзнýвжм.

3. *т* слѣдъ *с* или *ш* и прѣдъ съгласна: крждсник, крждхчи (отъ кржсчи), гóзбж (отъ гóсбж), тихцé (тисцé), пóсну, пуслáну; нóшну, свихчѝцж, (отъ свишчѝцж), пусрéшнжх.

III. Отъ *засловието.*

1. и 2. *д* и *т* слѣдъ *ж*, *з* и *ш*, *с*: джш, (отъ джж), грос (отъ гроз); свеш, нош, гос, кѝчжс, кржс, чéлюс, шес.

Е. Вмѣтание.

§ 17.

Съгласната *й* (*i*) се вмѣта:

I. *Въ насловието* прѣдъ гласни: *ióй* тж тéби; *юд*гу*ióр*ыж.

II. *Въ срѣдословието* между двѣ гласни, отъ които неможе да се образува двоегласна, както въ подирната дума пó-горѣ (юдгу-óрыж).

Съгласни се прѣобрѫщатъ въ гласни.

§ 18.

1. Когато *в* се намира между двѣ гласни и втората отъ тѣхъ е *о*, то се прѣобрѫща въ *у*, което спорѣдъ случая или слива своя изговоръ съ втората съгласна, или съ първата образува двоегласна, ако има условията на § 8.

а) *в* стая *у* въ окраитѣ *–ово* (*яво*), *–иво*, *–ово* (*іово*) на прилагателнитѣ имена; това *у* се слива съ засловното *о*, безъ ńазвукъ *у*, дѣто не може да образува двоегласна.

Примѣри: блу́ткжу, вжртóглжу, ги́зджу, дри́пжу, кіілжу мжршжу, рóшжу, хжлтжу; здра́у, пра́у; ба́тюу, Гéргюу. гюлюу, та́тюу, ца́рюу; будли́у, глжвни́у, гурли́у, ди́у, кустили́у, крисли́у, мжрсули́у, пржшли́у, свитли́у, триви́у; Га́бруу, джбуу, Злжта́нуу, сли́уу, $\widehat{я у}$руу, ижхлóу, муллóу, Гжркóу (село въ Старо-Загорско), кихжюу; ляу.

б) въ съчетанието на приставкитѣ — (*і*) *ов-иц*-а за appelativa на жени, по имената на мжжиетѣ имъ, *о* и *в* — *у* отъ *-ов-* образу́ватъ двоегласна $\widehat{уу}$ ($\widehat{юу}$); *и* се измѣта (§ 6. II. 3).

Примѣри: Га́нч$\widehat{уу}$цж, Ди́м$\widehat{уу}$цж, Дра́гн$\widehat{юу}$цж, Нéл$\widehat{юу}$цж, Миха́л$\widehat{юу}$цж, Ра́д$\widehat{юу}$цж.

в) въ прилагателни, както рѣченитѣ подъ а), съ членъ: бра́т$\widehat{уу}$тж, вжрб$\widehat{уу}$ту, дюл$\widehat{юу}$ти, лéшт$\widehat{юу}$тж, лóз$\widehat{юу}$ту, цжрула́н$\widehat{уу}$тж, чи́реш$\widehat{уу}$ти, чи́ч$\widehat{уу}$ту, нéг$\widehat{уу}$ти.

г) сжщо въ съчетания отъ звукове *-ова-*: джждó$\widehat{уну}$, джждó$\widehat{уп}$уту, пра́ск$\widehat{уу}$тж, рóшк$\widehat{уу}$ти, черк$\widehat{уу}$тж.

2. *х* се прѣобжрнжло въ *у* отъ пазух(а)та — па́з$\widehat{уу}$тж. [Срв. § 7. в)[1]].

Прѣмѣтание въ сричкитѣ.

§ 19.

1. *жл, жр* и *лж, рж*.

а) *жл* и *жр* се срѣщатъ тамъ, дѣто слѣдува само *една* съгласна като начало на друга сричка.

Примѣри: бжркж, бжрци, вжрба́, вжртж, нжвжрвй, вжршжнж, Гжрчé, гжрбжф, джрвó, джрти, джрцéти, кжрвжф, мжрджм сж, умжрси́х сж, скжрцж, стжрчи́; бжлвж. джлбóку, вжльча́ ябжлкж, пригжлнжх, жжлтжк, кжлцжм, бжлгжрiжн.

б) *лѫ* и *рѫ* се срѣщатъ тамъ, дѣто сѫ въ крайна сричка, завършена на съгласна, или дѣто подирѣ имъ слѣдватъ *двѣ* съгласни и други срички: в*рѫ*ф, в*рѫ*х, г*рѫ*к, г*рѫ*п, д*рѫ*т, к*рѫ*ф, ст*рѫ*к; б*р***ѫ**кнѫ, б*р***ѫ**шку, в*р***ѫ**мницѫ, д*рѫ*вни́к, м*р***ѫ**ннѫх, ск*р***ѫ**цнѫ; в*лѫ*к, б*л***ѫ**внѫ, вд*л***ѫ**бнѫту, г*л***ѫ**тнѫх, д*л***ѫ**гнѭс, ж*л***ѫ**тнѫ сѫ, к*л***ѫ**цнѫх, х*л***ѫ**тнѫ; на и — в*рѫ*те́ну.

2. Отъ бѫ*лха́*, б**ѫ***лх*и (въ Стара-Загора) — бѫ*хла́*, б**ѫ***хли*.

Назвукъ (ударение).

I. Словни.

§ 20.

1. *Безназвучность.*

а) словца безъ каква годе гласна прииждатъ къмъ думитѣ слѣдъ себе и се държѫтъ подъ тѣхния назвукъ: такива сѫ въ дадени случаи прѣдлозитѣ *в* (*ф*), *с* (*з*).

б) едносричнитѣ слова приличатъ на словцата подъ а) и могѫтъ да иматъ назвукъ само рѣчовни (въ рѣчь, въ прѣдложение), защото сами за себе неподаватъ мѣрило за относителна разлика въ изговора на едната своя сричка; такива сѫ *го*, *шѫ* и др.

в) нѣкои отъ двоесричнитѣ и троесрични слова сами за себе не носѭтъ никакъвъ назвукъ, на пр. *като, намѣсто.*

Примѣри къмъ б) и в): *ѫку гу* сре́шниш сѫ не́ѭ, *шѫ му* дѫде́ш *ли* кни́гѫтѫ *си*?; *ни* бю́вѫ *ли*, *кѫту* до́ди *то́й*, *а́с дѫ* и́дѫ *нѫмисту* не́го?

2. *Постояненъ назвукъ.*

а) при извѣстни прости приставки, имена сложени съ прѣдлогъ, иматъ назвука си надъ прѣдлога; сѫщо и нарѣчията, сложени съ прѣдлогъ.

Примѣри: за́губѫ, и́зджнкѫ, о́душп (въ Стара-Загора за́души), о́дбур, о́ткуп, при́стѭлкѫ; — на́двичѫр, на́двѭ, о́двѭ, о́врими.

б) освѣнъ *по*, което се наставя прѣдъ прилагателнитѣ имена за изразъ на релативна стъпень на сравнение, и *вѫз*, съ което се исказва абсолютна стъпень на сравнение, приима върху себе винѫги особенъ назвукъ: — *по́*-к**ѫ**сичѫк, *по́*-ни́сичѫк, *в***ѫ***с*к**ѫ**сичѫк, *в***ѫ***з*ни́сичѫк.

в) женскитѣ имена, що се завършатъ на съгласна, щомъ приемѫтъ членъ, мѣстѭтъ си (ако иматъ отъ двѣ срички

нагорѣ) назвука върху него: гнуйтѪ, луйтѪ, зуптѪ, угартѪ, пржхжнтѪ, угжртѪ.

II. Рѣчовни или смисловъ.

§ 21.

За едносрични и двоесрични слова [вж. § 20. а) и б)]: *дѐту* й дж *е́*; *той сѐ пудир* ти́чж; *а́с му гу* зжнѐсжх; нж нѐшнинж *дѐн* умря син *му́*; нж синѪ *му син му́*; нж нѐгу *й двáтж* му *си́нж* и́мжтъ пу йди́н син; дж ни *му́* гу дáваш; дж ни *си́* му ги дáвжл; *ти́* ли си бѐ?

III. Значайни.

§ 22.

Еднакви думи, подъ различенъ назвукъ получватъ и различно значение.

Примѣри: вáди (plur. отъ вáда) — вади́ (imp. отъ вáдж); врáчкж (врачовница) — врачкá (dimin. отъ вратá); крáчка (рус. шагъ) — крачкá (dimin. plur. отъ крачѐ); прáви (3. ед. отъ прáвѭ) — прави́ (imp.); ржжѐн — рѪжен (отъ ржж), свáрих — свари́х, трѐска — трескá (рус. щепка).

IV. Ритмиченъ.

§ 23.

По́смжли, Мáнго, по́смжли! (поговорка; обикновено *пусмжли́*); нямж ни *дѐти* ни ко́ти (пгвр.; обикн. *дитѐ*); дудѐ ми *сѪрци* нж мясту до́ди (пгвр.; обкн. *сжрцѐ*); унѪз гудѝнж бѐши тжкáвж йнá зи́мж, дету *дѪрву й кáмжк* сж пу́кжши ут сту́т (обкн. *джрво́*).

Форми (облици).

I. Сѫществителни имена.

§ 24.

1. *ср. р. на* —**ие**.

Говорътъ въ Конопчии непознава отъ срѣденъ родъ сѫществителни на *—ие;* тоя окрай у него е прѣтърпѣлъ такава промѣна, че откакъ *и* и *й* отъ *е* (*—йе*) се сплавили съ изговора на *н*, (*-н-ие*) останжло само *е* (безъ назвукъ *и*), съ което *н* съставя мека сричка.

Примѣри: благуштине́, кла́ни и кляне́, приблизине́ (прѣображение),[1] у́дрьжни, хо́дини, е́дини.

2. *Имена отъ м. и ж. р.*
такива сѫ: ве́чѫр, пе́пьжл; ас *не́ѭ ве́чѫр* мѫ нямѫши‿у дума́; *то́з ве́чѫр* хо́ртѫ гѫрмѫ́т зѫ чилѝ; извѫди́ гу‿ут *пе́пiѫлѫ* (и — ут *пипі́ѫлтѫ*).

3. *Членътъ при сѫществителнитѣ.*

а) при мѫжкитѣ имена вмѣсто *—(ъ)тъ* се чуе само *ѫ(ѭ)*: булѝ го зѫбѫ тѫ ку́цѫ; извàди ли си трѫнѫ ут крѫкѫ; нѫпуѝ ли ко́нѭ?; динѫ уд утрьжнтѫ сѫ пузна́вѫ; тва́ ли му й кра́ѭ?; пулюле́ѭ[2]) ф че́рку‿утѫ пàннѫ.

б) при женскитѣ имена, завършени на съгласна, членътъ е *тѫ;* тука *ѫ,* като стои подъ назвукъ, не е *а(та),* както при другитѣ сѫществителни отъ ж. р., а сѫщо *ѫ.*

Примѣри: кѫлтѫ, луйтѫ, милустѫ, смѫртѫ.

в) членъ иматъ и собственитѣ имена: Ва́ни*ту,* До́бруџ*ѫтѫ,* Ко́ли*ту*, Тик*ятѫ,*[3]) То́дурчи*ту.*[4])

4. *Звателенъ падежъ.*

а) отъ *ма́йкѫ* зв. п. *ма́ле* употрѣбятъ чедата, били тѣ *прируде́ни, зѫва́рини, дувѐдини* или *хрѫнини́ци;* а *ма́мо* дума снъха на свекърва си. (Въ Стара-Загора таквазъ разлика не се прави). — На *бѫшта́тѫ* всички викатъ *та́те* (въ Стара-Загора *буба́).*

б) *бу́ле* (въ Стара-Загора *бу́лю)* се казва на жената на по́-голѣмия братъ.

в) мѫжкитѣ собствени имена на *—а(я),* безъ назвукъ *—ѫ(ѭ),* немѣнятъ въ зв. падежъ тоя звукъ: Нико́л*ѫ*, Ка́тѫ, Ѫндре́ѭ, Илиѭ.

г) женскитѣ собствени имена на *—ка,* въ зв. п. иматъ *—ке*, а на *—га* иматъ и *—го* и *—ге:* Сто́йке, Бо́йке; Ве́р*го* и Ве́рь*ге.*

д) отъ *кума́* зв. п. все *кума́.*

---

[1]) Праздникъ на 6 августъ. Женурята въ Конопчии тълкуватъ, че му е името *приблизине́* отъ туй, дѣто него день първи пѫть се яде — *приблѝзва се* — светено грозде.

[2]) Гръчката дума πολυέλαιος се прѣобразила въ устата на Конопчиеца въ *пулюлей*, което се тълкува отъ глагола *полюлѣвам,* защото полилеятъ, окаченъ на таваня по срѣдъ черквата, при извѣстни случаи се побутнува, та се *люлѣе.*

[3]) Отъ *теке́* (както сифтя отъ сефте́, инфя отъ енфе́ по Старо-Загорски говоръ), село единъ часъ отъ Стара-Загора по друма за Чирпанъ.

[4]) Въ Стара-Загора има такива два стиха въ една пѣсня:

Ки́р Димитро́*ту*
Сѫс убицàтѫ.

5. Отъ *Исус Христос* има форми: Ису́сѫ Христа́, Ису́се Христе́, Ису́с Христо́ви.

II. Прилагателни имена.

§ 25.

1. Прилагателни отъ м. р. съ пъленъ окрай *–ий* въ Конопчии нѣма; тамъ покрай неопрѣдѣленитѣ (усѣчени) форми се чуватъ форми опрѣдѣли (пълни) само на *–и*.

Примѣри: Свит*и́* Пе́търъ, Бо́жи гроп, вѝшн*и́* го́спуди. ца́рю чистѝти. — Сѫщото е и съ причастията, употрѣбяни като прилагателни имена.

2. *Членътъ при опрѣдѣленитѣ прилагателни (и при причастията).*

а) Когато пълната форма на прилагателнитѣ отъ м. р. (и причастията) има да се опрѣдѣли още въ членъ, къмъ неѭ неприижда цѣло *–тъ*, а се явява единъ звукъ *ѭ*, който е подобенъ по своя происходъ на *ѫ(ѭ)* при орѣдѣленитѣ съ членъ сѫществителни отъ м. р. (срв. § 24. 3. а).

Примѣри: аз вѝдѭх, изгуре́лиѭ дюкян; кѫкту ѝдини*ѭ*, тѫй и дру́ги*ѭ* ни ште́; тва́ гу напра́ви сестрини*ѭ* ми синъ; те́хни*ѭ* кон ку́цѫ; то́й сѫ бе́ши искѫчѝл нѫ сѫмѝ*ѭ* врѫх.

аа) прилагателнитѣ отъ м. р. съ усѣченъ окрай при съединение съ члена иматъ сѫщата форма, както сѫществителнитѣ: Дрѫга́нувѫ сѝн гу зѫпряхѫ.

III. Числителни.

§ 26.

1. *Основни.*

идѝн, ина́, ино́, инѝ; два, две́; че́тири; се́дѭм, о́сѭм, де́вѭт, де́сѭт, идѭна́йси; трѭна́йси, читѭрна́йси, пѭтна́йси, шѫсна́йси; два́йси; пидисе́, шийсе́, сидимдисе́, усимдисе́, дивидисе́; две́стѭ, три́стѫ, че́тири-сто́тѭн, пе́т-сто́тѭн — пе́стутѭн, ше́сто́тѭн — ше́стутѭн, се́дѭм-сто́тѭн; хилядѫ.

2. *Сѫществителни (субстантивни).*

„идинѝцѫ“ въ Конопчии не се знае; двуѝцѫ, труѝцѫ, чито́рицѫ.

3. *Членътъ при числителни.*

две́сь*тѭтѫ* лица́, две́сь*тѭтѫ* жинѝ, трис*тѫтѫ* ко́нѭ; два́*тѫ*, трѝ*тѫ*.

IV. Мѣстоимения.

§ 27.

1. Отъ 1 и 2 л. лично мѣстоимение вин. п. е *мѫ,*—нѫ *тѫ,*—вѫ; възвр. мѣстоимение —*сѫ:* ний сѫ‿умѝхми.

V. Глаголи.

§ 28.

1. *1 л. ед. сег.:* вличѪ, дѫ сѫ‿убличѪ, пичѪ, сичѪ
2. *Бѫдѫще врѣме: шѫ я*м, *шѫ* йдéш, *шѫ* йдé; *шѫ* йдéм *шѫ* йдéти, *шѫ* йдѪт; — я-*штѫ,* я-*штиш,* я-*шти* я-*штим,* я-*штити,* я-*штѫт.*
3. *Повелително наклонение:* виш, еш, флес; фнес—фниси̂ излéс, —излизнѝ, дрѫш —дѫрнѝ, леш —лижѝ, миш —мижѝ.
4. *Причастия* както глéдайки, бидéйки (въ Битоля, Охридъ и др. мѣста), или глéдащиц, скáкащиц (вж. Пер. Списание 1882. кн. I. 175 с. р. отд. 8.) въ Конопчии нѣма.

Особно образувание на нѣкои слова.

§ 29.

За забѣлѣзванье сѫ въ Конопчии нѣкои мѣстоимения и нарѣчия, че иматъ нѣкои особни приставени частици:

Сѝн*кумѫ,* сѝ*чкумѫ;* твá*нкѫ,* твá*цкѫ,* унвá*цкѫ,* твá*чкѫ,* унвá*чкѫ;* тѫкѪ*взи;* унѫкѪ*взи;* някуй*си;* нáкѫкó*си,* нáшту*сú;*[1]) кó*нинку,* кó*ничку;* тá*мкѫ,* лятус*кѫ,* зимѪ*скѫ,* прулéтѭскѪ, нуштéскѫ (въ Стара-Загора уѫрáн*кѫ,* дувéчѫр*кѫ,* пó-тур*кѫ* = Шуменското пó-сега).

Съчетания съ пó и нáй.

§ 30.

Пó и *нáй* въ Конопчии, като служатъ за исказвание различни по сравнение стъпени на извѣстно качество, прилагатъ се не само прѣдъ прилагателни имена и прѣдъ нарѣчия, но и прѣдъ други части на рѣчьта, дѣто смисьлътъ

---

[1]) *Нáкѫкóси* отъ „не знамъ каквó си“ (пóскоро отъ „*невѣм* каквó си“, защото е мѫчно да се обясни исчезванието на *зн* отъ *знам*, когато има мѣста на истокъ въ България, дѣто казватъ пълно „*невѣм* да ли“, вмѣсто знайното обиходно „*нáм* да ли“ и „*нá* да ли“. Б. р.); сѫщото е и съ *нáдѫли* — „не знамъ да ли“; има и *бóзнѫ* отъ „Богъ знае“.

открива нѣкои различни по сравнение атрибути на прѣдмета, или на дѣйстието, или на отношението.

1. *По́ и на́й прѣдъ сѫществителни имена:* би́й мѫга́ри — *по́ мѫга́ри;* то́й ми й *на́й дос* (достъ).

2. *Прѣдъ мѣстоимения: по́ кѫкви́ по́ кѫкви́* ра́бути сѫм ви̇́ждѫл ас!; ти̇́ си͡ут не́гу *по̀ тѫкѫф!;* тва́ ли дѫ зе́мѫ? — дру̇́гуту, дру̇́гуту, — *по̀ унва́, по̀ унва́.*

3. *Прѣдъ глаголи:* ко́й ут тях *на́й убичѫ* бѫшта́ си?; той *по̀гледѫл* киси́ѩтѫ си дѫ пѫльни, утко́лкуту ра́бутѫ дѫ вѫрши.

4. *Прѣдъ прѣдлози: на́й нѫ краѩ, по̀ ду не̇гу;* иди̇́ *по̀ кѫм* стина́тѫ.

Намѣстѣ *по̀* и *на́й* не се гужда непосрѣдствено прѣдъ думитѣ, къмъ които се отнася, а стои прѣзъ нѣколко думи напрѣдъ: ту̇́кѫ *по̀* ли ти й *ху́буу?; на́й* куго́ту ми̇́слиш, чи тѫ й *уби́чѫл.*

Други особности въ рѣчьта.

§ 31.

1. *Думи за милостливость къмъ по́-малкитѣ.*

За да покаже нѣжность, бащата вика на чедото си *татю͡утѫ,* майката — *ма́мѩнтѫ* и *ма́йкѫ,* по́-голѣмиятъ братъ на по́-малкия или на по́-малката сестра — ба́тю͡утѫ, а жена му на сѫщитѣ — *бу́лѩнтѫ,* по́-голѣмата сестра на по́-малката или на по́-малкия си братъ — *ка́кѩнтѫ* и *ка́кѫ,* чича́та — *чи́чу͡утѫ,* а чи̇́ната — *чи́нѩнтѫ,* уйка́та — у̇́йчу͡утѫ, а учинаята — учина́ѩнтѫ; така и *лѐлѩнтѫ, кѫлѐку͡утѫ;*[1]) — ни плѫчи̇́ *та́ту͡ютѫ:* ма́йкѫ ти ско́ру шѫ сѫ вѫрни; Ге́не ол ила́, *ма́йкѫ,*[2]) дѫ йдем!; кѫжи̇́, *ма́йкѫ,* кѫко́ ти сѫ йде?

2. *Жената се вика споредъ името на мѫжа.* Докѫдъ още нѣкое момиче не е омѫжено, то се вика споредъ своето

---

[1]) *Кѫлѐку,* въ Стара-Загора *сва́ку.*

[2]) Едвамъ си припомнямъ, какъ мама ми е расправяла, защо *Стани́мака* има такова име. Едно врѣме, когато света Богородица бѣгала съ дѣтето си Исуса, което искали да убиватъ, тя се спрѣла на онова мѣсто, дѣто е сега Станимака, и като нѣмало вода да си окѫпе дѣтето, помолила се Богу, и той пратилъ вода въ такова изобилие, въ каквото и сега ѩ има въ Станимака. Откакъ окѫпала божа̀ майка дѣтето си въ едно камено корито, което и до сега още се намирало тамъ, тя го приспала, па легнѫла и сама. Рано въ зори св. Богородица пробудила Исуса съ думитѣ *„стѫни́, ма́йкѫ,* па́к дъ бягѫми", и отъ това произлезло името на *Станимака.* (Срв. Пер. Спис. 1884. кн. X. стр. 43). Тоя разказъ напомня случая на гонението Иродово противъ Исуса.

кръщелно име; ала щомъ се омѫжи, нему викатъ споредъ името на мѫжа — *Гѐрмѫнцѫ, Стуѐнцѫ, Пѐтрӯуцѫ, Илѝйцѫ, Кáльчӯуцѫ, Злѫтàнцѫ, Симóнцѫ,* Тáнӯюцѫ, и др.

3. *Днитѣ на седмицата.* Съ имената на седмичнитѣ дни се свързуватъ въ Конопчии нѣкои атрибутивни имена за тѣхъ, които проистичатъ отъ единъ разсказъ, какъвъ извѣтъ намирала една мързелива Старо-Загорка всѣкогажъ, колчимъ ѭ карали на работа. Тя думала: пундéльнѭк — *чѝс дѐльнѭк, пусидѐльнѭк;* тѝрник — *путупóрник;* срядѫ — *сридумѫрдѫ;* читвѫртѫк — *нисвѫртѫк;* пéтѫкѫ — *рѫспèт пèтѫк;* ф сѫбутѫ — *ш ѝдим нѫ бáнѭ;* ф нидéлѭ — *ку рѫбóтѫт хóртѫ, и àс шѫ рѫбóтѫ.* — Сѫщото се разсказва и въ Стара-Загора, само че тамъ за *петъка* мързеливата жена думала, че ще *топи хума* (за банята на другия день).

4. *Изрази и думи: гà* шѫ дóдиш?; той *кó* ти *кáй?;* прѫвѝ *кòту* штéш; изѝкѫ му мéли кѫту *чѫкѫлдáк;* пѫшкѫ *гáчи* шѫ рáждѫ; шѫ дóдиш ли? — ништѫ. — *кѫ шишѐ* тѫй дѫ ни дóдиш: шѫ ѝгráш биля й шѫ дóдиш! — *кѫ штялу!; ѐй гу нá:* пáк ѝди; *ку* штéш, *ѫй* сигá е͡ утювѫм; дé ми й кнѝгѫтѫ? — *é ѭ,* хе!; *ѐй гу* — нямѫ гу (гатанка: *искрата*). — Намѣсто *Константинъ* въ Конопчии се казва *Кустѫдѝн* (Кустѫдинӯу дéн), и *Кустѫдѝнкѫ* (едноврѣмешна нѣкаква си парá) намѣсто *Константинка.* — Въ Конопчии селянетѣ никому, какъвто и да билъ той човѣкъ, никога не казватъ „*вий*", а — „*ти*".

Киевъ, 25 априлъ 1885 год.

ГРАДИВО ПО ОБИЧАЙНОТО БЪЛГАРСКО ПРАВО.

ОТЪ РОДОПСКИ.

„Стари обичаи непрѣзирай“.
(Народ. посл.)

За да се нареди една държава тъй, както желае самий народъ, необходимо е да се издига държавната сграда възъ основа на народнитѣ възгледи и убѣждения. Единъ народъ, който е живѣлъ като такъвъ малко-много време, има, разбира се, и свои възгледи и сѫждения върху практическия животъ, които образуватъ цѣла школа, прѣкарана, може би, съ голѣми мѫки прѣзъ течението на стотини години и прѣнареждана съобразно съ нуждитѣ на врѣмената. А да се игнорира тая школа е повече отъ злочинство, насочено срѣщу правата на народа, понеже тя е светиня, която олицетворява народния животъ, неговото развитие, и всѣка държава е длъжна да ѭ държи винѫги на прьвъ планъ при организацията си, ако желае да пази народнитѣ интереси и да бѫде справедлива къмъ ония, безъ които тя неможе да сѫществува като държава.

Ако поразгледаме по-зорко правния строй на нашия народенъ животъ, ще се убѣдимъ, че посоката, която държѫтъ нашитѣ законодавци отъ какъ сме се освободили, на много мѣста е насочена, тъй да кажѫ, тъкмо срѣщу течението на нашето обичайно право. Ний нетрѣба да забравяме, че наший народъ е прѣкаралъ важни прѣмеждия, които сѫ го научили какъ да живува, какъ да крои правда и да цѣни справедливостьта. Да му създаваме сега нова школа и да го приучваме къмъ новъ животъ — несъгласно съ неговитѣ възгледи и убѣждения — е колкото мѫчно, толкозъ и безполезно. Трѣба, слѣдователно, да избродимъ началата, по които се води народътъ и да нагласимъ по тѣхъ държавния строй.

Първий, който сериозно се залови да събира нашитѣ правни обичаи, е знаменитий хърватски ученъ Богишичъ. Неговий «Sbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena» съдържа вече доста градиво по нашето обичайно право. При всет ова изворътъ на послѣдното далеко още не е исчерпанъ.

Насърченъ отъ надѣжда, че трудътъ ми, ако и незначителенъ, все пакъ не ще бѫде съвсѣмъ безполезенъ за безпристрастнитѣ, рѣшихъ се да изложѫ

тука нѣколко бѣлѣжки върху нѣкои обстоятелства изъ оня дѣлъ на нашето обичайно право, който е една отъ главнитѣ норми, които регулиратъ строя на народния ни животъ, а именно:

Изъ женитбеното право.

I.

Обихождайки питаньето върху важностьта на женитбата въ народния ни животъ, ще се опитамъ прѣди всичко да опрѣдѣлѭ свойщината на женитбената спогодба по възгледа на народа.

Сѫдещецъ по начина, по който се извършва женитбений актъ, струва ми се, че нѣма да се излъжѫ, ако кажѫ, че женитбената спогодба у българетѣ има чисто юридически характеръ и носи ликата на обикновенната спогодба. Истина е, че българетѣ сѫ навикнѫли — вѣроятно слѣдъ влиянието на черковнитѣ обичаи — да цѣнѭтъ и да считатъ вѣнчилото като актъ, слѣдъ когото женитбата се смѣта за перфектна; ала ний имаме причини да мислимъ, че възгледътъ на народа върху перфектностьта на женитбата не се съгласува съ тоя на́викъ. Само слѣдъ дълготрайното си влияние черковата е могла да въдвори въ крѫга на обичайното ни женитбено право новъ *религиозенъ* елементъ. По всичко обаче се види, че не тъй лесно е могла да постигне тя тоя си успѣхъ и че дълго врѣме тя е срѣщала силенъ отпоръ отъ страна на народа. Та че и сега по нѣкои мѣста младоженцитѣ считатъ гражданския женитбенъ елементъ за достатенъ да утвърди самата женитба и се подлагатъ подъ вѣнчило, считайки това за *християнски обичай*. Въ село Костинъбродъ[1]) напр. момъкътъ *откупува* момата и си ѭ отвежда у дома една седмица *прѣди* вѣнчилото, а послѣдното състои само въ туй, че слѣдъ «зговора» и «прида» поканватъ попъ у момкови да *благослови* младоженцитѣ. „*Адет* ни іе и поп да о́каме», отговори ми единъ старецъ на питанье: «безъ попъ женитба бива ли»? Сѫщото нѣщо сѫществува и въ с. Горня-баня[2]) кога е годежътъ *безъ сватове:* тутакси *слѣдъ годежа* завеждатъ момата у момкови, гдѣто и вѣнчаватъ младоженцитѣ обикновенно *слѣдъ нѣколко дни* отъ какъ е момата у момкови заведена. Въ турско врѣме на згоденитѣ вдовица съ вдовецъ негуждали вѣнецъ, а женитбата се свършвала само съ *тъкмежъ*.

Прѣдъ видъ на това трѣба непрѣмѣнно да се счита, че годежътъ перфектуира женитбената спогодба, а терминътъ *женитба,* по моето мнѣние, означава самия актъ: copula carnalis.

---

[1]) 14 километра на С.-З. отъ София по Ломското шоссе.
[2]) 8 километра на З. отъ София при политѣ на Люлинъ-планина.

Терминътъ *годежъ* иде да докаже родата си съ обикновената спогодба. Има наистина и други термини за годежа, но и тѣ иматъ сѫщия характеръ. Като такива ще споменѫ само слѣднитѣ:

Се съмъ свѣто помамила, —
И женено, неженено,
И *такмено, нетакмено*
. . . .
Такмени съмъ *растакмила* и т. н.

(*Чолаковъ,* Сборникъ стр. 344)

Стоене, мари Стоене!
Затъкми Стоянъ, *затъкми*
Гюбрена витá невѣста,
Затъкми и ѭ *ютъкми* и т. н.

(Ibid. стр. 353.)

Мари Марудо, Марудо!
. . . .
Ако ти Стоянъ недойде,
Тогавъ са *глави* и жени и т. н.

Да гледашъ, Павле, да гледашъ,
Кои ти китка повене
Я те се *ýглава* и т. н.

(*Качановскій* „Памятники“ стр. 145).

Моме, малкая моме!
. . . .
Ако не ме майка даде,
Башта да ме *такса* и т. н.

(*Верковичъ* „Народне песме Макед. Бугара“ стр. 214).

Велешане казуватъ: *сваршеница* (годена мома), *сваршени* (годени). Сѫщий терминъ срѣщаме изъ македонскитѣ пѣсни. Въ с. Горня-баня една бабичка нарече годежътъ: *óбраки* — терминъ, който се срѣща и у бесарабскитѣ българе, и сроденъ съ хърватския: — *zaruke* и съ руския: — *обрученіе* [1]).

Послѣдний терминъ ни напомня рѫкуваньето, което става при обикновенната спогодба и означава, че спогодбата е станѫла, извършена. Но да видимъ какъ се спогаждатъ нашитѣ селяне и кога тѣ считатъ спогодбата за свършена.

---

[1]) Сродството между терминитѣ: *бракъ* (женитба) и *óбраки, zaruke, обрученіе* (годежъ) иде да потвърди реченото пó-прѣди — че женитбената спогодба се счита перфектна отъ какъ се свърши годежътъ.

До колкото съмъ можелъ да забѣлѣжѫ, спогодбената церемония между нашитѣ селяне стая така: най-прѣди продавачътъ напр. — опрѣдѣля цѣната на прѣдмета. Купувачътъ се съображава съ качествата на прѣдмета и прѣдлага на първия друга цѣна. Послѣдний начева да хвали спогодбения прѣдметъ и най-сетнѣ или смалява цѣната, или пъкъ прибавя, че стойностьта на прѣдмета е по-значителена — «тя струва (= чини) повече, ама азъ ѭ цѣнѭ по-долу, само «сефте» да направѭ», или «за хатъръ» и др. т. Ако тоя пѫть той прѣдложи по-долна цѣна, подава си въ сѫщо врѣме и дѣсната рѫка за знакъ, че повече не може да смалява цѣната. Рѫкува ли се купувачътъ слѣдъ това съ продавача безъ да възрази нѣщо върху цѣната, спогодбата се счита за свършена, освѣнъ, разбира се, ако прѣдложи нѣкои условия. Ако ли пъкъ стои на сѫщата цѣна, или пъкъ набави цѣната, но не колкото иска продавачътъ, — той пакъ си подава дѣсницата, ала тоя пѫть за знакъ — че по́вече не дава. Не рачи ли продавачътъ да пристане, той не се и рѫкува. Това трае до тогава, до когато странитѣ се спогодѭтъ, подаватъ една на друга дѣсницитѣ си, благославяйки помежду си. Продавачътъ благославя купувача така: «е, хайде, носи го съ здраве» и му прѣдава прѣдмета (ако е той движимъ, разбира се), а купувачътъ, поемайки прѣдмета, отговаря: «хаиръ да видишъ отъ паритѣ; да ти помогне Богъ трижъ повече да спечелишъ» или подобно. Ако при спогодбеницитѣ се нахождатъ и трети лица, послѣднитѣ помагатъ на първитѣ да се спогодѭтъ, вабавящецъ отъ една и смаляващецъ отъ друга страна цѣната. По нѣкои мѣста третитѣ лица освѣнъ това *прѣсичатъ* съ рѫка на кръстъ рѫцѣтѣ на спогодбеницитѣ за знакъ, че тѣ сѫ свѣдоци, какво спогодбата е свършена — както бива между бесарабскитѣ българе; или пъкъ имъ хващатъ рѫцѣтѣ и ги каратъ да ги цѣлуватъ — както става тукъ въ Софийско. Обикновено свършената спогодба се *запива,* т. — е. свѣдоцитѣ и спогодбеницитѣ се събиратъ въ кръчма да пиѭтъ *алдамачъ* (руски: магарычъ, литки) или *запивъ,* който се съпровожда съ разни благословии. Черпѭтъ разбира се спогодбеницитѣ.

При случай на сѫдба ощетената страна възлага всичката си надѣжда на свѣдоцитѣ.

За да се обезпечи спогодбата странитѣ си обѣщаватъ *одметнина* (= *раскайнина*, руски: неустойка), даватъ си залогъ, *прѣднина* (avance) и други.

Да видимъ сега по кой начинъ става женитбената спогодба, сир. годежътъ. Безъ годежъ (тъкмежъ или о́брѫки) българетѣ не пристѫпятъ къмъ женитба; женитбата винѫги прѣдполага годежъ, освѣнъ, разбира се, случая на *при́станкитѣ*, което обаче, като противно на добритѣ права, не до тамъ често се и случа.

Начинътъ, по който се свързва женитбената спогодба, е сѫщий както и при обикновената; само че при първата третитѣ лица сѫ необиходни, а при втората странитѣ се обихождатъ и безъ тѣхъ.

Обичай е мѫжката страна *първа* да прави прѣдлогъ за женитба. Срѣщаме наистина и примѣри, противни на туй правило [1]), но тѣ могѫтъ да се считатъ като исключения.

Ония, които иматъ спнъ за жененье, 16—25 годишенъ [2]), пращатъ нѣколко *згоденици (изгледници),* или сама майката [3]) — особно, ако е стара — отива на *зглежданье* или *огледъ*, да *зглежда* мома. Народнитѣ пѣсни свѣдочѫтъ, че и самъ-си момъкътъ — непосрѣдно — може да отиде на зглеждáнье:

Моме, малкая моме,
. . . .
Знаешъ, моме, знаешъ,
Защто ти самъ дошелъ,
. . . .
Оглєд да те *гледам,*
. . . .
Лудо гиди младо!
Чунке за мене дойде,
Оглєд да ме *гледаш,* и. т. н.

(*Верковичъ,* Н. П. М. Буг. стр. 57).

Изгледницитѣ отиватъ за тая цѣль на хоро, седѣнка, или по други такива мѣста, гдѣто има моми за гледанье, т. — е. за изборъ; или пъкъ, ако познаватъ нѣкоя мома, отиватъ право у нея, сир. при нейнитѣ родителье, или, ако нѣма такива, при близкитѣ ѝ роднини и слѣдъ като згледатъ безъ много забикалки питатъ иматъ ли мома за жененье.

Ако не получѫтъ отказъ, връщатъ се у момкови, прѣдварително като поразгледатъ горѣ-долу покѫщнината и т. н. и съобщаватъ резултата на зглежданьето. Разбира се, че тѣ не забравятъ да очертаѭтъ, какъ били приети и нагостени, какъ билá момата облѣчена, какъ шетала, каква е ликата ѝ, каква е покѫщнината и т. н.; особно налѣгатъ върху покѫщнината и моминото ступанува̀нье.

---

[1]) Въ Т.-Пазарджикъ напр. не момкови пращатъ у момини, а тия послѣднитѣ у първитѣ да искатъ момъка (*Чолаковъ* „Сборникъ" стр. 12). Това е, види се, исключение изъ общото правило, защото „момче се жени кога ще, а момиче — *кога го искатъ*" — гласи народната поговорка.

[2]) Тукъ-тамъ се срѣщатъ примѣри да се женѭтъ и по-млади отъ 16 год.

[3]) Желанието на родительетѣ е свето: чедото рѣдко се противи и комай винѫги се покорява на волята имъ:

Жениш ма, мамо, *годиш ма,*
Ала ме, мамо, *не питаш,*
Жени ли щѫ са, не щѫ ли, и т. н.

(*Dozon;* Нар. П. стр. 14).

Слѣдъ това момкови пращатъ двама-трима *годежари* или *годежници*[1]) у момини на *зговоръ* или *одумванье* да *сватуватъ* момата. Ако се съгласѭтъ момини, урича се и день за *годежа*.

На уречения день отиватъ момкови у момата да се *годѭтъ:* кой кому какво ще даде. Характеристично описва спогажданьето Раковски. Копирамъ го отъ дума до дума.

«Момковъ баща, зборува Раковски, отваря рѣчь и почва да говори. «Ей свато! ны' смы дошли да станимы роднинѫ, нъ трѣба, *какъ то си е́ «рѣдъ, да ся погодимы*, *колко ще искате*, *колко ще давате* » «Моминъ баща отговаря и почва да нарѣжда. «Азъ, колко то роднины имамъ, «трѣба сичкы да гы дарите съ убущвѫ[2]), а азъ отъ моѭ странѫ щѫ дарѭ «васъ и вашы роднины, свекру ризѫ и т. н.» Така кьту изрѣди дѣвичинъ «баща дарове, почва да нарѣжда и *придань,* коѭ ще дадѣ дьщи си.» (Показалецъ» стр. 105)[3]).

Като се погодѭтъ така момини и момкови върху прида по обущата, урачатъ день за *менежа.*

Мѣнежътъ се *напива* и отъ двѣтѣ страни, а младитѣ се благославятъ.

По нѣкои мѣста мѣнежътъ се извършва тутакъ-си слѣдъ годежа — прѣзъ сѫщия день, — а споредъ Раковски и *прѣди* годежа («Показалецъ» стр. 103—104). Това се нѣкакъ не съгласува съ народната поговорка: *„годени, ала не мѣнени,“* или — както въ с. Бановка казуватъ: — *„годени сѫ, ама още не е билъ годежътъ,“* сир. *мѣнежътъ.*

Прѣзъ деня, уреченъ за *мѣнежъ,* момкови пакъ дохаждатъ у момини. Прѣди да стане самий мѣнежъ странитѣ, които сѫ се годили върху прида и обущата, *повтарятъ пакъ годежа прѣдъ годежаритѣ, като прѣдъ свидѣтелье* или, както въ Лѣсковско, *написватъ го и подпис-*

[1]) Годежарьетѣ биватъ мѫжие или жени, но непрѣмѣнно женени. Тѣ се наричатъ още и *сватове*, а въ с. Бановка (въ Бесарабия) — *момари* или *момарки.* Въ „Показалеца“ си Раковски споменува и називътъ: *дворникъ („дворѭтъ мома за момъкъ“*. стр. 100).

[2]) *„Убущва* — бѣлѣжи Раковски — е́ ботуши, каревли, чехли и кѫтъры, а по нѣгдѣ си и платове. То ся дава отъ страны момка.“

Въ Лѣсковско по съобщението на г. Ш. подъ думата *обуща* разбиратъ пари (най-много 1000 гроша), които даватъ момкови и срѣщу които се купуватъ за моминитѣ роднини разни дарове. Сѫщото споменува и Чолаковъ („Сборникъ“ стр. 67). Въ с. Костинъ-бродъ слѣдъ *големио нишанъ* — двадни-тридни подиръ като отведѫтъ срѣщу десетина желтици момата у момкови, момъкътъ дарува момината майка съ кожухче́ (безъ кожухче не бива*)*, а братята и сестритѣ и́ съ опинки, кондори.

[3]) *Приданьта* или *придътъ* състои отъ разни прѣмѣни и сѫдини и друга разна покѫщнина, добитъкъ, недвижими имоти и др. т. Придътъ се дава отъ момина страна срѣщу момковата *обуща.* По прѣмѣнитѣ и облѣклата сѫдьѭтъ за способностьта и характера на момата: „хубаво си отваряйте очитѣ, че тия дарове *ще излѣзватъ прѣдъ хора“* (Чолаковъ, Сборникъ стр. 71). Придътъ по нѣкои мѣста се нарича: *года* („Показалецъ“ стр. 107), по други — *зестре,* въ Пиротско и Софийско — *придъ,* а по много мѣста, като въ Лѣсковско — *прике (прикия*). Въ пѣсеньта „Воинъ“, обнародвана отъ Безсонова, придътъ носи називъ: *даръ* („Болгарскія пѣсни“ I, стр. 162).

ватъ въ присѫтствието на единъ попъ двѣтѣ годежни страни и тогава само пристѫпятъ къмто мѣнежа. Сега ще моминната майка да доближи до годенитѣ и ще имъ *мѣни пръстенитѣ мѣновници*[1])

Згоденитѣ се наричатъ отъ сега и *мѣнежни, мѣнежници*[2]), а женитбената спогодба се счита за *свършена*[3]).

Свързана по тоя начинъ женитбената спогодба не може токо тъй — произволно да се нарушава. Странитѣ се освобождаватъ отъ нея:

1. *По взаимно съгласие:* згоденитѣ връщатъ единъ другиму мѣновнитѣ пръстени и всичко друго, което сѫ си дарували прѣзъ годежа, т. е. *обущата* и *прида* (послѣдния — ако е билъ врѫченъ). Всичко испито и изѣдено остава възъ оногова, който е харчилъ. Такъвъ междусебенъ споразумъ се нарича: *разгодяванье, разтъкмяванье*, а разгоденитѣ: *разгодени, разтъкмени*[4]).

2. *Ако една отъ странитѣ откаже*, т. е. *прѣмисли си* и нерачи да се жени. Страната, която откаже, длъжна е да повърне приетитѣ дарове и да ѝ заплати всичтѣ станѫли за готвенье къмъ женитбата разноски. Противната страна не е длъжна нищо да повърне, освѣнъ може би пръстена, който обаче изъ гордость обикновено се връща.

3. Ако единъ отъ годеницитѣ стори нѣкакво злочинство или прѣстѫпъ, или води не безпороченъ животъ и *стая по такъвъ начинъ причина за разгодяванье.* Виновникътъ е задълженъ не само да повърне приетитѣ дарове и да заплати всичтѣ разноски, но и да отщети другата страна.

Страната, на която е отказано безъ причина и оная, която е дала поводъ за разгодяванье — нарича се *вързнѫта.*

4. Ако годеникътъ исчезне и въ продължение на двѣ до три години не се завръща, нито пъкъ явява на годеницата си гдѣ е и що върши, послѣдната *има право да го напусне* и да се згоди за другиго, безъ да е задължена да му повърне пръстена и останѫлитѣ дарове. Сѫщото бива и тогива, когато годеникътъ *безъ особни причини отлага женитбата,* двѣ до три години, — па била годеницата и *полувѣнчана.* Народната пѣсня:

Погодил се Момчил юначе,
три годин ходи годено

---

[1]) Между бесарабскитѣ българе, въ Разградъ и други мѣста изъ България сѫществува *полувѣнчило.* Това е сѫщий мѣнежъ, само че тука на мѣсто моминната — „за по-християнски" — попъ размѣня пръстенитѣ на згоденитѣ.

[2]) „Показалецъ" стр. 104.

[3]) Счетохъ за излишно да излагамъ тука всичтѣ подробности на годежа, като разни свирни и игри, сминова китка и босилкова, кършенье хлѣбъ и т. н., не желайки да се отдалечавамъ по тоя начинъ отъ прѣдмета си.

[4]) Народътъ не гледа съ добро око върху разгодяванието, а разгоденитѣ — особно момата — се считатъ нѣкакъ посрамени.

Полувѣнчанитѣ не могѫтъ да се разгодьѫтъ безъ попъ.

нигдѣ се не сѫ срѣщнѫли.
Дошло е време за свадбата и т. н.
(Dozon, Б. Н. пѣсни, стр. 86).

сѣкашъ иде да ни яви, че годежътъ по възгледа на народа *повече отъ три години* не може да се продължава безъ уважителни причини.

Годеникътъ въ тоя случай се нарича: *напустеникъ*, *запустеникъ* или *пареснякъ*. Наистина, въ народнитѣ пѣсни така се наричатъ само напуснѫтитѣ женени, но бесарабскитѣ българе казуватъ и *парясанъ (-а) годеникъ (-ца),* за разлика, види се, отъ напуснѫтитѣ женени, които носѭтъ називъ; *паресници, напустеници* (безъ додатъкъ)[1]).

Далѝ виновникътъ на разгодяваньето освѣнъ дѣто заплаща станѫлитѣ за годежа разноски и освѣнъ дѣто губи правото си да иска назадъ даденото, — далѝ той подпада и подъ друго нѣкое наказание, незнаѭ, но струва ми се, че това не подлежи комай на никакво съмнѣние. Нито момъкътъ има право да поглежда вече друга мома, нито пъкъ момата — другъ момъкъ: зло се наказва онзи, който би приказвалъ, игралъ или взелъ китката на чужда годеница; той трѣба да прѣтърпи 50 тояги отъ общината, или затворъ отъ една седмица врѣме[2]); а колко пó-вече, ако самъ годеникътъ или годеницата си позволи да изневѣри по такъвъ начинъ другаря си или съ порочния си животъ причинѝ разгодяванье.

Това сѫ горѣ-долу юридическитѣ моменти, които женитбената спогодба съдържа и които сѫ тъкмо въ всичко идентични съ ония на обикновената спогодба:

Изгледницитѣ сѣкашъ питатъ: «имате ли мома за продань? колко искате? да видиме струва ли». Отговори ли имъ се утвърдително, тѣ обсѫждатъ горѣ-изложенитѣ условия, дохождатъ пакъ и распитватъ повторно. Явяватъ се годежари, даватъ *залогъ (Безсоновъ*, Болгарскія пѣсни; стр. 46) като доказателство, че не се шегуватъ и чакъ тогива пристѫпятъ да се погаждатъ, както стая и на тържището между понуденика и понудителя. Годежътъ се счита за свършенъ, отъ какъ стане мѣнежътъ и когато въ присѫтствието на свѣдоци (годежари, сватове) се прѣповтарятъ, написватъ и подписватъ условията на годежа; а значението на мѣнежа е идентично съ значението на рѫкуваньето при спогодбата (отъ тамъ и називътъ: обрѫки), перфектностьта пъкъ на послѣдната, както пó-прѣди казахъ, счита се тъкмо, отъ какъ странитѣ сѫ се рѫкували. Свършений годежъ се *напива, запива* сѫщо тъй, както и спогодбата и т. н. Видиме, слѣдователно, че всичтѣ моменти, които личѫтъ въ едната, личѫтъ и въ другата спогодба.

---

[1]) Вж. *Dozon,* Б. н. п. стр. 79.

[2]) Вж. *Чолаковъ*, Сборникъ. стр. 67.

Пó-горѣ се споменѫ, че виновникътъ на разгодяването е длъженъ да повърне на ощетената страна приетитѣ дарове, да ѝ заплати всичтѣ разноски, сторени отъ нея за подготовка къмъ женитбата и освѣнъ това задължава се да ѭ отщети или, както казуватъ по насъ: *да ѝ заплати за срама, за честьта.* Но ако виновникътъ не пожелае да се съобрази съ туй си задължение? Въ такъвъ случай събиратъ се роднинитѣ на виновника, поканятъ и двѣтѣ страни и се опитватъ да ги помирѭтъ. Ако ли това не имъ се вдаде, прѣпирнята се рѣшава отъ кмета и отъ селскитѣ старѣи, които се основаватъ най-много възъ показанията на годежаритѣ, особно ако тѣ не сѫ рода на виновната страна[1]).

Тѫжбата по обичая на нашия народъ рѣдко се подига направо отъ обидената страна, ако има такива хора, които могѫтъ de jure consuetud. да ѭ застѫпятъ. Дори, ако е обидений — жена, и да нѣма родители и роднини или други ближни, тя трѣба да упълномощи нѣкого, за да ѝ защитя интереситѣ. Народътъ не гледа съ добро око на оная жена, която *само* ходи да се оплаква. Друго-яче е, ако обидений е мѫжъ; той може и самъ — безъ никакво посрѣдство да се тѫжи: «мѫжътъ си е мѫжъ», казуватъ нашитѣ, «той може и има право».

II.

Отношенията между женцитѣ по нашето обичайно право сѫ двояки: *лични* и *пестовни.* Първата взаимна длъжность на женцитѣ е *съвмѣстно живовище.* По народното убѣждение жената не може безъ потрѣба и безъ знанието на мѫжа си да отиде изъ кѫщи не само на вънъ изъ селото, но дори и пó-далечъ отъ съсѣдитѣ си. Това още пó-вече се забранява, т. е. счита се за срамъ — нощемъ: жената е длъжна да се прибира отъ рано и прѣдъ вечеръ тя трѣба да бѫде вечъ у дома си. Ней се дозволява да спохожда съсѣдитѣ на гости само тогива, когато си свърши кѫщната работа, а «кѫщната работа нивга се не свърша» (нар. посл.). Нашата *стопанка* се ползува съ малко-много пó-неограничени права, когато *домакинътъ* отсѫтствува по търговия или по друга работа на пó-продължително врѣме. Въ такива случаи жената се распорежда не само съ кѫщната, но се грижи и за *мѫжката работа.* Подъ думата *мѫжка работа* народътъ разбира всичко, което се възлага на мѫжа, като напр. орань, сѣитба, вър-

[1]) Устройството и властьта на нашия селски сѫдъ не ми сѫ до тамъ познати и по тая причина удържамъ се да се простирамъ пó-надълго върху туй питанье, което има нужда отъ пó-подробни изучвания; необходимо е да се издирѭтъ възгледитѣ на народа върху тоя прѣдметъ у всѣко село отдѣлно. Само по такъвъ начинъ ще има възможность да се създаде една цѣла сграда, сградена отъ разно градиво. Иначе има опасность да се създаде такава сграда, несъобразна съ общия духъ на народния обичай, защото не трѣба да забравяме, че не токо тъй народната поговорка гласи: *у всѣко село и законъ.*

шитба, купуванье, продаванье и т. н.[1]). Въ отсѫтството на мѫжа жената е глава на кѫщата; дѣцата сѫ длъжни да ѭ слушатъ и да ѝ се покоряватъ безусловно. Наистина, че правáта на женитѣ къмъ дѣцата сѫ горѣ-долу еднакви, но въ присѫтството на бащата, майчината власть изчезва или поне е незабѣлѣжива прѣдъ бащината.

Отсѫтството на мѫжа води подирѣ си извѣстни юридически сѣтнини, ако трае пó-дълго врѣме; но колко тъкмо врѣме трѣба да трае, за да прѣдизвика такива сѣтнини — не е опрѣдѣлено: въ Болградъ напр. жената може да напусне мѫжа си, ако послѣдний *непрѣкъснѫто седемъ години* не живѣе съвсѣмъ съ нея. Народнитѣ пѣсни идѫтъ да ни убѣдѭтъ, че *деветъгодишното отсѫтство* на мѫжа освобождава жената отъ длъжностьта ѝ да го чака и дава и право да сключи женитбена спогодба съ другиго:

Посвѫршилъ сѣ Симонъ добаръ юнакъ
Си сѣ свѫрши и ми сѣ ожена.
. . . .
„Айти тебѣ Симонъ добаръ юнакъ!
Земи, Симонъ, ова киска цвѣке!
До кога ке стоитъ разцутена,
До тога я тебе ке чека;
Кога киска ке ми ти изгоритъ,
Тога млада ке ти сѣ премѫжа“.
И отишолъ Симонъ добаръ юнакъ,
И отишолъ на войска царе'а,
Ми воивалъ за деветъ години,
. . . .
Тук' му велитъ негва бѫрза коня:
„Айти тебѣ Симонъ добаръ юнакъ!
Види киска ти е подгорена,
Невеста ти сега сѣ прѣмѫжвитъ, и т. н.

(Бр. Миладиновци, Б. Н. П. стр. 87—90).

Имала майка едного сина
. . . .
Во понедѣлникъ го посвѫршила,
А во четвортокъ го оженила,
А во петок-отъ аберъ му дошолъ
На войска д'одитъ ендекъ да копатъ
. . . .
И му порѫчвитъ млада не'еста:
„Е гиди море младо спаивче,
Да си ѭ скрієшъ оваа киска,
Да си ѭ држишъ деветъ години,
. . . .
Кога ке ти сѣ киска изгóритъ,
Я тога пусто ке сѣ омѫжа“ и т. н. (Ibid. стр. 91).

[1]) Жени, които самостойно вършѫтъ *мѫжка работа*, наричатъ се по насъ: *мѫжки Дойни, мѫжки Драгани.*

Въ свръзка съ длъжностьта на женцитѣ върху съвмѣстното живовище стои длъжностьта имъ за *съвмѣстно леговище* и *взаимна вѣрность.*

Българетѣ не познаватъ matrimonium non consumatum. «Консумацията» по нашитѣ обичаи се извършва прѣзъ нощьта на сѫщия день, когато е доведена момата у момкови. Дори това става церимониално и то горѣ-долу така:

Въ полунощь младоженцитѣ отхождатъ въ опрѣдѣлена за това стая: младоженицата облича приготвена чиста *бѣла* риза, която трѣба да е нова — не носена. (Тая риза се нарича *вѣнчална*). До вратата на стаята стои деверътъ и пази. Слѣдъ «консумацията» младоженецътъ подава ризата на девера, за да ѭ прѣгледа: ако има по нея кървави слѣди, той излиза на вънъ и пушнува съ пищовъ или пушка, за да съобщи на сватбаритѣ и на цѣлото село *добрата вѣсть*. Подиръ туй веселбата се удвоява, чупѭтъ гърнета и паници, излизатъ на двора да играѭтъ хоро, придружени отъ пѣсни и викове, пиѭтъ *сладка ракия*, отъ която на сутринта разнасятъ и по друзитѣ селски кѫщи, за да се съобщи по тоя начинъ добрата вѣсть на всичкитѣ селяне. Младоженицата получава отъ сега називътъ: *булка*. Излѣзне ли младоженицата *размомена* (дефлорирана), деверътъ (въ Болградското окрѫжие) ѭ отвежда още прѣзъ сѫщата нощь при родительетѣ й, като имъ съобщава *злата вѣсть* по слѣдния начинъ: оставя момата въ ходника, влиза при родительетѣ й, налива въ приготвена отъ рано чаша съ отбито и едва прилѣпено дъно ракия и подава майци ѝ, но щомъ послѣдната поеме чешата и се накани да пие, той отлѣпя дъното и ракията се излива. Слѣдъ това той увежда щерка имъ и си отива. Въ такъвъ случай сватбарьетѣ се разотиватъ тихо, а женитбената спогодба се счита за не станѫла. Въ старо врѣме такава младоженица прѣкарвали на магаре прѣзъ цѣлото село денемъ и ѭ карали да мете по риза на улицата, и всѣки който минувалъ покрай нея, заплювалъ ѭ. Злата вѣсть се съобщава не само на всичтѣ селяне, но и на добитъка и изобщо на гаведьта, защото вѣрватъ, че иначе ще стане моръ на добитъка или пъкъ ги очаква каква-годѣ друга незгода.

Обикновено младоженецътъ се съгласява срѣщу добра награда да не разваля женитбената спогодба, но за това и булката подлежи на постоянни укори и ней се възлага да върши най-тежката кѫщна работа, «за да си омие срамътъ».

Ако се узнае, че жената си е позволила да сподѣля леговището съ другиго, мѫжътъ има право да ѭ напѫди и да се ожени за друга. Дори споредъ народнитѣ пѣсни има право да ѭ убие[1]). Характеристично е, че прѣди да извърше надъ прѣлюбната си жена смъртното наказание, мѫжътъ свика нейнитѣ и своитѣ роднини и сѣкашъ ислушва тѣхната прѣсѫда. Ето напр. една

[1]) Обикновено ѭ намазва съ катранъ и ѭ запаля „да му свѣти три дни“, а самъ той „яде и пие“ — така зборуватъ пѣснитѣ.

такава народна пѣсня [1]), изъ която се види какъ *Евань* праща прѣлюбната си жена *калина да накалеса* всичката негова и нейна рода и когато се събрали, той се обърнжлъ къмъ тѣхъ че имъ думалъ:

Дружино вярна, зговорна!
Нящо ща да ви попитамъ,
Имамъ си нива зелена,
Научилъ ся е суръ еленъ,
Нивата да ми прогазва;
Дали суръ еленъ утрепа,
Или нивата ожжна?

а тѣ му отговорили:

Боле нивата ожжни,
Суръ еленъ недей утрепва,
Ако суръ еленъ ютрепашъ,
Научи ще ся на други,
Нивата да ти прогазва.

Тогава станжлъ Еванъ та намазалъ Калина съ катранъ, а съ памукъ ж налепилъ.

Та па ж младà запали,
Тà имъ е три дни свѣтила.

Всичко туй обаче днесъ de facto го нѣма, ако и по възгледа на народа мжжътъ да има такова право. Обикновено сега прѣлюбницата се наказва отъ цѣлото село: омърлюватъ ѝ кжщата съ говежда калъ или съ катранъ, покачатъ ж върху магаре па ж прокарватъ прѣзъ цѣлото село и ж плюжтъ. Съ сжщото наказание се прѣслѣдва и прѣлюбникътъ, ако и не всждѣ. Ала струва ми се, че между жениното и мжжовото прѣлюбства народътъ прави малка разлика, но върху туй — сетнѣ. —

Ако мжжовото прѣлюбство повлече подирѣ си болесть и има опасность да се зарази жена му, послѣдната има право да се разведе съ мжжа си. Такъвъ единъ случай ми е познатъ по съобщението на учителя К.

«Въ Р. — пишеше ми той прѣзъ 1884 г. — Н. Н. ходилъ у «непрокопсанитѣ» и заболѣлъ та заразилъ и жена си. Послѣдната ходи при владиката и сполучи да се развѣнчае» . . . «едното 7 или 8-годишно момченце взе той, а другото още пеленаче (момченце) — жена му. Тя е сега при майка си въ П., а той изчезнж» . . . Такава сжща дѣлба: кой коя рожба да земне слѣдъ развода — споменуватъ и народнитѣ пѣсни. Таквасъ е напр. пѣсента въ Чолаковия «Сборникъ» (стр. 265), гдѣто *Стоянъ* върнжлъ булчето си а то му думало:

„Дай ржкж, либе, прощавай!
Ази у дома отивамъ,
И ти у дома да додишъ,

---

[1]) Бр. *Миладиновци*, Б. Н. П. стр. 157.

Дицата да си раздѣлимъ:
Ти земи либе, Иванча,
Ази щѫ зема Даміанча,
Чи й Даміенчо мъничакъ,
Чи безъ мама си ни можи".

Недавно ми се паднѫхѫ на рѫка книжата по сѫдбата между жена и мѫжъ (софиянци) за разводъ. Изъ тѣхъ се види, че мѫжътъ — баща на нѣколко дѣца — прѣлюбничалъ и далъ поводъ жѐни си да подигне процесъ за разводъ. Надлежната власть — Софийската Митрополия — уважила просбата ѝ, като ѝ разрѣшила да се разведе съ мѫжа си. Но нá-дали такъвъ разводъ — причиненъ отъ прѣлюба на мѫжа и който се прѣдвижда въ т. *б.* отъ XV гл. на «Допълн. къмъ Екзарх. Уст.» — нá-дали отговаря той на народнитѣ възгледи. Поне изъ селата (въ Болградско, Разградско и Софийско) като разпитвахъ селянетѣ върху туй, обиконвено ми отговаряхѫ: «не знаѭ», «кой знае, може и да бива»; па въ с. Тахчийкево (Разградско) забѣлѣзохѫ ми, че «ставали и такива работи, ала и такваза жена не прокопсвала».

Да ли познаватъ българетѣ separatio a thoro et mensa — незнаѭ, но В. Н. изъ с. Тахчийкево ми казуваше, че нѣкоя си П. — млада жена — раздѣляла леговището не съ мѫжа си, който билъ импотентенъ и се оженилъ за нея само да има кѫщовница. Мѫжътъ ѝ знаялъ за това, но не го считалъ за прѣлюбъ, а тя отъ своя страна угождала иначе на мѫжа си и била добра ступанка. Ала тоя, може би, исключителенъ примѣръ още не ни дава право да мислимъ, че такива сепарации не сѫ contra bonos mores. Да мислѭ така принуждава ме туй обстоятелство, че — споредъ както В. ми разказваше — П. никѫдѣ почти неходяла на гостье, а на мѫжа ѝ винѫги се прѣсмивали. Всѣкакъ separatio a thoro et mensa неможе да се счита за правило по нашето обичайно право. Не е за вѣрванье тъй сѫщо импотентностьта да се смѣта за мотивъ къмъ разводъ. Нашитѣ митрополии може и да сѫ допущали такива разводи — мотивирани съобразно съ чл. 14 гл. XVIII отъ Допълн. к. Е. У., — ала това още незначи, че така мотивирани разводи се оправдаватъ отъ нашето обичайно право, защото често тѣ сѫ допущали нѣща, които абсолютно се противѭтъ на народнитѣ възгледи: нерѣдко напр. нашитѣ митрополии сѫ допущали женитба между първи братовчеди — обстоятелство, което въ *отдѣлни случаи* ни най-малко не се противи на черковнитѣ правила, но всѣкакъ и винѫги е насочено срѣщу народнитѣ възгледи. Та и междуособното съгласие на женцитѣ, по съобщението на баба Господинка изъ с. Бояна, не е до тамъ безусловно: «жената пóвече немогла да се жени, та и нѣмало кой да ѭ земе, защото мѫжьетѣ търсили моми». А като ѭ распитахъ какъ се отнася народътъ къмъ такъвъ мѫжъ, б. Господинка ми разправи, че мѫжътъ не билъ кривъ, защото жената като искала сама да се напуснѫтъ, защо му била такава жена

да става «резилъ» на хората. Наистина, че срамно било, но все пакъ «онъ си е мажъ, па може и друга (жена) да си найде» — довърши тя. Излиза, че народътъ еднакво гледа на развода, па билъ той по взаимно съгласие или не и при това пó-лесно оправдава мѫжа, нежели жената.

Пó-прѣди се споменѫ, че обичайното право допуща по нѣкога на жената да се ожени за другиго, когато и не се знае да ли първий ѝ мѫжъ не е още живъ. А какво ли прѣдвижда то въ случай, ако първий ѝ мѫжъ се завърне? — Дава му право да се ожени за друга. Ако ли пъкъ оженената му за другиго жена незнае какво да стори, кого отъ двамината да избере, въ такъвъ случай селскитѣ старѣи винѫги рѣшаватъ въ полза на първата женитба, па макаръ втората да е станѫла и съ дозволя отъ страна на владиката, понеже народътъ вѣрва, че въ рай мѫжътъ живувалъ съ първата си жена. Сѫщо тъй и мѫжътъ може да се ожени за друга жена. Демеличъ споменува слѣднитѣ два случая[1]):

Прѣди десетина години нѣкой си Дрино Кушевъ изъ Лѣсковица помолилъ владиката, от. Илариона, да го разведе съ жена му, понеже била стара, и да му допусне да се ожени за друга. Владиката повикалъ жена му и ѭ попиталъ да ли е тя съгласна. Добрата бабичка се съгласила и дори останѫла да живѣе въ кѫщата на мѫжа си, който ѭ наричалъ *сестра*. Втората му жена ѭ наричала *майка*, и наистина, тя като сѫща майка се грижала за дѣцата на Кушева. Колкото за народа, той считалъ тая постъпка за твърдѣ природна и разумна и пó-добрѣ сторилъ, че се оженилъ за жена по изборъ, отъ колкото да има явна конкубина. Второй случай не е пó-любопитенъ. Жената на едного изумѣла, а той съ дозволя отъ владиката и старѣитѣ оженилъ се за друга. Слѣдъ малко обаче подиръ това първата му жена се повърнѫла на ума си и узнала за станѫлото. Нежелайки да разваля щастието на мѫжа си съ новата му другарка, тя се прибрала при брата си безъ да се прости.

Подобенъ на тоя познатъ ми е другъ единъ недавенъ случай въ Разградъ. Само, че жената (първата) още не си е на ума и живѣе въ кѫщата на мѫжа си, който ѭ гледа като своя сестра. Прѣди нѣколко години нѣкой си И. (пакъ въ Разградъ) развелъ се съ жена си подъ прѣдлогъ, че била пияница (а въ сѫщность — стара) и съ дозволя отъ владиката оженилъ се за втора, а прѣди година и половина напуснѫлъ втората и пакъ прибралъ първата.

Такива случаи между българетѣ ставатъ, а народътъ по нѣкои мѣста ги посрѣща безъ възражения и дори съ одобрения, а по други — съ укоръ и прѣзиръ. Разказвахѫ ми напр., че прѣди десетина години въ Болградъ нѣкой си Д. П. се напуснѫлъ съ жена си и се оженилъ за друга. Оженила се и жена му за другиго. Тоя случай обаче зачудилъ мало и голѣмо и хиляди клетви и клевети се посипали върху имъ.

[1]) Обычное право южныхъ Славянъ, Москва 1876, стр. 66.

III.

У дома по възгледитѣ на народа мѫжътъ има прѣдимство прѣдъ жената и се ползува съ особни права, които простиратъ властьта му надъ цѣлата челядь. Мѫжътъ е у дома си челникъ, а жената носи неговото прѣзиме[1]) и е длъжна да му се покорява, но за това пъкъ има и право ди претендува отъ мѫжа си да ѭ брани и защитува и да се грижи за всичко, което е необходимо за да поддържа челядьта. Жената води кѫщната работа, слугува на мѫжа си, надглежда и отхранва дѣцата. Освѣнъ това тя слугува свекру и свекърви си дори и тогива, когато послѣднитѣ иматъ отраснѫла и способна за работа щерка: «тебъ думамъ дъще, осѣщай се снахо» (нар. посл.). Жената се грижи за домакинската пестовность и отговаря за всичко, понеже и всичко е въ нейни рѫцѣ. Тя нѣма право да изнася изъ кѫщи нищо безъ мѫжова дозволя, иначе «мѫжътъ съ кола да принася, а жената съ игла да изнася — кѫщата пакъ остава праздна» (нар. посл.). Изключение отъ правилото е, кога жената е болна, или мѫжътъ се нахожда въ дълготрайно отсѫтство: въ такъвъ случай тя може да продаде нѣкои други нѣща, ако нѣма други срѣдства, за да посрѣщне кѫщнитѣ нужди[2]). Мѫжътъ отъ друга страна е дълженъ да снабдява кѫщата си съ покѫщнина, паливо, живядь и всичко друго, което спада въ крѫга на «мѫжката работа,» безъ която кѫщата е «като кладенецъ безъ вода» (нар. посл.). Къмъ покѫщнината и останѫлитѣ мѫжови приноси присъединява се и жениниятъ придъ; надъ него обаче жената има особни права и безъ нейна дозволя мѫжътъ не може да го отчуждава, а въ случай че прѣживѣе мѫжа си, или пъкъ оправдано се разведе съ послѣдния, тя има надъ него абсолютно право. — Освѣнъ това, въ послѣдния случай мѫжътъ е дълженъ да се грижи за прѣхраната на жена си, докѫдъ е жива и ако има дѣца, прибира ги при себе си, освѣнъ пеленачето, което остава при майка си, но не губи правото си да наслѣди бащината си посмъртнина (hereditas).

Ако мѫжътъ замине на нѣкѫде по работа за по-дълго врѣме, неговата власть подпълно прѣминава къмъ жена му. Не рѣдко българетѣ въ такива случаи се спогаждатъ съ други свои съселяне или съграждане, за да снабдяватъ челядьта имъ съ всичко необходимо и се задължаватъ кога се завърнѫтъ да заплатѭтъ направенитѣ на тѣхна смѣтка разноски. Такава една спогодба срѣщаме въ едно гражданско дѣло на Софийския окрѫженъ сѫдъ между двама Етрополчане: единътъ заминувалъ за Влашко по търговия и се спогодилъ съ другия да харчи за жена му.

---

[1]) Прѣзимето или името на мѫжа носьѭтъ и чедата. По насъ обаче, особно въ Софийско, не рѣдко си присвояватъ тѣ за прѣзиме майчиното си име и се свършва въ засловието си на *ин:* Донинъ, Пенинъ и др.

[2]) *Демеличъ,* Обычн. пр. южн. Слав. стр. 100.

Изключително е нѣкакъ положението на *приведения зеть*. Такъвъ мѫжъ, ако и да придобива всичтѣ права, съ които се ползуватъ домакинитѣ, — всѣкакъ положението му е чогълно; той не може самоправно да се разполага като стопанинъ и за всѣка домакинска спекула дълженъ е да пита жена си и нейнитѣ родителье.

Приведенъ зеть или *пришелъ зеть* (Софийско) е онзи, когото привежда жената слѣдъ женитбата въ кѫщата на родительетѣ си, а не той отвежда жената у своя кѫща, както обикновено бива. Изобщо една отъ първитѣ грижи на мѫжа е — да си има своя кѫща, ако той желае да се отдѣли и да напусне бащиното си огнище. Не сѣвга обаче мѫжътъ отвежда жена си въ отдѣлна своя кѫща; понѣкога и дори твърдѣ често той ѭ завежда у бащината си кѫща, придружава се къмъ друзитѣ членове на челедьта и по тоя начинъ се образува задружба, която у хърватитѣ е позната подъ назива *задруга*. — каквато срѣщаме и между българетѣ. Но върху туй — дóпѫти.

София, декемврий 1885.

Материяли за българското възраждание въ Македония.

От А. Шоповъ.

А. Солунъ.

I.

Възраждането на българетѣ. — Билъ ли е Солунъ нѣкога български или словѣнски? — Доказателство за пословѣнчването на Епиръ, Тесалия и Еллада. — Фаллмерайеръ. — Ритихъ. — Иречекъ. — Възраждание на българщината въ Солунъ. — Първото българско училище. — Отваряние българска черкова.

Голѣмо значение има за историята на българското възраждание всѣкой материялъ, всѣкои свѣдѣния, които да повѣствуватъ за условията, случаитѣ, врѣмето, събитията, причинитѣ и течението при събуждането народно чувство, при пораждането самосъзнание, при въскръсването българщината въ всѣкой градъ. Нашето сѫществувание бѣше неизвѣстно, насъ нѣмаше на европейската сцена, и изведнѫжъ се явихме като народъ. Какъ станѫ това? Какъ се яви въ насъ самосъзнание и народно чувство? Какъ и отъ гдѣ се започева пакибитието на нашия народъ? Въ това отношение всѣкой български градъ има своята история, и история пълна съ интересъ и драгоцѣненъ материялъ за общата история на нашето възраждание. Тая история ще пита и за най-малкитѣ случаи, за да състави първитѣ свои страници; тя ще има нужда да знае пробуждането и възраждането на българщината въ всѣкой градъ особено, и ний бихме съвѣтвали ония лица, които иматъ възможность, да не пропущатъ случая да бѣлѣжѫтъ и събиратъ материялъ отъ подобенъ родъ. Главното е да неостане незабѣлѣжено и въ неизвѣстность, какъ се е събудилъ и възродилъ всѣкой български градъ, кога и какъ се е породила българщината, кога и при какъвъ случай е испъденъ грьцкий владика, кога и по какъвъ случай е отворено българско училище, читалище и пр., кои сѫ били лицата, които най-напрѣдъ сѫ се показали тъй смѣли да се кажѫтъ, че сѫ българе и да пожелаѭтъ да се учѫтъ и да се молѭтъ български и пр. Всички тия свѣдѣния могѫтъ съ леснина да се събиратъ сега, когато има още живи хора отъ ония врѣмена, лица, които сѫ били свидѣтелье и помнѭтъ случаитѣ, врѣмето и обстоятелствата въ началото на нашето възраждание.

Въ това отношение иматъ най-много значение описанията за възраждание на българщината най-вече въ ония градове, които сѫ били малко или много погърчени и които сѫ минували за гръцки. Разбира се, че би билъ отъ голѣма стойность въ тоя случай и материялътъ, какъ именно и въ кое врѣме сѫ се погърчвали тия градове, до кога сѫ били български и отъ кога започева да прѣобладава въ тѣхъ гърцизмътъ? Това послѣдньото мѫчно се постига, но то въ всѣкой случай трѣбва да се има прѣдъ видъ.

По̀вечето градове въ Македония, за която ний желаемъ да поднесемъ на читателя нѣкои и други свѣдѣния по събужданието и възражданието въ нея на българската народность, сѫ именно били малко или много погърчвани; нѣкои отъ тѣхъ днесъ сѫ съвършено български, а други сега едвамъ се възраждатъ. Да излагаме събранитѣ свои материяли по възраждание на българщината въ Македония ний ще започнемъ отъ Солунъ.

II.

Прѣди всичко, не ще бѫде злѣ да си зададемъ въпроса: билъ ли е Солунъ нѣкога български? — Мѫчно е да се отговори прѣко на това питание. По̀-лесно може да се отговори на въпроса: билъ ли е Солунъ нѣкога словѣнски? За това има много и разнообразенъ материялъ, много исторически данни. Историята вече знае, че при дохожданието на българетѣ на Балканския полуостровъ Македония е била населена отъ народи, принадлежащи на словѣнското племе. Не се срѣща обаче до сега документъ, който прѣко да показва, че сѫщий градъ Солунъ е билъ населенъ въ ония далечни, задвѣковни врѣмена отъ словѣне. При всичко туй, справедливо може да се прѣдполага, че ако не цѣлий градъ Солунъ, а то по̀-голѣмата часть отъ неговото население е била словѣнска. Ний си позваляме да прѣдполагаме това върху слѣдующето основание. Градоветѣ въобще се съставятъ и уголѣмятъ по̀вечето отъ селското население на най-ближнитѣ провинции. Провинцията около Солунъ е била словѣнска, каквато е и до сега; другитѣ народи сѫ меншество, а може да се прѣдполага, че въ ония задвѣковни врѣмена това меншество не е почти никакъ сѫществувало, защото тогава турски села не е имало, а погърчени никакъ. Слѣдователно, Солунъ, както всѣкой градъ, не е билъ, или по̀-добрѣ не е могълъ да бѫде чуждъ на словѣския елементъ, който го е заобикалялъ. При такова условие — при една словѣнска провинция — болшинството на Солунското население не е могло да не бѫде словѣнско. Разбира се, че ний неможемъ да недопуснемъ, че Солунското население се е съставяло и отъ други елементи, чужди на тая провинция, именно отъ елементи изъ разни гръцки острови и отъ други по̀-далечни краища; но въ всѣкой случай неможе да се допусне, че населението отъ ближната провинция е имало по̀-малко влияние, по̀-малко значение между другитѣ народности въ Солунъ. Градътъ живѣе отъ провин-

цията; неговата търговия цъвти и се развива по милостьта все на тая провинция, на която той неможе да бѫде чуждъ. Македония е създала Солунъ, който безъ македонскитѣ населения е немислимъ като градъ търговски и съ значение. Така че, като гледаме на въпроса и отъ тая най-проста гледна точка, безъ да прибѣгваме и къмъ нѣкои исторически фактове и документи, ний можемъ да прѣдположимъ, че Солунъ, ако не цѣлъ, а то значителна часть отъ неговото население е била словѣнска и въ най-отдалеченитѣ исторически врѣмена, и прѣди да се явѭтъ българетѣ на Балканския полуостровъ. и слѣдъ тѣхното дохождание.

Ний ще приведемъ нѣкои и други доказателства, че Солунъ съ южна Македония, па и още пó-надолѣ — Епиръ, Тесалия и сама Гърция — въ далечнитѣ задвѣковни, па и доисторически врѣмена, не сѫ могли да небѫдѫтъ въ пó-голѣмата часть на своето население словѣнски. Прѣди всичко. ще посочимъ научнитѣ издирвания на извѣстния нѣмски ученъ Фаллмерайеръ (Fallmerayer), комуто главний прѣдмѣтъ за изучвание е била Византийската империя и народитѣ, които сѫ обитавали въ нейнитѣ прѣдѣли. прѣимуществено въ европейската нейна половина. Дълбокото изучване, както гърцкитѣ, тъй и въсточнитѣ историци въобще дало мисъль на тоя нѣмски ученъ да разработи естествено възбудения въ него въпросъ: отъ какви елементи се съставя племето, което населя, както новогърцкото царство, тъй и Европейска Турция? Въ 1831 година е излѣзълъ първий томъ на Фаллмерайера съ насловъ: *„История на полуострова Морея въ срѣднитѣ вѣкове“* (Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters), която възбуди противъ автора толкова празднословни бездоказателни нарекания, както отъ страна на гърцитѣ, така и отъ страна на двоица само нѣмски учени, (които, смѣло може да се каже, не сѫ имали никакво понятие нито отъ словѣнската история, нито пъкъ отъ словѣнската филология и етнография). Основната мисъль на това забѣчателно съчинение на Фаллмерайера е, че слѣдъ унищожението на ахейския съюзъ, около 140 година по нашата ера, Гърция, която се бѣ обърнѫла въ римска провинция, започенѫла да се подвърга на силни опустошения не само отъ побѣдительетѣ, но и отъ новитѣ народи, които започенѫли да дохождатъ отъ къмъ сѣверъ. Пелопонезъ, пó-прѣди тъй гѫсто населенъ, се прѣобърнѫлъ въ широки развалини, въ които, по свидѣтелството на Аполлония, Филострата, Павзания и др., било трудно, почти невъзможно да узнае человѣкъ старата художествена Еллада. Градоветѣ били опустошени, народнаселението ставало пó-рѣдко и пó-рѣдко, и самий богатъ Коринтъ, нѣкога центръ на всемирна търговия, билъ разрушенъ. Проконсулската сѣкира минѫла по цѣлата нѣкога славна Еллада и срѣдновѣковнитѣ врѣмена заварили въ нея едни само гробища и могили. Въ такова неустройство заварила Еллада и втората половина отъ третия вѣкъ (250 — 270). когато нѣкои отъ словѣнскитѣ племена, които

обитавали покрай и близо до Дунава, се въсползували отъ случая и положението, въ което римското оржжие хвърлило Гърция, и започенжли да нахлуватъ и да минуватъ границитѣ на Морея, гдѣто никой немислилъ да се защищава. Коринтъ, Аргосъ, Спарта били окончателно разрушени и въ течение на двадесеть години словѣнскитѣ племена владѣли и се распореждали не само въ Беотия и Акарнания, но и по цѣлата Еллада. Императоръ Клавдий сполучилъ да спре по̀-нататъшното нахлувание на словѣнскитѣ племена отъ къмъ Дунава, но въ всѣкой случай началото било дадено, пжтьтъ билъ отворенъ и словѣнский елементъ, усиленъ и распространенъ въ течение на V, VI и VII вѣкъ между Дунава и границитѣ на Тесалия и Албания, започенжлъ съ много по̀-голѣма сила да се движи къмъ Морея. При такива обстоятелства било подготвено постепенното исчезвание на древнята Еллада, чийто гений, прѣсаденъ въ началото въ Византия, незакжснѣлъ да се прѣроди между чуждитѣ нему елементи. Въ продължение на слѣдующитѣ дванадесеть вѣка, до самото дохождание на турцитѣ, Еллада е прѣдставяла открито поле, въ което едни слѣдъ други сж влазяли и сж се борили чужди за неж племена, между които видимо сж взели върхъ словѣнетѣ и албанцитѣ.

Прѣраждането на древня Еллада е станжло неотведнжжъ. Споредъ Фаллмерайера, то се започева отъ унищожението на Ахейския съюзъ и прѣвземането на Коринтъ отъ римскитѣ легиони до покорението на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ. На тоя именно периодъ нѣмский ученъ е посветилъ своитѣ изслѣдвания.

Вторий томъ отъ съчинението на Фаллмерайера за срѣдновѣковната Гърция е излѣзълъ въ 1836 година. За по̀-голѣмо разяснение на въпроса, той е напечаталъ въ особна книжка подробно изложение за происхождението на новитѣ гърци. Тая книжка носи слѣдующето заглавие: «Какво влияние е имало заимането на Гърция отъ словѣнетѣ върху града Атина и мѣстностьта (краината) Аттика»? *(Welchen Einfluss hatte die Besetzung Griechenlands durch die Slaven auf das Schicksal der Stadt Athen und der Landschaft Attika?)* Тая именно книжка е рѣшила въпроса за происхождението на гърцитѣ въ Морея и въ най-малкитѣ негови подробности. Фаллмерайеръ има и друго едно съчинение: *Албанский елементъ въ Гърция,* гдѣто се разглежда въпросътъ, какво участие сж взели албанцитѣ въ съставянието народностьта на сегашна Гърция.

Ний приведохме изслѣдванията и заключенията на Фаллмерайера за да покажемъ, че въ ония задвѣковни врѣмена не само Македония, но и Епиръ и Тесалия съ цѣла Еллада сж били населени съ словѣне. Онова, което говори нѣмский ученъ за Еллада, Епиръ и Тесалия, разбира се, може справедливо да прѣдположи человѣкъ, че двойно и тройно се отнася до Солунската провинция и до самия Солунъ. Ако въ ония задвѣковни врѣмена Еллада съ Епиръ и

Тесалия сѫ били наводнени и населени отъ словѣнски племена, тогазъ какво остая до самитѣ околности на Солунъ, а слѣдователно и до самия градъ Солунъ? [1])

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че сериозенъ отговоръ и опровержение на ученитѣ исторически изслѣдвания на Фаллмерайера не сѫ се появили. Писали сѫ по нѣщо по тоя въпросъ Папаригопуло и Цинкайзенъ, които далечъ недоказватъ противното на онова, което е писалъ Фаллмерайеръ. [2])

III.

Ний ще приведемъ и други още доказателства съ голѣмо историческо значение, които показватъ, че Солунъ е билъ нѣкога словѣнски. Ний ще приведемъ именно думитѣ на А. Ѳ. Риттихъ, който напослѣдъкъ е написалъ и издалъ прѣкрасно съчинение подъ заглавие: „*Славянскій міръ*“ (1885 г.), историческо, географическо и етнографическо изслѣдвание. Въ това именно съчинение той казва, че гърцитѣ още въ VII вѣкъ се отличали отъ жительетѣ на *горня Македония и на Солунъ*, като сѫ ги наричали постоянно съ името словѣне, а тѣхната страна Славония или Склавония. За тая именно Славония българетѣ и гърцитѣ постоянно сѫ се сблъсквали: първитѣ желаяли да завладѣѭтъ Солунъ и крайбрѣжието, гдѣто сѫ живѣли тово речи такива словѣне, а вторитѣ не позволявали, противили се, защото имъ била скѫпа тая погранична область, населена отъ елементъ, сближенъ съ Гърция, покоренъ ней, нежелающъ война, а миръ, за да развива своята търговско-земледѣлческа дѣятелность по р. Велика (сега Вардаръ), по Струма и по Бистрица. Македонскитѣ словѣне сѫ населили тая страна въ първитѣ столѣтия на нашата ера.[3])

По́-нататъкъ Риттихъ казва: «Пелопонезъ се е заселилъ съ словѣне въ срѣдата на VI вѣкъ, за което свидѣтелствуватъ най-добритѣ източници. Заедно съ словѣнетѣ тамъ сѫ нахлули и други народи, както Херули, Алани, Готи, Авари, като сѫ имали всѣкога за съюзници словѣнетѣ. Нахлуването въ 589 година на Аваретѣ въ Пелопонезъ и тѣхното прѣбѫждание тамъ прѣзъ 218 години непрѣмѣнно се е придружавало и отъ движение къмъ сѫщата страна на словѣнетѣ, най-вече че аваретѣ сѫ имали обичай въ своитѣ движения да тласкатъ словѣнетѣ прѣди себе си. Въ продължение на цѣлия

[1]) Гърцкий историкъ Херодотъ въ още по́-отдалечена древность е писалъ, че по македонскитѣ крайбрѣжия има пришелци гърци, а сѫщата Македония е населена отъ разни племена.

[2]) Почтений авторъ испуща съвсѣмъ отъ внимание доводитѣ на К. Hopf въ 85 и 86 томъ отъ Енциклопедията на Ersch und Gruber („Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit“ [1821]) и послѣшнитѣ потвърждения на тѣхъ отъ филологичнитѣ издирвания на Миклошича („Die slavischen Elemente im Neugriechischen“). Вижъ Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 151—152. *Бѣл. ред.*

[3]) *Риттихъ,* стр. 115.

VII вѣкъ. Македонскитѣ словѣне не веднѫжъ сѫ обсаждали Солунъ, грабили сѫ околнитѣ мѣстности, спускали сѫ се чакъ до Ахаия и дори сѫ прѣплавали пролива и се въдворявали въ Мала Азия, гдѣто, може би, ги е влѣкло тѣхното прѣжно отечество Витиния (Будиния) и земята на Ванитѣ при езерото съ сѫщото име. Тия словѣнски нападения на гърцкитѣ земи станѫли най-послѣ до такъва степень опасни за гърцитѣ, че императоръ Юстинианъ се видѣлъ принуденъ въ 687 г. да прѣдприеме противъ тѣхъ война. Въ периода отъ 746 до 790 година словѣнетѣ тъй прѣпълнили Пелопонезъ, че гърцитѣ не прѣстаятъ да се оплакватъ отъ прѣдстоящата опасность съвършено да се пословѣнчи Аттика и Морея. Островитѣ Имбросъ, Тенедосъ и Самотраки сѫщо сѫ били подъ тѣхната власть. Борбата съ словѣнетѣ струвала на гърцитѣ ужасни усилия. Напоконъ, тѣ покорили словѣнетѣ, но не могли да ги истрѣбѭтъ, и тѣ периодически възставатъ и съ нови сили и ужасни опустишения се движѫтъ по гърцкитѣ земи. Главното поле за тая борба е била постояно Македония: като че тая страна е прѣдставяла нѣщо независимо, отдѣлно отъ Гърция, съвършено прилично на Сърбия и на България. Впрочемъ такава е тя и била тая Берзиция или Безичи (Брыжичи), гдѣто има толкова срѣдства за сѫществувание, толкова удобни мѣстности за криение и закопвание, гдѣто постоянно сѫ падали гърцкитѣ войски. Отъ 829 г. изново се разгаря война въ Пелопонезъ между словѣнетѣ и гърцитѣ; часть отъ словѣнетѣ по равнинитѣ се покорили на гърцитѣ, но Езерцитѣ и Миленцитѣ сѫ останѫли независими и сѫ плащали вѣко-годишно извѣстенъ данъкъ. Гърцитѣ се страхували отъ словѣнетѣ, обхождали се съ тѣхъ безчеловѣчно, прѣселяли ги съ хиляди, грабили ги немилостиво, продавали ги и проч. Отъ своя страна българетѣ сѫщо сѫ прѣселяли словѣнскитѣ плѣнни въ Мизия, а на тѣхното мѣсто заселяли свои».[1])

Пелопонезкитѣ словѣне: Миленци или Милчане, Езерци и Манаци се расположили въ Морея по двѣтѣ страни на Пандокталскитѣ планини. За тѣхъ се споменува още въ XIII. вѣкъ. Императоръ Константинъ Багренородний дава за тѣхъ тъмни понятия, споменува за тѣхното обсаждание Патра, за тѣхнитѣ данъци и за тѣхното усмирявание (Шафарикъ, Гротъ). Достатъчно е и това, че отъ многото словѣнски племена въ Пелопонезъ до насъ сѫ дошли имената само на три, което доказва, че тамъ е имало словѣне, които сѫ имали извѣстно влияние върху Византия и нова Гърция.[2])

IV.

Въ историческитѣ изслѣдвания на К. Иречека ний намираме много и много доказателства и фактове, отъ които человѣкъ може да заключи каква

---

[1]) *Риттихъ,* стр. 118 и 119.
[2]) *Риттихъ,* стр. 121.

власть и какво влияние сѫ имали словѣнетѣ върху Солунъ и Солунскитѣ околности.[1]) Въ 578 година, когато Римлянетѣ токо-що заключили миръ съ Аваритѣ, словѣнетѣ прѣдприели съ сила отъ 100.000 души голѣмъ походъ до сама Еллада и сетнѣ останѫли въ заетата отъ тѣхъ страна. Съврѣменний Сирийски лѣтописецъ Иванъ Ефесски (писалъ въ 584 г.) разсказва за тоя походъ слѣдующето: «На третята година отъ смъртьта на Юстиниана и слѣдъ въскачванието на престола на Тиверия Побѣдоносни, проклетий словѣнски народъ се появи и зае цѣла Еллада, околноститѣ на Солунъ и цѣла Тракия. Тѣ завоювахѫ много градове и крѣпости, съ огънь и мечъ опустошавахѫ и грабехѫ страната и господарувахѫ тамъ съвсѣмъ свободно, както у дома си . . . . .“ Словѣнетѣ сѫ нахлували въ Еллада и въ 587 г., гдѣто се утвърдили и въ течение на 218 години се удържали въ тая отъ старо врѣме знаменита страна, независими отъ Византия.[2])

Колкото за самия градъ Солунъ, Македонскитѣ словѣне сѫ го нападали и обсаждали много пѫти. Впрочемъ, той е билъ вѣчно обсаденъ отъ словѣне, защото неговата провинция е била словѣнска, населена отъ словѣнски племена, които историята познава подъ название Бърсяци, Смоляне, Рунхини, Салуданси, Драговичи и др. (Иречекъ, 148—149). Всички тия словѣнски племена сѫ населяли страната около Солунъ, а именно брѣговетѣ на Вардаръ, Струма и Бистрица. Възможно ли е една провинция, населена отъ словѣне прѣзъ толкова столѣтия, да не е имала влияние върху самия градъ Солунъ? Какво е остаяло до Солунъ, когато, споредъ думитѣ на Константина Багренородний, въ врѣмето на Константина Копронима (741—775 г.), откакъ арапитѣ и чумата опустошили империята, не само Епиръ и Тесалия, но и цѣла Еллада била съвършено пословѣнчена?

Слѣдъ дохожданието на българетѣ, нападенията на Солунъ се продължаватъ. Историята ни показва, че Симеонъ е простр̀ѣлъ границитѣ на царството си до самитѣ стѣни на Солунъ. (Иречекъ, 217). Слѣдъ това Самуилъ въ 989 г. завладѣлъ брѣговетѣ на Егейско море, Верея, т. е. отишълъ много пó на югъ отъ Солунъ. (Иречекъ, 253). Въ днитѣ на Иоанна Асѣня българската държава обнимала *„вьсе македонское одрьжаніе . . . сь вьсею аѳонскою горою. Кь симь же и славній Солунь со вьсею Тетал̀іею“*.[3]) Ний нѣма да изброяваме колко пѫти българетѣ сѫ застрашавали Солунъ, защото българската история ни показва много; ще кажемъ само, че и до самото покоряване на българското царство отъ турцитѣ, Солунскитѣ околности сѫ били населяни отъ словѣне, които сѫ носили вече названието

---

[1]) *К. Иречекъ,* Исторія Болгаръ. Одесса, 1887, стр. 111.

[2]) *Иречекъ,* стр. 112.

[3]) Житие св. Петка, Гласникъ VIII, 140 с.

„Българе“, а Шишманъ е ималъ столицата си въ Воденъ, 12 часа далечъ отъ Солунъ.

Слѣдъ всички тия исторически данни, невъзможно е да не приеме человѣкъ, че ако словѣнскитѣ племена въ ония задвѣковни врѣмена сѫ имали таково влияние върху много по̀-южни страни отъ Македония, тогазъ какво остая до Солунъ, прѣзъ който тѣ сѫ прѣминували за да отиватъ по̀ къмъ югъ, гдѣто вѣроятно е имало по̀-малко словѣне? Ако Епиръ и Тесалия, ако Морея е била населена отъ словѣне, какво остая до Солунъ и до неговитѣ околности? Въ ония именно врѣмена словѣнетѣ не сѫ имали писменость, за да ни оставьѫтъ доказателства за своето сѫществувание, за своитѣ побѣди и влияние. Да имахѫ писменость ний не бихме се нуждали толкова отъ фактоветѣ на чуждитѣ историци. Въ отсѫтствие на словѣнска писменость отъ онова врѣме тогавашнитѣ словѣне ни сѫ оставили слѣди отъ своето сѫществувание — освѣнъ свидѣтелствата на чуждитѣ историци, само названията, чисто словѣнски, на много планини, поля, села и др. въ сегашна Гърция. Все такива словѣнски имена и названия има и въ Солунъ и около него. Тѣ се привождатъ както въ съчиненията на Фаллмерайера, тъй и у Риттиха.

Всичко това показва, че въ Солунъ, както и въ провинцията му, се е говорилъ словѣнски езикъ. Най-послѣ, ако не бѣше се говорилъ, гдѣ щѣха св. Кирилъ и Методий да го изучѫтъ тъй добрѣ? Прѣди апостолската дѣятелность на двоицата Солунски братия, словѣнский езикъ не е моглъ да се изучи освѣнъ тамъ, гдѣто се е говорилъ, и то въ най-голѣма ширина. А ний знаемъ, че Кирилъ и Методий въ своето дѣтинство и младость не сѫ живѣли другѫдѣ, освѣнъ въ Солунъ и въ Цариградъ. За да научѫтъ св. Кирилъ и Методий тъй добрѣ словѣнския езикъ, а освѣнъ това и за да се въплоти въ тѣхъ такъвъ словѣнски духъ, трѣбвало е тѣ въ своето дѣтинство и въ своята ранна младость да слушатъ и да говорьѫтъ тоя езикъ, а освѣнъ това и да бѫдѫтъ заобиколени отъ словѣнски елементъ.

Ний ще отидемъ и по̀-далечъ, ний ще кажемъ, че прѣди и въ врѣмето на св. Кирилъ и Методий, словѣнский центръ на Балканския Полуостровъ е била именно Македония, отъ гдѣто сѫ излѣзли повечето ученици на словѣнскитѣ учителье, а освѣнъ това и гдѣто сѫ получили своя словѣнски духъ, своето словѣнско любознателство.[1])

---

[1]) Нѣма ли нѣкакво прѣдание за св. Кирила и Методия въ града Солунъ? Не се ли разскавва отъ старитѣ на дѣцата нѣщо за двоицата словѣнски учителье, напримѣръ тъй, както се разскавва въ сѫщия тоя градъ за св. Павелъ, за неговото проповѣдвание православието? Край Солунъ, отъ дѣсната негова страна, има едно мѣсто, за което прѣданието говори, че тамъ св. Павелъ билъ побитъ съ камънье отъ идолопоклонцитѣ. Апостолътъ на християнството билъ затрупанъ и помисленъ за убитъ; той се събудилъ обаче, хвърлилъ отъ себе си камъньетѣ и осѣтилъ, че силно му се пие вода. Наоколо му вода нѣмало. Тукъ станѫло чудо. Скалата се растворила и протекла вода, отъ която св. Павелъ угасилъ жаждата си. На сѫщото

Слѣдъ това кратко историческо обозрѣние за народноститѣ, които сѫ населяли околноститѣ на Солунъ въ старо врѣме, ний ще дойдемъ до новата история, до възражданието на българщината въ Солунъ.

V.

И тъй, значителната часть на Солунското население въ цвѣтущитѣ и силни врѣмена на словѣнетѣ и по̂-послѣ на българетѣ на Балканския Полуостровъ не е могло да не бѫде прѣимущественно българска. Слѣдъ падението на Българското Царство обаче, а най-вече слѣдъ унищожението на българската черковна независимость и подпадание на българетѣ подъ черковното вѣдомство на Фенеръ, българщината както въ Солунъ, тъй и въ много македонски градове е започенѫла да отпада, да угасва, защото въобще гръцкий елементъ е започенѫлъ да играе важна роля прѣдъ турцитѣ и турскитѣ власти. Културното минѫло на гърцитѣ, а освѣнъ това и тѣхнитѣ чести въставания и тѣхната храбрость сѫ имали влияние върху българетѣ и сѫ ги привличали. Фенеръ е билъ благотворителний центръ за гърцитѣ слѣдъ падението на Цариградъ, а българетѣ сѫ се лишавали отъ подобенъ центръ, около който да се върти и събира всичко що е било у тѣхъ съ животъ и съзнание. Първенството вcѫдѣ и въ всѣко отношение е било у гърцитѣ, и всѣкой българинъ, който си е поповдигвалъ главата, се отличавалъ отъ сгражданетѣ или съселянетѣ си въ умствено или друго отношение, естествено се е приближавалъ, прилѣпялъ къмъ срѣда чужда за българетѣ, небългарска, непроста и неселска, къмъ срѣда гръцка, която е имала умѣние да смила чуждитѣ елементи. Това е било всѫдѣ по българско, това е било повече въ Македония и Солунъ, гдѣто гърцизмътъ и неговото влияние сѫ били най-близки и най-възможни.

До самото зачало на българското възраждание, Солунъ се е лишавалъ отъ единъ български центръ. Българетѣ отъ цѣла Македония постоянно сѫ пълнили града, но тѣ не сѫ могли да образуватъ едно цѣло, защото въ онова врѣме народно самосъзнание у тѣхъ не е сѫществувало. По нѣкои български градове сѫ сѫществували поне български черкови, които сѫ служили за сборно мѣсто на българетѣ, които не сѫ знаяли гръцкия езикъ. Въ това съ-

---

това мѣсто и до сега има кладенче, гдѣто отиватъ болнитѣ да получаватъ исцѣление. Не сѫществува ли подобно нѣкакво прѣдание и за св. Кирилъ и Методий? Напрасно ще търсите и питате — не сѫществува. Врѣмената сѫ отнесли, вѣковетѣ сѫ погребли всичко. Говори се само едно, именно че въ Солунъ отъ старо врѣме още сѫществува въ една стара частна гръцка кѫща параклисъ св. Кирилъ и Методий. Всичкитѣ стари и по̂-голѣмички гръцки кѫщя въ Солунъ иматъ своитѣ частни параклиси; тѣ сѫ останѫли отъ врѣмената, когато християнетѣ сѫ били гонени и се молили тайно. Извѣстието за домашния параклисъ св. Кирилъ и Методий е далъ нѣкой си влахъ, който е искалъ отъ българетѣ парично възнаграждение за да го обади гдѣ е именно. Българетѣ не дали, и параклисътъ остая и до сега неизвѣстенъ.

борно мѣсто ги е влачило не народното самосъзнание, а самъ Богъ, комуто тѣ сѫ се молили на езика си. Въ Солунъ и това не е имало. Солунъ всѣкога се е пълнилъ съ българе отъ околностьта, отъ провинцията, които сѫ дохождали да купуватъ и продаватъ, да слугуватъ, да съзиждатъ, да прѣдприиматъ малки търговийки. Всичкитѣ еснафлии въ Солунъ, съ много малко исключение, сѫ българе и турци; има достатъчно число и евреe. Между висшата класса въ Солунъ, т. е. между търговцитѣ и богатитѣ, има малцина гърци; тамъ прѣобладаватъ евреетѣ. Колкото за срѣдната и долнята класса обаче, тамъ истинскитѣ гърци, съ гърцко происхождение и гърцка кървь, сѫ още по-малко. Срѣднята и долня класса обикновено се образуватъ отъ провинциялното население, а то е българско. Наистина, че и тия двѣ класси, до самото начало на българското възраждание, па и по-сетнѣ, дори отчасти и днесь, сѫ се прѣставяли като гърцки, но това е било защото у българетѣ не е сѫществувало народно самосъзнание, защото българетѣ сѫ мислили, че да бѫде человѣкъ гражданинъ, да бѫде облѣченъ въ граждански дрѣхи, да бѫде богатъ и образованъ, да има почетъ между хората, прѣдъ правителството и владиката, трѣбва да бѫде гъркъ. Така че българетѣ сѫ дохождали въ Солунъ, захващали сѫ се на нѣкоя работа и сѫ започевали да си кривѭтъ езика и да се учѫтъ да се прѣдставятъ за гърци. Слѣдъ една двѣ, най-много три години, откакъ се е научвалъ гърцки и е виждалъ че съ гърцкия езикъ човѣкъ може да продава и да купува всичко, да излазя дори прѣдъ владиката и да говори съ него, да закача красивитѣ гъркини и да имъ говори любезности на понятенъ езикъ, българинътъ е започевалъ да забравя български и да се отказва отъ своя родъ. Най-голѣмо влияние при погърчвание на българетѣ е имало убѣждението, че гърцитѣ сѫ народъ образованъ, тънъкъ и съ знаменито минѫло, а българетѣ селяне, прости, невѣжи. Да стане человѣкъ отъ селянинъ гражданинъ, да се прѣсели отъ селото въ града, да стане отъ невѣжъ — образованъ, отъ дебелакъ—тънъкъ и хитъръ, отъ сиромахъ—богатъ, въ Македония е значило да стане отъ българинъ гъркъ, да забрави български и да говори гърцки. Оттукъ и причината, гдѣто българетѣ неотодавна наричахѫ всичкитѣ граждане «гърци», па били тѣ отъ каквато народность и да е. Случи ми се прѣди войната за българското освобождение да отидѫ въ едно село въ сѣверна Македония. Попитахъ за училището и черковата, а освѣнъ това и иматъ ли си учитель и свещеникъ и отдѣ е? попитахъ. — Той е гъркъ отъ града, ми отговорихѫ. Азъ полюбопитствувахъ да видѭ тоя свещеникъ гъркъ, отидохъ при него и що да видѭ? Единъ фанатикъ българинъ, каквито сѫ рѣдко, но гражданинъ, отъ ближния градъ. Той ми расправи, че селянетѣ назоватъ «гърци» всичкитѣ граждане; «гъркъ» за тѣхъ значило человѣкъ не селянинъ, а гражданинъ.

Както въ Сулунъ, тъй и по цѣла Македония, голѣмо значение имаше разказътъ, че българетѣ сѫ получили вѣрата си отъ гърцитѣ, които сѫ дали свѣтлината и на цѣлъ свѣтъ. Като прибавимъ при това и факта, че до прѣди послѣдната руско-турска война у Македонскитѣ българе почти отсѫтствуваше народното самосъзнание и играеше главна роля вѣрата, която бѣше въ сѫщото врѣме и народность за македонцитѣ, ний лесно можемъ да разберемъ съ каква леснотия македонецътъ забравяше и своя езикъ и своята народность, щомъ му се прѣдставеше случай да влѣзе между гърци и да се понаучи гръцки. [1])

И тъй българетѣ, които сѫ дохождали отъ провинцията и сѫ пълнили Солунъ, сѫ се погърчвали, щомъ сѫ оставяли въ него 8 или 10 години. Единственний центръ, гдѣто сѫ се спирали Македонцитѣ при първото си дохождание въ Солунъ, сѫ били българскитѣ ханища на Вардаръ-капия. Тамъ се е само слушала българската рѣчь, и то, повтарямъ, само отъ новодошлитѣ, които не сѫ знаяли другъ язикъ, и българизмътъ на които не се е състоялъ въ друго, освѣнъ въ говорение български. Всѫдѣ другѫдѣ български не се е слушало: българетѣ сѫ исчезвали. Това е билъ българизмътъ въ Солунъ, и въ епохата отъ 1850 до 1860 година. Никакъвъ антагонизъмъ, никакви несспоразумѣния между гърци и българе. Гърцитѣ сѫ сѫществували като гърци а българетѣ при първото си досѣгание съ гърцизма се казвали християне, вѣрата на които сѣкашъ имъ е давала право да се казватъ и да минуватъ сѫщо за гърци. Щомъ сѫ се минували десетина години, българинътъ съвършено е забравялъ езика си и родния край и е минувалъ за туземецъ, Солунчанинъ. Отъ такива туземци се и съставя цѣлий градъ, неговото християнско население, съ много малко исключение, разбира се. Но имало е и българе, които сѫ запазвали своя езикъ по́-дълго врѣме. Днесь се намиратъ въ Солунъ много български семейства, които, ако и прѣселени отдавна, запазили сѫ езика и народностьта си. Това сѫ именно българетѣ отъ Дебърско, за съхранение народностьта и езика на които има особни причини. Дебърцитѣ въ Солунъ се занимаватъ по́-вечето съ зидарство. Впрочемъ не само въ Солунъ, но и по цѣла македония. Тѣ сѫ се прѣселяли отъ врѣме на врѣме въ Солунъ, по едно, по двѣ или по́вече семейства, но сѫ се прѣселяли заедно съ женитѣ и дѣцата си, така че сѫ имали възможность да живѣѭтъ не въ съобщество съ гърцитѣ и погърченитѣ, а между себе си, отдѣлно. Гърцитѣ и погърченитѣ отъ друга страна сѫ прѣдпочитали да привличатъ и да се сближаватъ по́вечето съ ония млади българе, които не сѫ имали ближни и роди-

[1]) Ние мислимъ, че ония силни и пълни съ послѣдици движения и протести, които излизахѫ отъ Македония прѣди послѣдната руско-турска война и бѣхѫ насочени противъ гръцкото духовенство, нѣма на какво друго да се припишѫтъ освѣнъ на нѣкакво съзнание въ смисълъ на националность.

Бѣл. Ред.

тельє въ Солунъ, а които сѫ дохождали сами отъ провинцията. Подобни млади българе тѣ сѫ взимали въ семействата си, женили сѫ ги за дъщеритѣ, ближнитѣ или слугинитѣ си и тъй сѫ ги погърчвали съвършено. Подобно нѣщо не могло да стане и съ твърдохарактерния Дебърецъ, защото той, откакъ се ожени, е трѣбвало да заведе жена си въ дома на родительетѣ си, което не е изнасяло на гърцитѣ, защото въ такъвъ случай не само че зетьтъ не ще може да стане гъркъ, но и дъщерята между прости Дебърци ще бѫде принудена да се научи български. Ето защо гърцитѣ и погърченитѣ сѫ избѣгвали да даватъ своитѣ дъщери на Дебърци, прѣселени въ Солунъ. Освѣнъ това, българетѣ отъ Дебърско сѫ най-твърдохарактернитѣ македонци. Тѣ никога не сѫ слушали въ черковитѣ си и учили въ манастирьетѣ и училищата си гръцки. Тѣ най-открито и най-успѣшно сѫ стояли въ борбата противъ гръцкото духовенство. Характерътъ, волята на Дебъреца е нѣщо, което мѫчно се разбива. Тоя характеръ е поддържалъ и съхранилъ неговата народность и неговия езикъ неоскверненн; той е съхранявалъ езика, костюма и народностьта му и въ Солунъ. Но врѣмената и обстоятелствата сѫ надвивали и строшвали и тоя характеръ. Измежду прѣселенитѣ прѣди много десетки години Дебърци въ Солунъ има много, които се гърчеѭтъ, но тѣ пакъ сѫ съхранили и костюма и езика си; изгубили сѫ само народностьта, която, може да се каже, е застала, не се е още възродила, събудила въ тѣхъ. Това е твърдѣ понятно, защото тия прѣселени български семейства, въ течение на толкова десетки години, не сѫ слушали названието на народностьта си, никой не имъ е напомнювалъ, че сѫ българе. Както по цѣла Македония, тъй и въ Дебъръ, народното самосъзнание още не е било пробудено, но въ Дебъръ е имало това прѣимущество, че тамъ българинътъ е слушалъ всѣкога въ черковата своя езикъ, което го е поддържало, когато въ Солунъ и другѫдѣ словѣнский езикъ е билъ изгоненъ. Въ Дебърско, освѣнъ това, не сѫ сѫществували ония побудителни и спомагателни причини за забравяние българската народность, които сѫ сѫществували въ Солунъ и другѫдѣ.

Въ Солунъ не само срѣдната и долня класса сѫ български или гъркомански. Има погърчени българе, които държѫтъ първенство и въ горнята класса, което тѣ сѫ спечелили поради богатството и фанатизма си. Хаджи Лазаровци, напримѣръ, прѣдставятъ висшето гръцко общество въ Солунъ; тѣ сѫ Българе родомъ отъ Воденъ, но богатството ги е направило гърци. Прѣди години, въ самото зачало на българското възраждание, тогавашний руски консулъ въ Солунъ уговарялъ Х. Лазаровци, както и Робевци въ Битоля, да не криѭтъ народностьта си, а да минуватъ за българе, защото, като богати и влиятелни хора, простото население тѣхъ гледа и тѣхъ слѣдва. — «Отъ васъ зависи възражданието или съвършеното погърчвание на българския елементъ въ Македония,» имъ казалъ консулътъ, «вий ще бѫдете от-

говорни прѣдъ потомството, васъ ще проклинятъ или благославятъ.» Думитѣ на консула послушали само Робевци, които заявили себе си като Българе. минували за такива и съ това дали примѣръ, извѣстенъ духъ и на простото население, което слѣдвало своитѣ първенци. Хаджи Лазаровци обаче си останжли гъркомане, а съ тѣхъ заедно и българский елементъ въ Солунъ продължавалъ да крие народностьта си. Ако тѣ съ огромнитѣ си богатства и съ голѣмото си влияние въ онова врѣме се заявехж като Българе, началото на българщината и на българското възраждание въ Солунъ щеше да датира много по-отнапрѣдъ, а освѣнъ това и Българетѣ въ Солунъ днесь щѣхж да бждятъ много по-вече и по-силни. За насъ не сж скжпи Х. Лазаровци, а е скжпо населението, което сж тѣ водили слѣдъ себе си, най-вече въ онова врѣме, когато що-годѣ заможенъ и просвѣтенъ българинъ е минувалъ за гъркъ.

И тъй синоветѣ и внуцитѣ на тогавашнитѣ Х. Лазаровци съставятъ днесь часть отъ висшето грьцко аристократическо общество, което е твърдѣ малочислено въ Солунъ. Гърцизмътъ въ Солунъ се съставя отъ множество погърчени Българе срѣдня ржка и отъ пришелци отъ островитѣ Гърци, сжщо бѣдни. Висше аристократическо грьцко общество въ Солунъ не сжществува. Ето защо може да се каже, че Гърцитѣ въ Солунъ сж по-слаби отъ Гърцитѣ въ Одринъ, дори въ Пловдивъ и Варна, гдѣто има едно извѣстно гърцко общество отъ отборъ гърцки семейства. Има погърчени българе, погърчени Власи, но сжщи гърци, които да съставятъ висше гърцко общество, нѣма. Солунскитѣ гърци сж слаба една есвафска долня класса, надошла отъ българска Македония и отъ нѣкои гърцки острови. Гърцитѣ въ Солунъ щѣхж да бждятъ непобѣдими, ако притежавахж такова високо и силно общество, каквото притежаватъ, напримѣръ, Евреитѣ. А въ що сж силни гърцитѣ въ Солунъ? Тѣ сж силни въ своето отчаяние, въ своето безобразие и шпионство. въ своето безбожнишко клеветничество.

Тъй или инакъ, но българизъмъ въ Солунъ до 1855—60 година не е сжществувалъ. Българе е имало, но тѣ сж били безгласни; въ отечеството. по селата си тѣ сж говорили български, а въ Солунъ — гърцки. Гърцкото духовенство е заслѣпяло Македонцитѣ, а Солунъ ги е правилъ нѣми. Въ това именно врѣме черковний въпросъ е билъ започнжтъ въ България и Тракия; въ Солунъ обаче е владѣла тишина, защото тамъ Българетѣ още не сж съзнавали своята народность. Ненависть между гърци и българе се е пораждала само тамъ, гдѣто се е събуждало народно самосъзнание у българетѣ. Въ Солунъ това самосъзнание до 55—60 година не е сжществувало, слѣдователно не е имало и какво да раздражава гърцитѣ. Пораждание народно самосъзнание у българетѣ въ Солунъ, може да се каже, се започева въ 1865 година, когато се отворило българско училище отъ дѣвойката Славка Дингова,

българка родомъ отъ Солунъ, родена, порастнѫла и въспитана въ Солунъ. Тая мома е зачалото на българщината въ Солунъ въ новитѣ врѣмена; нейното име вѣчно ще помни и благославя Солунъ. Какъ се е родила българска искра, словѣнско любознателство въ тая дѣвица, що ѭ е подбудило да тури начало на българщината въ Солунъ?

Въ продължение на цѣлата първа половина отъ сегашното столѣтие Македонскитѣ българе сѫ взимали най-живо участие въ всичкитѣ гръцки движения и възстания противъ турското правителство. Всичко, що е било по́-живо, по́-силно и по́-богато въ Македония, и което, при това, е имало възможность, тичало е да помага на гърцитѣ противъ общия врагъ на Християнството. Тичали сѫ много българе и отъ Тракия и България, но ний тука пѫтьомъ споменуваме само за Македонцитѣ, между които е билъ и Динго Дражиловичь, отъ селото Дражилово, Воденско окрѫжие. Той, заедно съ много още българе отъ Македония, е оставилъ родния си край и е отишълъ въ Гърция да взима участие въ гръцкитѣ възстания. Динго Дражиловичь въ прѣстарѣла възрасть живѣе сега въ Солунъ. Спорѣдъ неговото разсказвание, при гръцкитѣ движения противъ турцитѣ Македонскитѣ българе съставяли чети и отивали да помагатъ. Агитатори ходяли по селата и записвали младитѣ, които желаяли да отидѫтъ да се биѭтъ «за вѣра». Особена гордость било за ония, които се записвали.[1]) Динго Дражиловичь, слѣдъ като взималъ участие

---

[1]) Това е било най-много отъ 1821 до 1830 година. Македония е продължавала да праща своитѣ синове да проливатъ кървьта си за освобождение на Християнетѣ. А въ състава на етерията, която въ 1839 година искала да организува възстание за освобождението на Македония и за присъединението ѝ къмъ Еллада, имало много българе, на нѣкои отъ които имената сѫ слѣдующитѣ: *Чами Кара-Ташо*, родомъ отъ гърко-българското село Дихалеври: нѣкои казватъ, че Кара-Ташо е българинъ, а други доказватъ че е гъркъ; *Капитанъ Гацо*, родомъ българинъ отъ селото Перишоръ, Воденско окрѫжие, той не умѣялъ да говори гръцки: *Панайоти Наумъ*, българинъ родомъ отъ Воденъ. Между членоветѣ на централната етерия е имало още двоица Българе, чиито имена сега нѣмамъ подъ рѫка. Тая етерия имала своитѣ клонове и агенти въ много градове. Въ Ламия етерията прѣдставялъ Динго Дражиловичь, спорѣдъ разсказванието на когото, въ 1839 година били пратени 140 души Македонци, повечето българе, за да въздигнѫтъ въ разни страни Македония. Пратенитѣ агенти не могли да направѭтъ нищо; нѣкои отъ тѣхъ турцитѣ хванѫли, а нѣкои успѣли да побѣгнѫтъ и да се завърнѫтъ въ Гърция. Между войводитѣ, които прѣдвождали гръцкитѣ възстания, били и слѣдующитѣ българе: *Хаджи Христйо*, отъ Сѣверна България, когото въ 1826 година Ибрмхимъ паша хванѫлъ плѣнникъ, но послѣ го отпустнѫлъ срѣщу отпущанието на единъ бей, когото били хванѫли гръцкитѣ възстанници. За тоя Хаджи Христйо Гърцитѣ и до сега пѣѭтъ слѣдующата пѣсень:

— Бре Хаджи Христйо Вулгари,
Еля на проскинисис;
Мин пас ме тус раядес,
Ела ме тус агадес.
— Ден име его неонифи
На'рто на проскинисо,
Ехо тюфеки ке спати
Ке та сас полемисо.
и пр. и пр.

въ движенията въ продължение на нѣколко години, завърнжлъ се инкогнито въ Солунъ, гдѣто искалъ заедно съ брата си да отвори гърцка печатница. Правителството обаче не му позволило. Той ималъ синъ Георги и дъщеря Славка. Синъ му се училъ въ Солунското гръцко училище, слѣдъ свършването на което въ 1853 г. — отишълъ да продължи науката си въ Атина. Прѣзъ годината, когато се върнжлъ въ Солунъ, случило се да пжтува по Македония Варненский руски консулъ Рочински, който поискалъ да испрати двѣ македончета на учение въ Москва. Изборътъ паднжлъ на Динговото момче Георги и още на едно българче отъ Кукушъ, които отишли и постжпили въ една отъ Московскитѣ гимназии. Въ това именно врѣме въ Русия бѣхж прѣсни издирванията по историята на българския народъ отъ Юрия Венелинъ, който каза на словѣнството, че отвждъ Дунава има народъ отъ Словѣнско племе, който говори езикъ най-ближенъ до старо-словѣнския. Вслѣдствие на това въ Русия бѣше се породила ревность за събужданието на тоя народъ, за неговото развитие и проявление като народъ исторически. Тая бѣ причината, гдѣто се взехж отъ разни страни на България и Тракия момчета на учение въ Русия; сжщата тая причина бѣше подбудила и Рочински да пжтува по Македония, а освѣнъ това и да прати двѣ македончета въ Москва.

Георги Динговъ билъ съ характеръ живъ, бързъ, прѣдприемчивъ и непостояненъ, — качества, съ които се отличаватъ обикновено македонскитѣ характери. Той стоялъ въ Москва само двѣ години и половина, неуспѣлъ да свърши и гимназията. Но това врѣме му стигало за да спечели български духъ, да стане отъ приятель краенъ врагъ на гърцитѣ. Той се завърнжлъ въ Солунъ, но като нѣмало какво да прави, отишълъ въ Цариградъ и станжлъ секретарь на С. Богориди, който претендиралъ въ онова врѣме да стане Влашки князь. Слѣдъ смъртьта на Богориди Георги Динговъ се завърнжлъ въ Солунъ и прѣдприелъ пжтувание по Македония.[1]) Цѣльта на това пжтувание е била *да раздава*, споредъ изражението на стария му баща, *бъл-*

Хаджи Христйо нѣмалъ мжжки рожби, а само момичета, които заедно съ дъщеритѣ си и днесь още сж почетни дами и другарки около царицата въ Атинския дворецъ. Между войводитѣ били още и слѣдующитѣ българе: *Лазо Рамаданов*, отъ село Ошлене, Воденско, и *Димо Нановъ* отъ Дражилово, Воденско. Аргоското кале, освѣнъ това, въ врѣме на казаното възстание, се защищавало по-вече отъ българе отъ Македония.

[1]) Георги Динговъ въ своята дѣятелность по Македония е ималъ голѣмо сношение и приятелство съ Димитра Миладиновъ. Съжалѣвж, гдѣто не могж да прѣдставж тука нищичко изъ това приятелство и сношение. Дѣда Динга, баща на Георги Динговъ, отъ устния расказъ на когото черпиж свѣдѣнията си за живота на сина и дъщеря му, не можа да ми расказже нѣщо изъ сношенията на Георгия Динговъ съ Д. Миладиновъ. Ще забѣлѣжж само, че г-нъ А. Теодоровъ грѣши, като казва, че Д. Миладиновъ е ималъ приятелство и сношение съ Динга Дражиловичь, който се билъ училъ въ Русия Наистина, таково приятелство е сжществувало, но не съ Динга, който никога не е ходилъ въ Русия, а съ сина му Георги, който, както казахме и по-горѣ, се е въспитувалъ въ Русия. („Периодическо Списание," книжка XVI, *А. Теодоровъ — Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ, стр. 94).*

гаризма и да събира материалъ за съставяние география. Въ това си пѫтувание той стигнѫлъ до София, отъ гдѣто властьта, по клеветитѣ на грьцкото духовенство, съ заптие го върнѫла въ Солунъ и оттамъ въ Цариградъ, гдѣто стоялъ затворенъ 17 мѣсеца. Откакъ го пуснѫли, той стоялъ двѣ години секретарь въ търговската кантора на Добровича, слѣдъ което изново се завърнѫлъ въ Солунъ.

Нѣма съмнение, че до завръщаньето на Георгя Динговъ отъ Москва домашнитѣ му сѫ се гърчеяли, каквото и всичкитѣ Солунски българе. Сѫщото е било и съ самия Георги прѣди да отиде въ Москва. Слѣдъ завръщаньето си обаче той донесълъ българщината най-напрѣдъ между своитѣ. Сестра му Славка не знаяла български, но той ѭ научилъ, па освѣнъ това събудилъ въ неѭ национално чувство, любовь къмъ рода ѝ и страсть да работи за събужданието и въздиганието на заспалитѣ българе. Въ това именно врѣме около 1865—66 година българский черковенъ въпросъ бѣше се започенѫлъ, училища вседѣ по българско се отваряхѫ, читалища бѣхѫ се започенѫли да се учреждаватъ, съ една рѣчь борба сѫществуваше. Славка, при второто завръщание на брата си отъ Цариградъ, се опитала да отвори училище и въ Солунъ. Тя го отворила и събрала дѣца — момичета и момчета — най-вече отъ Дебърскитѣ българе, които, както казахме и по-горѣ, сѫ пазили още своя езикъ, а нѣкои и своята народность. Въ това врѣме въ Солунъ не е сѫществувала нито община, нито пакъ извѣстно българско общество, което да пристои за отваряние училището. Всичко е приготвено, всичко е купено и наредено въ новоотвореното училище отъ самата Славка и отъ брата ѝ Георги, които дори и кѫщата си дали за светата цѣль. Гърцитѣ не обърнѫли никакво внимание върху българското училище, при отваряние на което дори гърцки попъ светилъ водата. Причината на това грьцко хладнокървие била, че тѣ не сѫ се страхували още отъ българетѣ, че сѫ ги мислили за народъ не въ състояние да се събуди и въздигне, да започене да прави такива затруднения и прѣчки за распространение гърцизма. Впрочемъ, за да може да събира повече дѣца, Славка приимала въ училището си и гърцки дѣвойчета, които учила на Гърцки. Българското училище не причинило никакво движение не само между гърцитѣ: неговото отваряние малко повлияло и въобще върху Солунскитѣ българе, защото въ тѣхъ народното самосъзнание не е било още събудено, а освѣнъ това отварянието училище отъ една дѣвойка е билъ незначителенъ, слабъ потикъ за да може да направи нуждното сътресение, да пробуди чувство, отъ толкова години заспало. Малко или много живо съчувствували на новооткритото българско училище нѣколцина Дебърци, първий между които е билъ Иосифъ Якововъ, който приказвалъ свободно въ пазаря български и е защищавалъ българщината. Казвахѫ ми нѣкои българе, че въ онова врѣме, когато всичко българско въ Солунъ спѣло, тѣмъ се виждало чудно — не-

могли да разбержтъ Иосифа Яковова каква приятность, какъвъ интересъ намира да оставя сладкия и политиченъ гърцки езикъ и да говори български.

Слѣдъ отварянието на училището Славка останжла да учителюва, а братъ ѝ Георги отишълъ въ Прилепъ, послѣ въ Битоля и Загоричане, за да сѣе българщината и да отваря училища. Въ Загорчане той учителювалъ три години. Славкиното училище въ Солунъ траяло двѣ години, въ течение на които тя се сгодила. Слѣдъ двѣ години обаче училището се затворило, защото немилостивата смърть отнела у Българетѣ родолюбивата учителка и млада годеница. Отварянието на Славкиното училище не направило много голѣмо впечатлѣние, минжло почти незабѣлѣжено и между българе и между гърци. Не станжло сжщото обаче и слѣдъ смъртьта на Славка, слѣдъ затварянието на училището. Българетѣ до това врѣме успѣли да се посъбуджтъ: тѣ чувствително осѣтили загубата и се стараяли да отворжтъ изново училището. На това нравственно много спомогнжли и нѣкои отъ Зографскитѣ монаси, които отивали въ Солунъ по разни работи, а най-вече да си шиjжтъ дрѣхи у Иосифа Яковова, когото и подбуждали най-много да агитува между Солунскитѣ българе да си отворжтъ изново училище.

Въ това именно врѣме, 1869 година, гърцко-българската борба се усили, распали повече родолюбието на българетѣ, а освѣнъ това и въ нѣкои македонски градове се отворихж български училища и започенжхж да се молжтъ на словѣнски. Всичко това, разбира се, е имало своето влияние и върху Солунъ, когото сж започенжли да спохаждатъ изъ вжтрѣшностьта на Македония българе, научени да гледатъ сънародницитѣ си по-сърѣдоточени, породолюбиви, привикнжли да правжтъ на гърцитѣ по-жива опозиция, да отварятъ училища и читалища, да учжтъ дѣцата си по български, да приниматъ и четжтъ вѣстници и пр. Това настроение е имало единъ резултатъ. Не много слѣдъ смъртьта на Славка въ Солунъ за първъ пжть се съставила българска община, която отворила българското училище и промислила отдѣ да се намѣрятъ срѣдства за заплата на учителя. За учитель хванжли нѣкого си Станчо и най-напрѣдъ общинаритѣ събрали заплатата му измежду си. Това било въ 1869 година. Откакъ се отворило училището руский консулъ въ Солунъ внесълъ на общината за поддържание на учителя 50 турски лири помощь. Въ училището се събрали около 100 ученика.

Прѣди да прослѣдимъ послѣдующето развитие на българщината въ Солунъ, ний трѣбва да допълнимъ материяла за живота и дѣятелностьта на Георги Динговъ, който е ималъ своето значение въ началото на българското възраждание въ Македония. Той днесъ несжществува, и трѣбва да му отдадемъ справедливата и дължима данъ като на народенъ труженикъ; трѣбва да споменемъ съ благоговение името му и съ признателность дѣлата му. Цѣлий неговъ животъ слѣдъ завръщанието му отъ Русия билъ посветенъ за съ-

буждание българския елементъ въ Македония. Баща му искалъ да го постави на работата си, да го направи търговецъ и пр., но той е отхвърлялъ всичко, защото е ималъ къмъ едно наклонность, именно къмъ учителствуванието и да тича отъ село на село и отъ градъ въ градъ да проповѣдва българщината, да събужда заспалитѣ си сънародници. Той е учителювалъ по много мѣста въ Македония и то тогава, когато бѣше мѫчно да се учителюва по български, защото не сѫществувахѫ никакви учебници. Докждъ прѣбѫждахъ въ Солунъ, азъ разгледахъ библиотеката му, която се намира у прѣстарѣлия му баща, и намѣрихъ много ръкописи по географията, историята, математиката и пр., които Георги Динговъ, по неманье български учебници съчинявалъ или прѣваждалъ и давалъ на ученицитѣ си да учѫтъ. Намира се и незначителна корреспонденция съ нѣкои лица въ Русия и Цариградъ, въ която се говори исключително за живота и възражданието на македонцитѣ. Желателно би било да се приберѫтъ тия ръкописи и писма, ако и да сѫ маловажни и незначителни, отъ Солунската община и да се вардѭтъ като паметникъ на македонското възраждание.

Послѣдното учителювание на Георгия Динговъ е било въ Загоричане, слѣдъ което се завърнѫлъ при родительетѣ си въ Солунъ, гдѣто силно започенѫли да го подозиратъ и прѣслѣдватъ както гърцитѣ, тъй и правителството. Това било вече въ 1870—72 година. За да избѣгне опасностьта и да спаси живота си, той отишълъ въ Атина и постѫпилъ секретарь при единъ отъ извѣстнитѣ тамошни адвокати. Многото работа обаче го съборила, и той, слѣдъ двѣ години, напустнѫлъ Гърция и отишълъ да остави коститѣ си въ любимия си градъ Солунъ. Хората, които познавали Георгя Динговъ, съ благоговение произнасятъ днесъ неговото име. Старий му баща въ награда за дѣлата на сина и дъщеря си получава пенсия отъ българското правителство.

Разрѣшението на черковния въпросъ дало най-голѣмъ потикъ на българщината въ Солунъ. Като се научили, че излѣзълъ царскиферманъ, който отдѣля българетѣ отъ гърцката патриаршия и имъ дава право да си иматъ свое собствено отъ рода си духовенство, българетѣ въ Солунъ се събрали въ училището и устроили празднувание не бивало до тогава. То било въ 1870 година не само първъ български праздникъ, но и първо българско събрание отъ много българе въ Солунъ, — събрание, за което мѣстната власть е имала извѣстие, защото е пратила особенъ юзъ-башия да присѫтствува и да варди тишина. Това празднувание е посъбудило националното чувство на Солунскитѣ българе, защото тогава тѣ разбрали, че и българский народъ има извѣстно значение прѣдъ правителството, че и за българетѣ Султанътъ издава ферманъ и имъ дава права, че и българетѣ могѫтъ да се събиратъ и безъ стѣснение, съ знанието на властьта, тържественно да празднуватъ. Слѣдъ това първо тържество въ Солунъ българетѣ търсѣли случай често да праз-

днуватъ. често да се събиратъ и да се веселятъ по български. Това започенѫло да раздражава гърцитѣ, които видѣли, че българский елементъ не е тъй безопасенъ, както сѫ го мислили до тогава, че той има и езикъ, и книжнина, и история, — условия за съставяние особна народность. И враждата и прeслѣдванията отъ гърцка страна се започенѫли; и постоянството и постепеното събуждание и развитие у българетѣ не прѣстаяло.

Слѣдъ даскалъ Станчо за учитель дохажда Вениаминъ Мачуковски. Добили училище, Солунскитѣ българе започенѫли да търсѭтъ срѣдство да чуѭтъ божественната служба на словѣнски. Това тѣ сполучили по слѣдующия начинъ. При празднувание св. Кирилъ и Методий въ 1871 година тѣ пожелали да чуѭтъ божественaта служба на словѣнски. Тогавашний Солунски владика Неофитъ имъ казалъ, че той не е противъ желанието имъ, но че нѣма свещеникъ, който да умѣе да служи по словѣнски. Българетѣ му отговорили, че такъвъ свещеникъ сѫ си намѣрили и че се нуждаѭтъ само отъ позволение, а освѣнъ това и отъ указание една черква, въ която да могѫтъ да служѫтъ. Както и да е, слѣдъ много молби Неофитъ далъ позволение и заповѣдалъ да имъ се отстѫпи черковата св. Атанасъ, която се намира на края на града, за да служѫтъ само на 11 Май. Службата се извършила отъ двоица монаси и единъ дяконъ, нарочно повикани отъ Св. Гора. Слѣдъ службата била осветена вода, слѣдъ което българетѣ излѣзли на полето, гдѣто били приготвени печенитѣ агнета и хубавото вино. Веселбата се продължавала до вечеръ.

. Това е била първата черковна служба на словѣнски въ Солунъ. На слѣдуѭщата 1872 година, Солунчане подновили своята проcба, поискали на 11 Май пакъ да служѫтъ на словѣнски, съ тая разлика, че тая година поискали нѣщо пó-вече: да стане архиерейско богослужение. Неофитъ имъ позволилъ и пратилъ единъ епископъ да извърши службата. Епископътъ служилъ по гърцки, а свещеницитѣ по словѣнски.

При всичко, че българщината видно започенѫла да се привдига въ Солунъ, но пакъ българский езикъ никѫдѣ не се слушалъ въ града. Българетѣ били българи само когато били у себе си, въ общинската стая; вънъ тѣ и говорили гърцки, и минували повечето пѫти за гърци. Сѣкашъ, че ги е било срамъ да говорѭтъ по улицитѣ, въ дюкенитѣ си и прѣдъ гърци, турци и евреи матерния си езикъ.

Мачуковски учителювалъ въ Солунското училище двѣ години. По причина, че общината се лишавала отъ срѣдства да му плаща, монаситѣ отъ Зографския манастирь ѝ отпуснѫли едновремѣнна помощь отъ 110 турски лири. Като се убѣдили пó-послѣ, че Солунското училище ще се затвори по причина, че общината се лишава отъ источници за поддържанието му, сѫщитѣ монаси отпуснѫли още 500 турски лири, които внесли на съхранение въ тогавашното македонско дружество въ Цариградъ и отъ лихвата на които щѣло

да се плаща на учителя. Слѣдъ развалянието на казаното дружество, подаренитѣ пари не се знае какво сѫ станѫли; извѣстно е само, че Солунската община не ги е получавала.

Между туй, враждата между гърци и българе се изостряла все по́-вече и по́-вече. Въ 1873 година на българетѣ не позволили да отслужѫтъ словѣнска служба на св. Кирилъ и Методий. Това ги принудило да започенѫтъ да дирѭтъ случай и срѣдство да се сдобиѭтъ съ собствена черкова. Главната инициятива за отваряние българска черкова въ Солунъ принадлежи на Насте Стояновъ, родомъ отъ Крушево. Кѫщата, въ която се помѣщало училището, била купена съ парична помощь отъ монаха Аверкия, отъ Благодѣтелното Македонско Дружество и отъ Насте Стояновъ. Въ тая кѫща се и отслужила най-напрѣдъ словѣнска служба въ Солунъ не въ гърцка черкова, тайно, на 20 юний 1873 година, срѣщу св. Наумъ Охридски. Черковнитѣ потрѣбности, като свѣщници, прѣстолъ и пр. приготвилъ самъ Насте Стояновъ въ нѣколко часа съ помощьта на свещеника Петъръ Солунски, който и отслужилъ службата. Това било на бързо за да ги неосѣтѭтъ гърцитѣ или съсѣдитѣ на кѫщата. На първата служба присѫтствували само троица — четворица души. На другия день, т. е. на св. Наумъ сутрѣньта, дошли да се черкуватъ по́-вече българе, т. е. събрали се около десетина души. Гърцитѣ се научили и по́вечето българе започенѫли да се криѭтъ по кюшетата. Владиката протестувалъ, но валията Акифъ Паша защитилъ българетѣ. Параклисътъ полека-лека се украшавалъ, тайно прѣправялъ, разширявалъ, и единъ день, четиретѣ дъсчани стѣни на старата кѫща паднѫли, и хората видѣли, че задъ тѣхъ се криялa тайно съградена и издигнѫта малка и гиздавка камѣна черквица съ скромни и прилични украшения. Това зачудило гърцитѣ: безъ да се чуе да се забива гвоздии — и гласъ на тесла и трионъ, безъ да се види да се докарва камъкъ, изникнѫла като изъ земята българска черква.

Между туй, училището продължавало своята пропаганда; черковата му дошла на помощь. По другитѣ градове българщината се проявявала най-напрѣдъ въ черковата, а послѣ училището дохаждало на помощь. Въ Солунъ, наопаки българщината се проявила най-напрѣдъ въ училището. Въ 1873 г. Македонското Благотворително Братство пратило въ Солунъ за учитель Боботинова, родомъ отъ София. Въ сѫщата година се отворило българско училище и на Вардаръ Капия,[1]) въ противоположната часть на града, гдѣто се намира първото българско училище и черковата. И отъ това врѣме българ-

---

[1]) Вънъ отъ Вардаръ Капия, бливо до градската градина, има мѣсто, гдѣто ежегодно на първий Май се събиратъ всичкитѣ Солунски арапи, мѫжье и жени, и се веселѭтъ, а въ сѫщото врѣме и поправятъ гроба на нѣкой си храбъръ арапинъ, който въ врѣме на турското нашествие въ Европа билъ убитъ, споредъ прѣданията, отъ болния българинъ Дойчинъ войвода. Това разскаява и една народна пѣсень, която се пѣе въ Македония.

щината вече расте и учебното дѣло се развива въ Солунъ, а съ това се испълня прѣдсказанието на Митхадъ Паша, който, въ пълно знаяние на работата, е казалъ на чиновницитѣ, които сѫ го заобикаляли при спохождата на полу-скатуреното Солунско българско училищи: видите ли това бѣдно училище? — то постепенно ще расте, ще се развива, и единъ день ще се възвиси надъ всичкитѣ други народности въ страната. Днесь въ Солунъ има пълна българска гимназия, която започенѫ да се основава веднага слѣдъ руско-турската война.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

(Слушани отъ Стана Спасева Митрева въ село Княжево, Софийска околия).

Записа С. Вацовъ.

Две черки, две пособкини.

Родила майкя две черки,
Две черки, две *пособкини*[1]).
Едната била Мария,
Другата била Маргита.
Едната била убава,
Другата била пó-грозна.
Един ги Стоян залиби.
Сестра Маргита говори:
Сестро Марио, Марио,
Та защо да ме прежениш,
У друшки да ме посрамиш?
Я Мария ю говори:
Сестро Маргито, Маргито,
Ако ме Стоян залиби.
Земи̇ си кòтли кòвани,
Дòнеси вòда студена,
Омий си, моме, главата,
Та да те, моме, исплетем
У ситни, дребни ви̇тици,
У прекòвани рѐдове;
Моето руо ȍблечи,
Моята одня̇ да одиш,
Моята дума да думаш,
Дор' се с Стояна венчате.

Дойде си Стоян, дойде си
Със тия китни сватове
Та да си води Мария.
Минали що са минали,
През девет села минали,
Настали бело Дунаво.
Обърнал се е мла̇д Стоян
Па си говори *девере*[2]):
Девере, море девере,
Що не сва̇лите невеста
На това бело Дунаво,
Да си омие очи̇те,
Оти е ȯчи фанала.
Тапа пришелъ е младъ Стоян,
Бутна Маргита у Дунавъ
Па си отиде на двори[3]),
Минало малку ни многу[4]),
До девет годин минали,
Дошел е баби на госке.
Срешнала го е баба му
Па си говори Стояну:
Зету Стояне, Стояне,
Та камо черка Маргита?
Я Стоян си ю говори:

[1]) *Породени* сестри една слѣдъ друга.
[2]) Деверитѣ били двама.
[3]) Отишълъ си въ кѫщи (у дома си).
[4]) Изговаря се и многу.

Дома е, бабо, дома е,
Тънко си платно ткаеше,
Мъжко ю детѐ на̀ ръце;
Много ви здраве допратѝ,
Да си отиде Мария,
Я платно да ю доткае,
Я дете да ю подържи.
Я баба си му говори:
Дома е зету Стояне.
Дочула ги е Мария;
Земала котли ковани,
Донела вода студена
Та си омила главата,
Исплела я е майкя ю
У ситни, дребни витици,
У прекòвани редове,
Пошла е с'нана Стояна.
Минали що са минали,
През девет села минали,
Настали бело Дунаво,
Па си говори Мария:
Нане Стояне, Стояне,
Каква е тая невеста
У това бело Дунаво,
Златни ю венци на глава.
Я Стоян си ю говори:
Айде си, айде, Марио,
Та това не е невеста
Нал' си е мрена риба.
Пиле летеше низ гора,
Летеше и па пееше.
Настало бело Дунаво.
Па си говори Марии:
Моме Марио, Марио,
Оти си моме у̇лава,
Това те лъже млад Стоян,
Това е сестра Маргита
У това бело Дунаво.
Я Мария си извикна:
Божице, мили Божице.
Де се е чуло видело,
Мийкя родила две черки,
Две черки, две пособкини,
Един ги Стоян залиби,
Родила дункя две дуньи,
Един ги сокол исклюца,
Тогай се с душа раставн.

II.

ДУМИ[1]).

(По говоръ въ Пиротъ).

Записа С. Вацовъ.

---

1. *Шу̀шпа* — чушка отъ бобъ, грахъ и др. т.
2. *Чу̀чка* — сѣдало направено отъ каль (пръсть).
3. *Тъ̀лчник* — стъпа (шуменски), тесте.
4. *Пандзѝл* — видъ торба, плетена отъ слама.
5. *Ѝжа* — къща, хижа.
6. *Чàвка* — гарга.
7. *Врѐча* — чувалъ.
8. *Ò браз* — ликъ, кадро.
9. *Обрáв* — буза, страна.

Нашето девòiче къгà излѐзне пред човѐци, обравѝти му се зацрве какò божу̀р.

---

[1]) Вижъ книжка XVI, четвърто течение. Въ тая книжка сѫ направени нѣколко печатни погрѣшки, а именно: вмѣсто члена „те“ отъ множествено число за мѫжки родъ трѣбва да бѫде „ти“, напр. вмѣсто *гусците*, трѣбваше да е напечатано гусцити и пр.

С. В

10. *Другдчка = друшка* — другарка.
11. *Руѐво* — портукалено.
Пирочанке самѐ си боядисуіу руѐву боіу, не даваіу на боіаджиіу.
12. *Ожѐг* — посипалка.
С ожѐг се гребѐ жар (жеравица).
13. *Прид* — придань.

Девоіки се вѐнци виіу на·главу,
Да камо воі мила маік'а, да види?
Да маік'а воі дар налага, не види.
Да камо воі мила сестра, да види?
Да сестра воі друшке збира, не види.
Да камо воі мили брат'ък, да види?
Да братък воі винò точи, не види.
Да камо воі мили баща, да види?
Да баща воі *прид* прекида, не види.

Тъгаі у град *прид* прекидаіу, къга доіду за невѐстуту. Младожѐн'ата тури на погачуту дванаесеипол (гроша), а бащата пов'ърча одй (отъ) придът или двaесе паре или повече, а другòто си ўзне.

На свадбу се *прид прекида,* а у алиш-вериш *прид* се *придава.*

14. *Пòкладе* — заговезни.
15. *Прѐвес* — було.
16. *Прцак* — коцакъ.
17. *Грòн'е* — нанизъ отъ пари турнѫтъ на коцака.
18. *Лакатник* — нанизъ отъ пари зашити на кенарь, който се спуща вдълѫжъ коцака.

Лакатник носи свака (селска) женá, а грòн'е носе само невестете.

19. *Препѐруга* — пеперуда.

Препѐруга неіѐ само што летй. Лелй знаеш, преперуга се праіе и девòік'е (моми) къга нема дъж. Једна девòік'а се облечѐ у чисте, нове, дреіе, па г'у укиту с врбў, и поіду с н'у три-чѐтри девоічетиіа (момичета). Преперугата си носи котлѐнце с вòду, па кога (кого) сретне, сака му паре: ако воі дадѐш — пърсне те с водйцуту, ако воі не дадѐш усипе те. Н'у (преперугуту) усипуіе свака йжа (хижа, кѫща); она йгра, а девоічетиіата поіу:

Играла іе препѐруга,
Оі дуду ле, ваі дуду ле.
Даі ми боже ситън дъжд'ък,
Да зарòси ситна роса,
Да порòси белò пòл'е,
Да се роди ръж, пшенйца,
Да се рану (храныѫтъ) сирочѐта.

Преперуга се не праіи сваку гòдин. Једнуш, къд праіимо преперугу, па ударй дъж, дъж, па пòсле огреіа сл'ънце.

III.

Пиротски имена (мѫжки) и прѣзимена или прѣкори.

Записа Х.

---

1. Гаца Шйпин. — 2. Кира Трѐнча. — 3. Мана Прòнк'а — 4. Танча Кътин. — 5. Риста Дангур. — 6. Здравко Панагòн. — 7. Младѐн Цедилко. — 8. Гога Набивречко. — 9. Мана Лъжл'а. — 10. Камен Чарла. — 11. Живко Калавран. — 12. Стамен Паламида. — 13. Коста

Белча. — 14. — Кота Ча̀типа̀ти. — 15. Неша Папалѝка. — 16. Па̀нча Бо̀жин. — 17. Цека Голедѝнов. — 18. Гога Клечка. — 19. Мирча Гла̀виша. — 20. Лила Ку̀зин. — 21. Ангѐлко Мурава̀. — 22. Миша Стѐфанов. — 23. Живко Попъ̀к. — 24. Креста Зу̀ба. — 25. Манойл Ту̀пиiин. — 26. Мица Дъ̀ршка. — 27. Стоiа̀н Ба̀мбур. — 28. Минча Камбелѐiа. — 29. Живко Ма̀рмор. — 30. Марин Мишакѝв. — 31. Креста Мол'ъц. — 32. Анта Жъмба. — 33. Кола У̀. — 34. Бо̀гдан Га̀джа. — 35. Мана Чулума̀нка. — 36. Ига Лѝткало. — 37. Ранча Га̀брин. — 38. Тоша Плашѝкучка. — 39. Спас Кон'ъ̀к. — 40. Живко Свин'ар. — 41. Станко Пъ̀шля. — 42. Виден Нѐнин. — 43. Здравко Ста̀нулов. — 44. Голубче К'овтѐнце. — 45. Наiден Бѐбл'а. — 46 Спас П'рвулов. — 47. Донча Та̀лпа. — 48. Милош Ка̀iгана. — 49. Тоша Срѐбрич. — 50. Кота Тарата̀нциiа. — 51. Пеша Ку̀клин. — 52 Пеша Джаджа. — 53. Анта Печиговно. — 54. Пеiча Бонджар. — 55. Јота Говѐдин. — 56. Зака Гаро̀тин. — 57. Божѝ Кира. — 58. Тричко Пандзѝл. — 59. Мита Пъндин. — 60. Мада Шиша̀рко. — 61. Мана Клу̀бче. — 62. Гала Зла̀тков. — 63. Пана Влатков. — 64. Камен Дѝделов. — 65. Златко Го̀лубов. — 66. Гела Стаменов. — 67. Цола Па̀нчов. — 68. Веселѝн Бо̀бов. — 69 Стамен Пъцко. — 70. Бошко Шулеiа. — 71. Пенджѐ Пота. — 72. Рендѐ Тоша. — 73 Търчѝ Велко. — 74. Мита Яре. — 75. Ранча Горолѐiа. — 76. Миялко Ку̀л'к'ин. — 77. Петко Мечко̀н'а. — 78. Таса Ко̀кичов. — 79. Кота Кѝселов. — 80. Станко Кобила̀р. — 81. Кола Ко̀калов. — 82. Стоiадѝн Чу̀чка. — 83. Мирча Джу̀нов. — 84. Мацко Джвъ̀ркл'а. — 85. Велко Балаба̀н. — 86. Маринко Пуiка. — 87. Стоил Дългошѝiин. — 88. Чека Джурда̀син. — 89. Величко Дудулеiа. — 90. Гела Дзанга. — 91. Мица Чапа[1]).

---

[1]) Всичкитѣ прѣкори, споменѫти тукъ, сѫ събрани въ най-ново врѣме, прѣзъ ноември 1885, и лицата, които ги носьѫтъ, били сѫ живи при записваньето; за това и нѣкои имена се повтарятъ по̀вече пѫти. — Въ No. No. 57, 71, 72, 73 прѣкоритѣ сѫ прѣди имената, за това сѫ записани така. — При No. 4 достойно е да се забѣлѣжи това, че въ Пиротъ думата *кѫт* се замѣня съ *к'оше*, но дума се *скутал се* = скрилъ се, а въ прѣзимето *Кѫтин*, като рѣдкость, е завардено ѫ-то; защото източно-българското ѫ е замѣнено въ Пиротъ винѫги съ у, напр. пирочане казватъ *путътъ* = пѫтьтъ, *прутътъ* = прѫтьтъ, *зубътъ* = зѫбътъ и пр. — При No. 86 добрѣ е да се припомни, че пирочане на пуiката казватъ обикновено *миска*.

КНИЖНИНА.

I.

РЕЦЕНЗИИ.

1) Ние спрѣмо езика си.[1])

Лани (1882) първата книжка отъ второто годище на „Наука“ бѣ донесла подъ насловъ „Материалъ за българский рѣчникъ“ 51 слово, записани отъ г. Д. Ил. Стамболовъ *неизвѣстно де*, които въ българския словарь има да личътъ съ истинската своя стойность само тогазь, когато повторомъ се запишътъ като *живи стави на жива говорна рѣчь*, и не като *откъснъти цвѣтя*, бесправедно осъдени да линѣѭтъ въ нѣкой словни хербариумъ. Отъ тѣхъ сѫ прибрани и скътани вече отколѣ въ нашето езиковно скривалище *водникъ* Чолаковъ, Сборникъ 31, *врѣкя* Миладиновци 360 *(врекель* или *вретище* Раковский, Показалецъ 52, *вреще* Мил. 335), *гумно* въ Grammatik на бр. Цанкови *(гумнища* мил. 393), *дружки* мил. 8, 360, *крондиръ* гръц., чол. 25 *(крондилъ* мил. 457, Богоровъ бълг.-френски рѣч., la plumule), *половина* мил. 248, *разбой* все тамъ 357, 364, 517, *стройникъ* вст. 296, 454 (значи още и *търговски faktor), танецъ* мил. 20, 324, 351, *танчерь, –ка* мил. *танчарка* V, *тремъ*, сир. *трѣмъ*, вст. 453, 459, *тучно* 511 и *тета* 109 *(тетки* 518, въ свищовско *тятя);* думата *повой* „подвита пръчка отъ лозье . . . .“ допълня *повой* „два пръта заплетени на колцитѣ на плета“ Раков. 34 и *повой* „го пови (мѫжко дете) со сѫрмени *повой*“ мил. 309, 361, а *нерѣзъ* „нерѣзано лозіе“ стои негли въ близко отношение съ *нерѣс*, болградски „нескопено прасе“ (срв. чол. 220: рѫве като *нерезъ); хоругвица*, мил. *фруглица* 518, е умалителна форма къмъ *хоругва*, мил. *хорѫгва* 329 (срв. малорус. *хорунжий)* и основа за производното *хоругвичеръ*, у мил. *фругличари* 519; *стрѣмя* (съмнително съ такъвъ изговоръ вмѣсто *стреме)* си води потеклото отъ *стръмень*, чол. *стърмено* 331, а *гроздакъ* бср. отъ *гроздъ* „два грозда грозіе“ мил. 507; *оглавникъ* Богоровъ б.-ф. р. посрѣща *огламникъ* мил. 497, *гребенъ* (за вълна; за коса — макед. *косило)* посрѣща *гребенъ* (вж. чол. 63) и *гребенецъ* Бащ. Език. II. 26 и *янгула*, съ опазенъ носни изговоръ на старобългарското **ѩгоулꙗ**, Миклошичъ, Lexicon, anquilla, посрѣща *ѩгуля* мил. 392, 530 *(ягульникъ* 357);

[1]) Тия бѣлѣжки бѣхѫ обнародвани подъ име *„По откритъ поводъ“* въ починълия в. *„Балканъ“*, год. I. (1883) бр. 37 и 38, дето немогохѫ да постигнътъ цѣлтá си; а тѣхната потрѣба се осѣща и днесь. А. Т.

калинка нѣка се слічи съ *калинка* „кърши ли са тазь *калинка* червена“ у мил. 390, *чекоръ* кютюкъ съ *чекоръ* branche, jet у Богорова и *подножки* (бср. *пóдножи)* съ *подножка* вст.; *копито, подвитъ* (причастие отъ *подвиж)* сѫ внесени у Богорова, *пазварникъ* се нахожда, чини ми се, въ прѣвода на „Тарасъ Булба“ отъ Бончова (жаль ми е, че нѣмамъ забѣлѣзано мѣстото). Нови (и то условно) съобщени слова отъ г. Стамболова остаятъ инди само *връчва*, старобългарски **кръчьга** dolium, *жируа* (сир. *жируха*, види се съ *жирни* листа нѣкой родъ зелие), *застръци, костракъ, кърбла, лигарникъ, мочь, мъртвенъ, прѣгачъ, погъзей* (отъ *по-гѫз-ий*, срв. *славей* отъ *славий*, рус. *копейка* отъ *копийка)*, *поздно, свѣнцомъ* (както *сбогомъ — съ богомъ, съ вѣнцомъ:* криво опрѣдѣлено), *стокъ* (сир. *стогъ*, рус., русин., чеш.), *сѣнка* чадъръ, *търгувамъ* (бср.), и съ неизвѣтенъ происходъ *бугла, коминс, красато, мисуръ, плитарь, турна, чунка*. Цѣлата сбирка на тия слова въ „Наука“ II. 33—35, покрай казаната отъ насъ тутакси въ началото неизвѣстность на извора имъ и съвършена отлъка отъ състава на рѣчта, страдае още отъ нѣманье гудени нáзвуци (ударенія рус.) по съотвѣтното нарѣчие; ала въ запущеното поле на българското езикознание, разбира се, съ благодарность се прѣгръща и толкъвъ приносъ на г. Стамболова, който за напрѣдъ несъмнѣно ще стори трудъ да положи ръката си пóвѣщо къмъ събиранието подобни скъпоцѣнни материали за нашия езикъ.

Тѣзи сѫ бѣлѣжкитѣ, що можахме ние отъ своя страна умѣстно да направимъ по поводъ на присъщия „материалъ за българский рѣчникъ“; редакцията на „Наука“ обаче отъ собствена страна прави една пó-голѣма бѣлѣжка (стр. 35—40), дето е проплела и накръстосала „македонский езикъ“, българский езикъ, „мислящата часть на народътъ“, неумолимий законъ на логиката, прогресъ и прѣврати, народни костюми, пуристи съ куки и тъй нататъкъ, и напратила възъ читателя такава мъгла, щото въ неѭ той наистина се осѣща не пóдобрѣ отъ замаяна гъска. Човѣкъ съ напрѣгнъта внимавость чете мислитѣ на редакцията еднъжъ, дважъ, трижъ и пóвече пъти, прѣпина се о всѣкакви тамъ истъкнъти прѣвелики истукани, губи си разума по бесчетното раздрумие въ тая тъмна галерея, дори напоконъ излѣзе съ едничкото заключение, че и уредницитѣ на „Наука“ искали да кажътъ *нѣщо*. Това *нѣщо*, ако и настроено да се върти около стожаря по гумното на езика, самó за себе непрѣдставя сформувана единица като опрѣдѣлено понятие, но се тъкли прѣдъ очитѣ ти като въздушно тѣло, за уловата на което сѫ потрѣбни искуствени срѣдства. Ние тука ще забиемъ край окръга на гумното три наведени върлини — фразеология (рѣчникъ), словарь въ тѣсьнъ смисълъ и правописъ — и щото се полѣпи по тѣхъ ще разгледаме веднага откъмъ неговата същина.

Езикътъ на единъ народъ е найвеликото произведение на творчия неговъ духъ прѣзъ дълги врѣмена и найвъзвишенъ плодъ на природната му дарба, съ чиято мощь е той въплътилъ въ словесни материалъ прѣразличния животъ на своята душа. Народътъ живѣе като индивидуумъ неразлъчно съ езика си: да покваришъ, или отне-

мешъ езика му, значи да покваришъ самата негова индивидуалность, или да затриешъ народностá му отъ земната лика; народната индивидуалность лежи въ самия народни духъ, а духътъ народни тронува въ душевнитѣ произведения на народа, и прѣди всичко въ найвеликото отъ тѣхъ — въ езика; инди въ работи що досѣгатъ езика на единъ народъ, по прѣдимство трѣба да се има на гледъ народниятъ духъ: той създава собственото свое езиковно градиво, свои *слова*, като заима наврѣмени недостатъчното, ала пригодно и притъкмено за себе, отъ своитѣ съсѣди, и *строи* народния езикъ, народната *рѣчь*, винъги по свой собственъ индивидуаленъ *строежъ*, по своя изрична *строитва* (syntaxis). Подобенъ характеристиченъ строй на народната рѣчь, дори и да съдържа случайно въ състава си нѣкое вдомено чуждинско слово, е живната ядка на негова пóнатамошенъ развой и образува отъ себе тъй нареченитѣ *идиотизми на езика;* противното на такава строитва споредъ духа на езика, дори и да състои всѣкога едничко отъ домашни слова, носи името *варваризъмъ*, защото убива живната сила на народната рѣчь. Споредъ това, „гласътъ *не е отъ да не знае*“ Народ. Гласъ V. 397, 2а, „попъ-тъ не можялъ да се стърпи *отъ да не* заведе танець-тъ“ вст. V. 390. 3а, IV. 294. 2в и съединение-то *прави сила-та*“ сж груби *варваризми*, именно *галицизми*, ако и нѣматъ въ строя си ниедно френско слово; „*държа рѣчь*“ Марица VI. 512. 2б е *варваризъмъ*, именно *германизъмъ*, непотрѣбно донесенъ изъ Русия, вмѣсто „*каза рѣчь*“, „*сказана рѣчь*“, отдето безъ нуждно участие българитѣ сж си образували прѣкрасното слово *сказка*, различно по значение отъ руското: „особно *се хвърга въ очитѣ*“ Балканъ I. 34. 4а е *варваризъмъ*, именно *русизъмъ* („бросается въ глаза“), вм. „*бие на очи*“ (наопаки „*ударихъ око на* . . . .“, срв. „coup d'œil“), „*попадна* на ржка“ Марица VI. 512. 2в вм. „*паднж* на ръка“; „ние *не трѣбаме* тайни полиции .. . . . . и *врѣда за паритѣ* . . .“; Съвѣтникъ I. 6. 4 сж *варваризми*, именно при насъ *чехизми*, вм. „*намъ нетрѣбатъ* . . . и *жаль за паритѣ* . . .“; „*колкото се тиче* до сегашнитѣ му писма“ Нар. Гл. V 393. 3б е *варваризъмъ*, именно при насъ *сърбизъмъ*, вм. „*колкото за* сегашнитѣ му писма“. Отъ друга страна, който се труди да измѣща латинското *палати* мил. 258, или да замѣща у насъ гръцкото слово *аресва се* съ руското *нрави се* инп., той нечисти никакъ *варваризъмъ*, но просто си хаби силитѣ да изтъргне *изъ устата на цѣлия народъ* единъ глаголъ, незамѣнимъ съ домашенъ материалъ, както би ги хабилъ напусто и всѣкой турчинъ, ако се запнѣше да гони изъ езика си българскитѣ слова *ярá*, *тепня́*, *късá*. или романско-гръцкото *гюмрюкъ* (κομέρκιον, comercium) и др. Редакцията на „Наука“ въ мждрословната своя бѣлѣжка неспоменува нищичко, абсолютно нищо за *духа на езика*, нито за чемернитѣ варваризми, на които робски робува и тя сама, но зато речовито се боричка въ полза на *русизми*, *галицизми*, *неологизми*, „създадени, каже, отъ случаятъ и отъ нуждата, която не прибѣгва за сѐвѣтъ при филолозитѣ“, разумѣващиц подъ онѣзи имена само *руски*, *френски* или *нови* невинни словца или думи! За да не сторимъ нѣкоя кривда на редакцията поради невѣрното ѝ практикувание съ

горнитѣ термини за различни варваризми (или неологизми, какъвто е напр. *„възъ основа на . . .)*, ние ще ги цѣниме по нейния разумъ и ще прѣминемъ да ги видимъ при словарската върлина.

„Руссизмитѣ въ языка ни“, каже „Наука“ (мислѭ редакцията), „не сѫ една бѣда. Немислимо е да нѣмаме руссизми въ языка“, щомъ образованието у нази се внесе и още се внася изъ Русия и прѣзъ руски улей. Ала животворниятъ духъ на езика, който ври во всичтѣ ставици на народната рѣчь, и по законитѣ на който народътъ създава и притъкмява за своята рѣчь всѣкакъвъ словесенъ матерпалъ, у българитѣ е други нежели у руситѣ, и затуй настоятелно иска да се притъкмяватъ по извънредна нужда приетитѣ руски слова къмъ законитѣ на българския езикъ. Думата *животное* у руситѣ е прилагателно име, взимано въ смисьлъ на сѫществително, както *выборный, святой* и др.; на българската нинѣшна рѣчь таково нѣщо е повечето несвойствено: за *святой* намъ трѣба особно прилагателно име *светъ* и особно сѫществително *светецъ*. По тази причина въ българския езикъ *животно* = animal е противъ негова духъ, щомъ и въ пѣсьнта

Майно ле, че пита ли ги
Тѣ хора имотни ли сѫ
Съ комшии *животни* ли сѫ
За церквѫ достойни ли сѫ“

то има значение „уживчивый“, Безсоновъ Бълг. пѣс. II. 18; говоримитѣ отъ народа умалителни форми *животинче, животинка* ни упѫтятъ къмъ първичната имъ основа *животина* (както *гадинка* отъ *гадина*), която и наистина значи animal; отъ неѭ имаме прилагателно име *животинки* и нарѣчие, съвсѣмъ незнайни на руския словарь. Едничното руско слово *память* по български се изражава съ двѣ думи — съ *паметь* и *спомѣнъ*, а българското *спомѣнъ* значи на руски двѣ нѣща — *воспоминание* и *память*; споредъ това буквално прѣведеното отъ руски „*въ знакъ на паметь*“ вм. „*за спомѣнъ*“ е не само варваризъмъ, но и досущъ безсмислено, означаващицъ, да кажемъ, че нѣкой си подарилъ другиму гащитѣ, като знакъ, че билъ бозна колко паметенъ; сѫщо така може да се почита разумно само *спомѣнътъ за нѣкого*, а не и „*паметьта му*“; подобенъ русизъмъ е и „*намѣренъ съмъ*“ безъ да съмъ билъ губенъ отъ „Наука“ II. 1025 вм. *намислилъ съмъ* (наумилъ съмъ), „*имамъ намѣрение*“ вм. *имамъ на мисъль* (на умъ), „*намѣрение*“ вм. *помисьлъ* и т. н. „А между това тие думи се *говорятъ, пишѫтъ, разбиратъ* отъ народътъ, или *поне, отъ мислящата часть на народътъ*“(!), бае „Наука“. Е зеръ! Единъ окрѫжни началникъ *заповѣда* на селянетѣ да си насипѭтъ шосето „*съ енергически пѣсъкъ и сериозна пръсть*“, а другарьтъ му го кори, че нѣмалъ „*чувство въ обонянието си* и *точка зрѣние въ съмнѣнието си*“; Марица *пише*, че при извѣстна церемониална процесия въ Англия публиката вървѣла за наше очудванье „*съ отложени глави*“, а нейниятъ Софийски дописникъ утвържда, че „българский екзархъ *продължавалъ да е боленъ*“, надминувавщицъ така кратко и ясно и слѣдния рецептъ на единъ голѣмъ български чиновникъ: „на основание § 9 отъ Вр. Пр. за устройството на сѫд. часть въ България отчислява се безъ прошение вслѣдствие

самовольнаго ухода безъ сдачи должности и безъ предупрежденія предварительнаго состоявшій секретаремъ въ окрѫжното сѫдилище No. No. отъ 22-го сего януарія 1879 година“. И всички тия мѫдрости се *говорятъ*, *пишѫтъ* и *разбиратъ поне „отъ мислящата часть на народътъ“*, а да ли ги разбира „немислящата часть“, къмъ която се отнасятъ, то невлиза въ работата на „Наука“. Тя знае само, че язикътъ ни е (*станѫлъ*) бѣденъ отъ (*многото натътрени*) изражения, отъ (*дивитѣ*) обрати, отъ (*чудати*) форми, които да изразатъ новитѣ понятия и хилядитѣ нови идеи, проникнали въ нашій умственъ крѫгозоръ заедно съ толкова нови обичаи, и явления въ живота ни“ и прѣспокойно долага тъкмо за своя гърбъ: „ние сме младъ народъ; ние не можемъ да *не заимстваовме* (по български речено), ние (сир. редакцията) нищо нѣмаме свое, нищо не сме създали въ областьта на науката; да заимствоваме днесь от е да печелимъ“ (на добъръ часъ!). Българскиятъ народъ, както всѣкой други на тоя божи свѣтъ, наистина се обхожда въ живота си всѣкодневенъ съ ограниченъ брой слова, които сѫ обаче нищожна часть само отъ същинския неговъ словарски имотъ, ала той живѣе не по дни, но въ свѣтовенъ животъ и напрѣдва ли самъ, духътъ му твори и издава, тиканъ ли е къмъ напрѣдъкъ отъ обстоятелствата, води се успѣшно токо по насокитѣ на духа си, чиито искания, сир. закони и правила, сѫ прѣдметъ за издиряние, обяснение и изложба на филологията, на граматиката. Ако въ днешно врѣме българската мисьль осѣти нужда отъ изразителни слова, за които е доказано, че ги нѣма още въ народния словарь, тя естествено ще се обърне да ги позичи отъ брата си, при несполука ще си ги образува сама, ала въ обата случаи съгласно съ духа на езика. „Най-ближний намъ славянский езикъ“, сѫди „Наука“, е „русский“, безъ да си припомни свойщинитѣ баремъ на сърбския езикъ, остави вече словата *увод* и *введеніе*, *предговор* и *предисловіе*, *преглед* и *обозрѣніе*, *изложба* и *выставка*, *свезка* и *выпускъ*, *прочит* и *чтеніе* и т. н., и дума да сме си допълнѣли потрѣбния словни недоимъкъ отъ него, понеже и самитѣ руси били взели досѣжнитѣ слова „отъ *славянский языкъ — майката на всичкитѣ славянски нарѣчия*“, — която е, за жалость мила „Науко“, проста рожба на филологическата индукция и бесплътни призракъ за свѣтовната история. Нашитѣ паметници познаватъ само различни *готови сиротинки* словѣнски нарѣчия, едно отъ които е и старото българско и негова щерка днешното новобългарско. А тъкмо споредъ това наше българско нарѣчие *взглядъ* е противно на българския духъ вм. *възгледъ* „Бълг. Пчела“ 1863 г. бр. 18. стр. 70, *препятствие* вм. новитѣ двѣ неравнозначни *спънка* и *прѣчка* (рус. *помѣха*), и днесь вече небива да се казва *направление* вм. *посока*, *вмѣшателство* вм. *намѣса*, *посѣти* вм. *споходи* мил. 170, и много по́-хубаво е „*първа ука* (мил. 4,52) *на четмо и писмо*“ нежели „*първо учение на четение и писание*“. Тѣ слова скупомъ може би „не фигуриратъ въ словаря на Миклошича“, нито ги диктуватъ „бръчкитѣ на пуриститѣ и препънкитѣ на граматикитѣ“, за които послѣдни имашъ криво понятие, госпожице „Науко“, по свещениятъ духъ на българския езикъ, който прѣзорно си затъпкала въ цѣлата си бѣлѣжка. „Ако се приеме по

необходимость една чужда дума въ езика.(-). утрѣ се намѣри нѣкоя българска съ сѫщото значение, то и нея да приемемъ“ проповѣдувашъ ти, защото „съ врѣмето ще сдобиятъ непремѣнно нѣкакви малки оттѣнки“. Да ти послужимъ съ примѣри: ти мислишъ сирѣчь, че *вазлядъ* ще значи тогава, да речемъ, пуленье отъ долу нагорѣ, а *възгледъ* гледанье отъ горѣ надолу; *приказъ*, изговаряно по нашъ законъ съ назвукъ върху първата сричка (срв. *„за чудо и при́казъ“*), ще бѫде военна заповѣдь, а *заповѣдъ* — граждански приказъ; вдоменото у руситѣ татарско слово *богатырь*, съ което бѣ излѣзла еднъжъ на парада Марица, ще именува голѣмъ юнакъ, а домашното *юнакъ* — малъкъ богатырь; *бумага*, влашки *bumbacй*, у мил. *памбукъ* 373, *памукъ* (рус. *бумажный* памученъ), ще остане чиновнишки грѣхъ, а *книжѐ* (*книжие*), *книжа́* (*книжя*) въ афтобиографията на простичкия „немислящий“ толкозъ дълбоко Софроний Врачански ще прѣбѫде благородно покаяние. Не съ дупликати се дава „просторъ на мисъльта, животъ на красноречието, въздухъ на поезията“, а съ индивидуална умствена и душевна, инди и езиковна, култура.

На третята върлина редакцията на „Наука“ желателно кани „нашитѣ филолози да се оставатъ вече отъ“ нѣкои *„безмислени* нѣща въ правописанието ни и да се завзематъ мѫжки *да търсатъ и събиратъ думи* за българския рѣчникъ, който и до днесь *блѣщи съ голѣмата си нищета“* (каква отъркана фраза!). А ние заради българския езикъ приканяме „Наука“ да тачи както се пада *събранитѣ и намѣрени до нинѣ български думи* и да каже на братята въ „Марица“ и другаде да не пишътъ за срамъ *„Тѣлнологъ, Дѣйли Нюсъ*, Фрайе *Прѣссе*, *интрѣфиле, Мѣдицинска* сбирка“, и нѣка послушатъ блаженаго Шафарика (Sebrané spisy II. 29—52), па да си некривыктъ душата противъ уката на историята, етимологията и българския говоръ съ *„славянски“* вм. *словѣнски*. Тя може да се *„удивлява“* на нашитѣ *„взглядове“*, ала намъ е по́вече позволено да се *чудимъ* на нейнитѣ *възгледи*.

На раздѣла, още нѣколко думи. „Языкътъ на единъ народъ се обогатява и облагородява чрезъ литературата, а литературата се прави (sic!) не отъ ония, които се боятъ и тръпнатъ прѣдъ всѣко слово, което има видъ да волнодумствова (!) и които чувствуватъ нервически спазми прѣдъ едно пропуснъто *г* (i?), прѣдъ едно не на мѣсто употрѣбено *ж“* и *не* (кажеме ние) „отъ оние, които *пишатъ* — „извѣстно е, че слънцоглѣдътъ или слънцевата любовница *прави* семена, *които* съдържатъ мазнина, *която, като* се отдѣли изцѣжда са отъ зърното *лубаво* масло, *което* е по-питателно и по-вкусно отъ зехтиніа и шерлана, тѣзи два вида постни масла, *които* се *изнурявать* (?) и отъ *които* за шерлагана“ et ceterae ineptiae, Цѣлокупна България I. бр. 69, или „още не е извѣстно причинитѣ и причинителитѣ запалването на прѣдметний Балканъ“ Марица VI. 512 26 — „т. е., *които служатъ на мисъльта* (продължава „Наука“), *а не на буквата и безъ филологически претенции исказватъ си мислитѣ, тѫй както ги мислатъ и както ги знаятъ, сирѣчь, сстественно, свободно, като иматъ за рѫководитель добрия вкусъ* (на шерлагана!) *и за цѣль — прогреса“* (въ Балкана!),

защото споредъ Славейкова (Първъ годишенъ отчетъ на обл. реал. гимназия въ Пловдивъ 1882 г. стр. 6) у насъ

Мѫжъ е всѣки, който носи гащи
А *писатель*, който знай да дращи;

литературата се създава отъ писатели людье съ висока дарба, които сѫ напълно усвоили народния духъ, инди и народния езикъ, комуто *слугуватъ*, а не *заповѣдатъ*, и филолозитѣ. Духътъ и езикътъ на народа сѫ златната колебка и ружна прѣмѣна на неговата словесность. Народнитѣ български пѣсни таѭтъ въ себе още доста оригинална сила за да откърмѭтъ на своитѣ гърди едного литератора, едного поета, що би могълъ послѣ да поведе и въздигне народу си на музитѣ храмъ: пѣсьнта бр. 564 у мил. 481 „по нѣжность нѣма връстница", каже Ягичъ, Archiv für slavische Philologie I. 309, а бр. 200 вст. 317 е съ богато баладично съдържание. Между туй „Наука" пророкува слѣдъ Христа, че тѣ ще се забравѭтъ, понеже въ нихъ нѣмало „храна здрава животворния" за „*новото поколѣние*", което „не се задоволява вече съ миналото и иска то само да мисли, да дѣйствова, да създава, тъй както изисква *новото време* — време на прогресъ и преврати"! и безъ да си науми поне Вазовитѣ пѣсни въ „Майска Китка" стр. 60—65, тя високопарно съвѣтува да си разбиемъ станъ върху нѣкоя могила и оттамо да кликаме народа изъ мрака, ако ще, да дойде при нашата чужда нему привидна свѣтлина! . . . То трѣбало „по неумолимий законъ на логиката на развитието!!"

Липиска, 25 августъ 1883 г. **А. Теодоровъ.**

---

2) *La Bulgarie par Louis Leger, professeur au Collège de France*. Paris. 1885. Librairie Léopold Cerf. 1885. 8°. XVIII + 228.

Луи Леже е единъ отъ малцината западни писателье, които сѫ се посветили на славистиката и пишѭтъ за словѣнетѣ безъ прѣдвзета мисъль. Ако и френецъ, авторътъ на надписаната книга се отнася къмъ насъ българетѣ, че въобще и къмъ всички Юго-Словѣне съ постоянно съчувствие и ратува за тѣхнитѣ правдини. Той не е новъ и за нашата българска читающа публика. Прѣди година г. Леже издаде все пакъ въ Парижъ, гдѣто той е професоръ въ френската коллегия, едно списание: „Сава, Дунавъ и Балканъ" (1884 г.) въ което той описваше своитѣ впечатлѣния по пѫтувание въ земитѣ на южнитѣ словѣне. Върху тъзи книга наший печатъ обърнѫ надлежното внимание. Но не сѫ само тия трудоветѣ на нашия авторъ за българетѣ въ частность и за словѣнетѣ изобщо. Още на 1866 г., а по-късно на 1867 г. той напечата два свои забѣлѣжителни етюди: „юначни и простонародни пѣсни на чехскитѣ словѣне", и „Историческа Чехия". По-късно той пуснѫ на бѣлъ свѣтъ единъ редъ книги: „Кириллъ и Методий" (1868), „Словѣнский Свѣтъ" (1873), „Словѣнски приказки" (1885), „Лѣтописътъ на Нестора" (1884) и пр.

Новата книга на френския славистъ за България е написана твърдѣ много съчувственно за българския народъ и за неговитѣ послѣдни опитвания къмъ обединение. Освѣнъ увода, книгата състои

отъ 5 части или отдѣлни статии, писани въ разно врѣме, като се захване отъ 1880 година. Всѣка отъ тѣзи статии съставя отдѣлно, свършено нѣщо.

Въ увода си авторътъ обяснява цѣльта на новата си книга: той ималъ прѣдъ видъ да освѣтли общественото мнѣние относително въпроситѣ, подигнѫти отъ „мирната Пловдивска революция“. Туй, което пише за българетѣ, е извикано у него отъ съвършено естествената симпатия, която възбужда у историка зрѣлището на единъ народъ, който слѣдъ дълговрѣменно спанье и бездѣйствие, възражда се за цивилизация и свобода. Като говори за възражданието на сърбетѣ и българетѣ, авторътъ намѣрва, че първитѣ сѫ захванѫли съ мечь и топъ; а вторитѣ — съ книга и учение. Колкото за чудното сблъскванье на тия два братски народа, то, споредъ г. Леже, се крияло въ архивитѣ на Берлинския Конгресъ. Тогазъ Сърбия изгонихѫ изъ Сърбия. Като разрѣшихѫ на Австрия да обсеби двѣтѣ сръбски области, Босна и Херцеговина, Берлинский ареопагъ тласнѫ балканскитѣ народи по пѫтя на взаимни борби, свади и несетственно развиванье. Какво иска да добиѐ Сърбия и то силомъ? Иска да земе отъ българетѣ едно парче не своя земя, защото не може да откопчае „своето“ изъ нектитѣ на Австрия (стр. X).

Първата статия е озаглавена: „Литературното възражданье на българетѣ“. Още въ началото авторътъ се проглася, че принадлежи на онзи разредъ писателье, които вѣрватъ въ великата бѫднина на словѣнскитѣ народи, извикани едвали въ нашия вѣкъ на новъ животъ. Въ кратки черти той описва историческата лѣтопись на българския староврѣменъ животъ, появянието на българетѣ на Дунава, основанието на едно българско господарство въ края на VII столѣтие, покръщаньето на българетѣ слѣдъ два вѣка подиръ това, най-послѣ първото появянье на младочки отъ българска книжнина върху християнска почва. Словѣнскитѣ просвѣтителье Св. Св. Кириллъ и Методий, на които българската народность се оспорва отъ нѣкои писателье, се припознаватъ за настоящи словѣнски българе. „Никога гръцкитѣ свещеници, — каже г. Леже, — съ познатото прѣзрѣние къмъ варваритѣ, характеристично у старитѣ Еллини, не би се понизили да идѫтъ да изучватъ единъ езикъ на погани, макаръ и съ цѣль да ги обърнѫтъ въ християнска вѣра (стр. 9)“. Словѣнската църква на Моравия, разрушена отъ маджарскитѣ нашествия, прѣдаде наслѣдството си на България, която посрѣщнѫ съ въсторгъ ученицитѣ на св. Солунски братия. Тѣзи ученици бѣхѫ св. Климентъ, Гораздъ, Наумъ, и Савва, които наедно съ своитѣ учителье съставятъ *седмочетницитѣ* (седмочисленницитѣ) на бъгарската черкова. Тѣ се появихѫ въ България въ врѣме на царуваньето на великия царь Симеонъ (888—927), въ това врѣме, когато въ прѣдѣлитѣ на България влазяхѫ не само Тракия и Македония, но пóголѣмата часть на нинѣшнитѣ Сърбия, Тессалия и Сирмия.

Авторътъ се спира особено върху българската по онова врѣме книжнина. Тя носи характеръ сѫщински религиозенъ. Народната поезия е била длъжна да стори мѣсто на красноречието на светитѣ

отци и на византийската риторика. Прѣди всичко било е нуждно да се прѣведѫтъ свещенитѣ и служебни книги на български. Това било извършено както отъ учительетѣ така и ученицитѣ, — неуморни работници за възвеличанье и украсяванье на българската черкова. Работилъ и самъ царь Симеонъ, прѣвождалъ и писалъ. Наший авторъ се спира върху труднооститѣ, съ които е трѣбало да се борѭтъ първитѣ български прѣвождачье отъ усъвършенствования и класиченъ елленски езикъ на единъ младъ, образующъ се и слѣдователно съвършено бѣденъ езикъ. Той цитира думитѣ на Иоанна Екзарха въ увода му къмъ прѣведеното отъ него съчинение (отъ Иоанна Дамаскина) „За Вѣрата“. Между българскитѣ писателье отъ Симеоново врѣме, освѣнъ Иоанна Екзарха, авторъ на „шестоднева“, той посочва още на епископа Константина, монаха Храбра и Григория. По онова врѣме въ България е направенъ и прѣводътъ на всемирната лѣтопись на монаха Георгия Амортолоса, която по̀-късно послужи за главенъ източникъ на русскитѣ лѣтописци. Най-сѣтне, все на това врѣме длъжимъ сборникътъ озаглавенъ: Сборникъ на отцитѣ и пр., въ който се намѣрва и богословия, и история, и философия, и риторика. Въ прѣдисловието му Симеонъ се уподобя на нови Птоломей, който, както трудолюбивата пчела, заема сока отъ всичкитѣ цвѣтя, за да го раздава на „болѣритѣ“. Но „отъ всички тия съкровища на минѫлото, България не е запазила за себе нищо; подиръ нейното съсипванье, тѣ бѣхѫ распръснѫти по читиритѣ вѣтрове на хоризоната (стр. 18).“ Сега тѣ сѫ запокапали въ литературитѣ на другитѣ словѣне, у които тѣ сѫ били прѣнесени и промѣнени. „Бѫдищитѣ учени на освободена България ще иматъ много работа за да освѣтлѭтъ дѣлото на своитѣ прѣдшественици. Въ X. столѣтие България бѣше огнището, безспорн то срѣдище на книжнината на православнитѣ словѣне, отъ нея Русия, Сърбия и дору полулатинската Румѫния приематъ свещений езикъ и религията (стр. 19)“. Но въ чуждитѣ земи българскитѣ паметници се измѣняватъ; отъ тамъ тритѣ редакции на разнитѣ български рѫкописи: българска, руска или сърбска.

Не по-малко авторътъ се спира върху происхожданието, характера и съдържанието на така нарѣчената апокрифическа книжнина (21—39). Родината ѝ той намѣрва въ България. Тя завзима едно голѣмо мѣсто въ българския животъ отъ срѣдния вѣкъ. Тя се досѣга до мирски и черковни, християнски и погански (идолопоклонски прѣдмѣти). Едно слѣдъ друго тъзи книжнина разработва Троянската война, индийскитѣ басни, романа на Александра Велики и на Адама, баснословнитѣ приключения на Соломона и на Прѣсв. Дѣва Мария. Това, което го нѣма въ византийската, може да се намѣри въ българската книжнина; но чисто български текстъ не сѫществува (?); намѣрва се само въ рускитѣ рѫкописи. Тъзи книжнина е извикала голѣма учена и изслѣдователска работа въ Руссия и пр. Апокрифическитѣ раскази сѫ упражнили силно влияние върху народната книжнина; но авторътъ казва, че и тѣ не ни даватъ нищо положително върху тѣхнитѣ автори, нито върху състоянието на българското общество въ срѣдния вѣкъ. „Сто стихове отъ народна поезия, двѣ

глави отъ една искренна лѣтопись, както тъзи на Нестора, би ни интересували сто — пжти повече". Самото происхждение на апокрифическата литература г. Леже обяснява съ обстоятелството на народнитѣ прѣдания, съ които не тъй лесно е можалъ да се распрости новопокръстений български народъ. Жалостьта на народа за староврѣмскитѣ му прѣдания го тикнжли въ разни чужди ереси, манихейска, павликенска и пр. Отъ събирането имъ се явява „богомолството", което основава попъ Богомилъ, като събра и систематизира въ едно цѣло както придошлитѣ ереси така и народнитѣ прѣдания.

За богомилството авторътъ пише доволно симпатично, ако и да не му се ще да му отдаде тъзи важность, съ която искали да го обиколжтъ нѣкои български публицисти. „То е едно любопитно явление. Изобщо словѣнский свѣтъ, особито православний словѣнски свѣтъ не е нищо далъ на Западна Европа, а всичко е приелъ отъ нея (?). Само България единъ пжть поне направи исключение отъ тоя законъ. Богомилитѣ сж духовни братя на Катаритѣ, Патаренитѣ и Албигойцитѣ." Богомилитѣ не сж само една вѣроисповѣдна ересь, а и партия. Тѣ не само отхвърляхж всѣкаква черковна иерархия и искахж да доведжтъ християнетѣ до братско равенство и първобитна простота, но отхвърляхж още и политическата иерархия, като прогласявахж „омрази Господу болѣритѣ и тѣзи, които служжтъ князю". За да не товаримъ бѣлѣжката си съ цитати, ще кажемъ само, че авторътъ е обърнжлъ особено внимание на тая часть отъ българското културно движение и привожда нѣколко апокрифически расказн, каквото за крестното дърво, за тресавицитѣ, за нежититѣ и пр. Той привожда исцѣло мнѣнието на г. Пипина за апокр. книги, като признава, че руситѣ най-много сж се занимавали съ въпроса. При това авторътъ съжалѣва, че България отъ срѣдния вѣкъ не ни е оставила други книги освѣнъ религиозни. Религията всичко погълнжла и заглушила всички други проявления на умственния ни животъ. За това нѣма никакви исторически или други книги (40—41). Обаче, той намѣрва въ голѣма стъпень спасително туй увличанье отъ религиозенъ животъ, който най-много противостоялъ на двойното иго на турци и фанариоти. Тукъ, мислимъ, може да се напомни автору и собственото му по́-долу исповѣдванье, че още не всички бълг. ржкописи сж избродени и че по́-голѣмата часть отъ тѣхъ е станжла плячка на гърцко-фанариотския огънь (49—51).

Отъ XV ст. България се поробва материално отъ турцитѣ, а морално отъ гърцитѣ. Нѣма нищо по́-интересно и по́-важно отъ страницитѣ на българската история прѣзъ тоя, впрочемъ най-тъменъ периодъ на живота ни. Авторътъ слѣдва, до колкото е извѣстно, сждбинитѣ на народа ни и го намѣрва така умаломощенъ, заглъхнжлъ и полуубитъ въ края на минжлото столѣтие, щото Копитаръ незнаялъ за сжществуванието на българе отатъкъ балканитѣ, а Шафарикъ, кога на 1826 г. писалъ своята „история на словѣнскитѣ литератури", признавалъ, че не е виждалъ българска книга. При това петмилионний български народъ Шафарикъ го искарвалъ до 600,000 д. Настанжло било врѣме на пълното изгубванье на бълга-

ретѣ. Който българинъ се посъживѣвалъ и пообразувалъ на гърцка книга, той ставалъ гъркъ, както образований въ подобна епоха чехъ ставалъ нѣмецъ. Българско писмо не се дозволявало, още по-малко българска печатана книга. И до сега стари българе въ Сливенъ, Стара-Загора и Т.-Пазарджикъ, като не говоримъ за Македония, пишѫтъ съ гърцки букви по български (44—45).

Но зарята на българското възражданье блѣщукнѫла. То било знаменитата Паисиева българска история. Прѣдтеча на новото врѣме, тая книга имаше у българетѣ чудо — успѣхъ. Появена въ 1762 г. тя скоро тръгва отъ рѫцѣ на рѫцѣ, прѣписва се, чете се, учи се на изустъ. Българетѣ сѣкашъ че прогледватъ отъ нѣкаква слѣпотия; вързалкитѣ падатъ отъ очи имъ. Та и тѣ били нѣкога народъ, държава, господарство! Като юнакъ въ прикаскитѣ, отъ рѫцѣтѣ и краката на който снематъ веригитѣ, исправя се българский народъ и високо заявлява за своето сѫществование. Редъ отъ дѣйци поддържалъ бълг. народъ: Софроний Врачански, приснопаметнитѣ двама Неофитовци, Венеаминъ, Априловъ, Палаузовъ, Иларионъ Макариополски и пр. Отваря се първата по-уредена школа въ България, въ Габрово (1735). Десетъ години не се минаватъ и по тоя образецъ явяватъ се училища почти въ всички градове и паланки. Сѣкашъ една епидемия за ученье охваща българската татковина. Сѫщеврѣменно се подкача и оная знаменита народо-черковна борба противъ гърцкото духовенство, която се води съ неимовѣрна енергия и упоритость и се увѣнча съ сполука, въпрѣки най-незгоднитѣ условия за слабата, но права страна. На сцената се появятъ единъ слѣдъ други нови работници, газети, книги; всичко се стреми да докаже на изумения свѣтъ жизненностьта на бълг. народъ. И всичко това се свършва съ удивителна бързина. „Българското възраждание, твърдѣ справедливо бѣлѣжи г. Иречекъ, станѫ въ течението на единъ человѣчески животъ".

Послѣднитѣ страници (68—77) на хубавия си етюдъ авторътъ е посветилъ на годинитѣ, които прѣдшествувахѫ руско-турската война. Той расправя, споредъ Иречека, за рѣшаваньето на бълг. черковенъ въпросъ (1870 г. февр.), за културното тогазъ състояние на бълг. отечество и за новата ни литература. За Раковски се изразява като за ентузиастъ, когото „науката осѫжда, но който е игралъ една голѣма роль въ възраждаността ни". За Славейкова той казва, че му принадлѣжи едно почетно мѣсто въ новата книжнина, че неговитѣ сатирически произведения сѫ справедливо оцѣнени, че съ в. *„Македония"* той е принесълъ твърдѣ голѣми услуги на черковната ни самостоятелность. Авторътъ свършва съ нѣколко думи за приснопаметнитѣ братия Миладиновци.

Втората статия е озаглавена: „България подъ Пазваноглу. — Въспоминания на епископа Софрония". Това е простъ прѣводъ на извѣстното „Жизнеописание" на преемника на Паисиевото дѣло, Врачански Софрония, обнародвано въ периодическото списание на Б. Книжовно Дружество, Г. Г. Браила, Кн. V, 1872 г.

Третята статия, озаглавена „Съврѣменната Книжнина въ България“, съдържа критически погледъ върху *Христоматията*, I часть, на г. г. Вазова и Величкова, която би могла да се счита „като банално издание за народитѣ, имѣющи отдавна една книжнина, но която е едно важно проявление въ нравствения животъ на единъ вчера освободенъ народъ и на който първата ново-печатана книга носи дата 1806“. Ржководенъ отъ приема и възгледитѣ, съ които авторитѣ на Христоматията сж написали своя очеркъ по историята на българската литература, г. Леже говори за Раковски, Каравелова и пр.

Подъ заглавие „Македонскитѣ българе“ авторътъ разгледва, по поводъ на извѣстната книга на г. Офейковъ (псевдонимъ): „Македония во време хилядо-годишнината на св. Методий (1885) върху македонский въпросъ. Той е испълненъ съ сжщитѣ симпатически чувства за тъзи българска страна, както не веднъжь заявлява открито и настоятелно симпатиитѣ си къмъ бълг. народъ. Македония, чрѣзъ С.-Стефанския договоръ, правеше часть отъ Велика България, създадена отъ Александра II; тя даваше на тъзи страна единъ излазъ въ Егейско море, т. е. една порта кждѣ Европа; тя правеше отъ нея естественъ стражарь на мира и на реда въ Балканския полуостровъ. Но дипломатитѣ въ Берлинъ рѣшихж инъкъ; тѣ раскжсахж България на три къса“. Споредъ мнѣнието на г. Леже съ отлаганьето на въпроса, той е билъ още пò-вече заплетенъ. Въ днешно врѣме македонцитѣ се виждатъ прѣдмѣтъ на споръ отъ сърбе, гърци и австрийци. Авторътъ разгледва днешното положение на Македония, агитациитѣ и сплетнитѣ на гърцитѣ, съ които се надварятъ съ сжщитѣ подвиги австрийцитѣ. Въ заключение той исказва мнѣние, съгласно съ г. Лавеле, че не му било врѣмето за едно открито възстание и дѣйствуванье въ Македония. Това е писано прѣди Пловдивската случка (6 Септ. 1885 г).

Петата и послѣдня статия е написана слѣдъ Пловдивската случка и е озаглавена: „Двѣтѣ Българии“. Въ тоя очеркъ пакъ срѣщаме едно описание съ кратки черти на българското минжло, на нашето едноврѣмешно царство и подпаданье подъ турското иго, на народното възраждание и пр. Но най-интересни отъ всичко въ тая статия сж възгледитѣ на автора върху послѣднитѣ събития въ България. За Алеко-паша (кн. Богориди) както и за Гавраила-паша (Кръстьовичь) той се исказва доволно съчувствено. „Когато Румелия, прѣди 6 годинъ, се възстанови въ область, погрижихж се да не ѝ даджтъ (?) веднага български управитель. Алеко-паша, роденъ Вогориди, Самоски принцъ, бѣше гъркъ по произхождение (?) и даже не говореше български езикъ; истина, той бѣше, — смегчително обстоятелство прѣдъ очитѣ на патриотитѣ, — правнукъ на тоя епископъ Софрония, който бѣ единъ отъ възродителитѣ на бълг. народность, въ началото на XIX ст., синъ на тоя кн. Стефана Вогориди, комуто се дължи подиганието на първата бълг. народна черкова въ Цариградъ . . . . . Изобщо, Алеко-паша направи дѣйствителни услуги на Румелия прѣзъ петьтѣ години на своето управление; но той бѣше неприятель на Русия, която българетѣ гледатъ съ справедливость като тѣхна есте-

ственна покровителка; той бѣше много добрѣ гледанъ въ Цариградъ и неможеше да бжде обичанъ въ Пловдивъ". Авторътъ прѣдвиждалъ, че Алеко-паша не ще бжде изново назначенъ. „Послѣдний главенъ управитель е чистокръвенъ българинъ. Съотечественницитѣ му бѣхж очаровани, когато го видѣхж, че дойде на власть, и ако го свалихж, това не е отъ умраза къмъ личностьта му: то е просто, защото намѣрихж благоприятния моментъ да осжществжтъ съединението, което е отъ много години блѣнътъ на тѣхния патриотизмъ." Слѣдъ тия думи, посветени сж двѣ страници на живота и дѣятелностьта на г. Кръстьовича. „Неговото управление, заключава се, изцѣло бѣше честито и плодотворно за Ист. Румелия. Но, още единъ пжть, това, което румелийцитѣ не можехж да приемжтъ, то бѣше самото сжществование на тѣхната область . . . . Избухнжлий въ Пловдивъ прѣвратъ бѣше съвършено естествено и законно бухванье (експлозия) на едно народно чувство, което европейската дипломация се бѣше опитала да задуши, но напраздно. То е така законно, както подобнитѣ революции, които ние видѣхме да избухватъ въ други страни и на които уредени държави, таквизъ като Гърция, Румжния, даже Италия дължжтъ своето сжществувание . . . . . Това, което е най-хубаво да направи Европа, то е да припознае, че Берлинский трактатъ е станжлъ мъртва буква въ нѣкои отъ своитѣ главни прѣдписания, че той не бѣше испълненъ даже отъ ония, които, като турцитѣ, имахж най-много интересъ да се ползуватъ отъ него; то е да освѣтжтъ чрѣзъ едно мълчаливо или формално съгласие на нѣщата (това събитие), което най-послѣ, въвежда единъ народъ въ челедьта на политическитѣ народности. Българетѣ ще се покажжтъ достойни за симпатиитѣ, които имъ се искажжтъ". Авторътъ свършва (страница 228) като казва, че тогазъ българетѣ ще се заловжтъ за своето материално и нравствено развитие и не ще се водятъ подирь химеритѣ на бждяцето.

Въобще книгата има публицистически характеръ. Авторътъ не се спира върху труднитѣ въпроси, освѣнъ да ги изложи, както сж вече рѣшени и по-вече за да популяризира прѣдъ френската читающа публика извѣстни, доказани нѣща. Срѣщатъ се обаче и нѣкои погрѣшки, плодъ, чини ни се, на „публицистическата бързина", която е карала авторътъ да пуща въ свѣтъ своитѣ трудове; таквизъ сж напр. неговитѣ твърдения на стр. 210, че въ XIV в. България имала двама царье, отъ които единътъ живѣлъ въ Търново, а другий въ *Русчукъ*. На стр. 47 той увѣрява, че въ староврѣмскитѣ школи по насъ изучвали наизустъ „Октоихътъ" и за туй останжло му името „наустница".

Всичко това обаче не врѣди на значението и важностьта на книгата, която ние посрѣщаме съ благодарность и радость, като едно доволно рѣдко явление въ френската книжнина. В.

---

3) *Сливница*. Стихотворения по войната ни съ Сърбия прѣзъ 1885 г. отъ Ив. Вазовъ. Пловдивъ.

Братоубийствената война, която Сърбия подигна срѣщу българския народъ тъй коварно и тъй прѣдателски за да побърка на

съединението ни, да ни умаломощи и уничтожи като народъ, се свърши толкозъ блѣскаво зарадъ насъ, щото ний изново се прѣродихме, свѣтътъ ни узна и се слиса отъ нечаканото геройство на народа ни. Въсторгътъ отъ побѣдитѣ на нашитѣ войски, въсхищеньето отъ геройството на нашитѣ войници, радостьта ни за освобожденьето ни отъ вандалско нападанье и възтържествуваньето светата правда на дѣлото, подигнѫхѫ народния духъ до най-висока степень. Между многото външни проявления на общия въсторгъ, ний, като книжовници, особено отбѣлѣзваме множеството литературни трудове, които се явиха въ послѣднитѣ два мѣсеца за да въспѣватъ съ оди и пѣсни геройствата на нашитѣ войници и да проклеватъ коварствата и подлоститѣ на краль Милана и неговитѣ сподвижници по братоубийствената война.

Не се минаваше день, който да не ни поздрави съ нѣкоя си *ода* или *пѣснь* на нѣкой бащинъ и майчинъ поетъ. Стихотворството бѣше взело епидемически характеръ. Стихотворцитѣ се плодеха и плодѭтъ още до безбройность. Ученици, войници, дъскопродавци, адвокати и легионисти се прѣваряхѫ съ стихотворствата и пѣснотворствата си да прославѭтъ героитѣ, но покрай тѣхъ и себе си съ списателство.

По-прѣди скромната, а сега вече обезсмъртена и прославена по цѣлъ свѣтъ Сливница, българската слава, биде всеобщата тема на множеството въсхитени поети. Но кой отъ читательетѣ може сега да ни назове поне едного двамина отъ стихотворцитѣ и пѣснотворцитѣ „имже числа ты вѣси Господи?“ ний не запомнихме нито една ода, нито пъкъ нейния авторъ и сме увѣрени, че сѫщото ще кажѫтъ и читательетѣ. Отъ кѫдѣ произлѣзва това? защо не сме благодарни къмъ пѣснопойцитѣ поне съ най-легкото запомнюванье имената имъ? Да ли защото бѣхме залисани въ важнитѣ случаи и събития, въ политическитѣ комбинации и клюки?

Ще отговоримъ смѣло, че не запомнихме нито едного отъ пѣснотворцитѣ, защото трудоветѣ имъ не сѫ обърнѫли нашето внимание не сѫ произвели въ насъ никакво впечатление, нито сѫ помръднѫли нито една наша душевна страсть, както чавканьето на чавкитѣ и граканьето на гаргитѣ не произвежда въ никого сладина, която да кара слушателя да се позаинтересува. Нито единъ отъ стихотворцитѣ не е написалъ нѣщо скопосно, нѣщо прилично, което да е осладило поне едного отъ читательетѣ. Ако има нѣщо бездарно и глупаво у насъ отъ 6-ий септемврий насамъ, то сѫ именно стихотворенията на бездарнитѣ автори отъ рода синигерски и по смисълта Семковска. Най-великитѣ наши подвиги, най-великитѣ наши жертви бидохѫ въспѣни най-глупаво, най-безсолно. Намѣсто да ни услаждѭтъ съ мелодиитѣ на златострунната гусла и упоителния кавалъ, нашитѣ поети се помѫчихѫ да ни заглушѭтъ ушитѣ съ биеньето на пукнѫтъ тъпанъ и газови тенекета. Съ такива ли пѣвци се удостоихѫ нашитѣ подвиги?

Повтаряме, най-калпавото наше творенье отъ септемврий насамъ сѫ нашитѣ пѣсни и оди и комедията „*Миланъ*“ на г. Т. Станчовъ, който тъй масторски и безочливо спекулира съ простодушието на читательетѣ, които той мами съ лъскави имена на комедиитѣ си, съ

нѣкои блюдкаво-зевзешки и сойтараджийски думи, като „магарецъ,“ които сѫ вѣченъ сюжетъ на цѣлитѣ му творения отъ нѣколко години насамъ.

Такива бѣха нишитѣ мисли за книжнината ни въ послѣдньо врѣме и съ таквизито свои мисли не щѣхме да излизаме прѣдъ читательетѣ, ако да не бѣше излѣзла книгата на г. Ив. Вазовъ „*Сливница*,“ въ която сѫ сбрани стихотворенията, написани по случай на събитията отъ послѣдната война. Между стихотворенията на г. Вазова има нѣколко, които сѫ написани съ истинско вдѫхновение, и които могѫтъ да усладѭтъ борцитѣ, да утѣшѫтъ страдалцитѣ и мѫченицитѣ, които лѣжѫтъ по болницитѣ съ отрѣзани рѫце и крака и да растушѫтъ майкитѣ и бащитѣ на загинѫлитѣ герои за нашата свобода. Всѣкий, който прочете стихотворенията на г. Ив. Вазовъ, ще се проникне отъ уважение къмъ нашия войникъ, ще разбере високото историческо значение на славната Сливница, името на която тъй достойно кичи заглавието на сбирката. Едно сравнение стихотворенията на г. Ив. Вазовъ съ множеството пѣсносъчинения и стихосплетения ще разбере разликата между талантъ и бездарность, ще разбере, че да се пишѫтъ стихотворения не е достатъчно само възторгъ и знание на граммативата. Да се въсхищаваме и захласваме ний всички сме мастори, но да изразимъ въ образи и картини тѣзи си възторги, за това се изисква дарба, а писанията и излиянията на бездарноститѣ сѫ нищо повече, освѣнъ повръщания и изригванье.

Между най-сполучливитѣ стихотворения на г. Ив. Вазовъ ний отбѣлѣзваме „Прологъ,“ — „Първий убитъ Сърбинъ,“ „На Сръбската граница,“ „На непукналата грената,“ „На М. Милоевичъ и съдружие,“ „Новото гробище надъ Сливница“, Свири нощната фѫртуна“. Стихотворението „*Прологъ*“ е пълна, вѣрна и хубава характеристика на цѣлата братоубийствена война и нейнитѣ автори. Подвига на България прѣзъ тъзи война, Вазовъ описва съ слѣдующитѣ масторски стихове:

„Съсъ своята вѣра, мисль вдѫхновена, —
Възстана ужасна — лвица разярена —
И прѣзъ бездни, урви, прѣзъ дъждъ, снѣгъ, думанъ,
Въ борба съ урганътъ — сама ураганъ —
„Настръхнала, боса, страшна, дива, кална,
Въ гневътъ си отчаянъ, почти идеална,
Мина́, и съ развѣяни левски знамена,
При Сливница спрѣ се като планина!“

Въ стихотворенията „*На Сръбската граница*“ и *на М. Милоевичъ и съдружие*,“ поетътъ стрѣля съ ядни стрѣли сръбскитѣ фантасани и смахнѫти държавни и интилегентни мѫжье, които най-безразсѫдно опронастяватъ своя народъ чрезъ авантюризма си. За скупщината г. Вазовъ говори:

„Скупщино — купъ черви и влечуги,“
Що надъ престолътъ пъплатъ за услуги,
Слуги нѣмски, съвѣсти продажни.“

(Стр. 12).

Слѣдъ като укорява всичкитѣ упоменѫти политически фактори между сърбския народъ, авторътъ се обръща къмъ компанията на халосника М. Милоевичъ съ слѣдующитѣ думи:

„Пияници, истрѣзнѣйте, вечь е врѣме;
Слѣпци, проглѣдайте и вижте зракътъ;
Ил' ти поне стани, о србско племе,
И прогони тезъ бухали на мракътъ".

Поменници за паднѫлитѣ герои, срѣщаме въ хубавото стихотворение *„Новото гробище надъ Сливница"*, въ което поетътъ съ душевна теплота и умиление спомня зарадъ теглата имъ и съ дума състрадателна се обръща къмъ злочестата майка на загинѫлия войникъ. Самъ авторътъ се обръща къмъ героитѣ, паднѫли въ бой, съ слѣдующитѣ думи:

„Борци, вѣнецъ ви свихъ отъ пѣсень жива,
Отъ звукове що никой не сбира:
Отъ дивий ревъ на битката грълмива,
Отъ екотътъ на Витоша бурлива,
Отъ вашето ураа". (Стр. 22).

Въ стихотворението *„Свири нощната фъртуна"* е прѣдставено какъ майката зимно врѣме, всрѣдъ най-голѣмата студь, фъртуна и ледове, подканя дребнитѣ си дѣчица да се молѭтъ Богу, да накара слънцето да грѣйне и стопли врѣмето, за да немръзнѫтъ по отвореното поле българскитѣ войници, между които зъзне и тѣхний татко. Въ стихотворението *„При Царибродския бой"* авторътъ въсхитенъ се обръща къмъ лева, орела и меча и ги кара да се радватъ и тѣ зарадъ нашитѣ побѣди. Въ сполучливото и мелодично стихотворение *„Първий убитъ сърбинъ"* поетътъ прѣдставя мълвеньето на майката зарадъ сина си войникъ, трепераньето ѝ зарадъ него, молбитѣ ѝ къмъ майка Божия да пази дѣтето ѝ.

Това е горѣ-долу съдържанието на по́-хубавитѣ стихотворения отъ сбирката на г. Вазова. По съдържание, по идея, всичкитѣ стихотворения сѫ добри, но не всички сѫ написани тъй хубаво, като указанитѣ горѣ; нѣкои отъ стихотворенията, като: „върнѫтитѣ доброволци", „бойното поле при Сливница", „сѣячъ", „не, нещѫ се радвамъ кръвожадно", „прѣмирието" и др. не сѫ тъй мелодични и гармонични; ритмитѣ у нѣкои стихотворения сѫ стъкмявани на сила, когато вдѫхновението е отсѫтствувало и слабѣяло. Г. Вазову мѫчно се вдаватъ къситѣ стихове, гдѣто се изисква по́вече поетически даръ и живость; наопаки неговитѣ по́-дълги стихове излѣзватъ по́-смислени и по́-хубави, тъй като въ тѣхъ често може да минува за поезия и риториката. Ний и другъ пѫть сме имали случай да говоримъ, че талантътъ на г. Вазова не е тъй блѣскъвъ; това личи въ всичкитѣ му стихотворения, тъй като въ много отъ тѣхъ ний съзираме извѣстна натѣгнатость и прѣсиленость. За примѣръ на негармонични стихове ще приведемъ слѣдующето:

„Четата потѣгли съ пѣсни,
Гордо знамето лѣтѣше,
Сѫщо както едно врѣме
Кога съ Филипа той бѣше". (Стр. 8—9).

За примѣръ на безсмисленость ще приведемъ слѣдующитѣ стихове:

„Подирь такива лаври
Европа кефъ прие
Надъ насъ да се погаври“! (Стр. 27).

„Колко сълзи всяка пѣсень струва!
Всякъ въсторгъ е океанъ отъ злоба
Въ други гърди, що бѣснѣй, върлува;
Всякъ лавръ е триумфъ на гроба“. (Стр. 19).

Всѣкий ще забѣлѣжи уйдурмата на тѣзи стихове. Въ стихотворението *„бойното поле при Сливница“* ритмътъ нито е пазенъ, нито пъкъ е удържанъ въ книгата. За други дреболии, каквото стихотворението „Боя при Сливница“, което г. Вазовъ е написалъ въ продължение на цѣли недѣли, прѣзъ които той се е мѫчилъ и бѫхталъ да скопчи отдѣлно нагласенитѣ стихове, отъ които едни е гласилъ, други писалъ, масторосвалъ, кроилъ, преправялъ до като е искаралъ цѣлото стихотворение, неискаме да споменуваме.

Макаръ на края, но ний ще споменемъ за хубавото късичко прѣдисловие въ проза, което струва по хубостьта си много по̀вече отъ нѣкои стихотворения, което показва колко по̀-легко е за г. Вазова да искаже мисъльта си въ проза.

Само по себе си се разбира, че малкитѣ бѣлѣжки, които направихме, никакъ не отнематъ достоинството на г. Вазовата „Сливница“, която се чете съ истинска услада. Появяваньето на сбирката изведнѫжъ възбуди интересъ за прочитанье и ний забѣлѣзахме какъ хората бързатъ да ѭ купѭтъ и прочетѫтъ. Българската публика не веднѫжъ е чела трудоветѣ на г. Вазова и ний сме увѣрени, че послѣднитѣ не сѫ нуждаѭтъ отъ никаква прѣпорѫка при наводнението отъ купища боклуци поетически и драматически и при извѣстностьта, която г. Ив. Вазовъ справедливо е добилъ, като талантливъ и плодовитъ списатель.

П. П—въ.

---

4) *Богданъ Юнакъ*, герой отъ Сърбско-Българската война. Написалъ К. — София, Народна Печатница на Б. Прошекъ.

Съ истинска услада прочетохме настоящата книжка и съ пълно задоволство пристѫпваме сега да сподѣлимъ съ читательтѣ впечатленията си отъ нея.

Въ хубава и пълна аллегория, „Богданъ Юнакъ“ прѣдставя историята на българския народъ отъ заробванието му дору до края на Сърбско-Българската война. Въ частния животъ на Богдана всѣки ще види фигурата на народа прѣзъ всичкитѣ му борби, мѫки, теглила и подвиги. Г. К. рисува образа на народа съ езика на самия този народъ, на когото съ поезията, види се, той е запознатъ, тъй като стиховетѣ въ поемата, по сравненията, израженията и картинитѣ напомнюватъ българскитѣ народни пѣсни. Освѣнъ нѣкои чисто македонски провинциализми, цѣлата книга е написана съ народенъ езикъ, разбиранъ и за най-проститѣ читателье.

Но най-голѣмото достоинство на поемата се съдържа въ общностьта и единството на идеята, нигдѣ непрѣкжсвана отъ началото и до края. Такава общность е плодъ само на сжщинско въодушевенье, което е сжщо спомогнжло за плавностьта на расказа, за цѣлотата на картината, за прѣлестьта на формата и за отсжтствието на кърпежитѣ, които тъй много грозжтъ всѣки художественъ трудъ и го правжтъ ничтоженъ, както това ний забѣлѣзахме въ нѣкои отъ стихотворенията на г. Ив. Вазовъ. Величието на подвигитѣ, които българский народъ показа въ послѣдната война, чистотата и правотата на дѣлото, за което бидохме нападнжти отъ сърбитѣ, до толкозь сж въодушевили г. К., щото е пробудило дарбата му и му е дало мощь да напише хубавата си поема. У г. Вазовъ сжщо се забѣлѣзва въодушевенье, но само отъ блѣсъка на подвигитѣ и юначеството; у него нигдѣ не се съзира съчувствие къмъ самото дѣло, което възбуди завистьта на сърбитѣ и накара народа да се брани геройски, да съкруши проявленията на тъзи зависть; ако имаше такова съчувствие, ний щѣхме да го видимъ исказано, както у г. К.

Ето споредъ поемата животътъ на Богданъ Юнакъ. Отначало Богданъ толкозъ е билъ заспалъ, щото отъ нищо не се е интересувалъ, нищо не го размърдвало;

„Ако искашъ тъпанъ чукай
На гърди му дърва цѣпи,
Но не мисли да разбудишъ,
Нашия дрельо, нашия Богдана“.

Богдана вече забравили всички, като мърша той е билъ подритнжтъ и щѣлъ е, вѣроятно, да се сплуй, ако да не сж били нѣкои рибарье, които го извадили изъ боклуцитѣ и трънака, гдѣто той е билъ захвърленъ:

„Повъртѣха, посноваха
Рибаритѣ окол' него
И най-послѣ доближиха,
Тревулака исчистиха,
Храсталака разсѣкоха,
Брадата му, мустацитѣ,
Оттукъ, оттамъ подсѣкоха,
Като пънъ го извлѣкоха“.

Пробудилъ се Богданъ, захваща да живѣй, но вмѣсто да се радва на богатата природа, вмѣсто да работи за своя ублага, той е принуденъ да робува на Трайка, който го бие и мжчи:

„Доди дома Богданъ юнакъ,
Изморенъ е, истрепанъ е,
Тукъ го грабне Трайчо клѣтий,
И го бие, и премѣта,
Както вече нему скимне“.

За да се поотърве малко отъ золумитѣ на Трайка, Богданъ излѣзва отъ селото, тръгва тукъ-тамѣ да се прѣхранва съ гайдурката:

„Надува си гайдурката,
Завъртѣ ѝ ржчилото —
Тукъ подрипне, тамъ поклекне,

Ту запѣй, ту заплачи:
Искарваше да се храни".

Не само се прехранвалъ Богданъ съ гайдурката, но полегка-легка сполучилъ да се попрѣмѣни и постъкне; тукъ му дадѫтъ подвѣзка, тамъ му дадѫтъ риза и антерия „съ лъскави петелчици"; по едно врѣме Богданъ си прикупилъ даже чизми и малъкъ поясъ.

„Три дни дълъгъ, а два широкъ
Да го вържишъ при Дунава,
Ще достигне до Солуна".

Тъй нагизденъ и натъкменъ, Богдану порастнѫла работата, станѫлъ той по-сърдченъ и рѣшителенъ прѣдъ завистницитѣ, захванѫлъ да си дига гласа и да си придобива *правдинки* между обществото. Претенцинтѣ Богданови да размисля и той „за нашето общо добро" прѣдизвикали наоколу присмѣхъ:

— „Та ти неможъ да говоришъ,
И отбирашъ, и да мислишъ!
Ти си простакъ, хондрокефалъ,
Нѣмашъ право съ насъ да сѣдашъ".

Чернокапци и Чалмалии се смѣяли ужъ, но вѫтрѣшно се боели отъ Богдана, сбирали се, правили, стрували, та рѣшили да го *проклинатъ по вси черкви.* Клѣтвата стигнѫла само Богдановитѣ кокошки, които прѣстанѫли да квачатъ и да несѫтъ; Богданъ захванѫлъ да яде кокошкитѣ, оплашватъ се отъ това околнитѣ, че ще ги унищожи съвсѣмъ и се рѣшаватъ да приематъ Богдана въ събранието, гдѣто го слушатъ що говори. Сега съ влиянието си Богданъ още повече се въздигнѫлъ, та искалъ и той, като хората, да си направи *кѫща.* На туй му намѣренье бъркатъ завистници, които всичко стоварено за кѫщата, разхвърлятъ; но Богданъ не се шегува.

„Въ единъ хубавъ день пролетенъ,
Тукъ се покри съ цръилявина
Едно поле равно, дълго:
Инджинери и майстори,
Старци, жени, моми, дѣца,
Калъ и грѣди, каманье, клинци
Трапа! Трупа! Домъ се стори".

Но завистници по старния си обичай, подъ войводството на Трайча, струпватъ се, пръскатъ майстори, запалили грѣди, дъски, нападнали на майстори и *не пожалили нито жени, нито дѣца.* Богданъ билъ почти отчаянъ, ако да не *сѫ дошли юнаци,* които го отърватъ отъ завистници и му позволяватъ съ застѫпничеството си да почне кѫща съ широкъ темелъ". Испрѣчватъ се Патагонци, Африканци, Туратинци, озѫбили остри зѫби, че темеля билъ широкъ —

„И прѣчиха, и сноваха
Старий юнакъ убѣдиха"
(Пакъ го малко застрашиха!)
Малъкъ темелъ оставиха
За кѫщата на Богдана".

Знайно е, че кѫща, безъ кѫщовница, не е хайрилия и берекетлия. Богданъ *иска да се жени* и почнува свадба —

„Харесалъ си една мома,
Тънкоснажна, бѣлолика,
Черни коси, черни очи,
Тънки вѣжди, — чудна хубость!

Но и тука Богданъ нѣма мира отъ завистници. Нарипуватъ Нѣмци, Френци, Италианци, дору грозни Туратинци

„Кой гологлавъ, кой безъ гащи
О! о! Туй небива, не, не
Трѣбало е да ни кажи,
Че той искалъ да се жени
Безъ да пита, туку ей тъй!
Рипни, скокни, данга! дунга!
Ехъ, Богдане, я почакай —
Ти пита ли баба Рада,
Що ти пупъкъ вие, трие
Кога страдашъ отъ настинка“.

Съ такива и подобни аргументи, Богдановитѣ завистници искатъ да му побъркатъ на свадбата. Напраздно Богданъ ги убѣждава, че то е негова работа да си се жени за коя щѐ, особенно, когато отъ Бога е остало „Мома съ момче да се любятъ“. Въ врѣме на расправията Богданова съ завистницитѣ си, *искача едно хлапе*,

„Халосано, магьосано
То запищя съ тънко гласче
Кат' кутренце коги квичи:
Бре, бре чакай да се женя,
Та послѣ ти ще се женишъ!

Богданъ подема хлапето, подмѣта го за шията, за яката, набъхталъ го хубаво и го пуща. Момата се гаври съ хлапето, че макаръ по́-старо, то яло лобутъ отъ Богдана. Богданъ пъкъ вѣликодушно прощава лапето, поплѣска го, потупка го и го пуща съ здрави, като му казва, че когато то се зажени, той ще му доде на свадбата не катъ него лудъ и вироглавъ, ами „засмѣнъ чакъ до уши“. Душманитѣ пъкъ въ туй време рѣшили да не даватъ Богдану момата; но каквото и да правятъ,

„Пакъ момата и̂ Богданова,
Пакъ тѣ челядь ще добиятъ“.

Това е на кратко Богдановата история, написана въ кратки думи, колкото просто толкозъ и естественно, безъ забикалки, безъ прѣвземки, несвойственни на българина. Ний не избирахме цитатитѣ, между които нѣма за избиранье, защото едно прѣзъ друго всичко е написано хубаво; ний земахме само туй, което ни спомагаше за да скратимъ прѣдъ читателя историята, за да види той накъсо до колко тя е близка и позната всѣкиму. Прочита на самата книга ще убѣди всѣкиго до колко авторътъ е обичалъ своя герой, неговитѣ подвиги и страдания и до колко характеристиката за нашия народъ е масторски и вѣрно написана. Като на отдѣлни хубави мѣста, ний ще укажемъ

глава II — „*Село*,“ гдѣто сѫ описани четиритѣ врѣмена на годината съ особеноститѣ имъ.

Тъй като алегорията на поемата е естественна, проста и нагледно ясна, то не можемъ да разберемъ защо авторътъ е турилъ заглавието на отдѣлнитѣ глави: „турско робство“ „освобождение“ „съединение“ и пр. епохи изъ историческия ни животъ, безъ които заглавия, читательтъ щѣше повече да се поспрѣ и да помисли, повечко да се порадва на вѣрностьта, съ която Богданъ олицетворява цѣлия народъ. При това интересътъ на алегорията не щѣше тъй да се губи чрезъ прѣдварителното отгадаванье на смисъла ѝ. Веднъжъ се описва животътъ на Богдана, то не трѣбаше да се показва отъ автора какво той изображава; читательетѣ нека сами се сѣтѭтъ и направѭтъ сравнението. — Разказътъ е веденъ тъй естественно, щото авторътъ даже не се е погрижилъ да по-изглади тукъ-тамѣ чеповатоститѣ на бѣлитѣ си стихове, та да направи труда си вѫншно още по-съвършенъ и по-литературенъ. При всичко това повтаряме, че всѣки ще се услади отъ поемата, която е рѣдко произведение въ нашата литература. Такова познаванье народната поезия и такова истинско подраженье ней, ний виждаме у г. Козловъ въ неговитѣ епически прѣлестни трудове: „Хайдутъ Сидеръ и черенъ Арапъ“ и „Биволътъ Гольо и Мечката Стрьвница,“ както и въ политическия памфлетъ на г. Ст. Стамболова: „Долабанъ войвода.“ Ако нашитѣ списателье се обрьщаха повечко къмъ народната ни поезия, то ний щѣхме да имаме повече талантливи трудове, като „Богданъ юнакъ“ и нещѣхме да бѫдемъ принудени да четемъ разни „Найди“, които се срѣщатъ само по френскитѣ буквари, но не изъ българскитѣ дъбрави. Хвала г. К., че умѣялъ да се възползува тъй умно отъ народното творчество за да въспѣе самия народъ — герой.

П. П—въ.

---

5. *Любовь и здравие.* Общедостѫпно игиеническо четенье за въспитанието на младитѣ отъ двата пола въ юношеската имъ възрасть и игиена на любовьта и брачнитѣ съюзи. Прѣвелъ и издава Н. Стойковъ. Търново.

Настоящата книга, прѣведена отъ русски, е съчинение на нѣкой си докторъ Василиевъ, когото прѣводачьтъ, неизвѣстно на какви основания, хвали, като го нарича „ползующий се съ авторитетъ и популярность въ Россия“. Макаръ Василиевъ да не ни е познатъ за авторитетъ, но несъмнѣно е, че книгата му е написана сполучливо и слѣд. провежданьето ѝ не е безполезно.

Книгата съдържа цѣлъ редъ хубави указания и съвѣти за спазванье здравьето, за прѣдвардванье младото поколение отъ злоупотрѣбление съ физическитѣ си склонности и бурливи страсти. Изъ книгата има нѣкои страници, които е неудобно да се даватъ за прочитъ на дѣца до 16-та имъ година, тъй като четеньето имъ може да бѫде пагубно и съблазнително за тѣхъ. За младежи отъ по-горния възрастъ, за родителье и въспитателье книгата ще бѫде много полезна,

тъй като въ нея тѣ ще срѣщнжтъ обяснения за физиологически явления и процесси, както и указания по кой начинъ човѣкъ трѣбва да живѣе за да не би да побърка и измѣни естественния вървежъ на най-сжщестственитѣ и деликати свои органи. Тъй като дѣцата по впечатлителната си природа сж склонни да подражаватъ и на доброто и злото, което виджтъ у другитѣ, то за прѣдвардванье въ книгата е указано какъ вьспитательетѣ трѣбва да пазжтъ младитѣ отъ съблазнитѣ и пороцитѣ на околнитѣ имъ.

Авторътъ говори най-много за брака, за условията, необходими при извършваньето му, за послѣдствията отъ неспазваньето тѣзи условия и пр. Правилний животъ чрезъ регулиранье страститѣ и щенията си, прѣдпазванье отъ болѣститѣ и тѣхното распространение по наслѣдство — това е цѣльта на книгата.

Нѣкои термини изъ книгата сж употрѣбени твърдѣ неточно: напр. съ думата *любовь* авторътъ нарича изобщо всичкитѣ полови влечения, безъ да прави нѣкаква разлика зарадъ чисто животинскитѣ страсти, въ които нищо душевно, естетическо не е смѣсено. На стр. 7 (глава I) четемъ: „нѣма, може да се каже, ни едно чувствително и живо сжщество, което да не е проникнжто отъ тжзи *всеобемлюща любовь*“. Както вижда всѣки, въ горнитѣ думи животний инстинктъ и влечение се нарича любовь. Може ли да се допустне такова отождествяванье?

На стр. 18 срѣщаме слѣдующето: „размножението на рода, както винаги, тъй и сега съставлява най-високата цѣль на живота“. Намъ ни се вижда много прѣувеличено значението на размножаваньето. Цѣльта на живота не може да бжде размножаваньето, но послѣдньото е необходимо слѣдствие отъ физиологическитѣ закони; туй, което истича отъ природата, то не може да бжде цѣль.

Книгата изобщо е написана доста хубаво; тя щѣше да бжде прѣкрасна, ако да съдържаше примѣри, които освѣтляватъ текста и го правжтъ по-разбранъ и по-достжпенъ за читательетѣ. Особено хубава и пълна е главата за онанизма (ржкоблюдието), туй прѣстжпно извръщаванье природата, което подкосява младежитѣ въ най-цвѣтущитѣ имъ дни и ги прави сѣнки и вѣдй; спорѣдъ автора „повече отъ третята часть на подлудѣлитѣ сж обязани за своето печално състояние, благодарение на онанизма“.

Прѣводътъ на книгата е добъръ. **П. П—въ.**

II.

КНИГОПИСЪ.

Спънкитѣ на българския книгописъ.

Обрекохъ се на 174 стр. отъ XVI книж. на „Периодическо Списание“ да отговорж за спънкитѣ, които съ толкова неприязънь се отражаватъ върху достоинството на българския книгописъ: по тѣхна вина за единъ домашенъ книгописецъ е прѣмного мжчно, да некажж абсолютно невъзможно, да слѣди и прибира всичкитѣ онѣзи дати, съ които е той длъженъ да располага по добра съвѣсть въ своето звание.

Наумимъ ли си расправеното отъ насъ върху важностьта на книгописа за опрѣдѣлянье развоя на книжнината, за оцѣнянье напрѣдъка на образованието, и върху неговата задача отъ становище на тая важность, ние ще можемъ лесно си помисли, до колко е сложно обусловенъ трудътъ на книгописеца, кога се завземе да нарежда книгописното градиво за една книжнина. Тукъ отъ него се изисква да слѣди непрѣкжсвано за появата на всѣко печатно издание и да внимава повсемѣстно върху отзивитѣ на обществото за всѣко отъ нихъ: отъ дебнивитѣ негови очи небива да избѣгнува съвсѣмъ и най-малкото книжле, появило се нѣйде въ незнатно за обиходния интересъ мѣсто като нареченъ приносъ въ книжнината, и никой изреченъ гласъ на сждещия печатъ неемѣе отъ него да бжде заминжтъ като простъ въздушенъ екъ. Перото на писателя, което е възимало дързостьтъ (куража) да умножи екземпляритѣ на своя плодъ, винжги носи на лицето си, наравно съ достоинството на своя характеръ, и вжтрѣшнитѣ мотиви на своята воля; инди въ него се намиратъ до извѣстна мѣра такива насоки, по които за една книжнина се опрѣдѣля стъпеньта на нейния развой, цѣльта на нейното битие, и се уличатъ нейнитѣ порочни може би недостатъци. Отзивътъ, що посрѣщне подобно перо отъ страна на почелата го съ „благосклонно“ внимание публика иде като необходимо допълнение къмъ сбора на чъртитѣ отъ характера на книжнината, понеже съ помощьта на такава сѣкашъ случайна добавка вече ясно истжпятъ на планъ и срѣдствата, потрѣбни за отгледата на книжовна дѣйность истински добра и полезна за обществото. Ако би сега, да речемъ, книгописецътъ испусне нѣколко тъкмо такива обстоятелства отъ областьта на книжовнитѣ явления, той вече рискува да създаде очевидна близнá въ книгописа и да прѣбжде отговоренъ за сетнитѣ послѣдици отъ ползуваньето съ него. Изводитѣ относно до усъвършението на книжнината, къмъ които се дойде токо възъ основа на посоченитѣ тамо дати, могжтъ да иматъ въ тоя случай непъленъ подкладъ, и при своето примѣнение въ дѣло навѣрно ще докаратъ къмъ немалко погрѣшки и немислени отнапрѣжъ резултати. — Къмъ книгописното градиво отъ домашната книжнина приииждатъ пакъ още и свързани съ него дати отъ чуждитѣ книжнини: въ тѣхъ за книгописцовата задача нерѣдко се срѣщатъ важни приноси да се насочи критичниятъ погледъ на сждещото общество не къмъ едностранна само оцѣнка на своитѣ умствени производи. Едно слабо дори незачитанье подобни насоки, идещи отъ страна и на други членове отъ челядьта на человѣчеството, може въ най-малко да се отрази съ видимо окъснѣванье въ оправата на възгледитѣ за собствена просвѣта.

Излиза инди, че домашниятъ книгописецъ, който приготвя първата основа за всѣкого, що би поелъ на грижа да прокара срѣдь извѣстна публика познанието на неговата книжнина, оцѣнката на нейното достоинство, наводитѣ за нейното усъвършение, има върху себе тежката длъжность винжги да назира повсждѣ, дѣто може да се мисли, че ще сполѣти нѣщо отъ онова, което съставя градивото на книгописа му: всѣкой домашенъ вѣстникъ или периодично списание, всѣкой брой отъ нихъ трѣба да мине прѣзъ ржката му, всѣка книжка да

бѫде издирена вече по кой-годѣ начинъ въ мѣстото на изданието си, и всѣко публично мнѣние за нѣща отъ книжевностьта да бѫде отбѣлѣзано тъкмо и безусловно; при това и въ чуждитѣ книжнини каквото се появи съ прѣдметъ отъ крѫга на интереса на домашната книжнина, трѣба да си намѣри у него по възможность най-ревностния хроникарь. А явно е, че за да се извърша добросъвѣстно всичко това, неизбѣжно е книгописецътъ да располага съ нарѫчнитѣ срѣдства, които да посрѣщатъ и задоволятъ полагания отъ него трудъ за достоянье на своята задача. *Самъ* обаче той нѣма досущь достатната сила да подведе подъ своя мощь всички възможни источници за книгописа; затуй нему приниждатъ на *помощь,* покрай частнитѣ негови срѣдства, и книжарницитѣ и библиотекитѣ: книжарницата му достави нѣща, които частно той неможе да дознае, а библиотеката ще го освѣдоми за публикации, исключени отъ колко-годѣ ограничения крѫгъ на една мѣстна книжарска търговия.

И българскиятъ книгописъ, за да бѫде съгласно съ наличенитѣ за книгописа изобщо искания пъленъ и зрѣлъ за цѣльта си, трѣба сѫщо така да е обиколенъ отъ срѣдствата, безъ които книгописецътъ не е въ състояние сполучливо да изведе своето прѣдприятие. Освѣнъ жертвитѣ отъ пари и врѣме на самия завзелъ се у насъ човѣкъ съ подобна работа, иска се още и подържката отъ книжарници и библиотеки, които по самата си сѫщность прѣдставятъ нагодени за такава служба заведения. Между туй тъкмо въ тия божемъ спомощни срѣдини за цъвтежа и на българския книгописъ лежѫтъ спънкитѣ, които сѫ ни прѣдизвикали да изложимъ тука нѣкои свои бѣлѣжки за тѣхното естество.

Частнитѣ срѣдства за събиранье градиво за нашия книгописъ могѫтъ да се простиратъ токо въ ограничени размѣри на толкова, на колкото едно лице изобщо е заможно да си набавя книги и издания, дѣто се заключаватъ книгописни дати. Неще дума, че едничко съ тия срѣдства у насъ неби се отишло много далекъ, толкозъ по́вече, че и мнимата ни всеобщность на способноститѣ, покрай надвѣсното осѣщание само на физичнитѣ нужди, недопуща сѫществуваньето на завзети съ една здрава, полезовита идея лица, които да се стръмѭтъ къмъ нейното вѣрно усвоение въ пълна цѣлота и да постоянствуватъ за нейното разумно прокарванье до най-дребнитѣ консеквенции. Кой е той българинъ, на примѣръ, който засегнѫтъ дълбоко отъ убѣждението за услугата спрѣмо книжовния напрѣдъкъ отъ страна на книгописа, би се впуснѫлъ на частни срѣдства да добие на рѫка всѣкой источникъ, потрѣбенъ за наредата на подобенъ книгописъ? Когато у други народи, що всѣка година броѭтъ съ хиляди нови издания само на своя езикъ, има любителье, които гледатъ да прибиратъ до едно поне изданията по единъ едничъкъ дѣлъ отъ книжнината, у българетѣ, що вадѭтъ изъ уметвенитѣ си фурни по стотина или по́-малко книжлета годишно, не се срѣща и толкава жертва за една идея, колкато цѣна прѣдставятъ ония стотина или по́-малко рачета. Срѣди обстоятелства, при които „въ сѫдилище и училище“ стоѭтъ „не сѫдии и учителье“, а „природни човѣци“, погаленитѣ спо-

собности непрѣбѫждатъ съ послѣдовность винѫги все въ една служба: тѣ се лутатъ по всичтѣ свѣтовни посоки на възбогъ, и побиващицъ знамето на себичната слава въ некристализувания чрѣзъ въспитание характеръ, носѭтъ се на крилата му често дори къмъ дѣла, които въ драмитѣ и на театрото се искупятъ съ лудница. Когато поради това способностьта, като жрецъ, вмѣсто да служи достойно на единъ жертвеникъ, види обърнѫти всички жертвеници въ златоносна служба на своя носитель, естествено е, че за никоя человѣшка идея въ обществото ни неще има истински просвѣтенъ култъ; тогава неще го има и за идея, каквато е тая за важностьта на книгописа. Способностьта между българетѣ несъзнава своята мощь въ свръзка съ идеята, а борави нѣкакъ съвсѣмъ независимо отъ неѭ, подъ флюгера на единъ етички безцвѣтенъ характеръ, и неможе инди отъ самата идея да бѫде побудена къмъ съотвѣтенъ изразъ въ продуктъ на волята, а влиза ратакиня въ богатитѣ кѫщя на любезния случай. Идеята за български книгописъ, която въ себе не съдържа веществени задатки за материялна бѫдѫщность, неможе да си найде служитель *свой*, и въ панагонъ *самоволенъ;* а „природниятъ човѣчецъ“, който утрѣ чака да стане прѣдсѣдатель на сѫдъ, — разбира се не по наклоность къмъ идеята за правосѫдието, — и въ сила на това мигомъ да въсприеме потрѣбната способность, зáутрѣ веке захване да се прѣпорѫча на „*своя* народъ“ по милость Божия, че „ще го храни съ бѣлъ хлѣбъ“, съ твърда увѣреность, че и въ него санъ ще го слѣти веднѫга пакъ потрѣбната способность. И така, щомъ е човѣкъ за всичко способенъ и владѣе съ умѣние отъ характера да си печали облагата на найприятната отъ служещитѣ нему идеи, той *самъ* никога неще се увлече отъ книжовно-обществената полза на безприходния книгописъ, каквото да се прѣдаде въ служба нему и на собствени жертви да прѣдприеме неговата разработка.

На мнозина може да се стори послѣдниятъ изводъ (deductio) отъ моя страна горѣ-долу прѣкаленъ и едностранчивъ; обвини щѫтъ ме негли дори и въ несвидливость и обидено самолюбие. Безъ да развивамъ нататъкъ основитѣ на своя изводъ, оставямъ на читательетѣ да си обяснѭтъ откровено, коя е — ако не полаганата отъ мене — причината, дѣто нинѣшната българска книжнина е до тамъ запущена като поприще идеялно и до тамъ експлоатувана като поприще материялно и за лъжовна слава. Азъ имъ прѣдоставямъ и тълкуваньето въ истата посока на слѣдния фактъ: ученикътъ въ Ломъ-Паланка Димитръ Н. Ильковъ прѣвелъ отъ руски на 1882 година, юлий 15, книжка „Разказъ за Владимира Мономаха, Ив. А. Крилова и Максима Иванова“ (Видинъ, Коста Адамовичъ, 8°), и въ края пише отъ свое име характеристичнитѣ редове — „Почитаеми читатели“. Когато прочитетѣ книжката ми, вѣрвамъ, че ще намеритѣ много погрѣшки,*) но ще Ви моля за сега да не ми забелѣзватѣ, понеже това е първий ми трудецъ“. — Колкото за нашия книгописъ, трѣба да напомнѭ, че изводътъ ми за невъзможностьта, да вирѣе

*) А особенно, че съмъ употрѣбилъ много Русски думи.

той съ присъжданитѣ нему ўчини въ книжнината подъ ржката на частни лица е искаранъ отъ онова гледище, когато се положи, че внасянитѣ въ книгописа материяли прѣдварително има да се *придобиватъ* въ реалностьта на извора имъ отъ книгописеца на *собствени срѣдства.* Между туй книгописецътъ не е принуденъ да си набавя най-напрѣжъ производитѣ на книжнината за да черпи сетнѣ изъ тѣхъ и своя материялъ, а стига му да се постави въ постоянна свръзка съ „посрѣдницитѣ" между книжнината и публиката — защото напоконъ всѣко печатно издание има прѣко отношение къмъ обществото въ цѣлость или въ извѣстна часть — и да отбѣлѣзва отъ тамъ каквото спада въ смисъла на задачата му; такъвъ способъ се практикува отъ книгописцитѣ на чуждитѣ книжнини, дѣто се издаватъ всѣкакви вѣстници (периодични издания) и каталози съ различни книгописни приноси. Обаче и въ подобенъ случай горниятъ ми изводъ не би ималъ да прѣтърпи нѣкаква промѣна, понеже онази интересáта провала между идеята и способностьта у българетѣ яко прѣчи да сжществуватъ и за нашитѣ книгописци „посрѣдници" както европейскитѣ; и остая пакъ да се твърди, че на частни срѣдства за българския книгописъ неможе се достигнж много на далеко.

Периодичнитѣ български издания, които обществото плаща съ потна парà да го държжтъ спроти цѣльта си въ живо сношение съ духовното движение на неговата срѣдá или на остатния свѣтъ и да му освѣтляватъ пжтя на неговата доброчестина, откъмъ книгописа — да оставимъ откъмъ други въпроси — неоказуватъ на читателя, що се интересува, токо речи никаква услуга. Докждъ печатътъ на другитѣ народи залѣга истънко да испитува, съ какво е длъженъ още пòвече да ползува своето общество, та нарочито откупува и вѣщи човѣци да посрѣщатъ всѣко испитано исканье, нашитѣ списания „за политика и книжевность" нетрепнуватъ отъ подобни мисли, като се мжчжтъ на своитѣ страници да се издължаватъ главно и едничко съ каквото иматъ; — то произлиза все отъ това, че тѣхното потекло нележи въ прѣданостьта на опрѣдѣлена идея на способни „уредници", а въ смѣткавия характеръ на една импровизувана способность. Случа се, наистина, че тукъ-тамѣ и българскитѣ вѣстници помѣщатъ по нѣкое книгописно съобщение, ала и то бива въ много недостатна форма, защото го вършжтъ или по безкритично подражаванье на чуждитѣ вѣстници, или по извънредна прилежь, при която не се иматъ на гледъ исканията на книгописа. Като не сж се наели по пълно убѣждение за важностьта на прѣдмета да издирятъ, съ кои обстоятелства е свързана ползата му за обществото, нашитѣ периодични издания по правило пропущатъ въ своитѣ книгописни съобщения тъкмо онуй, което е може би най-тегловито за истинския книгописъ: тѣ ви извѣстяватъ, да речемъ, че Х. М. Гребенаровъ[1]) отпечаталъ книга „Свѣтлина" съ цѣна отъ 1 грошъ, или „Нова Сила" все за грошъ; ала каква изгода за всестрания интересъ на книжнината за тѣхъ издания отъ толкъво само извѣстие, когато пълниятъ съставъ на книгопис-

---

[1]) Въ сПС. XVI. 172. по погрѣшка стои М. Х. Грeбенаровъ.

нитѣ имъ обстоятелства — „Свѣтлина, народенъ защитникъ противъ лукавитѣ постъпки на протестантитѣ и противъ сѣкой неприятель къмъ нашето отечество Българія, или защитникъ на Православната ни праотеческа свята вѣра и народнитѣ ни интереси и обичаи. Пише и издава Х. М. Гребенаровъ. Русчукъ, печ. на в. „Славянинъ", 1882. 8° 16 стр. 20 ст.", или „Нова Сила, или откритието на староврѣменний бжлгарски монастиръ святаго Архангела Михаила и нѣколко думи за скритото богатство, или какъ може да се обогати человѣкъ споредъ домашните обстоятелства. Книжка II. отъ Х. М. Гребенаровъ. Търново, К. Тулешковъ, 1881. 8°. 16 стр. 1 гр." — когато именно тия наслови и дати около тѣхъ вече доста краснорѣчиво показуватъ, каква е българската книжнина (и то въ кое врѣме!), защо се пишжтъ българскитѣ книги, какъ да избжднемъ отъ злокобната болесть, що има да се прави съ подобни „списателье", и др., — което е и конечната посрѣдствена луча (ziel) на книгописа. Таково състояние на книгописнитѣ съобщения въ периодичния български печатъ по никой начинъ нѣма изгледъ успѣшно да „посрѣдствува" между книжнина и публика, па да помогне и на единъ добросъвѣстенъ книгописецъ, ако ще би той да си прѣдплати и *всички* български вѣстници и списания;[1] а „посрѣдството" на каталозитѣ подирь тѣхъ се явява като атрибутъ вече на книжарницитѣ, дѣто ролята на частнитѣ срѣдства на книгописеца се замѣща съ много пóблагоприятната *помощь* на особни заведения.

Разглеждаме ли българската книжарница просто като заведение търговско, въ право сме да дириме отъ неж въ собственъ неинъ интересъ да има „чишитъ" отъ всичко издадено на български езикъ, наравно и отъ онова изъ чуждитѣ книжнини, което се отнася поне направо до насъ. Ако отдѣлно лице, завзето съ мисьльта да събира домашенъ книгописъ не би стигнжло никога до състояние да пожъне сполука съ частнитѣ срѣдства на своята инициятива, една книжарница, която си разбира търговията, може винжги и всѣкакъ да задоволи потрѣбитѣ на книгописа. Както всѣкой дюкянъ, що се грижи да държи за своитѣ куповачи назначената за мѣстни нужди стока, така и всѣка *българска* „книжарница", знае ли що значи това име, е длъжна да излага по своитѣ полйци *всички* наши издадени и издавани производи, па и да привлича освѣнъ това нашето внимание съ чужди производи, що иматъ за насъ какъвъ-годѣ прѣмъ интересъ; — а испълнила еднжжъ тѣзь условия, тя е готовъ източникъ за българския книгописъ, който ще е толкова пó-съвършенъ, колкото и частната инициятива покрай книжарницата бжде и сама пó-прѣдприимчива. Книгописецътъ извлича така своя материялъ или непосрѣдствено отъ книжарското заведение, или отъ негова печатанъ каталогъ — реклама за стоката на продавача, — и отъ други придобити на собствени срѣдства издания, колкото се отнася до чуждата книжнина. Ала съ българскитѣ наречени книжарници тоя сжщи книго-

---

[1]) Сравни съ това и статийката въ „Балканъ", I. бр. 31. стр. 10—11, „Нашитѣ вѣстници и домашната книжнина" отъ А. Теодоровъ.

писецъ неможе да прави такава изгодна смѣтка. Въ София сѫ настърчали до петь-шесть ужъ видни книжарници, набъкани съ български книги все отъ разни издателье; по нѣколко отъ нихъ ще се бѫдѫтъ издигнѫли и въ по̀-голѣмкитѣ наши градове; а вамъ често се пада въ рѫцѣтѣ на улични продавци да видите български книги, които вѣчно не се намиратъ ни въ една отъ мѣстнитѣ, па — за други книги — навѣрно и въ никоя отъ външнитѣ книжарници. Речете ли съ очудванье да попитате, що сѫ тѣ за „български“ книжарници, вие рискувате да ви покаже сополивото „книжарче“ на кѫдѣ сѫ вратата[1]), — досущь по рецепта за обхода на единъ познатъ Софийски гостилничарь: „това имамъ, това ще ядешъ; — ако не, малко ме е грижа“. То веке неприлича не само на книжарница, но и на проста кръчма. Българскитѣ книжарье, несхващайки своята търговия въ сѫщинския неинъ смисьлъ, нестоѭтъ помежду си и съ издательетѣ въ правилни сношения за обмѣнъ и продажба възъ ония основи на кредита, чрѣзъ които другоземскитѣ книжарници сѫ си докарали работата до тамъ, че въ дадено врѣме човѣкъ може да се освѣдоми по тѣхнитѣ каталози за всичко излѣзло, както и да се сдобие съ всѣко пожелано издание. Нашиятъ купувачъ бива много пѫти осѫжданъ отъ книжарницата да се прости съ лудия помисьлъ да се сдобие съ нѣкоя друга книжка на езика си, а за чужди книги по въпроси отъ български интересъ неемѣе ни да си припомня; книгописътъ пакъ силно се мами, ако слѣдъ несполуката съ частната инициятива мечтае да успѣе съ помощьта отъ българска книжарница. У насъ „посрѣдството“ на книжнитѣ заведения дори като занаятъ не отговаря на своята цѣль, а камо ли въ подобие на „посрѣдството“ отъ чуждитѣ книжарници да подържа и развитието на книжнината.

Отъ улеснението, което прави една книжарница съ „чишитъ“ отъ своя клонъ за публиката, зависи и по̀-широкото распространянье на книгитѣ между послѣдната и по̀-бързото критично познание на книжнината; при това и обнародваньето на доста цѣнни производи нерѣдко може да бѫде осѫществено токо подъ условията, съ които располага една книжарница. За туй обществото не бива да търпи безразлично недостатъцитѣ на домашнитѣ си книжни заведения, както и тѣ отъ своя страна не трѣба да злоупотрѣбятъ съ призванието си да отглеждатъ, покрай търговската си полза, и ползата на книжовния напрѣдъкъ. И книгописътъ се облѣга тъкмо о това назначение на книжарницитѣ, когато се надѣе въ тѣхъ да намѣри нуждния си материялъ отъ домашната и отъ чуждата книжнина. Видѣхме обаче, какъ злѣ е поставенъ българскиятъ книгописъ въ зависимость отъ „посрѣдството“ на нашитѣ божемъ книжарници.

Иде редътъ на българската библиотека, съ която се завършва всѣко посрѣдство и помощь, каквито има да се оказватъ на домашния книгописецъ. Нашата библиотека, отъ становище на книгописа, щомъ е уредена да служи прѣди всичко намъ и за насъ, длъжна е безусловно да притежава въ пълнота изданията, които носѭтъ бъл-

[1]) Прѣмълчавамъ за мѣстото на случая.

гарски печать, и да слѣди и придобива отъ чуждитѣ книжнини всѣко появило се печатно нѣщо, чийто прѣдметъ досѣга насъ въ земята ни и въ живота ни. Въ нея книгописецътъ трѣба да найде цѣлия сборъ на датитѣ, които важностьта на неговата задача му налага да сцѣлокупя въ възможния най-голѣмъ размѣръ; тя е постояненъ складъ за историята на българската книжнина въ самитѣ нейни производи, въ оцѣнката на тѣхното достоинство, и живъ помощникъ за развоя на книжовностьта и чрѣзъ обърнжтата къмъ насъ чуждинска писменость. Да ли нѣкоя отъ нашитѣ библиотеки се стръми къмъ подобно дѣйствие съ производитѣ на другоземскитѣ книжнини, отричамъ се да утвърждамъ, ала за тѣхното отношение къмъ домашната книжнина смѣя да обявя, че се двоумя да е както се пада задоволиво. Народната библиотека въ София, която не е лишена отъ срѣдствата да бжде заведение образцово у насъ, не притежава и до сега доста отъ книгитѣ, излизали на български слѣдъ руско-турската война, и доста отъ онѣзи периодични издания, които прѣдъ нейното лице, и може би съ голѣмъ викъ, сж се продавали прѣзъ врѣмето на своето сжществуванье. Не влизамъ да обсжждамъ причинитѣ на това всѣкакъ нерадостно явление, ала прѣдполагамъ, че не малка часть отъ вината пада върху гърба и на домашнитѣ списателье и книго-издателье. Очакваното само по себе отъ тѣхна страна извѣстие за издаденитѣ имъ производи, било то сторено по кой-годѣ начинъ, освѣнъ че рѣдко кога ще е послѣдувало, но и на много нарочити поржчки — знамъ — или никакъ не сж се отзовавали, или сж се наканяли съ отговоръ чакъ подирь година, или пó-вече. Бидейки увѣренъ, че обстоятелствата за българския книгописъ нестоятъ пó-добрѣ и въ другитѣ български библиотеки, истъкнувамъ тука за тѣхъ и за книгоиздательетѣ едно неразбрано взаимно отношение, и заключавамъ, че единъ съвършенъ български книгописъ, яко положенъ възъ основитѣ, що наличихме въ началото на тая статийка, при тия спънки по своя пжть още за дълго врѣме неще бжде възможенъ.

Ала съ това заключение нѣка се не мисли, че прѣсичамъ да събирамъ и обнародувамъ за напрѣдъ и оиия материяли, които поне е възможно да се искаратъ на видѣло. За тая книжка отъ „Периодическо Списание" азъ имахъ на мисьль да съобщя въ цѣлость книгописа ни за 1885 година; ала докждъ го събирахъ и привождахъ въ редъ, опитахъ доста мжчнотии, които ме и накарахж да поговоря до тука изобщо за спънкитѣ на българския книгописъ. Инди тѣ завзехж мѣстото на самия книгописъ за 1885 година, и той остая да излѣзе дó-пжти.

Д-ръ Баланъ.

III.

Книги, получени въ даръ за библиотеката на Бълг. Кн. Дружество или въ замѣна съ Пер. Списание.

Отъ Антропологическото Дружество въ Виена:

1. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.

a) XI Band (der neuen folge I. Band) Wien. Carl Gerold's Sohn 1882. in 4° стр. 215.

б) XII Band (der neuen folge II. Band) Wien, Carl Gerold's Sohn. 1882 in 4° стр. 178.

в) XIII Band (der neuen folge III Band) Wien. In Commission bei Alfred Hölder K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler 1883. in 4° стр. 258.

г) XIV Band (der neuen folge IV Band) Wien. In Commission bei Alfred Hölder K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler 1884. стр. 236, 114.

Отъ Матица Словенска:

1. Letopis Matice Slovenske za leto 1884. Uredil: Evgen Lah. Založila in na svetlo dala Matica Slovenska. V Ljubljani. Natisnila „Narodna Tiskarna“ 1884. 8° стр. 362.

2. Lovčevi Zapiski. Spisal J. S. Turgenjév, preložil Fr. Jos. Remec (Drugi del). Založila in na svitlo dala Matica Slovenska. V Ljubljani. Tiska „Narodna Tiskarna“ 1884. in 8° стр. 138—262.

3. Črtice iz duševnoga Žitka Stajorskih Slovencev. Sestavil D-r Josip Pajek, Založila in na svetlo dala Matica Slovenska. V Ljubljani. Natisnili I. Blažnikovi Nasledniki 1884. 8° стр. 293.

Отъ Автора:

1. Постановка вопросовъ присяжнымъ засѣдателямъ по русскому праву. Сравнительное изслѣдованіе В. Н. Палаузова экстраорд. профессора Императорскаго Новороссійскаго университета. Часть I. (Содержаніе вопросовъ) Одесса Типографія „Одесскаго Вѣстника“ Красный переулокъ. ?. No. 3. 1885. 8° стр. 185. Цѣна 1 руб. 50 коп.

Отъ г-на Р. М. Рачова:

1. Ржководство за нотно пѣние. (Пособие за училищата, гдѣто се преподава нотно пѣние и за пѣвческитѣ хорове), издава Р. М. Рачовъ. Часть I. Варна. Печатница Л. Нитче 1885. 8° стр. 27.

2. Сборникъ отъ разни пѣсни.

No. 1. Овчаръ по брѣгъ ходи и Ахъ Мари Мамо. Народни хороводни пѣсни на 3. гласа. цѣна 20 ст.

No. 2. Полско цвѣте и Овчаръ, училищни пѣсни на 3 гласа, цѣна 20 ст.

No. 3. Шуми Марица българский народенъ маршъ съ партитура и отдѣлни гласове за хоръ, цѣна 20 ст.

Всичкитѣ издадени отъ г-нъ Р. М. Рачова. Варна Печатница Л. Нитче 1885. Улица Николаевска No. 507.

Отъ Автора:

Materialia ad Zoographicam ponticam comparatam. fasc. II. Crustacea decapoda pontica littorallia. Auctore Voldemaro Czerniavskyo. Прибрежныя десятиногія ракообразныя понта Владиміра Чернявскаго. Съ семью таблицами рисунковъ. Харьковъ. Въ Университетской Типографіи 1884. 8° стр. 268.

Отъ Автора:

1. Македония въ време хилядогодишнината на Св. Методия, отъ Офейкова. Пловдивъ. Централна Печатница на Ед. Дионие 1885. 8° стр. 130. цѣна 1 левъ.

Отъ издателя:

1. Хилядогодишния Юбилей на Славянскитѣ просвѣтители Кирила и Методия въ София, Пловдивъ. Бързотискна-печатница на Христо Г. Дановъ. 1885. in 16° стр. 32. Цѣна 2 гроша.

Отъ Автора:

1. Новый Церковно-Славянскій памятникъ съ упоминаніемъ о Славянскихъ первоучителяхъ. Сочиненіе М. Дринова. С.-Петербургъ. Типографія В. С. Балашева, Екатерининскій кан., No. 78. 1885. 8° стр. 32.

Отъ Автора:

Капитулацинтѣ (два екз.) отъ А. К. Людсканова (обнародвано въ „Периодическото Списание“ кн. XIII 1885 год. на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ) Срѣдецъ. Държавна Печатница 1885. 8⁰ стр. 51.

Отъ Автора:

Рѣчь върху биографията и подвигитѣ на Славянскитѣ равноапостоли Св. Кирилъ и Методий. Съставена и произнесена на 6-й Апр. 1885 год. отъ Прѣподавателя при Областната Реална Гимназия въ Сливенъ *Т. Странски* 8⁰ стр. 12. цѣна 30 ст. ($^1/_3$ отъ продажбата се назначава за въ полза на бѫдѫщата библиотека въ Сливенъ, която ще носи названието на Св. Апостоли).

Отъ Автора:

1. O Excursiune in Bulgaria de Episcop Melchisedec. Extras din Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie, Anul II, vol. IV, 1885. Bucuresci Tipografia Academiei Române (Labaratorii Români. 26, Strada Academiei, 26, 1885 4⁰ стр. 46.

Отъ Дирекцията на Финанситѣ въ Тракия:

1. Годишна статистика на Източна Румелия за 1883 год. Annuaire Statistique de la Roumèlie Orientale (Annèe 1883) Пловдивъ. Областна Печатница 1885. 4⁰ стр. 162.

Отъ Автора:

1. Вопросъ о Кириллѣ и Меѳодіѣ въ Славянской Филологіи, рѣчь И. В. Ягича, Санктпетербургъ, Типографія Императорской академіи Наукъ. 1885. 3-о стр. 60.

Отъ Автора:

2. Святые Константинъ и Меѳодій, Первоучители Славянскіе. Москва типографія М. Г. Волчанинова, (бывш. М. Н. Лаврова и К-о) 1885. 8-о страница 69. (2 екземпляра).

Отъ Автора г-на Лукашевича:

1. Изложеніе главныхъ законовъ естественной и наблюдательно-микроскопической астрономіи, а также и астрономической метеорологіи и проч. Составилъ Платонъ Лукашевичь часть первая. Кіевъ типо-литографія И. Н. Кушнерева и К-о Елисаветинская улица, домъ Михельсона 1884. 8-о стр. 512.

2. Изслѣдованіе о великомъ годѣ солнца и о его числовидномъ годѣ и пр. Составилъ Платонъ Лукашевичь. Кіевъ типографія Е. Т. Керерѣ, большая Владимірская ул., д. Сѣтовой. 1882. 8-о стр. 105.

3. Мнимый Индо-Германскій Міръ, или Истинное Начало и образованіе языковъ Нѣмецкаго, Англійскаго, Французкаго и другихъ Западно-Европейскихъ. Составленъ Платономъ Лукашевичемъ. Кіевъ. Въ типографіи М. И. Фрица, возлѣ памятника св. Ирины, въ собственномъ домѣ. 1874 голѣма 8-о стр. 610.

4. Корнесловъ Еврейскаго Языка, составленный Платономъ Лукашевичемъ. Кіевъ, типографія Е. Т. Керерѣ, большая Владимірская ул. д. Сѣтовой 1883. 8-о страница 326.

5. Объясненіе Ассирійскихъ именъ. Сочиненіе Платона Лукашевича. Кіевъ. Въ университетской типографіи 1868. 8-о стр. 252.

Отъ Робертъ-Колежский клонъ на „Приятелската Дружина“:

1. Сбирка отъ разни полезни знания. Книжка I. Пловдивъ. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. 1885. 8-о стр. 78, цѣна 2 гр. златни.

Отъ Автора:

1. Българското Княжество и Конституцията му. Отъ Ив. С. Войводовъ. София, книго-печатница Янко С. Ковачевъ. 1885. 8-о стр. 163. цѣна 1 л. 20 ст.

Отъ Автора:

1. Домашенъ Омиопатически лѣкарь или способъ, като какъ да се лѣкува человѣкъ самичакъ. Отъ д-ръ Г. В. Мирковича. Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско Знаме“ 1885. 16-о стр. 326. цѣна 1 ср. рубла.

Отъ Прѣводача:

1. Уводъ въ Естетиката съ огледъ къмъ поезията. Отъ Б. Пошикъ. Прѣведе отъ чешки А. Баланъ. Пловдивъ. Издание и печатъ на Христо Г. Дановъ. 1885 8-о стр. 38. цѣна 50 ст.

Отъ Прѣводача:

1. Размишления върху Представителното Управление. Отъ Джонъ Стюартъ Миллъ. Прѣвелъ отъ Английски и издава А. К. Людскановъ. Часть първа. София, книгопечатница Янко С. Ковачевъ 1885. 8-о стр. 155. цѣна 2 л. 50 ст.

Отъ съставителя:

1. Физика за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища. Съ 362 чъртежи и 1. спектрална таблица. Съставилъ А. Тодорановъ. Издава книго-продавницата на Н. П. Недѣлковичь и др. въ Търново. Скоро-печат. на К. Тулешковъ. 1885. стр. 441.

Отъ г-на Церовски:

1. Руситѣ въ България слѣдъ побѣдата. (Съ притурка за рускитѣ жертви при освобождението ни) отъ П. Н. Шараповъ. Прѣвелъ Н. М. Церовский. Търново, печатница К. Тулешкова. Джор. Момч. и с-ие 1880. 8-о стр. 23.

2. Народна музика сглобена отъ Н. М. Церовский за храбритѣ жарко войници и младитѣ драги ученици, за мъжетѣ въобще и женитѣ, която ще. Търново, типография Л. Каравелова и Н. К. Жейнова при Народното Събрание. 1879. 8-о стр. 78. цѣна 4 гр.

3. Попски Глупчо, смѣшна и фантазирана приказка отъ Н. М. Церовски. Търново, скоро-печатница на К. Тулешковъ 1885 16-о стр. 31 цѣна 1 грошъ.

Отъ г. П. Сырку:

Слѹжка святителю Меѳодію учителю Славянскомѹ, въ малоизвѣстномъ болгарско—аѳонскомъ спискѣ XIV—XV в. Исправленное изданіе подъ редакціею Полихронія Сырку. Привать доцента С.-Петербургскаго университета. С.-Петербургъ. Типографія С. Добродѣева, Троицкій пер., д. И-о. 32. 1885. 8-о стр. 8.

Отъ Автора:

1. Един расказ Дѣдо Стоян (Има ли ум, — ште има и напрѣдък). Стъкмил Спиро Гулабчев. Кіевъ. Типографія К. Н. Милевскаго. Прорѣзная ул., д. Эрнста N-о 7. 1885. 8-о стр. 75. Цѣната й е един лѫв.

Отъ Автора:

1. Описание на тържественното отпразднување на хилядогодишнийтъ Юбилей отъ блаженната смърть на св. Методий въ гр. Габрово. 6 Априлий 1885 год. (Изводъ отъ в. „Славянинъ“ бройове 113 и 114 год. VI-та 1885 год.) написалъ и издава: Ив. Р. Зриновъ. Руссе, скоро-печатница на в. „Славянинъ“ 1885. 8-о стр. 20. цѣна 5×5+5 стотинки.

Отъ главното управление на финанцитѣ въ Источна Румелия:

1. Резултати отъ прѣброяване на населението въ Источна Румелия на 1885. Януарий 1. Книга I. Пловдивский окрѫгъ. Пловдивъ областна печатница 1885. 4° стр. 127 и кн. II Т. Пазарджикский окрѫгъ сп. 4° стр. 81.

Отъ Авторитѣ:

1. Нѣкои бѣлѣжки върху Археологическитѣ и Историческитѣ изслѣдвания въ Тракия. Отъ В. и Кар. Шкорпилъ. Пловдивъ областна печатница 1885. 4° стр. 103. Цѣна 8 гр. златни.

Отъ Автора — професора I. С. Ванечека:

1. Pošinování geometrických útvarův: Sepsal J. S. Vaněček, professor reálných škol Jičínských. V Jičíně. Nákladem vlastním. 1880 in 4° стр. 1—184 цѣна 2 fl.

1. Křivé čáry rovinné i prostorové. Sepsal J. S. Vaněček, profesor, se 3 litografovanými tabulkami. V Jičíně. Nákladem vlastním. 1881, in 8° стр. 1—117. Cena 1 zl. 50 kr.

3. Svazkové vytvořování křivek rovinných. Napsal J. S. a M. N. Vaněček, V Praze. Nákladem tiskárny D-ra Edv. Grégra. 1885 in 8° стр. 1—10 и 1—16.

Едноврѣмено съ тѣзи три дѣлни книги, сѫщий авторъ е благоволилъ да испрати въ подаръкъ на библиотеката дружествення още двадесетъ и осемъ (28) брошурки отпечатъци съ съдържание по математиката изобщо, които сѫ прѣпечатани отъ разни европейски научни журнали. Отъ тѣхъ 6 брошурки сѫ на чески языкъ, 2 на хърватски, 2 на нѣмски, 1 на английски и 7 на френски.

Отъ г. Ив. Георговъ:

1. Упѫтванье за преподаваньето по Букваря ми. Виена, издава Димитъръ Ив. Паневъ. 1885 печатница на И. П. Вернай. 8° стр. 138 цѣна 1 левъ.

Отъ прѣводача:

1. Душевнитѣ болѣсти въ отношение кѫмъ учението за вмѣнение отъ професоръ Д-ръ Скржечки прѣвелъ М. Н. Минтовъ. Сливенъ пачатница на в. „Българско Знаме“ 1885, 8° стр. 93, цѣна 1 франкъ.

Отъ прѣводача:

1. Химикъ Жанъ Бантисть Андри Дюма въ характеристикѣ А. В. Гофмана. Переводъ съ нѣмецкаго Н. Н. Любавина. С. Петербургъ. Типографія В. Демакова, Новый пер., 7. 1885 т 8° стр. 140, цѣна 1 руб.

Отъ Автора:

1. Святые Константинъ и Меѳодій, первоучители Славянскіе. Рѣчь, произнесенная въ торжественномъ собраній Московской духовной Академии 6-го апрѣля 1885 г. проф. Е. Голубинскимъ. Москва, типографія М. Г. Волчанинова. 1885 8° стр. 69.

Отъ Odbora za proslavu petdesetogodisnjice preporoda Hrvatske knjizevnosti:

1. Slava Preporoditeljem u Zagrebu. Naklada odbora. Tisk Dioničke Tiskarne. 1885.

Отъ Г-на Д-ра Г. Вълковича:

1. Топографический планъ на стария и сегашния градецъ Прѣславъ.

2. Планътъ на вѫтрѣшното укрѣпление на Стария Прѣславъ.

1. Университетскія Извѣстія, годъ XXIII. Киевъ, 1883 г. Тома 12.

Университетскія Извѣстія год. XXIV. Кіевъ, 1884 год. Св. 12.

Университетскія Извѣстія год. XXV. Кіевъ, 1885. Св. 12.

2. Журналъ Русскаго, Физико-Химическаго Общества при Императорскомъ С.-Петербургскомъ Университетѣ:

а) Томъ XIV выпускъ 1—9 включительно за 1882 год.

б) Томъ XV выпускъ 1—9 включительно за 1883.

в) Томъ XVI выпускъ 1—9 включительно за 1884 год. и

г) Отъ томъ XVII выпускъ 1 до 9 отъ тек. 1885 год.

д) Отъ томъ XVIII выпускъ 1 и 2.

3. Русскій Филологическій вѣстникъ, ученый журналъ, издаваемый А. И. Смирновымъ въ Варшава.

а) No. 1 до 4 включително за год. 1880.

б) „ 1 „ 4 „ „ „ 1881.

в) „ 1 „ 4 „ „ „ 1882.

г) „ 1 „ 4 „ „ „ 1883.

д) „ 13 и 4 за 1884 год.

е) „ 1 „ 4 „ 1885 „

4. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія шестое десятилѣтіе. Кн. 1 до 4 и отъ 6 до 12 за 1884 год. кн. за Юлий, Августъ, Септемврий и Декемврий отъ 1885 год. и кн. за Януарий и Февруарий за 1886.

5. Записки Императорской Академій Наукъ.

а) Томъ 47 книга 1 и 2 отъ 1883/4 год.

б) „ 48 „ 1 „ 2 „ 1884 „

в) „ 49 отъ 1884 год.

г) Книжка I и II отъ томъ 50 отъ 1885.

6. Странникъ, Духовный Журналъ за година 1884 св. 1 до 10 и 12; за год. 1885 до св. 1 до 5 и 8 до 12, а за год. 1886 св. за Януарий и Февруарий.

7. Труды Общества Испытателей природы при Императорскомъ Харьковскомъ университетѣ: Томъ XV за 1881, томъ XVI за 1882, томъ XVII за 1883 и томъ XVIII за 1884 год.

8. Извѣстія Императорска Русскаго Географическаго Общества въ Петербургъ:

а) Томъ XIX за 1883 выпускъ 1 2 3 и 5.

б) „ XX „ 1884 „ 1 2 3 4 и 6.

в) „ XXI „ 1885 „ 1 до 6.

9. Отчеты Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, за 1882, 1883 и за 1884 год.

10. „Kres“ Leposloven in znanstven list, Sudelovanjem prof. D-r C-reg. Kreka in Župn. Dav. Trstenjaka ureduje Dr. Jakob Sket; c. k. gymn. prof. v Celovci: цѣли течения за години: 1882, 1883, 1884 и за 1885.

11. Przeglad Ponszechny, Krakóu, свезки 1 до 27 включително.

12. Časopis Musea Království Českého. За години: 1882, 1883, 1884 и св. I отъ 1885 година.

ОБЩО СЪДЪРЖАНИЕ

НА КНИЖКИТѢ

отъ четвъртотото годишно течение (1885) на «Пер. Списание».

Книжка XIII.

Книжка XIV.

Отдѣлно приложение: Рѣчи, тържественно произнесени по случай на празднуванието въ Срѣдецъ хилядогодишния споменъ за смъртьта на св. Методия.

Книжка XV.

Книжка XVI.

Книжка XVII.

Книжка XVIII.

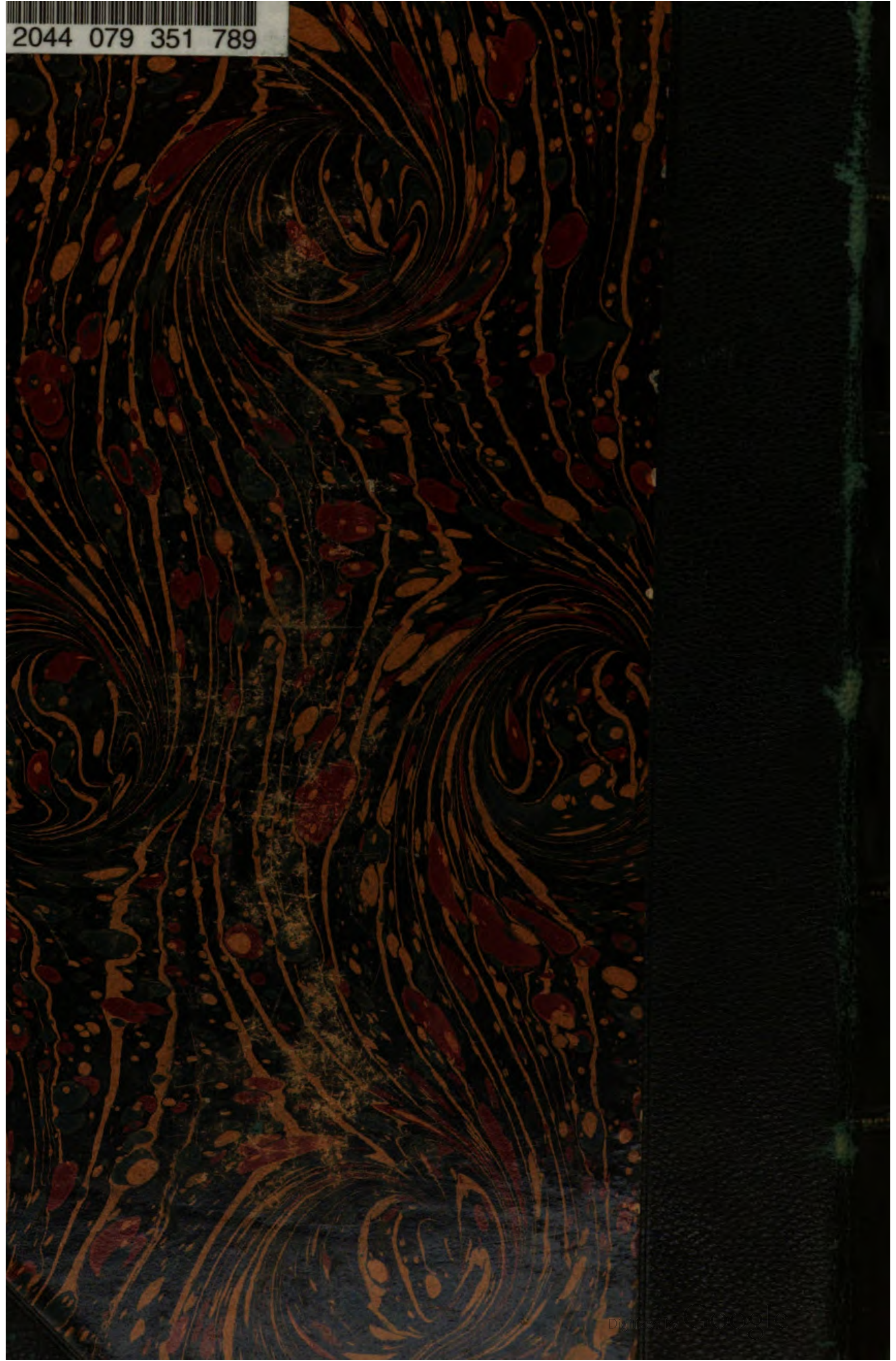
2044 079 351 789